

550.013
tkt 1.759

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1963

1-2. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 79. ÉVF. 1-2. SZÁM 1-168 l. BUDAPEST, 1963. JAN.—JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZFÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára osztályvezetője, DÜMMERTH DEZSŐ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, REJTŐ ISTVÁN, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársa, SIKLÓS ANDRÁS egyetemi adjunktus, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BARCZA JÓZSEF könyvtáros, Sárospatak, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ANTALL JÓZSEF tanár, FODOR OSZKÁR hírlapíró, MARKOVITS GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DINU A. DUMITRESCU, Bukarest, JENEI FERENC, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete munkatársa, MORAVEK ENDRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára ny. osztályvezetője, TÖKÉS LÁSZLÓ, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára osztályvezetője, HARASZTHY GYULA, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, MOLNÁR NÁNDOR, az Agrártudományi Egyetem Könyvtára munkatársa, ZOLTÁN JÓZSEF, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FALLENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HODINKA LÁSZLÓ, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára munkatársa, D. SZEMZŐ PIROSKA tudományos kutató, KEMÉNY G. GÁBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, MOLNÁR ISTVÁN, a Pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Tel: fon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.015.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

550.047
44 1.759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÖRTÉNETI,
BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS MUNKABIZOTTSÁGÁNAK
FOLYÓIRATA

LXXIX. ÉVFOLYAM
1963.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

<i>Berlász Jenő</i> : Dernschwam János könyvtára I. közl.	301
<i>Csapodi Csaba</i> : Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?	27
<i>Dümmmerth Dezső</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561—1635)	43
<i>Herepei János</i> : A XVI—XVIII. századbeli kolozsvári nyomdászok iskolai és szakma- beli végzettsége	169
<i>Jordáky Lajos</i> : Az első kolozsvári szocialista munkáslap	214
<i>k.b.</i> : A VIII. Kongresszus után	1
<i>Kóhalmi Béla</i> : A művek sorsa és a bibliográfia	4
<i>M. Pásztor József</i> : Szabad Írás. Irodalmi lap 1934-ben	317
<i>Rejtő István</i> : A Budapesti Napló és a „hírelő” rovat	59
<i>Siklós András</i> : A magyarországi sajtó a forradalmak időszakában 1918—1919	73
<i>Tóth András</i> : Az Egyetemi Könyvtár a ferenci abszolutizmus korában (1790—1823)	186

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Antall József</i> : Fötvös József és a Politikai Hetilap engedélyezése	100
<i>Barcza József</i> : Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárcspatakon, II. közl.	92
<i>Csapodi Csaba</i> : Sajtóhibából lett „hiteles korvina”	332
<i>Endrei Walter</i> : Számvetés és Magyar Arithmetica	227
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Egy XVI. századi földrajzi kolligátumról	237
<i>Fodor Oszkár</i> : Szamuely Tibor ismeretlen cikkei	107
<i>Kelecsényi Ákos</i> : Nagy István élete és gyűjtőmunkája	334
<i>Kókay György</i> : Batsányi a Magyar Museum elődeiről és követőiről	249
<i>Kókay György</i> : Az újságírói hivatásról a felvilágosodás korbán	86
<i>Kozocsa Sándor</i> : Arany János szerkesztői munkásságához	98
<i>Kozocsa Sándor</i> : Petrik Géza vallomása	258
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Két könyvtártörténeti vonatkozású Móra-levél	258
<i>Markovits Györgyi</i> : Egy bátor könyv a fasizmus ellen	260
<i>Markovits Györgyi</i> : „Tiétek a föld!”	110
<i>Scheiber Sándor</i> : Újabb lapok Májmuni Misne Tórájának egy ősnymtatványából	326
<i>Scher Tibor</i> : Goldziher Ignác és a nemzetközi könyvkölcsönzés	340
<i>Szendrey István</i> : Adalék a XVIII. századi magyar papírkészítés történetéhez	240
<i>Szigeti Kilián</i> : A Mátyás-Graduale eredetének kérdése	327
<i>Valkó Arisztid</i> : Mátyás király könyvtárának maradványai és Arany János	333
<i>Vita Zsigmond</i> : Egy reformkori forradalmi röpirat eredete és elterjedése	252

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Bohus Jenő</i> : Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus	362
<i>Borsa Gedeon</i> : Kísérlet az 1539. évi brassói nyomtatványok megjelenési sorrendjé- nek megállapítására	263
<i>Borsa Gedeon</i> : Régi magyarországi nyomtatványok a cseh- és morvaországi gyűjte- ményekben	344
<i>Borsa Gedeon</i> : Régi magyarországi nyomtatványok a szlovákiai gyűjteményekben	116
<i>Dörnyei Sándor</i> : A XVI. századi szegedi nyomda kérdése	357

<i>Dumitrescu, Dinu A.</i> : Une édition inconnue d'une „Newe Zeitung” imprimée en Hongrie en 1595	120
<i>Herepei János</i> : Hozzászólás a Heltai—Hcffgreff-nyomda tulajdoncsainak kérdéséhez	268
<i>Jenei Ferenc</i> : Lipsiai Pál levele Melith Péterhez	121
<i>Nagy Barna</i> : Gálszécsi István énekeskönyvének második, nagyrészt ismeretlen kiadása	347

FIGYELŐ

<i>Déri Miklósné</i> : A műszaki dokumentáció iránti igény vizsgálata	368
<i>Dezső László</i> : A cirillbetűs címek nemzetközi átírása	271
<i>Haraszthy Gyula</i> : A könyvtári tájékoztatás újabb kollektív munkaeszközei	126
<i>Haraszthy Gyula</i> : A magyar bibliográfia néhány problémája	269
<i>Kozocsa Sándor</i> : Gulyás Pál (1881—1963)	363
<i>Máté Károly</i> : Fitz József 75 éves	364
<i>Molnár Nándor</i> : Közvetlen vagy közvetett átírást?	146
<i>Moravék Endre</i> : Ötven éves a Deutsche Bücherei	123
<i>Szűz Rezső</i> : Mai magyar könyvművészet	273
<i>Tombor Tibor</i> : Tízéves a „Tudományos és Műszaki Tájékoztatás”	365
<i>Tótkés László</i> : A mikrokártya és a kutatók	130
Hírek	148, 275, 371

SZEMLE

Abbreviaturae Cyrillicae (Ism. <i>Dezső László</i>)	296
Arany János „Kapcsos könyve” (Ism. <i>D. Szemző Piroksa</i>)	155
Autografi delle collezione Giorgio Polacco (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	293
Bako, Elemér: Hungarian abbreviations (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	166
Les bibliothèques dans la République Populaire Roumaine (Ism. <i>Molnár István</i>) ..	168
Carter, John: ABC for book-collectors (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	296
Collison, R. L.: Bibliographical services throughout the world 1950—1959 (Ism. <i>Gombocz István</i>)	283
Deutsche Bücherei 1912—1962 (Ism. <i>Gombocz István</i>)	297
Fairbank, A. J.—Hunt, R. W.: Humanistic script (Ism. <i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i>) ..	291
Fleischhack, Curt: Bibliographisches Grundwissen (Ism. <i>Szász Károlyné Gillemt Katalin</i>)	282
Grohman, Adolf: Die arabischen Papyri (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	299
Handover, P. M.: Printing in London from 1476 to modern times (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	280
Herrmann, Peter: Praktische Anwendung der Dezimalklassifikation (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	167
Időszerű gazdasági kérdések irodalma (Ism. <i>Tuszkau Antónia</i>)	286
Jáki László: A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Takács Menyhért</i>) ..	383
Johann Gottlieb Fichte, Verzeichnis des handschriftlichen Nachlasses (Ism. <i>Papp Iránné</i>)	292
Kahla, Martti: Suomalais-ugrilaisesta kirjallisuudesta (Ism. <i>N. Sebestyén Irén</i>) ..	384
Két új külföldi orvosi folyóiratjegyzék (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	386
Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája 1956—1957 (Ism. <i>Szalatnai Rezső</i>)	381
Kurrens periodikus kiadványok jegyzéke (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	298
Langlois, Pierre—Mareuil, André: Guide bibliographique des études littéraires (Ism. <i>Rejtő István</i>)	165
Lewis, John: Printed ephemera (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	293
Libri e stampatori in Padova (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	381
Liste der Dokumentationsstellen und Informationsstellen der DDR (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	295
A magyarországi corvinák (Ism. <i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i>)	290
Mélanges d'histoire du livre et des bibliothèques (Ism. <i>Tóth András</i>)	162
Mongolische Handschriften, Blockdrucke, Landkarten (Ism. <i>Róna-Tas András</i>) ..	299

Morison, Stanley: Four centuries of fine printing (Ism. B.)	281
Műszaki bibliográfia 1956—1960 (Ism. Csendes Béla)	284
Négy könyvtári évkönyv (Ism. Kéki Béla)	374
Az Országos Pedagógiai Könyvtár Évkönyve 1960 (Ism. Hodinka László)	154
Pálffy Endre: A román irodalom története (Ism. Kemény G. Gábor)	156
Paupié, Karl: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte (Ism. Dezsényi Béla)	164
Plato manuscripts: a catalogue of microfilms (Ism. Kövendi Dénes)	288
Polonia typographica saeculi sedecimi (Ism. Borsa Gedeon)	279
Ruf, Paul: Säkularisation und Bayerische Staatsbibliothek (Ism. Tóth András)	379
Schiller-Bibliographie 1893—1958 (Ism. Vízkelety András)	385
Serate d'Opere di Eszterháza (Ism. Takács Menyhért)	159
Stawa, Georg: Alte Exlibris aus Tirol (Ism. Arady Kálmán)	295
Steinberg, S. H.: Five hundred years of printing (Ism. Kóhalmi Béla)	377
Tammaro de Marinis: La biblioteca Napoletana dei re d'Aragona (Ism. Csapodiné Gárdonyi Klara)	163
Tombor Tibor: A könyvtári állomány védelme (Ism. Vértessy Miklós)	387
Újabb exlibris-irodalom (Ism. Galambos Ferenc)	160

A VIII. Kongresszus után

Az országos távlati kutatási feladatok és a tudományos könyvtárak

Történelmünknek ismét egy jelentős fordulóján, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének végső szakaszához érve hirdette meg a Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. Kongresszusa az új programot: teljessé tenni a szocializmus győzelmét! „Építsük fel hazánkban *teljesen* a szocialista társadalmat!” — mondja a program. Minden réteg, minden erő összefogására, minden terv és erőfeszítés összehangolására van tehát szükség: a munkásosztály aktivitására és lelkesedésére, a szövetkezeti parasztság összeforrottságára, az értelmiség átgondoltabb munkájára a tervezésben, a tudomány fejlesztésében, a tudományos kutatás eredményeinek hasznosításában és művelődésünk színvonalának emelésében.

Az osztályharc módosuló jellege, formái és eszközei következtében a feladatok két fő területen a legjelentősebbek: a szocialista gazdaság megerősítése, fejlesztése és a szocialista tudat kialakulása területén. Akár az ipar, akár a mezőgazdaság fejlesztésének a kongresszusi határozatban kifejtett feladataira vetjük tekintetünket, a cél: a szocializmus teljes felépítése csak a termelékenység emelése, gazdagosságának fokozása útján érhető el. Az iparban a műszaki fejlesztéssel, a mezőgazdaságban a nagyüzemi termelés korszerű anyagi és technikai bázisának kiépítésével. Itt is, ott is tudományos feladatok jelentkeznek. De akár a gyártási technológia világszínvonalra emeléséről, akár az öntözési és talajjavító munkálatok meggyorsításáról legyen is szó, a fejlettebb szocialista gazdaság szakmailag képzettebb, művelt és öntudatos dolgozókat követel, és így ró a program a tudomány műhelyeinek, a különböző fokozatú oktató és ismeretterjesztő intézetek és — nem kis mértékben — könyvtáraink dolgozóira jelentős feladatokat, de nagyobb felelősséget is.

A népgazdaság fejlesztésének követelménye élesen előtérbe állítja a tudományos tájékoztatás és dokumentáció eredményesebb felhasználásának problémáit. Ami a természettudományi, műszaki, mezőgazdasági és orvosi könyvtárakat illeti, szolgáltatásaik elismerten sokrétűek (referáló lapok, témafigyelés, expressz-információ, témadokumentáció, röplapbibliográfiák, szakbibliográfiák stb.). Alig lehetne ezek közé még újabb formákat beiktatni. Szolgáltatásaik egyes formái mégis gyorsíthatók: a referáló lapok folyamatosan kiegészítendő kumulatív indexeinek elkészítése pl. a retrospektív szakbibliográfiákra szánt idő megtakarításával. A témák számát, országos központi szerv közbenjöttével a gyorsítás érdekében az égetően sürgősekre csökkenteni lehetne. Hiba volna azt hinni, hogy a tudományos kutatómunkának az a sajátossága, hogy eredményei viszonylag hosszú idő alatt érnek be, alkalmazható a könyvtári munka ütemére is. Az az idő, amely a kutatómunka kezdete, majd elért eredményeinek gyümölcsöző felhasználása közé esik, lerövidíthető a könyvtári szolgáltatásokra

való jobb felkészültséggel. Igaz, itt felvethető, hogy a tudományos könyvtáraink tájékoztató szolgálatával szemben támasztott igények nem eléggé ismertek, mert a kapcsolat a könyvtárosok és kutató intézetek dolgozói között — nem is könyvtárosaink hibájából — nem a kívánt mértékben szoros.

Könyvtárosaink értekezletein többször volt már szó igénykutatásról és a könyvtári szolgáltatások hatékonyságának elemzéséről. Felhasználhatók már egy lefolytatott ankét megválaszolt kérdőíveinek tanulságai, de mindezek csak kezdő lépések; többre van szükség. A törvényerőre emelt országos távlati tudományos kutatási terv 73 fő feladata közül 58 a matematikai, fizikai, kémiai, geofizikai, biológiai, a műszaki, mezőgazdasági és orvostudományi kutató intézetek könyvtárait, az országos szakkönyvtárakat és általános tudományos könyvtáraink munkáját érintik és igénylik. A fő feladatokon belül, a feladatok, a témacsoportok és témák forrásigényeket, állománykiegészítéseket vetnek fel, ezeket a megfelelő tudományágakat könyvtárosainak az érdekelt kutatókkal a feladatok sürgősségi sorrendjében külön-külön meg kell vitatniuk, és ezeket az érintkezéseket rendszerré, ünnepélyességtől mentessé, közvetlenné kell tenniük. Rá kell bírni kutatóinkat, nyilatkozzanak a könyvtári szolgáltatások hatékonyságáról. Ha a műszaki és mezőgazdasági fejlesztésben, de különösen a nagyobb hangsúllyal kiemelt műszer- és híradástechnikai iparban most élesen előtérbe kerül az elért eredmények gyors realizálásának kérdése,¹ úgy ennek vannak könyvtári konzekvenciái is, amelyek tanulságosak más termelési és más kutatási ágazatok könyvtárai számára is. Éspedig az a tanulság: milyen fontossá lett az idő kérdése, amit megnyerni segíthetünk a feltáró munka és egyéb könyvtári szolgáltatások idejének lerövidítésével.

A VIII. kongresszus kijelölte másik főterületen a szocialista tudat és történelemszemlélet kialakítása és népünk tudatába való bevitele, a fejlett esztétikai kultúrájú szocialista emberideál tudományos megalapozása — a társadalmi-történeti és humán tudományok feladata — csak viszonylagosan kevésbé égető feladatok, mint a népgazdaság fejlesztését szolgáló tudományoké. Az országos távlati tudományos terv 13 idevágó fő feladatot tartalmaz. E kutatási ágazatokat szembeötlően jellemzi az, hogy a megkívánt felkészülés rendkívül időigényes, mert a bonyolult történelmi összefüggések tisztázásához a viták sorozatára van szükség. (Ezek a viták — immár tisztultabb légkörben — a XXII. Kongresszus óta kaptak nagy lendületet.) Jellemzi e kutatási ágazatokat az is, hogy a kutatói munka szorosan ráépül a nagy általános tudományos könyvtárak, a szakkönyvtárak és a levéltárak feltáró munkájára. Éppen ezért itt is szükséges, hogy kutatók és könyvtárosok együtt beszéljék meg a távlati feladatokból eredő teendőiket. Így könnyebben érhető el, hogy a feltáró munka együtt haladhat a kutatással, de elérendő az is, hogy könyvtáraink tudományos dolgozói egyenrangú partnerekként vegyenek részt a forráskutatás, a forráskiadványok, kézikönyvek munkálataiban. Ezt a közösségi munkát nemcsak e terület könyvtári hagyományai indokolják, de a MTA Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottsága által gondozott munkálatok, a feltáró munka nagy kooperációs vállalkozásainak eddigi eredményei is (az *Országos ősnymtatványkatalógus*, az *RMK*, az *Ephemerides Hungaricae* első köteteinek lektorálásra kész kéziratai, a Magyarország könyvtáraiban fellelhető külföldi folyóiratok

¹ Ld. erről: HARDY Gyula: *Az ipari tudományos kutatás hatékonyságának növelése*. Társ. Szle. 1962. 11. 10—11. 1. és: *Beszélgetés Jánossy Lajos akadémikussal a másfél milliárdos műszaki alapról, a tudománytervezés problémáiról és a matematikai oktatás feladatairól*. (R. FARKAS Klára riportja) Magy. Nemzet. 1963. jan. 13. 7. 1.

központi címjegyzékének máris használható cédulakatalógusa stb.); mindezek további új kutatások alapjait teremtik meg. Kiemelt feladatként jelentkezik e területen a Kongresszus határozatainak szellemében a XX. század történetének és irodalomtörténetének, a munkásosztály és parasztság művelődési törekvései történetének forrás-feltáró munkája. Harmadik jellemző vonása a tudományok e csoportjának az, hogy a kutatással szinte párhuzamosan halad az eredmények tudományos-népszerűsítő munkája, s hogy a kikristályosodott elvek csak olvasás, ismeretterjesztés útján — csak lassan — hatolnak be a közönség tudatába. Mégis fennáll egyes ágazatokban itt is a „gyors realizálás” követelménye az államvezetés igényei következtében pl. a közgazdaságtudományi és jogi szak-könyvtárak tájékoztató szolgálataival szemben.

A tudományos könyvtárakkal szemben támasztott követelmények teljesítéséhez az is hozzátartozik, hogy munkájuk módszereit is elemzés alá vessék. Munkájuk hatékonyságát maguk is ellenőrizhetik, ha ezt tudományosan megvizsgálják. A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztálya most tette közzé *Pályázati felhívását* a könyvtári munka eredményességét vizsgáló tanulmányok elkészítése érdekében. A 21 pályázati tétel között megtaláljuk a műszaki és szakirodalmi tájékoztatás, az adattárolás és visszakeresés, az osztályozás, az állományelemzés kérdéseinek, a könyvtárak részvételével végzendő népművelő munka elmélyítésének kutatói feladatait.

Mindez együttvéve kívánja szolgálni a kulturális életünkben ma végbe menő szocialista forradalom győzelmének kilátásait.

k. b.

KÓHALMI BÉLA

A művek sorsa és a bibliográfia

A bibliográfusok maguk is elégedetlenek az irodalom és ezen belül a szépirodalom bibliográfiájával. Különösen áll ez a világirodalmi összefoglalókra, amelyek válogatása nem kielégítő és nem felel meg a humanista hagyományoknak. Ez a hagyomány is — összegyűjteni és leírni a tudós világ számára minden számukra fontos írásos emléket — válogatáson alapult, akár a goethei értelmezésű világirodalom („... als Auslese des Musterhaften zum Behufe einer höheren Weltbildung”).¹ A humanizmus nagy bibliográfusa, Conrad GESNER nyugodtan nevezhette bibliográfiáját egyetemesnek, mert az ő világának minden tudományát, egész szellemi kincstárát — beleértve a szépirodalmat is — összegyűjthette a „három szent nyelv” írott és nyomtatott emlékeiből. A gesneri hagyomány — a vulgáris nyelveken írott művekkel bővített bibliográfiákban — századokon át tovább élt. Új átdolgozók kezében élő eszköz maradt a gesneri mű vagy kétszáz éven át maga is. A tovább élés a XIX. században a század közepéig már azt jelentette, hogy csak a „jelentős művek” kaphatnak helyet, de Jacques Charles BRUNET, F. A. EBERT és J. G. T. GRAESSE monumentális szintézisei lényegileg térbeli, időbeli, tárgybeli korlátokat nem szabtak gyűjtésüknek. Napjaink világirodalmi szintézisei már igen gyakran lemondanak a szellemi kincstár nem szépirodalmi értékeiről. Összefoglaló világirodalmi segédkönyveinkben a nem szépirodalmi gyűjtés már csak „szomszédos anyag”: kutatási kellék, semmi több.

Konkrétebben ezek a panaszok:

1. A világirodalom újkori bibliográfiai szintéziseiben a szépirodalom kerül előtérbe, mégpedig túlnyomóan a világnyelveken írottak, a kis nemzetek irodalmából való válogatás esetleges; a tudományos irodalom egyetemes érdeklődésre számot tartó alkotásait is egybefoglaló szintézisekre rányomódik annak a nemzetnek a bélyege, amelynek műhelyében a szintézis készült; sikeres nemzetközi együttműködés nem bontakozott ki;

2. az irodalmi és irodalomtudományi nagy szintézisek — a nemzetiek — késlekednek és vajmi ritkán érnek el századunk derekáig;

3. az irodalomtudomány szintéziseiben a művek leírása elnagyolt, túlságosan leegyszerűsített, elhagyják a könyvtörténeti, kiadástörténeti adatokat. A bibliográfiák szüntelenül változó módszerei miatt a kutató a segédkönyvek rendkívül sokféle fajtájához kénytelen szinte egyidőben folyamodni.

Milyen egyszerű is volt a GESNERhez, BRUNET-hez vagy GRAESSÉhez folyamodók, a velük még beérők dolga. Nekik csak egy megnyugtatóan nagy bibliográfia módszerével kellett megbarátkozniuk. Az utolsó száz esztendő megajándékozott minket a bibliográfiák sok fajtájával, de ezek csak akkor nyílnak

¹ GOETHE—ECKERMANN, 31. Jan. 1827. Bd. 1. 236—37. l.

meg előttünk, ha használat előtt elolvassuk előszavukat, hogy elmagyaráztassék nekünk szerkesztésük módszere. Mert ahány, annyiféle, s a nélkülözhetetlen információs anyag sokféle szerkezetű bibliográfiában oszlik meg: a kutatónak a tizenöt-húszféle bibliográfiára szinte egy időben szüksége lehet, ha kérdéseire feleletet keres.

Célszerűnek az látszott, hogy a segédkönyvekben gazdag nemzetek irodalomtudományi apparátusát — főleg a franciáét — nézzük meg közelebbről.

Sietünk mindjárt a megnyugtatóssal: nem a pontatlanul megfogalmazott teljességet kérjük számon a kezünk között levő nem egy segédkönyvtől: GRAESSÉK óta az általuk gondozott századok irodalma az elmúlt kilencven év alatt felgazdagodott új irodalmi felfedezésekkel. Egy a XIX. század derekáig terjedő szintézis mindenképpen gazdagabb lenne, mint az övék. Nem ebben látjuk a hibát, hanem abban, hogy az új világirodalmi összefoglalók megmaradtak négy-öt európai nyelv szellemi határai között, s e határok közé csak szűk réseken át szivárogtak be a kis nemzetek írásai, a MOMMSEN emlegette „extra litterarum commercium”.

Nem könnyű rendet teremteni az irodalomtudományi segédkönyvek érdekében. A kutató okosan teszi — hiszen nem tehet mást — ha olyannak veszi őket, amilyenek, s igyekszik legjobb tulajdonságaik szerint hasznukat venni. A típusok kialakultak és ezek között a szerkesztésben kiemelkedők, a beváltak, ha vontatottan is, nagy ritkán hiánytalan sorozattá egészülnek ki.

A „beavatottakra” gondolunk, amikor az információkkal szolgáló segédkönyvek és elsősorban bibliográfiák fölött szemlét tartunk azzal a céllal, hogy rámutassunk: amit a kutató nem talál meg az egyikben, esetleg megtalálja a másik fajta segédkönyvben.

Vizsgálódásunk szerint a kutatóhoz abban a pillanatban szegődünk úti-társul, amikor ez már túljutott az *első lépcsőn*, az életrajzi bibliográfiákon, s megkezdí a részletekben való alaposabb tájékozódást. A bio-bibliográfiák és ezek gyűjteménye az ősfarmája a bibliográfiának, s első kézmozdulatunkkal ma is feléjük nyúlunk. Milyen segédkönyv-típusok állanak még itt rendelkezésére?

1. Ha témája nemzeti irodalmi téma is, szüksége van világirodalmi kitekintésre, a *művek szinoptikus időrendi táblázatára*. A legújabb kor adatait, az európai szellemi közösségbe beletartozó kis nemzetek jelentős alkotásait is magában foglalóra. Alaposabb munkát illet csak egyet találtunk, a VAN TIEGHEMÉT,² de ez 1900-zal bezárul.

2. A *világirodalom történeti rendszerű kézikönyvei*. EPELSHEIMER *Handbuchja*, BALDENSBERGER—FRIEDRICH összehasonlító világirodalomtörténeti bibliográfiája.

3. A történelmi rendszerezésű *nemzeti irodalomtudományi Manuel-ek, Grundriss-ek*. A GOEDEKE- és LANSON-típusú kézikönyvek; rendszeres folytatásuk fő gondja az irodalomtudomány munkásainak. Folytatóik között akad napjaink irodalmát megközelítő is, olyan is, amely az irodalmi közéletbe beletartozó „nem nagy” írókkal is foglalkozik, akik nélkül a mértékünk nem lehet pontos.

4. Azok a *nemzetközi és nemzeti irodalmi szótárak*, amelyekben az írók életrajzán kívül olvasmányos formában a művek tartalmát, jellemzését, a társadalmi háttér intézményeinek adatait is megtaláljuk (*Oxford Companion* típus); egyesekben (BOMPIANI, LAFFONT) megtaláljuk az irodalmi alakokat is. Hasznos könyvek, de áttekintést nem adnak.

² E pontokban említett művekről később bőven lesz szó.

5. *A nemzeti retrospektív bibliográfiák.* Ezek — ha a XV—XVIII. századi művekről van szó — gondos leírást adnak, a könyvekről mindent elmondanak, ha nem is mindig olyan „beszédesekek”, mint a francia nemzeti bibliográfia QUÉRARD szerkesztette kötetei. Ám ha a XIX. század közepéhez érnek, a bibliográfusok buzgalma lelankad, a XIX. század második fele és a XX. század könyveinek leírása már száraz és kopár, kommerciális jellegű. Az irodalom egyre szorongatóbb bősége kimeríti szorgalmukat. Különben is fárasztja a kutatót a nemzeti retrospektív bibliográfiában való keresés, mert a szépirodalom bennük elkeveredik az irodalom alatti (vagy az irodalomtudomány számára közömbös) irodalommal.

6. *Az első kiadásoknak, az irodalmi ritkaságoknak a nemzeti bibliográfiákat kiegészítő bibliográfiái.* A nagy irodalomtudományi szintézisek röviden leírják ugyan a műveket, de nagyobb gonddal és körültekintéssel kezelik az írókról és műveikről szóló ún. szekundér-irodalmat. A művek keletkezése körülményeire, a kiadásra, a könyvek további sorsára vonatkozó adatok hiányzanak belőlük. Jelentős írók esetében a bibliofil-bibliográfiák feleslegessé teszik a retrospektív nemzeti bibliográfiákban való fárasztó keresgélést, de századunk könyvei iránti érdeklődésük minimális.

7. *A bibliográfiai évkönyvek,* amilyen a klasszika-filológia *Année philologique*-ja, vagy legújabban az EPPELSHEIMER által megindított kétévenként megjelenő német irodalomtudományi bibliográfia, vagy KOZOCSA Sándor magyar irodalmi bibliográfiája.

8. *Témák bibliográfiái,* néha komplex témaké, egy műfaj történetén belüli témaké; irodalmi irányzatokkal vagy egy korszakon belüli időszak irodalmával foglalkozók. Számuk az elmélyült részletkutatásokkal arányban egyre nő.

9. *A személyi bibliográfiák.* Nehezen képzelhető el a kutató számára kényelmesebb műszer a személyi bibliográfiánál, kiváltképpen akkor, ha a művek időrendjébe be vannak építve a költő vagy író életének az alkotó munka szempontjából fontos eseményei. Növekvő jelentőségükre mutat az is, hogy egy a személyi bibliográfiákat összefoglaló nagy mű, ARNIM *Personalbibliographie*-ja most jelenik meg második kiadásban. A franciák második kurrens nemzeti bibliográfiája, a *Biblio* hónapról-hónapra hozza egy-egy kortárs-író személyi bibliográfiáját.

10. *Kortárs-antológiák.* A késlekedő nagy szintézisek és irodalmi lexikonok előmunkálatai. Napjaink alkotóinak többnyire nemzeti jellegű seregszemléje. Egymás mellett élő két-három emberöltő íróinak és költőinek látképe. A helyzetkép, amit ad, befoglalja a mát, s az írók bemutatását kísérő tanulmányok beleszólnak napjaink vitáiba.

Ezúttal csak ennyiféle segédkönyvről legyen szó, pedig mennyivel többől áll össze az irodalomkutató apparátusa. S amellett még nem is foglalkoztunk a nélkülözhetetlen nyelvészeti segédkönyvekkel. Nagy nemzetek is nélkülözik a felsorolások egyik-másik válfaját. A bibliográfiákban roppant gazdag francia irodalomtudomány nemcsak a kurrens szakbibliográfia hiányát panaszolta fel, de egy jó bevezető bibliográfiai kalauzét is. Közel hatvan éve már, hogy Gustave COHEN felvetette a bibliográfiai szolgáltatások összevonását. Azóta létrejöttek a nagy Manuel-ek, de folytatásaikban a szolgáltatások elsorvadóban vannak. Célszerű lenne tehát a legfontosabb segédkönyveket — az újakat — közelebbről szemügyre venni, elemezni, hogy tanulságukat hasznosíthassuk.

Az irodalom kronológiája

Nagy irodalomtörténetek függelékei között sokszor találkozunk vele, de az „egyetemes” jelzõt kiérdemlõ összefoglalással alig. A VAN TIEGHEM szerkesztette idõrendi repertórium egyedülálló jelenség.³

Egyetemesnek mondható, mert több mint negyven európai nyelven megjelent jelentõs irodalmi mûvek megjelenési évét regisztrálja, s emellett oly könnyen kezelhetõ, hogy a kutató egyszerű rálapozással megtalálja a további lépéséhez vezetõ adatokat.

VAN TIEGHEM munkája kollektív erõfeszítés eredménye. Munkatársai 31 ország professzorai és könyvtárosai voltak. A történettudományok hatodik, oslói (1928) kongresszusán hoztak határozatot az irodalomtörténészek a világ-irodalmi kutatás fontos mûszereinek létrehozása érdekében. Több terv között ez látszott a legsürgõsebbnek: elkészíteni a világirodalom szinoptikus táblázatát, s a kronológiába, a nevezetes publikációk közé beilleszteni az irodalomtudományt és nyelvtudományt közlelõ érdeklõ történeti (tudomány- és mûvelõdéstörténeti, könyvtörténeti) események, tények adatait. A kongresszusi bizottság egy munkabizottság vezetésére Paul VAN TIEGHEMET, a Sorbonne megbízott elõadóját kérte fel, aki 59 munkatársával (a munkatársak idõközben változtak) 1935-re készítette el repertóriumát. Ilyen teljességben nincsenek elõdei VAN TIEGHEMnek, ha vannak: tökéletlenek, esetleg csak egy korszakra korlátozottak. Csodálatos, hogy ritkán emlegetik, kevesen használják, pedig rendkívül hasznos könyv, könnyen kezelhetõ, takarékos tipografizálása nem fárasztja a keresõt. Mit és hogyan találunk benne? Az adatokat — kb. 21 000 — évszámok tagolják. Harminckét fettel és verzálissal szedett szigla jelzi a sorok elején a nyelvet (így: ALL = német, ANG = angol, HON = magyar, TCH = cseh, LET = lett stb.) s mellettük a sorban és a következõ pár sorban a megfelelõ irodalmi mû, semmi más, mint a mû szerzõje, címe és hogy elsõ kiadás. Igen sokszor rövid annotáció arról, hogy a mûvet késõbb újra vagy többször kiadták. Ha a mû nem a kongresszus elfogadott öt tanácskozási nyelvéen szól (angol, német, francia, olasz, spanyol), a címet francia fordításban is tükrözteti, sokszor magyarázat kíséretében. (Pl. 1562. év alatt: P. MELIUSZ: *Debreceni hitvallás* [catéchisme selon CALVIN]. — 1561. évnél: *Kancionál Šamotulský* [Chansonnier de Samotuli] (recueil de cantiques des Frères Moraves). A mû címe szerint az újkori irodalmak repertóriumára volna, de nem zárja ki — nem is teheti — a továbbélõ ókori és középkori mûveket, ezeknek a vulgáris nyelveken megjelent elsõ fordításait — beleértve az ó- és középkori keletieket. Ezek a kronológiában a történelmi adatokkal együtt az évek alatt csoportosított címanyag *elsõ* soraiba kerülnek, s csak azután következnek a nyelveket szimbolizáló sziglák betûrendjében az újkori mûvek. Ide is beékelve a köztörténeti, tudománytörténeti adatok. (Így: 1471: HORATIUS elsõ nyomtatott kiadása — 1476: az elsõ görög nyelvtan: LASCARIS *Epitoméja* — 1497/98 Vasco de GAMA felfedezi a keletindiai tengeri utat — 1499: ERASMUS megtanul görögül Párisban — 1514: az elsõ arab nyomtatvány — 1531: SCALIGER megvédi CÍCERÓT ERASMUSSzal szemben — 1562: IV. PIUS nyomdát alapít a Capitoliumon a keleti nyelvek részére — 1582: az edinburghi egyetem alapítása — 1619: *Deliciae poetarum Hungarorum* (PANNONIUS, TURI, SOMMER, FILICZKI) — 1804: a *Véda* elsõ fordítása — 1811–19: a [magyar] nyelvújítási vita —

³ VAN TIEGHEM, Paul: *Répertoire chronologique des littératures modernes*. Paris, 1935, Droz. 384 l.

1833: BALZAC első találkozása HANSKA asszonnyal stb. stb.) Látnivaló: a mű szemhatára tág, megmutatja, ami beleömlött az európai szellemi élet folyamába; a XV—XVII. századi latin irodalom kutatóit sok fáradságtól mentesíti a művek időrendi besorolása. Csak a nem datálható orális hagyomány, a legendák anyaga maradt ki. A kis nemzetek helyét kijelöli az irodalomban, a műveket nem országok és nemzetek szerint sorozza be, hanem nyelvük szerint, mert ez kevesebb vitára ad okot, az évszámok megállapításánál a kutatás legújabb eredményeire támaszkodik. Nem lehetett könnyű a szerkesztőnek a döntés, amikor egy-egy adat felvételénél szembe került a nemzeti és nemzetközi jelentőség kérdése. VAN TIEGHEM két év előtt elhunyt magyar munkatársa, HANKISS János debreceni professzor ezen a fronton is sikeres közelharcot vívott hírünkért a világban. Felesleges volna fölhánytorgatni, hogy VAN TIEGHEM a művek utóéletéből, könyvtörténetből többet is adhatott volna: a módszer továbbfejleszthető, és ez a tanulság sokat ér.

VAN TIEGHEM *Répertoire*-jában nincs meg a szekundér-irodalom. A kongresszusi munkabizottság a negyvenegynéhány nyelven megjelent fontos irodalmi művek születési adatait akarta összefoglalni, egyszerű munkaeszközt akart létrehozni az irodalomtudomány beavatottai részére, az elképzelhető legegyszerűbbet, hogy lehetővé tegye a kutatónak megállapítani a különböző nyelvű művek keletkezésének egyidejűségét, rokonságukat *negyvenegynéhány nyelvetületen*, hogy némi áttekintést nyújtson egyes irodalmi műfajok, irányzatok egyidejű előfordulása tekintetében is öt éven, tíz éven, negyedszázadon belül. „*Tiszta*” irodalmi bibliográfiát akartak, a műveket akarták előtérbe állítani. A történelmi háttér adatai — hasznosak, jó, hogy ott vannak — mégis csak járulékosak. Tovább fejleszthető ez is. Egyszerű műszert akartak adni a kutatónak, aki tudja, hogy az értékelést, az író életrajzának részleteit és sok egyebet, ami a munkájához kell, hol keresse, de a legfontosabb adatra, a mű első megjelenésének évére a legkisebb idővesztéssel csak itt lapozhat rá, és csak ebből tudhatja meg gyorsan, egy időben mi jelent meg más nyelvek területén.

VAN TIEGHEM könyve jó könyv marad akkor is, ha kevesen használják, és a bibliográfiai tankönyvek nem emelik ki értékes vonásait. VAN TIEGHEM repertórium a könyvnyomtatás feltalálásával kezdődik, de — fájdalom — a XIX. század utolsó évével lezárul. Kiegészítése a XX. századi adatokkal sürgős feladata volna az irodalomtudósok nemzeti munkabizottságainak.

A világirodalom bibliográfiái

EPPELSHEIMER világirodalmi bibliográfiája⁴ rendszerező mű, tehát alkalmas arra, hogy a világirodalom égtájai irányában tájékozódjunk. A „kincstár”-nak csak nagyra tartott értékeivel foglalkozik. A feladat így is nagy. Arra az egész materiára épít, amit számára az egész irodalomtudomány szállít: az irodalomtörténeti korszakokat ábrázoló vagy jellemző irodalomra, ezeken belül a szigorúan kiválasztott írókról és műveikről szóló irodalomra. A címanyag zöme az ábrázoló és kritikai irodalom. Korszakbeosztását a kelet-ázsiai irodalommal,

⁴ EPPELSHEIMER, Hans W.: *Handbuch der Weltliteratur*. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. 3. neubearb. u. erg. Aufl. Frankfurt a. M., 1960, Klostermann. XIV, 808 l.

az indus kultúrkör, az ókori Közel-Kelet, az izlám irodalmával kezd, a klasszikus ókor, a nyugati középkor irodalmával folytatja, innen kezdve századonként halad a XX. századig, de a két utolsót felbontja a romantika, a realizmus, a századvég és a két világháború közti szakaszokra. Tálalásának módszere, a tipográfia egyáltalában nem ördögös, de minden lehetőségének kihasználásával párosul. Minden korszak élén a kb. 40 sornyi bevezetés azt a célt szolgálja, hogy tájékoztasson a korszak irodalmának eredetéről, kapcsolatairól és művelődési eseményeiről. Különösen a művelődési események találkozásairól, az ebből eredő vitákról, a korszak és életstílus kialakulásáról. Ennyi is megérteti a mű használójával a szerkesztő világnézeti korlátait, mert csak a szellemtörténeti és stíluskutatásra épített. „Ahol lehetett — írja — az anyaggyűjtést a szellemi élet egész területére (filozófia, művészet, zene, történelem) kiterjesztette.” Jut benne hely a problémák felvetésére és arra, hogy itt-ott rámutasson az irodalomtudomány adósságára. Bravúros teljesítmény negyven sorban. A korszak bevezetőjét követi a szekundér irodalom felsorakoztatása. (Pl. A századvég — 1880 — 1914 — irodalma ilyen tagolást kapott: *Lexikonok — A szakasz összefoglaló ábrázolása — Impresszionizmus — Naturalizmus — Szimbolizmus — Kultúra — Művészet — Zene — Az irodalom országonkénti csoportosítása*, rugalmasan alkalmazkodva a repertórium címanyagának természetéhez.) Csak a korszak vagy szakasz egészére tartozó irodalom után következik a korszak vagy szakasz írói életműveinek bemutatása: szakaszonként kb. 8—10 íróé. A válogatás szigorát ez eléggé jellemzi. Szükséges volt a műberendezésének leírása, hogy az arányokat érzékeltessük: mily kevés hely jut a műveknek. A művek leírása a címből, a megjelenés évéből, németre fordított címéből, illetőleg a keveset mondó cím egyzavas vagy egymondatos német magyarázatából áll.

Érdemes szólni a mű tipográfiájáról. A bevezetés után az irodalom felsorolása is folyamatosan szedett, de *fettel* szedett osztályokra tagolódik (így: *Összefoglalók — További kutatáshoz — Történelem — Állam — Kultúra — Irodalomtudomány — Művészet — Zene — Mitológia — Filozófia — Gazdaság — Sport — Utóélet*). De még ezeken az alosztályokon belül is a forrás műfaját jelző *ritkített tárgyszavak* igazítják el a kutatót (így: *Bibliográfia — Feldolgozás — Segédkönyv*), s a forrás címe és évszám adata után *kurzív*val szedve egy-egy tömör magyarázat vagy értékelés (így: „hat szaktudós népszerűsítő műve” — „filológusok szélesebb köre számára” — „tömör és megbízható” stb.). Ilyen velős annotációkat iktat be zárójeles *kurzív*val akkor is, amikor a művek címét magyarázattal egészíti ki (pl. HEMINGWAYNél a *Farewell to arms* után ezt írja: „az olasz front élete az első világháború alatt” — vagy Alexej Nikolajevics TOLSZTOJ *Golgotája* után: „Trilógia az orosz értelmiség sorsáról az első világháború és a bolsevista forradalom alatt”). Az egyes korszakok íróinak életművét miniatűr személyi bibliográfia mutatja be, ez a Nobel-díjas ELIOTnál így fest: 15 soros életrajzi vázlat — Első műve — Róla készült bibliográfia (megjegyzés: Donald C. GALLUP jegyzéke 177 lap terjedelemben) — Tanulmányok: a költőről és műveiről szóló irodalom (megjegyzések *kurzív*val: „bibliográfiával”, „kivonatokkal”, „a kritikusról”) — Lira (cikkek ELIOT költészetéről), majd egyenként a verskötetek. A *Four quartets* 1943 után: a négy vers címének felsorolása. Valamennyi lírai kötetnél a német fordítás közlése. — Drámák (a drámaíró ELIOTról szóló cikkek) utána az egyes drámák és címeik német fordítása. A *Murder in the Cathedral* 1925 után („Mirakelspiel um den hl. Thomas Becket von Canterbury”). — Esszék (A tanulmánykötetek és német címük). Az *On poetry and poets* 1957 című után („a kiadó válogatása”).

Még ha fárasztó is az effajta tömörítés, mégis kíváncsú, mert sok időt takarít meg. Látnivaló: sok minden sűrítendő be egy bibliográfiába, ha az ki akar szakadni a monoton bibliográfiák phalanx-szerű hadirendjéből. Ez a műszer továbbfejleszthető. Belesulykolandók lehetnének: a művek keletkezéstörténete, a kiadástörténet is (ahol ezt a kutatás joggal igényelheti). EPPELSHEIMER két igen használható függelékkal egészítette ki világirodalmi bibliográfiáját: 1. Az általános irodalomtudomány és egyes népek, népcsaládok irodalomtörténete (címanyag). 2. Az irodalmi formák, műfajok, problémák tárgyszavak szerint rendezett repertórium.

EPPELSHEIMER *Handbuch*-jának utolsó fejezeteiben a századvég és a XX. század világhírre szert tett írói közül 19 nyelvterületről származó 207 író miniatűr személyi bibliográfiáját találja egybegyűjtve a kutató. Áttekintése bizony nem ér el napjainkig.

BALDENSPERGER—FRIEDRICH összehasonlító irodalmi *bibliográfiája*⁵ ismert mű, közel hétszáz lapon 33 000 cím (250 irodalomtudományi folyóirat és sok önállóan megjelent tanulmány címánya) tájékoztató megjegyzések nélkül. A referenciákat kereső kutató készüljön el arra, hogy alaposan tanulmányoznia kell az igen részletes — egy ívre terjedő — tartalom-mutatót, csak így kap képet a nagy mű szakbeosztásáról és használhatóságáról, mert sem név-, sem tárgymutatója nincsen. Miről számol be a mű? Az összehasonlító irodalomelméleti kérdésekről, a művek nyelvi határokon áttörő hatásáról, a közvetítőkről, irodalmi témák átkölcsozódásáról, motívumok forrásairól, műfajok történetéről, egy-egy nagy alkotó műveinek külföldi visszhangjáról szóló írásokról. A mű nem az alkotókra és műveikre épült, mint EPPELSHEIMER *Handbuch*-ja; a világirodalomnak, mint jelenségnek a témáit tükrözteti, nem a goethei értelmezésű világirodalom alkotásai felett nyújt áttekintést. A művek világirodalmi sorsa iránt érdeklődő kutató mégsem lapoz benne hiába. Ha pl. egy-egy író külföldi olvasóiról keres benne adatokat, talál cikket GOETHE STENDHALRól írt jegyzeteiről; ZOLA amerikai hamisítóiról; ZOLA könyveinek elterjedéséről; monográfiát E. A. POE *Hollójának* történetéről, POE franciaországi felfedezése (1847) száz évéről; MÉRIMÉE PUSKIN fordításáról stb. BALDENSPERGER—FRIEDRICH hatalmas bibliográfiája a szekundér-irodalomhoz kalauzolja a kutatót, de a bibliográfus is, ha könyvét példákkal és adatokkal akarja felszerelni. Igaz, hogy csak az európai irodalom kezdetétől 1900-ig világirodalmi jelentőségre szert tett írókról és a róluk 1949-ig megjelent cikkekről és monográfiákról számol be a mű.

BOMPIANI,⁶ s ennek LAFFONT-féle francia változata a tartalom s nem a forma jogán szerepel a segédkönyveknek ebben a társaságában, mert nem rendszerező, hézagos áttekintést csak táblázatainak keresztül nyújtó mű (a *Companion* típusú szótárak családjába tartozik), de idevaló mégis, mert őrzi a humanista hagyományt: az írói alkotó munka minden területéről, műfajukra való tekintet nélkül gyűjti egybe a kincstár valódi értékeit. Letagadhatatlanul olasz érdeklődésű, annak ellenére, hogy szerkesztői tábora valóban nemzetközi (a francia változat ezért vitt bele francia szempontú korrekciót). 45 nyelvterület alkotásai sorakoznak fel benne a művek olasz (ill. francia) címeinek rendjében.

BOMPIANI 9 kötetes világirodalmi segédkönyvének első hét kötete, tehát a mű túlnyomó része *művekre bontott világirodalomtörténet*. Az első kötet bevezető

⁵ BALDENSPERGER, Fernand—FRIEDRICH, Werner P.: *Bibliography of comparative literature*. Chapel Hill, Univ. of North Carolina et Genève, 1950, Droz. XXIV, 701 l.

⁶ *Dizionario letterario Bompiani delle Opere e dei Personaggi di tutti i tempi e di tutte le letterature*. Vol. 1—9. Milano, 1949—50, Bompiani.

része irodalmi és képzőművészeti irányzatok, az összes *izmusok* ismertetése, a 8. kötet a költői és prózai alkotások hőseinek, híres alakjainak elemzése és forrástörténete. A 9. kötet az egész mű indexe: szinoptikus kronológiai táblázatokkal. BOMPIANI soha nem marad adósunk a művek, különösen a nagy alkotások keletkezése körülményeivel, kiadástörténetükkel, a könyvek utóéletével. Ezeket az adatokat ki kell hámozni a műgonddal megírt irodalomtörténeti miniatűrökből, vagy olykor terjedelmes tanulmányokból, vagy a gazdag facsimile anyagból (pl. DANTÉNÉL). Ilyen adatok, mint az apokrif *Don Quijoté*-ről szólók (a de *Avellaneda*-éről, a nagy regény folytatásáról, amelynek megírására CERVANTES maga is gondolt); különböző BAUDELAIRE-kiadásokról szólók, a *Fleurs du Mal* perbe fogása és elkobzása után megjelentekről, a GAUTIER—ASSELINEAU által kiadott-ról és arról, amelyet BAUDELAIRE dugva, kis példányszámban maga adott ki *Épaves* címmel Belgiumban stb.). Ilyen adatok nemcsak hogy beleférnek, de bele is kíváncsoznak irodalmi bibliográfiákba; meghosszabbítják a bibliográfiák életét. A meghosszabbított életet csak a nagyobb használhatóság biztosítja. BOMPIANI tehát szolgál a VAN TIEGHEMBEN és EPPELSHEIMERBEN nem található információkkal, de őrája megáll az első világháborúnál. ADY *Új versek*, *Vér és arany* köteteiről, BABITS két regényéről (*A halál fiai*; *Timár Virgil fia*), KOSZTOLÁNYI *Édes Annájáról* találunk benne elemzést, de MÓRICZ Zsigmond *Hét krajcárja* és *Sáraranya* már kimaradt. Védekezésül felmutathatja a *Nyugatról* szóló jellemzést, de irodalmunk 1906-tal kezdődő megújulását ez a mű sem tükrözi. Mi még nem is panaszkodhatunk, mert a szinoptikus táblázatok tanúsága szerint a többi irodalmak különben hiányos és elnagyolt adatai a századvéggel megszakadnak.

*

Szándékkal történt, hogy a világirodalmi segédkönyvekről esett szó első sorban. Abban a pillanatban közeledtünk a kutatóhoz, amikor az már túljutott a tájékozódás első lépcsőfokán, s noha esetleg nemzeti jellegű is a témája, nem mellőzheti a világirodalmi helyzetképet; rokon kapcsolatok felderítésére, főként pedig adatokra és példákra van szüksége.

Amit nem kaphattunk meg a világirodalmi szintézisektől: a művek gondos leírását, a könyvek sorsának követését, keletkezési körülményeik adatait, kiadástörténetüket, az érvelő és tanító munkatári anyagát, azt meg kell keresnünk a nemzeti jellegű szintézisekben.

A történeti rendszerezésű nemzeti Manuel-ek és Handbuch-ok

L. N. MALCLÈS, a Sorbonne könyvtárosa és professzora így írja le Guillaume APOLLINAIRE munkásságának felkutatását egyetemi tankönyvében:

„Az első lépcső: a retrospektív és urrens nemzeti bibliográfia 1909-től kezdve; Lorenz katalógusa (1909—1925); Letouzey életrajzi bibliográfia-gyűjteménye (a kutató szerencséjére ez a vállalkozás az *A* betűt meghaladta); a *Bibliographie de la France* évi összefoglalásai, benne a kiadói hirdetéseket is megnézni, 1953-ig; a *Biblio* 1934-től kezdve.

A második lépcső: felkutatni, készült-e Apollinnaireről személyi bibliográfia; megnézni a Besterman-t; ha nincs, következnek az irodalomtörténeti segédkönyvek; a Talvart—Place-féle 1928-ig vezet el, Thieme 1933-ig, Dreher—Rolli 1940-ig, Drevet

1944-ig, megnézni a Revue d'Histoire Litteraire de la France könyvészeti függelékeit, Appolinaire halála (1918) óta.

Harmadik lépcső: A nagy könyvtárak katalógusaiból — cédulakatalógusaiból is — össze kell állítani egy listát, és ezt egybe kell vetni az eddig nyert adatokkal.”

El kell térnünk a MALCLÈS javasolta sorrendtől. A történelmi szemléletű kutatás az áttekintést tartja fontosnak: ezért fordulunk előbb az irodalomtörténeti rendszerezésű nemzeti Manuel-ekhez, mielőtt belevesznénk a retrospektív nemzeti bibliográfiákban való adatszerzésbe. (Az APOLLINAIRE-példa esetében a javasolt sorrend helyénvaló.)

Az irodalomtörténeti rendszerezésű segédkönyvek: a jól ismert Manuel-ek, Grundriss-ek, Handbook-ok. Hadd szédüljön itt bele a kutató a szekundéroidalomba. Szüksős rövidséggel megtalálja ugyan itt is a könyvek életrajzi adatait, hiszen a legtöbbjét megtalálta már az életrajzi lexikonokban, itt gazdag, változatos és izgalmas táplálék várja: az íróról és alkotásairól, az alkotó munka környezetéről szóló kritikai irodalmat. Ha szükség lesz rá — és bizonyára szüksége lesz rá munka közben — még vissza-visszatér a nemzeti retrospektív vagy kurrens könyvészethez, de itt a spektrum minden színében feltáruló irodalom körében úgy érezheti, végre magára van hagyva egy számára otthonos világban. Itt a viták lakomája és a problémák felfedezésének lehetőségei, mindaz, ami vonzó lehet filológus számára. Végre az ápoltság vadászterület és nem a bozótja annak a számára nem érdekes nemzeti könyvtermelésnek, ami a költői alkotások címanyagát körülövi, és a nyomdafesték halhatatlanságára pályázik — reménytelenül — a nagy retrospektív nemzeti bibliográfiákban.

Ezek a történeti rendszerezésű segédkönyvek a múlt század második felében keletkeztek, s a kedveltebbek, a megbecsültek, folytatólagosan új évtizedek összefoglalásaival egészültek ki. Bennük együtt találja a kutató a művek — sajnos túl rövid — leírásán kívül az irodalmi közéletre, a történelmi és társadalmi környezetre vonatkozó forrásanyagot. Ugy tetszik, hogy kedveltségüket éppen ennek a „szomszédos” forrásanyagnak köszönhetik. Mintha ennek volna nagyobb vonzóereje és elsősége, mint a műveket leíró bibliográfiának. Ösztönző hatásuk a kutatásra nagy volt; kimondatlanul is azt hirdették, hogy az irodalom fontos közügy. Irodalomkutató nemzedékeket éltek túl, s jórészt nekik tulajdonítható a nyomukban elinduló részletkutatások áradata, napjainkban pedig az irodalmi irányzatok bibliográfiai monográfiái. A Manuel-ek és Grundriss-ek a szemhatárt átfogó tájékozódás fő forrásai ma is. Sokat adnak, de elhanyagolják a művek életrajzszerű leírását. Tíz-tizenöt évenként új szerkesztők kezében megújulnak, vagy az újak csatlakoznak az őshöz. Némelyiknek — pl. a GOEDEKE-nak⁷ meg kellett írni a történetét, hogy a kutató eligazodjék kötetsorozatok értékelésében. Karl GOEDEKE *Grundrisse* volt az első erősen a bibliográfiára alapozott szintézis. Első kiadása (1859) három kötetben GOETHE haláláig viszi a forrásanyagot. 1884-ben megindult második kiadásának első három kötetét egy új irodalomtudós nemzedék éppúgy meghaladottnak tekintette, mint az első kiadását, és átdolgozta. A negyedik kötettől kezdve a szerkesztést E. GOETZE vezetésével egy tudós vezérkar vette át, de GOETZE halála (1920) után máig továbbbi három szerkesztőt nyűtt el a vállalkozás (egyik közülük koncentrációs táborban halt

⁷ GOEDEKE, Karl: *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung*. Neue Folge. [Fortführung von 1830 bis 1880]. Bearb. von Georg MINDE — Pouet & Eva RÖTKE. Berlin, 1955., Akad. Verl. — Pályamutatban van még 1957 óta a 4. kötetben levő *Goethe Bibliographie* 1912—1950-ig. — Továbbá a 14. kötet (*Vom Frieden 1815 bis zur fr. Revolution 1830*) 1955. — stb.

meg), míg a második kiadás eljutott a befejező 14. kötethez. GOEDEKE elve az volt: egy költői egyéniség teljes képét adni az irodalmi háttérrel együtt, nem pedig szétdarabolni az életműveket műfajok szerint. Akik GOEDEKE előtt próbálkoztak hasonló munkával, csak a klasszikusokkal törődtek és azokkal, akik antológiákban szerepeltek. És ez számottevő érdem, az irodalmi élet történeti képe hiányos a „nem nagy” írók nélkül. GOEDEKE gondot fordított a költészet és társadalom kapcsolatára és ehhez is felvonultatott irodalmi forrásokat. Az átdolgozók éppen ebbeli fáradozásait keveselték, s a GOETHÉVEL foglalkozó kötet új kiadása azért késik, mert alapos átformálásra van szükség.

GOEDEKE első kiadása után évtizedekkel később jelenik meg Gustav LANSON *Manuelje*,⁸ a bibliográfiái alapozású irodalomtörténetek legtöbbet emlegetett példaképe. LANSON érteti meg velünk, miért kedvelték meg az irodalomtörténészek ezt a kézikönyv-formát, ahol a történeti-társadalmi háttér ábrázolásához szükséges forrásanyag sokoldalú gazdagságban együtt található. Kedvelt lett nemcsak azért, mert bőséges repertóriumot adott, de azért is, mert megmutatta az utat ahhoz is, amit kifejejtett, kihagyott vagy kimaradt. Gondoljunk arra a beiktatásra, amit az irodalmi forrásgyűjtemények történetéről ad. Ugy dolgozott a kezére a kutatónak, hogy a társadalmi környezet minden forrása az ábrázoló irodalomtörténész kezeügyébe essék, hogy ez a háttér árnyaltan kialakítható legyen — a politikai is. Az írók mellé állítja a szónokokat, az egyháziakat is, a publicistákat, a tudósokat, az emlékiratírókat, a levélírókat, a pamfletírókat, ahol lehet és kell, helyzetképhez segíti a kutatót a sajtóviszonyokról, az akadémiaokról, az oktatásügyről, a növevelésről szóló irodalommal. Azért kell feleleveníteni ezeket a tudott dolgokat, mert érdemes féltetni a LANSON-módszer jó hagyományát, és mert féltő, hogy követői, akik napjainkig vinnék el ezt a gyűjtő és értékelő munkát, nem fognak akadni. Azért is érdemes itt időzni, mert a francia irodalomtudomány gazdag és sok tanulságot rejtő.

LANSON módszerét hűen követve Jeanne GIRAUD⁹ kétkötetes *Manueljében* úgy folytatta és egészítette ki LANSON művét, hogy hozzáadta azt, amit LANSON *Manuelje* megjelenése óta a három század (a XVI., XVII. és XVIII.) irodalmáról és íróiról 1920—1935, majd 1935—1945 között az irodalomtörténészek közösettek, és gondos leírásban adja a három század írói e két ciklus alatt újra kiadott műveinek jegyzékét. Bevezető általános részében hozza a szöveggyűjtemények és válogatások ismertetését, e három századot tárgyaló irodalomtörténeti műveket, a körképet nyújtókat, a három század anyagában való kutatás módszereiről szóló műveket — a bibliográfiákat is — a tanulmánygyűjteményeket és lezárja egy fontos fejezettel: a *Thèmes, Motifs, Types* címűekkel — amelyekről később még külön is szó lesz —, betűrendes tárgyszavak alá sorolva e részlet-kutatások irodalmát. A rákövetkező fejezetek századról századra menve ugyanúgy bontják fel a század irodalmi életét, sajátos vonásai köré kialakult forrásanyagot, ahogy azt LANSON-nál megszoktuk és megbecsültük. (A XVIII. századról szóló alfejezetben például a *Questions particulières*-ben találja a kutató a társadalomról, a nőkről, a szalonokról, a vidéki életéről, az oktatásról, a tudósokról, a vallási nézetekről, a filozófiai mozgalmakról, az enciklopédiákról, az irodalmi életéről és az esztétikai elméletekről, a preromanticizmusról, az új témákról, az új formákról és a forradalom okozta változásokról, a külföldi

⁸ LANSON, Gustave: *Manuel bibliographique de la littérature française moderne, XVI—XIX. siècle*. Nouv. éd. rev. et corrigée. Paris, 1925, Hachette. XXXII, 1820 l.

⁹ GIRAUD, Jeanne: *Manuel de bibliographie littéraire pour les XVI—XVIII. siècles français 1921—1935*. Paris, 1939, Vrin. XVII, 304 l. (Publ. de la Fac. des Lettres de l'Univ. de Lille 2.)

kapcsolatokról, a nyelvről és stílusról szóló irodalmat. Azt a szekundér-irodalmat, amit a francia irodalomtudomány a jelen század huszonöt éve alatt irodalma három korábbi századáról termelt. A századok fejezetei, a század írói műveinek jegyzékével zárul, azokkal, amelyek e két időszakban új kiadásban jelentek meg.

Ez a kitűnő munka tehát egyenes folytatása LANSONnak, a régi francia irodalommal foglalkozó új kutatás könyvészetét közelhozza, de megáll a XVIII. század végénél. A nagy LANSON azonban összefoglalta a XIX. század irodalmi termelését és az irodalomtudományét is, századunk elejéig. Nem marad ugyan folytatás nélkül LANSON nagy művének ez a része sem, új vállalkozók sora végezte el, de a módszerén módosítást hajtottak végre.

Az új módszer kialakítója, Hugo THIEME¹⁰ háromkötetes bibliográfiájában azt a forrásanyagot, amit úgy neveztem, hogy „szomszédos” anyag, tehát az irodalomtörténeti ábrázoláshoz elengedhetetlen történelmi és társadalmi háttérrel foglalkozik, és amelyet LANSON a bevezető részben és egyes századokra vonatkozóan a század íróinak művei közeléből gyűjtött össze, külön kötetben, a harmadikban egyesítette, s ennek a kötetnek *La civilisation* címet adta. A lényeg tehát nem változott. A korszakolást feladta, az 1800—1930 között feltűnt körülbelül kétezer íróval és költővel nem időrendben, hanem betűrendben foglalkozik, viszont minden író oeuvre-je a kutató munkáját könnyítő csoportosítást kapott. (A tagolás: a művek időrendje, az író által gondozott kiadások pontos adatai — összes művek — gyűjteményes kiadások — válogatott művek — szemelvények az író műveiből — egyes művek későbbi kiadásai, cikkek — az íróról szóló művek és cikkek — kiadatlan művek.) THIEME e szerint tehát a szekundér-irodalommal szemben előtérbe állította a műveket és az írókat, ez a rész alkotja a mű fő részét. De a művek leírása még mindig nem teljes. A könyvekbe költözött életmű képe mégis kialakul, s emellett a *Civilisation* kötetben megvan a „szomszédos” irodalom. A *Civilisation* forrásanyagának csoportosítása: A) Irodalomelmélet; az irodalom és egyes társadalmi rétegek; a tudós társaságok; a nyelv és stílus. B) Irodalmi műfajok és a kritika. C) Irodalmi iskolák. D) Nevelés — oktatás. E) A francia élet; a francia kultúra feltételei; a politika; a társas élet szelleme; a közigazgatás és hadsereg; Páris; a szocializmus és kommunizmus. F) A nők és a feminizmus. Ez a kötet mutatja, mennyire él tovább, 40 év után — ha módosított formában is — a lansoni hagyomány. Értékes ajándékot is kap a kutató a kötet végén: 900 tanulmánykötet részletes tartalomjegyzékét.

THIEME módosított lansoni módszere már nem talált követőre. Az a két bibliográfia, amely időben tovább követi THIEME gyűjtését, feladta a „szomszédos” irodalom regisztrálását. Az első: a DREHER—ROLLI-féle¹¹ bibliográfia THIEME 1801-től 1930-ig terjedő összefoglalását tovább viszi 1939-ig, az utána következő második bibliográfia, a DREVET-é¹² továbbviszi 1940—1949-ig. Mindkettő tehát THIEME pótkötetének tekinthető, de mindkettő csak e 140, illetőleg 150 év íróiról és műveiről szóló újabb 10—10 esztendő irodalmát gyűjtötte be, (az írókat betűrendbe sorakoztatva), és mellőzte az egész korszakot vagy egyes irányzatokat áttekintően tárgyaló általános irodalomtudományi forrásanyagot és mindazt a többletet, a „szomszédos” irodalmat, amit LANSONTól, GIRAUDTól,

¹⁰ THIEME, Hugo: *Bibliographie de la littérature française de 1800—1930*. Paris, 1933, Droz. 3 kötet.

¹¹ DREHER, S.—ROLLI, M.: *Bibliographie de la littérature française de 1930 à 1939*. Genève, 1948, Droz. 438 l.

¹² DREVET, Marguerite L.: *Bibliographie de la littérature française, 1940—1949*. Complément, à la bibliographie de H. P. THIEME. Lille, 1954, Droz—Giard. XVI, 644 l.

THIEMÉTLől eddig megkaptunk. Az írók nevénél már csak születési, esetleg halálozási évszám a biográfiai adat, a könyvalakban és folyóiratokban megjelent művek leíró adatai csak címből és évszámból állanak. A *références* rovat olyan írásokra utal, amelyekben az íróról említés történik, a *périodiques* rovatban pedig az íróról szóló tanulmányok és megemlékezések. Mindez a rövidítések könyörtelen alkalmazásával, apró szedéssel.

A német irodalomtudomány sem érhetette be GOEDEKE második kiadásával, hiszen a folytatólagos *Grundriss* a GOETHE utáni kor anyagát 1830-tól csak 1880-ig vitte tovább, és ez sem teljesedett ki. Közben egyre érezhetőbbé vált a GOETHE korára vonatkozó anyagfeltárás hiányossága. A felszabadulás után a berlini Deutsche Akademie der Wissenschaften vette át a vállalkozás irányítását és új sorozatot indított, kegyeletből megtartva címében az alapító GOEDEKE nevét. A harmadik kiadás a GOETHE bibliográfiát egészíti ki azokkal az írásokkal, amelyek 1912—1950 között jelentek meg. Első füzet 1957-ben jelent meg, befejezése még sokára várható. A GOETHE utáni korról szóló köteteké hasonlóan.

Érthető, hogy Joseph KÖRNER¹³ átfogó, de terjedelemben mégsem nagy irodalomtörténeti rendszerezésű kézikönyvét szívesen fogadták; hamarosan három kiadást ért el, megbocsátva azt, hogy tipográfiája zsúfolt, tagolatlan — a címek mint az olvasmányos szövegek, folyamatosan szedettek —, tehát mértéktelenül fárasztó. Az 1830—1940-ig terjedő korszakban megjelent német irodalomtudományi írások javát adja; bibliográfiáját 1948. márc. 1-én zárta le. Mutató apparátusa gazdag, a művek címei is föllelhetők, a melléjük szedett L. betű az irodalomra mutat. Hozzártatózik még egy témák (tárgy és motívum) szerinti keresztmetszet. Erre egy bírálója azt írta: „eine solche Titeldarbietung zur Stoff- und Motivgeschichte von Abel und Alexander bis zum Weltgericht und zum Zigeuner sei eher von erheiternder Wirkung.”¹⁴ Valóban: merőben csak a címekből kiinduló téma szerinti mutató (a mutatókészítés primitív formája) nem szolgálhatja a kutatást.

*

Szívós az életük a nagy lélegzetű segédkönyveknek, noha mire megjelennek, meghaladottak lesznek. A napjaink közelébe érő információs forrás korszerű formája még mindig a pontosan megjelenő évkönyv-bibliográfia, amely egyesíti a folyóiratokban szétszórtnan megjelent irodalmat és a művek leírását.

Évkönyv-bibliográfiák

MALCLÈS két könyvében is felpanaszolja, hogy a francia irodalomtudomány nem rendelkezik a kurrens bibliográfiának olyan műszerével, amilyen a klasszikafilológia *Année philologique*-ja.¹⁵ „Nem mintha a franciák — írja — nem éreznék hiányát. — Csak azt kívánhatjuk újból, hogy a francia irodalom bevált minták szerint ajándékoztassék meg egy nemzetközi jellegű szakbibliográfiával.” (Lám, ilyen gondjaik nagy nemzeteknek is vannak. Nálunk ez a feladat HELLEBRANT Árpád, majd KOZOCSA Sándor beszámolóival — bár késlekedve — megoldódik.) MALCLÈS panaszát meghallották Nyugat-Németországban, és Otto KLAPP szer-

¹³ KÖRNER, Joseph: *Bibliographisches Handbuch des deutschen Schrifttums*. 3. umgearb. u. verm. Auflage. Bern, 1949, Francke. 644 l.

¹⁴ WEHRLI, M. *Allg. Litteraturwiss.* Berlin, 1951. 146 l.

¹⁵ *Sources du travail bibliographique*. T. 2. 233 l. és az idézett *Cours* ... 217 l.

kesztésében megjelent egy évkönyv-sorozat első kötete.¹⁶ Három év tanulmány- anyaga francia nyelven író költőkről, írókról, műveikről és a francia irodalom- tudomány kérdéseiről: 15 nyelven megjelent kb. 400 folyóirat és 120 gyűj- teményes munka cikkei, monográfiák, összkiadások, szövegkritikai kiadások, gyűjteményes munkák, tanulmányok és hosszabb recenziók és egyetemi kiad- ványok adatai. A szerkesztő azt írja, hogy minden elérhető írást felvett; válo- gatásában politikai, ideológiai, vallási megfontolások nem fékeztek. A bevezető általános részben ott van a „szomszédos” anyag: filozófiai, történelmi, politikai, művészeti írások. Nem gyömöszölte be címanyagát előre felépített sémába, a szakcsoportosítás alkalmazkodott a tanulmányok, cikkek tartalmához. Az álta- lános részt követi a középkori francia irodalomról, majd a rákövetkező századok francia irodalmáról szóló címanyag. A korszakokon belüli, általános rész után kiemelve külön-külön a jelentős írókról szóló írások, majd betűrendi egymás- utánban a korszak többi íróiról szólók. Csoportosítása — mint említettem — az anyag természete szerint mindenütt más. A XX. század általános részének csoportjai: *Források, segédkönyvek* — *Irodalmi élet* (ezen belül alcsoportok: díjak; professzor írók; fiatalok; politikai tendenciák és az irodalom; szalonok; katolikus írók; nőírók) — *Kritika* — *Eszmék* — *Szürrealizmus* — *Existencializ- mus* — *Összefoglaló kép az irodalomról* — *Stilisztika* — *Regény* (ezen belül: forradalom a regényben; témák és motívumok) — *Költészet* (ezen belül: a fiatalok költészete; témák és motívumok) — *Színház* (az avant-garde színháza; előadások; a színházak és rendezők; színházi kritika; a színház válsága) — *Témák és kap- csolatok* (ezen belül tárgyszavak betűrendjében: Biblia; kereszténység; katoli- cizmus; „a fantasztikus”; a görög mítosz; zsidók; obskurantizmus; Orpheus; Béke; Érzékenység; társadalom; Barrès; Kafka; Nietzsche; az USA).

A jelentős írók bibliográfiája után kb. 800 kisebb íróról szóló írás sorakozik fel. Az index a kötetben előforduló neveket értelmesen két csoportban adja: a) a cikkek szerzői, b) azok nevei, akik a cikkek témái.

Ilyen módon egészültek ki a francia irodalomtudomány nagy szintézisei napjaink vagy legalábbis az utolsó évtized íróiról szóló szekunder-irodalommal. De hol lelhető fel a művek leírása? A könyveké, amelyekről ez a rengeteg sok tanulmány készült? Mennyire igaz VORSTIUS megállapítása, hogy „a bibliográfia — elkerülhetetlen kerülő út”.¹⁷

A német irodalomtudománynak ma két — az újabb német irodalommal foglalkozó évkönyv-bibliográfiája van: egy-egy a kettéosztott Németországban. Az egységes Németországnak — irigyléseméltóan — két évkönyv-sorozata volt:¹⁸ az 1878-tól induló germán filológiai sorozat és az újabb német irodalommal foglalkozó 1892-ben indult sorozat. Mind a kettőt összehavarta a két világháború. A germán filológiai sorozat szívósan tartotta magát 1939-ig, az újabb német irodalomról szóló írások begyűjtése megszakadt már 1915-ben, majd folytató-

¹⁶ KLAPP, Otto: *Bibliographie der französischen Literaturwissenschaft*. Bd. 1. 1956—1958. Frankfurt a. M., 1960, Klostermann. 428 l.

¹⁷ VORSTIUS, J.: *Petzholdt redivivus*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1950. Jg. 64. H. 4. 1/2. 413—37. l.

¹⁸ *Jahrbuch über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie*. Leipzig, 1878—1939, Reisland. 57 köt. —

Jahresberichte für neuere deutsche Literaturgeschichte. Stuttgart, 1892—1919, Göschen. 26 köt. Ennek új sorozata:

Jahresbericht über die wissenschaftlichen Erscheinungen auf dem Gebiete der neueren deutschen Literatur. Berlin, 1924—1939, de Gruyter, 15 kötet. Ismét új sorozat: Ua. Neue Folge. Bd. 16—19. — *Bibliographie* 1936—1939. Berlin, 1956, Akad. Verl. XIX, 689 l.

dott 1921-től 1935-ig. További folytatását a második világháború megakasztotta. A felszabadulás után mindkét sorozat gondozását a berlini Akadémia vette át. 1954-ben, illetőleg 1956-ban megjelenik az 1936—1939. évek termésének bibliográfiája. A sorozat folytatásához a berlini Akadémia nyilvánvalóan ragaszkodik, de a lemaradás túl nagy, s így a legjobb akarattal sem tekinthető a régi és újabb irodalomtudomány hatékony információs forrásának.

Ezért indította el EPPELSHEIMER a Német Szövetségi Köztársaságban a régi és a legújabb irodalommal foglalkozó sorozatot, elvetve a hiányok pótlásának gondját. Ez a bibliográfia tehát nem csatlakozik a régi sorozatokhoz: 1945-tel kezdődő gyűjtésével új életet kezd.¹⁹

EPPELSHEIMER azok közül a bibliográfusok közül való, akik tudják, hogy a bibliográfia, amit ma csinálnak, más kell hogy legyen, mert az irodalomtudomány megváltozott. Megváltozott a kortársi irodalmi kritika is: a nem-filológiai területekről (filozófia, lélektan, szociológia) ide is betörtek új fogalmak és módszerek, azonkívül a költők is erősen foglalkoznak irodalomesztétikával. A mai bibliográfiának az alakuló, a leendő irodalmat kell szolgálnia, nem érheti be azzal, hogy betakarítja a múltra vonatkozó kutatás termését. EPPELSHEIMER bibliográfiája korszerű munka, nem kopár bibliográfia, de még messze van attól, hogy „előzékeny” legyen. Korszerű abban, hogy napjaink irodalmi vitáinak dokumentumait feljegyzí és szűkszavú, a „pro”-t és „contra”-t jelző annotációval kiegészíti, (mint a JÜNGER, KAFKA és BRECHT körüli viták eseteiben), de magyarázatokat csak el nem kerülhető esetekben alkalmaz. Az át nem látszó címek a besorolás következtében válnak világossá, ha figyel rá a kereső. EPPELSHEIMER bibliográfiája — noha nagyobb része a szekundér-irodalomé — nem hagyja el a műveket, de leírásuk mértéktelenül szűkszavú. Magyarázatul azt adja, hogy csak „munkabibliográfiát” akart adni, nem alkalmazott a leírásnál olyan módszerek, amelyek első kiadások, ritkaságok leírásánál kialakultak, ez szerinte „pretenciózus pedantéria” lenne. Erről a túlhajtott pedantériáról még lesz szó. Úgy látszik, az irodalom kutatójának végleg bele kell nyugodnia abba, hogy adatkeresésnél a segédkönyvek ütegeivel kell magát körülvennie.

EPPELSHEIMER tükre ezt mutatja: az 1945 utáni német irodalomtudományt a századvég írói közül CAROSSA, GEORGE, G. HAUPTMANN, HESSE, HOFMANNSTHAL, Th. MANN, NIETZSCHE és RILKE érdekelte. A XX. század írói közül habár csak Ernst JÜNGER, KAFKA és — 1957 óta — Bertolt BRECHT. Az első (1945—1953-as) kötet további 345, a második (1954—1956-os) kötet 303, a harmadik (1957—1958-as) 278 huszadik századi íróról szóló cikket gyűjt be; élénkebb érdeklődés a húszas-harmincas évek írói (BARLACH, BENN, BROCH, DÖBLIN, KÄSTNER, MUSIL, TRAKL, Erich WEINERT és WERFEL) iránt mutatkozik meg.

Szótárrendszerű bibliográfiák

Felmerült a bibliográfiai szolgáltatások egyszerűsítésének kérdése. Vajon megoldható-e ez? Nem kellene-e örülni a bibliográfiai műfajok szélessékálájú változatosságának, hiszen nyilvánvalóan kutatói igények váltották ki. Az már

¹⁹ EPPELSHEIMER, H. W.: *Bibliographie der deutschen Literaturwissenschaft*. Bd. 1—3. Frankfurt a. M., 1957—1960, Klostermann. Bd. I. 1945—1953. 1957. XXXII, 549 l. Bd. II. 1954—1956. Bearb. Clemens KÖTTELWELSCH. 1958. XXXII, 405 l. Bd. III. 1957—1958. Bearb. Clemens KÖTTELWELSCH. 1960. XXX, 279 l.

az oktatás, a kalauzolás kérdése, hogy a kutató meg is ismerje és élni is tudjon e változatos formák nyújtotta előnyökkel. Annyi tény, hogy a történeti alapozású bibliográfiai szintézisekben, a Manuel-ekben és folytatólagos kiegészítéseikben le egészen az évkönyvekig egyszerűen nincs tér a művek alapos és részletes leírására, a főhely az elméleti kérdésekkel foglalkozó irodalomnak és a „szomszédos” anyagnak jut. A kutató a kritikai irodalomból kapott ösztönzés és figyelmeztetés útján jut el a művek tanulmányozásához, nincs tér a művek jegyzetes bibliográfiájára, mert a témérdek sok irodalmi folyóirat tanulmányanyaga, minél jobban közeledünk napjaink irodalmához, sokaságával egyre nyomasztóbb. A művek leírása tehát az impresszumadatok legszükségesebbjéből áll. EPPELS-HEIMER a művek leírása kérdésében jó előre úgy védekezik egy el nem hangzott panasszal szemben, hogy „az első kiadások és ritkaságok azonosításánál a bibliográfiai gyakorlatban kialakult módszerek alkalmazása túlhajtott pedantéria lenne”. Ez a védekezés kissé sommás. Mintha azt is tartalmazná, hogy az eredeti kiadás kérdése és a kiadástörténet sok más adata elhanyagolható lenne.

Vajon igazán „túlhajtott pedantéria”-e, ha egy műről (ha ez éppen fontos tudnivaló) a bibliográfia elárulja, hogy „eredeti” kiadás, ha megállapítja, hogy egy jelentős alkotás más címmel más kötetben is megjelent, ha pontos tartalmi adatokkal különbözteti meg az azonos címmel, de különböző tartalommal megjelent köteteket, ha azokat a műveket is szerepelteti az író neve alatt, amelyekben a költő műve más költő műveivel együtt szerepel, ha a nagyon gyakran keveset mondó címet magyarázattal kiegészíti, ha megadja egy műről, hogy kritikai kiadás-e vagy hogy ifjúság számára készült-e, ha a perbe fogott műről szólva megállapítja, hogy a perbefogás után hogyan alakult a könyvsorsa, későbbi kiadásaiba mi került bele a bíróság által üldözött alkotásokból; ha felsorolja az írónak tulajdonított műveket és az író kiadatlan műveit, ismerteti az író emlékét ápoló baráti kör vagy társaság kiadványait (BALZAC, STENDHAL) és így tovább.

A könyvtörténet és kiadástörténet nem szakad meg a XIX. és XX. századdal. Ennek a másfél századnak a könyvtörténete is megköveteli a gondozást, ez is része a tudománytörténetnek. Elhanyagolása a történelmi szemlélet feladása volna, ha történelmen „csak az elmúltat s nem egyúttal az események továbbhaladását, a mindenkori jelent is értenők”.²⁰ Bizonyára van az ellenkezőjére hajlandóság az újkori irodalomtudományban. BÓKA László írja egy öt év előtti tanulmányában: „[irodalomtudományunk] a régebbi írók funkciója és szerepe szerint tárgyalja, a jelen írójának munkáját esztétikai értéke szerint. A múlt írójával szemben történész, a jelenével szemben kritikus. Bizonyos mértékben ez elkerülhetetlen, de nem szükségszerű, különben nem beszélhetünk irodalomtudományról. Legyünk a múlttal szemben inkább kritikusok, a jellel szemben történészek”.²¹

A már ismertetett bibliográfiai szintézisekben felhalmozott irodalom kincseshányaja az újkori könyvtörténetnek és kiadástörténetnek. A műveket is ismertető irodalmi szótárak (a Companionok) címszávaiban is rejtőznek nagy számmal kiadástörténeti adatok, ezeket a bibliográfus értékesíthetné a leírt művek annotációiban, de ez ritkán esik meg.

A segédkönyvekben túltáplált francia irodalomtudomány fel tud mutatni ilyen adatokat összesítő bibliográfiát is, amelyekben nem régi könyvekről,

²⁰ AUERBACH, Erich: *Philologie und Weltliteratur*. Weltliteratur. Festgabe für Fritz Strich. Bern, 1952, Francke. 39—50 l.

²¹ BÓKA László: *Die eigentümlichen Probleme der Literaturwissenschaft des 20. Jahrhunderts*. Acta Literaria. 1957. T. 1. 242. l.

hanem XIX. és XX. századi könyvekről van szó. Igaz, hogy még nincs befejezve. MALCLÈS említi az APOLLINAIRE példában TALVART—PLACE bibliográfiáját.²² Voltaképpen személyi bibliográfiák gyűjteménye. Hiányzik belőle a kritikai irodalom és a történelmi háttér forrásanyaga, de megtalálni benne mindazt, amit egy-egy író életművéről, könyvei sorsáról tudni kell. Kerekdeden, nagy gonddal megírt 30—40 soros életrajzi jegyzet után a művek időrendi összeállítása, annotációkkal (első kiadások, illusztráltak, luxuskiadások, példányszámok is, a mű másutt, újból való vagy más cím alatti megjelenésének adatai is). Azonos címmel megjelent köteteket, ha tartalmuk különböző, pontos tartalmi adatokkal megkülönböztet. Azokat a műveket is szerepelteti, amelyekben a költő más költők műveivel együtt szerepel, az évkönyvekben megjelenteket, az előszavakat, bevezetéseket, a folyóiratokba, napilapokba írt cikkeket is. Kiadott levelezésüket, a róluk szóló monográfiákat, cikkeket is, olyan munkákat is, amelyekben az íróról is szó van.

TALVART és PLACE bibliográfiája a példa arra, hogy nem túlkövetelés a „beszélés” bibliográfia igényének felvetése még akkor sem, ha a kiragadott korszak irodalmi termelése olyan méretű, mint a XIX. századé és a jelen századé. Ha a régi irodalomról, régi könyvekről van szó, a bibliográfiai gondozottságot magától értetődőnek találjuk. De hát ha BAUDELAIRE fontosnak tartotta feljegyezni, hogy *Fleurs du Mal*-ja 1300 példányban készült, hogy a különleges papírra (papier vergé) nyomott példányokat ő maga osztotta szét, ne hallgassuk el. TALVART és PLACE annotációja közli velünk, hogy Hippolyte BALOU volt az, aki a „riasztó” címet adta BAUDELAIRE verskötetének és ismerteti a *Fleurs du Mal* ellen (1857. aug. 20.) hozott törvényszéki ítéletet. Hat költeményre (Les Bijoux; Le Lethé; A celle qui est trop gaie; Lesbos; Femmes damnées 1. része; Les métamorphoses du vampire) sújtott le az ítélet, s a kiadás megsemmisítésére kötelezte a kiadót. A példányok túlnyomó többsége ekkor már barátok és gyűjtők kezében volt, de a kiadó a még raktáron maradt 200 példányt úgy akarta értékesíteni, hogy az inkriminált költeményeket eltávolította.

Említsük meg itt újból, hogy a BOMPIANI és ennek LAFFONT-féle francia változata gazdag adattárral szolgál a művek keletkezéstörténete, kiadástörténete és a művek utóélete dolgában. És ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy ez a két szótár-bibliográfia, noha a világirodalmi jelentőségre szert tett művek információs forrása, mégis olasz, illetőleg francia tájékozódású. Szabályos jelenség, hogy a nemzetközi anyagot feltáró segédkönyvek annak az országnak az irodalmát részesítik előnyben, amelyben készülnek.

A Companion-okban, ezekben a gyors információt nyújtó segédkönyvekben hol az életrajzi elbeszélésbe, hol a művek ismertetésébe süllyesztve találhatók a könyv sorsára vonatkozó adatok, amiket a bibliográfusok is értékesíthetnek, nemcsak az irodalomtörténészek. A jól ismert *Oxford Companion*-sorozat új hajtása, Paul HARVEY és J. E. HESSELTINE munkája a francia irodalommal foglalkozik.²³

Címekre felbontott irodalomtörténet, életrajzi lexikon, művek és alakok szótára egyben. Címszavaiban megtaláljuk a változó irodalmi háttér alakjait és intézményeit (filozófusokat, tudósokat, a természettudósokat is, állam-

²² TALVART, Hector—PLACE, Joseph: *Bibliographie des auteurs modernes de la langue française*. 1801—1927. Bd. 1—Paris, 1928 — *Chronique des Lettres*. (A 14. köt. 1959-ben jelent meg.)

²³ HARVEY, Paul—HESSELTINE, J. E.: *The Oxford Companion to French literature*. Oxford, 1959, Clarendon Pr. 771 l., 2 t.

férfiakat, képzőművészeket), ha közüik volt az alkotóhoz vagy műveikhez — mindazt, ami a Manuel-ekben a kritikai irodalom alakjában benne van. A *Companion* olvasmányos cikkeiben jutunk olyan könyvtörténeti, kiadástörténeti adatokhoz, amiket bibliográfiában kellene megtalálnunk. A kereséshez való nyomokat ad pl. ha a kutató a GONCOURT testvérek első regényét, az 1851-i államesíny reggelén megjelentet keresi, melyet a szerzők sebtiben visszavontak. Ha VERLAINE *Art poétique*-jét vagy egyfelvonásos komédiáját keresi a kutató, amelyet a *Jadis et naguère*-ben talál meg. Ha a L'Abbaye Press kiadványát keresi és így tovább. A *Companion* címszavai végén nem találjuk a továbbkutatáshoz szükséges irodalmat; az irodalmi háttér forrásanyagát a függelékek adják mindössze hat lapon.

*A bibliográfia jó hagyományai és a retrospektív nemzeti bibliográfiák —
Eredeti kiadások bibliográfiái*

A bibliográfia szerkesztésének nincsenek nemzetközileg kodifikált szabályai, noha tudunk nem egy bibliográfiai vonatkozású szabványról. Ám vannak a bibliográfiának jó hagyományai, amelyek vonzóerőben hatásosabbak lehetnének, ha nem mulasztanók el többször emlékeztetni rájuk bibliográfusainkat és irodalomtörténészeinket. Különösen a nemzeti irodalmak régi emlékeit leíró, a múlt században készült bibliográfiák körében találkozunk rendkívüli szeretettel és gazdag jegyzetapparátussal készült bibliográfiákkal. Gondoljunk csak a francia QUÉRARD-ra, a román BIANU-HODOSra, és a mi SZABÓ Károlyunkra, akinek jegyzeteit, a könyvekről szóló irodalmat irodalomtörténész-nemzedékek sora értékesítette. De visszamehetünk JANKOVICHra, aki kéziratban maradt nemzeti bibliográfia-kísérletében a könyvek leírását sok érdekes személyi vonatkozású megjegyzéssel gazdagította és — különösen a költőkből — szívesen idézett.

A XV—XVII. század könyveiről a legtöbb nemzet rendelkezik láthatóan szeretettel szerkesztett, címlap-hasonmásokkal gazdagított bibliográfiákkal. Ezek a bibliográfusok még nem támaszkodhattak havi-évi kurrens jegyzékekre; címeiket nagy könyvtárak és magángyűjtemények anyagából keresték össze, egyenként kézbe véve, megvizsgálva valamennyit. Érdeklődésük merőben irodalmi volt, ezért maradt ki bibliográfiájukból sok minden, ami a történeeszt érdekelte volna; a természettudományi és műszaki irodalommal nemigen barátkoztak. Annál jobban vonzotta őket az, aminek maradandó értéket tulajdonítottak. A könyvek leírásában nem voltak szélsőségesen aprólékosak — a fontos adatokkal azonban nem maradtak adósak, nem jellemezte munkájukat a könyvgyűjtés mániákusai számára készült könyvjegyzékek bibliográfiai fetisizmusa, ehelyett szívesen elidőzttek egy-egy érdekes író könyveinél, jegyzetekbe foglalva a könyv érdekes előtörténetét vagy későbbi sorsának alakulását.

A kedvtelésnek tetsző, a mesterségét élvező bibliográfusi munka utánozhatatlan példája J. M. QUÉRARD: *La France littéraire*-je,²⁴ ez a tízkötetes nemzeti bibliográfia Franciaország XVIII. százada és a XIX. század első három évtizedének könyvterméséről. A XVIII. század majdnem egészen a VOLTAIRE-é, s nem természetes-e, hogy QUÉRARD szívesen áldoz VOLTAIRE műveinek és művei

²⁴ QUÉRARD, J.: *La France littéraire ou dictionnaire bibliographique des savants, historiens et gens de lettres de la France ... pendant les XVIIIe et XIXe siècles*. T. 1—10. Paris, 1827—1839, Firmin Didot.

történetének 180 apró betűkkel sűrűn szedett lapot. Hogy a kiadója ezt nem találta természetesnek, azt onnan tudjuk, hogy a következő, az 1840 utáni ciklus szerkesztését néhány fejezet után kivette QUÉRARD kezéből és másokra bízta. QUÉRARD VOLTAIRE-ről készített jegyzéke mintaképe minden személyi bibliográfiának: tagolása egy uralkodásra termett, szédítő termékenységgel szellem életművéhez alkalmazkodó. Nemcsak elmeséli minden könyve történetét, a művek körüli zajlást, közönsége magatartását, de feljegyzi a művek nyomában támadt pamflet- és vitairadalom adatait is (a *Pucelle* fogadtatását, a *Diatribes du docteur Akakia* körüli botrányt stb.). Négy különmutatót készített a VOLTAIRE-jegyzékhez: a VOLTAIRE által használt álnevekről, indexre tett vagy másként üldözött műveiről, a VOLTAIRE-t hamisító irodalomról és a kritikáról; névmutatót a biográfusairól, dicsőítőiről, rágalmozóiról, fordítóiról, ferdítőiről és kiadóiról. Hasonló gondossággal foglalkozik QUÉRARD DIDEROT-val, ROUSSEAU-val és sok más írójával a másfél századnak. A QUÉRARD-ét követő tizenöt éves ciklus szerkesztői, Ch. LOUANDRE és F. BOURQUELOT más kiadóval már nem tudták a QUÉRARD színvonalán folytatni a munkát.²⁵ A kiadóját perelő QUÉRARD szükségességnek tartotta egy az utódai munkáját kiegészítő, tévedéseiket korrigáló bibliográfiát²⁶ kiadni. A fanatikus hivatásszeretet bizonyítékának ritka példája ez.

A XIX. század második fele és a XX. század nemzeti bibliográfiái már kopár anyakönyvi kivonatok jegyzéke. A QUÉRARD és LOUANDRE—BOURQUELOT-ra következő ciklus-bibliográfiák (a LORENZ-félék) 1840-től 1925-ig viszik a francia nemzeti bibliográfiát, de ezek már kereskedelmi szempontúak, józanok és szárazak, az irodalomtörténészekkel szemben csak annyi előzékenységet tanúsítanak, hogy az író születési és halálozási adatait közlik; jegyzeteik vajmi ritkák. 1925-től máig már a „Lorenz” színvonalán mozgó összefoglalót sem tud felmutatni a francia visszatekintő bibliográfia. A legszükségesebb tájékoztatást nyújtó kereskedelmi bibliográfiák ugyan nélkülözhetetlen szerzőszámok, de az irodalomtörténettel már semmi benső kapcsolatot nem ápolnak.

QUÉRARD példáját a XIX. század második fele, még kevésbé a XX. század könyveinek gondos leírásában sehol nem követték a nemzeti bibliográfiák szerkesztői. Mintha a könyvekre nehezedő fátum nem lebegne a legújabbkori irodalom könyvei felett is! Átvette ellenben a Quérard-i hagyományt a *bibliofil jellegű bibliográfia*: itt éppen a kereskedelem érdeke követelte nemcsak a bibliográfia pompás — hasonmásokkal gazdagított — kiadását, de a gazdag, olvasmányos, a könyvtörténeti és kiadástörténeti, irodalomtörténeti összefüggéseket feltáró jegyzetapparátust is. Ezek az eredeti és ritka kiadásokra korlátozott, furcsa módon kevésbé használt bibliográfiák kiegészítői lettek a kopár retrospektív nemzeti bibliográfiáknak. Hogy kis nemzetek alig mutatnak fel ilyeneket, az érthető, hiszen könyveikkel általában nem jelentkeznak a nemzetközi könyvpiacra, magángyűjtemények aukcióin is vajmi ritkán. A bibliofília két kitűnő bibliográfusának munkáit emeljük itt ki, megmaradva a francia nyelvterületen belül: George VICAIRE és Léopold CARTERET-ét.²⁷ MALCLÈS csillaggal „tünteti” ki műveiket. VICAIRE válogatása átfogja az egész XIX. századot; CARTERET-é

²⁵ LOUANDRE, Ch.—BOURQUELOT F.: *La littérature française contemporaine*, 1827—1844. T. 1—5. Paris, 1846—1848, Daguin.

²⁶ QUÉRARD, J.: *Omissions et bévues du livre intitulé La littérature française contemporaine par Ch. Louandre et F. Bourquelot ou corrective à cet ouvrage*. Paris, 1848.

²⁷ VICAIRE, George: *Manuel de l'amateur de livre au XIX. siècle*. 1801—1893. Paris, 1894—1920, Rouquette. 8 kötet. CARTERET, Léopold: *Le trésor du bibliophile romantique et moderne*. 1801—1875. Paris, 1924—28, Carteret. 4 kötet.

csak az első három negyedét, s így sok az egyikben is, másokban is ismétlődő adat, ha ugyanazokat a kiadástörténeti forrásokat használták. Olvasmányos mind a kettő, tele hasznos „megbeszélésekkel”, hiszen a század nem egy nagy vagy érdekes írójának (MÉRIMÉE, BALZAC, HUGO, BARBEY d'AUREVILLY, FLAUBERT, BAUDELAIRE, RICHPIN stb.) műve körül támadt zaj és bonyodalom, bírói beavatkozás. Csak ízelítőül néhány adat a két szerkesztő által felhasznált nagy irodalomból: Victor HUGO összegyűjtött műveinek kiadására készült GOSSELIN, a kiadó. Prospektusát SAINTE-BEUVE szerkesztette, de ez oly kevés előfizetőt hozott, hogy a kiadó elállt a művek kiadásától. MÉRIMÉE első munkája (a *Théâtre de Clara Gazul*), a soha nem élt spanyol színésznő drámáinak „francia fordításai” némely példányában benne van a hamisító MÉRIMÉE képmása, a nőnek öltözött MÉRIMÉE-é. — Idézet FLAUBERT egy leveléből a *Bovaryné* perbefogása után: „A Revue de Paris egy savanykás-édes jegyzete hívta fel a cenzúra figyelmét a regényemre; ennek köszönhettem a pert. A védőbeszéd ragyogó volt, de hét órán át tartott, az államügyész két órán keresztül tapodott rajtam. Szóval felmentettek; az ítélet rám vonatkozó indokai egész mulatságosak.” Kiadója (Michel LÉVY frères) egyfrankos sorozatában adta ki *Bovaryné*; az ítélet után már elfogadható köntösben, a sorozaton kívül, külön kötetben. — Jean RICHPIN rosszabbul járt a *Chansons des gueux*-vel: a büntető bíróság egy hónapi börtönre ítélte a költőt; kiadóját, nyomdászát fejenként 500 frank pénzbüntetésre. A fellebbviteli bíróság a minisztérium közbelépése ellenére megerősítette az ítéletet és elrendelte a kiadás megsemmisítését.

Változatlan a könyvpiac és a bibliofília érdeklődése a XV—XVIII. század iránt ma is; a XIX. század könyvei iránti érdeklődés már alacsonyabb hőfokú, VICAIRE és CARTERET megbecsülendő teljesítménye nem akadt folytatóra más országban sem. Egy 1932 óta megjelenő, tíz kötetre tervezett, francia bibliofil-bibliográfia, a TCHEMERZINE-é a XV—XVIII. század francia irodalmának eredeti és ritka kiadásairól²⁹ már nem ápolja kapcsolatait az irodalomtörténettel. Külön lapot szentel minden műnek, reprodukálja a címlapot, a könyv díszeit. A címek címlaphű szedésben, sormetszettel is megismétlődnek, ezt követi a címlapra helyezett szokásos mottó, a forma, a lapszám, a nyomdász, az illusztrátor adata és bőven és részletesen a könyv ritkaságára, föllelhető példányaira vonatkozó nyomozás eredménye. Mindez jó, ha van, de TCHEMERZINE-nél már nélkülöznünk kell a könyv keletkezése történetét, a nyomdásszal, kiadóval való kapcsolat adatait, a későbbi kiadások történetét, a kortársak magatartásának megbeszélését s a mű utóéletének történetét.

Úgy tetszik: a bibliofil-bibliográfia hagyományai is veszendőbe mennek, s noha a századvég és a XX. század *izmusai* iránt állandó az érdeklődése az irodalmi kritikának, mindez nem elég ösztönzés a bibliográfusok számára.

Téma-bibliográfiák, műfaj-bibliográfiák és az irodalmi kritika bibliográfiái

Irodalmi témákkal és külön a poétákkal, drámaírókkal foglalkozó bibliográfiák megjelennek már a XVII. század, a regénnyel és a regényírókkal és irodalmi irányzatokkal foglalkozók kb. a XIX. század közepe óta. A nagy irodalomtudományi szintézisek nem csökkentették számukat, viszont a kör, amelyben

²⁹ TCHEMERZINE, Avenir: *Bibliographie d'éditions originales et rares d'auteurs français des XV—XVIII. siècles*. Contenant environ 6000 facsimilés de titres et des gravures. Vol. 1—10. Paris. 1932 — Plée.

mozognak egyre kisebb, témáik egyre speciálisabbak. BESTERMAN másodfokú bibliográfiája a világ bibliográfiáiról lapokon keresztül írja le ezeket, gondosan megadva, hány bibliográfiai egységet tartalmaznak. Találunk köztük bibliográfiát a XVI. század előtti francia költemények kezdősorairól, a sanzonról, a szonettéről, a szatirikus versekről, a politikai, vallásos és didaktikus költészetéről, a gyermekversekről, a francia drámáról a nagy polgári forradalomig, a régi angol drámáról, a jezsuita drámákról, Párizs színházainak történetéről, egy különlegesen érdekes bibliográfiát kronológiával, szótárral a francia költészet helyzetéről 1867—1900 között, amelyet Catulle MENDÈS (1841—1909), a Parnasse történetírója a közoktatásügyi miniszter megbízásából állított össze stb. Műfajonként és fő témánként való áttekintésük, elemzésük és értékelésük külön tanulmányt igényelne.

Ellenben új jelenség a bibliográfiai monográfiák társaságában egy-egy irodalmi műfaj *kritikájának* bibliográfiája. Két példa szemléletesen mutatja be napjaink bibliográfiája eme változatának tanulságait. Az egyik az angol regény panorámája a XX. század kritikai irodalmának tükrében. Azonban — már a címben hozzá kellett volna tenni — az *amerikai kritika* tükrében: I. F. BELL és D. BAIRD munkája.³⁰ Az időrendet, a történeti alapoást a szerkesztők — sajnos — sutba dobták, a kortárs-kritikát még szemelvényekben sem mutatják be. Az időrendet a betűrenden belül csak az egyes írók műveinek sorrendjében alkalmazzák. Ez természetesen hiba, hiszen a XX. századi kritika visszanyúlt az angol regény XVI. századi történetéig. Magyarázatul az sem fogadható el, hogy a XIX. század amerikai kritikája Henry JAMESig nem értékelte a regényt mint művészi formát; a költészetet a regénnyel szemben az irodalom magasabb formájaként tisztelte. Jó híre gyenge voltára mutat az is, hogy neve sokat változott. FIELDING regényeit „histories”-nek vagy „comic epics in prose”-nak nevezte; a kölcsönkönyvtárak divatja idején a „sárga” jelző tapadt rá.

Egy szépitő műveletnek vagyunk tanúi. Kár volt feláldozni a regény küzdelmes múltjának dokumentumait. Történeti elrendezésben szemléletesen meg lehetett volna mutatni a kritika alulmaradását néhány XIX. századi kritikából vett idézettel. Igaz, hogy a regény küzdelme a művészi forma rangjáért a XX. században is tovább tart, legalábbis az Egyesült Államokban, annak is egyetemi köreibben. William Lyon PHELPS, a Yale egyetem professzora (1865—1943) írja *Önéletrajzában*, milyen akadályokkal kellett megküzdenie, hogy az angol regényről szóló előadásait megtarthassa. 1895/96-ban hirdette meg első előadásait, de egy év múlva az idősebb professzorok ellenzése miatt abba kellett hagynia. Az amerikai sajtó is „forradalmi újítás”-nak tartotta a kortárs-regényírókkal való foglalkozást. A fordulat csak a 20-as évek végén következett be. BELL—BAIRD bibliográfiájának forrásai: 410 kritikát tartalmazó könyv és 66 nagyobb-részt USA-beli és kanadai folyóirat. Csak néhány reprezentatív angliai folyóirat akad a jegyzékben. Ez a forrásjegyzék jogossá teszi helyesbítő címkiegészítésünket.

A kritika irodalmának másik bibliográfiája — két angol irodalomtörténész professzor, Claude HILL és Ralph LEY munkája³¹ — szembesíti az Angliában szép számmal bemutatott német expresszionista dráma angol és német kritikai irodalmát, az expresszionizmusról általában szóló angol és német irodalmat.

³⁰ BELL, Inglis Freeman—BAIRD, Donald: *The English novel, 1578—1956. A checklist of 20 century criticism.* Denver, 1958, Swallow. XII, 169 l.

³¹ HILL, Claude—LEY, Ralph: *The drama of German expressionism. A German—English bibliography.* Chapel Hill, 1959. Univ. of North Carol. XI, 211 l.

Erre a célra a szerzők elegendőnek találták 16 kiválasztott német író drámaírói munkásságát.

A bibliográfia szerkesztői általában elfogadottnak veszik, hogy az expresszionizmus irodalmi fázisa sokkal hangsúlyozottabb volt Németországban, mint másutt; elfogadottnak azt is, hogy ez a legnagyobb hatással a drámában jelentkezik. Mentséget nem is kell keresniük arra, miért csak 1945 után s nem már 1933 előtt készült e témáról kimerítő bibliográfia. Az első általános fő rész első fejezetében olyan tanulmányokat sorol fel, amelyek fő témája nem az expresszionizmus és nem az expresszionista dráma. Irodalomtörténeti tárgyú írások ezek, amelyek érintik az expresszionizmust. Az általános rész második fejezete olyan írások repertóriuma, amelyek fő témája az expresszionista irányzat, az expresszionista drámára való tekintet nélkül. Itt talál az olvasó az expresszionista művészetrel, költészettel, filozófiával foglalkozó írásokat is. Végül az általános rész harmadik fejezetének egyetlen témája maga az expresszionista dráma.

A második fő rész a kiválasztott 16 német író személyi bibliográfiáinak gyűjteménye drámaírói munkásságukra leszűkítve. Teljes ez a lista akkor is, ha egyesek művei az expresszionizmust megelőző korba illők (STERNHEIM) vagy áthúzódnak az expresszionizmuson túl (HASENCLEVER), és nem alkalmazható rájuk az expresszionista dráma ködös definíciója. Befogadja a bibliográfia az életrajzi irodalmat, de általában kizárta a lírai műveket és a szépprózát. Felvették azonban a szerzők dramaturgiai, drámaelméleti nézeteit tartalmazó írásait. A drámaírók közt szereplő szobrász (BARLACH) és festő (KOKOSCHKA) esetében közül a bibliográfia képzőművészeti cikkeket is, hogy a művész-író típus arcképe teljes legyen. A gyűjtés időhatára 1958 januárja. Napilapok cikkeiből csak a bemutató előadásról írottakat vették fel, az angol nyelvű napilapokból csak a *New York Times*ben megjelenteket. A két bibliográfus-professzor szerint kb. 50-re tehető az expresszionizmushoz tartozó drámák száma: a változás — úgy vélik — nem járt veszteséggel a tudomány számára. Munkaeszközt akartak adni a tovább-kutatók kezébe. A 16 név között nálunk is jól ismertek: Ernst BARLACH, Bertold BRECHT, Walter HASENCLEVER, Hanns JOHST, Georg KAISER, Oskar KOKOSCHKA, Carl STERNHEIM, Ernst TOLLER, Fritz von UNRUH és Franz WERFEL.

A szerkesztők nem mindenben alkalmazkodtak a dráma-bibliográfiai szabályokhoz. (Az előadás körülményei, a játék színhelye, a rendező, az előadások száma stb. mind nagyon érdekelné a dramaturgiával foglalkozókat.) Közlik ugyan a drámák időrendjét, de nem közlik, mikor, hol mutatták be. A bemutatás valószínű adata ugyan kiderül a színbírálatot közlő folyóirat dátumából, de hogy melyik német vagy angol színház mutatta be, ezt már csak a folyóirat-cikkből tudhatnók meg.

Hiányai ellenére sokban segítik a kutatót: finom elhatárolásaik az általános irodalomban; az 1945 előtti és utáni irodalom különválasztása, a disszertációk felvétele, lelőhelyeik megnevezése. Ne felejtjük el, hogy egy évtizedeken át eltemetettnek vélt irodalom teljes elevenségével támad fel újra a bibliográfiában.

Antológiák mint a nagy szintézisek előmunkálatai

Az irodalomtörténeti alapozású bevált szintézisek új kiadásai vagy kiegészítő évkönyvei késlekednek, nagy nyelvterületek két-három utolsó évtizedének irodalma feletti áttekintés egyre nehezebb. Így magyarázható, hogy sűrűn jelennek

meg rövid bio-bibliográfiákkal felszerelt antológiák napjaink élő irodalmáról. Az igényesebbek közül kiválasztjuk Gaëtan PICON *Panorámáját*.³² Nagy lélegzetű bevezetőjében — kissé rendhagyó irodalomtörténeti tabló, az esszé-stílus elmosódó kontúrjaival élve osztályoz — csoportokba osztja a ma még együtt élő három nemzedék íróit és költőit, az utolsó klasszikusokat; „a költő irodalmat”; a „szürrealista kaland” íróit; az 1900-as nemzedéket, „az etikus generációt”; a metafizikus naturalizmus regényíróit; az „átváltó” irodalmat; a resistance íróit; az új stílusú regényét; a 40-es évek „elmélyült és beteljesedő” lírájának költőit; végül az újonnan tájékozódó, 1950 után induló fiatalokat. Beilleszti PICON körképébe az esszéistákat, a filozófusokat és szociológusokat, a kritikuskokat és az irodalmi folyóiratok életrajzát is.

A nagy bevezetés közel négyszáz mai francia íróat említ fel vagy jellemez vázlatosan.

Ennyi erőfeszítés után csodálkozva olvassuk „következtetés helyett” című végszavában összefoglalóját a francia irodalom átalakulásáról: „Bármily különbözőek is ezek a megvizsgált életművek, van bennük, ami közös: résztvevői az irodalom válságának.” A nagy bevezetés olvasójában valóban kialakul az a fajta hangulat, amilyenről NAGY Péter számol be egy könyvismertetésében:³³ „a mai francia irodalom kutatója dzsungelben jár...” PICON antológiája második részében a szemelvényekből, az írók életének eseményeiből, műveik kronológiájából kiformalódik összesen harminc író (lírikus, regényíró, drámaíró és kritikus) portréja, de hol maradnak a megemlített százak? Az antológia harmadik része akarja pótolni a társadalmi háttérrel kordokumentumokkal, napjaink szociális és esztétikai kérdéseiben való állásfoglalásokkal. Mindez együttvéve az elinduláshoz is kevés. A helyzet — az antológiák után — követeli már a beszédes bibliográfiát és a nagy szintézist, hogy ösvényeket vág hassunk az alkotásoknak ebben a sűrűjében. És ez a kép fogadja a mai kutatót szinte minden nyelvtérületen.

* * *

Tanulságokkal szolgálhatna néhány más — az anyag bősége miatt itt nem tárgyalható — bibliográfia-típus is. A szöveggyűjtemények bibliográfiája, az eseménynaplóval felszerelt és teljes pályaképet nyújtó személyi bibliográfiák, az önéletrajzok bibliográfiái, a fordításoké és a kritikai folyóiratoké stb. Tanulságokkal, amelyek értékesíthetők az Irodalomtörténeti Intézet készülő nagy kollektív vállalkozása, a négykötetes *Irodalomtörténeti kézikönyv* szerkesztésében, az „apparátus” kialakításában. Talán még sorra kerülnek ezek is.

BÉLA KÓHALMI: DAS SCHICKSAL DER WERKE UND DIE BIBLIOGRAPHIE

Selbst Bibliographen sind mit der Lage der Bibliographie der Literatur und der Literaturwissenschaft unzufrieden. Vor allem richtet sich die Unzufriedenheit gegen die zusammenfassenden, internationalen Handbücher. Die Grundsätze und die Praxis ihrer Auswahl-Politik entspricht keineswegs mehr den Gesnerischen, den humanistischen

³² PICON, Gaëtan: *Panorama de la nouvelle littérature française*. Nouv. éd. réfondue. Introduction. Illustrations. Documents. Paris, 1960, Gallimard. 678 l.

³³ NAGY Péter: *Könnyű séta a dzsungelben*. Bajomi Lázár Endre: *A francia irodalom kistükré*. Magyar Nemzet. 1962. aug. 19. 13. l.

Überlieferungen. Die Synthesen von heute schließen zu oft wichtige Werke der *nicht-schönwissenschaftlichen* Literatur aus; Werke, die in der geistigen Schatzkammer nicht fehlen dürfen.

Man kann die „Klagen“, die hier zu besprechen sind, in fünf Punkten zusammenfassen.

1. Die Auswahl der Werke aus den Literaturen der kleinen Nationen ist in den Synthesen der Weltliteratur mehr als unbefriedigend; nahezu dürftig. Die zusammenfassenden Hilfsbücher tragen den nationalen Stempel des Herausgebers.

2. Die nationalen Synthesen bleiben in ihren Zusammenstellungen zurück. Es fehlen die Angaben der Werke, die Repertorien der Sekundär-Literatur aus den letzten Jahrzehnten, oder aus dem letzten Jahrzehnt.

3. Gründliche bibliographische Beschreibung der Werke ist in den literaturwissenschaftlichen Hilfsbüchern kaum mehr anzutreffen. Die gebotene Beschreibung ist karg, Annotationen fehlen, buchgeschichtliche, verlagsgeschichtliche Daten sind in verschiedenen Hilfsbüchern zerstreut, nur mit Mühe aufzufinden. Die Bibliographien sind kahl.

4. Der „eingeweihte“ Forscher plagt sich sehr oft durch mehrere Gattungen von Bibliographien hindurch. Man muß sich die immerfort wechselnden Methoden derer eigen machen, um sie gebrauchen zu können.

5. Vor nahezu 60 Jahren hat Gustave COHEN die Frage der Vereinigung der Methoden und Dienstleistungen der verschiedenen Hilfsbücher aufgeworfen. Es blieb dabei. Forscher sind bis heute dazu gezwungen, gleichzeitig zehn bis zwanzig Gattungen von Bibliographien und Hilfsbücher vor sich zu haben, um fehlende Daten zu erhaschen.

Verfasser wählt acht Gattungen, in der Mehrzahl Hilfswerke der an Synthesen überreichen französischen Literaturwissenschaft aus. Bespricht und analysiert sie, vergleicht ihre Methoden und macht bibliographiegeschichtliche Rückblicke. Hierbei dürfte es lehrreich sein (mit vielen Beispielen) auf die Leistungen der retrospektiven französischen Nationalbibliographie (QUÉRARD) hinzuweisen, um die Wichtigkeit der Aufnahme der buchgeschichtlichen Daten vor Augen zu führen. Zu betonen ist auch der Hinweis auf die Seltenheit einer wissenschaftlich gut fundierten Chronologie der Literaturen. Das Fehlen einer auch das XX. Jahrhundert umfassenden Chronologie macht sich fühlbar, sie müßte auf Grund der Arbeiten nationaler Kommissionen hergestellt werden. Paul VAN TIEGHEM's Chronologie wird eingehend besprochen. Sein wertvolles Hilfsbuch entstand in der Folge eines Beschlusses des VI. internationalen Kongresses der Geschichtswissenschaften in Oslo, wurde eine kollektive Arbeit. Die Mitarbeiter waren Professoren und Bibliothekare aus 31 Ländern. Das brauchbare Werk blieb aber mit dem Ende des XIX. Jahrhunderts abgeschlossen.

CSAPODI CSABA

Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?

A stíluskritikai összehasonlítás módszerén kívül alig van más, kézzel fogható adatunk arra vonatkozólag, hogy MÁTYÁS király korában a budai királyi udvarban kódexmásoló és festő műhely működött. Ismerünk korvinákat, amelyeket az itáliai scriptor vagy illuminátor szignált, megjelölve a készítés helyét és idejét, de meglepő, hogy egyetlenegy olyan kódexünk sincsen, amelynek a kolofonja arról beszélne, hogy Budán készült, a Corvina-könyvtár számára dolgozó királyi műhelyben. Ez az adattalanság hajlamossá tehetne arra, hogy teljességgel kétségbevonjuk: egyáltalán volt-e ilyen királyi műhely? Nem pusztán tetszetős belemagyarázás, stílusjegyeknek önkényes értelmezése vezetett-e a budai keverék-stílusnak s ezzel az önálló királyi műhelynek a föltételezésére? Ezeknek a kétségeknek adott hangot még 1942-ben GULYÁS Pál *Mátyás király állítólagos miniátorai* című cikkében.¹ Szerinte nagyobb másolótevékenység csak régi kéziratokban gazdag helyeken fejlődhetett ki. A budai műhelyben tehát inkább csak miniatori munka folyt, talán még könyvkötés. Megjegyzendő, hogy miniatori munkán GULYÁS nem illuminálást, hanem rubrikálást (rubrumokkal, vörös jelekkel ellátást) és emendálást (szövegjavítást) ért.

A kétségekkel szemben azonban el kell fogadnunk RANSANUSnak és OLÁH Miklósnak a tanúságát. RANSANUS megérkezésekor, 1488-ban MÁTYÁSHoz intézett beköszöntő beszédében azt mondja, hogy a király Európából mindenholnan szerzett ácsokat, szobrászokat, ezüstműveseket „atque pictores, *transscriptoresque librorum*”.² OLÁH Miklós pedig, akinek *Hungariaja* mindig hiteles forrásnak bizonyult, részletesen szól ugyanerről a kérdésről: „Audivi a maioribus Mathiam regem, dum viveret, aluisse semper ad triginta servos amanuenses, pingendi peritos, quorum ego plerosque, illo mortuo, noveram. Horum erant opera omnes fere et Graeci et Latini codices conscripti. Praefectus his Felix Ragusinus Dalmata et ipse iam senex mihi cognitus, qui non modo Graece et Latine, sed Chaldaice et Arabice doctus: praeterea in ipsa quoque pictura exercitatus, sedulo advertabat, ne quis error in describendis libris committeretur”.³

OLÁH Miklósnak ezek a sorai sok értékes adatot szolgáltatnak nekünk. Egy részükre később még visszatérünk. Mindenekelőtt félreérthetetlenül kiderül belőlük, hogy MÁTYÁS király számára egy nagy létszámú műhely dolgozott, amelyben kódexeket írtak („codices conscripti”, „describendis libris”) és díszítették („pingendi peritos”, „in ipsa quoque pictura exercitatus”). Hogy azonban „szinte minden görög és latin kódex” a budai másolók kezeműve lett volna, az

¹ *Magy. Könyvszemle.* 1942. 11—17. l.

² *Monumenta Latina litteraturam Hungaricam illustrantia.* IV. l. PETRUS RANSANUS. Ed. Ladislaus JUHÁSZ. Bp. 1931. 13. l.

³ BÉL, Mathias: *Adparatus.* Posonii, 1735. 8—9. l.

talán a másolók dicsekvése alapján került OLÁH Miklós szövegébe. De az is lehet, hogy a szöveget kell másként értelmeznünk. OLÁH *egy szóval se mondja, hogy a mintegy harminc alkalmazott mind Budán dolgozott*, csak azt, hogy MÁTYÁS ennyit tartott el. Márpedig tudjuk, hogy MÁTYÁS király főleg Firenzében, de élete végén Bécsben is sok kódexet készíttetett. Azt is tudjuk, hogy Firenzében NALDUS NALDIUS személyében állandó emendátort is tartott.⁴ Lehet, hogy ezek a külföldiek a budaiakkal együtt tették ki a harminc körüli számot. Hogy azonban *mind* idegenben dolgozó emberekről lett volna szó, annak ellentmond OLÁH Miklósnak az a megjegyzése, hogy ő legtöbbjüket még ismerte, ez pedig csak Budán volt lehetséges.

OLÁH Miklós beszámolója tehát megerősíti a művészettörténetnek a stíluskritikából vont következtetéseit, és semmi kétséget nem hagy abban a tekintetben, hogy a korvinák tekintélyes része Budán készült, mégpedig föltételezhetően a királyi palotában dolgozó királyi könyvmásoló és -festő műhelyben.

Mikor alakult ez a műhely, illetve mikortól kezdve készültek MÁTYÁS király számára Budán kódexek, nem tudjuk. De minket ezen a helyen nem is ez a kérdés érdekel, hanem az: meddig működött, mikor szűnt meg a műhely? Mennyivel élte túl alapítója halálát? A kutatók eddig általában természetesnek vették, hogy a kódexek készítése a királyi műhelyben tovább folyt — ha csökkent mértékben is — MÁTYÁS halála után, Mohácsig vagy még tovább is.⁵ Anélkül, hogy a kérdést közelebbről megvizsgálták volna.

Annyi bizonyos, hogy a Budán megkezdett kódexek díszítése nem szakadt meg egyszerre MÁTYÁS király halála után. Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy Budán készültek kódexek, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy ezeket az itt megkezdett díszes kódexeket ott is fejezték be ULÁSZLÓ koronázása (1490. szept. 18.) után, mert több olyan budai stílusban készült kötetünk is van, amelyeknek lapszél-díszjeiben megtalálhatók MÁTYÁS király címerai és emblémái, de az első lap aljára, a még üres helyre az új possessor címere, az *MA* (*Mathias Augustus*) betűk helyére *WR* (*Wladislaus Rex*) került, vagy a már elkészült MÁTYÁS-címereket festették át ULÁSZLÓéval. Ezek a párizsi CASSIANUS, a müncheni BEDA, a New York-i evangelistarium-kódexek és az ARISTOTELES-ősnymtatvány.⁶ Ugyanakkor a külföldön készülő korvinák befejezetlenek maradtak.⁷

Az a munka azonban, amivel a megkezdett kódexek befejezése járt Budán, nem tarthatott nagyon soká. Semmi esetre sem 1491—1492-nél tovább. De hozzáfogtak-e új kódexek festéséhez, olyanokhoz, amelyeket már ULÁSZLÓ király számára kezdtek másolni és díszíteni a királyi műhelyben, s ha igen, meddig folytak itt ilyen munkák? Az igenlő válaszra „a királyi könyvek miniatúra” kifejezésnek 1495-ből való előfordulását megdönthetetlen érvnek szokták tekinteni. A „madocsa apát” személyének ezzel a címmel való megjelölésének egyéb-

⁴ NALDUS NALDIUS: *De laudibus augustae bibliothecae*. Kiadva: ÁBEL Jenő: *Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei*. Bp. 1890. 262. l. (Irodalomtört. emlékek 2.)

⁵ HOFFMANN Edit szerint „egészen 1533-ig több kéz munkáját különböztethetjük meg a királyi műhelyben”. U. i. az 1533-ig készült címeres levelekben hasonlóságot lát egyes korvinákkal. Úő: „A király a török császárok történetét is a budai műhelyben illumináltatta 1512—1516-ban.” (*A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának az Alpeseiken innen illuminált kéziratai*. Magy. Könyvszle. 1926. 239, 241. l.) Egy későbbi cikkében a *Historia Turcorum imperatorum*ot 1512 elé teszi. (*A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárának Magyarországon illuminált kódexei*. Uo. 1927. 40. l.)

⁶ HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofülek*. Bp. 1929. 161. l.

⁷ KUMOROVITZ Bernát: *II. Ulászló levélváltása Firenzével a Mátyás halála után otrekedt Corvinák ügyében*. Magy. Könyvszle. 1957. 294—296. l.

ként a művészettörténeti kutatás messzemenő fontosságát tulajdonít, s övele hozzá kapcsolatba azt a egyszerű fejlődést, amely a királyi műhely munkájában MÁTYÁS uralkodásának legutolsó szakaszában tapasztalható.

Kérdésünk szempontjából tehát döntő fontosságú a „madocsaai apát” problémájának megvizsgálása.

A „királyi könyvek miniátora”

II. ULÁSZLÓ király számadáskönyveinek fennmaradt töredékében olvasható ez a pont: „Abbat de Madocza, Miniatori librorum regiorum, ex commissione Regie Maiestatis, In comitatu Tholnensi dati sunt fl. LX.”⁸ A számadáskönyv szövegét J. Chr. ENGEL közölte 1797-ben az akkor még Bécsben őrzött eredetiből,⁹ de a madocsaai apátra vonatkozó mondatot már előzőleg fölhasználta WINDISCH Károly Gottlieb 1781-ben BONFINI-ről szóló cikkéhez, és annak a véleményének adott kifejezést, hogy BONFINI magyar történelmét az apát festette ki, ugyanúgy mint a király számára készült többi könyvet.¹⁰

Ettől kezdve mindenki, aki a Corvina-könyvtárral foglalkozott, elfogadta a madocsaai apátot a királyi műhely miniátorának, s így őt tekintették a műhely MÁTYÁS halála utáni működése koronatanújának. Az utóbbi évek kutatásai az anonymitásból is kiemelték a „miniator librorum regiorum”-ot. Főleg HOFFMANN Edit, BALOGH Jolán és BÁNFI Florio eredményeiből tudjuk, hogy az említett madocsaai apát nem más, mint Johannes Antonius CATTANEO DE MEDIOLANO (olaszosan Zuan Antonio) domonkosrendi szerzetes, aki kommandátorként kapta meg az egykori bencés apátságot 1482-ben, valószínűleg azzal a megbízással, hogy a kolostort újjászervezze.¹¹ Ezt a feladatot nemcsak az teszi valószínűvé, hogy már az első kommandátor 1474-ben azt a kötelezettséget kapta, hogy a düledező kolostort kijavíttatja,¹² hanem az is, hogy miután JÁNOS ANTAL fráter 1482. február 21-én engedélyt kapott arra, hogy a ferrarai Santa Maria degli Angeli kolostoron kívül éljen,¹³ négy hónap múlva, június 18-án engedélyt kap arra is, hogy apátsága szolgálatára két önként vállalkozó rendtagot vihessen magával, csak ez ne legyen valamelyik domonkos konvent kárára.¹⁴ CATTANEO

⁸ Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattára. Clmae 411. fol. 278v.

⁹ ENGEL, J. Chr.: *Geschichte des Ungarischen Reichs*. 1. T. Halle, 1797. 17—181. l.

¹⁰ W[INDISCH]: *Beyträge zur Lebensgeschichte des Marcus Antonius Bonfinis*. Ungarisches Magazin. 1. Bd. 1781. 210. l. Említi az adatot WALLASZKY is: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria*. Posenii et Lipsiae, 1785. 136. l.

¹¹ Hoffmann Edit *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának Magyarországon illuminált kódexei*. Magy. Könyvszle. 1927. 238. l. állapította meg, hogy az apátot JÁNOS ANTALnak hívták. BALOGH Jolán tisztázta azután pontosan a madocsaai apát személyének kérdését a milánói levéltár két oklevele alapján. Az egyik 1487. okt. 8-án kelt, s benne a milánói herceg értesíti MÁTYÁS királyt, hogy egy milánói kereskedő, Ambrosio SCOTTO magyarországi követelésének behajtására „procuratorem . . . contulit venerabilem fratrem Johannem Antonium Cattaneum de Mediolano ordinis Sancti Dominici, qui in Maiestatis Vestrae Jurisdictione Abbatiam possidet, que Madocensis appellatur”. A herceg egy másik, 1490. jan. 12-én kelt levelében a név Zuan Antonio CATTANEO DE MEDIOLANO alakban olvasható. (BALOGH Jolán: *A madocsaai apát, „a királyi könyvek miniátora”*. Henszlmann-Lapok. 1927. 5. sz.)

¹² SÖRÖS Pongrác: *Az elenyészett bencés apátságok*. Bp. 1912. 333. l. (A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. 12 B. köt.)

¹³ BÁNFI Florio adatát BERKOVITS Ilona cikkéből vettük át: *Felice Petanzio Ragusino, capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino*. Archivio. Supplemento a Corvina, rassegna italo—ungherese. 1941. 71. l.

¹⁴ HARSÁNYI András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. 98. l.

tehát nem pusztán üres címként kapta a madocsai apátságot. Munkája eredményességét lehet látni abban az adatban, hogy Madocsának 1515-ben már ismét bencés apátja volt.¹⁵

Ahhoz tehát nem férhet kétség, hogy a madocsai apát 1495-ben Johannes Antonius CATTANEO volt. De mit jelent a „miniator librorum regiorum” titulus? Hogy a királyi könyvfestő műhelyben dolgozó személyt jelent, azt eddig senki se vonta kétségbe. GULYÁS Pál is csak azt vitatta, hogy könyvdíszítő festő volt-e. Szerinte ugyanis ekkor még a miniátor szó nem egyértelmű az illuminátorral, hanem minimummal dolgozó rubrikátort vagy emendátort jelentett, filológiai képzettségű embert.¹⁶ GULYÁS Pállal szemben BERKOVITS Ilona hiteles adatokkal védte meg azt az álláspontot, hogy a miniátor szót már a XIII. század óta azonos értelemben használták az illuminátorral, és semmiképpen sem filológiai képzettségű embert jelentett.¹⁷ BERKOVITS Ilonának kétségtelenül igaza van abban, hogy a miniátor szóval emendátor-értelemben sohasem találkozunk. De hogy minden esetben, s főleg az ULÁSZLÓ számadáskönyveiben szereplő kitételben is illuminátorról van-e szó, azt megnyugtató módon nem tudjuk eldönteni.

WATTENBACH szerint Itálián kívül inkább az illuminátor szó volt használatos könyvfestő értelemben már a XI. század óta. Idézi többek közt BENVENUTO DE IMOLÁT: „Parisius enim dicitur illuminare (!), ubi in Italia dicunt miniare.”¹⁸ S a ránk maradt magyarországi adatok is úgy látszik, mintha WATTENBACHnak adnának igazat, bár ez az adatanyag olyan kevés, hogy sem az állítás mellett, sem ellene nem lehet döntő érvet kovácsolni belőlük.

ULÁSZLÓ számadáskönyvein kívül magyarországi forrásban, jelenlegi ismereteink szerint, egyetlenegyszer fordul elő a miniator szó, MÁTYÁS királynak Iulius POMONIUS LAETUSHOZ 1471-ben írt levelében: „Reddite sunt nobis litere vestre per Blandium Miniatorem nostrum, his diebus Roma cum Codicibus ad nos reversum.”¹⁹ BLANDIUS tehát a király miniátora. De hogy a szót hogyan kell értelmeznünk, arra nézve bizonyos megfontolásra késztet az a körülmény: miért küldte el a király éppen illuminátorát — ha ezt jelenti itt a „miniator” kifejezés — Rómába kódexekért, s így munkáját közben hetekre vagy hónapokra nélkülöznie kellett, pedig 1471-ben még nem sok könyvfestő működhetett Budán.

Ami kevés egyéb adatunk van a könyvfestésre vonatkozólag, abban mindig az *illuminare*, *illuminator* vagy a *pingere* szó szerepel, hacsak nem egyszerűen a „fecit” vagy „per manus” kifejezés. CSONTOSI fáradságos munkával számos adatot gyűjtött össze a magyarországi könyvfestőkre és könyvmásolókra vonatkozólag, de az ő jegyzékében a „miniator” vagy „miniare” szó nem fordul elő, csak az „illuminator” és „illuminare”. HENRIK csukárdi plébános kódexében olvassuk: „Finitus est iste liber per manus Henrici dicti Stephani de westfalia, plebani in Schukaria cum scriptura, illuminatura, ligatura Anno domini 1377.” Egy másik kódexben ez olvasható: „Anno 1425 henricus giesperger comparavit hunc librum ad honorem beati eligii episcopi scriptum in Wacia per johannem felicis

¹⁵ SÖRÖS: I. m. 334. l. Lehetséges, hogy CATTANEO a 60 forintot is az apátság céljaira kapta, mert ezt az összeget Tolna megyei jövedelemből utalták ki a számára, Madocsa pedig Tolna megyében fekszik.

¹⁶ I. m. 13—14. l.

¹⁷ BERKOVITS Ilona: *Mátyás király „állítólagos” miniátorai*. Magy. Könyvszle. 1942. 153—161. l.

¹⁸ WATTENBACH, W.: *Das Schriftwesen im Mittelalter*. 3. Aufl. Leipzig, 1896. 363—364. l.

¹⁹ TELEKI József: *A Hunyadiak kora*. 11. köt. 454—455. l.

memoriae illuminatorem episcopi Waciensis." A harmadik hasonló adat: „Illuminavi Anno Domini 1480 et finivi librum illuminando... Ego frater Paulus de Wacia.”²⁰ ZSIGMOND lengyel herceg 1500–1501-i budai számadáskönyvében a következő kifejezések fordulnak elő egy „liber orationalis”, tehát imádságoskönyv készítésével kapcsolatban: „qui illuminare debuit libellum”, „illuminatori” és „quem monachus pingebat”.²¹ OLÁH Miklós pedig idézett soraiban a királyi műhely tagjairól nem azt mondja, hogy illuminatorok vagy hogy miniatorok, hanem körülírva mondja: „festéshez értők” „pingendi peritos”.

Külföldi analógiák tekintetében ebben az időben a cseh gyakorlat megfigyelése a legfontosabb, az uralkodó közössége folytán. Erre nézve A. HAAS, a prágai állami levéltár osztályvezetője kérdésemre a következő tájékoztatást küldte: A „miniator” szó csehországi eredetű forrásokban nagyon ritkán fordul elő. Egy 1454-ből való kézirat szótár azt mondja, hogy „miniator minia describit”. Más források szerint a miniator azonos a rubrikátorral, azzal a kancelláriai tisztviselővel, aki a vörös írást és vörös díszítést festette a könyvekbe.²²

A madocsaai apát címzése első felének értelmezése tehát *különböző magyarázatokra adhat módot*; lehet, hogy illuminátor volt, de lehet, hogy a szó eredeti értelmében vett miniátor. Sokkal fontosabb azonban a címzés második felének (liber regius) tisztázása, mert nézetünk szerint ebben az esetben egy régóta meggyökeresedett félreértésről van szó, amely további kétes következtetésekre vezetett. A „miniator librorum regionum” kifejezést felbukkanása óta úgy értelmezték, hogy a király könyveinek, tehát a királyi könyvtár könyveinek a miniátoráról van szó. Méghozzá utóbb ez a magyarázat úgy bővült tovább, hogy a műhelynek legfontosabb, legkiválóbb művésze; föltételezve azt, hogy az ott dolgozó több miniátor közül ez az egy, a madocsaai apát kapta mint kitüntető címezést: „akit a királyi könyvek miniátorának büszke címével tüntetnek ki”, „a királyi miniátor címet érdemelte ki”.²³ S ha Johhanes Antonius CATTANEO DE MEDIOLANO esetében adva van egy kiváló könyvfestő mester, egy vezető művész-egénység, akkor — tekintetbe véve milánói származását — szinte természetesen következett ebből a magyarázat, hogy ő a kezdeményezője a MÁTYÁS király uralkodásának legvégén jelentkező új, észak-olasz, lombard, milánói hatású irányzatnak.

BALOGH Jolán így vonja le ezt a logikus következtetést: „a stíluskritika szerint e codexekről (Cassianus, Beda, Evangelistarium, budapesti Trapezuntius, Aristeas, Tolhopf) leolvasható, hogy kellett Budán, a Mátyás által megteremtett miniátorműhelyben egy milánói iskolázottsággal bíró mesternek lennie, ki tevékenységét hosszabb ideig folytatta és nagy hatást fejtett ki, amelynek következményeképpen egy lombard-milánói alapjellegű, de egyéb hatásokat is értékesítő, sajátos, helyi miniatúrástílus alakult ki. Ez a tény összesség az oklevelek nyújtotta adatokkal, melyek bizonyosságot tesznek egy milánói miniátornak, a madocsaai apátnak hosszú magyarországi működéséről... két párhuzamos jelenség állapítható meg, amelyek azonban tudásunk jelenlegi állapotában se nem kapcsolhatók, se nem azonosíthatók”. Mégis valószínű szerinte, hogy a

²⁰ CSONTOSI János: *Magyarországi könyvmásolók és betűfestők*. Magy. Könyvszle. 1879. 55, 137. l. A Stephani szó helyes olvasásáról ld. HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilmek*. 24. l. és BERKOVITS, Elena: *Miniatori ungheresi nel Dictionnaire des miniaturistes*. Archivio. 1941. 42. l.

²¹ *Magy. Tört. Tár.* 26. köt. 111, 142, 153. l.

²² Kimerítő tájékoztatásáért ezen a helyen is köszönetet mondok.

²³ HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilmek*. 163. l.

madoccai apát tevékenységének nyomait a *Cassianus*-csoportban kell keresnünk, mert keletkezésük ideje összevág az apát működésével.²⁴

BALOGH Jolán nagyon tartózkodó és óvatos fogalmazásával szemben HOFFMANN Edit már kétségtelennek veszi a két mozzanat összetartozását. Mivel pedig a *Cassianus*-csoportnak az 1489. január 6-ról keltezett Erdődi BAKÓCZ címereslevéllel való szoros rokonságát állapította meg, az 1489. évet tekinti fordulópontnak a másolóműhely fejlődésében, amikor „egy milánói-lodii iskolázottságú művész lépett a műhelybe, kinek eddig semmi munkáját nem ismertük, de attól fogva elég sok művét. A két oklevél — az írott és a festett — egymást támogatja és annyira egybevág, hogy szinte képtelenség, hogy ne ugyanazon személyről legyen itt szó.” Mivel pedig a madoccai bencés apátság ekkor már megszűnt és pusztán címmé zsugorodott, s így „az apát nem tartózkodott Madocsán, megértjük azt is, miként lehetett ő a Budán működő műhely legnevezetesebb és művészi tekintetben irányító tagja”.²⁵

HOFFMANN Edit határozottságával szemben mindenesetre helyénvaló volt BALOGH Jolán tartózkodó fogalmazása. Ez kiderül abból, hogy az újabb kutatók: KNEWALD, BÁNFI és főleg BERKOVITS Ilona a *Cassianust* és a legtöbb hasonló díszítésű kódexet nem CATTANEO, hanem FELIX RAGUSINUS, másként PETANCIUS nevéhez kapcsolja, s így az észak-olasz hatások meghonosítását nem kizárólag a madoccai apátnak tulajdonítják.²⁶ BERKOVITS Ilona elsősorban az általában *antiphonale* néven emlegetett korvina-graduale Magyarországon készült egyik miniatúrájának részletes elemzése alapján ezt a kódexet ismerte el CATTANEO hiteles munkájának, ahol a művész ANTONIO nevét rejtí a szalagfonaton olvasható „A” szigla. A graduale mellett az *Averulinust* és a *római missale* egy részét illuminálta szerinte a madoccai apát.²⁷

Anélkül, hogy a művészettörténeti vitába, tőlünk távol álló területre, bele akarnánk szólni, meg kell jegyeznünk, hogy semmi okunk nincs annak a föltételezésére, hogy a „királyi könyvek miniatúra” kifejezés kitüntetést, művészi értékelést jelentene. Nem más ez, mint foglalkozás-megjelölés. Ezt különben már GULYÁS Pál is hangoztatta idézett cikkében. Ha a miniatör valóban illuminátort, a liber regius pedig a királyi könyvtár darabjait jelenti, akkor pontosan ugyanez a megnevezés illette meg a könyvfestő műhely többi illuminátorát is, legfeljebb róluk nincs adatunk, mert MÁTYÁS király számadáskönyvei mind elvesztek, ULÁSZLÓéból is csak az 1494–1495. éveket tartalmazó töredék maradt fenn. Hátha a többi, elveszett számadáskönyvben még sok nevet lehetett olvasni hasonló megjelöléssel, és ők is részesültek ilyen kifizetésekben? A „*miniatör librorum regiorum*” kifejezés alapján tehát egyáltalán nem következik az, hogy *Cattaneo frater vagy apát a budai műhely* „legnevezetesebb, művészi tekintetben irányító tagja”²⁸ lett volna, s ezzel egyúttal bizonytalanná válik minden olyan következtetés, amely egyes remekbe készül kódexek festését, új irány meghonosítását neki tulajdonítja.

²⁴ I. h.

²⁵ HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilek*. 93–94. l.

²⁶ BERKOVITS, Elena: *Felize Petanzio*. 72–74. l. KNEWALD, Dragutin: *Sitnoslikar Dubrovcanin Felix Petančić. Der Miniaturmaler Felix Ragusinus Petancius*. Zagreb, 1958. (Posebni otisak iz Ikalčićevog Zbornika 2. 55–92. l.)

²⁷ BERKOVITS Ilona: *Egy korvina miniatúra*. Műv. tört. Ért. 1959. 250–259. l. — A magyarországi corvinák. Összeáll. és a tanulmányt írta BERKOVITS Ilona. [Bp.] 1962. 62–73. l.

²⁸ HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilek*. 94. l.

De ettől eltekintve is a „librorum regiorum” kifejezés csengése egészen másra figyelmeztet, mint amire értelmezni szokták. Nem azt olvassuk a számadáskönyvben, hogy „miniator librorum regis” vagy „miniator librorum bibliothecae regis”. Nem a király könyvei, nem a király könyvtárának könyvei. *A királyi könyvek, libri regii* pedig egészen mást jelentenek, mint a király számára készült kódexeket. Nem mások ezek, mint a *királyi kancellária registratura-könyvei*, azok a kötetek, amelyeknek sorába már legkésőbb a XIV. század óta rendszeresen bejegyezték a kiadott oklevelek szövegét, hogy megőrizték az eredeti, hiteles szöveget.

Ilyen registratura-könyveket már KÁROLY RÓBERT idejében vezettek, s nemcsak az adományleveleket, hanem a királyi ítéleteket is bemásolták ezekbe, mert NAGY LAJOS egyik oklevele utal egy 1340. évi ilyen regisztrálásra („in registro”). ZSIGMOND registrumát egy 1519-i királyi oklevél említi: „in libro seu registro ipsius condam domini Sigismundi imperatoris, in quo scilicet huiusmodi literae de more et consuetudine consignari solent.” A kancelláriai registrum „liber regius” nevét nem is egy oklevél említi. Ilyen az, amelyikben BAKSAI Tamás BAKÓCZ Tamást vádolja azzal, hogy hamisan vezette be az ellene szóló ítéletet a királyi könyvbe: „tenorem quarundam literarum in indicio contra ipsum emanatarum in librum regium seu registrum in periculum suum falso inscribi fecisset.”

Egy másik oklevél 1519-ben így szól: „at tenorem signaturae huiusmodi literarum donationalium in libro seu registro praefati condam domini Caroli regis, quo scilicet huiusmodi literae de more et consuetudine consignari solent, in domo nostra tavernicali perquiri facere atque paria huiusmodi signaturae sine diminutione et augmento aliquali transscribenda eiusdem exponentibus pro iurium defensione in transsumpto literarum nostrarum extradare et emanari facere dignemur.” Ugyanitt: „libro sive registro huiusmodi invento.”

II. LAJOSnak egy másik, 1525-ben kiadott oklevele szintén liber regiusnak nevezi a kancellária registratura-könyveit: „litterarumstrarum consensualium in registro seu libro nostro regio conscriptarum . . . in dicto libro et conservatorio nostro regio perquiri . . .”²⁹ A *liber regius* tehát nem a király számára készült könyvet jelent általában, hanem egy pontosan körülírható értelemben használt kifejezés, jogi műszó (némileg hasonló a „homo regius” kifejezéséhez), s ezért nagy valószínűséggel föltételezhetjük, hogy a XV. század végén a király környezetében készült számadáskönyvek vezetője is ebben az értelemben használta. A miniator librorum regorum foglalkozása tehát nem a királyi könyvtárral, a királyi másolóműhellyel, hanem a kancelláriai munkával, az oklevelek tartalmának nyilvántartásával, a registratura-könyvekkel volt kapcsolatos. A „királyi könyvek miniátora” nem megtisztelő cím, kiemelés a másolóműhely többi, jelentéktlenebb tagja közül, hanem egy *kancelláriai ember* speciális munkakörének megjelölése.

A „királyi könyvek” kifejezéshez egészen hasonló módon az erdélyi fejedelmek korában „*fejedelmi könyveknek*” nem a fejedelmi könyvtár darabjait, hanem a registratura-könyveket nevezték. SZALÁRDI János jegyezte föl *Siralmas krónikájában* ezeket a pusztulásáról: „a sok munkával, költséggel szereztetett sok szép könyveket s leveleket és *protocollumokat* avagy *fejedelmi könyveket* . . . égeték meg”. Ezek „a bibliotheca és conservatorium, levél- és könyvtartóházak amelly segestyében az egyháznak [Gyulafehérvár] dél- és a vár felől való oldalá-

²⁹ SZABÓ Dezső: *Adalékok a királyi könyvek történetéhez*. Turul. 1906. 86—88. l.

ban igen alkalmas helyen tartatának.” Tehát élesen megkülönbözteti a „szép könyveket” a „fejedelmi könyvek”-től vagy protokollumoktól; „annyi sok magok hasznokat kereső tisztek, praefectusok ... közül nem találtatott vagy egy, ki az országnak a levelekből, királyi könyvekből, protocollumokból, az ecclesiának pedig a bibliothecának sok szép és nagy summa pénzben álló könyveknek romlásából való nagy kárát megkeserülte, szánta volna s az romlás előtt Szebenbe vagy csak azokat beköltöztette volna.”³⁰

Sajnos, ahogy Gyulafehérvárt a fejedelmi könyvek, ugyanúgy elpusztultak 1526-ban, Buda égésekor a „tárnoki házban” őrzött királyi könyvek is, a középkori Magyarországnak ezek a legfontosabb forrásai. De 1527 óta folyamatosan megvannak,³¹ és azóta is mindig liber regius néven szerepelnek. Ugyanott vagy legalábbis Budán pusztulhattak el a cseh registratura-könyvek is, mert ULÁSZLÓ cseh kancelláriája Budán működött, és ennek tulajdonítható, hogy ma a hasonló cseh kancelláriai könyvek közül mindössze egy kötet van meg.³² Így a MÁTYÁS- és ULÁSZLÓ-kori liber regiusok megsemmisülése és a miniátor szó bizonytalan értelme miatt nem tudjuk pontosabban megállapítani, milyen természetű volt az a munkakör, amelyet a madocsei apát a királyi kancelláriában betöltött.

Ha a miniátor a madocsei apát esetében is illuminátort jelent, akkor gondolhatunk arra, hogy a liber regiusokat látta el festett díszítményekkel. Igaz ugyan, hogy az 1527 utáni registratura-könyvek teljesen dísztelenek (ugyanúgy ULÁSZLÓ egyetlen fennmaradt hasonló cseh királyi könyve,³³ de ez nem döntő bizonyíték. A MÁTYÁS-kori könyvkultúra hatása ezeken is érvényesülhetett s a liber regiusok díszítése elláthatott munkával egy illuminátort, mert valószínű következtetések alapján a XV. század végén, a XVI. század elején évente több ezerre lehet tenni azoknak az okleveleknek a számát, amelyet a kancellária kiadott.³⁴ Így registratura-könyvre is többre lehetett szükség egy évben. A díszített registratura-könyv egyébként nem volt ismeretlen dolog. WATTENBACH írja, hogy a kempeni *Ratsprotokollbuch* „liber pictus”, tehát képekkel díszített volt.³⁵

De arra is gondolhatunk, hogy a nemesi armalisok szövege elé bemásolták az adományozott címer képét. MÁTYÁS, ULÁSZLÓ és II. LAJOS korában ugyanis a címerlevelek nem mindig tartalmazzák az adományozott címer leírását az oklevél szövegében, hanem igen sokszor csak utalnak az oklevél „fejében”, tehát a szöveg kezdetén látható, festett címerre: „quae in principio seu capite praesentium litterarum nostrarum ... arte pictoria figurata, designata seu depicta sunt”. Ez a szöveg BAKÓCZ Bálint 1459. szept. 3-án kelt címerlevelében olvasható, de teljesen hasonló szövegeket olvassunk 1460-ban BOD Jakab, 1462-ben CSÁSZÁR István, 1466-ban NAGY Gergely, TARNÓCZAI Benedek, 1474-ben MÉREI Tamás armalisában, és még sokáig folytathatnánk a sort 1526-ig.³⁶ Ha az ilyen oklevélnek csak a szövegét másolják be a liber regiusba, akkor semmi bizonyítéka

³⁰ HERÉPEI János: *Miképpen került el a gyulafehérvári bibliotékának egy része az 1658. évi tatár pusztítást?* Magy. Könyvszle. 1961. 170. l.

³¹ Az Országos Levéltár diplomatikai osztályán.

³² A. HAAS idézett levele.

³³ Uo.

³⁴ KOMJÁTHY Miklós, az Országos Levéltár diplomatikai gyűjteménye vezetőjének szíves közlése.

³⁵ I. m. 384. l.

³⁶ VARJU Elemér hagyatékában a *Monumenta Hungariae heraldica* c. gyűjtemény a Magy. Tud. Akadémia Kvtárának kéziratrárában. Ms 669—671.

nem maradt volna a címer hitelességének, ha a nemeslevél elveszett, megsemmisült, s tág tere nyílhatott volna a hamisításnak is.

De az is lehetséges, hogy a miniátort szó szerinti értelemben kell vennünk, s CATTANEOban olyan kancelláriai alkalmazottat látnunk, aki miniummal, vörös festékekkel dolgozik, tehát címeket, kezdőbetűket jelez vörös írással. Ha nem is filológiai, de nem is művészi, hanem a szöveget figyelemmel kísérő munka lenne ez. Végül meg lehetne említeni még egy lehetőséget. WATTENBACH írja, hogy a pápai kiváltságlevelek díszített betűit is litterae miniatuae-nak nevezték, pedig ezeknek az írásához vörös festéket nem használtak.³⁷ A királyi könyvek miniátora tehát írhatott a registratura-könyvekbe díszített betűket akkor is, ha a könyvek nem voltak festve vagy rubrumokkal ellátva. Természetesen mindez, maguknak a liber regiusoknak megsemmisülése után csak föltevés. De a madocsaai apát személye mindenképpen inkább illik bele a kancellária környezetébe, mint a könyvmásoló műhelybe. Az illuminátor nem lehetett különösebben megbecsült foglalkozás Magyarországon, ahol még az olvasás is derűs lesajnálást váltott ki az udvari előkelőségekből, amint GALEOTTO olyan elevenen leírja BATHORY Miklós váci püspökkel kapcsolatban, akit a világi főurak kigúnyolnak, mikor azt látják, hogy a királyra várakozva CICEROT olvassa.³⁸ Főleg OLÁH Miklós egy kifejezését érdemes itt megfontolni. OLÁH maga is művelt humanista, tudós főpap, könyvgyűjtő volt, s mégis, mikor MÁTYÁS király könyvtáráról olyan nagy elismeréssel számol be, a könyvfestő műhely tagjait „servos amanuenses pingendi peritos”-ként jelöli meg, tehát festéshez értő íródeák *szolgák*. A madocsaai kommandátor-apát is egyike lett volna a „servi amanuenses”-nek? S még egy szempont: domonkosrendi szerzetes lett volna a budai könyvfestőműhelynek új irányt adó művész? A domonkosrend nem tartozott azok közé a rendek közé, amelyek a könyvek díszítésében különösen kitűntek. Az ő számukra a könyv elsősorban a tanulmány és hitvédelem eszköze volt.³⁹ Komoly figyelmet érdemel GULYÁS Pálnak az az érve is, hogy érthetetlen lenne, miért csak MÁTYÁS király uralkodásának legvégén tűnik fel CATTANEO a királyi műhelyben, ha már 1482-ben Magyarországra érkezett. Föltéve, hogy ez az adat valóban rá vonatkozik. Ha csakugyan olyan nagytehetségű, vezető művészegyéniség volt, mint föltételezték, miért hagyta a király olyan sokáig kihasználatlanul ezt a tehetségét?⁴⁰

Nézetünk szerint tehát, bármennyire tetszetősnek látszik is a milánói hatásnak CATTANEO személyéhez fűzése, s bármennyire természetesnek tűnt is a „miniator librorum regionum”-ban a királyi műhely vezető egyéniségét látni, CATTANEO nevét törölnünk kell a Corvina illuminátorainak sorából, és működését a királyi kancelláriában kell keresnünk. Főként pedig *nem láthatunk benne olyan érvet, amelynek alapján bizonyítottanak vehetnének a királyi műhely főnnállását az 1495. évben.*

Kódexmásolás és -festés II. Ulászló udvarában

A „királyi könyvek miniátora” kifejezésen kívül ULÁSZLÓ számadás-könyveinek egyéb adatait is föl szokták hozni érvként az ULÁSZLÓ-kori királyi műhely működésére vonatkozólag. A magunk részéről ezekben az adatokban

³⁷ I. m. 347. l.

³⁸ Irodalomtörténeti emlékek. 2. köt. 247. l.

³⁹ HARSÁNYI: I. m. V. 4. feje. A magyarországi domonkos könyvokultúra.

⁴⁰ I. m.

éppen ellenkezőleg a műhely fönn nem állásának bizonyítékait látjuk. Melyek ezek az adatok?

Az 1494—95-i számadások során két scriptorról történik említés. Az egyikről azt olvassuk, hogy 1494-ben két alkalommal kapott 1—1 forintot BONFINI történeti munkájának másolásáért: „Scriptori Anthonii Bonfyn datus est 1.” és „Scriptori Cronice Hungarorum famulo videlicet Domini Anthonii Bonfyn datus est 1”.⁴¹ Ez a könyvmásoló tehát nem a királyi másológyműhely tagja volt, hanem BONFINI famulusa. Pedig a könyv elkészítését a király olyan fontosnak tartotta, hogy érte nemességgel jutalmazta JÁNOS scriptort. (Hogy neve JÁNOS volt, azt éppen ebből a nemeslevélből tudjuk, mert a számadáskönyvek nem említik.)⁴² Hogy lehet, hogy a király ennek a nagy jelentőségű munkának az elvégzését nem valamelyik kitűnő saját másolójára bízta, műhelyének egyik gyakorlott, sokszorosan bevált tagjára? Feltéve, hogy volt még ilyen műhely.

A másik scriptort, PÁLT, név szerint is megjelölték a számadások. Ez egy gradualet másolt a budai várban, 1495-ben („Paulo scriptori qui scribit unum Graduale in Castro Domini Regis”),⁴³ s ezért 2 forintot kapott.

Két év alatt tehát mindössze két név, összesen két könyvvel kapcsolatban, s ezek közül is az egyiket nem a másológyműhely tagja készíti, hanem a szerző egy saját embere, a másik pedig nem könyvtári darab, hanem egyházi használatra szánt szerzői kézirat. Ez az egész, amiről a számadáskönyvek tudnak. A többi készülő kódexért a többi scriptor miért nem kapott pénzt? Az ő munkáikat miért nem tartották nyilván a számadásokban? Feltéve ismét, hogy a királyi műhely még dolgozott.

Valószínűleg ennek a PÁL scriptornak a műve az a nagyméretű, pompás graduale, amelyet Esztergomban őriznek, s amelyről BERKOVITS Ilona nemcsak azt állapította meg, hogy II. ULÁSZLÓ számára készítették, hanem azt is, hogy díszítője az egyik legkiválóbb cseh illuminátor, Janicek ZMILELY Z PISKU volt, akinek egyéb Prágában készült műveit is ismerjük.⁴⁴ Tartalma szerint azonban a gradualet magyar egyház számára készítették,⁴⁵ ez amellel szól, hogy Budán másolták, s így aligha gondolhatunk mást, mint hogy PÁL scriptor volt a másoló. De miért küldte ULÁSZLÓ illuminálásra Prágába ezt a kötetet, amelyet nyilvánvalóan a királyi palota kápolnája számára készíttetett, s miért nem festették a díszeket is „in Castro Domini Regis”, ha a budai műhely még mindig virágzott, és ott a madocsai apát festette a legszebb olasz stílusú kódexeket?

De talán még a felsorolt adatoknál is fontosabb megfigyelnünk a számadáskönyvben azt, hogy BONFINI történeti munkája számára a pergament három részletben külön vásárolják a király parancsára. 1494. ápr. 9-én „de Mandato Regio empti sunt Pergamena pro Cronica Hungarorum, quam compilat Bonfyn” (4 Ft), 1495. július 15-én „Pergamentum emptum pro historia Hungarorum”

⁴¹ Az ENGEL-féle kiadásban 91, 94. l.

⁴² TÓTH László: *Bonfini másolójának címeres levele*. Turul. 1929. 60. l. TÓTH Lászlónak azt a föltevését, hogy a címer jelmondatában előforduló „Soli deo laus et gloria”, ami az *Averulinus-korvina* kolofonjában is megtalálható, a madocsai apáttal egynek vett JÁNOS scriptor jelmondata lett volna, HOFFMANN Edit világos érvekkel megcáfolta. Nemcsak azon az alapon, hogy a madocsai apát nem egyszerűen mint JÁNOS scriptor lenne említve a nemeslevélben s egyetlen érdemül egy kódex másolása, hanem mert az említett jelmondat több BONFINI-művet tartalmazó kódexben megtalálható, melyeket mind más és más kéz írt. A jelmondat, tehát nem a madocsai apáté, nem is JÁNOS scriptoré, hanem BONFINIÉ volt. (HOFFMANN: *Régi magyar bibliofilek*. 163—164. l. és 318. jegyzet.)

⁴³ ENGEL: *I. m.* 112. l.

⁴⁴ BERKOVITS Ilona: *Az esztergomi Ulászló-graduale*. Magy. Könyvszle. 1941. 342—353. l.

⁴⁵ *Uo.* 349. l.

(2 Ft) és augusztus 8-án „Pergameno pro cronica hungarorum scribenda” (8 Ft).⁴⁶

Ha Budán a királyi másolóműhely még dolgozott volna — ha csak csökkentett ütemben is —, akkor nem kellett volna egy külön megnevezett munka számára több részletben pergament vásárolni. Annak nagy mennyiségben, állandóan rendelkezésre kellett volna állnia. S más kódexek számára nincs szó pergamen-vásárlásról.

A számadáskönyvek tanúságával kapcsolatban tehát a mi kérdésünk szempontjából nem az a fontos, ami benne van, hanem az, *ami nincs benne*, amit hiába keresünk ott. Nem bizonyítéka a királyi műhely működésének, hogy egyáltalán történtek kifizetések scriptorok számára, és hogy vásároltak pergament, hanem éppen ellenkezőleg cáfolata az, hogy egyes megnevezett esetekkel találkozunk, tehát rendszeres, állandó munka nem folyt. A szükséges, kivételesen előforduló darabokat mint különálló, szokatlan feladatokat esetről esetre kellett megoldani már 1494—1495-ben.

A királyi könyvfestőműhelynek rövid idő alatt való megszűnése pontosan beleillik abba a képbe, amelyet ebben az időben a királyi könyvtár állapotáról rajzolhatunk. ULÁSZLÓ a könyvtárt nem fejlesztette, hanem a Bibliotheca Corvina rövid idő alatt a legelhanyagoltabb állapotba került.

Mindenekelőtt föltűnően kicsi a száma azoknak a kódexeknek, amelyek ULÁSZLÓ személyével kapcsolatba hozhatók. A Corvina-könyvtár túlnyomó nagy részének elpusztulása után is mintegy 160 olyan kódexet ismerünk, amelyek hitelesen MÁTYÁS király vagy BEATRIX királyné tulajdonában voltak. Ugyanakkor alig van néhány olyan, amely ULÁSZLÓé volt. Pedig ekkor már a könyvnyomtatás rohamos terjedése folytán ugrásszerűen növekedtek a könyvgyűjtemények is. Az lenne tehát a természetes, ha a MÁTYÁS halála után 25 évig uralkodó II. ULÁSZLÓtól jóval több könyv maradt volna fent, mint elődjétől.

Mi maradt ránk ULÁSZLÓ könyveiből? Két imádságoskönyv, melyeket még magyarországi trónralépte előtt csináltatott, s egyiket már ugyanezen időpont előtt el is ajándékozott.⁴⁷ Három kódex és egy ősnymtatvány, amelyet még MÁTYÁS király életében kezdtek meg díszíteni, de az illuminálást már ULÁSZLÓ számára fejezték be, három könyv, ami ajándékként készült neki, és még ismerünk három-négy olyan munkát, amelyről föl lehet tételezni, hogy bizonyosan megvolt a birtokában, mert neki ajánlották.⁴⁸ De olyan könyvet, amelyről bizonyosan tudjuk, hogy ULÁSZLÓ készítettett, csak kettőt ismerünk. Az egyik az említett *graduale*, de ezt bizonyos, hogy nem a maga használatára másoltatta, hanem a várkápolna díszéül és BONFINI magyar története, amelyet szerzője ekkor fejezett be, és saját familiárisa tisztázott le a király költségén. Igaz ugyan, hogy ULÁSZLÓ könyveinek legnagyobb része éppen úgy elpusztulhatott, mint MÁTYÁS kódexei, de ez csak föltételezés. Erre csak akkor építhetnénk, ha legalább annyi ULÁSZLÓ-kódex maradt volna ránk, mint MÁTYÁS-féle korvina. ULÁSZLÓ könyveit semmiféle különleges pusztulás nem érte az „uralkodását követő felfordulásban”,⁴⁹ mert ilyen zavarok éppen MÁTYÁS király halála, nem pedig ULÁSZLÓé után voltak.

⁴⁶ ENGEL: I. m. 122, 169. l.

⁴⁷ HOFFMANN: *Régi magyar bibliofilek*. 164. l. és II. *Ulászló imádságos könyve*. Magyar Könyvszle. 1884.

⁴⁸ HOFFMANN: *Régi magyar bibliofilek*. 161—168. l. BERKOVITS legutóbb i. m.

⁴⁹ HOFFMANN legutóbb i. m. 168. l.

A kódexeknek ebből a hiányából az derül ki, hogy ekkor már *nem is volt szükség másolóműhelyre*. A műhely tagjainak az új király alatt tapasztalniuk kellett, hogy minden gyökerestől megváltozott. Hiába fejezik be a MÁTYÁS korában megkezdett kódexeket, a legszebbeket, amelyeket a budai műhely valaha produkált, uruktól újabb megbízást nem kapnak. ULÁSZLÓ nem fejlesztette a nagyszerű gyűjteményt, hanem széttűlesztette. Az ő uralkodása idejéből nincs tudomásunk könyvtárossról. Nem hallunk itáliai másoltatásról, nyilvánvalóan nem is volt ilyen. ULÁSZLÓnak az állandó pénzhány lehetetlenné tette, hogy hangzatos, szép szavaknál egyebet küldjön a firenzei másolóknak.⁵⁰ Készerűen igazak SCHLECHTA Jánosnak HASSENSTAINI LOBKOWITZ Bohuszlávhoz 1503-ban Budáról írt szavai: „Mi itt szokás szerint ezüst- és arany-halmok közepette a szerencsétlen királlyal együtt nyomorultan és szűkölködően élünk és, gondolom, így is fogunk élni”.⁵¹

Már 1498-ban teljes az elhanyagoltság. HASSENSTAINI Bohuszláv levele szerint a könyvek porban, piszokban hevernek, nehéz köztük megtalálni valamit.⁵² Ugyanabban az évben, amikor ULÁSZLÓ azt írja Firenzébe a MÁTYÁS ideje óta, nyolc éve még mindig kifizetetlen, félig kész kódexekkel kapcsolatban, hogy őt a könyvtár fejlesztésének ugyanaz a vágya vezeti, mint elődjét.⁵⁴

Ugyancsak HASSENSTAINI Bohuszláv leveleiből derül ki, hogy már ekkor megkezdődött a könyvtár széthurcolása, elkótyavetyélése. Egy évvel később SCHLECHTA kancellártól levélben kéri OROGENES: *De principiis*-t, JANUS PANNONIUS *Epigrammát*, BONFINI történeti munkáját és egy közelebről meg nem nevezett latin kódexet, mert ezekre szüksége van a királyi könyvtárból.⁵⁵ Nem valószínű, hogy csak kölcsön akarta volna a könyveket, mert egy másik, datálatlan levelében ezt írja ugyanahhoz a barátjához: „Kértem a királyi fölségtől Plutarchus négy kötetes görög életrajzait, és mivel nem válaszolt, azt gondoltam, megtagadta. De mivel közmondás, hogy a királyok véleménye úgy változik, mint a levegő, kérlek, ha egyszer rólam esik szó, használd föl az alkalmat: mivel úgy vélem, jobb, ha nálam vannak azok a kötetek, mint ha ott a porban ragadnak a piszoktól és a férgek rágják.” Ismét egy másik datálatlan levelében sürgeti, miért nem kapta meg azokat a könyveket, amelyekre nézve már fölkeltették a kíváncsiságát.⁵⁵

Követek megajándékozására pénz hiányában mi sem látszott alkalmasabbnak, mint egy-egy pompás vagy tartalmilag különlegesen értékes Corvin-kódex. Rendszerré válik ez az ajándékozás a HABSBURGokkal kötött családi szerződés után. A császári követek, főleg a kitűnő humanista, CUSPINIANUS, aki ura megbízásából nem kevesebb mint 34-szer járt Magyarországon, társával, Johann GREMPERrel és másokkal együtt sorra vitte el MÁTYÁS király könyveit.⁵⁶ HIPPOLIT püspök embere, Coelius CALCAGNINI 1519-ben csaknem szó szerint azt ismételte, amit két évtizeddel előbb HASSENSTAINI Bohuszláv levele közölt: „a királyi könyvtárban egy-egy férggel és molyokkal viaskodó könyvet emelek ki.”⁵⁷

⁵⁰ KUMOROVITZ: *I. h.*

⁵¹ *Bohuszlavi Hasistenii nova epistolarum appendix*. Pragae, 1570.

⁵² Uo.

⁵³ KUMOROVITZ: *I. h.*

⁵⁴ *Bohuszlavi Hasistenii ... appendix*.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ ANKWICZ—KLEEHOVEN, Hans: *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian*. Graz—Köln, 1959.

⁵⁷ ÁBEL Jenő—HEGEDÜS István: *Analecta nova*. 93. 1.

Mi szükség lett volna ilyen körülmények között királyi könyvfestő műhelyre? Miért készítettek volna új meg új pompás köteteket, ha a már meglevőknek ilyen volt a sorsa? Mit keresett volna itt a „királyi könyvek miniátora” „büszke címmel kitüntetett” kiváló illuminátor? Ha hébe-hóba mégis kapott még a király ajándékként egy-egy kötetet, mint PETANCIUSTól, az már nem tudatos könyvgyűjtés, nem szándékos könyvtárfejlesztés eredménye s nem is a budai műhely készítette, hanem egyéni munka.⁵⁸

A legfontosabb ellenérvként arra vonatkozólag, hogy a királyi könyvműhely legalábbis az 1500. évet nem érte meg, ZSIGMOND lengyel herceg 1500—1501-i budai számadásai kínálkoznak.⁵⁹ A herceg Budán egy imádságoskönyvet (liber orationalis) készíttetett magának, s a kódex készítését lépésről lépésre nyomon tudjuk követni a bejegyzések során:

„... pro pergamento ad libellum domino principi Abbathi monacho dedi 1 flor.”

„... isti, qui scribere incipit libellum domino principi, dedi ad mandata domini principis na zadatek (előlegként) 2 flor.”

„... pro cinobrio pro eodem libro scribendo dedi 4 den. ung. ... scriptori, qui scribebat libellum orationale pro domino principe, dedi secundo 2 flor. et prius etiam dederant sibi 2 flor.”

„Item eodem die notario Ungaro, qui scribebat libellum domino principi orationale, dedi pro suo labore $\frac{1}{2}$ flor.”

„Item eodem die sabbatho isti, qui illuminare debuit libellum domino principi et est conventus pro septem flor. na zadanek dedi 1 flor.”

„Item eodem die illuminatori, qui libellum orationale domino principi illuminavit, dedi 7 flor.”

„Item ab introligacione libelli orationalis domini principis, quem monachus pingebat, dedi 1 flor.”

Érdemes az egyes kifejezéseket külön megfontolni. Vásárolnak *vörös festéket*, pergament valamelyik kolostor apátjától vesznek (abbas monachus), fizetik a scriptort, aki *magyar jegyző* (notarius Ungarus), az *illuminátor* viszont már egy *szerzetes* (quem monachus pingebat), a *bekötésért* ismét külön fizetnek meg nem nevezett személynek.

Ilyen komplikált dolog már 1500—1501-ben egy kódex elkészíttetése. Szó sincs királyi műhelyről, amely mindezeket a munkafázisokat természetsszerűleg együtt látná el, s ahol nem kell külön megvásárolni egy kolostor apátjától a pergament vagy külön vásárolni vörös festéket. ZSIGMOND herceg pedig ULÁSZLÓ király rokona volt, s így a legtermészetesebb lett volna, hogy a királyi műhelyben készítteti el imádságos könyvét s nem ilyen „magánvállalkozókkal”.⁶⁰

OLÁH Miklósnak a bevezetésben idézett soraira is érdemes még egyszer visszatérnünk és egyes kifejezéseit megvizsgálnunk problémánk szempontjából: „Elődeimtől hallottam, hogy Mátyás király vagy 30 íródeákszolgát tartott”. OLÁH tehát, aki 1510-től 1516-ig, s így már ULÁSZLÓ uralkodása idején töltött hét esztendőt a királyi udvarban,⁶¹ egy szóval sem mondja, hogy még dolgoznak

⁵⁸ BERKOVITS: *Petanzio*. (Archivio. 1941.) és KNEWALD: *I. m.*

⁵⁹ *Magy. Tört. Tár.* 26. köt. 45, 49, 54, 66, 111, 142, 153. l.

⁶⁰ Első pillanatra gondolhatnánk arra is, hogy a számadáskönyveknek ez a kitétele „quem monachus pingebat” éppen a madocsai apátra vonatkoznék. Csakhogy ennek ellentmond, hogy a pergamen árát fizetik meg egy „abbas monachus”-nak, a másoló pedig egyszerűen csak „monachus”. Itt tehát valamelyik budai kolostorról van szó, amelynek apátjától vásárolták a pergament, és amelynek egyik szerzetese végezte a kódex illuminálását.

⁶¹ BALOGH Margit: *Oláh Miklós Hungáriája mint művelődéstörténeti kútforrás*. Bp. 1903. 6. l.

a királyi műhelyben, csak MÁTYÁS korára vonatkozólag állítja ezt. Azután így folytatja: ezeknek a másolóknak *voltak* a munkái majdnem mind a latin és görög kódexek. Tehát a MÁTYÁS-kori másolók munkájával készültek a királyi könyvtár könyvei majdnem mind (ti. a külföldiek leszámításával és azokéval, amelyek régebben készültek). A maga kortársai esetleges munkáiról hallgat. Ezeknek a MÁTYÁS-kori másolóknak volt a vezetője FELIX RAGUSINUS Dalmata, aki „szorgalmasan *figyelt*” arra, hogy tévedés ne kerüljön a másolatokba. Ezt a FELIX RAGUSINUST már mint öreg embert ismerte OLÁH (tudjuk, hogy addigra már ULÁSZLÓ diplomáciai küldetésekre alkalmazta), és nem mondja róla, hogy az ő idejében végzett volna műhelyvezetői feladatokat. 1510—1516 közt PETANCUS már, diplomáciai küldetése befejezése után, mint öreg ember beszélhetett a fiatal apródnak, OLÁH Miklósnak arról, hogy milyenek voltak a MÁTYÁS-kori állapotok a könyvfestő műhelyben és a könyvtárban.

Viszont az is igaz, hogy OLÁH — saját szavai szerint — még ismerte a műhely egykori tagjainak nagyobb részét. Hogy lehetséges ez, ha a műhely akkor már nem állott fönn? Mi lett a sorsuk, mivel foglalkoztak az egykori illuminátorok és scriptorok?

Egy részük, az Itáliából jöttek, bizonyára hazatértek a távozó olasz humanisták nyomán. Más részük szétszéledhetett idehaza,⁶² s talán legtöbbször a főpapok környezetében talált hivatásának megfelelő új foglalkozást. Sajnos, a humanista főpapok könyvtárainak maradványai tekintetében még szomorúbb a helyzet, mint a Corvina-könyvtárnál. A korvinák tekintélyes része azért maradt fönn, mert követek, humanisták ajándékként vagy maguknál felejtett kölcsönként külföldre vitték. De a főpapi könyvtárak állománya teljes egészükben ott lehetett a püspöki székhelyeken, mikor egy-egy ilyen város a török hadjáratok és ostromok következtében a lángok martalékává lett, s így legnagyobb részük ottpusztulhatott Pécsen, Veszprémben, Győrött, Vácott, Kalocsán, Egerben, Bács városában, Esztergomban. Ami kevés fennmaradt ezekből, azok inkább szerkönyvek, amelyeket az utolsó pillanatban esetleg elmenekítettek a templomi kincsekkel együtt. Kevés lehetőség van tehát arra, hogy stíluskritikai alapon meg lehessen állapítani, vajon a budai királyi műhely mesterei közül egyeseknek a további működését melyik püspöki udvarban lehet keresni. Ami adat van, illetőleg megállapítás történt a MÁTYÁS halála után a budai királyi műhelyben főpapok számára készült kódexekről, az 1492 előttre vonatkozik.⁶³

A scriptorok és illuminátorok másik és talán legfőbb elhelyezkedési területe a királyi kancellária lehetett.⁶⁴ A kancellária oklevélkiadó tevékenysége, a díszes armálisok kiállítása,⁶⁵ a registratura-könyvek vezetése már MÁTYÁS király korában nagy apparátust tett szükségessé, és ez a közigazgatási apparátus ULÁSZLÓ idején se csökkenhetett, mert a mindennapi élet ment tovább. Az írásbeli ügyintézés nem szűnhetett meg úgy, mint a könyvtárfejlesztés, sőt az anyagi érdekek fokozódásával és a köznemesség előretörésével még növekedhetett is.

⁶² Ilyen scriptor lehetett BONFINI famulusa.

⁶³ HOFFMANN Edit KÁLMÁNCSEHI Domonkos 1492-ből szignált imádságoskönyvéről és NAGYLUCSEI Orbán egri püspök psalteriumáról állapította meg stílusa alapján, hogy a budai műhelyben készült. Ez az utóbbi évvel jelölve nincs, de mivel ORBÁN püspök 1492-ben meghalt, ennél később nem készülhetett. (*Régi magyar bibliofílek*. 117, 126—30. l.)

⁶⁴ Ilyen lehetett az a „notarius Ungarus”, aki ZSIGMOND lengyel herceg budai kódexét másolta.

⁶⁵ A címeresleveleket a királyi kancellária állította ki, a címerfestők tehát nem „a magyar urak számára” dolgoztak, mint HOFFMANN Edit említi, hanem a kancelláriában. (*Régi magyar bibliofílek*. 181. l.)

(Jóval több armálislevelet ismerünk ULÁSZLÓ, mint MÁTYÁS korából.⁶⁶) A művészettörténeti kutatás már fölhívta a figyelmet, és értékes eredményekre jutott abban a tekintetben, hogy egyes címeresleveleket összefüggésbe hozzon a királyi műhely illuminátoraival.⁶⁷ Ezen a téren még valószínűleg sok eredményre lehet számítani, s talán meg lehet állapítani kódexfestők kancelláriai foglalkoztatását. Legalább ilyen fontos lenne azonban a *Mátyás- és Ulászló-kori oklevelek írásainak összehasonlítása a Budára datálható korvinákéval*: nem lehet-e nyomon követni egy-egy kódexírás fölbukkanását az oklevelekben. Ez a kutatás még a jövő feladatai közé tartozik.

* * *

Végeredményben nagy valószínűséggel megállapítható, hogy MÁTYÁS király könyvfestőműhelye *alig egy-két esztendővel élte túl létrehozójának halálát*. Amint MÁTYÁSNAK szinte minden más alkotása, ez is megdőbbszentően hamar omlott össze: *1492-nél később aligha kereshetünk a budai palotában írt vagy festett kódexet*. De másrészt az is bizonyos, hogy — ha az intézmények összeomlottak is —, az a műveltség, amelyet MÁTYÁS király terjesztett el és lendített előre az országban, tovább virágzott, és szélesebb körben még csak ezután, 1490 és 1526, sőt 1541 közt hozta meg termését. A kódexfestés, a könyvkultúra súlypontja szétesett ugyan, de ez a szétesés egyúttal decentralizáció volt. Áthelyeződött az anyagi erővel és műveltségpártolással együtt a főpapi udvarokba, ahol már MÁTYÁS korában is megtalálható volt, de akkor még a királyi udvar fény mellett elhomályosult. A fényes humanista-könyvtárak árnyékában pedig, egyelőre még kevésbé észrevehetően, de a későbbi nyelvi, irodalmi és tudományos fejlődés szempontjából döntő fontossággal ott volt már a kolostorok, főleg a magyar nyelvű apácakolostorok, a polgárság és a tanult világi réteg sokkal kevésbé pompás, de szintén fontos és egyre jobban kibontakozó könyvkultúrája.

CSABA CSAPODI: QUAND L'ATELIER DES ILLUMINATEURS DU ROI MATTHIAS A-T-IL CESSÉ DE TRAVAILLER?

Sans que la question ait été vérifiée de plus près jusqu'ici, les chercheurs ont accepté comme certitude que la préparation des manuscrits — si même réduite — fut cependant continuée par les copistes dans l'atelier de Buda après la mort du roi MATTHIAS, jusqu' en 1526, date de la première occupation de Buda par le sultan SULEJMAN. Il est certain que l'illumination des manuscrits anciens ne fut pas interrompue, mais que les ouvrages commencés ont été achevés, seulement ils portaient, dorénavant, l'écusson

⁶⁶ A MÁTYÁS király korából eredetiben fennmaradt címereslevelek száma 18 (33 év); ULÁSZLÓ és II. LAJOS korából 61 (36 év). Ld. CSOMA József: *Mohácsi vész előtti címereslevelek*. Turul. 1906. 24—25. l.

⁶⁷ HOFFMANN: *Régi magyar bibliofilek*. 181. l. RADOCSEY Dénes: *Gótikus magyar címereslevelek*. Műv. tört. Ért. 1957. 271—285. l. Főleg pedig: BERKOVITS Ilona: *Az esztergomi Ulászló-Graduale*. Magy. Könyvszle. 1941. 346. l. „Az Ulászló-korabeli budai miniaturafestészet fennmaradt csekély számával szemben meglepő gazdagodást mutat a budai címerlevélfestészet. Amíg Mátyás idejéből tizenhét címereslevelet ismerünk — amelyek közül kettő Bécsben készült —, addig Ulászló korából harminchét címereslevél maradt fenn — ezek közül ugyancsak kettő készült külföldön, Prágában. II. Ulászló budai címereslevelei között szép számmal találunk olyanokat, amelyek miniátor közreműködésére vallanak.

de VLADISLAS II. La question se pose cependant, s'il y avait des manuscrits faits entièrement pour VLADISLAS et en ce cas jusqu'à quand travailla l'atelier? Comme preuve pour l'affirmative, on accepte d'ordinaire le paragraphe des livres de comptes 1494—1495, d'après lequel l'on paya à „Abbati de Madocsa, Miniatori librorum regiorum” pour ce fait une certaine somme. Les recherches ont réussi aussi de constater que l'abbé de Madocsa de ce temps Johannes Antonius CATTANEO de Mediolano était moine de l'ordre Dominicain et reçut en 1482, en qualité de commendateur, l'abbaye bénédictine de Madocsa. Il est certain cependant que d'après le petit nombre de sources qui nous sont restées, l'on ne peut décider si le mot „miniator” fut en Hongrie l'équivalent de „illuminator”. Les données que nous possédons démontrent, qu'en Hongrie l'on utilisait de préférence le mot „illuminare” ou „pingere” au lieu de „miniare”. Néanmoins, la seconde partie de la phrase „librorum regiorum” est bien plus importante que celle qui les précède. „Liber regius” ne se dit point des manuscrits anciens royaux, ni des bibliothèques royales, il signifie les livres de régistratures de la Chancellerie Royale, dans lesquels sont inscrits les documents les plus importants. Ce terme technique légal est utilisé non seulement par la Chancellerie entièrement à 1526, mais nous le trouvons déjà dans les documents de 1519—1525 „registrum sive liber regius”. Le „miniator librorum regiorum” n'est donc point l'artiste en chef de la Bibliothèque Corvina, mais l'employé de la Chancellerie. Le personnage de l'abbé de Madocsa se situe aussi mieux dans la Chancellerie Royale, que dans l'atelier des copistes de livres. En Hongrie l'„illuminator” n'était pas une personne très honorée, même l'illustre prélat, l'humaniste Miklós OLÁH le certifie en parlant de l'illuminator comme „servi amanuenses pingendi periti”. Le fait est qu'aucun manuscrit ancien de Buda n'est signé, ni par CATTANEO, ni un autre „illuminator” quelconque. D'après notre opinion on peut bannir le nom de CATTANEO de la liste des „illuminator” qui travaillèrent dans l'atelier des illustrateurs du roi MATTHIAS. Différentes données existent encore dans les livres de comptes de VLADISLAS pour soutenir la thèse, selon laquelle on préparait encore en 1494—1495 dans l'atelier royal des manuscrits anciens, étant donné, qu'il y était question de copies de manuscrits anciens. De notre avis ces données prouvent, au contraire de l'opinion générale, la cessation de l'atelier des peintres de livres. L'on mentionne deux „scriptores”: l'un qui copia l'„Histoire de la Hongrie” par BONFINI et qui était familier de BONFINI et non pas employé de la Cour; l'autre fit la copie d'un Graduale et non pas d'un livre de bibliothèque. C'est aussi un fait notable que le *Graduale* de VLADISLAS fait pour emploi en Hongrie, à Esztergom, fut illuminé à Prague. D'autre part, il est connu, que le parchemin du livre de BONFINI a été acheté à trois reprises, ce qui eut été superflu, si l'atelier de copistes eut encore travaillé.

L'atelier royal des illuminateurs cessa probablement après 1492, ce qui est soutenu par toutes les données obtenues sur la Bibliothèque. Après le décès de MATTHIAS, l'on ne mentionne plus ni bibliothécaires, ni commandes de l'étranger, nous n'avons connaissance d'aucun manuscrit ancien, hormis l'œuvre de BONFINI, que l'on écrivit sur commande de VLADISLAS, contrairement au nombre relativement grand des manuscrits anciens du roi MATTHIAS et de la reine BÉATRICE. La commande de manuscrits anciens en 1498 est improbable, alors que nous possédons des écrits qui rapportent que la bibliothèque est abandonnée, les livres remplis de poussière, de souillures, et que la dispersion des livres est en pleine action, par suite de la très grave situation financière du Roi. Nous avons aussi connaissance qu'en 1500—1501 le prince polonais SIGISMOND, qui habitait Buda, fit la commande d'un livre de prières et que celle-ci fut exécutée par les moines d'un couvent: le parchemin, les couleurs, l'illustration et la reliure furent payés à forfait. Si l'atelier renommé du Roi avait encore existé, ceci aurait été inutile.

Toutes les données prouvent que l'atelier royal n'existait plus et ses employés étaient contraints de quitter leur travail et de prendre un emploi dans la Chancellerie Royale, où, au lieu de manuscrits anciens, ils travaillèrent à des documents, enluminaient des lettres de noblesse, tandis que d'autres continuèrent leurs fonctions d'enlumineurs de livres au service de quelques ecclésiastes haut placés.

DÜMMERTH DEZSŐ

A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561—1635)

A történeti irodalom bibliográfiája egyetlen dolgozatot sem tart nyilván, mely a *budapesti Egyetemi Könyvtár* alapításának kérdésével foglalkoznék. Pedig e könyvtár sokkal régibb, mint a többi, legfeljebb a XIX. század elejére visszavezethető hazai nyilvános könyvtár, régibb tulajdon nevénél is. Az *Egyetemi Könyvtár* (*Bibliotheca Universitatis*) elnevezés csak 1774-ben született, amikor MÁRIA TERÉZIA királynő az állam részére vette át a feloszlatott jezsuita kollégium könyvtárát.

Az újabb irodalom tartózkodását talán ez a jezsuita múlt is okozza: a jelen érdeklődés nem szívesen fordul a jezsuiták felé, akik a HABSBURG királyoknak és a bécsi kormánynak leghűségesebb támaszai voltak. Akik a magyar nép hősi szabadságharcait egyszerűen „rebelliónak” — lázadásnak tekintették, s akik még a magyargyűlölő, és véres eszközökkel elnyomó I. LIPÓT királyt is jámbor és kegyes uralkodónak festették a történetírásban.

Mikor azonban a könyvtár alapjait kutatjuk, a jezsuitákat nem politikai magatartásuk, hanem szervezetük szempontjából tekintjük és értékeljük, amellyel az ország művelődését — iskoláik révén — jórészt kezükben tartották. Bár politikai magatartásuk távol áll tőlünk, iskolaszervezésük tagadhatatlan ügyessége alkalmat adott arra, hogy olyan intézménynek vessék meg az alapját, mely azután őket magukat is túlélte.

Ez az intézmény, amely könyvanyagát tekintve, az országnak ma legnagyobb és legegységesebb tudományos gyűjtőhelye, hazai tekintélyét voltaképpen a jezsuita rend megszűnése után, a felvilágosodás évtizedeiben kapta, mint egyetlen nyilvános könyvtár, mint az egyetem tanárainak tudományos munkahelye. Könyvtárőri állásai a történettudomány művelését szolgáló egyetemi katedrákkal voltak összekötve. Érthető, hogy azok az írárok, amelyek eddig a könyvtár múltját ismertették, nem mentek messzebbre a felvilágosodás idejénél.

Jelen sorainknak az a célja, hogy tisztázza azokat az alapokat, amelyekre az ország legrégibb nyilvános könyvtára épült. Hiszen az alapok tisztázása mindig a jelen nagyobb megértését segíti elő.

1. Az irodalom és a források

A közvélemény általában eddig úgy tudta, hogy az Egyetemi Könyvtárt PÁZMÁNY Péter esztergomi érsek alapította az egyetemmel együtt 1635-ben, Nagyszombatban. (Ma Trnava, Csehszlovákia.) Az egyetem történetével foglalkozó irodalom azonban alig szentel figyelmet a könyvtárnak. PAULER Tivadar

az egyetlen, aki mégis gondol rá, keletkezését tekintve azonban ő is megelégszik ezzel a tágértelmű kijelentéssel: „A könyvtár első alapját már Pázmány vetette meg, öregbítéséhez Lippay és Szelepcsényi járultak.”¹

Kijelentése támogatására nem idéz forrást. Az egyetem alapítólevelében viszont PÁZMÁNY egyetlen szót sem szól a könyvtárról. FRAKNÓI Vilmos mégis úgy tudja, hogy PÁZMÁNY volt az alapító. De időpontot sem PAULER, sem FRAKNÓI nem említ.² Forrásokra sem hivatkoznak.

KORABINSKY János Mátyás történetföldrajzi munkájában azonban megtaláltuk PAULER értesülését. Az 1786-ban megjelent mű *Tirnau* címszó alatt ismerteti Nagyszombat város középületeit, s az egyetemről beszélve, megemlíti a már akkor elköltöztetett könyvtárat is, a következő megjegyzés kíséretében: „Alapját Pázmány bíboros létesítette, aki a Korvin [értsd: Mátyás király]-féle könyvtár maradványával, melyért 30.000 forintot kínált a törököknek, szándékozott azt hiressé tenni.”³

Beszél KORABINSKY LIPPAI és SZELEPCSÉNYI érsekek ajándékairól is, csak hogy nem ezen a helyen, hanem két lappal előbb, ott, ahol nem az egyetem épületeit, hanem a dóm környékét ismerteti. A dómtól hat lépésre, írja, van a Mihály-templom, frontja „a könyvtáráépület felé irányul, melyet a két György, Lippai és Szelepcsényi nagyszámú könyvvvel alapozott meg.”⁴

Nyilvánvaló, hogy itt nem egy és ugyanazon könyvtárról van szó. Már csak azért sem, mert az egyetemi könyvtár Nagyszombatban, a kollégium épületében egyetlen, hatablakos teremben volt elhelyezve, külön épületre tehát nem lehetett szüksége.⁵ Ellenben már PÁZMÁNY érseksége előtt, FORGÁCH Ferenc idejében külön épületben volt az esztergomi káptalan könyvtára, amelyet később mint érseki könyvtárt emlegetnek. Ennek az épülete lehetett tehát a dóm környékén, míg a kollégium épületében levő másik könyvtár, mint KORABINSKY is világosan leírja két lappal később, a Keresztelő SZENT JÁNOSról nevezett egyetemi templom mellett volt. LIPPAI és SZELEPCSÉNYI tehát, KORABINSKY adatai szerint, nem a kollégium könyvtárát, hanem az érseki könyvtárat gyarapította.

Honnét vette adatait KORABINSKY? Ő sem hivatkozik értesülésekre. De a negyven évvel korábban, 1745-ben megjelent és TIMON Sámuel jezsuita szerzőtől írt *Purpura Pannonica* című egyháztörténeti műben felismertük KORABINSKY adatait. TIMON, az esztergomi érsekek sorában PÁZMÁNYT méltatva, érdemei között megemlíti azt is, hogy gazdag könyvtárról és a nemes ifjak számára konviktusokról gondoskodott. „Felépítette az érseki könyvtár házát” — írja tovább TIMON — „melyet drága könyvekkel akart elhalmozni Budáról, Corvin Mátyás király hagyatékából...” S itt következik az adat a törököknek felkínált pénzüsszegekről. Majd utána megemlíti azt is, hogy LIPPAI és SZELEPCSÉNYI értékes kódexeket ajándékoztak a könyvtárnak.⁶

Timon szövege tehát az érseki könyvtárról szól, a kollégium könyvtárát meg sem említi. Olvasói egyszerűen félreértették őt. Talán azért, mivel a könyvtár első említése egy mondatban történik a kollégiumhoz tartozó konviktussal.

¹ PAULER Tivadar: *A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története*. Bp. 1880. 39. l.

² [FRAKNÓI] FRANKL Vilmos: *Pázmány Péter élete és kora*. 1. köt. Pest, 1868. 469. l.

³ KORABINSKY, Johannes Matthias: *Historisch-geographische Produkten-Lexikon von Ungarn*. Pressburg, 1786. 768. l.

⁴ *Uo.* 766. l.

⁵ *Merkur von Ungarn*. 2. Jg. 1787. 1052. l.

⁶ [TIMON Sámuel]: *Purpura Pannonica, sive vitae et res gestae S. R. E. Cardinalium. Cassoviae, 1745. 264—265. l.*

KORABINSKY eszerint éppen úgy összecserélte a két, Nagyszombatban levő könyvtárat, mint PAULER. Míg azonban ő csak egyik adatában tévedett, addig PAULER mindkét adatot — a PÁZMÁNY-féle alapításról szólót és az érsekek ajándékozásáról valót is — az egyetemi könyvtárral hozta kapcsolatba minden alap nélkül.

De nem menekedett meg a kétféle könyvtár összecserélésétől FRAKNÓI sem. TIMON munkáját ő is használta, mint más helyen való hivatkozásaiból kiderül, s nyilván innét vette ő is azt a tévedést, hogy a könyvtárat PÁZMÁNY alapította. Amikor azonban erről beszél, más forrásokra hivatkozik, amelyek csak annál inkább bizonyítják tévedését.

Egyik ilyen forrása PÁZMÁNY 1619. március 27-én kelt levele Nagyszombat város tanácsához. Egy FORGÁCH érsek által épített házat említ, amely könyvtár és nyomda céljait szolgálja. Az idevonatkozó mondatnak azonban csak egy részét idézi. A szöveg többi részének ismeretéből az derül ki, hogy itt is az esztergomi káptalan könyvtárának létesült épületről van szó.⁷

Másik forrása PÉTERFY Károly *Sacra Concilia* című egyháztörténeti adatgyűjteményében található megjegyzés. Eszerint 1619-ben, BETHLEN Gábor hadainak közeledése idején Nagyszombatot nemcsak a menekülő papok hagyták el, hanem a könyvtár is elenyészett, amelyet pedig nagyszabásúnak terveztek.⁸ Ez a „nagyszabású elképzelés” egybevág azzal, amit TIMON mond — megint csak az érseki könyvtárról. A kollégiumi könyvtár létezését ellenben semmivel sem erősíti meg.

PAULER és FRAKNÓI adatai tehát merő félreértéseken alapulnak. A valóságot más nyomokon elindulva kell keresnünk.

Célszerűnek láttuk ezért magának az Egyetemi Könyvtárnak házi iratgyűjteményéhez fordulni. Hivatalos iratanyag ugyan csak 1780 óta van, fennmaradtak azonban a jezsuita korszakból a könyvtár régi katalógusai.

A fennmaradt két katalógus közül az első, tehát a régebbi, csonka, éppen az eleje hiányzik a címlappal együtt. A bordázatára ragasztott cédula szerint a *Catalogus librorum* címet viseli, keletkezése évét azonban nem olvashatjuk.⁹ Közelebbi vizsgálódással azonban sikerült korát meghatároznunk.

Az első kézírás ugyanis, amely vezetni kezd, s amely aránytalanul nagyobb helyet foglal el, mint az utána következők bármelyike, 1631-nél újabb megjelenésű könyvet nem jegyez be. Jellegzetes, kalligrafiára törekvő, karcsú betűi sok esetben feltűnnek a könyvtár ma őrzött, legrégibb állományának címlapjain is, rendesen a következő szöveggel: „Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu, inscriptus catalogo.” Sok esetben évszám nélkül ugyan, de számos könyv átvizsgálása végül is eredményt hozott.

RIBADENEIRA jezsuita szerző *Vita P. Iacobi Laynis* című, Kölnben 1604-ben megjelent munkája címlapján például a következő formában találtuk meg a jellegzetes kézírás bejegyzését: „Collegii Tyrnaviensis Societ. Jesu catalogo inscriptus 1632. L. J. n. 143.” S valóban, az első katalógusra utaló „L[ittera] J, n[umero] 143” tételszám alatt megtaláltuk a kérdéses művet.¹⁰ Hasonló szöveget és az 1632-i évszámot találtuk BALÁSSFI Tamás boszniai püspök *Csepregi iskola*

⁷ FRAKNÓI: I. m. 469. l. a 4. sz. jegyzetben. A levél teljes szövegét ld. PÁZMÁNY Péter *Összegyűjtött levelei*. (Szerk. HANUY F.) Bp. 1910. 1. köt. 193—195. l.

⁸ „... quod a Bibliotheca, quam magnificam meditabatur Tyrnaviae, comparanda destituit.” PÉTERFY Carolus: *Sacra Concilia ecclesiae romano catholicae in regno Hungariae celebrata*. Posonii, 1742. 2. tom. 221. l.

⁹ Egyetemi Könyvtár (továbbiakban: EK), kéziratár, J 1.

¹⁰ EK. Ac 790.

című, Pozsonyban 1616-ban megjelent munkája címlapján is, ugyanezzel a kézírással.¹¹ De számos más könyvet is idézhetnénk.

Adatainkat csak megerősíti a második katalógus. Ez két kötetből áll, és már nyomdai úton készített címlapot visel 1690-ből. Címe: *Catalogus novus librorum Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu*.¹² A bejegyzések tanúsága szerint egészen 1777-ig, tehát a Budára költözésig volt használatban. A betűrendben való elhelyezés itt már szakbeosztással egyidejű. A rovatai között pedig található egy *Annus inscriptionis* megjelölésű értékes rubrika is, amely megőrizte az egyes kötetek beszerzésének évszámát. Ebből kitűnik, hogy nem egyszerű folytatása az előbbi katalógusnak, hanem egy általános rekatalogizálás eredménye az 1690-i állapotnak megfelelően. Megtaláljuk benne többek között az előbb említett két művet is, valóban 1632-ből való keltezéssel. Egyúttal szembeszökő, hogy az évi gyarapodásban ez az 1632. év vezet, messze megelőzve a többi évet, igazolva az első katalógus kezdetének feltűnően nagy mennyiségű bejegyzését.

A könyvtár első meglevő katalógusa tehát 1632-ben készült.

Egyúttal azonban az is feltűnik, hogy a legrégibb beszerzések nem 1632-ből, hanem 1600-ból valók. Feltűnt az is, hogy bár a nagyszombati kollégium csak 1615-ben létesült, számos beszerzés történt már a megelőző években is (1600, 1605, 1608, 1609, 1612–14).

További feladatunk most már az volt, hogy megállapíthassuk, honnét származnak ezek a legrégibb beszerzett könyvek, és milyen intézmény szerezte be őket? Ha a könyvbeszerzéseket ugyanis nem a nagyszombati kollégium kezdte meg, kellett lennie egy ősiabb intézménynek, amely ezeket a beszerzéseket elindította.

Hol találjuk meg ezt az intézményt?

A jezsuita rendet először OLÁH Miklós esztergomi érsek telepítette le az országban, 1561-ben. De már 1567-ben csődöt mondott az első alapítás, amelyet maga a rendi generális oszlatott fel. Másodszor 1579-ben jelentek meg, ezúttal Erdélyben, BÁTHORY István fejedelem pártfogása alatt. 1588-ban azonban a megyesi országgyűlésen felülkerekedő protestáns rendek kitiltották őket. A folytonosság azonban nem szűnt meg, mer DRASKOVICH György kalocsai érsek kérésére RUDOLF király még 1586-ban a turóci prépostságot adományozta nekik, s ezzel a királyi Magyarországon újból megvethették a lábukat.

A turóci prépostság, amelyet IV. BÉLA király alapított 1248-ban a premonstreiek számára, lényegében két birtokot jelentett: a turócmegyei *Znióvár-alját* és a nyitramegyei *Vágsellyét*. (Ma mindkettő Csehszlovákia területén, az első *Kláštór pod Zniovan*, a második *Šal'a nad Vahom* néven.) A rend még 1586-ban beült a két birtokba, s kollégiumukat, amelyben az ifjúság nevelését kezdték, Váralján rendezték be. 1598-ban azonban átköltöztek iskolájukkal együtt Sellyére. Itt tanítottak 1605-ig, amikor a BOCSKAI-felkelés véget vetett szereplésüknek, az 1606. évi bécsi béke, valamint az 1608. évi magyar országgyűlés pedig az országból való kitiltásukat és ingatlanaik elvesztését mondta ki.

Egy évtized múlva azonban, FORGÁCH Ferenc esztergomi érsek szívós harca eredményeképpen, ismét megjelentek Nagyszombatban, s 1615-ben új kollégiumot nyitottak.

¹¹ EK. RMK 70.

¹² EK. kéziratár, J 2. Ezt a katalógust már ismertette VÉRTESY Miklós: *Az első magyar könyvtári nyomtatvány*. Magy. Könyvszle. 1957. 368–372. l. A könyvtár eredetének kérdésével azonban a cikk nem foglalkozik.

Így mondja el mindezeket a történeti irodalom, elsősorban TOLVAY Imre, a nagyszombati egyetem első történetírója, és nyomában mindazok, akik a tárggyal foglalkoztak.¹³ Az újabb irodalom azonban nem ügyelt TOLVAYnak egy lényeges megjegyzésére.

Amikor ugyanis a kollégium Sellyére való költöztetését elbeszéli, azt írja, hogy 1600 októberében, előzetes tervezgetés után, amint az iskolaév megnyílt, és az új rektor elfoglalta a helyét, a kollégium, FORGÁCH püspök bőkezűségét is élvezve, „nem csekély számú könyvtárat” alapított.¹⁴

TOLVAY nyomán ugyan még KAZY Ferenc is megemlíti a sellyei könyvtárat, de már évszám nélkül és egészen futólagosan.¹⁵ A későbbi évek tárgyalásakor azonban már sem TOLVAY, sem KAZY nem emlékezik meg többet róla.

További felvilágosításért az eredeti forrásokhoz, a nagyszombati ház feljegyzéseihez fordultunk.¹⁶

Az egykorú annalista szövegében mindenesetre felismertük TOLVAY egyik forrását. 1600-ban, a 3. számú pont alatt pedig a következő feljegyzést találtuk: „A sellyei kollégium ebben az évben saját költségén új könyvtárat létesített, melyet augusztusban Forgách Ferenc nyitrai püspök bőkezű kegyessége segített létrejönni 5 kötet négy nyelvű Bibliával.”¹⁷

Mindezeket a tudósításokat kiegészíti a vágsellyei kollégium akkori rektorának, CARILLO Alfonznak egy levele, melyet AQUAVIVA rendi generálishoz intézett Vágsellyéről Rómába, 1600. július 13-án.

„Augsburgból és Velencéből megérkeztek már a kollégium által elvesztett könyvtár felszerelésére alkalmas könyvek” — jelenti CARILLO. Egyidejűleg templomi kegyeszerek vásárlásáról is beszámol. Ezekre és a rendelt könyvekre a kollégium összesen 2000 forintot fizetett ki.¹⁸

Az elvesztett könyvtárra való célzás nyilván a korábbi székhelyen, Znióváránál hagyott könyveket jelenti. Erre utal az évi feljegyzések szövegében az „új könyvtár” kifejezés is.

¹³ [TOLVAY Emericus]: *Ortus et progressus almae, archiepiscopalis Societatis Jesu Universitatis Tyrnaviensis* etc. ad annum usque 1660. Tyrnaviae, 1725. 7—34. l. — KAZY Franciscus: *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu*. Tyrnaviae, 1737. 1—30. l. — FRAKNÓI: i. m. — VELICS László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*. Bp. 1912. 1. füz. 55. s. köv. l.

¹⁴ TOLVAY: I. m. 26. l.

¹⁵ KAZY: I. m. 13. l.

¹⁶ Ezeknek első részét *Acta Jesuitarum in Hungaria* címmel az 1599—1710. évekből találtuk meg a jelenleg Pozsony város levéltárában őrzött anyagban: Bratislava, Pracovisko Matice Slovenskej, MSS. C 86 fol. ABC. Mikrofilm: Bp. Orsz. Levéltár. C 205. — A feljegyzések 1599-ben kezdődnek, címlapjukon a következő kézirásos megjelöléssel: *Domus probationis Tyrnaviensis Societatis Jesu*. Mind a fő-, mind az alcím tévedésekre ad alkalmat. A főcím azért, mert az anyag csupán a vágsellyei és nagyszombati rendház történetét tartalmazza. Az alcím pedig azért téves, mert nem említi meg Vágsellyét, hanem csak Nagyszombatról beszél. A feljegyzések eleje ugyanis: 1599—1603 között a vágsellyei rendházról szól, és csak 1615-ben kezdődik a nagyszombati ház élete. — A krónika folytatása egészen a rend feloszlatásáig az Egyetemi Könyvtár kézirattárában található *Annuae Collegii Tyrnaviensis* címmel, 1. tom. 1711—1765, 2. tom. 1766—1772. Jelzete: Ab 123, 125.

¹⁷ A könyvtárra vonatkozó egész mondat így hangzik: „*Annus 1600. Bibliotheca. — 3.) Idem Collegium Selliensi hoc anno expensis suis novam Bibliothecam compararet : cuiquidem Mensi Augusto Reverendissimus Episcopus Nitriensis Franciscus Forgach ex amplissima sua erga nos munificentia adiuvit 5 Tomos Regiorum Bibliorum quatuor Linguarum.*”

¹⁸ „Iam allati fuerunt Augusta et Venetiis libri ad instruendum sufficienter Bibliothecam, qua collegium destituebatur, et ornamenta pro templo honestiora . . . licet sint expensae duorum millium florenorum . . .” *Carillo Alfonz jezsuita-atyá levelezése és iratai, 1591—1618.* (Szerk. VERESS Endre) 2. köt. Bp. 1943. 333. l. (Monumenta Hungariae Historica, I. o. 41. köt.)

Ez az újabb könyvtár tehát, Velencéből és Augsburgból érkezett művekkel, 1600 júliusában már létezett, s ehhez járult augusztusban FORGÁCH érsek adománya.

Mindezek éppen abban az évben voltak — 1600-ban —, amikor az Egyetemi Könyvtár katalógusa szerint a legrégibb beszerzések történtek.

Közelebbi bizonyosság kedvéért igyekeztünk felkutatni a könyvtár mai állományában ezeket a legrégebben beszerzett műveket.

Ez a kutatás, háromszázhatvan év távlatából igen sok nehézséggel jár. Tudjuk, hogy 1777-ben, a Budára költözés idején a könyvanyagot három részre osztva selejtezték, és csak egyharmad része került a fővárosba.

Eddigi kutatásaink szerint az Egyetemi Könyvtár 50 olyan kötetet őriz, amelynek címlapi bejegyzései elárulják a vágsellyei eredetet. Ezekből 17 kötetben azonban ott található az áthúzott „Turociensis” megjelölés is: e könyvek még Znióváráljáról valók. A turóci könyvtár tehát nem pusztult el teljesen.

Az egyik ősnymtatványon, a *Turóci-krónika* 1488-ban Brünnben megjelent példányán a turóci kollégium neve mellett az 1590-i beszerzési évszám is olvasható. Ebben az évben nyílt meg Znióvárálján a kollégium. Előzőleg, 1586-tól, csak misszió volt itt. S valóban, a legrégebbnek felismert bejegyző kéz csak 1589-ig megjelent könyveken szerepel, ezzel az egyszerű szöveggel: „Societatis Jesu inscriptus Catalogo.” A „Collegium” kifejezést már más kéz írja rá — 1590-től — a címlapokra.

A vágsellyei könyvek egy része tehát még Znióváráljáról származik, s régibb magánál a kollégiumnál is: beszerzésük az 1586—1589 közötti időben történt.

De mikor és milyen körülmények között érte e turóci könyvtárat a pusztulás?

Az ausztriai jezsuita provincia legrégibb feljegyzései egy Pannonhalmán őrzött kéziratban találhatók, amelynek anyaga később a *Litterae annuae* című évkönyvek nyomtatásban megjelent sorozatának is alapjául szolgált. Itt, az 1590—1591. évekre beírva, megtaláltuk a híradást a znióváráljai könyvtár pusztulásáról. Eszerint a lutheránusok megrohanták a kollégium épületét, s nagy pusztítást okozva, „a legjobb könyvekkel megrakott gazdag könyvtárat” fejszéssel széthasogatva, majd a vízbe hányva megsemmisítették.¹⁹

Miként lehetséges, hogy a kollégium megnyitásának évében már „gazdag könyvtár” pusztult el? A feljegyzések turóci könyvtáralapításról nem beszélnek. Az itteni misszió első küldöttje Bécsből érkeztek, abból a kollégiumból, ahol 1567-ben letétbe helyezték az első, feloszlatott nagyszombati kollégium könyvtárának maradványait. MAGGIO Lőrinc provinciális ugyanis 1567. október 1-én intézkedést kér BORGIA Ferenc generálistól, hogy mi történjék a feloszlatott nagyszombati kollégium megmaradt és Bécsbe szállított könyveivel?

DOBRONOKI György, a provincia magyar történetírója pedig a XVII. században már arról számol be, hogy ami az 1567 májusában Nagyszombatban kiüthött tűzvész után megmaradt a könyvtárból, azt Bécsbe szállították, és a felsőbbség parancsából egy újabb magyarországi megtelepedés számára tették félre.²⁰

¹⁹ *Annuae provinciae Austriae*. 176. l. Pannonhalma, Szt. Benedekrend közp. főkönyvtára. 118 G 13. SZABÓ Flórián nyomravezető, szíves segítségéért e helyen is köszönetet mondok.

²⁰ MAGGIO levele: LUKÁCS L.—POLGÁR L.: *Documenta Romana Historiae Societatis Iesu in regnis olim corona Hungarica unitis*. Romae, 1959. 337—338. l. — A könyvtár alapításáról és 1567 utáni sorsáról: DOBRONOKI, Georgius: *Historia Societatis Jesu*. Collectio Hevenessiana in fol. 26. tom. 30. l. (EK. kéziratár.)

Az Egyetemi Könyvtár alapjait tehát nyilván ebben az első, 1561-ben alapított nagyszombati kollégium könyvtárában kell keresnünk, amelyről DOBRONOKI még azt is megmondja, hogy a tűzvész előtt hét esztendővel a jezsuiták saját költségükön állították fel.

E könyvtár maradványain épülhetett fel tehát a znióváraljai könyvtár. Az pedig kétségtelen, hogy Vágsellye, a megmaradt könyvek és idézett források tanúsága szerint a turóci könyvtárat folytatta.

De miként mutatható ki a folytonosság Vágsellye és a második nagyszombati letelepülés között?

2. Vágsellyétől Nagyszombatig

Vágsellyén a jezsuiták hamarosan tekintélyre vergődő, virágzó iskolát alapítottak. Míg Znióváralján az ellenséges érzületű, protestáns lakosság közelsége miatt nem érezték jól magukat, s itt nem is maradhattak, sellyei életük nyugodtabbnak ítélték.

Az itt épített új kollégiumi épületnek, amelynek alapkövét 1600-ban tették le, 1601-ben már 400 bentlakó tanulója volt, s az épület az ifjúság befogadására csakhamar szűknek bizonyult.²¹ E népszerűsége nem csodálkozunk, ha tudjuk, hogy az ausztriai provincia legkiválóbbnak és legügyesebbnek tartott rendtagjai közül válogatta azokat, akiket ide küldött.

1599-ben, mindjárt a Sellyére való költözés után, az iskola rektora CARILLO Alfonz lett, aki BATHORY Zsigmond erdélyi fejedelem udvarából távozóban egy évet töltött itt, miután az erdélyi és az európai politikába is — igen rosszemléken — beleszólt. Rendjében azonban tekintélynek örvendett, s 1600-ban ő lett az ausztriai provinciális.²²

Utóda a rektori hivatalban az addigi házfőnök, DOBOKAY Sándor, aki tisztét egészen a menekülés évéig, 1605-ig megtartotta. Már az Esztergomot ostromló magyar táborban feltűnt, mint tábori lelkész. Mint ilyen, BALASSI Bálint utolsó napjainak közvetlen tanúja, a költő utolsó barátja, s egy kéziratban maradt fordításának befejezője és kiadója volt.²³

De itt találjuk kezdetétől fogva FORRÓ György ugyancsak híres jezsuitát, később nagyszombati rektort, 1600—1602 között a fiatal PÁZMÁNY Pétert, 1603-ban pedig KÁLDI Györgyöt, a későbbi neves bibliafordítót is.

E nevek elárulják, hogy milyen fontosnak tartotta a rend a sellyei iskolát, mint a királyi Magyarország akkor egyetlen jezsuita nevelési intézményét. Minden igyekezet ellenére kénytelenek voltak azonban rövidesen feloszlatni.

BOCSKAY felkelő seregei, kelet felől érkezve, 1605 elején érték el a Felvidéket. RHÉDEY Ferenc, a mezei hadak fővezére elfoglalta Korponát, felgyújtotta Lévát. Farsang idejére a Mátyus-földre érkezett, s már Trencsén és Nyitra megyében portyázott.²⁴

²¹ A kollégium építéséről vö. *Carillo levelezése*. A tanulók számáról az évi feljegyzések szólnak.

²² *Carillo levelezése*. VERESS Endre bevezetése.

²³ CAMPIANUS *Tíz okok* címmel magyarra fordított művének előszavában ő maga mondja el a költővel való ismeretséget: BALASSI Bálint *Összes művei*. 2. köt. Bp. 1955. 65. l. Vö. még IPOLYI Arnold: *Veresmarti Mihály élete és munkái*, Bp. 1875. 157. l.

²⁴ A vágsellyei kollégium személyzetére: *Catalogus personarum provinciae Austriae S. J.* 1601—1605. Pannonhalma, Közp. Főkönyvtár, kézirat. — A történeti eseményekre: ACSÁDY Ignác: *Magyarország három részre oszlásának története, 1526—1608*. Bp. 1897. 596. l. (Magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI Sándor. 5. köt.)

A közeledő hadak híre a kollégium életét megdermesztette. A tanítás megszűnt, az iskola elnéptelenedett, a tanulók hazaszéledtek. Februárban már a tanító személyzet, a rendtagok nagyobb része is útrakelt, elhagyva Sellyét a házi és templomi ingóságok jelentős részével. Ekkor szállították el a könyvtárat is. Pozsonyba mentek, amely most a legközelebbi biztos helynek számított. BÁSTA György, az Eperjes felől hátráló császári seregek fővezére is ide tartott, ahol erősítések várták.

Május elején, BÁSTA seregeivel együtt azután megérkezett DOBOKAY is, a sellyei rektor, aki a helyén maradt, a kollégium teljes pusztulásának hírével. Sáncokon és palánkokon átugorva, alig tudta magát megmenteni az elfogatástól. Megérkezett rokkantan és sebesülten az a rendtag is, aki a hajdúk keze közé került a kollégium épületének megrohanásakor, s akit irgalmatlanul összeverték. Május 4-én RHÉDEY hadai már bevonultak Nagyszombatba.

BÁSTA megérkezése nem tudta megnyugtadni Pozsonyt, a mindenütt győzelmes felkelők közeledésére menekülési láz tört ki a városban. A sellyei száműzöttek sem érezték biztonságban magukat, és hajóra rakva a könyvtárat a többi ingósággal együtt, a Dunán Bécs felé indultak. Utazásuk harmadik napján a víz sebes sodrába kerültek, az evezőknek nem vehették hasznát. A hullámok elragadták a hajót. Végül a szárazra vetődtek úgy, hogy a hajó orrával a partba fúródott, törzsét és farát pedig csaknem teljesen elborította a víz. Ki kellett kötniük az elhagyott tájon, hogy szárazra hordják a templomi ingóságokat és a könyvtárat, amelynek elvesztését pótolhatatlan csapásnak érezték volna — így sóhajt fel a rend egykorú krónikása. Három nap múlva indultak csak tovább, s végül szerencsésen megérkeztek Bécsbe.²⁵

Itt, a volt sellyei rendtagok különböző, új állomáshelyekre nyertek beosztást, s a jezsuiták tevékenysége a királyi Magyarország területén egy időre teljesen megszűnt. A szabadságharcot egy év múlva befejező bécsi békekötés szentesítette ezt az állapotot, kimondva azt is, hogy a rend nem birtokolhat többé javakat az országban. A turóci prépostságot BOCSKAY hívei kapták meg, Vágsellyét a fejedelem legtekintélyesebb barátja, ILLÉSHÁZY István.

A könyvtár pedig ezalatt Bécsben várta további sorsát.

A források nem emlékeznek meg többet róla, s hogy történetét nyomon követhessük, vissza kell térnünk a katalógus adataihoz. Eszerint a szerzemények az 1605—1608 közötti időben szüneteltek. 1608-tól azonban egészen 1615-ig, a nagyszombati kollégium felállításáig, csaknem évenkénti, folytonos gyarapodás mutatható ki.

Kísérletet tettünk arra, hogy közelebről megvizsgáljuk ezt a kritikus időben, a száműzetés éveiben beszerzett és az egykori katalógus által nyilvánított 16 kötetet. Ezek közül azonban ma már csupán egyetlen kötet található a könyvtár állományában.

E könyv Joannes MALDONADO: *Commentarii in Prophetes* című munkája, mely 1611-ben jelent meg Mainzban.²⁶ A katalógus szerint e művet 1612-ben szerezte a könyvtár. A címlap bejegyzése rendkívül fontos számunkra: hogyan jelölte önmagát az az intézmény, amely már a nagyszombati kollégium megalapítása előtt létezett, Vágsellyéről pedig már száműzve volt?

A címlapon kétféle kézírás is található. Az első, fekete tintával írt szöveg, amely a lap közepén helyezkedik el, így szól: „*Soc. Jesu in Transsylvania.*”

²⁵ A menekülés részletes leírása: *Litterae annuae Societatis Jesu, 1605. Duaci, 1618. 803—804. l.*

²⁶ EK. Aa 4r 79.

A másik kézírás, barna tintával, kihúzta a *Transsylvania* szót, s ott, ahol még hely maradt, a lap szélein a következő szavakat írta be: „*Collegii Tyrnaviensis In : 1612.*” Majd alája még egy számot: „164.”

Mindenekelőtt fontos tudnunk, hogy sem 1611-ben, a könyv megjelenése évében, sem pedig 1612-ben, és még utána hosszú ideig Erdélyben jezsuita kollégium, de még rendház sem volt, mióta 1607-ben innét is távozniuk kellett. Ezekben az években Erdélyben csupán egyetlen missziós szerzetes tartózkodott a rendből.²⁷ Figyelemre méltó az is, hogy az 1612-es évszámot *ugyanaz a kéz* írta be, amely a „Tyrnaviensis” megjelölést feltüntetve, a „Transsylvania” szót áthúzta. (Az áthúzásnak az évszámmal azonos, barna tintája jól megkülönböztethető a fekete tintával beírt, áthúzott szótól.)

Azt, hogy az 1611-ben megjelent könyv az 1612-ig eltelt egy év alatt az egyetlen erdélyi missziós páter tulajdona lett volna — aligha tételezhetjük fel. De a tinta színe azt is kizárja, hogy az 1612-es év vonatkozik az erdélyi birtokvételre. A szöveg világosan azt mondja, hogy a mű 1612-ben került a „nagyszombati kollégium” tulajdonába. Ugyanezt mondja az 1690. évi katalógus is.

Miként lehet azonban az 1612-ben még nem létező nagyszombati kollégiumot tulajdonosnak beírni?

Feltételezhetnénk, hogy a szöveg utólag került a címlapra, 1615 után, amikor a kollégium már fennállt. Ilyen utólagos bejegyzésre azonban sehol sem találunk példát, feltevésünk tehát önkényes és erőszakolt lenne.

Hogy a „Collegium Tyrnaviense” kifejezés e korai jelentkezésének megpróbáljuk okát adni, ismét a történeti események adataiban kell keresnünk a segítséget. Mint ismeretes, BOCSKAY hirtelen, mérgezés által bekövetkezett halála még 1606-ban, röviddel a bécsi békekötés után, a szabadságharc kivívott eredményeit egyszerre megsemmisítette. A királyi Magyarországon visszatérőben voltak a régi állapotok, s ezzel egyidejűleg a jezsuiták is reményt kezdtek táplálni a visszatérésre.

De a rend sokkal népszerűtlenebb volt az ekkor még túlnyomórészt protestáns ország közvéleménye előtt, semhogy e visszatérés gyorsan megtörténhetett volna. Mindenesetre előkelő pártfogót nyertek FORGÁCH Ferenc személyében, aki 1607-ben a nyitrai püspöki székből az esztergomi érseki méltóságra jutott, a magyar egyház feje lett, s így még hatásosabban tudott működni érdekükben. Már kinevezése évében ott is találunk két jezsuitát udvarában, akiket a rend egykorú krónikásának feljegyzése szerint a provinciális azért küldött oda, hogy a turóci prépostság elveszett birtokáért és a visszatérésért megindított harcban állandóan kéznél legyenek. E két jezsuita PÁZMÁNY Péter és DOBOKAY Sándor, a sellyei kollégium utolsó rektora volt.²⁸

A harc az 1608. évi országgyűlésen indult meg, ahová, nyilván FORGÁCH buzgólkodása következtében e két jezsuita is meghívólevelet kapott. Problémánk szempontjából rendkívül fontos és jellemző a HEVENESI-gyűjteményben fennmaradt két meghívólevél címzése.

Az első meghívót még RUDOLF király írta alá Prágában, 1607. december 24-én. Ezen a címzés a „turóci kollégium” pátereinek szól. A másodikat Bécsben, 1608. július 29-én keltezte II. MÁTYÁS. Itt a „sellyei kollégium” pátereit említi a címzés.²⁹

²⁷ *Catalogus personarum*. 1612.

²⁸ *Litterae annuae*. 1608. 508. l. — A neveket: *Catalogus personarum*, 1607, 1612, 1613.

²⁹ *Collectio Hevenessiana* in fol. 8. tom. 115, 177. p.

Hiába oszlott fel tehát a sellyei iskola, a „kollégium” fogalma, mint a kirekesztett rend jogainak védője, és a múlthoz, a folytonossághoz való makacs ragaszkodásuk képviselője, továbbra is fennmaradt. Ebből a szempontból mellékes, hogy a rendek nem ismerték el e meghívólevelek érvényét: maguk a jezsuiták éltek a fogalommal és használták.

Igy válik az is érthetővé, miként kerülhetett már 1612-ben egy könyv címlapjára a „Collegii Tyrnaviensis” kifejezés. Hogy miért nem Sellye vagy Turóc szerepel itt is? Nyilvánvalóan azért, mert a rend kiküldött két előőrse ekkor már FORGÁCH érsek udvarában tartózkodott, mint az egykorú évkönyv mondja róluk: hol Pozsonyban, hol Nagyszombatban, amint a szükség kívánja.³⁰ Itt várták az újból megnyitni remélt iskola visszatérését. Az 1612-ben szereplő „Tyrnaviensis” megjelölés arra utal, hogy a Bécsbe mentett könyvtár ekkor már a két missziós rendtaggal együtt ugyancsak az érseki udvarba: Nagyszombatba került.

Megerősíti ezt az a körülmény is, hogy PÁZMÁNY missziós társa 1608 után már nem DOBOKAY (aki a zágrábi rendház élére került), hanem NÉMETHI Jakab páter.

NÉMETHI személye azért utal a könyvtár jelenlétére, mert ő volt az a jezsuita, aki csaknem egész életét mint könyvtáros és nyomdai szakember töltötte el. PÁZMÁNY munkáit ő rendezte sajtó alá, és az érseki könyvtár, majd a későbbi években a nagyszombati kollégium könyvtárának is gondozója volt. 1635-ben pedig az érseki nyomda igazgatója lett.³¹

MALDONADO említett művének bejegyzései azonban még más feltevést is megengednek. A nagyszombati szöveg alá írt „164”-es szám nem lehet más, mint egy katalógus tételszáma. Hiszen a többi könyvbejegyzések is mind ezt a gyakorlatot követik. E 164-es szám azonban nem egyezik a könyvtár 1632. évi katalógusával. Léteznie kellett hát egy ennél régebbi katalógusnak is, amelyre az 1612-ben feljegyzett tételszám vonatkozik. Ez annál inkább is valószínű, mivel az 1690. évi katalógus olyan esetben is megőrzött szerzeményi évszámokat, mikor ez a munka címlapján nem található. Nyilván vezettek olyan feljegyzéseket, amelyekből e katalógus értesült.

A Vágsellyéről Bécsbe szállított könyvtár tehát csakhamar Nagyszombatba került, FORGÁCH érsek udvarába, a misszióba küldött jezsuitákkal együtt. Itt várta be, az érsek oltalma alatt azt az időt, mikor a Sellyéről elűzött kollégium, most már Nagyszombatban, újra megnyílhatott. Állománya azonban addig is gyarapodott, sőt, katalógusa is elkészült vagy éppen folytatódott, NÉMETHI Jakab gondoskodása alatt.

A visszatérési kísérleteket azonban egyelőre kevés siker koronázta, mert az 1608. évi országgyűlés megerősítette a bécsi béke kedvezőtlen határozatait. Az új uralkodó, II. MÁTYÁS, kénytelen volt a protestáns rendek nyomásának engedni.³²

FORGÁCH érsek azonban nem vette tudomásul a való helyzetet. Tovább folytatta küzdelmét, s 1609-ben még pápai brevét is kieszközölte a sellyei birtokok

³⁰ *Litterae annuae*. 1608.

³¹ SOMMERVOGEL, C.: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bruxelles—Paris, I/5. tome. 1621. I. — SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 9. köt. Bp. 1903. 949—950. I.

³² FRANKÓI: I. m. — ACSÁDY: I. m. — ACKERMANN Kálmán: *Forgách Ferenc esztergomi érsek, bíboros*. Bp. 1918. — SÖRÖS Pongrác: *Forgách Ferenc, a bíboros*. Századok. 1901.

visszaadására.³³ A király azonban még a pápa kedvéért sem tehetett kedvezőtlen politikai lépést.

Az érsek 1611-ben zsinatot hív össze Nagyszombatba, s itt PÁZMÁNY képviseli „a turóci prépostságot birtokló” jezsuitákat.³⁴ Az első eredményt azonban csak 1613-ban érte el, amikor a király a prépostság birtokait FORGÁCHnak adományozta azzal a kikötéssel, hogy belőle rendszeres jövedelmet juttasson a jezsuitáknak.

Két év múlva azután, 1615-ben megnyílt a kollégium, s a prépostság jövedelmei újból a rendelkezésére állottak.

A jogfolytonosság szívós fenntartása tehát végül is eredményre vezetett. E folytonosságnak legelőbb példája éppen a könyvtár volt, amelyet gondosan megőriztek, s amelynek elvesztését, mint ők maguk mondták, pótolhatatlannak tekintették volna. Amikor sikerült visszahozniuk az országba és újból a kollégiumi nevelés szolgálatába állítani, természetes volt, hogy a könyvtár életét nem ettől az újabb költözködéstől számították, hanem az alapítástól. Hiszen a könyvtár léte közben nem szűnt meg egy pillanatra sem.

A folytonosság gondos fenntartása azonban kitűnik az egész kollégiumra nézve is, az egykorú évi feljegyzések vezetéséből. A sellyei kollégium krónikája ugyan 1603-ban megszakad, nyomban utána azonban, már a következő lapon kezdődik a tudósítás a rend 1615-i nagyszombati megjelenéséről. Megjegyzik azonban, hogy a Sellyére való visszatérést a protestánsok ellenségeskedése és a török veszély miatt nem vélték tanácsosnak, annál is inkább, mivel a városkának nincsenek védelmet nyújtó falai. Ezért működésüket a nagyobb biztonságot adó Nagyszombat városában folytatják.³⁵ Hálával emlékeznek meg FORGÁCH érsek gondoskodásáról is, aki a turóci prépostság javait visszaszerezte a számukra.

FORGÁCHnak valóban hálás lehetett a rend. Nemcsak birtokaik visszaszerzéséről gondoskodott, hanem a kollégium számára alkalmas lakóhelyről is.

1615-ben, mikor az első két páter, KÁLDI Márton és SZEGHI Ferenc Nagyszombatba érkezett, még nem volt számukra alkalmas hajlék. Az első hetekben az érseki könyvtár egy szobájában laktak.³⁶ Igen valószínű, hogy maga az egykori sellyei könyvtár is itt, az érseki könyvtár helyiségeiben kapott szállást, és NÉMETHI Jakab is itt lakhatott.

Csupán a kiszemelt domonkos kolostor kiürítése után költöztek át a kollégiumnak kijelölt épületbe, a Keresztelő SZENT JÁNOSról nevezett templom szomszédságába, amely a sokat hányódott könyvtárnak végre hosszabb időre békés hajlékot nyújtott.

Felvetett problémánk tehát megoldást talált. A nagyszombati kollégium mellett 1615-ben nem létesült új könyvtár. Az iskola a vágsellyei kollégiumnak ideiglenesen Bécsbe mentett könyvtárát kapta meg, amely a gimnázium megnyitására a jelek szerint már évek óta Nagyszombatba szállítva várakozott, közös felügyelet alatt gondozva az érseki könyvtárral.

A nagyszombati kollégium könyvtára eszerint nem csupán jogutódja a sellyeinek, hanem egyenesen a znióváraljai alapokon létesített és az első, 1561-i nagyszombati letelepedés korára visszanyúló, vágsellyei könyvtárral azonos.

³³ *Acta Jesuitica*. (Kamarai lt.) Coll. Tyrn. fasc. 24. no. 54. (Bp. Orsz. Lt.)

³⁴ FRAKNÓI: *I. m.* 1. köt. 110. l.

³⁵ *Acta Jesuitarum in Hungaria*. a. 1615.

³⁶ TOLVAY: *I. m.* 55. l.

3. A könyvtár gondviselői

Azoknak a nevét, akik a Nagyszombatban létesült könyvtárat 1561-ben életre hívták, illetve 1586-ban Znióvárálján folytatták, és az első időkben gondját viselték, nem ismerjük. Talán nem is volna helyes egyetlen személyhez kötnünk az alapítást, amikor ez a jezsuita rend katonásan kollektív szellemében történt, központi vezetés irányítása alatt, az egyéni elgondolásoknak igen csekély szerepet juttatva.

A források először 1596-ban említenek könyvtárost Znióvárálján, MORUS Florentius templomi és könyvtári prefektus személyében. Mivel azonban az egykorú katalógusokban a könyvtári megbízatás felemlítése általában igen rendszertelen, nem tudhatjuk bizonyosan, hogy valóban az első könyvtáros volt-e, vagy pedig már elődöket követett. MORUS (valószínűen MORE) a jelek szerint skót származású volt (ezen a nyelven is beszélt), irodalmi működésének nem találtuk nyomát. 1589-ben tűnik fel először Bécsben mint gyóntató és templomi prefektus. 1590-ben Brünmben a syntaxista osztályban tanít, és 1591-ben kerül Znióváráljára. Itt először a grammatistákat tanítja, majd 1593-ban a templom prefektusa lesz. Könyvtárosi megbízatását csak 1596-ban említik, de 1597-ben már más állomáshelyre vezényelték.

„Már hosszú ideje nehezen türtem a szükséges könyvtári... felszerelés hiányát” — írja CARILLO Vágsellyéről Rómába, ugyanabban a levélben, amelyben az első könyvszállítmányok megérkezését is jelenti.³⁷

Kijelentése és a tények arra mutatnak, hogy a könyvtár új életrehívójának őt kell tartanunk.

CARILLO Alfonz (1553—1618) neve Magyarország történetében eléggé ismert, s működése nem a legjobb emlékü. Ő volt az, aki, mint az ingadozó jellemű BATHORY Zsigmond erdélyi fejedelem gyóntatója, a lelkipásztori tevékenységen messze túlmenő politikai és diplomáciai megbízatásokban tevékenykedett. Erdélyt kívánta a török szövetségtől elszakítani és a HABSBURGOK számára megszerezni. SZAMOSKÖZY István, történeti munkájában, amikor egyrészt eszességét és ügyességét elismeri, ravasz, álnok és erőszakos embernek tartja.³⁸

Kétségtelen, hogy a spanyol nemzetiségű CARILLO, aki 1591-ben jelent meg párizsi és bécsi tanárkodás után Erdélyben, nem volt mindennapi egyéniség. Sajátos módon keveredett benne az éles elme az egyoldalú elvakultsággal. Hogy erőszakos volt, és céljai érdekében nem mindig válogatta az eszközöket, ez nemcsak a protestáns SZAMOSKÖZY véleménye. Rómában is kegyvesztett lett egy időre, amikor pápai engedély nélkül egy karintiai zárdát katonai erőszakkal foglalt el a jezsuiták számára.³⁹

Vágsellyei tartózkodása rövid volt. 1599. szeptember 7-én foglalta el a sellyei iskola rektori tisztét, s itt valóban csak azzal foglalkozott, amit rendjének keretei kijelöltek a számára: lelkipásztorkodással és neveléssel. De ezt a csendes, kulturális tevékenységet is azzal az energiával és elszántsággal folytatta, mint diplomáciai erőfeszítéseit. A Znióvárálján lehanyaglott kollégiumot új életre keltette. Az iskola és rendház részére új épületet emelt, s az elveszett, régi helyébe új templomi felszerelést szerzett, új könyvtárat állított fel. Természetesen

³⁷ „... aegre enim ferebam a tanto tempore Bibliothecam et sacristia non instructam necessariis.” *Carillo levelezése*. 2. köt. 333. 1.

³⁸ SZAMOSKÖZY István *Történeti munkái*. IV. 34.

³⁹ VERESS Endre történeti bevezetése: *Carillo levelezése*. 1—2. köt.

minden igyekezete mellett sem volt tudatában annak, hogy az általa helyreállított könyvtár később majd országos jelentőséget fog kapni. CARILLO lényegében mint a rend kollektív szellemének vak engedelmességhez szokott katonája cselekedett, a nevelés helyi követelményeinek gyakorlati szükségétől indítva.

Alig egy év múlva, 1600. szeptember 4-én már az ausztriai rendtartomány főnökévé nevezték ki, s ezzel CARILLO közvetlen kapcsolata Vágsellyével és a könyvtárral végleg megszakadt.

*

A könyvtár jelentőségét ezekben a kezdő években nem szabad túlbecsülnünk. Szepepe, ha fontos is volt, nem került előtérbe, s a kollégiumi előjáróság még azt sem tartotta szükségesnek Vágsellyén, hogy a rendtagok közül kiszemelt könyvtári felügyelő megbízatását külön felemlítse.

Mégis, hogy kellett lenni könyvtári prefektusnak már a sellyei években is, azt az ausztriai provincia többi kollégiumának gyakorlatából sejtethetjük. A fennmaradt évi névtárak, amelyek a rendtartomány személyzetét felsorolják, a kisebb kollégiumokban is emlegetnek könyvtárosokat. („Praefectus bibliothecae” vagy „bibliothecarius”).⁴⁰

Mai fogalmaink szerinti könyvtárost azonban természetesen az egész jezsuita-korszakban nem szabad keresnünk. A könyvek őrzése mellékes megbízatás volt, s ami a fő, ideiglenes. A rendi előjáróság a rendtagokat állandóan cserélgette, új és új feladatokat szabott eléjük, a pillanatnyi szükség szerint. A vezetőség parancsának éppoly vakon tartoztak engedelmeskedni, mint a katonák. A kollégium tanárai és később az egyetem professzorai is alá voltak vetve ennek a parancsnak. A kollégiumi tisztségek különben is rendszeren csak egy-egy tanévre szóltak, s az év lejártával megújításukra volt szükség.

Ilyenformán a könyvtár gondviselői is gyakran, csaknem évenként változtak. Igaz, hogy egy-egy személy megbízatása újból visszatért. Egy-egy rendtag két-három ízben is viselt könyvtárosi megbízatást.

CARILLO mint a kollégium feje, csak életrehívója, megszervezője volt a könyvtárnak, de nem volt „könyvtáros”. Ezt a megbízatást mindenütt a jezsuita rendházakban és kollégiumokban a rektor alá beosztott valamelyik rendtag viselte.

Az egykorú névtárak azonban, amelyek évről évre felsorolják az ausztriai provincia valamennyi tagjának funkcióját, megbízatását, Vágsellyén könyvtárossról egyetlen esetben sem emlékeznek meg. Sőt, még a nagyszombati kollégium első éveiben sem szerepel „bibliothecarius” — még 1622-ben sem. Az utána következő nyolc év adatai hiányoznak, csak az 1631. évről vannak ismét feljegyzések, s itt találjuk meg a kollégium első ismert könyvtárossait. Az évi jelentések mindig az előző évben kezdődő tanévre vonatkoznak, s így a gyakorlatban a könyvtárossok névsorát 1630-tól állíthatjuk össze.

A rendtartomány különböző kollégiumaiban semmiféle határozott rendszer nem alakult ki arra nézve, hogy ki viselje a könyvtárosi megbízatást. Viselték hitszónokok, matematika vagy hittan professzorok, gyakran teológus hallgatók is. A leggyakrabban azonban talán mégis — ott, ahol iskola működött — az iskola prefektusai („praefectus scholarum”). Ezzel a tisztséggel össze volt gyakran kötve az asztali felolvasások irányítása is („praefectus lectorum ad mensam”),

⁴⁰ *Catalogus personarum.*

amely a szerzetesi rendtartás szerint az étkezéseknél szokásban volt. Az ilyen felügyelet természetszerűen kapcsolódott a könyvek felügyeletével is.

Vágsellyén FORRÓ György volt az első iskolai prefektus és egyben az asztali felolvasás irányítója. Utóda PÁZMÁNY Péter lett.

PÁZMÁNY 1600. október 17-én került gráci tanárkodás után Vágsellyére.⁴¹ Itt hitszónoki megbízatást töltött be, majd 1601-ben a kassai misszióba került. 1602-ben azonban már ismét Sellyén van, s ekkor lett az iskola és a felolvasás prefektusa. 1603-ban tisztségeiben KÁLDI György váltotta fel, akit 1604-ben, utolsónak NAGY János követett.

Lehetséges, hogy ők voltak az első könyvtárosok is. Adatok hiányában azonban bizonyosan nem állíthatjuk.

A száműzetés éveit természetesen még nagyobb homály fedi. Amikor a könyvtár Bécsből visszakerült Nagyszombatba, csak az a két jezsuita jöhet számításba, aki ekkor a megszűnt kollégiumot képviselte: PÁZMÁNY és DOBOKAY. Valószínű, hogy kettejük közül nem az országos, diplomáciai ügyekben eljáró PÁZMÁNY, hanem inkább DOBOKAY Sándor (1565—1621), a volt rektor gondozta a könyveket, őt pedig NÉMETHI Jakab (1573—1644) követte.

A névtárak szerint ugyanis NÉMETHI már 1611-ben FORGÁCH érsek udvarában, Nagyszombatban tartózkodott. 1622-ben pedig úgy olvassuk, hogy mint a kollégium tagja, az érseki könyvtárban teljesít szolgálatot.

E körülmény újabb érdekes összefüggésekre hívja fel a figyelmet.

Az Egyetemi Könyvtár állományában találtunk egy könyvet, amely az 1622-i névtár adatát megerősíti. A *Rerum a Societate Jesu in oriente gestarum* című munka címlapján a következő kézírás olvasható: „*Collegii Arch. Strig. sub. cura PP. Societatis Jesu, Lit. J. N. 1624.*”⁴²

Ebből tehát megtudjuk, hogy NÉMETHI nem mint alkalmi kisegítő működött az érseki könyvtárban, hanem az egész könyvtár őrzése hivatalosan a jezsuiták feladata volt. De megtudhatunk még mást is. A szövegben található 1624-es évszám két évvel későbbi csak, mint a névtár adata. Ugyanakkor a jellegzetes, kalligrafiára törekvő, karesú betűkből álló kézírás ismerősnek tűnt. Összevetettük azt a könyvtár 1632-ben készült katalógusával, és úgy találtuk, hogy az érseki könyvtár gondozója ugyanaz a személy volt, aki 1632-ben a fennmaradt legrégebbi katalógust összeállította. Megkeresve a provincia névtárában az 1632. évre vonatkozó adatokat, azt találtuk, hogy a nagyszombati kollégium könyvtárának prefektusa ebben a tanévben NÉMETHI Jakab volt.

A könyvtár fennmaradt legrégebbi katalógusát tehát az a személy állította össze, aki az érseki könyvtárat és a nyomdát is gondozta.

NÉMETHI, mint elogiuma külön is megemlíti, magyar ember volt.⁴³ Rozsnyón született protestáns, kismemesi családból, s éppúgy a későbbi években tért a katolikus hitre, mint PÁZMÁNY. Kilenc évet töltött el térítő tevékenységben, majd Kolozsváron lett tanár. Utána Prágába került egy időre, majd vissza, Magyarországra, az érseki udvarba. Pozsonyban halt meg.

A nagyszombati kollégium első, név szerint ismert könyvtári prefektusa azonban nem ő volt, hanem JÁSZBERÉNYI Tamás, aki megbízatását az 1630—1631-es tanévben viselte. A következő tanévben már Grácba került tanárnak, miután Nagyszombatban a rétorok osztályát tanította. Az egyetem alapítása idején azonban újból visszatért, s 1635-ben ő lett az első bölcsészeti dekan.⁴⁴

⁴¹ Carillo levelezése. 1. köt. 357. l.

⁴² EK. jelzete Ac 78.

⁴³ *Epistolae Elogia defunctorum e Societate Jesu*. 6. tom. 5. l. (EK. kéziratár, Ab 142.)

Könyvtárosi segédje („socius bibliothecarius”) DERKAI György a parvisták tanára volt, ugyancsak arra az egy évre. Később török missziós területen működött és irodalmilag is tevékeny volt.

Az egyetem megalapításáig terjedő időben az első, ismert könyvtárosok névsora a következő:

KÖNYVTÁRI PREFEKTUS

- 1630—1631 JÁSZBERÉNYI Tamás páter,
a rétorok tanára
1631—1632 OPAZEWSKY Pál magister,
a rétorok tanára
1632—1633 NÉMETHI Jakab páter,
templomi prefektus
1633—1634 HELESFÉNYI Pál magister,
a syntaxisták tanára
1634—1635 TURÓCZI Éliás páter,
a rétorok tanára
1635—1636 PALKOVICH Márton páter,
a logika professzora

SEGÉDKÖNYVTÁROS

- DERKAI György magister,
a parvisták tanára
RICHWALD Tóbiás magister,
a principisták tanára
HELESFÉNYI Pál magister,
a grammatisták tanára
DUBÓCZKY Márton magister,
a grammatisták tanára
BEKE Pál magister,
a principisták tanára

Az egyetem megalapításáig tehát minden évben más és más személy a prefektus, de a segédkönyvtáros is. Valamennyien a kollégium tanárait képviselik. A prefektus a felsőbb, a segédkönyvtáros az alsóbb osztály tanárai közül került ki: a magisterek közül, akik még nem végeztek el a teológiát.

1635-ben azonban megszűnik ez a gyakorlat. Ebben az évben PALKOVICH Márton lesz a prefektus, az újonnan alapított egyetem bölcsészeti karának ekkor még egyetlen tanára: a logika professzora. Tisztségét három évig megtartja, s ezentúl utódai is mindig az egyetem tanárai, egészen a rend megszűnéséig. Sőt, a rendes gyakorlat szerint mindig az egyetem kancellárjai a prefektusok. A segédkönyvtárosok ellenben továbbra is a teológus hallgatók maradnak.

Mindez azt bizonyítja, hogy a könyvtár az egyetem megalapításának pillanatában azonnal átvette egyetemi könyvtári funkcióját.

E szerep megértéséhez tudnunk kell, hogy az egyetem csak része volt a különféle jezsuita rendi intézményekből összerakott konglomerátumnak. Ennek legrégebbi tagja volt a rendház, a gimnázium és a könyvtár. Később csatlakozott hozzá a PÁZMÁNY által alapított két konviktus, a nemes ifjaké és a szegénysorsúaké, valamint a papnövelde. Az egyetemet is úgy alapította PÁZMÁNY, hogy az szorosan beleépült ebbe az együttesbe, szinte belőle sarjadt, mint a középfokú gimnázium egyenes, szerves folytatása a bölcsészeti karon keresztül az ekkor legmagasabb képesítésnek számító teológia felé. További bővítést jelentett később a korábbi érseki nyomda csatlakozása, majd még később a csillagvizsgáló létesítése.

A könyvtár léte tehát nem az egyetemtől függött, de párhuzamosan futott vele egy több tagú együttesben. Kezdetben, miként ez könyvanyagának vizsgálatából is kitűnik, jellegzetesen középiskolás, tanulmányi könyvtár volt, amelyet csak egy 1632-ben bekövetkezett nagyarányú gyarapodás emelt magasabb nivóra — feltehetően PÁZMÁNY gondoskodásából. Anyagával így már zökkenő nélkül tudott az egyetemi oktatás szolgálatába illeszkedni.

⁴⁴ SZENTPÉTERY Imre: *A bölcsészettudományi kar története 1635—1935*. Bp. 1935.

A budapesti Egyetemi Könyvtár kezdetei tehát 1561-re nyúlnak vissza. Nagyszombatban alakult meg, de nem az egyetem alapításakor, mint eddig tévesen gondolták, és nem is 1615-ben, a kollégium második megtelepedésekor, hanem abban az esztendőben, mikor a jezsuiták először jelentek meg Magyarországon. Nem PÁZMÁNY hívta életre tehát, személyes, nagyúri gondoskodásból, hanem az oktatómunka gyakorlati szükségében született meg.

DEZSŐ DÜMMERTH: DER URSPRUNG DER BESTÄNDE DER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK ZU BUDAPEST (1561—1635)

Die älteste öffentliche Bibliothek Ungarns und zugleich die auch heute erstrangige wissenschaftliche Bücherei des Landes ist die Budapester Universitätsbibliothek. Die Umstände ihrer Entstehung blieben aber bis heute unerklärt. Unsere Forschungen haben nun festgestellt, dass die einzelnen Bemerkungen in der bisherigen Literatur zur Entstehung der Bibliothek irrtümlich waren. Der öffentlichen Meinung nach wurde die Bibliothek zur gleichen Zeit wie die Universität, von dem Esztergomer (Graner) Erzbischof Péter Pázmány im Jahre 1635 gestiftet.

Den historischen Tatsachen nach wurde aber die Bibliothek zu Nagyszombat (heute Trnava in der Tschechoslowakei), als die Bibliothek des hiesigen Gymnasiums des Jesuitenordens, im Jahre 1561 gegründet. Die Bibliothek ging im Jahre 1567 zu Grunde und das Gymnasium wurde geschlossen. Die Reste der Bibliothek wurden nach Wien geliefert. Von diesen Resten wurde sie in Zníováralja (heute Klostor pod Zníovan in der Tschechoslowakei) im Jahre 1586 hergestellt. Im Jahre 1591 ging sie wieder teilweise zu Grunde. Im Jahre 1600 war ihr Hersteller der Beichtvater Zsigmond BATHORY's, des Fürsten von Siebenbürgen, der Spanier Alfons CARILLO, der sich auch in politische Angelegenheiten einmischte, in dem er das unabhängige Fürstentum Siebenbürgen gern unter die Krone der Habsburger gebracht hätte. Im Schuljahr 1599/1600 war er Rektor des Gymnasiums zu Vágsellye, später wurde er zum Haupte der österreichischen Ordensprovinz gewählt.

Die ersten Bücher wurden aus Venedig und Augsburg nach Vágsellye gebracht. 1605 wurde aber das Gymnasium vom Befreiungskrieg des protestantischen Fürsten István Bocskay weggefeht. Die Jesuiten retteten die Bücherei nach Pozsony (Pressburg) und dann nach Wien. Hier wurde sie etliche Jahre hindurch aufbewahrt, dann wieder nach Ungarn, in den Hof des Esztergomer Erzbischofs Ferenc FORGÁCH, nach Nagyszombat (heute Trnava in der Tschechoslowakei) zurückgebracht. Die sich von Vágsellye nach Nagyszombat geflüchteten Jesuiten eröffneten hier im Jahre 1615 ihre Schule, und die Bibliothek diente so wieder zu Unterrichtszwecken bis die Universität gegründet wurde. Die Bibliothek wurde vom Jahre 1615 an von einem Pater Missionaren, wahrscheinlich im Gebäude der erzbischöflichen Bibliothek, gepflegt.

Diese Tatsachen sind teils aus den zeitgenössischen Jahrbüchern der Jesuiten, teils aus den erhalten gebliebenen alten Katalogen der Bibliothek festzustellen. In den Katalogen sind nämlich die Jahreszahlen der Neuerwerbungen von 1600 an stets vermerkt, sie zeugen also für die Kontinuität und ständige Zunahme des Bestandes.

Die Kataloge zeigen, dass die anfangs bescheidene Schulbibliothek im Jahre 1632, sowohl ihre Quantität, als auch ihre Qualität betreffend, wesentlich vermehrt wurde. Ihr damaliger Prefekt, der ungarische Jesuit, ein gewesener Protestant, Jakab NÉMETHI (1573—1644), war ein zuverlässiger Fachmann: der Herausgeber der berühmten Werke von Péter PÁZMÁNY. Auch die ältesten auf uns gebliebenen Kataloge der Bibliothek wurden im Jahre 1632 von ihm zusammengestellt.

Von 1635 an wurde das Prefektenamt der Bibliothek stets von Professoren oder Kanzlisten der Universität bekleidet. Die ehemalige Schulbibliothek erfüllt also seit der Gründung der Universität bis auf den heutigen Tag die Aufgaben einer Universitätsbibliothek.

REJTŐ ISTVÁN

A Budapesti Napló és a „hiréli” rovat

Irodalomtörténetírásunk ADY és a XX. századi irodalom révén, sajtótörténetünk pedig a modern polgári sajtó kialakulásával kapcsolatban joggal hivatkozik a *Budapesti Napló* történelmi szerepére. E tanulmány az alapvető előmunkálatok hiányában nem vállalkozhat a *Budapesti Napló* történetének még vázlatos feldolgozására sem. Arra tesz csupán kísérletet, hogy az újság megindulását és az azt követő időszakot vizsgálja, és ennek kapcsán kíséreljen meg választ adni néhány fontosnak tartott kérdésre.

Kiválás és megalakulás

A *Pesti Napló* 1896. július 30-i számában az első lapon a jobb alsó sarokban *Olvasóinkhoz* címmel az alábbi szerkesztőségi közlemény jelent meg: „A Pesti Napló szerkesztőségében ma lényeges személyi változások állottak be, amennyiben régi szerkesztőségünk helyébe egy új gárda lépett, amely az eddigi társ-szerkesztővel, Hevesi Józseffel, mint a lap ezentúli felelős szerkesztőjével együtt, híven a Pesti Napló nagy tradícióihoz és ahhoz a szellemhez, amely e negyvenhét esztendő napilap hasábjain le van téve, fogja a Pesti Naplót tovább vezetni . . .” E bejelentés után az új szerkesztő a távozó VÉSZI József iránti „teljes lojalitás” jeleként helyet adott a búcsúnyilatkozatnak. Ennek teljes szövege a következő: „A Pesti Napló tisztelt olvasóközönségéhez! Az a keserű kötelesség hárul reánk, a Pesti Napló szerkesztőire és dolgozótársaira, hogy búcsút vegyünk attól a közönségtől, amellyel hosszú idő óta napról napra élénk szellemi és erkölcsi érintkezésben voltunk. A mai napon tisztelt barátaim, Braun Sándor felelős szerkesztő és a lap összes dolgozótársai velem együtt kivonulunk a Pesti Napló kötelékéből. Nem tehetjük ezt anélkül, hogy meleg köszönetet ne mondjunk olvasóinknak a szíves rokonszenvért, amellyel sokszor nehéz politikai és társadalmi küzdelmeinkben bennünket támogatni kegyeskedtek. — Budapesten, 1896. július 30-ikán. A Pesti Napló eddigi szerkesztősége nevében Vészi József.” A volt főszerkesztővel, VÉSZI Józseffel és a felelős szerkesztővel, BRAUN Sándorral együtt tizennyolc újságíró hagyta el 1896. július 30-án a Pesti Napló szerkesztőségét: ÁBRÁNYI Emil, CLAIR Vilmos, ERŐS Gyula, FÁI Béla, GERGELY István, HOLLÓ Márton, HORVÁTH Elemér, JANOVITS Pál, dr. KOVÁCS Jenő, LYKA Károly, MÁRKUS József, MERKL Adolf, PAPP Dániel, dr. SOLTÉSZ Adolf, SVÁB Tivadar és THURY Zoltán.

A tizennyolcak közül ma már LYKA Károly az egyetlen élő tanú. Sem személyes érdeklődésemre, sem a későbbi szerkesztőségi kolléga, LENGYEL Géza

érdeklődésére nem tudott közelebbit mondani a távozás okáról.¹ LENGYEL Géza a *Budapesti Napló* megindulása után egy évtizeddel került a laphoz, így pontos értesülései neki még kevésbé lehettek. De a *Pesti Naplónál* uralkodó helyzet bemutatásakor egy érdekes mozzanatra utal: „Az 1896-os millenniumi év forgalmas, zajos, üzletes idejében egy Weissenbacher nevű meggazdagodott vállalkozó a lap tulajdonosa. Megbízottja, a vállalat vezetője 'Baumann kapitány', volt katonatiszt, aki igyekezett katonás rendet tartani a 'hivatalnokok', vagyis a fegyelmetlen munkatársak között. Megszámlálja a ceruzákat, takarékoskodik a kéziratpapírral, nyilvántartja, ki jött be későn a szerkesztőségbe”.² Ezeket az anekdotikusnak ható körülményeket LENGYEL Géza csak 1906-ban, a *Budapesti Napló* kötelékébe való belépésekor hallhatta az alapítók egyikétől. A felsorakoztatott motívumok az újságnak mint kapitalista vállalkozásnak jellegzetes jegyei. A kiadótulajdonost csak a vállalkozás gazdasági része érdekli, „alkalmazottaival”, az újságírókkal, megbízottján keresztül érintkezik, igyekszik a „bohém” zsurnalisztákat kordában tartani.

A távozó tizennyolcak közül az új lap hasábjain — főleg propaganda céljából — többen írtak a kiválásról. Konkrét tényt egyikük sem említett, de mindegyik írásban visszatérő motívum a kiadó kicsinyes módszerei ellen való lázadás. PAPP Dániel a kiadó nevének említése nélkül, kissé homályba burkolva fogalmazza meg az ellentét mozgatóit: „A magyar zsurnalisztika olykor szép, barátságos, néha visszás, gyakran kellemetlen helyzetben van kiadójával szemben. A kiadó tagadhatatlanul úr, mert nyomtat, az író és hírlapíró azonban csak ír. Tehát kevésbé úr, mint a kiadója; az erőkülönbözlet éppen a gépekben leli okát, amelynek hátrányai tehát innen is kiválósodnak.”³ MÁRKUS József írásából kitűnik, hogy a szerkesztőség és a kiadó, illetve megbízottja között az ellentét régebbi keletű volt, ez vált akuttá 1896. július 30-án délelőtt, amikor a kiadó ultimátumszerű követelést támasztott az újságírókkal szemben. „Az 'ultimátum' olyan volt — írja MÁRKUS —, hogy nyomban ott összetörtük a szeretett író tollainkat és letettük az — ollót, de kimondottuk magunk közt, mi tizennyolcan, hogy inkább nem írunk és nem nyírunk többet, semhogy az 'ultimátumot' elfogadjuk, mert mi nem kalitkába való papagájok, hanem dalos madarak vagyunk, akik megszokták, hogy az isten szabad ege alatt füttyörészgessék a nótájukat a saját, istenadta tehetségök szerint.”⁴ E sorokkal összecseng THURY Zoltánnak másfél év múlva napvilágot látott írása, amelyben szinte hasonló gondolattal érzékelteti a távozás körülményeit: „Úgy esett, hogy mi mindnyájan úgy, ahogy itt állunk együtt dolgoztunk az újságyár szövőszékei előtt és mindennap megszőttük egy másik műhelyben a politikai kelmét, a belletrisztikai kelmét, a hír kelmét... Gyűlöltük a sablont, az örökös szürke középszerűséget, aminek a nyűge alatt éppen csak jó középszerű produktumot alkothat a toll, akár a vész, akár az ecset... s mivelhogy a takácsmester csak sehogyse akart megérteni, egy tömegben elbúcsúztunk a kapuféltől...”⁵

A kiadó és a szerkesztőség tagjai között támadt ellentétéről tehát, a homályos célzásokon kívül az érdekeltek sem a szakítás idejében, sem később nem

¹ LENGYEL Géza: *Ady a műhelyben*. Bp. 1957. 177. l.

² *Uo.* 177. l.

³ PAPP Dániel: *Magunk között*. Budapesti Napló. 1896. aug. 20. (A *Budapesti Napló* a továbbiakban: BN.)

⁴ MÁRKUS József: *Mi tizennyolcan*. BN 1896. augusztus 23.

⁵ THURY Zoltán: *A Budapesti Napló története*. A Budapesti Napló Karácsonyi Albuma 1897. 59. l.

nyilatkoznak.⁶ De hallgat a korabeli sajtó is. Többségük a *Pesti Napló*ban megjelent nyilatkozat szövege alapján tájékoztatja olvasóit és tartózkodik minden kommentártól.⁷ A *Hét* glosszaírója mégis egyenesen sztrájról beszél, de félti a távozókat — akik közül többen rendes dolgozótársai voltak —, hogy teljes létbizonytalanságba jutnak. „Mi ez? — teszi fel a kérdést a glosszaíró. — Sztrájk akar lenni? Hát suszterek önök, vagy asztalosok? Micsoda nagyzási hóbort ez? A susztereknek és asztalosoknak szabad sztrájkolni, mert ha ezek otthagyják a műhelyt, a gazda abbahagyhatja a mesterségét, mert nem kap másutt segédet. De önök, tisztelt újságíró urak, teljesen nélkülözhetők.” Irónikusan megjegyzi, hogy a *Pesti Napló* kiadója egy rövid órán belül talál munkatársakat a kivonultak helyett, hiszen „van bukott gimnazista . . ., meg van facér pincér, kereset nélkül való ügynök, miért ne tudnák ezek megcsinálni az újságot? . . . Önök pedig, önérzettel kivonult szerkesztőség, elmehetnek dinnyeecsősznek, most van annak a szezonja.”⁸

A liberális eszmék ellenfele, a klérus és a néppárt sajtója pedig — bár konkrétumot nem tud — igyekszik hasznót húzni a történetekből. A *Magyar Állam* a válság okát abban véli megtalálni, hogy az egyházpolitikai harcok idején a *Pesti Napló* nyíltan a polgári házasság gondolata mellé állt, és ezzel „fényes múltját sárral dobálták meg a hivatlan örökösök, kiket olvasóközönségük is cserbenhagyott, melyet utolvégre se lehet járszallagon orránál fogva vezetni.”⁹ A katolikus néppárt szócsöve, az *Alkotmány* kárörömmel fogadja a hírt, sanda gyanúsítgatásokkal, burkolatlan és bárdolatlan antiszemita hecchangulatot teremt a volt munkatársak ellen. Állítólagos értesülései (amely szerint a *Pesti Napló* kiadójában a kenyértörést az idézte elő, hogy az újság néhány nappal korábban egy „közbotrányt keltő családi skandalumot” szellőztetett minden komoly ellenőrzés nélkül és ezt a könyomatos már cáfolta volna is) nagyon komolytalannak tűnnek, és lehetetlen, hogy ez váltotta volna ki a tizen-nyolcuk távozását.¹⁰

A *Pesti Napló* régi szerkesztő-gárdája kiválásának körülményeit tehát homály fedi, de ehhez hasonló homály borítja húsz nap múlva meginduló új vállalkozásuk, a *Budapesti Napló* alapításának körülményeit. Sajtótörténeti kézikönyvünk figyelmeztet egy analóg jelenségre, amely a *Budapesti Napló* megindulása előtt másfél évtizeddel a magyar sajtó történetében már előfordult: 1881-ben a *Pesti Hirlap* szerkesztőségét elhagyva CSUKÁSSI József RÁKOSI Jenő társaságában néhány hét múlva új lapot indított, a *Budapesti Hirlapot*.¹¹ Az új lap címválasztása mindkét esetben hasonló: mind a két szerkesztő, élve a Pest és Buda 1872-i egyesítések elfogadott hivatalos városnév adta lehetőséggel, a *Buda* tag hozzáfűzésével *Budapesti Hirlap*nak, illetőleg *Budapesti Napló*nak nevezte az új lapot. De amíg tudjuk, hogy RÁKOSI Jenő az új lap alapításához

⁶ Itt említem meg, hogy közel négy és fél évtized múlva SEBESTYÉN Károly, VÉSZI későbbi munkatársa *Emlékezés Vészi József felett* című megemlékezésében megjegyzi, hogy Vészi „1896-ban letette a Pesti Naplónál viselt tisztét, mivel pénzádó gazdáival elvi ellentétei támadtak és beállott a maga gazdájának. A Pesti Naplótól vele együtt kilépett tizenhat újságíróval megalapította a Budapesti Naplót”. *Évkönyv*. Kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. Bp. 1951. 49—50 l.

⁷ L. *Magyarország*. 1896. júl. 31. 6. l.; *Fővárosi Lapok*. 1896. júl. 31.; *Nemzet*. 1896. júl. 31.

⁸ A *Hét*. 1896. aug. 2. 549. l.

⁹ Változás a *Pesti Napló* szerkesztőségében. *Magyar Állam*. 1896. aug. 1.

¹⁰ *Elbocsájtott szerkesztőség*. *Alkotmány*, 1896. júl. 31. 8. l.

¹¹ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 209—210. l.

szükséges pénzüsszeget hogyan biztosította,¹² addig VÉSZI József és társai lap-alapításának e részletei máig is ismeretlenek.

A *Budapesti Napló* első számának élén a felelős szerkesztő BRAUN Sándor és a főszerkesztő VÉSZI József neve mellett a következő olvasható: „Kiadja: a szerkesztőség”. A lap munkatársai e tulajdonjogi kérdéssel többször is foglalkoznak és írásaikból az világlik ki, hogy a tizennyolc újságíró egyéni gazdasági vállalkozásából jött létre az újság. PAPP Dániel önmagukat „önkezelési újságírók”-nak nevezi és leírja, hogy a *Pesti Naplót* elhagyva VÉSZI József lakásán üttették fel tanyájukat. Levelet küldtek szét, „igaz sorokban írtuk meg egy-néhányezer művelt magyar embernek a bajunkat és az igazán méltó appelláta volt a közönséghez, mintha holmi hülye ígéretésekkel doboltuk volna össze számunkra a publikumot. Nem ígérettünk, csak visszamutattunk a múltba.”¹³ PAPP Dániel e cikkében kissé feloldott formájában, újság számára használható formában felidézi a levél gondolatmenetét. A továbbiak megvilágítása szempontjából nem érdektelen, ha idézzük sorait: „Ami jót, ízléseset, a közönség kívánságára figyeltől olvastál azokon a régi hasábokon [ti. a *Pesti Napló* általuk írt hasábjain], magyarom; azt mi cselekedtük és semmiféle kiadóhivatali tisztviselője a világnak. Mi elmentünk, a kiadóhivatal maradt és te, jó magyarom, most megkapod még a régi papirost, de már egészen másképp befeketítve. Úgy gondoljuk, hogy nem a kiadóhivatalt szeretted meg, hanem megszeretted az újságot, a régit. Jöjj hát velünk, az újsághoz, az újhoz. Ez a miénk, kik meguntuk a tintakuliságot. — Így szólt kis levélkénk . . .” E levelek előfizetési felhívásként kerülhettek a címzettek kezébe, és a rekonstruált szövegből kitűnik, hogy első sorban a *Pesti Napló* előfizetőinek szólottak, híva maguk után őket is az új laphoz. E levelek — bár PAPP Dániel úgy állítja be, mintha pénzbeli támogatást, azaz azonnali előfizetést kértek volna — korántsem szerezhettek számba vehető anyagi támogatást az új lap megindításához. Először PAPP Dániel említi meg, majd a későbbi előfizetési felhívások különböző formában variálják azt a körülményt, hogy a *Budapesti Napló* független mindenféle tőkeérdekeltségtől, politikai pártkasszáttól. „Újságot alapítottunk — írja PAPP Dániel —, amely tisztán a publikumra támaszkodik. Nálunk nincsen parancsoló politikai párt, nincs diktáló tőke, nincs érdekelt kiadó. Mi, tulajdonostársak, csak egy érdekről tudunk, és ez az, hogy közös szeretetben maradjunk a publikummal.”¹⁴ THURY Zoltánnak a *Budapesti Napló* 1897-i karácsonyi albumába írt visszaemlékezésében visszatérő motívum a kezdeti gazdasági gondokkal való birkózás: „a Budapesti Napló a kezdet idejében gyakran a legnyomasztóbb gondok között készült el . . . Nekünk nem volt pénzesládánk, amibe belenyúlhattunk volna, ha pénzért jelentkezett a nyomda . . . ami kevesünk volt, azt kiadtuk a legelső napokban, azután a családunktól vontuk el a szükségeset és összehordtuk napról napra az újságba azt, amihez nem elég a munka, az igyekezet, az ambíció, hanem amit nagybankóval kell megfizetni — és nem vette észre szegénységünket senki, aki kívül állott a mi bizalmas körünkön. Sőt azt hitték, hogy nagyon gazdagok vagyunk. Találgatták, hogy honnan van olyan sok pénzünk, amikor nekünk éppen csak annyi volt, hogy hiba nélkül elindíthattuk a hajnali póstát.”¹⁵

¹² RÁKOSI Jenő: *Emlékezések*. II. k. Bp. é. n. 89—91. I. RÁKOSI ugyanitt ír CSUKÁSSY-nak a *Pesti Hirlapból* való kiválásáról, de a konfliktus okáról, amely CSUKÁSSY-val együtt az egész szerkesztőséget távozásra késztette, Rákosi nem közöl részleteket.

¹³ PAPP Dániel: *Magunk között*. BN 1896. aug. 20.

¹⁴ Uo.

¹⁵ THURY Zoltán: *A Budapesti Napló története*. I. h. 62. l.

A lapalapítás gazdasági körülményeit a fenti nyilatkozatok tehát nem világítják meg. Közelebb jutunk azonban a célhoz, ha a *Budapesti Napló* politikai irányvonalát kíséreljük meg meghatározni. Sajtótörténeti kézikönyvünk szerint a „Budapesti Napló szabadelvű, de nem az akkori kormányzó szabadelvű párt vonalának megfelelő, hanem polgári radikális újság volt.”¹⁶ Újabban HORVÁTH Zoltán a századforduló politikai-társadalmi történetével foglalkozva a következőkkel jellemezte a lapot: „Szabadelvű lap volt, lényegében politikai tekintetben Tisza István híveinek balszárnyát, az egyértelműen merkantilista-urbánus irányt, a kispolgárság haladottabb részét képviselte.”¹⁷ A két álláspont között látszólag éles az ellentét, valójában mind a kettő megközelíti az igazságot. Tudniillik, ha az egész lapot vizsgáljuk, akkor szellemét valóban radikálisnak találjuk, különösen a társadalmi és kulturális kérdésekben kifejtett álláspontjában. Ha viszont belpolitikai állásfoglalásait, elsősorban a főszerkesztő VÉSZI József szignált írásait tekintjük, akkor kitűnik, hogy konkrét állásfoglalásaiban a kormányzó szabadelvű párt merkantilista irányzatához vonzódik.

A szabadelvű párton belül a két gazdasági irányzat, az agráriusok és merkantilisták ellentéte még a nyolcvanas évekre nyúlik vissza, de a kilencvenes években az ellentét tovább éleződött. Ez húzódott meg az egyházpolitikai küzdelmek mögött, ez segítette hatalomra WEKERLE Sándort, a merkantilista érdekeket képviselte utána BÁNYFY Dezső is.¹⁸ VÉSZI az egyházpolitikai harcok idején, még a *Pesti Napló* hasábjain WEKERLE mellett harcolt a szabadelvű párton belüli és kívüli klerikális és feudális erőkkel szemben. Erre az állásfoglalásra utal a *Budapesti Napló* beköszöntő vezércikkében, a *Hitvallásban*: „Vagyunk, amik voltunk, s leszünk; amik vagyunk: a magyar szabadelvűségnek megingathatatlan meggyőződésű, fölfelé könyörtelen, lefelé kíméletlen, mindenha szókimondó hitvallói.”¹⁹

A *Budapesti Napló* VÉSZI József szignálta vezércikkeinek áttekintése meggyőző arról, hogy a *Budapesti Napló* aktívan támogatta a merkantilista érdekeket képviselő BÁNYFY-kormányt. Vallotta és hirdette — ebben ugyan a függetlenségi párt többsége is osztozott — a nemzetiségek elnyomását és kulturális beolvasztását. Ezt már az említett vezércikk is leszögezte: „A mi tisztünk, a jelennek és jövőnek kötelessége, a kiépített magyar állam nemzetivé tétele. Hadd induljon meg a kulturális fölény révén való hódítás hadjárata . . . Nyelvében él a magyar nemzet s ebbe az életbe kell belévezetnünk a szeretet hatalmával, ha lehet, s a hatalom szeretetével, ha kell, hazánk idegenajkú nemzetiségeit.”²⁰ Az 1897-i kvóta vita során VÉSZI eleve védelmébe vette a BÁNYFY-kormányt az ellenzéki sajtó támadásaival szemben,²¹ majd a vita során nyomatékkal leszögezi hatvanhétkez és a dualizmushoz való ragaszkodását.²² A BÁNYFY-kormányt minden lépésében támogatja. A visszaéléseivel hírhedtté vált 1896-i választás után BÁNYFY-t a függetlenségi és katolikus néppárt erősen támadta, hiszen az ellenzéki képviselők száma manőverei révén erősen lecsökkent. „Egyébiránt a két ellentétes támadásból — írja e napokban VÉSZI — levonhatjuk azt a megnyugtató

¹⁶ DEZSÉNYI—NEMES: i. m. 209. l.

¹⁷ HORVÁTH Zoltán: *Magyar századforduló*. Bp. 1961. 600. l.

¹⁸ E kérdésről ld. újabban HANÁK Péter—SÁNDOR Vilmos: *Magyarország története az abszolutizmus és a dualizmus korában*. 3. füz. Kézirat. Bp. 1959.

¹⁹ BN 1896. aug. 20.

²⁰ BN 1896. aug. 20.; ehhez hasonló agresszív hangot l. még: (v.): *Associaciunea*. BN 1896. aug. 29.; (v.): *Wekerle visszavonulása*. BN 1896. szept. 9.

²¹ (v.): *Fegyverkezés*. BN 1897. máj. 5.

²² (v.): *A benyújtott kontó*. BN 1897. máj. 13.

következtetést, hogy a kiegyezés ügye eddigelé Magyarországra nézve elég kedvezően áll...²³ Ugyanebben a feszült belpolitikai légkörben az ellenzék „szertelenségéről” elmélkedik: „Ha a mi ellenzékünk nem volna olyan szertelen, amilyennek sajnos ismerjük, ha politikai küzdelmeiben mindenkor respektálná a közérdeknek és a lojalitásnak parancsait, szóval, ha olyan kisebbségünk volna, amely az angol kisebbségek politikai szellemének példáján indulna: a dolgok lefolyása nem hagyná el a rendes medret egy pillanatra sem...²⁴ A BÁNYFY-kormány a kiegyezés gazdasági pontjainak meghosszabbításán fáradozott, és e bonyolult politikai manőverek idején az elégedetlenség leszerelésére a kormány keresztülvitte, hogy a honvédségnek legyen önálló tisztképzési joga, és az itt nyert képesítést a közös hadseregen belül is elismerjék. VÉSZI József lelkes vezércikkben üdvözli ezt az eredményt, hozsannázása közben pedig nyíltan bevallja lapja irányát: „Mi, akik bár a szabadelvű párt elvi alapján állva, a kormány politikai hibáit a legnagyobb kíméletlenséggel ostoroztuk, hazafias örömmel gratulálunk most báró Bánffy Dezsőnek ehhez a jelentékeny politikai sikerhez...²⁵ A kormányhoz fűződő kapcsolatok nyílt elismerését jelentette az 1898 végén létrejött obstrukciós harcok idején hirdetett álláspontja. A BÁNYFY-kormány elleni parlamenti harc kellős közepén VÉSZI József vezércikkében „tanácsokkal” látta el a hatalmában megrendült miniszterelnököt: „Csináljon rendet báró Bánffy Dezső, ha tud — írja —. Fékezze meg, vagy kérlelje meg a kárhozatos indulatokat. Állítsa talpra az utcát a parlamentarizmus védelmére. Mozdósítsa a közvéleményt a háborgó ellenzék ellen. Hisz van sajtója, vannak főispánjai, van rá ezer módja és ezer eszköze, hogy kivátska a nemzetből a benne lappangó kormánypárti érzéseket. Csapjon le híres vasmarkával azok közé, akik szerinte a parlamentarizmus megrontásán buzgólkodnak...²⁶

VÉSZI az utolsó percig kitartott BÁNYFY Dezső mellett. Követte nemzetiség-ellenes tevékenységében, „erkölcsileg alkalmatlannak” találta az ellenzéket,²⁷ és a szabadelvű párton belül meglevő agrárius csoport „arisztokratizmusának” rováására írta a parasztság és a munkásosztály forradalmi megmozdulásait. „Csoda-e — fejtegette —, ha a gazdasági elégedetlenség táborra napról napra szaporodik s a városokban a szociáldemokráciának, a vidéken pedig az agrár-szocializmusnak nőttön nő a serege?”²⁸

Egyetlen esetben fordult szembe VÉSZI a kormánnyal, 1897 tavaszán a sajtótörvény parlamenti tárgyalása idején a híres 16. paragrafust támadta. E szakasz javaslata szerint a sajtóvétségben elmarasztalt újságírókat az esküdt-szék helyett rendes polgári bíróság elé kívánta utalni. De milyen szégyenletes hajbókolássá vált a más alkalmakkal fennen hirdetett „fölfelé könyörtelenség”. „Kérve kérjük báró Bánffy Dezsőt — írja Vészi —, ne játssza ezúttal a szirének mellett elhajózó Odüsszeuszt... , hanem vegye ki a gyapotot a füléből és oldozza fel azt a köteléket, amellyel a 16-ik szakaszhoz fűzte magát...²⁹

VÉSZI József BÁNYFY Dezső bukása után az új kormányt, SZÉLL Kálmán kormányát támogatta lapjával. Az 1901-i választások alkalmával pedig VÉSZI

²³ (v.): *Két tűz között*. BN 1896. szept. 22.

²⁴ (v.): *Esélyek*. BN 1896. szept. 3.

²⁵ (v.): *Siker*. BN 1897. máj. 27.

²⁶ (v.): *Vihar*. BN 1898. nov. 9.

²⁷ (v.): *Victa causa*. BN 1897. máj. 7.

²⁸ (v.): *Az új alap*. BN 1897. jún. 6.

²⁹ (v.): *A kisebbség joga*. BN 1897. jún. 16. A témával kapcsolatban ld. még: (v.): *Victa causa*. BN 1897. máj. 7.; (v.): *Az új alap*. BN 1897. jún. 6.; (v.): *Változás*. BN 1897. jún. 20.; (v.): *A rózsaszínű fátyol*. BN 1897. jún. 27.

„Széll személyes híveinek csoportjá”-hoz tartozva³⁰ szabadelvű párti képviselőként a parlament tagja lett.

Az eddig kifejtettek — amíg további bizonyító források fel nem bukkannak — úgy vélem, elég alapot nyújtanak annak feltételezésére, hogy a lap gyors létrehozását és megindítását PAPP Dániel és THURY Zoltán előbb idézett soraikkal ellentétben nem a tizennyolcak tőkéje segítette elő. Valószínűbb, hogy VÉSZI József személye biztosította a szabadelvű párt merkantilista rétegének bizalmát, és ezzel a lapalapításhoz szükséges tőkét. A lap indulása pillanatától a függetlenség látszatát keltette, de valójában a merkantilista csoport politikai irányvonalát képviselte és hirdette. Ezt az úgynevezett „pártatlanságot” a *Budapesti Napló* még akkor is „fenntartotta”, amikor főszerkesztője a parlamentben a szabadelvű párt padsoraiban ült, hiszen még 1903-ban is az volt olvasható a lap élén, hogy „Kiadja: a szerkesztőség”.

A szabadelvű párt merkantilista csoportjához való tartozás magyarázza meg az újság arculatának kettősségét: kormánypártiságát a politikai kérdésekben, liberális hangokat megütő állásfoglalását a gazdasági problémákban, mert szemben állt a feudális alapokat konzerválni óhajtó agrárius csoporttal. Ennek az ellentétnek a vetülete a gazdasági kérdésekben megütött radikális hang.

Rovatok és munkatársak

A *Budapesti Napló* rövid idő alatt népszerűvé vált. Eredményeiben elsősorban változatos rovatolása, jól áttekinthető szerkesztése, jótollú újságíró gárdája segítette, de sikereiben nem kis része volt ügyesen megszervezett terjesztésének is. 1896. november 20-án a budapesti rendőrfőkapitányság engedélyezte a napilapok utcai árusítását. Rikkancsok segítségével a *Budapesti Napló* példányszáma is emelkedett. De a vidéki olvasók között is jelentős sikert ért el a terjesztés átszervezésével. A többi budapesti napilaptól eltérően a távolabbi városokba küldött példányok házhoz szállítását nem bízta a helyi postára, hanem a hajnali órákban Budapestről elinduló vonatokkal érkező újságpéldányokat a rendeltetési helyen külön vidéki újsághiordó személyzet várta, a *Budapesti Napló* vonaton érkező példányait átvette és az előfizetők lakására vitte. Ezzel a *Budapesti Napló* három-négy órával megelőzte a többi Pestről érkező újságot, sőt egészen távoli városokban, ahová a pesti vonat csak az esti órákban érkezett meg, még aznap este széthordták az újságot, míg a posta csak másnap délelőtt juttatta el a szállítmányokat. 1896 decemberében már húsz vidéki városban szervezték meg e lapkihordó-szolgálatot. Nem érdektelen felsorolni — már csak a lap elterjedése szempontjából sem — azokat a városokat, ahol annyi előfizetője volt már a *Budapesti Naplónak*, hogy rentábilissá vált a lapkihordó hálózat felállítása: Arad, Eger, Eperjes, Győr, Jászberény, Kalocsa, Kecskemét, Máramarosziget, Miskolc, Munkács, Nagybánya, Nagykanizsa, Nagyvárád, Pápa, Pécs, Szabadka, Szeged, Szekszárd, Szolnok és Temesvár.³¹

A példányszám emelkedése összefüggésben van a terjesztés ötletes megszervezésével, még szorosabban összefügg azonban a friss, jól áttekinthető szerkesztéssel. Ez közönségsikerének igazi kulcsa. Az 1896. augusztus 20-án megjelent első szám nem hozott „forradalmi” újítást a magyar hírlapirodalom-

³⁰ GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora*. Bp. 1934. I. k. 406. l.

³¹ Ld. *Közönségünk*höz c. felhívást. BN 1896. dec. 12. 4—5. l.

ban. Nem tett egyebet, mint az addig kialakult újságszerkesztési gyakorlat minden olyan eredményét felhasználta, amely lazította, frissítette az addigi merev, unalmasan értekező publicisztikát. Már ez is sajátos arculatot adott a lapnak, de a lényeges változásokat az elkövetkező időszak hozta meg. A csírában meglevő ötletek, újítások kialakításához hónapokra volt szükség. Azonban már az első hónapokban szembeötlő volt, hogy az állandó rovatok száma — a többi napilaphoz képest — meglepően magas. A *Budapesti Napló* egy hétköznapi számában a következő állandó rovatok kaptak helyet: az első lapon felül a vezércikk jelent meg, néha, ha jelentősebb témáról volt szó, átnyúlt a második lapra is. A vonal alatt mindennap — hétfő kivételével — új magyar tárcaelbeszélés látott napvilágot (1896 folyamán a lap belső munkatársainak: ÁBRÁNYI Emilnek, GERGELY Istvánnak, LYKA Károlynak, PAPP Dánielnek, PEKÁR Gyulának és THURY Zoltánnak elbeszélésein kívül TÖMÖRKÉNY István, FESZL Géza, SZÁNTÓ Kálmán, MUNKÁCSY Kálmán, LŐRINCZY György és SZABÓ Endre szerepelt rendszeresen elbeszéléseivel). A tárca-rovatban csak igen ritkán közöltek értekező prózát, az is leginkább egy-egy új színházi bemutató ismertetése volt. E rovat következő „irodalmasítása” az újság egyik legelső újítása. A rovatbeosztás a továbbiakban a következőképpen alakult: a második és harmadik lapon, néha a negyedikén is a belpolitika „megírt” anyaga, illetve hírei kaptak helyet. Ezt követte — rendszerint az ötödik lapon — a külföldi eseményekről szóló beszámoló. E rovatban a *Budapesti Napló* a legkevesebb újdonsággal szolgált. A többi napilaphoz hasonlóan igen hézagosan és felszínesen foglalkozott a nemzetközi politikai élettel, és azt is legtöbbször a külföldi lapokból ollózta. E rovat után, sokszor még ugyanazon a lapon, kiterjeszkedve a hatodik és hetedik lapra is, kaptak helyet a hazai hírek. E részben az uralkodóra és családjára vonatkozó hírektől kezdve a belpolitikai élet apró eseményein és a társadalmi élet kisebb-nagyobb rezdülésein át a rendőrség hatókörébe eső eseményekig minden megtalálható. SZOMAHÁZY István szinte egykorú véleménye szerint „az igazi újságíró nem a tárcá vagy a vezércikk megírása teszi próbára, hanem az apró újdonságok, melyek az igénytelenség látszatával húzódnak meg a hírlapi rovatok glédájában. A legtöbb intelligens ember fitymálva nézi a hírlapi cikkek e kicsiny krónikáscskáit, s alig hinné el, hogy voltaképpen e 10—40 soros krónikáscskák adják meg legilletékesebben az újságírói kvalifikációt...”³² Az újdonság rovat anyagát elsősorban a nyomatosokból merítik. Az újságírói munka már a szüksézáú források elbírálásával kezdődik. Gyakorlat és újságírói rutin kell ahhoz, hogy a szürke tömkelegben meglássa a részletesebb feldolgozást vagy esetleg további információt kívánó anyagot. Az előzetes szelekciónál, amely a rovatvezető feladata, dől el, hogy egy-egy hírből mi lesz: színesen megírt 20—30 soros hír vagy riporter munkát igénylő nagyobb cikk. Mert e rovatba kerülnek a terjedelmesebb helyszíni beszámolók is. A hír-rovatot követik a színházról és irodalomról, illetve a tudományos életéről szóló rövid hírek vagy beszámolók. E rovatok terjedelmét mindig a rendelkezésre álló anyag mennyisége szabta meg. Rendszerint a lap nyolcadik lapján található. A kilencedik lapon több rovat zsúfolódik össze: a vidéki levelezők hírei, az egyesületek közleményei, törvényszéki beszámolók, sportesemények számbavétele. E lapon kapnak helyet a késő éjjeli órákban, de még a nyomdai gépek elindítása előtt beérkező külföldi táviratok. A külföldi táviratok ilyen mérvű háttérbe szorulása összefügg a belpolitikai kérdésekre való koncentrálással, de közrejátszhattak ebben technikai szempontok is: ezeket

³² SZOMAHÁZY István: *Az újság. A hírlapírás műhelyéből*. Bp. 1893. 65. l.

a lapokat „zárták” legutoljára. Az újság 10—11. lapján olvasható a *Különféle* rovat, amely 15—40 sorban megírt apró érdekességeket, úgynevezett „időtlen” anyagot tartalmaz. E rovatot olvasgatva sokszor szembeötlő, hogy hírlapi kacsák is komoly feldolgozásra találnak. A másik két rovat is olvasmányos: itt jelenik meg a folytatásos regény és e lapokon csevegnek a *Szerkesztői üzenetek* rovatban a lap munkatársai hol szignóval, hol anélkül vidéki olvasóikkal, legtöbbször olvasónőikkel. A 12—13. lapon a közgazdasági élet hírei helyezkednek el, majd a 14—16. lapon a hirdetések foglalnak helyet. Ez a beosztás a hétköznapi számokra jellemző, ezek 16 lap terjedelemben jelennek meg, a vasárnapi szám általában 24 lapon, körülbelül hasonló rovatolással, csak a megnövekedett lapszámnak megfelelően mindegyik rovat nagyobb helyet foglal el, a hirdetések például hét-nyolc lap terjedelemre is felduzzadnak.

A *Budapesti Napló* első másfél éve a kibontakozás időszaka volt. A terjesztési és szerkesztési módszerek vázolásán kívül az sem érdektelen, hogy az újság törzsgárdája milyen munkamegosztással készítette el a lapot.³³ VÉSZI József — mint láttuk — a lap politikai irányvonalát meghatározó vezércikkeket írta. A politikai értesüléseket, illetőleg kombinációkat feldolgozó cikkeket már szignó nélkül adta le. VÉSZI fogadta a szerkesztőséget felkereső képviselőket, panaszos hivatalnokokat, állást kereső újságírókat, íásaikkal jelentkező írókat és álírókat. Tehát a lapot képviselte a külvilág előtt. BRAUN Sándor inkább az újság „belügyeit” irányította. Ő tartotta kézben a szerkesztőséget. Mozgékony, gyors ember volt. Hozzá kerültek a kül- és belföldi táviratok, a könyomatosok, a szerkesztőséghez intézett levelek. Az így összegyűlemllett anyagot a napi szerkesztőségi munka kezdetén, délután öt és hat óra között megbeszélte a szerkesztőség tagjaival, illetőleg rövid utasításaival „kiszignálta” az egyes újságírókra. A rovatok viszonylag el voltak határolva egymástól, de természetesen egy mozgékony szerkesztőség nem nélkülözhetett olyan munkatársakat sem, akik otthonosan mozognak minden rovatban. A sort azokkal kezdem, akik „csak” újságírók maradtak, nevük, sokszor még szignójuk sem jelent meg írásaik alatt. ERŐS Gyula vérbeli újságírónak számított, szinte a lap minden rovatában szerepelt. SOLTÉSZ Adolf vezércikkeket, parlamenti cikkeket és politikai entrefiléket írt, HOLLÓ Márton érdekesen kiszínezett újdonságaival vívta ki kollégái elismerését. Az író újságírónak a művészi talentum biztosította a rovatok közötti szabadabb mozgást. ÁBRÁNYI Kornél vezércikkeket, lendületes tárcákat, tarka humorú parlamenti karcokat írt. PEKÁR Gyula — aki ekkor még a konzervatívok szemében radikális volt — novelláin kívül társadalmi kérdéseket érintett csevegő tárcáiban. THURY Zoltán novella-termésén kívül, a vezércikk-rovatot nem számítva, a könnyed aperçu-któl a színházi rovatig mindenütt szerepelt. Hozzá hasonlóan 1897 derekáig, a *Budapesti Naplótól* való távozásáig különböző álnevek alatt megtalálható PAPP Dániel neve. A lap hasábjain bontakozott ki az alig húsz éves MOLNÁR Ferenc tehetsége is. 1897 tavaszán lépett a szerkesztőség tagjai közé, ő lett a szerkesztőség „kadet”-je, a legfiatalabb.

A lap friss hírszolgálatának gondja több újságíró vállán nyugodott. JÁNOVITS Pál naponta háromszor beszélt Béccsel telefonon. Innen kapta az újság

³³ Erről képet ad *A Budapesti Napló Karácsonyi Albuma. 1897.* című kiadvány. Ebben THURY Zoltánnak már említett, *A Budapesti Napló története* című írásán kívül (59—63. l.) a lap munkatársait bemutató következő tárcák olvashatók: ÁBRÁNYI Emil: *A két szerkesztő* (64—65. l.); (v.) [VÉSZI József]: *Kornél* (68. l.); MOLNÁR Ferenc: *Thury Zoltánéknál* (69—71. l.); SZILVESZTER: *A 'kritikus'-szoba* (72—73. l.); GERGELY István: *A spanyol-szoba* (74—76. l.); MÁRKUS József: *A 'csitt'-szoba* (77—80. l.).

nemcsak a legújabb bécsi híreket, hanem innen származtak a nemzetközi politikai élet friss hírei is. JANOVITS a vidékkel is telefonösszeköttetést tartott. A kapott információkat gyorsírással rögzítette, majd saját maga dolgozta fel hírekké. A parlamenti ülésszakok idején a lap parlamenti tudósításait is JANOVITS állította össze. FÁI Bélának nyelvtudását gyümölcsöztette a *Budapesti Napló*. Ő kísérte figyelemmel a nyugati nagy lapokat, és ezekből állította össze a külpolitikai rovat „megírt” híreit. Sokszor szépirodalmi fordításokkal is szerepelt a lap hasábjain. HORVÁTH Elemér a különböző könyvmatosok anyagát és a vidéki levelezők tudósításait dolgozta fel. A „szak-rovatok”-nak is megvoltak a rovatvezetői. SVÁB Tivadar a közgazdasági, dr. KOVÁCS Jenő pedig a törvényszéki rovatot vezette. A szerkesztői üzeneteknek — e viszonylag terjedelmes rovattal tartotta a lap a kapcsolatot olvasóival — CLAIR Vilmos, a *Párbaj-kódex* szerzője volt a rovatvezetője, míg katonai ügyekben az ex-kapitány CERRI Gyula volt a szaktekintély. A művészeti rovatokban LYKA Károly képzőművészeti beszámolóit jelentek meg. Fő színházi kritikusként ÁBRÁNYI Emil volt, az alkalmi munkatársak mellett rajta kívül MÁRKUS József színházi beszámolóit és MÁRTON Miksa operaházi kritikáit képviselték a belső munkatársak véleményét.

Formai, tartalmi újdonság : a hírelí

Már az eddigiekből kitűnik, hogy a *Budapesti Napló* sokkal színesebben szerkesztett lap volt, mint a többi pesti napilap. Az 1896-os év a szervezés munkájával telt el, de a következő évben a szerkesztőségi munkatársak arra fordították figyelmüket, hogy formában és tartalomban is újat adjanak. Az új év elején született meg egy olyan irodalmi ötlet, ami ma már irodalomtörténeti becsű forrássá vált: eredeti magyar színművek premierje előtt — függetlenül attól, hogy a szerző milyen kapcsolatban volt a *Budapesti Napló* szerkesztőségével — a színházi rovatban *Szerző a darabjáról* címmel megszólaltatták az írókat. E szubjektív vallomások sokszor komoly műhelytitkokat árulnak el, beszámolnak a gondolat színművé formálásának állomásairól, jelzik az írói célkitűzést. Ezeknek a nyilatkozatoknak forrás-értékét már a korabeli sajtó is felismerte. A bemutatót követő bírálatokban hivatkoznak e szerzői nyilatkozatokra — persze a forrást nemigen említik meg —, hol „jólértésültségüket” fitogtatva, hol a szándék és a megvalósulás közötti ellentétre utalva. A *Budapesti Napló*ban a *Szerző a darabjáról* című rovat első megkérdeztjé PRÉM József volt; az *Adorján báró* című színművéről vallott.³⁴ Ez a rovat hosszú éveken keresztül fennállt.

Az 1897. évnek van egy másik „újszülött” rovata is. Ezt nem irodalmi újdonságnak szánták, inkább a polgári gondolkodásmód kialakulását óhajtották ezekkel az írásokkal elősegíteni. Állandó helye révén — mindig a napi hírek élén jelent meg — *hírelínek* nevezték. Létrejöttét két körülmény befolyásolhatta: a nagy fővárosi lapok versenyében az egyes szerkesztőségek arra törekedtek, hogy állandóan megújítsák, elevenebbé tegyék lapjukat. A *Budapesti Napló* gárdájának ezt a szándékát jelzik THURY Zoltán sorai is: „... mink fiatalabb nemzedék már szorgalmasan gyomláljuk a sablont ebben a kertben ... mondván, hogy nem feltétlenül szükséges az, hogy a közönség a mi újságunkból tudja meg azt, hogy április elseje van, amivel tudniillik a bolondok hónapja kezdődik el, meg hogy itt az ősz. Ez mind jelentkezik a maga erején, a mi pen-

³⁴ BN 1897. febr. 23.

nánkra csak a láthatatlan, a publikumot megközelíthetetlen, hogy úgy mondjam elvont aktualitásokra van szükség . . .”³⁵ Az „elvont aktualitások” fogalma nem valamiféle transzcendentalizmusra utal, hanem inkább arra, hogy olyan jelenségekre akarták felhívni az olvasók figyelmét, amelyek felett, ha megmaradna napi hír alakjában, elsiklana tekintete. E törekvés megvalósítását a *Budapesti Napló* 1897-i évfolyamában nyomon kísérhetjük.

A próbálkozások sorát egy-egy közösen választott — kezdetben inkább banális — téma különböző kidolgozása nyitotta meg. Január 14-én, az újság 7—9. lapján a napi hírek után fett betűvel olvasható a következő cím: *Robinson szigete elsüllyedt*. Majd ezután petit betűkkel, félhasábos szedéssel, mottószerűen a következő hírt vetítették ki: „San-Francisco, január 13. Hivatalosan megerősítették, hogy a Juan Fernandez szigete, amelyet az egész világon Robinson szigete néven ismertek, vulkánikus erupció következtében elsüllyedt . . .” E mottó után négy kis írás következik, LYKA Károly és GERGELY István prózája, ÁBRÁNYI Emil és HORVÁTH Elemér verse. Mind a négy írás lírai hangvételő és a gyermekvilág mesehősének, illetőleg a neki tulajdonított szigetbirodalomnak vesztét állítja középpontba. A négy írás versenyszerűen próbálja azt a hangulatot megragadni, ami e semmitmondó hír olvastán az érzelmekben támad. Öt nap múlva, január 19-én, már egy érdekesebb téma kifejtésén hatan vetélkednek. A közös cím: *Nők a hivatalban*, majd mottószerűen követi LÁNCZY Gyulának, a Nemzeti Bank igazgatójának bürokratikus körmondata, amelynek értelmében a női alkalmazottak kötelesek férfi feletteseiknek előre köszönni. A nő és férfi hivatali és nem hivatali kapcsolatának fonákságát, illetőleg ellentétes irányának következményeit élezik ki ironikus hangú 20—25 soros kis glosszáikban ÁBRÁNYI Emil, FESZL Géza, MOLNÁR Ferenc, PEKÁR Gyula és THURY Zoltán. MÁRKUS József pedig két részre osztott dialógusban gúnyolja ki az elnöki utasítást. Ez a glossza-sorozat a lap 8—9. lapján olvasható, közvetlenül a színházi rovat előtt. Még két ilyen versenyszerű glossza-sor jelent meg rövid egymásutánban, az egyik március 3-án, ez a Karnevál hercegét búcsúztatta (ÁBRÁNYI Emil, GERGELY István, LYKA Károly, MÁRKUS József, SVÁB Tivadar és THURY Zoltán írásai), a másik március 17-én, az utcákon megjelenő első ibolyacsokrokat üdvözölte (PEKÁR Gyula, ÁBRÁNYI Emil, LYKA Károly, THURY Zoltán, GERGELY István és MOLNÁR Ferenc írásai).

E glosszák már valami új forma megragadására utalnak. Szemmel láthatólag az volt a céljuk, hogy egy eseményt vagy annak egy mozzanatát kíséreljék meg egy meghatározott szempontból elemezni. Különösen az első két alkalom szülte glossza — a Robinson-sziget elsüllyedéséről szóló és a *Nők a hivatalban* című — áll közel a később kialakult hírelí módszeréhez. Mind a két esetben a könyomatos nyújtotta rövid „tárgyszerű” tényközlést az első esetben az érzelemre, a másodikban az érdelemre és az értelemre ható motívumokkal tették színessé. Az a módszer, amellyel a „versengő” társak dolgoztak, eltért a híryanag szokásos feldolgozási módszerétől. Az utóbbinál mindig az volt a cél, hogy a könyomatosokból merített tényanyagot színessé, érdekessé, figyelem lekötővé tegyék. Itt az új próbálkozásokban szinte ellentétes volt a tendencia. Az volt a céljuk — erre utalnak különben THURY Zoltánnak fent közölt sorai is —, hogy a pusztá tény mögött meghúzódó mozzanatokra, a tények belső összefüggéseire, a felszín mögött megbúvó jelenségekre próbálják ráirányítani az olvasók figyelmét.

³⁵ Th.: *Az esztendő csecsemői*. BN 1897. jan. 1.

Az új rovat március folyamán „önállósult”, a továbbiak során már nem több újságíró közös vállalkozásaként jelentkezett, hanem a napi hírek előtt 50—60 nyomtatott sornyi terjedelemben. Néhány jellegzetes hírelői téma: a Szinai hegy tetejére fogaskerekű vonatot terveznek felvezetni, ennek kapcsán a mindent elöntő kalmár szellemről, július 14-én, a Bastille bevétele kapcsán a munkásosztály nehéz helyzetéről írnak; egy philadelphiai hír kapcsán, amely szerint munkafegyelem megsértésére való hivatkozással elbocsátottak egy munkást, mert munkaidőben megcsókolt egy leányt, a gyárt falanszternek bélyegzik; más alkalommal pedig interpelláció formában teszik felelőssé a rendőrkapitányt, mert egy szegény embert oktanul meggyanúsított, aki szegényében öngyilkos lett.³⁶

A hírelői rovat egyik kezdeményezője és leggyakoribb szerzője THURY Zoltán volt. Az ő írásainak hangvétele formálta a rovatot. 1897-ben még igen nagy volt a különbség az egyes témák megragadása és kifejezése között, de már a következő években ez a különbség eltűnt, a többi szerző is megtalálta a hangot, és mindnyájuk írása magasabb szintre emelkedett, és radikálisabb témafelvetésig jutott. THURY Zoltán hírelői már kezdettől fogva a feudális szellemet, gondolkozást és életmódot veszik célba. Stílusa könnyed, gondolatfejtése világos, témamegragadása változatos. A nagyobb hatás eléréseért, az ellentét fokozásáért többször fordul ahhoz a megoldáshoz, hogy látszólag idomul az ellenfél gondolatmenetéhez, az ő frazeológiáját használja, de már a kifejtés közben a végletekbe viszi ezt az attitűdöt, olyannyira, hogy semmi konklúzió nem szükséges. Ennek a módszernek egyik jellegzetes példája *A kaszinó* című hírelője.³⁷ Abból az alkalomból írta, hogy a városrendezés során le akarták bontani a mai Kossuth Lajos utca torkolatában álló Nemzeti Kaszinó épületét, hogy összekössék az eltorlaszolt Kossuth Lajos utcát a Kerepesi úttal (mai Rákóczi út). A terv akkor a kaszinó tagságának makacssága miatt megghiúsult. THURY a hírelit a következő sorokkal intonálja: „E sorok szerény írója azok közé az egyszerű polgáremlerek közé tartozik, akiknek szörnyen imponál minden, ami mágnás. E sorok szerény írója sok utcán át képes elkísérni egy-egy gróft vagy bárót csak azért, mert gyönyörűség neki az, ha egy flasztert taposhat az illető nagy úrral...” E hangnemben, de egyre inkább az ironiába hajolva fejt ki, hogy mennyire jogos a város ötszázötvenezer „gyalogjárójának” az a kívánsága, hogy tegyék szabaddá az utca torkolatát. „Arról a rongy népről van szó — zökenkénti vissza THURY tollát a hiperlojalitás stílusába —, amely tisztesség ne essék mondván e sorok szerény írójának érthetetlenül még talán meg is neheztel azért, ha a fejére tetszik köpni a kaszinó ablakából.” Az ironiát másutt a logika élessége fokozza. *A professzor* című glosszája³⁸ élére egy berlini távirat szövegét illesztette: „A császár Mommsennak nyolcvanadik születésnapja alkalmából följajánlotta az excellenciás címet; Mommsen visszautasította a kitüntetést és kijelentette, hogy ezután is csak egyszerű német tanár akar maradni”. E szürke hír felett az átlagolvasó átsiklott volna, legföljebb megcsóválta volna a fejét, és elmosolyodott volna a professzor filiszterségén. De THURYban a német professzor gesztusa a hazai viszonyokat idézte fel, azokat a korabeli hírességeket, akiknél a „tudomány nem is szükséges valami túlságos mértékben a titulus karrierhez, inkább ügyes adminisztráció, hogy a tudós férfi úgy kezelje kis szellemi tőkéjét, mintha

³⁶ Lelőhelyük a megemlítés sorrendjében: *Excelsior*. BN 1897. júl. 11.; M*: *Júliustizennéggy*. BN 1897. júl. 14.; M*: *Csók a falanszterben*. BN 1897. okt. 29.; T-y: *Interpelláció*. BN 1897. okt. 6.

³⁷ BN 1897. nov. 20.

³⁸ BN 1897. dec. 18.

alig-alig férne már a fejében”. Precíz, rövid mondatokkal jellemzi azt a gyakorlatot, ahogy e magaslatra el lehet jutni. És a legsajnálatosabbnak azt tartja, hogy az ifjúságot is megfertőzi a rangkórság. „Töri magát a diplomáért, ami az első lépés a titulusokhoz, a tudományt azonban kisvindlizi kivonatos könyvecskékkal, téziszedelgessel. Hazárd játék a szigorlat és szomorú, komikus figura az a szürke, örökösen otthon, a könyvei között görnyedő filozopter, aki tudást akar és nem méltóságot.” A látszólag szenvtelen, a tények regisztrálására korlátozódó kis eszmefuttatás utolsó mondatát hirtelen szenvedély fűti át: az elismerés a puritán ember iránt és rezignált fájdalom a hazai rangkórság miatt: „Tehát tessék csak idehallgatni: micsoda képtelenség. Németországban van egy professzor, aki nem akar kegyelmes úr lenni.”

A hírélinek, mint e néhány példa mutatja, nem a híryanag formai kiszínezése, hanem gondolati kiterjesztése, gondolatok ébresztése a célja. Ez a vonása elkülöníti a csevegő tárcától is, mert az könnyed modorával az esetek többségében a felszín hullámain lebegve, a könnyebben rezdülni érzelmi hurok elegáns megpendítését tartotta elsődleges feladatának. Az eddig alkalmazott negatív elhatárolások a hírelit még leginkább a napilapok vezércikkéhez közelítik. Tagadhatatlan, hogy a legtöbb elemét e viszonylag nagymúltú műfajból merítette, de mégsem azonos vele. Ami leginkább elkülöníti, az a téma megragadásának módjában mutatkozik. A vezércikk általános sémája — függetlenül a cikkíró íráskészségétől és szellemének átfogó erejétől — abban összegezhető, hogy egy adott jelenség, kül- vagy még inkább belpolitikai esemény tényeinek jelentőségét leíró módon elemzi, a pillanatnyi helyzet megvilágításának elősegítésére folyamodik az előzmények felsorakoztatásához és legtöbbször az esetleges következmények latolgatásával fejezi be. A vezércikk tehát tulajdonképpen a *kommentár* szerepét tölti be, feladata sokszor azonos a lap első oldalain elhelyezett cikkeivel, amelyek szintén bizonyos felvetődött problémákat, helyzeteket, személyi változásokat magyaráznak. Csak azért kerültek a lap belsejébe, mert a szerkesztő vagy a szerkesztőség témájuknál fogva az első lapon vezércikk formájában fejtegetett témát tartotta a legfontosabbnak. Az azonban nem bizonyos, hogy a vezércikként táltal téma valóban a nap legfontosabb eseménye volt, de az egyes lapok a maguk politikai és gazdasági érdekeltségének megfelelően nem tartották célszerűnek a figyelmet a mellőzött témákra koncentrálni. A hírelí átveszi a vezércikk-tradícióból a boncolásra való hajlamot, de témája nem a látványos nagy események, hanem a társadalmi és gazdasági élet látszólag szürke, átlag jelenségeinek az elemzése. Azok a jelenségek, amelyek a maguk köznapiságában, a maguk színtelenségében is olyan jelenségsort hordoznak magukban, amelyek a társadalmi élet mozgásának fő jellemvonásaira, a legtöbb esetben a negatív mozzanatokra hívhatják fel a figyelmet. Ennek következtében a hírelí a vezércikktől eltérően nem a nagyobb arányú események vizsgálatából indul ki, és jut el esetleg regionális következtetésekre, hanem ezzel ellentétben a látszólag vagy esetleg izolált, önmagában valóban jelentéktelen tényből kiindulva, különösen társadalmi-közéleti vonatkozásban, általános konklúziók irányában tör.

Önként felvetődik a kérdés, milyen forrásokra vezethető vissza a *Budapesti Napló* újítása. A válasz egyelőre nehéz. Még kezdeti fokon sem áll a századvég hírlapi anyagának tartalmi vagy formai vizsgálata. S e vizsgálatok hiányában merő hipotézis lenne konkrét hazai vagy külföldi példákat keresgélni. A hírelí leginkább *A Hét* publicisztikai hangvételű írásaihoz hasonlítható. Ez több szempontból kézenfekvő. *A Hét* 1890-es megindulása óta a későbbi redakció

alapító tizenhatalom legtovábbja rendszeresen szerepelt KISS József hetilapjának hasábjain, egyikük másikuk (pl. VÉSZI, BRAUN és PAPP Dániel) még publicisztikai rovataiban is szerepelt. A *Hét* irányvonala is egybeesett a *Budapesti Napló*-val: elsősorban a művelt nagyvárosi értelmiséghez szólt.³⁹ A hírelí és A *Hét* publicisztikai írásai között fellelhető kapcsolatot a hetilap egyik a *Budapesti Napló*-val vitázó glosszája is érinti. A *Budapesti Napló* — írja a szignó nélküli cikk szerzője — „igen elevenen megírt és mulatságra törekvően beosztott fiatal újság —, akik csinálják, megmondhatnák, hogy írásuk módjára, formáik alkalmazására A *Hét*-ből vették a mintát. Nem is fogják röstelni, mert nyilvánvaló tény, hogy ez a mi szegény kis lapunk irodalmilag reformálta az egész magyar sajtót”.⁴⁰ Az utóbb odavetett mondat inkább az indulat fokát, mint az érv komolyságát mutatja. Ha csupán formai szempontból egymás mellé helyezzük a kétféle glossza rovatot, azonnal szembetűnik, hogy A *Hét* — függetlenül a szerző személyétől — sokkal körülményesebben, nehézkesebben fejtegeti nézeteit. Több oldalról közelíti meg a tárgyat, illetőleg nagyobb kitérőkkel jut el a konklúzióig. Ezzel szemben a *Budapesti Napló*-nál kialakult módszer — s ebben THURÉY Zoltáné az érdem — sokkal könnyedebb, lényegretörőbb. Ezt már a terjedelem is megszabja. A *Hét*-ben körülbelül háromszoros a glossza, vagy — ahogy maguk nevezik — a krónika terjedelme. Ezek a különbségek a napilap és hetilap között levő eltéréstől származnak. A napilapnak gyorsabbnak és mozgékonyabbnak kell lennie. A részletes összevetés során legfeljebb csak az fog kitűnni, hogy sok esetben a nézőpont hasonló. Ez azonban nem perdöntő formai kérdésekben. További vizsgálat esetleg egy közös publicisztikai irányig juthat el. De ehhez még beható vizsgálatokra van szükség.

ISTVÁN REJTŐ: LA FONDATION ET LES PREMIÈRES ANNÉES DU JOURNAL BUDAPESTI NAPLÓ (1896–1898)

L'auteur de l'essai sur l'histoire de la presse présente en détail, suivant les données accessibles, le travail organisateur du corps de rédacteurs quittant la rédaction du *Pesti Napló* le 1 juillet 1896 en faveur du lancement d'un nouveau journal, le *Budapesti Napló*. Après l'analyse des principes de rédaction et la division des rubriques du journal *Budapesti Napló* (introduit en août 1896), l'auteur examine minutieusement l'innovation publiciste de la rédaction: la mise en forme de la rubrique similaire à l'entrefilet, placée avant les nouvelles du jour. L'article analyse le contenu et le style de quelques contributions parues dans la nouvelle rubrique.

³⁹ A *Hét* publicisztikai írásainak stílusát és politikai irányának jellegét legutóbb KOMLÓS Aladár jellemezte. Ld. KOMLÓS: *Tegnap és ma*. Bp. 1956. 147–149. l.

⁴⁰ A két *Naplónak*. A *Hét*. 1897. aug. 8. 513. l.

SIKLÓS ANDRÁS

A magyarországi sajtó a forradalmak időszakában

1918—1919

A háborús sajtó

Az I. világháború a magyarországi sajtó számára, amely a háború előtt látszólagos és viszonylagos szabadságot élvezett, a súlyos megkötések egész sorát hozta. A háború kitörésekor, jó előre megalkotott törvények alapján,¹ a kormány azonnal ellenőrzés alá helyezte az időszaki sajtótermékeket, és az ezzel kapcsolatos feladatok ellátására létrehozta a Sajtóbizottságot. A mind nehezebben beszerezhető papír elosztásának szabályozására megalakult a Papír Bizottság és az Újságpapír Központ. Külön bizottság ellenőrizte a külföldi lapok behozatalát (Külföldi Sajtótermékeket Ellenőrző Bizottság) és a magyarországi sajtótermékek kivitelét (Könyvkiviteli Bizottság).

E különféle szervek legfontosabbika a Sajtóbizottság volt, amely eleinte a miniszterelnökségi sajtóiroda különítményeként, később a Hadifelügyeleti Bizottság sajtóalbizottságaként működött, és katonatisztekből, a miniszterelnökségi sajtóiroda tagjaiból, az igazságügyminiszter küldöttjéből és más szakminisztériumok embereiből állt. A Sajtóbizottság a lapoknak „bizalmas” és „szigorúan bizalmas” utasításokban írta elő, hogy miről mit írhatnak.²

E tájékoztatók szerint tilos volt írni többek közt a hadsereg felszerelésének hiányairól, az élelmezési zavarokról, a spekulációról, a hadseregszállítók csalásairól, a gazdagok dőzsöléséről, a gabonarekvirálásokkal kapcsolatos visszaélésekről, a békemozgalomról, a sztrájkokról, a munkásmegmozdulásokról, tilos volt bírálni a cenzúrát és tilos volt a kicenzúrázott részeket üresen hagyni! Azok ellen az újságok ellen, amelyek nem alkalmazkodtak a Sajtóbizottság előírásaihoz, az Igazságügyminisztérium különféle megtorlásokat alkalmazhatott: bűnvádi eljárás megindítása, pénzbüntetés, lefoglalás, elkobzás, előzetes cenzúra elrendelése (amennyiben a lap addig nem állt előzetes ellenőrzés alatt), végső soron a lap végleges betiltása.³

¹ Az 1912. LXIII. tc. 11. §. felhatalmazást adott a kormánynak, hogy az időszaki lapoknak és más sajtótermékeknek ellenőrzését a sajtótörvénytől eltérően szabályozza.

² Bár az 1912. LXIII. tc. felhatalmazást adott valamennyi sajtótermék előzetes cenzúrájára, a kormány a háború kitörésekor ezzel a felhatalmazással nem élt és az előzetes cenzúra bevezetését csupán egyes erre okot szolgáltató időszaki lapokra nézve fogatosította (1914—5483. ME. sz. rendelet). Az igazságügyminiszter ezt követően kiadott rendelete azonban valamennyi újságra nézve kimondta, hogy a megjelenés és terjesztés eltiltásának terhe alatt „tilos olyan híreket közölni, amelyek a lakosság körében nyugtalanságot vagy izgalmat kelthetnek és hátrányos befolyással lehetnek a monarchia katonai helyzetére” (1914—12001. I. ME.). Az újságok az utólagos megtorlástól félve ezért önmagukat cenzúrázták, illetve, miután ez látszott a legbiztosabbnak, a cikkeket engedélyezés végett önként mutatták be a sajtóirodának. A „bizalmas” és „szigorúan bizalmas” utasítások a lapok öncenzúráját irányították.

³ A bizalmas utasítások a világháború éveinek magyar történelméhez értékes forrásanyagul szolgálnak, sok vonatkozásban többet adnak, mint maga az egykorú sajtó. Teljes gyűjteményük mind ez ideig sajnos nem került elő. Több „bizalmas” és „szigorúan bizalmas” utasítás.

A háború kitörését követően az első időkben a megtorló rendelkezések alkalmazására alig került sor. A sajtó, kormánypárti és ellenzéki, egymással versenyzett a háborús uszításban, a lelkesnél lelkesebb cikkek megírásában. Nem maradt ki ebből a *Népszava* sem, amely a hadüzenetet megelőzően állást foglalt a háború ellen, annak megtörténte után azonban beilleszkedett a sovíniszta hangulatba, és a központi hatalmak imperialista rablőháborúját a munkások előtt igazságos, az európai kultúra védelmében vívott harcnak tüntette fel. Bár a háború idején a papírhány miatt a kormány új lapok kiadását általában nem engedélyezte, a *Népszavának* lehetővé vált 1914 végén külön esti kiadás megjelentetése. A *Kis Népszava* néhány hónapig a bulvárlapokkal versenyezve, 2 filléres áron közölte a legfrissebb háborús híreket és „győzelmi” jelentéseket. A háború elhúzódása, a bajok sokasodása, az országos hangulat megváltozása később azonban kihatott a sajtóra is. Az ellenzéki lapok, különösen az orosz forradalmat követően, ha csak nem akartak olvasóikról lemondani, egyre-másra voltak kénytelenek közölni olyan híreket és cikkeket, amelyek nem álltak összhangban a Sajtóbizottság elképzeléseivel. A háború utolsó évében a lapok üzleti érdeke mindinkább ellentétbe került a hivatalos követelményekkel, az olvasók kívánságai és a cenzúra előírásai között a szakadék mind mélyebbé vált.

1918 őszén az ellenzéki újságírók között mozgalom indult a közlemények előzetes bemutatásának megtagadására. Október 23-án az újságírókarzat a parlamentben az ülés megnyitásakor tüntetést rendezett a cenzúra ellen. Október 26-án a reggeli lapok a cenzúra bizalmas utasítása ellenére közzétették a Nemzeti Tanács kiáltványát, és a budapesti napilapok nagy része egyidejűleg kinyomtatta a szerkesztőségek bizalmi férfiainak és az Újságíró Egyesület cenzúra ellen küldött bizottságának közleményét, amely egyszerűen kinyilatkoztatta, hogy a sajtó „a cenzúra intézményét megszüntette”. A Sajtóbizottság minderre elkobzással és a bűnvádi eljárás megindításával válaszolt, gyakorlatilag azonban már tehetetlen volt.

Az utolsó „bizalmas” október 29-én jelent meg.

Október 30-án a forradalom győzelmével a Sajtóbizottság befejezte pályafutását. A Külföldi Sajtótermékeket Ellenőrző és a Könyvkiviteli Bizottság rövidesen önmaga kérte feloszlatását.

A sajtó helyzete a polgári demokratikus forradalom idején

A polgári demokratikus forradalom által hatalomra segített koalíciós kormány 1918. december 7-én törvényt adott ki a sajtószabadságról. Az 1918. II. néptörvény megszüntette az előzetes cenzúrát, szabaddá tette a sajtótermékek addig engedélyhez kötött utcai terjesztését, eltörölte a lapbiztosítékot, a sajtótermékek lefoglalását bírói ítélethez kötötte, és mindezzel lényegében szentesítette a forradalom eredményeként már fennálló helyzetet. A sajtószabadság törvénybeiktatása azonban távolról sem jelentette a magyarországi sajtó összetételének, szellemének, a háború előtti sajtóviszonyoknak alapvető megváltozását. Az Újságpapír Központ a papírhányra való tekintettel ugyanis tovább folytatta működését, és a papírelosztás kézbevitelével a kormány a lapok

megtalálható az Országos Levéltárban, a Miniszterelnökség iratai között (1165—1918—IV. res.). Néhány utasítás szövege megjelent SERÉNY Aladár könyvében: „*Bizalmas*”. A háborús cenzúra hőhőrmunkája. Bp. 1919.

megjelenését, terjedelmét tetszése szerint szabályozhatta. Az idevágóan már november közepén kiadott rendelet⁴ úgy intézkedett, hogy papírellátásban csak azok a lapok részesíthetők, amelyek 1918. március 31-től a rendelet kiadásának napjáig már megjelentek. A kormány ilyen módon a sajtó területén a forradalom előtti helyzetet mesterségesen továbbra is fenntartotta. A Miniszterelnökség sajtóirodájá továbbra is folyósította a vidéki lapok számára a korábbi kormány által nyújtott szubvenciókat,⁵ a fővárosi lapok pedig — köztük a legreakciósabbak is — támogatásra számíthattak a Kereskedelmi Minisztérium részéről, amelynek élén a jobboldali szociáldemokrata GARAMI Ernő állt.⁶

A polgári demokratikus forradalom időszakában továbbra is megjelentek a klérus lapjai, továbbá a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Hírlap* és az *Az Újság*, pedig a munkapárt és az alkotmánypárt, amelyeknek ez utóbbiak szócsovéi voltak, már a forradalom első napjaiban önként feloszlatták önmagukat. A polgári sajtó hangja kezdetben lelkes volt, és még a reakciós lapok is messzemenően alkalmazkodtak a változott viszonyokhoz. Amint azonban a kormány helyzete gyengült, és az ellenforradalmi szervezkedés erőteljesebbé vált, a jobboldali lapok levette a lojalitás álarcát egyre szemérmertlenebbül támadták a forradalmi vívmányokat, egyre nyíltabban segítették a nagybirtok és nagytőke védelmében fellépő konzervatív, reakciós erőket.⁷

A NAGY György-féle Köztársasági Párt a forradalom győzelme után napilap formájában akarta feltámasztani, még a háború előtti években betiltott, *Magyar Köztársaság* című folyóiratát. E vállalkozás azonban megfelelő támogatás hiányában sikertelen maradt.⁸ Ugyanakkor a Központi Sajtóvállalat, amely a háború idején a Wekerle-kormánytól nem kapott engedélyt új napilap kiadására, 1919 elején összefogva az OMGE és a Gazdaszövetség által támogatott Földműves Párttal, megvásárolta a *Déli Hírlapot* és megkísérelte, hogy e nagy példányszámban megjelenő napilapot a klérus, a szervezkedő ellenforradalom szolgálatába állítsa.

Mindez kevésbé volt összhangban az országon belüli tényleges erőviszonyokkal és beleütközött a forradalmi közhangulatba. Az ellenforradalom jelentkezésén felbőszült munkások január 23-án megtámadták és feldúlták a *Pesti Hírlap* palotáját, február 9-én az *Uj Lap* szerkesztőségét, február 20-án pedig a római katolikus kongreganisták Apostol nyomdáját. A *Déli Hírlap* szerkesztő-

⁴ 5543/1918. ME. rendelet. *Budapesti Közlöny*. 1918. november 22.

⁵ Ld. Miniszterelnökség Levéltára. OL. ME. 1207—1919. III.

⁶ GARAMINAK e kérdést illető magatartásával az ugyancsak jobboldali szociáldemokrata GÖNDÖR Ferenc sem értett egyet. Mint emlékirataiban leírja, az újságok kérdésében sokat vitázott GARAMIVAL, mert GARAMI azon az „állásponton volt, hogy ő a papírvisszatérítés és papírellátás kérdésében is egyenlő mértékkel kíván mérni minden újság számára, akár támogatja az a forradalom ügyét, akár nem”. GÖNDÖR Ferenc: *Vallomások könyve*. Wien, 1922. 25. l.

⁷ Néhány hónappal a forradalom győzelme után MAGYAR Lajos: *A forradalmi sajtó* című cikkében (*Az Ember*. 1919. január 28.) a következőképpen jellemezte az akkorra kialakult helyzetet: „A háború bitang, pusztító nyomorúsága az oka, hogy a forradalom után kénytelenek voltak fenntartani a lapkiadás monopóliumát, ami megakadályozza, hogy egy forradalmi sajtó kialakulhasson.” „Ma már ott tartunk, hogy a napilapok közül mindössze három újság áll a forradalom vívmányai alapján, míg a többi lapok az álcázott vagy nyílt ellenforradalom politikáját csinálják.”

⁸ VÁSÁRHELYI Tamás: *Emlékezés Nagy Györgyről* című cikkében (*Köztársaság*, Párizs 1925. július 25.) a lapalapítás meghiúsulásáról a következőket írja: „A papírközpont élén ... egy Tisza huszár szerkesztő állt s az nem adott papírost a Köztársasági Laphoz. Egyetlen számot tudtunk kiadni egy nyomda jóvoltából, mire a papírczár megfenyegette, hogy megvonja tőle a rotációs papírost, ha még egy számot kiad.”

ségének a tagjai megtagadták a lap reakciós kezekre való átjátszásának a tudomásul vételét, s amikor az új tulajdonosok a lapot erőszakkal próbálták birtokukba venni, ezt az újságírók szakszervezetének segítségével, tengerészkatona védelme alatt megghiúsították.

A kormány papírrendelete következtében új napilapok — mint ezt a *Köztársaság* példája is bizonyítja — a polgári demokratikus forradalom időszakában alig jelentek meg, az új, a polgári értelemben vett „forradalmi” amennyiben jelentkezett, úgy egyes ritkán, kis terjedelemben kiadott időszaki lapokban ölthetett testet. Ezeknek az újságoknak egy része hangzatos címek alatt (*Korbács, Ítélet, Új Magyarország, Vörös Lobogó, Vörös nemzeti füzetek, Proletár, Spartacus*) és többnyire ríktő vörös fejléccel vagy nyomással jelent meg, tartalmuk azonban — egy-két kivételtől eltekintve — a forradalomtól messze állt, cikkeik a bulvárlapok szenzációt hajhászó riportjainak színvonalán mozogtak.

A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek támogatásával a polgári demokratikus forradalom időszakában több mint 30 új, főleg helyi jellegű időszaki lap látott napvilágot. Baloldali irányukra való tekintettel helyes megemlíteni e lapok közül a Csepelen kiadott *Proletárt* (január 4-től április 27-ig jelent meg hetenként), továbbá a *Nép katonáját*, amely a katonatanácsok kormánybiztosságának volt a hivatalos lapja. (6 száma jelent meg február 7 és március 18 között.)

A kommunista sajtó születése

A polgári demokratikus forradalom időszakának, a magyar sajtótörténet szempontjából kétségkívül legjelentősebb eseménye a magyarországi kommunista sajtó megjelenése. A kommunista sajtó az ellenzéki munkásmozgalmi lapok harcok hagyományainak volt a folytatója.⁹ Közvetlen előzményei az oroszországi magyar nyelvű forradalmi lapok.

Szovjetoroszországban 1917 végén, az októberi forradalmat követően, először Pétervárott jelent meg magyar nyelvű újság, a *Nemzetközi Szocialista*. Ez a lap még inkább csak röpirat volt, egy oldalon nyomták és ingyen terjesztették. Nem a hadifoglyok számára, hanem a front részére készült azzal a céllal, hogy a Szovjetoroszország ellen felvonuló osztrák—magyar hadsereg katonáihoz jusson el. A *Nemzetközi Szocialista* főleg a breszti béketárgyalások eseményeit ismertette, leleplezte a központi hatalmak uralkodó köreinek, a német militaristáknak, imperialistáknak a rabló terveit. A béke megkötése után megszűnt, és átadta helyét a Moszkvában kiadott *Szociális Forradalomnak*, amelyet az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja adott ki. A *Szociális Forradalom* első száma 1918. április 3-án látott napvilágot, tíz nappal a magyar kommunista csoport megalakulása után. Ez a hetenként kétszer, négy oldalon megjelenő újság, amelynek szerkesztői KUN Béla, SZAMUELY Tibor és a később renegáttá lett RUDNYÁNSZKY Endre voltak, kettős feladatot töltött be: egyrészt

⁹ A háború előtt az ellenzéki csoportok kiadásában a következő folyóiratok és lapok jelentek meg: *Világosság* (Szocialisták és szabadgondolkodók lapja. 1904—1907), *A Munka Szemléje* (1905—1908), *Társadalmi Forradalom* (A Magyarországi Forradalmi Szocialisták lapja. 1907—1912), *Ellenzék* (Az osztályharc alapján álló ellenzéki nyomdai munkások közlönye, 1908), *Magyarországi Munkásnép* (A kizárt vasmunkások lapja. 1909), *Magyarországi kőműves* (1909—1912), *Cementmunkás* (1909), *Üveges* (1908—1914), *Útépítő Munkás* (1909—1913), *Szociáldemokrata* (Politikai havilap. 1911), *Egyetértés* (Szombathely).

mozgósította és harcba hívta a magyar hadifoglyokat — munkásokat, parasztokat — az Orosz Tanácsköztársaság védelmére, másrészt felkészítette őket saját hazájuk felszabadítására. A *Szociális Forradalomnak* nagy szerepe volt abban, hogy egyre újabb és újabb forradalmi osztagok indultak nyugatra a kommunista eszmék terjesztésére. A lap hasábjain éles harc folyt az opportunizmus ellen. A *Szociális Forradalom* azután is megjelent, hogy a magyar kommunista csoport vezetőinek és tagjainak jó része 1918 novemberében hazatért Magyarországra. Utolsó száma egy 1919. március 28-án kiadott rendkívüli kiadás volt — ebben a magyar proletariátus nagy győzelmét, a Magyar Tanácsköztársaság létrejöttét jelentette be.

1918 tavaszán és nyarán nemcsak Moszkvában, de Szovjetországnak más városaiban is adtak ki magyar nyelvű kommunista újságokat. Omszkban 1918. február 10-től kezdve jelent meg a *Forradalom* című hetilap a később vértanúhalált halt LIGETI Károly szerkesztésében. LIGETI írta e lap forradalmi lelkesedéstől és szenvedélytől áthatott vezércikkeit és magyarra fordította az újság számára a *Kommunista Kiáltványt*. 1918 márciusától Szamarában *Ébredés*, áprilistól Penzában *Világszabadság*, Permben *Forradalmár*, júniustól Brezovban *Világforradalom* címmel adtak ki magyar nyelvű forradalmi lapokat. Magyar forradalmi újságok jelentek meg 1918-ban Krasnojarszkban, Caricinben, Jekaterinburgban, Taskentben, Tomszkban és Szovjetországnak más városaiban is.

Amikor 1918 november végén Budapesten megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja, azonnal felvetődött egy, a *Szociális Forradalom* nyomdokain haladó magyarországi pártlap létrehozásának szükségessége. Az adott viszonyok között, amikor a papírkiutalás a kormány tetszésétől függött, újságot kiadni nem volt könnyű feladat. Újságpapírt csak kéz alatt lehetett vásárolni, és ha ez megvolt, nyomdát kellett találni, amely vállalja a hatóságoknak előzetesen be nem jelentett lap kinyomtatását, illegálisan szerzett papíron. VÁGÓ Béla visszaemlékezéseiben leírja, hogy a József téri WALLENSTEIN-nyomda volt az, amely végülis vállalkozott a munka elvégzésére. Visszaemlékezése szerint az utolsó pillanatban azonban, amikor már minden együtt volt, a tulajdonos mégis megijedt és kikapcsolta a villanyt. Ekkor a nyomdában összegyűlt munkatársak maguk álltak a géphez és kézzel hajtották. Így jelent meg 1918. december 7-én a *Vörös Újság* első száma.⁹

Az első szerkesztőbizottság tagjai: KUN Béla, RUDAS László, VÁGÓ Béla és LÁSZLÓ Jenő voltak. Rajtuk kívül a szerkesztőségben még néhány fiatal újságíró dolgozott: BOROSS László, HAJDU Pál, LENGYEL József, RÉVAI József. Rájuk hárult a szerkesztői munka technikai része is.

A szerkesztői teendőket eleinte VÁGÓ Béla látta el, később, hazaérkezése után, SZAMUELY Tibor. A szerkesztőség az első napokban az Ügynök utcában székelt, ahonnan hamarosan a Visegrádi utcába, a 17. számú ház harmadik emeletének egyik szobájába költözött át. Ez a szoba SZAMUELYnek egyúttal lakószobául is szolgált. A kezdetben hetenként kétszer, később hetenként háromszor 10—15, majd 25 ezer példányban kiadott *Vörös Újság* eleven, kitűnően szerkesztett, a munkások körében nagy népszerűségnek örvendő lap volt. Harcos, jól megírt cikkekben foglalt állást a forradalom által felvetett kérdésekhez. Követelte az üzemek államosítását, a földesúri földek megváltás nélküli kisajátítását, fellépett az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása és a szervezkedő ellenforradalom ellen. Követelte a proletariátus, a szegényparasztság felfegy-

⁹ VÁGÓ Béla: *A Vörös Újság első számáról*. Új Március. 1928. 3. sz.

verzését, és újra és újra leleplezte a szociáldemokrata párt megalkuvását, a „népkormány” intézkedéseinek népellenes jellegét. A *Vörös Ujság* pontos híreket közölt Szovjetországról, és valamennyi újság között legjobban volt tájékozva az Ukrajnát felszabadító és a magyar határ felé közeledő Orosz Vörös Hadsereg harcairól. *Pártügyek* című rovata a párt szervezéséhez adott segítséget és beszámolt a kommunista mozgalom sikereiről, rohamos térhódításáról.

Utcai terjesztéséhez a kiadók nem adtak terjesztő apparátust, a munkások a terjesztést maguk szervezték meg, és önkéntes munkával látták el minden ellenszolgáltatás nélkül.¹⁰

A *Vörös Ujság* egyre növekvő népszerűsége a „demokratikus” kormányt arra ösztönözte, hogy terrorista eszközökkel kísérelje meg a lap elnémítását. A papírrendelet kijátszására hivatkozva a szerkesztőségben és a kiadóhivatalban egyre-másra tartottak házkutatást. Február 3-án egy géppuskákkal és kézigránátokkal felszerelt rendőri különítmény hatolt be a szerkesztőségbe, a berendezést összetörte és az ott található iratokat, nyomtatványokat elszállította. Február 21-én a *Népszava* előtti provokáció ürügyével letartóztatták a párt vezetőinek többségét és a szerkesztőbizottság ajtáját lepecsételték. A letartóztatottak helyére azonban újak álltak, és a *Vörös Ujság* tíz nap múlva, március 1-én ismét megjelent; tovább folytatva harcát a szocialista forradalom győzelméért.¹¹

1919 elején a *Vörös Ujság* mellett más kommunista lapokat is sikerült megjelentetni. A JANCsó Károly által szerkesztett *Szegény ember* a párt agrárpolitikáját népszerűsítette és a földmunkások szervezkedését segítette, A *Vörös Katona* SZÁNTÓ Béla szerkesztésében a „kommunista proletárkatonák lapja” volt. Az *Ifjú Proletár* — szerkesztői BOROSS László és LÉKAI János — az ifjúmunkásokat tömörítette a Kommunista Párt zászlaja alá. A magyarországi román munkások is adtak ki kommunista lapot *Steagul Rosu* (Vörös Csillag) címmel.

1919. január 1-én egy értelmiségiekből álló kisebb csoport, amelynek HEVESI Gyula és KOMJÁT Aladár voltak a vezetői, „tudományos és irodalmi folyóiratot” indított *Internationale* címmel. A folyóirat szerkesztői és munkatársai célul az orosz szocialista forradalom, 1917 eszméinek népszerűsítését tűzték ki. Az *Internationale* rövidesen a párt elméleti folyóiratává alakult át, második száma már mint „kommunista folyóirat” jelent meg. Egyidejűleg a szerkesztőbizottság tagja lett: KUN Béla, LUKÁCS György és RUDAS László.

Vidéken is jelentek meg kommunista újságok. Közöttük a legnevezetesebb a *Nagyvárad* *Vörös Ujság* volt, amely február végén a *Vörös Ujság* szünetelése idején rövid ideig a budapesti lapot is helyettesítette. Debrecenben március

¹⁰ HAJDU Pál: A *Vörös Ujság* és a kommunista sajtó a Tanácsköztársaság előtt és alatt c. cikkeiben (*Új Március*. 1929 márc. különszám és *Sarló és Kalapács*. 1934. 4. sz.) leírja, hogy a pártnak mindenütt, többek közt a rendőrségen is voltak informátorai, nem volt olyan titkos, a munkások, a párt ellen irányuló kormányakció, amelyet a *Vörös Ujság* idejében le nem leplezett volna. A pártnak a csepeli állami rádióállomásnál is volt kapcsolata, és ennek segítségével hamarabb kapta meg a szovjetországi hadijelentéseket, mint a kormány. A pártnak később saját illegális rádióállomása is volt a Svábhegyen, amely szoros kapcsolatban állt a szerkesztőséggel.

¹¹ A letartóztatást követően kiadott *Vörös Ujság*ot RÁKOS Ferenc visszaemlékezése szerint ALPÁRI Gyula, BOLGÁR Elek, LUKÁCS György, RÁKOS Ferenc és RÉVAI József szerkesztették. (RÁKOS Ferenc: *A KMP második (illegális) Központi Bizottságának munkájáról*. Társadalmi Szemle. 1959. február.)

15-től kezdődően adták ki a *Debreceni Vörös Ujságot*. Kommunista lap volt a szegedi *Igazság* és a Sopronban kiadott *Soproni Tükör*, bár a pártvezetőség ezeket a lapokat hivatalosan nem ismerte el.

A proletárdiktatúra sajtója

A szocialista forradalom győzelme, a Magyar Tanácsköztársaság megalakulása után a sajtóügyek intézésére sajtódirektórium alakult, amely tehatalommal intézte a sajtót érintő kérdéseket.¹²

A sajtódirektórium március 25-én határozatot hozott az *Alkotmány*, a *Budapesti Hírlap*, a *8 Órai Ujság* és néhány kisebb napilap beszüntetésére. Április 7-én pedig további hetilapok és folyóiratok megszüntetéséről intézkedett.¹³

A reakciós és a feleslegessé vált polgári sajtó felszámolásával egyidejűleg megkezdődött a proletárdiktatúra sajtószervezetének a kiépítése, amennyire ez az adott helyzetben az egyre inkább fogyó papírkészletek mellett lehetséges volt. A *Népszava* lett a Tanácsköztársaság hivatalos reggeli napilapja. A *Vörös Ujság*, amely a *Budapesti Hírlap* épületébe költözött, szintén napilappá alakult át, és március 23-tól, az egyesült párt délutáni hivatalos lapjaként jelent meg.¹⁴

Napilap lett a *Volksstimme* és március 25-től a földmunkásszövetség lapja, a *Világ szabadság*. A *Déli Hírlap* március 30-tól *Vöröskatona* címmel a Vörös Hadsereg újságjaként jelent meg, a hétfői lapokat *Hétfői Ujság* néven egyesítették. A még megmaradt, jelentősebb polgári napilapokra vonatkozóan a direktórium április elején azt a javaslatot dolgozta ki, hogy ezek a kormányzótanács, illetőleg egy-egy népbiztosság hírszolgálati szerveivé alakuljanak át.¹⁵ E terv értelmében a *Világ* című napilap április 20-tól *Fáklya* néven a Közoktatásügyi Népbiztosság lapjaként jelent meg, a terv további kivitelére azonban már nem került sor, mert a papírhány miatt a volt polgári napisajtó további megjelenése május 14-től kezdve szünetelt. Miután a *Vöröskatona* már korábban, május 24-én pedig a *Fáklya* is beszüntette további megjelenését, május 25-től kezdve Budapesten csak 5 napilapot adtak ki. A *Népszavát*, a *Vörös Ujságot*, a *Volks-*

¹² A sajtódirektórium elnöke a proletárdiktatúra kikiáltásakor GÖNDÖR Ferenc, tagjai: FARAGÓ Miklós, KÉRI Pál, MAGYAR Lajos és PÓK Ödön lettek. Hivatalból tagja lett a direktóriumnak a miniszterelnökségi sajtóosztály és a vidéki sajtóosztály vezetője: GELLÉRT Oszkár és MAYER József, valamint SZABADOS Sándor, a Közoktatásügyi Népbiztosság csoportvezetője. Miután a direktórium ilyen összetételében feladatainak megfelelni nem tudott, április 14-én átszervezték, és tagjai közé bevonták a nyomdászok, kiadók, újságkihordók szervezetének képviselőit. Április 29-én a direktórium újra átalakult, és a Szellemi Termékek Országos Tanácsának sajtóbizottságaként folytatta működését. Ettől kezdve főleg az újságírók anyagi ügyeivel és a vidéki lapok problémáival foglalkozott.

¹³ A sajtódirektórium április 7-i ülésén 223 időszaki lap megszüntetését határozta el, és 68 további újság sorsának végleges eldöntését az illetékes népbiztosságokhoz utalta. (A Sajtódirektórium üléseinek jegyzőkönyvei. PI. Archivum A.II. 15/43.)

¹⁴ A *Vörös Ujságot* a proletárdiktatúra idején május végéig JANCsó Károly, ezt követően RUDAS László szerkesztette. A szerkesztőséget, amelyben továbbra is ott dolgozott BOROSS László, HAJDU Pál, LENGYEL József és RÉVÁI József, a megnövekedett feladatok ellátására baloldali és szociáldemokrata újságírókkal egészítették ki. A lap példányszáma a proletárdiktatúra idején a korábbi 25 000-ről 300–350 000-re emelkedett.

¹⁵ A terv szerint *Az Est* az egész kormány hírközlő szervévé, a *Pesti Napló* a szociális termelés, *Az Ujság* a pénzügyi, a *Világ* a közoktatásügyi, a *Pesti Hírlap* a külügyi, a *Friss Ujság* és *Kis Ujság* pedig a földművelésügyi népbiztosság lapjává alakultak volna át.

stimmét, a Világszabadságot és a német nyelvű *Pester Lloyd*ot, amelynek feladata elsősorban a külföld tájékoztatása volt. A papírhány súlyosbodásával július 8-tól kezdődően a *Vörös Ujság* és a *Népszava* terjedelme 8 oldalról 6 oldalra, illetve 12 oldalról 8 oldalra csökkent. A lapokat a Tanácsköztársaság utolsó hetében sárga vagy barna szalmapapíron nyomták.

A hetilapok közül továbbra is megjelentek a képeslapok (*Érdekes Ujság*, *Tolnai Világlapja*, *Képes Ujság*) és ebben az időben nemcsak képanyaguk figyelemreméltó, hanem cikkeik, novelláik is, amelyek színvonalban messze felette állnak a korábbi számokban közlteknek. Fennmaradt a proletárdiktatúra időszakában új tartalommal néhány korábbi színházi újság (*Színházi Élet*, *Színház*, *Figaro*) és vicclap is (*Borsszem Jankó*, *Április*). A papírhány ellenére új szakirányú hetilapok is indultak. Nevezetes ezek közül a *Szociális Termelés* (A Szociális Termelés Népbiztosságának közlönye), amelynek cikkei nemcsak a népbiztosság tevékenységéről, hanem a Tanácsköztársaság gazdasági problémáiról általában is értékes tájékoztatást adnak, továbbá a Szocialista Jogász-szövetség, majd az Igazságügyi Népbiztosság által a *Jogtudományi Közlöny* helyett kiadott *Proletárjog*, amely hasznos munkát végzett a kialakuló új társadalmi rend jogi problémáinak megoldása és az új jogi kultúra elterjesztése terén.

A hetenként vagy ennél ritkábban megjelenő párt és szakszervezeti lapok a proletárdiktatúra időszakában megerősödtek. Az *Ifjú Proletár*, amelynek február 20-a után csak egy száma látott napvilágot, újra rendszeresen kiadott hetilappá alakult át, és június végétől — az ifjúmunkások kongresszusát követően — a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségének lapjaként jelent meg. Hetilap lett a nőmozgalom lapja, a *Nőmunkás* és az addig havonta kiadott *Szakszervezeti Értesítő*, a Szakszervezeti Tanács hivatalos közlönye. A szakszervezeti lapok száma, szemben az 1918. évi harminckettővel, a proletárdiktatúra idején meghaladta a hatvanat, a növekedés jelentős része azonban az újonnan alakult alkalmazotti, értelmiségi szakszervezetek lapjaira esett.

Szép számmal jelentek meg idegen nyelvű pártlapok is a magyarországi orosz, ukrán, román, szlovák, jugoszláv, lengyel és olasz munkások forradalmi csoportjainak kiadásában (*Pravda*, *Cservona Ukraina*, *Glasul Poporului*, *Crvena Noviny*, *Crvena Zastava*, *Czervona Gazeta*, *La Gazetta Rossa*).

A Tanácsköztársaság a szocialista átalakulás jegyében, gyors ütemben a rendelkezések egész sorát adta ki. A nemcsak jogtörténeti, de történelmi szempontból is nagyjelentőségű jogszabályok a különböző hivatalos lapokban láttak napvilágot. Ezek közül a legfontosabb a *Budapesti Közlöny* helyére lépő *Tanácsköztársaság*, amely március 26-tól augusztus 1-ig jelent meg. A Tanácsköztársaságon kívül külön hivatalos lapja volt az egyes népbiztosságoknak (*Belügyi Közlöny*, *A Magyarországi Pénzügyi Népbiztosság Pénzügyi Közlömenyei*, *Hivatalos Közlöny* stb.), a Vörös Hadseregnek és a Vörös Őrségnek (*A Vörös Hadsereg Rendeletei*, *Vörös Őrség* stb.) a fővárosnak (*A Budapesti Munkás és Katonatanács Hivatalos Közlönye*), a megyéknek és más különféle szervezeteknek is.

A tudományos folyóiratok közül a Tanácsköztársaság idején továbbra is megjelent a *Természettudományi Közlöny*, valamint több népszerű természet-tudományi folyóirat, valamint a *Magyar Nyelvőr*. A szépirodalmiak közül a proletárdiktatúra végéig megjelent a *Nyugat*, és június folyamán új szépirodalmi folyóirat indult *Új Idők* címmel a Szocialista Irodalmi, Művészeti és Tudományos Társaság kiadásában. Július elejéig napvilágot látott KASSÁK Lajos szépirodalmi

lapja is, a *Ma*, de formalista, a szerzők által „forradalminak” vallott irodalmi és művészeti iránya kezdettől fogva heves kritikák és eltérő vélemények kereszt-tüzébe került. A Tanácsköztársaságnak jól szerkesztett ifjúsági folyóirata is volt az ugyancsak már korábban is kiadott *Uj Világ*.

A vidéki lapokat a Tanácsköztársaság általában meghagyta, úgyhogy ezek jelentős részét államosítva, részben új címek alatt, új szerkesztőkkel továbbra is kiadták, sőt közülük nem egy napilappá alakult át. Egy a közoktatásügyi népbiztosságon készült jelentés távolról sem teljes adatai szerint 1919 június végén Magyarország meg nem szállt területén 25 vidéki napilap és 58 vidéki hetilap jelent meg.¹⁶

A Budapesten addig működött különböző könyvmegosztókat beolvasztották a Magyar Távirati Iroda üzemébe, és új könyvmegosztó is indult *A Munka* címmel, amelynek feladata főleg a szakszervezeti és vidéki sajtó gazdasági hírekkel és cikkekkkel való ellátása volt.

A proletárdiktatúra vezetői tisztában voltak azzal, hogy az új sajtó megteremtése nem egyszerűen szervezeti kérdés, nemcsak egyes lapok megszüntetésén vagy újak megindításán múlik, hanem alapvetően azon, hogy sikerül-e az újságokat új tartalommal, a Tanácsköztársaság célkitűzéseinek megfelelő új szellemmel átíratni. A *Vörös Ujság* többször is elemezte a kapitalista sajtó erkölcsi züllöttségét és bírálta azokat a polgári újságírókat, akik ennek a légkörében nőttek fel és ezzel a szellemmel gyökeresen és őszintén szakítani nem tudtak és nem is akartak.¹⁷ Ismeretesekek voltak LENIN ez időben adott útmutatásai és a *Népszava* idézte is LENIN szavait: „A hazug és rágalmozó sajtó könyörtelen elnyomása mellett egy oly sajtó megteremtésén kell dolgoznunk, amely a tömegeket nem a politikai pikantériákkal és semmiségekkel traktálja és bolondítja, hanem a mindennapi gazdasági kérdéseket terjeszti a tömegek ítélete elé és azok komoly megtanulásában segítségükre van.” „A forradalom dicsőítése banális frázisokkal nem elegendő, hanem rá kell mutatni a tényleges haladásra és föl kell tártani azokat a területeket, ahol a haladás hiányosabb tempójú.”¹⁸

A proletárdiktatúra sajtója megtette az első lépéseket a szocialista követelmények valóra váltására. Az újságokat sok jó és helyes törekvés hatotta át és a magyar Kommün 133 napja alatt nem egy olyan cikk jelent meg, amely ma is eleven és a magyar publicisztika szocialista kulturális hagyományainak maradandó értéke. A sajtó ugyanakkor tükröképe volt az átmenet visszasságainak és nehézségeinek is. Tükröződtek benne többek közt azok az ellentétek, amelyek a Tanácsköztársaság egész ideje alatt a proletárdiktatúra vezető szerveiben az ingadozó, kapitálációra hajló, az egyesült párthoz csak kényszerűségből csatlakozó jobboldali, centrista szociáldemokrata vezetők és a proletárdiktatúra fennmaradásáért harcoló kommunisták között fennálltak. Ebben a vonatkozásban az a helyzet alakult ki, hogy a kommunisták a *Vörös Ujság*, *Az Ifjú Proletár* és a párt továbbra is megjelenő elméleti folyóirata, az *Internationálé* körül tömörültek, míg a *Népszava*, a *Volksstimme*, a szakszervezeti lapok nagyrésze és *Az Ember* című hetilap továbbra is a szociáldemokraták

¹⁶ PI. Archivum A II. 7/12. *Jelentés A Munka c. könyvmegosztó működéséről*. 1919. jún. 2.

¹⁷ Lásd a *Vörös Ujság* 1919. május 9-i és július 10-i számában megjelent cikkeket (*Cikk a vezércikkről. Sajtószabadság és kapitalizmus*).

¹⁸ *Népszava*. 1919. ápr. 3. és ápr. 18-i szám: *A Munka és a sajtó földadata* című cikke. Az idézeteket a *Népszava* LENINnek 1918 tavaszán írt *A Szovjethatalom soronlevő feladatai* és 1918 szeptemberében a *Pravdában* megjelent *Újságaink jellegéről* című írásából vette.

kezében maradtak. Az első hetekben ez utóbbi lapok is eleget tettek a követelményeknek, később azonban a helyzet megváltozott, és nem egy kérdésben nyílt polémia folyt a szociáldemokrata és a kommunista kézben levő újságok között.

Az újságírók nagyrésze — ezt még az ellenforradalom történetírói is elismerték¹⁹ — lelkesen és önként csatlakozott a proletárdiktatúra ügyéhez, ellenállásról a hatalom átvételekor szó sem volt; még a legreakciósabb újságírók is megfelelő munkáért és beosztásért kilincseltek az illetékeseknél. A proletárdiktatúra nagylelkű volt a megszűnt lapok munkatársaihoz és továbbra is folyósította a fizetéseket függetlenül attól, hogy sikerült-e munkába állítani az illetőket vagy sem.²⁰

A Tanácsköztársaság későbbi időszakában olyan hírekre, hogy a munkanélküli újságírókat a vidéki lapok megerősítésére fogják kiküldeni, vagy vidéken a kultúrmunka más területére fogják állítani, az újságírók körében nyugtalanság keletkezett, és egyesek ezt a hangulatot kihasználva ellenségesen léptek fel a proletárdiktatúra ellen. Az Újságírók Szakszervezete július elején felbomlott; az öntudatos szocialista újságírók GÁBOR Andor vezetésével kiléptek a szakszervezetből, és létrehozták a Magyarországi Szocialista-Kommunista Újságíró Munkások Forradalmi Szervezetét.

Az ellenforradalom győzelme maga alá temette mindazt, ami az új szocialista sajtóból, nehéz viszonyok között, sok áldozattal és fáradsággal már felépült. Augusztus elseje után az addig nagy nehézségek árán fenntartott lapok egy időre szinte kivétel nélkül megszűntek. A *Népszava* augusztus 6-i számáról lekerült a *Kommunista Kiáltvány* híres jelmondata: „Világ proletárjai egyesüljetek”. A *Vörös Újság* utoljára augusztus 3-i keltezéssel jelent meg.

IRODALOM

BIBLIOGRÁFIÁK. REPERTÓRIUMOK. Az 1918—1919. évi forradalmak idején kiadott időszaki sajtó bibliográfiájának összeállítására az azóta eltelt több mint 40 esztendő során több kísérlet történt.

Az ellenforradalom e munka elvégzését természetesen nem tekintette fontos feladatnak. A két világháború között csupán egy olyan összeállítás jelent meg, amely kifejezetten e kérdéssel foglalkozik. Ez nem egyéb, mint a Tanácsköztársaság idején megjelent vidéki sajtó címjegyzékének (és nem bibliográfiai adatainak) a közlése, egy a Nemzeti Múzeum irattárában talált lajstrom alapján. (*Vidéki hírlapirodalmunk a proletárdiktatúra idején.* Magy. Könyvszle. 1919. január—december. 140—142. l.)

1942-ben az Országos Széchényi Könyvtár *Magyarország időszaki sajtójának könyvszete* című sorozatában kiadta KEMÉNY György összeállításában az 1911-től 1920-ig megjelent hírlapok és folyóiratok bibliográfiáját. (*Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig.* Bp. 1942.) Ez az összeállítás, mint címe is mutatja, nem a forradalmak, hanem az 1911—1920-as évek

¹⁹ NEUBAUER Gyula: *A bolsevizmus Magyarországon* című ellenforradalmi kiadványban megjelent *Sajtó* című cikkében írja: „Az újságíró társadalom nagy többsége nem volt ellensége a bolsevista uralomnak, velük érzett és értük harcolt”. (734. l.)

²⁰ Az ellenforradalmi újságok későbbi legendáit, miszerint a Tanácsköztársaság idején az újságírók éheztek és nélkülöztek volna, egyes, a kommunistákkal egyébként szembenálló szociáldemokrata újságírók is megcáfolták az emigrációban. RÓBERT Oszkár *Az Ember* 1935. június 8-i számában erre vonatkozóan egy az *Ujságban* megjelent cikkkel polemizálva a következőket írta: „Minden lelkiismeretfurdalás nélkül mondom, hogy amíg köröskörül a városban a proletárok nélkülöztek, az újságíró szervezetek illetékes helyen megkapták a szükséges élelmet és mindvégig rendes, bőséges koszt volt a „belsőjózsefvárosi művész-klubban”. Soha előtte soha utána diktatorikus forradalom olyan tisztességesen nem bánt a más nézetű intellektuállelkel, fizetést adtunk munka nélkül, a betegeket fürdőbe utaltuk s a blokád és körháború, az egész forradalmi vihar dacára az újságírók klubjukban nem éreztek inséget, a mosogatóvíz leves, a rovarpecsenye csak fantázia szüleménye”.

sajtójával foglalkozik, miután azonban 1918—1919 ebbe az időszakba esik, így a bibliográfia a polgári demokratikus forradalom és a proletárdiktatúra időszaki sajtóját is felsorolja. A bibliográfia a Széchényi Könyvtár hírlap- és folyóirat-gyűjteménye alapján készült, amely — mint a szerző erre előszavában utal — általában véve sem teljes és 1918—1919-re vonatkozóan különösképpen nem az. A címjegyzék ezenkívül a sajtót betűrendben sorolja fel, külön előrendi tájékoztatást nem ad, így anyaga a forradalmak szempontjából nehezen használható.

Nem tűzi ki céljál a forradalmak sajtójának ismertetését a *Magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája* című kiadvány sem, amelyet sokszorosítva 1951-ben a Magyar Munkásmozgalmi Intézet adott ki. Ez a bibliográfia azonban ebből a szempontból is jól használható, mert a III. kötet végén található mutatók külön csoportosításban adják a Tanácsköztársaság előtti kommunista sajtó és a Tanácsköztársaság sajtójának címjegyzékét. A *Magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája* a Tanácsköztársaság idejéből 370 hírlap és folyóirat nevét sorolja fel.

Kifejezetten a Magyar Tanácsköztársasággal foglalkozik az Országgyűlési Könyvtár 1958-ban kiadott *A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok* című összeállítása. E kiadvány, könyvészeti anyaga mellett a proletárdiktatúra sajtójának bibliográfiai adatait is közli mind betűrendben, mind tárgykörök szerint csoportosítva. A Tanácsköztársaság idejéből 385 időszaki sajtótermék leírását adja.

A polgári demokratikus forradalom idején megjelent sajtó bibliográfiáját külön még nem állították össze. A *magyar munkásmozgalmak történetének válogatott dokumentumai* című kiadvány 5. kötetének (1917 november 7—1918 március 21. Összeállította: GÁBOR Sándorné, FEHÉR András, HORVÁTH Zoltánné, MILEI György. Bp. 1956.) függeléke azonban közli a magyarországi munkájsajtó adatait ez időszakból és válogatást ad a polgári sajtó anyagából is.

A *Válogatott dokumentumok* 6. kötetében található a Tanácsköztársaság sajtójának legteljesebb bibliográfiája. Az itt közölt összeállítás 623 hírlap és folyóirat adatait ismerteti. (Különlenyomatban is megjelent: MSZMP KB. Párttörténeti Intézete: *A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának bibliográfiája*. Bp. 1960. Ez a sajtótermékek betűrendes felsorolásán kívül az anyagot tárgykörök és helységek szerint is csoportosítja, és külön mutató tájékoztat benne az idegen nyelvű lapokról.)

A Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából kísérlet történt az egykorú sajtó cikk-anyagának részbeni összeállítására is. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 58 hírlap Budapestre vonatkozó anyagát dolgozta fel *Budapest a Tanácsköztársaság idején. Az egykorú sajtó tükrében* c. bibliográfiájában, amely több mint 2000 cikk címét és rövid annotációját közli tárgykörök szerint csoportosítva. NAGY László: *A Tanácsköztársaság Veszprém megyei sajtójának cikkbibliográfiája* c. munkája a megye területén megjelent hírlapok helytörténeti vonatkozású cikkeit állítja össze ugyancsak annotálva és tárgykörök szerint csoportosítva. (A kiadványt ismerteti DEZSÉNYI Béla. *Magy. Könyvszle* 1960. január—március.)

FELDOLGOZÁSOK. VISSZAEMLEKEZÉSEK. Az új- és legújabbkori magyar sajtótörténet kutatásának és feldolgozásának elmaradottságát mutatja, hogy az 1918—1919. évi forradalmak sajtójának alapos, részletes összefoglaló történetét mind a mai napig sem írták meg.

Az ellenforradalom tollnokainak a proletárdiktatúra bukását követő rosszindulatú vádaskodását aligha lehet történetírásnak nevezni. Amit írtak, nem a Tanácsköztársaságra, hanem a fehér terror rosszlemkű légkörére jellemző, amelyben e cikkek fogantak. (NEUBAUER Gyula: *Sajtó — A bolsevizmus Magyarországon*. Bp. 1921. című kötetében. KUN Andor: *A bolsevista sajtó — A proletárdiktatúra Magyarországon*. Bp. 1920. című kötetben.)

Kommunista részről három jelentősebb összefoglalásról kell megemlékeznünk. Ezek közül a legrészletesebb PRÁGER Miklósnak *A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának ismertetése* című, 1955-ben kiadott, jelentős anyagot feldolgozó egyetemi előadása, amely bőségesen foglalkozik az előzményekkel, a kommunista sajtó születésével is. (PRÁGER Miklós: *A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának ismertetése*. Kézirat. Bp. 1955. Egy része megjelent a *Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője* 1955. 2. számában. Az itt megjelent cikk függeléke több, a *Vörös Újságban* név nélkül megjelent cikk szerzőjének a nevét közli a *Vörös Újság* szerkesztőségi lap-példányai alapján.) HAJDU Pál korábban, még az emigráció éveiben írt tanulmánya: *A kommunista sajtó a Tanácsköztársaság előtt és alatt* (Uj Március. 1929. különszám) mint címe is mutatja, nem a kérdés egészére, csak a kommunista sajtó ismertetésére szorítkozik, amelynek 1919-ben ő is munkatársa volt. Leírását a személyes élmények és emlékek teszik érdekessé. A harmadik, 1956-ban megjelent feldolgozás MÁTÉ György: *Szikrából lobban a láng (A magyar kommunista sajtó munkásainak harca)* című könyvének e korszakra vonatkozó fejezete (*A magyar kommunista sajtó előfutárai. A Magyar Tanácsköztársaság sajtója*) az előbbiekhöz képest kevés újat ad és inkább csak a korábbi feldolgozások népszerű összefoglalásának tekinthető.

Az emigrációban, még inkább a felszabadulás után több olyan cikk és tanulmány is napvilágot látott, amely a forradalmi sajtó történetének rész kérdéseivel foglalkozik. Ismertetést és gazdag bibliográfiai anyagot közölnek a hadifogoly újságokról TERBE Lajos tanulmányai: *Szibériai magyar lapok 1915—1921. A Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok 1917—*

1921. (Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1958 és 1959.) A *Vörös Ujság* történetét először HAJDU Pál írta meg külön tanulmányban (*Sarló és Kalapács*. 1934. 4. sz.), ezt követte 1945 után több a *Szabad Néphez* és a *Népszabadsághoz* megjelent méltatás. (30 éves a *Vörös Ujság*. Szabad Nép. 1948. december 7. A *forradalom hírnöke*. (A *Vörös Ujság* megjelenésének 40. évfordulójára.) Népszabadság. 1958. december 7.) Az *Ifjú Proletárról* az ifjúsági sajtó, a *Proletárjogról* pedig a *Jogtudományi Közlöny* közölt a közelmúltban ismertetést. Cikk jelent meg a Tanácsköztársaság humoros sajtójáról és a 40. évforduló kapcsán néhány, a vidéki sajtó helyzetével foglalkozó összeállítás is napvilágot látott. (*Harcba hívó szó*. 40 esztendő az ifjú kommunista sajtó. Magyar Ifjúság. 1959. január. Biczó Sándor: *Proletárjog*. Jogtud. Közl. 1959. február—március. RUDAS Klára: A *A Magyar Tanácsköztársaság humoros sajtójáról*. Magyar Könyvszle. 1959. április—június. VIGH Károly: *Negyven éves a kommunista sajtó*. Pest Megyei Hírlap. 1858. december 7. KAROS Józsefné BENKE Irén: *Nagy idők tanúi. Adatok a polgári forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság Szolnok megyei sajtójának történetéhez*. Jász-kunság. 1959. március. POVÁZSAI János: A *Békés megyei munkássajtó története különös tekintettel a Tanácsköztársaság korára*. Fiatalok a Tanácsköztársaságról. Bp. 1960. c. kötetben. PÉTER László: *Az Igazság története (1918—19)*. Szemelvényekkel és repertóriummal. Szeged. 1962.)

A feldolgozásokat ugyan nem helyettesítik, de azokat kiegészítik és a foghíjakat némileg pótolják az 1918—19. évi sajtó egykori munkatársainak és szervezőinek visszaemlékezései. FARAGÓ Dezső és GISZTL Pál a *Szociális Forradalom*, VÁGÓ Béla és LENGYEL József a *Vörös Ujság*, HEVESI Gyula a *Internationale*, NAGY Lajos a *Vörös Lobogó*, BARTA Lajos a *Fáklya*, BÖLÖNI György Az *Érdekes Ujság*, B. SZUSICH Mária A *Lányok Ujság* történetéhez tárnak fel visszaemlékezéseikben értékes, máshol aligha fellelhető mozzanatokot. FARAGÓ Dezső: *Beszélgés Leninnel*. Magyar Nemzet. 1956. április 22. GISZTL Pál: *A Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportja megalakulásának 40. évfordulójára*. Párttört. Közl. 1958. 2. sz. VÁGÓ Béla: A *Vörös Ujság első számáról*. Új Március. 1928. 3. sz. LENGYEL József: *Visegrádi utca*. Bp. 1957. HEVESI Gyula: *Az Internationale — az első magyar kommunista folyóirat*. Társad. Szle. 1958. 10. sz. NAGY Lajos: *A menekülő ember*. Bp. 1954. BARTA Lajos: *Felejtethetetlen magyar 19 — Pirkadása a magyar égne*. Bp. 1959. című kötetben. BÖLÖNI György: *Vörös Lobogó*. Uo. B. SZUSICH Mária: *Szerkesztő lettem*. Uo. Megírta — ha kissé szűkszavúan is — visszaemlékezéseit GELLÉRT Oszkár a forradalmak időszakának sajtófőnöke, és könyvében egyúttal a *Nyugat* 1918—1919. évi történetét is sok érdekes részlettel gyarapítja. (GELLÉRT Oszkár: *Egy író élete*. I. kötet. 1902—1925. Bp. 1958. A *Nyugatra* vonatkozóan lásd korábbi cikkét is. A „*Nyugat*” a *Tanácsköztársaság* alatt. Flet és Irodalom. 1957. 15. sz.)

WELTNER Jakabnak, a *Népszava* szerkesztőjének és GÖNDÖR Ferencnek, a sajtódirektórium elnökének, Az *Ember* című hetilap szerkesztőjének visszaemlékezése is sok érdekes részletet tartalmaz. A jobboldali szociáldemokraták írásai azonban távolról sem ezek megőrkötését, hanem elsősorban saját, a történelem által elmarasztalt kapituláns politikájuk igazolását célozzák. (WELTNER Jakab: *Forradalom—bolsevizmus—emigráció*. Bp. 1929. GÖNDÖR Ferenc: *Vallomások könyve*. Wien, 1922. Hasonló szellemben íródott KORCSMÁROS Nándor: *Forradalom és emigráció*. Wien, 1923. című munkája is.)

A polgári újságírók visszaemlékezései a forradalmakkal kapcsolatban többnyire szűkszavúak, könyveik távol állnak attól, hogy a megírásukkor még nagyon is közeli eseményekről, akárcsak polgári értelemben véve, elfogulatlanul tudjanak beszélni. (RÁKOSI Jenő: *Emlékezések*. Bp. é.n. SZABÓ László: *Szegény ember gazdag élete*. 1—3 kötet. Bp. 1928. TARJÁN Vilmos: *Riporteri titkaimat nem viszem a sírba*. Bp. é.n. RÁSKAI Ferenc: *Titkaim*. Egy 36 éves íróasztal regénye. 1—4. kötet. Bp. 1940—1942. RÓNA Lajos: *Harminc év az újságíró pályán békében, háborúban, forradalomban*. Bp. 1930. stb.)

ANDRÁS SIKLÓS:

THE HUNGARIAN PRESS DURING THE REVOLUTIONS 1918—1919

The I. World war brought great constraints for the Hungarian Press which enjoyed previously only an illusive and relative liberty. The government organized Press-Committee for the control of press. At the beginning of the war governmental and oppositional newspapers submitted themselves to the regulations of the Committee. Later, due to the changed atmosphere the gulf between readers' interests and regulations deepened. Thus commercial interests of the papers got into contradiction with official requests.

The press control system was swept away by the victory of the bourgeois democratic revolution the 3. October 1918. The KÁROLYI government supported by the democratic revolution codified on the 7 December the liberty of press. Nevertheless, due to lack of newsprint, the system concerning the distribution of paper was maintained, the government could dispose of the edition and extent of newspapers. Essentially, the decree confirmed prerevolutionary situation, enabled the publishing of reactionary papers, and hampered the introduction of new ones. The bourgeois press adapted itself first to the changed situation. Later on, on account of the strengthening of counter-revolutionary organization conservative papers openly attacked revolutionary achievements. The workers being enraged by counter-revolutionary sings held demonstrations at the beginning of 1919 against reactionary attitudes and attacked these redactions.

The most significant event with respect to the history of press was the birth of communist press during the period of bourgeois democracy. The communist press was built up on the former newspapers of the labour opposition and the newspapers edited in the Sovietunion for the Hungarian prisoners of war. The *Vörös Újság*, paper of the central communist party appeared first on the 7 December 1918 and became most popular within short. The issue of communist press could be maintained despite measures taken by the government and repeated attacks of the police.

After the installation of the Soviet Republic a press directorate was formed at the end of March for the management of the press. The press directorate stopped the edition of reactionary papers and started to build up press organization of proletarian dictatorship, which met many difficulties because of the Entente blockade and the rapid decrease of paper stock. Just 5 newspapers appeared after the 25 May in Budapest. The morning paper *Népszava* had largest number of copies, as well as the evening paper *Vörös Újság*. Many other dailys appearing in the country, weeklys, papers of the syndicates and mass organizations, scientific and belletristic reviews are known to have been published during the period of soviet republic. This immense material is a valuable source for the history of the period of Soviet Republic, reflects truly its initiations, its heroic effort against multilateral attacks — but also the difficulties and troubles.

Several bibliographic compilations concerning the press of the Soviet Republic have appeared lately. The most complete is the one issued by the Institute of Party History. The bibliography reports on 623 newspapers and reviews.

No detailed summary has yet appeared handling history of revolutionary press. However, recently a great number of recollections, articles, papers have appeared, reporting details on this topic.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Az újságírói hivatásról a felvilágosodás korában. Sajtótörténeti irodalmunkban rámutattak már arra, hogy PÁNCZÉL DÁNIEL egy 1793-ban megjelent cikkében hosszasan foglalkozott az újságírással és az újságírói hivatással kapcsolatos kérdésekkel.¹ Ámde már PÁNCZÉL előtt is többen felvetettek ilyesfajta kérdéseket, sőt azt kell mondanunk, hogy PÁNCZÉL nézetei — az erősödő nemesi kompromisszumot tükrözve — már visszaesést is jelentettek a korábbi haladóbb véleményekkel szemben. PÁNCZÉL Dániel e cikkében² ugyanis míg egyrészt védelmébe igyekszik venni az újságíróknak a kor köztudatában nem túl sokra értékelt becsületét³ („a tudósok Litteratus Harlekineknek tartják őket, a világ nagygyai keveset gondolnak velek, az olvasók hazugoknak nevezik, az asszonyok pedig egy Friszért egy ujság írónál gyakran nagyobbra betsüllenek”), másrészt azonban, az újságírói munka nehézségeire hivatkozva, maga is felmentést ad az újságírónak arra nézve, „ha hazudik is egyet-egyet.” Mert „... mit is tehetne egyebet? Ő tsak azt írja-meg, amit mások beszéllenek és gondolnak — ő Evangéliumot nem ír...”. „... Egyik olvasója Patrióta, a más Republicanus, a harmadik Monárchista, a negyedik Indifferentista, az ötödik confusionista, és midőn az ujságot olvassa, mindenik a maga gondolatja szerént káromkodik. Hazugnak, mindennek neveztetik a szegény ujság író.” Pedig: „ők az olvasóknak idő töltést szereznek — egyenes sínór mérték mellett hordozzák a gondolatokat, az időt, akinek hoszszú, rövidittik, s olykor-olykor az igazat nyersen ki-mondják...” Látni fogjuk, hogy e vélemény, amely felmentést ad az újságírónak az alól az alapvető erkölcsi kötelesség alól, hogy mindig csak az igazat írja, s amely az újságírással egyéb célt nem kíván szolgálni, mint az olvasók időtöltését — és az igazság kimondását csak „olykor-olykor” tekinti feladatának — mennyire megalkuvást jelentett a korábbi hazai újságírói célkitűzésekkel és nézetekkel szemben.

Már a magyar nyelvű újságírás kezdetén, RÁT Mátyás, a *Magyar Hirmondó* szerkesztője szükségét érezte annak, hogy még hírei csoportosításával is szétválassza a kétségtelenül igaznak tartott híreket a kétes eredetűektől: — mint ismeretes — lapjában gyakran ilyen fejezetek voltak: *Hiteles — Bizonytalan — Költött dolgok*. Az első magyar nyelvű újság szerkesztője azt is hangsúlyozta, hogy lapja hírszolgálatával kapcsolatban a hitelességnek kiemelkedő szerepet szán: még a gyorsaságnak is elébelyezi. Az igazságra és a hitelességre való törekvése terén RÁT csak annyi megalkuvással élt, amennyit — főleg a II. JÓZSEF enyhítő cenzúra-rendelete előtti — politikai viszonyok éppen szükségessé tettek. Már a lap indulásakor hangsúlyozta: „Azonn se csudálkozzék senki, ha ezt, vagy amaszt, vagyis a maga tudósítását a Magyar Hirmondónak leveleiben fel nem találndja. Mert nem lehet, nem tanácsos, nem illő, nem is szabad

¹ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. 1. köt. Bp. 1954. 29. l.

² *Bécsi Magyar Merkurius*. 1793. ápr. 29. 2. sz. 17—21. l.

³ 1785-ben pl. Brassó város tanácsa azért, mert a *Siebenbürger Zeitung* egyik cikkírója bírálta a tanácsot, az újságírókat „kenyérért inaskodó firkászok”-nak és „haszontalanok”-nak nevezte. Ld. JAKAB Elek: *Az erdélyi hírlap-irodalom története 1848-ig*. Bp. 1882.

mindent kimondani, nemhogy írásban hírlelni.”⁴ Tehát RÁR Mátyás — miként a későbbiek során ezt még más írástudóval kapcsolatban is látni fogjuk — csupán az igazság elhallgatásáig, de nem annak megmásításáig hajlandó elmenni a kor viszonyainak kényszerítő hatására.

Az újságírásnak ezek az alapvető etikai kérdései a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején, amikor időszaki sajtónk mennyiségileg és színvonal szempontjából egyaránt jelentős előrehaladást ért el, egyre többször hangot kaptak. A tekintélyes pesti német nyelvű újság, a *Neuer Kurier aus Ungarn* 1789. július 7-i számában például a következő cikket olvashatjuk e tárggyal kapcsolatban:

„Betrachtungen über das Zeitungswesen.

Der Zeitungsschreiber erste Pflicht ist, unpartheiisch zu sein. Sie sind Aufsammler der täglichen Zeitgeschichte, Vorarbeiter der künftigen Geschichtschreiber. So sträflich es von ihnen ist, vorsezlich Unwahrheiten in ihre Blätter aufzunehmen, eben so verächtlich ist es an ihnen, wenn sie partheiisch sind. Als allgemeine Weltbürger, haben sie, wenn sie schreiben, kein Vaterland, sollen sie keines haben, sollen keinen Hang, keine Vorliebe gegen diese oder jene Nation hegen, und dennoch blickt aus vielen, vorzüglich deutschen Zeitungen eine Partheilichkeit hervor, die wirklich tadelnswerth ist. Ein unbefangener Leser vergleiche die Berichte von Schweden und Russland, jene von Gefechten zwischen Türken und Oestreichern in vielen solchen Blättern, er wird Verkleinerung der Russen und der Oestreicher bemerken können. Bei dem kleinsten Scharmüzel wird die Tapferkeit der Schweden hoch angerühmt, jene der Russen nur oberflächlich erwähnt werden. Bei Berichten von Oestreich wird das tadelhafte ausführlich erzählt, das lobenswerthe kaum erwähnt werden. Schon in den Kriegen zwischen Preussen und Oestreich konnte das nemliche bemerkt werden. Was mag die Absicht dieser Schreiber sein? Glauben sie den anerkannten Ruhm von Heldenmuth zweier der ersten Nationen von Europa verdunkeln zu können?”⁵

A pesti német polgárság lapjában az újságírásról kifejtett elvek érdekes módon bukkannak fel ezekben az években a korszak magyar nyelvű újságjaiban: részben ismétlik őket, de — pártállásuknak megfelelően — módosítanak és változtatnak is rajtuk. Jellemző például, hogy a jozefinista SZACSVAY csaknem szó szerint magáévá teszi az újságírásról írott cikkében az idézett német lapnak azt a véleményét, hogy az újságírónak úgy kell írnia, mintha sem nemzete, sem hazája nem volna. A *Magyar Kurir* 1791 november 1-i (86.) számában ugyanis egy önmagának feltett kérdésre — hogy ti. mi az újságíró? — így válaszol:

„... egy olyan kalmár, ki portékáját úgy adja, amint van; t. i. megírja a dolgot úgy, amint hallotta, látta, olvasta és másoktól értette; a hízelkedő család színek politikájába nem megyen, hogy azokat a természeti szemek előtt, csömör színekre mázolvá árulja, hanem az ártatlanság köntösében küld mindent a közönség elébe, mintha sem vallása, sem atyja és atyjafia, sem nemzete és hazája nem volna. Szóval az újságírónak oly kétszínűség, megrögzött előítélet és részrehajlás nélkül valónak kell lenni, aki csak az igazságot szólja és követi. A porban csúszó, mászó, soklábú állatok országában azonban olyan hízelkedve sunnyogó és a grátiához térden állva kapkodó újságmázolók is találtnak, kiknek minden leveleik aranyhalat fogni kívánó horog. De mi a mi mester-ségünk szerint úgy adjuk, amint vesszük.”⁶

⁴ *Magyar Hirmondó*. 1780. Előre való tudakozódás.

⁵ *Neuer Kurier aus Ungarn*. 1789. júl. 7.

⁶ *Magyar Kurir*. 1791. nov. 1. 86. sz. 1371—1372. l. — SZACSVAY egyébként már 1785-ben, mint a pozsonyi *Magyar Hirmondó* szerkesztője is ezt írta magáról: „... Nem olyan ember az [ti. az újság szerkesztője], kinek igaz Hiten kívül Attya, Annja, vagy Vallása — volna...” (*Magyar Hirmondó*, 1785. jún. 18. 374. l.)

SZACSVAY e véleménye nem csak azért érdekes, mert részben megegyezik a pesti német újság világpolgári felfogásával, hanem elsősorban azért a határozott újságírói programért, amely az újságíró legfőbb kötelességének az igazság előtételét és részrehajlás nélküli szolgálatát tartja. Ennek érdekében hirdeti a nemzeti, vallási és családi elfogultságoktól való mentességet, de ezt szolgálja — és itt megy túl a német újság szempontjain — az az éles megfogalmazása is, amellyel a hízkelődő, csúszó-mászó és a grátiák után térdén állva kapkodó újságírói (ő csak újságmázolónak nevezi!) magatartást ostromozza, megelőzve ezzel BATSÁNYIT, aki egy évvel később szintén szóvá teszi ezt.

SZACSVAY nézetei az újságírásról egyenesen adódnak politikai hovatartozásából. Jozefinista aufklárizmusához közelállónak érezhette az újságírás terén az igazság szolgálatát kozmopolita eszközökkel is. Jozefinista-polgári világnézetéből adódik az az éles hang is a hízkeledés, csúszás-mászás ellen, amelyet kétségtelenül a rendi, feudális viszonyokra építő és éppen azért az egyes főnemesi pártfogók, mecénások jóindulatát kereső újságírókra, írókra vonatkoztatott. Ekkor még BATSÁNYI és a felvilágosodás hívei közül mások is úgy látták, hogy a nemesi reformizmus mozgalmát meg lehet nyerni a haladó eszméknek, nemsokára azonban már BATSÁNYINAK is le kellett vonnia a tanulságokat, melyek közül — mint látni fogjuk — lesz olyan is, ami SZACSVAYRA fog emlékeztetni.

A fenti véleményektől sok szempontból eltér a másik bécsi magyar újság, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*⁷ szerkesztőinek az újságírásról alkotott véleménye. Az eltérést érthetővé teszi az a körülmény, hogy GÖRÖG Demeter és KERESKES Sámuel újságja politikailag eltérő irányt képviselt SZACSVAY *Magyar Kurirjával* szemben. Míg ő — mint láttuk — felvilágosult-jozefinista volt, GÖRÖGÉK a nemesi reformizmus mozgalomához álltak közelebb. Ez az újságírásról alkotott véleményükön is tükröződik. Igaz, hogy az alapvető kérdésben: az igazság szolgálatában egyetértének. GÖRÖGÉK is azt írják magukról, amit a pesti német újság kívánt meg az újságíróktól: úgy akartak írni, hogy a történetírók számára igazi kútfő lehessen az újságuk.⁸ Patriotizmusukkal azonban nem volt összeegyeztethető a német lap és SZACSVAY által hirdetett kozmopolita felfogás: nem vállalhatták azt, hogy úgy írjanak, mintha sem nemzetük, sem hazájuk nem lenne. Pártosságukkal, amellyel az általuk helyesen felismert gyarmati helyzet következtében elmaradt magyarságot akarták szolgálni, nem tartották ellentétnek az igazságra és a hitelességre való törekvéseket sem. Sőt, a „pártatlanság” jelszava mögé rejtőző közönyös és állásfoglalás nélküli, referáló lapokkal ellentétben⁹ — különösen, ami a nemzeti nyelv és irodalom művelésének, valamint a felvilágosodás világnézetének a kérdéseit illette — gyakran szenvedélyes hangú cikkekkal találkozunk. 1792 elején pl. így fogalmazzák meg programjukat: „Már akár mint forogjon Európa állapota, sőt a Földnek több részei is: mi igyekezzünk azt Hirmondónkban hitelesen lerajzolni, és ezen kívül mindent elkövetni, ami által a Magyar Litteraturát előmozdíthatjuk; Nemzetünknek a szükséges tudományokat gyarapíthatjuk és ekképpen Hazánknak dicsőségét és javát eszközölhetjük; érd. Olvasóinknak is hasznokra és múlttságokra szolgálhatunk.”¹⁰ Arra nézve, hogy ők újságukkal nem pusztán az olvasók időtöltését akarták szolgálni, miként PÁNCZÉL, ezúttal nem a saját, hanem egyik olva-

⁷ A lap címe 1792-től *Magyar Hirmondó* lett.

⁸ Hogy ezt valóban sikerült megvalósítaniuk, bizonyítja az a kutatás, amelyet JÁSZAI Rezső folytatott (*A francia forradalom első másfél évtizedéről szóló egykorú hírlapirodalmunk kritikai méltatása*, Szegedi Kegyesrendi Főgymn. Ért. 1896—97. 28. l.). Eszerint GÖRÖGÉKNEK a forradalommal kapcsolatos hírei valóban megegyeztek a történelmi eseményekkel.

⁹ Különösen a német nyelvű hírlapjaink voltak ilyenek; SZACSVAY *Magyar Kurirja*, noha maga azt írta, hogy a híreket „úgy adja, ahogy veszi” (ami lényegében a régi „relata refero”-nak megfelelő jelszó), mégsem volt egyszerűen referáló jellegű, mert újságírói egyénisége és felvilágosult világnézete színessé, állásfoglalóvá tette.

¹⁰ *Magyar Hirmondó*. 1792. jan. 3. Bézvezetés.

sójuk véleményét idézzük: amiből az is kitűnik, hogy a korszak újságolvasó közönsége azt a típusú újságot igényelte inkább, amelyik hírszolgálatával — a felvilágosodás. utilitarizmusának megfelelően — valamilyen hasznót is hajt, és amelyik leleplezi a visszaéléseket és a hibákat. A *Magyar Hirmondó* 1792. szept. 28-i számában a következő levelet olvashatjuk:

„Magyarországból. Egy kiváltképpen való hasznok az az úgy nevezett újságoknak, hogy azok által sok hasznos dolgok, a legtermészetesebb módon, rövid idő alatt elterjesztetnek, valamint ellenben, számtalan hibáknak s visszaéléseknek szerencsésen elejek vétetik: és ugyan ezért tartatnak is nagy becsben minden okos nemzeteknél. a jól készült újságok.” Majd előad „egy botránkoztató történet”-et a végett, hogy annak közlése következtében a leírt vakbuzgóság és vallási türelmetlenség „kiirtódhasson kedves Hazánkból.”¹¹

A bécsi *Magyar Hirmondó*nak az igazsághoz fűződő viszonyára vonatkozóan szintén egy olvasó levelét idézzük 1792-ből:

„... Különös örömmel teltem el, megvallom, midőn a Magyar Hirmondónak első darabját megtekintettem, mert szemembetűne legottan annak a címje, láttam miként fognak kezét asszonyi formában a Hír (Fama) és az Igazmondóság. Mindjárt úgy itéltem, hogy valamint a Hadi és Más Nevezetes Történeteknek más egyéb jeles tulajdonságai között egy kiváltképpen való volt, a hazugság-írásnak eltávoztatása: úgy a Magyar Hirmondót is az igazmondás fogja kiváltképpenvaló módon cimerezni. Hitessék is el a Magyar Hirmondó szerzői magokkal, hogy nőttön nő a két Magyar Hazában is az izlés és napról napra nagyobb kedvet talál a gyönyörködtető s hasznos móddal előadott igazság, mint az imitt amott szedett mende mondák, bár ha furcsáknak tessenek is azok első tekintettel, vagy az újságon mód nélkül kapó indulatot legettessék is.”¹²

E nyilatkozat nemcsak azt bizonyítja, hogy Görögék lapját a kortársak igazmondónak tartották, hanem azt is, hogy az ilyenfajta lap iránti igény megvolt. E levél arra is fényt vet, hogy a kilencvenes évek elején a magyar értelmiség és köznemesség körében már nemcsak a világban való tájékozódásukat hiedelmekre, mende-mondákra, pletykákra építő, Pontyi-szerű alakok voltak — akiknek a típusát BESSENYEI mintázta meg másfél évtizeddel azelőtt —, hanem olyanok is, akik „az imitt-amott szedett mende-mondák” helyett a „gyönyörködtető és hasznos móddal előadott Igazság”-ra tartottak igényt.

Az igazság és az újságírás viszonyának a kérdése ezekben az években érthető módon foglalkoztatta a kor újságíróit és olvasóit egyaránt. A francia forradalomnak, valamint több más európai országnak a polgári sajtószabadság terén elért eredményei voltak ösztönzői a kérdés felvetőinek, valamint a hazai politikai reformmozgalmak. E politikai eseményekben gazdag évek légköre tette aktuálissá nálunk is a kérdést, amely egyébként nem volt új: egyidős magával a hírlapirodalommal.¹³

1791-ben a budai latin újságban is találkozunk olyan írással, amely a fenti kérdésekkel kapcsolatos. Az *Ephemerides Budenses* egyik névtelen levélírója az április 5-i számban hosszabban foglalkozik e problémákkal, és ROUSSEAU-ra hivatkozva — a fentiekhez hasonló megállapításokra jut:

¹¹ *Magyar Hirmondó*. 1792. szept. 28. II. 477. I.

¹² *Magyar Hirmondó*. 1792. júl. 27. II. 147. I.

¹³ Jellemző pl. ahogy RENAUDOT nyilatkozott ezzel kapcsolatban: „L’histoire est le récit des choses advenues; la Gazette, seulement le bruit qui en court. La première est tenue de dire toujours la vérité. La seconde fait assez si elle empêche de mentir.” Idézi WEILL, G.: *Le journal*. Paris, 1934. 30. l. — Egyébként érdekes és a magyar sajtótörténetének feltárása szempontjából igen szükséges feladat lenne az e tanulmányban is felhasznált sajtóval kapcsolatos magyarországi vélekedéseknek a külföldi, elsősorban a német és francia forrásaira rámutatni. Kétségtelennek látszik ugyanis, hogy a különböző újságjainkban visszatérő és gyakran ismétlődő nézetek — legalábbis részben — visszavezethetők az európai felvilágosult sajtóval kapcsolatos felfogásokra.

„... Nosti perbene non ambigo officii Tui, qua Ephemeridum scriptoris partes omnes, nosti dignitatem, nosti cardinales virtutes, praecipuumque scopum Ephemeridum scriptoris in eo potissimum consistere oportere, ut pervideat Ephemeridum scriptorem basim pro Historia rerum aevo suo gestarum venturae aetati consignanda ponere, se gentium persaepe opiniones in suam pertrahere sententiam, a qua tamen commoda, salusque tot millium dependent; ac proin veri sit amans, nullis praeiudiciis innutritus, partium studium fugiat, Patriae amor, Religionis vinculum, si vera referenda sunt, exulens, nulla Patria, nulla Religione se natum autumet, atque adeo toti se vivere mundo credat, illecebras auri aversetur, non succumbat minis, calamum et respondendo, et resistendo idoneum nunquam tamen inverecundam, aut laesivam dicacitatem evagantem adhibeat, noverit scripta sua non Pasquini esse tabulam, ad quam famosi adpingi possint libelli, denique semper intonet memoriae eius symbolum Maximi post homines natos Philosophi Iacobi Rousseau: Vitam impendere vero: hanc impavidam ocoepti oneris sequuturus normam nihil tametsi moveantur Acheronta, metuendum habebit; his principiis instructam esse oportet, ut integer dignusque sit, qui Acta sui temporis ad seros Nepotes transcribat. Denique illius ne immemor sit, ut errorum, qui aut sua, aut alterius culpa irrepsere, Lectores commonefacere fatagat...”¹⁴

E nézetek — csakúgy mint az eddig ismertetett vélemények — az árnyalati különbségek ellenére is megegyeznek abban az alapvető tételben, hogy az újságírónak az igazságtól nem szabad eltérnie. Az indokolásokból azonban — amelyek legtöbbször arra hivatkoztak, hogy az újságnak, mint történeti forrásnak főleg az utókor, a „késői unokák” helyes tájékoztatása szempontjából van szüksége elsősorban hitelességre — hiányzott egy szempont: a kortársakkal szembeni felelősség kérdése. Az újság jellegéből folyó társadalmi felelősség kérdésére mutat rá 1792-ben BATSÁNYI János, akinek a *Magyar Museum* utolsó kötetében az újságírás kérdéseivel foglalkozó cikke már csak ezért is kiemelkedik a kor többi hasonló megnyilatkozásai közül.

BATSÁNYI maga is szerkesztő volt, igaz, nem hírlapot, hanem irodalmi folyóiratot szerkesztett. Hogy mégis foglalkozott az újságírással kapcsolatos kérdésekkel is, azt azzal az érdeklődéssel magyarázhatjuk, amelyet BATSÁNYI a korabeli aktualitásokkal kapcsolatban tanúsított. Az időszerű események iránti érdeklődését főleg a hírlapok által elégitette ki: rendszeres olvasója volt, mégpedig nemcsak — miként eddig vélték — a *Moniteur*nek, hanem — amint erre máshol rámutattunk — Görögék bécsi *Magyar Hirmondójának*, amely a nemesi reformizmusból elinduló BATSÁNYIHOZ politikailag ekkor a legközelebb állt.¹⁵ Így jobban érthető, hogy BATSÁNYI a *Magyar Museum* 1792. évfolyamában egy teljes cikket szentelt az újságírásnak, *Vélekedés és javallás* címmel.

Mindjárt előljáróban rátér annak hangsúlyozására, hogy az újságírók milyen nagy felelősséggel tartoznak a kortársaknak, a népnek: „Az Újság-írók általlýában véve, a Népek majd minden más Írók között leg-többet használhatónak. Mivel-hogy ők leg-több-féle emberektől, leg-figyelmetesebben, leg-gyakrabban, sőt minden-nap olvastatnak. De ellenben ugyanazért leg-többet — árthatnak is Annyival szorgalmasabb vigyázással kellene tehát igyekezniük, hogy az Igazsághoz mennél közelebb jár hassanak, — leg-alább, hogy attól szántt-szándékkal el ne távozzanak.” Majd RAYNAL-ra, a felvilágosult francia íróra hivatkozik, sőt idézi őt: „Az Igazságnak felséges képe, úgy mond Raynál, mindenkor előttem vólt. Oh szentséges Igazság! Te valál egyedül, akit tiszteltem. Hogyha lesznek munkámnak még Olvasói a jövendő százakban; tehát azt akarom, hogy látván, mennyire ki-fejtettem én magamat minden pártos indulatokból és elő-ítéletekből, ne tudgyák a tartományt, mellyben születtem; ne tudgyák mi-némű

¹⁴ *Ephemerides Budenses*. 1791. ápr. 5.

¹⁵ KÓKAY György: *Batsányi és a magyar újságírás kezdetei*. Irod. tört. Köz. 1962. 705—719. 1.

Igazgatás alatt élttem, milyen hivatalokat viseltem, mitsoda hitet vallottam: azt akarom, hogy mindnyájan polgár-társoknak, baráttyoknak tartsanak.” E gondolatok lényegében megegyeznek azokkal a fent idézett hazai újságírói véleményekkel, amelyek az igazság hirdetéséhez hasonlóképpen pártatlanságot, születési, társadalmi és vallási előítéletektől való mentességet kívánt a hírlapíróktól.

BATSÁNYI cikkének következő részéből kitűnik, hogy e sorok írására a költőt valamilyen hazai újságírónk magatartása készítette, de az illető újságíró neve homályban marad: „Igy kellene minden Történet-írónak gondolkodni; ehhez kellene magokat minden Hir-közlőknek tartani. Erre a gondolkodásra Raynált maga a józan Ész, a Böltesség tanította. Kevesen találkoznak az olvasottabb s gondolkodóbb emberek között, kik ebben ő-vele meg ne egyeznének; kik ezt helyesnek, követésre méltónak ne találnák. Miért vagynak tehát még-is olly kevés számmal, akik történett dolgokat s híreket irván, e nagy embernek példáját követni akarnák? — Nem szándékom, hogy valakit érdekellyek; elhallgatom igaz okait.” A következőkből azonban megtudjuk, hogy BATSÁNYI az illető újságíróban az *igazság* szolgálatának a megtagadását hibáztatja. Érdekes, hogy ennek okai között — SZACSVAY idézett véleményével szinte szó szerint megegyezően — ő is főképp a „hizelkedésre, és csúszás-mászás”-ra hivatkozik. De a cikk befejező részéből az is kitűnik: BATSÁNYI tisztában volt a lehetőségekkel és a politikai helyzettel.¹⁶ Taktikai szempontból csak annyi kompromisszumot enged meg az újságírók számára, hogy amiről nem lehet írni, arról hallgassanak: „Tudom, melly sok akadállyal kell küszködni, kivált a mi Országunkban, még azoknak-is, kik különben a hizelkedést, tsúszást-mászást, s egyéb afféle alatonkodást lelkekből útállyák. Én azonban, ki e tárgyról gyakran gondolkodtam, tsekély eszem szerint azt itélném: hogy addig-is, mig majd a Nemzet és Király ez iránt rendelne, s e részben Anglia, Svétzia, s több más Országoknak bódog állapottyát mi-is el-érhetnök, talán leg-jobb lenne: ottan s arról, ahol s amiről nyilván, egyenesen írunk és szóllanunk, egy vagy más, helyes vagy helytelen okból s tekéntetből nem lehet, nem akarunk, avagy nem bátorkodunk; az illyen esetekben, mondom, leg-jobb vólna: hallgatnunk. Mert az Igazságot tudva s szánt-szándékkal meg-sérteni, tulajdon-képpen annyit téssen, mint magát az Istenséget káromlani.

Eggy-általlyában: az igaz-lelkű, betsületes-szívű embernek meg-tilthattyák ugyan (ha azok, akik hatalommal bírnak, ezzel szabad kéjek szerint élni akarnak;) hogy e' vagy ama kedvetlen igazságot *ne írja*, közönségessé *ne tegye*; de semminémü emberi hatalom nem kényszeritheti őtet arra, hogy ezt vagy amaszt *írja*, hírlelleje.”¹⁷

BATSÁNYI e cikke nemzeti nyelvű időszakai sajtónk fennállásának első másfél évtizede alatt, az újságírói hivatás kérdéseivel kapcsolatos vélemények közül a legmagasabb csúcsot jelentette. Amikor ezt írta, a reakció erői a HABSBURGokkal megalkuvó nemesség támogatásával egyre erősebb támadásokat készítettek elő a haladás hívei ellen. I. FERENC fokozatosan kiépülő rendőrállama gondoskodott a polgári sajtószabadság felé vezető úton még csak az első, bizonytalan, kezdő lépéseket megtevő magyar sajtó gúzsakötéséről, illetve az uralkodóház szolgálatába való állításáról. Az egymást követő cenzúra-rendeletek elfojtottak minden szabadabb vélemény-nyilvánítást, és még jó volt, ha a becsületes újságírók számára megmaradhatott a BATSÁNYI által ajánlott lehetőség: a hallgatás bölcsessége. A HABSBURGOK ugyanis már ekkor tettek olyan lépéseket, melyekkel megkísérelték a sajtót saját céljaik szolgálatába állítani. Bár ez teljes mértékben csak METTERNICH-nek sikerült, de már 1792 körül is akadtak olyan újságírók, akik — szakítva elődeik felvilágosult és nemzeti irányú célkitűzéseivel és hagyományaival — újságírói pennájukkal nem kívántak magasabb

¹⁶ Magyar Museum. 1792. 126—127. l.

¹⁷ Magyar Museum. 1792. 418—422. l.

célokat szolgálni, és nyíltan kimondták, hogy az újságírónak hazudni is szabad. Azzal az indokolással, hogy olvasóik — politikai felfogásuknak megfelelően — úgyis sokféleképpen értelmezik az igazság fogalmát, eleve le is mondtak annak szolgálatáról. E véleményt képviselte PÁNCZÉL Dániel, akinek 1793-ban kifejtett nézetei elődei, de különösen BATSÁNYI után nagy zuhanást jelentettek az újságírói hivatástudatnak első hírlapíróink körében megtalálható magaslatairól.

KÓKAY GYÖRGY

Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon. II. KAZINCZY Ferencnek a Sárospataki Kollégiumi Könyvtár által megvásárolt gyűjteményéről szóló előző közlemény¹ elemezte a gyűjtemény metszetanyagát. A könyv-, illetve kéziratállomány vizsgálata személyiségéből újabb színeket láttat meg. Ennek nyomán úgy is áll előttünk mint „bibliográfus” és hungarica-gyűjtő. Az eddigiekhez viszonyítva már kevésbé jelentős az antiquitások iránti egyetemes érdeklődése. Hazafisága szempontjából sokat mond a „politikai írások gyűjteménye”, általános tájékozottságára nézve pedig a kurrens magyar irodalom termékeiből való kollekciója. Végül arra is figyelniünk kell, ami nincs képviselve bibliotékájában.

Kazinczy mint „bibliográfus”. Amikor gyűjteményét eladta, elküldte a Főiskolának a kor színvonalán álló módon elkészített katalógusát.² Ennek a katalógusnak valamint a könyvekben található bejegyzéseinek bibliográfiatörténeti jelentősége van: ahol tehette, kiegészítette a hiányos bibliográfiai adatokat tartalmazó műveket. Őt tehát a könyvek nemcsak mint önmagukban vett szellemi alkotások érdekelték — ezért nevezhetjük „bibliográfus”-nak —, hanem igyekezett kinyomozni anonym munkák szerzőjét, felderíteni az esetleges fordító kilétét, sőt figyelme kiterjedt a kiadás helyére, évére, a kiadó, illetve a nyomdász nevére is.

Kiegészített címléírásai megbízhatósága mellett három érv szól. *a)* A kiegészített címléírásokkal ellátott munkák mind KAZINCZY férfikorában jelentek meg, 1790 körül. Neki mint kortársnak, könnyű volt tájékozódnia. Levelezése, kapcsolatai helyzeti előnyét fokozták. *b)* Mégsem tudott a katalógusban nyilvántartott minden művel kapcsolatban minden hiányzó adat birtokába jutni. A kiegészítetlen címléírások viszont éppen a kiegészítettek hitelességét húzzák alá; pusztá feltevésekre nem támaszkodott. *c)* Katalógusát 1806-ban készítette el. BALLAGI Géza, PETRIK Géza, SZINNYEI József munkáin lemérve a katalógus kiegészítő adatait, azok kivétel nélkül pontosaknak bizonyulnak.

Az utóbbi évtizedek alatt legtöbb megállapítása elveszítette fehér foltot törő jellegét: részint a bibliográfiai kutatások más források alapján publikálták a vonatkozó hiányzó adatokat, részint HARSÁNYI István³ közölte a katalógus legfontosabb kiegészítéseit. Maradt azonban négy olyan bejegyzése, amely a magyar nemzeti retrospektív bibliográfiát tovább egészíti.

Az 1790. március 8-án, Lőcsén tartott, *Excellentissime ac Illustrissime Domine Comes Judex Curiae Regiae Domine Colendissime, Gratosissime* feliratú 2° 2 levélnyi beszéd bibliográfiáinkban nem nyer említést.⁴ KAZINCZY írja mellé a szerző nevét: Carolus ZICHY,⁵ s ezzel ZICHY Károly önállóan megjelent műveinek számát ötre emel-

¹ *Magy. Könyvszle.* 1962. 78. évf. 2—3. sz. 203—205. 1.

² Címe: *Bibliotheca Antiquaria rerum Hungaricarum Francisci Kazinczy, Bibliotheca Collegii Reformat. Sárospatakiensis illata.* 1807. Helyr. sz. a Nagykönyvtárban Kt. 622. A továbbiakban: *catalogus*.

³ *Magy. Könyvszle.* 1916. U. F. 24. 1—2. füz. 127. 1. és 1939. 63. évf. 2. füz. 187—190. 1.

⁴ KAZINCZY könyvtárában még a következő, retrospektív bibliográfiáinkban nyilván nem tartott munkák találhatók: CSÁKY Emanuel: *Illustrissimi Domini Emmanuelis e Comitibus Csaky de Keresztsegh Dictio ad Inclytos Status et Ordines, sub Generali Congregatione Die 28va Aprilis 1790. Leutschoviae Celebrata.* Leutschoviae, 1796,

hetjük. KAZINCZY feltehetően magától a szerzőtől tudta meg, hogy ez az anonym mű az övé, hiszen az országgyűlésekről személyesen ismerte,⁶ és a későbbiek folyamán is tájékozott volt nagyra értékelt munkássága felől.⁷

SZINYEI József derítette fel,⁸ hogy az *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in Regno Hungariae latarum* c. 1792-ben megjelent mű szerzője HAJNÓCZY József. A könyv két impressumadatára a szerzőnek szintén HAJNÓCZYT feltüntető KAZINCZY derít fényt bejegyzésével: „Posonii, apud Weber.” Talán megkülönböztetésül írta még a cím alá: „Auctor eorundem die manu carnificis extinctus est.”⁹ Feltehetően azonos forrásból, a „reformátorok társaságának” valamelyik tagjától tudta meg az író nevét, valamint a megjelenés helyét és a kiadót. HAJNÓCZYVAL kapcsolatban aligha tévedhetett, mert különös figyelemmel kísérte; „az új idők Sokratesé”-t látta benne.¹⁰

HARSÁNYI ismertette a katalógusból, hogy a *Dissertatio Statistica de potestate exequente Regis Angliae*. 1790. szerzője gr. Török Lajos. Kósa János újabb adattal is alátámasztotta Török szerzőségét, és a könyvvel kapcsolatos problémákat végérvényesen tisztázta.¹¹ Egy adalék hiányzik még a teljességhez: az, hogy a szerző németül írta meg röpiratát, amely mind Kassán, mind Pesten latin nyelven jelent meg. A fordítást pedig nem maga végezte el. KAZINCZY bejegyzése szerint „Scripsit Germanice C. Ludov. Török, transposuit Prof. Histor. Zinner.” A számozatlan lapú *Conspectus* címlapjára pedig így ismételte meg: „Scripsit Germanice C. Lud. Török, convertit Prof. Zinner.”¹² ZINNER közreműködői munkája mellett ugyanazok a megkérdőjelezhetetlen érvek szólnak, mint Török szerzősége mellett.

Friedrich TRENCK: *Jó szerencse kívánása a magyarokhoz* (Buda, 1790, Akadémia ny. 15. l.) fordítóját is KAZINCZY katalógusából tudjuk meg: „Vertit Sam. Szabó Sára.”¹³ BALLAGI e munka kiadástörténetét vázolja megemlíti,¹⁴ hogy SÁRAY Sámuel fordításában közölte az *Orpheus* is 1790-ben, de nem ismeri az önálló nyomtatvány első magyar kiadásának fordítóját. KAZINCZY alapján mutathatunk rá: mindkét fordítás SÁRAY SZABÓ Sámuel munkája, jöllehet az *Orpheusban*¹⁵ az aláírás csak SÁRAY Sámuel, és a két szövegben eltérések mutatkoznak. Véleményét erősíti, hogy az *Orpheus* Kassán jelent meg abban az időben és KAZINCZY vehette a lapba, jól ismerte. Miért használta azonban SÁRAY SZABÓ Sámuel csak nemesi előnevét és keresztnévét? Valószínűleg a vers forradalmi tartalma miatt — egyik fordítója VERSEGHY is volt — háttérben akart maradni, félig rejtetten, elhagyva vezetéknevét. KAZINCZY viszont éppen a megkülönböztetés és a teljesség kedvéért írta be katalógusába a teljes nevet.

A hungarica-gyűjtő Kazinczy. Metszetgyűjteményéből kiolvasott tendenciája érvényesült magában a könyvanyagban is, bizonyos korlátozottsággal. A korlátot

Typis Michaelis Podhoránszky. 3 l. — 38 cm. — *Genethliacon primo genito serenissimo principi regio haereditario Hungariae Bohemiae regi archi-duci Austriae etc. etc. Ferdinando Leopoldo Josepho Francisco* [kiegészítése: „Franc. II. filio] oblatum a Libera Regiagua Civitate Cassoviensi. [Kiegészítése: 1793.] [4] l. — 40 cm. — (KAZINCZY Dienes): [Váradolaszi. A Váradolasziban felállított Lazarethum Institutum leírása.] „Fel lévén már Istennek jóvoltából a' betegségekben 's egyéb nyomorúságokban szenvedő szegények' segedelmére intézett Lazarethum itten V. Olasziban állitva . . .” kezdetű, címlap nélküli röpirata. Várad, 1806, ny. n. [4] l. — 36 cm. — KULTSÁR István 'Pesten, 1806. május 1-én kelt „Arra intenek a' régi történetek, hogy Nemzetünk maga Fennmaradásáról gondoskodik” kezdetű 1 leveles nyomtatványa. — *Planum Societatis Commercialis*. [Pozsony? 1802?] [5] l. — 33 cm. — VÁLYI András Pesten, 1798. február 7-én kelt „Nro 572 Tekintetes Nemes Vármegye!” kezdetű nyomtatott beadványa. 4 l. — 35 cm.

⁶ Száma a Nagykönyvtárban: Kt. 1127/23.

⁷ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. Közzéteszi VÁCZY János. 2. köt. Bp. 1891. 264. l.

⁸ Uo. 5. köt. Bp. 1894 180., 211. l. stb.

⁹ Magyar írók élete és munkái. IV. köt. Bp. 1896. 297. l.

¹⁰ *Catalogus*. 249. l.

¹¹ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. 2. köt. Bp. 1891. 588. l.

¹² *Irod. tört.* Közl. 1948. 56. évf. 45. kk.

¹³ KAZINCZY bejegyzései a Nagykönyvtár SS. 75/ab sz. könyveiben.

¹⁴ *Catalogus*. 239. l.

¹⁵ *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 492. l.

¹⁶ 1790. 2. köt. 14. l.

az jelenti, hogy érdeklődési köre középpontjában nem a magyar szerzők történelmi tárgyú művei állottak; azok egészen perifériális helyre szorultak. Figyelme sokkal inkább a külföldi írók Magyarországra vonatkozó munkáira összpontosult, különös tekintettel a török hódoltság korára. Az 1520-as évektől megjelent aprónyomatványoktól — közöttük kiemelkednek a *Newe Zeitung*, *Extra Zeitung*, *Diarium*, *Extract-Schreiben* sorozatai — a fölíókig, több száz hungaricának jutott így tulajdonába. A művek zöme a magyarországi harcokat tárja fel, de jelentős a kifejezetten Törökország históriájára vonatkozó irodalom is — benne természetesen bőven található hungarica-vonatkozású anyag. KAZINCZY könyvtára ebben a tekintetben olyan gazdag, hogy alapján a 150 év történelmét szinte hónapról-hónapra nyomon követhetjük. Különösen a törökök kiűzetését leíró sajtótermékek gyűjtésére helyezett hangsúlyt.

Könyvészeti tekintetben tehát KAZINCZYT APPONYI Sándor egyik elődjének tekinthetjük. A könyvanyag megoszlásából következő tartalmi érv mellett — több mint egyharmada hungarica — formai érvekkel is bizonyíthatjuk ezt. A nagyságrend szerint rendezett katalógusában, értékelési sorrendet felállítva, a hungaricák jelzett területére tartozó művek állanak részben az élen, részben közvetlenül TEMESVÁRI Pelbárt munkái után. Továbbá: könyvtárának darabjai német, latin és magyar nyelvűek. Kizárólag a hungaricák között találunk olasz, és kevés kivétellel csak itt francia nyelven írt könyveket, jelezve, mindkét irodalomban a hungaricákat tekintette a maga számára legfontosabbnak.

Hungaricákat feltáró bibliográfiáinkban néhány tucatnyi kivétellel megtaláljuk az általa is gyűjtött egységeket. Az alábbiakban a bennük fel nem soroltak közül öt különböző típusú, XVI—XVII. századból való mű annotált címleírását adjuk:¹⁶

NEWE Zeitungen auss Mancherley Orten . . . Welche alle auss Warhafften Schreiben inn Truck verfertigt worden sein / *Im Jar* / 1592. H. ny. n. [15] l. — 20 cm. — Benne a harmadik híradás való „auss Venedig / Caschaw / vnd Raab / Souil den Türcken anbelangen thüt. Welches sich vom 24. vnd 27. May / auch vom 5. Juny dises 1592. Jars zugetragen.”

GROTENBECK, Reinoldus: *Aussführlich Bedencken Oder Rathschlag* / *Vber dem noch schwebenden Kriesswesen in Vngern. Wie dasselbe Reformiret vnd zu einer Beständigkeit gebracht. Dargestalt auch dem Türcken allein aus dem Reich vnd der Kays : Mayes : etc. Königreichen vnd Erbländer / beharrlichen Widerstandt gethan / vnd eine stättige Gränitz Defension vorters dadurch vffgerichtet werden könne. Neben einem Special An oder Vberschlagt / Wie viel Volcks / Sommers vnd Winters dazu zu halten / Was dorauff gehen / vnd woher die Vnkosten vnd Anlagen dazu zunehmen sein möchte . . .* H. n. 1598, ny. n. [44] l. — 20 cm. — A munka hungarica jellegét a magyarországi és erdélyi eseményekre való hivatkozások, valamint a helyzetfelmérésekből következő, a címben jelzett gyakorlati tanácsok adják.

Vngarische und Siebenbürgische Kriegshändel vnd aussführliche Beschreibung / *Was sich von dem Herbst dess nechst abgeloffenen 1601. jahrs / biss auff den Herbst dieses gegenwertigen 1602. Jahrs / zwischen dem Erbfeind Christlichen Namens dem Türcken / vnd dem Christen / so wol in ober als vnder Vngarn / Siebenbürgen, Wallachey . . . In Schlachten / Scharmützel / einnehmung der Länder / Stätt / Vestungen / vnd andern Sachen / von einem vnd andern theil / denselben Krieg belangend / gedenckwürdig verlossen vnd begeben.* Getruckt zu Lich / durch Conrad Nefen / im Jahr 1602. 48 [47] l., ill. — 20 cm. — A könyv egy év eseményeit a hónapok rendjében adja elő. Így olvasunk benne Kanizsa FERDINÁND trónörökös által való bevételéről, BASTA hadműveleteiről, Székesfehérvár ostromáról, BÁTHORI Zsigmond sikertelen kolozsvári rohamáról stb. Kitér

¹⁶ Minden fel nem sorolt könyvnek a leírása itt azért mellőzhető, mert ezek a könyvek a Nagykönyvtár birtokában vannak, s a Nagykönyvtár számottevő, a vonatkozó bibliográfiákban fel nem vett hungaricát őriz, főként a G—L és SS jelzésű tékaiban.

apróságokra is. Pl. 1601 októberét tárgyalva egyik fejezetcíme: „Ein junger Graf von Thurn von Türcken gefangen.”

WAGNER, Johann Christoph: *Delineatio Provinciarum Pannoniae Et Imperii Turcici In Oriente Eine Grundrichtige Beschreibung dess ganzen Aufgangs / sonderlich aber dess Hochlöblichen Königreichs Ungarn / und der ganzen Türckey / auch deren Völcker / welche selbigem Monarchen zinssbar / als Mohren / Arabern und Tartarn / von ihren Pro-ceduren / gegen die Christenheit / sonderlich in gegenwertigem Krieg / wie Mannlich aber sie durch die Christliche Waffen zurück getriben worden sind ...* Augspurg, Gedruckt und verlegt / durch Jacob Koppmayer / Anno M.Dc.LXXXIV. 162. l., 44 t., ill. — 32 cm. — Az 1—28. lap Magyarországról, a 29—38. lap Erdélyről szól. Rövid, Magyarország és a magyarokat általában jellemző bevezetés után mintegy 120 várost sorol fel. Ebben a vonatkozásban régi, szűk szavú *Baedecker*nek is tekinthetnők. A török harcokkal kapcsolatban részletességre törekszik. A szöveg között Magyarország térképe és 19 magyar vár metszete található.

Extrackt-Schreiben auss Ober-Vngarn. Mit sich bringend : Wie Gen. Schultz den Teckely mit seiner völligen Parthey auss seinen Quartieren verjaget / vil nidergemacht / vnd guthe Beuthen / ingleichen abermahlen seine Cantzley bekommen haben. Sambt noch mehr anderer lesswürdigen Neuigkeiten. H. n. [1685], ny. n. [4] l. — 20 cm. — Az első nagybetűkkel szedett lap számol be THÖKÖLY csatavesztéséről. Friss párizsi, genovai és az Elba déli vidékéről szóló hírek képezik még tartalmát.

Általános antiquitások Kazinczy könyvtárában. Könyvtárának régi könyvei között vannak olyan egységek, amelyek nemcsak kívül esnek a hungaricák területén, hanem konkrét gyűjtőkör sem állapítható meg velük kapcsolatban. A gyűjtőkör — maga a régiség és ami vele általában egybeesik: a ritkaság. Őt az önmagukban vett régi, ritka könyvek is vonzották. Tudatosan gyűjtötte azokat. Katalógusában ezért találjuk többször a szinte kalligrafikusan írt bejegyzést: „liber rarissimus.” (Pl. DOGLIONI, Giovanni Nicolo: *L'Vngeria ... Venetia*, M.D.XCV. után.) Ezért kerülhetnek egymás mellé a különböző tudományágak: teológia (TEMESVÁRI Pelbárt minden munkáját megszerezte), matematika (PÜCHLER, Cristoph: *Eine kurtze vnd gründliche anlaytung zu dem rechten verstand Geometriae ...* Getruckt zu Dillingen, durch Sebaldum Mayer. Anno Dni M.D. LXIII.), orvostudomány és botanika (CORDUS, Valerius: *Annotationes in Redicij Dioscordis Anazarbei de Medica materia libros V. longe quam ante hac sunt auulgatae ...* M.D. LXI.) stb.

A régi könyvek közül egy, az 1468-i napfogyatkozást leíró kódexét tartotta talán leginkább becsben. Vele kapcsolatban, újabb könyvvásárlásáról beszámolva, a következőket írja TELEKI Sámuelnek: „A most általvettek közt nékem különösen kedvesek Pelbartus de Themeswarnak és Michael de Hungaria nevezetű barátnak XII. kötetből álló Munkájik: de semmi sincs olly kedves, mint eggy Mátyás Király idejebeli Msptum következendő nevezet alatt: Judiciu de Cometa que apparuit Anno dñj MoCCCC 68. vicesima scda die mensis septembris in civitate Hystropolitana alias posoniensis p Serenissimo principe et dno dno Mathia Dei gra Hwngariae Dalmaciae Croacie etc Rege composito. Az alólírás a 11-dik az az utolsó lapon ez: Eiusd Serenitatis tue fidelis seruitor, Die 6 Octobris Martinus Archydiaconos Sigbiensis Ecclesie.”¹⁷

Másik, többször említett kódexének és egyik ősnymtatványának címléírását a Nagykönyvtár kéziratára raktárkönyvéből adjuk:¹⁸ Leonardus Aretinus in vitam. et mortem Attile regis Ungarie. — Codex chart. charact. goth. 4° 6. [= 12 l.] 21,5—15,3 cm. Inc. „Hunni qui et auares.” Expl. „Et sic est finis hystorie Attile.” Saec. XV. — Thomas Fremperger: *Historia translationis Tunice Jesu Christi de Hungaria.* 8° 4. Coloniae, 1474.

¹⁷ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. 22. köt. Bp. 1927. 139. l.

¹⁸ Mindhárom mű elveszett a második világháború folyamán.

A „*Politikai íráások gyűjteménye*.” A catalogus 31. lapjától kezdve a „libri in-folio” között két kötetben 91 darabból álló, külön kezelt, a fenti címmel ellátott gyűjteményt találunk. Résztint nyomtatványok, résztint KAZINCZY autográf másolatai. Tartalmuk nem egységes. Van benne pl. egy Pozsonyban, 1758. okt. 24-én kelt levél GRAS-SALKOVICHTól, XIII. GERGELY pápa bullája, vármegyei gyűléseken elhangzott orációk, egy etnai útleírás és az „angliai parlamentum”-ról szóló karcolat fordítása, a MARTINOVICS mozgalommal kapcsolatban kiadott *Sententiae tam inchoatae tabulae regiae iudiciariae* (Pestini, 1795) stb., rendszertelen összevisszaságban. Felületesen szemlélve akár egy mindent gondosan megőrző, egyetemes érdeklődésű ember „mindenes gyűjteményé”-nek tekinthetnők.

Miért adta azonban ilyen jellegű kollekciójának a fenti címet? Ha az egyes darabokat elemezzük, azt látjuk, zömmel valamilyen vonatkozásban a vármegyei, általánosítva a magyar politikai életből tárnak fel valamit, sőt a legtöbb a felvilágosodás jellegzetes terminológiájával a magyar szabadság, a megyei autonómia, a politikai, gazdasági, kulturális fejlődés ügyét szolgálta. Ilyen természetű iratokat is másolt le KAZINCZY — mert értékeiket felismerte. Ezért jellemző gyűjteményének ez a részlege hazafiságára.

Természetesen erőszakolt lenne minden egyes iratból azonos tartalmat kiolvasni. Vannak közöttük más természetűek és határozatok is.

A más természetűek között számottevőbb egységek általában a régi iratokról készült másolatai (pl. „*Armales Vladislai Heliæ Balogh de Malonta ao. 1499 concessa*”) és a kifejezetten Abauj megye történetére vonatkozó okmányok. (Pl. „*Privilegium Leop. 1. super usu cera rubra Cottui Abaujvariensi concessu de Anno 1659*.”) Érdekesség benne a babonák ellen írt két német újságcikk fordítása.

A határozatok közé tartozik VÁLYI Andrásnak a megyékhez intézett körlevele, amelyben az egyes helységekkel kapcsolatban nyolc kérdésre kér feleletet, hogy főművét befejezhesse. Azért határozat, mert részletesen olvashatunk benne a munka céljairól is közöttük a leghangsúlyozottabb: anyanyelven írt honismeret által a magyar kereskedelem fellendítése. Továbbá KULTSÁR István nyomtatott levele: benne a magyar nyelv művelése céljából alapított *Hazai Tudósítások* érdekében fordul címzetteihez stb.

Az egységek túlnyomó része azonban egyértelműen az említett gyűjtőkört tükrözi, legyenek egyes orációk vagy vármegyei feliratok. Miért másolta volna le különben — többek között — BEÖTHY János 1784. júli. 13-án tartott beszédét, ha nem appellációjáért: „Törvényünk és Szokásaink meg sértésével kívántatik tehát most az országtól az, hogy ezentúl mindenek Német Nyelven irattassanak” és az akkori „haladó lojalitás” megfogalmazásáért: „igyekezném Felső Urunk Parancsolatainak teljesítésén, a’ mennyiben szabadságainkkal, melyeket a törvény ad, meg edgyeznek”? Vagy másik idézet egy KOMÁROMY György tiszteletére mondott dictióból: a kormány „Törvényeink ’s Szabadságaink Szentsege fenn-tartására, Hazánk közönséges boldogságának elővitelére és az Igasságnak ki-szolgáltatására fel-szenteltetett Királyi Széknek egy része...”

A vármegyei feliratok közül miért csupán azokat gyűjtötte egybe, melyek valamilyen formában és vonatkozásban a nemzetvédelem jegyében születtek? Így Bihar megye 1790. február 4-én tartott gyűlése ismételt szembefordult II. József követelésével: „most-is sem Buza-sem Katona-adásra magokat a’ szegény adózó Nép részéről-is nem ajánlhatják...” Gömör vármegye 1793-ban a Helytartótanácsnál protestál a cenzúra bevezetése ellen, követeli a sajtószabadságot, amelynek eltörléséről szóló rendelet ellenkezik; 1. magával a ki-tett zéllal, 2. az Emberi és Polgári Jusokkal; ugy a’ Természettel-is; 3. az Irással, és a’ Keresztény Vallásnak tulajdonságával; 4. a’ Nemzetnek boldogíttatásával, ’s méltóságával; és továbbá 5. a’ pallérozott Népeknek gon-

dolkodásaival . . . Ezek felett 6. az ezen Levélben foglaltatott tilalmazás, rugójára tekintve gyanus, következésére nézve pedig mind foganatlan, mind veszedelmes." Szatmár megye 1794 tavaszára összehívott közgyűlésén a „Magyar Játék-Szin 'állandó meg-gyökere-sítésére" tesz konkrét javaslatot, remélve — írja a királynak és a Helytartótanácsnak — „Nagyságtok Kegyelmetek is a' Köz-Jónak, 's Nemzetünk dicsőségének szintén azon buzgó szeretetétől lelkesítettven . . . semmit el nem fognak mulatni, valamivel ezen Nemzeti Jádzó-Társaságnak, apolgatása, segítése, 's gyarapítása körül édes Hazájok Óltáránál, még a' háládatos késő Maradéknak is áldozhatnak . . ." Másik felirathban pedig tiltakoznak amiatt, hogy az egyetemet „Pestről más valamelly homályosabb helyre" áttelepítsék.

Az említett és a hozzájuk hasonló művek tucatjaiból kiolvashatjuk KAZINCZY hazafisága mélységét. Ez a vonal töretlen — első tisztségvállalásától 1806-ig gyűjtött politikai iratok vannak ebben a gyűjteményben —, bár inspektorsága idején kulturális téren mindenesetre a jozefinizmus mellé került. E gyűjtemény vizsgálatából arra lehet következtetnünk, hogy nem szabad jozefinizmusát hazafiságával szemben kiját-zsanunk.

A *kurrens sajtótermékek Kazinczy könyvtárában*. Míg hungaricáival, általában régi könyveivel és politikai irataival kapcsolatban egy-egy speciális érdeklődési körére mutathattunk rá, addig a bibliotékájában levő XVIII. század végén, XIX. század elején megjelent művekkel kapcsolatban nem beszélhetünk semmilyen határozott gyűjtő-köréről. Fogalmazhatjuk így is: semmilyen aránytalanságról. Az irodalom egészen ellen-tétés területei vannak képviselve benne, úgy azonban, hogy sem az egyes szerzők, sem a munkák tartalma nem utalnak valamilyen belső egységre. KOVACHICH Márton György két műve mellett találjuk COMENIUS *Orbis Pictus*ának 1798-i kiadását, BLASKOVICS József *A' selyemtenyészésnek módjáról* . . . 1793-ban írt tanulmányát, *A' Sopronyi Magyar Társaság próba munkájának sengéjét* (Sopron, 1804), *A magyar nyelvnek a' Magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiu elmélkedéseket* (Bécs, 1790) éppúgy, mint halotti búcsúztató verseket, HATVANI István meséit, MÁRTON József *A' Magyar Lexiconnak szükséges voltát* . . . indokló munkáját (Pozsony, 1802), történelmi és földrajzi könyveket stb. Még a teológia területéről gyűjtött anyaga is összefüggéstelenségeket látat meg: egyaránt helyet kapnak benne protestáns és katolikus iratok; prédikációk, dogmatikák, polémiák, apologiák. Ezért mondhatjuk: KAZINCZY első eladott könyvtára a korabeli magyar irodalom egészének keresztmetszetét tükrözi. Mindenről tájékozódott — füg-getlenül attól, hogy feltehetően gyűjteményének nem minden egyes darabját vette, hanem ajándékba, esetleg kifejezetten tiszteletpéldányként is kapott belőlük. Viszont éppen, mert nem dominál sem a szépirodalom, sem valamilyen tudományág — legfeljebb többé vagy kevésbé vannak képviselve — nem gondolhatjuk: ajándékozái körének munkássága átfogta volna könyvtára kurrens anyagának körét. Sokkal inkább: KAZINCZY tudatosan gyűjtött mindent, hogy belássa kora magyar szellemi életét. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a XVIII. század végének, a XIX. század leg-elejének külföldi irodalma alig van képviselve könyvtárában. A kurrens literatúrából csak a magyart gyűjtötte — a jelzett szándékkal.

Ami könyvtárából hiányzik. Az eddigiek könyvtárának fényoldaláról szóltak. Vannak viszont szembeötlő és érthetetlen hiányosságai is. Négy nagy ürre mutatunk rá.

Eladott gyűjteményéből hiányzanak a filozófiai munkák. Sem az ó-, sem az újkori standard műveket nem találjuk meg benne. Tudjuk, tőle idegen maradt a felvilágosodás francia ága, de racionalista szupranaturalizmusa legalább Christian WOLFF és köre felől tájékozódhatott volna bölcséleti mélységekben —, ha fogékony lett volna az európai modern szellemi irányzatok tudatos megfogalmazásai iránt. Pedig távol állott az orto-doxiától.

Ugyanígy hiányzanak a görög-római klasszikusok, ilyen irányú magas műveltsége ellenére. Mindössze négy fordítás címe fordul elő a katalógusban s valószínűleg a fordítás kedvéért kerültek a gyűjteménybe. Ezek: *Cornelius Neposnak avagy Aenilius Probusnak Hires nevezetes hadi fejedelmeknek életéről és cselekedetükről írt könyve*. Ford. BALOG György. Kassa, 1746. *Cicerónak az embernek tisztéről és kötelességéről írt három könyvei*. Ford. KOVÁSZNAI Sándor. Pozsony, 1795. PINDARUS. Ford. FÁBCHICH József. Győr, 1804. *Az üdösb Kátó vagy M. T. Cicerónak beszélgetése az öregségről*. Magyarázta VIRÁG Benedek. Pest, 1803.

Nem találjuk annak sem nyomát, hogy a magyar szépirodalom termékeit különösebben gyűjtötte; csupán a „keresztmetszet” vonatkozó részlegének arányában vannak magyar szépirodalmi művei. Közülük is kevés állta ki az idő próbáját, illetve való irodalomtörténeti jelentőségű szerzőtől. VIRÁG Benedek négy műve, CSOKONAI *Diétai Magyar Muzsája* és „három éneke muzsikára szedve. Bécs. 1803”, valamint egy BESSENYEI kézirat (levele a ceglédi plébánushoz annak intolarentiája miatt) érdemel említést. Különösen az érthetetlen, hogy BESSENYEI írásaiban ennyire szegény, amikor feltétlenül nagyra értékelte: a Nagykönyvtár (is?) őrzi műveiről készített másolatait. Bár lehet, azok későbbi keletűek.

Végül: igen szűkös az RMK anyaga. A mintegy tucatnyi könyv is szinte kizárólag teológiai munka, mint pl. KÁLVIN *Institútiójának* SZENCZI MOLNÁR Albert által készített fordítása (1624), a *Tanachkozás, melyeket kellyen a' különböző vallások közül választani*. LESSIUSBól ford. VERESMARTI Mihály (Posonii, 1640), KECSKEMÉTI János 1643-ból való prédikációskötete. Ez annál érthetlenebb, mert általában a régiségek iránt — mint láttuk — fejlett érzékkel bírt. Annak is bizonyosságát adta, hogy a régi magyar könyvekben nyelvészeti értékeket is fedezett fel és kiadással, másolással, másoltatással menteni akarta azokat.¹⁹ Kaphatott pozitív indítást egykori iskolája könyvtárától is, ahol SZOMBATHY János a XVIII. század végén már szorgalmasan gyűjtötte a régi magyar nyomtatványokat.

Felmerül a kérdés: valóban hiányoztak e négy területről a könyvek, vagy, mert nélkülözhetetlennek tartotta azokat, nem vált meg tőlük? Levelezésében utalást sem találunk az utóbbi feltevésre: az eladással kapcsolatban a könyvtárát emlegette és annak a katalógusát készítette el. Továbbá a JANKOVICHNAK eladott — jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött — második gyűjteményének profilja teljesen megegyezik az elsőével.²⁰ Mégis, ezt a kérdést a tisztázatlanok közé kell utalnunk.

BARCZA JÓZSEF

Arany János szerkesztői munkásságához. A *Magyar Könyvszemle* múlt évi első számában BISZTRAY Gyula ARANY János *Koszorújának* olvasóközönségéről közölt érdekes tanulmányt. Valóban ARANY folyóiratainak még az adatgyűjtési munkálatai sem záruk le, amint az alább következő adatok is bizonyítják:

A *Szépirodalmi Figyelő* (1860. nov. 7-től 1862. okt. 30-ig) után ARANY nemsokára új folyóirat szerkesztésének gondját vette vállaira. Így indult meg 1863 elején *Koszorú* című hetilapja „a szépirodalom s általános műveltség köréből”. Irodalmunknak mindmáig legigényesebben szerkesztett folyóiratát, a *Koszorút* ARANY a *Szépirodalmi Figyelő*-vel ellentétben, bővebbé, élénkebbé és változatosabbá tette. Erőfeszítése azonban hiábavalónak bizonyult, mert a hatvanas évek olvasóközönségének nem volt elég széles körű

¹⁹ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. 22. köt. 231. kk.

²⁰ HARSÁNYI Eszter szíves közlése.

a műveltsége ilyen magas szellemi igényű organum fenntartásához. Ezért természetesnek mondható, hogy ARANYnak a *Koszorú* szerkesztése komoly anyagi gondokat okozott, mégis 1863. jan. 4-től megszakítás nélkül 1865. jún. 25-ig megjelent.

Az előfizetők hiánya már az első félév végén kezdett érezhetővé válni, ezért határozta el ARANY a folyóiratban előfizetési felhívást közzétenni. Ez 1863. június 4-én meg is történt. Az év végén szűkszavú felhívással ismét sürgetni kellett az előfizetőket. 1864 derekán azonban nemcsak előfizetési felhívással fordult olvasóközönsége felé, hanem személyes ismerősei és barátai körében előfizetők gyűjtésére előfizetési ívekkel is. Előfizetési felhívást 16 alkalommal tett közzé a *Koszorú*-ban. Először az 1864. 24. (jún. 12.) számban „jún. 5. 1863” dátummal, amely nyilván sajtóhiba 1864 helyett. Utoljára az 1865. 19. (máj. 7.) számban „dec. 10.” kelettel. Ekkor a felhívás szövegét már nagyon megrovidítette.

Az előfizetési ív szövege lényegesen bővebb a felhívásénál. Ezt az előfizetési ívet, ARANY Jánosnak, a gondos szerkesztőnek eddig ismeretlen fogalmazványát teljes egészében bemutatjuk; a felhívástól eltérő szöveget [ ]-ben adjuk:

Előfizetési ív

a

K O S Z O R Ú

1864. második félévi folyamára.

A KOSZORÚ júliussal *negyedik félévi* pályafutását kezdi meg.

[Nem vagyunk hát már újoncz; - egy legsanyarúbb esztendő tűzpróbáját kiálltuk; a közönség egy része e nehéz időn keresztül is megmutatá, hogy oly irodalmi közlőnyt, minő a „Koszorú”, fenntartani szellemi érdekeinkhez számítja.]

Sokkal magasb véleménynyel vagyunk tiszt. olvasóink ítélete s ízlése felől, egyszerűsmind józanabb önbecsüléssel magunk iránt, hogysem, a jövőre is, szépen hangzó czifra ígéretekkel állni elé mind irányokba illetlennek, mind ránk nézve megalázónak ne vélnők. Inkább a lefolyt három félév eredményére utalunk, azt terjesztjük bírói ítéletök alá: nem aggodalom nélkül, ha az előttünk lebegő eszményt, — de megnyugvással, ha irodalmunk jelen állását tekintjük.

Ez ítélet, reméljük, el fog ismerni annyit, hogy a Koszorú ez idő szerint, *irodalmi színvonalon áll.*

[Azon belletristikai írók legtöbbjének műveivel, kiket a közönség méltán számít jobbjai közé, e harmadfél év alatt a Koszorú olvasói találkoztak leggyakrabban. Nevek felsorolása helyett, legyen elég tartalom jegyzékeinkre hivatkozni. A költeményes részben, veterán jeleseinktől kezdve s az erejük délfokán álló tehetségeken át, a feltörekvő ifjabb nemzedékig, minden korból számos képviselő váltogatta egymást. Az aethetikai, műbirálati részben elismert tekintélyű szakférfiak hallatták ítéletöket. Tárczája mind mulatságos, mind tanulságos czikket bőven hozott; legkevesebb rész az, a mi egynap élő híreket folszedve pusztán a kíváncsiság felizgatására lett volna pazarolva. Mellékletül, a „Magyar költők arcképei”, díszes és költséges kiállításban, már a IX. számig haladtak.

Ez útról továbbra sincs okunk eltérni.]

A „Magyar költők arcképei” folytatása a t. közönség részvételétől függ. [Nyolcszáz előfizetön felül ígértük volt; s ezen alul magát a lapot is alig folytathatnók.

Tisztelt olvasóink, kik a „Koszorú” irányával s eddigi teljesítményeivel meg vannak elégedve, talán tehetnének valamit arra, hogy e tűrhetőbb idők beálltával előfizetőink száma is egy kissé megszorodjék. Ajánlás, figyelmeztetés az efféle olvasmányra fogékony körökben, hacsak egy-két százzal növelné is pártolóinkat: ez eszközt nyujtana kezünkbe, hogy az írói kar sikereseb ösztönzése által lapunk tartalmi becsét emelhessük.

Ha valaki az eddigi évfolyamokat nem bírná is, ez nem lényeges akadály arra, hogy előfizetőink közé léphessen. A *Koszorú* minden félévvel újra kezdődik: minden félévi folyam teljes egészet képez, címlappal, tartalomjegyzékkel, mint bekötésre alkalmas könyv.]

Megjelenik a lap minden héten, vasárnapon, másfél tömött nagy 8-ad ívnyi tartalommal.

Előfizetés a július—decemberi félévre, Pesten házhozhozardással, vidékre postán, 6 frt. o. é. mely vagy a szerkesztőhöz (Üllői-út 7. sz.) vagy E m i c h G u s z t á v kiadóhivatalába (Barátok-tere 7. sz.) küldhető. [Egynegyedes előfizetést is elfogadunk 3 frttal, de czélszerűbb félévre fizetni elő, mert évnegyedes folyam nem képez önálló kötetet.]

Miután fölös példányokat nagy számmal nyomtatni igen költséges, főleg oly kiadónak, mint mi, ki sem tőzsér, sem nyomdatulajdonos, bátorkodunk az *előfizetések idejében beküldését* kérni, hogy júliusi 1-ső számunkkal már körülbelül tudhassuk, mennyi példányban szükség nyomtatni lapunkat.

Kelt Pesten, június 5. 1864.

Arany János
a „Koszorú” felelős szerkesztője
és kiadó-tulajdonosa.

Végül ARANY a *Koszorú* utolsó három (24-26.) számában (jun. 11.-jun. 25) szerkesztés fogadkozással vesz búcsút előfizetőitől: „Körülményeim úgy alakultak, hogy a *Koszorú* szerkesztésére időt és gondot többé nem fordíthatván, e lapot a jelen félév lefolytával meg kell szüntetnem. Fogadják minden rendű t. előfizetőim az eddigi pártfogásáért forró köszönetemet”. Ilyen körülmények között szűnt meg ARANY János szépirodalmi közlönye.

KOZOCSA SÁNDOR

Eötvös József és a Politikai Hetilap engedélyezése.¹ Az önkényuralom épületének gerendázata megreccsent a külpolitikai és katonai események súlya alatt. Az 1861. évi országgyűlés feloszlata után — a „Wir können warten” kölcsönös jelszava alatt — folytatódott az elnyomatás és a passzív ellenállás politikája. SCHMERLING kormányzása azonban nem azonosítható a BACH-rendszerrel. Az egyszer már meglazított abroncsokat nem lehetett ugyanolyan szorosra húzni. Eötvös jegyzi meg naplójában, hogy a monarchia legveszélyesebb pillanata, amikor enged félelemre alapított hatalmából és „a népek szeretetére akar támaszkodni”.² A megegyezés azonban egyre közeledett. Súlyos kül- és belpolitikai problémák, társadalmi és nemzetiségi ellentétek, gazdasági és pénzügyi gondok siettették Bécs és a magyar birtokos osztály alkuját.

A SCHMERLING-korszak belső ellentétei világosan megmutatkoztak a korabeli sajtóviszonyokban is.³ Számos politikai lap született ezekben az esztendőkbén. A kormány két lapot részesített állami támogatásban, a *Sürgönyt* és a *Függetlent*. A korszak legnagyobb hatású lapja kétségtelenül a *Pesti Napló* volt, amelyet KEMÉNY Zsigmond szerkesztett. Igen közel állt DEÁK Ferenc politikai irányvonalához. DEÁK nem volt publicista, mint SZÉCHENYI, KOSSUTH vagy EÖTVÖS, ezért szüksége volt a nagy tehetségű és kitűnő tollú KEMÉNY Zsigmondra.⁴ Persze a kiegyezés előkészítése sokkal inkább a kulisszák mögött, a tárgyalótermekben történt, és nem a sajtó nyilvánossága előtt. A hírlapok szerepe inkább az eszmei előkészítés, a népszerűsítés volt. DEÁK „húsvéti cikke”⁵ azonban örökre összeforrott a kiegyezéssel. A *Pesti Napló* névtelen cikkében szögezte le az alku feltételeit, ebben tért le nyíltan 1848 közjogi alapjáról.

¹ A közölt cikk részlet ANTALL József *Eötvös József és a Politikai Hetilap* című tanulmányából.

² EÖTVÖS József: *Naplójegyzetek. — Gondolatok. 1861—1868.* Bevez. és jegyz. ellátta LUKINICH Imre. Bp. 1941. 152. l.

³ FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története.* Bp. 1887. DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1934.

⁴ BEKSICS Gusztáv: *Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés.* Bp. 1883. 5. l.

⁵ *Pesti Napló.* 1865. április 16.

DEÁK Ferenc és EÖTVÖS József politikai álláspontja lényegében megegyezett a provizórium éveiben. DEÁK várakozó magatartása azonban gyakran okozott nézeteltérést közöttük. EÖTVÖS nyugtalan egyénisége, alkotó akarata már a BACH-korszakban is megmutatkozott. Meggyőződése volt, hogy politikánkat a fennálló viszonyokhoz, az adott lehetőségekhez kell idomítani. „Fáradtam és fáradok azért, hogy nézetemet a tényekkel összehasonlítva rectificáljam.”⁶ Nehezen tudta elnyomni önálló véleményét, biztosítani akarta cselekvési szabadságát. „Nézetem szerint nem azt, miről lemondunk, hanem csak azt nem nyerhetjük vissza többé, minek visszanyerésére erőnk hiányzik, s ez az, miért én a politikát: mely abban áll, hogy magunkat tökéletes tehetetlenségre kárhoztassuk, csak azért, hogy teoriában bizonyos elveket feltartsunk, a csendes örütség egy neménél alig tarthatom másnak.”⁷

EÖTVÖS és TREFORT Ágoston vádját, hogy átengedi a kezdeményezést a konzervatívoknak, DEÁK fölényesen visszautasította. „Ausztriában minden a körülményektől függ. Mihelyt a körülmények úgy kívánják, ha nem kérünk, ha nem közeledünk is, adni fognak vagy legalább ígérni; ha a körülmények, bár csak látszólag is, rájuk nézve jóra fordulnak, akkor, ha kérünk, még kevesebbet adnak, illetőleg semmit. Majd a konzervatívokat is lehordják, ha az adás vagy ígérés ideje és szüksége nincs jelen; ha pedig jelen van, akkor felkeresnek bennünket is.”⁸ Bár mindkét oldalon megérett a kiegyezés gondolata, az előnyösebb alku reménye még késleltette. Amíg Bécs csak engedményeket kínált, biztosítékok nélkül, addig DEÁK Ferenc nem engedett. A garanciális válság a kompromisszumok legfőbb akadályá, és itt válik világossá DEÁK „merev” közjogi álláspontja. Már akkor az 1848. évi törvények helyreállítását követelte, amikor ennek hiányzott minden realitása. Olyan hatalmi és nemcsak jogi alapot akart teremteni, ami lehetetlenné teszi Bécs számára, hogy az erőviszonyok pillanatnyi alakulása szerint csökkentse vagy növelje engedékenysége mértékét. Garanciát és biztos kiinduló pontot akart az állami önállóság útján.⁹

EÖTVÖS József tisztában volt a modern kor leghatásosabb véleményformáló eszközeinek, a sajtónak a jelentőségével. Állambölcseleti munkájában a „politikai szabadsággal bíró állam” legfőbb ismervének a „szabad sajtó”-t tekinti.¹⁰ BIHARI mutat rá, hogy EÖTVÖS koncepciójában milyen nagy szerepet játszott a szabad sajtó felelőssége. Korlátozása — cenzúra nélkül is — kívánatos. Egyrészt a „közérkölciség érdekében” a törvényszéki tárgyalásokkal kapcsolatban, másrészt „igen óhajtható, hogy a hol szabad sajtó van, a közvélemény közlönyeinek kezelői ne felednék, miszerint egy lap szerkesztésében az előfizetők számának szaporításán kívül egyéb szempontokat is figyelembe kellene venni.”¹¹

A centralista csoport korábban is fontos szerepet játszott a magyar hírlapírás történetében. „A sajtószabadság volt azon egyik főoszlop, melyre SZALAY és barátai az új és alkotmányos Magyarországot helyezni akarták.”¹² KOSSUTH Lajos kényszerű lemondása után, 1844-től a SZALAY szerkesztésében megjelenő *Pesti Hírlap* legfőbb munkatársai EÖTVÖS, TREFORT, valamint CSENGERY, KEMÉNY, LUKÁCS Móric, SZONTÁGH Pál, MADÁCH Imre és PULSZKY Ferenc voltak. De EÖTVÖS és TREFORT már előbb, 1841-

⁶ EÖTVÖS József: *Beszédek*. 3. kötet. Bp. 1905. 111. l.

⁷ EÖTVÖS: *Naplójejegyzetek*. 36—37. l.

⁸ FALK Miksa: *Kor és jellemrajzok*. Bp. 1903. 68. l.

⁹ DEÁK politikai koncepciójában 1867 nem volt olyan közjogi tabu, mint aminek követői vallották. MADARÁSZ József idézi DEÁK későbbi kijelentését: „azt hittem, hogy [a nemzet] mint első alapba belenyugszik, melyen azután, ha lassan is, de fokként és biztosan visszaszerezheti és vissza is fogja szerezni alkotmányos életének azon biztosítékait, melyeket most föl kellett adni.” MADARÁSZ József: *Emlékirataim. 1831—1881*. Bp. 1883. 338. l. (1868. XI. 29.) Garanciális politikai szemléletével tehát felismerte az alapvető biztosítékokat, azonban nem mondott le végleg a függetlenségi törekvések későbbi kiterjesztéséről sem.

¹⁰ EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Bp. 1902. 3. kötet. 26. l.

¹¹ BIHARI Károly: *Báró Eötvös József politikája*. Bp. 1916. 201. l.

¹² BEKSICS Gusztáv: *A magyar doctrinairak*. Bp. 1882. 151. l.

ben folyóiratot tervezett *Pesti Havi Irat* címen.¹³ Három rovata a jog, a történelem és a nemzetgazdaság, amit kül- és belföldi hírek, valamint politikai lapszemle egészített volna ki. Az abszolutizmus korában pedig a nagy szerepet játszó *Pesti Napló* konzervatív főréshívesei (APPONYI György stb.) között 1858-tól ott találjuk Eötvös Józsefet is.¹⁴

Eötvös József önálló politikai kezdeményezésének biztosítására külön párt alapítására is gondolt,¹⁵ azonban 1865 nyarán, amikor BARTAL György¹⁶ vállalta a Helytartótanács alelnökségét, erről végleg letejt. „Az egyetlen ember azok között, kik hozzám közelebb állnak, kikkel azt tehettem volna. A többiekben mind vagy a kapacitás hiányzik, vagy az erély, vagy a szorgalom.”¹⁷ Lépését mélyen elítélte. Külön párt alapítása több okból is célszerűtlennek tűnt, elsősorban az erők szétforgácsolása miatt. Ezért, pártalapítás helyett, inkább önálló lap alapítására gondolt Eötvös. Ezt indokoltta tette az is, hogy a *Pesti Napló* DEÁK és KEMÉNY eszméit képviselte, ahova Eötvös nem írt, barátai (TREFORT, LÓNYAY stb.) is egyre kevesebbet. De azokat is ritkán hagyta szó nélkül DEÁK Ferenc.¹⁸ Mivel a *Pesti Napló* irányvonalát és szerepét nagy egészében mégis hasznosnak tartotta, nem akart annak versenytársa lenni, ezért hetilapot tervezett.¹⁹ EÖTVÖS a belpolitikai, TREFORT a közgazdasági kérdésekről kívánt írni. FALK Miksa a bécsi közhangulatról, a sajtóvéleményekről, míg a szerkesztést KELETI Károlyra akarták bízni.²⁰ „Miután az akkori sajtóviszonyok mellett egy időszaki lapnak szerkesztése és kiadása mindenféle vexációkkal járt, melyet Eötvös magára venni nem akart, azt határoztuk, hogy a lapot felelős szerkesztőül Keleti Károly fogná aláírni, a lapengedélyért pedig mint kiadó Trefort fogna a kormányhoz folyamodni.”²¹ Ez megtörtént 1864 tavaszán: „Április 25-én Bécsben voltam; 26-án fölkerestem Priviczert és Pápayt és néhány nappal később elmentem Eszterházy Mórícshoz. Mindegyikkel szoltam az általunk tervezett lap, vagy tulajdonképpen hetilap iránt. Az urak úgy vélekedtek, hogy várni kellene, míg a magyar udvari kancellária kebelében a belső állapotok némileg tisztulnak.”²²

A magyar királyi udvari kancellár 262. eln. sz. leiratában (Bécs, 1864. május 3.) azonban közölte a Helytartótanács elnökével, hogy TREFORT Ágostonnak (KELETI Károly szerkesztése mellett) *Politikai és Nemzetgazdasági Lap* c. „folyóirat kiadására kért engedély a jelen idő viszonyai folytán megtagadtassék.”²³ Visszaérkezve TREFORT Pestre, május 13-án vette kézbe az elutasítást. FALKnak írott levelében²⁴ PÁLFFY helytartó intrikájára gondolt.

Nem sokkal később újra folyamodott TREFORT Ágost, azonban ZICHY Herman magyar kancellár PÉCHY Ferenchez, a Helytartótanács elnökhelyetteséhez küldött leiratában (Bécs, 1864. augusztus 5.) ismét elutasította, mivel a tervezett lapban a közgazdaságtan és a politika „egyveleges tárgyalása czéloztatik. Ez alakban megtagadni kénytelenítetem.”²⁵ A hírhedt WORAFKA kormánytanácsos boldogan értesítette TREFORTOT, hogy kérését „ismét megtagadandónak találta.”²⁶ TREFORT elkeseredve

¹³ VISZOTA Gyula: *Eötvös és Trefort tervezett folyóirata, a „Pesti Havi Irat”*. Akad. Ért. 1907. 244–247. l.

¹⁴ LUKÁCS Lajos: *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867*. Bp. 1955. 331–332. l. Eötvös ugyan nagyra értékelte a sajtó szerepét, mégis óvott felületet, könnyed szemléletétől. Eppen ANDRÁSSY Gyuláról jegyzi meg 1867-ben, hogy túl magabiztos és bátor, mert kevés tapasztalata van és a „politikát hírlapokból, s nem a történelemből tanulta”. (*Eötvös: Naplójegyzetek*. 223–224. l.)

¹⁵ SÖTÉR István: *Eötvös József*. Bp. 1953. 359. l.

¹⁶ MADARÁSZ József jegyzi meg naplójában (277.) az Ujépületben töltött fogságával kapcsolatban a „Bartal-féle fenevad magyaroknak” magatartását.

¹⁷ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 127. l.

¹⁸ EÖTVÖS József: *Kisebb politikai cikkek*. Bp. 1903. VOINOVICH Géza jegyzete. 352. l.

¹⁹ FALK: *I. m.* 331–332. l.

²⁰ EÖTVÖS: *Kisebb cikkek*. 351–352. l.

²¹ FALK: *I. m.* 333. l.

²² Uo. (TREFORT levele FALKhoz.)

²³ Országos Levéltár Visszaállított Helytartótanács (a továbbiakban: O. L. VHT.) IV. B. 1624.

²⁴ FALK: *I. m.* 333. l.

²⁵ O. L. VHT. IV. B. 1624.

²⁶ FALK: *I. m.* 333. l.

jegyzi meg FALKnak írott levelében: „Ez pedig akkor történik, mikor a „Pesti Napló”, mint Deák személyes politikájának organuma, semmihez sem szól, mikor Bécsben folyvást azt mondják, hát ha Deák maga hallgat, miért hallgatnak a párt más emberei? Micsoda értelme van annak: Man kann sich nur mit der Deák'schen Partei verständigen?!”²⁷

FALK visszaemlékezése szerint az újabb elutasítás után TREFORT dühösen felrohant EÖTVÖSHÖZ, aki „mosolyogva mondá: No Guszti, a te miniszterségedre, úgy látszik, nem igen fényesek a kilátások!”²⁸, de azért EÖTVÖS se nyugodott bele. FALK tévesen azt írja²⁹, hogy harmadszor KELETI Károly jelentkezett a lapengedélyért (sikeresen), „akit nyilván ártatlanabb embernek tartottak, mint a jakobinus Trefortot.”³⁰ A valóságban azonban EÖRVÖS József folyamodott — most már személyesen — az engedélyért.³¹ Éppen FALKnak írott levelében (1865. február 2.) olvashatjuk: „Naponként inkább érzem egy lapnak szükségét, mely csak tőlem függjön s ezért újra visszatérve előbbi szándékunkhoz, a jövő hét kezdetén újra folyamodványt adok be egy hetilapért a rendőrségnél. — Előbb elutasítottak s az mondatott, hogy a lap azért tagadtatott meg, mert egyszerre politikai s nemzetgazdasági lap akart lenni. Most én magam folyamodom s kizárólag politikai hetilapért. — Meglátjuk, lesz-e bátorságuk azt újra megtagadni. Mihelyt a recursus beadatott, tudósítani fogom Önt, s igen fogom szeretni, ha azt a bécsi lapokban tudatja. Legalább, ha újra megtagadják, tudni fogja mindenki, ki oka, hogy politikai kérdéseink pártunk által nem discutiáltatnak. — Én részemről nem gondolom, hogy az engedély most is megtagadtassék, hanem hiszem, hogy a lap kiadása ez oldalról lehetségessé válik.”³²

Az engedély megszerzése azonban most sem bizonyult könnyűnek. EÖTVÖS kérvényében (1865. február 18.) már „*Politikai Hetilap*”-ról beszél, amely „politikai tartalmán kívül... társadalmunk irodalmi és művészeti főmozzanatai, gazdasági, ipar- és kereskedelmi érdekeink folytonos szemmel tartását tüzi ki céljául”.³³ Beadványához mellékelte KELETI Károly nyilatkozatát, amelyben vállalja a lap szerkesztését, valamint a lap programját:

„A „*Politikai Hetilap*” 1865. ápril 3-tól kezdve, hetenként egyszer két íven jelenik meg. Előfizetési ára egész évre 8 Ft.

Tartalma és főrovatai.

1. Politikai, társadalmi és nemzetgazdasági *vezércikkek*.
2. Belföldi, birodalmi és külföldi politikai *tudósítások*.
3. *Egyesületi mozgalmak*, különösen a vasúti munkálatokra, folyók szabályozására és hasonlókra vonatkozó tudósítások.

4. A mezei gazdaság, műipar és kereskedés körébe tartozó *közlemények*.

5. Irodalmi és művészeti *szemle* és irodalmi művek ismertetése.

6. Fővárosi *ujdonságok*.

7. Kereskedelmi börzei és vidéki *tudósítások*.

8. *Hirdetések*. ”³⁴

A sajtó jelentőségét természetesen nemcsak EÖTVÖSök ismerték fel. Legalább annyira tisztában voltak vele az elnyomó hatalom képviselői is. „A sajtó el volt nyomva. A lapok kefelevonatait be kellett mutatni a rendőrségen, mielőtt a nyomást meg lehetett kezdeni. Worafka rendőrfőnök volt az úr a sajtó felett. Ha a rendőrség egy-egy cikket törölt, hamarosan más cikkről kellett gondoskodni, hogy a lap megjelenhessék. Egyéb-

²⁷ FALK: *I. m.* 333—334. l.

²⁸ *Uo.* 384. l.

²⁹ *Uo.* 384. l. (De *uo.* 223. lapon helyesen EÖTVÖST említi.)

³⁰ *Uo.* 384. l.

³¹ FALK Miksa álláspontja kissé naivnak tűnik, ha az Országos Levéltárban őrzött ezzel kapcsolatos iratokra, rendőrségi jelentésekre gondolunk, amelyek valamennyi érdekelt személy politikai felfogásának vizsgálatára mutatnak.

³² EÖTVÖS József: *Levelek*. — *Életrajz*. Bp. 1903. 112. l.

^{33—34} O. L. VHT. IV. B: 4624.

íránt ez sem volt biztosíték a lap elkobzása ellen. A Pesti Naplóban egy ízben a trágyszerkezelésről szólott az első vezércikk. A katonai bíróság szigorúan ítélte az újságírók felett.³⁵ A sajtórendészeti ellenőrzés Pesten és Budán még szigorúbb volt, mint Bécsben. A birodalmi fővárosban kevesebb veszéllyel járt a bíráló hang, mint Magyarországon.

Eötvös József lapengedélyezési folyamodványa — politikai szempontból is — érdekes vitát eredményezett ZICHY kancellár és PÁLFFY Móríc lovassági tábornok, helytartó (HAYNAU egykori szárnysegédje) között. HALÁSZ Imre említi,³⁶ hogy összehozták eredményeként 1865 márciusában mindketten benyújtották lemondásukat, azonban FERENC JÓZSEF nem fogadta el. ZICHY ugyanis felhatalmazta (1865. március 3.) PÁLFFY-t az engedély megadására, „amennyiben Keleti Károly személyisége kifogás alá nem esik.”³⁷ PÁLFFY — amit TREFORT már előbb is gyanított — a leghatározottabban ellenezte az engedély megadását, sőt a sajtópolitikai rendelkezések szigorúbbá tételét követelte. Álláspontja igazolására újabb vizsgálatot rendelt el. A magyar udvari kancellárhoz felterjesztette a budapesti cs. k. rendőrigazgatóságnak, „mint első folyamodású sajtóhatóságnak” jelentését. Egyben leszögezte, hogy az engedély megadását ellenző politikai rendészeti észrevételek nézetével „tökéletesen egyeznek”. Különösen azért, mivel a már meglevő számos politikai lapon kívül „újabb politikai lapnak engedélyezése által” a sajtórendőri felügyelet igen nehézké válnék, melynek további szigorú alkalmazása „épen a legfontosabb időben” kívánatos volna. Javasolja „általában azon elveket felállítani, hogy a közjogi kérdés elintézéséig újabb politikai lap megindítására engedély ne adassék.” Ez alól „alig képezhetne kivételt b. Eötvös Józsefnek személyisége is.”³⁸

ZICHY gróf újabb leiratában (1865. március 30.) határozott utasítást ad a *Politikai Hetilap* engedélyezésére. „Miután báró Eötvös József, valamint az általa felelős szerkesztőül ajánlott Kelety Károly a Magyarországon érvényben levő sajtórendtartásban a kiadói, illetőleg szerkesztői képesség tekintetében megszabott törvényszerű kiváltnak megfelelnek.” Visszautasítja PÁLFFY általános jellegű javaslatát is, hogy ne adjanak engedélyt újabb politikai lap megjelenésére. Egyrészt nem érné el célját, másrészt következetes véghezvitеле esetén magát a kormányt is gátolná a sajtó felhasználásában. Befejezésül azonban nagyrabecsülését fejezi ki „az ellenzéki elemek hathatós korlátozására” irányuló törekvéseiért. Felkéri, hogy máskor is jelentse tapasztalatait, azonban Eötvös személyére való tekintettel, mostani javaslatát nem fogadhatta el. Bízik benne, hogy „a megindítandó új lap, ha nem kormányirányú is, de valószínűleg mérsékelt s higgadt tartalmu leendő.” A Helytartótanács április 1-én kelt fogalmazványa szerint utasították a Rendőrigazgatóságot az engedély megadására.³⁹

KECSKEMÉTHY Aurél, a tehetséges, de jellemtelen újságíró is megemlíti, hogy PÁLFFY „kedvenc foglalkozásától, a lapokba avatkozástól, teljesen eltiltatott.”⁴⁰ Nem véletlen, hogy Bécs „magasabb szempontokat” figyelembe vevő kormányférfiai engedékenyebbek mutatkoztak, mint a Budán székelő PÁLFFY, nem is szólva a korlátozott WORAFCÁRÓL. A politikai helyzet változása, a kibontakozó porosz — osztrák ellentétek világossá tették, hogy milyen nagy szükség van a megegyezést kereső „mérsékelt s higgadt” államférfiak támogatására.

Eötvös József nagy lelkesedéssel és szorgalommal készült hetilapja kiadásához. Éppen hogy befejezte⁴¹ a nemzetiségi kérdéstről írott tanulmányát,⁴² amikor megkezdte

³⁵ HALÁSZ Imre: *Egy letűnt nemzedék*. Bp. 1911. 191. l.

³⁶ HALÁSZ: *I. m.* 193—194. l.

³⁷ O. L. VHT. IV. B. 1624.

³⁸ *Uo.*

³⁹ *Uo.*

⁴⁰ KECSKEMÉTHY Aurél *Naplója. 1851—1878*. Bp. 1909. 180. l.

⁴¹ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 92. l.

⁴² EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Bp. 1865. 158. l.

(1865. április 15.) szerkesztői tevékenységét: „A lap engedély meg van. Redaction rendezve. Körülbelül rendezve tervem is, melyet az első 3 hónapban követni fogok, a többi isten kezében van. Hazánk oly rendkívüli helyzetben áll, hogy itt csak rendkívüli eszközök segíthetnek s ilyen talán az, hogy valaki, ki egész életén át politikával foglalatzkodott, egész meggyőződését leplezetlenül adja elé. Merész feladás, hálátlan, de megkísértem, mert ha tudom is, hogy e mód nem az, amelyen az egyén hatalomhoz, vagy népszerűséghez jut, az eszme csak így juthat mind kettőhöz s nekem, ki egész életemen át eszméknek szenteltem magamat, ez a földolog.”⁴³

Néhány nappal később (IV. 18.), TREFORT csabacsüdi birtokán, tematikai vázlatot⁴⁴ készített a *Politikai Hetilap* első 8 számának vezércikkei részére:

1. Magyarország 8 évszázada „folytonos viszonyban áll” Németországgal. A történelem tanúsága szerint sohasem sikerült Németországnak, valamint „a német császárok politikájának folytatása”-ként Ausztriának, Magyarország beolvasztása. Hogyan sikerülhetne most? „S ha a gyűlölet öröklött, öröklött azon meggyőződés is, hogy a két nemzet nem nélkülözheti egymást.”

2. „Ausztria hatalmi állása nem nyer semmit, ha Magyarország önállása megszűnik.” Hatalmi állásának alapja: viszonya Németországhoz, népeinek ragaszkodása és a szétbomló Török Birodalom rovására történő terjeszkedés.

3. Ausztria gazdasági jóléte érdekében szükséges a vámközösség, Magyarország gazdasági felemelkedése, a Birodalom terheinek közös viselése, az olcsó birodalmi kormányzás. Ehhez viszont nincs szükség Magyarország és Ausztria állami egységére!

4. Mindkét államban biztosítani kell a politikai és önkormányzati szabadságot.

5. Az abszolutizmusra nincs szüksége a birodalomnak. Mindkét résznek alkalmazkodnia kell a megváltozott helyzethez.

6. Az 1848. évi törvények célja, hogy a Magyarország és Ausztria között 1526 óta fennálló viszony „az újabb kor politikai igények szerint formuláztassék.” Ugyanakkor azonban Eötvös szükségesnek tart bizonyos módosításokat.

7. A két állam jó viszonya csak Magyarország önállóságán nyugodhat. Ezt biztosítják az 1848. évi törvények. De ezzel még nem „biztosíttatik befolyása a közös ügyekre.”

8. Ennek érdekében „egy új sanctio pragmaticára van szükségünk.” De legalább ennek új magyarázatára.

Eötvös idézett gondolataival a *Politikai Hetilap* számos cikkében találkozunk, ha nem is a korábban megtervezett sorrendben. Közben azonban megjelent DEÁK Ferenc „husvétii cikke”. Összevetve Eötvös vázlatával, megállapíthatjuk, hogy a kiegyezés politikai és közjogi koncepciója mennyire megérőben volt a liberális ellenzék körében. Noha semmiféle megállapodás nem jött létre DEÁK cikkének megírására vonatkozóan, Eötvös mégis örült neki, mivel „minden, mi ezen marasmusból kihoz, valóságos áldás.”⁴⁵ Nem titkolta elégedetlenségét DEÁKkal szemben,⁴⁶ hogy programját 1865 májusában a *Debatte*-ban, az ókonzervatívok lapjában tette közzé. Véleménye szerint „hibát követett, az kétségtelen, hogy személyes állásának ártott, midőn 4 évi hallgatás után most egyszerre nézeteit ily részletesen adja elé.”⁴⁷ KEMÉNY Zsigmonddal is hosszasan tárgyalt DEÁK álláspontjáról, „melynek practicus része rendkívül gyengé s nem practicus.”⁴⁸

⁴³ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 92—93. 1.

⁴⁴ *Uo.* 94—99. 1.

⁴⁵ *Uo.* 100. 1.

⁴⁶ *Uo.* 102—103. 1.

⁴⁷ FERENCZI Zoltán: *Deák élete*. Bp. 1904. 3. köt. 19—21. 1.

⁴⁸ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 103. 1.

A *Politikai Hetilap* megjelenését július 1-re tervezte Eötvös.⁴⁹ „Megtettem minden készüléteimet lapomhoz s megírtam a felszólítást. Soha több reménységgel nem kezdettem még semmihez s reménylem evvel meg fogom alapítani materiális existenciámat s ez a földolog.”⁵⁰ Ebben azonban tévedett. Az előkészítő munkálatokhoz tartozott a lap fő munkatársainak kiválasztása. Igen nagy szerepet szánt FALK Miksának, az ismert publicistának, kora legnépszerűbb bécsi tudósítójának. Még be sem nyújtotta kérelmét a lap engedélyezésére, amikor munkatársul felkérte.⁵²

Levelezésük rávilágít szoros kapcsolatukra. FALK fordította⁵³ németre Eötvös műveit, eljár Bécsemben különböző politikai és hírlapi ügyeiben.⁵⁴ Természetesen sajtótörténeti szempontból a *Politikai Hetilapra* vonatkozó levelezésük a legérdekesebb. Két héttel a lap megjelenése előtt Eötvös már határozottan megszabta FALK cikkeinek irányvonalát, álláspontjának DEÁKTól eltérő vonásait: „S most még néhány szót lapomról. Júliustól kezdve minden hétfőn jelenik meg: én számolok ígéretére, hogy hetenkint a bécsi dolgokról egy cikket küld. (Igen le fog kötelezni, ha cikkeiket úgy küldi, hogy azok a szombat reggeli postán megjöjjenek s így az első íven a vezércikk után nyomasanak ki.) Küldje a cikkeket a *Politikai Hetilap* szerkesztőségéhez. Jelenleg (mert szegények vagyunk) hónaponként csak 50 frt-ot küldhetek; ha, a mint reménylem, a 3000 előfizetőn túl megyünk, megduplázom. Bizony szüksége van a nyugalomra s jól teszi, hogy e hónap alatt Keménynek nem ír; de vajon 4 cikk egy egész hónapban nem fér-e össze pihenésével? Bizony csaknem indiscrétiónak tartom még a kérést is, de Ön oly könnyen ír s mi cikkeiket oly nehezen nélkülöznők; lapomra csaknem életkérdés, hogy — főképp most kezdetben — Ön velünk legyen s Ön barátja nemcsak elveimnek, de személyemnek is. Tehát ne tagadja meg kérésemet s kérje meg kedves nejét, hogy ne haragudjon nagyon reám, hogy békét nem hagyok. Mi az irandó cikkek irányát illeti, azt fejtegetni felesleges, röviden csak azt mondom, hogy éppen nem osztom D.[eák] nézetét, ki mindent csak az alkotmányos Ausztria népeitől remélek s csak ennek képviselőivel kezdet fogva akarok elérni. S hogy annál fogva azt kívánom, hogy a birodalom két részének érdekközössége mentül világosabban kiemeltessék és a sympathikus szózatok, melyek mellettünk akár a Reichsrathban, akár a journalistika mezején felhangzanak, lapunkban mindig visszhangra találjanak. Barátaink irányában még gyengéseiket is el kell viselnünk.”⁵⁵

TREFORTól szóló visszaemlékezésében említi FALK, hogy a *Politikai Hetilap* „új érintkezési pontot képzett” közöttük. TREFORT „többször jött fel Bécsbe”, hogy találkozzék a Reichsrath liberális politikusaival, elsősorban a stájerországi autonomistákkal, KAISERFELDDel és REICHBAUERRal.⁵⁶ Eötvös és elvbarátai tehát nemcsak a sajtóban kerestek összhangot a szabadelvű osztrák politikusokkal, hanem személyesen is.

A *Politikai Hetilap* — hosszú huza-vona után — 1865. július 3-án végre megjelent. „Nyomtatott Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdász nál.” A fejléc alatt mottóul BACON mondása: „Citius enim emerget veritas e falsitate, quam e confusione.”⁵⁷ Naplójában is megjegyezte Eötvös: „Nagy dolgok történtek... mert lapom megindult.”⁵⁸ Kedvező előjelnek tekintette, hogy e nagy esemény összekapcsolódott SCHMERLING bukásával és MAJLÁTH György kancellári kinevezésével. Kezdetét vette

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ EÖTVÖS: *Levelek*. 121 l. (1865. V. 24.)

⁵¹ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 112. l.

⁵² EÖTVÖS: *Levelek*. 112—113. l.

⁵³ Uo. 122, 124, 128. l.

⁵⁴ Uo. 128. l.

⁵⁵ EÖTVÖS: *Levelek*. 130—131. l. 1865. VI. 17.

⁵⁶ FALK: *I. m.* 384. l.

⁵⁷ „Az igazság gyorsabban emelkedik ki a hamisságból, mint az össze-visszaságból.” EÖTVÖS 1862—ben foglalkozott sokat Francis BACONnal. Tanulmánya megjelent: *Összes művei*. 12. köt. Bp. 1092. 251—256. l. EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 28. l.

⁵⁸ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 118. l.

a „nagy politikai átalakulás”, kormányra léptek a konzervatívok, amiben „nincs semmi meglepő.” Ebben igen nagy szerepet tulajdonított DEÁK húsvéti cikkének, a *Debatte*-ban kifejtett programjának és FERENC JÓZSEF budai látogatásának.⁵⁹ EÖTVÖS azonban igen nagy fenntartással szemlélte a konzervatívok kormányzását. ANDRÁSSY Gyulának írott levelében (1865. VIII. 1.) érthetetlennek vélte, hogy DEÁK és KEMÉNY lapja, a *Pesti Napló*, sőt még a határozati párt sajtóorgánuma is miért tanúsít olyan „nagy bizodalmat” MAJLÁTH kormánya iránt.⁶⁰ Igaz, hogy „jósándéku” manőverezést folytatnak a kormány hallgatólágos támogatásával, azonban szétbomlasztják a felirati pártot: „ismered nézetemet a nagy politikai manöverről, melyen keresztül megyünk. Többször mondtam Széchenyinek, s hiszem most is, hogy azoknak, kik egy nép nevében lépnek föl, legjobb politika a nyíltság; mert semmi nép nem diplomata, s a magyar még kevésbé az, mint mások, s támogatására csak addig számolhatunk, míg azt, a mit akarunk, neki megmagyarázhatjuk.”⁶¹ EÖTVÖS József nem akart szakadást előidézni a DEÁK-pártban, ezért lapja „a Napló-nak kormánymagasztalásait nem támadhatta meg.”⁶² Ugyancsak ANDRÁSSY-val közölte egy későbbi levelében (1865. VIII. 10.), hogy a párt szétszakadásának elkerülése végett: „Lapom kevésbé oppositionalis, mint azt magam is kívánnám.”⁶³

ANTALL JÓZSEF

Szamuely Tibor ismeretlen cikkei. SZAMUELY Tibor korán kezdte az újságírást. A győri kereskedelmi érettségi bizonyítványával a zsebében pesti tisztviselői elhelyezkedés után nézett. Be is jutott szerény fizetéssel előbb egy kereskedelmi vállalatba, majd egy biztosító társaságnál próbált szerencsét. De kapcsolatok, protekció nélkül nehezen ment ez abban az időben. Eszébe jutott, hogy már irogatott újságba, igaz, titokban. Egyszer a *Népszavának* is küldött győri diák korában cikket. Az iskola direktorát támadta meg egy március tizenötödiki incidens miatt.

Nyíregyházán JOBÁÉK hetilapjánál helyezkedett el, azután rövidesen Nagyváradra került. Milyen úton-módon, ma sem tudjuk. A *Nagyvárad*i *Napló* munkatársa lett, ahol ADY is feltűnt bátor cikkeivel. ADY LASZKYÉK *Szabadságától* ment át FEHÉR Dezső lapjához, SZAMUELY Tibor viszont a *Napló* szerkesztőjének ezérfele elkötelezettségét megúnva lépett be LASZKY *Szabadság* című lapjához. Egy váratlan összekülönbözés döntötte el SZAMUELY elhatározását. Nagy helyi szenzációt keltett, midőn támadó cikket írt volt gazdája ellen. Cikkében a váradi püspök s egy újságíró dolgát pertraktálta. FEHÉR Dezső sajtópert indított, de miután a bíróság a püspököt is beidézte tanúként, HLATKY főispán közbelépésére visszavonta panaszát. FEHÉR Dezső nem jutott elégtételhez, amiről sok szóbeszéd folyt a váradi helyi politikában. Ennyit tudunk meg HEGEDÜS Nándor, a *Nagyvárad*i *Napló* egykori szerkesztőjétől, és még annyit, hogy számos cikket írt Váradról a *Népszavának* is.

A fiumei *A Tengerpart* újabb szerkesztőválsága ebben az időben vitte SZAMUELY Tibort Fiuméba; utána Budapesten, a *Magyar Kurir* című laptudósítónál helyezkedett el. MALCSINER Emil, régi klerikális újságíró volt a könyvomatos szerkesztője. A klérus, az Actio Catholica és más egyházi intézmények híreit továbbította az újságokhoz illő szubvenció ellenében. Hogy a radikális beállítottságú SZAMUELY hogyan került oda,

⁵⁹ Uo. 118–119. I. *Politikai Hetilap*. 1. évf. 1. sz.

⁶⁰ EÖTVÖS: *Levelek*. 72–73. I.

⁶¹ Uo. 78. I.

⁶² Uo. 72. I.

⁶³ Uo. 80. I.

nem tudom. MALCSINERnek nyilván olcsó munkatárs kellett éppen, s SZAMUELY más híján elvállalta ezt a nem nagyigényű sajtómunkát. Azután az MTI-hez került, miközben a *Népszavának* is irogaott.

Egy délután SZAMUELY félrehívott az Abbáziában asztalunk mellől, hogy bizalmas közlendője volna. Elmondta, hogy vannak témái, melyek beleillenének az én *A Pénzvilág* című lapomba. Másnap hozta is az első kéziratát. Meglepett stílusának könnyed gunyorossága. Elmés volt a cikke, több is annál. A készülő városi választásokról írt, s ennek ürügyén a főváros urainak gazdálkodásáról, a panamákról, a klikkrendszerről. Ez a cikk mélyen bevilágított a pesti Tamanny Hallba, amely hosszú időközön át uralta a városházát.

Néhány részlet ebből a cikkből (1912. okt. 26.):

„Ha Bárczy Istvánban volna ötlet, most apróhirdetésekkal árasztaná el a lapokat s a főváros hirdetési oszlopain — a díj megtakarításával — reklámplakátokat ragasztatna ki talán ezzel a szöveggel:

Szép becsületes ember, legyen városatya!

A hatás kedvéért esetleg egy hatalmas termetű brigantit is lehetne a szöveg fölé rajzoltatni olyan pózban, hogy egy revolverrel invitálja városatyaságra a nyájas járókelőt. Ajánlhatok azonban más ötletet is: rajzoltassák meg Vázsonyit a Lysoformfiú mintájára, ajkán ezzel a naiv kérdéssel:

Nem tudja mire jó a városatyaság?

A nyájas járó-kelő természetesen nem tudna válaszolni a kérdésre, de ez nem baj, mert apróbb betűkkel már ott állna a kérdés alatt a felelet is:

Kijárásoknál csakis szabadalm. városatyákat használjon.

Ha pedig ez a szöveg nem töltené be teljesen a papírost, nagyon kérem az urakat, szorításnak rajta egy kis helyet Ehrlich G. Gusztáv Meidinger-kályháinak, Magyar Miklós szénnagykereskedésének, Hüvös Iván balletjének, Krausz Simi tőzsdemanipulációinak és a Közúti áldozatainak. Mindezekben nincs mit takargatni a fővárosnak, de talán nem megérdemlik ezek a jó urak, hogy a főváros jóvoltából egy kis reklámhoz jussanak? Más úgy sem szerezhetnek a fővárosnál. Aki ennek az ellenkezőjét állítja, az közönséges, komisz rágalmozó. Így többek között:

komisz rágalom, hogy Krausz Simi és Sándor Pál azért akarják a legközelebbi választáson behozni a saját exponenseiket a törvényhatósági bizottságba, mert egyre jobban közeleg a Közúti megváltásának az ideje;

komisz rágalom, hogy Krausz Simi 800.000 koronát keresett a Krausz—Mayer-féle telekvásárlás közvetítésével;

komisz rágalom, hogy a főváros a sárba dobta a millióit, amikor Krausz Simi közvetítésével megvásárolta a Krausz—Mayer-telkeket, mert ezek a telkek a tervbevett bérházépítés céljaira nem használhatók, de nyáron nagyon szép bogáncskörök virítanak rajta;

komisz rágalom, hogy Márkus József Budapest volt főpolgármestere, tényleges munkapárti képviselő a legközelebbi városatya választásoknál azért száll harcba az Erzsébetvárosban az Ehrlich-klikkel, mert az Erzsébet sugár-út, amelynek mentén igen sok szép telke várja egy szebb kor eljövételét, még mindig nincs biztosan eldöntve;

komisz rágalom, hogy Ehrlich G. Gusztáv a Dohány utcát szeretné sugárúttá fejleszteni, úgyszintén rágalom az is, hogy a város árvaszéki pénzeket helyezett el az Erzsébetvárosi Takarékpénztárnál.”

Cikkének nem várt sikere volt. Ily leplezetlen nyíltsággal még nem írtak a városházi élet rejtelméről. A kollegákat meglepte cikkének gunyoros stílusa, mely publicisztikai képességeit is megcsillogtatta. Ezek után biztattam, folytassa várospolitikai kritikáit. Hamarosan át is adta újabb cikkét, amely *Erdőben vagyunk?* címen ismét a fővárost ostorozta. Keményen odaszólt: „Rémes. Amerre nézek, mindenütt panamavád

üti fel a fejét. De igaz mind, vagy legalábbis a legtöbb.” Majd fölveti a kérdést: „mikor fogják a rendszert a mai urakkal végleg elsöpörni?” Választ nem vár sem ő, sem a lap. Két hét múlva ismét a főváros kerül terítékre. Most *Győztesek és halottak* címen tekinti át a fővárosi választás eredményét. A győztesekről is, az elbukottakról is jellemző, találó megjegyzései vannak. S a konklúziója: sírni lehet azon, hogy milyen emberekben „összpontosult” a választópolgárság „bizalma”. Ezek után következnek a portrék a győztesekről, s a legyőzöttekről. Kis publicisztikai miniatűrök ezek.

SZAMUELY Tibor így lett állandó munkatársa *A Pénzvilágnak*. Írt nemcsak név-aláírásával, de névtelenül is. Bizonyos esetekben nem volt kíváncsi elárulni a cikk szerzőségét. Emlékszem, egyik cikkét, az egyház adóeltitkolásairól *Egy adóellenőr* jelzéssel közöltem. S aztán következett az ő hozzászólása az ügyhöz, s ezt csupán — y — jelzéssel kívánta publikálni. Sok-sok kis glosszával gazdagította a lap kedvelt, akkoriban joggal méltatott vezető rovatát, amely *A véka alól* címet viselte. Afféle finomművi publicisztika zajlott itt, *Az Ujság* című napilap *Rovás* rovatához hasonlóan, azzal a különbséggel, hogy éles hadakozást űztünk benne személyek és események körül, aktuális gazdaságpolitikai dolgokról. Néhány sorban minisztereknek, államtitkároknak, közgazdasági potentátoknak mondtunk oda. Különösen kedvelte SZAMUELY ezt a rovatot, amelybe ő is írt, de az idő távlatából lehetetlen biztosan állítani, hogy a sok közül melyik írás ered az ő tollából. Tizenhat, részben teljes névaláírásával jelzett, részben Sz. T. vagy Sz., részben — y — jelzésű cikkét mint hitelesen az ő írásait közölte a lap 1912 és 1914 között.

A városok hitelszükségletéről, a győri ágyúgyári panamáról szól két, illetve egyik cikke. Ezek a leleplező írások méltó feltűnést keltettek abban az időben. Bátran írta le a szót: *panama*, mert alapjában az is volt a győri ágyúgyár, amely végül fölépült, de mire üzembe kerülhetett, nem volt rá szükség. Cikkeit általában gazdag adatanyag, kemény kritika jellemezte.

A Magyar Kurir azért volt számára hasznos, mert ott nyílt alkalma, de lehetősége is belelátni az egyház rejtelmes gazdasági dolgaiba, üzleteibe, birtokpolitikájába és a klérus hatalmi szervezeteibe. Első, ebből a témakörből szóló cikke az egyházi vagyont ismertette. (1913. febr. 29.) Kimutatta, hogy „a 2 487 431 kat. hold egyházi birtok értéke csaknem ezer millió koronára becsülhető. Ehhez hozzáadva az értékpapír és készpénz-állományt, bátran állíthatjuk, hogy a magyarországi katolikus egyház vagyona a másfél milliárd koronát meghaladja. Ez a szédületes nagy vagyon évenként az egyházi birtokok tolvaj és rabló kizsákmányolása mellett is még mindig 80—90, jobb években pedig 100 millió koronát jövedelmez. Szinte kedvem volna e pazar számokkal szembeállítani a kivándorlókat, az analfabétákat, az öngyilkosokat és az árverezések statisztikai adatait.”

A vér városa című cikkében Nagyváradi gazdasági krízisét ismertette és bírálta (1913. márc. 15.). Erre a cikkére az egyik nagyváradi újság reflektált támadóan, mire SZAMUELY *Személyes kérdésben* adta meg neki a gúnyos, éles, de indokolt választ. *A pusztuló zseni* című cikkében (1913. nov. 29.) TISZA István eladósodásáról ad hiteles képet, de rámutat arra is, hogy tíz év alatt a földbirtok eladósodása Magyarországon 500 millióról 1507 millióra nőtt. Ugyanakkor TISZA hétezer holdas geszti birtokára 3,2 millió koronával tartozik. Ha a „kitűnő gazdának” ezt a csöppet sem fényes vagyoni helyzetét vizsgáljuk — írja —, szinte hajlandók vagyunk megérteni, hogy miért nem költött TISZA István a sajátjából az aradi választásokra, és miért fintorította el orrát a pinkapénz bűzétől és az udvari tanácsosi sápok szagától? Az igazság az, hogy TISZA kénytelen volt elfogadni a bárói viselkedésben szenvedő NEUMANNOK pénzét, mert az aradi választás milliós költségét az adósságokkal terhelt geszti birtok jövedelméből fedezni már nem lehetett. Támadó cikkeire nincsen válasz. Nem is lehetett.

Belemerült az egyházi birtokok megváltásának kérdésébe. Akkoriban az egyik közgazdász kamatozó kötvények kibocsátása útján javasolta lapomban az egyházi birtokok megváltását, SZAMUELY elutasítja az ilyenfajta megoldást, amely különben sem akceptálható pénzügypolitikai okoknál fogva. Azt írja (1913. dec. 6.): „az egyháztól csak erőszakkal lehet elvenni a földet és ezt az erőszakot mihamarább végre is kell hajtani. Az erőszak alatt természetesen a törvényhozási határozatot értem, mely ellen az egyház legfeljebb csak az égiekhez protestálhatna. Ennek a törvényhozási határozatnak igen sok jogalapot lehet találni a magyar jogtörténetben.” Ezután kimerítően idézi az egyházi birtokok származását, és nem teljesített ellenszolgáltatásait. A *papok közgazdasági tevékenysége* című cikkében (1914. febr. 14.) sorra veszi a papság elhelyezkedését bankok, takarékpénztárak és más vállalatok keretében. Alapos kutatás, adatgyűjtés eredménye ez a cikk, melyre ugyancsak nem akadt válasz.

Irt ezekről a témákról FÉNYES Samu *Utörő* című lapjában is. FÉNYES Kassáról jött fel Pestre, s itt egy színpadi művével, a *Kuruc Feja Dáviddal* gyorsan érkezett be a neves írók sorába. Ő kitartott a lapja mellett, s mikor harcos kiállása miatt a Tanácsköztársaság bukása után emigrált, Bécsben adta ki a lapját. Ő maga írta, szerkesztette, tördelte és hordta ki akkor gyérszámú olvasóihoz.

SZAMUELY utolsó cikke, amelyet szígnált, 1914 februárjában jelent meg lapomban. Azután is írt a lapba, de csak névtelen glosszákat. Említette, hogy nyáron utazásra készül, s arra gyűjtögette a pénzt. Szerettem volna számára az Ujságíró Egyesület egyik ösztöndíját megszerezni, de erre már nem adódott lehetőség. Én július közepén külföldre utaztam, útközben ért Bécs ultimátuma. Hazajövet hamarosan magam is bevonultam.

FODOR OSZKÁR

Tiétek a föld! (Egy halálraftélt és mégis élő könyvecskéről.)¹ A Horthy-korszak sajtóviszonyait kutatva, a régi periratok között böngészve az ember nemritkán találkozik az első magyar köztársasági elnök, KÁROLYI Mihály nevével.

1923-ban megvonják a postai szállítás jogát *Egy egész világ ellen* című, Münchenben megjelent könyvétől. A *Belügyi Közöny* december 30-i száma a következő megjegyzéseket fűzi a kitiltáshoz: „... a megejtett puhatolózás szerint a könyv Magyarország területén forgalomba hozva egyáltalán nem lett. S csupán a külföldi kiadó cég által beszállítani kívánt egy csomag könyv vétetett őrizetbe az eljáró vámközegek által és terjesztetett be további illetékes közigazgatási eljárás végett a m. kir. Belügyminisztérium hatáskörrel bíró ügyosztályához.”

1925-ben az *Amerika Károlyi mögött áll* című röplap betiltásával találkozunk, 1926-ban lefoglalják a *Károlyi Mihály levele a magyar munkássághoz* című kiadványt.

A *Tiétek a föld!* pere hosszú éveken át folyt. 1932-ben kezdődött, s végül tíz esztendő múlva, 1942-ben mondották ki az elévülést.

Az ügy BARÓTHY Pál királyi főügyész 1932. március 3-án kelt indítványával kezdődik, amelynek lényege: bocsásson ki a vádtanács körözést KÁROLYI Mihály ellen.

Érdekes, hogy a vádirat elkészítéséhez több mint három esztendő volt szükséges, 1935. augusztus 26 a keltezése. A királyi ügyész jó érzékkel emelte ki a könyvecske leglényegesebb részeit, szószerint idézve hosszabb szakaszokat; az indokok pedig szintén

¹ KÁROLYI Mihály: *Tiétek a föld! Üzenet a magyar földművelészegénységnek*. Páris, 1931, ny. n. 62 l.

rátapintanak a lényegre: „... nyílt izgatás a kommunista forradalom céljai, módszerei mellett...”

A királyi ügyész gróf KÁROLYI Mihályt az 1921. évi III. törvénycikk 5. paragrafusának 1. bekezdésébe ütköző, az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló izgatás, és a 7. paragrafus 1. bekezdésébe ütköző, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség elkövetéséért vádolja. Idézi KÁROLYI röpiratának azt a célkitűzését, hogy amit annakidején a Tanácsköztársaság nem valósított meg, KÁROLYI hirdeti és megvalósítására törekszik. Kiemeli a röpiratnak a „nyugati prókátor-demokráciával” foglalkozó részét: „A választójog és a többi szabadságjog addig csak szóbeszéd, amíg a nagybirtokost, a nagytőkést, az uzsorást, a püspököket, szóval a munka kizsákmányolóit ki nem tettük a hatalomból. Nekem más demokrácia kell: az igazi! Az, ami ott kezdődik, hogy a földműves a földet, a munkás a gyárat, a bányász a bányát és a vasutas a vasutakat a közösség javára kezébe veszi. Akkor aztán lehet demokráciáról, népuralomról beszélni. És akkor, de csakis akkor lesz igazi béke is, mert megszűnik a háború oka: a tőkésuralom kormányainak egymás ellen acsarkodó halálos versenye.”

Idéz részleteket a *Mi az a világválság?* című fejezetből, amelyben KÁROLYI Mihály kifejti nézeteit a kapitalista gazdálkodás szükségszerű, elkerülhetetlen válságáról, a tömegek borzalmas nyomoráról, arról, hogy a kapitalista „racionalizálás magához a kapitalista rendszer összeomlásához fog vezetni.”

Különösen szemet szúrt a horthysta ügyészségnek a könyvecskének a Szovjetunióval foglalkozó több fejezete. Ezekben a fejezetekben a szerző világos logikával kimutatja, hogy míg az egész világon nő a munkanélküliség, egyetlen államban, a Szovjetunióban nincs többé munkanélküli. Kiemeli — amit az ellenség is kénytelen elismerni —, hogy a Szovjetunió az első állam, amelyben az történik, amit a dolgozók érdeke és akarata diktál. „A mai orosz erőfeszítésben épp az a nagyszerű, hogy a munkások önmagukért, saját gyermekeikért, saját jövőjükért nélkülöznek, áldoznak és küzdenek, és nem a Weisz Manfrédokért, nem az Eszterházyakért, nem az egri káptalanért!” — idézi a vádirat. S a továbbiakban következő lángoló szavak valóban felháborítók lehetnek az osztálybíráóság szemében: „...nem lehet már gátat építeni a folyton hangosabban kiáltó, dübörgő hívás elé, ami árad, mint a víz, száll, mint a levegő: föld és város proletárjai egyesüljete! Tiétek a szó, akik a kaszát és kalapácsot fogjátok, mert a ti kezetekben van az ország sorsa! Mert két világ áll egymással szemben: a régi és az új. A régi: a jobbagysors, az éhbér, az elnyomás, a tudóvész, a pálinka, a düledező szurtos viskó, lyukas csizma, csendőrruralom, papi bolondítás és ezzel átellenben a fényben úszó kastély, a gögös bankpalota, a hazugság parlamentje. Az új: paraszt és munkásuralom, biztosított megélhetés, beteg, rokkant és aggkori biztosítás, ahol a terhes asszony négy havi állami ellátást élvez, ahol az ingyenes és általános népoktatás nemcsak törvény, de már-már százszázalékos valóság, ahol a munka nem szűgyen, vagy rabszolgasors, hanem az egyedüli tisztesség és méltóság...”

Fenti sorokban KÁROLYI — amint azt a királyi ügyész vádiratában megállapítja — az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatását és megsemmisítését követelte és erre izgatott.

A továbbiakban idézi a vádirat KÁROLYI részletes elemzését a koldussorban tengődő magyar földművesek életéről, s e koldussors okairól. Konkrét adatokat szolgáltat a horthysta „földreformról” és annak következményeiről, a népbutításról, a katonai handabandáról, a csendőrségi és börtönügyi kiadásokról, a bankuzsoráról. A vádirat tehát kimondja: KÁROLYI olyan valótlan [!] tényeket állított és terjesztett, amelyek a magyar állam és magyar nemzet megbecsülésének csorbítására és hitelének sértésére alkalmasak.

Még annak az évnek a telén, 1935. november 15-én megtartották a zárt tárgyalást, ahol KÁROLYI védője megállapította, hogy a füzet sem rágalmozást, sem izgatást nem foglal magában. Ugyanezen a napon meghozta ítéletét a budapesti királyi büntető-törvényszék. A GADÓ-tanács elkobzásra ítélte a füzetet, megállapítva a vádlott bűnösségét mindkét bűncselekményben. A tábla 1936. július 2-án hozott döntésében jóváhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét. Az „Idézés”-re — a *Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője* 1935. október 25-i száma felhívta a Párisban tartózkodó KÁROLYI Mihályt, hogy jelenjen meg a főtárgyaláson — természetesen nem volt válasz, így a vádlott nélkül hozták meg az ítéleteket, az iratokhoz csatolták a személyleírás-körözést. Végül, 1942-ben a királyi ügyész indítványára kimondták az ügy elévülését.

Az inkriminált kis könyv megtalálható a Párttörténeti Intézetben őrzött peranyagban. Rajta az ügyészégi pecsét, s a könyv több lapján kék ceruzajelek, több helyütt odajegyezve a hírhejt 5. és 7. paragrafus.

A periratok bönégészője elgondolkodik, hogyan keletkezett ez a kis könyv, mi lett a sorsa, kik olvasták, milyen emberek, eljutott-e egyáltalán azok kezébe, akiknek írójuk szánta, vagy a horthysta hatóságok kívánsága szerint minden példányát elko-bozták?

Sokat erről nem tudunk most mondani, a kérdések egy része válaszatlan marad. Némi fény mégis derül. A könyvecske eszméileg harmonikusan illeszkedik bele szerzője életébe, politikai tevékenységébe. A nagybirtokos arisztokrata, aki 1919 februárjában saját kezével verte le kápolnai birtokán a földosztást jelző cövekeket, az emigrációban is hű marad eszméihez, amelyek mind tisztábban kristályosodnak ki benne. KÁROLYI az emigráció éveiben is a magyar munkásokért és parasztokért harcolt. Osztályával szembefordulva egész életén át a haza és a nép ügyét, az emberi jogok ügyét szolgálta.

S hogy kik olvasták a kis füzetet, erről egyelőre keveset tudunk. BORSÁNYI György: *Adalékok a kommunisták magyarországi pártja szervezeti fejlődéséhez* című cikkében (Párttörténeti Közlemények. 1962. 1. sz.) az 1928—1932-es évek munkásmozgalmával foglalkozva, említést tesz arról, hogy 1930 nyarán — az áprilovkai kongresszus munkája nyomán — egymás után alakultak a kommunista sejtek és több vidéki városban létrejött a kerületi bizottság. „Fontos kapcsolatokat építettek ki Kalocsán, Kunszentmártonban, Dunapentelén, Ózdon, Cegléden, Csongrádon és másutt.” (59. l.) A KMP kalocsai kapcsolataira találunk utalásokat a *Tiétek a föld*, továbbágazó perirataiban. Ezek a periratok 1932-ből származnak, és elárulják, hogy kalocsai munkások álltak az osztálybíróság előtt KÁROLYI könyvének olvasása illetve terjesztése miatt.

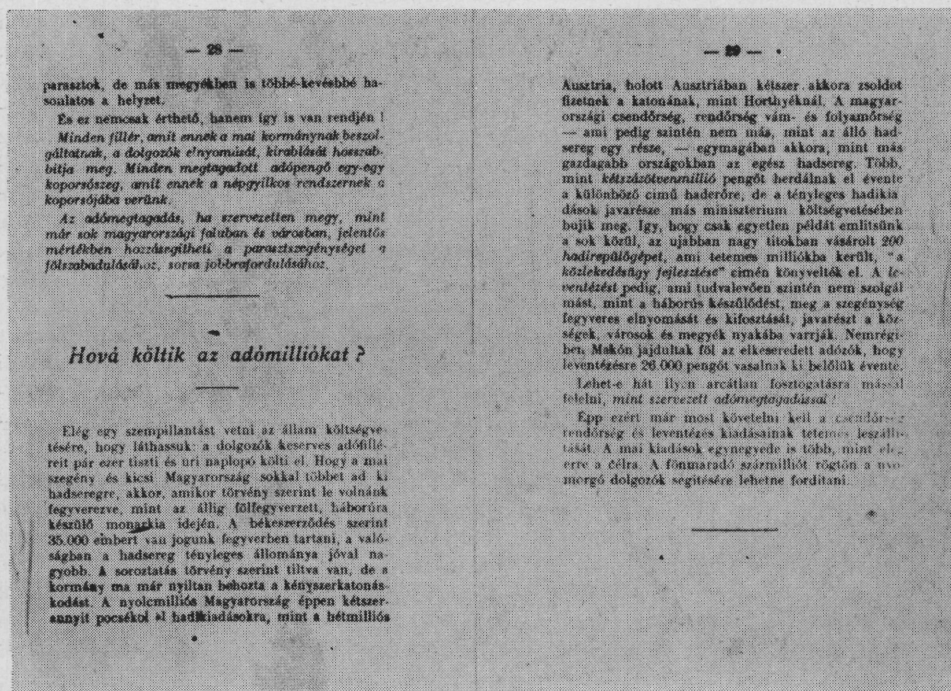
Kik ezek a munkások? Hogyan élnek? Hogy gondolkoznak?

A kalocsai rendőrkapitányság detektívesoportjának vezetője írásban jelenti az igazságügyminisztériumnak, hogy egy BEKE Károly nevű embertől elkoboztak egy példányt a brosurából, BEKE a könyvet BAGÓ Istvántól kapta. BEKE — kömüvessegéd, BAGÓ István — napszámos, RIDEG Kálmán, — kinek kezén szintén átment a könyvecske — géplakatos segéd, NAGY Lajos, aki a könyv terjesztése miatt 1 hónap és 3 hét fogházat kapott — kovácssegéd.

A vádlottak tagadtak. Ma már nehéz lenne rekonstruálni az igazságot. Mindenetre, a szűkszavú vallomások és a bő vádak — a sorok között is sokmindent elárulnak. A periratok beszámolnak arról, hogy a 24 éves nőtlen, vagyontalan, 6 elemít végzett NAGY Lajos kalocsai lakos, munkát keresve, a budapesti József utcai munkaközvetítőben megismerkedett egy fiatalemberrel, aki 5 példányt adott át neki a füzetből. A fiatalembernek sem nevét, sem személyleírását nem adja. A vádirat az 1921. III. tc. 1. paragrafusának 2. bekezdése alapján az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló vétséggel vádolja, mivel NAGY a füzetet olvasás céljából átadta RIDEG Kálmánnak... A periratok között egy munkakönyv szerepel, NAGY hamis néven keresett állást. Ez

1. ábra

2. ábra

arra utal, hogy már szervezeten benne kellett lennie a mozgalomban, ezzel vádolták a bírák is. Milyen körülmények között élt NAGY családja? Igen jellemzően villantja ezt fel a vádlott édesanyjának szükséztű vallomása: „... az idősebbik, Kálmán, 3 éve kint van Törökországban és ott mint ács dolgozik. Férjem kovácsmester, de kb. 3 éve nem folytatja az iparát, mert munkája nincsen... Összesen hét gyermekem van...”

Hasonló RIDÉK Kálmán sorsa: „Szakmámban kb. 1930 óta vagyok munka nélkül, bár megpróbáltam vidéken is elhelyezkedni. Leginkább téli időben nincs munkám. Jelenleg a városnál dolgozom ínségmunkán. Feleségem és öt gyermekem van...”

BEKE Károly így vallott: „Szakmámban munka nélkül nem igen voltam, mert ha másutt nem is, de a városnál mindig kaptam tatarozási munkát. Jelenleg is dolgozom az eperföldi templom építkezésénél 55 fillér órabérért. Feleségem és tíz gyermekem van, a legidősebb 15 éves, ez 12 fillért keres óránként, mint tanonc, családomat az én keresetemből kell eltartanom. 1919 óta semmiféle párt vagy szakszervezet tagja nem vagyok. Bár a nehéz megélhetés és a súlyos gazdasági helyzet igen nagy feladat elé állít abban a tekintetben, hogy 11 tagú családomat el tudjam tartani, mégsem vagyok híve azon törekvéseknek, amelyek az állam rendjét erőszakosan akarják megváltoztatni, így tehát nem vagyok kommunista érzelmű, csupán méltányosnak tartanám azt, hogy a megélhetést és a munkaalkalmat, kereseti lehetőségeket mindenki részére egyformán biztosítsák...”

Ugy gondoljuk, ez a vallomás, a maga egyszerűségében mindent elárul. Tizenkét tagú család 55 és 12 fillér órabérrel... Bár a vádlott azt mondja, nem kommunista érzelmű — lehet, hogy ez igaz, bár az is egészen nyilvánvaló, hogyha az lett volna, akkor sem mondhat mást, — de megélhetésről, munkaalkalomról, sőt méltányosságról beszél a Horthy-bíróság előtt.

Még többet tár fel a 38 éves BAGÓ István kihallgatása: „Feleségem és két gyermekem van... Kubikos és napszámos munkával foglalkozom, munkaalkalom esetén 2 P. napszámért. A mai gazdasági viszonyok miatt a földmunkásoknak nem sikerült, mint az máskor lenni szokott, a nyáron annyit keresni, hogy a nyáron teljesített munka után szerzett jövedelemből a téli szükségletet is fedezhessük s mert télen földmunka nem igen volt, a kubikosok legnagyobb része ú.n. munkanélkülivé vált... az tény, hogy a mai gazdasági helyzet illetve a nehéz megélhetési viszonyok miatt elégedetlenek vagyunk és talán azért tűnünk fel olyan színben, mint akik az állami és társadalmi rend ellen vagyunk, mert iskolázatlanságunk miatt talán nem helyesen fejezzük ki magunkat, illetve juttatjuk kifejezésre azt, hogy dolgozni szeretnénk, hogy családjunk megélhetését szűkösen is, de biztosíthassuk... Nem tudtam, hogy a könyv terjesztése tilos.”

A budapesti büntetőtörvényszék 1932. december 23-án kelt ítélete BAGÓ Istvánt 3 hónapi fogházra ítélte, mint főbüntetésre, ezen kívül 3 évi hivatalvesztésre és a politikai jogok gyakorlásának ugyanilyen időtartamú felfüggesztésére, az 1921. III. t. c. 7. paragrafusának 1. bekezdése alapján. A könyvet tőle kobozták el, erről tanúskodik a *Büntetési jegyzék* és a könyvnek az iratokhoz mellékelte példánya. Az ügy folytatódott a következő évben. 1933. március 7-én STRACHE Gusztáv királyi főügyész fellebbez a büntetés súlyosbítása céljából. A tábla ugyanez év júniusában a bizonyítás kiegészítését rendelte el, majd 1934. február 23-i ítéletében a büntetést 3 hónapról 6 hónapra emelte fel, kommunista szervezkedésben való részvétel miatt.

BAGÓ István a *Tiédtek a föld!* perével egyidőben ugyancsak a bíróság előtt állott egy más ügyben is. A budapesti büntetőtörvényszék B. V. ⁶⁴⁴¹ 10 számú ítéletétanúskodik erről. A BAKSA József és társai elleni ügyben szerepelt ő is. A perbefogottakat az állami és társadalmi rend felforgatásával vádolták. „Bagó István... az illegitím

sajtótermékek átvételével és terjesztésével foglalkozott... Bagó István vádlott is tagad..."

Mindez azt mutatja, hogy a bíróság elé állított, keserves, küzdelmes életet élő és már nem is egészen fiatal munkásemberek nem véletlenül forgatták KÁROLYI könyvét. Tudták, miről van szó. Vigyáztak arra, hogy a bíróság előtt tanulatlan, jámbor munkásoknak mutassák magukat, akikhez egy-egy ilyen könyv csak „véletlenségből” került. A BAKSA-per megmaradt iratai azonban arról tanuskodnak, hogy a KMP a munkásmozgalom fellendülésének éveiben gyors ütemben hatolt be nemcsak a városi, hanem vidéki munkások soraiba is. Arról is tanúskodnak ezek a periratok, hogy az írott betű, a könyv erős fegyver volt a párt kezében, komoly segítséget nyújtott a munkások felvilágosításában.

KÁROLYI „Üzenete a földművesszegénységnek” — eljutott azokhoz, akiknek szánta. S a célok, amelyeket világosan körvonalazott az üldözött könyvecskében — valóra váltak.

MARKOVITS GYÖRGYI

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Régi magyarországi nyomtatványok a szlovákiai gyűjteményekben. A Magyar Tudományos Akadémia — a Könyvtörténeti Munkabizottság javaslatára — lehetőséget biztosított számomra, hogy 1962. április 24 és június 18 között nyolc hétig a szlovákiai gyűjteményekben régi, 1712 előtt megjelent magyarországi és magyar nyelvű nyomtatványok után kutathassak.

Tanulmányutam során az alábbi 32 városban levő 65 gyűjteményben dolgoztam: Alsókubin, Bártfa, Besztercebánya, Betlér, Csetnek, Divék, Eperjes, Igló, Jászó, Kassa, Késmárk, Kistapolcsány, Körmöcbánya, Liptószentmiklós, Losonc, Lőcse, Nagypapony, Nagyőr, Nagyrőce, Nagyszombat, Nyitra, Poprád, Pozsony, Radvány, Rimaszombat, Rózsahegy, Rozsnyó, Szepeshely, Tiszolc, Trencsén, Turócszentmárton és Vágújhely. Ennek az ismertetésnek a keretei nem adnak lehetőséget, hogy valamennyi gyűjteményről részletes és kimerítő tájékoztatást lehessen nyújtani, bár ez sem lenne haszontalan, hiszen a jelentősebb régi állománnyal rendelkező szlovákiai könyvtárakról az utolsó átfogó áttekintést a magyar szakirodalomban a *Magyar Minerva* utolsó előtti évfolyama nyújtotta az 1912—3. évről. Az azóta eltelt félévszázad során természetesen hatalmas változások mentek végbe az ottani könyvtárak helyzetében is. Még a legutolsó szlovákiai összefoglalást is¹ ma már sok szempontból meghaladottnak kell tekinteni a legutóbbi években bekövetkezett változások miatt. Mindezek után világos, hogy milyen értékes az az áttekintés, amelyre ezen út során sikerült szert tenni, különösen ha figyelembe vesszük, hogy számos korábbi könyvtári egység — nem mindig következetes módon — többfelé is szétesett.

Mindezek előrebocsátásával az alábbi gyűjtemények rövid ismertetését tartottam feltétlenül közzelendőnek:

Pozsony, Egyetemi Könyvtár. Ide került a harmincas években a SZABÓ Károly által „pozsonyi r. k. gymnasium”-ként megjelölt gyűjtemény is, amely nem más, mint a volt nagyszombati, majd pozsonyi jezsuita iskola tanári könyvtára. Az itt korábban nyilvánított másfélszáz RMK kétharmada hozzáférhető, a maradék — főleg a magyar nyelvűek — még nem nyertek feldolgozást. Az említett gyűjteményen kívül az elmúlt évtizedek során több mint száz további RMK került az Egyetemi Könyvtárba, ahol így ma már 223 ilyen művet tartunk nyilván.

Pozsony, Matica Slovenska fiáléja. A volt ferences rendház épületében nyert elhelyezést ez az új alapítású intézmény, ahová a szlovákiai volt szerzetesi könyvtárak jelentős része került. Eddig csupán e könyvanyag kisebb részét tárták fel katalógusokban, s máris 503 RMK-t vehettünk nyilvántartásba. A legutóbbi időkben meggyorsult feldolgozó munka reményt nyújt arra, hogy néhány éven belül teljes áttekintést szerezhetünk e könyvanyag felett is. Ennek során az RMK kötetek számának jelentős emelkedésére számíthatunk.

¹ BALENT, Boris: *Historické knižné fondy na Slovensku*. Knižnica. 1955. 15—19. l.

Turócszentmárton, Matica Slovenska. Ez a könyvtár SZABÓ Károlynál még nem szerepelt mint lelőhely. A legutóbbi évtizedek rohamos fejlődése során — mint a szlovák nemzeti könyvtárba — igen sok könyv és közöttük számos ritkaság került ide. Ma 269 RMK-művet tartunk innen nyilván, ezek közül nem kevesebb, mint 37 unikum, amelyeknek jelentős része eddig számunkra teljesen ismeretlen volt.

Divék, Matica Slovenska. A tócszentmártoni könyvtár divéki részlegében őrzik Anton BANÍK rendkívül gazdag könyvtárának nagyszombati nyomtatványokból álló különgyűjteményét, amelyet a Matica Slovenska megvásárolt. Az ebben található 200 RMK közül hét eddig teljesen ismeretlen volt.

Nagyappony, Zay-könyvtár. A ZAY-család könyvtárát évszázadokon át gyűjtötte és szervesen fejlesztette tovább zayugróci kastélyában, ahonnan a mintegy 15 000 kötetből álló gyűjtemény a legutóbbi években került át a nagyapponyi volt APPONYI-kastély könyvtártermének karzatára. (A három nagy árverés során értékeitől zömmel megfosztott volt bécsi, illetve pozsonyi APPONYI-könyvtár hasonló terjedelmű maradéka a terem földszintjén helyezkedik el.) Miután a ZAY-család a kevés evangélikus vallású magyar főúr közé tartozott, könyvtárában tucatnyi olyan magyar nyelvű evangélikus nyomtatvány maradt reánk a XVII. századból, amelyek máshol mind elpusztultak. Bibliográfusaink e gyűjteményt eddig nem vizsgálták át. Így a most végzett és csakis a RMK-kra szorítókozó kutatás eredménye (79 RMK példány) arra utal, hogy e könyvtártörténeti szempontból is jelentős gyűjtemény alaposabb átvizsgálása más területek részére is komoly lehetőségeket ígér.

Nagyszombat, Szent Adalbert Egyesület könyvtára. Itt elsősorban a nagyszombati nyomtatványok gyűjtésével foglalkoznak, de akad más városokban készült kiadvány is. Összesen 113 RMK példányt sikerült nyilvántartásba venni.

Ismételten hangsúlyozni kell, hogy a gyűjteményekre vonatkozó fenti kis áttekintés csakis azokra a nagyobb, illetve fontosabb RMK anyaggal rendelkező könyvtárakra vonatkozott, amelyekről a hazai szakirodalomból eddig nem volt tudomásunk. Ezeken kívül még számos olyan könyvtár található Szlovákiában, amelyek gazdag RMK-állománya — legalábbis részben — már eddig is köztudott volt. Így száznál több RMK-t találunk a nyitrai püspöki könyvtárban, az alsókubini Csaplovics könyvtárban, az eperjesi volt evangélikus liceumban (ma a Kassai Állami Tudományos Könyvtár eperjesi részlege), a kassai volt jogakadémia könyvtárában (ma az Állami Tudományos Könyvtár), a késmárki volt evangélikus liceum könyvtárában (ma a Matica Slovenska filiáléja), a körmöcbányai volt ferences könyvtárban (ma a Matica Slovenska filiáléja), a lőcsei evangélikus egyház könyvtárában, a pozsonyi volt evangélikus liceum könyvtárában. A felkeresett szlovákiai gyűjteményekben összesen 3430 példányt vettem nyilvántartásba, amelyek az RMK első vagy második kötetébe tartoznak. Ezek közül korábbi nyilvántartásaink alapján csak 898 példányt ismertünk.

A több mint két és félezer új példány között számos eddig részünkre teljesen ismeretlen nyomtatvány is került napfényre. Ezeknek első, csupán a legfontosabb adatokat tartalmazó jegyzékét közöljük az alábbiakban:

1. [PÉCSI Lukács: *Magyar kalendárium az 1589. évre.* Nagyszombat, 1589.] 8° [32 + ?] lev. Nagyszombat, városi levéltár (3 töredék)
2. PÉCSI Lukács: [*Kalendárium az 1595. évre.* Nagyszombat, 1595.] 8° [32 + ?] lev. Nagyszombat, városi levéltár (3 töredék)
3. VÁMOSSI Gergely: *Keresztieni Es Igen Draga Könyvetske.* Lőcse, 1614. 8° [8] 356 [8 + ?] l. Zay-könyvtár (2 csonka példány)
4. *Keresztényi Enekek, mellyekkel az Magyar Nemzetben reformáltattott Ecclesiákban . . .* Lőcse, 1629. 16° [12] 552 [12] l. Zay-könyvtár
5. *Keresztényi Istenes és ájtatos Imadsagok.* Lőcse, 1629. 16° [12] 271 [4] l. Zay-könyvtár
6. *Isten eleibe föl-botsátando Lelki jo illatokkal tellyes Arany Temienző.* Várad, 1652. 12° 310 [2] l. Zay-könyvtár

7. HRABOWSKI, Petrus: *Manuale Latino-Hungarico-Sclavonicum*. Bártfa, 1668. 12° [12] 118 [2] 59 [2] 352 [6] 1.
[RMK II. 1121 magyar rész nélkül ismerte!]
Matica Slovenska; Tranoscus (csonka); Turócszentmárton, Boris Bálint (csonka)
8. SIDERIUS János: *Kisded Gyermeknek való Catechismus*. Lőcse, 1672. 12° [24] lev.
Zay-könyvtár
9. *Az Sz. David Profetának ékes rytmusu Soltarival ... tellyes könyv*. — *Buzgó hálaadások*. Lőcse, 1673. 12° [2] 618 [16] 58 [2] 1.
Zay-könyvtár
10. SZENCZI MOLNÁR Albert: *Szent David Királynak ... százötven Soltári*. Lőcse, 1675. 12° 426 [17] 1.
Zay-könyvtár
11. SZENCZI MOLNÁR Albert: *Szent David Királynak ... százötven Soltári*. Kolozsvár, 1676. 8° 355 [17] 1.
Zay-könyvtár
12. *Eliz Vitae, Az Az Eltettő Nedvesseg*. Kassa, 1685. 8° [6] 37 [1] 1.
Zay-könyvtár
13. CANISIUS, Petrus: *Catechismus Latino-Ungaricus*. Nagyszombat, 1688. 12° 94 l.
Matica Slovenska
14. *Evangeliumok és Epistolák*. Bártfa, 1698. 16° A^a—Y^a Bb^a—Gg^a ívek. [Nem I. 1517!]
Késmárk
15. *Az Anyaszentegyházbéli közönséges Isteni tiszteletekre rendeltett ... könyv*. — *Buzgó Imádságok*. Kolozsvár, 1703. 12° [2] 403 [11] 52 l.
Késmárk
16. BÉL Mátyás: *Le-rajzolása a főbb Jó Tselekedeteknek*. [Halle,] (1704.) 2° [4] 1.
Pozsony, lyceum
17. SZENCZI MOLNÁR Albert: *A Szent David királynak ... százötven Soltári*. Debrecen, 1705. 12° [4] 344 [4] 1.
18. (MAGULACS Péter—VICZAY Péter): *Egynehany butszuo es siralmas versek ...* (BENEDEK Jánosról.) Wittemberg, 1711. 2° [2] 1.
Matica Slovenska
19. *Calendarium novum issu Gregorii XIII ... Nicolaum Telegdinum ... auspicium*. Nagyszombat, 1583. 74¹/₂ x 28¹/₂ cm., egyleveles
Nagyszombat, városi levéltár (3 pld.)
20. *Libellus elementalis. Pveritiae Bartphensis*. [Bártfa, 1585 előtt] 8° [36] lev.
Eperjes
21. MUDRONIUS, Andreas: *Torvis Reverendissimi ... Andreae Mednenski sponsi : Et ... Catharinae Caroliae ... Casparis Carolii ... filiae, sponsae*. Bártfa, 1597. 4° [8] lev.
Matica Slovenska
22. *In obitum Piae, Honestae ... Catherinae Pap ... Coniugis ... Georgii Zabo de Göntz*. Bártfa, 1598. 4° [12] lev.
Matica Slovenska
23. (PILCIUS, Caspar): *Himni Tres*. Vizsoly, 1598. 4° [4] lev.
Matica Slovenska
24. MOLNÁR [Gregorius] Georgius: *Elementa Grammaticae Latinae*. Kassa, 1611 (?) 8° 207 l.
Pozsony, Matia Slovenska
25. *In obitum Viri ... Johannis Farschi Tribuni ... Bartphensis*. [Lőcse,] 1614. 2° egyleveles
Bártfa, múzeum
26. RAMUS, [Petrus]: *Grammatica latinae rudimenta*. Lőcse, 1622. 12° [12] lev.
Matica Slovenska
27. RAMUS [Petrus]: *Grammatica Latina*. Lőcse, 1622. 12° [60] lev.
Matica Slovenska
28. FORRO, Paulus: *Prosopopoeie Albae Juliae, Ad ... Reginam Susannam Karolyi*. (Kolozsvár, 1622.) 2° egyleveles
Kistapolcsány
29. *Epitaphium in Memoriam Manium ... Johannis Greiffenzweig*. [Bártfa,] (1623.) 2° egyleveles
Bártfa, múzeum
30. *Ultimum officium ... Thomae Blimberg*. [Bártfa,] (1626.) 2° egyleveles
Bártfa, múzeum
31. SAXO, Matth.: *Privatum collegium logicum*. Lőcse, 1629. 4° [8] lev.
Pozsony, lyceum; Lőcse
32. (TRANÓWSKY, Georgius: *Cithara Sanctorum*. Lőcse, 1636.] 8° [?] 700 [16 +?] l.
Tranoscus (csonka)
33. *Prapherna Avgsta ... Per Francisco Prini Et Helenae Vesseleni*. Pozsony, 1637. 4° [6] lev.
Radvány
34. SCHLONHAUF, Jacobus: *Elegidion votivum pro ...* 1638. Trecnsén, (1638.) 4° [4] lev.
Matica Slovenska
35. DURAEUS, Johannes: *Deo Duce Decades duae philosophiae ... Respondente Michaele Gotzio*. Trecnsén, (1642.) 4° [6] lev.
Matica Slovenska
36. HODIK, Alexander: *Hecae Theologica Super Aphorismo Iohannitico defendam suscipit David Peucerus*. [Trecnsén,] (1643.) 4° [4] lev.
Matica Slovenska
37. BINDER, Hilarius Ernest: *De Magica Specie, Corporis & Certis ... Respondente Georgio Roth*. Lőcse, 1644. 4° [4] lev.
Körmöcbánya, Matia Slovenska
38. HODIK, Alexander: *Doma Apodixis Theologica Respondente Stephano Scholio*. Trecnsén, 1644. 2° [6] lev.
Pozsony, lyceum
39. RACKSCHANI, Matthaeus: *Diatribae Logica De Consequentia ... proponit Nicolaus Nigrini (vulgò) Ossekersdsky*. Trecnsén, 1645. 4° [4] lev.
Körmöcbánya, Matia Slovenska
40. GRETZER, Jacobus: *Rudimenta linguae Graecae*. Lőcse, 1649. 8° [6] 97 l.
Matica Slovenska
41. GAZUR, Matthias: *Epicedium Super Immaturum Obitu ... Annae Pauli Ostrozith de Ghiletincz*. [Trecnsén,] (1650.) 2° egyleveles.
Pozsony, lyceum
42. BECHIUS, Johannes: *Sacra Trias Theologica Fides, Spes, Charitas*. Nagyszombat, (1651.) 4° [16] lev.
Kassa, püspökség
43. FASCHKO, Jacobus: [Summi?] *Boni Civilis Delineatio ... Respondens, Andreas Faschko*. (Trecnsén, 1651.) 4° [8] lev.
Matica Slovenska

44. KEDD, Jedocus: *Examen Propositionum XII.* [Bártfa?] (1652.) 4° [14] lev.
Kassa, püspökség
45. *Ver Illustrissimvm. Familiae Drugethanae ... Neo-Sponso Georgio Drugeth de Homonna ... Sponsa Maria Esterhazi.* Nagyszombat, 1652. 4° [16] lev.
Radvány
46. *Sacrum Nuptiale ... Eliae Parschitii et Barbarae Drosdikiae.* (Trencsén, 1652.) 4° [12] lev.
Radvány
47. WOLPHIUS, Johannes: *In summos honores, et palatinum regni Hungariae ... Francisco Vesseleny de Hadad.* Nagyszombat, (1655.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
48. *Epitome Catecheticorum Praeceptorum.* Lőcse, 1656. 2° [?] lev.
Matica Slovenska
49. ELEVENKUTI, Andreas: *Fasciculus Epigrammatum.* Nagyszombat, (1663.) 8° [18] lev.
Pozsony, Matica Slovenska
50. *Iusta Fenebria, Manibus piis ... Hilarii Ernesti Bineri.* Kassa, 1664. 4° [12] lev.
Matica Slovenska
51. ERYTHREUS, Joachim: *Die Harte Wie aller Glaubiger Kreutz-träger.* Lőcse, 1667. 4° [16] lev.
Lőcse; Pozsony, lyceum
52. *Fausta Connubialia Ehe- und Hochzeit-Glück Dem ... Herrn Zacharias Rochsern ... Elisabeth ... Armbrusterin.* Lőcse, 1667. 4° [4] lev.
Lőcse, 1667. 4° [4] lev.
Pozsony, lyceum; Lőcse
53. *Glückwünschende Hochzeit Gedichte ... Zacharias Rochser.* Lőcse, 1667. 4° [4] lev.
Lőcse; Pozsony, lyceum; Matica Slovenska
54. *Melismata Syncharistica Festis Aphrodis Lectissimi Nuptorum ... Zacharias Rochser.* Lőcse, 1667. 4° [2] lev.
Lőcse; Matica Slovenska; Pozsony, lyceum
55. *Luctus Sempronienis ... Annae Catherinae natae Zavchleriae ... Christiani Seelmanni ... conjugis.* [Lőcse], (1667.) 4° [10] lev.
Késmárk
56. TIEFFTRUNK, Daniel: *In Acerbum Luctuosum obitum Annae Catherinae Seelmanni.* [Lőcse,] (1667.) 4° [?] lev.
Késmárk
57. SNÁK: *Zkteréhož bude mocy.* [Zsolna?,] 1667. 8° [8 + ?] lev.
Pozsony, lyceum (töredék)
58. *Honoris et Amoris Testimonia ... Johannis Serpilli.* Lőcse, (1668.) 4° [4] lev.
Csaplovics
59. *Papa postumna Puzibundae ... Annae Catherinae Seelmanniae.* Lőcse, 1668. 4° [4] lev.
Késmárk
60. *Γαμὰ μέλη honoribus Viri ... Christiani Seelmann ... Annae Euphrosynae ... Martini Fröhlich.* [Lőcse,] (1668.) 4° [4] lev.
Késmárk; Lőcse
61. FÜRNSTEIN, Johannes Andreas—FÜRNSTEIN, Carolus: *Thalassio nuptialis ... Michaeli Armbrustero.* Pozsony, (1669.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
62. *Ehe-Verbündniß ... Michael Armbruster und Ursule Segnerin geborne Ritterin.* Pozsony, 1669. 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
63. THOMAE, Elias: *Positiones ex civili doctrina selectae ... Andreas Deutscherus Silesius.* Pozsony, 1669. 4° [4] lev.
Matica Slovenska
64. NOSCOVIUS, Michael: *De Cantatu Hymen Vernas en! ... Samueli Czernak ... Helenae Sinapiae.* [Lőcse,] (1670.) 2° egyleveles
Matica Slovenska
65. LADIVER, Elias: *Ethica Disputatio ... defendet Petrus Semsei.* [Lőcse,] (1670.) 2° egyleveles
Matica Slovenska
66. BÜRNER, Johannes: *Anacreon Nuptialis ... Maximiliano à Franckenberg.* Pozsony, (1670.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
67. BUSS, Michael: *Votum genethliacum : in honorem Sigismundi Orlic L. B. de Lacsiska.* Pozsony, (1670.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
68. *Virtutis Vera Philosophiae Felicitas ... Neo-Baccalavreis in Alma ... Un. Tyrn. ... dicata.* Nagyszombat, 1672. 12° [12] lev.
Matica Slovenska (Baník)
69. KOMENSKÝ, Ján Amos: *Orbis sensualium.* Szeben, 1672. 8° 241 [6] l.
Pozsony, Matica Slovenska (Galgóc)
70. DIETERICUS, Conradus: *Anticathectica, Seu Errores.* Lőcse, (1673.) 8° [42] 749 [24] l.
Pozsony, Matica Slovenska; Késmárk (3.pld.); Nagyszombat, Szt. Adalbert Egyesület; Igló, ev.
71. PETHŐ Stephanus: *Tessera Debita.* Nagyszombat, 1673, Joh. Georgius Wanschleb [= ismeretlen faktor!] 12° 56 l.
Körmöcbánya, Matica Slovenska
72. [INSTITORIS], M[ichael]: *Sanctae Suspirium Pacis Anno 1678.* [Zsolna?,] (1678.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
73. LUTHER, Martin: *Der gantze Psalter Des Königlichen Propheten Davids.* Lőcse, 1684. 12 [316] lev.
Zay-könyvtár
74. MARCUS, Johannes: *Ren[.] Quas Unigenito et Dilecto Dei Filio ... Enarratio Tragica.* [Lőcse?,] 1685. 2° egyleveles
Matica Slovenska
75. INSTITORIS, Michael: *Suspirium Ad Altissimum ... Monarcham.* [Zsolna,] (1686.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
76. INSTITORIS, Michael: *Pjsnička nábožná.* Zsolna, 1686. 8° [4] lev.
Pozsony, lyceum
77. *Evangelia a Epistoly.* Nagyszombat, 1689. 8° 544 [6] l.
Matica Slovenska (Baník)
78. CIOERO, Marcus Tullius: *Epistolarum libri IV. à Joanne Sturmio ... confecti.* Nagyszombat, [1692 elött.] 8° [88] l.
Pozsony, EK
79. GRETSEER, Jacobus: *Rudimenta Linguae Graecae.* Nagyszombat, [1692 elött.] 8° [4] 129 [1] l.
Pozsony, EK
80. BERZEVICZI Georgius: *Exercitationes Poeticae.* Nagyszombat, 1692. 12° [2] 15 l.
Matica Slovenska (Baník)
81. *Vera Sapientia Sive Considerationes.* Nagyszombat, 1693. 12° [26] lev.
Matica Slovenska (Baník)

82. RHENIUS, Johannes: *Donatus Latino-Germanicus*. Lőcse, 1694. 8° [4] 204 l.
Matica Slovenska
83. *Origo Rosarii Christi Domini Nostri*. Nagyszombat, (1694.) 8° 35 l.
Pozsony, EK; Pozsony, Matica Slovenska
84. [AMPACH, Rochus:] *Praxis Geminæ Devotionis*. Nagyszombat, [1695.] 12° [2] 138 l.
[RMK II. 1181 évszám nélküli kiadása]
Pozsony, EK
85. DIETERICUS, Conradus: *Epitome Catechetica*. Lőcse, 1696. 12° [2] 129 l.
Pozsony, Matica Slovenska
86. ALVAREZ, Emmanuel: *Principia Seu Grammaticarum Liber Primus*. Nagyszombat, 1698. 8° [2] 254 l.
Matica Slovenska (Banik)
87. [AMPACH, Rochus:] *Praxis Geminæ Devotionis*. Nagyszombat, 1700. 12° [2] 138 l.
[RMK II. 1811 címlapkiadása.]
Pozsony, EK
88. *Alma Congregatio Virginis Annuntiatae In... collegi Jaurini*. Nagyszombat, (1700.) 12° [2] 48 l.
Matica Slovenska (Banik)
89. *Prece[pta] Element[is] Lat[inae] ac Bohemicae Linguae*. [Zsolna?, XVII. sz.?] 8° [8 + ?] l.
Pozsony, lyceum (2 töredék)
90. *Knizica Molitvena*. Nagyszombat, 1701. 12° [24] 348 l.
Pozsony, EK
91. CICERO, Marcus Tullius: *Oratio pro T. A. Milone*. Lőcse, [1702 táján] 8° [2] 108 l.
Matica Slovenska (sérült)
92. BARTOLI, Daniel: *Character Hominis Literati*. Nagyszombat, 1704. 12° [2] 108 l.
Matica Slovenska (Banik); Pozsony EK (hiányos)
93. SPETKIUS, Michael: *Phoebus acrosticho annagrammaticus Honoribus Joannis Godeferedi... de Hellempeach*. Zsolna, (1704.) 2° egyleveles
Pozsony, lyceum
94. BOSSÁNYI, Wolfgangus: *Principia Dialectica Disputationibus Philosophicis... Franciscus Egegi candidatus*. Nagyszombat, 1708. 12° [8] 148 [4] l.
Pozsony, Matica Slovenska
95. *Dennűek Ranj Poledni U Weternj*. Nagyszombat, 1710. 24° [24] 455 [6] l.
Matica Slovenska (Banik)
96. [SCHARFFENBACH, Georgius:] *Siste lector! Aurum sume... Andreas Teutsch*. Szeben, 1711. 2° 2 lev.
Matica Slovenska
97. KOTZI, Samuel: *Apostrophe Gratulatoria ad... Andream Teutsch*. Szeben, 1711. 2° 4 l.
Matica Slovenska

BORSA GEDEON

Une édition inconnue d'une „*Neue Zeitung*” imprimée en Hongrie en 1595. Vers la fin du XVIième siècle, sur le territoire de la Hongrie ont été imprimées plusieurs feuilles d'information sur les événements récents, qui paraissaient occasionnellement. Ces feuilles étaient appelées *Neue Zeitung*, car presque toutes ont été publiées en allemand.

Jusqu'à présent, il n'y a que quatre *Neue Zeitung* semblables qui soient connus. Mais l'un de ces quatre, ne nous est connu que par une mention du bibliographe allemand Émile WELLER et aucun exemplaire de ce dernier n'a été découvert jusqu'à présent.¹

Dans la Bibliothèque de l'Académie de la République Populaire Roumaine de Bucarest, nous avons découvert une édition contemporaine de cette *Neue Zeitung*, qui a fait l'objet d'une mention du bibliographe Émile WELLER.

Cette édition est restée inconnue jusqu'à présent à la bibliographie hongroise.

Voici la description de cette édition:

„Gewisse, // warhafft vnd begründte // neue Zeittung, ꝛ c. // Was massen (Gott dem // Allmächtigen sey Lob, Ehr vnd Dank ge = // gesagt) vnser Christliches Kriegß-volck von Zeng, vnd // deren vmblickenden Orten vnnd Flecken, den Ibrahim Beeg von // Lika, so mit 1500. Außerleßner Turcken zu Roß vnd Fueß, in // Grabnecker Feldt gefallen, daselbst mit Rauben vnnd Brennen // grossen Schaden gethan, Am zuruck ziehen auff das

¹ Les trois „journaux” qui nous ont été conservés sont les suivantes: 1. [PÖCKEL Erhard]: *Neue Zeitung ausz Vngern...* Gedruckt zu Eberaw [Monyorókerék] in Vngern durch Hansen Mannel, Anno M. D. LXXXVII. [RMK II, no. 197. AHN Friedrich: „*Neue Zeytungen*” aus Johann Mannels Druckerpresse. Mittheilungen des österr. Vereins für Bibliothekswesen. II. 1898. no. 2. p. 30—32.] 2. *Neue Zeitung Vnd Wundergeschichte...* Gedruckt zu Schuetzing [Sicz] in Hungern, bey Hansen Mannel. Anno 1593. [RMK II, no. 245. AHN Friedrich: *op. cit.* p. 32 et p. 66—72 (où le texte intégral du „journal” est reproduit.)] 3. *Zwo Wahrhaftige Newezeitung...* Erstlich gedruckt zu Preszburg [Pozsony] bey Joh. Waló, Anno [15] 94. [RMK II, no. 249.] Le „journal” mentionné par WELLER: *Zeitung von Zeng, dass Ibrahim Beg auf das Haupt geschlagen*. Getruckt im Vngarn. 1595. [WELLER, Emil: *Die en deutschen Zeitungen* (1505—1599). Tübingen, 1872, no. 806.] Pour toutes ces dates, voir aussi HUBAY Ilona: *Magyarországon közölt újságok, újságok, röpiratok az Országos Schéchényi Könyvtárban* (1480—1718). Bp. 1948. p. X.

Haupt // geschlagen, den Raub den Türcken allen widerumb // abgetrungen, Vnd mit einer ansehnlichen // Peut, glücklichen heimb = // kommen, c. c. // (xylogravure) // Erstlich getruckt in Vngern // Anno 1595".

4 f. non chiffrés; signature: Aij, Aii; f. 4 est blanche; le format du texte: 153×105 mm (f. 2^v).

Bucarest, Bibliothèque de L'Académie de la R. P. R., S. 3190 /8/.

Comme on a pu se rendre compte d'après la description faite, deux dates éditoriales importantes manquent à cette *Neue Zeitung*. Il s'agit du lieu de l'apparition et du nom du typographe qui fut l'imprimeur de cette feuille d'information.

Toutefois, d'après les recherches que nous avons entreprises, nous avons pu établir avec un grand degré de certitude que la *Neue Zeitung* décrite ci-dessus, a été imprimée à Vienne, dans l'atelier du typographe François KOLB.

Mais cette feuille fut imprimée d'abord en Hongrie comme il résulte de l'indication finale du titre („Erstlich getruckt in Vngern”).

Cette feuille d'information a été imprimée ensuite à Vienne parce que la xylogravure² placée sur la page de titre, le cul-de-lampe du verso de la troisième feuille et les caractères typographiques utilisés pour imprimer ce „journal” se retrouvent exactement dans la plaquette suivante imprimée dans l'atelier de KOLB: Scherer, Georg: *Ein trewhertzige Vermahnung*. Wien, 1595. La xylogravure est placée sur le verso de la première feuille et le cul-de-lampe sur la feuille 27 verso.

DINU A. DUMITRESCU

Lipsiai Pál levele Melith Péterhez. A debreceni városi nyomdában dolgozott könyvnyomtatók közül, akit az okmányok elsőnek neveznek a „város typographusa”-nak, majd negyedszázados munkásságával és felszázad meghaladó nyomtatványával, a jelentősebbek közé tartozik LIPSAI RHEDA Pál.¹

Jómódú, vagyonos ember volt; akinek hagyatékában ház is szerepelt. A ZICHY-család zsélyi levéltárában bukkantam LIPSAI RHEDA Pál egy MELITH Péterhez írott levelére, amelyből kitűnik, hogy a házat 1619 elején építtette, mert a levél szerint MELITH Pétertől a ház építéséhez faanyagot kért. A ház ez évben el is készülhetett, mert a debreceni tanács az 1619 végén elhunyt nyomdász hagyatékáról úgy intézkedett, hogy a házat fiai örökölték. A levelet LIPSAI mint „könyv nyomtató és könyv kötő” írta alá. Két forint árú könyvkötő munka fejében kér MELITH-től lábfát. Ugy látszik, MELITH-nek tiszta papirost köthetett be, amelyet valamiféle jegyzőkönyvnek, protokollumnak használtak. De a levél egyéb könyvkötő munkáról is beszél; „csinalatlan”, — bizonyosan fűzött könyvek kötéséről.

„Szolgálatomat ajánlom Nagysagodnak mint ennekem jo akaro Kegyes Uramnak: Istentül eő szent fölsegetül, Nagk minden lelkjes testi jokat kevanok megh adatni, etc.

Megh adak ennekem az Nagd küldötte levelet, melyből meg ertettem, hogy Nagdk még egy olyan könyvet csinallyak, tiszta (!) papirosbol, mint az masik vala, melyben

² Cette xylogravure parait sur la page de titre du „journal” suivant: „Klagliche Zeitung, // Was massen der erschrock // liche Erbfeindt Christliches Namens, der // Turck, das Eusserist Granitz Hauß vnd Vestung Wibitsch // in Krabatten gelegen, nach lang beschehener Belegung, entli = // chen Erobert vnd eingenommen, vnd hernach im abziehen // vil Christen Blut jammerlich vergossen, // den 19. Junij, Anno 1592. // (xylogravure) // Gedruckt zu Wienn in Österreich, bey Leon- // hard Nassinger, wonhaft in der Weyhenburg. // Anno CXCIC. XCII”. 4 f. non chiffrés; signature: Aij, Aii; f. 1f et 4ff sont blanches; le format du texte: 149×115 mm. Bucarest, Bibliothèque de l'Académie de la R. P. R.S. 31906.

¹ CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története. 1561—1911*. Debrecen, 1911. 77—87. l. BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda. 1561—1961*. Bp. 1961, 25—26. l.

enis örömet Nagdk fizetésért igyekezem szolgálni, de az könyv papirossal es be köteseivel együt ket forintnak alatta meg nem készülhet, de azért bator ha penzt nem adis, chak arra kerném Nagd, mivelhogy mostan házat akarok epiteni, egy nehany szál lábfa nélkül vagyok szükes, Nagd parancsolna az Nagd Halapon lakozo jobagynak, hoznanak ennekem, bator csak tizenhat szalat, ugyan az ott valo erdőből, kit ismet igyekezem szolgálni Nagdk, Tovabba jelenti Nagd hogy volnanak Nagdk meg egy nehany csinalatlan könyvek, mellyeknek csinalasara, hogyha hozzaja erköznem, Nagd azokat hozzam el küldene, melyre azt felelem Nagdk, hogy bizvast küldgye ide hozzam, meg kel hozzaja érkeznen, etc.

Isten aldasa legyen Nagddal, Debrecini 18 die february Ao 1619.

Nagdk örömet szolgal

Lipsiaj Pál, könyv
nyomtato és könyv
kötő, mp.”

OL Zichy-család zsélyi lt. Missiles. 4778.

JENEI FERENC

FIGYELŐ

Ötven éves a Deutsche Bücherei. Hihetetlennek látszik, hogy egy könyvtár ötven év alatt — egy nagykönyvtár életében ez még általában gyermekkorának számít — a világ vezető könyvtárai sorába küzdje fel magát. Pedig a Deutsche Bücherei, méghozzá páratlan nehéz körülmények között, véghezvitte ezt a nagyszerű teljesítményt, és 1962 októberében a jól végzett munka tudatával ünnepelhette meg 50 éves születésnapját.

Ennek a megemlékezésnek nem lehet célja az, hogy a Deutsche Büchereinek küzdelmes, de rendkívül eredményes 50 évét részletesen leírja, s azt az igen sokrétű munkát, amelyet a könyvtár jelenleg végez, teljességében bemutassa. Csak arra szorítkozhat, hogy ennek az intézménynek eddigi életútját legfőbb vonásaiban felvázolja, és megkísérelje érzékeltetni jelentőségét a német és ezzel egyúttal a nemzetközi tudományos élet szempontjából.

A Deutsche Bücherei szerepét és jelentőségét első perctől kezdve az szabta meg, hogy ez a német nyelvű irodalom központi gyűjtőhelye és archivuma, tehát szinte több, mint egy német nemzeti könyvtár, hiszen gyűjtő- és hatóköre messze túlhat a német birodalom mindenkori határain. Ami a legtöbb külföldi szemében csodálatos, az az, hogy a németek nemzeti könyvtára csak 1912-ben született meg s akkor is elsősorban társadalmi kezdeményezésre. Ennek az érdekességnek magyarázata az évszázados német széttagoltság volt, amely a régebbi korokban több igen gazdag és világszerte ismert német fejedelmi vagy állami nagykönyvtár létrejöttéhez vezetett, mint pl. a berlini Staatsbibliothek, a müncheni Bayrische Staatsbibliothek, a drezdai, wolfenbütteli stb. könyvtárak (nem is említve a birodalmon kívül fekvő, de német jellegű bécsi Österreichische Nationalbibliothek-ot). A történelmi fejlődés megszabta partikuláris gondolkozásmód akadályozta meg a Birodalom 1871-ben történt egyesítése után is azt, hogy valamelyik már meglevő vezető könyvtár az említettek közül átvegye a német nemzeti könyvtár szerepét és feladatait. Így történt, hogy míg a francia nemzeti könyvtár már 1736-ban, az angol 1759-ben és a magyar 1802-ben megkezdte működését, Németországban a nemzeti könyvtár alapjait csak 1912. október 3-án fektették le. Ekkor kötötték meg az akkori Szászország, Lipcse városa és a német könyvkereskedők évszázados múltú érdekvédelmi szervezete, a „Börsenverein der Deutschen Buchhändler” azt a szerződést, amely a Deutsche Bücherei, a német nemzeti könyvtár megalapítását jelentette. Lipcse városa ingyen telket ajánlott fel és állandó évi hozzájárulást a költségvetéshez, Szászország vállalta az épület felépítését és berendezését, valamint ugyancsak költségvetési hozzájárulást, a Börsenverein pedig kötelezte magát arra, hogy a német irodalmi termelést teljes egészében ingyenesen megszerzi az alapítandó könyvtár számára. Ezzel a német nemzeti könyvtár megszületett. De alighogy ez megtörtént, kitört az első világháború. El lehet képzelni, milyen nehézségek között indították meg és tartották életben a gyermekcipőben járó intézmény életét a háború nehézségei, a növekvő nélkülölések, majd a háborúvesztés után beálló infláció közepette. Hogy ezt a kritikus 10—15 évet a Deutsche Bücherei nagy nehézségek árán, hallat-

lan szívóssággal átvészelte, és a 20-as évek derekától kezdve a normális gazdasági viszonyok lassú helyreállása után a Könyvtár munkáját szélességben és mélységben állandóan növelte, abban nagy része volt a Könyvtár 1954-ben elhunyt igazgatójának, Heinrich UHLENDALHNak, aki három évtizeden át kifejtett fáradhatatlan szervező munkájával örökre beírta nevét az egyetemes könyvtártörténetbe. E sorok írójának alkalmá volt arra, hogy azt a lelkes, kitartó, alapos, hozzáértő szervező munkát, amellyel UHLENDALH energikus és céltudatos vezetése alatt a Könyvtár „nagy generációja” — köztük olyan nevek, mint FLEISCHHACK, FRELS, LUTHER, RÜCKERT, STUMMVOLL stb. — a két világháború között a könyvtár állományának beszerzését, feltárását szisztematikusan és nagyvonalúan kiépítette, és biztosította azt, hogy a Könyvtár minden jövőendő megpróbáltatást szilárdan kiálljon, mint szerény munkatárs közvetlen közelről megfigyelhesse és megbecsülni tanulja. Így számára nem okozott meglepetést az, hogy a második világháború még sokkal kegyetlenebb megpróbáltatásai a Könyvtárnak már szilárdan megalapozott és kiépített szervezetét nem tudták megrendíteni, hogy a Könyvtár — amely a borzalmas bombázások gyűrűjéből nagyobb károsodások nélkül menekült meg — a háború alatt is folyamatosan dolgozott, nagyobb zökkenések nélkül megúsza az 1940-es göbbelsi államosítást, a felszabadulás első pillanatától kezdve teljes erővel látott munkához, és 1947-ben már újra megnyitotta kapuit az olvasóközönség előtt, sőt az sem, hogy a német kettészakadás következtében ellene indított offenzívából — ami a nyugat-németországi ellen-nemzeti könyvtár és az ellen-nemzeti bibliográfia szervezésének és ezzel a Deutsche Bücherei létalapjai megingatásának megkísérlésében nyilvánult meg — győzelmesen került ki és német, illetve világviszonylatban megőrizte eddigi szerepét és jelentőségét. Sőt: a Deutsche Büchereinek a legnehezebb időkben még arra is volt ereje és képessége, hogy feladatkörét és ezzel együtt munkájának volumenjét is állandóan növelje, és a legutóbbi években már egy nemzeti könyvtár legszélesebb értelmezésű feladatkörének ellátását is vállalja. Amíg ugyanis alapításakor, 1912 őszén célkitűzése még csak arra terjedt ki, hogy „az 1913. január 1-től a belföldön megjelenő német- és idegen nyelvű, valamint a külföldi német nyelvű teljes irodalmat gyűjtse, megőrizze, rendelkezésre állva tartsa és tudományos alapelvek szerint nyilvántartsa”, 1941 óta már a német művek idegen nyelvű fordításait és a Németországról és német személyekről szóló idegen nyelvű irodalmat, 1945-től a német nyelvterület „musicalia”-it és műlapjait is gyűjti, 1959 óta pedig a német irodalmi hanglemezeket is felvette gyűjtőkörébe.

Hogy ezek a gyűjtési célkitűzések, amelyek előtt mindig a „teljes” jelző szerepel, nem csak üres szavak, annak legjobb bizonyítéka, hogy a Könyvtár állománya jelenleg közel van a 3 millió egységhez és évenként kb. 80 000 egységgel (tehát egy középkönyvtár nagyságú anyaggal) gyarapszik. A Deutsche Bücherei 1945 óta természetesen megtette az utat a polgári nagykönyvtártól a szocialista nagykönyvtárig és a Német Demokratikus Köztársaság kormánya ma minden előfeltételt biztosít ahhoz, hogy a Deutsche Bücherei valamennyi rendelkezésre álló eszközzel támogathassa a német kutatás és művelődés humanisztikus céljait.

A Deutsche Bücherei jelentőségének alapját német anyagának páratlan gazdagsága adja meg, de az már egyedül a Könyvtár érdeme, hogy ezt az anyagot rendkívül sokoldalú módon és eszközökkel tárja fel tudományos és gazdasági célokra. Nemcsak megbízható és alapos katalógusai vannak — a „hagyományos” katalógusok mellett pl. egy egyedülálló „kiadói katalógus” (közreadó testületeket is beleértve), amelyből ma már nem egyszer kiadók állítatják össze saját régi kiadványaik jegyzékeit, — nemcsak külföldi segédkönyvekkel is kitűnően ellátott tájékoztató osztállyal rendelkezik, amely fennállása óta mintegy háromnegyed millió nagyobb terjedelmű irodalmi összeállítást készített kb. két millió címmel, s amelynek az utóbbi évtizedben egy-egy külön társadalomtudományi és műszaki alcsoportja is kialakult, nemcsak korszerűen felszerelt szabadpolcos olvasó-

termei vannak az évi 200 000 olvasó kiszolgálására, nemcsak fotokópiákat és mikrofilme-
ket állít elő az állomány anyagáról az érdekeltek részére, hanem — ami központi feladata
és vállalkozása — számtalan fontos kurrens és egyszeri bibliográfiai kiadványával a német
általános bibliográfiának központjává fejlődött. A Deutsche Büchereienek ezt a központi
munkaterületét érdemes kissé részletesebben is áttekinteni. Ez a tevékenység kiterjed a
mervadó német alap- és általános bibliográfiákra, azonkívül szakbibliográfiákra és ajánló
bibliográfiákra.

A német bibliográfiák alapja a *Deutsche Nationalbibliographie*. Ezt most mint az
1842-ben alapított *Wöchentliches Verzeichniss der erschienenen und der vorbereiteten Neuig-
keiten des deutschen Buchhandels* folytatását a Könyvtár szerkeszti és adja ki, de a régi
vállalkozás keretein túlmenően a könyvkereskedői forgalomba nem kerülő kiadványokat
(hivatalok, főiskolák, egyesületek stb. iratait) is feldolgozza: az A sorozat hetenként a
könyvkereskedelem újdonságait hozza, a B sorozat félhavonként a nem-könyvkereske-
delmi jellegűeket, 24 szakcsoportban. A sorozatokhoz negyedévenként összesítő betűren-
des mutató jelenik meg, amely 1957 óta a testületeket is feltünteti. Az alapkiadvány
céduláit ki lehet vágni és felragasztani, de azokból megfelelő példányszámokat külön is
lehet rendelni, úgyhogy a könyvtárak ezeket saját céljaikra közvetlenül is felhasznál-
hatják.

A *Deutsche Nationalbibliographie* egész évi anyaga azután kumulatív formában is
megjelenik *Jahresverzeichnis des deutschen Schrifttums* cím alatt. (Ennek őse az 1797 óta
kiadott *Halbjahrsverzeichnis der Neuerscheinungen des deutschen Buchhandels*.) Ez az
utóbbi években átlag 35 000 címet foglalt magában, természetesen a testületi és egyéb
magánkiadványokra is kiterjeszkedve. Az évi köteteknek két részük van: betűrendes,
illetve mutató-kötetük. E kumulatív bibliográfiák legmagasabb összefoglalásai a többéves
jegyzékek, amelyek *Deutsches Bücherverzeichnis* név alatt a Könyvtár alapítása óta szin-
tén annak szerkesztésében jelennek meg, mint folytatásai a 250 év óta kiadott HEINSIUS,
KAYSER, HINRICHS és GEORG-féle jegyzékeknek. Ezek a többéves jegyzékek — általában
ötévi időtartamra vonatkozólag — szintén két részletben (betűrendes címjegyzék és
mutató) jelennek meg.

Ez alapvető jelentőségű nemzeti bibliográfiák mellett a Könyvtár 1954-től egy
rendkívül fontos új évkönyvet ad ki *Bibliographie der deutschen Bibliographien* címmel,
amely mind az önálló, mind a német nyelvű könyvekben és folyóiratokban megjelenő
bibliográfiákat feldolgozza. (Ennek előzménye bizonyos mértékig az ugyancsak a Deut-
sche Büchereienben készült egykötetes *Bibliographie der versteckten Bibliographien 1930—
1953* c. mű.) Ez az évi összefoglalás a nagykönyvtárak és dokumentációs állomások által
összeállított és nem publikált fontosabb bibliográfiákra is kiterjed.

További folyó bibliográfiák még: a *Bibliographie der Übersetzungen deutschsprachi-
ger Werke* (1954-től nyelvek és tárgyi csoportok szerint rendezve, szerzői, kiadói és sziszte-
matikus regiszterekkel negyedévenként); a *Bibliographie der Kunstblätter* (negyedévenként);
a *Fünfjahresverzeichnis der Kunstblätter* (a művészek betűrendjében, tárgyi, „Stichwort”-
és kiadói mutatóval); a *Deutsche Musikbibliographie* (havonta), valamint a *Jahresverzeich-
nis der deutschen Musikalien und Musikschriften*, amely a több, mint 100 éves HOFMEIS-
TER-féle jegyzékek folytatása; a *Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften*, amely
a *Deutsche Nationalbibliographie* már említett B sorozatának anyagát foglalja össze
kumulálva (1885-től folyik; 1936-tól a Deutsche Bücherei feldolgozásában, évente kb.
9000 tétellel). A Könyvtár legújabb kurrens bibliográfiája *Das gesprochene Wort* címmel
az 1959 óta gyűjteni kezdett lemezek évi bibliográfiáját foglalja össze. 1954 óta a Könyv-
tár *Sonderbibliographien der Deutschen Bücherei* címmel különálló kötetekből álló sorozat-
ot ad ki, amely a gazdasági, műszaki és társadalmi fejlődéshez ad irodalom-összeállítá-
sokat, többnyire a könyvtár dolgozóinak tollából (eddig 30 kötet).

A két világháború között kezdett kialakulni egy állandó és szerves személyes összeköttetés a magyar könyvtárak és a Deutsche Bücherei között. Azokban az években több magyar könyvtáros töltött hosszabb rövidebb időt munkatársként a Könyvtár kötelékében, meggyőződésünk szerint igen hasznosan. Nem lehetne ezt a régi jó kezdeményezést ismét felújítani és — akár cserekönyvtárosként, akár ösztöndíjjal — fiatal, de már nem teljesen kezdő magyar könyvtárosokat a Deutsche Büchereihez hosszabb tanulmányi időre kiküldeni?

MORAVEK ENDRE

A könyvtári tájékoztatás újabb kollektív munkaeszközei Magyarországon. A tudományos kutató munkával kapcsolatos tájékoztatási feladatok már a XIX. század utolsó évtizedeitől kezdve jelentékeny feladatokat és gondokat róttak a tudományos és szakkönyvtárakra, dokumentációs állomásokra. Csak utalni kell arra a közismert tényre, hogy a XX. századi, elsősorban a második világháború utáni könyv- és folyóirattermelés minden elképzelhető mértéket felülmúlt, a kutatómunkával, az oktatással és a termeléssel kapcsolatos tájékoztató-bibliográfiai feladatok ugrásszerűen megnöttek. Ezzel kapcsolatban a korszerű könyvtári és dokumentációs munka mind tartalmi, mind szervezeti és technikai vonatkozásaiban merőben új feladatok megoldására kellett hogy vállalkozzék, ha nem akarta magát időn és téren kívül helyezni.

A tájékoztató munka kollektív könyvtári eszközei között már a múlt század nyolcvanas éveitől kezdődően — gyakran nagyarányú vállalkozások formájában — feltűntek a központi katalógus kurrens kiadványaiként a nyomtatott országos gyarapodási jegyzékek (pl. *Bollettino delle opere moderne straniere*; *Accessions-Katalog*; *Sveriges Offentliga Bibliotek* stb.). A könyvtermelés növekedésével párhuzamosan a mennyiségi felfutás szerkesztésbeli követelményeinek súlyosbodásával a hagyományos nyomdatechnika idő-zavaraival küszködő könyvtári kiadóhivatalok mindinkább elvesztették kapcsolatukat az élettel, terjedelmes kötetek eleve „retrospektív” jegyzékekké váltak. Némi avultság, öncélúság, elfeledettség lengte körül e könyvtári vállalkozásokat. Rangot adtak ugyan egy-egy nagymúltú nemzeti könyvtárnak, de ez nem a társadalom számára nyújtott vállalkozás hasznából, hanem a funkciót már-már túlélő forma presztizséből eredt.

A két világháború közti időszak — a tudomány és a termelés fejlődésének üteméből következően — újabb feladatokat rótt a tájékoztatást ellátó intézményekre. Jellemző erre, hogy az egyébként nem a haladás élvonalába tartozó magyarországi könyvtárügy is komoly lépéseket tett ezen a területen: 1926-tól kezdődően az akkori Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ (OKBK) folytatólagosan közzétette *A magyar közkönyvtárak gyarapodásainak központi címjegyzéke* c. kiadványát, mely a lelőhelyek feltüntetésével (s részletes, bibliográfiai értékű címléírásokkal) húsz magyar közkönyvtár hazai és külföldi gyarapodásáról tájékoztatta az érdeklődőket. E jószándékú, színvonalas vállalkozás valódi célját mégsem érte el: a részletező címléírás, a hagyományos nyomdatechnika (a *Deutscher Gesamtkatalog* példája) következtében már megjelenése pillanatában elavult. A magyar könyvtárak által 1926-ban bejelentett anyagot 1926—1928 között, az 1927-ben bejelentett műveket pedig 1928—1930-ban tették közzé. Ez a tény természetesen a tájékoztatás frissességét eleve megakadályozta.

Nem véletlen tehát, hogy néhány év múlva a nyomtatott gyarapodási jegyzékek kiadása megszűnt. Viszont a magyar könyvtárügy szerencséje, hogy a kiadvány alapjául

szolgáló katalógus túlélte ezt a válságot, s egyike lett azoknak a könyvtári munkaeszközöknek, melyek ma is és a jövőben is szilárd bázisul szolgálnak a könyvtári tájékoztatás ügyének.

A második világháború utáni években a tudományos kutatás és a termelő munka szakirodalmi és tájékoztatási igényei mennyiségileg és minőségileg egyaránt megnövekedtek. Különösen a természettudományok és a műszaki tudományok hatalmas íramú fejlődése kényszerítette a könyvtárakat és a dokumentációs központokat arra, hogy igen gyorsan, a szükséges dokumentumok lehetőleg haladéktalan feltáráásával siessenek a kutatás és a termelés segítségére. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált tehát, hogy a tudományos kutatás nemcsak a megőrzést és a hagyományos könyvtári feldolgozást várja az általános tudományos és szakkönyvtáraktól, hanem az aktív és gyors tájékoztatást is.

E folyamat következtében az eddigieknél világszerte egyre nagyobb méreteket öltött az olyan tájékoztató eszközök és „műszerek” létrehozása, mint pl. a nyomtatványok megjelenését azonnal követő, korszerű, szakosított nemzeti bibliográfiák és azok különféle fokozatú kumulációi, központosított gyarapítási jegyzékek, retrospektív és kurrens folyóirat lelőhely-katalógusok. Egyre inkább előtérbe lépett a könyvtári és dokumentációs intézmények kooperációjának gondolata és gyakorlata: a XX. század második felének könyvtárai — mindenekelőtt a szocialista típusú könyvtárak — e kollektív vállalkozásokat nem elszigetelten, egymástól függetlenül, hanem egymással együttműködve hozták létre. Ebben az erőfeszítésben segítségül hívták a korszerű sokszorosítási technikát (foto-offset eljárások, kontaktmásolás, mikrofilm, mikrokard stb.), továbbá a tájékoztatás gépesítésének különféle változatait is.

Ez a folyamat Magyarországon is nyomon követhető volt.

Nem lehet célunk ezúttal a kétségtelen eredmények felsorolása, inkább arra szeretnénk utalni, hogy a fejlődés nem volt egyenesvonalú és zökkenésmentes. A rendelkezésre álló anyagi és személyi lehetőségek gazdaságos felhasználása, a módszerek kiválasztása és alkalmazásának sorrendje igen sokszor komoly nehézségeket okozott. Világos, hogy anyagi és személyi okokból nem lehet minden helyes kezdeményezést azonnal megvalósítani. „Erni” kell az elvileg helyes elképzeléseknek, sokszor még könyvtarostársadalmunkban is megfelelő közvéleményt kell formálni egy-egy jó iniciatívának.

Így voltunk a központi gyarapodási jegyzékek megvalósításával is. Tudósaink közül többen (pl. az ötvenes években BOGNÁR Rezső akadémiai főtítkárr) felvetették, hogy a különféle könyvtárak által kiadott szerzeményi jegyzékeket (mintegy 20—25 jegyzék!) nem lehetne-e összevonva, központilag megjelentetni, továbbá összesített kurrens folyóiratjegyzék kiadására gondolni? Vezető könyvtárosaink (pl. DIENES László, KÓHALMI Béla) és különféle könyvtárügyi testületeink és szerveink (az akkori akadémiai Könyvtár-tudományi Bizottság, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztálya, az Országos Könyvtárügyi Tanács) szintén több ízben felemelték szavukat a kollektív jellegű könyvtári tájékoztatás különféle munkaeszközeinek kiadása érdekében. Tagadhatatlan, hogy a magyar előzmények és a külföldi (szovjet, csehszlovák, lengyel, svéd, dán, amerikai) példák is ösztönzőleg hatottak újabb elképzeléseinkre.

1959-ben, majd operatív módon 1960-ban a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárügyi Osztálya — az Országos Könyvtárügyi Tanáccsal egyetértésben — napirendre tűzte a külföldi könyvek központi feldolgozásának s a vele kapcsolatos országos gyarapodási jegyzékeknek a megvalósítását, sőt e lényeges és központi feladatokat könyvtárügyünk második öt éves tervének irányelveibe is beépítette. Nagy mértékben időszerűvé tette ezt az intézkedést az Országos Széchényi Könyvtár központi katalógusainak szintén 1959—60-ban megindított rekonstrukciója (l. az erre vonatkozó OSZK- és OKT-referátumokat), továbbá az OSZK-ban, illetve a Könyvtártudományi és Módszertani Központban, korszerű sokszorosító technikai bázis (foto-offset eljárás) létrehozása.

Az elvi-tervezési munkák során kialakultak a gyarapodási jegyzékek közvetlen és közvetett funkciói is.

Elsődleges, közvetlen célkitűzései a következőkben nyertek megállapítást:

1. Mindenekelőtt tájékoztassanak a magyarországi szakkönyvtárakba beérkező külföldi könyvek címeiről és lelőhelyeiről,
2. nyújtsanak segítséget a könyvtárközi kölcsönzés lebonyolításában, megjelölve minden közölt könyv lelőhelyét,
3. támogassák a könyvtárosokat irodalomjegyzékek, szakmai tájékoztatások összeállításában.

A másodlagos, közvetett funkciók sem érdektelenek:

1. Segítséget nyújthatnak — különösen a kisebb szakkönyvtáraknak — a külföldi szakirodalom beszerzésében,
2. könyvtáraink és azok felügyeleti szervei — a megfelelő elemzések elvégzése után — a szerzeményezés tervszerű és ésszerű összehangolására is felhasználhatják a jegyzékeket,
3. szakosított címanyaguk alkalmas a hálózati központi katalógusok fejlesztésére, szakkartokékok felfektetésére.

A jegyzékek előkészítő munkái során végzett számítások igazolták, hogy a kezdeti ideális elképzelések (minden külföldi könyv központi feldolgozása, központi cédulaellátás) helyett szerényebb és gazdaságosabb eszközökkel kell a munkát megindítani. Világossá vált, hogy lényegében az Országos Széchényi Könyvtár országos központi katalógusára, e katalógus számára adott bejelentésekre lehet a gyarapodási jegyzékeket felépíteni. Ugyanakkor figyelembe kellett vennünk, hogy — amint ezt statisztikai felmérések is igazolták¹ — a könyvtárak egész sora (kisebb szakkönyvtárak!) új beszerzéseik címeit nem bocsátja a központi katalógus rendelkezésére. Nem érdektelen a tájékoztatás szempontjából, hogy pl. a külföldi devizaigényes könyveknek mintegy 50%-át szakkönyvtáraink nem jelentik a központi katalógus számára.

Ezért az a határozat jött létre, hogy ezt az anyagot az Állami Könyvterjesztő Vállalatnál történő központi feldolgozás útján kell biztosítani a központi katalógus, illetve a gyarapodási jegyzékek számára. Ez a módszer egyedülálló a központi gyarapodási jegyzékek gyakorlatában, s a tudományos tájékoztatás ügyét a legmesszebbmenően szolgálja.

1961-ben — részben a könyvtárközi együttműködést jelképező és megvalósító szerkesztőbizottság közreműködésével — a megindulás előfeltételeként egész sor szakmai kérdést kellett megoldani: így a jegyzékek számára alkalmas rövidített címléírasi szabályzatot, a *Magyar Nemzeti Bibliográfiától* átvett, de a gyarapodási jegyzékek számára adaptált rövidített ETO-táblázat kidolgozását, a jegyzékek tartalmi keretét, a könyvtárak jelölésére alkalmas kód-rendszert, technikai problémákat stb.

A Művelődésügyi Minisztérium és az Országos Széchényi Könyvtár státusokat biztosított a szerkesztőség megszervezésére, amely 1961 nyarán kezdte meg működését, s ugyanazon év októberétől két sorozatban (társadalomtudományi, illetve természettudományi sorozat) bocsátotta közre az országos gyarapodási jegyzékek füzeteit.²

Ezek az első — 1961. évi — számok az új munkával járó kísérletezés nyomait viselték még magukon. A kiadvány lényegében 1962 folyamán alakult ki és szilárdult meg. Szébb, vonzóbb külsőben (színes borítólappal) 1962 folyamán októberig 14 füzete (inkább kötete) látott napvilágot, a már említett két sorozatban.³

¹ Erről a *Magy. Könyvszle.* 1961. 1. sz. 91–99. lapjain tettünk közzé elemzést.

² 1961-ben mindkét sorozatból három-három, tehát összesen hat füzet jelent meg.

³ *Külföldi könyvek országos gyarapodási jegyzéke. Társadalomtudományok.* Bp. Országos Széchényi Könyvtár. 1962. 1–2. szám 307 l., 3–4. szám 214 l., 5–6. szám 299 l., 7. szám 244 l.

Külföldi könyvek országos gyarapodási jegyzéke. Természettudományok. Bp. Országos Széchényi Könyvtár. 1962. 1–2. szám 303 l., 3–4. szám 267 l., 5–6. szám 331 l., 7. szám 223 l.

Hogy a tájékoztatás hazai ügyére milyen nagyfontosságú ez a központi kiadvány, néhány adat is bizonyítja: a társadalomtudományi sorozat 1—7. szám 20 300, a természettudományié 20 700 lelőhelyet tüntet fel (az ETO O főcsoportja mindkét sorozatban közlésre kerül). Nem nehéz kikövetkeztetni, hogy az év végén több mint 70 000 mű lelőhelyéről fogunk pontos tudomást szerezni.

Ezekből az adatokból az a meglepő, hogy az előzetesen alacsonyabbra becsült társadalomtudományi szektor szinte hajszálnyira azonos a természettudományi sorozat részesedésével. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy a társadalomtudományi könyvtárak nagyobb számban tesznek eleget a központi katalógussal szemben fennálló bejelentési kötelezettségüknek, mint a természettudományi (mindenekelőtt műszaki) könyvtárak. Egyúttal jelzi azt is, hogy a jegyzékek szerkesztőségének milyen területen kell erősítenie szervezési munkáját.

Nem érdektelen adat a jegyzékekben szereplő könyvtárak száma sem: a társadalomtudományi számokban átlagosan 120 budapesti és 42 vidéki, a természettudományiakban 273 budapesti és 140 vidéki könyvtár szerepel. Valószínű, hogy ez a szám az év folyamán még emelkedni fog, azonban ebből is levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kisebb szakkönyvtárak egész sora (mindenekelőtt a műszaki szakkönyvtárak) nem szerez be idegen nyelvű szakkönyvet, sokkal inkább a folyóiratok előfizetését szorgalmazza.

A jegyzékeket a könyvtárak logikus és kifejező kódjelekkel ellátott jegyzékén kívül tárgymutató egészíti ki. A társadalomtudományi számok mintegy 180 szakcsoportjában való eligazodásához kb. 500—600 tárgyszó segít hozzá. A természettudományi számok 190 szakcsoportjához jóval több, kb. 700—750 tárgyszó tartozik. Mivel a bővebb tárgymutató megkönnyíti az ilyen jellegű kiadványok használatát, kíváncsian lenne, hogy a társadalomtudományi számok mutatója a jövőben differenciáltabb legyen.

Kétségtelen, hogy az országos gyarapodási jegyzékek létrehozása, fejlesztése a szocialista könyvtárügy egyik olyan vívmánya, mely a kutatók és a szakemberek tájékoztatását igen nagymértékben segíti elő. Könyvtárügyünk ezzel komoly lépést tett előre és több évtizedes elmaradást hozott be: ez a legnagyobb dicséret, amit e kiadvány-sorozattal kapcsolatban megállapíthatunk. Éppen ezért néhány olyan szempontra is felhívjuk a figyelmet, melyek elősegíthetik a jegyzékek fejlődését és használhatóságát.

Első és legfontosabb tartalmi észrevételünk sokkal inkább könyvtárainkhoz, a feltétlenül szükséges kooperáció megvalósításáról szól, mint a szerkesztőséghez: mivel a szocialista országokból (továbbá a nemzetközi cseretevékenységből) származó könyvek központi feldolgozása technikai-szervezeti okok következtében lehetetlen, szakkönyvtáraink, mindenekelőtt hálózati központjaink kötelessége, hogy erőteljesebben szorgalmazzák a szocialista államokból származó — vétel, csere, ajándék útján beérkezett — könyvek haladéktalan bejelentését az OSzK központi katalógusa számára. Ezen az úton a gyarapodási jegyzékek szerkesztősége a mainál jóval nagyobb számban tudna tájékoztatást adni e nagyon fontos kiadványokról és lelőhelyeikről.

Következő észrevételünk a kiadvány publicitását illeti: bár az első év ilyen vonatkozású adataiból még nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, mégsem lehet szóltanul elmenni a mellett a tény mellett, hogy 1962 októberében a társadalomtudományi sorozat csupán 181, a természettudományi pedig csak 298, a kettő együttvéve 479 példányban kelt el! Mintegy 2000 szakkönyvtárunk van: nem hiszünk, hogy e könyvtárak nagyobb részének ne lenne szüksége e fontos tájékoztató kiadványra.

A jegyzékek szerkesztősége remélhetőleg a jövőben két körülményre jobban fog ügyelni: az egyik a pontos, szinte naprakész és gyors megjelenés (jó lenne mindig jelezni a szóbanforgó szám által felölelt könyvanyag bejelentési, illetve közlési határidejét), a másik pedig az ilyen jellegű kiadványokban nélkülözhetetlen névmutató összeállítása

és közlése. A tájékoztatás szempontjai szakrendben közölt anyagnál feltétlenül megkövetelik névmutató szerkesztését és közreadását.

Ugyancsak 1962-ben tette első ízben a kutatók és az érdeklődők asztalára az OSzK központi katalógusainak osztálya a magyarországi könyvtárakba járó kurrens külföldi folyóiratok lelőhelyjegyzékét.⁴ E betűrendes periodika-jegyzék kb. 12 000 külföldi folyóirat címét és 60 000 lelőhelyét közli, túlnyomóan a Kultúra külkereskedelmi vállalathoz beküldött megrendelőcédulák alapján (innen ered két hiányossága: természetesen a cserében érkezett periodikákról nem adhat számot, továbbá némi bizonytalanságot okozott, hogy a szerkesztők nem dolgozhattak magukról a folyóirat-példányokról).

A kiadvány — mely dicséretre méltó gyorsasággal tette közzé hatalmas anyagát — lényegében két célt van hivatva szolgálni:

- a) a gyors tájékoztatást,
- b) a folyóirat-előfizetések országos szinten történő koordinálását.

E két célnak rendelte alá szerkesztési eszközeit: a folyóiratok címén kívül a megjelenés helyét (ország) és a hazai lelőhelyeket közli.

Nem érdektelen, hogy 82 ország 12 000 különféle folyóiratáról ad számot, s 1378 budapesti és 844 vidéki, összesen 2222 intézményt közöl, ahol külföldi folyóirat található (e több mint 2000 intézmény az ország 208 helységét jelenti!). A betűrendes rész természetes kiegészítője a könyvtárak (intézmények) kód-jegyzéke, az intézmények székhelyével és pontos címével. Tudunkkal jelenleg ez az összeállítás a magyarországi könyvtárak legteljesebb jegyzéke: a tájékoztató munka ennek is nagy hasznát veheti.

A kiadvány önkritikus előszava szinte felment bennünket attól, hogy előadjuk néhány apróbb kifogásunkat. Inkább úttörő jelentőségét szeretnénk hangsúlyozni: mind a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztálya, mind az Országos Széchényi Könyvtár nagy szolgálatot tettek e kötet megjelentetésével a magyarországi tudományos tájékoztatás ügyének. Úgy látszik, intézményeink ezúttal ennek tudatában is voltak: mintegy két hónap alatt 850 példány fogyott el a kötetből.

Végző soron nagy eredménynek könyvelhetjük el e két tájékoztató kiadvány közrebocsátását. Remélhetőleg mind szélesebb körben ismerik majd meg és használják fel őket, s valóban betölthetik azt a szerepet, amit az ország tájékoztatási rendszerében hivatottak ellátni.

HARASZTHY GYULA

A mikrokártya és a kutatók. I. A mikrokártyák használatának időszerűsége. Kevés könyvtári szakkönyv keltett olyan nagy feltűnést és tartós hatást, mint Fremont RIDER *Atudós és a tudományos könyvtár jövője* című munkája.¹ RIDER, a Wesleyan University könyvtárosa, a nagy tudományos könyvtárak fejlődését vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy azok állománya átlag 16 évenként megkétszereződik. A könyvtárak állományának rohamos növekedése s a könyvtári kiadások emelkedése következtében létrejött súlyos gondokat a könyvtárosok többféle módon kísérlik meg elhárítani. Egyik kísérlet erre az állomány selejtezése, egy másik a könyvtáron belüli jobb helykihasználás, a feldolgozás és a kötetítés egyszerűsítése, egy harmadik a központi katalógusok s a könyvtárak közötti fokozott együttműködés megteremtése volt, de a kialakult helyzeten lényegében egyik kísérlet sem változtatott. RIDER szerint új eljárásra van szükség annak érdekében, hogy a könyvtárak növekvő problémái megoldódjanak: a könyvek helyettesítésére mikrokártyákkal.

⁴ *Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban. Lelőhelyjegyzék, 1962.* Bp. Országos Széchényi Könyvtár. 1962. IV, 366, LXX 1.

¹ RIDER, Fremont: *The scholar and the future of the research library.* 1944.

A mikrokártya-készítés ötlete régi; már a XIX. században készültek mikrokártyának nevezhető felvételsorozatok, századunk elején pedig GOLDSCHMIDT és OTLET² fejtették ki a mikrokártyák szükségességére és használatára vonatkozó elméletüket; annak továbbfejlesztése és széleskörű gyakorlati megvalósítása azonban RIDER érdeme volt. RIDER az egy könyvre jutó könyvtári költségek elemzése során megállapította, hogy azok négy összetevőből állnak: beszerzési költségek, kötési költségek, a könyv feldolgozásával kapcsolatos kiadások és raktározási költségek.

A könyvtárak számára nem csupán a beszerzési költségek jelentenek komoly kiadásokat. Ezt bizonyítja a Wesleyan University Library statisztikai adatai alapján készített kimutatás az egy könyvre eső átlagos kiadásokról:

1. Beszerzés	—,95 Dollár
2. Köttetés	—,40 „
3. Feldolgozás	1,05 „
4. Raktározás	—,75 „
összesen	3,15 Dollár

RIDER hívta fel először a figyelmet arra, hogy mikrokártyák esetében az összes költségtényező megváltozik. A beszerzési költségek általában csökkennek az eredetihez képest, a köttetési, feldolgozási és raktározási költségek pedig esetleg el is tűnhetnek, mert a mikrokártyán már szerepelhet a címleírás és szakjelzet, s a kártyák katalógusfiókban vagy dobozban raktározhatók.

A mikrokártya a magyar könyvtárakban az utóbbi években kezdett ismertté és népszerűvé válni. Több könyvtár fototechnikai kísérleteket folytat ezzel kapcsolatban, sőt jelentős mennyiségű mikrokártya előállításáról és külföldi terjesztéséről is beszámolhatunk.³ A mikrokártyák felhasználását ismertető külföldi és belföldi közlemények hatására többen a mikrokártyában látják a fejlődés útját, s a mikrofilmtekercset már elavultnak tekintik. Az ilyen vélemények népszerűsítik ugyan a mikrokártyát, de annak helyes gyakorlati felhasználását nem mozdítják elő, hanem tévedésekhez és a mikromásolás gyakorlatában nem eléggé járatos könyvtárosok és kutatók félrevezetéséhez vezetnek. Az egyik tudományos kutatóintézet dokumentációs osztálya nemrég azzal a tervvel foglalkozott, hogy most létesülő fotolaboratóriumát, amelynek főfeladata folyóiratcikkek másolatának előállítása, legelőször mikrokártya készítő berendezéssel látja el. Egyes könyvtárak régi hírlapsorozatok reprodukálását szeretnék mikrokártyán megoldani. Hasonló tervek gyakori felvetése időszerűvé teszi a mikrokártyák felhasználási lehetőségeinek vizsgálatát.

A mikrokártya elnevezése és mérete. A „mikrokártya” elnevezés nem egyértelmű, s a mikrokártya elnevezései és meghatározásai sok félreértésre és vitára adtak alkalmat. A kérdést bonyolította az is, hogy a RIDER által ismertté tett „microcard” szó szabadalmilag védett kereskedelmi elnevezés lett, és csak a wisconsini Microcard Corporation mikrokártyáira vonatkoztatható. Az ISO 386. számú szabványjavaslata⁴ anyaguk szerint osztja két csoportra a mikrofelvételeket, s ennek megfelelően átlátszó mikrofilmlapot (*sheet microfilm*) és átlátszatlan mikrolapot (*sheet micro-opaque*) különböztet meg. Az előbbi meghatározása: átlátszó, négyszögletes síkfilm, amelyen bizonyos számú (kivételesen egy) mikrofelvételt helyeztek el. Az utóbbi: ugyanaz átlátszatlan anyagon. A francia és angol nyelvű szakirodalom az átlátszó mikrofilm-

² GOLDSCHMIDT, Robert—OTLET, Paul: *Sur une forme nouvelle du livre ; le livre microphotographique*. Institut International de Bibliographie. Bulletin. 1907. 61—69. l.

³ Az Akadémiai Könyvtár fotolaboratóriuma 1958 óta foglalkozik mikrokártyák előállításával; az első hazai mikrokártya-kiadványok itt készültek. 1961-ben az Akadémiai Könyvtár fotolaboratóriuma 8980 mikrokártya-felvételt és 5665 db mikrolap-másolatot állított elő.

⁴ International Organization for Standardization. Draft ISO Recommendation No. 386. Terminology of micro-copies and their bases.

lapot „microfiche” néven emlegeti. A német nyelvben *Mikroplanfilm* és *Mikrokarte* a mikrokártyák neve. A magyar nyelvben a „mikrokártya” és „mikrofilmlap” megfelelő elnevezésnek látszik. Mikrokártyán azonban nem mindig átlátszatlan mikrolapot értünk, mert a mikrokártya általános kifejezéssé vált, és gyakran az átlátszó mikrofilmlapot is mikrokártyának nevezzük.

A mikrokártyák mérete sem egységes. Az ISO 68. számú szabványjavaslata szerint az átlátszó mikrofilmlapok ajánlott mérete 75×125 mm és 105×148 mm. Európában elterjedt a 90×120 mm mikrofilmlap-méret. Az átlátszatlan mikrokártyák mérete még nagyobb változatosságot mutat; a 75×125 mm méret a leggyakoribb, de a dokumentációs mikrokártyák és mikronyomatok útján sok, ettől eltérő méretű mikrokártya van forgalomban.

II. A mikrokártya-készítés gyakorlata. 1. A mikrokártyák készítésének legegyszerűbb módja az egymás mellé kirakott dokumentumok egyszerre történő fényképezése. Ilyen módon lemezes fényképezőgéppel is lehet mikrokártyát előállítani. Az 1. ábrán bemutatott mikrokártya *Linhof Technika* 9×12 lemezes fényképezőgéppel készült *Autolith* síkfilmre. A mikrokártya szabad szemmel is olvasható címe a tanulmány nyomtatott címének mikrofilm útján felnagyított és a szöveg mellé helyezett fényképmásolata. A 90×120 mm méretű síkfilm kihasznált területe 75×120 mm volt; a másolatok 75×125 mm méretű kartonvastag fotopapírra készültek. Ez a módszer erősen korlátozza a mikrokártya-készítés lehetőségét, mert nem alkalmas bekötött nyomtatványok és kéziratok fényképezésére; csupán egyoldalas írott szövegek vagy két példány felvágása útján kirakott nyomtatványok reprodukálására és különböző méretű rajzok, plakátok mikrokártyájának előállítására használható.

2. A mikrokártya-készítés Amerikában elterjedt módszere a mikrofilmsíkok másolása. Ennél az eljárásnál a felvételek rendszerint 16 mm széles perforálatlan filmre készülnek 1:14—1:20 arányú kicsinyítéssel. Minden hat felvétel után a filmen három felvétel helyét üresen hagyják, így 120 mm hosszúságú, felvételeket tartalmazó, filmszakaszok és üres filmszakaszok következnek egymás után a filmtekercsen. Előhívás után a filmszélekből 1—1 mm-t levágnak, a filmtekercset az üres részek közepén filmsíkokra vágják fel s az üres filmdarabok közepébe lyukat vágnak. E lyukak segítségével illesztik különleges másolókeretben egymás mellé a filmsíkokat. Nagyüzemi előállítás esetén a másolatok fotopapírtekercsre készülnek, s utólag vágják azokat 75×125 mm méretűre.⁵ Kezdetben 5 filmsíkból állították össze a mikrokártyát, s a címet a kártya hátoldalán helyezték el sokszorosítással. Később kialakult a mikrokártya mai formája, melyen a cím az első oldalon felül kap helyet.

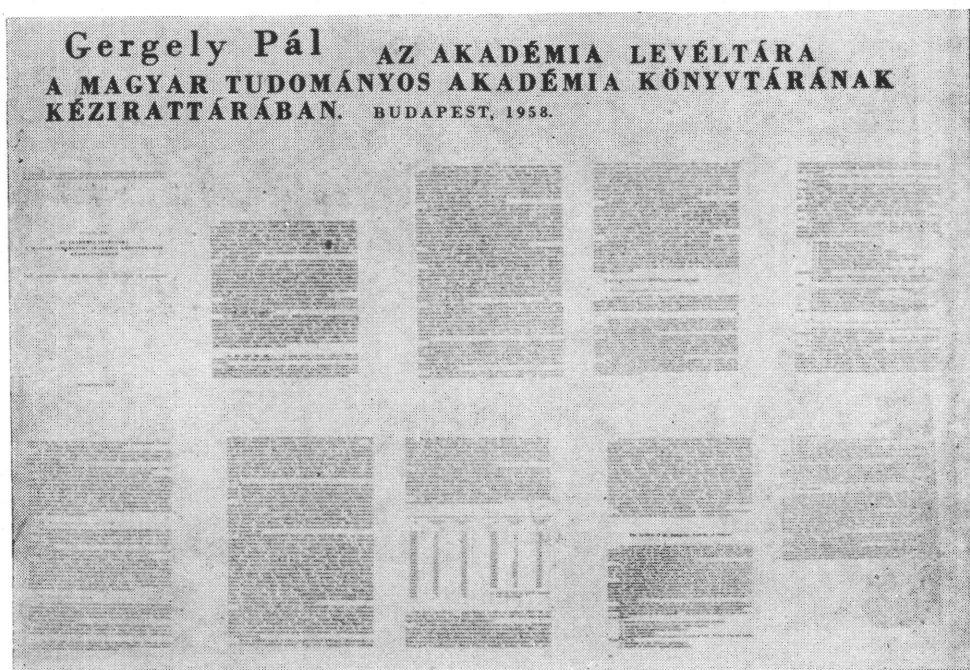
Hasonló eljárással 35 mm széles filmsíkokról is készíthetők mikrokártyák; perforált film esetében a perforációk levágása után 25 mm széles filmsíkokat nyerünk, így három csík (3×3 felvétel) helyezhető el egy 75×125 mm mikrokártyán, ha a felvevőgép képmérete 24×36 mm. (2. ábra.)

3. Európában a filmsíkok másolása helyett szívesebben használnak mikrokártya felvevő készülékeket mikrokártyák előállítására.⁶ A mikrokártya felvevő készülék könyvtartója és megvilágító berendezése tekintetében nem sokban különbözik a mikrofilmfelvevő készülékektől, fényképező szerkezetét és filmtartóját illetően azonban egészen más, mert alkalmasnak kell lennie a 90×120 mm vagy 75×125 mm méretű síkfilmek szakaszos továbbítására, a felvételek elhelyezésére több szabályos sorban. A filmlapra kerülő felvételek nagysága különféle méretű fényképezőkeretek cserélgetésével változ-

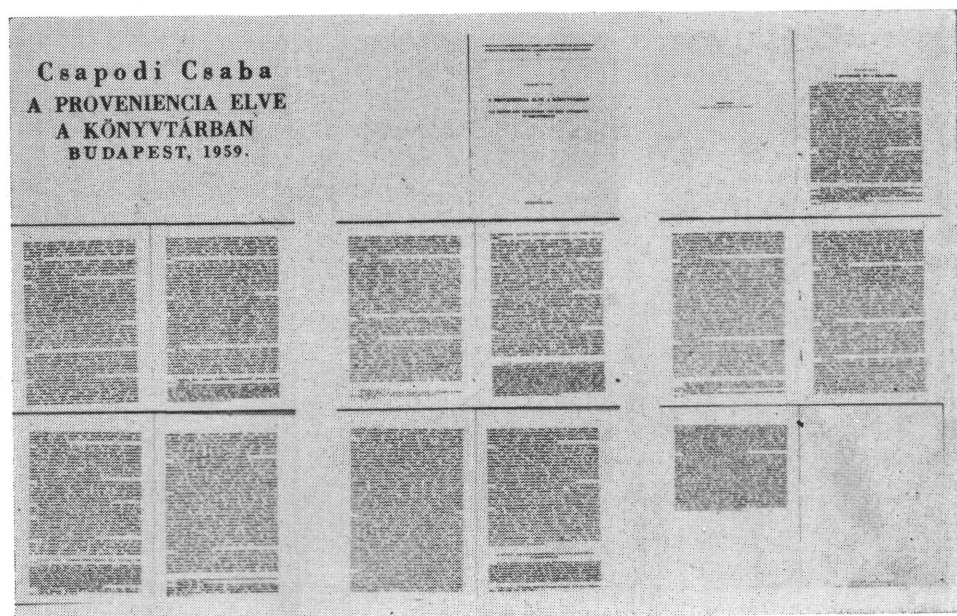
⁵ KUIPERS, J. W.: *Microcards and microfilm for a central reference file*. Industr. and Engin. Chem. 42. vol. 1950. 8. no. 1463—1467. 1.

⁶ A legismertebb európai mikrokártya felvevő készülékek: *NDR Goebel Micro-fiche Camera* (Nederlandse Document Reproductie); *Microfiche Apparat* (Les Appareils Controleurs, Paris); *Goebel Mikrokopie Geräte* (Falz Werner, Leipzig).

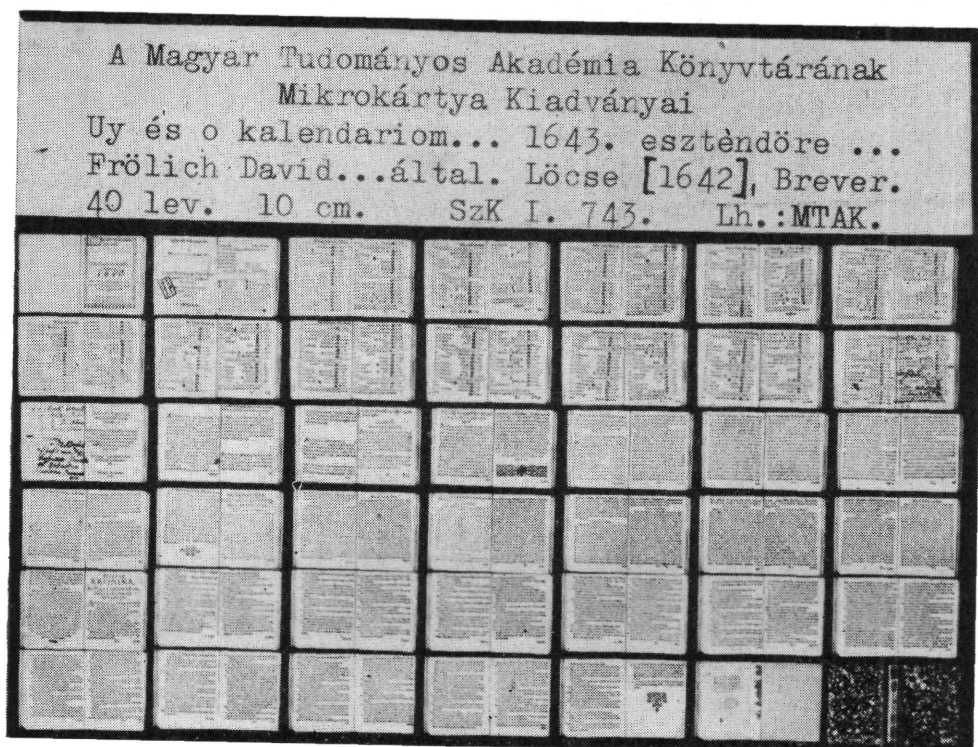

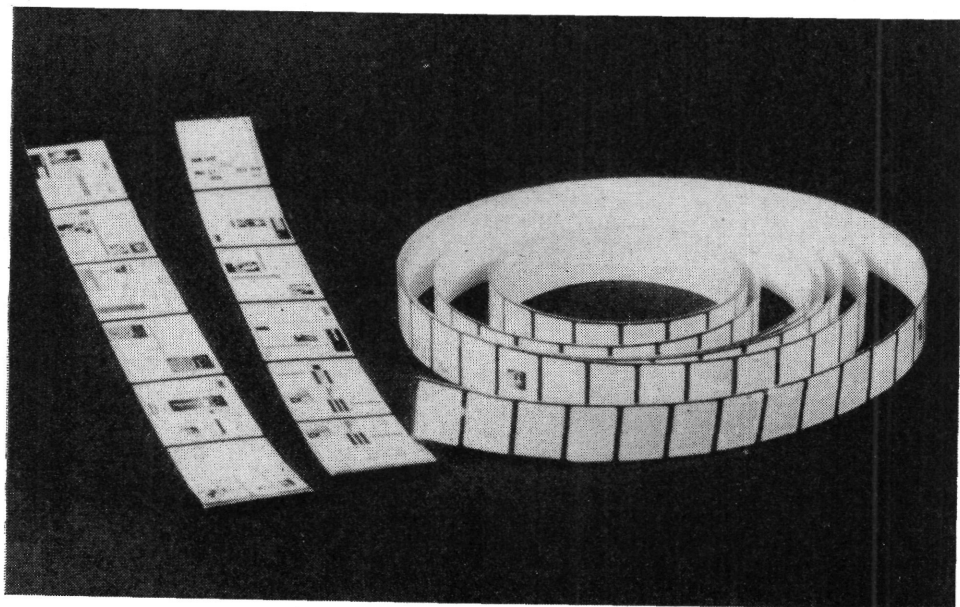
1. ábra

2. ábra

3. ábra

4. ábra

tatható; a kazetta megfelelő továbbítását és a sor váltását a kazettára erősített fogazott lécek teszik lehetővé. Minden mű első kártyáján egy-két sort a cím számára üresen szokás hagyni; a címet meghatározott méretű papírra írógéppel írott vagy nyomtatott szövegről címfényképező készülékkel lehet a filmlapra fényképezni.

A mikrofilmlapok előállítása a tekercsfilmre fényképezéssel ellentétben lassú és körülményes munkát jelent. Míg a mikrofilmtetekercsek kidolgozása önműködő, nagyteljesítményű gépekkel megoldható, a síkfilmeket csak kézi eszközökkel lehet kidolgozni. A tekercsfilmre fényképezésnél viszont hátrányos a képméret állandósága, amelyhez alkalmazkodva a kicsinyítés mértékét a dokumentum nagyságának megfelelően változtatgatni kell, és nehéz a felvágott filmcsíkok tárolása és másolása is; a negatív mikrofilmlapok rendezése, tárolása és másolása ennél kényelmesebb. Mikrokártya felvevő készülék használata lehetővé teszi a képméret megváltoztatását, az egy lapra kerülő felvételek számának és alakjának legmegfelelőbb megválasztását. (3. ábra.) A Falz-Werner típusú mikrofelvevő készüléken a felvételek elhelyezésére és méretére számos lehetőség van: egy filmlapra 9—120 felvétel kerülhet; legnagyobb képmérete 35×26 mm, a legkisebb 8×9 mm. Az ilyen felvevőkészülékek beállítása és működtetése nagy gondosságot és pontosságot igényel, mert minden hibás felvétel az egész mikrofilmlap ismételt elkészítését teszi szükségessé.

4. A mikrokártya-készítés negyedik módszere is a mikrofilmtetekercsből indul ki. A mikrofilmfelvételeket, mikrofilmcsíkokat vagy a mikrofilmtekercs papírszalagra készített és felvágott másolatát kartonlapra lehet illeszteni. Az ilyen „összeillesztett” mikrokártyák legelső változata az ablakszerű kivágással ellátott indexkártya volt, amelynek nyílásába átlátszó műanyaggal egy mikrofilmfelvételt erősítettek. A szétvágott mikrofilmtekercs felvételeinek rendezése és nyilvántartása ilyen módon megoldódott; a kezdetben mankó szerepét betöltő kartonlapok később a mikrofilmfelvételeknek gépi válogatórendszerekbe illesztését tették lehetővé, pl. a „Filmsort” kártyákon a mikrofilmfelvételt és a lyukkártyás válogatórendszert egyesítették. A több felvételt tartalmazó mikrofilmcsíkok mikrokártya formájú tárolására és rendezésére átlátszó műanyagtasakokból összeillesztett borítékokat és átlátszó ablakokat tartalmazó kartonokat gyártanak. A filmtekercs felvágásához és tasakba helyezéséhez kényelmesen kezelhető vágó készülékek kerültek forgalomba.⁷ A mikrofilmtekercsről másolt, átlátszatlan, felragasztható mikroszalagok tetszés szerinti hosszúságú darabokra vágathatók és különféle méretű mikrokártya-indexek előállítására alkalmasak. Nagyüzemi előállításukról egyelőre csak az USA-ból és Angliából hallottunk. A 16 mm széles filmről másolt mikroszalagok kereskedelmi elnevezései: *Microstrip*, *Microtape*, *Microtak* és *Microbond*. Rendszerint már el vannak látva nyomásra érzékeny ragasztóréteggel, vagy felragasztás előtt hátoldalukat nedvesíteni kell.⁸ Angliában egyes kiadványokat 16 mm széles mikrofilm és mikroszalag formájában egyaránt sokszorosítanak; a megrendelők, ha előnyben részesítik a mikrokártyát a filmtetekercs szemben, a mikroszalag tartozékaként megvásárolhatják a nyomtatott címmel ellátott fehér kartonlapokat, és felragaszthatják a mikroszalagcsíkokat.⁹ 16 mm széles mikroszalagból 4 csík, 35 mm széles mikroszalagból 2—3 csík helyezhető el egy 75×125 mm méretű kártyán. A mikroszalaggal egyesített kártyára a könyvtári munkáknál bizonyára nagy jövő vár, mert folyóiratickek mikroszövegének tárolására, referáló kartonok előállítására s még sok területen hasznosítható. Mikrofilmcsíkokról olcsó berendezéssel kis fotolaboratóriumokban is készíthetők mikroszalagmásolatok. (4. ábra.)

⁷ Film Insertion Kit és Micro-Jacket Inserter. Ld. BALLOU, Hubbard W.: *Guideto microreproduction equipment*. Annapolis, 1959.

⁸ Uo.

⁹ *Microtexts as media for publication*. Hertfordshire, 1960. 57—58. 1. Discussion; N. A. BRAMPTON.

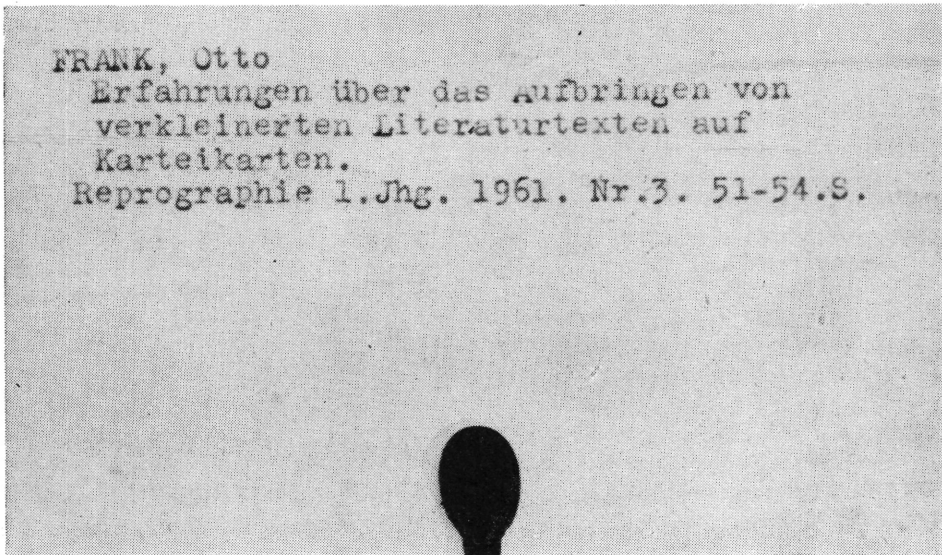
III. A mikrokártyák könyvtári használata. 1. Mikrofilm vagy mikrokártya?

A könyvtárosokat gyakran foglalkoztatja a mikrofilm és mikrokártya könyvtári használhatóságának, szerepének kérdése. Igaz-e, hogy a mikrokártya átveszi a mikrofilm szerepét a könyvtárban? A mikrokártyakészítés gyakorlata alapján nyilvánvaló, hogy bármelyik eljárást is alkalmazzuk mikrokártyák előállítására, ez a művelet lényegesen lassúbb, költségesebb és több hibalehetőséget tartalmaz, mint a mikrofilmtekercsek készítése. Az első módszer — több dokumentumoldal fényképezése egyszerre — használhatósága annyira korlátozott, hogy a mikrofilmezést helyettesítő széleskörű alkalmazásáról nem lehet szó. A második módszer, mikrofilmcsíkok másolása, felhasználja a negatív mikrofilmtekercs előállításának kényelmességét és automatizáltságát, de nélküli a felvágott negatív film tárolásának biztonságát s a sokszorosítás gépesítését. Csak néhány nagy külföldi mikrokártya-kiadó használ másolópapírtekercseket és önműködő kidolgozóberendezést filmesíkből összeillesztett mikrokártyák másolására. A harmadik módszer — mikrokártya felvívó berendezés igénybevétele — szintén sok gyakorlati nehézséggel jár. E készülékek távolról sem annyira önműködőek és nem olyan könnyen kezelhetők, mint a modern mikrofilmfelvívó gépek. Egy modern mikrofilmfelvívó gépbe — pl. *Lumoprint* vagy *Recordak* típusú felvívóba — 30–50 m film, vagyis 800–1250 felvételre elegendő nyersanyag tölthető be egyszerre, s felvételezési teljesítménye önműködő élességállítás, motorizált filmtovábbítás stb. következtében több száz felvétel óránként. A mikrofilmtekercseket egyszerre lehet önműködő előhívógépen kidolgozni és folyamatos másológépen másolni. A mikrokártya felvívó készülékbe ezzel szemben egyszerre csak egy síkfilmet, rendszerint 20–40 felvételre elegendő nyersanyagot, lehet tölteni. A képméretnek beállításra, a mikrokártyák elkerülhetetlen „megszerkesztése”, az egy lapra kerülő oldalak beosztása, a cím fényképezése stb. is lassítja a munkát. Egy mű mikrokártya negatívjának előállítása ezért lényegesen többbe kerül, mint a mikrofilm elkészítése. A költségtöbblet kellő számú másolat készítése és értékesítése esetén természetesen megtérülhet, de a külföldi tapasztalatok szerint 15 példány alatt a mikrofilm mindig olcsóbb a mikrokártyánál. Néha a használat szempontja teszi szükségessé a kevés példányú mikrokártyák előállítását a magasabb költségek ellenére, mert a mikrokártya a mikrofilmnél jobban illeszthető a könyvtárosok és kutatók által használt kartotékrendszerbe, könnyen válogatható, az egy-egy műre vagy fejezetre eső részek másolása esetenként különféle példányszámban is megvalósítható. A mikrofilmre vett művek 30–100 méteres tekercsekben kerülnek másolásra, s a több művet tartalmazó tekercseken belül nem lehet vagy nem érdemes folyamatos másolásnál egyes részeket kihagyni vagy a többitől eltérő példányban másolni.

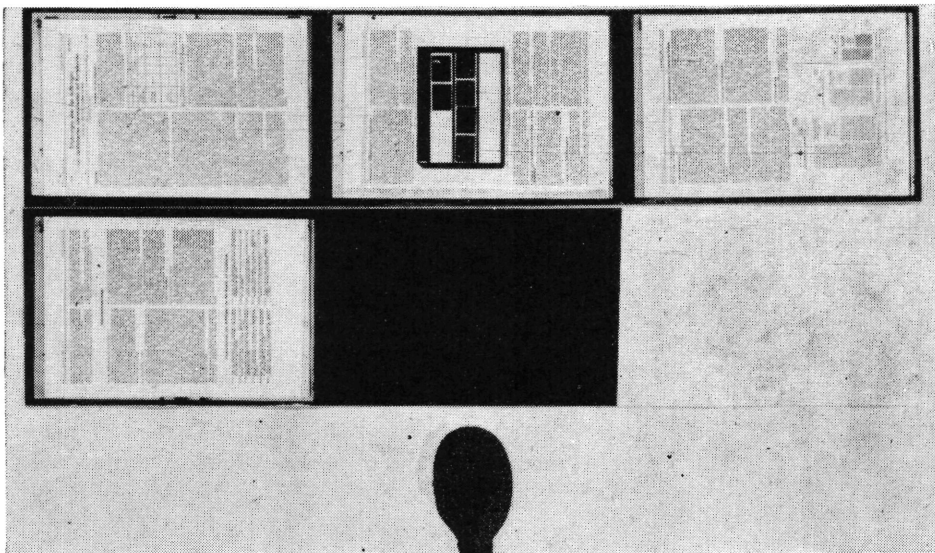
Ezen túl sokan azért vetik el a mikrofilmtekercset a mikrokártyával szemben, mert olvasásakor fárasztó a tekercselés. Ebben van bizonyos igazság, a könyvtári gyakorlat azonban nem igazolja a mikrofilmtekercssel szemben elfoglalt túlzó álláspontot. A mikrofilmtekercs műszaki fejlődés és a mikrolapok elterjedése során nem vált elavulttá, sőt az automatikus xerográfiai nagyítógépek (*Copyflo*) használatával növekszik a mikrofilmtekercs és meglevő mikrofilmjeink értéke és sokszorosítási lehetősége, mivel a folyamatos nagyítási eljárás a mikrofilmtekercsen alapul. A washingtoni Library of Congress Fotoreprodukciós Szolgálatának statisztikai adatai szerint az elektrosztatikus nagyítási eljárás bevezetése óta nem csökkent, hanem növekedett a mikrofilmezés mennyisége.¹⁰

A mikrokártya sokat hangoztatott előnye csak bizonyos típusú könyvtári anyag esetében kétségtelen: lexikonok, szótárak, bibliográfiák, táblázatok, sorozatban megjelenő tudományos közlemények mikrokártyái könnyen válogathatók és átcsoportosíthatók;

¹⁰ HOLMES, D. C.: *Electrostatic photoreproduction at the U. S. Library of Congress*. Unesco B. for Libr. 15. vol. 1961. 19–22. 1.

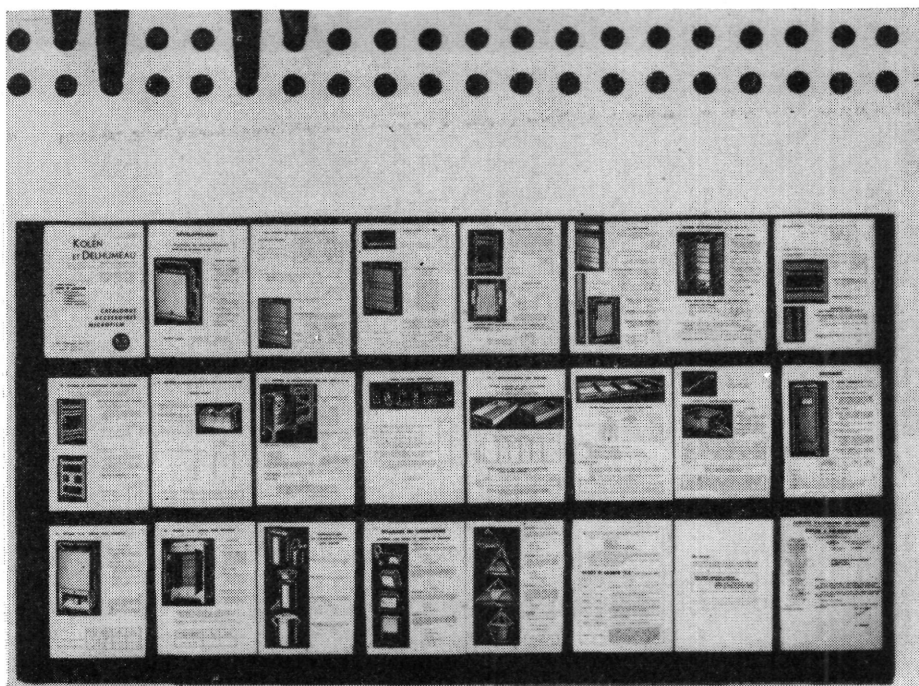

5. ábra

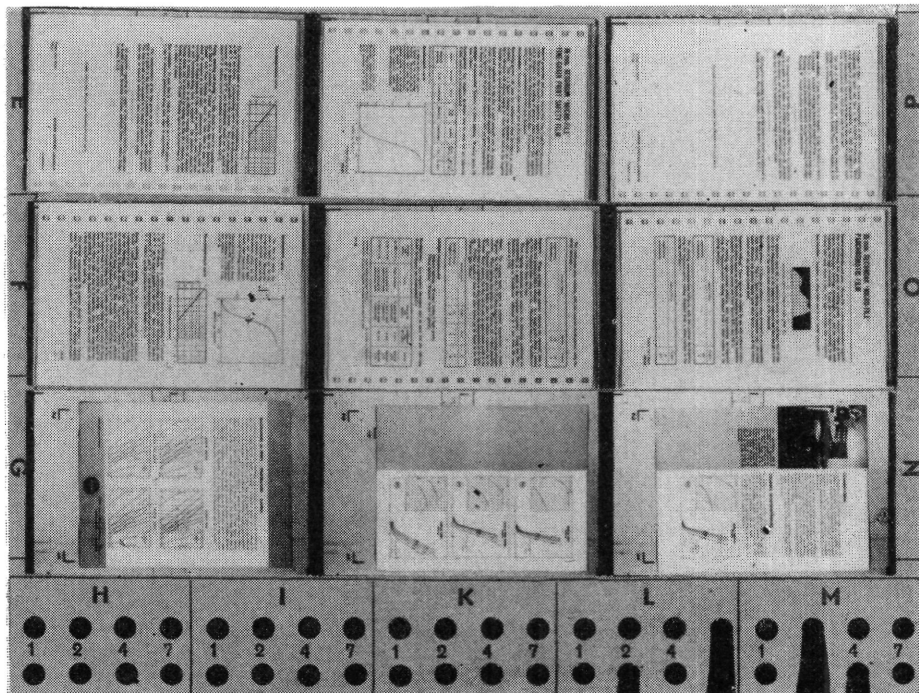

6. ábra

7. ábra

8. ábra

átlapozásuk, egyes részek megtalálása könnyebb, mint mikrofilmen vagy eredetiben. A mikroformában kiadásra kerülő folyóiratok, részletekben kiadott tudományos kutatási jelentések reprodukálására egyedül a mikrokártya tekinthető alkalmasnak. A gyakran használt reference-anyag tárolására és használatára a mikrokártya általában megfelelőbb a mikrofilmnél. Előnyei ezzel szemben nem tapasztalhatók könyvtári és kéziratári állománytömbök, terjedelmes kódexek, levéltári gyűjtemények állományvédelmi fényképezésénél, vagy ha csak néhány másolatra van szükség. A mikrofilmezés említett gyorsaságán kívül a használat szempontja is a mikrofilmtekercs mellett szól. Egy 600 lapos kódex tanulmányozása esetén a mikrokártyákat hússzor kell kicserélni és kétirányú mozgattal beállítani az olvasókészüléken; ugyanaz a kötet mikrofilmtekercs formájában, motoros mikrofilmolvasó készüléken, percek alatt kényelmesen átlapozható.

Nem kellékpénny bizonyított a mikrokártya alkalmassága régi hírlapsorozatok állományvédelemre vagy helytakarékosságra irányuló fényképezése esetében sem. A nagyalakú hírlapokat nem lehet erősen kicsinyíteni a felvételben; egy mikrokártyára legfeljebb 8–10 lap fényképezhető az olvashatóság jelentős csökkenése nélkül. A legtöbb mikrofellevő gép könyvtartója nem alkalmas bekötött hírlapok elhelyezésére, és azok fényképezése a legtöbb mikrofilmfellevőn is leküzdhetetlen akadályokba ütközik. A mérsékelt kicsinyítés érdekében a hírlapokat csak egyoldalasan lehet fényképezni, ezért elkerülhetetlen a fényképezőgép derékszögű elfordítása, ami azonban kevés mikrofellevő készüléken lehetséges.¹¹ A mikromásolatok használatában járatos könyvtárosok szerint a mikrokártya kényelmes használata hírlapok olvasása esetében csak akkor tapasztalható, ha az olvasó egy meghatározott hírlapszámot keres; egész évfolyamok átlapozása esetében — régi hírlapsorozatok olvasásánál ez a leggyakoribb — a 8–10 lapot tartalmazó mikrokártyák cserélgetése a kutatómunka akadályává válik.¹² A párisi Bibliothèque Nationale hírlapsorozatait 35 mm mikrofilmtekercsre fényképezik. A mikrofilmeket a szabványtól eltérő, 210–300 m hosszúságú tekercsekben tárolják, és használatukhoz különleges olvasókészüléket szerkesztettek.¹³ A műszaki adottságokat figyelembe véve a 35 mm széles mikrofilmtekercsben és az egyes felvételek gyors másolására is alkalmas olvasókészülékekben¹⁴ találhatjuk meg jelenleg a régi hírlapok megőrzésének és használatának legjobb lehetőségét.

A gazdaságosság szempontja sem indokolja a hírlapok mikrokártyára fényképezését a mikrofilmezés helyett. A fényképezés költségeinek kiszámításánál hiba lenne csupán a nyersanyag árát venni számításba, mert az csak egyike a költségtényezőknek. A készülék elhasználódásának értéke, a munkadíj és az üzemfenntartási költségek is jelentősen közrejátszanak az önköltség kialakulásában. A negatív mikrofilmlap nyersanyagának ára például kevesebb lehet, mint az azonos dokumentumokat tartalmazó mikrofilm ára, a ráfordított munka nagysága miatt a mikrofilmlap önköltsége mégis jelentősen túlhaladja a hasonló terjedelmű anyag mikrofilmezésének önköltségét. Tapasztalataink szerint a mikrofilmlap előállításához szükséges munkaidő többszöröse a mikrofilmezéshez szükséges munkaidőnek. Ezért nem fogadható el WOLK és TONNON kitűnő tanulmányának néhány következtetése a folyóiratcikkek mikrofilmlapra fényképezésével kapcsolatban.¹⁵ A mikrofilmlap előállításának nehézségei miatt folyóiratcikkek egy példányos másolására a mikrofilmlap csak kivételes esetekben lehet használhatóbb a mikrofilmnél,

¹¹ Hírlapfényképezésre alkalmasak a Recordac C és -D, és a Kontophot-Unimat 61 típusú mikrofilmfellevők.

¹² SHOEMAKER, Ralph J.: *Remarks on microcards and microfilm for newspapers*. Amer. Doc. 1. vol. 1950¹ 207–208. 1.

¹³ PRINET, Jean: *Conservation et lecture des microfilms de long métrage*. B. Bibl. de France. 2. vol. 1957. 193–195. 1.

¹⁴ *Mikrofilm-Lesegeräte mit Rückvergrößerungseinrichtung*, Reprographie. 1. Jg. 1961. 2. Nr. 45–46. 1.

¹⁵ WOLK, L. J. van der—TONNON, J. C.: *The microcopy on flat film as an aid in documentation*. Rev. Doc. 17. vol. 1950. 5. no. 134–141. 1.

mert az említett költségtényezők a mikrofilmlap árát jelentősen növelik. Megváltozik azonban a mikrokártya értékelése akkor, ha nem másolásra, hanem kiadásra használjuk fel azt.

2. *Mikrokiadványok.* Ismertek a könyv- és folyóiratkiadás nehézségei a magas nyomtatási költségek, az előállítási idő nagysága s a terjesztési és tárolási problémák miatt. A mikrokártyák kiadási eszközként jelentkező felhasználása ezért világszerte rohamos fejlődést mutat. Ez a kérdés könyvtári szempontból nemcsak azért érdekes, mert a könyvtárak a mikrokiadványok vásárlói és őrzői, hanem azért is, mert a könyvtárak egyúttal mikrokiadók is lehetnek. A mikrokiadásra alkalmas dokumentumok három fő csoportját lehet megemlíteni:

- A) Tudományos forrásanyag;
- B) Eredeti tudományos közlemények;
- C) Könyvek és folyóiratok (Újrakiadás).

Az első csoportba olyan értékes könyvtári, kéziratári gyűjteményeket sorolhatunk, amelyek iránt széles körben érdeklődés nyilvánul meg. A mikrokártyakiadás szükségességét itt gondosan kell mérlegelni, mert kis példányszám esetén a mikrofilm jobb közreadási formának bizonyulhat.

A mikrokártyakiadás legtöbb lehetőségét az eredeti tanulmányok, tudományos munkák kiadása jelenti. A mikrokártya a nyomtatással szemben jelentős költségmegtakarítást eredményez azáltal, hogy a szerző kézírata képekkel, táblázatokkal, rajzokkal együtt közvetlenül fényképezhető, s el lehet kerülni a betűszedési, korrigálási és más, a nyomtatással kapcsolatos kiadásokat. Közismert, hogy az elkészült tudományos értekezéseknek, jelentéseknek csak egy része kerül nyomtatott formában kiadásra. A kiadatlan anyagban jelentős tudományos értékek rejlenek, és sajnálatos lenne, ha ezek közreadására semmilyen lehetőség nem adódna.

A *Micro Library* folyóirat a következőkben foglalta össze a szokásos, nyomtatott kiadás akadályait:¹⁶

a) A szerző kézírata terjedelmes statisztikai vagy bibliográfiai anyagot tartalmaz; tömörítéssel vagy kivonattalással a mű elveszítené értékét.

b) A kézirat nem terjedelmes ugyan, de költséges klisék elkészítését tenné szükségessé. Ez az eset áll elő például rajzok, zeneművek, fényképek, táblázatok stb. kiadásánál.

c) Bizonyos túlzottan speciális tudományos beszámolók csak szűk kör érdeklődésére tarthatnak számot.

d) A megszokottól eltérő gondolatok, új elméletek és irányzatok néha nem találnak kiadóra, mert a kiadók félnek a kockázattól.

e) Sok könyvtár és levéltár nem adja kölcsön reprodukálásra az általa őrzött értékeket azok védelme érdekében.

f) Korlátozott terjedelmű értekezések nagy terjedelmű mellékletei már nem közölhetők nyomtatásban a szűkre szabott keretek között.

Az említett esetek többségében a mikrokártya mint kiadványforma komolyan számításba jöhet. Mikrokártya-kiadásra alkalmasak például egyes tudományos szakterületek részletes bibliográfiái, kevesek által tanulmányozott nyelvek szótárai, régészeti ásatások vagy más kutatómunkák kis kört érdeklő részletkutatási eredményei, doktori és egyetemi értekezések stb. Általában a mikrokártya alkalmasabb reference-anyag hasz-

¹⁶ WOLK, L. J. van der: *Micro publishing*. Micro Library, 1. vol. 1958. 2/3. no. 4—5. 1.

nálatára, mint huzamos olvasást, másolást igénylő művek kiadására. A mikrokártyák megtekintésére alkalmas kézi nagyítók a reference-anyag széleskörű használatát elősegítik.

Adott esetekben sikerrel lehet megvalósítani a kettős kiadást: a nyomtatás és a mikromásolás egymást kiegészítő felhasználását. Az első tanulmányos példát erre a University of Wisconsin Press egyik kiadványa, a *Total Distribution of the Sounds in Siamese*, egy 200 lapos nyelvészeti munka jelentette, amelynek publikálására korábban egy kiadó sem vállalkozott. Ez a mű egy tanulmányból és mintegy 150 lap bonyolult táblázatból állott. A Wisconsin Press ötletes vállalkozói a bevezető tanulmányt kinyomtatták rendes nyomdai úton, a táblázatokat pedig három mikrokártyán sokszorosították. A 100 példányban kiadott mű ára 2,50 dollár volt.¹⁷

A kettős kiadás lehetősége elősegítheti az idegen nyelvű publikálás fejlesztését is. Külföldön a magyar nyelvű kiadványok feldolgozása és használata nem megfelelő. Mikrokártya útján alkalmunk lenne a magyar nyelven megjelent fontosabb tudományos munkák idegen nyelvű fordítását vagy kivonatát külön kiadványként vagy az eredeti mű mellékleteként közzétenni.

A mikrokártyák növekvő tudományos felhasználására mutat a Nemzetközi Geofizikai Év észlelési adatainak kiadása a World Meteorological Organization által. A 10 milliárd adatot tartalmazó s összesen 200 kötetet jelentő anyag 100 példányos, offset-sokszorosítású kiadása sorozatonként 4400 dollárba került volna, ezért a kiadást mikrokártyán készítették el, s így egy sorozat ára csak 265 dollár volt.¹⁸ Ebben az esetben a mikrokártya a nyomtatásnál sokkal gyorsabb sokszorosítási formát jelentett, mert az egy mikrokártyára kerülő anyag — kb. 40—90 lap — beérkezése után a felvételt azonnal elkészíthették, míg nyomtatott kiadás esetén várni kellett volna egy-egy kötet teljes anyagának beérkezésére. Nyomtatott kiadásnál a nyomóformák ritkán maradnak meg a nyomtatás után, mikrokártyakiadás esetében azonban a negatívak később is sokszorosíthatók.

Ez a példa egyúttal a periodikus kiadványok mikroformájú közzétételének realitását is bizonyítja. Bár még kevés kísérlet történt folyóiratok mikrokártya-kiadására — egyelőre három folyóirat jelenik meg kizárólag mikrokártyán —, bizonyos, hogy a mikromásolatok a tudományos folyóiratok kis példányszámú kiadásának megfelelő eszközévé válnak majd.

A mikrokiadás harmadik területe, a nehezen beszerezhető korábbi kiadású nyomtatott könyvek és folyóiratok újrakiadása, az üzletszerű kiadói tevékenység és a könyvtári állománygyarapítási és állománykiegészítési törekvések összetalálkozása következtében jutott jelentős szerephez. A mikrokiadói katalógusok tételeinek többsége mikrokártya formában újrakiadott műveket ismertet; értékes folyóiratsorozatok újrakiadásáról olvashatunk legtöbbször. Az *Annalen der Chemie* 614 kötete, az *American Journal of Science* 249 kötete, a *Science* évfolyamai; *Zentralblatt für Bakteriologie*, a szovjet *Zsurnal Obščej Biologii* és *Kolloidnij Zsurnal* sorozatai sok más között az egyik legújabb amerikai mikrokártya-katalógusban szerepelnek.²⁰ Ebben a katalógusban 26 amerikai mikrokártya-kiadó kiadványai találhatók meg; könyvtárak is vannak közöttük, s ez újabb bizonyíték a könyvtári feladatok és a mikrokiadói tevékenység összekapcsolásának lehetőségére. Folyóiratok kumulációs indexeinek mikrokiadása például jellegzetes könyvtári feladat lenne. Az ilyen mutatók mikrokiadásának szükségességére és lehetőségére mutat a *Chemical Abstracts* 1907—1916. évi indexeinek mikrokártya-kiadása az American Chemical

¹⁷ WEBB, Thomson: *Microcards and their uses in scholarly publishing*. Publishers' Weekly. 165. vol. 1954. 1. no. 66—72. 1.

¹⁸ ASHFORD, O. M.: *Collection and publication of IGY meteorological data*. Rev. Doc. 25. vol. 1958. 3. no. 74—78. 1.

¹⁹ A new publication series on microcards. Microcard B. 1960. 22. no. August.

²⁰ *Catalog of Microcard Publications 1961—62*. No. 3.

Society által. Eredetiben ez az anyag 4823 lapot tesz ki, mikroformában viszont 60 mikrokártyán el tudták helyezni.²¹

Érdekes mikrokiadáói vállalkozás a svéd hírlapok kulturális cikkeinek havi indexelése és mikrofilm lap kiadása is.²² Az indexelési munka 1947 óta folyik; ennek során 70 jelentős hírlap 23 tárgykörébe — az irodalom, művészet, régészet, történelem, földrajz, természettudományok, orvostudományok stb. körébe — tartozó cikkeket gyűjtik össze. Ez a munka havonta kb. 2000 hírlapcikk kiválogatását jelenti. 1959 óta ezt a válogatást mikrofilmlapon kiadják; a cikkeket egyforma méretű lapokra ragasztják és 18-szoros kicsinyítéssel 90×120 mm mikrofilmlapokra fényképezik. Egy lapon 16 felvételen kb. 50 cikket lehet így elhelyezni.

3. *Mikronyomat.* A mikronyomatok — nyomdai eljárással sokszorosított mikrolapok — elterjesztője legfőképp a Readex Microprint Corporation volt. A 6×9 inch (152,4×228,6 mm) méretű Readex Microprint lapok előnyét a kiadó abban határozza meg, hogy a lefényképezett könyvlapok elrendezése folytán (10 sorban 10, összesen 100 lap) könnyű a mikroszövegben eligazodni; a mikronyomatok tartósabbak a fotokémiai úton sokszorosított mikrokártyáknál, s bizonyos példányszám felett azoknál olcsóbbak. A Readex Microprint Corporation számos jelentős irodalmi sorozatot jelentetett meg mikrolapon; kiadta többek között az összes 1500—1800 között angol nyelven megjelent színdarabot. Mikronyomaton adtak ki újra több bibliográfiát, például EVANS: *American Bibliography* 13 kötetét. Érdekesség, hogy a mikronyomat-kiadványok között egy könyvtári katalógus is van: *U. S. Surgeon-General's Office. Index-catalogue of the library. 1880—1948. 4 Series.* E kiadvány ára 125 dollár.²³

A mikronyomatok néhány vitathatatlan előnyük ellenére nem terjedtek el olyan mértékben, mint a mikrokártyák.

4. *Dokumentációs mikrokártyák.* Újszerű mikronyomatokat állít elő a varsói Műszaki és Tudományos Dokumentációs Központ. Jól felszerelt fotolaboratóriumában és sokszorosító műhelyében 105×148 mm méretű referáló kartonok százezrei készülnek foto-offset eljárással. Újabban a kartonok hátlapjára hasonló eljárással elhelyezik az ismertetett folyóiratcikkek mikromásolatát. Ezek a mikronyomatok minőség tekintetében elmaradnak a korábban ismert mikronyomatok mögött, hiszen közönséges katalóguskartonra készülnek, de csekély — 1:6 körüli — kicsinyítési arányuk következtében kézi nagyítóval is olvashatók. Ez a sokszorosítási eljárás költséges, mert a mikrofelvételek 70 mm széles filmre készülnek, s a felvételenként szétvágott filmdarabokat a sokszorosítási formának megfelelően össze kell ragasztani, de a magas példányszám és a kutatók szakirodalmi tájékoztatásának szükségessége indokolja e sokszorosítási eljárás alkalmazását.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának szibériai Tudományos és Műszaki Könyvtára hasonló elgondolás alapján egészíti ki referáló kártyáit. A 75×125 mm méretű kártyák hátlapjára felragasztják az ismertetett folyóiratcikk nem erős, 1:5—6 kicsinyítésű, mikromásolatát. Egy kártyára legfeljebb 4 lap kerül, de ez megfelel az ismertetett folyóiratcikkek átlagos terjedelmének. 1960 óta a könyvtár néhány tárgykörben e referáló mikrokártyák előfizetési megrendelését vezette be.²⁴ A dokumentációs mikrokártyák a tudományos szakirodalom feltárásának és rendezésének hatásos eszközei, s a mikrokártyák elterjedésével számíthatunk azok hazai bevezetésére is (5—6. ábra). A filmsíkokból vagy mikroszalagsíkokból összeillesztett mikrokártyák növekvő szerepet kapnak

²¹ *Microcard B.* 1960. 23. no. Nov.

²² PLAS, P. van der: *Swedish newspaper index on microfiche.* Micro Library, 2. vol. 1959. 1. no. 7—8. 1.

²³ MELOHER, Daniel: *Uses of microprint in bibliography.* Library Journal, 84. vol. 1959. 1414—1417. 1.

²⁴ KREMENECKAJA, A. V.—LEV, D. J.: *New methods for presenting bibliographical information in the USSR.* Unesco B. for Libr. Vol. 15. 1961. 28—30. 1.

az adminisztrációs munka és az irattári anyag csökkentése terén. A mikrokártyákból összeállított irattárat — ellentétben a filmtekercs tárolási rendszerrel — állandóan ki lehet egészíteni a filmcsíkok vagy mikroszalag-másolatok pótlásainak a régi kartonra illesztése által vagy új kartonok elhelyezésével; ugyanígy könnyű a selejtezés is. Az előállítási költségek az ilyen „egy példányos” mikrokártyáknál nem oszlanak meg a másolatok között; a különféle hivatalok, bankok, nyilvántartási irodák mégis sikerrel alkalmazzák adminisztrációjuk egyszerűsítésére.²⁵

IV. *Tapasztalatok a mikrokártya-készítés és használat könyvtári gyakorlatából.* Egyes mikrokíadók kiadványait mikrokártya — „micro opaque card” — vagy mikrofilmlap — „microfiche” — formájában egyaránt meg lehet rendelni. Mindkét változat ugyanarról a negatív filmről készül, de az előállítást és a használatot tekintve jelentős különbség van köztük. Az első, alapvető különbség, hogy az átlátszó mikrofilmlap olvasása átvilágítással, diaszkópius olvasókészülékkel, az átlátszatlan mikrokártyák olvasása episzkóp-rendszerű, visszavert fénysugarakat kivetítő olvasókészüléken történik. Néhány mikrofilmolvasó készülék, így pl. a könyvtárainkban ismert *Dokumator*, síkfilmtartóval van ellátva, és alkalmas mikrofilmlapok olvasására. Átlátszatlan mikrokártyák mikrofilmolvasó készüléken nem olvashatók, a mikrokártya olvasókészülékeken azonban fehér karton-alátéttel mikrofilmlapok is használhatóak, bár a visszaverődő fénysugarak a kép kettősségét idézik elő. A másik különbség az alapanyag tartósságában nyilvánul meg. A film-alapanyagú mikrolap mindkét oldala könnyen karcolódik, ezért tárolásához védőborítékra és dobozra van szükség. A mikrokártya tartóssága kielégítőbb; a papír mikrokártya nehezebben sérül, tartós tárolásához nincs szükség védőborítékra és a levegő páratartalmának szabályozására. Míg a mikrofilmlapkiadók — pl. a svédországi Nemzetközi Dokumentációs Központ — hajlandók kiadványaikat mikrokártya formában is szállítani, a mikrokártya-kiadók sohasem adnak mikrofilmlap-másolatot mikrokártya helyett. A papír mikromásolatok előállítása ugyanis olcsóbb, egyrészt azért, mert a fotopapír kevesebbe kerül a filmnél, másrészt a papír mikrokártyák kidolgozásának automatizálási lehetőségei miatt.

Eltérő az átlátszatlan mikrokártyák és az átlátszó mikrofilmlapok reprodukálási és nagyítási lehetősége. Az átlátszatlan pozitív mikrokártya csak nehéz reprodukáló munkával sokszorosítható,²⁶ a pozitív mikrofilmlapról azonban könnyen lehet nagyító-készülékkel vagy olvasókészülékkel nagyítást készíteni. Mikrokártyák felvételeinek kinagyítására alkalmas készülék előállításáról csak nemrég kaptunk hírt. A Microcard Reader Corporation által gyártott *Microcard Copier* működése az ismert gyorsmásoló eljárás, negatív és pozitív papírtekercsek és előhívó-rögzítő oldat használatán alapul.²⁷

A mikrokártya és mikrofilmlap közötti különbség megnyilvánul a felvételek minőségében is. A mikromásolatok használói tapasztalhatják, hogy a mikrofilmlap élesebb, részletdúsabb, ragyogóbb vetített képet ad az olvasókészülékben, mint az átlátszatlan mikrokártya. Nyomatott szöveg mikrofelvételénél ez az eltérés nem jelentős, de az olvashatóságot jelentősen befolyásoló tényezővé válik kéziratok, gépelt szövegek, rajzok reprodukálása esetében. Az Akadémiai Könyvtár számos kódexe mikrofényképezésénél tapasztalható volt, hogy a mikrofilmlapmásolatok sokkal olvashatóbbak a mikrokártya-másolatoknál. LINNÉ *Herbárium* svédországi mikrokiadása előtérrel kitér a kísérletek eredményeinek vizsgálata során bebizonyosodott, hogy az ugyanarról a negatívról készített mikrofilmlap-másolatok a papír másolatokat minőség tekintetében felülmúlják.²⁸

²⁵ RIDER, F.: *Archival materials on microcards*. Amer. Doc. 1. vol. 1950. 1. no. 42—45. 1.

²⁶ *Rückvergrößerungen von Mikrokarten mit Linhof Technika — oder Color-Kameras. Reprographie*, 1. Jg. 1961. 4. Nr. 91. 1.

²⁷ *Full-size copies directly from microcards*. Microcard B. 1961. 25. no. July.

²⁸ *The Linnean Herbarium. Micro Library*, 1. vol. 1959. 6/7. no.

A minőséget jelentősen befolyásolhatja a felvétel kicsinyítési aránya; 1 : 18 arányú kicsinyítésen túl már romlik a mikrokártyák olvashatósága és másolhatósága. A kicsinyítési arány megválasztása, tekintettel az eredeti dokumentum jellegére, a felvevőgép, felvételi anyag és az olvasókészülékek minőségére, gondos mérlegelést tesz szükségessé.

A mikrokártyák — 1 : 15—18 lineáris kicsinyítés esetén is — nagy dokumentum-anyag sűrített tárolására alkalmasak, és alaki egyformaságuk pontos rendezést tesz lehetővé, ami a mechanikai, pl. a lyukkártyás válogatás számára megfelelő alapot jelenthet. A könyvtári mikromásolás szakirodalmában még nem kapta meg a fontosságát megillető helyet a mikrokártyák válogatása, jóllehet a mikroszövegek gépi válogató-rendszerekkel történő összekapcsolásának lehetőségei már bebizonyosodtak.

Az Akadémiai Könyvtár fotolaboratóriuma, mikrofilmzéssel és fotomásolással kapcsolatos prospektus- és cikkgyűjteménye elhelyezése és válogatása érdekében, sikeres kísérleteket folytatott peremlyukasztásos mikrokártyák előállítására. A mikrokártya felvevő készülékkel előállított 90×120 mm méretű negatív filmlapokon a felső sor — a címfényképezésnél szokásos módon — üresen marad. A mikrokártya-másolatokon erre az üres sávra több lyuksort lehet elhelyezni. (7. ábra). Ezek a mikrokártyák 3×8 átlagos méretű szöveglapot tartalmaznak; a felvételek számát a beállítás megváltoztatásával növelni vagy csökkenteni lehet. Ez a válogatórendszer nincs kötve a mikrokártya felvevő által megszabott negatív mérethez; 75×125 mm méretű mikrokártyák is másolhatók 90×120 mm méretű fotopapírra. Beilleszthetők ezenkívül a mikrofilmtekercsre vagy mikrofilmsikra készített mikrofelvételek is mikroszalag-másolat formájában, mert azonos — 90×120 mm — méretű és lyukasztású üres kartonlapokra fel lehet ragasztani a mikroszalagokat. (8. ábra). A mikroszalagok felragasztása nem okoz észrevehető torzulást a kartonlapokon. A mikroszövegek egyesítése a peremlyukasztásos kártyákkal számos dokumentációs munkaterületen a kis terjedelmű dokumentumok (pl. prospektusok, folyóiratcikkek) összegyűjtésének, kis helyet foglaló tárolásának és válogatásának megoldását jelentheti.

V. A mikrokártyák magyarországi elterjedésének akadályai. 1. Olvasókészülékek hiánya. Kellő számú és minőségű olvasókészülék nélkül a mikrokártya nem válhat az eredetit pótló, gyakran használt és mindig használatra kész könyvtári munkaeszközzé. Az olcsó olvasókészülékek szükségességével minden mikrokártya-kiadó és mikroszövegeket gyakran használó kutató tisztában van, és a gyárak is törekednek az igények kielégítésére, mégis kevés — világviszonylatban is — a jó és olcsó olvasókészülék. Ilyennek tekinthető például a Hollandiában gyártott *Huygens* mikrofilmlap-olvasó ; súlya 4,5 kg, objektívje *Xenar* 1: 3,5/30mm; ára 75 dollár, tehát maguk a kutatók is megvásárolhatják. Európában a legutóbbi évekig mikrokártya-olvasókészülékeket nem állítottak elő. Újabban a Micro Methods és a Kodak gyár készít mikrokártya-olvasókészülékeket, ez utóbbi az amerikai Microcard Reader Corporation olvasógépe szabadalmának megvásárlásával. Az amerikai mikrokártya és mikronyomat olvasókészülékek beszerzési ára aránylag magas: 250—350 dollár.²⁹

A mikrokártya-olvasókészülékek helyettesítésére olcsó kézi nagyítót, ún. néző-készülékeket is gyártanak. Ezek a nagyítók inkább egyes adatok, szövegrészek, címek megtekintésére alkalmasak, mint folyamatos olvasásra, de a kutatók hasznos eszközei lehetnek, és a mikrokártya használatát függetleníthetik az olvasókészüléktől akkor, ha csak rövid szövegek olvasására van szükség. Az amerikai *Microcard Pocket-size Reader* és a *Microskaner* elemmel és izzóval működő kézi nagyítókészülékek. Európai megfelelőjük a *Minilook* nagyító mikrofilmlapok megtekintésére; olcsósága miatt nemcsak a tudományos kutatók, hanem az egyetemi hallgatók is örömmel fogadták. A hollandiai Delft műszaki

²⁹ Recordak Microprint Reader, Model A. Nagyítása 1 : 22; ára 345 dollár.

Microlex Reader. Nagyítása 1 : 21—28; ára 237 dollár.

Microcard Reader, Model 6B Special. Nagyítása 1 : 23; ára 335 dollár.

egyetemen 1958-ban fél év alatt 250 diák szerzett be valamilyen mikrofilmlap-olvasókészüléket.³⁰

Míg a nyugat-európai könyvtárak a nehézségek ellenére többé-kevésbé már berendezkedtek mikrokártyák használatára, a mikrokártyák magyarországi elterjedésének egyik legnagyobb akadálya az olvasókészülékek hiánya. Mikrofilmlapokat *Dokumator* olvasókészüléken jól lehet olvasni, a mikrokártyák olvasására azonban kevés a lehetőség, mert egyelőre csak egy-két külföldi olvasókészülék van az országban. Az eddigi kísérletek hazai készülékek előállítására nem jelentenek megfelelő eredményt és alapot sorozatgyártáshoz. Ez a helyzet nem szükségszerű, mert optikai és finommechanikai iparunk fejlettsége lehetővé tenné a külföldiekkel azonos minőségű olvasókészülékek hazai előállítását is. A műszaki tervek elkészítésénél nem az eddigiekhez hasonló — egymástól elszigetelt — vállalkozásokra, hanem a könyvtárosok és műszaki szakemberek tartós együttműködésére lesz szükség. A mikrokártya-olvasókészülékekkel szemben támasztott alapvető követelményeket az 1:20 feletti nagyításban, egyenletes fényelosztásban, éles objektívrajzban, megfelelő hőszigetelésben és kényelmes kártyatovábbító szerkezetben jelölhetjük meg.

2. *A mikrokártyák ára.* A mikromásolatok áráról nemzetközileg és egy-egy országon belül is eltérőek a vélemények. Mint említettük, az előállítási költség változó összetevői: a munkabér, a nyersanyagok ára, a felszerelés költségei, a kiadási példányszám stb. befolyásolják a mikrokártyák árát. A mikrokártyák eladási ára még mindig magasabb annál, mint amit a nagyüzemi előállítás lehetőségével indokoltnak s a könyvtárak és kutatók szempontjából kívánatosnak tarthatunk. A mikrokártyák ára egyelőre nem tükrözi a mikrokártya előállításának lehetőségeit, s távol áll F. RIDER elképzelésétől, aki a 100 példányt meghaladó mikrokártya-kiadványok darabonkénti 5 centes árát is megvalósíthatónak tartotta,³¹ mert a külföldi mikrokártyák ára darabonként 20—50 cent. A Stockholmban kiadott Micro Library által hirdetett mikrofilmlapok ára 50 cent. Az amerikai *Microcard Bulletin*ben szereplő mikrokártyák ára 20—35 cent körül változik.³² A *Science* évfolyamai mikrokártyán nem olcsóbbak, mint eredetiben.

3. *A kutatók idegenkedése.* A könyvtárosok már kezdik megszokni a mikromásolatokat, a kutatók részéről azonban még idegenkedés nyilvánul meg a kiadványok ilyen formájával szemben. Egyik gyakori kifogás — amit egyébként mindenki elismer —, hogy a mikrokártya nem kelti a nyomtatott könyv megszokott hatását, nem alkalmas a „szép könyv” helyettesítésére. Művészeti kiadványok, fényképgyűjtemények kiadására a mikrokártya sokkal kevésbé megfelelő, mint szövegek és vonalas ábrák reprodukálására.

A kutatók tartózkodó magatartásának oka részben tájékozatlanságuk. Nem ismerik az olvasókészülékeket és a mikroszövegek használatának lehetőségeit. Külföldön nemegyszer felmerült annak a szükségessége, hogy az egyetemi könyvtárak és nagy tudományos könyvtárak saját olvasótermeik mellett vagy kisebb intézetekben rendezett kiállításokkal, bemutatókkal, olvasókészülékek kölcsönzésével népszerűsítsék a mikromásolatokat, és tanítsák meg a kutatókat azok használatára.³³ Hasonló felvilágosító munkára könyvtárainkban is szükség van és erre számos lehetőség kínálkozik.

4. *A nemzetközi tapasztalatok elégtelensége és a módszertani kutatómunka hiányosságai.* A magyar könyvtárak az elmúlt tíz évben, a hazai mikrofilmezés és dokumentációs fényképezés nagyarányú elterjedése idején, elsősorban a szakirodalomra és a belföldi

³⁰ *Micro Library*. 1. vol. 1958. 1. no. April.

³¹ RIDER, F.: *Microcards, a new form of publication*. Industr. and Eng. Chem. 42. vol. 1950. 1462—1463. 1.

³² Az *Annalen der Chemie* teljes sorozata (1943-ig) 4920 mikrokártyán 1008 dollárért kapható. *Bell's British Theatre* 36 kötete (140 színdarab) 215 mikrokártyán 38,80 dollárért vásárolható meg a *Microcard Bulletin* 16. (1956.) kölése szerint. Ugyanezt 5 évvel később a *Catalog of Microcard Publications* 3. száma 50 dollárért hirdeti.

³³ IDC microfiche service. *Micro Library*, 1. vol. 1959. 6/7. no. 7. 1.

tapasztalatcserekre támaszkodtak fotoműhelyeik és mikrofilmgyűjteményeik létrehozása vagy fejlesztése alkalmával, és elhanyagolták az e téren igen nagy fontosságú külföldi tapasztalatcsereket. A szakkönyvek összefoglalásai, az elméleti kérdéseket tárgyaló tanulmányok s a prospektusok jó kiindulást jelentenek a gyakorlati kérdések tanulmányozására, de nem elegendők mindig pontos következtetések levonására. Célszerű lenne több figyelemmel kísérni a mikrofilmező és fotomásoló készülékek nemzetközi bemutatóit, és a modern külföldi készülékekből, tároló és válogató berendezésekből egy-egy kísérleti darabot könyvtáraink számára megvásárolni, hogy azok használhatósága és a hazai előállítás vagy a behozatal kérdései tisztázódjanak.

A fejlődést tervszerű módszertani kutatások és kísérletek is elősegítenék. Külföldön gyárak, kiadók, országos intézmények folytatnak kísérletező munkát a mikromásolatok tökéletesítése, új eljárások és készülékek bevezetése érdekében. Magyarországon a jól felszerelt fotolaboratóriummal rendelkező nagykönyvtárak hivatottak a szükséges kísérletek és módszertani kutatások elvégzésére. Sajnálatos tény, hogy a legnagyobb könyvtári fotolaboratóriumok központi jellegük és országos szerepük következtében aránytalanul sok feladatot látnak el és kevés időt tudnak kísérleti munkákra fordítani.

Kár, hogy könyvtáraink nem összesítik és nem hangolják össze az eredeti formában beszerezhetetlen könyv- és folyóiratanyagra vonatkozó igényeiket. Az igények összesítésével s az anyagi terhek felosztásával a könyvtárak együttesen fedezhetnék a legszükségesebb kézikönyvek és hiányzó periodikák mikrofilmezésének vagy mikrokártya-kiadásának költségeit.

TÓKÉS LÁSZLÓ

Közvetlen vagy közvetett átírást? *A Magyar Könyvszemle* 1962. évi 1. számában RADÓ György cikkében (*ASzovjetunió nyelveinek átírási kérdéseihez*) értékes kiegészítéseket és útmutatásokat találhatunk a szovjet könyvek címátírási problémáival kapcsolatban, főleg az oroszon keresztül hozzánk érkező lett és örmény nevekre vonatkozóan. A cikkíró leszögezi azt a mindenképpen helyeselhető elvet, hogy ne elégedjünk meg e szavaknak megcsontított vagy helytelenül translitterált orosz formájával, hanem próbáljuk meg a nevek eredeti írásmódját megállapítani, illetve a lehetőséghez képest igyekezzünk mindig az eredeti nyelvből, közvetítés nélkül translitterálni.

Véleményem szerint — s a cikkíró további álláspontjától eltérően —, ezt az elgondolást a nem szláv cirillbetűs nyelvek címátírásánál sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Kétségtelen ugyan, hogy még messze vagyunk a Szovjetunió valamennyi betűrendszerének és azok hangértékének ismeretétől, ez azonban nem gátolhat meg abban, hogy a már ismerteknek igyekezzünk pontosabb átírást biztosítani, mint ami az orosz nyelv segítségével érhető el. Ez a követelmény önként adódik a szóban forgó finnugor, szamojéd, indoeurópai, török-tatár, mongol, mandzsu, kaukázusi és észak-ázsiai nyelvek fonetikai sajátágaiból, valamint a magyar hangrendszer jellegéből.

Különösen fontos ez az említett nyelvek magánhangzóira nézve, amelyek általában több változatot képviselnek, mint az orosz magánhangzórendszer. Az átírásra kerülő nyelvek magánhangzó-állományát kétszeresen leszegényítve adnók vissza, ha a közvetlen átírás helyett megelégednénk az orosz közvetítésből történő magyar átírással, amely tudvalevően már az orosz magánhangzókat is tökéletlenül adja vissza. Míg azonban az orosz *e*, *ě* és *э* magánhangzóknak a magyar *e*-vel történő azonos átírása nem okozhat komolyabb félreértéseket — hiszen az *э* betű (amelyet különben a magyar *é*-vel is visszaadhatunk) kevés kivétellel csak viszonylag újabban kölcsönzött jövevényszavakban található, az orosz *e* és *ě* betűk viszont csak etimológiai szócsaládokban vagy morfológiai paradigma-sorokon belül váltakoznak —, addig a nem szláv cirillbetűs nyelvek *e*, *ě* és *э* betűi sokszor fejeznek ki egyedüli fonéma-különbséget egymással etimológiailag össze

nem függő szavak között. (Ezekben a nyelvekben a *e* nem az *ə* prejotációja révén keletkezett, s a *ě* nem a *e* ablautos fejlődése, mint a szláv nyelvekben, tehát a *ě* nem redukálódik bizonyos esetekben *e*-vé, mint például az orosz nyelv esetében!)

Néhány példa az elmondottakra:

Komi (zürjén) nyelv :

<i>eh</i> 'istenség'	<i>ěh</i> 'erős, hatalmas'
<i>ə</i> 'nem'	<i>ě</i> 'törmelék, szemét'
<i>e</i> 'karám'	<i>ə</i> 'nem'
<i>ə</i> 'az'	<i>ě</i> 'kis hal'

Mongol nyelv :

<i>ep</i> 'közös, általában'	<i>ěp</i> 'rossz tulajdonság'
<i>ec</i> 'kilenc'	<i>ěc</i> 'szokás, hagyomány'

Ezekben az esetekben tehát az egyforma átírás homonimnak tüntetne fel olyan szavakat, amely fonetikailag, lexikailag és etimológiailag tökéletesen különböznek egymástól.

Természetesen, vannak a Szovjetunió nyelvei közt olyanok is, amelyekben a *e*, *ě* és *ə* viszonya más, mint az előbbi példákban. Így a baskírban a *e* és *ə* összetévesztésére nincs alkalom, mivel ez utóbbi helyett a baskír nyelv a *ü*o betűkapcsolatot használja. (Egyébként ez a tény is csak aláhúzza a két hangkapcsolat külön eredetűségét!)

Mindezek figyelembevételével tehát aligha lenne jogunk, a kényelmesebb megoldás gyakorlata szerint, az oroszban megszokott módon, az említett betűkapcsolatokat válogatás nélkül *e*-vel visszaadni. Ráadásul még arra is gondolnunk kell, hogy az orosz *e*, *ě* és *ə* betűk szolgálnak sokszor a különböző nyelvek *ö* és *ə* (svá) hangjainak visszaadására is, melyeket mi, sokkal kézenfekvőbben, a magyar *ö* betűvel adhatunk vissza. (A szabvány ezt a bolgár *ѣ* esetében így is írja elő!) Ha viszont az orosz közvetítésű átíráshoz ragaszkodnánk, akkor a különböző nem szláv cirillbetűs nyelvek *e*, *é*, *ə*, *ö* (*θ*), *ə* betűit egyaránt *e*-vel adnánk vissza, ami erős torzítást jelentene a célszerűen használható *je*, *jo*, *e* (*é*), *ö* magyar translitterálási eljárás helyett.

A fenti példákkal csak néhány bizonyítékot akartunk szolgáltatni a közvetlen átírás elvének szükségességére. Amely nyelv esetében még nem rendelkezünk a hangértéket is feltüntető betűtáblázattal, ott úgyis meg kell elégednünk az oroszra nézve szokásos translitterálással; de minél előbb hozzá kellene fogni a már rendelkezésünkre álló betűsorok átírási szabályainak megállapításához. Természetesen ezt a munkát aligha lehetne egyetlen szakembertől elvárni. A megfelelő nyelvészeti szakterületek művelőinek és az ezzel foglalkozó könyvtárosoknak kellene ezt a munkát egymás közt felosztaniok (főként az azonos vagy kevésbé eltérő hangok egyformán történő translitterálása érdekében). Így lehetne elérni, hogy nemcsak *nyelvenként*, hanem *betűnként* is megtörténne a megfelelő magyar betűérték megállapítása. Ennek a munkának eredményeit azután kézikönyv, illetve összefoglaló párhuzamos táblázat formájában is a könyvtárosok rendelkezésére lehetne bocsájtani, s az újabb nyelvek feldolgozásával a szükségnek megfelelően bővíteni. Az így kialakított translitterálás fonetikailag gondosabb lehetne, mint a cirillbetűs szláv nyelvek jelenlegi átírási szabványa, és ez utóbbinak pontosabbá tételére is jótékonyan hatna vissza.

MOLNÁR NÁNDOR

HÍREK

Aranyossi Pál emlékezete. A neves újságíró, a *Vörös Újság*, majd egy sor külföldi emigrációban megjelent kommunista orgánus főmunkatársa és szerkesztője, egyedül publicisztikai, sajtótörténeti jelentőségénél fogva is megérdemli, hogy emlékét a *Magyar Könyvszemle* lapjain is megörökítsük. Az elhunyt fölötti gyászban mindenképpen illő osztoznunk, hiszen íróink és publicistáink műve az, amelyet a *Magyar Könyvszemle* figyelemmel kísér, a maga sajátos szemlélete és módszerei szerint, a művek foglalatára, a könyvre, a hírlapra, a folyóíratra fordítva gondját minden más előtt.

De ARANYOSSI Pálról a sajtó történéseinek van olyan mondanivalója is, amely az országos részvét közepette sem került a köztudat fényközpontjába, és amely éppen a magyar könyv- és sajtótörténet folyóiratában kívánczik megörökítésre. Nem mindenki emlékezik bizonyára, hogy ARANYOSSI Pál a sajtótörténet és benne különösen a magyar sajtó története iránt is élénk és megértő érdeklődést tanúsított. 1948-ban az ő vezetésével rendezték a Magyar Nemzeti Múzeum épületében a szabadságharc százéves fordulóját ünneplő nagy történelmi kiállítás mellett a külön sajtókiállítást, a sajtószabadság kimondásának centenáriumáról beszélő, de egyben a sajtó új céljait, új feladatait is megvilágító dokumentumok tárlatát. „Ez a kiállítás az első kísérlet arra, hogy a magyar sajtó felszabadulásának százéves jubileuma alkalmából megmutassuk a nagyközönségnek az újságíró szerepét népünk négyszázéves függetlenségi harcában” — írta ARANYOSSI a kiállítás ismertetőjében.

A kiállítás előkészítő munkáját ARANYOSSI vezetésével — aki akkor a Magyar Újságírók Országos Szövetségének főtárgya volt, (első ebben a minőségben a felszabadulás után) — a Szövetség megbízottaiból és az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának dolgozóiból szervezett gárda végezte. A magyar sajtó történeti múltjának dokumentumai mellett ekkor kerültek Budapestre első ízben a nyilvánosság elé az emigrációs és az illegális sajtó addig csak szűk körben ismert orgánusai, mint a *Párisi Munkás*, a *Csehszlovákiai Sarló* és az *Út*, a kolozsvári *Korunk*, a New-York-i *Új Előre*, a mexikói *Szabad Magyarság* és a moszkvai magyar kommunista folyóiratok, a *Sarló és Kalapács*, meg az *Új Hang*.

Ugyancsak 1948-ban és ugyancsak ARANYOSSI vezetésével próbálta egy kis csoport lerakni a demokratikus újságíróképzés alapjait. A meg nem valósult tervben a sajtótörténet — a magyar és a világsajtó története egyaránt — jelentős helyet kapott.

ARANYOSSI saját szavaival zárhatjuk le a legméltóbban ezeket az emlékező sorokat: azokkal a szavakkal, amelyekkel ő maga méltatta az újságíró történelmi szerepét — és amelyek a mi szemünkben ma már a legteltesebben vonatkoztak az ő saját történelmivé vált alakjára is: „Ritka madár az olyan olvasó, még a történelemben jártasak közt is, akinek tudatában elevenen élne az áldozatkészségnek és hősiességnek az a roppant tömege,

mellyel a sajtó szürke, leggyakrabban névtelen, nyomorúsággal és elnyomással küzdő munkásai, a szabadság, az egyenlőség, a népek önrendelkezéséhez, az emberek munkához és kultúrához való jogának gondolatait a dolgozó tömegek közkincsévé tették.”¹

DEZSÉNYI BÉLA

Geréb László 1905—1962. A műveltség nem öncél: azért kell műveltségre szert tennünk, hogy azt tovább adhassuk, hogy minél szélesebb körben terjeszthessük — talán ebben jelölhetnők meg azt a vezérfonalat, amely korán eltávozott kartársunk, GERÉB László életművét végigkíséri.

Családja jogásznak szánta, ezért szerzett ügyvédi diplomát. Szíve azonban mindig az irodalom felé vonzotta. Az első lehető alkalommal, a felszabadulás után, végzett a bölcsészkaron is és ettől kezdve „céhbeli”-ként foglalkozhatott örök szerelmével, a magyar irodalommal.

Irodalmi tevékenységének maradandó értékű alkotásai a magyar középkor, renaissance és barokk költészeti kincsestára jelentős részének átszármaztatása: műfordításai. Irodalmi pályáját már a felszabadulás előtt műfordítással kezdte, a negyvenes évek elején lefordította MORUS *Utópiáját* és RÁKÓCZI *Vallomását*; mindkét művet színvonalas bevezető tanulmánnyal bocsátotta útra. Munkásságának java azonban a költői műveknek szólt. Az ő tolmácsolásában szólalt meg az 1100 tájáról származó *Vízkereszti játék* éppúgy, mint az 1241—1242-ből való *Siralomének a tatárdúlta Magyarországról*; a XIII. századi himnuszok és leoninusok, a XIV. századi sequentiák, a XV. századi rimes krónikarészletek éppúgy érdekelték, mint HANNULIK, SZERDAHELYI, SCHEDIUS, BATSÁNYI latin nyelvű versei. JANUS PANNONIUS *Itáliai évek* című kötetéhez KARDOS Tibor, *A Duna mellől* című fordításkötetéhez HUSZTI József írt bevezető tanulmányt (az előbbi a Vajda János Társaság kiadásában jelent meg 1943-ban, az utóbbi az Officinánál, 1940-ben). Ekkor még kereste a formanyelv megoldását és a magyaros versforma mellett döntött. 1943-ban jelent meg értékes kis összeállítás BONFINI *Decadeseiből Mátyás király* címen.

A felszabadulás után a Zala megyei földhivatal élén találjuk. Szabad idejében azonban itt is irodalmi működést fejt ki: ekkor fordítja le az első magyar tárgyú eposzt, Stephanus TAURINUS *Stauromachia* című, hexameterekben szerzett hőskölteményét Dózsa György harcáról, tetteiről, haláláról.

Zala megyei működése után lép a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár szolgálatába és ennek munkatársa mindaddig, amíg súlyos szívbetegsége időelőtti nyugalomba vonulásra nem kényszeríti, 1951-ig. Könyvtárosi működése megoszlik a 7. sz. kerületi könyvtár (Vág u.), a Szovjet osztály és a Központ között. Mint kerületi könyvtárosnak alkalma nyílt, hogy kamatoztassa széleskörű irodalmi ismereteit. Különösen az ifjúsággal foglalkozott nagy szeretettel és ügybuzgalommal; ha egy-egy középiskolás irodalmi kérdésben fordult hozzá tanácsért, nemcsak türelmesen, hanem lelkesen merült bele a magyarázatba. Első vezetője volt az önálló Szovjet osztálynak a 10. sz. kerületi könyvtárban (Népköztársaság útja), amely a fejlődés későbbi során a Gorkij Könyvtárba olvadt be. A Központban előbb a Fiókközpontban, majd a Tájékoztatóban teljesített szolgálatot. Mindkét helyen nagy hasznára volt a könyvtárnak biztos irodalmi ítélete, ízlése, műveltsége.

¹ A százéves szabad sajtó. A Magyar Ujságírók Országos Szövetsége és az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának ismertetője. Bp. 1948.

Könyvtárosi évei termékeny esztendőket jelentettek számára irodalmi téren is; ebben az időben készítette legtöbb bibliográfiáját. Feldolgozta a hazai parasztlázadások verses és elbeszélő irodalmát a XV. századtól a XVIII. századig, és összeállította a párisi kommun visszhangját az egykorú magyar irodalomban. Összeállította, jegyzetekkel látta el és lefordította a magyar parasztháborúk irodalmát 1437—1514 között. Hallatlan szorgalomról, fölünyes tudásról és szakértelemről tanúskodik a *Munkáselet és munkásmozgalom a magyar irodalomban 1867—1872* című bibliográfiája is, amely ugyancsak a Szabó Ervin Könyvtár kiadásában, de már nyugalomba vonulása után jelent meg.

A szorosan vett tudományos munka mellett vissza-visszatért kedvelt költőihez is. *A magyar renaissance költői*, *A magyar középkor költészete*, *A hazai latin nyelvű költészet a barokk korban* című kötetei ekkortájt születnek meg szintén; az utolsó kéziratban maradt. A költészet kincseit ugyancsak felhasználta a tudomány népszerűsítésére: minden egyes versfordítás-kötetéhez kimerítő jegyzetapparátust, bevezetést, tanulmányt mellékel. Utolsó versfordításai NYILAS Márta: *Pest-Buda a 18. század költészetében* című munkájának függelékében jelentek meg.

A tudás terjesztésének vágya nyilvánult meg ifjúsági regényeiben. Magyar humanisták alakjait népszerűsíti *Mátyás király lantosa* és *A parasztgenerális* című munkáiban. A tihanyi alapítólevél keletkezését (*Bűvár Kund*), a tatárjárást (*Égő világ*), a szabadságharcot (*Galamb Miska*) viszi közel ifjú olvasói lelkéhez többi ifjúsági regénye.

Ugyanez a szándék vezette magasabb szinten, amikor GVADÁNYI *Peleskei nótáriusának* és KAZINCZY *Fogságom naplójának* új kiadását készítette sajtó alá. Az ő gondolata volt a magyar középkor egy sor forrásmunkájának a nagyközönség számára való igényes kiadása, amelyet a Magyar Helikon valósított meg. Így láttak napvilágot GERÉB László gondozásában a *Képes Krónika*, THURÓCZI, KÜKÜLLEI, BONFINI munkái, persze kivonatosan.

Az irodalmi alkotások pusztá felsorolása is hatalmas műveltséget és még nagyobb szorgalmat árul el, több szinte bele sem fér egy zaklatott kor emberének életművébe. De GERÉB László betegsége ellenére szívesen, könnyen és gyorsan dolgozott. A kényszerű nyugalom éveiben is fáradhatatlanul munkálkodott azon, hogy tudását tovább adja. Nem eredménytelenül. Gazdag életműve ércnél maradandóbb, korai távozása fájdalmas veszteség.

ZOLTÁN JÓZSEF

Tóth Kálmán. A könyvtárosok azonos művelődési célokért küzdő egész közössége számára fájdalmas veszteséget jelent TÓTH Kálmánnak, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár aligazgatójának halála.

TÓTH Kálmán 1910. július 8-án született Brassóban. Ebben az élenk gazdasági és szellemi életet élő háromnyelvű városban szerzett gyermekkori élmények alkották az alapját annak a szűk nemzeti kereteken felülemelkedő szellemi érdeklődésnek, amely majd az érett férfit egyaránt alkalmassá teszi a magyar, a román és a szász művelődés szolgálatára. Alsóbb és középiskoláit szülővárosában végezte, 1928-tól 1933-ig pedig a kolozsvári Kereskedelmi Akadémiának volt a hallgatója. Itt a kémia-fizika szakból kereskedelmi tanári képesítést is szerzett. 1933-ban ipari-kémiai tanulmányai tökéletesítése végett a brünni műegyetemet látogatta. Ottani élményei azonban a könyvek és könyvtárak iránt serdülőkkora óta szenvedélyesen érdeklődő fiatalemberben tudatosították a tudományos dokumentáció és a könyvtárügy modernizálásának fontosságát a korszerű tudományos munka számára. Ettől fogva egyre inkább ezek a kérdések kerültek érdeklődése előterébe. Lelkesen tanulmányozta előbb a csehországi könyvtárak viszonyait, majd

Bécsbe utazott, hogy az egykori császárváros világhírű gyűjteményeiben gazdagítsa könyvtárosi szakismereteit. Amikor 1934-ben hazament Erdélybe, nem a gazdasági életben keresett magának elhelyezkedést, hanem a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában vállalt könyvtárosi alkalmazást. Tudatosan választott élethivatására való további felkészülését szolgálta 1935-ben Németországba tett újabb tanulmányútja. Lipcsében, Münchenben és Erlangenben a dokumentációs szolgálat szervezetét és megoldásait, a régi „muzeális” könyvanyag feldolgozásának és hasznosításának kérdéseit, a könyvnyomtatás korai értékeinek, a vetustissima-anyagának, valamint az ősnymotatványoknak a problematikáját, továbbá az egyetemi munka és a könyvtári szolgálat kapcsolatait igyekezett minél alaposabban megismerni. A közművelődési könyvtárak kérdéscsoportja 1935—36-ban tűnt fel Тóтн Kálmán érdeklődési körében. Ezekre a szülőföldjén is annyira időszerű könyvtári feladatokra a magyar főváros közművelődési és munkáskönyvtári viszonyainak a tanulmányozása útján készült fel. Állandó könyvtárosi önképzése mellett azonban közgazdasági műveltségét szintén szakadatlanul gyarapította. 1941-ben közgazdasági oklevelet, 1948-ban pedig közgazdasági doktorátust szerzett.

Тóтн Kálmán 1941-ben került képzettségének igazán megfelelő munkahelyre, a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba. A második világháború azonban jó időre megakadályozta, hogy már akkor komolyan nekiláthasson könyvtárosi álmai megvalósításának, 1943-ban katonai szolgálatra hívták be, ahonnan — két esztendei hadifogság után — csak 1946-ban került vissza régi munkahelyére. 1949-től fogva igazgatója, 1958 és 1960 között tényleges vezetője volt a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak. A megváltozott körülmények között most már szabadon kibontakozhatott Тóтн Kálmán sokoldalú könyvtárosi tevékenysége. Egyrészt alaposan kivette részét a háború nyomainak eltüntetéséből és azokból az erőfeszítésekből, amelyek arra irányultak, hogy az Egyetemi Könyvtár újra fontos dokumentációs bázisa legyen mind a kolozsvári, mind pedig az egész romániai tudományos kutatásnak. Másrészt azonban a művelődési forradalom keretei között az általános könyvkultúra emeléséért folyó harctól sem sajnálta sem a fáradságot, sem az időt. Vallotta a könyvtárosok közös felelősségét mind a széles néptömegek művelődési színvonalának emeléséért folyó munkával, mind pedig az ország könyvtári kincseivel szemben. E meggyőződéstől vezettetve vállalta az átmenet nehéz éveiben a kolozsvári szakszervezeti könyvtárak szervezésének szakmai irányítását, előadások tartását az üzemi könyvtárosok kiképzésére rendezett tanfolyamokon. De ugyanezért nem rettent vissza a fizikai munka vállalásától sem, ha egy-egy vidéki könyvtár biztonságáról, könyvtárromcsok megmentéséről volt szó.

Тóтн Kálmán különös ötvözete volt a régi és az új könyvtáros-típusnak. Megvolt benne a régi könyvtárosoknak az a pazarló bőkezűsége, amely a kutató minél alaposabb felvilágosítását saját személyes ügyévé téve igyekezett minden hozzáfordulón segíteni. Ugyanakkor azonban az új könyvtarostípus erényeinek is szintén megtestesítője volt. Közgazdasági és természetstudományos előképzettsége ugyanis megővta őt a régi filológus-történész könyvtárosok egyoldalúságától, alapos technikai ismeretei pedig a könyvtárosi munka gyakorlati problémái iránt tették fogékonnyá. Bár rendkívül alapos és szélesskálájú elméleti képzettséggel rendelkezett, elsősorban a könyvtári gyakorlat embere volt. Önzetlen segítőkészsége megakadályozta abban, hogy régen melengetett tudományos terveit befejezhesse. МАКАИ НУТРУ Јános XVII. századi kolozsvári nyomdászról megjelent dolgozata (1957) azonban mutatja, hogy milyen további szép eredményeket várhatott volna még a romániai könyvtártörténet Тóтн Kálmántól, ha a halál váratlanul, ereje teljében el nem ragadja.

Távozása vesztesége mindazoknak, akik vallják a népek közötti szellemi együttműködés fontosságát, és hiszik, hogy a könyvtárosok szerény szolgálata a művelődési javak cseréje terén lényeges tett az emberi haladás érdekében.

Újranyomják a Kolokol-t. A *Magyar Könyvszemle* az 1958. évi 2. sz. 162—164. lapon beszámolt az Országos Széchényi Könyvtár egyik értékes gyarapodásáról, a napjainkban bibliográfiai ritkaságszámba menő *Kolokol* c. forradalmi újságról. (Megjelent 1857. júl. 1—1867. júl. 1.)

Száz év kellett ahhoz, hogy a Magyarországon lappangó számok közül három évfolyam (részben a 2. kiadásból) mint periodika-ritkaság bekerüljön a periodika-ritkaságok magyar gyűjteményébe, a Hírlaptárba. Azóta már mikrofilmen a teljes első kiadás is hozzáférhető a Szovjet Tudományos Akadémia moszkvai könyvtárának segítségével. Így lehetővé válik az oroszországi forradalmi mozgalom fejlődésére oly nagy hatást gyakorolt lap két kiadása történetének, még inkább magyar vonatkozású részeinek vagy cikkeinek feltárása, hiszen a szerkesztők és kiadók (GERCEN és OGARJOV) egyikének kapcsolata a magyar emigránsokkal és állásfoglalása a magyar szabadságharc ügyében közismert.

Az összesen 245 számot magában foglaló nagyjelentőségű újságot annak idején a Londonban működő Szabad Orosz Nyomda állította elő — most a Szovjet Tudományos Akadémia új nyomtatásban kiadja. A kiadással összefüggő munkát MILICANYESKINA akadémikus, neves történész irányítja. Az első három évfolyam már elkészült három önálló kötetben.

A lap teljes újrakiadását a történettudomány, a publicisztika és az irodalom igen fontos eseménynek tekinti.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Százesztendős Magyarország legnagyobb földgömbje. Kevésbé ismert tény, hogy Magyarország a nagyméretű régi földgömböt birtokló államok között előkelő helyet foglal el: az egyik legnagyobb földgömb a mienk; még kevésbé ismert, hogy ez a világviszonylatban is tekintélyes nagyságú régi glóbusz teljesen magyar munka, s éppen az idén van száz éve annak, hogy elkészült. Az Országos Széchényi Könyvtár őrzi e reprezentatív alkotást.

A mű létrehozójáról néhány száraz életrajzi adaton kívül alig ismeretes bármi is. Nevét hiába keressük SZINNYEI bibliográ-

fiájában vagy életrajzi lexikonában. Csúpán a PERCZEL-család levéltárának néhány dokumentuma őrzi emlékét és — műve, amely megfelelő kiállítási lehetőség hiányában még ma is jóformán ismeretlen a magyar nép múzeum- és könyvtárlátogató tömegei előtt. E kevés adatból tudjuk, hogy a készítő PERCZEL László, PERCZEL Mór honvédtábornok öccse, 1827-ben született Bőrsönyben Bonyhád mellett; 1841—45 közt a bécsi hadmérnöki főiskola hallgatója volt: rövid ideig tartó szolgálat után búcsút mondott a császári hadseregnek, majd neje birtokán, a Komárom megyei Kömlődön telepedett le, s itt készítette hatalmas — 132 cm átmérőjű — földgömbjét. Forrásait, esetleges segítőitársait nem ismerjük: valószínűleg egyedül, földrajzi és műszaki könyveire támaszkodva szerkesztette a glóbuszt; ezt azután a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, s ennek köszönhető, hogy munkája fennmaradt. A múzeum 1881-ben a velencei III. földrajzi világkiállításra is elküldte a földgömböt, amelyet ott megcsodáltak pontossága, kiállításának szépsége és nem utolsósorban nagysága miatt.

Az egész földgömb kézírással készült pergamentpapírosra rajzolt szelvényekből, amelyek favázú, papírmasé alapozású gömbre vannak kasírozva. A hegyrajz barna, a vízrajz kék, a településhálózat vörös színű névírással van ellátva: sajnos, az utóbbi meglehetősen elmosódott már. Figyelemre méltó a névírás viszonylagos sűrűsége, valamint az, hogy a földgömb készítésekor még csak éppenhogy ismertté vált afrikai, ázsiai és délamerikai települések már szerepelnek rajta, ami PERCZEL nem csekély földrajzi tájékozottságát kívánja meg, annál inkább, mert topográfiajában igen kevés és csak csekély hiba található. A földgömb naptárkerete is nagyon szép kidolgozású. A keretet és a gömböt öt, kerekken gördülő láb tartja, amelyek finom hajlított fából készültek. Az egész konstrukció nagysága ellenére sem nehézkes, és nemcsak tartalmának megbízhatósága, de külsejének tetszetős kivitele miatt is igen reprezentatív. Sajnos, az előállítás körülményeiről ma sem tudunk sokkal többet, mint amennyit a címe elárul: „Földgömb. Készítette és rajzolta Perczel László. Kömlődön, Magyar honban, 1862.”

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Tangut filológia. A Szovjetunióban nem rég megjelent *Tangut filológia* című könyv mint írástörténeti dokumentum is jelentős.

A tangut állam (IX.—XIII. századig állott fenn) végleges elpusztulása óta a XX. század elején KOZLOV és expedíciója révén került a tudományos érdeklődés körébe. Ekkor a sok régészeti lelet között egy egész könyvtár, sok száz könyv és kézirat is újra napvilágot látott. Majd az akkor Angliában élő magyar származású STEIN Aurél néhány könyvet áthozott az ásatások színhelyéről Európába, így kerültek a British Museumba is.

A keleti nyelvek tudósai évtizedek óta próbálják a tangut írást megfejteni, ami N. A. NYEVSZKIJnek most sikerült hosszú tanulmányozás után, az ótibeti és ókínai nyelven írt könyvek egybevetésével. A kb. hatezer írásjel megfejtésével megismerhetővé vált többek közt a tangut állam törvénykönyve, egy katonai tárgyú tanulmány, több vallási szöveg, az úgynevezett buddhista szutra. — A *Tangut filológia* kötet egynegyed része a szerző tanulmányait, háromnegyed része a kéziratok fotokópiáit tartalmazza.

A könyv kiadása most lehetővé teszi egy kihalt nép történetének rekonstruálását.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Újnyugatnémet könyvtártudományi összefoglalás. A wiesbadeni O. HARRASOWITZ-cég Johannes LANGFELDT szerkesztésében megjelenteti *Handbuch des Büchereiwesens* címmel a közismert, második kiadásában most befejezett F. MILKAU-féle *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* újabb változatát. A kiadvány „Lieferung”-okban jelenik meg: az 1. 1961-ben, a 2. 1962-ben látott napvilágot. A kiadvány ismertetésére az első kötet befejezése után térünk vissza.

T. A.

Fordítási statisztika. A Bibliographie de la France című folyóirat nemrég tette közzé a fordításos irodalomra vonatkozó nemzetközi adatait. A legtöbbet fordított szerzők között első helyen LENIN áll (műveiből 1961-ben 240 fordítás jelent meg), utána sorrendben SHAKESPEARE, VERNE, TOLSTOJ és CSEHOV következnek.

N.

Husz János tankönyve. Husz János eddig ismeretlen tankönyvéből 8 lapnyi töredéket találtak a brnoi egyetemi könyvtárban. A töredékek a latin és a cseh ábécét, továbbá közmondásokat és imádásokat tartalmaznak. Az értékes lelet egy Baselben nyomtatott könyv kötéstáblájából került elő.

N.

SZEMLE

Az Országos Pedagógiai Könyvtár Évkönyve 1960. Bp. 1961. 148 l.

Amint ezt már olyan sokan megtették előttünk, nekünk is, újra le kell szögeznünk azt a máig is szinte érthetetlen huzavonát, ami századunk első négy évtizedének hazai könyvtárpolitikáját a pedagógiai, iskolai és nevelői könyvtárügy vonatkozásában jellemezte. Népi demokratikus rendszerünknek egyik fő célja a kulturális forradalom megvalósítása; ezen belüli részfeladat az oktatás és nevelés kérdéseinek méltó kezelése, s még ezen belül az ezzel kapcsolatos iskolai és nevelői könyvtárak ügyének rendezése. Ismeretes, hogy erre, sajnos, a terület nagy kárára, csak a legutóbbi években kerülhetett sor, de ezzel is félvszázados mulasztások céltudatos pótlása és lendületes helyreigazítása történt meg.

Az 1958. szeptember 1 óta működő Országos Pedagógiai Könyvtár első évkönyve e fontos kérdéscsoport múltjáról, mai helyzetéről és problémáiról tájékoztatja a szélesebb könyvtári világot. Előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy több évkönyvünkhöz hasonlóan ez is több év adatait vegyíti össze — hol csak 1960. évi, hol már 1961. évi adatokat is ad —, másrészt ez is igen későn, csak a jelzett beszámolási évet követő második évben jelent meg. Új intézmény számol be benne, eddig kevésbé ismert terület csak most fejlődésnek indult helyzetéről: e tények menthetik fogyatékoságait.

Az *Évkönyv* sokoldalúságával kelti fel a figyelmet: egy pedagógiatörténeti, egy a nevelői könyvtárak szervezeti kérdéseivel foglalkozó, egy kölcsönzési kérdéseket érintő s egy, a központi könyvtár hányszorított költözési tapasztalatairól hírt adó tanulmányt közöl, amelyeken felül két

fontosabb tanulmányról az alábbiakban részletesebben is meg kell emlékeznünk.

A Könyvtár igazgatója, V. WALDAPFEL Eszter mintegy ötvenoldalas elemző tanulmányban számolva be a rábízott terület 1960. és részben 1961. évi adatairól, helyzetéről és a terület problémáiról, első ízben kísérel meg az Országos Pedagógiai Könyvtár több mint félvszázados előtörténetének, valamint az iskolai és nevelői könyvtárügy utolsó 50 évi problémáinak történeti összefoglalását. Mint már említettük, a zavaros és tisztázatlan felfogásoknak, bizonytalanságoknak, folytonos átszervezéseknek elszomorító képe tárul elénk a bonyodalmas történeti szövevényből. A történeti összefoglaló helyesen bontja ki és tárja elénk a könyvtár „új, tudatos programját: a sürgető társadalmi igény kielégítésére irányuló törekvést”. A könyvtárra ma is érvényes az indulásakor megállapított tény: nagy távlatok és nagy feladatok állanak előtte.

E képből üde színfolt a pedagógiai dokumentáció ügye, amelyről a *Magyar Könyvszemle* is részletesen beszámolt néhány évvel ezelőtt RÉDL Endréné tollából. Az *Évkönyv* most újból, más szempontok szerint foglalja össze ennek történetét egy, a *Külföldi iskolareformok a pedagógiai dokumentáció tükrében* című tanulmány érdekes, de kissé erőltetetten ide illesztett első fejezeteként. E fejezet értékes adataival inkább a WALDAPFEL-tanulmány kereteibe kíváncskoznánk.

Az országos szintű pedagógiai dokumentáció gerince, a *Neveléstudományi Tájékoztató* az utóbbi években jelentős fellendülést mutatott: példányszáma ugrásszerűen nőtt, az iskolák mind kötelező erővel beszerzik, már nyomtatásban jelenik meg. Az *Évkönyv* szerint a munkák középpontjában

négy fő téma szerepel: az iskolareform, a közösségi és az erkölcsi nevelés s a felnőttoktatás. Ennek ugyan ellentmondani látszik az a tény, hogy az 1960. évi 2561 ismertetésből mindössze 77 téma vág ez utolsó tárgykörbe. Az Országos Pedagógiai Könyvtárnak járó 450 féle folyóirathból 180 külföldi folyóiratot ismertetnek rendszeresen a tényleges feladatok és igények egyre biztosabb ismeretében. A jelentős dokumentumokat le is fordítják. 20 000 szakfordításból álló gyűjteményük van már. 1960-ban az *Évkönyv* szerint 669 anyagot fordítottak le, kb. 15 000 oldal terjedelemben. A 669 db-ból a legtöbb (108) a marxizmus—leninizmus, a módszertan (85) s a tantervek (72) területére esett. Furcsa, hogy pl. a pályaválasztás vagy a gyermekvédelem egész évben mindössze 3—4 db-bal szerepelt. Az 1960. évi 164 féle ismertetett külföldi folyóirat arányos megoszlása mellett mégis meglepően kevésnek tűnik a mindössze 3 bolgár, 2 román és 3 jugoszláv folyóirat.

Munkájuk illusztrálására az *Évkönyv* ILLÉS Lajosné összeállításában mindjárt közül is egy színvonalas elemző összeállítást a különféle iskolareformokról, amelynek címét már fentebb említettük. A feldolgozás bázisa, mélysége és szerkezete egyaránt igen gazdag és sokoldalú. Azt hisszük azonban, joggal érdekelhetné az olvasókat, ha a dokumentációs szolgáltatások sorsáról, a tájékoztatások igénybevételéről, elterjedtségéről és gyakorlati felhasználásukról is olvasható lenne az *Évkönyv*ben némi adalék.

Az új hálózat első ilyen összefoglalása általában szépen sikerült bemutatkozás, mert rokonszenvesen és átfogóan tárja a könyvtári közvélemény elé a terület nem lebecsülendő nehézségeit és elismerésre méltó kezdeti eredményeit. Az *Évkönyv* külső kiállítása még szerény, a papír anyaga, a fényképek legközelebb bizonyára mutatósabbak lesznek. Végző benyomásunk az volt, hogy az intézmény együtt fog nőni feladataival, ha a nagyon szükséges elvi és anyagi segítségeket meg is kapja.

HODINKA LÁSZLÓ

Arany János „Kapcsos könyve”. Bp. 1962, Akadémiai Kiadó.

A *Kapcsos könyvet* az Akadémiai Könyvtár kéziratára őrzi és ennek hajtálpontos

másolatát készítette el — az Akadémiai Könyvtár tudományos munkatársainak közreműködésével — a kiadó. A kísérő tanulmány SÖTÉR István akadémikus, számos ARANYtanulmány szerzőjének munkája, a magyarázó jegyzeteket SÁFRÁN Györgyi készítette, aki az ARANY-családnak több eddig ismeretlen levelét publikálva, új adatokkal gazdagította az ARANYkutatást.¹

Az irodalomtörténészek, a magyar irodalom ismerői a *Kapcsos könyvet* becses emlékeknek tartják, mert ez tartalmazza ARANY 1877 után írott költeményeit, melyeket *Őszikék* címen foglal össze ő maga. Az *Őszikék* a régóta remélt, várt, „független nyugalom”: az akadémiai főtítkárság terheitől való mentesülés korszakában születtek, mikor a költő feleségével és kis unokájával, Piroskával a Margitszigeten nyaralt és a megmegsobbano, hullámozó Duna természetes zenéjével aláfesthette az ihletet a tölgyek lombjai alatt... Csaknem naponta gazdagodnak a papírlapok egy költeménnyel: a szigeti élmények epizódjai rajzolódnak ki bennük. „1877 nyarának ez áldott termése, majd az elkövetkező három esztendőé is, a fogalmazás papírlapjairól gondos, tiszta másolással a kapcsoskönyvbe kerül — egy kulccsal zárható, barna bőrkötésű könyvbe, melyet GYULAI Páltól kapott ajándékba.”² Nem ismeretlen, hogy a könyvet GYULAI egyik tanítványától: NÁDASDY Tamástól kapta, s állítólag ilyen megjegyzéssel adta azután ARANYnak: „Legyen a tied, János, neked szebb írásod van, szebb költeményeket is írsz nálam”. ARANY még az ajándékozás évében: 1856-ban beleírta néhány versét (*Szondi két apródja, Néma bú, A hegedű száraz fája Pázmán lovag, Köszöntő vers* stb.). Ezeket követte „Uj folyam” felirattal az *Őszikék* ciklusa. A *lepke* c. költeménnyel kezdődött, és a *Kapcsos könyv* utolsó darabja az *En philosophe* lett; az első költemény dátuma 1877. júl. 3, az utolsóé 1880. dec. 10.

Az *Őszikék* ARANYA kesernyés — nem elkeseredett — megbékéléssel tekint maga körül: PETŐFI költői forradalmának örökségét hűséggel őrzi egy teljesen ellen-

¹ Vö. SÁFRÁN Györgyi: *Arany János és Rozsányi Erzsébet*. Bp. 1960.

² *Ism. m.* 6. 1.

kező áramlatú politikai korszakban... Más a kor és vele együtt megváltozott az olvasó közönség érdeklődése is; ezért némul el ARANY — legalábbis kifelé. A *Kapcsos könyvből* nem akar semmit közölni, csupán GYULAI erőszakossága révén kerül innen nyilvánosságra *A tölgyek alatt* című, amit egy ostoba névtelen gáncsoskodó levél miatt meg is bánt. GYULAI továbbra is küzdött a közlésért, ARANY azonban — néhány vers kivételével — ellenállt, és csak halála után váltak általánosan ismertté a kapcsos könyvbe írt költeményei. Legújabb irodalomkutatásunk kimutatta, hogy a költő ezen „utolsó korszakában a népies forma és kifejezőmód helyébe itt már véglegesen egy olyan stílus lépett, mely megőrzi a népiességből a tisztaságot és a világosságot, de csaknem teljesen szakít a népdallal, sőt általában a dalszerűséggel is; egy új korhoz, egy új életérzéshez kapcsolódik ez a líra: a városi költészet új hangjai foglaltatnak benne, a kapitalizmus magyar korszakának jelenségei tükröződnek a témákban, s sok tekintetben a Nyugatkorszak város-lírájának előzményét is képezik.”³ 67 eldöntötte 48 magyar kérdését, a társadalmi forma egyelőre szilárdan kialakult. ARANY felismeri és kimondja az *Őszikékben* rezignáltnak. Bukás és kudarc ez 48-cal szemben...

Az igazi ARANY talán soha nem állt felismerhetőbben, tisztábban közönség előtt, mint most, amikor a *Kapcsos könyv* hű mását vehette kezébe kegyelettel. Idézniem kell az olvasót, aki a *Magyar Nemzetben* vallott erről: „... Arany költeményeit nemrég is kiadták újra. A Kapcsos Könyv olyan sikert ért el, hogy egy második kiadás is elkelve az utolsó példányig. Nagykőrösön például negyven példányt kértek belőle és csak három példányt kaphattak az első szétküldés alkalomával. Ceglédre egy példány érkezett, sokan nem is látták a könyvet, akik látták, azok közül jó néhányan örömmel vállalnák a nyolcvan forintos árat, csak hozzájuthatnának a szép műhöz.”⁴ — Tudom, voltak irodalomtörténészek, könyvtárosok és még sokan, akik megcsóválták fejüket

hallva a kiadó szándékáról: úgy érezték, hogy valaminő ARANY-relikviának 2200 példányban történő sokszorosításáról van szó. Vajon szabad ezt? E vád alaptalansága a megjelenés és jól megérdemelt siker óta beigazolódott; hiszen nem giccses, nem a költő tintatartóját vagy tollát készítették el szériában. Művét adták közre olyan keretben, „tálalásban”, amely neki is kedves volt. Lehetetlen a hasonmás *Kapcsos könyve* nem úgy kézbe venni hogy ne éreznők annak a sajátosságos varázsszerű fluidumnak áradását, amely ARANY János lapozgató keze nyomán támadt...

Az Akadémiai Kiadó minden munkatársával szépet alkotott. Kifogásolnunk kell azonban a formájában jó, de minőségében gyenge díszítő zárat, amely például az én példányomat már nem nyitja csukja, mert — letörtött.

DR. SZEMZŐ PIROSKA

Pálffy Endre: A román irodalom története Bp. 1961, Gondolat. 455 l.

Az utóbbi években megnőtt a világ-irodalom s ezen belül a szomszédirodalmak iránti érdeklődés, mely most már nem elégszik meg az egyes művek fordításaival, a külföldi irodalmak irodalomtörténeti bemutatását is igényli.

PÁLFFY Endre román irodalomtörténete is ilyen jellegű fontos szakmai kézikönyv. A munka jellemzői a jól áttekinthető szerkezet, a könnyed és vonzó előadásmód, az új kutatási eredmények, a román és a magyar irodalom évszázados kapcsolatát is érzékeltető, új módszerű feldolgozás, amelynek éppen az említettek alapján a két nép kulturális érintkezései vonalán fokozott jelentősége van. Mindezt azért bocsátottuk előre, mert indokoltnak tartjuk előljáróban annak megállapítását, hogy PÁLFFY Endre könyvének ez a magyar olvasó számára a megértéshez és befogadáshoz nélkülözhetetlenül szükséges tárgyalásmódja — néhány kisebb hiány számbavétele után is — döntően a mű és a szerző javára billenti a kritikai mérlegelést.

Miben látjuk a magunk részéről *A román irodalom története* említett hiányait?

³ Ism. 5. l.

⁴ Id. lap. 1962. okt. 28. *Arany János sírjáról*. Név nélkül.

Mindenekelőtt egy-két szerkezeti problémában, pedig ez az átgondolt, határozott felépítésű és jól áttekinthető szerkezet a munka egyik főerőssége.

PÁLFFY könyvének szerkezete kétségkívül jó eredménnyel kibírja a kritikai teherpróbát. A mű korszakolása világos és kielégítő. A tárgyalás bizonyos mértékig újszerű megoldása — amelyre a továbbiakban még visszatérünk —, a történeti és művelődéstörténeti elemeket is tartalmazó bevezető összefoglalások műfaji feszültséget nem teremtenek, ugyanakkor szélesebb távlatot tárnak az olvasó elé. Viszont éppen ezekkel az összefoglalókkal kapcsolatban támad az az érzésünk, hogy a mi reformkorunk végéig, tehát az 1848 elejéig terjedő szakaszon bővebbek, mint az 1848-tól napjainkig terjedő részekben.

Az viszont már csak részben szerkezeti probléma, hogy a népköltészetéről szóló bevezetőt, de nem kevésbé az 1848. évi román polgári forradalom időszakával foglalkozó fejezetet (*III. rész. A polgári demokratikus forradalom korának irodalma*) nem érezzük eléggé kidolgozottnak. Hiányoljuk továbbá az esztétikai elemzés több helyütt mutatkozó elmaradását. Az egyes írói életrajzokban, kivált a IV. részben (*A kapitalizmus korának irodalma*) a szerző több helyütt nem fejt ki eléggé alapján helyes megállapításait. Így ismételtelen előfordul, hogy míg a történeti, irodalom- és művelődéstörténeti párhuzamokkal eredménnyel boldogul, a tárgyalásban, az egyes írók bemutatásakor az irodalmi alkotás értékelésének kiegészítő, illetve kísérő jelenségei: az elemző részek, a művelődéstörténeti, kivált a sajtó- és kiadástörténeti vonatkozások elhalványulnak, háttérbe szorulnak vagy éppen elmaradnak.

A szerkezetről szólva ugyanakkor nem lehet eléggé hangsúlyoznunk, milyen nehézségekkel birkózott meg sikerrel a szerző az új módszerű összefoglaló bevezetések alkalmazásával. Az egyes fejezetek élén tárgyalt történeti bevezetés nemcsak tartalmában, a történeti, irodalom- és művelődéstörténeti vizsgálatot egybevető és egyeztető módszerével is eltér a korábbi szokványos eljárástól. Ennek köszönhető *A bomló feudalizmus és a kialakuló kapitalizmus korának irodalma* részben a román felvilágosodás, *A kapitalizmus korának irodalma* részben *A XX. század irodalma*

az *első világháború végéig* alfejezet igen sikerült kidolgozása. Különösen a román felvilágosodásnak az egykorú közép-kelet-európai, szélesebben az európai fejlődéssel való összefüggése kimutatásában nyit a szerző jelentős távlatot a további kutatás számára.

Ezzel szemben a román népköltészetéről szóló bevezető fejezetben nem érvényesíti eléggé a párhuzamos, közel azonos vagy törvényszerűleg eltérő jelenségekből levonható következtetéseket. Pedig éppen ezen a területen mutatkozott volna bő, alapvetően újszerű eredménye az összehasonlító vizsgálódásnak. Így népköltészeti vonatkozásban szinte alig lehet kitérni tárgyunk esetében a kelet-európai népköltési vándormotívumok útjának megvizsgálása elől. Az egyes népköltészeti műfajok: ez alkalommal csak a népmesét és a népballadát említjük, mind délkelet-európai vagy még szélesebben kelet-európai, mind szűkebb, román-magyar vonatkozásban az azonosságok és eltérések törvényszerű változatait mutatják, amelyekből az egész népköltészeti fejlődésre is alkalmazható következtetésekre lehetne jutni. Mindez azonban itt nem történik meg, ennek következtében a több szálból szőtt fonál eléggé egyszínűnek, a fejezet inkább leíró jellegűnek tűnik. Ami pedig a tárgyalásmódot illeti, kissé merésznnek érezzük a „népköltési termés” szinte napjainkig történő felkísérését. Ha viszont erre vállalkozott a szerző, nem hanyagolható el a munkásfolklor felvetése sem. Indokoltabb lett volna erről a maga helyén, *A népi Románia irodalmi élete* záró fejezetben röviden szólni.

Említettük, hogy *A polgári-demokratikus forradalom korának irodalma* című fejezetben is lenne kisebb kifogásolni való. Hiányoljuk a román Negyvennyolc és az egykorú európai szabadságharcmozgalmak, köztük a magyar forradalom és szabadságharc összefüggéseinek bármilyen vázlatos kifejtését. Ez elmaradt a történeti bevezetésben, de nem akadunk nyomára a román Negyvennyolc író-politikusai: Nicolae BĂLCESCU és Cezar BOLLIAC tárgyalásakor sem.

Az életrajzok kérdésének felvetése viszont elvezet az egyes írói portrékkal kapcsolatban említett másik kritikai kíváncsalmához. Ahhoz ugyanis hogy ezekben az általános esztétikai, a költőknél a prózó-

diái elemzés néhol nem eléggé elmélyült. Feltehető, hogy a terjedelmi korlátok ennek következtetés kifejtését akadályozták, mégis nagyobb figyelmet kellett volna fordítani az esztétikai kérdések vizsgálatára. Ugyanakkor ezek a szerzői portrék igen sokoldalúak, a gazdasági-társadalmi viszonyokba, az adott irodalmi és művelődési miliőbe ágyazottak. Aki, mint e sorok írója, a szomszédnépi irodalmi-történeti kapcsolatok oldaláról közelíti meg az életrajzok értékeléseit, többségében el is fogadja a szerző fejtegetéseit. Csupán néhány ponton, látszólag kisebb jelentőségű kérdésekkel kapcsolatban lenne a múlt század hetvenes éveitől napjainkig terjedő időszakban megjegyezni, kiegészíteni valónk.

Igy a SLAVICI-portréban szívesen olvastunk volna valamivel többet az író, a publicista és politikus erdélyi időszakáról, mind erdélyi román irodalmi kapcsolatairól, mind nemzetiségpolitikai működéséről. A szerző esetleg megemlíthette volna SLAVICI egyéves fogházbüntetéssel járó 1888. évi sajtópörében a kolozsvári törvényszék mint sajtóbíróság előtt elhangzott, magyar irodalmi vonatkozást is tartalmazó védőbeszédét, amelyben végeredményben a népek közötti megértés szükségességére utal. Az ilyen „kitérőkkel” közelebb lehetett volna hozni a magyar olvasóhoz a nemzetiségi kérdésekkel is összefonódott egykorú művelődési és irodalmi mozgalmakat. Az erdélyi irodalmi-politikai háttér felvázolása egyébként sem érdektelen. PÁLFFY Endre is megállapítja, hogy COȘBUC például az egykorú erdélyi és magyarországi román nemzeti párt napilapjánál, a *Tribunánál* töltött időszakot „leggyümölcsözőbb éveinek” tekintette. A kitűnő, tömör COȘBUC-portréban a költőnek PETRŐFI iránt érzett nagyrabecsülése további irodalmi bizonyítékait is érdemes lett volna megemlíteni. Alexandru MACE-
DONSKI megkapó, sokoldalúan kiképzett életrajzában szívesen olvastunk volna arról, mi készítette az EMINESCU halálakor írt antagonistá epigramma megírására. Gondoljuk, ha a terjedeleme nem korlátozza, bővebben szolt volna MACEDONSKI francia irodalmi kapcsolatairól, a francia modernista irányzatoknak a román szimbolizmus bejelentőjére tett hatásáról.

Finom, elmélyült kistanulmányban foglalkozik Ștefan Octavian IOSIF életútjával. Alapvetően helyes az a kiinduló megállá-

pítása, hogy IOSIF-ban nem csupán a melankólia költőjét kell látni, mint azt a román polgári irodalomtörténetírás hirdette. Összetett egyéniségét az urbanizmus és népi-ség belső lírai küzdelmében kell bemutatni, ahogy erre PÁLFFY Endre is figyelmeztet. A szerzőnek fejlett érzéke van az írói pályaképek belső ellentmondásainak bemutatására. Bizonyítja ezt két további nagyigényű portré, a GOGA-és a REBREANU-életrajz, amelyekből a kérdésekkel kevésbé ismerős olvasó is megérti, miért következett be mindkettőjüknél a nagyszabású alkotások ellenére az irodalmi megtorpanás, az eszmei csőd. S hogy mennyire figyelemmel kíséri a szerző az ugyanakkor érlelődő, bontakozó újat, jó példa erre Alexandru TOMA, a két világháború közötti román munkásmozgalom költője, szerkesztője és egyik irodalmi szervezője életművének ábrázolása. Itt, de mindenesetre a két háború közötti fejezet végén érdemes lett volna megemlíteni a román és magyar demokrata és munkásírók korabeli kapcsolatait.

A két háború közötti időszak irodalmi áttekintését három nagy portré zárja. A Tudor ARGHEZIRől, Mihail SADOVEANURól és Mihai BENIUCRól adott gondos pályaképek az összefüggések szálainak biztoskezü összefogásáról, mindhármuk irodalmi helye és jelentősége pontos megállapításáról tanúskodnak. A három életrajz a népi Románia irodalmi életéről szóló zárófejezet méltó bevezetése. A SADOVEANU-pályakép komoly erőssége, hogy — a szerző meghatározásával élve — végigkísérhetjük a realista kezdetektől, a századeleji novel-láktól, a kritikai realizmus jegyében létrejött regényeken át a szocialista realizmus művészi eszközeivel alkotott új regényig (*Mitrea Kokor útja*, 1949) megtett utat. Talán érdemes lett volna megemlíteni, hogy a harmincas években a nagyváradi *Familia* folyóiratban közölt román-magyar irodalmi ankét keretében milyen határozottan foglalt állást a két nép, a két irodalom kapcsolatának elmélyítése ügyében. A BENIUC-portrénak különösen azt a részét emelnék ki, ahol lírája forradalmi demokratizmusáról, a népnyelv, a népköltészet elemeinek tudatos használatáról szól.

Az említett záró fejezet (*A népi Románia irodalmi élete*) természetesen csupán vázolhatja az elmúlt közel két évtizedes fejlődési szakasz eredményeit s a jövő-

fejlődés távlatait. Világos, összefoglaló tárgyalásmódja így is biztos eligazítást nyújt a napjaink román irodalmát mozgató és foglalkoztató kérdésekben mind a nagyszámú új alkotó, mind az írói kongresszusok, irodalmi értekezletek főbb határozatainak bemutatásával. A fejezet elolvasása után magunk is felismerjük az élő magyar irodalom fejlődési útjával egybevethető és kimutatható hasonlóságot.

PÁLFFY Endre román irodalomtörténetét alapkérdéseit sikeresen megoldó, jelentős tudományos vállalkozásnak tartjuk. A mű egészét jellemző elmélyült kutatói igény, a történelmi-társadalmi fejlődés jelenségeit az irodalmi jelenségekkel és fejlődéssel a kellő arányban összehangoló, világos tárgyalásmód, a munka jól gördülő, élvezetes stílusa, a nagyszabású ismeretanyag, az új kutatási eredmények egész sora s végül, a magyar irodalmi fejlődéssel kapcsolatos jelenségek mértéktartó számbavétele, az elismerő fogadtatás biztosítéka nemcsak a szakkörök, hanem a széles olvasóközönség részéről is. A KOZOCSA Sándor és RADÓ György szerkesztésében, a mű függelékeként közölt válogatott bibliográfia (*A román irodalom Magyarországon*) feltehetően ösztönöz majd a román irodalom teljes magyar bibliográfiájának mielőbbi elkészítésére és kiadására.

KEMÉNY G. GÁBOR

Serate d'Opere di Eszterháza. Arie per canto e pianoforte con testo italiano. Da manoscritti di opere rappresentate nell'epoca di Haydn. Pubblicate da Jenő Vécsey — László Somfai. Editio Musica. Bp. 1962.

Az 1959-ben lezajlott HAYDN-émlékévra irányította a figyelmet Eszterházára, „fényes” Miklós udvarára és azokra a magas színvonalú operaelőadásokra, amelyek ezt a hajdani főúri rezidenciát az európai színházi zene egyik jelentős centrumává avatták. Az eszterházi zenei élet ismerete nélkül nem érthetjük meg HAYDN életművét, de megvilágíthatják az itt rendezett előadások a kor egész zenei kultúráját is, mert amit Eszterháza előadtak, az a zenei termés színe-java volt. Garancia erre HAYDN személye. Ezért felbecsülhetetlen értékű az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának egyik büszkesége, az esz-

terházi operaelőadások majdnem hiánytalan kottaanyaga. Ez a gazdagság azonban kötelességekkel jár: feltárni ezt az anyagot és publikálni belőle mindazt, ami a zene-történet szempontjából jelentős, s ami számot tarthat a mai kor emberének tetszésére. Ennek a kötelességnek jegyében látott napvilágot még 1959-ben az a három füzet, amely HAYDN operaáriáit tette hozzáférhetővé a zenekutatók és a zenekedvelők számára. Ugyancsak ennek a kötelességnek az átérzése vezette a Zeneműtár két szakemberét, VÉCSEY Jenőt és SOMFAI Lászlót az itt ismertetett gyűjtemény összeállítására. Ebben azokból az operákból kapunk áriákat, melyeket HAYDN maga vezényelt, vagy amelyeknek előadását tervbe vették és kottaanyagát beszerzték.

A gyűjteményt kitűnően megírt előszó vezeti be. Ebben a szerkesztők ismertetik a válogatás és sajtó alá rendezés szempontjait. Megtudjuk, hogy több mint száz opera anyagából keresték ki azokat az áriákat, melyek — véleményük szerint — a legközelebb állnak a mai kor zenészeinek és zenekedvelőinek ízléséhez. A ma is ismert komponistákon, CIMAROSÁN, PICCININ, PAISIELLÓN, ANFOSSIN kívül felvették más, most már nagyjából ismert az ismeretlenség homályába merült, érdemes zeneszerzők műveit is. Így esett a választás ANFOSSI, BIANCHI, CIMAROSA, DITTERSDORF, GUGLIELMI, PAISIELLO, PICCINI, RIGHINI, SALIERI és SÜSSMAYR operáira. Ezekből az első füzet 7 szoprán-mezzoszoprán áriát, a második 6 tenor áriát, a harmadik pedig 6 bariton-basszus áriát tartalmaz. Az ének-szólamot mai kulcsokkal és ma használatos írásmód szerint közölték. Szövegű zongorakivonat — a szükségesnek mutakozó kiegészítésekkel és dinamikai jelzésekkel — teszi előadásra alkalmassá az áriákat, melyekhez stílusú cadenzákat fűztek biztos ízléssel.

Az áriák szövege olasz, mert Eszterháza olaszul énekelték az olasz operákat. A kis gyűjteményben találunk ugyan nem olasz zeneszerzőket is (DITTERSDORF, SÜSSMAYR), de ezek is olasz stílusban komponáltak, s így érthető, hogy ezeknek az áriái is olasz szövegűek. Így tulajdonképpen az egész kiadvány uralkodó nyelve az olasz, s ezért sajnálatos, hogy az előszót csak német és angol nyelven közölte a kiadó. Bizonyos fokig vissza is ez, mert a kiadvány címe —

legalábbis a borítólapon — csak olaszul szerepel.

A kiadványnak a zenetudomány szempontjából való nagy jelentőségét fölösleges hangsúlyoznunk, inkább az áriák művészi értékét szeretnők kissé méltatni. Az előszóban a szerkesztők — sokat sejtetően — azt mondják, hogy válogatásukban igyekeztek figyelembe venni azokat az „obligát típusokat”, amelyek a XVIII. század operamuzsikáját jellemezték. Valóban ezt a muzsikát csak úgy közelíthetjük meg, ha figyelembe vesszük, hogy pl. ANFOSSI 76, CIMAROSA 75, DITTERSDORF 44, RIGHINI 20, GUGLIELMI 100, PAISIELLO több mint 100, PICCINI 130 operát írt. Ez az opera-tömeggyártás nem képzelhető el bizonyos „obligát típusok” nélkül. Észek a típusok „obligátok” voltak a szó szoros értelmében, mert megkívánta őket a közönség, a szórakozást kereső főúri vendégsereg, amely elégedetlen lett volna, ha a megszo-kott és könnyen felfogható zene helyett olyat kapott volna, amin elmélkedni kell, ami felráz. Világos tehát, hogy ezekben a nagyrészt alkalmasszülte operákban nem szabad olyan mély élményeket keresnünk, mint aminőkkel MOZART és BEETHOVEN muzsikája ajándékozta meg hallgatóit. De tévedne az is, aki a mai szórakoztató zene sekélyes színvonaláról próbálná megközelíteni ezeket a műveket, mert amit itt kapunk, az művészet és muzsika a legjavából, olyan, amilyen csak CIMAROSA, PAISIELLO stb. vénájából fakadhat. Középen van az igazság: művészet ez a muzsika, de amellett szórakoztató is, igazi, nemes értelemben vett könnyű zene.

Ha ez a kiadvány az eszterházi operák megismertetése mellett hozzájárul ahhoz, hogy zenekedvelő közönségünk ízlése finomabbá váljék, elmondhatjuk, hogy VÉCSEY Jenő és SOMFAI László lelkiismeretes és gondos munkája nemcsak zenetudományunk szempontjából komoly érték, hanem zenei művelődésünknek tett nagy szolgál-at is.

TAKÁCS MENYHÉRT

Újabb exlibris-irodalom. (*Exlibriskunst und Gebrauchsgraphik. Jahrbuch 1961.* Frankfurt am Main, 1962, Deutsche Exlibris-Gesellschaft. 82 (2) 1., 24 t. —

JUHANSOO, Johannes: *25 exlibrist puug-ravüüris*. Tallin, 1960, Eesti NSV. Rahvaloomingu Maja. (8) 1., 25 t. — FERY Antal: *40 exlibris*. (Bev. GALAMBOS Ferenc.) Bp. 1962, Kisgrafikabarátok Köre. (1) 1., 40 t., (5) 1.)

Az exlibris-irodalomnak mindig nagy eseménye a német exlibris-évkönyv megjelenése, amely ma már az évtizedekig vezető szerepet játszó osztrák évkönyveket is felülmúlja változatos tartalmával és magas színvonalú művészi és nyomda-technikai kiállításával. Az 1961. évi évkönyv a hagyományokhoz híven nemcsak napjaink exlibris-művészetéről számol be a világ vezető exlibris-grafikusaival foglalkozó cikkeiben, hanem kellő teret szentel a nemcsak művészeti, de kultúrtörténeti szempontból is jelentős régi exlibriseknek. Josef HOFFMANN cikke (*Das „Exlibris” der Abtissin Cuthsuitha*) a würzburgi dómkönyvtárnak egy VII. századból származó kódexében található, angolszász majuszkula betűkkel írt beírását ismerteti („Cuthsuithae boec./therae abbatissan = Cuthsuithának, az apátnőnek a könyve”). Bár exlibrisen mai értelemben csak a sokszorosított könyvjegyzéket értjük (a szerző maga is időzójelbe teszi az exlibris kifejezést), a felfedezés könyvtörténeti és művelődéstörténeti szempontból igen jelentős, mert hasonló, kéziratos exlibrist idáig legrégebből a X—XI. század fordulójáról ismertünk. (I. HENRIK würzburgi püspök (995–1018) kéziratos „exlibrise”). A könyvtulajdonos apátnő a VIII. században élt és működött egy Worcester-körűli kolostorban. Gerhard HANUSCH tanulmánya (*Die Supralibros und Exlibris der Abtei Müns-ter-schwarzbach*) kötéstartólapba nyomott superexlibriseken és rézmetszetű exlibriseken keresztül mutatja be egy bencés kolostor könyvkultúráját a XVI. századtól (ld. Johannes BURKHARD apát superexlibrisét 1585-ből) a XVIII. századig. A bemutatott négy superexlibris és négy rézmetszetű lap értékes adatokkal gazdagítja a régi német exlibris történetét.

A évkönyv Európa vezető exlibris-grafikusaival több tanulmányban foglalkozik. A bemutatott művészek ismertek ugyan a gyűjtők és a grafikabarátok előtt, művészetüknek ily gazdag illusztrációs anyaggal kísért elemzése azonban a szakirodalomból ez ideig hiányzott. Rudolf ADOLPH Josef WEISZ művészetét mutatja

be, s a közreadott szemelvények jól érzékeltetik az elsősorban fában dolgozó művész fejlődését a konzervatív grafikai felfogástól a nemes értelemben vett absztrakt megoldásokig. Kitűnő rézmetsző és rézkarcoló művészeket ismerhetünk meg Franz KOEBNER (*Der Radierer Helmut Schwarz*), Josef LENZE (*Der wiener Kupferstecher Friedrich Teubel*), Arthur BRÄUER (*Wim Zwierz. Versuch einer Analyse*) és Herbert OTT (*Zwei polnische Exlibris-Künstler*) tanulmányaiból és a kísérő illusztrációkból. A bemutatott rézkarc-művészek közül Wim ZWIERZ és az OTT által ismertetett Wojciech JAKUBOWSKI világviszonylatban is első; az utóbbi utolérhetetlen varázslója a karcolótűnek. A fametszők közül Gerhard HANUSCH tanulmánya a német Willi FUCHS, Josef LENZE cikke a német Norbert OTT, Elisabeth GECK meleg sorai az amerikai Alice HORODISCH-GARMAN, Daniel MEYER esszéje a francia Robert CAMI, Hans LAUT sokszempontú írása a cseh Josef HODEK, Hans SCHULZE megemlékezése a szovjet Andreevics FAVORSZKIJ, Hanns HEEREN beszámolója az észt Johann NAHA exlibris-művészetét elemzi, válogatott illusztrációs anyag kíséretében. Hans SCHULZE mutatja be Heinz OLBRICH exlibris-munkásságát, akinek többszínnyomású, új technikájú lapjai igen népszerűek a gyűjtők között. Örömmel kell regisztrálnunk legnagyobb exlibrisgyűjtőnk, Soó Rezső professzor tanulmányát MENYHÁRT Józsefről (*Die kleingraphische Kunst von József Menyhárt*), amely egyrészt egy itthon kellőképpen nem méltányolt kiváló grafikusunkra hívja fel a nemzetközi közvélemény figyelmét, másrészt sokszempontú lepelemzései révén olyan példát állít a művészportré-írásra, amely messzire kimagasodik a többi tanulmány közül.

Az általános jellegű cikkek közül Helmer FOEDGAARD írása (*Das Exlibris in Dänemark*) a modern dán exlibrisről nyújt a szűkreszabott terjedelemből viszonyítva is átfogó és rokonszenves képet; Abraham HORODISCH írása (*Exlibris auf Briefmarken*) a két kisgrafikai ág rokonvonásaira mutat rá. Érdekes szempontokat vet fel Gerhard KREYENBERG a gyermekexlibrisokról szóló soraiban; kár, hogy a kísérő illusztrációk között magyar művész lapját hiába keressük, pedig DRAHOS István és FERY Antal gyermekexlibrisei

sokszor színvolalasabbak a bemutatottaknál.

Ami a kötet nyomdai kiállítását (papír, szedés, illusztrációk stb.) illeti, méltó GUTENBERG hazájához és iskolapéldájához lehet a kifogástalan művészeti kiadványnak. A nyomdászok figyelme odáig terjedt, hogy az egyes, önálló illusztrációkhoz az illusztráció technikájának, stílusának, hangulatának megfelelően különböző színű és minőségű papírost használtak!

Johannes JUHANSOO exlibris-albuma, ha nyomdai kiállítás szempontjából nem is éri el a német exlibris-évkönyv színvonalát, jó tanulság arra, hogy a szovjet-észt népgrafikusai méltó partnerként vesznek részt a grafikusok világversenyében. JUHANSOO fametszetű exlibrisai egy nem kísérletező, hanem biztos technikájú, kissé konzervatív, de ötletgazdag művészt mutatnak be, akinek művészi mondanivalója nehezen tűri az exlibris szűkreszabott méreteit és akinek grafikai mesélőkedve nagyobb méretek, elsősorban könyvillusztráció után kiált. Elmar AMBOJA és Virve MAND részére készült lapjai méltán foglalhatnának helyet egy, a mai európai exlibris-művészetet bemutató gyűjteményes munkában. Paul AMBUR bevezető tanulmánya hasznos útmutató a művész megismeréséhez, és keresetlen szavakkal, de találóan tudatosítja a lapok által nyújtott grafikai élményt.

A Kisgrafikabarátok Köre második kiadványaként — elsőnek a meginduló művész-mappa sorozatban — FERY Antal negyven fametszetű exlibrisét adta közre. FERY Antal a magyar fametszetű exlibris jó hagyományaihoz kapcsolódó, alapos szakmai felkészültségű művész, akit itthon nem foglalkoztatnak tehetségének megfelelően, és akit külföldön jobban ismernek, mint idehaza. FERY Antal a két világháború között dívó, túlnyomórészt nagy fekete felületekkel dolgozó, folthatásos metszőstílussal szemben a vonalkultúra híve, amely kevesebb festőiséget kínál, de marandóbb grafikai élményt nyújt. Tematikában, szimbolikában sokfélélt ad; témaválasztását nem a divat, hanem művészi meggyőződése diktálja. Sokszor alkalmaz magyar népi motívumokat, s ez különösen izessé teszi egyik-másik lapját. FERY Antal exlibrisai nemcsak művésziek és korszerűek, de magyarok is. A művész szereti az állatábrázolásokat, de szokatlan, hogy a szép

női test ábrázolása hiányzik lapjairól. Erős komponáló-készsége, balladaszerű tömörsége, archaizáló készsége és magyaros levegője tették közkedvelté lapjait külföldön és belföldön egyaránt. Mappájának máris komoly külföldi visszhangja van (*Nordisk Exlibris Tidsskrift*. 1962. 2. sz.). A kötet nyomdai kiállítása a Ságvári Endre Nyomdaipari Tanulóintézet jó munkáját dicséri.

GALAMBOS FERENC

Mélanges d'histoire du livre et des bibliothèques offerts à Monsieur Frantz Calot, conservateur en chef honoraire de la bibliothèque de l'Arsenal. Paris, 1960, Librairie d'Argences. 384 l. (Bibliothèque Elzévirienne. Nouvelle Série. Études et documents.)

A közkedvelté vált tudományos emlékkönyvek könyvtári és francia változata a *Calot-emlékkönyv*. Szerkezete nem rendszeres, mondanivalója mégis szélesskálájú és éppen aprólékos adatfeltárása következtében figyelemre méltó.

A jubiláns, az elzászi születésű Frantz CALOT 1920 óta könyvtáros, és 1928 óta dolgozik az Arsenal könyvtárában. Számos kisebb tanulmánya mellett — melyeket a kötetben található személyi bibliográfia tár fel — két nagyobb, a bibliofília és bibliográfia irodalmában ma is számontartott és számottevő (társszerzős) mű fogja őrizni nevét. Az egyik a francia könyvművészet történetéről írt, Bernier-díjas kötete (1931), a másik *Guide pratique de bibliographie* c. műve (1936); mindkettő ma is alapmű a francia könyvtárosképzésben. Munkahelye, az Arsenal könyvtára — melyet számos mintaszerű katalógusban ismertetett meg a közönséggel — eredetileg főúri magángyűjtemény, PAULMY márkí könyvtára volt. A francia forradalom óta nyilvános nemzeti könyvtár, számos kézirat és könyvritkaság, valamint különgyűjtemény őrzőhelye. Őrzi a Bastille levéltárát, a SAINT-SIMON-gyűjteményt; közismert színház történeti anyagának gazdagsága.

CALOT és az Arsenal könyvtárának kapcsolatát tisztelői és barátai két fogalommal óhajták ábrázolni: „conservation” és „communication”, azaz a gyűjtemény egészének és részeinek a proveniencia elve alapján való őrzése, valamint az őrzött kincsek teljes feltárása a kutatás és a közönség számára.

Az emlékkönyv négy csoportban adja a szerzők — minőségileg nem teljesen egy-síkú — tanulmányait. Kéziratokról, könyvekről, könyvkötészetről, valamint könyvtárakról és könyvbarátokról szólnak a cikkek. A 31 tanulmány szinte kivétel nélkül francia vonatkozású; az alábbiakban csupán azokat említjük meg, melyek vagy általános jellegű adatokat is tartalmaznak, vagy melyeknek megállapításai módszertani és egyéb okból szélesebb kör érdeklődésére tarthatnak igényt.

A kötet kéziratokról szóló részének bevezető tanulmányában J. BOUSSARD az Arsenal-könyvtár egyik büszkeségét, a szakirodalomból egyébként már ismert *Arany Evangeliáriumot* írja le, s tesz — kellő óvatossággal — kísérletet stílusa alapján a VII—IX. századokból származható díszmű pontosabb datálására. Belső stíluselemek, illetve más, korabeli művekkel való egybevetés a kézirat keletkezését 796 körül időre utalják, származási helyként Tours-t vagy Aachent említi, s a scriptort ALCUIN közvetlen környezetében keresi. — R. BARROUX egy 1280-i saint-denis-i francia nyelvű krónikás feljegyzéssel kapcsolatban vizsgálja a kézirat, a másoló és a revizor-szerző viszonyát. — Módszertani szempontból érdekes G. OUY-nak egy 1394-ből származó „codex-maquette”-ről írt tanulmánya: megállapítja, hogy nem egy még miniatúrlat, a miniatör részére utasításokkal ellátott kéziratlapról van szó a Bibliothèque Nationale egyik codexe pár-lapjának esetében, hanem — ritkán előforduló — a miniatör számára szánt oktatási jellegű mintadarabról. A műfajú vizsgálatot vízjegy-vizsgálat egészíti ki.

A nyomtatott könyvanyaggal kapcsolatos tanulmányok közül P. SÉGUIN I. FERENC korából való, 1529—1543 közt nyomtatott, eddig ismeretlen „faits divers”-eket (a német *Neue Zeytungok* francia változata) ismertet. A híradások elsősorban az olaszországi eseményekkel kapcsolatosak; a török kérdést csak igen távolról szemlélik. — H. de la FONTAINE: VERWEY amsterdami egyetemi könyvtár-igazgató Abel CLÉMENCE-nak a XVI. században Rouenban működött nyomdájáról, a nyomda és a holland reformátusok politikai küzdelmének kapcsolatáról ír s világosan bemutatja: még egy viszonylag kis téma feltárásához is holland, belga, angol és francia könyvtárak rejtett kincsei-

nek rendszeres ismerete szükséges. — A „habent sua fata libelli”-mondás egyik példáját idézi M. Fournier egy XIV. Lajos részére készített kéziratos térképgyűjtemény sorsának vizsgálatával kapcsolatban. Érdekesen hívja fel a figyelmet arra, hogy a régi kéziratok térképeket — tekintettel katonai vonatkozásaikra — milyen különös gondokkal őrizték a francia és egyéb uralkodók magángyűjteményében.

A kötésettörténeti tanulmányok közül jelentősek R. Brun-nek és J. Guignard-nak Grolier-kötésekkel foglalkozó lapjai.

A könyvtárakkal és könyvbarátokkal foglalkozó tanulmányok is elsősorban francia vonatkozásúak. M. Piquard egyébként sokat nem mondó cikke Granvelle bíboros-államférfi könyvgyűjteményéről szólva megemlíti a gyűjtemény egyes Corvina-származású köteteit (pontosabb adatok nélkül). — Az egész kötet egyik legkiemelkedőbb tanulmánya L.-N. Malclès szakértő, tudós tollát dicséri: az első periodikus francia nemzeti bibliográfiái kísérlet szerkesztőjének, Louis Jacob de Saint-Charles-nak (1608—1670) működésével foglalkozik. Jacob *Bibliographia Parisina* c. kiadványa (1643—1653) a párizsi megjelenésű, *Bibliographia Gallica* c. kiadványa (1643—1646, 1651—1653) a franciaországi megjelenésű műveket sorolja fel. A szerkesztésben Jacobot nagy név, G. Naude támogatta. Malclès a kiadványok ismeretése mellett — melyeknek teljességi kérdésével sajnos nem foglalkozik — az 1640-es évek francia bibliográfiái helyzetéről nyújt áttekintést, és ismerteti a „bibliographie”-fogalom francia szótári történetét. — Könyvtártechnikai-igazgatási szempontból érdekes P. Jossereand és J. Bruno áttekintése a Bibliothèque Nationale tulajdonbélyegzőiről a XVII. századtól. A bélyegzők ily elemző feltárása módot nyújt a könyv állománybavételének időmeghatározására, ha egyéb adatok nem állnak rendelkezésére. Történeti nagy könyvtárainkban is érdemes lenne e kérdéssel foglalkozni. — A XVIII. századi könyvtárárpítást egyik kulcskérdéséről, a balkonos megoldás viszonylag ritka francia változatáról ír A. Masson, a párizsi parlament két neves elnökének, Montesquieu-nek és De Brosse-nak 1728., illetve 1739. évi olaszországi utazásával kapcsolatban. Utal arra, hogy ez az építészeti megoldás általában a jezsuita könyvtárak sajátossága.

A kötet egységét francia volta adja meg: szerzői egy kivételével franciák; szinte kizárólag francia témákat dolgoztak fel. Jellege kifejezetten a baráti-kollegiális megemlékezés jegyeit viseli magán: jó szakemberek figyelemre méltó tanulmányai mellett találunk benne bizony pár közepesen sikerült tanulmányt is. Az előszótíró Julien Cain és A. Ithier a barátok szavát tolmácsolták, s nyilván nem szerkesztőkként felelnek a kötetért.

TÓTH ANDRÁS

Tammaro de Marinis: La biblioteca Napoletana dei re d'Aragona. Milano, 1947—1952. I—IV. köt.

Az aragóniai uralkodóház nápolyi ágának XV. századi könyvtártörténetét tárgyaló és bemutatató mű mind tartalmának gazdagságával, mind kiállításának szépségével messze kiemelkedik a legutóbbi időkben megjelent hasonló jellegű munkák közül. Módszerbelileg is sok tekintetben újat hoz, a benne közölt adat- és képanyag pedig elsőrendű forrás Mátyás király budai könyvtárát illetően is.

A négy kötet közül az első tartalmazza a tulajdonképpeni könyvtártörténetet: egyenként ismerteti az aragóniai házból származó uralkodók könyvtárgyarapítási törekvéseit, tudomány- és irodalompartoló magatartását, az udvarukhoz tartozó humanistákat. Utóbbiak közül nem egy nem csak mint szerző, hanem mint fordító vagy könyvmásoló is tevékenykedett az egyes kódexek létrejötte körül.

Külön fejezet szól a másolókról, a könyvkötőmesterekről és azokról a művészekről, akik a kódexek miniatúráit készítették. A korvinákkal kapcsolatban eddig csupán néhány nagy miniatör nevét tartottuk számon: Tammaro de Marinis műve nyomán egészen bizonyos, hogy új neveket kell majd ezekhez sorolnunk. Hogy csupán egy egészen feltűnő példát említsünk: a nemrég a Vatikánban felfedezett *Arrianus-korvina* miniatörát D. J. A. Ross, a kódex felfedezője Francesco Antonio del Cherico-ban jelöli meg — bár nem minden feltétel nélkül. A Tammaro de Marinis művében közölt képanyag alapján biztosra kell vennünk, hogy a fenti kódex miniatöra nem Cherico, hanem Cristoforo Majoranna, aki 1480—1492-ig állt a nápolyi udvar szolgálatában. A to-

vábbiakban bizonyára még a kapcsolatok egész sorát lehet majd kimutatni a budai és a nápolyi könyvtár között.

Az ismertetett mű második kötete a nápolyi könyvtár állományáról nyújt, részben eddig teljesen ismeretlen levéltári adatok alapján hű és hiteles képet. A források szövegének részletes közlése annyival is értékesebb, mert ezek egy részének eredetije elpusztult a legutóbbi háború során.

A harmadik és negyedik kötet összesen 314, csak részben színes, de egyébként elsőrendű kivitelű reprodukciót tartalmaz az aragóniai uralkodók nápolyi könyvtárából fennmaradt kódexek lapjairól, kötéstábláiról, emblémáiról. Ezeket átlapozva első tekintetre is feltűnő az a nagy hasonlóság, ami a kötetekben közölt kötéstáblák és az ún. korvina-kötések között van.

Az egész munkához felhasznált irodalmi apparátus (amely az első kötet végén található) magyar vonatkozásaiban semmiképpen sem tekinthető teljesnek: FRAKNÓI, HEVESY, HOFFMANN Edit, THALLÓCZY neve előfordul, de pl. sem GULYÁS Pálnak SAMBUCUS könyvtáráról szóló munkája, sem pedig ZOLNAY—FITZ korvina-bibliográfiája nem szerepel az irodalomjegyzékben.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Paupié, Kurt: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848—1959. Band 1. Wien. Wien—Stuttgart, 1960, Braunmüller. [6] 232 l.

Az osztrák sajtó történetének nélkülözött kézikönyvét PAUPIÉ ott kezdi, ahol a múlt századvég osztrák sajtótörténetesei (ZENKER, HELFERT) abbahagyták: a polgári forradalom évével. Két kötetre van tervezve a mű: ezek közül az elsőről adunk itt számot. Ez két részre oszlik: az első, rövidebb rész az általános sajtóviszonyokat, elsősorban a sajtójog mindenkori alakulását, valamint a mindenkori pártpolitikát tárgyalja (talán kissé messzebb menően is, mint az a sajtó párttagozódásának megértéséhez szükséges volna) — három fejezetre osztva, amelyeknek címe pontosan kifejezi az általuk felölelt korszakokat: *Az Osztrák—Magyar Monarchia, Versailles-től Berchtesgadenig* s végül *A második világháború szakasza a jelenkorig*. A második rész az egyes (persze válogatott)

lapok leírását, bibliográfiái és történeti adataikat tartalmazza. A második rész jóval terjedelmesebb az elsőnél: a szerző célja nyilván az volt, hogy magukról az egyes orgánumokról adjon a könyv minél bővebb tájékoztatást. Az egyes leírások még azt is megmutatják, mely könyvtárakban és milyen jelzet alatt találhatók a tárgyalt sajtótermékek. A bevezetésből megtudjuk, hogy a még meg nem jelent második kötet fogja tárgyalni a hírigényeket, hírlap-tudósítókat, hivatalos sajtószerveket és az újságírói szervezeteket, és ebben a második kötetben lesz a vidéki hírlapok részletes ismertetése, végül a teljes bibliográfia és a mutató.

A könyv tehát nem szintézis, hanem igazi német mintájú „Grundriss”, amelynek célja az érdeklődők és a kutatók eligazítása, a részletkutatások számára nélkülözhetetlen első adatszolgáltatás.

Az összefüggő történeti részből — amely már a hazai kapcsolatoknál és analógiáknál fogva is különösen érdekes számunkra — a polgári sajtószabadság megvalósulásának hosszú és bizonytalan útját emelhetjük ki. A hirdetési adó csak 1874-ben szűnt meg, a hírlapbélyeg 1879-ben, a kaució pedig 1894-ig volt kötelező. 1902-ben új sajtótörvény-javaslat készült, de ez nem került tárgyalás alá. És 1933-ban a DOLLFUSS-kormány már újra bevezette a cenzúrát. Jellemző a lapvállalkozás koncentrációjáról szóló rész is: az első konszern 1873-ban alakult, akkor, amikor az ELBEMÜHL-társaság 17 papírgyára mellé megvásárolt egy kiadóvállalatot és az egyik legrégibb (*Fremdenblatt*) meg az egyik legelterjedtebb (*Illustriertes Wiener Extrablatt*) napilapot. Egy másik nagy napilap, a *Neues Wiener Tagblatt*, a STEYRERMÜHL papírgyár ugyancsak vertikális felépítésű monopolvállalkozásához tartozott. A legtöbb lap bankéreltségekkel állt közvetlen kapcsolatban, így a világhírű *Neue Freie Presse* az Angol—Osztrák Bankkal.

Nagyon érdekes a rovatok kialakulását tárgyaló rész is. És nem érdektelen megjegyeznünk, hogy az 1885-ben a vasárnapi munkaszünet tárgyában hozott törvényt vezetett arra, hogy a vasárnapi és hétfői lapok egy részét átmenetileg a magyar határvárosokban nyomtatták.

Nem lehet azonban teljesen egyetérteni a lapok csoportosításával a mű második részében; itt ugyanis két szempont — a

megjelenés szempontja egyfelől, a pártállás szempontja másfelől — keresztezi egymást. Így került az osztrák kommunisták 1948-tól 1957-ig fennálló *Der Abend* c. lapja a boulevard-lapok közé — csak azért, mert délután jelent meg, és ez a megjelenési mód általában a boulevard-lapok saját-sága volt.

Mindent összevetve, PAUPIÉ könyve a sajtótörténész, de a dokumentalista számára is értékes, alapvető kézikönyv.

DEZSÉNYI BÉLA

Langlois, Pierre—Mareuil André: Guide bibliographique des études littéraires. Paris, 1960, Hachette. 254, XXXII l.

A gazdag francia irodalmi bibliográfiák sorában két év leforgása alatt második kiadását érte meg a Pierre LANGLOIS és André MAREUIL szerkesztette irodalmi bibliográfia. A szerzők célkitűzése a *Bevezető* tanúsága szerint eredetileg az volt, hogy elsősorban a kulturális központoktól távol eső kisvárosok tanárai számára nyújtsanak segítséget, és ellássák őket útbaigazító tanácsokkal. A munka során felmerülő szükségletek arra készítették a szerzőket, hogy kiszélesítsék gyűjtéskörüket és úgy szerkesszék meg munkájukat, hogy a külföldi szakemberek és érdeklődők igényeit is ki tudják elégíteni. A bibliográfia végül e kettős célkitűzésnek megfelelően készült el. E kettősség nyomja rá bélyegét, ez azonban nem vált a kézikönyv kárára, sőt előnyösen gazdagította anyagát.

A bibliográfia két fő részre oszlik. Az elsőben a hagyományos irodalomtörténeti periodizációt követő hét fejezetben követi nyomon az irodalom fejlődését, a második részben a francia irodalom alaposabb megismerését elősegítő segédeszközöket sorakoztatja fel. Az első fő rész fejezetei közül az első helyen az antik görög és latin irodalom francia nyelven hozzáférhető auktorai, továbbá a korra, illetve az egyes szerzőkre vonatkozó szakirodalom kap helyet. E fejezet beiktatását az iskolai igények tették szükségessé. A második fejezet a középkor anyagát, a harmadiktól a hetedik fejezetig terjedő anyag pedig századonkénti megosztással egy-egy év-század anyagát mutatja be.

Az első hét fejezet általános szerkesztési elve a következő: első helyen a korra vonatkozó általános művek sora áll, a

korszak történelmét, művelődéstörténetét, összefoglaló irodalomtörténeti és művészettörténeti feldolgozását tartalmazó művek. Ezt követik az antológiák, szöveggyűjtemények, majd a nyelvre vonatkozó feldolgozások adatai, végül pedig a korszak kiemelkedő alkotóiról szóló alfejezetek. Természetesen ezek az utóbbi fejezetek nem mechanikus sorrendben követik egymást, hanem kronológiai rendben, az azonos irányzathoz tartozókat együvé sorolva. Az így kialakult csoportok előtt a rájuk vonatkozó összefoglaló művek találhatóak.

A bibliográfia célkitűzéséből következő, hogy nem csupán a bibliográfiai adatok felsorakoztatására szorítkozik, hanem a „bibliographie raisonnée” leegyszerűsített módszerét követve, szüksézáú útbaigazítást ad a feltüntetett művek jellegéről, illetve felhasználhatóságáról. E megjegyzések gyorsan eligazítják a kiadványt forgató gyakorló pedagógust éppúgy, mint a külföldi szakembert. Egy kiragadott példával szeretném jellemezni a szerkesztési elvet. A Jean-Jacques ROUSSEAU részlet felépítése a következő: az élén a két ROUSSEAU-bibliográfia adata áll, ezt követi a kommentáló mondatokkal kísért kiadás-felsorolás, az oeuvres complètes-ektől az ún. iskolai kiadásokig, majd a biográfiák következnek, szétválasztva az összefoglaló műveket, a részleteket tárgyalóktól, végül hasonló elvek alapján az életművet elemző irodalomtörténeti művek következnek. A bibliográfia célkitűzéseiből következik, hogy válogat, előnyben részesíti a modern, könnyebben hozzáférhető anyagot.

A második rész ugyancsak hét fejezetre tagolódik, és az irodalmi, irodalomtörténeti kutatások további segédeszközeit tartalmazza. Az első fejezet a nyelvre, különösen az irodalmi nyelvre vonatkozó műveket rendszerezi, a következő a bibliográfiai segédkönyvek annotált bibliográfiáját sorolja fel. A tizedik fejezet a nagy, összefoglaló irodalomtörténeti munkákat jellemzi. A tizenegyedik a különböző szövegkiadványok iránt érdeklődőket igazítja útba, felsorolja a fellelhető szövegkiadvány-sorozatokot. A következő fejezet egy nálunk kevésbé felhasznált irodalomnépszerűsítési módszer rendezett anyagát, a hanglemezre vett irodalmi alkotások korszakokba sorolt adatait tartalmazza. A szövegeket a legkiemelkedőbb művészek interpretálják, de

a huszadik századi felvételek között sok esetben maguk az írók szólaltatják meg alkotásaikat (többek között ARAGON, COCTEAU, ÉLUARD és GIDE). A tizenharmadik fejezet a szakfolyóiratokat csoportosítja, röviden jellemezve sajátos arculatukat. Az utolsó fejezet a „művelt ember” (l'honnête homme) számára elengedhetlenül szükséges auktorok és művek jegyzékét tartalmazza a XIX. század végével bezáróan.

A második kiadás függelékeként a bibliográfia struktúráját követve a nem francia nyelven megjelent, francia irodalomtörténeti tárgyú monográfiák válogatott bibliográfiáját találhatja meg az olvasó.

REJTŐ ISTVÁN

Bako, Elemér: Hungarian abbreviations. A selective list. Compiled by —. Washington, 1961, Libr. of Congress. Slavic and Central European Division. Reference Department. IV, 145 l.

A Library of Congress érdemes kelet-európai rövidítésgyűjteményeinek sorában most az orosz, lengyel, cseh és jugoszláv füzetek után a magyar is megjelent. Terjedelemre és alakra is ez a legszerényebb a többiek között és benyomásunk szerint ez a legkevésbé sikerült is. Ez a megállapítás nem változtat azon a tényen, hogy ez a fottomechanikai sokszorosítással készült könyvecske — mint tudomásunk szerint az első terjedelmesebb magyar rövidítésgyűjtemény — még itthon is hézagot pótol, nem is beszélve arról, hogy külföldön nemcsak a rövidítések feloldásával, hanem azok kifogástalan angol fordításaival is jó szolgáltatásokat tehet. De ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a gyűjteménynek jelen alakjában lényeges hibái és hiányai is vannak. Ennek a fő okát abban látjuk, hogy a gyűjtés területét a szerző szinte egyáltalán nem korlátozta — talán csak a sportegyesületekre nem tér ki (bár az FTC-t itt is megtalálhatjuk) —, ezzel szemben nemcsak ún. kommersziális névrövidítéseket (mint pl. TÜKER, FAÉRT stb.) tartalmaz nagy mennyiségben, hanem olyan — pl. katonai — szó-rövidítéseket is hoz, amelyeket sem ún. hivatalos rövidítéseknek, sem gyakoriaknak nem tarthatunk (pl. elg. = ellenség, ellenséges; egys. = egység stb.). Így aztán —

aki sokat markol! — ez említett kategóriák anyaga nem éri el a kellő mennyiséget, s így továbbra is rejtély marad számunkra és a nagyvilág számára is, hogy olyan szép akronymok, mint a „Barnevál”, „Bőrella”, „Kipella”, „Erőjakab” és számtalan társaik milyen vállalatokat takarnak, viszont — ami ennél jóval nagyobb baj — a gyűjtemény „súlyosabb” anyagában is komoly hiányosságok vannak, mint arra MÁTRAJ László kitűnő kis ismertetésében egy angol szakfolyóiratban már rámutatott.¹ Az ő általa hiányolt ELTE (= Eötvös Loránd Tudomány Egyetem), OTSB (= Országos Testnevelési és Sportbizottság), EK (= Egyetemi Könyvtár), DEK (= Debreceni Egyetemi Könyvtár), SzEK (= Szegedi Egyetemi Könyvtár) mellé mi még felsorolnánk többek közt a következő névrövidítéseket: BgyM (= Begyűjtési Minisztérium), Elm M (= Élelmezési Minisztérium), KDB (= Közületi Döntőbizottság), KiSOSz (= Kiskereskedők Országos Szakszervezete), KK (= Közellátási Kormánybiztos), Közl. M. (= Közlekedésügyi Minisztérium), KPM (= Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium), ME (= Miniszterelnökség), M. M. Sz. Sz. (= Magyar Mérnökök Szabad Szakszervezete), PM (= Pénzügyminisztérium), SzTK (= Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ), VEM (= Vegyipari és Energiaügyi Minisztérium), VKGM (= Város- és Községgazdálkodási Minisztérium), a gyakori szórövidítések közül pedig a l. (lásd) és a fm. (folyóméter) rövidítéseket. Viszont meg kell jegyeznünk, hogy felesleges dolgokat is találhatunk a füzetben, mint pl. „Patyolat” ami nem rövidítés.

E kis ismertetés írója, aki több, mint egy évtizede foglalkozik rövidítések gyűjtésével és feldolgozásával, teljes mértékben értékeli azt az önfeláldozó munkát, amit egy ilyen — a teljességet soha el nem érő — gyűjtemény összeállítása jelent, a fenti kritikai megjegyzésekkel, nem elkedvetleníteni akarta a kétségtelenül hasznos munka szerzőjét, hanem ösztönzést adni ahhoz, hogy egy esetleges új kiadás tervszerűbb elgondolás alapján a mostaninál teljesebb és tökéletesebb kidolgozásban kerüljön forgalomba.

MORAVEK ENDRE

¹ *Library Review*, Winter 1961. 294. l.

Herrmann, Peter: Praktische Anwendung der Dezimalklassifikation. Klassifizierungstechnik. 4. erweiterte und verbesserte Auflage. Leipzig, 1962, Verl. f. Buch- und Bibliothekswesen. 98 l.

Az Institut für Dokumentation der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin negyedik kiadásban bocsátja közre Peter HERRMANN tanulmányát az Egyetemes Tizedes Osztályozásról. A kiadások száma azt bizonyítja, hogy HERRMANN könyvét nagy érdeklődéssel fogadták a Német Demokratikus Köztársaságban, a kiadó testület előkelő volta pedig amellettszól, hogy az illetékes körök súlyt helyeznek arra, hogy a dokumentációs intézmények és könyvtárak dolgozói ismerjék az ETO problémáit.

HERRMANN munkájának kelendőségét megmagyarázza az a körülmény, hogy a szerző világosan, közérthető módon adja elő mondanivalóját, és mindig figyelembe veszi a gyakorlat kívánalmait. Az első és második kiadás — mint az előszó kiemeli — a szakozóknak akart gyakorlati vezérfontalat adni a kezébe. A harmadik és a negyedik kiadás ezen felül azokra is figyelemmel van, akik a már szakozott anyaggal dolgoznak, ezt kell elrendezniük és újra megtalálniuk. E két szempont tekintetbe vételével a szerző elmondja mindazt — sem többet sem kevesebbet —, amit az ETO-val dolgozóknak erről a rendszerről tudnia kell. Ismerteti az ETO lényegét és kifejlődésének történetét. Tanácsokat ad arra vonatkozóan, hogy miképpen dolgozhatjuk bele magunkat ebbe a kiterjedt rendszerbe. Beszél azután az ETO felépítéséről és logikájáról. Itt sajnálattal állapítottuk meg, hogy azt a látszólagos ellentmondást, miszerint az ETO-ban az általánosabb fogalmakat kisebb számok fejezik ki, HERRMANN is azzal a — véleményünk szerint hibás — magyarázattal igyekszik érthetővé tenni, hogy a jelzetekben az első pont után következő számokat tulajdonképpen tizedes számoknak kell tekinteni. Hibás ez a magyarázat mindenekelőtt azért, mert a tizedes szám is növeli a mennyiséget. De főként azért hibás, mert a decimális osztályozás logikáját ismeri félre. Az ETO-ban ui. a szám fogalmat jelent, a fogalom pedig annál kevesebb jeggyel rendelkezik, minél általánosabb. Ha így tekintjük az ETO szákszámait, akkor világos, hogy az egyetemes fogalmat

kevesebb jeggyű számmal kell kifejezni, mint az egyedit.

Elismerésre méltóan világos indokolással tárgyalja HERRMANN az osztályozás technikájának problémáit. Igyekszik ránevelni olvasóit az egységes és következetes szakozásra. Ennek érdekében behatóan foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy hol kell részletesebb s hol kevésbé részletes osztályozásra törekednünk. Figyelmeztet az alosztások szükségtelen halmozásának elkerülésére, a szükséges alosztások logikus rendjének megtartására. Alapszabálynak tekinti, hogy a szakozó úgy alkossa meg a jelzetet, hogy azalatt bármikor meg is tudja találni az odahelyezett anyagot.

Az ETO alapján rendezett katalógus könnyebb kezelhetősége érdekében szükségesnek tartja HERRMANN tárgyszónyilván tartás vezetését is. Ennek alapja lehet az ETO mutatója, de fel kell venni bele a viszonyítással képzett fogalmakat is. Csak ennek segítségével érhetjük el, hogy következetesen mindig ugyanazt a jelzetet adjuk az azonos fogalmaknak.

Hasznos tájékoztatást nyújt a könyvecske az ETO kiegészítésével kapcsolatos eljárásról. Kár, hogy a kiegészítésre irányuló javaslatok formalitásainak ismertetésénél nem emlékezik meg arról, hogy törölt szám helyébe új fogalmat helyezni bizonyos — a katalógusok rendje érdekében megszabott — határidőn belül nem lehet. Ennek a szabálynak ismerete sok fölösleges munkától megkíméli a javaslattevőket. Helyeselnünk kell ezzel szemben azt, hogy HERRMANN felhívja a figyelmet azokra a hátrányokra, amelyekkel az ETO-szákszámok egydimenziós alosztásának mértéktelen szaporítása jár. Nem kétséges, hogy az új szákszámoknak az a tömeggyártása, amelyre a FID az utóbbi időkben rátért, nemcsak a katalógusok folytonos átrendezése szempontjából jelent leküzdhetetlen nehézségeket, hanem hovatovább lehetetlenné teszi azt is, hogy egy átlagos szakozó az ETO egész területét áttekinthesse.

Az ETO szerint szakozók munkaeszközeit tárgyaló részben érdeklődéssel olvastuk, hogy a Német Szabványügyi Bizottság díjtalan ETO felvilágosító szolgálatot állított fel. Ezt mindenki igénybe veheti, aki szakozásában olyan nehézségekre bukkan, amelyeket saját eszközeivel nem tud elhárítani. Ilyen természetű felvilágosító

szolgálat bevezetése nálunk is nagyon kívánatos lenne. Az Országos Osztályozó Bizottság foglalkozik ugyan elvi kérdésekkel, egy-egy újonnan felmerülő fogalom kifejezésére javasol is szakjelzeteket, de konkrét szakozási nehézségekben nem nyújt és nem is nyújthat segítséget az osztályozóknak. Pedig az ilyen jellegű felvilágosítások nagy mértékben elősegítenék szakozóink munkájának egységesebbé tételét.

Foglalkozik végül a szerző az ETO alkalmazásának területeivel és alkalmazásának előnyeivel, valamint hátrányaival. Kiténik, hogy az ETO igen használható katalógusok, könyvek rendezésére, kiadóhivatalokban és szabadalmi irodákban, gyűjtemények, levéltárak anyagának szakok szerinti csoportosítására, jegyzékek, bibliográfiák áttekinthetővé tételére, codeként mechanikus válogatásnál és szakszótárak szerkesztésénél egyaránt. Előnyei: univerzális jellege, nemzetközi érvénye, sajátos metodikája, amely lehetővé teszi az osztályozás elemeinek legkülönbözőbb kombinálását, végül az, hogy számokkal dolgozik, amelyek egyértelműek és a beosztásban is könnyebben kezelhetők, mint a betűk. Hátrányai — a túlzó egydimenziós alosztáson kívül — olyan hiányosságok, amelyek nem az ETO felépítésének folyamánai, más szakrendszerekben is felmerülnek.

TAKÁCS MENYHÉRT

Les bibliothèques dans la République Populaire Roumaine. București, 1961, Meridiens. 75 l.

A Román Népköztársaság könyvtárügyét ismertető füzet nyolc fejezetben tárja a közönség elé a román nép kulturális forradalma egyik jelentős tényezőjének: a könyvtárügynek a fejlődését. Az első fejezet rövid áttekintést ad a nyomdászat és a könyvtárügy fejlődéséről. A második fejezettől kezdve mutatja be a Román Népköztársaság könyvtári hálózatának szervezeti felépítését. A Román Népköztársaságban jelenleg 27 647 könyvtár működik, tehát minden 620 lakosra jut egy könyvtár. Ezek a könyvtárak összesen 60 millió kötetnyi állománnyal rendelkeznek, tehát minden 100 lakosra 360 kötet könyvtári könyv jut. 1959-ben 6 240 000 olvasó több mint 42 millió könyvet kölcsönzött.

Helyreigazítás. Az 1962. évi 4. szám 350. lapján a 2. hasáb 17. sorában „irt” helyett „írtak” olvasandó.

Az Oktatás- és Művelődésügyi Minisztérium könyvtári hálózatába tartozik a 16 területi könyvtár. Ezek a „nagy könyvtárak színvonalán működve kielégítik a nagyközönség olvasási igényeit, valamint a tudományos kutatók tájékoztatási és dokumentációs szükségleteit”. A területi könyvtárak ellenőrzése és irányítása alatt működnek a körzeti könyvtárak. Az említett két könyvtártípust egészíti ki a városi és falusi könyvtárak kiterjedt hálózata. A Minisztérium hálózatába tartoznak a különböző iskolák és egyetemek könyvtárai is. Az utóbbiak évente 480 000 kötetet gyarapodnak, s a 255 olvasóteremnek 13 749 férőhelye van (szemben az 1948-i 64 olvasóterem 2326 férőhelyével).

A szakszervezeti könyvtárhálózatban 1959-ben 5310 könyvtár 9 273 000 kötet állománnyal működött. A szövetségi könyvtárak 533 000 kötetét 95 000 olvasó vette igénybe.

Külön fejezet tárgyalja a két nemzeti könyvtár: a Román Tudományos Akadémia Könyvtárának és a Román Népköztársaság Központi Állami Könyvtárának fejlődését. Az Akadémiai Könyvtár 1959. évi legfontosabb adatai: állománya 2 690 000 kötet könyv, 32 000 folyóiratfészeség 450 000 kötetben, 15 700 kézirat, 132 000 különböző történelmi dokumentum, 115 000 metszet, lenyomat, fénykép, 9000 térkép, 120 000 érem. A könyvtár 88 ország intézményeivel áll rendszeres cserekapcsolatban. Az 1955-ben megszervezett Központi Állami Könyvtár állománya ma már három és fél millió kötet, olvasótermeiben naponta 550 személy fordul meg. A könyvtár legfontosabb feladata a kötelempéldányok alapján az ország sajtótermékeinek gyűjtése, nyilvántartása, a nemzeti bibliográfia összeállítása, a közművelődési könyvtárak módszertani irányítása, a könyvtárosok képzése és továbbképzése, könyvtártani kézikönyvek kiadása; országos viszonylatban intézi a könyvtárközi kölcsönzést.

A füzet ismerteti még a szakkönyvtári és dokumentációs hálózatot, tájékoztat a könyvtári munka módszereiről, a könyvtárosképzésről és a romániai könyvtárpolitika különböző kérdéseiről (pl. irányítás, nemzetközi kapcsolatok stb.).

MOLNÁR ISTVÁN

TARTALOM

<i>k. b.</i> : A VIII. Kongresszus után	1
<i>Kőhalmi Béla</i> : A művek sorsa és a bibliográfia — Das Schicksal der Werke und die Bibliographie	4
<i>Csapodi Csaba</i> : Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye? — Quand l'atelier des illuminateurs du roi Matthias a-t-il cessé de travailler?	27
<i>Dümmerth Dezső</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561—1635) — Der Ursprung der Bestände der Universitätsbibliothek zu Budapest (1561—1635)	43
<i>Rejtő István</i> : A Budapesti Napló és a „hiréli” rovat — La fondation et les premières années du journal Budapesti Napló (1896—1898)	59
<i>Siklós András</i> : A magyarországi sajtó a forradalmak időszakában 1918—1919 — The Hungarian Press during the Revolutions 1918—1919	73

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Kókay György</i> : Az újságírói hivatásról a felvilágosodás korában	86
<i>Barcza József</i> : Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon. II.	92
<i>Kozocsa Sándor</i> : Arany János szerkesztői munkásságához	98
<i>Antall József</i> : Eötvös József és a Politikai Hetilap engedélyezése	100
<i>Fodor Oszkár</i> : Szamuely Tibor ismeretlen cikkei	107
<i>Markovits Györgyi</i> : „Tétek a föld!”	110

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Régi magyarországi nyomtatványok a szlovákiai gyűjteményekben	116
<i>Dumitrescu, Dinu A.</i> : Une édition inconnue d'une „Neue Zeitung” imprimée en Hongrie en 1595	120
<i>Jenei Ferenc</i> : Lipsiai Pál levele Melith Péterhez	121

FIGYELŐ

<i>Moravék Endre</i> : Ötven éves a Deutsche Bücherei	123
<i>Haraszthy Gyula</i> : A könyvtári tájékoztatás újabb kollektív munkaeszközei	126
<i>Tótkés László</i> : A mikrokártya és a kutatók	130
<i>Molnár Nándor</i> : Közvetlen vagy közvetett átírást?	146

<i>HIREK</i> : Aranyossi Pál emlékezete (<i>Dezsényi Béla</i>) — Geréb László 1905—1962 (<i>Zoltán József</i>) — Tóth Kálmán — Újranyomják a Kolokol-t (<i>Nagydiósi Gézőné</i>) — Százestendőös Magyarország legnagyobb földgömbje (<i>Fallenbüchl Zoltán</i>) — Tangut filológia (<i>Nagydiósi Gézőné</i>) — Új nyugatnémet könyvtár-tudományi összefoglalás (<i>T. A.</i>) — Fordítási statisztika (<i>N.</i>) — Husz tan-könyve (<i>N.</i>)	148
---	-----

SZEMLE

Az Országos Pedagógiai Könyvtár Évkönyve 1960 (Ism. <i>Hodinka László</i>)	154
Arany János „Kaposos könyve” (Ism. <i>D. Szemző Piroska</i>)	155
Pálffy Endre: A román irodalom története (Ism. <i>Kemény G. Gábor</i>)	156
Serate d'Opere di Eszterháza (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	159
Újabb exlibris-irodalom (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	160
Mélanges d'histoire du livre et des bibliothèques (Ism. <i>Tóth András</i>)	162
Tammaro de Marinis: La biblioteca Napoletana dei re d'Aragona (Ism. <i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i>)	163
Paupié, Karl: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	164
Langlois, Pierre—Mareuil, André: Guide bibliographique des études littéraires (Ism. <i>Rejtő István</i>)	165
Bako, Elemér: Hungarian abbreviations (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	166
Herrmann, Peter: Praktische Anwendung der Dezimalklassifikation (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	167
Les bibliothèques dans la République Populaire Roumaine (Ism. <i>Molnár István</i>)	168

TABLES DES MATIÈRES

<i>k. b.</i> Après le VIIIème Congrès	1
<i>B. Kőhalmi</i> : Le destin des oeuvres littéraires et la bibliographie Avec résumé en allemand)	4
<i>Cs. Csapodi</i> : Quand l'atelier des illuminateurs du roi Matthias a-t-il cessé de travailler? (Avec résumé en français)	27
<i>D. Dümmerth</i> : L'origine des collections de la Bibliothèque Universitaire de Budapest 1561—1635 (Avec résumé en allemand)	43
<i>I. Rejtő</i> : La fondation et les premières années du journal Budapesti Napló (1896—1898) (Avec résumé en français)	59
<i>A. Siklós</i> : La presse Hongroise à l'époque des révolutions 1918—1919 (Avec résumé en anglais)	73

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Gy. Kókay</i> : Opinions sur la profession journalistique à l'époque des lumières en Hongrie	86
<i>J. Barcza</i> : La première bibliothèque de Ferenc Kazinczy à Sárospatak	92
<i>S. Kozoca</i> : Contributions à l'activité rédactionnelle du poète János Arany	98
<i>J. Antall</i> : József Eötvös et la licence du journal Politikai Hetilap	100
<i>O. Fodor</i> : Les articles inconnus de Tibor Szamuely	107
<i>Gy. Markovits</i> : „Tiéték a föld!” (Livre interdit en 1935 de Mihály Károlyi)	110

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>G. Borsa</i> : Vieux imprimés de Hongrie dans les bibliothèques de Slovaquie	116
<i>D. A. Dumitrescu</i> : Une édition inconnue d'une „Newe Zeitung” imprimée en Hongrie en 1595	120
<i>F. Jenei</i> : La lettre de Pál Lipsiai Rhéda à Péter Melith	121

CHRONIQUE

<i>E. Moravsek</i> : La cinquantenaire de la Deutsche Bücherei	123
<i>Gy. Haraszthy</i> : Les listes d'acquisitions collectives des bibliothèques hongroises	126
<i>L. Tókes</i> : La microcard et la recherche scientifique	130
<i>N. Molnár</i> : Translittération bibliographique faite d'après une langue autre que la langue originale des ouvrages	146

NOUVELLES	148
------------------------	-----

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Az Országos Pedagógiai Könyvtár Évkönyve 1960 (<i>L. Hodinka</i>)	154
Arany János „Kapcsos könyve” (<i>P. D. Szemző</i>)	155
Pálffy Endre: A román irodalom története (<i>G. G. Kemény</i>)	156
Serate d'Opere di Eszterháza (<i>M. Takács</i>)	159
Nouveaux livres sur les ex-libris (<i>F. Galambos</i>)	160
Mélanges d'histoire du livre et des bibliothèques offerts à Monsieur Frantz Calot (<i>A. Tóth</i>)	162
Tammaro de Marinis: La biblioteca Napoletana dei re d'Aragona (<i>K. Csapodi-Gárdonyi</i>)	163
Paupié, Karl: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte (<i>B. Dezsényi</i>)	164
Langlois, Pierre—Mareuil, André: Guide bibliographique des études littéraires (<i>I. Rejtő</i>)	165
Bako, Elemér: Hungarian abbreviations (<i>E. Moravsek</i>)	166
Herrmann, Péter: Praktische Anwendung der Dezimalklassifikation (<i>M. Takács</i>)	167
Les bibliothèques dans la République Populaire Romaine (<i>I. Molnár</i>)	168

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1963

3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 79. ÉVF. 3. SZÁM 169—300 L. BUDAPEST, 1963. JÚL.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY
V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: HERPEI János ny. múzeumigazgató, TÓTH András, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, JORDÁKY Lajos egyetemi tanár, Kolozsvár, ENDREI Walter, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, FALLENBÜCHL Zoltán, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENDREY István egyetemi docens, Debrecen, BARCZA József könyvtáros, Sárospatak, KÓKAY György, az Országos Pedagógiai Könyvtár munkatársa, VITA Zsigmond tudományos kutató, Nagyenyed, KOZOCSA Sándor, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KŐHEGYI Mihály, a Türr István Múzeum munkatársa, Baja, MARKOVITS Györgyi, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSA Gedeon, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HARASZTHY Gyula, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DEZSŐ László, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, SZIJ Rezső, a Magyar Bibliofil Társaság főtárgyára, MARÓT Miklós, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, DEZSÉNYI Béla, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, VÉRTESY Miklós, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SZÁSZ Károlyné GILLEMOT Katalin, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa, GOMBOSZ István, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, CSENDÉS Béla, az Autóközlekedési Tudományos Kutató Intézet könyvtárosa, TUSZKAU Antónia tudományos kutató, KÖVENDI Dénes, az Országos Széchényi Könyvtár ny. munkatársa, CSAPODINÉ GARDONYI Klára, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, PAPP Ivánné, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ARADY Kálmán főorvos, TAKÁCS Menyhért, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SCHEIBER Sándor főiskolai igazgató, RÓNA-TASS András, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400

A kladvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Telefon: 111–010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.915.111–46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185–612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180–850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.006

HEREPEI JÁNOS

A XVI—XVIII. századbeli kolozsvári nyomdászok iskolai és szakmabeli végzettsége

Az 1550. évtől 1660-ig Kolozsvárt működött könyvnyomtató műhely magántulajdon volt. A tulajdonos HELTAI-család és leányági örökösei közül egyedül csak ifjabb HELTAI Gáspár volt szakképzett nyomdász-iparos, míg a többiek — az alapító idősebb HELTAI Gáspár kivételével — talán még annyi fáradságot sem vettek maguknak, hogy a szellemi téren való irányítást megszervezték, vagy éppen kezükbe vették volna. Természetes, hogy a nyomda a város tudományos műveltségű s bizonyosan szakmailag sem képzetlen reformátorának vezetése alatt élte fénykorát. Kiadványai jó részben tervszerű irányítás termékei. Működése valóban kitörülhetetlen nyomokat hagyott a magyar művelődéstörténetben. Fia, ifjabb HELTAI Gáspár, bár maga is tanult és képzett fő, neki azonban nem voltak olyan célkitűzései, mint amilyenek kiváló apját lelkesítették, ezért tehát az a sokoldalú irányító szerep, amely örökségképpen szállott reája, sajnos, benne nem talált folytatóra, pedig kiadott *Arithmetica* című könyve,¹ valamint — mint városi jegyzőnek — az 1611. évtől vezetett, sok történelmi becsű vonatkozással átszőtt jegyzőkönyvei méltón bizonyítják különféle irányú képességeit és írói munkálkodásra való rátermettségét.

Egykori nyomdászaink tanultságára vonatkozólag adatokat gyűjtögetve, legtöbbször máris megállapíthattuk, hogy az iskolában nem csupán az írni—olvasnitudást sajátították el, hanem a magasabb tudományok megszerzésének is eleget tettek, a többiekről pedig, akikről ma még nem rendelkezünk elégséges bizonyító adattal, azokról se mernők állítani, hogy ne lett volna meg a kellő képzettségük. SZATHMÁRI PAP Sándor, PATAKI József és PÁLDI István XVIII. századbeli nyomdavezetők példájából látjuk, hogy az alap- és a középfokú iskolai ismeretek megszerzése után, tógás diáksorba jutásukkor állottak be nyomdászinasnak. Ez a helyzet különben kor szerint is megfelel a szegődtetés követelményeinek. Ugyanis a középfokú iskola osztályait a tanulók rendes körülmények között 15—16. életévükben fejezték be, míg nem a különböző mesterségekhez az apródokat 14—16. éves korukban volt szokásban beszegődtetni.

Mindhárom, említett felső osztályos diák, több szabadsággal rendelkezvén, egyszerre tett eleget diáki és inasi kötelezettségének. A nyomdában azután három esztendei apródoskodás után felszabadulva, jutottak nyomdászlegényi sorba, s mint ilyenek egy ideig még itt dolgoztak, egyúttal továbbfolytatva főiskolai tanulmányaikat is.² Nos, tehát csak ezek után gondolhattak a szokásos bel- és külföldi vándorútra: mesterségüknek más nyomdákban való

¹ RMK I. 244.

² HEREPEI János: *Könyvészeti tanulmányok*. 244. l.

tökéletesítésére. Csaknem bizonyos, hogy az egész XVI, XVII, XVIII. században ez volt az útja-módja, sőt követelménye a tipográfussá-lételnek.

Ilyeténképpen a HELTAI-nyomdában dolgozott két SEGESVÁRI is már iskolázott ember lehetett, hiszen valószínűleg az ő leszármazottjuk volt a krónika-író SEGESVÁRI Bálint is.³ Ifjabb HELTAI Gáspár tanultsága pedig kétségnélküli adattal bizonyítható. Ismeretes ugyanis egy 1586. évből származó kolozsvári nyomtatású egyleveles temetési vers, amelyet az 1586. július 27-én eltemetett FEMMICH János kolozsvári unitárius iskolai igazgató emlékére két tanítványa jelentetett meg. A vers címe szerint: *Epicedion... a Joanne Szilvasio Desino discipulo grati animi ergo scriptum*. A verssorok aljára pedig a következő tipográfiai jelzés nyomatott: „Impressum a discipulo Caspare Heltai in gratiam ac memoriam praeceptoris fidelissimi, unice dilecti Claudiopoli.”⁴ Ebből tehát bizonyos, hogy HELTAI az iskolában FEMMICHnek tanítványa volt. Tanulásának idejét az epicedion adatai alapján a következőképpen kísérelhetem meg körülhatárolni.

FEMMICH, aki maga is ugyanennek az iskolának volt a növendéke, 1575-ben tétetett a schola praefectusává; 1580 őszén a lectorságot nyerte el; majd 1585 őszén rectorrá választották. Minthogy a szabályok szerint a diákfőnök a köztanítók elseje volt, ezért a középfok legfelső osztályában a vallástanítói tisztelet is neki kellett betöltenie,⁵ tekintettel pedig arra a körülményre, hogy az idézett nyomtatványon HELTAI róla mint leghívebb és különösképpen szeretett tanítójáról és nem lectorról vagy rectorról emlékezett meg, ezért hihető, hogy legalábbis az 1575–80. esztendőik valamelyik korábbi évében, avagy netalán még ezt is megelőzőleg volt FEMMICH tanítványa, minthogy FEMMICH a praefectusi tisztség elnyerése előtt bizonyosan még osztálytanítóságot (praeceptoría) is tölthetett be. Erre vall az a körülmény is, hogy ifj. HELTAI haláláról szóló egykorú feljegyzés róla úgy emlékezik meg, mint aki megvakulva, aggkori gyengeségben („senio confectus”)⁶ halt meg 1618-ban. Már most, hogy ez az aggkor az évek számából kihozható legyen, fel kell tételeznünk, hogy középfokú osztályait minél korábban, hihetőleg még a 70-es évek első felében végezte el. Megállapításunk bizonyítékául hivatkozom az *Epicedion* szerzőjének, Dési SZILVÁSI Jánosnak a személyi adataira is. Ő ugyanis a kolozsvári unitárius iskola elvégzése után 1587. június 30-án iratkozott be a heidelbergi egyetemre⁷.

A XVI. századbéli diákok adatai alapján megállapítható, hogy külső országokbeli bujdosásra való útbaindulásukkor rendszeren 26–30. életévükben szánhatták reá magukat a sok költséggel járó akadémiai tanulásra.⁸ Tehát SZILVÁSI-nak Németországba vándorlása idején legalábbis 26 évesnek kellett lennie, s így az *Epicedion* szerzősekor 25. évét tölthette be. Ugyanekkor HELTAI sem lehetett nála semmivel sem fiatalabb, minthogy középiskoláinak elvégzése után főiskolai tanulásának s vele együtt nyomdászias, majd legényi éveinek, valamint valószínűleg külső országokbeli vándorlásának és valamelyik jelesebb németor-

³ HEREPEI János: *A kolozsvári házsongárdi temető régi sírkövei: Segesvári Lőrincné Kaundert Margit.* (Kézirat.)

⁴ SZTRIPSZKY Hiador—ALEXICS György: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbéli román fordításban.* Bp. 1911. 125. l.

⁵ GÁL Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története.* Kolozsvár, 1935. 2. köt. 213–215. l.

⁶ Városi tanácsi jegyzőkönyv. 1618, 247. (Kolozsvári Levéltár.)

⁷ Sárospataki Füzet. 1862. 559. l.

⁸ Ld. *A wittenbergi és heidelbergi egyetemi diákok adatai.* (Kéziratban.)

szági vagy lengyel műhelyben való dolgozásának, majd hazatérése után az apjától örökölt nyomda átvételének idejét így is csak szűkösen szoríthatnók bele a feltételezett 25 esztendő életkorba.

Az ifjabb HELTAI Gáspárra vonatkozó szűkös adatok kinyomozása után rendre vesszük a még megállapítható nyomdászok körülményeit. Mindjárt utána az ő életében, de már a nyomdától való megválása után, a leánya tulajdonába átadott könyvnyomtató műhelynek vezetőjére vonatkozólag sikerült valamelyes következtetést levonnunk. Nevét egyik nyomtatványa MAKAI NYÍRÓ Jánosnak tünteti fel, egy másik pedig „Joannes R. Makai”-nak nevezi meg.⁹ Foglalkozásnévül a magyar szövegben NYÍRÓ nevet találtunk, ez pedig a latinul írott alakban R. betűvel jelöltetett, ami azután a nyíró köznév jelentésének megfelelőleg *rasor*-ra egészítendő ki. E latin szó jelentheti ugyan a borbély-mesterséget is, bárha ezt leginkább tonsor-nak mondták, de még inkább vonatkozhatik a posztónyíró, teljesebb latin nevén pannirasor foglalkozásra, ez azután Kolozsvárt meglehetősen számos tagot számláló külön céhet alkotott. Tekintettel arra a körülményre, hogy MAKAI foglalkozása a nyomdászság, ezért a nyíró megnevezés csakis az apja mesteriségét jelölte, s ilyenformán latinra fordított teljes nevének Joannes RASORIS MAKAINak kellett hangzania. Ezt a körülményt pedig azért kellett tisztáznunk, mert ezzel kétségtelenül megállapítható polgári származása és így annak lehetősége, hogy az ismereteknek iskolai tanulás útján való elsajátítására itt, illetőségi helyén, bőséges alkalma nyílt, s azt az értelmesebb iparosgyermek nem is szokták elmulasztani. Ezenkívül a betűszedés mesteriségét is ott, a HELTAI nyomdában sajátította el.

Az idézett előforduláson kívül MAKAI nevére még egy másik alakban is rátalálunk, mégpedig Tummes LANG, vagyis HOSSZÚ Tamás városi sáfárpolgár (a HELTAI-nyomdának felesége révén való tulajdonosa) 1618. évi számadáskönyve őt „Makaj Kenjnjomtato Janos Deak”-ként említi.¹⁰ E változat azért érdemel különös figyelmet, mert tudtunkra adja viselőjének deák-mivoltát, vagyis deákos készségét. E szó jelentésének helyességét NAGY Pál konstantinápolyi főkövetnek I. RÁKÓCZI Györgyhez 1635. december 23-án intézett levelének következő szavai bizonyítják: „az mint írtam az kétezer talléron közönséges talléron váltottam ezer aranyat, . . . nemcsak én vetettem kegyelmes uram itt az számot (vagyis számoltam ki az összeget), mert én deáktalan (vagyis felsőbb iskolát nem járt) vagyok, az komornik deák jegyzése szerint cselekedtem mindenben.”¹¹

Deákos tanultságára MAKAI az unitáriusok kolozsvári jeles iskolájában tett szert, hiszen maga is unitárius vallású volt. Személyi adatai közül még az a körülmény is ismeretes, hogy egy 1615. esztendei feljegyzés ifjú-nak mondja,¹² tehát e tájban kellett elhagynia az iskolát, s már ekkor kész tipográfuslegény volt; ezért életkora 25 év körülinek állapítható meg.

Más helyen már ismertettük, hogy a kolozsvári unitárius papság a városi tanácsal egyetértve, elhatározta, hogy ENYEDI György *Explicationes* című megégetett könyvét magyar fordításban kiadja. Ezért a betűöntés megtanulása céljából az említett János deák nevű ifjút 1615-ben külső országokba is küldötte. E János deák, akit későbbben még Könyvnyomtató MAKAI N. János néven is említenek, 1616. április 27-én tért vissza Prágából, miután tanult mesteriségét

⁹ RMK I. 494., 504.

¹⁰ Kolozsvár-városi sáfárpolgárok számadáskönyve. 1618. 53—56. l. (Kolozsvári Levéltár.)

¹¹ BEKE Antal-BARABÁS Samu: *I. Rákóczi György és a porta*. Bp. 1888. 161. l.

¹² A kolozsvári harmincadosok 1615/16. évi számadáskönyve. 53—56. l. (Kolozsvári Levéltár.)

Bártfán, hihetőleg Lengyelországban s Sziléziában is tökéletesítette.¹³ Úgy látszik, hogy ez alatt az idő alatt megszerezte a betűöntéshez való hozzáértést, sőt az itthon elsajátított szedés—nyomás mesterségét is tovább gyakorolhatta. A betűmetszéshez azonban aligha értett, minthogy Prágában töltött ideje annak megtanulására nagyon rövid volt.

MAKAI után következő nyomdavezetőül VÁLASZÚTI András nevét találjuk. Reá vonatkozó első adatunk 1622. július 18-ról keltezett,¹⁴ az utolsó feljegyzés pedig, amely bár csak keresztnévén említi, 1624. november 3-án íratott. Ez az utóbbi adat „András Deak az Typographus”-ként nevezi meg, míg egy 1623. augusztus 5-i feljegyzés „András Deakot az keonjnjomtatot” említi.¹⁵ Mindkettő határozottan bizonyítja VÁLASZÚTI deákos, vagyis felsőbb iskolát járt képzettségét.

SZILVÁSI András nyomdavezető nevét csupán egyetlen meglevő, 1624-ben nyomtatott munkácska címlapjáról ismerjük,¹⁶ de KÉNOSI TÖZSÉR János XVIII. századbéli történétíró adataira szerint az 1625. évi naptárt, amely egyik forrásunk szerint 1624. november 3-ra már teljesen készen volt, hasonlóképpen SZILVÁSI András nyomtatta. Minthogy pedig mind őt, mind az 1622—24-ben ugyanitt működött VÁLASZÚTIT „András deák” néven emlegették, nagyon valószínű ennek a látszólag két külön vezetéknevű személynek azonossága.

Az ezután következő öt esztendőről semmi adatom sincsen, lehetséges, hogy ez alatt ismét csak „András deák” nyomtatta a könyveket és egyéb kiadványokat. 1630 őszétől kezdődőleg azonban már ABRUGYI Györgyöt találjuk nyomdavezetőül. Ő kétségtelenül Abrudbánya városából származott. E körülményt nevén kívül az 1633. évre nyomtatott *Uy es O Kalendariuma* is bizonyítja, mint-hogy azt „az nemes királyi szabad városnak Abrugbányának fo Birájának Adamosi Thamas Deak Uramnak, és az egész Respublicának” ajánlotta.¹⁷ Valószínű, hogy szülei az ottani unitárius egyháznak voltak tagjai, akik fiúkat a helybeli iskola elvégzése után továbbtanulás céljából a kolozsvári unitárius iskolába küldötték. Innen szegődhetett és járhatott át előbb mint apród, majd mint legény a HELTAI-féle műhelybe. Deák-mivoltát csak egyetlen, eléggé kései adat nevezi meg. Ugyanis az 1658. esztendei református harangoztató gazda számadáskönyvében a kiadási tételek közé azt jegyezte fel, hogy az új lelképásztor, CSENGERI István lakbérében április 26-án 5 forintot fizetett „Abrugyi ... Gyeorgy Deáknak.”¹⁸

ABRUGYI-ról nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy derék könyvnyomtató volt, hanem azt is, hogy értette a könyvkötő mesterséget is,¹⁹ ezt ugyanis hihetőleg vándorlása közben, valamelyik más, belföldi avagy külső országbeli városban sajátíthatta el, ott, ahol már egyesülhetett a nyomdászat és a kötészet iparága.

Az 1660. év táján azonban megszűnt a HELTAI-nyomda, minthogy betűkészlete a hosszas használattól elkopott, a megújításhoz pedig ABRUGYI-nak nem volt elég szakértelme.²⁰

¹³ HEREPEI János: *Enyedi György „Explicationes” c. munkájának ... 1619/20. évi magyar nyelvű kiadása.* (Kézirat. 1944.) és TÓTH Kálmán: *Könyvnyomtató Makai Nyirő János deák.* Kelemen Lajos emlékkönyv. Kolozsvár, 1957. 587—606. l.

¹⁴ *Kolozsvár-városi sáfárpolgárok számadáskönyve.* 1622. 276. l.

¹⁵ HEREPEI János: *Adatok a RMK. I. és II. kötetéhez.* Kolozsvár, 1939. 14—15. l.

¹⁶ RMK I. 542.

¹⁷ RMK I. 629.

¹⁸ Kovács Máté ref. harangoztatógazda *Szamádo Regestoma* 16/A. (A kolozsvári ref. egyház-község levéltárában.)

¹⁹ HEREPEI János: *Kolozsvár XVI—XVII. szdbeli könyvkötői ...* (Kéziratban.)

²⁰ HEREPEI János: *A Heltai-nyomda sorsa.* Magy. Könyvszle. 1957. 55—58. l.

Várad várának és városának a törököktől 1660. augusztus 28-án történt elfoglalása után az egyházközség szép nyomdáját és könyvkötészetét SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám nyomdavezető Kolozsvárra menekítette. Itt fejezte be azután a biblia kinyomtatását. Kolozsvári működését 1662. december 1-e tájáig tudjuk nyomon követni, ekkor ugyanis Szebenbe szállította le minden műszerét, és ott folytatta tovább mind könyvnyomtató, mind pedig könyvkötő mesterségét.

SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám iskolázottságáról tulajdonképpen semmi biztosat nem mondhatunk, mégis bizonyosra vehető, hogy tudását iskolákban is növelte. Erre enged következtetni II. RÁKÓCZI György fejedelemtől 1648. december 10-én nyert nemeslevelének indokolása. Eszerint: „Posteaquam intelligamus, te Abrahamum Kertesz, alias Szempczy cognominatum, honestis quidem et neutiquam poenitendis ortum parentibus, qui et si fortunae iniuria ad praeclarum nobilitatis ordinem aspirare nequivissent, vitae tamen integritate, honesta educatione viam tibi ad eam adipiscendam praestravissent, quorum tu disciplina imbutus, mox in ipso rudis pueritiae tempore, non obscura futurae virtutis argumenta edidisse, degustatisque bonis literis ac peragratis exteris, iisque variis provinciis ac regionibus, nec non exploratis in iis diuersarum nationum moribus.”²¹

Édesapja — a családnévből következtetve — bizonyosan kertész mesterséget folytatott, s így szorgalma és jógyekezete következtében eléggé élhető körülmények között lévén, fiát előbb bizonyosan a szempci iskolában, majd Nagyszombatban taníttathatta. Hihetőleg az ottani katolikus nyomdában ismerkedhetett meg a könyvnyomtatás mesterségével. Innen mehetett korai ifjúságában külső országokba. Nyomdász mesterségét bizonyosan ELZEVIR Bonaventura és Ábrahám leydeni tipográfus világhíres műhelyében tökéletesítette. Emellett tanúskodik az a körülmény, hogy nagyváradi nyomdászszága idején — csupán két nyomtatványának kivételével — minden kiadványára az ELZEVIR-ek könyvnyomtatói jelvényét nyomta a címlap impressuma fölé.²²

SZENCZINEK az 1667. esztendő első felében Szebenben bekövetkezett elhunytá után a Szebenbe került váradi nyomda vezetőjéül APAFI Mihály fejedelem UDVARHELYI Mihály deákot tette meg.

UDVARHELYI nevében a „deák” megjelölés hasonlóképpen a nagyobb iskolai képzettséget bizonyíthatja, bár iskoláztatásáról mit sem tudunk. Réája vonatkozó első adatunk BETHLEN Miklósnak az a feljegyzése, amelyből arról értesülünk, hogy 1663 szeptemberében a hollandiai Leydenbe érkezett Pál nevű öccse KÖNCZEI Mihály nevezetű inasával és egy UDVARHELYI Mihály nevezetű typographus-legénnyel, aki mesterségbeli tudását külső országokban akarta tökéletesíteni. Tekintettel arra a körülményre, hogy a leydeni akadémiai hallgatók névsorában se BETHLEN Miklós, se BETHLEN Pál, se KÖNCZEI Mihály nevét nem találtam, csupán nevelőjük: CSERNÁTONI Pál van bejegyezve 1663-ban és 1666-ban, ennél fogva nem tudhatom, vajon UDVARHELYI hallgatta-e az egyetemi előadásokat? BETHLEN szerint nevezett ifjú mesterségbeli tudását akarta itt tökéletesíteni, s minthogy támogatást hazulról senkitől sem élvezett, ezért csupán ételért inasul szegődött a két BETHLEN fiú mellé. BETHLEN Miklós három hónap múlva Londonba rándult át, ahová öccse CSERNÁTONIVAL, KÖNCZEI-vel és UDVARHELYI-vel együtt nemsokára követte. A londoni tartózkodás 1664

²¹ NAMÉNYI Lajos: *A nagyváradi nyomdászat története*. Magy. Könyvszle. 1901. 294. 1.

²² *I. h.* 282. 1.

májusáig tartott, amikor is az idősebb BETHLEN fiú KÖNCZEIVEL együtt Párisba ment át, míg öccsét CSERNÁTONIVAL és UDVARHELYIVEL együtt Leydenbe küldötte vissza.²³

Feltételezzük, hogy UDVARHELYI itt valamelyik kiválóbb nyomdába szegődött, mert máskülönben nem lett volna értelme sok költség árán hazáját elhagynia. Bujdosása végének idejét nem őrzi semmi feljegyzés, minthogy azonban SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám 1667. január—június hónapok valamelyikében hunyt el Szebenben, valószínű, hogy ő már ekkor itthon volt, avagy nagyon rövid időn belül hazatért. Hihető, hogy SZENCZI örökébe BETHLEN Miklós ajánlatára helyezte a fejedelem, akit ő maga nevez Mihály deák-nak.²⁴

A Kolozsvárra 1668-ban áthelyezett váradi nyomda vezetőjéül, mivel UDVARHELYI működése sok késlekedése miatt nem talált megelégedésre, helyébe — a papok ajánlatára — APAFI 1668. szeptember 27-i kezdettel VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály tipográfus, nagybányai könyvkötőt bízta meg. Az ő iskoláztatásáról sincsen semmi adatszérű bizonyítékunk, ellenben tudjuk, hogy tanult családból származott. Atyjafia (talán testvérbátyja) lehetett az a VERESEGYHÁZI SZENTYEL János, aki APAFI fejedelem ifjúkori tanítója volt, azután SZATHMÁR-NÉMETI Mihály kolozsvári lelkipásztor és kolozskalotai esperes 1679-ben megjelent munkájának előszavában őt atyjafiának nevezi, mindennél azonban erősebb érv, hogy a kiváló *M. Tótfalusi Kis Miklósnak maga személyének, életének és különös tselekedeteinek Mentségében*, védekezve ellenségei ellen, a többek között azt veti szemükre: „De talán ezt tartják ő Kegyelme nagy favorizálásnak, hogy én a (templomban) Papok székében ülök (a mint hallom, hogy az Uramék azt-is difficultalják, hogy ő Kegyelmeikkel egy székben ülök.) Felelet. Ha Veresegyházi Mihály Uram élülhetett ott, én mért ne?”²⁵ Tudjuk pedig TÓTFALUSIRÓL, hogy ő is végzett teológiát, ezért tehát joggal hivatkozhatik arra a helyzetre, hogy ha VERESEGYHÁZINAK joga volt oda ülni, neki miért ne lenne! Minthogy pedig a papi székekben csakis papi jellegű embereknek volt helyük, ebből csaknem bizonyosnak mondhatjuk, hogy mind a ketten elvégezték az iskolák legfelsőbb fokát is. De VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály tanultságát, műveltségét, ízlését mutatja nyomdai termékeinek derék kivitele s könyvkötőmunkájának korában felül nem múlt példányai.

VERESEGYHÁZI után az 1684—90-ig terjedő években NÉMETHI Mihály vezette a református kollégium tulajdonába adományozott váradi nyomdát. Ez az új nyomdavezető — nevéből következtetve — Szatmárnémeti város szülötte, s valószínű, hogy a szatmári jeles iskolában végezte tanulását. A kolozsvári tipográfiában, mint földijét, SZATHMÁR-NÉMETI Mihály lelkipásztor helyezhette el. Nevét a kolozsvár-városi adófizetők 1685. május 9-én összeírt könyvében a Luporum Intra Moenia-ban, vagyis a Belső-Farkas-utcában levő Ecclesia házában mint „Konw niomtato Mihaly deak”-ot találjuk.²⁶ Jóllehet megbízatását megelőzőleg és utána is a nyomdában csak mint legény volt alkalmazva, tanultságát az említett körülmények miatt mégsem vonhatjuk kétségbe.

1690-től 1693-ig VERESEGYHÁZI Istvánt találjuk a kollégium nyomdájának vezetőjéül. Az a körülmény, hogy a megbízatást az 1689. esztendei fehérvári generális synodustól nyerte, tanúsítja, hogy a sok tudós férfiú részvételével

²³ BETHLEN Miklós *Önéletrajzása*. Pest, 1858. 1. köt. 293. l. és PÁRIS Sándor: *Gróf Bethlen Miklós élete*. Kolozsvár, 1907. 15—16. l.

²⁴ *Adatok a kolozsvári könyvnyomtatás történetéhez*. Batthyánaeum. 2. köt. 160. l.

²⁵ *M. Tótfalusi K. Miklósnak maga személyének... Mentsége*. Kolozsvár, 1902. 41. l.

²⁶ Dica. 1685. 53. l. (Kolozsvári Levéltár.)

tartott gyűlés a legrátermettebb és legképzettebb szakembert választotta ki. Megbízata azonban csak arra az időre szólhatott, amíg TÓTFALUSI hazaérkezik Hollandiából, s üzembe állíthatja az átszervezendő nyomdát. VERESEGYHÁZI István hihetőleg fia volt SZENTYEL Mihálynak, s főoglalkozása bizonyosan a könyvkötés volt. Személyéről tudjuk, hogy 1697-ben a konzisztórium tagjaira hivatott el, az 1697—1706. években pedig az eklézsia harangoztató gazdái tisztségét viselte.²⁷ Pompásan olvasható, nagyon gyakorlott kézzel írott számadáskönyve bizonyítja iskolázottságát, bárha erre vonatkozólag külön adattal nem rendelkezem.

1690-ben hazajött Hollandiából TÓTFALUSI KIS Miklós. Működését itthon — sok ügyes-bajos dolga s a nyomda anyagának összehangolása miatt — csak 1693-ban kezdette meg.

TÓTFALUSIról ismeretes, hogy iskoláit szülőföldén, a szatmármegyei Miszt-Tótfaluban kezdette el, onnan azután a nagybányai középiskolába ment át, s hazai tanulását Enyeden fejezte be. Iskolai életéről maga adja tudtunkra: „A szemébe mernék nézni, a ki a Miéink közül most jobb Classistának mondaná magát; ha már ezt ki kell mondanom. Mert nem tsak az, hogy kétszer absolváltam a Classisokat, N. Bányán elsőben, és onnét Enyedre menvén, megint az Etymológián kezdtem. (NB. A Praeceptorunk Ölvösi Balás valami halotti alkalmatosságra verseket írván, akkor-is [én Etymologista lévén] velem censeáltatta Verseit, ha valamit nem committált-é benne, hanem abban a Collegiumban egy néhány Praeceptoriatat viselvén, végre Schola Mesterséget három esztendeig Fogarasban mind az ideig az Abctól fogva az Oratoriáig mindennapi bébelődésem az volt. Akkor annyira megrágván, kivált a Syntaxisban sok speculationim voltak én nékem, melyeket most már egybe-szedvén és bővitvén, úgy botsátottam olyan formában ki a Grammaticat, mellynél (merem mondani) soha accuratább a Ref. Magyarok kezekben nem volt.”²⁸ Ugyancsak a *Mentségéből* tudjuk meg, hogy értett a zenéhez is, s fogarasi rektorsága idején egykori osztálytanítóját, aki akkor ugyanott volt kántor, ő tanította meg a helyes éneklésre. 1680 őszén tehát TÓTFALUSI ilyen felkészültséggel vándorolt ki Hollandiába. Előbb Amsterdam, Leyden, Utrecht egyetemi városokat felkeresve, végezetül is Amsterdamban állapodott meg, belépven a jeles BLAEU-féle nyomdába. Itt aztán a betűmetszés mesterségét olyan tökéletességre vitte, hogy *Mentségében* jogos önérzettel mondhatta el: „nemtsak a szomszéd Országoknak szolgáltam sokat, hanem (hiremet hallván) a meszsze való országok-is requiráltak engemet szolgálatom iránt.” Így tőle rendeltek betűkészletet Örményország részére is, Georgiának pedig egyenesen ő készítette az első nyomdai típusokat, MEDICI firenzei nagyherceg sok keresgélés után végtére is vele metszetett és öntetett, a bécsi jezsuiták pedig bevallották, hogy az ő betűinél szebbet még soha sem láttak.²⁹ Mindez kétségtelen bizonyosság mellett, hogy nemcsak tudománybeli ismereteit fejlesztette magas fokra, hanem mesterségbeli jártasságában, sőt — mondhatjuk — művészetében is kortársaitól meg nem közelített remeket alkotott.

TÓTFALUSI azonban sok meg nem értés, kicsinyeskedés és háborgatás miatt idegileg és egészségileg tönkre menve, alig kilenc esztendei itthoni munkálkodása után 1702. március 20-án elhunyt.

²⁷ Ref. konzisztórium *Series rerum* c. jegyzőkönyve 50, 51, 62, 69, 97. l. és VERESEGYHÁZI István harangoztatógazda *Számadáskönyve*. (A kolozsvári egyházközség levéltárában.)

²⁸ TÓTFALUSI ... *Mentsége*. 57. l.

²⁹ I. h. 36, 53—54. l.

TÓTFALUSI munkatársai: nyomdászlegényei közül bizonyosan egyik sem volt tanulatlan, hiszen ha az ő egyetemes tudását nem is érték utól, de föltétlenül megkövetelhetette tőlük az iskolai végzettséget. Közülük az egyházközség harangozató gazdájának számadáskönyvében 1699-ben és 1703-ban így találjuk FEKETE Jakabot deák melléknévvel bejegyezve. Egy latin versét is ismerjük, amelyet korán elhunyt gazdájának temetésére készített, s a Farkas utcai templomban őrzött kártán találunk kinyomtatva.³⁰

TÓTFALUSI másik legénye: TELEGDI PAP Sámuel, aki gazdájának halála után a nyomda vezetését vette át. TÓTFALUSI kártáján az ő latin versét is ott látjuk. Iskolázottságára vonatkozólag bővebb adattal nem rendelkezem, de a nevéből vett bizonyág alapján következtethető, hogy mint papfiú aligha elégedett meg csupán az elemi ismeretek elsajátításával. Huszonkilenc esztendeig tartott nyomdavezetősége is bizonyítja, hogy ha képességében nem is érte utol TÓTFALUSI-t, de mégsem volt méltatlan utóda.

Ugyancsak TÓTFALUSI legénye volt MISKOLCZI CSULYAK Ferenc, maga is papfiú. Édesapja fiai iskoláztatásáról maga gondoskodott. A nyomdászatot Ferenc a debreceni városi nyomdában tanulta meg. Innen indult vándorútra. Előbb Kolozsvárra jött a nagy hírű mester mellé, az ő halála után pedig Lőcsén a nevezetes BREWER-féle nyomdában legénykedett. 1720 körül felhagyott mester-ségével, minthogy Debrecen város tanácsosává választották meg.³¹

TÓTFALUSI legényei között ismerjük még HELTZDÖRFER Mihályt, aki mesterének emlékét hasonlóképpen latin nyelvű verssel köszöntötte. Előbb Kolozsvárt a LENGYEL Andrásné, majd Szebenben a REICHARD-féle typographiának volt a vezetője;³² ez bizonyítja képzettségét, tanultságát.

TELEGDI PAP Sámuel nyomdavezető 1730 nyarán meghalván, az egyházi főtanács a kollégium és az egyházközség könyvnyomtató műhelyét újból rendbe szedette, s azt az 1731. április 9-én Halléből hazatért SZATHMÁRI PAP Sándorra bízta.

SZATHMÁRI az 1731—44. években volt a kollégiumi nyomdának a vezetője. Róla már meglehetősen sokat őriztek meg az egykori adatok. Tudjuk ugyanis, hogy SZATHMÁRI PAP János kolozsvári református pap és kolozskalotai esperesnek s VILLÁS Sárának, a nagybányai városbíró leányának idősebbik fia volt, aki 1697-ben született Kolozsvárt.³³ Iskoláit ugyancsak itt járta. 1713-ban írta alá a kollégium törvényeit,³⁴ s ekkor lépett a felső évfolyamokba. Bár születésénél fogva nemes ember, de nagyapját a szatmári német katonai parancsnok minden vagyonától megfosztotta, ezért azután a kollégiumban mint alapítványos (alumnus) diák kényszerült továbbtanulni. Emlékezet van róla, hogy 1718-ban KEMÉNY Zsigmondné gr. BÁNFFI Krisztina temetésére nyomtatásban is megjelent verset szerzett. Jó tanulásának méltánylásaiképpen, öregdiák-korában osztálytanítósággal is megbízott. 1720-ban mint az etymologia osztály tanítója VIZAKNAI BERECKZ György kolozsvári orvosdoktor és városi főbíró temetése alkalmára kinyomtatott kártára maga is latin nyelven írott emlékverset szer-

³⁰ HEREPEI János: *Tótfalusi Kis Miklós műhelye és munkatársai*. Magy. Könyvszle. 1958. 56—62. l.

³¹ CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története*. 174—175. l. és HALMÁGYI István *Naplói és iratai*. 431. és köv. l.

³² HEREPEI János: *Tótfalusi K. M. munkatársai*. Magy. Könyvszle. 1958. 56—62. l.

³³ SZATHMÁRI P. Sándor temetési kártája. (Ma valószínűleg az Akadémia kolozsvári könyvtárában a ref. kollégium könyvei közt.)

³⁴ *Nomina studiosorum collegii Claudiaci*. (Uo. a levéltárban.)

zett. Ugyancsak latin verset írt HUSZTI LOVÁSZ Sámuel huszti pap, esperes, tiszántúli püspök temetési emléklapjára az 1721. esztendőben. A kollégiumban ekkor már diákfőnök (senior) és az eloquentia osztály praeceptor.³⁵ Mindezek mellett az elfoglaltságai mellett, mint felső évfolyamos diák tanulta a nyomdász-mesterséget. Kolozsvárról azután a löcsei BREWER-nyomdába szegődött, innen pedig külső országokba vándorolt. Odakünn azután nemcsak a tipográfusságot gyakorolta, hanem az egyetemeket is látogatta. 1724-ben az Odera-melletti Frankfurtban, 1726-ban Amsterdamban, 1727-ben Franekerben, 1729-ben Utrechtben, majd még ugyanebben az esztendőben Halléban íratkozott be az egyetemre. 1731-ben innen tért haza, hogy TELEGDI PAP Sámuel után a nyomda vezetését átvegye.³⁶

A tudományokban jelesen képzett SZATHMÁRI iparának is tanult mestere volt. Nemcsak a betűszedésben és nyomtatásban szerzett kellő gyakorlatot, hanem a betűmetszésben és öntésben is jártas lévén, maga készített matrixokat. Szorgalmas munkálkodása közben azonban nagyon hamar, már negyvenhetedik életévére egészen elerőtlenedett, úgyhogy 1744 decemberére már fel is hagyott a tipográfussággal. Meghalt 1745. január 25-én. Temetésére a kollégium ifjúsága egyleveles kártát nyomtatott ki. Ennek ma csak egyetlen példánya ismeretes a kollégium nagykönyvtárában.

SZATHMÁRI PAP Sándor egyike volt a legtudományosabban képzett nyomdászmestereknek.

Nyomdászlegényei közül tulajdonképpen csak egyről van tudomásom. DEBRECZENI György deákról egy-egy eléggé színtelen adat maradt reánk, ezekből azonban mégis megtudjuk, hogy az 1730-as évek első felében már SZATHMÁRI P. Sándor keze alá szegődött legény. 1737/38-ban arról értesülünk, hogy VITRINGA *Theológiáját* nyomtatja.³⁷ Nem sokkal ezután a konzisztórium határozatát olvassuk, amelyben elrendeli, hogy „Pataki József mellett jó erkölcsű, serény és accuratus legényeket tartsan(ak). In specie György Deákot, aki eddig is mind ott mind egyebütt dicséretesen folytatta ebbeli regulariter tanult mesterségét, ne hagyják ki.”³⁸ Utolsó adatunk szerint INCZE Mihály kolozsvári lelkipásztor Mihály nevű fiának, a későbbi orvos-professzornak, 1762 április 7-én tartott keresztelőjére „typographus Legény György deákék” is hivatalosak voltak.³⁹ Deák mellékneve mindenik adatunkban előfordul, bizonyosságául főiskolai tanultságának.

A következő név, akire megemlékezésünkben sor kerül: sárospataki PATAKI József. Ő PATAKI István Kolozsvár-városi tanácsos és SZATHMÁRI PAP Sára fia, valamint vele azonos nevű kollégiumi professzor s II. APAFI Mihály nevelőjének unokája volt. Született 1711 októberében Kolozsvárt.⁴⁰ Iskoláit ugyancsak az itteni református kollégiumban végezte, ahol 1731-ben írta alá az iskolai törvényeket és öltötte magára az alapítványos diákok tógaviseletét.⁴¹ Felsőbb tanulmányaival egyidejűleg nagybátyja: SZATHMÁRI PAP Sándor

³⁵ A temetési kárta a ref. kollégiumban volt. Vö. *Irodalomtört. Közl.* 1908. 69. 1.

³⁶ (KONC József:) *Pataki József nyomdász levele.* Prot. Közl. 1889. 35. 1.

³⁷ FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári nyomdászat története és Georgii VERESTÓI Rationarium.* 124. 1. (A koll. levéltárában volt.)

³⁸ JAKAB Elek: *Adalékok a kolozsvári ev. református egyház és főtanoda nyomdáiának történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1882. 274–288. 1.

³⁹ A nagybaczoni Intze családra vonatkozó adatok. Összeírta: LENGYEL Dániel. 3/B.—4/A. iven. (Gyűjteményemben.)

⁴⁰ Id. SZILÁGYI Ferencnek PATAKI József felett tartott halotti beszéde. (Kézirat a ref. kollégium nagykönyvtárában volt.)

⁴¹ *Nomina studiosorum.* 31. 1. (A kollégium levéltárában volt.)

nyomdavezető mellé három esztendőre inasnak szegődött, majd felszabadulása után két évet töltött idehaza nyomdászlegényi sorban. Ekkor azután vándorútra kelvén, a hollandiai Utrechtbe ment, ahol különösen a biblia kinyomtatásában fáradozott sokat. 1740-ben hazatérvén, SZATHMÁRI mellé consociussá, majd bátyja elerőtlenedése és halála után az 1745. év kezdetével „typographiae praeses”-sé tétetett.⁴² Itt munkálkodott 1784. december 16-án bekövetkezett haláláig. Mint nyomdavezetőnek először az egykori váradi nyomda (generalis typographia) felszerelési anyagát bocsátották kezelésé alá, majd később az egyházközség és kollégium típusait adták át.

E város életében nemcsak mint nyomdász állotta meg becsületesen a helyét, hanem mint tanult és képzett egyéniség, egyházközsége érdekében is mint világi gondnok (domesticus curator) sokat fáradozott.⁴³

Időrendben ezutáni adatunk az 1717. december 27-én Kolozsvárt született PÁLDI SZÉKELY István nyomdavezetőt állítja elénk. Eredetét nyomozva, megtudjuk, hogy PÁLDI SZÉKELY Balázsnak és KIIS Annának fia, valamint KIIS Ferencnek, RÁKÓCZI fejedelem főlovászmesterének és TELEGDI Sárának unokája,⁴⁴ így tehát TELEGDI PAP Sámuel nyomdászunknak alighanem unokaöccse. Iskoláit a Farkas utcai kollégiumban járta végig. Középiskolai tanulását 1734-ben fejezve be, ugyanebben az esztendőben írta alá az iskolai törvényeket, s ezzel egyidejűleg lépett a felső évfolyamokba. A diákok névsorában neve a következő megjegyzéssel van bevezetve: „Stephanus Páldi satisfecit, academias salutavit, sub bona spe redux, Typographus Claudiop. ecclesiae fact[us]. Obivit 1769.”⁴⁵ E sorok egyes tételeit rendre véve, megállapítható, hogy a filozófia évfolyamaiba jutva, most már több szabadsággal rendelkezett, s bizonyosan a családi hagyományt követve, egyúttal beszegődött SZATHMÁRI PAP Sándor mellé inasnak. Ettől az időtől kezdve azután egyszerre tett eleget mindkét részről való kötelességének. Ezekből az évekből mindössze csak egyetlen emlékünkn van tőle, ugyanis az 1734. december 28-án elhunyt VISKI János kolozsvári pap temetésére készített kártára PÁLDI is, mint „Civis Collegii” latin nyelvű emlékverset szerzett. E kárta egyetlen példányát a kollégium nagykönyvtára őrizte meg.⁴⁶

PÁLDI három évre terjedő nyomdászínaskodása után 1737 nyarán felszabadult, ekkor azután a kollégiumi nyomda mint nyomdászlegényt szegődtette. Erről az időről maradt reánk VERESTÓI György kollégiumi számvevő professzor feljegyzése. Eszerint PÁLDI részére az éjszakai munkamenethez gyertyákat vásároltak.⁴⁷

A kollégiumi tanulók névsorának további felvilágosítása szerint PÁLDI — négy esztendei diákoskodása után — külsőországokbeli akadémiákra ment. 1741. július 25-én 23 éves korában a hollandiai Leyden város egyetemének filozófiai karára íratkozott be. Idehaza tanulótársai, bujdosásában útítársai, az egyetemen pedig vele egyszerre beíratkozott diáktársai voltak: INCZE István, a későbbi marosvásárhelyi professzor, VISKI János, néhány év múlva Bánffihunyad papja.⁴⁸ Külföldön létele alatt — az egykori diákok szokása szerint — könyvtárat gyűjtött magának, ennek egyik darabját a kollégium nagykönyvtára

⁴² Prot. Közl. 1889. 26—27., 34—36., 44—45., 52—53., 60—61. l.

⁴³ Series rerum. 238. l.

⁴⁴ Erdélyi Prot. Közl. 1889. 60. l.

⁴⁵ Nomina studiosorum. 33. l.

⁴⁶ A temetési kárta a kollégium nagykönyvtárában volt, ma az Akadémia kolozsvári könyvtárában.

⁴⁷ G. VERESTÓI Rationarium. 124. l.

⁴⁸ Archiv. N. F. XVI, 222. l.

őrizte meg; ezt 1745-ben vásárolta ugyancsak Leydenben.⁴⁹ Innen azután Utrechtbe ment át az ottani akadémiaára. Idegen országokban tizenegy esztendő telt, annak minden idejét hasznosan használva fel. Tanult a filozófiai fakultás tárgyain kívül természettant, vegytant, azután zenét, rajzot, rézmetszést, festészetet és ügynevezett tűzimesterséget, vagyis tűzijátékot, amellyel azután idehaza — miként Bod Péter az *Erdélyi Féniks* című művecskéjében elbeszéli — gyakran gyönyörködtette a főrendeket. Ezeken kívül „mind a metszésnek, betűcsinálásnak mesterségét s mind a tipográfiához tartozó dolgokat jól megtanulta”. 1744-ben GYÖNGYÖSI Pálról, az orosz cárnő udvari patikusáról, szép mezzotinta-rajzot készített. Ez a lapja a XVIII. század legjobb magyar rézmetszői közé emeli.⁵⁰

1752-ben harmincöt esztendő korában tért vissza Erdélybe, s itt az egyházi főtanács a kolozsvári kollégium nyomdájának a vezetésével bízta meg, bárha ezt csak 1754-ben vehette át. Hasznos munkálkodásának ideje alatt nemcsak a könyvnyomtató-műhely készletét látta el maga készítette új betűkkel, réz- és fametszetekkel, meg könyvdíszekkel, hanem tanítványokat is nevelt a nyomdászatra. Ezenkívül a balázsfalvi román nyomda számára is szép betűket metszett és öntött. Érdemeit egyházának vezetősége is méltányolta; ennek megnyilvánulása az a megtiszteltetés is, hogy az egyháztanács tagjának is megválasztotta.⁵¹

PÁLDI magánéletéből mindössze csak annyi ismeretes, hogy 1759-ben megházasodott, feleségül véve FARKAS János és MISKOLCZI Sára szülők Klára nevű leányát. Valószínű, hogy apósa DEBRECZENI FARKAS János derék könyvkötőmesterrel azonos.

Jeles nyomdászunk eléggé korán, 1769. március 10-én hunyt el ötvenkét esztendő korában. TÓTFALUSI után ő volt a nyomda legkiválóbb vezetője.⁵² A halála évében megjelent kiadványai nyomdai jelzésükben özvegyének nevét viselik.

PÁLDIVAL egyszerre inaskodott itt a nála egy-két esztendővel fiatalabb PÁVAI Ferenc,⁵³ aki 1736 táján írhatta alá a kollégium törvényeit és lépett a felsőbb évfolyamokba. Róla mindössze csak egyetlen adat ismeretes. Ugyanis cegei VAS László naplójában 1737. szeptember 16-án azt jegyezte fel, hogy „alkalmasint nyomára igazodván annak, hogy ki lett légyen azon br. Bánfi Zsigmond consiliarius uramnak Csepregi (Ferenc professzor) uram ellen írott hamis levélnek kiküldője, innét az suspicio ment Typographus Szathmári Sándor uram inassára, (akit azután elfogatott a városbíró által). ... (Szeptember 20-án) bocsáttattam el kezességén azt a typographus inast az atyja, deési tractus notariussa, tiszt. Pávai uram intercessiójára.”⁵⁴

E nyomdászinas tehát PÁVAI Mihály 1713-tól 1719-ig Désaknán s 1727 táján Ormányban pap és dési egyházmegyei főjegyző⁵⁵ fia volt. Hihető, hogy az

⁴⁹ Könyvtári jelzése: B. 61. — A könyv kézírásos bejegyzése: „Steph. Páldi. Comp. Lugd. Bat. 1745.”

⁵⁰ PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 30. l.

⁵¹ *Series rerum*. 192, 199. l.

⁵² TÖRÖK István: *Adalékok a kolozsvári ev. ref. kollégium nyomdavezetőinek életrajzához*. Erdélyi Múz. 1888. 194. l. és Prot. Közl. 1889. 35–36. l., továbbá INCZE Mihály és VERESTÓTI György halotti beszédei PÁLDI István felett, nemkülönben KELEMEN Lajos: *Páldi István rézmetsző*. Művészet. 1910. 89. l.

⁵³ A *Nomina studiosorum* c. névsor 36. lapján tévesen íratott „Várai”-nak, holott egy másik, de félben maradt kézirat ugyanezt a nevet „Pávai” alakban őrizte meg.

⁵⁴ Czegei Vass György és László *Naplói*. 600. l.

⁵⁵ *Névkönyv az Erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára*. 1882. XV. és KÁDÁR József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. III, 239; V, 306. l.

ellene indított nyomozás összefüggésben volt a főkonzisztóriumnak 1737. szeptember 27-én CSEPREGI és VERESTÓI professzorokhoz intézett leiratával, amelyben a többek között kifogásolták, hogy az éppen e tájban nyomtatott VITRINGA *Aphorismait* a felsőbbség revíziója nélkül bocsátották sajtó alá. Egyúttal elrendelte, hogy bizonyos kifogásolt helyeket hagyjanak ki a szövegből, a már kinyomtatott ívek helyett pedig nyomjanak újakat.⁵⁶

PÁVAI további sorsát nem ismerem; a kollégiumi tanulók névsora sem árul el semmit róla. Egyedül csak annyi bizonyos, hogy PÁLDI halála idején többé már nem volt a nyomdának a tagja.

Újra visszatérve PÁLDI elmúlásának idejére, meg kell emlékeznünk arról a körülményről, hogy 1769. március 19-én tartott temetési ünnepére a kollégium diákjai emlékverseket szereztek. E versszerzők között találjuk LENGYEL Márton és SZEMERJEI DEMETER Mózes tipográfuslegényeket is.⁵⁷ Az előbbiről pusztán nevén kívül mit sem tudok, az utóbbiról azonban ismeretes, hogy 1772. január 27-én könyvet ajándékozott a kolozsvári református kollégiumnak, könyvtárának egy másik példánya pedig a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményéből került elő: KOMÁROMI CSIPKÉS Györgynek *Igaz hit* című műve, amelyet ő 1781-ben szerzett meg a maga számára.⁵⁸

A kolozsvári református kollégium nagykönyvtára számtalan kötetének bejegyzése alapján az a szokás állapítható meg, hogy a tanulmányaikat bevégzett ifjak az „alma mater”-től való elbúcsúzásuk emlékére egy-egy könyvet ajándékoztak a könyvtár állományának gyarapítására, DEMETER könyvadománya tehát arra céloz, hogy ő is ennek az intézetnek volt a tanítványa, s tőle való elválása idejét e könyv adományozása tájára tételezem fel. Azt a körülményt pedig, amely az egymástól távol fekvő Kolozsvárt Sepsiszentgyörggyel összeköti, nemcsak a szülőföldről való megemlékezésben, hanem inkább életének további folyásában merem keresni. Ugyanis a székely határőrségnek 1764-ben történt megszervezésével a férfiak állandó katonáskodásra kényszerítették; ennek következtében számtalanszor előállott az az embertelen helyzet, hogy a továbbtanulni vágyó ifjakat az ezredparancsnokságok eltiltották az iskolába-járástól, az engedelem nélkül eltávozottakat pedig visszaparancsolták. Különösen gyakori volt ez az eset a világi pályára készülő diákoknál. Már 1771-ben kiadott a rendelet, hogy a székely katona-fiakról az iskolák minden esztendőben kétszer tegyenek jelentést, 1774-ben pedig az a rendelkezés küldetett meg minden tanintézetbe, hogy a székely katonák fiai felsőbb engedelem nélkül ne vétessenek be az iskolába. Az is megtörtént nem egyszer, hogy az iskolát végzett diáknak, miként BALÓ István székely katona fiának 1775-ben az ezredparancsnokság nem adott engedélyt, hogy belső hivatalra mehessen, sőt ha a rendelkezést az iskola vezetősége nem vette figyelembe, mint azt KOVÁCS József nagyenyedi rektor-professzor cselekedte, amikor egy székely katona derék fiát 1776-ban oskolamesterségre bocsátotta, ezért PRAY Ferenc vezérőrnagy tábornok megtorlást követelt.⁵⁹ Nagyon valószínűnek tartható, hogy DEMETER Mózes is így került vissza pátriájába.

⁵⁶ TÖRÖK István: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. II, 6–7. l.

⁵⁷ A kollégium diákjaitól szerzett versek 1769-ből, INTZE Mihálynak és VERESTÓI Györgynek PÁLDI felett mondott beszédeinek végére kinyomtatva.

⁵⁸ A kollégium nagykönyvtárában volt RMK 163. sz. könyvtári jelzéssel és a Székely Nemzeti Múzeumban is a RMK csoportban volt.

⁵⁹ A ref. koll. irattárának jegyzéke a XIX. szd. elejéről. (MÉHES Sámuel hagyatékából gyűjteményben.)

A sepsi-széki szemerjai református egyházközségben 1800. november 5-én említik, mint egyházközségi esküdtet: „Moses Demeter Annor[um] Circ(iter) 59. Miles Pedestris Ordinis.”⁶⁰ Hihető, hogy ez a DEMETER Mózes nevű szemerjai lakos gyalogos közkatona azonos személy az 1769- és 1772-ben Kolozsvárt talált nyomdászlegénnyel. Ezt nemcsak a hozzávetőleges életkor és könyvtárának szülőföldjén megmaradt egyik példánya, hanem Szemerján betöltött hivatala is bizonyítja. Ugyanis egy 1801. július 7-én Sepsiszentkirályon keltezett okiratban egyik aláíróként „Szemerjai Demeter Moses mp. Szemerjai Notárius” nevére akadtam.⁶¹ Ez az életpálya föltétlenül megkívánta a középiskola elvégzését, ez azután határozott bizonyíték DEMETER tanultsága mellett.

PÁLDI nyomdavezető halála után a főkonzisztórium orvosdoktor PATAKI Sámuel kollégiumi professzorra bízta a nyomda felügyeletét. PATAKI azután nagy lelkiismeretességgel teljesítette a reá bízott feladatot, amiről a konzisztórium felülvizsgálati bizottságának jelentésében a legnagyobb elismeréssel emlékezett meg.⁶² Az ő idejében a nyomdavezető (factor) VIZI István, aki 1775. április 21-én halt meg.⁶³ (Nevét a *Magyar Könyveszméle* egyik cikkében tévesen VISKI-nek írja.⁶⁴) Képzettségéről, tudásáról nincsen adatom. Hihetőleg egyike a PÁLDI alatt is itt dolgozott tipográfuslegényeknek, aki réz- és fametszeteket is készített. Munkaköre és képességei bizonyítják iskolai tanultságát. Azt gyanítom, hogy atyjafia volt az az ifjú, akiről BARABÁS Miklós jeles festőművésznk az 1829. évben azt jegyezte fel, hogy „ugyancsak Bécsben élt ekkor már két éve VIZI István, aki az enyedi kollégiumban Hegedüs (Sámuel) tanár fiának volt a nevelője, s azután, a collegium megbízásából, ennek költségén Bécsben a könyv- és nyomdászatot tanulta, hogy később Nagy-Enyeden typographiát állítson a collégium részére.”⁶⁵ E ritka családnév és a foglalkozás azonossága feltevésünket látszik megerősíteni.

VIZIvel egyidőtájtban BEREKSZÁSZI Péter nyomdászlól van tudomásunk, aki a kollégiumi nyomda betűkészítője, réz-, fa- és betűmetszője volt;⁶⁶ ez a szakértelme a betűvetésben való gyakorlott kezet és így kellő iskolázottságot kívánt meg. Vele kapcsolatosan találtam azt az anyakönyvi feljegyzést, hogy az 1777. esztendőben egy fiacskáját s egy leánykáját veszítette el.⁶⁷ Továbbá EMÓDI Dániel belsőtemplombeli kántor magán-jegyzőkönyve szerint: 1817. február 9-én temették el „Berekszászi N. Typographus(t) 96 é(ves) B(el-) Farkas u(tcából).”⁶⁸ Kilencvenhat éves életkora arra vall, hogy mintegy 80 évvel azelőtt szegődhetett be inasnak, s így ha bírta erővel, azóta metszhette és önthette a típusokat. Tehát még SZATHMÁRI PAP Sándor idejében kellett a könyvnyomtatói életpályára lépnie, s így a régi nyomdászgárdához tartozván, bizonyosan iskolai képzettsége sem volt kisebb kortársaiénál, sőt éppen betűmetsző és -öntő mivolta miatt hihető, hogy tudását külső országokban tökéletesítette. Valószínűleg fia vagy talán még inkább unokája az a BEREKSZÁSZI József, aki

⁶⁰ A sepsi ref. egyházmegye urbariuma. 1800. 210. l. (Székely Nemzeti Múzeumban volt.)

⁶¹ ÁGOSTON Mariska-féle iratok a Székely Nemzeti Múzeumban. (11.392. lelt. sz.)

⁶² TÖRÖK István: I. m. 2. köt. 61–67. l.

⁶³ Ref. harangoztatógazdák számadáskönyvei és az egyházközség halotti anyakönyve A. kötet.

⁶⁴ A-: Adalék a kolozsvári ev. ref. egyház és főtanoda nyomdáinak történetéhez. Magy. Könyvszle. 1882. 286. l.

⁶⁵ BARABÁS Miklós Emlékiratai. 54–55. l. (Olcso könyvtár.)

⁶⁶ Magy. Könyvszle. 1882. 286. l.

⁶⁷ Ref. halotti anyakönyv: A. kötet.

⁶⁸ EMÓDI Dániel Jegyzőkönyve. (Ref. papi hivatalban.)

1805-ben írván alá a kollégium törvényeit, lépett elő az iskola felső évfolyamaiba. A diákok névsorában az életben majdan elfoglalt helyzetéről így emlékezett meg az iskola valamelyik professzora vagy szeniora: „betűszedő s iszik mikor kap.”⁶⁹ Az ő tanultsága visszavetíthető feltételezett elődjére is, iszákossága azonban aligha örökség, minthogy BEREKSZÁSI Péter ilyen természettel nem érte volna meg csaknem egy századra terjedett életkorát.

Az 1768—85. évekből még egynehány tipográfuslegény neve ismeretes. Ezek: SZILÁGYI János, PÁL László, UDVARI János, N. KIS Miklós, valamint ROCHÉL Antal betűöntő, aki — neve után ítélve — valószínűleg idegen származású. Mellettük inaskodott: SZABÓ György, BODA Pál, NAGY István, CSÁKVÁRI, akik — tanulóéveik befejezése, vagyis felszabadulásuk után is — itt legénykedtek.⁷⁰ Képzettségükre vonatkozólag éppen semmi adattal nem rendelkezem, annyi azonban bizonyos, hogy a református kollégium törvényeit aláírt diákok között egyikük neve sem fordul elő. Egyedül BENKŐ Józsefnek, a tudós középajtai papnak dr. PATAKI Sámuel kolozsvári ref. kollégiumi professzorhoz, a nyomda felügyelőjéhez 1775. október 8-án intézett leveléből értesülünk „betsületes Typographus Legénynek Közép-Ajtai Szabó Györgynek” származási helyéről,⁷¹ ebből azután sejtjük, hogy iskoláit előbb Székelyudvarhelyen, majd pedig Enyeden járta. Lehetséges, hogy a többiek is máshonnan verődtek össze, de az is megtörténhetik, hogy ekkor már megkezdődött a bomlás, amely többé már nem szabta előfeltételül, hogy az inas legalább is középiskolai végzettségű legyen, a legénynek pedig a kollégium felső évfolyamait is végig kellett járnia! Közülök azonban azok, akikben több volt a becsvágy, továbbra is csak végzettségre törekedtek.

PÁLDI halála után időrendben KAPRONCZAI NYERGES Ádám nyomdavezető neve következik. Valószínűleg abból a családból származott, amelynek tagjaként 1771-ben mint immunis nemes jelentkezik „Kaprantzai Georgius de Warad, armalista;” tordai lakos „Kaprontzai Mos(is) Vidua”⁷² sőt talán éppen annak a „Kapronczai Nyerges György”-nek lehetett a fia, aki a XVIII. század első felében Székelykocsárdon, azután pedig Marosvásárhelyen volt lelképásztor.⁷³ Erre vallana az a körülmény is, hogy e nyomdavezető Kolozsvárról történt eltávozása után Marosvásárhelyen alapított nyomdát. Különböen e tipográfusról tudjuk, hogy a nagyenyedi kollégiumban tanult. Innen azután, minthogy a könyvnyomtatáshoz érzett hajlandóságot, Bécsbe KURCZBÖCK József cs. kir. udvari nyomdászhoz szegődött be mesterségének megtanulására. Itt úgyis mint betűszedő, de úgyis mint betűmetsző annyira kiképezte magát, hogy méltónak találtatott a trieszti örmény typographiának MÁRIA TERÉZIA királynő rendeletére való rendbeszedésére. A tudós BENKŐ Józsefnek Enyeden tanuló- és lakótársa lévén, barátságukat halálukig megtartották. Érdeméről róhatjuk fel azt is, hogy ő sürgette ki BENKŐ *Transsilvaniájának* megírását és bécsi gazdája által 1777-ben történt kiadását.⁷⁴ Amikor azután hazatérve, egy ideig a rézmetszéssel foglalkozott, majd a kolozsvári nyomda vezetésével bízott meg, 1782. június 14-én keltezett levelében maga ajánlotta fel segítőkészségét, írván: „Prelumot a tiszteletes uram munkáinak jó szívvel adunk, nevezete-

⁶⁹ *Nomina studiosorum.* 99. 1.

⁷⁰ *Magy. Könyvszle.* 1882. 286. 1.

⁷¹ Mikó Imre: *Benkő József élete és munkái.* Pest, 1867. 255. 1.

⁷² BÁNFFI Farkas főkörmányszéki tanácsos *Referadá*-ja. 1771. köt. (Kolozsvárt az Akadémia levéltárában a ref. kollégium anyagából.)

⁷³ *Az erdélyi reformált anyaszentegyház névkönyve 1867-re.* 35. 1.

⁷⁴ Mikó: *I. m.* 63—64. 1.

sen azoknak, melyekkel a közönségnek mindenik nemből használhat; a tudós munkákban alább is eresztünk,”⁷⁵ vagyis olcsóbban számítunk. Sűrű levelezésüket bizonyítja INCZE Mihály kolozsvári református papnak Szebenben tartózkodó nagyobbik deák fiához 1782. december 17-én küldött levele: „Benkő Közép Ajtáról levelet küldött, mivel nagy pakét volt, felbontottuk. Pater Koppénak (kolozsvári róm. kat. liceumi professzornak) volt benne levele, ... Typographus Kapronczainak is van benne kettő is.” Ifjabb INCZE Mihályét pedig apja utána küldötte Szebenbe.⁷⁶ Ebben a korban a nyomdák és a kötetesetek egyúttal könyves boltok is voltak, így Kapronczai könyvvásárló útjai után a beszerzett művekről is tudósígtatta barátját. Ezért írta 1782-ben: „Most Sz. György napján Debreczenben jártam, az honnan elhoztam Tsatári Jánosnak némely munkáit.” Ez után fel is sorolja azok címét.⁷⁷ Nagyon jellemző az a néhány szó, amelyet KAPRONCZAI egyik levelének hátára BENKŐ maga jegyzett fel: „Jó barátom, emberséges Typographus, M-Vásárhelyen typographiát állít vala fel, meghala” (csakhamar).⁷⁸ Tehát ez az ember, akivel a tudós BENKŐ ennyire jóbarátságban állott, semmiképpen sem lehetett bevégezten iskolázottságú, hétköznapi egyéniség. És mégis a kolozsvári kollégium levéltári iratainak egykorú összeírásában „A’ Mlgs Fő Consistoriumtól jött elegyes Levelek” főcím alatt 1784-ben a következő tartalmú iratot találtam felsorolva: „Hogy a’ Collegium Typographiaja Kapronczai Uram Ó Klmes keze alól ki-vétetvén, a’ Tisz. Doctor Pataki Sámuel Ur[am] directioja alá adattassék.”⁷⁹ E lelkes, buzgó, de szerencsétlen nyomdászunk sorsáról INCZE Mihály esperes a pesti orvosi egyetemen tanuló Mihály nevű fiát 1784. április 19-én így tudósította: „Rosszul van a szegény Kapronczai dolga, ki kelle mennie a typographiából; mindenét el pecsételték számadatlansága miatt. Sajnáljuk, eszünkbe jutván, mi hűséges vala hozzám is, elbucsuzván egy tallér ajándékkal. ... Deáki Sámuel (városi tanácsos) megy helyébe provisornak.”⁸⁰ KAPRONCZAI tehát — úgy látszik — nem értett a pénzügyek kezeléséhez; ez okozhatta vesztét. Innen eltávozva, folyamodást terjesztett fel Bécsbe egy Marosvásárhelyen felállítandó nyomda engedélyezése végett. Az engedély 1785. május 2-án kelt leírással csakugyan meg is adatott. Az év végére KAPRONCZAI le is költözött Vásárhelyre, és 1786 elején már meg is kezdette működését. Ez volt itt az első könyvnyomtató műhely.⁸¹

KAPRONCZAINAK sok küzdelemmel teljes élete azonban nem terjedett hosszú időre: 1786. július 17-én már nem volt az élők sorában.⁸² Azért is tartottuk szükségesnek vele egy kissé hosszasan is foglalkoznunk, mivel ővele csakugyan lezárult Kolozsvár nagy könyvnyomtatóinak, vagyis a nyomda művészeinek szép, hosszú sorozata. Utódai, ha egy ideig még mindig iskolákat végzett, tanult emberek is, de már csak jó iparosok, akik nem értenek a betűmetszéshez, öntéshez sem, s ha rajzokat is metszenek fába, vagy ha ólomból képdúcokat öntenek is, azok fölötté kezdetleges alkotások, az ízlés minden nyoma nélkül. Emellett magának a szövegnek tördelése, valamint a könyv kiállítása sem mutat semmi különösebben jó ízlésre.

⁷⁵ I. h. 159. l.

⁷⁶ A nagybaconi INTZE-családra vonatkozó adatok 13/D. ív. (Gyűjteményemben.)

⁷⁷ MIKÓ: I. m. 344. l.

⁷⁸ I. h. 161. l.

⁷⁹ Egykorú összeírás MÉHES Sámuel hagyatékából. (Gyűjteményemben.)

⁸⁰ INTZE-családi adatok. 25/B. ív.

⁸¹ KELEMEN Lajos: *Az első marosvásárhelyi nyomda története*. Erdélyi Múzeum. 1910. 55. l.

⁸² FERENCZI: I. m. 86. l.

KAPRONCZAI eltávolítása után a nyomda provisori tiszte 1784—87-ig, adminisztrátorsága pedig 1791-től DEÁKI FILEP Sámuelre bízott.⁸³ Időközben a helybeli konzisztórium 1787. január 3-án PATAKI Mihály egyházközségi és kollégiumi pénztárnokot választotta meg „typographiae inspector”-rá.⁸⁴ DEÁKI és PATAKI, valamint az új nyomdavezető idejében a számadások felülvizsgálása MÉHES György kollégiumi mathesis professzorra ruházott.⁸⁵ E többszörös óvatosságot bizonyosan KAPRONCZAI hanyagsága váltotta ki, s az új nyomdavezető is ezért bízott meg az önálló provisoriaság helyett csupán társas adminisztrátorsággal. Ezeknek a komoly közéleti férfiaknak irányítása és ellenőrzése a nyomda pénzügyeit kétségtelenül jó mederbe terelte, de tanultságuk is másféle lévén, működésük ideje alatt a nyomda művészi színvonala többé már nem emelkedhetett az egykori magas fokra.

KAPRONCZAI után új nyomdavezetőül törökszentmiklósi TÖRÖK Istvánt szerződtették. Róla tudjuk, hogy a kollégiumban járta végig a középiskola osztályait, majd 1781 táján írván alá az iskolai törvényeket, lépett a filozófia évfolyamaiba. Élete pályáját a diákok névsora így örököltette meg: „Steph. Török typographus. in ill[ustrissimo] Coll[egio] Claud[iaco] factus.”⁸⁶ Nyomdai munkálkodásáról semmi különösebben érdemlegeset nem mondhatunk. Az 1805-ben készített képes leltárkönyvből egynehány nem sikerült nyomódúcát ismerjük meg.⁸⁷ Nyomdánkánál hosszasan működött, mert még 1820-ban is itt találjuk. Élete további folyásáról különben a következőket jegyezhetjük még meg.

Az unitárius egyháztanács nyomdát akarván felállítani, 1814-ben 1230 rhénes forintot megvette DÖBRENTÉI Gábortól 6 mázsa 48 font súlyú betűanyagát, Bécsben azonban megtagadták az engedélyt, s ezért a megvásárolt betűanyagot beszerzési áron eladták TÖRÖK István nyomdásznak.⁸⁸ Török azonban nem sokáig tartott fenn önálló műhelyet. 1829-ben, mint a róm. kat. lyceumi nyomdának provisorával és correctorával találkozunk; mint ilyen július 16-án kötelezvényt állított ki a kolozsmonostori katolikus uradalomtól vásárolt összesen 872 r. frt. árú papirosról.⁸⁹ Életét 1839. március—május hónapok valamelyikében fejezte be, miután előregedvén, a Lyceum-nyomda bérletéből is kilépett.

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk Kolozsvár XVI—XVIII. századbeli nyomdásziparosainak nemcsak mesterségbeli képzettségét, sőt olyiknál valóságos művészetét, hanem tudományokbeli ismeretét, egyiknek-másiknak pedig kétségtelen tudományos értékét is. Ha azután e helyzetet továbblatolgatjuk, azt is észre kell vennünk, hogy aki az elméleti ismeretek terén minél jártasabb, egyszóval minél műveltebb volt, az minden képességét mesterségének szolgálatába állítva, ipari téren is a legkiválóbbat alkotta.

A XVIII. század végére már bizonyos hanyatlást tapasztalhatunk, ami a XIX. században nem csekély hullámmal tovább folytatódott. KAZINCZY Ferenc erdélyi leveleiben Kolozsvárral kapcsolatosan azt olvassuk, hogy „typographiája a helynek kettő van, de arról 1816. még nem volt jó szólni. De azóta el van törölve e szenny is, s egy magyarországi írónk nem mondhatja többé, a mit egy Erdélyben nyomtatott munka megpillantására monda, hogy ez a föld

⁸³ INTZE-család adatai. 25/B. íven.

⁸⁴ *Series rerum.* 245. l.

⁸⁵ Török István: *I. m.* 2. köt. 90. l.

⁸⁶ *Nomina studiosorum.* 71. l.

⁸⁷ Nyomdai leltárkönyv a kollégium levéltárából a Román Akadémia levéltárában.

⁸⁸ GÁL Kelemen: *I. m.* 2. köt. 187. l.

⁸⁹ Gyűjteményemben a Király utcai házra vonatkozó iratok között.

nagyon szereti az „antiquitást”. Az 1823-diki tiszti kalendariom már szép metszésű betűkkel van kiadva, ... Anacharszisznek utazásai pedig, ha heterographiájára szemünket néhol behunyjuk, még szebben. Ennek fordítója s kiadója polgári koronát érdemlettek.”⁹⁰ Még azt is meg kell állapítanunk, hogy jobb nyomdászaink főiskolai képzettsége — a régi hagyományok örökségeként — még a múlt században is elő-előfordul. Így találjuk a bécsi képzőművészeti akadémiát végzett, de — sajnos — korán elhunyt BARRA Gábort, a nyomda megújítóját, 1831—37. esztendei vezetőjét s a könyomda (litográfia) megszervezőjét.⁹¹ Azután valamivel későbbi évekből említem az 1892. március 1-én 66 éves korában Egeresen elnyugodott SZATHMÁRY Mihály 1848—49-i honvéd altiszt, nyomdánk egykori művezetőjének nevét, akiről az adatok megőrizték, hogy teológiát végzett diák volt.⁹²

JÁNOS HEREPEI: SCHOOL EDUCATION OF PRINTERS IN KOLOZSVÁR (CLUJ) FROM THE 16th TO 18th CENTURIES

The first printing-office to be operated in Hungary belonged to András HESS; it began its activity in 1473. Regrettably, not much is known of the intellectual and technical preparedness of the printers who worked there, but ever since the arise of Protestantism in the 16th century, it has been apparent that, in general, printers in Hungary were not only well trained in their profession, but without exception, were men with an appropriate schooling.

Let us take, for example, Kolozsvár, one of the Hungarian towns with the oldest printing trade, beginning to work as far back as already in 1549/50. It has been found that all the youths who chose the printing profession as a career, finished their studies at a secondary school first, and then enrolled as students of philosophy, philology and theology. At the same time they concluded a contract of apprenticeship with one of the local printing offices for the duration of 4 years. During daytime they visited the school, in the evenings, by the light of a candle, they worked as type setters. After the expiration of their apprenticeship, they completed their studies of theology, but at the same time continued working as printers. Later, they visited academies in foreign lands and to improve their professional knowledge, strove for admission to one or the other of the most famous printing offices of their time, such as LANCELOTUS, ELSEVIER, BLAEU, BLACKMORE, etc.

Such an educational background, together with the appropriate professional skill can be found when examining the careers of most of the printers who lived in Hungary in the 16th, 17th and 18th centuries. It is also a fact that the 19th century saw more than one printer who held his degree in theology. Such a high grade of learning was actually required of the printers, because the greatest part of the printed publications then were in the Latin language, but Greek or Hebrew ones were not rare. In order to be able to cope with the task, the knowledge of these tongues, the acquaintance with literature and the different religious views and philosophical trends of the period were essential.

It was felt necessary to mention the educational background of these printers, because particularly those among them who completed their theological studies at foreign academies in Holland and England were the ones to bring home and popularize Puritan ideals.

⁹⁰ KAZINCZY Ferencz *Utazásai*. Budán, 1839. 187. l.

⁹¹ HEREPEI János: *Adatok a „A Kolo'svári Évang. Reformatum Kolégyom Könyomó Intézeté”-nek művészi nyomataihoz.* (Kézirat.)

⁹² Az egeresi templom cintermében levő sírkövének felirata, valamint az 1848—49. *Történelmi Lapok*. 1892. 40. l.

Az Egyetemi Könyvtár a ferenci abszolutizmus korában

(1790—1823)

I. Bevezetés

A jozefinizmus korának politikai, társadalmi és kulturális szempontból egyaránt mozgalmas, az erők szabadabb mozgását biztosító éveit nehéz évtizedek váltották fel. Az 1790-es évek reformtörekvéseit lassan felőrlötte a forradalomtól rettegő konzervatív-kormányzati politika és a háborús évekkel együttjáró gazdasági válságfolyamat. A szellemi élet szűk keretek közé szorult; élénksége szinte csak a magyar nyelv modernizálásáért, életképessé tételéért és a magyar oktatási nyelvért vívott vetélkedés terén mutatkozott. A jozefinista és lipóti kor fejlődésének haladó elemeit fokozatosan semmisítette meg a központi abszolutizmus fenntartására változtatlanul törő bécsi kormányzat és a hatalmát féltő uralkodó osztály: az abszolutista és a rendi-feudális szempontok elmosták a korábbi évek szociális eredményeit. Az eszmék szabad — a röpiratirodalom volumenében is mérhető — mozgását az ideológiai ellenőrzés merevsége váltotta fel. Az oktatásban és a tudományos életben egyre nagyobb nehézségekkel kellett megküzdeniük a gondolatszabadság híveinek. Az egyetemi oktatás szigorú ellenőrzés alá került.

Hogyan alakult ebben a korszakban az ország egyetlen állami tudományos könyvtárának élete, milyen problémák merültek fel belső életében, milyen volt viszonya a felsőoktatás szerveihez, milyen fokon, milyen jellegű társadalmi funkciót tudott betölteni? — ennek vizsgálatára teszünk kísérletet az alábbiakban, részleteket is feltáró elemző módszer segítségével.

II. Igazgatási kérdések

A magyarországi közoktatási rendszernek az a gyökeres átalakulása, amely MÁRIA TERÉZIA utolsó éveitől kezdve, majd II. JÓZSEF uralkodásának első felében végbement, az Egyetemi Könyvtár életében is lényeges változásokat hozott — oly változásokat, amelyek alapvetően megszabták a könyvtár fejlődését a ferenci abszolutizmus korszakában is.

Az állami intézménnyé vált Egyetemi Könyvtár működésével kapcsolatos első összefoglaló intézkedés 1774-ben, a Pestre költözés előtt látott napvilágot.¹

A tanulmány összeállítása során felhasznált levéltári forrásanyag:

a) Országos Levéltár (OL) Helytartótanácsi Levéltár (Htt.) Departamentum literario-politicum (Lp.) — fons (f.) és positio (p.) szerint.

b) Az Egyetemi Könyvtár levéltára (EK) kelet szerint, egyes esetekben utalással az OL Htt., Lp., f. és p.-ra, ill. numerus currensre.

c) Az EK *Protocollum intimorum, Bibliothecam concernentium* c. 1778—1858 évkörű kötete (EK Prot. int.), mely sok helyen regestát, másolatot, sőt naplószerű feljegyzést is tartalmaz.

d) Ismeretlen kéztől származó könyvtártörténeti regesták az EK anyagából.

¹ Htt. 1774/4023.

Ez a rendelet az Egyetemi Könyvtárnak adta át a felosztott jezsuita rend könyvanyagát, kitért a hitelkeret mértékére, megszabta a könyvtárosok létszámát és fizetését. Ezt a csupán gyakorlati jellegű intézkedést fejlesztette tovább az 1777. évi *első Ratio Educationis*,² amikor — mint az egyetemi oktatás vonatkozásában általában — rövid, elvi jellegű utalások formájában jelölte meg az Egyetemi Könyvtár helyét tudományos életünk és oktatásügyünk rendszerében.

Ismeretes, hogy a *Ratio Educationis* alapelve szerint az egyetem fejlettebb fokon álló academia (felsőfokú középiskola), hogy az egyetemi oktatás funkciója csupán annyiban különbözik az akadémiáitól, hogy az egyházi és világi hivatalok ellátásához megkívánt előképzésén túlmenően tudományos képzést is nyújtania kell.³ E felfogás következtében az akadémiák oktatási rendjére vonatkozó megállapítások — mutatis mutandis — az egyetemi oktatásra is vonatkoznak.

Ugyanígy könyvtári vonatkozásban is: a *Ratio Educationis* 200. §-a — amely az egyetem tudományos gyűjteményeiről szól — kifejezetten utal arra, hogy az Egyetemi Könyvtárra is érvényes könyvtári alapelveket az akadémiái könyvtárakkal kapcsolatban (193—194. §) fejtí ki.

A szabályzat említett szakaszai két szempontból érdemelnek figyelmet: mutatják elsősorban azt, hogy milyen kezdeti stádiumban volt ezekben az években a magyar tudományos könyvtárügy állami területe. Ez a „hálózat” akkor az akadémiák még nem létező, szervezés alatt álló könyvtáraiból állott, ezek állományának kiépítésére anyagi erők nem álltak rendelkezésre („optantis potius, quam sperantis est”). Egyedül az Egyetemi Könyvtárat lehetett működő könyvtárnak tekinteni, azonban állományát „ingens rei librariae supellex”-nek nevezni bizony túlzás volt. Ezt a keretet tartalommal csak a következő évtizedek töltötték ki.

Viszont kétségtelen — s témánk szempontjából ez az érdekes —, hogy az 1777. évi rendelkezések tettek először kísérletet az állami tudományos könyvtári hálózat kérdéseinek rendezésére, — hogy az ekkor kifejtett alapelvek szinte a XIX. század közepéig érvényben maradtak. Ekkor vált az akadémiái könyvtárak gondviselőjévé a mindenkori történelemprofesszor; az Egyetemi Könyvtárban is ekkor került kapcsolatba az őri állás a történelmi segédtudományok és régészet tanszékével. A *Ratio Educationis* az akadémiái könyvtárak funkcióját az oktatók és a hallgatók igényének kielégítésében jelölte meg, s úgy intézkedett, hogy a beszerzés, a válogatás munkája a szakprofesszorok feladata legyen. Ez a rendszer az Egyetemi Könyvtár vonatkozásában is érvényben volt. A könyvtári szakrenddel kapcsolatos intézkedéseket — az Egyetemi Könyvtár állományának már kialakult, hagyományos rendje miatt — nem lehetett alkalmazni, a funkció vonatkozásában azonban a rendelet az Egyetemi Könyvtár feladatának a meghatározását az akadémiái könyvtárakéból bontja ki: amint az egyetemi oktatás tartalma túllép az akadémiáin, úgy kell túllépnie az Egyetemi Könyvtár állományának is az akadémiái könyvállomány mértékén és rendjén. Hosszú időre érvényesen intézkedett a *Ratio* a felügyelet kérdésében is: az Egyetemi Könyvtárat az egyetemi tanács fennhatósága alá helyezte s ugyanakkor a könyvtár

² *Ratio Educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem annexas. Vindobonae, 1777.* A könyvtárügyről általában a 193—194. §-ok, az egyetemi tudományos gyűjteményekről a 200. § intézkednek.

³ SZENTPÉTERY Imre: *A bölcsészettudományi kar története 1635—1935.* (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 4. kötet.) Bp. 1935. 135. skk. I. A *Ratio*-ra újabban: RAVASZ János: *Az 1777-i Ratio Educationis.* Bp. 1958. (Klney. Tanulmányok a neveléstudomány köréből.)

feladatai közé sorolta az egyetem egyéb tudományos gyűjteményei felett való őrködést (éremtár, múzeum).

A *Ratio Educationis* számos esetben további jogszabályok kilátásba helyezésével oldott meg oly kérdéseket, amelyek gyakorlatilag akkor nem voltak megoldhatóak. A könyvtári kérdés is alaposabb rendezést kívánt, különösen azért, mert a Budára való költöztetés⁴ számos problémát vetett fel. Az új helyzetnek megfelelő új kereteket az *1779. évi egyetemi könyvtári szabályzat* — az első magyar állami könyvtári jogszabály — volt hivatva biztosítani.⁵

A szabályzat elvi jelentőségét abban látjuk, hogy — szemben a korábbi felfogással, amely lényegileg alig lát különbséget az akadémiai könyvtárak és az Egyetemi Könyvtár között — a viszonyok realisabb mérlegelésével tartalmának egészével rámutat az Egyetemi Könyvtár különleges helyzetére, s már első §-ában határozottan utal a könyvtár nyilvános, általános közhasználati jellegére. A pénzügyi és személyzeti kérdések után a könyvtári munka elsődleges célját — a közoktatás alapelveinek megfelelően — abban szabja meg, hogy az olvasók könnyen és késedelem nélkül kapják kézhez a kért műveket. A katalógushálózat⁶ és a raktári kérdés után a beszerzés friss ütemének szükségességéről szól, és a közhasználati elv alapján hangsúlyozza, hogy „in coemptione librorum prima necessitas, splendoris vero ac magnificentiae postrema sit cura.” A szabályzat határozottan leszögezte, hogy a beszerzés főirányvonalát a karok és a szaktanárok szabják meg, viszont az igazgatónak lehetősége van ritkább művek közvetlen beszerzésére. Külön kiemeli a külföldi tudományos folyóiratok és a hazai történelemmel kapcsolatos tárgyi emlékek (érmek, feliratok stb.) beszerzésének fontosságát is.

Bár ezirányú rendelkezései nem, vagy csak igen kis mértékben valósultak meg, intézkedett a szabályzat az Egyetemi Könyvtár és a tudományos könyvtári hálózat viszonyát illetően is. Ezirányú 17. §-a úgy intézkedett, hogy — mivel a tudományos művelődés egyik legfontosabb segédeszköze a pártatlan irodalomismeret („sincera et ab omni partium sectaeque studio remota historia literaria”) — az Egyetemi Könyvtár évente állítsa össze az elmúlt év kiemelkedő hazai és külföldi könyvtermésének jegyzékét az akadémiai könyvtárak részére.

Az első *Ratio Educationis* és a könyvtári szabályzat intézkedései — bár jóval korszakunk előtt keletkeztek — lényegében megszabták azokat a formákat, amelyek közt az Egyetemi Könyvtár élete évtizedeken át folyt. A valóság persze sok esetben törte át e kereteket, az idők folyamán számos módosításra volt szükség; ez azonban érthető, ha meggondoljuk, milyen hullámzó változásokat hoztak magukkal — minden konzervatív ellenhatás ellenére — a jozefinizmus emberöltőkön keresztül ható ideológiája, a lipóti kor forrongásai, a forradalom mindenek ellenére átszivárgó eszméi, a ferenci kor ezektől való szinte hisztérikus irtózása, a folyamatos hadműveletek és gazdasági válságok.

⁴ Az átköltözködtetésre SZALATNAI Rezső: *Kempelen Farkas és az Egyetem átköltöztetése Budára*. Bp. 1959. (Tanulmányok Budapest múltjából. 13. köt. 207—228. l. — Klny.: A budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 6.)

⁵ *Instituta Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis*. OL Htt. Lp. 1779. f. 16. p. 17. (EK 1779.). Részletesen foglalkozik vele BRUCKNER János: *A jozefinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár 1780—1784*. Magy. Könyvszle. 1956. 112—137. l. és PÁLVÖLGYI Endre: *Bretschneider és az Egyetem 1783. évi felülvizsgálata*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 1. 1962. Bp. 1962. 79—95. l.

⁶ PÁLVÖLGYI Endre: *Tárgyszókatálogos terve az Egyetemi Könyvtárban 1779—1845*. Bp. 1959. 8 l. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 5. — Klny. Magy. Könyvszle. 1958. 74. köt.)

A könyvtár külső formája, belső tartalma egyaránt gyökeresen más volt 1790-ben, mint 1779-ben. A budai Várpalota zárt, nehezen megközelíthető épület felcserélte a pesti ferences zárda épületével. Így közvetlen kapcsolatba került a lendületesen fejlődő balparti „főváros” életével. A szerzetesrendek feloszlatása, könyvvállományuk állami tulajdonba kerülése⁷ gigászi feladatokat rótt a szegényesen dotált, az energiákat személyeskedő acsarkodásokban fecsérlő, mégis hihetetlen precizitással dolgozó tudós könyvtárosok vállára. Az óriási tömegben a könyvtárba áramló könyvmennyiség befogadása, feldolgozása, szétosztása az Egyetemi Könyvtár, az akadémiák és iskolák és más intézmények között,⁸ a másodpéldányok árvereztetésének megindítása a felső határig igénybe vette a könyvtári erőket. Szinte csodálatos, hogy mindezek mellett megbízhatóan állományba tudták venni az Egyetemi Könyvtárba kerülő anyagot, s meg tudták vetni az új betűrendes kötetkatalógus alapjait. A könyvtár állománya megkétszereződött, értéke megsokszorozódott, és — bár elsősorban egyházi jellegű állomány beolvasztásáról volt szó — jellegében is átalakult, generalizálódott.

Ezt az új helyzetet vette figyelembe az a harmadik jogszabály, amely az Egyetemi Könyvtár életét korszakunkban megszabta. A *második Ratio Educationis*⁹ — bár végleges és alapjában reakciós formájában csak 1806-ban látott napvilágot — az 1790-es évek elején működött regnicoláris bizottsági munkálatokban gyökerezik. Szemben az 1777-i rendelet formai és tartalmi lazaságaival, külön fejezetben (pars III. sectio I.) foglalkozik a tudományos oktatás és kutatás segédeszközeivel: a könyvtárakkal, múzeumokkal, csillagdával, növénykertekkel, klinikákkal, vegytani laboratóriummal, bonctani intézettel, mezőgazdasági mintakertekkel és az Egyetemi Nyomdával. A könyvtári alfejezet (caput I.) első helyén már az Egyetemi Könyvtár szerepel, s a szöveg sokban átveszi az 1779-i szabályzat tartalmát: az alapos egyetemi képzés jó könyvtár nélkül elképzelhetetlen. A könyvtár állománya és szabályzata e célra alkalmas, megfelelő helyiségek létesítésére pedig megtörténtek az intézkedések (pium desiderium még két emberöltő számára!); a könyvtár mellett gazdag éremtár és kéziratár található. Igen magas igényeket támaszt a rendelkezés személyi vonatkozásban, megszabva a következő évtizedek személyi gyakorlatának elvi alapjait. Különösen sokat kíván az igazgatótól, aki minden könyvtár dísze, s akinek nemcsak a könyvtárakra kell gondot viselnie, hanem tudományos hírére-nevére is. Óvakodni kell, nehogy e tisztségre „in Re publica Literaria obscuri” emberek kerüljenek, akik méltatlanok az egyetem szellemi kincseihez. Az örök is csak tudós férfiak lehetnek; egyikük a történelmi segédtudományokat, másikuk a régészetet és éremtant adja elő az egyetemen.

A beszerzéssel kapcsolatban a *Ratio Educationis* az elmúlt évtizedek gyakorlatát rögzítette: az állománygyarapítást ne csak az igazgató szabja meg, hanem a karok véleménye; a beszerzendő művek jegyzékét a helytartótanács hagyja jóvá; a beszerzést az igazgató az Egyetemi Nyomda vagy más könyv-

⁷ A könyvtári abolitio magyar folyamatának teljes feltárása még nem történt meg. Részlet-kutatás PÁLVÖLGYI Endre: *Főúri és klerikális összefogás II. József könyvtári intézkedései ellen.* Bp. 1961. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 16. Klny. Tanulmányok Budapest múltjából 14. kötet.)

⁸ A folyamat iratanyaga a Htt., ill. az EK levéltárában és utóbbi kéziratárában (J. 98—107. sz. a.).

⁹ *Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem annexas.* Budae, 1806.

kereskedők útján bonyolítsa le. A desiderátumok összeállításának megkönnyítése érdekében az Egyetemi Könyvtár bocsássa a karok rendelkezésére a hírlapokat és folyóiratokat. A könyvtári rész zárómondatai az akadémiai és gimnáziumi tanári szakkönyvtárak felől intézkednek, azonban az Egyetemi Könyvtár szerepéről ezen a téren már nem tesznek említést. Ezzel lezárult az a rövid korszak, amikor a könyvtár a magyar tudományos könyvtári hálózat központja volt, illetve kellett volna lennie.

Hogyan töltötték ki az Egyetemi Könyvtár, a vele szemben megnyilvánuló igények és az igényeket kielégítő állami szervek a jogszabályok-alkotta kereteket? — ezt óhajtjuk vizsgálni a következőkben.

Könyvtárunk hosszú ideig volt az ország egyetlen nyilvános tudományos könyvtára. Ez a funkció különleges feladatokat rótt a vállára, amelyek fejlődését sok esetben megnehezítették. Második nyilvános könyvtárunknak, a SZÉCHÉNYI alapította *nemzeti könyvtárnak* 1802-i indulása kezdetben még nem könnyítette meg az Egyetemi Könyvtár helyzetét. Sőt: újabb nehézségeket jelentett. Az Egyetemi Könyvtár ugyanis 1791-ben a volt pálos kolostorban (a pesti teológiai szemináriumban) helyezte el saját, nagyrészt abolíciós eredetű teológiai anyagának nagy részét; ugyanott kapott szállást egyik írnoke is. 1803-ban — mivel az új országos könyvtárnak helyiségei még nem voltak — a helytartótanács elrendelte az Egyetemi Könyvtár által elfoglalt helyiségek kiürítését. Ezzel a könyvtár e szobákat véglegesen elvesztette.¹⁰ A kezdeti sűrűlódások után azonban a két könyvtár viszonya normalizálódott, a Nemzeti Könyvtár idővel az Egyetemi Könyvtár társává nőtt fel, s pl. a kötelespéldányszolgáltatás gyakorlati megvalósítása érdekében közösen szálltak sorompóba.

A könyvtár életét ebben a korban még csak kevésbé befolyásolta az *épület tulajdonjogának* később oly központi kérdése. A jozefinista kurzus elmúltával a ferences rend érvényesíteni óhajtotta ugyan igényeit, azonban kevés sikerrel. Más helyt foglalkoztunk¹¹ a rend 1802-i, 1807-i és 1814-i akcióival, amelyek során legutóbb a rend azzal a nem túlságosan gyakorlati és a tudományos érdekek iránt kevés megértést tanúsító javaslattal élt, hogy az Egyetemi Könyvtár költözzön a pálos épületben kiürített szobákba. Az Egyetem már ekkor is határozottan könyvtára mellett foglalt állást. KELEMEN Imre professzor, az ügy vizsgálatára kirendelt bizottság vezetője kijelentette, hogy bár az iratanyag hiányos volta miatt a kérdés jogilag nem dönthető el, a javasolt helyiségek könyvtári célra teljesen alkalmatlanok, arra más egyetemi gyűjteményeknek van szükségük.¹² Ezzel a kérdés minden zaj nélkül lekerült a napirendről.

A ferences rend igényével egyidőben, azzal bizonyos összefüggésben merültek fel a könyvtári *épület állapotával* kapcsolatos kérdések, előrevetve árnyékát a későbbi évtizedek súlyos nehézségeinek. Ezen a téren a felsőbb szervek nem tanúsítottak megértést. A tetőcsatornák rossz állapota nedvesedést okozott; a mennyezeti gerendázat korhadása a tetőzet beomlásával fenyegetett. Végleges megoldásként már ekkor felmerült egy új könyvtári épület létesítésének gondolata, azonban még a pillanatnyi bajok megoldása is elmaradt, jöllehet neves műszaki szakemberek (így THALHER József — TOLDI Ferenc későbbi apósa — és HILD József) közreműködését is biztosították. Az egyetlen szükségmegoldás

¹⁰ EK 1791—4—6 (Htt. Lp. 1791. f. 14. p. 23.). Htt. Lp. 1803. f. 12. p. 20. FK 1803—2—22.

¹¹ TÓTH András: *Haladás és reakció küzdelme az Egyetemi Könyvtár új épülete körül*. Magyar Könyvszle. 1955. 41—71. l.

¹² EK 1814—5—24 (OL Htt. 1814. 14. 553.) és OL Htt. Lp. 1814. f. 8. p. 233. és 330.

— a könyvtári nagyterem mennyezetének 10 oszloppal való alátámasztása — a közismerten szép látványt nyújtó teremkép művészi szépségét elrontotta.¹³ A legkeményebb aggodalmak tűzrendészeti szempontból merültek fel. Rossz kályhák, vékony tűzfal, elavult vasajtók és -ablaktáblák veszélyeztették a könyvtár értékeit. Komoly intézkedés itt sem történt.¹⁴ A könyvtári berendezés korszakunkban nem fejlődött. Elvértve merülnek fel adatok a nagyterem ablakközeinek polcozásáról, ugyanott könyvszekrények elhelyezéséről, a felső ablakközök polcozásáról, az olvasótermi asztalok viaszosvászon-borításáról. Ezek a kínjukban született megoldások a raktári szükségletet kielégíteni nem tudták: a 2—3 soros raktározást minden talpalatnyi hely kihasználásával sem lehetett elkerülni.¹⁵

A háborús események csak egyszer okoztak nyugtalanságot: 1805. november 17-én, Bécs elfoglalásának hírére, a kiemelkedő könyvtári értékeket két ládában a központi állampénztárral együtt rövid időre Eszékre szállították.¹⁶

A könyvtár egyébként Pest egyik legnagyobb nevezetessége volt, amelyet számos látogató keresett fel, s amelyről minden korbéli útleírás megemlékezik. Az 1786 óta rendszeresen vezetett vendégkönyv tanúsága szerint az érdeklődő látogatók száma az évi 190—200 körül mozgott.^{16a}

III. S z e m é l y z e t

Az Egyetemi Könyvtárban hosszú évtizedeken át nem változott a könyvtárosok száma. A XVIII. század nyolcvanas éveitől kezdve az igazgató (praefectus) mellett két könyvtárőr (custos), két írnok (cancellista) és egy szolga (famulus) látta el a már akkor is sokrétű könyvtári munkát. PRAY György és BRETSCHEIDER Henrik torzsalkodása a jozefinus kor végére megszűnt: PRAY egyedül maradt a porondon, azonban nem sokáig; 1790-ben nagyváradi kanonok lett, s hirtelen távozott a könyvtár éléről. November végén nevezték ki utódjává az osztrák és piarista GABELHOFER Gyulát, a theologia pastoralis tanárát.¹⁷ A választás nem volt szerencsés. Az abolíciós korszak még számos problémája várt megoldásra; erőskezü, elképzelésekkel rendelkező, pontos vezetőre lett volna szükség. GABELHOFER — aki különben a bécsi udvarnak a magyar szabadkőműves mozgalomba beszervezett besúgója volt, és mind professzori, mind könyvtárigazgatói kinevezését ezirányú tevékenységének köszönhette — nem rendelkezett e tulajdonságokkal. Amikor 1794 elején meghalt, egyéb jó emléket nem hagyott maga után, mint tökéletes pénzügyi fiaskót és szétzüllött irattárat. Mozgékony beszerzési rendszert akart kiépíteni, de teljesen figyelmen kívül hagyta a pénzügyi lehetőségeket, számolás nélkül vette át a pesti könyvkereskedőktől a különben értékes tudományos könyveket. Csupán KILIÁN 490 ft.-os,

¹³ OL Htt. Lp. 1813. f. 11. p. 20. EK 1814—3—8. OL Htt. Lp. 1817. f. 11. p. 23. és 28. EK 1817—3—19.

¹⁴ EK 1816—10—30. OL Htt. Lp. 1817. f. 8. p. 23.

¹⁵ EK 1796—4—5. OL Htt. Lp. 1804. f. 10. p. 151. EK 1810—7—3., 1817—7—14. 1818—8—25. 1820—8—1. 1820—8—10. A könyvtár igen szegényes berendezésének leltára olvasható az EK MSS J. 29. sz. vásárlási gyarapodási naplóban 484—5. l.

¹⁶ EK Prot. int. 1805—11—15.

^{16a} A vendégkönyvek: EK MSS J. 53.

¹⁷ EK 1790—11—26. Fizetése évi 800 ft., melyből 500 ft.-ot az irodalmi alap, 300 ft.-ot a nyomdai alap fizet. Besúgó szerepére, helyzetére a pesti életben BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*. 1—3. köt. Bp. 1952—1957. passim, különösen 1. köt. 498, 931. l.; 2. köt. 38. l.

két év óta rendezetlen számlával jelentkezett. A vizsgálat során kiderült, hogy negyedfél év alatt 3.365 ft-os deficit született évi 500 ft-os keret mellett. A helytartótanács elrendelte GABELHOFER személyes ingóságainak (velük könyveinek) elárvereztetését; azonban ezzel is csak a hiány fele térült meg. A különbözet 20 évig terhelte a könyvtár számláját. Könnyelműségének sajnálatos következménye volt, hogy utódait hosszú ideig túlságos szigorral ellenőrizték.¹⁸

Utóda, SCHÖNVISNER István, a neves régész lett, aki már 1790-ben pályázott az igazgatói állásra, de — az ekkor még igen élénk jezsuita-ellenes hangulat következtében — ekkor csak első űrnek nevezték ki. 1794. július 25-én kapta meg kinevezését. A kor haladó értelmiségi gondolkodói kinevezésében a jezsuita erők újabb térhódítását látták, mint ez HAJNÓCZY egy leveléből kitűnik.¹⁹ Korszakunk könyvtári története az ő és kitűnő első űre, SCHWARTNER Márton nevéhez fűződik. Az a kevés fejlődés, amelyet a politikai és társadalmi viszonyok lehetővé tettek, az ő akribisztikusan pontos, tudományos módszerességu könyvtári munkájuk eredménye. SCHÖNVISNER tudományos munkásságát itt nem értékelhetjük; az elismerés külső jele volt a bölcsészeti seniorátus. Az Egyetemi Könyvtár igazgatói számára lassan örökletessé váló váradi kanonoki stallum azonban reá is erősebb vonzást gyakorolt, mint a rosszul fizetett praefectura és professzura. Az egyetemi tanács már 1811-ben ajánlotta, azonban csak hét év múlva kapta meg a kinevezést. S amikor megkapta, egész korábbi életstílusával gyökeresen szakítva, egyik napról a másikra, feletteseinek engedélye nélkül hagyta ott pesti őrhelyét: 1818. augusztus 31-én, az ügyeket úgy-ahogy SCHWARTNER kezébe adva, postakocsiba ült, s kevés ingóságát magával vive Váradra utazott. Magatartására csak egy magyarázatot találhatunk: talán a halál közeldtét érezte (augusztus 8-án végre rendelkezett!), s ezért sietett az új életformába való átlépéssel. Alig egy hónap múlva már szomorú hír érkezett Váradról: a kitűnő tudós szeptember 26-án meghalt. Végrendeletében kéziratait a könyvtárra hagyta, s külön intézkedett a nála levő könyvtári könyvek visszajuttatása felől. Közel negyedszázados igazgatóságát csendes, elmélyült, rendszeres könyvtári munka, tudós és tudatos beszerzések, biztos könyvtári rend jellemezték.²⁰

Az egyetemi tanács SCHÖNVISNER lemondását nem fogadta el. Távozását önkényesnek minősítette s vicariusként SCHWARTNER Mártont, a neves historikust, a göttingai egyetem volt diákját bízta meg a könyvtár vezetésével. SCHWARTNER — aki történetírói munkásságával a nemzetközi tudományos életben is komoly nevet szerzett — már régi könyvtári ember volt: 1790—1794 közt másodőr, 1794—1818 közt első űr volt. Szaktudományos tevékenysége módszeres könyvtári munkával párosult; már űr-korában intézményessé tette a külföldi beszerzési lehetőségek, a bel- és külföldi antikvárcsarnok alaposabb feltárását. Foglalkozott a könyvtári szakmunka részletkérdéseivel (szakrendi elhelyezés, nagyságrend és számsor viszonya); ismerte és nagyra tartotta DENIS könyvtár-elméleti munkásságát, s gondoskodott a katalógusok korszerűsítése felől.²¹

¹⁸ A vizsgálatra: OL Htt. Lp. 1794. f. 9. p. 54., f. 12. p. 26. 39., 55., 76. GABELHOFER elárverezett könyveinek jegyzéke EK MSS J. 25. és 25/A. A deficit törlése OL Htt. Lp. 1814. f. 8. p. 87 és f. 11. p. 19.

¹⁹ 1790-es folyamodása EK 1790 s. d. Kinevezése OL Htt. Lp. 1794. f. 9. p. 200. (800 ft. fizetéssel.) HAJNÓCZY levele BENDA: *I. m.* 1. köt. 1067. l.

²⁰ Távozása EK 1818—8—31. Halála OL Htt. Lp. 1818. f. 11. p. 48. és 58. Végrendelete EK 1818 s. d. és 9—21.

²¹ EK 1818—1—24. és 1823—1—5.

Bár ehhez minden feltétellel rendelkezett, könyvtári életcélját, az igazgatóságot mégsem tudta elérni. Ennek egyedüli oka az volt, hogy nem az államvallás hitét vallotta. Amikor 1819-ben az igazgatói állásra kiírták a pályázatot, 10 pályázó közül a helytartótanács mindenkit megelőzve első helyen öt javasolta;²² — kinevezése mégis elmaradt. Hiába igyekeztek a sérelmet enyhíteni — kitűnő könyvtári munkája, tudományos tevékenysége, az „integritas vitae, morum suavitatis, affabilitas” elismeréseként — SCHÖNVISNER illetményeinek odaítélésével,²³ a vezetést nem kapta meg. Csak később derült ki, hogy miért nem? ALAGOVICH Sándor rozsnyói püspök gátolta meg már ekkor kinevezését csupán azért, mert véleménye szerint nem lehet protestáns igazgató kezére bízni azokat a kéziratok okiratgyűjteményeket, amelyek a magyar szabadságharcok oly számos emlékét őrzik; nem lehet, mivel a protestánsok dinasztia-hűsége eleve kétséges. Amikor 1822-ben a pályázat mellőzésével került újra sor az állás betöltésére, óvását sikerrel ismételte meg.²⁴ FEJÉR György kinevezése — bár állomáshelyét dícséretes megértéssel SCHWARTNER haláláig nem foglalta el — törést okozott az öregedő tudós lelkében: 1823. augusztus 15-én meghalt. Ezután FEJÉR megérkezéig VESZERLE József másodőr vezette a könyvtárat.²⁵

A könyvtár kis személyzetében az igazgató irányító tevékenysége mellett lényeges szerep jutott a két őrnek. Az 1779-i szabályzat óta magas követelményeket támasztottak velük szemben. Állásukkal egyetemi tanárság járt együtt, mindkettőnek magasfokú történettudományi képesítéssel kellett rendelkeznie. A fokozatos előlépések során a 400 ft. évi fizetésű másodőrök elérhették a 600 ft. fizetésű első őri, ezek pedig a 800 ft.-tal dotált igazgatói állást. Az első őri helyet korszakunkban 1790—1794 között SCHÖNVISNER István, 1794—1823 között SCHWARTNER Márton foglalta el. A másodőri helyen 1790—1794 között SCHWARTNER Márton, 1795—1799 között KATANCHICH Péter, 1799—1816 között STIPSICH Alajos Emmánuel, 1816-tól 1823-ig, első őri kinevezéséig VESZERLE József ült.

A neves régész KATANCHICH Péter — akinek egyik riválisa RÉVAI Miklós volt, s akit a már ismeretes személyzeti politika kényszerített kedvelt zágrábi professzorságának elhagyására — hamar munkaképtelenné vált. Miután a helytartótanács elutasította fizetésemelési kérelmét, elhatárolódott rajta a „morbus melancholicus”; mind professzori, mind könyvtári munkájában SCHÖNVISNERnek kellett helyettesítenie.²⁶ Utódja (STIPSICH) részére — leszűrve a szomorú eset következtetését — 600 ft. fizetést állapítottak meg. STIPSICH lelkiismeretesen végezte munkáját; ennek elismeréseként 1804-ben fizetését

²² OL Htt. Lp. 1819. f. 11. p. 6. A pályázók: KISS Pál lelkész, az ESZTERHÁZY-családnál nevelő, SZENT-IVÁNYI József lelkész, KEILL József lelkész, BIELEK József lelkész, KALOCSAY Gáspár lelkész, SZÜCS István egyetemi paptanár, GEDEON László váradi jogakadémiai tanár, NAGY Antal budai cenzor, VESZERLE József másodőr és SCHWARTNER Márton.

²³ OL Htt. Lp. 1819. 11. f. p. 48.

²⁴ WERTHEIMER Ede: *Fejér kinevezetése a pesti egyetemi könyvtár prefektusává (1822)*. Irod.tört.Közl. 1896. 431—433. l. TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatósága alatt*. Bp. 1959. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.) 2. l. (Itt téves a pályázat 1822-i dátuma!) ALAGOVICH 1819-i állásfoglalására Staatsrat 1821/480., ahol egy orvoskari pályázattal kapcsolatban az egyik evangélikus jelölt kinevezését az 1819. évi könyvtári pályázatra hivatkozással óvja meg. SCHWARTNER tudományos és közéleti szerepére legújabban DÜMMERTH Dezső: *Göttinga és a magyar szellemi élet*. Bp. 1962. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 15.) 16., skk. l. és Uő.: *Horvát István ifjúsága (Egyetemi élet Pesten a napóleoni időkben)*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve-i. 1. 1962. 179—199. l. passim.

²⁵ EK 1823—8—15.

²⁶ OL. Htt. Lp. 1798. f. 9. p. 145. és 1799. f. 9. p. 150., 212.

800 ft-ra emelték, azonban egy évtized múlva újra a régi mértékre csökkentették. Hogy miért, nem tudjuk; nem tudjuk azt sem, hogy ez a szokatlan eljárás mennyiben járult hozzá pár hónap múlva bekövetkezett halálához. Az őri hely egy évig üres volt; VESZERLE József csak 1816-ban került a könyvtárhoz a pozsonyi akadémia professzori székéből.

E rövid kitekintés is világosan mutatja, milyen nehéz sorsa volt a könyvtár tudományos személyzetének. Kettős állásukkal többletmunka járt; ezt nem honorálták megfelelően. Fizetésemelésért harcolniuk kellett; néha az elért eredmények is semmivé lettek. Ennek a politikának szinte természetes következménye volt a lelki betegség, a testi összeroppanás.

Éles határ választotta el egymástól az öröket és az *írnokok*at. Bár annak elvi akadályja nem volt, a könyvtár életében egyetlen egyszer fordult elő, hogy írnokból őr lett: 1781-ben KOVACHICH Márton György lett írnokból őrré. S arról is csupán egyszer tudunk, hogy rajta kívül írnok őri állásra pályázott volna. SZKICSÁK András volt ez, aki az 1815. évi pályázaton jelentkezett, s akinek az összes írnokok közt egyedül volt tudományos ambíciója. Az írnoki fizetések nevetségesen alacsony volta (300 ft.) mellett szinte csodálatos, hogy nem kísérté az írnokok pályáját még több egyéni tragédia és anyagi botlás.

Az első írnoki helyet 1786–1807 közt ROSSY Ferenc, 1808–1810 közt KUTSCHERFELD János, 1810 és 1841 között BIANCOVICH János foglalta el. A második írnoki álláson 1795-ig TÖMÖR József, 1795–1804 között JÄGER Mátyás, 1804–1822 között SZKICSÁK András, 1822 után SCHOENHERR Ferenc ült. Az írnokok végezték a könyvtári aprómunkát, a munka dandárát: a beszerzésekkel kapcsolatos számtalan jegyzék több példányban való leírását, az ügyiratok másolását, az olvasótermi felügyeletet, a raktári rend ellenőrzését. A pályázatok anyagából²⁷ képet nyerhetünk társadalmi származásuk felől: pénzügyi kistisztviselők, helytartótanácsai napidíjasok, katonai, uradalmi és bírósági alkalmazottak, egyetemi hallgatók óhajtották ezt a minimálisan dotált állást elnyerni. Anyagi panaszaik, a drágulással kapcsolatos kérelmeik mindennaposak; az egyiket pár nappal alkalmazása után „*gravi ob causa*” már el is kellett bocsátani. Előlépési lehetőségük nincs, annak ellenére, hogy ÜRMÉNYI szerint ez az állás kifejezetten alkalmas egy ambíciózus fiatalember tudományos előképzetére.

Az állandó anyagi gondok, a többször panaszolt „szolgasors”²⁸ következtében többen távoztak más állásba (az egyetemi irodára, az új nemzeti könyvtárba), ami a könyvtári munka technikai menetében okozott töréseket. Anyagi helyzetük egy esetben (1807) súlyos visszaélésre vezetett. A könyvtár egyik legrégebb alkalmazottja volt ROSSY Ferenc; az abolíciós munkálatok legszorgalmasabb munkása, a könyvtár nagy kötetkatalógusának íródeákja. Fizetésemelési kérelmét többször elutasították, csak 1803-ban hallgatták meg. Ez a 100 ft. azonban már nem tudta megállítani a lejtőn. ROSSY lopni kezdte a könyvtári könyveket. Az ügy egy raktárrevízió alkalmával derült ki. A vizsgálat megállapította, hogy ROSSY a leltárnaplót meghamisította, a könyvtári bélyegzővel azonos méretű saját bélyegzőjével bélyegezte felül a könyvtári tulajdonjelzést. Több száz forint értékű könyvből 80 ft-ra valót már el is adott. Házkutatás, letartóztatás, több hónapos vizsgálati fogság után a tárgyalás ROSSY elmebaját, beszámíthatatlanságát állapította meg. Szabadlábra helyezték, s a kárt a könyv-

²⁷ OL Htt. Lp. 1808. f. 11. p. 44., 1810. f. 11. p. 30.

²⁸ OL Htt. Lp. 1809. f. 11. p. 7., 1810. f. 11. p. 5.

tár igazgatójával és öreivel térítették meg, a köteles ellenőrzés elmulasztása miatt.²⁹

Még nyomorúságosabb körülmények között éltek a könyvtár *famulusai*, akik obsitos katonákból, egyetemi szolgálókból, mesterlegényekből rekrutálódtak. 1774—1808 között ROCSEK Ignác, 1808—1809 között CSERONKA András (az esküt szlovák nyelven tette le), 1809—1820 között MITKÓ János, 1820 után PINTÉR János végezte ezt a munkát: a könyvek reponálását, takarítást, fűtést, kézbesítést. ROCSEK fizetését — aki 20 gyermekéből életbenmaradt 10 gyermek nevelési gondját is viselte — 1798-ban emelték fel évi 150 ft-ról 250 ft-ra, majd — nem sokkal halála előtt 300 ft-ra. Özvegye évi 50 ft. kegydíjat kapott. Utódja 200 ft-tal állt munkába. Munkarubát csak 1812-től kaptak, tűzifailetményben nem részesültek. MITKÓ Jánost 1820-ban, 11 évi szolgálat után bocsátották el, mivel mint „corpore et animo fractus” szolgálni képtelen. Napi 8 krajcár kegydíjat kapott.³⁰

Rendkívüli alkalmazásra negyedszázad alatt egyszer került sor: 1795-ben ideiglenes írnokként, havi 15 ft-tal BAKOSS Mihály állt munkába, az abolíciós maradványok felszámolására.³¹

Látjuk: nem volt megnyugtató a könyvtárosok életformája. Társadalmi állásuktól függetlenül súlyos anyagi gondokkal küzdöttek, melyeket csak növelt a háborús drágulás, a pénz értékének katasztrofális romlása, majd az 1811-i devalváció, amely a fizetések összecsúszását is ötödére szállította, de az értékromlást megállítani nem tudta. Természetesen nem az említett nehézségek jellemzik elsősorban a kor könyvtárosi munkáját, azonban mégis feltűnő, hogy éppen ekkor észlelhető — tudós könyvtárostól szolgálóig — a szellemi törések gyors halálózások, többszöri visszaélések sorozata. A kielégítetlen kérések (fizetés-emelés, lakbér, tűzifa, különmunka jutalmazása) elutasítását a kicsiny kedvezmények csak elvéve orvosolták. A könyvtári gárda becsületére szolgál, hogy ilyen körülmények között úgy végezték munkájukat, ahogy végezték.

IV. Állománypótlás

Az Egyetemi Könyvtár működésével kapcsolatos 1774. évi alaprendelet évi 500 ft-ban szabta meg az évi rendes beszerzési keretet. Ez volt évtizedekig az az összeg, amelyre a könyvtár biztosan számíthatott. Az 1811. évi pénzügyi intézkedések során ezt az összeget évi 1500 ft-ra emelték fel, majd a stabilizáció eredményeként 1813-ban hosszú időre véglegesen 1000 ft-ban állapították meg úgy, hogy azt fele-fele arányban az egyetemialap és az Egyetemi Nyomda bocsátja rendelkezésre. Kezdetől fogva nyilvánvaló volt, hogy a rendes keret módszeres gyarapításra nem elegendő. 1796-ban úgy intézkedtek,³² hogy a rendkívüli igényeket külön kérés alapján engedélyezik. Ezt az engedékenységet azzal magyarázhatjuk, hogy a könyvtár az abolíciós anyag másodpéldányainak (később részletesen ismertetendő) árveréseiből jelentős összegeket fizetett be az állampénztárnak. A könyvtár ezekben az években, egész a devalvációig nem is panaszkodhatott: szinte minden igényét szó nélkül kielégítették. Komoly tételek is

²⁹ EK Prot. Int. 1807—5—8., 6—24., 7—14., 1808—1—8.

³⁰ A famulusokra von. lényeges adatok: OL Htt. Lp. 1798. f. 12. p. 11. 1801. f. 9. p. 156. 1807. f. 11. p. 69, 71. — 1808. f. 8. p. 135. EK 1810—4—17, 1816—12—10, 1820—7—14.

³¹ OL Htt. Lp. 1795. f. 12. p. 13.

³² EK 1796—12—13.

szerepeltek, évi 1000—3000 ft-os összegekkel. Csupán egyszer, 1799-ben kapott formális intést a könyvtár, mert az évi keretet engedély nélkül kétszeresen túl lépte.³³ 1813 után azonban mereven ragaszkodtak a felsőbb szervek a keret összegéhez.

Egy 1822-ben készült kimutatásból³⁴ tudjuk, hogy 1774—1821 között beszerzésre összesen és kerekén 30 500 ft-ot kapott a könyvtár, amelyből 3000 ft-ot a tanulmányi alap, 10 500 ft-ot az egyetemi alap és 17 000 ft-ot az Egyetemi Nyomda fizetett. Ez évi átlagban 650 devalváció előtti forintot jelentett. A beszerzés lebonyolításának kereteit 1792-ben alakították ki.³⁵ A helytartótanács megállapította, hogy a könyvtár eltért az 1779-i szabályzattól. Nem vette figyelembe a kari desiderátumokat, s így beszerzése helytelen utakon jár. A helytartótanács szerint a beszerzendő művek elvileg három csoportba tartozhatnak: *a)* amelyek egy tudományos könyvtárban feltétlenül szükségesek, *b)* amelyek az oktatómunkában nélkülözhetetlenek és *c)* amelyek „sine dedecore” a könyvtárból nem hiányozhatnak. A könyvtárban felesleges beszerzések mellett hiányok állapíthatóak meg. A jövőben elsősorban a kari kívánalmakat kell figyelembe venni; ezeket az igazgató saját javaslataival kiegészítheti, azonban a végső beszerzési engedélyt a helytartótanács adja meg. A rendelet körül zajló vita során GABELHOFER a kari kívánalmak éves rendszerét kifogásolta, mint amely lehetetlenné teszi a friss anyag beszerzését, gyógymódok, orvosságok időben való ismertetését. GABELHOFER előadta, hogy beszerzéseiket belső tanácskozásokon beszélték meg, a professzoroknak a könyvtárhoz közvetlenül beadott javaslatai alapján. A helytartótanács nem fogadta el érvelését, s csupán annyi könnyítést engedélyezett, hogy a kari kívánalmakat félévenként kellett elkészíteni. Ez politikai kérdés volt: így óhajtották a beszerzések ellenőrzését biztosítani. A jegyzékeket Szt. György és Szt. Mihály napján kellett beadni; a professzorok támogatására az Egyetemi Könyvtár köteles volt (1805-től négy példányban!) körözni a lipcei könyvvásárok jegyzékeit.³⁶ Pár év múlva viszont a professzorok maximalista igényeit kellett korlátozások közé szorítani.

Az 1811. évi pénzügyi intézkedések megszorításokat hoztak magukkal.³⁷ A felemelt keretet csak hiányok pótlására, folytatásos művek beszerzésére volt szabad fordítani; árverésen történő külön beszerzésre előzetes engedélyt kellett kérni. Az intézkedés javasolta, hogy a könyvtár inkább a jelentős, összefoglaló és drágább műveket szerezzze be, az olcsóbb, monografikus műveket a professzorok vásárolják meg kézikönyvtáruk számára. Nehézséget okozott az is, hogy a keret felemelésekor nem szabták meg, hogy az összeg a konvencionális vagy az annak ötszörösét jelentő bécsi értékben számítandó-e? Természetes, hogy ekkor jelentkeztek első ízben rendszeresen a hiányokat panaszló egyetemi oktatók.

A *beszerzés módozatai* terén változatos lehetőségek álltak a könyvtár rendelkezésére. *Vétel* útján a rendes és rendkívüli beszerzési keretek, az árverési jövedelmek bizonyos hányada erejéig történtek a vásárlások, túlnyomórészt pesti könyvkereskedőtől s kisebb részben hazai vagy külföldi árveréseken. GABELHOFER igazgatása alatt — a teljes pénzügyi irrealitás következtében —

³³ EK 1799—12—3.

³⁴ OL Htt. Lp. 1822. f. 11. p. 3.

³⁵ OL Htt. Lp. 1792. f. 12. p. 13, 20, 23.

³⁶ OL Htt. Lp. 1797. f. 12. p. 31. (EK 1797—12—5). Htt. Lp. 1798. f. 12. p. 9. A kari desiderátumok szerkesztői közül kiemelendő WINTERLE jelentős kémiai igénye (219 mű), Szűts modern filozófiai igénye és SCHÖNVISNER szerény, de válogatottan értékes jegyzéke.

³⁷ EK 1811—2—19, 1813—2—16, 1814—4—19.

szélesre nyílt a beszerzéseknek ez a kapuja. A könyvkereskedők között a pesti KILLÁN, WEIGAND, STROHMAYER, a pozsonyi LÖW, a bécsi WAPPLER és GRAEFLER szerepeltek a jegyzékeken. A könyvtár megbízottja bécsi és lipcsei árveréseken volt jelen. Számos eladásra kerülő magánkönyvtár anyagával gazdagodott az állomány, így többek között az esztéta WERTHES, a jogász STUR és a történész KOPPI Károly könyveivel. Egyszóval — a kereteket sokszorosan és engedély nélkül túllépve — úgy történt a vásárlás, mint ahogy megfelelő ellátás esetében történnie kellett volna.³⁸ Különösen érdekesek TÖMÖR József írnok levelei, amelyekben — az 1792-i koronázásra menet — bécsi árverési tapasztalatairól számol be. 200 ft-ot kapott a bécsi LUZ-cég árverésén történő vásárlásra. Érdekes műveket vett meg (pl. FABRY 130 kötetes *Staats-Kanzley* sorozatát 40 ft-ért, RETZ kardinális emlékiratait 1 ft 56 kr-ért). Jelzi, hogy igen nagy a vásárlókedv, „caeca prodigialitas” észlelhető, a 200 ft. alig ér valamit. A legmagasabb árakat az elzevierek és a klasszikus auktorok kiadásai érik el; a legnagyobb vásárlók a császár és HÖRLING könyvkereskedő. Ki kell tanulni az árverési fortélyokat, személyi kapcsolatokat kell létesíteni és teljes felhatalmazással kell elindulni, — mivel könnyebb a Hesperidák almáját megszerezni, mint Bécsben jó könyvet olcsón kapni.

GABELHOFER túlságosan is mozgékony beszerzési politikája — mint tudjuk — botránnyal végződött. A következő szigorú ellenőrzés a szélesre tárt kapukat szinte teljesen bezárta. SCHWARTNER Márton agilitásának köszönhetette a könyvtár, hogy ennek ellenére sem szakadtak meg az ez irányú kapcsolatok. SCHWARTNER különleges beszerzési utakat igyekezett nyitni. Megbízottaiként szerepelnek PAFFIUS lemergi, BINZ bécsi, KAYSER augsburgi és TRÖTSCHER grazi könyvkereskedők. A londoni Akadémia kiadványait egy oda utazó magyar katonatiszt útján próbálja beszerezni; egy ismeretlen gróftól arra kér, hogy egy árverésen birtokába jutott bibliát ajándékozzon a könyvtárnak, amely biztosítja a közhasználatot. LENHOSSÉK Mihályt is megbízza bécsi árverésen való vásárlással, majd 1821-ben javasolja, hozzon az egyetemi tanács határozatot, amely a jelenlegi és jövőendő professzorokat arra kötelezi, hogy végrendeletükben valamit (kézpénzt, kéziratokat, a könyvtárból hiányzó könyveket) hagyjanak a könyvtárra. Ezt kívánja a „pietas debita” aziránt a hatalmas, pénzben ki nem fejezhető könyvkincs iránt, amelynek a professzorok elsőrendű haszonélvezői. Ugyanekkor — elsőként — felveti a könyvtári célra fordítandó beiratkozási díj gondolatát is.³⁹

Az anyagi gondok találékonnyá tették a könyvtár felelős gazdáit. Minden lehetőségét megragadták az olcsó beszerzésnek, néha bizony túlzásba is mentek ezen a téren. Így pl. amikor HOCHMEISTER szebeni könyvkereskedő jelezte, hogy megküldött katalógusából saját kiadványait ingyen adja a könyvtárnak, SCHWARTNER csak *ezekből* válogatott 66 ft. értékben, s egyebet nem vásárolt.⁴⁰

Külön problémát jelentett a *folyóiratok* beszerzése, éppen a folyamatosság miatt. A professzorok ragaszkodtak a folyóiratok körözéséhez, szakmai fejlődésük és kíváncsiak összeállítására miatt. Az előfizetés és körözés rendjét — miután előzetesen a könyvtár sokat panaszkodott a körözés során elveszett példányok miatt — 1815-ben, a szigorú gazdálkodás korának elején szabályozták. Négy

³⁸ OL Htt. Lp. 1792. f. 12. p. 13. Tömör levelei EK 1792 s. n. (8–26, 9–28).

³⁹ EK 1795–1–8, 1808–6–10, 1815–5–11, 1816–2–4, 1816–4–26, 1817–6–9 és 21, 1819–9–1. SCHWARTNER javaslata EK 1821–5–5 (ezzel felsőbb szervek nem foglalkoztak!).

⁴⁰ EK 1821–6–29.

politikai (*Österreichische Kaiserliche Wiener Zeitung, Österreichischer Beobachter, Allgemeine Zeitung, Hazai Tudósítások*) és kilenc szakirodalmi jellegű külföldi periodikum előfizetését rendelték el. Az előfizetés díját részben a könyvtár, részben az Egyetem fizette. A fentiekén kívül járt még előfizetésre az *Ofner Zeitung*, a salzburgi orvosi szaklap és ingyen a *Nova Posoniensia*. A rendelet szerint a szaklapokat csak kötés után szabad körözésre bocsátani. — Az alaprendelet idők folyamán kissé módosult. 1821-ben az előfizetett periodikumok köre kibővült (*Tudományos Gyűjtemény, Bibliotheca Italiana, Hamburger Politisches Journal, Literaturzeitung für katholische Religionslehrer, Katholisches Journal*), azonban sem mennyiségileg, sem minőségileg nem érte el azt a mértéket, amelyet az 1820-i összbirodalmi sajtóbehozatali rendelet lehetővé tett volna.⁴¹ E rendelkezés szerint ui. a bécsi főpostahivatal „Hauptzeitungsexpedition”-ján keresztül külföldről 30 politikai (4 angol, 7 francia, 2 olasz, 17 német) és 30 szakirodalmi (3 francia és 27 német) periodikum, — belföldről 24 politikai és 23 szakirodalmi lap lett volna rendelhető. A Habsburg abszolutizmus hazánkban is érvényesített művelődéspolitikai elveinek kötött irányvonala mellett az előfizetési árak szintje is indokolja, hogy az Egyetemi Könyvtár miért nem használta ki a lehetőségeket. A *Times* évi előfizetési díja ugyanis 900 ft. volt, amihez 18 ft. portókölség járult.

A beszerzés másik, nemrégén megnyílt forrása a *kötelespéldányok* szolgáltatása volt. E kérdés magyar vonatkozásait, kezdeti stádiumának az Egyetemi Könyvtárral való kapcsolatait máshelyt részletesen ismertettük.⁴² Megállapítottuk, hogy a magyar kötelespéldányszolgáltatás kiindulópontját alkotó 1780-i rendelet — amely az egész országra kiterjedően az Egyetemi Könyvtárnak kötelespéldányjogot biztosított — nem cenzúra-jellegű volt, hanem kifejezetten tudománypolitikai célt szolgált: közgyűjtemény, mégpedig az ország akkor egyetlen állami tudományos könyvtára részére óhajtott tudományos példányt biztosítani, s ezt a szolgáltatást kifejezetten tudományos célhoz (az Egyetemi Könyvtár tervezett tájékoztató bibliográfiai funkciójához) óhajtotta kötni.

A jozefinizmusnak ez a szép elképzelése sem úgy valósult meg, mint azt tervezői elképzelték. A lebonyolítás bürokratikus módja, a helytartótanács rendetlen ügyintézése, a kiadók és nyomdák nem egyszer rendi-politikai mezbe öltöztetett üzleties önzése következtében a beszolgáltatás aránya rossz volt, s rossz is maradt. Hiába újította meg a helytartótanács egyre szigorúbb hangnemben az alaprendeletet (1793, 1804, 1807), hiába erősödött meg a könyvtári hadrend 1802-ben a nemzeti könyvtárral, az eredmény nem változott. Olyan neves nyomdák sem ismerték fel az intézkedés jelentőségét, mint pl. az Egyetemi Nyomda, a pozsonyi LANDERER és mások. A legnagyobb nehézséget az okozta, hogy a példányok nem közvetlenül kerültek a könyvtárba, hanem a helytartótanácsi iroda útján. Az iroda kezdetben számolatlanul, később súlyra küldte a példányokat. Sok példány csonkán érkezett a könyvtárba (metszetes művek, térképmelléletek). Több kiadványfajta (pl. megye- és országgyűlési kiadványok) beszolgáltatását csak hosszú kérvényezéssel lehetett elérni.

Mindezek ellenére a kötelespéldányrendeletek jelentős mértékben járultak hozzá a könyvtár gazdagodásához. Mutatja ezt az is, hogy a könyvtár 1780-tól

⁴¹ EK 1815—42—12. Az új szabályozás EK 1821—1—30. Az összbirodalmi rendelet EK 1820—2—29.

⁴² TÓTH András: *A kötelespéldányszolgáltatás története Magyarországon*. Sajtó alatt a *Könyvtörténeti tanulmányok* (A magyar könyv 2.) c. kötetben. (A kötet késedelmes megjelenése miatt a tanulmány kézírata megtekinthető az EK kézirtárában.)

két gyarapodási naplót vezetett: egyet a vásárlásokról s egyet a kötelespéldányokról.

E naplók alapján — bár adataikat év végén nem összegezték, s a könyvtár évi statisztikai jelentést ekkor még nem készített — becslési adatok állapíthatók meg a vásárolt és a kötelespéldányból származó művek számát illetően. Az 1793—1825. évek között vezetett kötelespéldánynapló szerint e forrásból évente mintegy 100 mű, az 1786—1842 között a vásárlásokról vezetett napló szerint e forrásból évente mintegy 150 mű került a könyvtár állományába, ami kötetszámban összesen kb. évi 400 kötetnek felel meg. A gyarapodásnak ez a mértéke hosszú évtizedeken keresztül állandó maradt. Tudjuk, hogy 1819—1844 között az összes szaporulat 8757 kötet volt, ami évi átlagban 350 kötetnek felel meg.⁴³

Az *ajándékok*, *hagyatékok* különösen értékben voltak jelentősek. Időben és értékben elsőnek kell említeni az Egyetemi Könyvtár ma is egyik legnagyobb értékét, a *Kaprinay-féle kéziratgyűjteményt*, amely 1790 elején került a könyvtár tulajdonába. A gyűjteményt korábban a kamarai levéltár őrizte, mivel az ez irányú gyűjtés megindítása és finanszírozása KOLLONICH Lipót nevéhez fűződött. Az Egyetem formális árat adott a gyűjteményért: a vallásalapnak 500 ft-ot 1000 elmondandó mise fejében. A köz- és birtokjogi szempontból jelentős, sok (akkor még kényes természetű) adatot tartalmazó köteteket a fiskus csak komoly megkötésekkel bocsátotta közgyűjteményi kezelésbe. Kikötötte, hogy a kéziratok használata következtében sem az államkincstárt, sem magánosokat kár nem érhet; erről a mindenkor igazgatónak és öröknek reverzális kellett adniuk. Az anyag kutatását csak a reverzalist aláíró tisztségviselő jelenlétében volt szabad megengedni. PRAY és társai csak részfelelősséget vállaltak: kivették a reverzális hatálya alól azokat az iratokat, amelyeket mások már korábban használtak. A kutatás elé számos akadályt gördített a fiskus. Amikor pl. KOVACHICH Márton György *Vestigia comitiorum* c. művéhez gyűjtött adatokat, a királyi jogügyi igazgató (a MARTINOVICS-perben oly visszataszítóan szereplő NÉMETH János) a kutatást nem engedélyezte, mivel nem volt biztos benne, hogy vajon a használatra kért iratok politikai szempontból nem veszélyesek-e? KOVACHICH erre elállt kérésétől, amelyet csak 1798-ban ismételte meg, akkor már sikerrel. Nemcsak KOVACHICH-csal szemben nyilvánult meg bizalmatlanság. BATTHYÁNY Ignác erdélyi püspök is óhajtotta használni a gyűjtemény egyes iratait. A helytartótanács előzetesen bekérte azok jegyzékét, majd az engedélyt csak úgy adta meg, hogy a kiadás során a birtok- és határnevek nem említhetők. Itt a kérdésnek inkább magánjogi vonatkozásai kerültek előtérbe. — GABELHOFER a reverzális aláírását megtagadta, mivel az anyag nagy része akkor még PRAY-nál volt, azokat nem vette át, s azokról már számos másolat készült. Aggodalmai indokoltak voltak: a gyűjtemény csak 1796. június 27-én került — „paucis exceptis” — a könyvtár valóságos birtokába, a Hevenesy-gyűjteménnyel együtt.⁴⁴

Ugyanebben az évben került a könyvtár tulajdonába egy másik értékes gyűjtemény is, ZICHY Miklósné BERÉNYI Erzsébet hagyatéka, amelyet az örök-hagyó 1790-ben kelt végrendelete biztosított a könyvtár számára. A kitűnő álla-

⁴³ Vásárolt könyvek jegyzéke 1779—1842 évközből EK MSS J. 29. sz. a. Kötelespéldányok jegyzéke 1793—1825 évközből uo. J. 44. szám alatt. Az 1819—1844 közötti adatokra Tóth András: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján*. Tanulmányok Budapest múltjából. 11. Bp. 1956. 253. l.

⁴⁴ Az Egyetemi Könyvtár nagy kéziratgyűjteményeiről legújabbban Tóth András: „*Holt*” *kéziratgyűjtemények élete*. Magy. Könyvszle. 1958. 42—50. l. A gyűjtemény átadására OL Htt. Lp. 1790. f. 18. p. 2, 42, 59. KOVACHICH kérése uo. p. 48. BATTHYÁNY kérése uo. p. 84. és 89.

potban levő, művészi kötéssel ellátott kötetek nagy értéket jelentettek, sokáig — egész az új épületbe való költözésig — külön szekrényekben foglaltak helyet. Külön érdekessége e hagyatéknek, hogy benne több olyan kötet is véglegesen állami tulajdonba került, amelyeket a kiscelli trinitárius szerzetesek úgy akartak megmenteni rendjük feloszlatása alkalmával, hogy azokat ZICHYNÉ magánkönyvtárába szállítottak át.^{44a}

TRNKA Vencel orvosprofesszor tudománytörténeti és politikai szempontból igen érdekes könyvtára 1791-ben került a könyvtár birtokába.⁴⁵ Összetételben, értékben igen jelentős volt WINKLER Mihály gödrei plébános hagyatéka, — jóllehet az adományozó meglehetősen maradi politikai nézeteinek köszönhette a könyvtár e komoly értékeit. WINKLER 1802-ben, a szerzetesrendek restaurálása alkalmával, afeletti örömeiben adta a könyvtárnak, hogy az uralkodó „eltávoztva a világi professzorokat, az irodalom oktatását újból csak a szerzetesekre bízta”. 1917 régi pénzből álló gyűjteményét (17 arany és 327 ezüst éremmel) hét kézírral együtt adta az Egyetemnek. E kézíratok egyike a *Winkler-kódex* néven ismert, 1506-ból származó magyar nyelvemlékgyűjtemény, amely ma is a könyvtár egyik értékes darabja.⁴⁶

1809-ben újabb értékes anyaggal gazdagodott a könyvtár: JÓZSEF nádor — a Nemzeti Könyvtárnak adott hungaricumok kivételével — magánkönyvtárát az Egyetemi Könyvtárra hagyta a tulajdonjog haláláig való fenntartásával és azzal a kikötéssel, hogy a forradalmi politikai irodalom számos termékét is tartalmazó könyvtárat zárt szekrényekben kell elhelyezni, s hogy anyagát csak az egyetem tanárai használhatják. Bár pár év múlva a nádor 11 ládányi könyvet visszavett, s azok csupán halála után kerültek újból a könyvtárba, az ajándék így is nagy értéket jelentett.⁴⁷ Ki kell még emelnünk RAUSCH pozsonyi kanonok kézíratos hagyatékát, KITAIBEL Pál műszerekből és díszoklevelekből álló hagyatékát, TUMPACHER József kanonok 500 kötetes, külön exlibris-szel ellátott hagyatékát, LENHOSSÉK Mihály professzor fiziológiai művekből álló ajándékát, valamint KULCSÁR István ajándékát, aki a *Hazai és Külföldi Tudósítások* egy teljes sorozatát adta a könyvtárnak.⁴⁸

Ha az állománygyarapítás részletes elemzése — a gyarapodási jegyzékek és a termés összevetése alapján — jelenlegi lehetőségeink mellett nem is végezhető el, pár érdekesebb beszerzés ismertetése bizonyos képet nyújt a könyvtári szerzeményezés célja és lehetőségei felől. 1790-ben értékes természettudományi művek beszerzésére került sor: SCHÖNBAUER professzor megbízást kapott az egyetemi múzeum katalógusának elkészítésére; ehhez számos segédkönyvre volt szüksége.⁴⁹ 1801-ben külön tanácsi engedélyre volt szükség a közismert KITAIBEL—WALDSTEIN-féle botanikai mű beszerzéséhez.⁵⁰ Hosszas tárgyalások előzték meg 1815-ben a francia *Encyclopédie Méthodique* beszerzését. A nagy lexikális művet SCHÖNVISNER az orvosi kar javaslatára helytartótanácsi engedéllyel rendelte meg. Az ügy megjárta az uralkodó íróasztalát is, aki éppen párizsi

^{44a} A ZICHY-féle könyvanyag történetét — ezzel az abolíció számos részletkérdését — feldolgozta PÁLVÖLGYI Endre a 7. jegyzetben idézett tanulmányában.

⁴⁵ EK 1791—8—5. Jegyzéke EK MSS J. 26.

⁴⁶ OL Htt. Lp. 1802. f. 9. p. 156., 1804. f. 10. p. 133, 175. A *Winkler-kódex* kézirattári jelzete EK Cod. Hung. 2.

⁴⁷ EK 1809—6—20., 1813—11—26.

⁴⁸ RAUSCH EK 1817—4—24. KITAIBEL 1818—4—14. TUMPACHER 1821—12—29. LENHOSSÉK 1822—2—21. KULCSÁR 1823—1—15.

⁴⁹ OL Htt. Lp. 1790. f. 18. p. 55. és EK 1790—8—27.

⁵⁰ EK 1801—10—27.

tartózkodása alatt adta meg a „placet”-ot. A mű hirdetett ára 1700 ft. volt; mire 1816 májusára megérkezett, a kifizetendő összeg a szállítási költségekkel együtt 2500 ft-ra emelkedett. Kiragadott példáink jól mutatják, hogy a könyvtár az anyagi lehetőségek határain belül igyekezett pótolni hiányait. Hogy ez az igyekezet mennyiben járt sikerrel, mutatják többek között LEYRER József pesti könyvkereskedő nyomtatásban is megjelent elismerő sorai. LEYRER Pest városát ismertető kis munkájában több lapot szentel a könyvtárnak, s különösen beszerzési politikájával foglalkozik részletesen. Jelzi, hogy a könyvtár csak azokat a műveket szerzi be, amelyekre a tudományos kutatás és oktatás szempontjából szükség van. Nem óhajt tehát egy mindent gyűjtő „Universal Bücher Magazin” lenni, mivel tudja, hogy a teljességet úgy sem lehet elérni, s a józan határok mellőzése lehetetlenné tenné a könyvtár funkciójának egészséges gyakorlását. A könyvtár így — mellőzve a kicsinyes büszkélkedést — a tudományos képzés nagy, humánus célját tudja szolgálni. Ha úgy gyarapítják a jövőben is, mint eddig, hasznos és rendezett közkincese marad az országnak.⁵¹

Érdekes, hogy ugyanakkor, amikor több esetben került sor természet-tudományi művek pótlására, a takarékosagra való törekvés elsősorban a társadalmi tudományok vonalán nyilvánult meg. Így pl. 1793-ban, amikor HALICZKY professzor WIELAND legújabb („letzter Hand”) kiadásának beszerzését kérte, még a különben nagyvonalú GABELHOFER is elutasította a kérést azzal, hogy a tudományos eredmények nem a több száz forintos luxuskiadásoktól függenek; a könyvtár egy kitűnő 1784-i kiadással már különben is rendelkezik. 1799-ben DE TRULLE kanonok akarta könyvtárát az Egyetemi Könyvtárra „rásózni”, hogy így kárpótlást kapjon elvesztett beneficiumáért. A 12 000 ft-ra tartott gyűjteményt a könyvtárosok 3000 ft-ra becsülték, s megállapították, hogy javarésze megvan a könyvtárban; a hiányzók — ez jellemző a magyar tudományos élet akkori hivatalos beállítottságára! — francia és olasz nyelvűek, s ezért Pesten kevésbé keresettek. SCHÖNVISNER szakvéleménye alapján a helytartótanács elállt a vásár erőszkolásától.⁵²

A szerzeményi jegyzékeket a könyvtárnak évente fel kellett terjesztenie a helytartótanácsnak; ott azok rendszerint intézkedés nélkül kerültek irattárba. Néha azonban megszólalt velük kapcsolatban a *politikai cenzúra* is. Korszakunkban az 1790-i általános cenzúrarendelet szabta meg azt, hogy milyen kül- és belföldi könyvek olvasása volt tilos, volt megengedett vagy feltételesen megengedett.⁵³ A rendeletet a politikai viszonyoknak megfelelően hol enyhébben, hol szigorúbban alkalmazták. Könyvtári vonatkozásban a rendelettel kapcsolatban számos tennivaló akadt. A kormányzatszervek rendszeres jegyzékekben közölték a könyvtárral a tilos vagy feltételesen engedélyezett művek jegyzékét; ezeket a könyvtár kötetes jegyzék formájában is vezette. A jelzett művek megletét ellenőriznie kellett, időnként külön jegyzékeket kellett készítenie az állományában levő tilos anyagról.

⁵¹ EK 1815—6—15, 11—7, 12—10, 12—18, 1816—5—18, 21, 26. OL Kancelláriai lt. 1815/564 és 6030. A szerzeményezés értékelése LEYRER, Joseph: *Die Stadt Pest und ihre Gegend in Briefen von einem Fremden*. Pest, 1803. 52—54. l.

⁵² EK 1794 (1793—12—28), 1799—12—3. OL Htt. Lp. 1800. f. 12. p. 4.

⁵³ A cenzúrakérdésre általában SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800—1830*. Bp. 1938. és Uő.: *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II.* Bp. 1958. — A sajtó vonatkozásában GORIUPP Alice: *A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján*. Magy. Könyvszle. 1944. 19—34. l.

Az 1790. évi rendelet szövege EK 1790—9—13. és Prot. Int. 1790—10—22. — A periodikusan érkező jegyzékek az EK levéltárában (EK MSS J. 156.), a kötetes összeállítások EK MSS J. 79. sz. alatt.

Esetenként a helytartótanács külön intézkedett bizonyos kiadványok ügyében. Ellenőrizték — az éves beszerzési jegyzék alapján — a könyvtár új szerzeményeit. 1799-ben RETALLER Mátyás váradi kanonok, cenzor, az előző évi beszerzésekkel kapcsolatban tett megjegyzéseket, s jelezte, hogy a könyvtár tilos vagy gyanús műveket szerzett be. A tilos művek közül KANT *Tugend und Rechtslehre* és *Sämtliche kleine Schriften* c. műveit, SCHRÜCK egyháztörténetét és az *Allgemeine Literaturzeitung*-ot kifogásolta; gyanúsaknak vélte SCHLÖZER műveit és ENGEL magyar történetét. Pár hónap múlva a professzori desideratumokról mondott véleményt, s négy művet kifogásolt. A helytartótanács ennek nyomán óvatosságra intette az Egyetemet, s jelezte, hogy az Egyetemi Könyvtár tilos könyvet csak akkor vásárolhat, ha arra a helytartótanács előzetes engedélyt adott. 1801-ben ugyanezen az alapon tiltotta meg többek között KANT (*Streit der Fakultäten*) és FICHTE (*Wissenschaftslehre*) egyes műveinek beszerzését.⁵⁴

V. Könyvtárhasználat

A cenzúrával kapcsolatos kérdések átvezetnek a könyvtárhasználat területére. Elvi szempontból itt is a helytartótanács szabta meg a vonalat. 1791-ben pl. PRAY Györgynek is külön engedélyre volt szüksége ahhoz, hogy a könyvtár teljes anyagát használhassa. Ugyanekkor az egyetemi tanácsnak tudomására jutott, hogy a könyvtár nem elég óvatos az ifjúságnak kiadott művek ellenőrzése terén. Ezért szigorúan elrendelte, hogy a könyvtár ne adjon ki szabad olvasásra oly műveket, amelyek az erkölcs, a fegyelem és a vallás gyengítésére alkalmasak. Az Egyetemi Könyvtár iktatókönyvének egy szerény bejegyzése utal csupán arra, hogy a „tant de bruit” MONTESQUIEU *L'esprit des lois*-ja miatt tört ki: valaki szükségesnek vélte jelteni, hogy ehhez a „veszedelmes” műhöz a könyvtár olvasótermében hozzá lehet jutni. 1798-ban szigorítás következett: a „simpliciter prohibitus” és az „erga schedam” jellegű művek kiadását csak „a tudósoknak és más egészséges, mérsékelt felfogású férfiaknak” engedték meg, az ifjúságnak való kiadásukat formálisan és szigorúan eltiltották. Pár év múlva a professzorok kivételével eltiltották VOLTAIRE, ROUSSEAU és HELVETIUS minden művének olvasását. A később teljes egészében beszerzett, 1782-ben megindított francia enciklopédia filozófiai jellegű cikkei szintén hasonló tilalom alá estek.⁵⁵ A gondolat szabadságától való rettegés így nyilatkozott meg egyre erősebb módon a könyvtár életében is.

A cenzúra-kérdés és nem az Egyetemi Könyvtár története hivatott a tilos könyvekkel kapcsolatos intézkedések részletes elemzésére. Itt csupán egy-két jelentősebb, a könyvtár használata szempontjából érdekesebb elvi jellegű esetet említünk. 1806-ban egy általános utasítás jelent meg a szépirodalmi művek közolvasásával kapcsolatban. E rendelet eltiltotta a „schwärmerische Liebesromane”, a meggondolatlan fiatalokat károsan befolyásoló „Genie-Romane”, a kísértet-, rabló- és lovagregények, valamint egyéb, tartalmilag vagy stílusban értéktelen alkotások olvasásra kiadását. A cenzúra-hivatalok kötelesek voltak e szempontokat a sajtó, a magánosok rendelései és a kereskedelmi forgalom terén

⁵⁴ RETALLER jelentései EK 1799—1—30. és 6—19. Tilos könyvek vásárlása 1799—3—26, 1801—9—29.

⁵⁵ PRAY engedélye EK 1791—1—18. MONTESQUIEU 1791—4—5. Az 1798. évi rendelet EK 1798—12—24, TOWNSON 1798—10—6. VOLTAIRE stb. 1802—7—6. Az enciklopédia uo. 1804—2—3.

érvényesíteni. Gondosan ügyelt a helytartótanács a vallási szempontokra is: egy német nyelvkönyvet azért tiltott el, mivel abban a keresztény hitelvek nem érvényesültek eléggé; egy Komáromban megjelent halotti prédikációt pedig „ob aperta indifferentismi principia”; végül 1816-ban indexre tette a londoni protestáns bibliatársulat valamennyi kiadványát, s megtiltotta a „Bibliorum confraternitas”-ok működését. Érdekes a gazdasági érdekek védelmét szolgáló azon tilalom is, amely egy német hírlap egyik évfolyamát sújtotta, aholis egy cseh textilgyármánnyal kapcsolatos kritika volt olvasható; a helytartótanács két lapnak a kötetből való kitépését (!) rendelte el.⁵⁶

A kormányzati szervek éber őrködése a kor politikai rendszeréből következett; az Egyetemi Könyvtárral kapcsolatos különös éberséget viszont azzal magyarázhatjuk, hogy a könyvtár állományának sokrétű összetétele miatt állandóan számolni lehetett a haladó eszmék (akár közvetetten is történő) kiszivárgásával.

Az 1777-i szabályzat szerint az olvasóterem naponta (szombat kivételével) nyáron 8—11 és 15—18, télen 9—12 és 14—17 óra között volt nyitva. A szombati napon a könyvtárszolga takarított, az írások a könyvek helyrerakását végezték. 1801-ben az orvosi kar — a hagyományos orvosi szombati szünnapra hivatkozva — a szombati nyitvatartás elrendelését kérte, s utalt arra, hogy az Egyetemi Könyvtár elsőrendű feladata az egyetemi szabadnapok könyvtári hasznosítása. A helytartótanács — az Egyetemi Könyvtár véleményével szemben — úgy intézkedett, hogy a könyvtár szentül szombaton nyitva legyen, s hétfőn végezzék a takarítási munkákat. Az egyetemi szünnapokon viszont a könyvtár is zárva maradt. Ezzel is kifejezésre jutott az Egyetem és könyvtára nem csupán formális-adminisztratív szoros kapcsolata.⁵⁷

A tudományos könyvtárak elsőrendű nyilvánossági funkciója ebben a korban az olvasóterem működtetése volt. A kölcsönzés kisebb szerepet játszott. Minden engedély nélkül csupán az egyetemi professzorok kölcsönözhettek; az ifjúság kölcsön nem vehetett, csak az olvasótermet használhatta. Pesti és budai tanárok, orvosok, tisztviselők csak külön helytartótanácsi engedéllyel vihettek haza könyvet. Sok nehézség merült fel a professzori kölcsönzésekkel kapcsolatban. A könyvtár panaszára a helytartótanács kéthónapos kölcsönzési határidőt szabott meg, de lehetővé tette a bemutatás alapján való meghosszabbítást. A kölcsönzéseket a könyvtár kötetes formában, egyrészt a szerzők, másrészt a kölcsönzők neve szerint tartotta nyilván. A kölcsönkönyvek elemzése arra mutat, hogy a könyvtárat ilyen formában szinte csak az egyetem tanárai vették igénybe, az 1775—1817-es évekről szóló kötet tanúsága szerint évente mintegy 100—110 alkalommal.⁵⁸

A használat kérdésével szorosan összefüggenek az állományvédelem kérdései. Az Egyetemi Könyvtár évente rendszeresen, hitelkeretéhez viszonyítva, jelentős

⁵⁶ A regényekre EK 1806—4—22. és SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás* ... 37—39. Vallási ügyekre 1801—12—15, 1804—8—7, 1816—12—20. Gazdasági ügyre 1801—7—28.

⁵⁷ 1777. évi szabályzat IV/2. (1802-től a de. nyitvatartás végig 9—12.) Szombati nyitvatartásra EK 1801—4—17. és OL Htt. Lp. 1801. f. 12. p. 16. Szünnapokra EK 1820—5—20.

⁵⁸ Professzori kölcsönzési határidő EK 1807—6—2 és OL Htt. Lp. 1807. f. 8. p. 438. EK újabb panasz EK 1816—8—3. Kölcsönzési nyilvántartókönyvek szerzők szerint EK MSS J. 78. (1775—1817) és J. 112. (1817—1867); kölcsönzők szerint J. 48. (1788—1817), J. 76. (1775—1791) és J. 73. (1817—1843). A kölcsönzés kis mértéke nem egyedülálló. A bruxellesi Belga Királyi Könyvtárban 1837—1850 között is csak az évi 40—100 között mozgott. (REMY, F.: *Aux origines de la Bibliothèque Royale de Belgique. Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique*. 1960. 11—71. l.)

összeget áldozott a könyvek kötetésére. A kötési munkákat egy állandó mester végezte: 1819-ig KAMMERLÖHR, azután GSTALTMAYER.⁵⁹ Azonban a könyvtár már akkor sem tudta megteremteni a kötés és a könyvromlás egyensúlyát. 1808-ban a helytartótanács megdöbbenéssel vette tudomásul, hogy a könyvtár értékes, többkötetes műveket is kölcsönöz. Az ügyet maga a könyvtár robbantotta ki azzal, hogy kölcsönadott könyv rongált állapotban való visszaszolgáltatása miatt feljelentette STÁHLY Ignác egyetemi adjunktust (aki később mint országos főorvos a könyvtár nagy pártfogója volt). A vizsgálat felmentette STÁHLY-t, a helytartótanács viszont elrendelte, hogy ezentúl rossz állapotban levő könyvet kölcsönadni tilos, visszahozatalkor a könyv állapotát ellenőrizni kell, s kártétel esetén eljárást kell indítani. 1818-ban egy értékes, többkötetes mű négy kötetében észleltek súlyos penészkárt. A helytartótanács úgy intézkedett, hogy a könyvkötő vagy a kémia professzora tegyen kísérletet a restaurálásra. Eredmény nem született: sem az öreg mester, sem a szaktudós nem tudott ellenszert javallani.⁶⁰

VI. Az egyetemi tudományos intézmények hálózata

A könyvtárral kapcsolatban szólnunk kell azokról az egyetemi intézményekről, amelyek — részben az 1777-i *Ratio Educationis* rendelkezései alapján — a könyvtárral lazább vagy szorosabb kapcsolatban álltak.

Tanszéki könyvtárakról ebben az időben még nem vagy csak alig beszélhetünk:⁶¹ csupán az Egyetem központjától és a könyvtártól távolabbeső pár intézet rendelkezett önálló könyvtárral. A jogi kar történetírója helyesen jegyezte meg, hogy a tanszéki könyvtáraknak ez a hiánya az oktatást károsan befolyásolta. Az Egyetem maga sem támogatta ilyen kihelyezett könyvtárak keletkezését. Amikor 1790-ben TOLNAY Sándor, az állattan tanára az Egyetemi Könyvtár tudta nélkül közpénzből vásárolt tanszéke (ill. ami ebben a korban ezzel egyet jelentett: sajátmaga) részére könyveket, az egyetemi tanács elrendelte, hogy azokat be kell szállítani az Egyetemi Könyvtárba, fel kell őket dolgozni, s csupán a legszükségesebbeket szabad a professzor részére kiadni. Indokolás: közpénzen nem lehet magánkönyvtárat létesíteni. Kétségtelen azonban, hogy ezek a professzori magánkezdeményezések vetették meg a tanszéki könyvtárak alapját. Amikor ugyanis TOLNAY 1818-ban meghalt, az Állattani Intézet könyvtárának katalogizálásával az Egyetemi Könyvtárat bízták meg. Ilyen szándék nyilvánult meg — sikertelenül — az orvosi kar részéről is: VEZZA országos főorvos könyvtárát kari könyvtárként óhajtották megvásárolni. Az egyetemi tanács véleménye szerint egy ilyen kari könyvtár funkciója nem világos; bár a szándék dicsegetes, mégis inkább az Egyetemi Könyvtár vegye át az egész anyagot. Viszont 1808-ban a helytartótanács — WINTERLE professzor javaslatára — hozzájárult ahhoz, hogy bizonyos alapvető kémiai szakkönyveket a központi könyvtári példányokon kívül a fizika, kémia és a fiziológia professzorai részére is beszerezhessenek. — Kezdetől fogva bizonyos önállóságot élvezett az egyetemi

⁵⁹ Könyvkötőkönyv 1783—1825 évkörrel, sokhelyt az árak feltüntetésével EK MSS J. 136. — 1819-ben KAMMERLÖHR 77 ft-ot kapott (EK 1819—7—15.).

⁶⁰ STÁHLY-ügy OL Htt. Lp. 1808. f. 8. p. 323, 323 1/2, 503. Penészedésre EK 1818—2—3.

⁶¹ TÓTH András: *Tanszéki könyvtárhálózatunk néhány problémája*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 1. 1962. Bp. 1962. 9—19. l.

csillagda könyvtára; 1820-tól kezdve a központi könyvtártól teljesen független anyagi bázist kapott.

Helyi körülmények, egyes karok és professzorok tekintélye, szaktudományuk súlya így vetette meg — a XIX. század első negyedének végén — azokat az alapokat, amelyekből a tudományszakok differenciálódása nyomán kialakult a tanszéki könyvtárhálózat egyre szélesedő rendszere.⁶²

Az egyes intézetek könyvanyaga mellett az Egyetemi Könyvtár gondviselése alá tartozott az Egyetem *éremtára* és *múzeuma* is. Az éremtárral⁶³ való kapcsolat alapját az őri és a szakprofesszori állás személyi junktimja adta meg. Az öröknek és az igazgatónak nem csupán az éremtár gondozása volt feladatuk, hanem több esetben kellett kiszállniok ásatási leletek felmérése végett. A tekintélyes WINKLER-hagyaték feldolgozása komoly időt vett igénybe. Az éremtárat a könyvtár 1817-ben adta át az érmészeti és régészeti tanszék tulajdonába. SCHÖNVISNER mint régész-tanár sokat foglalkozott az egyetemi múzeum ügyeivel, s a természettudományi egyetemi múzeummal kapcsolatos tervekben is kiviláglik, hogy az Egyetemi Könyvtárat bizonyos kapcsolatok fűzték az egyetem más tudományos gyűjteményeihez.⁶⁴

VII. Abolíció — restitúció

Nem lenne teljes az Egyetemi Könyvtár e korszakáról alkotott kép, ha nem érintenénk azokat a kérdéseket, amelyek a jozefinista abolíció utórezgéseiként még e korban vártak megoldásra.

II. JÓZSEF 1790. február 20-án bekövetkezett halálával jelentős energiák váltak szabaddá, s hatalmas erejű küzdelem indult meg a különböző ideológiák, a mögöttük álló társadalmi-gazdasági érdekcsoportok között. A nemesi-rendi ellenzék ragaszkodott minden jozefinista változás teljes felszámolásához, s közben felelte, hogy az eltelt évek gyökeres átalakulását nem lehet meg nem történné tenni. A kormányzati szervek, különösen alsóbb szinten, nem üdvözölték kitörő örömmel az elmúlt évtized emlékezetből kitörlésének gondolatát, azonban felelték, hogy a rendi mozgalommal nem számolni, az egyház erejével szembeállni az adott viszonyok között nem reális elképzelés. Harc indult tehát kultúrpolitikai téren is, amelynek során a mindenkori erőviszonyok szabták meg az abolíció során megmozgatott, de véglegesen állami tulajdonba még nem vett könyvtömeg további sorsát is. Szabolcs megye — amely a „filum successionis interruptum” alapján a legélesebben követelte az „ad pristinum statum” visszatérést — már február 23-án megtagadta a területén található egyházi könyvanyaggal kapcsolatos korábbi intézkedések végrehajtását, s arra hivatkozott, hogy e nagy tudományos értékű, régóta gyűjtött könyvtárakat nem szabad

⁶² Állattani tanszék OL Htt. Lp. 1790. f. 18. p. 53. EK 1790—4—10, 5—24, 1818—5—16. VENZA könyvtára Htt. Lp. 1799. f. 12. p. 14. WINTERLE kívánsága EK 1808—2—16. Csillagda EK 1802—2—16, 1815—9—15, 1817—7—1, 1820—2—1.

⁶³ KERESZTÉNYI József: *Az Egyetemi Könyvtár szerepe a XVIII—XIX. század érmészében*. Bp. 1960. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai. 11. — Klny. Numizmatikai Közlöny.)

⁶⁴ Kiszállásokra EK 1813—4—10, 1817—7—22. WINKLER-hagyatékra 1804—3—6, múzeumi feladatokra 1790—7—24. A természettudományi múzeum tervére és szabályzatára EK MSS J. 160. Az Egyetem tudományos gyűjteményeivel való kapcsolatra SESTINI, D.: *Viaggio curioso-scientifico per le Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Vienna*. Firenze, 1815. 153—4. l. (1780-i adat.)

feloszlatni. A helytartótanács kompromisszumos megoldással a leleszi konvent könyvanyagát visszaadta, a kassai jezsuita könyveket azonban elárvereztette. Győr-Moson megye pár nappal később a Győrött felhalmozott könyveket a megye iskolái között javasolta szétosztani.

Tekintettel arra, hogy számos más egyházi könyvtár (Pozsega, Pécs, Kőrös, Győr, Kőszeg, Vat) állományát érte cseppfolyós állapotban a jozefinizmus gyors vége, — a helytartótanács szükségesnek látta egy általános rendelkezés kiadását. Az április 28-i rendelet jelzi, hogy mivel a szerzetesrendek és szemináriumok további sorsa felől az országgyűlés fog dönteni, a még meglevő könyveket gondosan meg kell őrizni, a május 3-ra kitűzött árverést el kell halasztani, hogy így az esetleges visszaadásnak ne legyen akadálya.⁶⁵ A következő évek során a különböző könyvtárak sorsa a legváltozatosabban alakult. A legtisztább volt a helyzet a visszaállított *szemináriumok könyvtárainak* még meglevő anyagával kapcsolatban. Ezek nagyrésze — korábban vagy később — visszakerült a püspöki székhelyekre (Eger már augusztus 24-én; Zágráb vonatkozásában az aug. 31-i utasítás végrehajtása nincs feljegyezve). A nyitrai anyag maradéka 1791-ben, a váci 1795-ben érkezett régi helyére; a veszprémi könyvtár esetében a helytartótanács az érték visszatérítését rendelte el. A pozsonyi szeminárium anyagának visszajuttatására — BATHYÁNY primás merev álláspontja miatt — csak 1802-ben került sor.⁶⁶

A feloszlatott *szerzetesrendek könyvanyagával* kapcsolatban a sokáig nagyjából változatlan felfogású, jozefinista szellemű állami gépezet változatlan szigorral működött tovább. Az uralkodó halála előtti napokban megtörtént árverések (Pécs, Pozsony) tovább folytatódtak: március 3-án a karánsebesi ferences, április 14-én a nagyszombati begyűjtött, június 12-én a szentmártoni premontrei könyvanyag árverése történt meg. Az abolíciós folyamat még hosszú évekig nem zárult le; a szerzetesi könyvanyagnak az Egyetemi Könyvtárba való áramlása is tovább tartott. 1793-ban a győri kamarai adminisztráció jelezte, hogy a vati szerviták könyveit — amelyeknek Pestre küldését korábban a megyei hatóságok megakadályozták — a könyvtár címére hajóra tette, s hamarosan indítja a győri jezsuita anyagot is. 1795-ben magánhagyatékból kerültek karmelita könyvek a könyvtárba. 1796-ban a győri bencés főapát házi kályhájában találták meg a kőszegi jezsuita könyveket (köztük BORNEMISZA Péter 1584-i, detrekői kiadású prédikációit), s szállították ezeket hajón Pestre. Ugyanebben az évben adott utasítást a helytartótanács a lepoglavai könyvek árverésére is. A századforduló éveiben került sor a crkvenicai pálos, a fehérvári karmelita, a pécsi domonkos, valamint a besztercebányai jezsuita anyag felszámolására is. Ez utóbbiból az Egyetemi Könyvtár válogatott s a többbit a helybeli gimnáziumnak hagyta.⁶⁷

Az abolíciós könyvanyag sorsa 1790 után is ugyanaz volt, mint a rendfeloszlatások virágkorában. Az egyes vidéki gyűjtőhelyeken felhalmozott könyv-

⁶⁵ Szabolcs m. felirata Htt. Lp. 1790. f. 18. p. 34. Győr-Moson megye felirata EK 1790—3—1. A htt. rendelet EK 1790—4—28.

⁶⁶ Eger EK 1790—7—27. Nyitra 1791—8—16. Vác 1795—9—1. Veszprém 1795—12—15. Pozsony 1790—10—8, 10—19, 1791—2—26, 3—23, 4—19. A pozsonyi könyvek jegyzéke EK MSS J. 87.

⁶⁷ Pécs OL Htt. Lp. 1790. f. 18. p. 18. Pozsony EK 1790—2—3. Karánsebes OL Htt. Lp. 1790. f. 18. p. 33. Nagyszombat EK 1790—4—14. Szentmárton OL Htt. Lp. 1790. f. 18. p. 75. VatEK 1793—10—8. Kőszeg EK 1796—3—18. Lepoglava 1792—11—9. Crkvenica 1798—2—6. Fehérvár 1799—4—23. Pécs 1801—6—2. Besztercebánya 1800—2—4., 7—22. és OL Htt. Lp. 1801. f. 12. p. 10. és 35.

anyag vagy teljes egészében az Egyetemi Könyvtárba került, s Pesten történt meg a maradék anyag válogatása, illetve a felesleges anyag árverése, — vagy az Egyetemi Könyvtár jegyzék alapján válogatott, s a feles anyagot vidéken árverezték. A befolyt összeg egy része az Egyetemi Könyvtárat illette. Az árverési maradékot „ad libram” eladták vagy bezúzták. Egyes esetekben a felesleges anyagot a papi házak rendelkezésére bocsátották,⁶⁸ illetve még árverés előtt kielégítették egyes világi intézmények igényeit, így elsősorban az akadémiák könyvtárainak szükségleteit.

1802. április 20-án e téren döntő rendelet jelent meg: az uralkodó visszaállította teljes jogaikba a három tanítórendet, hogy ezzel az oktatást kivegye a világiak kezéből, s újra egyházi ellenőrzés alá helyezze. A rendelet hat bencés, hat premontrei és három cisztercita rendházat hívott új életre, s úgy intézkedett, hogy e rendházak még fellelhető könyvanyagát is ki kell szolgáltatni. Az Egyetemi Könyvtár az egyetemi tanáshoz fordult és — elvi s technikai nehézségekre hivatkozva, — a könyvtár integritása érdekében történő közbelépést kért. A helytartótanács végül azon könyvek visszaszolgáltatását rendelte el, amelyekben kétségtelen a tulajdonjelzés, s amelyek gyorsan kikereshetőek. Ha az Egyetemi Könyvtárban többkötetes mű esetében a restauráció a mű megcsonkulását jelentené, a teljes mű a könyvtárban marad; a már elárverezett anyag terén meggyezést ajánlott.

Az Egyetemi Könyvtár 1803 elejére készült el a visszaadandó műveket tartalmazó jegyzékkel; az árveréseket illetően kifejtette, hogy kb. 2400 ft. értéket bocsátott a három rend könyveiből kalapács alá; a befolyt összegből 1885 ft-ot 1796-ban subsidiumra (hadiadó) fizetett be. A maradványt a könyvtömeg adminisztrációja emésztette fel. Cisztercita anyag árverésének nyomát nem találta. A helytartótanács fentiek alapján a csornai prépost kártérítési igényét el is utasította. A restitúció így könyvtári szempontból a jegyzéken szerepelt könyvek visszaadásával le is zárult. Ezekon kívül csak a fiumei ágostonrendiek jogbiztosító kéziratait kellett kiszolgáltatni; ekkor került sor a nagyszombati szeminárium könyveinek kiadására is.⁶⁹

Az abolíciós könyvanyagból kellett az Egyetemi Könyvtárnak az *akadémiák könyvtári igényeit* is kielégíteni. A kérdés első ízben 1794-ben, SCHÖNVISNER hivatalbalépésekor merült fel. Ekkor — az általános ellenőrzés során — a helytartótanács az abolíciós massa sorsáról is érdeklődött, s jegyzékek készítését rendelte el. SCHÖNVISNER jelentette, hogy az anyagot két nagy „máglyában” a könyvtár palatiumában (nagy olvasóterem) és egy kisebb szobában őrzik. Az 1790-ben letiltott árverések folytatására még nem kaptak engedélyt, az anyagot könyvmoly és szű pusztítja. Erre rendelte el a helytartótanács, hogy az Egyetemi Nyomda válogasson az akadémiák számára, majd 1795-ben elrendelte a duplumoknak teljes leadását az akadémiák részére. E könyvtárak sanyarú helyzetével magyarázható, hogy a leleszi konvent korábban visszaadni rendelt könyvei is részben a kassai akadémiának jutottak. 1796-ban a kérdés rendezésére az Egyetemi Nyomda kapott megbízást és 4200 ft. keretet; ebből vásárolt a könyvtár által később rendezett árveréseken is. Hogy ez a kérdés

⁶⁸ EK 1790—6—4.

⁶⁹ A három rend visszaállítására általában MESZLÉNYI Antal: *A tanító szerzetesrendek visszaállítása*. A gr. Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. [3.] Bp. 1933, 303—329. I. A könyvtárak ellenértéke megtérítésének gondolata SOMOGYI államtanácsos votumból származik. Alaprendelet EK 1804—4—20. Lebonyolításra 1802—11—3., 1803—2—27. Csorna 1803—3—29. Fiume 1803—11—2. Nagyszombat 1802—9—17.

milyen nehezen oldódott meg, mutatja, hogy LAKICS professzor, akit szintén 1796-ban bíztak meg az akadémiai könyvszükséglet kielégítésének tudományos irányításával, öt év múlva sem tudott jelentős eredményről számot adni. Ennek oka nemcsak a háborús helyzet, hanem az is, hogy míg a szerzetesi könyvanyag régi és többségében teológiai jellegű, az akadémiák igénye az oktatáshoz szükséges modernbb könyvanyagra irányult.⁷⁰

VIII. Árverések

Az abolíciós problémakörhöz szorosan kapcsolódnak, a könyvtár anyagi helyzetének konszolidálását nagy mértékben elősegítették a könyvtári árverések. A szerzetesrendek feloszlása nyomán a könyvtárban összegyűlt könyvtömegben — PRAY számítása szerint közel 100 000 kötet — számos többesplédány is volt. A könyvtömeg a normális könyvtári munkát szinte lehetetlenné tette; így már az abolíció kezdetétől gondoskodni kellett a könyvek szétirányítása felől. Ez a szétirányítás különböző csatornákon történt.

Az abolíciós könyvmozgás részletes történetének megírásával még adósai vagyunk könyvtártörténeti irodalmunknak. Az eddigi tanulmányok és az Egyetemi Könyvtár levéltárában található irat- és jegyzékanyag alapján általában megállapítható, hogy a szerzetesi könyvanyag legfontosabb, a könyvtárból hiányzó darabjai az Egyetemi Könyvtárba kerültek. További — a bécsi könyvtárakban végzendő — kutatásokra lenne szükség annak tisztázására, hogy vajon egészen kiemelkedő értékek nem kerültek-e a császári könyvtárba? A fennmaradó anyag tekintélyes része az akadémiai és az iskolai könyvtárakba vándorolt. Tudunk arról is, hogy magánszemélyek vásároltak, kaptak vagy „szereztek” az abolíciós könyvekből. Mivel azonban a könyvanyag mozgatása jelentős kiadásokkal járt, már korán felmerült az a gondolat, hogy a költségek megtérítése érdekében értékesítésről is kellene gondoskodni. Ezt a megoldást az Egyetemi Könyvtár is pártolta, mivel azt remélte, hogy az így befolyó összegek növelni fogják a beszerzési hitelkeretet. Az értékesítés legrealisabb útjának az árverés látszott.

Az árverések már korán, 1787-ben megindultak. II. JÓZSEF halála után — politikai okból — egyideig szüneteltek, majd 1791-ben újra megindultak. Elsősorban az 1791 előtti licitációk voltak a „nagy” árverések, amelyeknek jövedelmét a könyvtár jelentős mértékben új művek beszerzésére fordíthatta. E bevétel nem volt csekély: az elszámolásra kötelezett volt igazgató, PRAY jelentéséből kitűnik, hogy ezekben az években a közel 20 000 ft. bevételből mintegy 8700 ft.-ot költött a könyvtár anyagának már régen esedékes felfrissítésére. A könyvtárosok nem voltak pénzügyi szakemberek, s így bizony elég sok súrlódásuk támadt az elszámolások miatt. Amikor PRAY 1791-ben kérte, hogy a munkálatokban résztvevő könyvtári személyzetet 100 arany jutalomban részesítsék, ezt a helytartótanács azzal az indokolással tagadta meg, hogy amíg nincs elszámolás, nincs jutalmazás sem. A tudós PRAYnak azonban éppen ez a terület volt idegen: még 1794-ben is 2000 ft. hiánya volt, s végül két év múlva 375 ft. befizetésével kapta meg a felmentést.

⁷⁰ Az akadémiai könyvtárak alapjegyzékét összeállító bizottságra (DEMIÉN, SCHÖNVISNER, SCHWARTNER, KREIL, NYITRAY) OL Htt. Lp. 1792. f. 12. p. 28. 1794–95-i helyzet EK 1794–8–22. OL Htt. Lp. 1794. f. 12. p. 112., 1795. f. 12. p. 13., 17.; EK 1795 s. d. 1795–10–2, 12–4. Egyetemi Nyomdának adott megbízás EK 1796–10–25. LAKICS jelentése OL Htt. Lp. 1801. f. 12. p. 41.

1795-ben — a GABELHOFER-ügyek és a PRAY-féle elszámolás lezárása után — a helytartótanács újabb árverést engedélyezett. Ekkor is szép bevétel mutatkozott: 2335 ft. Az árverésen 2020 tétel került kalapács alá; köztük egy 1533-i csonka *Szt. Pál levelei* 1 ft. 28 kr-ért. SCHÖNVISNER — aki magánkönyvtára részére egymaga 1010 ft. értékben vásárolt — újból jutalmazást javasolt, amit azonban a helytartótanács 60 ft.-os hiány miatt nem engedélyezett. Viszont az árverésből visszamaradt könyveket, „hogy ezekből is valami haszna legyen a könyvtárnak”, súlyra adatta el. Szomorú volt az 1796-i árverés eredménye: a bevett 1885 ft.-ot hadiadóra kellett befizetni, ami 1775 kötet árának az elvesztését jelentette.⁷¹

Az elszámolási problémák a helytartótanácsot az árverésekkel kapcsolatos új utasítás kiadására késztették. 1796 végén úgy intézkedtek, hogy ezentúl az árverések teljes bevételét be kell fizetni az állampénztárba; az Egyetemi Könyvtár 500 ft.-nál nagyobb összeget nem tarthat magánál, viszont az árverési bevételeknek megfelelő mértékben nyújthat be póthiteligényt.⁷² Az Egyetemi Könyvtár ekkor 1950 ft. még kintlevő összeget fizetett be. Ezzel gyakorlatilag lezárult az árveréseknek az a korszaka, amely a könyvtár állományának komoly gyarapodásával járt. A következő árverések bevétele már csak kötött formában állt a könyvtár rendelkezésére. Korszakunkban még három ilyen árverésről tudunk: 1797 végén, 1798 elején és 1806-ban. Az első kettőn elég jelentős bevételt értek el (1797-ben 5285 tételért 2662 ft.-ot). 1806-ban viszont már csak 855 ft. volt az eredmény. A gazdasági nehézségek csökkentették e téren is a vásárlókedvet.⁷³

Az eseményszámba menő, sok munkát jelentő nagy árverések mellett olykor-olykor kisebb licitációkra is sor került. 1796-ban a ZICHY-könyvtár duplumainak árverését engedélyezte a helytartótanács; 1800-ban került sor a GABELHOFER-könyvtár árverésére: 456 kötetért 237 ft. folyt be. Külön kiemelendő, hogy a cenzor a jegyzékben 60 tiltott (forradalmi és jozefinista!) és 11 tilosnak tűnő könyvet talált. Ezeket az Egyetemi Könyvtár vette át, nehogy azok az árverésen magános kezébe kerüljenek, „cum damno tam suo, quam publico.” Ugyanekkor történt meg a TRNKA-hagyaték másodpéldányainak árverése is.⁷⁴

IX. Összefoglalás

Nehéz helyzetben vagyunk, amikor — a részletek ismertetése után — korszakunk könyvtártörténeti mérlegét kell elkészítenünk.

A korszak általános történeti szempontból igen bonyolult: örökségként a jozefinizmus eszmévilágát kapja, amelyben nehezen kibogozható módon fonód-

⁷¹ PRAY elszámolására: OL Htt. Lp. 1791. f. 14. p. 27., EK 1791—5—31. OL Htt. Lp. 1792. f. 12. p. 43., 1793. f. 12. p. 23., 1794. f. 12. p. 65., 78. EK 1796—10—12. Az 1795-i árverésre EK 1795—4—3., OL Htt. Lp. 1795. f. 12. p. 51., EK 1796—3—21., 4—26., 5—31., 8—23., 11—17. OL Htt. Lp. 1796. f. 12. p. 2. Az 1796-i árverésre EK Prot. int. 1796 eleje és 9—19., OL Htt. Lp. 1797. f. 12. p. 1. A régi árverések végösszegei OL Htt. Lp. 1796. f. 12. p. 40.

⁷² EK 1796—12—13 (OL Htt. Lp. 1796. f. 12. p. 109.). EK 1797—3—1.

⁷³ EK Prot. int. 1796. dec., EK 1798—7—3., 1806—6—16., 6—26. és OL Htt. Lp. 1807. f. 11. p. 24. és 63. Árverési jegyzékek EK MSS J. 69. és 69/A. Az összes árverések nyomtatott katalógusainak korabeli gyűjteményes kötete: *Catalogi licitationum in Bibliotheca Regiae Universitatis* 1787—1797. (EK Rar. Hung. 583—588a.)

⁷⁴ EK 1793—6—22., 1798—8—9., 1799—5—24., 1800—10—21., 1801—6—9.

tak össze a társadalmi haladás pozitív jellegű, valamint a magyar politikai és kulturális függetlenséggel szembenálló tendenciák negatív jellegű szálai. A francia forradalomnak a régi társadalmi rendet alapjaiban megrázó eseményei, a forradalmi gondolat hazai jelentkezése, a pár éves első magyar „reform”-korszak indulatos jelenségei, a forradalmi, majd a napóleoni háborúk hullámmása, az ellenforradalmi erők egyre erősödő szövetsége — mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a hivatalos művelődéspolitikai is a reakció irányába tolódott el. Az élet szinte minden vonatkozására kiterjedő cenzúra egyre szigorúbbá vált; az 1806-i *Ratio Educationis* egész közoktatásügyünket a forradalomellenes ideológia szolgálatába állította.

Ennek a haladásellenes művelődéspolitikának felsőbbbszintű, de annál engedelmesebb végrehajtója volt az egyik legreakciósabb belpolitikus, ÜRMÉNYI József közvetlen és szigorú irányítása alatt álló pesti egyetem,⁷⁵ amelynek a politikai szempontból veszedelmesnek tartott irodalmi élettel való minden kapcsolatát ellenezte a kormányzat. A professzorok előre megszabott témakörben előírt tudományos nézeteket fejtettek ki, s még KANT filozófiája is a tilos tanok közé számított. A MARTINOVICS-mozgalommal kapcsolatban állott professzoroknak (elsősorban a filozófus KREIL Antalnak és a történész KOPPI Károlynak) távoznok kellett az egyetemről. A nyelvújító RÉVAI Miklós professzúrája után a magyar irodalmat hosszú évtizedeken keresztül az elnyomó rendszer egyik leg-hívebb szolgája, CZINKE Ferenc oktatta — távol a magyar érzés legkisebb szikrájától.

Ez a haladásellenes művelődéspolitikai természetesen tisztában volt azzal, hogy a könyvtár veszedelmes intézmény, ha nem ellenőrzik kellőképpen. Mindent meg is tett az ellenőrzés érdekében! Elsősorban személyi vonalon gondoskodott biztonsága felől. Az 1790 utáni első igazgató a bécsi rendőrség szolgálatában állott. SCHWARTNER mellőzése, KATANCHICH felrendelése is ezt a személyi politikát szolgálta. Az egyébként kitűnő tudós és alapos könyvtáros SCHÖNVISNER is biztosította az ideológiai ellenőrzés folyamatosságát. Az ellenőrzés másik eszköze a cenzúra volt: ez gondoskodott a haladó gondolat könyvtári csatornáinak lezárása felől. Célja az volt, hogy lehetőleg ne kerüljön a könyvtár polcaira politikai szempontból kifogásolható anyag; vagy ha ez nem is kerülhető el, akkor azt minél kevesebben olvassák.

Ilyen körülmények között nem csodálható, hogy a könyvtár nem volt képes olyan komoly társadalmi funkció ellátására, mint pl. az akkori — a reakciós ideológia ellenőrzése alól rohamos gyorsasággal avagy lassan, de biztosan felszabaduló — francia vagy angol könyvtárak. Mégis kétségtelen azonban, hogy azért volt a könyvtárnak ilyen funkciója. Kellett is lennie, hiszen a gazdag könyvanyag nem volt teljesen elzárva a kutatás elől, tehát bizonyos mértékig *hatnia kellett* a társadalomban. Minden óvatosság ellenére személyi téren is találunk biztató elemet: elsősorban SCHWARTNER Márton hosszú szolgálatára gondolunk. Bár csupán egyetlen esetről tudunk, amikor igyekezett áthágni a korlátokat (1798-ban TOWNSON tilos útleírását vette meg a könyvtár számára), a személyével kapcsolatos állásfoglalásból, egész pályafutásából arra következtethetünk, hogy ez az eset nem volt az egyedüli. A könyvtár többi tudós gondozója és apró-

⁷⁵ Az egyetem e korbéli történetére a 300 éves jubileum alkalmával megjelent köteteken kívül ld. Tóth András: *Az Egyetem története 1635—1944 között*. (A 325 éves budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem rövid története. Bp. 1960. 13—15. l.) és DÜMMERTH Dezső: *I. m.* az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 1. kötetében 185—193. l.

munkása, a kitűnő professzorok jelenléte önmagában is tekintélyt jelentett, s vonzotta az érdeklődőket.

Ha a beszerzés lehetőségének megteremtését nézzük: igaz, hogy az árverések talán kifogásolhatók a könyvtártörténeti kereteket szétzúzó folyamata miatt — kétségtelen, hogy ebben a korban csak az így begyűlt sokezer forint tudta megteremteni az újabb művek nagyobb tömegű beszerzését. S ha a kötelespéldányok beszolgáltatása terén nyomdászaink üzletemberek maradtak, és kevés megértést tanúsítottak a művelődés kérdései iránt, — a magyar könyvtermés legsúlyosabb része mégis felkerült a könyvtár polcaira. S ha a használatot vizsgáljuk: igaz, hogy az írott betű tiltotta a haladás nagyjainak olvasását, joggal gondolkozhatunk azon, hogy vajon azok a „viri eruditi”, akiknek szabad volt a tilos kötetek forgatása, — ha a katedrán nem is — hol, mikor és kiknek adták tovább a „tilos” eszméket. S a sors különös játékának tekinthetjük azt is, hogy számos forradalmi és jozefinista szellemű könyv éppen GABELHOFER hagyatékából került már a századfordulón a könyvtár állományába. S bármennyire is tiltották a rend éber őrei a nagy kéziratgyűjtemények használatát, KOVACHICH idő múltával csak beléjük tekinthetett, és SCHWARTNER is megtalálta az útját, hogy adataikat értékesíthesse.

A könyvtár belső fejlődése szempontjából a tárgyalt korszak szintén jelentős volt. Az állománygyarapítás különböző módjainak intenzív kihasználása, a külföldi kapcsolatok elmélyítése mellett a fejlődés legszámottevőbb tényezőjeként azt a sok éves, rengeteg emberi energiát emésztő folyamatot könyvelhetjük el, amely az abolíciós könyvtömeget feldolgozta, és a könyvtár élő anyagává tette, illetve részben más tudományos könyvtárakhoz juttatva kapcsolta be a tudományos élet vérkeringésébe. Ebből a munkából a könyvtár minden dolgozója kivette — a maga módján — a részét. GABELHOFER nagyvonalú (igaz: esődbe is vivő!) beszerzési gazdálkodásával, SCHÖNVISNER a könyvtömeg feldolgozásának precíz irányításával, SCHWARTNER a könyvtári belső munka és a tudománypolitikai szempontok széleskörű és távlati egybekapcsolásával. A többiek — örök, írkokok, szolgák — a munka aprólékos részleteinek bonyolításával.

Így a könyvtár erősen megszaporodott, felfrissült állományával, kitűnő könyvtárosok technikai előkészítő munkájával várta az új korszakot. Hogy a következő emberöltőben a könyvtárat nem a könyvtári munkáért lelkesedő szakember vezette, hogy az évek során távozó örök helyét nem töltötték be, hogy így a reformkor végefelé szinte újra kellett kezdeni — az akkor modern elképzeléseknek megfelelően — a könyvtári munka kiépítését — mindez nem írható SCHÖNVISNER és társai rovására. Ők szakmai szempontból megtették a magukét!

Legyünk azonban óvatosak a végső következtetés levonása terén! Ne feledjük, hogy korszakunk alapján mégis csak a reakció kora, hogy benne döntő szempontként a haladásellenes erők érvényesültek. Sokat ebben a korban egyetlen magyarországi állami intézmény sem tudott nyújtani, — az Egyetemi Könyvtár sem, bármilyen gazdag anyag is halmozódott fel összeroskadással fenyegető polcain, zsúfolt szekrényeiben. A lehetőségek zárt határa között azonban mégis adott: mennyiségben és minőségben megnövekedett, felfrissített állományát, forráskiadványokat, külföldi folyóiratokat — a különböző tudományszakok tárgyi alapanyagát, amely — ha szűk csatornákon is, de — eljutott a tudomány világába és elvégezte alakító, formáló munkáját.

ANDRÁS TÓTH: DIE UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK VON PEST IM ZEITALTER DES FRANZISKANISCHEN ABSOLUTISMUS (1790—1823)

Die Studie befaßt sich mit der Entwicklung der damals fast einzigen staatlichen wissenschaftlichen Bibliothek Ungarns aus einer Zeit, in der die relative Freiheit des politischen und geistigen Denkens von einer, die Revolution befürchtenden konservativen Tendenz abgelöst wurde.

Von administrativem Gesichtspunkt aus waren die Grundlagen für die Entwicklung der Bibliothek durch die Grundverordnungen des Landes über öffentlichen Unterricht (*Ratio Educationis* aus den Jahren 1777 und 1806) festgelegt, insbesondere in der Bibliotheksverordnung (*Instruktion*) des Jahres 1779. Diese Rechtsnormen bestimmten die fachlichen, wissenschaftlichen und politischen Funktionen der Bibliothek, wie auch ihre Einschränkungen an Geld und Personal. Obwohl die Bibliothek seit dem Jahre 1780 über Pflichtexemplarrecht verfügte und ihre Direktoren und Kustoden im damaligen wissenschaftlichen Leben eine bedeutende Rolle spielten, ihr durch die josephinische Religionspolitik viele zehntausende wertvolle Bände aus den Beständen der abolierten geistlichen Orden zur Verfügung gestellt worden waren, kam es dennoch zu keiner richtigen Entfaltung ihrer Tätigkeit.

Der Hauptgrund dafür muß in der kulturpolitischen Anschauung des Absolutismus gesucht werden. Das Pflichtexemplarrecht konnte nur in kleinem Maße verwirklicht werden: die Druckereien hielten sich vor allem ihre eigenen geschäftlichen Interessen vor Augen. Unter den Bibliothekaren waren nur wenige progressiv denkende Männer zu finden: einer der Direktoren stand im Dienst der Wiener Polizei, der andere — übrigens ausgezeichnete Archäologe — übte während seiner ganzen Dienstzeit eine kulturpolitische Überwachung jesuitischer Art. Márton SCHWARTNER, der einzige fortschrittlich denkende Mitarbeiter der Bibliothek, der sowohl vom bibliothekarischen, als auch vom fachwissenschaftlichen Standpunkte aus der hervorragendste war, wurde eben wegen seiner progressiven Auffassung nicht zum Direktor ernannt. Aus diesem Grund konnte auch er das Wirken der Bibliothek nicht in dem Sinne gestalten, wie er es gern getan hätte. Die staatliche Zensur achtete darauf, daß der Bibliotheksbestand durch fortschrittliche Werke nicht bereichert werde; es waren zwar nur wenige solche Bücher zu finden, doch sorgte die Zensur dafür, daß auch diese nicht in die Hände „uneingeweihter“ Personen gelangen. Der jährliche Bibliotheksetat war minimal, die Bibliothek mußte die wertvollen Duplikate der vormaligen Ordensbibliotheken versteigern lassen um die notwendigsten Neuerscheinungen anschaffen zu können. Die Liste der zu erwerbenden Bücher wurden von den Universitätsprofessoren zusammengestellt, mußte aber vorerst aus politischen Rücksichten vom Universitätssenat, von der Statthalterei und manchmal sogar von der staatlichen Zensur überprüft werden. Die Liste der bereits erworbenen Veröffentlichungen ging denselben Weg. Auch der Lesesaal stand unter Kontrolle, um zu vermeiden, daß von dortaus revolutionäre Ideen verbreitet werden: VOLTAIRE, ROUSSEAU und HELVETIUS gehörten zur verbotenen Literatur.

Die Bibliothek hatte auch die Sorge, das Büchermaterial der in den achtziger Jahren des Jahrhunderts abgeschafften Ordensbibliotheken in ihre Bestände einzureihen bzw. unter den Akademien und Gymnasien zu verteilen. In dieser Hinsicht lebten die josephinischen Gedanken fort: die bischöflichen Seminare bekamen zwar ihre Bücher, soweit diese aufzufinden waren, zurück, die der vormaligen Ordensbibliotheken wurden aber entweder in die Bestände der staatlichen Bibliotheken eingereiht, verauktioniert oder den Papiermühlen übergeben. Als 1802 die drei Unterrichtsorden (Benediktiner, Prämonstratenser und Zisterzienser) wieder gestattet wurden — um damit wenigstens einen Teil des Unterrichtswesens aus den Händen der Laien zu nehmen — waren die Reste ihrer Bibliotheken kaum mehr vorzufinden.

Die Regierung trug Sorge dafür, daß die Bibliothek unter strenger politischer Überwachung bleibe: sie behielt sich die Auswahl der Mitarbeiter vor und übte eine ständige Kontrolle über die erworbenen Bücher. Unter diesen Umständen ist es kaum verwunderlich, daß die Bibliothek nicht in die Lage kam, eine wirksamere gesellschaftliche

Tätigkeit auszuüben, wie dies z. B. in Frankreich, England oder Deutschland der Fall war. Da aber die reichen Bestände der Bibliothek zu Forschungszwecken freigegeben waren und ihre Lesesäle ständig von vielen hunderten Studierenden besucht wurden, spielte sie gewissermaßen eine wichtige Rolle in der damaligen Gesellschaft. Die Summen, die durch die Auktionen zum Ankauf von Büchern verwendet wurden, wie auch das Pflichtexemplarrecht ermöglichten es — wenn auch nicht in gewünschtem Maße — daß die Leser zu den hervorragendsten Werken der ungarischen und ausländischen Literatur Zugang fanden. Obwohl die fortschrittlichen Werke nur von den verlässlichen „viri eruditi“ gelesen werden durften, konnten kleinliche Verbote die Durchsickerung der freien Ideen nicht verhindern.

Auf diese Weise — trotz eingeschränkten Möglichkeiten — konnte die Bibliothek dennoch etwas bieten: quantitativ und qualitativ vermehrte, erneuerte Bestände, eine wachsende Zeitschriftensammlung und ihren populären Lesesaal. Es ist bedauernd wert, daß die Bibliothek nach dieser sich ruhig entfaltenden Periode nicht unter die Leitung eines verantwortungsbewußten, dem Zeitgeist folgenden Direktors kam. Die Modernisierung der Bibliotheksarbeit und die zielbewußte Übernahme der kulturpolitischen Funktion konnte erst um 1840 erfolgen.

JORDÁKY LAJOS

Az első kolozsvári szocialista munkáslap

A munkásmozgalom elsőrendű agitációs és propagandaeszközeinek egyike volt minden országban és fejlődése minden periódusában a munkássajtó. Minden ország, sőt gyakran egyes jelentősebb ipari centrumok kezdődő munkásmozgalma azonnal megteremtette sajtóját, amely a tömegekkel való szoros kapcsolatot tartotta fenn. De voltak olyan szakaszai is a munkásosztály történetének, amikor szervezetet lehetetlen volt alakítani, s ilyenkor egy-egy lap körül tömörültek a proletáriátus öntudatos elemei a szocializmusért folyó harcukban.

Erdélyben hosszú időn át a munkásmozgalom saját sajtója nélkül vívta nehéz és kemény küzdelmeit. A szocialista sajtó a XIX. század hetvenes éveitől állandóan eljutott az erdélyi városokba is Budapestről, Bécsből, Bukarestből, Jasiból, sőt az I., majd a II. Internacionálé lapjai Svájcban és Németországból is. Ennek a sajtónak a jelentősége azonban főleg a szocialista eszme megismertetésében állott, s a szervezeti és harci problémákra vonatkozóan adott elsősorban hasznos útmutatásokat. Hiányoztak belőle természetesen a helyi problémák, az általános feladatok helyi konkretizálása, az itteni dolgozókat közvetlenül érintő és érdeklő sérelmek és kívánságok.

A szocialista sajtó azokon a helyeken teremődik meg először, ahol az ipar a legfejlettebb s ennek következtében a munkásmozgalom is a legerősebb. Az első harcos szellemű szocialista lapok Erdélyben Aradon és Temesváron indultak meg. Aradon jelenik meg 1891-ben a *Közjólét*, majd 1893-tól kezdve az *Uj Világ* és a *Munka óre*, Temesváron pedig ugyancsak 1893-ban a *Volkswille*.

Az első szocialista lapok Aradon és Temesváron akkor születtek meg, amikor a II. Internacionálé megalakulása után (1889) létrehozott Magyarországi Szociáldemokrata Párt (1890) keretében magyar, román, német, szerb és szlovák munkások a marxista elvi nyilatkozat alapján és a proletárinternacionalizmus szellemében megalakítják a szociáldemokrata pártszervezeteket. A Szociáldemokrata Párt megalakulása lényegében a marxizmus elterjedésének a lehetőségét teremti meg a munkásosztályon belül. Különösen az 1890—1894 közötti periódus volt jelentős mind a szervezetek megalakulása és a sztrájkmozgalmak kiszélesítése, mind a szocialista eszme terjesztése szempontjából. Az uralkodó osztályok 1894-től fokozódó terrorral próbálják elfojtani a mozgalmat, s bár annak terjedését többé meggátolni nem tudják, mégis újabb szakadást provokálnak ki a munkásmozgalmon belül. A terror következtében a forradalmi módszerek feladását követelő opportunistáknak sikerül átmenetileg a marxisták fölé kerekedni (1895—1896), majd az agrárproletáriátus képviselői válnak ki, és alkotják meg a Független Szocialista Pártot (1897). A századforduló előtt így az opportunistákkal és anarchistákkal kell megvívniuk a harcot a munkásmozgal-

mon belül a marxistáknak; s ugyanakkor harcolniuk kell a munkásszervezeteket sújtó terror és az agrárproletariátus szervezkedési és sztrájkjogát tiltó „rabszolgatörvény” ellen.

A terrort természetyszerűen megsínylette a szocialista sajtó is. Az aradi és temesvári lapok éveken át kénytelenek megjelenésüket megszakítani, s amikor a munkássajtó újraindulását a munkások áldozatkészsége biztosítja, a sajtóperek özönét zúdítja rá a reakciós kormányzat.

A századforduló éveiben, az ipari fejlődéssel párhuzamosan, a szocialista munkásmozgalom új lendületet vesz. Az 1900-ban elmélyült gazdasági válság a nyomort és munkanélküliséget, valamint az országon belüli munkakereső vándorlást és az Óceánon túlra vonzó emigrációt nagymértékben fokozta, mégis a munkásszervezetek erősödnek ebben az időszakban, és a munkásság megmozdulásai is sokasodnak. Az alacsony életszínvonal és a 12 órás munkanap elleni akciók általánossá válnak minden szakmában, s a szakszervezetek fő követelései a munkabérek emelésére s a munkaidő leszállítására irányulnak.

Az erdélyi szakszervezetek szorosan együttműködtek a szociáldemokrata pártszervezetekkel, s tevékenységük többnyire szervesen egybefonódott. Ahol csak pártszervezetek voltak, ott mindaddig, amíg a szakcsoportok megalakultak, ezek végezték a szakmai mozgalom szervezését is. Más helyeken viszont, ahol a pártszervezetek hatósági terror vagy belső gyengeségek miatt nem alakulhattak meg, a szociáldemokrácia ideológiai-nevelő és politikai akcióit is a szakmai csoportok keretében szervezték.

A századforduló szociáldemokrata mozgalmának fő politikai célkitűzése már az általános választójogért folyó harc lett. A pártprogram alapján véve a marxizmus szellemét tükrözte. A termelési eszközök köztulajdonba vételét és a politikai hatalom meghódítását a proletariátus elsőrendű feladatává tette, amely nélkül a szocializmus megvalósítása lehetetlen. Mégis az általános választójog követelésének előtérbe állítása a nyugateurópai pártokban kialakuló revizionizmus és reformizmus hatását tükrözte. A pártprogram és elvi nyilatkozat marxista megfogalmazását részben reformista politikai gyakorlat egészítette ki az erdélyi munkásmozgalomban is. Föl sem vetődött a polgári demokratikus forradalom és proletárforradalom kérdéseinek elvi tisztázása a szociáldemokrata pártszervezetekben, s nem került előtérbe a demokratikus köztársaság és az önrendelkezési jog követelésének a jelszava...

A munkásmozgalom fejlődése és az osztályharc élesedése mindenesetre megkövetelte Erdélyben is, egyes munkáscentrumokban a munkássajtó megteremtését. A századfordulón csak Temesváron jelent meg rendszeresen a *Volksuille*, miután az aradi munkáslapok a terror és üldöztetés következtében 1898-ban beszüntették megjelenésüket. Ezeknek a lapoknak különben sem volt hatásuk a tulajdonképpeni Erdélyben, s nemcsak Kolozsvárra, Szebenbe vagy Brassóba nem jutottak el, de még Hunyad megye bányászai és vaskohászai sem olvasták.

A szocialista szervezetek román, magyar és német nyelvű lapok kiadását követelték határozataikban, és kezdeményezéseket is tettek ilyen irányban. Példaképpen néhány kezdeményezést kell megemlítenünk, hogy konkrétan láthassuk a munkásság követeléseinek a tartalmát. A Független Szocialista Párt — amely tevékenységét az agrárproletariátus körében fejtette ki — első kongresszusán, 1897-ben, több delegátus javasolta egy román nyelvű szocialista lap kiadását. Élénk vita után a kongresszus a román lap megindítására sajtóalap

teremtését határozta el, kimondva egyúttal, hogy a párt propagandáját magyar, német, román, szerb és szlovák nyelven kell folytatni.¹

Két év múlva, 1899-ben, az erdélyi szociáldemokrata pártszervezetek Brassóban tartott konferenciáján hoztak határozatot román nyelvű szocialista lap kiadására. A konferencián egyébként felolvasták a Romániai Szociáldemokrata Párt titkárságának levelét, amelyben közölték, hogy a romániai szocialisták minden támogatást megadnak az erdélyi szocialista lapnak.²

A brassói szociáldemokrata pártszervezet különben 1898-ban megkísérelte egy német és egy magyar nyelvű politikai és társadalmi hetilap kiadását. Brassó megye alispánja azonban 1898. december 15-i rendelkezésében elutasította az *Erdélyi Néplap* címmel kért szocialista lap engedélyezését azzal a megokolással, hogy a brassói munkások lapbizottsága nevében kérelmező személy „mint lapszerkesztő nem igazolta a sajtórendtartásban követelt törvényes tulajdonok bírást és mert a sajtórendtartás 14. §-ában előírt biztosítékot nem tette le”.³

A munkássajtó követelését azonban a tömegek állandóan napirenden tartották. A földműves munkások 1899 áprilisában tartott országos kongresszusán a kolozsvári delegátus, miután vázolta az erdélyi munkások helyzetét, a következő előterjesztést tette: „Az erdélyi munkások elhatározták, hogy egy román nyelvű lapot adnak ki. Ha a román lapot kiadják s felvilágosítják a román munkásokat, ezeket nem lehet többé sztrájkbontókul felhasználni, kéri tehát az alföldi munkásokat, hogy a lapot erkölcsileg és anyagilag támogassák”.⁴

Egy év múlva, 1900 júniusában, az erdélyi szociáldemokrata pártszervezetek ugyancsak Brassóban megtartott konferenciája az összes népek jogegyenlősége mellett foglalt állást, és megújítja a román nyelvű szocialista lap kiadására vonatkozó határozatot.⁵

Láthatjuk tehát, hogy az osztályharc egyik igen éles szakaszában mennyire fontosnak tartották a munkásmozgalomban a sajtó megteremtését, s milyen félelem töltötte el ugyanakkor a feudális-burzsoá államhatalom képviselőit a munkássajtótól. A munkásmozgalom növekedése és harci lendületének erősödése végül is kikényszerítette a szocialista sajtót. Elsőnek Kolozsváron indul meg 1901 tavaszán az *Erdélyi Munkáslap*, majd 1902-ben Nagyváradon az *Ébresztő*. Miután a román nyelvű lap kiadását Erdélyben a hatóságok a román klerikálisreakciós erőkkal együttműködve megakadályozták, a szociáldemokrata szervezetek Budapesten adták ki, s onnan küldték szét terjesztésre Erdély minden részébe. Először a MEZŐFI Vilmos által vezetett, úgynevezett „Ujjászervezett Szociáldemokrata Párt” orgánumaként a *Vointa Poporului* jelent meg 1902-ben kéthetenként, majd hetente „a dolgozó román nép részére”. A Szociáldemokrata Párt 1903 januárjában adja ki Temesváron „a szociáldemokrata alapelvű” *Votul Poporului* című lapot „a dolgozó román nép számára”. A hatósági terrorkövetkeztében azonban tizenegy hónap után, 1903 novemberében a lap kénytelen beszüntetni megjelenését. Az új román szociáldemokrata lap, az *Adeverul (Glasul Poporului)* Budapesten indul meg 1903 augusztusában hetilapként, s megszakításokkal ugyan, de folytatja megjelenését az első világháború végéig.

Említettük, hogy a szociáldemokrata sajtó elengedhetetlen feltétellé vált mind az ideológiai nevelés, mind a mindennapi gyakorlati kérdések tárgyalása

¹ A Budapest fő- és székvárosi állami rendőrség 1897. évi működése. Bp. 1898. 467. 1.

² Jelentés a Budapest fő- és székvárosi állami rendőrség 1899. évi működéséről. Bp. 1900. 423. 1.

³ Népszava, 1899. 27. évf. 3. sz. január 6.

⁴ Népszava, 1899. 27. évf. 27. sz. április 7.

⁵ Jelentés a Budapest fő- és székvárosi állami rendőrség 1900. évi működéséről. Bp. 1901. 473. 1.

szempontjából. Az általános választójogért folyó politikai küzdelem, a bérharcok, a 8 órás munkanap és a munkásvédő törvények követelése ugyanúgy szükségessé tették, mint a magyar és román uralkodó osztályok között létrejött szövetség elleni küzdelem. TISZA István csak nemrég — 1899 augusztusában — teremtette meg Aradon POPEA püspökkel és MANGRA Vazullal a magyar és román uralkodó osztályok legreakciósabb rétegeinek a szövetségét. A szövetséget a *Népszava* leplezte le, rámutatva TISZA István és a román vezetők hazug és népellenes politikájára: „Amit Tisza István mondott, az helyes ugyan, de nem igaz. Helyes, hogy a magyar népnek nem áll érdekében semmiféle más hazai nemzetiséget bármily irányban is elnyomni, de nem igaz, hogy a magyar politikusok e szerint cselekedtek is eddig. Mert a magyar politikusok soha nem törődtek azzal, hogy mi a nép érdeke, hanem csak azzal, hogy mi az ő saját, tényleges vagy képzelt osztályérdekük. És miután a magyar politikusok korlátlan hatalommal bírnak, melyre a népnek semmi befolyása nincs, ezt a hatalmat mindig jól ki is használták arra, hogy saját osztály- és nemzeti érdekeiket kielégítsék, más osztályok és más nemzetek rovására”.⁶

A kiélesedett osztályharc szakaszában kezdett növekedni Kolozsvár munkásmozgalmának a politikai súlya. Egymás után alakulnak 1899-ben és 1900-ban újabb szakmai szervezetek, és 1901-ben már tíz szakszervezetben tömörülnek a város ács, asztalos, cipész, kályhás, kőfaragó, kőműves, könyvnyomdász, pék, szabó és vas- és fémmunkásai. Ezeken kívül a szociáldemokrata pártban tevékenykednek a vasúti műhely és a dohánygyár munkásai is. Népgyűlések, tüntető felvonulások, rendőrséggel való véres összeütközések és sztrájkok napirenden voltak ezekben az években. A mozgalomnak lendületet adnak a harcosszoroszági munkásmegmozdulások is, amelyeket az itteni szocialista sajtó már 1901-ben forradalomnak nevez. Kolozsvár munkássága 1901 tavaszán két alkalommal is nagyszabású politikai tüntetést szervez. A március 17-i népgyűlés, amelyet „betegségélyezés” kérdésében hívtak össze, mintegy 500 munkás jelenlétében követeli „a politikai jogoknak kiterjesztését az ország minden 20 éven felüli lakosára, tekintet nélkül nemre, vallásra és nemzetiségre”.⁷ A május elsejei népgyűlésen már több mint 1500 ember tüntet az utcákon, s az egykori tudósítás szerint „Oroszország munkásainak forradalmáról a népgyűlés tudomást véve, az elnyomottak harcának sikert kívánt és rokonszenvét fejezte ki”.⁸

Ebben a történeti helyzetben indult meg 1901. május 1-én az *Erdélyi Munkáslap*. A lapot sem az egykorú könyvészeti publikációk, sem az utóbbi másfél évtizedben megjelent sajtótörténeti bibliográfiák nem tartják nyilván. Régi munkásmozgalmi emberek emlékezései indítottak el keresésére, s az egyik családi munkásmozgalmi gyűjteményben sikerült megtalálni a lap 1901. május 1-én megjelent 1. számát, a júniusi 2. számot, valamint az „augusztus hó” keltezésű 4. számot. Az tehát kétségtelen, hogy a lap 1901 májusa és augusztusa között megjelent. Nyilván a pártszervezet szándékában állott a lap további megjelenítése is, amiről közvetve a *Népszava* munkásmozgalmi hirdetések rovatának egyik kis közleménye tanúskodik. A közlemény azt adja hírül, hogy 1901. augusztus 10-én a kolozsvári Lövölde helyiségeiben műsoros estélyt tartanak az *Erdélyi Munkáslap* alapja javára.⁹ További kutatások döntik majd el, mikor és milyen

⁶ *Népszava*, 1899. 27. évf. 68. sz. aug. 8.

⁷ *Népszava*, 1901. 29. évf. 37. sz. március 30.

⁸ *Népszava*, 1901. 29. évf. 51. sz. május 7.

⁹ *Népszava*, 1902. 29. évf. 90. sz. aug. 8.

okok miatt szüntették be a pártlap kiadását, vajon a hatósági terror, anyagi nehézségek vagy a *Népszavát* propagáló központi utasítások végrehajtása tette szükségessé az első, rövid életű szociáldemokrata sajtótermék megjelenésének beszüntetését.

A lap redakcionális részét illetően a következőket kell megemlítenünk. A lap főcíme alatt vastag betűkkel jelzi: „Szociáldemokrata politikai havilap”. A szerkesztőség és kiadóhivatal a Pata utca 1 szám alatt volt „ahová mindenemű levelezés és egyéb küldemény intézendő”. A lap tulajdonosa a kolozsvári szociáldemokrata párt, felelős szerkesztőként pedig az 1. számon FARKAS Lajos kőművesmunkás, a 4. számon FUKÁSZ Sándor cipésmunkás neve áll. A lap tényleges szerkesztője és cikkírója TATAY Gyula nyomdászmunkás volt.¹⁰

A lapfej mellett jobbra és balra 3—3 soros mottó áll. A címtől balra vastag betűkkel MARX-idézet (*A munkásosztály csupán rabláncait vesztheti el. Világ proletárjai egyesüljete!*), jobbra PETŐFI-verssor (*Haza csak ott van, hol jog is van, S a népnek nincs joga!*). A lap egyes számai felhívásokat és kiáltványokat, elvi jellegű cikkeket, munkásleveleket, munkásmozgalmi híreket és közleményeket tartalmaznak.

Nem érdektelen tüzetesen megvizsgálni a meglevő számok tartalmát, mert azok hű képet adnak a kolozsvári munkásmozgalom ideológiai színvonaláról és gyakorlati tevékenységéről az 1901. évben.

Az 1901. május 1-i szám első lapjának felét május elseje megünneplésére szólító felhívás, másik felét a május elsejét méltató cikk foglalja el. A felhívás „Munkástársak!” megszólítással kezdődik s közli, hogy a Lövéldében tartandó nagy népgyűlésen KARCZAGI J., a *Népszava* felelős szerkesztője beszél május 1-ének jelentőségéről. A pártvezetőség aláírásaival ellátott felhívásban bejelentik, hogy „Kolozsvárnak a népjogokért és szabadságért lelkesülő munkásnépe munkaszünettel üli meg e napot”, s „e napon pihenteti szerszámát az igazi öntudatos munkás”, aki ünnepel, és „ma büszkén mutat a piros lobogóra, mely szabadságot jelent”.

A *Május elsején* című cikk méltatja a nap jelentőségét, amely „a nemzetközi munkástársadalom szabadság-ünnep piros hajnalát” jelzi. Leszögezi, hogy bár május elseje nem hivatalos ünnep, a törvényhozás és hatalmi osztályok akarata ellenére azzá tette „a nép, a munkások milliói”, s mindenütt ahol „szervezett munkásmozgalom létezik, az akarat testet öltött”. A proletariátus május elsején tüntet a szociáldemokrácia nagy követeléseiről: az elrablott jogokért, a kultúra vívmányaiért, az emberies életmódért, az osztályuralom eltörléséért. De tüntet azonnali követeléseiről is, amelyeket a cikk az általános titkos választási jog, a nyolc órai munkaidő és a munkásvédő törvények kivívásában jelöl meg. A cikk a továbbiakban nemes pátozzsal jelenti ki: „Mily lélekemelő, mily magasztos tudat, hogy egy napon egy érzésben egyesül a világ minden munkása. E napon szemlét tartunk hadsoraink fölött s harcra szólítjuk a tétovázókat”. A befejező sorok pátozza mind erőteljesebben tükrözi az osztályharc és a nemzetköziség gondolatát: „Követeljük a társadalom oly újjáalakítását, hogy ne a tőkée, hanem a munkásoké legyen a jutalom. Aki dolgozik az ne éhezzen. Egy mindnyájunkért, mindnyájan egyért! A nemzetközi szociáldemokrácia jelenti a békét, a kultúrát, a haladást. A mai napon szent fogadást teszünk, hogy a nemzetközi forradalmi szociáldemokrácia magasztos eszméiért harcolni és küzdeni fogunk. Aki jármát

¹⁰ ID. JORDÁKY Lajos visszaemlékezései.

tűri és a jogtalanság ellen nem küzd, megérdemli sorsát, és a korbácsot. Szabadsághirdető májusi hajnal, üdvözlünk téged mi, a szabadság nemzetközi harcosai. Éljen a nemzetközi forradalmi szociáldemokrácia!"

Az 1. szám második lapján közli a szerkesztőség programcikkét. A cikk, amely lényegében kifejtése és reprodukálása a „nemzetközi szociáldemokrácia” programjának, magában hordja a II. Internacionálé ekkori vezéreszméinek minden pozitívumát, s ugyanakkor a reformizmus mind erőteljesebben ható azonnali követeléseit, amelyek a szocializmusnak, mint végecélnak az elhomályosítására törekedtek, s a kapitalizmus keretében megvalósítandó követeléseket helyezik előtérbe. A programcikk azzal a megállapítással kezdődik, hogy a mindinkább szervezkedő és igazságos új társadalmi rendért harcoló proletariátus küzdelméből „Erdély munkásnépe is ki akarja venni részét, harcolni, felvilágosító és szervező munkával a győzelemhez hozzájárulni kíván ő is és ezen harc egyik éles fegyverét, a felvilágosítás és szervezés nehéz, de dicső munkájának egyik hathatós eszközét akarja szolgáltatni azzal, hogy ezen lapot megindítja”.

A programcikk a továbbiakban leszögezi magát a nemzetközi szociáldemokrácia és a proletariátus történelmi hivatása mellett, ami a kapitalizmus megszüntetésében, a termelőerők köztulajdonba vételében és az áruterelésnek szocialisztikus termeléssé való átváltoztatásában áll. Hangsúlyozza, hogy a munkásosztály kapitalizmus elleni harca „szükségképpen politikai harc”, s „a politikai hatalom megszerzése nélkül nem viheti keresztül a termelési eszközöknek az összesség birtokává leendő átváltoztatását”.

A pártprogram és a szerkesztőség programadó cikkének eddig tartó része a marxizmus eredeti szellemének felel meg. Itt azonban megszakad az elméleti fejtegetés. Nem érinti a társadalmi forradalom kérdését, mint a politikai hatalom meghódításának útját. Ehelyett áttér „már a mai társadalmi rend keretében” kívándó követelésekre, amelyek a szerkesztőség véleménye szerint megteremtik a szocializmus megvalósításának politikai előfeltételeit. Ezen követelések legfontosabbjai az általános titkos választójog, az állandó hadsereg helyett a népfelfegyverkezés, a szabad véleménynyilvánítás joga, az egyesülési és gyülekezési szabadság, a fajok és nemzetiségek teljes egyenjogúsága, a vallás magánügyé nyilvánítása, az ingyenes oktatás, igazságszolgáltatás és gyógykezelés bevezetése, a munkásvédő törvényhozás megteremtése.

Nyilvánvaló a szakadék a forradalmi elmélet és a reformista gyakorlati politika között. A szerkesztőség azonban ebben a tekintetben csak követte azt a politikai vonalat, amelyet a II. Internacionálé pártjai általában elfoglaltak a századforduló éveiben. Különösen a német szociáldemokrácia eszmei hatása nyilvánult meg a reformista és revizionista követelések előtérbeállításában, hisz BERNSTEIN már évek óta propagálta a marxizmus alapvető tételeinek a revízióját, meghirdetve a kapitalizmusból a szocializmusba való békés belenövés elméletét, s „a mozgalom minden, a végecél semmi” jelszavát igyekezett a munkásmozgalommal elfogadtatni.

A szerkesztőség programcikke reformista tendenciája ellenére, a kolozsvári munkásmozgalomnak a századfordulón kialakult állapotában hasznos szolgálatot tett, s agitatív erejét és hatását nem szabad lebecsülnünk. Végeredményben ekkor még az orosz munkásmozgalomban is csak a tisztázódás folyamata indult el. Az *Iszkra* 1900-ban indult meg, és LENIN ekkor lépett sok alapvető kérdés megvitatásának és tisztázásának a periódusába. Az *Erdélyi Munkáslap* célja az agitáció volt, az öntudatlan munkások felvilágosítása és osztálytudatra ébresz-

tése, a csüggedők bátorítása, a szervezkedés előmozdítása, az elnyomottak és kizsákmányoltak védelme, és úttörés „minden téren és minden eszközzel a munkásnép gazdasági és politikai felszabadítására”.

A lapban megjelent további cikkek, hírek és felhívások mind ezt a célkitűzést szolgálták. A pártvezetőség külön felhívásban fordul az olvasókhoz és támogatásukat kéri, hogy a havonta megjelenő lapból rövid idő alatt hetilapot, sőt napilapot teremthessen. Egy rövid cikk a képviselőválasztásokkal foglalkozik s megállapítja, hogy a legtöbb választási kerület „kardcsapás nélkül” kerül a reakciós és népellenes szabadelvű párt kezébe, amit elősegít „a románok tartózkodása és a függetlenségi párt árulása” is, az államhatalom erőszakoskodása és korrupciója mellett.

A hírek rovatban felhívják a dolgozókat, forduljanak minden panaszukkal a szerkesztőséghez. Beszámolnak a gyufagyárban uralkodó „ázsiai állapotokról”. A gyufagyárban 11 órás napi munkáért a férfiak napi 50—80, a nők 25—30, a gyermekek 10—15 krajcárt keresnek; baleset-védelem nem létezik, „elretentő” képet nyújtó a betegedési arány, s mindezek mellett a munkásfelügyelők „a munkásokat kényük-kedvük szerint pofozzák, ütik-verik”. Hasonló állapotok vannak a dohánygyárban is, — állapítják meg másutt két munkáslevél alapján. Két hír is foglalkozik az ipartestületi betegsegélyző pénztár igazgatóságának visszaélésével és munkásellenes tevékenységével.

A lap munkásmozgalmi anyagából megtudjuk, hogy májusban gyűlést tartanak „az általános munkásképző egyesület” megalakítására, hogy az asztalossegédek szakszervezetében előadást rendeztek május 1-e jelentőségéről, hogy a kőművessegédek nyilvános szakszervezetet tartanak a dolgozók szervezkedése érdekében. A kőművessegédek szervező bizottsága különben *Szózat* címmel kiadott röpiratban szervezkedésre szólítja fel a kőműveseket. Adatai szerint a kőműves legfeljebb 8 hónapon át 35 hetet dolgozik s ha soha nincs ezen idő alatt munka nélkül, megkeres 336 forintot. Ebből egy év alatt 130 forintot lakásra és ruházódásra költ, élelemre pedig 206 forintot, vagyis napi 65 krajcárt. A kőművesek a lap szerint igen „nagy nyomorban” élnek.

Az utolsó lapon külön rovatai vannak a pártügyleknek és az egyleti híreknek. A pártügylek rovatában figyelmeztetik a dolgozókat, hogy csak az tekinthető a párthoz tartozónak, „ki pártlapot vesz, olvas, terjeszt és a pártot anyagilag vagy szellemileg támogatja”. Kis közleményben szólítják fel az összes szakmákat, hogy két-két bizalmi férfiút válasszanak, mert a „szervezeti üléseken csupán a szakmák és a pártvezetőség bizalmi férfiai vehetnek részt”. A májusban megtartandó országos szociáldemokrata kongresszussal kapcsolatban pedig arra hívják fel az erdélyi szervezeteket és szakmai csoportokat, hogy „okvetlenül küldjenek a kongresszusra képviselőt.” Egy rövid hirdetés közli, hogy a kiadóhivatalban a szociáldemokráciára vonatkozó minden megjelent könyv, füzet és irat kapható. Az egyleti hírek rovat közli a 10 kolozsvári szakszervezet címét, amelyből azt lehet megállapítani, hogy a kolozsvári munkásmozgalom még nem rendelkezett központi munkásotthonnal. A tíz szakszervezeti csoport a város különböző részeiben, hat kis helyiségben tartotta gyűléseit. Az ácsok és a kályhások szakszervelete a Rákóczi úton, a kőműveseké a Víz utcában, a kőfaragóké a Vágóhíd utcában, az asztalosoké a Külmonostor utcában, a pékeké a Hegyvölgy utcában, a nyomdászoké a Brassai utcában volt. A legerősebb gyülekező hely a Kültorda utcában volt, ahol a cipészek, szabók, vas- és fémmunkások, a mozgalom akkor aránylag erős szervezetei székeltek.

Az *Erdélyi Munkáslap* ismert példányainak legértékesebbje a júniusi, a 2.

szám. Csaknem kétlapos vezércikke, a *Mit tegyünk?*, a századforduló szocialista mozgalmának alapvető problémáit: a háború és béke kérdését, az emberi szolidaritás és humanizmus problematikáját, a gazdasági rendszer döntő társadalmi jelentőségét s a burzsoá humanisták és szocialisták közötti alapvető ellentétek okait veti fel és elemzi mélyrehatóan.

A cikk első felében pesszimiztikusnak látszó kérdésfeltevéssel, az emberiség erkölcsi és szellemi törekvései és az élet sötét, gonosz és emberellenes gyakorlata között von párhuzamot, és keresi az összefüggéseket. „Ha erkölcsi és szellemi törekvéseinkből következtetve az emberiségnek folyton tökéletesednie, nemesednie, emelkednie kellene; holott azt látjuk, hogy a való tények, amelyeknek létrejöttében közreműködünk, vagy amelyek létrejöttét meg nem akadályozzuk, inkább visszaesést jelentenek a legbarbárabb időszakokba”.

A cikk írója felfogásának alátámasztására, a nyilván akkor is legidősebb kérdés veszi, a háború és az emberi élet megbecsülésének a problémáját. „... Ha bármely korban írtak és beszéltek a háború borzalmairól és az emberi élet méltóságáról, a mi korunkat egy sem múlta felül a béke áldásainak, a testvériségnek hangoztatásában, a nemzetek közti összetűzések, a győzelem és a legyőzetés egyformán korrumpáló hatásainak bizonyításában”. És mégis, mit bizonyít a gyakorlat? — folytatja a kérdésfeltevést. „Látjuk, hogy a legembertelenebb, legkegyetlenebb harc folyik ember és ember között. Hogy egy üldözési mániában szenvedő félbolond gonosztevő akaratából és parancsára évek óta megszárolják folytonosan, Európa összes népeinek szeme láttára az örményeket. Látjuk, hogy a szabadságukért küzdő krétaiak csak azért mentek segítségére, hogy fegyverrel új szolgaságba hajtsák őket. Látjuk, hogy egy nagy, hatalmas nemzet nem ártallja túlnyomó, végtelenül túlnyomó hadierőjét harcba vinni egy kis nép ellen, gyenge hadierőjével szemben látjuk, hogy mint éhes farkasok miként estek neki európaiak és amerikaiak a békés Chinának”.

A *Mit tegyünk?* cikkírója a háború kérdése után „az emberiség, a szájalom, a kicsinyek és gyöngék védelmének elvét” veti fel és elemzi. Soha nem volt annyira népszerű „az emberiség szolidaritásának, az egyenlő emberi méltóságnak és szabadságnak jelszava”, mint éppen a századfordulón. A gyakorlat azonban teljes tagadását bizonyítja a burzsoázia által magasztalt és hirdett elveknél. „Mert mit tesz a tőkés, mit a munkaadó, amikor válaszütra állítja a munkást? Vagy elfogadod a bért, amelyet neked adok, a munkát, amelyet és amennyit neked nyújtok, vagy elpusztulsz éhen, te és családod? Elfelejtí a szájalom, az emberszeretet tanítását, el a gyöngék védelmének nagyhangon hirdett elvét s a gazdasági járomba hajtván embertársát, elveszi szabadságát, megtagadja benne egyenlő emberi méltóságát! A bérviszony minden formájában, hazug arcuclsapása a szabadságnak és emberszeretetnek, korrumpálja a munkást, mert embertársa fölött állóvá, zsarnokká teszi azt, szolgává ki emberi méltóságának még rongyaiba sem takarózhat, emezt!”

Ellentétek és ellentmondások vannak az emberi eszmék és az ember tettei közt minden téren. Például a vallás és a történettanítást hozza fel. A tudomány rég bebizonyította a világ- és emberteremtés bibliai történetének „mesevoltát”, s a papság mégis ugyanarra a bibliára alapozza hatalmát. A nemesség és királyság része még mindig „a tekintély és tisztelet” s a „befolyás és hatalom”, pedig a történelem tanítása szerint gazdagságuk nem érdemeik elismerésének, hanem az erőszak alkalmazásának az eredménye.

Az emberiség fejlődésének pesszimiztikusnak látszó megítélése után az *Erdélyi Munkáslap* cikkírója rátér a szocialista felfogás világos kifejtésére. Abból

a szocialista ideológiába átment rousseau-i gondolatból indul ki, hogy az emberek nem olyan rosszak, mint háborúikból, elnyomásaikból és igazságtalanságaikból gondolhatnánk, sem nem olyan jók, mint erkölcsi ideáljaik és tudományos eredményeik alapján vélhetnénk. Ettől pedig csak egy lépés a marxista felfogás. „Az emberek gondolkodását, világfelfogását, de mindennek felett cselekvését, külső viselkedését oly erő szabja meg, irányozza, amely minden emberi akaratnál erősebb, mert csak a gondolat világában lehetséges előle menekülés, de a tények világában szinte föltétlen alávetést követelt: az erő a gazdasági erő, a termelési viszonyok szükségképi rendje.”

A gazdasági rend és az ebből folyó gazdasági érdekek az emberek közötti ellentétek okozói; a háború, a kizsákmányolás, a babonák és a tévtanok mind következményei csupán. „A mai gazdasági rend az oka mindannak az ellentmondásnak és meghasonlásnak, amely a mai ember ideáljai és cselekvése közt fennáll.”

A továbbiakban a tőkés gazdasági rend alapját, a magántulajdon kérdését tárgyalja. „A termelési eszközök egyes emberek kezében vannak, s mindazok, akik termelési eszközök birtokából ki vannak zárva, kénytelenek egyetlen birtokukat, munkaerejüket a birtokosnak rendelkezésére bocsátani.” Ez okozza az elnyomást, teszi holt betűvé az emberszeretetet, mert „birtok és birtoktalanság az egyenlőséggel, mások szolgálatra kényszerítése a szeretettel kiegyeztetetlen ellentétben vannak”. Ezen pedig sem a kereszténység tanításai, sem az emberbarátok humanizmusa nem tud segíteni, mert „a gazdasági fejlődés szükség-szerű menete a termelő eszközöknek mind kevesebbek kezében főlhalmozódását, s ezzel a társadalmi ellentétek mind erősebb kiélesedését hozza magával”.

A szabad verseny a kapitalistákat új piacok szerzésére kényszeríti. Új piacokat pedig csak háborúval lehet szerezni. „Lesz tehát háború mindaddig, amíg annak gazdasági okát, a versenyt meg nem szüntetik.”

A háború és kizsákmányolás ellen éppen ezért nem lehet a bármilyen jószándékkal, emberszeretettel, lelkesedéssel telített „népboldogítók” útját követni. Aki igazán meg akarja változtatni a társadalmat, annak el kell jutnia a gazdasági okok felderítéséig és harcba kell indulnia azok megszüntetéséért. „... Az jellemzi a modern szocialistákat, és ebben különbözik a szocializmus minden eddigi hasonló iránytól, hogy az emberi ideálok és a társadalmi valóság közti ellentmondás igazi okát, a gazdaságit, nemcsak felismerte és hirdeti, de a gazdasági viszonyok gyökeres megváltoztatását küzdelme sarkkövévé tette.”

A cikk írója egyszerű, könnyen érthető szavakkal és világosan logikus okfejtéssel határolja el a szocializmust a különböző polgári humanista mozgalmaktól, amelyek nem haladnak előre, ellenkezőleg, „mindinkább nevetség tárgyává lesznek” származás és erőtlen antimaterialista felfogásukkal. A polgári „emberbarátok” természetesen félnek az „anyagias szocializmus”-tól, hiszen ez „anyagi érdekeiket” veszélyezteti. A cikk végső konklúziója a szocializmus etikai álláspontját tükrözi: „Aki akarja a jót, annak a jó alapját, okát is kell akarnia. Aki akarja az egyenlőséget, a szeretetet, a szabadság alapjait is akarnia kell, következetesen küzdenie kell tehát a mai gazdasági rend ellen, amely azoknak akadály, vagyis a jó embernek ma szocialistának *kell* lennie, következetes, forradalmi szocialistának, vagy nem az, nem jó, csak szeretne az lenni...”

Az *Erdélyi Munkáslap* 1901. évi júniusi, 2. száma bőven foglalkozik a kolozsvári munkásmozgalmi és politikai élettel, valamint a MSzDP 1901. évi kongresszusával. Az országos kongresszust a munkások parlamentjének és „mintaparlament”-nek nevezi, mert ott „nem a magyar törvényhozás lapos,

önző, üres és értetlen tanácskozását láttuk, hanem komoly, férfias politikát űző munkásokat". A kongresszus a nemzetközi szolidaritás megnyilvánulása volt minden tekintetben. Az ország minden nemzetisége ipari és földműves munkásainak delegátusai vettek részt a tanácskozáson, melegen üdvözölték az elnyomott lengyel szociáldemokraták küldöttét, megemlékeztek a párizsi Kommün 30 év előtti halottairól, lángoló lelkesedéssel nyilvánították ki szolidaritásukat „a Szibéria hómezőin raboskodó szabadság-hősöknek”, és rokonszenvükről biztosították „Oroszországnak a szabadságért ernyedetlenül harcoló munkásságát”.

A kolozsvári munkásmozgalom kérdéseivel több hír is foglalkozik. A május 1-i gyűléssel kapcsolatban megtudjuk, hogy azt a Lövöldében tartották, mintegy 1500 ember vett részt, s azon május 1 jelentőségét méltatták, és ismertették a szociáldemokrácia azonnali követeléseit. A gyűlés résztvevői követelték a 8 órai munkaidő bevezetését és az általános titkos választójogot. Végül határozati javaslatot fogadtak el, amelyben „a Kolozsvárt megtartott népgyűlés meleg rokonszenvét fejezi ki a harcoló, vérző és szabadságért vágyódó orosz testvérek iránt”. Az oroszországi állapotokról a népgyűlés megállapította: „A nemzetközi szociáldemokraták kötelessége, hogy más, idegen országok munkásainak szabadság mozgalmait is kísérje figyelemmel és segítsen a testvéreknek. Mai napon az egész világ proletársága megemlékezik az orosz forradalmárokról, kik elkeseredett, kíméletlen, kemény harcot folytatnak a cárral.” A népgyűlés után munkásdalokat énekeltek és tüntető-sétára indultak. Bevonultak a város központjába, körüljárták a főteret és a főutcákat, s a szociáldemokráciát és az általános választójogot éltették.

A szakmai mozgalmak területéről a lap tudósítást közöl a vasúti állomás építkezésének kőfaragó műhelyében dolgozó 34 kőfaragó munkabeszüntetéséről. A tárgyalások eredménytelenek maradtak, aminek következtében 30 sztrájkoló kőfaragóség elhagyta a várost, a többi pedig a városban sétál. Egy másik tudósítás azokkal az öntudatlan kőművesmunkásokkal foglalkozik, akik a vasúti műhelyek építkezésénél dolgoznak, s akik május elseje megünneplésére nem csatlakoztak a kőfaragó munkásokhoz, hanem munkabeszüntetés helyett a munkásünnepen is dolgoztak. „Sajnáljuk a kőműveseket, akik még ennyire hátra vannak öntudat dolgában, kergessék ki maguk közül azokat, akik hazáról, nemzetről s effélékről regélnek nekik s a mellett sorsukat mesterségesen mindig alacsonyabbra nyomják. Ha a nemzetközi szolidaritás magasztos ígét meg fogják érteni, meg fogják ünnepelni május elsejét, de helyzetük javítására is többet tehetnek.”

A város politikai életével három hír is foglalkozik. A lapban közlik, hogy az országos kongresszus határozata értelmében, a SzDP Kolozsvárt is fog képviselőjelöltet állítani, s részt vesznek teljes erejükkel a választási harcban, bár „választási alapjuk nincs, vesztegetni nem fognak és hivatalos pressiót sem fognak gyakorolni”. Egy másik hír a helyi Demokrata Párt egyik karrierista és korrupt vezetőjét leplezi le, egy harmadik közlemény pedig BARTHA Miklóssal szemben foglal élesen állást, akit a „titkos kormánypárt egyik legpiszkosabb politikusának” nevez. A leleplező cikk szerint az ellenzéki BARTHA Miklós pénzt fogadott el a kormány bankjától, liberális nézeteket hirdet, de cimborál a klerikális néppártiakkal, cikkeiben szennyes irányzatot honosított meg, és meggyőződését pénzért árulja. „Bartha, aki 1897—98 telén, midőn a kormány rendeletekkel csavarta ki a sajtószabadság, a gyülekezési jog és a szabad költözködés jogot, még keveselte a törvénytelen rendeleteket a szociáldemokraták ellen, aki vezércikkben hívta fel a kormányt kivételes rendszabályok hozatalára,

aki 1897. év karácsonyán Kolozsvárt nyilvános gyűlésen ígérte meg, hogy az általános, titkos választói jog mellett fog küzdeni és aki ezt a követelést 3 hónappal később a titkos paktumban egyszerűen elárulta: ezt a Bartha Miklóst a kolozsvári munkások ki fogják ebrudalni a városból, ha ugyan a polgári osztály nem fogja kidobni ezt a kétes értékű politikai vigéct.”

Az *Erdélyi Munkáslap* 1901. augusztusi, 4. száma főként a parlamenti választások és a kolozsvári utcai tüntetések és rombolások kérdésével foglalkozik. Az első számmal ellentétben, ezúttal sokkal erősebben érezhető az opportunistá revizionizmus és reformizmus szemléletének az érvényesülése. A választási felhívás ugyan erőteljesen hangsúlyozza a klerikális reakció elleni küzdelem fontosságát. „Ki kell állanunk a porondra — olvassuk — s fekete lobogóval szembe kell szegeznünk a szocializmus ragyogó piros zászlóját.” Leleplezik a reakció választási módszereit. A csendőrterror mellett korrupció, pénz, bor, sör és pálinka a vesztegetés eszközei. Mit állít azonban ezzel szembe a szociáldemokraták kolozsvári felhívása? Terrorra nem a tömegek megmozgatásával, az utca meghódításával kíván felelni, hanem a békés harc szükségességét hangsúlyozza. Vastag betűkkel szedi a következőket: „Mi csak a fölvilágosítás, a tanítás, a szervezés fegyvereivel tudunk és akarunk küzdeni.” Adakozásra szólít fel minden dolgozót a szociáldemokrata párt választási alapja számára: „Adjátok össze filléreiteket, hogy felvehessük a harcot: a néppel a népert és diadalra juttathassuk közös szent ügyünket!” Mi más ez, mint a különben egyáltalán nem lebecsülendő választási harc és parlamentarizmus túlértékelése és fetisizálása, még hozzá olyan időben és körülmények között, amikor a munkásság 95—99%-a nem rendelkezett még szavazati joggal sem.

A lap hosszú cikkben foglalkozik „a kolozsvári fejtelenség”-gel, vagyis az augusztus 4-én és 6-án lefolyt tüntetésekkel és rombolásokkal, amikor a tömeg megtámadta a rendőrséget, s a rendőrség vezetőinek a lakását szétrombolta. Az egykorú adatok szerint nyilvánvaló, hogy a rendőrség elleni spontán tüntetésben és zavargásokban széles néptömegek vettek részt, köztük — résztvevők emlékezései szerint — a szervezett munkások is. Furcsa mégis, hogy amíg a radikális polgári sajtó a rendőrség elleni „zendülés”-ről írt, addig a szociáldemokrata lap csupán „fejtelenség”-et látott, amelyet a „romboló csöcselék” vezetett. Igaza volt nyilván az *Erdélyi Munkáslap* cikkírójának, amikor megállapította, hogy a rendőrfőkapitány, a burzsoázia és a városvezetőség „egymáshoz méltó képviselői a reakciónak”, s hogy amilyen a polgári osztály, ugyanolyan a rendőrsége is, de érthetetlen marad, miért kellett a pártlapnak teljesen elhatárolnia magát a tömegek jogos zendülésétől azon rendőrség ellen, amely brutalitásával elsősorban éppen a munkásságot sújtotta ezekben az években is. A függetlenségi és 48-as polgári sajtó jogosnak találta a nép felháborodását az embergyilkoló rendőrség ellen. Még a burzsoázia érdekképviselője, a városi tanács is a rend helyreállítása érdekében „szabadságolta” a rendőrfőkapitányt. A városi közgyűlés megállapítása szerint „... a felingerült mindennemű fegyverekkel felszerelt ezrekre menő tömeg a főkapitányt a városháza előtt, midőn a lázongók csitítására a hivatalból kilépett, kövekkel megdobta, a városháza ablakait beverte; a városi fogházat megostromolta, a foglyokat kiszabadította...”¹¹ A tömeg ezután „feldúlta” a főkapitány lakását, a főkapitányt magát, a rendőrtiszteket és rendőröket „halálra kereste”, a városban tört és zúzott, s birtokba vette az utcákat. Végül „a lázongó tömeg lecsendesítésére”

¹¹ Kolozsvár város közgyűlési jegyzőkönyve, 1901. aug. 7. 249. pont. (Kolozsvári Állami Levéltár.)

egy ezred sorkatonaságot, huszársági egységeket, valamint 80 gyalogos és 15–20 lovascsendőrt kértek Kolozsvárra, ostromállapotot rendelve el ugyanakkor, este 9 óra utáni kijárási tilalommal s az összes vendéglők és külvárosi kocsmák bezárásával.¹²

A városi tanács augusztus 7-i közgyűlésén az egyik tanácsos a szocialistákat vádolta a zavargások kirobantásával, s a szociáldemokrata párt elleni erőyes rendszabályokat sürgetett. A pártlap szerkesztősége külön nyilatkozatban „piszkos rágalmazónak és aljas, svihák gazembernek” nevezte a városi ügyészt, közgyűlési támadása miatt. A zavargásokkal foglalkozó cikkben pedig elvileg indokolják meg az utcai eseményektől való távolmaradást. „Pártunk elvei olyanok — olvassuk a cikkben —, hogy minden erőszakos eszközt nemcsak elítélünk, de jól felfogott érdekünkben minden lehető módon megakadályozni igyekezzünk. Minden erőszak a reakciót szolgálja.”

A szervezett munkásság nyilván nem maradhatott és nem is maradt távol az utcai tüntetésektől és harcoktól. Természetesen nem vett részt a rablásban és az okatlan törés-zúzásban, amelyet a rendőrség félelme és menekülése után a csőcselék végzett el. A pártszervezet és a szakmai egyesületek hivatalosan nem csatlakoztak semmiféle akcióhoz, de a néptömegek elkeseredéséből fakadó spontán akcióban a szociáldemokraták részt vettek.¹³ A pártlap szerkesztőségének eszmei indokolása „minden erőszakos eszköz” elítélése tekintetében az opportunizmus megnyilvánulását jelentette...

Az *Erdélyi Munkáslap* 4. száma közül két hasábon a szociáldemokrata párt választási programját. A 18 pontból álló választási program általános választójogot, vélemény szabadságot, a kivételes törvények hatályon kívül helyezését, az iskolák államosítását, az állandó hadsereg helyett néphadsereg felállítását, munkásvédő törvényeket, a nemzetiségek autonómiájának elismerését és számos gazdasági jellegű intézkedést követel...

Az *Erdélyi Munkáslap* fontos szerepet töltött be néhány hónapon át a kolozsvári munkásmozgalomban. Néhány öntudatos szocialista, osztálytudatra ébredő munkásoknak csinálta egy olyan város munkásmozgalmának keretében, amely éppen hogy fejlődésnek indult, s alig esett keresztül helyi jellegű harcok keresztül. A lap ideológiája a II. Internacionálé ekkori vezető pártjának, a német szociáldemokráciának a vonalát tükrözte. A marxizmus felfogása különösen a *Kommunista Kiáltvány* tételén át hatott, a gyakorlatban azonban már erősen érvényesült a lassalleánus tanokat helyettesítő bernsteinista revizionizmus, ez a parlamentarizmusra és a polgári demokrácia megvalósítására vette a főirányt a szociáldemokrata pártpolitikában, s a munkásvédő törvények és kötelező betegsegélyezés megteremtését tűzte ki a szakszervezeti mozgalom céljául.

A kolozsvári munkásság vezetőrétege a szociáldemokrata pártirodalom s néhány bécsi és budapesti lap alapján ismerkedett meg és tartotta a kapcsolatot a szocialista ideológiával. MARX és ENGELS alapvető művei elérhetetlenek voltak, LENINT még egyáltalán nem ismerhették, leggyakrabban BEBEL, LIEBKNECHT, KAUTSKY, BERNSTEIN, PLEHANOV főleg agitatív jellegű beszédei és írásai hatottak...

Az *Erdélyi Munkáslap* megszűnt, és nehéz időkben ismét lap nélkül maradt a kolozsvári s általában az erdélyi szocialista mozgalom. A szociáldemokrata sajtó új lendületet 1903 után vesz. Az *Adeverul* megjelenését (1903. augusztus)

¹² Uo.

¹³ ID. JORDÁKY Lajos visszaemlékezései.

1904-ben követi Kolozsváron a kéthetenként, változó címmel megjelenő *Erdélyi Munkás és Kolozsvári Munkás* ; 1905-ben a *Nagyváradai Munkás Újság*, 1908-ban a marosvásárhelyi *Munkás* indul meg. Ez a sajtó a temesvári *Volkswillével* együtt, amely megszakítás nélkül folytatja a századfordulótól a szocialista eszme propagálását, így szolgálja az osztályharc fegyverével, a proletár nemzetköziség szellemében, román, magyar és német nyelven a marxista világnézet ügyét.

LAJOS JORDÁKY: LE PREMIER JOURNAL OUVRIER SOCIALISTE A KOLOZSVÁR (CLUJ)

Les traditions que le mouvement socialiste ouvrier de la Transylvanie garde sont bien anciennes. A l'époque de la 1ère Internationale, c'est à dire pendant la période qui précédait les années de 1870, le mouvement socialiste ouvrier a créé dans cette région des organisations importantes, surtout à Temesvár, à Resica et à Arad. Toutefois, la presse ouvrière n'a pu se développer que plus tard. A Arad le journal *Közjólét* (Salut Public) ne verra le jour qu'en 1891, *Új Világ* (Monde Nouveau) et *A munka őre* (Le Gardien du Travail) qu'en 1893 (ces trois périodiques ont paru en hongrois), tandis que la *Volkswille* (en allemand) sera éditée à Temesvár, à partir de 1893. Auparavant le mouvement ouvrier de cette région s'appuyait principalement sur la presse ouvrière viennoise ou budapestoise et sur celle — parue, pour la plupart en langue allemande — de l'Internationale. Le premier journal socialiste en langue roumaine, le *Votul Poporului* a vu le jour également à Temesvár, en 1903.

Quant à la Transylvanie proprement dite, le premier journal ouvrier y paraît en 1901 et porte le titre *Erdélyi Munkáslap* (Journal ouvrier de Transylvanie). Les organismes du parti social-démocrate et les syndicats de la Transylvanie ont bien tâché, vers la fin des années 1890, de fonder un journal socialiste, mais les autorités s'opposaient à la réalisation de ce projet. *Erdélyi Munkáslap* parut finalement à Kolozsvár, son premier numéro fut publié le 1er mai 1901.

Ce *Journal ouvrier de Transylvanie* était une revue mensuelle social-démocrate d'esprit combatif qui se composait d'appels, de proclamations, d'articles de fonds, de lettres ouvrières; des nouvelles et des communications du mouvement ouvrier. Ses articles reflètent fidèlement le niveau idéologique et l'activité pratique du mouvement ouvrier d'une ville importante où l'industrie usinière — au tournant du siècle — était encore dans sa première enfance et la majorité des travailleurs étaient embauchés par les petites entreprises, dans la petite industrie, dans les ateliers des chemins de fer ou dans l'industrie du bâtiment.

Le journal préconise l'internationalisme, rappelle les actions communes des ouvriers hongrois, roumains et allemands et favorise l'avènement du régime socialiste de la production. Il accentue nettement que la lutte de la classe ouvrière contre le capitalisme est „nécessairement une lutte politique” et que la prise du pouvoir forme par conséquent une condition indispensable de la socialisation des moyens de production.

Bien qu'il adopte les thèses du marxisme, certains de ses articles traduisent l'influence des idées de Lassalle et ceci se manifeste surtout dans l'action de la revue pour le droit de vote universel et dans la propagande poussée en faveur des revendications pratiques du mouvement syndical. Dans les articles qui ont une tendance réformiste on ressent surtout l'influence de la social-démocratie allemande.

Le *Journal ouvrier de Transylvanie* jouait un rôle important dans le mouvement social-démocrate de Kolozsvár et de Transylvanie. Il a contribué largement à éveiller la conscience de classe et l'assurance d'une couche ouvrière qui venait à peine de se former.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Számvetés és Magyar Arithmetica. Senki sem méltatta még jelentőségéhez illő módon a reneszánsz népies számtankönyveinek társadalomformáló szerepét. A középkori átlagember matematikai ismeretei megdöbbentően alacsony színvonalon állottak. MELANCHTHON ily módon vezeti be egy matematika professzor előadásait a wittenbergi egyetemen (1517): „Ugy vélem, hogy a hallgatóságot elriasztja e tudományok nehéz voltáról alkotott előítélet. Ami a számtan alapvetését illeti, — amelyet már az iskolában gyakorolnak és a mindennapi életben alkalmaznak — nagyot tévednek, akik rendkívül nehéznek tartják. Ez a tudomány közvetlenül az emberi értelemből fakad és teljességgel kifejehető... a szorzás és osztás szabályai persze már sokkal több szorgalmat igényelnek, de a figyelme-sebbek ezeket is hamar el fogják sajátítani...”¹

A négy alpművelet ismerete vagy éppen a hármasszabály helyes alkalmazása ezekben a századokban azonos tanulmányi szintet képviselt, mint ARISTOTELES logikájának megértése és a római jogban való járatosság. Csak egy természettudományos diszciplína hágott föléje: a naptárkészítése, ezenbelül a mozgó ünnepek, a nap- és holdfogyatkozások kiszámításának művészete. Aki erre képes volt, annak az időjárásjóslatát is elhitték.

A XV. század utolsó negyede óta nemzeti nyelveken megjelenő számtankönyvek egy évszázad alatt gyökeresen változtattak ezen az állapoton a közép-európai államokban. Az első olasz nyelvű számtankönyv (Treviso 1478) címében is rámutat arra, hogy a korszak elején az aritmetika tudományát azonosították a kereskedelemmel: „...larte dela merchadantia chiamata vulgarmente larte de l'abbacho.”² Ez azonban arra is utal, hogy jöllehet régóta alkalmazták már az arabs számjegyeket: a számvetőtábla, az abacus uralkodó volt még.

Ezt a tényt nemcsak az a körülmény bizonyítja, hogy a korai számtankönyvek zömében a számolópénzekkel táblán történő „kalkulálás”³ megelőzi az arabs számjegyek oktatását. A latin címek általában ilyképpen hangzottak: *Ars Supputandi tam per calculos quam per notas arithmeticas*. Ezt a legnagyobb sikerű szerzők: Jacob KÖBEL és Adam RIESE is kifejezésre juttatják könyvcímeikben.⁴ Hanem bizonyítja az a számtalan bájos fametszet, amely élénk varázsolja a korabeli számtantanárt és kereskedőt, amint éppen számot vet.

¹ Idézi MENNINGER, K.: *Zahlwort und Ziffer*. Breslau, 1934. 342—343. l.

² Az első német nyelvű számtankönyvet Bambergben (1483, Hain 13 713), az első franciát a század végén Lyonban adták ki (*Livre des Getz*), az első angolt a király orvosa, Robert RECORDE (*The grounde of artes*. London, 1542) írta.

³ KERTÉSZ Manó mutatta ki, hogy „számvetés” kifejezésünk az abacuson való számolás módszeréből, az érméknek az értékelző vonalakra való vetéséből ered (*Szokásmondások*. Bp. 1922. 197—202. l.). De a római calculus is a számoláshoz használt kavicsokat jelenti, amiképpen a francia „jeton” a táblára vetett pénzről nyerte nevét. A görög „pszephizein” = kövecskézni, számolni”, az angol „to cast” = vetni, számolni” egészítik ki a sort.

⁴ KÖBEL: *Das new Rechepüchlein. Wie mann uff den Linien vnd Spacien mit Rechepfennige...* Oppenheim, 1518 vagy RIESE: *Rechnung auff der Linien vñ Federn*. Erfurt, 1525. Az utóbbi — tollal való — számolás az arabs számjegyekre utal. RIESE tudatosan részesítette előnyben a kalkuláris módszert: „Ich habe befunden in underweisung der Jugend, dass alhweg die, so auff den linien anheben, des Rechnens fertigen und laufftiger werden, denn sie so mit den ziffern, die Feder genannt, anfahren.” Idézi DEUBNER F.: *Adam Ries, der Rechenmeister des deutschen Volkes*. Z. Gesch. Naturwiss. 1962. 3. l.

A korai, ábra nélküli aritmetikakönyveket ugyanis 1491 óta⁵ egyre több illusztrált munka követte, bennük a példákat érzékeltető metszetek mellett gyakran megtaláljuk az asztalon számot vető mester képét is. A legkorábbiak egyike a még szimbolikus tartalmú *Margarita Philosophica* metszete (1504), amely szembeállítja PYTHAGORAST, mint az abacus és BOETIUST, mint az arabs számjegyek feltalálóját.⁶ KÖBEL könyve 1514-beli kiadásának ábráját KERTÉSZ közli; kevésbé ismert a bécsi Henricus GRAMMATEUS, számos magyar vonatkozású példája miatt figyelmet érdemlő műve.⁷ A képen látható gótikus asztalra vésett abacusok egyeznek a két fennmaradt XV. századi bázeli példányéval⁸. (3—4. ábra)

A hazai aritmetikakönyvek címlapjainak csupán egyikén leltem igen kicsi, a számvetőasztalra utaló fametszetet, ez az 1592-beli HELTAL-féle *Cisio*. Azonban köze-

1. ábra. A vízszintes lineákon történő számvetés első ábrázolása (1487)

lebről vizsgálva az asztallapon nyoma sincs a vízszintes „lineáknak”, ugyanakkor nem illenek a képbe a bal oldalon alázatosan várakozó alakok. Nézetem szerint a XVI. században divatos délnémet naptárak vagy perikopás könyvek egyikéből átvett faduccal állunk szemben, a kép a rossz sáfárt felelősségrevonó gazdát ábrázolja (LUKÁCS Ev.16.).

De nem mindig az asztal lapjára karcolt, vésett vagy rajzolt vonalakon számoltak. Külön számoló táblák is léteztek⁹, és igen elterjedt volt a számolóabrosz is. Utóbbit együtt látjuk az arabs számjegyekkel való alkalmazás példájával a híres Petrus APPIANUS ingolszadtai csillagász számtankönyvében¹⁰, amelyet ritkasága miatt itt közlünk.

Ezek az abroszok nem újítást képviseltek, hanem a korai középkort idézik. Valószínű, hogy maga a nemzetközivé vált francia „bureau—iroda” kifejezés az ófrancia Burel = spanyol buriel „posztó” szóból származik¹¹, amely kimutathatóan a XV. század óta fel-

⁵ Ekkor jelent meg Firenzében az első pazarul illusztrált számtankönyv Phillipus CALANDRI tollából Giuliano dei MEDICINEK ajánlva.

⁶ MENNINGER: *I. m.* 263. l. (2. b ábra)

⁷ *Ayn new kunstlich Buech*... Wien, 1518.

⁸ A bázeli Historisches Museumben levő asztalokat ismerteti MENNINGER: *I. m.* 256—57. l.

⁹ Uo. 260., illetve 265. l.

¹⁰ *Ein Neue Vnd wolgegründte vnderweysung*... Leipzig, 1543.

¹¹ WILHELMSEN, L.: *English Textile Nomenclature*. Bergen, 1943.

vette a számolóasztal jelentést¹², de kétségtelen, hogy az angol udvari gazdasági iroda „Court of Green Cloth” elnevezése jóval korábbi időszakra, talán a XII. századra utal.¹³ E számolóabroszok élete rendkívül szívós volt, a XVIII. században még használták a bajor városok költségvetési munkáinál, és valószínű, hogy népszerű „snur”-játékunk is erre vezethető vissza.¹⁴

A számtankönyvek mellett természetesen sok más ábrázoláson is fennmaradt az abacus nagy népszerűségének bizonyága.¹⁵ Minek köszönhette ezt, hiszen az arabs számjegyek minden szempontból gyorsabb, biztosabb és könnyebben ellenőrizhető módszert képviseltek? A papírinség önmagában nem ad megnyugtató magyarázatot. Talán a *Téli rege* egy idézete segít ki bennünket (IV. felv. 2. szín): „Clown: Let me see: Every 'leven wether tods; every tod yields pound and odd shilling: fifteen houndred shorn, what comes the wool to? ...

— I cannot do't without compters.”¹⁶

Az arabs számjegyek tizedes rendszere csődöt mondott a korabeli pénz-, súly- és egyéb mértékrendszerek bonyolult, ősi duodecimális, vigezimális felépítése miatt. Maradjunk a SHAKESPEARE-i példánál: ha egy fertálmázsa mai jelzéssel 1/1-£-ot hoz a konyhára,

$$\frac{1500}{11} = 136,3 \text{ fertálmázsa esetén egyszerű szorzás nem segít rajtunk, hiszen } 20 \text{ shilling}$$

ad 1 fontot és nem száz. Ilyen feladványokat bizony könnyebb volt „számvetéssel” megoldani. Nem csoda hát, hogy nemcsak MARÓTHI professzor könyvében él még e módszer, de GOETHE apja is azzal számolt. Szimptomatikus jelenség, hogy az utolsó számolóérmeket XVI. LAJOS képével verték Franciaországban: a decimális rendszer bevezetése a francia forradalom vívmánya. Egy 1797-re tehető példány (Neumann V-30109) márkésői epigonnak tekinthető.

Mégis a XVI. század közepén a számtankönyvekben is csökkenni kezd a számvetés oktatásának jelentősége. Petrus APPIANUS munkájának 1543-i kiadásában a könyv legvégén nyer némi helyet¹⁷, Christoff RUDOLFF idézett népszerű művében a címben is kifejezésre jut a módszer fontosságának csökkenése¹⁸. Adam RIESE műve 1656-ig még legalább 108 kiadásban jelenik meg¹⁹, de az abacus-számolással foglalkozó rész a teljes terjedelem 5—6⁹/₁₀-ára zsugorodik. Genfma FRISIUS 1561-beli kiadása már egyáltalán nem tartalmazza.²⁰ Ezzel szemben elszaporodnak a pénz- és mértékátszámítási, szorzó, osztó és kamatláb táblázatokat tartalmazó könyvek. Maga RIESE is szerkesztett egy ilyet²¹, Franciaországban és Olaszországban igen szép kivitelű és gyakorlatias megoldások születtek, amelyek Európa-szerte elterjedtek.²² A XVII. század második felében a hivatalos aritmetika oktatás Nyugat-Európában teljesen megfelelkezik az abacusról, bár oly

¹² Olivier de LA MARCHE így ír MERÉSZ KÁROLYRÓL (1474): „Luy mesmes siet au bureau à ung bout, jecte et calcule comme les autres.”

¹³ MENNINGER: I. m. 261. l.

¹⁴ A müncheni Nationalmuseum példányainak képét *Két gyermekjáték eredete* (Ethnographia, 1957. 3. sz.) c. cikkemben közlöm.

¹⁵ Az általam ismert legkorábbi ábrázolást egy 1487-beli nürnbergi antiszemita brosúra (FOLTZ: *Die Rechnung des Ruprecht Kolberger*) tartalmazza. Urs GRAF egy 1512-beli metszeten JUDÁS számolóasztalról nyeri el harminc ezüst-jét. Számolóasztalt ábrázoló fametszet díszíti LUTHER *Deutscher Katechismus*-át (1530), a *Petrarca Trostspiegel* (1530), nem szólva egy sereg számológárról az 1530—1700 közötti korszakból, amely a módszert illusztrálja.

¹⁶ SZÁSZ Károly fordításának felhasználásával: „Lássuk csak. Minden tizenegy ürr egy fertály mázsa: Minden fertálymázsa egy font, s néhány (helyesen: egy) shilling. Ha tizenöt százat nyírünk, — mennyi esik érte?... — Számológáras nélkül nem tudom kiszámítani.” A fordító nem ismerte a compteur (counter) = számolóérme kifejezést és megkerülte a problémát, amikor így írt: „Soha sem bírom az ujjamon kiszámítani!”

¹⁷ A b₂—c₈ jelű 9 lapon.

¹⁸ *Künstliche rechnung mit der Ziffer vnd mit den zal pfennigen* ... Wien, 1548.

¹⁹ DEUBNER: I. m.

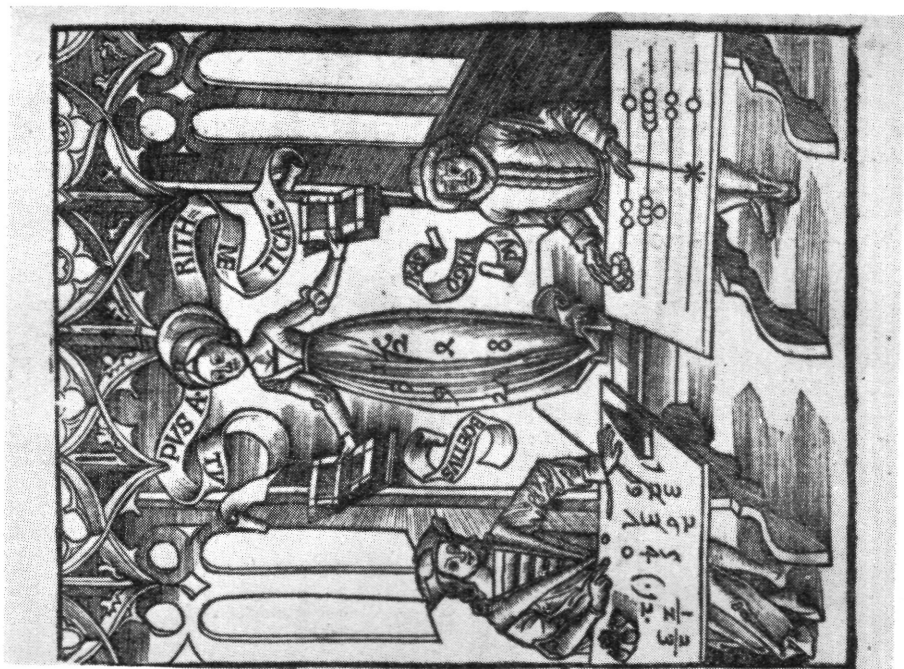
²⁰ *Arithmeticae practicae Methodus facilis*. Paris, 1561.

²¹ *Ein Gerechnet Büchlein auff den Schöffel, Eimer vnd Pfundgewicht* ... Leipzig, 1536.

²² Említtést érdemel pl. ALEXANDRE JEAN *Aritmetique au miroir*-ja (h. n. 1636), amely teljesen rézbe metszve látott napvilágot és PÁDUAI JULIUS CAESAR sok kiadást megért munkája.

2. ábra. a) A számolótábla, mint az aritmetika tudományának szimbóluma

b) Az arabs számjegyek és a számvetés versengése. Mindkét metszet az 1504-ben megjelent *Margarita Philosophica*-ból

szívós, hogy TENNULIUS még 1667-ben így rója meg a francia tudósokat: „Sic etiam hodie calculum ridicule ponunt docti viri et post inventas fruges glandibus vescuntur.”

Milyen szerep jutott a számvetésnek a magyar művelődéstörténetben, és hogyan tükröződik ez a hazai számtankönyvekben?

KERTÉSZ Manó idézett műve az egyetlen, amely a kérdést több oldalról megvilágítja, bár olvasása nyomán könnyen túlbecsüljük az abacuson történő számolás elterjedtségét és jelentőségét Magyarországon.

A „számvetés” szó és származékainak — természetesen eredeti értelemben való — használata a XVI. század első felénél korábbi időszakba nem vezethető vissza.²³

A század második felében azonban már képletesen is használják ezt a számítási technikát, ami széles körű elterjedtségét tanúsítja. SZAMOTA idéz egy 1550-beli adatot: „... zam vetetlen voltam ez hytetlen gonoz emberre.”²⁴ TELEGDÍ pedig ezt a mondatot írja le: „Nem olyannak kell lenni a barátoknak mint a számvető pénznek” (1580)²⁵. A hasonlat persze LUTHERTŐL II. FRIGYESIG élő allegória, közérthetősége mégis a számvetőpénz használatának ismeretén alapszik.²⁶ Végső fokon egyébként POLYBIOS TÓL származik (V. könyv 16.).

Ha mármost eltekintünk az „első magyar” számtankönyvtől, a SZILY Kálmán által ismertetett *Arithmetica summa tripartita Magistre Georgii de hungaria* valószínűleg Hollandiában megjelent ösnyomtatványtól,²⁷ akkor az első már hazai és magyar nyelvű művet a debreceni *Aritmetica*-ban kell látnunk.

Úgy tűnik, hogy az előzőben is esik szó az abacus-ról, de ebből magyarországi elterjedésére következtetni nem lehet, hiszen GYÖRGY mester alighanem Groningában letelepedett magyar teológus volt. A debreceni *Aritmetica*, azaz a *Számvetesnek tudomania* viszont részletesen ismerteti a nevében foglalt módszert.²⁸

1577-ben jelent meg, vagyis csupán négy évvel az első spanyol nyelvű népies számtankönyv után.²⁹ Természetesen nem eredeti mű, hanem Gemma FRISIUS, a kitűnő orvosprofesszor és földrajztudós³⁰ egyik, talán már halála után erősen kiegészített és megváltoztatott művének fordítása. A viszonylag késői megjelenés eléggé indokolja, hogy az arabs számjegyekkel való munkát ismerteti elsőnek és csak azután „következőképpen a calculussal való számvetés”. A könyvben egyébként a „cifffra” szó még korai^{30a}, számjegy értelmében szerepel, de furcsa szinkrízisként az ősi számvetésben is szerepet kap: „... valamenni az számnac ... cifffraia vagyon, anni liniával kell fellieb niulnod.”

Ami a számítási módszer leírását illeti, áll az, amit MARÓTHI 170 esztendő múlva az 1591-beli kolozsvári *Arithmetica*-ról állít: „igen homályos”.³¹ Mégis több kiadást ért meg és — alaposan kibővítve és változtatásokkal — még 1693-ban is megjelent Kolozsvárt.

²³ Számvető 1517, számvetőpénz 1548. A számvetőtábla és asztal még későbbi (1592).

²⁴ *Oklevél szótár*. „Számvetés”.

²⁵ *Nyelvtörténeti szótár*. „Számvetőpénz”.

²⁶ A porosz királynak tulajdonított vers fenti hasonlatot világossá teszi:

„Les courtisans sont des jetons
leur valeur dépend de leur place:
Dans la faveur des millions,
et des zéros dans la disgrâce!”

²⁷ A múlt században a hamburgi könyvtárban létező példányt SZILY: *Adalékok a magyar nyelv és irodalom-történetéhez*. Bp. 1898 c. gyűjteményes munkájában ismerteti. Bővebben ld. HÁRS János: *Hogyan számolt Magyarországi György mester 1499-ben*. Bp. 1936.

²⁸ RMK I. 123.

²⁹ PEREZ DE MOYA: *Tratado de mathematicas*. Alcala, 1573.

³⁰ Gemma FRISIUS Reiner (Dokkum, 1508 — Louvain, 1555) írta az első *Glóbusztant* (1530), tanítványa, MERCATOR, a róla elnevezett ma is használatos projekciós módszer feltalálója. Érdekes, hogy az első számtankönyvek írói általában nem voltak matematikusok. Sok köztük az orvos és földrajztudós.

^{30a} Korait, de nem eredeti írok, mert a szó arab jelentése „nulla” (as-sifr „az üres”), ahogyan TOLVAJ Ferenc *Arithmetica*-jában olvassuk (Kolozsvár, 1698. RMK I. 1527): „Á ciffrak magokban akarmennyin is legyenek, de tsak semmi” (7. l.).

³¹ MARÓTHI nem ismerte az 1577-i kiadást: „A Gemma Frisiusét ugyan lattam Deakul: mely derék jó munka. De nem tudom, ha azon módon fordítottak-é Magyarra.”

Ez időben más hazai számtankönyv, pl. a német nyelvű *Arithmeticae vulgaris nucleus* (Lőcse, 1698) már egyáltalán nem adott kalkuláris aritmetikát.³²

A XVII. század eleje óta azonban a számítási technikákat oktató könyvek teljesen háttérbe szorultak az említett és nyugaton is uralkodóvá váló átszámítási és szorzótáblák mögött, ami nagyban hozzájárulhatott a számvetés feledésbe merüléséhez. Ezek a praktikák, nyereségosztó táblák rendkívül kelendők lehettek, mert számtalan kiadást értek meg;

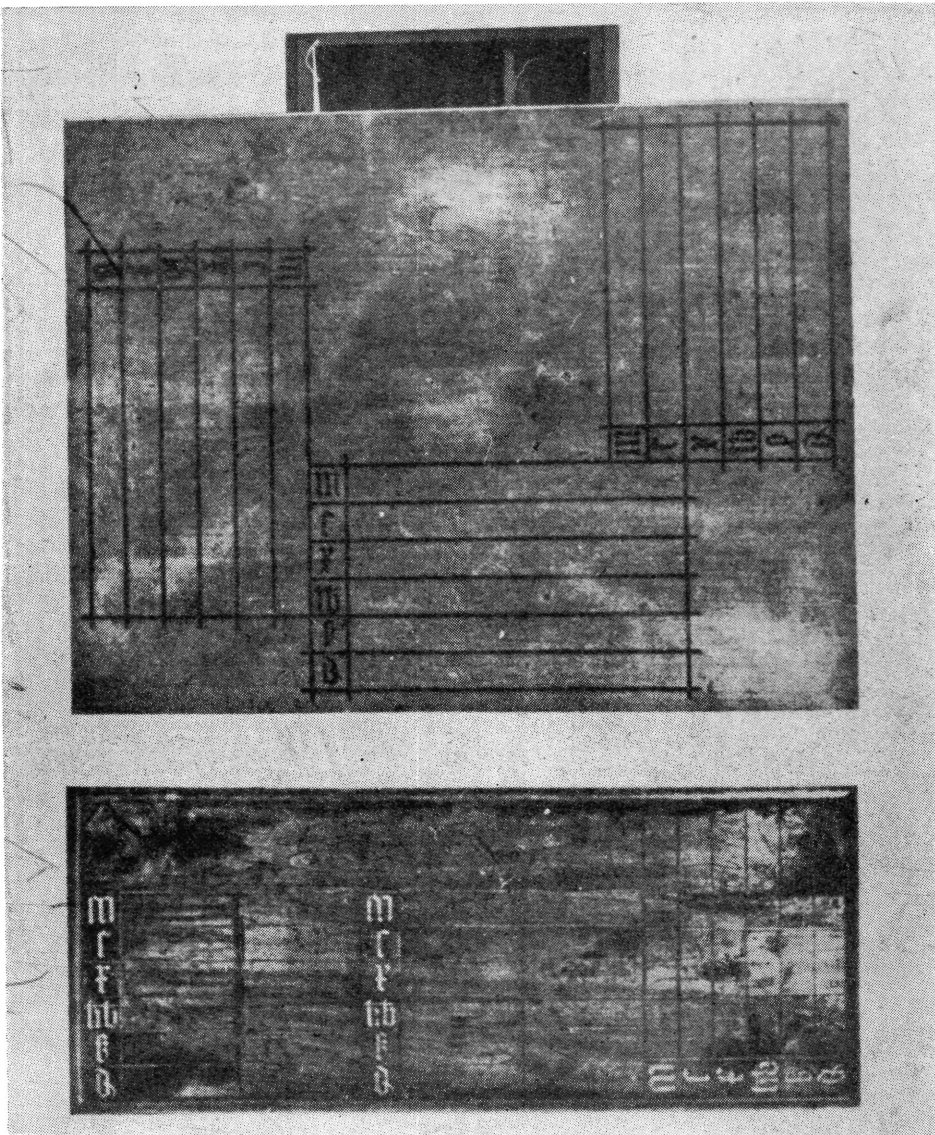
3. ábra. Egy korai bécsi számtankönyv (Grammateus 1517) számvetőábrázolása

a *Practica aritmetica*, az az *Szám vető Tábla* két, a *Nyerese Osztó Tábla* három kiadását ismerjük, a legelterjedtebb, PÁDUAI JULIUS CAESARÉ, 1653–1779 között meg éppen 22 kiadásban látott napvilágot. Ezek az „olasz praktikák” népszerűségükkel kinos ellentétben állottak a számtanoktatást célzó művek elenyésző számával.³³ Így aztán a közember sem abacusszal, sem arabs számjegyekkel számítani nem tudott nálunk a XVIII. század

³² RMK II. 1646.

³³ SZÉNÁSSY Barna: *A magyar matematikai kutatások múltja és főbb eredményei*. Debrecen, 1961. (Kézirat. MTA Könyvtár Kézirattára.) Helyesen mutat rá a korszak matematikai irodalmának sivárságára. 1499–1743 között csak 15 különböző, de alapfokú munka jelent meg.

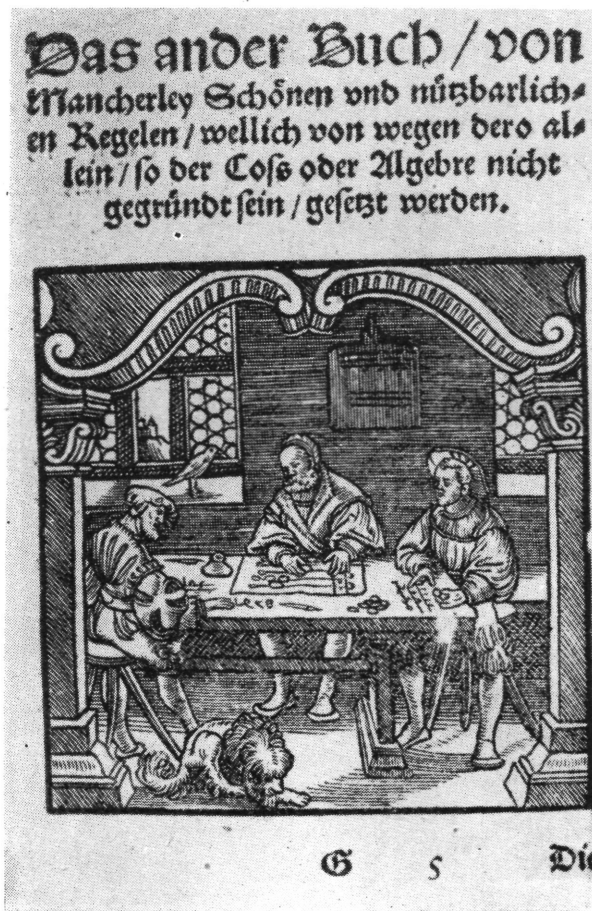

4. ábra. A XV. századi bázeli számvetőasztalok lapja

első felében, „nem úgy, mint más tanultabb Nemzeteknél: a'kik között még Paraszt embert-is alig találhatnál, aki . . . olvasás és írás mellett Számvetést — is ne tudna; ha Deákul nem tanult is.”

Így ír MARÓTHI György, akinek három kiadásban megjelent műve³⁴ az utolsó, amelyben az abacuson való számítás — ahogy ő nevezi, a paraszt számvetés — leírását kapjuk: ezúttal azonban didaktikailag is példás módon. Természetesen ő is szinte függelék-

5. ábra. Kis számvetőabrosz APPIANUS aritmetikájából (1543)

ként, avultságát hangsúlyozva taglalja: a 207 §-ra bontott mű 190—198 §-ában találjuk meg. Az ismertetést így vezeti be:

„A régiek, minekelőtte a betűkkel való Számvetés Ásiából Európába által jött, másféle Számvetéssel éltek: mi neművel élnek most-is némelly Görögs másféle Kereskedők; sőt néhol az írást tudatlan paraszt Emberek-is. Méltó pedig, hogy ezt a tanult Emberek-is tudják; mind azért, hogy írást tudatlanokat erre taníthassanak; mind pedig hogy az illyenekkel, az ő módjok szerint számot vethessenek. Élhetünk pedig ebben a Számvetés-

³⁴ MARÓTHI György: *Arithmetica vagy Számvetésnek mestersége*. Debrecen, 1743, 1763, 1782.

9. Vom Vngerech-
ten Hauff. Lu. 16.

10. Jesus weinet

9 Vom vngerech-
ten hauff. Luce. 16.

6. ábra. a) Az 1693-i kolozsvári aritmetika címképe (4×-es nagyítás). Azonos a HELTAY Gáspár-féle 1592-i *Cisio* (RMK I. 244) fametszeteivel
b)–c) XVII. századi naptárképek evangéliumbeli hasonlat illusztrálásával. (2×-es nagyítás)

ben vagy réz pénzekkel, vagy Krajtzárokkal vagy Kukoritzával; (mellyet tengeri búzá-nak, vagy Török-búzá-nak-is hívnak,) vagy más aféle aprósággal, ami *nem* könnyen gör-dül.”³⁵

A MARÓTHI adta ismertetés — amelyet KERTÉSZ Manó részletezve magyaráz — teljesen világossá teszi a módszer lényegét, azt ehelyütt megismételni szükségtelen.

Azonban az ősi számvetés hazai elterjedésének kérdésére vissza kell térnem. A nyelvemlékek tanúsága szerint 1500 körül tűnhetett fel nálunk, kereskedők, számvevők használhatták. Nyugati származásának bélyegét ma magyarosan hangzó kifejezőmódja viseli magán. Azonban éppen ez a gallicizmus vagy latinizmus³⁶ utal arra, hogy nem egyszerű német közvetítéssel állunk szemben. Ezt megerősíti a magyar aritmetikák származása. GYÖRGY mester holland tanulmányai arra utalnak, hogy a magyar diákok egy része Nyugat-Európában tanult matematikát, de Gemma FRISIUS könyvének nagy sikere,

7. ábra. Számvetőérmék

- a) Nürnbergi jeton a számvetőasztal ábrázolásával
b) Korai magyar datált számvetőpénz (1578)

később PÁDUAI JULIUS CAESAR művének átvétele is amellett szól, hogy nem a világhírű német számtantanároknak köszönhetjük elterjedését. Németből fordított munka tudomásom szerint nem is jelent meg soha.

A számvetés köréből származó szakkifejezéseket a XVI. század közepe óta már képletesen is használják. Ez a módszer nagy népszerűségét tanúsítja, bár az arabs számjegyek használata oly méreteket öltött, hogy olykor középkori kódexek sorsát pecsételte meg a papírsínég. Ha a számvetés csakugyan népszerű volt, akkor viszont a számvetőpénz régészeti bizonylatai sem hiányozhatnak. Elszomorító, hogy sem a hazai tudománytörténet,³⁷ sem az érmészet nem foglalkozott elterjedésükkel, pedig a számtankönyvek mellett a számvetés kézzelfogható emlékei hazánkban ezek a zsetonok.

Mai ismereteink szerint a francia udvartartás veretett először számvetőérméket a XVIII. században, de a szokás gyorsan terjedt el a nagy hűbérurak számtartásában is, így az ANJOUK, VALOIS-k ügyvitelében. Külföldön legkorábban Angliában, Burgundiában, Flandriában vették át a pénzverőeljárással készült jetonokat, de a XV. század során már

³⁵ KERTÉSZ Manó könyvében itt sajtóhiba van, mert nála „a mi könnyen gördül” kifejezés áll. Nyilvánvaló, hogy az érmék voltak legalkalmasabbak, a tengeri szeme kevésbé. Azonban nem rejlik-e a népies kukoricázni „valamit körülményesen, pepecselve, tétovázva intézni” kifejezésünkben e bonyolult számítási mód emléke?

³⁶ A francia jeter, jeton vagy az érme gyakran használt projectile (sőt jactator) latin elnevezése mellett a holland worp geld (vetőpénz) és angol to cast accounts „számot vetni” kifejezés pontos megfelelője a magyarnak.

³⁷ SZÉNÁSSY Barna nem ismeri őket és úgy véli, hogy használatból kivont pénzekkel számoltak. (I. m. 48. l.)

Európa-szerte divattossá váltak. A XVI. század a számvetőpénz fénykora: elképzelhetetlenül dús választékban kerülnek piacra, és a hollandok mellett különösen a nürnbergiek uralkodnak a piacon. Külön tanulmányokat érdemelne az érméken látható kultúrtörténeti ábrázolások elemzése, a feliratok politikai vonatkozásai, az újévi jeton-ajándék (Jetons d'étrennes) szokása stb. Itt csak röviden érintjük a hazai elterjedés bizonyítékait.

Feltehető, hogy hazánkban már az ANJOU idején meghonosították a királyi udvartartás könyvelési és elszámolási műveleteihez. Erre utalnak a SZERECSENYI fejével ellátott érmék és az a körülmény is, hogy Olaszországban, ahol a számvetés tárgyalta módja jelentéktelen volt,³⁸ egyedül a nápolyi ANJOU-uralom időszakára valószínűsíthető használatuk.³⁹

ZSIGMOND király idejéből származnak a legkorábbi, a budai várpalota ásatásai során előkerült számvetőpénzek, ugyanott középkori francia és 40 darab egyéb — főleg nürnbergi — XV—XVII. századi jeton került elő.⁴⁰ Nem kétséges azonban, hogy a XVI. század második felében szétlétben verték és használták a számvetőpénzt hazánkban is. Az egyik legkorábbi datált érmét a szépesi kamara verte 1578-ban.⁴¹

Mindezekből világosan áll előttünk a kép. A Franciaországban keletkezett és Hollandián keresztül Európa nagy részében elterjedt számvetőtechnika közvetlenül az udvartartás gyakorlatának átvétele útján a XIV. században, majd közvetve a kereskedők és aritmetikakönyvek révén a XV—XVI. században jutott el Magyarországra. Alkalmazásának virágzása a XVI—XVII. századra esik, amihez nagyban járultak hozzá a népies számtankönyvek is. A XVIII. században — Európa más részeihez hasonlóan — a kalkuláris számítás fokozatosan elvesztette jelentőségét, sőt a század végén teljesen feledésbe merült. Veszítet a szorzótáblás praktikák mellett a kereskedők analfabetizmusának megszűnése okozta, amelyről a *Livre de Getz* három évszázaddal korábban oly jellemzően így írt: „... il ja plusieurs marchans qui ne sceuent lire ne escripre, et leur est necessayre de bien scauoir comter.”

ENDREI WALTER

Egy XVI. századi földrajzi kolligátumról. Az Országos Széchényi Könyvtár állományában számos olyan tudománytörténeti dokumentum található, amely eddig elkerülte az illetékes tudományágak kutatóinak figyelmét. Ilyen az a kis nyolcadrét alakú, földrajzi és kartográfiai vonatkozású, kéziratot is magában foglaló kolligátum-kötet, amelyet a könyvtár Régi és Ritka Nyomtatványok osztálya RMK 912 jelzet alatt őriz, s amelyre FAZEKAS József hívta fel a figyelmemet. A fehér pergamentbe kötött kolligátumot alighanem a XVII. század elején egyesítették. Egykori tulajdonosának földrajzi érdeklődésű embernek kellett lennie, mert a kötetbe foglalt három kiadvány és a kézirat mindegyike ebből a tudományágból meríti a tárgyát. Az első az erdélyi szász tudós, HONTERUS Joannes *Enchiridion cosmographiae* című művének 1593. évi zürichi kiadása; a második egy kis térképfüzet, amelynek címe *Circuli Sphaerae cum V[quinque] Zonis*. E 12 egész és egy féllapnyi nagyságú térképből álló füzet második lapja elárulja a kiadás helyét és idejét: Tiguri 1596 — tehát ez is zürichi kiadvány, s időben alig későbbi az elsőnél. Magyarországot a b₃ jelzésű lap ábrázolja a Balkán nagy részével együtt, s 11 megnevezett és 3 megnevezetlen magyar várost tüntet

³⁸ Sem olasz jetonok nem mutathatók ki, sem külföldi érmék alkalmazása nem bizonyítható. Emellett a módszer természetesen ismert volt, de korán kiszorult az arabs számjegyek miatt.

³⁹ NAGL, A.: *Die Rechenpfennige und die operative Arithmetik*. Numismatische Zeitschrift. 19 (1887) 347. l.

⁴⁰ HUSZÁR Lajos: *A budai várpalota ásatásainak eredményei*. Budapest régiségei. 17. köt. 1956.

⁴¹ NAGL: *I. m.* 339. l. „Zipserischer Chamer Raitphenning“ körirattal, egy táblán Thu Rechnung von Deinem Haushalten 1578 Rev.: Ra Kal. Auch Z. Hung. V. Be. Ku. Maith. (Neumann 155).

fel. A folyók és a városok lokalizálása — Kassa kivételével — meglepően helyes, csupán a valósághoz képest 45 fokkal eltolódott, Erdélyből három várost mutat a térkép, amelyeknek egyike Brassó, HONTERUS működésének színhelye.

A kötetben levő harmadik kiadvány QUADUS Matthias: *Rudimentorum cosmographicorum Joannis Honteri Coronensis libri IIII [quatuor]* (Coloniae Agrippinae, 1600, Lutzenkirch. 5 lev., 3 sztl. lev., 220 l.) — ez is HONTERUS egyik földrajzi munkájának QUADUS által sajtó alá rendezett későbbi kiadása.

Mindezeknél a nyomtatott műveknél azonban érdekesebb az őket követő, 74 számozatlan levélnyire terjedő *De geographia* című kéziratos munka, amely nemcsak a földrajz, a kartográfiatörténet, de a pedagógia múltjának kutatója és általában a kultúrhistórikus számára is figyelemre méltó. Latin nyelvű, rövidítésekkel teli, az írás típusát tekintve XVI. század végi szöveg ez, amely az egész földrajzi tudományt kérdések és feleletek alapján dolgozza fel. Ez az ún. beszélgető vagy szokrateszi tanalak, amely a XVI. században általánosan elterjedt volt, s HEYDEN Sebald *Puerilium colloquiorum formulae*-jének SYLVESTER Jánostól való korai magyar nyelvű átültetése révén (1527) hazánkban már a század első felében is közhasználatban állott, a magasabbfokú oktatásban is megtalálta a maga alkalmazási területét. A *De Geographia* szerzője — vagy inkább talán: kompilátora — a földrajzi alapfogalmakat is ilyen módszerrel tárgyalta meg. A fókuszálzat, a földrajzi mértékek, a topográfiai alapfogalmak, a földrajzi nevek elméleti tisztázása után ezt a kérdést teszi fel: „Hány térképlapon írta le Ptolemaeus Európát?” — mire a felelet: „Tíz [lapon].”

Ilyen módon kétségtelenné válik, hogy az egész kézirat tulajdonképpen a XVI. században — s szórványosan még később is — gyakran kiadott PTOLEMAEUS-atlaszra támaszkodó földrajzi tankönyv. Nem érdektelen ennek megjegyzése azért, mert noha ismeretes, hogy térképeket már a XVI. században használtak az iskolában, de kevés forrás igazít el arra vonatkozólag, hogy melyek voltak ezek a térképek, s még inkább arra, hogy miképpen illeszkedtek be ezek az oktatás folyamatosságába.

A módszer a kéziratból szemmel láthatóan az, hogy a szerző az atlasz egyes lapjaihoz kapcsolódóan írta le az illető földrajzi egység sajátosságait, természetesen ragaszkodva a már fentebb ismertetett kérdés-felelet módszerhez, amely itt az összes lapoknál egységes szempontok szerint tagozódik. Ezek a szempontok a következők: Mi a terület mai neve? Melyek a városai? Melyek a főbb folyói? Kik a híresebb szülöttjei? Melyek a nevezetességei? Kik azok a szerzők, akik az illető országról írtak? A helynevek felsorolásában figyelemre méltó, hogy a *De Geographia* szerzője a korabeli városnevek szerint emlegeti a fontosabb településeket, míg a PTOLEMAEUS-atlasz az ókori helyneveket tünteti fel: nyilvánvaló, hogy a klasszikus városnevekkel való azonosítás a tanítás szerves része volt. A térkép tehát inkább didaktikai segédlet, az atlasz pedig a szisztematizálás alapjának szerepét töltötte be.

Még érdekesebb, amit az egyes térképlapokhoz kapcsolódó fejezetben az illető terület híres szülöttjeiről ír, mert itt, úgy tűnik, az összeállító nem támaszkodott megelőző műre, hanem saját ismereteire építette fel a kérdéscsoport anyagát. Az I. tabulánál (Hibernia et Albion = Írország és Nagybritannia) MORUS Tamás és annak *Utopiáját* említi: a II.-nél (Hispania) VIVES Lajost, a jeles humanistát és ARIAS Montanus Benedeket, a neves teológust és nyelvészt, a polyglott antwerpeni *Biblia* kiadóját. A III. térképlapnál (Gallia) részletesen ír az egyes francia városokról; legnevezetesebb embereknek RAMUS Péter filozófust, GERSON János teológust és pedagógust, BUDAËUS Vilmos jogtudóst, VESALIUS András orvost tartja. A IV. tabulánál (Germania) igen bőven ír Németország felosztásáról, s bőven emlékezik meg híres emberekről is. Ezek közé sorolja LAZIUS Farkast a történetírót és tudóst, akinek „hihetetlen ismeretei”-ről, úgy tűnik, mintha személyesen is lett volna alkalma meggyőződni; ugyanígy SAMBUCUS -ZSÁMBOKI Jánosról is, mint orvos-

ról, történészről s görög kéziratok nagy gyűjtőjéről emlékezik meg, nem véve figyelembe, hogy ZSÁMBOKI nem volt sem német, sem németországi születésű. A többi neves ember itt szerinte GESNER Konrád polihisztor, PIRKHEIMER Vilibáld császári tanácsos, a humanista, DÜRER Albert, a festőművész, THEOPHRASTUS Fülöp [PARACELSUS], a híres orvos, REGIOMONTANUS János, a csillagász; csak utánuk említi LUTHERT, MELANCHTONT, a reformátorokat, pedig utalásaiból úgy látszik, hogy a szerző maga is a protestáns táborhoz tartozott. A VI. tabulánál (Italia) NAGY SZENT GERGELY pápát, VALLA Lőrincet, „a latin nyelv megjavítóját”, Manutius ALDUST, a nyomdászt és AQUINOI SZENT TAMÁST tartja Itália legnevesebb szülötteinek, akikhez még LIVIUS és Sziciliánál ARCHIMEDES említése csatlakozik. (VII. térkép: Sardinia et Sicilia.) A VIII. tabulához (Sarmatia) magyarázatul rövid leírást ad Lengyel- és Oroszországról: az utóbbinál azt tartja legjellegzetesebbnek, hogy a főváros, Moszkva, teljesen fából épült és 5 mérföldnyi szélességben terjed ki; egyébként Lengyelországnál CROMER Martin, Oroszországnál HERBERSTEIN Sigismund közismert műveire hivatkozik forrásokul. Híres emberként Csehország tárgyalásánál Husz Jánost említi meg.

A IX. tabula Jazygia, „hodie 7 Castra 7 bem burgos” — azaz Erdély bemutatására van szánva. Itt kiemeli, hogy a „leghíresebb város Corona vagy Stephanopolis, közönségesen Cronstadt [= Brassó], amelynek iskolájában tanított egykor az egyedülálló híru és termékeny Honterus, kinek itt [a kötetben] ismeretekben gazdag könyvecskéi találhatók, így ... a De Cosmographiae Rudimentis, amely igen választékos, és tudásban gazdag, és amelyet [azóta] mindmáig sokszor kinyomtattak és átjavítottak.” Mint ebből látszik, a kézirat szerzője nagy tisztelője volt HONTERUSNAK.

A X. tabulánál (Graecia) az ókori Görögország történeti vonatkozásaiban való járatosságát csillogtatja meg a tankönyv írója. Városoként halad végig az országon, sorolja fel az ókor ismert görög nagyságait, különösen kiemelve EUKLIDEST, a matematikust.

Messzire vezetne, s nincsen tér, sem idő annak ismertetésére, amit Afrikáról, Ázsiáról, sőt Amerikáról is (ami PTOLEMAEUS atlaszában természetesen nem szerepel) leír. Kivonata ez a korbeli általános földrajzi ismereteknek, s itt már el is tér a PTOLEMAEUS atlaszok térképeinek vázlatként való felhasználásától. Bennünket annál jobban érdekel az, amit az V. térképlappal kapcsolatban „Hungaria et Illyria” cím alatt Magyarországról mond el (32—33. levélén). Itt az ókori nevek XVI. századi magyarázata után leírja Magyarország határait, szomszédait, felosztását, amelynél a kevéssé szokott „Hungaria Citerior” és „Hungaria Ulterior” megjelöléseket használja, az előbbi alatt csak a Dunántúlt és a Szerémséget (tehát lényegében az antik Pannóniát), az utóbbi alatt az egész egyéb akkori Magyarországot érti, Pozsonytól az Aldunáig. E tagolódás szerint sorolja fel a városokat, ezek közül elsősorban Budát említi meg, hivatkozva WERNER *De admirandis Hungariae aquis* c., korában igen nagy elterjedtségnek örvendő művére. „Nem lehet csodálkozni — írja a földrajzi kézirat szerzője — hogy nincsen Európának olyan helye, amelyet Budával össze lehetne hasonlítani, akár fekvése kellemességére, akár éghajlata egészségességére, akár talaja termékenységére nézve...” Olyan vélemény ez, amelyet ebben a korban már alig találni meg: inkább a múlt visszaesengése. Csak néhány évvel későbbi BOCIUS János kassai polgármester leírása, amely Pestet (és Budát is) minden dögvész gyűjtőhelyének vallja. A földrajzi kézirat szerzője tehát aligha ismerte a magyarországi viszonyokat elsődleges forrásból vagy tapasztalatból. Egyébként a többi városokra vonatkozó ismeretei helytállóak. Székesfehérvárról megjegyzi, hogy az a királyok koronázó és temetkező városa, Esztergom érseki, Pécs püspöki székhely; megjegyzi, hogy SZENT MÁRTON Sabariája: Martinsberg, ami földrajzilag nem helytálló ugyan, mivel Sabaria Szombathellyel, Martinsberg pedig Győrszentmártonnal azonos, a hagyomány azonban valóban e két hely valamelyikét tudja a toursi püspök szülőföldjének. Megemlíti még, hogy Strydonban született SZENT JEROMOS: ezt a helyet azonban nem igyekszik lokalizálni.

Legfontosabb azonban az, amit Győrről mond: ezt a várost az előző évben foglalták el a törökök. Ily módon, tudva, hogy Győrt az oszmánok 1594-ben vették be rövid időre, — a kézirat keletkezési idejét az 1595. esztendőre tehetjük, ami körülbelül egybe is esik a kolligátum-kötet három másik darabjának megjelenési idejével: tehát, néhány év különbséggel, egykorú munkákról van szó, amelyeket valószínűleg maga a kézirat szerzője kötetett egybe.

Hungaria Ulteriorról megjegyzi, hogy annak fontosabb városai Pozsony, Nagyszombat, Kalocsa, Bártfa, Szeged, a Tiszán túl Várad és Debrecen, valamint Severinum, arany- és ezüstműveivel, hol a TRAIANUS császártól épített híd maradványai most is láthatók — ez Turnu-Severinre vonatkozik.

A magyar címerben ábrázolt folyókról megjegyzi a kézirat szerzője, hogy a Duna csak átfolyik Magyarországon: a Dráva és a Száva itt torkollanak: a Tisza ellenben Magyarország legjellegzetesebb folyója. Halban olyan gazdag, hogy medrében csak 2/3-ad rész a víz, 1/3-ad rész ellenben hal, s ezért nagy a bőség a magyar városok piacain a halban.

Híres emberként ismét csak SZENT JEROMOST említi, mint itteni születését: ellenben felsorol több szerzőt, kik bővebben írtak Magyarországról. Ezek: BONFINI, CUSPINIANUS, HERBERSTEIN és Georg WERNER nürnbergi matematikus, kinek művét már említettük.

A kézirat szerzője jórészt másod- vagy harmadkézi forrásokból idéz, de szemléletmódja, humanista képzettsége s a Magyarországgal foglalkozó fejezete megérdemli, hogy a korabeli történeti-földrajzi leírások közt számba vegyük.

A szerző és kolligátum-tulajdonos — a kettőt a felsoroltak után egynek vehetjük — kérdését a kézírás elemzése nem oldja meg, mivel nem állnak rendelkezésünkre a kor külföldi földrajztudósaitól kéziratok, amelyekkel össze lehetne hasonlítani: egyébként is az írásmód kevésbé individuális, erősen a XVI. századi stílust követi. Az sem valószínű, hogy a kézirat pusztán másolat lenne, mivel a forrásokat általában feltünteteti a szövegben, s nem tehető fel, hogy ha kiváló szerző munkáját másolta volna a kézirat szerzője, azt ne írta volna oda. Hiszen a kor szemléletében egy neves földrajztudós munkájának másolata sokkal többet ért kézírással is, mint egy kisebb jelentőségű szerző önálló műve. Szemlélete, értékelésmódja arra mutat, hogy nem másolat, hanem eredeti szempontok szerint készített kompiláció — mint a kor legtöbb földrajzi munkája. A szerző valószínűleg személyesen ismerte LAZIUST és ZSÁMBOKI Jánost, a magyar kartográfia történetében oly kiemelkedő szerepet játszó két férfiút, s nagyon tisztelte őket csakúgy, mint a nagyhírű HONTERUST is, kinek földrajzi műveit könyvtárában gyűjtötte, s ezzel akaratlanul is mesteréül vallotta — csaknem négy évtizeddel a halála után is.

Úgy véljük, ma még számunkra ismeretlen földrajztudós-pedagógus munkájával állunk szemben, kinek személyazonosságát talán a jövőbeni tudománytörténeti kutatás fogja eldönteni.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Adalék a XVIII. századi magyar papírkészítés történetéhez. Ma már tudott dolog, hogy az első magyar papírmalmok közül Erdélyben létesült három.¹ Ismeretes az is, hogy ezeket más papírkészítő üzemek megindítása követte.² A történeti irodalom tud arról, hogy a XVIII. századi Erdélyben működő szebeni és brassói papírmalom mellett működött a század végén a Fogaras-vidéki *Kerczesórá*n is egy papírkészítő üzem.³ Az irodalomból azt tudjuk még e malomról, hogy a XIX. század első negyedében is üzemelt.⁴

¹ BOGDÁN István: *Az első magyar papírmalmok.* (Adalék a XV—XVI. századi magyar papírkészítés történetéhez.) Papíripar. 1959. 67—73. l.

² HERPEI János: *Hol volt a gyulafehérvári academicum collegium papirosmalma?* Magy. Könyvszle. 1957. 364—368. l.

³ LD. KARLOVSKY Endre.K.: *Erdély ipara a XVIII-ik század végén.* Magy. Gazdaságtört. Szle. 1896. 230. l.

⁴ LD. BOGDÁN István: *XIX. századi vízjeleink.* Papíripar. 1957. 28. l.

A kerczesórai papírmalom TELEKI József és László tulajdonában volt, s nemcsak a XVIII. század végén, de a század elején is fennállott. Az üzem *Oprakerczesóra* határában, az Olt felső folyása mentén egy kis hegyi patakra épült. Mi nem ismerjük az alapítás esztendejét.⁵ Patakra épülvén, működése nagyban függött az időjárási viszonyoktól, nevezetesen a vízállástól. A vízállás ingadozása miatt a malom egy évből körülbelül csak félesztendőn át tudott papírt készíteni. Ezalatt az idő alatt egy mester a segítőjével körülbelül 25 bécsi mázsa rongyot dolgozott fel író- és itatóspapírrá.⁶

Ez a papírmalom kicsiny, kevés emberrel dolgozó, s a nem nagy mennyiséget előállító létesítmények közül való⁷, s noha a termelés nem nagymérvű, ennek következtében az üzem hozama sem lehetett sok, mégis az évente befolyó kb. 130—140 rénes forintnyi jövedelem megérte a birtokosnak, hogy papírmalmát üzemben tartsa. Tudniillik a papírcsináló mester felesben dolgozott. Az évi jövedelem fele és még némi természetbeni illetmény volt a fizetése,⁸ s az évi jövedelem fele körülbelül 130—140 rénes forintot jelentett.

Arról sajnos nincs tudomásunk, hogy a papír milyen minőségű volt, s hogy hol, miként értékesítették azt. Valószínűnek látszik, hogy az uraság és a környék papírszükségletének fedezésére dolgozott a század első felében is, miként ezt K. KARLOVSKY Endre a század végéről mondja.⁹

Az alábbiakban a papírmalom leírását közöljük egy 1739-ben készült összeírás alapján:¹⁰

Az oprakerczesórai határ Fontinele nevű dűlőjében, a két falu (ti. Sztrésa- és Oprakerczesóra) között folyó patak mellé van építve egy papírosmalom. Van 1 pitvara, vassarkakon forgó bétletlen ajtóval. Van benne egy kőkémény, amely erős kőoszlopokon áll, s egy tűzhely. Az ajtó felett fakeretes üveglablak.

A pitvarból balkézre vassarkas bétletlen ajtó nyílik egy 4 ablakos házba. Az ablakok üvegesek, fakeretben. Ebben a házban vannak „*papíros szárazatójuk szorból csinált szőr spárgák fel kötözve*”. Van ebben a házban még 1 asztal, 2 bétlett pad, 1 karos pad, 1 nagy és 1 kicsi deszka ágy és 1 kívülről fűthető „*paraszt kályhas kemence*”.

Ebből a házból jobbkézre nyílik egy ajtó, egy négy ablakos, az előbbihez hasonló házba, amelyben van: 1 asztal, 1 deszka ágy, 1 karos pad és 1 kis fogas.

Ebből a házból balkézre van egy kis kamra. Vassarkas, pántos, vasretesz, reteszfős bétletlen ajtajával, s egy fakeretes üveglablakkal. A pitvarból, a kémény háta mögött egy kicsi ajtó-hely vezet az *enyvfőző házba*. Ebben van 1 jó enyvfőző üst réz katlanban és „*papírossat enjvező edj fenjő Kád*”.

A pitvarból is, az enyvfőző házból is nyílik 1—1 ajtó a merítőműhelybe, „*melj Papíros mártó Háznak vagjon három ablaka, fában foglalt üvegesek. Melj Papíros mártó Házban, papíros mártáshoz kívántató fa és vas eszközök találtattanak illjenek*

1. Egj tekerő fa Nro 1.
2. Papírosnak való Sajtó edj Nro 1.
3. Papíros mártás alkalmatosságához kívántató és melegítő réz üst nagj, melljnek is edj részében tűz ég, a másik része pedig a materiát melegíti, melj is njolcz vedres.
4. Az el készült materiát tartó s belölle nagj fenjő Kád, három vas abroncsban foglalva Nro 1.
5. Két vég egj szer vánjolt posztó száz njolczvan darabban vágva

⁵ DANI János szíves közlése szerint az alapítás a XVIII. század 30-as éveinek elejére, BOGDÁN István szerint 1710-re tehető.

⁶ Vö. BOGDÁN István: *A lékai (hámai) papírmalom a XVIII. században*. Tört. Szle. 1960. 75. 1. — Uő.: *A pécsi papírmalom*. Papír és Nyomdatech. 1955. 72. 1.

⁷ Vö. BOGDÁN István: *Néhány adat a XVI—XVIII. századi papírkészítésről*. Papíripar. 1959. 190. 1.

⁸ Vö. BOGDÁN István: *A lékai ... papírmalom ...* 91—92. 1.

⁹ Vö. KARLOVSKY I. h.

¹⁰ A Román Népköltárság kolozsvári Akadémiájának Levéltára. Hosszúfalvi Teleki Levéltár. Fasciculus 59/I. Nro. 4. 1739.

6. Materiat tartó deszka segestje kettő

7. Materiat keverő fa gereblje, tengelljén levő két vas abroncsával edgjütt”.

Ebből a házból nyílik egy vassarkas, vaspántos ajtó a „*rongj törő Malom Házban*”. Ezen 5 fakeszes üvegablak van. „Item vagjon két hosszú tengelj vas abroncsokkal meg kötve, melj tengeljek közzöl vagjon az edgjiken, vagjon tizenhat rongj törő fa csákánj, azon fa csákánjoknak az alsó végeiben vas csákánjok, és vas abroncsokkal meg erősítve, Ugjan ott vagjon rongjot tartó s benne meg törő cserefa hosszú válú, melj válunak is az feneke vassal vagjon meg pántolva. Item vagjon edgj hosszú csere fa tengelj, melljen is vagjon tizen-hat fa csákánj, ezeknek is végeiben vas csákánjok, és vas abroncsokkal meg erősítve, És ugjan edgj rongjot tartó s benne meg törő nagy hosszú csere fa válú, melj válunak is fenekei, vassal vadnak meg pántolva. Ezen meg irt Papiros Malomban levő hosszú tengeljeknek az külső végein két új víz hajtó kerek is vadnak, és mindenik tengeljen az kívül belől való végei, nagy vas abroncsokkal meg kötve.

1. Item vagjon papirossat simíttó, edgj igen nagy vas bot, melj is vagjon Száz-harmincz fontos Nro 1.

2. Alatta való papiros simíttó, nagy vas Pogácsa Nro 1.

3. Rongjot vagdaló két tőke hozzá való vasból csinált rongj vágó két nagy bárd forma kések Nro 2.

Egy szóval a Papiros Malom minden hozza való készületeivel edgjütt defectus nélkül meg vagjon.

Papírosnak való kész materia pedig vagjon circ. húsz kötesnek való Azonban vagjon rongj circ. négy mására való.”

A papírmalomból lehet felmenni a ház héjára, ahol köröskörül szórspárgából készített szárító kötelek vannak. Ugyanitt van egy mérleg „minden hozzá való köveivel edgjütt”. Erről a padlásról lépcsőn lehet tovább menni a felső ház héjára, amely szintén kötelekkel van tele, papírszáritás céljából. Vannak a padlásokon papírszáritó deszkák is. „Az Papiros csináló Mester embert, véle edgjütt a papiros körül dolgozó szolgáljával edgjütt meg esketvén hitek után referállják: Hogj ha az esztendőnek minden részeiben a Malom víznek foljása alkalmatosan edgjaránt szolgálja, feldolgozhatnának annuatim circ. ötven mása rongjot papiros készítésre, de mivel egész teledszaka, az víznek el fogjasa miatt egjebkor pedig, mikor az víz vagj igen nagy, vagj igen kicsinyj nem dolgozhatnak, hanem csak akkor, mikor az víznek közép szerű foljása vagjon; arra nézve praeter propter csak huszon öt mása rongjot dolgozhatnak fel, melj rondgjból praeter propter készíthet száz kötés fejrő papirossat; Bibulának való szürke papirossat is circ. 10 kötest munkájok közben Melj fejrő írni való papiros köteseineek eleitől fogva való rendes árra két Német forint. A Papiros csinálónak pedig egjéb fizetése nincsen, hanem a Papírosnak hason fele lévén e mellé ragasztva, fél véka törökbúza vetés, és öt szekér szénára való fű”.

SZENDREY ISTVÁN

Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon. II. KAZINCZY Ferencnek a Sárospataki Kollégiumi Könyvtár által megvásárolt gyűjteményéről szóló előző közlemény¹ elemezte metszetanyagát, amelynek belső egységet tudatos tendencia biztosította: a széphalmi reformátor történelmünk emlékeit igyekezett ebből a kiadványfajból összegyűjteni, hogy mentse azokat az utókor számára. A könyv-, illetve kéziratállomány vizsgálata személyiségéből újabb színeket láttat meg. Ennek nyomán úgy is áll előttünk, mint „bibliográfus” és hungaricagyűjtő. Az eddigiekhez viszonyítva már kevésbé jelentős az antikvitások iránti egyetemes érdeklődése. Hazafisága szempontjából sokat mond a „politikai írások gyűjteménye”, általános tájékozottságára nézve pedig a kurrens magyar

¹ *Magy. Könyvszle.* 1962. 78. évf. 2. sz. 48–50. l.

irodalom termékeiből való kollekciója. Végül arra is figyelniünk kell, ami nincs képviselve bibliotékájában.

Kazinczy mint „bibliográfus”. Amikor gyűjteményét eladta, elküldte a Főiskolának a kor színvonalán álló módon elkészített katalógusát.² Ennek a katalógusnak, valamint a könyvekben található bejegyzéseinek bibliográfiatörténeti jelentősége van: ahol tehette, kiegészítette a hiányos bibliográfiai adatokat tartalmazó műveket. Őt tehát a könyvek nemcsak mint önmagukban vett szellemi alkotások érdekelték — ezért nevezhetjük „bibliográfus”-nak —, hanem igyekezett kinyomozni anonym munkáknál a szerző, felde-riteni az esetleges fordító kilétét, sőt figyelme kiterjedt a kiadás helyére, évére, a kiadó, illetve nyomdász nevére is.

Kiegészített címleírásai megbízhatósága mellett három érv szól. a) A kiegészített címleírásokkal ellátott munkák mind KAZINCZY férfikorában jelentek meg, 1790 körül. Neki mint kortársnak könnyű volt tájékozódnia. Levelezése, kapcsolatai helyzeti előnyét fokozták. b) Mégsem tudott a katalógusban nyilvántartott minden művel kapcsolatban minden hiányzó adat birtokába jutni. A kiegészítetlen címleírások viszont éppen a kiegészítettek hitelességét húzzák alá; pusztá feltevésekre nem támaszkodott. c) Katalógusát 1806-ban készítette el, jóval BALLAGI Géza, PETRIK Géza, SZINNYEI József bibliográfiáinak megjelenése előtt. Az ő utólagos munkájukon lemérve a katalógus kiegészítő adatait, azok kivétel nélkül pontosaknak bizonyulnak.

Az utóbbi évtizedek alatt legtöbb megállapítása elveszítette fehér foltot törölő jellegét: részint a bibliográfiai kutatások más források alapján publikálták a vonatkozó hiányzó adatokat, részint HARSÁNYI István³ közölte a katalógus legfontosabb kiegészítéseit. Maradt azonban négy olyan bejegyzése, melyek a magyar nemzeti retrospektív bibliográfiát tovább egészítik.

Az 1790. március 8-án, Lőcsén tartott, *Excellentissime ac Illustrissime Domine Comes Judex Curiae Regiae Domine Colendissime, Gratosissime* feliratú 2° 2 levélnyi beszéd bibliográfiáinkban nem nyer említést.⁴ KAZINCZY írja mellé a szerző nevét „Carolus Zichy”,⁵ s ezzel ZICHY Károly önállóan megjelent műveinek számát ötre emelhetjük. — KAZINCZY feltehetően magától a szerzőtől tudta meg, hogy ez az anonym mű az övé, hiszen az országgyűlésekről személyesen ismerte⁶ és a későbbiek folyamán is tájékozott volt nagyra értékelt munkássága felől.⁷

SZINNYEI József derítette fel,⁸ hogy az *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in Regno Hungariae latarum* c. 1792-ben megjelent mű szerzője HAJNÓCZY József. A könyv két impressumadatára a szerzőnek szintén HAJNÓCZYT feltűntető KAZINCZY derít fényt bejegyzésével: „Posonii, apud Weber.” Talán megkülönböztetésül írta még a cím alá: „Auctor eorundem die manu carnificis extinctus est.”⁹ Feltehetően azonos forrásból, a

² Címe: *Bibliotheca Antiquaria rerum Hungaricarum Francisci Kazinczy, Bibliotheca Collegii Reformatore. Sáros-Patakiensi illata. 1807.* Helyrajzi száma a Nagykönyvtárban Kt. 622. A továbbiakban *Catalogus*-nak rövidítjük.

³ *Magy. Könyvszle.* 1916. U. F. 24. 1—2. füz. 127. l. és 1939. 63. évf. 2. füz. 187—190. l.

⁴ KAZINCZY könyvtárában még a következő, retrospektív bibliográfiáinkban nyilván nem tartott munkák találhatók: CSAKY Emanuel: *Dictio ad Inclitlos Status et Ordines, sub Generali Congregatione die 28ma Aprilis 1790. Leutschoviae Celebrata.* Leutschoviae, 1790, Typis Michaelis Podhoránszky. 3 l. 38 cm. — *Genethiacon primo genito serenissimo principi regio haereditario Hungariae Bohemiae regi archiduci Austriae etc. etc. Ferdinando Leopoldo Josepho Francisco* [kiegészítése: „Franc. II. filio] *oblatum a Libera Regiaque Civitate Cassoviensi.* [Kiegészítése: 1793.] 4 l. 40 cm. — [KAZINCZY Dienes:] [*Váradolaszi.* A Váradolasziban felállított Lazarethum Institutum leírása.] „Fel lévén már Istennek jóvoltából a’ betegségekben ’s egyéb nyomorúságokban szennyvedő szegények’ segedelmére intézett Lazarethum itten V. Olasziban állitva...” kezdűt, címlap nélküli röpirata. Várad, 1806, ny. n. [4] l. 36 cm. — KULTSÁR István Pesten, 1806. május 1-én kelt, „Arra intenek a’ régi történetek, hogy Nemzetünk maga Fennmaradásáról gondoskodjék” kezdűt, 1 oldalas nyomtatott levele. — *Planum Societatis Commercialis.* [Pozsony? 1802?] [5] l. 33 cm. — VÁLYI András Pesten, 1798. február 7-én kelt „Nro 573 Tekintetes Nemes Vármegye!” kezdűt nyomtatott beadványa. 4 l. 35 cm.

⁵ Helyrajzi száma a Nagykönyvtárban: Kt. 1,1127/23.

⁶ KAZINCZY Ferenc *Levelezése.* Közzéteszi VÁCZY János. 2. köt. Bp. 1891. 264. l.

⁷ KAZINCZY Ferenc *Levelezése.* 5. köt. Bp. 1894. 180., 211. l. stb.

⁸ *Magyar írók élete és munkái.* 4. köt. Bp. 1896. 297. l.

⁹ *Catalogus.* 249. l.

„reformátorok társaságának” valamelyik tagjától tudta meg az író nevét, valamint a megjelenés helyét és a kiadót. HAJNÓCZYVAL kapcsolatban aligha tévedhetett, mert különös figyelemmel kísérte; „az új idők Sokratesé”-t látta benne.¹⁰

HARSÁNYI ismertette a katalógusból, hogy a *Dissertatio Statistica de potestate exsequente Regis Angliae 1790.* szerzője gr. TÖRÖK Lajos. Kósa János újabb adattal is alátámasztotta TÖRÖK szerzőségét, és a könyvvel kapcsolatos problémákat végérvényesen tisztázta.¹¹ Egy adalék hiányzik még a teljességhez: az, hogy a szerző németül írta meg röpiratát, amely mind Kassán, mind Pesten latin nyelven jelent meg. A fordítást pedig nem maga végezte el. KAZINCZY bejegyzése szerint „Scripsit Germanice C. Ludov. Török, transposuit Prof. Histor. Zinner.” A számozatlan lapú *Conspectus* címlapjára pedig így ismételte meg: „Scripsit Germanice C. Lud. Török, convertit Prof. Zinner.”¹² ZINNER közreműködői munkája mellett ugyanazok a megkérdőjelezhetetlen érvek szólnak, mint TÖRÖK szerzősége mellett.

Friedrich TRENCK: *Jó szerencse kívánása a magyarokhoz* (Buda, 1790, Akadémia ny. 15 l.) fordítóját is KAZINCZY katalógusából tudjuk meg: „Vertit Sam. Szabó Sárjai.”¹³ BALLAGI e munka kiadástörténetét vázolja megemlíti,¹⁴ hogy SÁRAY Sámuel fordításában közölte az *Orpheus* is 1790-ben, de nem ismeri az önálló nyomtatvány első magyar kiadásának fordítóját. KAZINCZY alapján mutathatunk rá: mindkét fordítás SÁRAY SZABÓ Sámuel munkája, jöllehet az *Orpheus*ban¹⁵ az aláírás csak SÁRAY Sámuel, és a két szövegben eltérések mutatkoznak. Véleményét erősíti, hogy az *Orpheus* Kassán jelent meg abban az időben, amikor ott volt a hivatala és maga is dolgozott a lapba, jól ismerte. Nem tételezhető fel, hogy ő, aki mindennek gondosan után járt, ilyen kedvező körülmények között posztulátumra épített volna. Miért használta azonban SÁRAY SZABÓ Sámuel csak nemesi előnevét és keresztnévét? Valószínűleg a vers forradalmi tartalma miatt — egyik fordítója VERSEGHY is volt — háttérben akart maradni, félig rejtetten, elhagyva vezetéknévét. KAZINCZY viszont éppen a megkülönböztetés és a teljesség kedvéért írta be katalógusába a teljes nevet.

A *hungaricagyűjtő Kazinczy*. Metszetgyűjteményéből kiolvasott tendenciája érvényesült magában a könyvanyagban is, bizonyos korlátozottsággal. A korlátot az jelenti, hogy érdeklődési köre középpontjában nem a magyar szerzők történelmi tárgyú művei állottak; azok egészen perifériális helyre szorultak. Figyelme sokkal inkább a külföldi írók Magyarországra vonatkozó munkáira összpontosult, különös tekintettel a török hódoltság korára. Az 1520-as évektől megjelent aprónyomtatványoktól — közöttük kiemelkednek a *Neue Zeitung*, *Extra Zeitung*, *Diarium*, *Extract—Schreiben* sorozatai — a főlíóig, többszáz hungaricának jutott így tulajdonába. A művek zöme a magyarországi harcokat tárja fel, de jelentős a kifejezetten Törökország történelmére vonatkozó irodalom is — benne természetesen bőven található hungarica-vonatkozású anyag. KAZINCZY könyvtára ebben a tekintetben olyan gazdag, hogy ennek alapján a 150 év történelmét szinte hónapról-hónapra nyomon követhetjük. Különösen a törökök kiűzetését leíró sajtótermékek gyűjtésére helyezett hangsúlyt.

Könyvészeti tekintetben tehát KAZINCZYT APPONYI Sándor egyik elődjének tekinthetjük. A könyvanyag megosztásából következő tartalmi érv mellett — több mint egyharmada hungarica — formai érvekkel is bizonyíthatjuk. A nagyságrend szerint rendezett katalógusában, értékelési sorrendet felállítva, a hungaricák jelzett területére tartozó művek állanak részben az élen, részben közvetlenül TEMESVÁRI Pelbárt munkái után.

¹⁰ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. 2. köt. Bp. 1891. 588. l.

¹¹ *Irodalomtört.* Közl. 1948. 56. évf. 45. kk.

¹² KAZINCZY bejegyzései a Nagykönyvtár SS. 75/ab sz. könyveiben.

¹³ *Catalogus*. 239. l.

¹⁴ *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 492. l.

¹⁵ 1790. 2. köt. 14. l.

Továbbá: könyvtárának darabjai német, latin és magyar nyelvűek. Kizárólag a hungaricák között találunk olasz, és kevés kivétellel csak itt francia nyelven írt könyveket, jelezve, mindkét irodalomban a hungaricákat tekintette a maga számára legfontosabbnak.

Hungaricákat feltáró bibliográfiáinkban néhány tucatnyi kivételével megtaláljuk az általa is gyűjtött egységeket. Az alábbiakban a bennük fel nem soroltak közül öt különböző típusú, XVI—XVII. századból való mű annotált címlírását adjuk.¹⁶

Neuwe Zeitungen auss Mancherley Orten . . . Welche alle auss Warhafften Schreiben inn Truck verfertigt worden sein (Im Jar) 1592. H. ny. n. [45] l. 20 cm. — Benne a harmadik híradás való „auss Venedig/ Cashaw/ vnd Raab/ Souil den Türcken anbelangen thüt. Welches sich vom 24. vnd 27. May/ auch vom 5. Juny dises 1592. Jars zugetragen.”

GROTENBECK, Reinoldus: *Aussführlich Bedencken Oder Rathschlag/ Vber dem noch schwebenden Kriesswesen in Vngern. Wie dasselbe Reformiret vnd zu einer Bestendigkeit gebracht. Dargestalt auch dem Türcken allein aus dem Reich vnd der Kays : Mays : etc. Königreichen vnd Erblanden/ beharrlichen Widerstandt gethan/ vnd eine stättige Granitz Defension vorters dadurch vffgerichtet werden könne. Neben einem Special Anoder Vberschlagt/ Wie viel Volcks/ Sommers vnd Winters dazu zu halten/ Was doraußf gehen/ vnd woher die Vnkosten vnd Anlagen dazu zunehmen sein möchte . . .* H. n. 1598. ny. n. [44] l. 20 cm — A munka hungarica jellegét a magyarországi és erdélyi eseményekre való hivatkozások, valamint a helyzetfelmérésekből következően a címben jelzett gyakorlati tanácsok képezik.

Vngarische und Siebenbürgische Kriegshündel vnd aussführliche Beschreibung/ Was sich von dem Herbst dess nechst abgeloffenen 1601. jahrs/ biss auff den Herbst dieses gegenwertigen 1602. Jahrs/ zwischen dem Erbfeind Christlichen Namens dem Türcken/ vnd dem Christen/ so wol in ober als vnder Vngarn/ Siebenbürgen, Wallachey . . . In Schlachten/ Scharmützel/ einnehmung der Länder/ Stätt/ Vestungen/ vnd andern Sachen/ von einem vnd andern theil/ denselben Krieg belangend/ gedencwürdigs verlossen vnd begeben. Getruckt zu Lich/ durch Conrad Nefen/ im Jahr 1602. 48[47] l. 20 cm. — A könyv egy év eseményeit a hónapok rendjében adja elő. Így olvasunk benne Kanizsa FERDINÁND trónörökös által való bevételéről, BASTA hadműveleteiről, Székesfehérvár ostromáról, BÁTHORI Zsigmond sikertelen kolozsvári rohamáról stb. Kitér apróságokra is. Pl. 1601 októberét tárgyalva egyik fejezete: „Ein junger Graf von Thurn von Türcken gefangen.”

WAGNER, Johann Christoph: *Delineatio Provinciarum Pannoniae Et Imperii Turcici In Oriente Eine Grundrichtige Beschreibung dess ganzen Aufgangs/sonderlich aber dess Hochlöblichen Königreichs Ungarn/ und der ganzen Türckey/ auch deren Völker/ welche selbigem Monarchen zinssbar/ als Mohren/ Arabern und Tartarn/ von ihren Proce- duren/ gegen die Christenheit/ sonderlich in gegenwertigem Krieg/ wie Mannlich aber sie durch die Christliche Waffen zurück getriben worden sind . . .* Augspurg, Gedruckt und verlegt/ durch Jacob Koppmayer/ Anno M. Dc. LXXXIV. 162 l., 44 t. 32 cm. — Az 1—28. lap Magyarországról, a 29—38. lap Erdélyről szól. Rövid, Magyarországot és a magyarokat általában jellemző bevezetés után mintegy 120 várost sorol fel. Ebben a vonatkozásban régi, szűk szavú Baedekernek is tekinthetnők. A török harcokkal kapcsolatban részletes- ségre törekszik. A szöveg között 1 Magyarország térképe és 19 magyar vár metszete található.

Extract—Schreiben auss Ober—Vngarn. Mit sich bringend : Wie Gen. Schultz den Teckely mit seiner völligen Parthey auss seinen Quartieren verjaget/ sovil nidergemacht/ vnd guthe Beuthen/ ingleichem abermahlen seine Cantzeley bekommen haben. Sambt noch mehr anderer lesswürdigen Neuigkeiten. H. n. [1685], ny. n. [4] l. 20 cm. — Az első, nagy-

¹⁶ Minden fel nem sorolt könyvnek a leírása itt azért mellőzhető, mert ezek a könyvek a Nagykönyvtár birtokában vannak, s a Nagykönyvtár számottevő, a vonatkozó bibliográfiákban fel nem vett hungaricát őriz, főként a G—L és SS jelzetű tékáiban.

betűkkel szedett lap számol be THÖKÖLY csatavesztéséről. Friss párisi, genovai és az Elba déli vidékéről szóló hírek képezik még tartalmát.

Általános antikvitások Kazinczy könyvtárában. Könyvtárának régi könyvei között vannak olyan egységek, amelyek nemcsak kívül esnek a hungaricák területén, hanem konkrét gyűjtőkör sem állapítható meg velük kapcsolatban. A gyűjtőkör — maga a régiség és ami vele általában egybeesik: a ritkaság. Őt az önmagukban vett régi, ritka könyvek is vonzották. Tudatosan gyűjtötte azokat. Katalógusában ezért találjuk többször a szinte kalligrafikusan írt bejegyzést: liber rarissimus (Pl. DOGLIONI, Giovanni Nicolo: *L'Vngeria* ... Venetia, M.D.XCV. után.) Ezért kerülhetnek egymás mellé a különböző tudományágak: teológia (TEMESVÁRI Pelbárt minden munkáját megszerezte), matematika (PÜCHLER, Christoph: *Eine kurtze vnd grundliche anlaytung zu dem rechten verstand Geometriae* ... Getruckt zu Dillingen, durch Sebaldum Mayer. Anno Dni M.D.LXIII.), orvostudomány és botanika (CORDUS, Valerius: *Annotaciones in Redicij Dioscordis Anazarbei de Medica materia libros V. longe quam ante hac sunt auulgateae* ... M.D.LXI.) stb.

A régi könyvek közül egy, az 1468-i napfogyatkozást leíró kódexét tartotta talán leginkább becsben. Vele kapcsolatban, újabb könyvásárlásáról beszámolva, a következőket írja TELEKI Sámuelnek: „A most általvettek közt nékem különösen kedvesek Pelbartus de Themeswarnak és Michael de Hungaria nevezetű barátnak XII. kötetből álló Munkájik: de semmi sincs olly kedves, mint egygy Mátyás Király idejebeli Msptum következendő nevezet alatt: Judiciu de Cometa que apparuit Anno dñj Mo CCCC 68 vicesima scda die mensis septembris in civitate Hystropolitana alias posoniensis p Serenissimo principe et dno Mathia Dei gra Hwngariae Dalmaciae Croacie etc Rege composito. Az alólírás a 11-dik az az utolsó lapon ez: Eiusd Serenitatis tue fidelis seruitor, Die 6 Octobris Martinus Archydiaconus Sigbiensis Ecclesie”.¹⁷

Másik, többször említett kódexének és egyik ösnyomtatványának címleírását a Nagykönyvtár kéziratára raktárkönyvéből adjuk:¹⁸ *Leonardus Aretinus in vitam et mortem Attilae regis Ungarie.* — Codex chart. charact. goth. 4°. 6. (= pag: 12) 21.5—15.3 cm. Inc. „Hunni qui et anares.” Expl. „Et sic est finis hystorie Attilae.” Saec. XV. — FREMPERGER, Thomas: *Historia translationis Tunice Jesu Christi de Hungaria.* 8°. 4. Coloniae, 1474.

A „Politikai irások gyűjteménye.” A *Catalogus* 31. lapjától kezdve a „libri in-folio” között két kötetben 91 darabból álló, külön kezelt, a fenti címirattal ellátott gyűjteményt találunk. Részint nyomtatványok, részint KAZINCZY autográf másolatai. Tartalmuk nem egységes. Van benne pl. egy Pozsonyban, 1758. okt. 24-én kelt levél GRASSALKOVICHtól, XIII. GERGELY pápa bullája, vármegyei gyűléseken elhangzott oratiók, egy etnai útleírás és az „angliai parlamentum”-ról szóló karcolat fordítása, a MARTINOVICS-féle összesküvés-sel kapcsolatban kiadott *Sententiae tam inclytiae tabulae regiae judicariae* (Pestini, 1795) stb., rendszertelen összevisszaságban. Felületesen szemlélve akár egy mindent gondosan megőrző, egyetemes érdeklődésű ember „mindenes gyűjteményé”-nek tekinthetnők.

Miért adta azonban ilyen jellegű kollekciójának a fenti címet? Ha az egyes darabokat elemezzük, azt látjuk, zömmel valamilyen vonatkozásban a vármegyei, általánosítva a magyar politikai életből tárnak fel valamit, sőt a legtöbb a felvilágosodás jellegzetes terminológiájával a magyar szabadság, a megyei autonómia, a politikai, gazdasági, kulturális fejlődés ügyét szolgálta. Ilyen természetű iratokat le is másolt KAZINCZY — mert értékeiket felismerte. Ezért jellemző gyűjteményének ez a részlege hazafiságára.

Természetesen erőszakolt lenne minden egyes iratból azonos tartalmat kiolvasni. Vannak közöttük más természetűek és határesetek is.

¹⁷ KAZINCZY Ferenc *Levelezése.* Közzéteszi HARSÁNYI István. 22. köt. Bp. 1927. 139. l.

¹⁸ Mindhárom mű a 2. világháború folyamán elveszett.

A más természetűek között számottevőbb egységek általában a régi iratokról készült másolatai (pl. *Armales Vladislai Heliae Balogh de Malonta ao. 1499 concessa*) és a kifejezetten Abauj megye történetére vonatkozó okmányok (pl. *Privilegium Leop. I. super usu cera rubra Cottui Abaujvariensi concessu de Anno 1669*). Érdekesség benne a babonák ellen írt két német újságcikk fordítása.

A határesetek közé tartozik VÁLYI Andrásnak a megyékhez intézett körlevele, amelyben az egyes helységekkel kapcsolatban nyolc kérdésre kér feleletet, hogy főművét befejezhesse. Azért határeset, mert részletesen olvashatunk benne a munka céljairól s közöttük a leghangsúlyozottabb: anyanyelven írt honismeret által a magyar kereskedelem fellendítése. Továbbá KULTSÁR István nyomtatott levele: benne a magyar nyelv művelése céljából alapított *Hazai Tudósítások* érdekében fordul címzetteihez stb.

Az egységek túlnyomó része azonban egyértelműen az említett gyűjtőkört tükrözi, legyenek egyes orációk vagy vármegyei feliratok. Miért másolta volna le különben — többek között — BEÖTHY János 1784. július 13-án tartott beszédét, ha nem appellációjáért: „Törvényünk és Szokásaink meg sértésével kívántatik tehát most az országtól az, hogy ezentúl mindenek Német Nyelven irattassanak” és az akkori „haladó lojalitás” megfogalmazásáért: „igyekezném Felsőleges Urunk Parantsolatának teljesítésén a mennyiben szabadságainkkal, melyeket a törvény ad, meg edgyeznek”? Vagy másik idézet egy KOMÁROMY György tiszteletére mondott dictióból: a kormány „Törvényeink s Szabadságaink Szentsége fenn-tartására, Hazánk közönséges boldogságának elő-vitelére és az Igasságnak ki-szolgáltatására fel-szenteltetett Királyi Széknek egy része...”

A vármegyei feliratok közül miért csupán azokat gyűjtötte egybe, amelyek valamilyen formában és vonatkozásban a nemzetvédelem jegyében születtek? Így Bihar megye 1790. február 4-én tartott gyűlése ismételt szembefordult II. JÓZSEF követelésével: „most-is sem Búza-sem Katona-adásra magokat a szegény adózó Nép részéről-is nem ajánlhatják...” Gömör vármegye 1793-ban a Helytartótanácsnál protestál a cenzúra bevezetése ellen, követeli a sajtószabadságot, amelynek eltörléséről szóló rendelet ellenkezik „1) magával a kitett tzeállal; 2) az Emberi és Polgári Jusokkal; úgy a Természettel-is; 3) az Írással, és a Keresztény Vallásnak tulajdonságával; 4) a Nemzetnek boldogíttatásával, s méltóságával; és továbbá 5) a pallérozott Népeknek gondolkodásával... Ezek felett 6) az ezen Levélben foglaltatott tilalmazás, rugójára tekintve gyanus, következtetésre nézve pedig mind foganatlan, mind veszedelmes.” Szatmár megye 1794 tavaszára összehívott közgyűlésén a „Magyar Játék-Szín állandó meg-gyökerezítésére” tesz konkrét javaslatot, remélve — írja a királynak és a Helytartótanácsnak — „Nagyságtok Kegyelemetek is a Köz-Jónak, s Nemzetünk dicsőségének szintén azon buzgó szeretetétől lelkesítettvén... semmit el nem fognak mulatni, valamivel ezen Nemzeti Jádzó-Társaságnak, apolgtatása, segítése, s gyarapítása körül édes Hazájok Oltáránál, még a háládatos késő Maradéknak is áldozhatnak...” Másik feliratban pedig tiltakoznak amiatt, hogy az egyetemet „Pestről más valamelly homályosabb helyre” áttelepítsék.

Az említett és a hozzájuk hasonló művek tucatjaiból kiolvashatjuk KAZINCZY hazafisága mélységét. Ez a vonal töretlen — első tisztségvállalásától 1806-ig gyűjtött politikai iratok vannak ebben a gyűjteményben — bár inspektorsága idején — kulturális téren mindenestre — a jozefinizmus mellé került. E gyűjtemény vizsgálataiból arra lehet következtetnünk, hogy nem szabad jozefinizmusát hazafiságával szemben kijátszanunk. Vajon nem sokkal inkább hazafiságából következett — pusztán jóhiszeműségénél fogva — jozefinizmusa? A MARTINOVICS-féle összeesküvésben való résztvétele is feltétlenül ezt bizonyítja.

A *kurrens sajtótermékek Kazinczy könyvtárában*. Míg hungaricáival, általában régi könyveivel és politikai irataival kapcsolatban egy-egy speciális érdeklődési körére mutathattunk rá, addig a bibliotékájában levő, XVIII. század végén, XIX. század elején meg-

jelent művekkel kapcsolatban nem beszélhetünk semmilyen határozott gyűjtőköréről. Fogalmazhatjuk így is: semmilyen aránytalanságról. Az irodalom egészen ellentétes területei képviselve vannak benne, úgy azonban, hogy sem az egyes szerzők, sem a munkák tartalma nem utalnak valamilyen belső egységre. KOVACHICH Márton György két műve mellett találjuk COMENIUS *Orbis Pictus*ának 1798-i kiadását, BLASKOVICS József *A selyem-tenyészésnek módjáról* 1793-ban írt tanulmányát, *A Sopronyi Magyar Társaság próba munkájának sengéjét* (Sopron, 1804), *A magyar nyelvnek a Magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmélkedéseket* (Bécs, 1790), éppúgy, mint halotti búcsúztató verseket, HATVANI István meséit, MÁRTON József *A Magyar Lexiconnak szükséges voltát* indokló munkáját (Pozsony, 1802), történelmi és földrajzi könyveket stb. Még a teológia területéről gyűjtött anyaga is összefüggéstelenségeket láttat meg: egyaránt helyet kapnak benne protestáns és katolikus iratok; prédikációk, dogmatikák, polémiák, apológiák. Ezért mondhatjuk: KAZINCZY első eladott könyvtára a korabeli magyar irodalom egészének keresztmetszetét tükrözi. Ő a magyar irodalmi élet teljessége útőerén tartotta kezét, mindenről tájékozódott — függetlenül attól, hogy feltehetően gyűjteményének nem minden egyes darabját maga vette meg, hanem ajándékba, esetleg kifejezetten tiszteletpéldánként is kapott belőlük. Viszont éppen, mert nem dominál sem a szépirodalom, sem valamilyen tudományág — legfőnnebb többé vagy kevésbé vannak képviselve — nem gondolhatjuk: ajándékozói körének munkássága átfogta volna könyvtára kurrens anyagának körét. Sokkal indokoltabb: KAZINCZY tudatosan gyűjtött mindent, hogy belássa kora magyar szellemi életét. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a XVIII. század végének, a XIX. század legelejének külföldi irodalma alig van képviselve könyvtárában. A kurrens literatúrából csak a magyart gyűjtötte — a jelzett szándékkal.

Ami könyvtárából hiányzik. Az eddigiek könyvtárának fényoldaláról szóltak. Van viszont szembeötlő és érthetetlen hiányosságai is. Négy nagy ürre mutatunk rá.

Eladott gyűjteményéből hiányzanak a filozófiai munkák. Sem az ó-, sem az újkori standard műveket nem találjuk meg benne. Tudjuk, tőle idegen maradt a felvilágosodás francia ága, de racionalista szupranaturalizmusa legalább Christian WOLFF és köre felől tájékozódhatott volna bölcséleti mélységekben — ha fogékony lett volna az európai modern szellemi irányzatok tudatos megfogalmazásai iránt. Pedig távol állott az ortodoxiától.

Ugyanígy hiányzanak a görög—római klasszikusok, ilyen irányú magas műveltsége ellenére. Mindössze négy fordítás címe fordul elő a katalógusban, s valószínűleg a fordítás kedvéért kerültek a gyűjteménybe. Ezek: Cornelius NEPOSnak avagy Aenilius PROBUSHnak *Híres nevezetes hadi fejedelmeknek életekről és cselekedeteikről írt könyve* (Ford. BALOG György. Kassa, 1746), CICERÓnak *az embernek tisztéről és kötelességéről írt három könyvei* (Ford. KOVÁSZNAI Sándor. Pozsony, 1795), PINDARUS (Ford. Fábchich József Győr, 1804), *Az üdösb Kátó vagy M. T. Cicerónak beszélgetése az öregségről* (Magyarázta VIRÁG Benedek. Pest, 1803).

Nem találjuk annak sem nyomát, hogy a magyar szépirodalom termékeit különösebben gyűjtötte; csupán a „keresztmetszet” vonatkozó részlegének arányában vannak magyar szépirodalmi művei. Közülük is kevés állta ki az idő próbáját, illetve való irodalomtörténeti jelentőségű szerzőtől. VIRÁG Benedek négy műve, CSOKONAI Diétai Magyar Muzsája és „három éneke muzsikára szedve” (Bécs, 1803), valamint egy BESSENYEI kézirat (levele a Czeglédi Plebánushoz annak intoleranciája miatt) érdemel említést. Különösen az érthetetlen, hogy BESSENYEI írásaiban ennyire szegény, amikor feltétlenül nagyra értékelte: a Nagykönyvtár (is?) őriz műveiről készített másolatait. Bár lehet, azok későbbi keletűek.

Végül: igen szűkös az RMK anyaga. A mintegy tucatnyi könyv is szinte kizárólag teológiai munka, pl. KÁLVIN *Institutio*jának SZENCZI MOLNÁR Albert által készített fordí-

tása (1624), a *Tanachkozás, melyeket kellyen a' különbözö vallások közzül választani* (LESSIUS-ból ford. VERESMARTI Mihály. Posonii, 1640), KECSKEMÉTI János 1643-ból való prédikációs kötete. Ez annál érthetetlenebb, mert általában az antikvitások iránt — mint láttuk — fejlett érzékkel bírt. Annak is bizonyosságát adta, hogy a régi magyar könyvekben nyelvészeti értékeket is fedezett fel és kiadással, másolással, másoltatással menteni akarta azokat.¹⁹ Kaphatott pozitív indítást egykori iskolája könyvtárától is, ahol SZOMBATHY János a XVIII. század végén már szorgalmasan gyűjtötte a régi magyar nyomtatványokat.

Felmerül a kérdés: valóban hiányoztak e négy területről a könyvek, vagy, mert nélkülözhetetlennek tartotta azokat, nem vált meg tőlük? Levlezésében utalást sem találunk az utóbbi feltevésre: az eladással kapcsolatban a könyvtárát emlegette és annak a katalógusát készítette el. Továbbá a JANKOVICHnak eladott — jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött — második gyűjteményének profilja teljesen megegyezik az elsőjével.²⁰ — Mégis, nem kell-e ezt a kérdést a tisztázatlanok közé utalnunk?

BARCZA JÓZSEF

Batsányi a Magyar Museum elődeiről és követőiről. Nemcsak irodalomtörténésünk, hanem időszaki sajtónk története szempontjából is nagy jelentőségű volt az a „társaságkötés”, amely 1787 őszén Kassán BATSÁNYI, KAZINCZY és BARÓTI SZABÓ között létrejött, hiszen ekkor született meg az első magyar irodalmi folyóirat terve; az a terv, amely a következő év nyarán — 175 esztendővel ezelőtt — meg is valósult. Igaz, a „társak”: a legfontosabb célokban egyetértő, de számos politikai, világnézeti és ízlésbeli kérdésben különböző felfogású BATSÁNYI és KAZINCZY szövetsége, már a *Magyar Museum* első számának megjelenésekor felbomlott, a folyóirat, amelyet KAZINCZY kiválása után lényegében BATSÁNYI maga szerkesztett, így is fontos szerepet töltött be sajtó- és irodalomtörténetünkben. Fontosságát, szinte korszakalkotó jelentőségét nem csak az a körülmény biztosítja, hogy magyar nyelvű irodalmi folyóirataink közül e lap volt az első, hanem egyéb, tartalmi tényezők is. A *Magyar Museum* színvonal szempontjából is kiemelkedő produktuma volt a korszak hasonló jellegű hazai időszaki termékeinek. Ma is teljesen indokoltnak érezzük BATSÁNYI önértékes megállapításait, amelyekben folyóiratának úttörő, sőt korszakalkotó szerepére emlékezett: „Hajdanában nem volt Magyarországon egyetlen időszaki nyomtatvány sem; 1780-ig a hírlapok is latinul jelentek meg. 1788-ban egy tudós társaság alakult Kassán; ez Magyar Museum címen egy időszakonként megjelenő munka kiadásához fogott, mely új korszakot nyitott a nemzeti irodalomban mind Magyarországon, mind pedig Erdélyben”.¹ BATSÁNYI e szavaiból azonban az is kitűnik, hogy a *Kassai Parnassus*-t — ahogy KAZINCZY kívánta elnevezni folyóiratukat — nemcsak irodalmunk, hanem nemzeti nyelvű időszaki sajtónk története szempontjából is úttörő munkának érezte. Erre vall az a levele is, amelyet 1793. május 6-án Kassáról írt ARANKA Györgynek: „Azt legalább senki sem tagadhatja, hogy a mi társaságunk volt a kezdő. Mi törtük meg a jeget; mi emeltünk úgyszólván zászlót hazafi társainknak, nemzeti nyelvünk szent ügyének hathatós védelmére, oly szerentsés folyamattal, mely nemsokára minden reménységünket felülhaladta. »Museum«-unk első negyede 1788. évben jelent meg. Egy esztendővel később, 1789-dikben kezdették Pétzeli József, Mindszenti Sámuel és Perlaki Dávid urak a komáromi »Mindenes Gyűjtemény«-t és Görög Demeter s Kerekes Sámuel urak Bécsben a Hadi Történeteket írni s

¹⁹ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. 22. köt. 231. kk.

²⁰ HARSÁNYI Eszter szíves közlése.

¹ BATSÁNYI János a *Mercure Etranger* c. folyóirat 1813. évfolyamában megjelent cikkéből. BATSÁNYI János *Összes művei* (BJÖM) 2. köt. Sajtó alá rendezte KÉRESZTURY Dezső és TARNAI Andor. Bp. 1960. 611. l.

kiadni . . .² E két BATSÁNYI-idézet tulajdonképpen a magyar időszaki sajtó első évtizedének vázlatát is adja, olyan formán, hogy mindkettő kiemelkedő szerepet biztosít a *Magyar Museum*nak. Az első úgy, hogy előzményként mindössze az első magyar nyelvű hírlapnak, a *Magyar Hirmondónak* az indulását említi meg, a második pedig úgy, hogy a nyolcvanas évek végén indult lapokról azt állítja, hogy számukra a *Magyar Museum* volt a jeladás: ezt követte a *Mindenes Gyűjtemény* és a *Hadi Történetek*. BATSÁNYI e megállapításait is igazolják az újabb sajtótörténeti kutatások.

Mindenekelőtt kétségtelennek látszik, hogy az 1780-ban meginduló hírlap- és az 1788-ban létrejövő folyóiratirodalmunk között számos kapcsolat és összefüggés fedezhető fel, mégpedig nem csupán az időszakosságnak közös, de önmagában még formálisnak tűnő meglétében, hanem egyéb vonatkozásokban is. Magyar nyelvű időszaki sajtónk megindulásánál, a belső okokon kívül, kétségkívül közrejátszottak azok az európai minták, amelyek első szerkesztőinkre hatással lehettek. Minden bizonnyal hatottak RÁT Mátyásra, PÉCZELI Józsefre és a többi nyugati egyetemen és főiskolán megforduló szerkesztőre a XVIII. század jellegzetes európai folyóirat típusai, a morális és a tudományos folyóiratok. Ismeretes, hogy a morális hetilapok Angliából GOTTSCHED nyomán Németországban, KLEMM és SONNENFELS által pedig Ausztriában is elterjedtek; a tudós folyóiratok meg egyenesen Németországból indultak ki.³ Bécs századvégi gazdag folyóiratirodalma is ösztönző hatással volt azokra a magyar szerkesztőkre, akik ott megfordultak. Ezek után jobban érthető az a sajátos jelenség, hogy első hírlapjaink nemcsak hírközlő eszközök voltak, hanem kezdettől fogva — legalábbis bizonyos mértékig — a folyóiratok szerepét is igyekeztek betölteni. RÁT Mátyás a *Magyar Hirmondó* indulásakor siet bejelenteni: „ . . . Nem volt szándékom, hogy egyedül az országlásokbann előforduló változásokat meg-írnám. Mindenek felett szükséges a tudományoknak folyamatját és gyarapodását hirdetni. Nintsenek a Magyaroknak a féle hét vagy hónap számra nyomtatott írásaik, mint más nemzeteknek (Wochenschriften, gelehrte Zeitungen, Intelligenz-Blätter, Magazine etc.). Ezeknek fogvatkozását kell, ha lehet, a M. Hirmondónak ki-pótolni . . .⁴ RÁT és utódai, e programnak megfelelően, valóban beiktatták lapjaikba az irodalmi és a tudományos élet eseményeiről beszámoló közleményeket is. A tudományos folyóirat hiányának pótlása jó ideig a hírlapok feladata maradt. SÁNDOR István 1795-ben is még azt fejtegeti, milyen nagy szükség lenne egy tudományos folyóira-ra: „A Jenai Litteratur Zeytung módjára nyelvünkön írandó tudós Híreket már régen kívánják az ahoz értő Hazafiak . . .⁵ írja egyik cikkében, amelyben egy tudós újság szükségességét fejtegeti. 1802-ben pedig a bécsi *Magyar Hirmondó* egyik olvasója afeletti örömének adott kifejezést, hogy a lap hírt ad az újonnan megjelent magyar könyvekről és így „némű némiképpen kipótollják azon szükségét, melyet lát Hazánk a Tudós Újságnak fogvatkozása miatt . . .⁶”

Formai szempontból talán közelebb álltak a *Magyar Museum*hoz azok az irodalmi melléklapok, amelyeket a *Magyar Hirmondó*hoz, majd később a *Magyar Kurir*hoz mellékeltek, hiszen ezek csaknem kizárólag irodalmi anyagot tartalmaztak, és ezért joggal látszhatnának az első önálló irodalmi folyóiratunk előzményeinek. Jellemző azonban, hogy sem BATSÁNYI, sem KAZINCZY, elődeiről szólva, nem ezekre hivatkozott, hanem az említett újságokra. E melléklapokat a *Pressburger Zeitung* irodalmi mellékletei mintájára időnként a főlaphoz mellékeltek, és irodalmi tartalommal töltötték meg. Tartalmuk azonban többnyire igen sekélyes volt: főleg gyenge, alkalmi költeményekből, dilettánsok rímfaragásából állott. Alacsony színvonaluk magyarázza, hogy sem KAZINCZY, sem

² KÁROLY György Hugó: *Bacsányi emlékezései a „kassai magyar társaság”-ról*. Figyelő. 1874. 497. 1.

³ ZUBER Marianna: *A hazai német nyelvű folyóiratok története 1810-ig*. Bp. 1915.

⁴ *Magyar Hirmondó*. (MH) 1780. jan. 22. 56. l.

⁵ *Sokféle*. III. 1795. 73—74. l.

⁶ *MH* 1802. dec. 14. 779. l.

BATSÁNYI nem ezeket említette meg akkor, amikor a *Magyar Museum*, illetve az *Orpheus* elődjéről emlékezett meg, hanem a *Magyar Hirmondót*.⁷ Jellemző, hogy RÁT — akiről KAZINCZY és BATSÁNYI egyaránt mindig a legnagyobb elismeréssel szólt — már lapja indulásakor ki merete mondani: „néha nagy uraknak tisztességekre rossz verseket is szoktanak kohlolni”, és az alkalmi versek nagy divatja idején ezekre nézve is minőségi mércét igyekezett felállítani. Hangsúlyozta, hogy a lapjában közölt versek „nem csak azon nagy érdemű Méltóságra nézve, akinek tisztelteire irattak, hanem önnön magokra nézve is, akár a gondolatokat és képzéseket tekéntsük, akár pedig a szöllásokat és a sorok végeknek eggyeztetését”, megérdemlik a közlést.⁸ RÁTnak e fejlettebb ízlésre valló elvei és szerkesztői gyakorlata egyaránt megmagyarázzák azt, hogy a *Magyar Museum* szerkesztője elsősorban az ő lapját tekintette a kassai folyóirat elődjének,

Hasonlóképpen találó BATSÁNYI-nak az a megállapítása, amely szerint a *Magyar Museum* szinte jeladás, zászlóbontás volt a következő évben induló lapok: a *Hadi Történetek* és a *Mindenes Gyűjtemény* számára. E három lap — amely nem meríti ki teljesen az ezekben az években létező magyar újságok számát — valóban szervesen összetartozott: műfaji különbségeik ellenére kétségkívül hasonló irányt képviseltek. Mindhárom mögött egy-egy „társaság” — a kassai, a komáromi és a bécsi — állott, amelyeknek tagjait csaknem teljesen azonos program kapcsolta össze. Ez a nemesi reformizmusnak a felvilágosodás szellemétől is megérintett programja volt, irodalmi, művelődési és politikai téren. Bár a kassai társaság folyóirata, a *Magyar Museum*, főleg irodalmi, a komáromiak *Mindenes Gyűjteménye* elsősorban ismeretterjesztő, a bécsi *Hadi Történetek* pedig politikai lap volt, mégis mindháromban találunk irodalmi, világnézeti és politikai jellegű cikkeket is. E cikkek tartalma pedig közös forráshoz vezethető vissza; ami nem más, mint a BESSENYEI-féle nemzeti-nyelvűség programjának a továbbfejlesztése abban az időben, amikor a nemesi reformizmus mozgalma a legélesebben fellépett II. JÓZSEF gyarmatosító politikája ellen.

E társaságok tagjainak és lapjaik szerkesztőinek jó kapcsolataira nézve számos bizonyítékul szolgál a folyóiratok és hírlapok történetének feldolgozása és tartalmuk részletes elemzése. Kimutatható, hogy BATSÁNYI, PÉCZELI és GÖRÖG szerkesztői tevékenységük során 1790 körül hasonló politikai nézeteket képviseltek; egymás vállalkozásait kölcsönösen támogatták, de mindhárman szembeálltak a másik bécsi magyar újságszerkesztővel, a felvilágosult szellemű, de jozefinizmusa miatt a nemesi reformizmus táborában népszerűtlen SZATSVAY-val.

Méltán hivatkozott tehát BATSÁNYI a *Magyar Museum*, a *Mindenes Gyűjtemény* és a *Hadi Történetek* összetartozására és a kassai folyóirat kezdeményező szerepére. A *Magyar Museum* valóban kiemelkedő magaslata volt időszaki sajtónk első évtizede történetének és olyan példa, amelynek nyomán mások is elindultak. Méltán várhatta el az utókortól BATSÁNYI e folyóirat példányainak a megőrzését és jelentőségének elismerését: „Fennmarad, — írja visszaemlékezésében — reményem fennmarad még egynéhány nyomtatvány a Magyar Múzeumból mind Magyarországon, mind Erdélyben; és minthogy azon munkának egybeszedése s kiadása volt sokféle üldöztetésemnek első valóságos oka s mintegy kútfeje, bizonyosságot tehet azok előtt is, akik majd utánunk jönnek és mindnyájunknak bírái lesznek, legalább arról: hogy gyenge tehetségemhez képest, híven igyekeztem, hogy Hazámnak, Nemzetemnek igaz szívvel és lélekkel szolgáltam; s hogy ha azon nehéz és veszedelmes időkben több jót, nagyobb hasznót nem tehettem, valóban nem én rajtam állott...”⁹ Bár nagy könyvtáraink gyűjteményeiben gondosan őrzik a 175 esztendő *Magyar Museum* köteteit, és kétségtelen, hogy nem csak „egynéhány” példány

⁷ KAZINCZY az *Orpheus* első számának Bevezetésében foglalkozott folyóirata előzményeivel.

⁸ MH 1780. márc. 8. 161. l.

⁹ BATSÁNYI: Előszó. 1808. BJÖM III. 24. l.

maradt fenn belőlük, mégis úgy gondoljuk; az első magyar irodalmi folyóirat kiemelkedő jelentősége, magas színvonala és a korszak haladó mozgalmaiban betöltött szerepe indokoltá tenné e folyóirat bibliofil vagy akárcsak szövegű kiadását. A régi, értékes folyóiratok kiadása külföldön nem ismeretlen; úgy véljük, hogy a mi XVIII. század végi folyóirat taink, a *Magyar Museum*, az *Orpheus*, a *Mindenes Gyűjtemény* és az *Uránia* újonnan való kiadása nálunk is indokolt lenne, hiszen nemzeti művelődésünk egy jelentős korszakát hozná közelebb nemcsak az e korrallal foglalkozó szaktudósok, hanem a nagyközönség számára is. És így teljesebbé válhatna az a bizonyágtétel is, amelyet BATSÁNYI várt a fennmaradt kötetektől: az utókor elismerése azok iránt, akik „igaz lélekkel szolgáltak hazájuknak nehéz és veszedelmes időkben.”

KÓKAY GYÖRGY

Egy reformkori forradalmi röpirat eredete és elterjedése. BÍRÓ Sándor *Történelemtanításunk a XIX. század első felében* c. munkájának a kéziratos történelemtanításról szóló fejezetében részletesen foglalkozik CSENGERY Józseffel, a sárospataki ref. kollégium kiváló történelemprofesszorával, illetőleg főként egy forradalmi szellemű kéziratával. Ennek a politikai jellegű kéziratnak eredetére és továbbterjedésére szeretnénk valamelyes fényt deríteni ezzel az írásunkkal.

CSENGERY József Sárospatakon, Lőcsén, végül pedig Bécsben tanult, és 1824-ben meghívták professzornak a sárospataki református kollégiumba. 1824-től egészen 1850-ben bekövetkezett haláláig tanította „a közönséges polgári magyarországi történettudományt, oklevéltant és római nyelvtudományt.”¹

CSENGERY József olyan légkörben nevelkedett, amelyben általános volt a francia felvilágosodás és a forradalom története iránti érdeklődés. A sárospataki tanárok és diákok a FERENC-féle reakció idejében is állandóan olvasták a francia filozófusok műveit, sokan közülük a köztársaságért rajongtak, és a reakció ellen lázongva a francia forradalom eszméinek is hívei lettek. Mindez bizonyára elhatározó hatással volt CSENGERY gondolkodására és későbbi munkásságára.

CSENGERY József gondolkodásának fejlődését, sajnos, közelebből nem ismerjük, Európa 1825-i politikai helyzetéről szóló kézírata és *Az egyetemes történettudomány vázlata* (Sárospatak, 1843) c. nyomtatott munkája alapján azonban a reformkor egyik legjelentősebb, haladó szellemű és feltűnően széles látókörű történelemtanárának tartjuk. Tanári munkájának java része a reformkorban folyt, és úgy látjuk, egész gondolkodása a reformkorban bontakozott ki. Fentebb említett kéziratának szelleme és gondolatai az 1830-as évek európai forradalmainak világába visznek, és ezért a magyar reformkori politikai irodalom egyik érdekes megnyilatkozásának tekinthetjük. Habár BÍRÓ Sándor CSENGERY „1825-ös kéziratáról” beszél, nem tartjuk bizonyosnak azt, hogy CSENGERY a kéziratát éppen 1825-ben írta. A kézirat ugyan említia 1825. évet, amelynek politikai helyzetét a szerző vizsgálja, de könnyen lehet, hogy maga a kézirat egy-két évvel később keletkezett.

A kézirat ismertetéséből kitűnik, hogy legjellemzőbb vonásai: éles antiklerikalizmus, a pápa és a római katolikus papság kemény bírálata, a szentszövetség és az osztrák zsarnokság kíméletlen támadása, az emberi jogok bátor követelése, az arisztokrácia-ellenesség és végül a forradalom szükségességének hirdetése. A kézirat szerzője nyíltan, határozottan kimondja a népi forradalmakkal való őszinte együttérzését. Csak a forradalmaktól várja a népek igazságának kivívását.²

Mindezek mellett ki kell emelnünk BÍRÓ Sándornak azt a fontos megállapítását is, hogy ez a kézirat minden addig ismertetett történelmi jegyzettől különbözik.³ A történelmi

¹ BÍRÓ Sándor: *Történelemtanításunk a XIX. század első felében*. Bp. 1960. 155. l.

² BÍRÓ: *I. m.* 161—163. l.

³ BÍRÓ: *I. m.* 164. l.

jegyzetek ugyanis egy-egy korszaknak vagy népnek összefüggő történetét adják az események egymásutániségében. Ez a kézirat ellenben Európa politikai helyzetének keresztmetszetét adja egyetlen évben, és közben az egyes államok politikáját a haladáshoz viszonyítva értékeli. A történelmi események bemutatásánál és a politikai helyzetképnél is fontosabbnak kell tartanunk a szerző politikai gondolatait, következtetéseit. Ezekből ugyanis az tűnik ki, hogy a szerző nem pedagógiai céllal írta a munkáját, hanem a forradalmat sürgetve keményen harcol az egyenlőségen alapuló polgári társadalmi rendért, a feudalizmus nyúgeitől megszabadított demokratikus államformáért.

Érdekesnek és sok tekintetben helyesnek, elfogadhatónak tartjuk ezek után BIRÓ Sándor fejtegetéseit a kézirat eredetiségére és céljára vonatkozólag. BIRÓ Sándor nagyrészt CSENGERY eredeti munkájának tartja a kéziratot, mivel gondolati tartalma (antiklerikalizmus, az alkotmányos királyság dicsérete, arisztokrácia-ellenesség stb.) a magyarországi közhangulatra vezethető vissza, de azt is feltételezi, hogy a porosz militarizmus elítélését és a forradalmi szellemet CSENGERY valamely francia politikai röpiratból vette át. „Ennek a forrásnak a felderítése további, főleg bécsi kutatásokat igényelne,” írja fejtegetéseinek végére jutva.⁴

CSENGERY kézírata eredetiségének megállapításához azonban nem volt szükség bécsi kutatásokra, a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban végzett kutatások adják meg reá egészen váratlanul a megoldást.

Európa 1825-i politikai helyzetének kérdései ugyanis természetesen nem csupán CSENGERY Józsefet foglalkoztatták ezekben az években, hanem másokat is.

CSENGERY kéziratával azonos forrásból származik a nagyenyedi Bethlen Könyvtárnak egy kézírata, amelyet már régóta az értékesebb kéziratok között tartanak számon a könyvtárosok.⁵ Ez a korabeli iskolai kurzusokhoz hasonló, egyszerű, szürke füzet mindjárt azzal hívja fel a figyelmet, hogy az elején ki van vágva belőle két levél, amelyeken eredetileg írás lehetett, az utolsó levelének az alsó része pedig vágva van. A kézirat tintával erősen áthúzott, de jól olvasható címe a következő: *Európának Politikai elnézése 1825-ben*. A kézirat írójának utólag nyilván gondja volt reá, hogy a nevét elrejtse, és magát a címet is igyekezett olvashatatlaná tenni. Ennek politikai okai lehettek. A kézirat végén más, halványabb tintával ez a keltezés áll: „1831. 14. aug.” A kézirat tehát akkor vagy esetleg már előbb kétségkívül kész volt.

A kézirat címe feltűnően hasonlít a CSENGERY kéziratának címéhez. Tartalmát pedig a BIRÓ Sándor ismertetése alapján azzal teljesen azonosnak mondhatjuk.

A cím alatti jelszó és fordítása hiányzik az enyedi kéziratból, lehet, hogy az író nevével együtt az első, kivágott lapokra volt írva. Az enyedi kézirat elején az európai civilizáció fejlődéséről, a papok jussairól, a királyok és kiváltságosak hatalmáról szóló részt éppúgy megtaláljuk, mint CSENGERY-nél. A továbbiakban a népek kívánságait kezdi fejtegetni az ismeretlen enyedi író. „Nem elég — írja — hogy a Rab szolgaság szelidülőn, és ember méltóságán és Jussain épült szabadságot kívánnak. Nem elég, hogy boldogságokat Ural-kodoik kegyelmétől várják: azt akarják, hogy az a királyok tettzésénél kevesebbé változó védelmező Törvényekhez köttessék”. (5. lev. verso) CSENGERY ugyancsak a „védelmező törvény”-re akarja alapítani a nép boldogságát. Ezután a királyok előítéletei és a Principiumok közötti ellentétéről beszél mindkét kézirat. „Az előítélet tévelygés, a principium igazság, és az igazság tsak akkor veszt, mikor nints Támasza. Már pedig ez ügyben az egész Civilizált Europa mellette hartzol”, folytatja a kézirat írója. (6. lev. vo.)

Az előítéletek lerontása megváltoztatja a társadalmat, „de ez nem teszi azt még eloszlatni, amint hirdetik azok, akik az előítéleteknek köszöntek mindent.” (CSENGERY-

⁴ BIRÓ: I. m. 163. l.

⁵ 205×128 mm nagyságú 57 levelet tartalmazó, kívül kopottas és kissé szakadozott kézirat Ms. 40 szám alatt van meg a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban. Eredete, adományozójának neve sajnos ismeretlen.

nél: „amint állítják azok, akik mindeneneket a Praejudiciumoknak köszönhetnek.”) Ennél is jellemzőbb a következő mondat: „Minden nép revolutioja a dolgok rossz rendje ellen van, egy jobb rend kedvéért, mert ha a rend jobb lenne, nem volna revolutio.” (7. lev. ro.) A következő lapon ebből ered ez a határozott és teljes együttérzésről tanúskodó következtetés: „A revolutiók tehát szükségesek, sőt betsülletjekre azt kell mondanunk, hogy források nemes érzés, és a köz jó kívánása, valamint a Contrarevolutióknak gyalázatokra azt kell mondanunk, hogy azokat a személyes haszon támasztja.” (CSENGERYnél ugyanez a mondat szinte ugyanígy van megfogalmazva: „A revolutiók tehát szükségesek és az ő megbecsüllésekre még azt is meg kell vallani, hogy erőforrások a nemes érzésekben s a közjó eránt való szeretetben van . . .” stb.)

Ha az összehasonlítást tovább folytatjuk, mondatról mondatra követhetjük ugyanannak a gondolatnak egymástól alig eltérő kifejezéseit. Helyenként szinte megegyeznek a két kézirat kifejezései, például: „a félelem többet tett a Népek boldogságára, mint a királyok jó kedve.” (10. lev. ro.) CSENGERYnél: „A félelem sokkal többet tett eleitől fogva a nemzetek javára, mint a királyok jóindulatja.” Az enyedi kézirat legtöbbször valamivel tömörebb és találékonyabb kifejezésekkel adja vissza a gondolatokat. CSENGERY több latin szót használ, kissé részletezőbb jellegű, de világos, jó magyar stílussal ír, illetőleg fordít.

Világos ugyanis, hogy amikor két kézirat mondatról mondatra szinte teljesen megegyezően vagy hasonlóan fejezi ki ugyanazokat a gondolatokat, és egyformán jellemzi az európai államok helyzetét, akkor egy idegen szövegnek két egymástól teljesen független fordításával van dolgunk.

A két fordítás alapjául szolgáló idegen szöveget sikerült megtalálnunk az enyedi Bethlen Könyvtárban. BIRÓ Sándornak igaza volt, amikor egy francia röpiratban kereste CSENGERY kéziratának a forrását.⁶ CSENGERY, valamint az enyedi kézirat írója nem csupán felhasználta a francia röpiratot, hanem az egészet lehetőleg pontosan le is fordították. Az eredeti munka címe: *Revue politique de l'Europe en 1825* (Paris et Leipzig. Bossange frères, libraires. Février 1825). A cím alatt a CSENGERYnél is meglevő latin jelmondatot olvashatjuk. „Illi pro libertate, hi pro dominatione pugnant.” A röpirat elég nagy betűvel és széles margóval nyomtatva 88 lapot tesz ki, jóval többet, mint a CSENGERY kézírata, amely valószínűleg sűrűn van írva. A cím után következő lapon a kiadók azt a felvilágosítást adják az olvasóknak, hogy a munkának egy politikai és irodalmi folyóiratban kellett volna megjelennie, amelyet januárban akartak megindítani. Mivel azonban a vállalkozás néhány hónapot késik, fontosnak tartották, hogy egy ilyen nevezetes tanulmány mielőbb a közönség kezében jusson. A röpirat szerzőjének a nevét nem árulhatták el („il nous soit défendu de nommer l'auteur”), s így az névtelenül jelent meg. A francia röpirat szerzőjét egyelőre nem sikerült megállapítanunk.

A francia röpiratot és a kéziratot összehasonlítva megállapítottuk, hogy a magyar szöveg mindenütt hű fordítása a franciának. Elég évégett a két szövegnek egypár jellemző mondatát egymás mellé helyoznünk.

„En civilisation, un siècle n'est qu'un jour,
un royaume n'est qu'un point.” (5. l.)

„L'Europe aujourd'hui est humaine et
policee.” (7. l.)

„En analysant tout l'esprit révolutionnaire
de l'Europe, on ne trouve au fond de
l'analyse qu'un seul vœu comme un

„A Polgári mivélődésben egy század tsak
egy nap, egy Birodalom tsak egy pont.”
(2. lev. ro)

„A máj Europa emberi és rendhez szokott.”
(5. lev. ro)

„Europa revolutios lelkét bontzolgatva
nem találunk végre abban egyebet, tsak

⁶ BIRÓ: I. m. 153. l.

seul princepe, l'égalité des droits.” egy kívánságot, mint egy principiumot,
(24. l.) a Jussok egyenlőségét.” (15—16. lev.)
„La guerre se fait contre l'aristocratie et „A Háború az Aristokratzia ellen foly.”
non contre la royauté.” (52. l.) (35. lev. ro)

Kétségtelen tehát, hogy az enyedi fordító is elejétől végig gondosan lefordította a francia szöveget, bizonyára azzal a céllal, hogy azt továbbadja, terjessze.

Míg azonban CSENERGY, úgy látszik, nem tartotta szükségesnek a nevét titokban tartani, az enyedi kézirat írója az idegenek, esetleg a nyomozó hatóságok elől elrejtette a nevét, és arra nézve ma csak feltevéseink lehetnek.

A *Revue politique de l'Europe en 1825* c. politikai röpiratot a könyvben levő bejegyzés szerint BÁGYA Zsigmond vette 1825-ben Bécsben. („Sigism. Bágya, Vienna. 1825.”) A kézirat azonos jellegű betűi alapján őt tartjuk a kézirat írójának és esetleg fordítójának is. Így tehát számunkra új kérdés merült fel: ki volt BÁGYA Zsigmond, és vajon kézírata hol és milyen körben terjedhetett el?

A fejérvízi BÁGYA család Hunyad megyében Fejérvízen és környékén ismert birtokos család volt a XVIII—XIX. században.⁷ Ebből a családból származott BÁGYA Zsigmond is, közelebbi életrajzi adataink azonban nincsenek róla. Tudjuk róla, hogy az enyedi Bethlen-kollégiumnak egyik jól tanuló diákja lehetett, 1812-ben subscribált,⁸ 1814. október 1-től 1819. október 1-ig a fejedelmi alapítvány alumnusa,⁹ ingyenes diákja, amiből arra következtethetünk, hogy az elszegényedett kisbirtokos nemességhez tartozott. Kollégiumi tanulmányai után kancellista lesz, majd Bécsbe megy, ott veszi meg többek közt a *Revue politique de l'Europe en 1825* c. politikai röpiratot. Ez a röpirat, úgy látszik, egy céltudatosan, gondosan összeválogatott könyvtárnak a része lehetett. Erre következtethetünk az enyedi kollégium könyvtárába került könyveiből, amelyek az eredeti BÁGYA-könyvtárnak bizonyára csak töredékei lehetnek.¹⁰

Ezek a könyvek kivétel nélkül a francia felvilágosodás és a forradalom íróinak munkáiból vannak összeválogatva, és BÁGYA Zsigmondnak határozott politikai érdeklődéséről, a zsarnokság gyűlöletéről és egyházellenes, racionalista felfogásáról tanúskodnak. Nem lehet egészen véletlen az, hogy könyvei közül a korabeli romantikusok művei hiányoznak, és hogy egyetlen német vagy magyar könyve sem maradt hátra. Ezeknek a könyveknek alapján egy olyan könyvtárra gondolhatunk, amelynek összetétele lényegesen különbözhetett a reformkori ismertebb erdélyi könyvtáraktól.

BÁGYA Zsigmond könyvei között elsősorban MONTESQUIEU, ROUSSEAU és VOLTAIRE művei tűnnek fel. ROUSSEAU-nak valószínűleg minden fontosabb munkáját megszerezte, lehetőleg első kiadásban. De nem hiányoztak emellett könyvtárából a királyok zsarnokságát keményen támadó, az emberiség fejlődését és a forradalmi eszmét hirdető jelentősebb munkák sem. Az osztrák császárváros reakciós, fojtott légkörében tanuló magyar

⁷ BÖLTE Ődön: *Hunyadmegye Sztrigmelléki részének és nemes családainak története*. Bp. 1891. 93—94. l.

⁸ *Catalogus Togatorum ab anno 1753* ... Ms. 243 a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban.

⁹ *Regestum piarum fundationum* ... Ms. 195 a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban, 70. és 79. l.

¹⁰ BÁGYA Zsigmondnak a következő, neve bejegyzésével igazolt, könyveit találtuk meg a nagyenyedi könyvtárban: *Les bijoux indiscrets*. H. év n. 2 kötet. (Az első kötet címlapja ki van vágva.) *Eclaircissement sur la tolérance, ou entretiens d'une dame et de son curé, sur la Tolérance en général* ... Rouen, 1782. *L'homme machine*. Leyde, 1748. (A szerző nevét a kiadó egyházellenes felfogása miatt eltitkolta.) LA BEAUMELLE: *Réponse au supplément du Siècle de Louis XIV*. Colmar, 1754. LAVICOMTERIE, Louis: *Les crimes des rois de France depuis Clovis jusqu'à Louis Seize*. Paris, 1792. MONTESQUIEU: *Lettres persanes*. Sarrebruck, 1792. (A könyvtári bejegyzés szerint 1859-ben már a kollégium tulajdona volt.) PARNY, Evariste: *La guerre des dieux anciens et modernes*. Bruxelles, 1827. *Revue politique de l'Europe en 1825*. Paris et Leipzig, 1825. ROUSSEAU, Jean Jacques: *Discours sur l'économie politique*. Genève, 1758. (Editio princeps.) ROUSSEAU, Jean Jacques: *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. Amsterdam, 1759. (A bejegyzésben BÁGYA Zsigmond neve mellett itt is ez áll. „Vienna, 1825.”) ROUSSEAU: *Du contrat social ou principes du droit politique*. Paris, 1791. *Traité des trois impôts*. (Címlap, hely és év nélkül. XVIII. századi vallásellenes anonim munka.) TRINCHARD, Jean: *La contagion sacrée ou histoire naturelle de la superstition*. Paris, é. n. VOLNEY: *Les ruines ou méditation sur les révolutions des empires*. Paris, 1826. VOLTAIRE: *Oeuvres choisies*. Wien, 1811. 39. volume. VOLTAIRE: *Romans*. Paris, 1808. Tome 11. Megjegyezzük végül, hogy a könyvek nagyrészt puha kötésben, igen megviselt állapotban vannak.

fiatalember úgy látszik tehát, hogy a francia felvilágosodás eszméinek lelkes hívévé lett. Következésképpen, egységes szellemben összeválogatott könyvei, továbbá az azokban aláhúzott és megjegyzett részek alapján méltán következtethetünk arra, hogy BÁGYA Zsigmond teljesen szakított a dogmatikus egyházi felfogással, és a társadalom haladását az egyenjogúság kivívásától, az abszolutizmus megdöntésétől, az alkotmányos királyságtól és az általános műveltség elterjedésétől várta.

A forradalom eszméje, a forradalom szükségességének gondolata nem lehetett idegen attól a fiatalembertől, aki ROUSSEAU *Contrat social*-ját, VOLNEY vagy LAVICOMTERIE munkáit olvasta, és a Habsburg-hatalom és az arisztokrácia népét, hazáját fojtogató uralmát maga is közvetlenül tapasztalta.

BÁGYA Zsigmondnak bécsi évei alatt hasonló élményei lehettek, mint egypár évvel előbb BÖLÖNI FARKAS Sándornak, akit hivatali pályáján társadalmi helyzete, vallása és politikai elvei miatt mindig elgáncsoltak a haladásban, és 1822-ben csalódva tért haza Bécsből.¹¹ BÖLÖNI FARKAS naplójában bizonyára nemcsak a maga, hanem a királyok zsarnoksága ellen lázongó BÁGYA Zsigmond, és vele együtt a korabeli fiatalság legjobbjainak érzéseit és gondolatait fejezte ki, amikor így írt: „a természet törvényein alapult constitutionális kormányt óhajtottam, hol a király is csak első tisztviselő s nem népe zsarnoka legyen . . . Utáltam minden privilégiumot, monopoliomot és megkülönböztetést. Utáltam az arisztokratia cudar göggyét s ahol lehetett neveltségessé tettem . . . Elszórtam a külföldről hozott minden szabad intézetek magvait. Vértett szívem hazámbeli embertársaim egy részének rabszolgai nyomatásán, mellettök harcoltam a feudalizmus ellen s az egész emberi nemzetet kivétel nélkül egyforma szabadnak óhajtottam . . . Gyűlöltem a papságnak azon faját minden vallásban, mely a polgári élettől különvált státust akart formálni, a józan philosophiát, az elmének szabad reptét s a polgári szabadságot örökkösen tipró ezen hydrát, egész erőmből kívánnám letapodni.”¹²

Ugyanezekkel a gondolatokkal találkozunk a *Revue politique de l'Europe en 1825* c. röpiratban, csakhogy nem egy magában emésztődő, romantikus egyéniség hangján, hanem határozottan rendszerbe foglalva, politikai céltudatossággal a forradalom és azzal egy új társadalmi rend szükségességének nyílt hirdetésével.

Egy ilyen politikai röpirat olvasása természetesen döntő hatással lehet a felvilágosodás gondolatvilágában élő fiatal olvasóira, köztük BÁGYA Zsigmondra és CSENGERY Józsefre is. BÁGYA kétségkívül sokat foglalkozott ezzel a röpirattal, akár ő maga volt a fordítója, akár csak másolója. A fordító nem magának készítette a munkát, gondos, hibátlan letisztázása arra vall, hogy mások kezébe szánta, talán még kiadásra is gondolt. A kis kéziratos munka kopott, szakadozott gerince és fedőlapja arról tanúskodik, hogy sok kézben járt, amíg a könyvtárba jutott. Hogy olvasói csak a Bécsben tanuló magyar diákokból, vagy — ami sokkal valószínűbb — a hazai ifjúságból kerültek ki, azt nem tudhatjuk. Feltételezzük azonban, hogy BÁGYA Bécsből hazatérve egykori enyedi diaktársai-val vagy kancellista barátai-val is megismertette a röpiratot. Az 1830-as években az erdélyi kollégiumi ifjúság politikai iskolázottsága már eléggé érett lehetett arra, hogy egy ilyen röpirat tanítását magáévá tegye, és a Habsburg-kormányzat elleni gyűlöletét éppen ilyen politikai olvasmányok szíthatták olyan fokra, hogy 1834—35-ben forradalmi megmozdulások helyett legalább heves tüntetésekben törjenek ki.¹³

BÁGYA Zsigmondnak későbbi politikai vagy irodalmi tevékenységéről nem tudunk, az erdélyi közéletben nem vitt szerepet. Lehet, hogy Erdélybe hazatérve egykori politikai

¹¹ IGAZ Sámuel levele KAZINCZYNAK. Bécs aug. 13-d XXII. KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. 18. köt. 119. l. Vö. JAKAB Elek: *Bölöni Farkas Sándor és kora*. Keresztény Magvető. 1870. 245. l. JANCsó Elemér: *Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága*. Kolozsvár, 1942. 14—17. l.

¹² BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Új Erdély hajnalán*. Kolozsvár, 1944. 17—18. l.

¹³ Vö. TRÓCSÁNYI Zsolt: *A nagyenyedi kollégium történetéhez*. Bp. 1957.

eszméit feladva lemondott teljesen a politikai és társadalmi küzdelmekről, vagy csak egészen szűkkörű munkásságot folytatott. A korabeli lapokban csak egyszer, 1843-ban találkozunk a nevével. Ekkor „uradalmi igazgató” volt és 10 rft.-ot adományozott a domboúi óvoda javára.¹⁴ Ugyanebben az évben készült testamentumában mint „nagyteremi lakos és birtokos” végrendelezik.¹⁵ Testamentumában könyveit a marosvásárhelyi ref. kollégiumnak hagyta, de azok valószínűleg a forradalomban szétszóródhattak, és azért nem jutottak el oda. Megemlékezett a fejevízi ref. eklézsiáról, az Erdélyi Múzeumról és a Magyar Tudományos Társaságról is, de gyűjteményeit a „forradalom felemészttette”. Végrendeletét az 1850-es években több ízben megújította, és valószínűleg 1852-ben meg is halt.

Kétségtelen, hogy BÁGYA Zsigmond a hazai művelődés előmozdításáról később sem feledkezett meg, és így az erdélyi művelődés szerény, észrevétlenül dolgozó, de talán éppen ezért tipikus katonájának tarthatjuk.

Habár BÁGYA Zsigmond az 1830—40-es évek politikai mozgalmaiban nem vitt szerepet, könyveivel, politikai röpirataival bizonyára mégis hozzájárult demokratikus eszmék terjesztéséhez a vidéki nemesség körében is. Az *Európának polgári elnézése 1825-ben* c. röpiratot pedig a korabeli legjelentősebb erdélyi politikai munkák közé kell sorolnunk, amelynek az értelmiség soraiban terjedő hatásával számolnunk kell. Az 1830-as évek erdélyi fiatalsága — főként az enyedi kollégium ifjúsága — ellen gyakran felmerülő arisztokrácia- és Habsburg-ellenesség, sőt ateizmus és felségsértés vádjáról olvasva lehetetlen arra nem gondolnunk, hogy mindebben politikai olvasmányaiknak, többek között az *Európának polgári elnézése* c. röpiratnak is szerepe volt.

Az *Európának polgári elnézése 1825-ben* c. röpirattal kapcsolatban azonban nem gondolhatunk sem határozott politikai mozgalomra, szervezkedésre, sem pedig nyilvános előadásokra, mert mindezeknek a korabeli feljegyzésekben, naplókban vagy levelezésekben nyoma maradt volna, hanem csak a polgári demokrácia eszméinek terjedésére.

Nem tartjuk valószínűnek azt sem, hogy CSENGERY a kéziratot egy iskolai előadás számára készítette volna, mert arra egy ilyen fordítás nem lehetett alkalmas. Az azonban bizonyos, hogy maga CSENGERY kézírata, illetőleg a francia röpirat Sárospatakon is sok kézben fordult meg.

CSENGERY Józsefet 1824 őszén iktatták be professzori tisztségébe, a francia röpirat pedig csak 1825. februárban vagy márciusban terjedhetett el Bécsben. CSENGERY csak itthon juthatott hozzá Bécsből hazatérő barátai útján, és a fordítása azután készülhetett.

CSENGERY kéziratát bizonyára sok sárospataki főiskolás ismerte meg, sőt feltételezzük, hogy mások, talán a vidéki köznemesség politikával foglalkozó tagjai is hozzájutottak, és esetleg lemásolva továbbterjedt. Erre következtetünk NÁNÁSI OLÁH Károlynak a sárospataki könyvtárban levő könyvjegyzékéből. Ennek 228. sz. alatt a következő címet találjuk: *Európa megtekintése 825-be*. A kézirat valószínűleg a *Felvidítő* hiányzó IX. kötetébe tartozott, és ezért sajnos nem ismerjük.¹⁶ A cím alapján azonban bizonyára nem egy európai utazásról szóló munkára, hanem a CSENGERY-féle röpiratra, illetőleg a másolatára kell gondolnunk. Érdemes megjegyeznünk, hogy NÁNÁSI OLÁH Károly 1823—33 körül többek között epigrammákat, politikai bölcselkedéseket írt, és a pozsonyi országgyűlés beszédeit is lejegyezte. Irodalmi és politikai érdeklődésű ember volt, kéziratának szellemébe beleillik egy ilyen politikai röpirat is. Ha ezt sikerülne megtalálni, pontosabb bizonyítékot nyernénk ennek a politikai röpiratnak a vidéki kisnemesség körében való

¹⁴ Erdélyi Híradó. 1843. 71. sz.

¹⁵ BÖJTÖE Ödön: I. m. 94. l.

¹⁶ POGÁNY Péter: Kik gyűjtötték a sárospataki *Felvidítőt*? Ethnographia, 1958. 98. l.

elterjedéséről. Addig is megállapíthatjuk, hogy az 1825—30-as évek vidéki nemességének sokkal haladóbb szellemű olvasmányai is voltak, mint amilyenekre nyilvános szereplésük alapján gondolhatnánk.

VITA ZSIGMOND

Petrik Géza vallomása. A magyar könyvészet történetének kimagasló alakja volt PETRIK Géza (1845—1925), a nemzeti bibliográfia tudós művelője. Szorgalmának köszönhető a hazai könyvtérzés legnagyobb időszakait átfogó és tervszerűen felépített nemzeti bibliográfiánk (1712—1875, 1886—1910, hét kötetben). Saját művéből egy teljes példányt könyvtárában őrzött. Rendkívül érdekes bepillantást ad a hatalmas munka genezisébe, mintegy vallomásszerűen tárva fel módszerét, az a sajátkezü bejegyzés, melyet a *Magyar Könyvészet 1860—1875* c. első bibliográfiai művéhez fűzött:

„Ez volt az első könyvem. Hozzáfogtam 1864 november 4-ikén, pénteki napon, mint 19 éves fiatal ember. Az anyag akkor az „Oesterreich-ungarische Buchhandler Correspondenz” részére készült, de később, a hetvenes évek közepén, mikor elhatároztam, hogy könyv alakjában is közvéteszem, fölhasználtam az osztrák szaklaphoz készült anyagot is.

Az 1. füzet 1879-ben jelent meg, a befejező 5—6-ik pedig 1885-ben. Nyomatott 800 példányban, ára 8 frt. volt.

Csakhamar nélkülözhetetlen kézikönyv lett úgy a könyvkereskedelem, mint a könyvtárak részére, s mégis — jellemző a magyar irodalmi viszonyokra — négy évtizednek kellett lemorzsolódnia, mire elfogyott az utolsóelőtti példány is. A legutolsót, ezt megtartom magamnak.

Írtam 1919. október 3-ikán, születésem 75-ik évfordulóján”

PETRIK GÉZA

A vallomásból — az érthető keserűség mellett — a jól végzett munka öröme és a még elkövetkezendő (és megvalósult) könyvekben élő hite sugárzik. Illő, hogy kegyelettel őrizzük mint a magyar bibliográfia történetének hősi korszakából származó dokumentumot. A becses bibliográfiai emlék azóta az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába került, könyvtári jelzete: Quart. Hung. 4137. (A könyvre PASTINSZKY Miklós tud. kutató hívta föl a figyelmemet.)

KOZOCSA SÁNDOR

Két könyvtártörténeti vonatkozású Móra-levél. Ha a MÓRA Ferencről eddig megjelent írásokat forgatjuk, úgy tűnik, mintha MÓRA csak úgy mellékesen lett volna könyvtáros.¹ Mindössze BÓDAY Pál kis könyve kísérelte meg az egyetemes érdeklődésű MÓRA ilyen irányú munkásságának feldolgozását.² Éppen ezért el kell tekintenünk a részletekbe menő elemzéstől, s mindössze a levelek szövegét közöljük néhány magyarázó jegyzettel.

„Nagyságos Uram!³

1917. aug. 26.

Egy jobb módú szegedi családból való úrilány, Fischof Ágota kisasszony a ki évek óta látogatója a könyvtárnak, s munkánkat látva megszerette a foglalkozásunkat, végre maga is kedvet kapott hozzá. Többre akarja azonban vinni az amatőrkedésnél, szeretne

¹ GAÁL Jolán: *Móra Ferenc (1879—1934)*. Bp. 1938. GOITEN György: *Móra Ferenc az író*. Kaposvár, 1934. MAGYAR Kázmér: *Néhány vonás Móra Ferenc arcképéhez*. Nagykovács, 1935. FÖLDES Anna: *Móra Ferenc*. Bp. 1958.

² BÓDAY Pál: *A könyvtáros Móra Ferenc*. Szeged, 1954. (Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 17.)

³ A levél GULYÁS Pálhoz íródott, aki azonban már nem emlékszik FISCHOF Ágotára.

szakszerű kiképzést nyerni, s e tekintetben tőlem kért tanácsot. Odaadtam neki Nagyságos Uram nagyérdekű cikkeit a *könyvtári problémákról*⁴ s ezek adták neki azt az eszmét, hogy könyvtárosságot tanulni kimenjen Németországba. Gondolom a háború alatt ez kissé nehezen kivihető vállalkozás, s azt a tanácsot adtam neki, szerezen előbb itthon némi gyakorlati jártasságot akár itt nálunk, akár valamelyik fővárosi könyvtárnál, ha ugyan van mód a bejárásra, s azután vétesse föl magát Németország-i tanfolyamra, miután időközben leteszi az érettségét is. (Néhány éve végezte a felsőbb leányiskolát s bár igen intelligens nő, az ott szerzett tudománnyal nem sokra mehetne.) Most arra kért engem, kérdezzem meg Nagyságos Uramat méltóztatik-e helyeselni a németországi tervet, s az esetben ha ez kivihető a háború alatt, milyen intézetet méltóztatik e célra ajánlani? Vagy jobbnak méltóztatik-e vélni, előbb megtanulja itt a könyvtártudomány elemeit, s ezen a fundamentumon épít tovább. Megjegyzem, hogy fiatal lányról van szó, aki idővel is rendelkezik, anyagiakkal is egy jómódú téglagyáros lánya lévén.

Könyvtárosi dolgok íránt a laikus közönség részéről oly ritka az őszinte érdeklődés, hogy kötelességemnek tartottam száz gondom között is teljesíteni a kisasszony kérését, s az ő külön könyvtári problémáját Nagyságos Uram elé terjesztetni, mint legilletékesebb fórum elé. — Szabad legyen egyúttal a Szinnyi számára ide mellékelnem lapom a „Szege di Napló” egyik munkatársának biográfiai adatait⁵ a főljegyzés valahogy kimaradt azok közül a miket a múlt évben Szalay főkapitány úr⁶ vett át tőlem Nagyságos Uram számára, a kinek vagyok a legmélyebb tisztelettel aláztos szolgálja

Móra Ferenc.”⁷

FISCHOF Ágota további sorsát egy MADARASSY Lászlóhoz intézett levélben kísé r hetjük nyomon, amely az előbbinél mintegy másfél évvel később íródott.

„Kedves Lacikám!⁸

Amikor igaz szívvel köszöntelek előlépésed⁹ alkalmából és kívánom, hogy soká viselhesd a tudomány tövis-glóriáját („Kilencszáztizenkilencben kit agyon nem vernek, tarthatja az magát húszban szerencsés embernek.” — ez az én horoszkópom mindnyájunk számára a jelen való esztendőben) — ugyanakkor engeddd meg, hogy szíves figyelmedbe ajánljam Fischof Ági kisasszonyt, az én ez idő szerint való könyvtári jobbkezemet — bár balkezem is volna ilyen — aki most Bécsbe van utazóban. Egy évet töltött a berlini Kön. Bibliothekban, több évet szándékozik tölteni a Somogyi Kvtárban s közben szeretné megnézni a Nemz. Múzeum Könyvtárát. Szépen kérlek, méltóztassál ezt neki lehetővé tenni — nagyon intelligens, értelmes gyerek, azt se bánod meg, ha magad kalauzolod.

Meleg szeretettel, hűséges szívvel ölel öreg falusi barátod:

Sz. 1919 III. 5

Móra Feri”¹⁰

A Somogyi Könyvtár 1919. évi munkájáról beszámolva ezeket írja MÓRA a város vezetőinek: „Fischof Ágota egész éven át dolgozott a könyvtár egész anyagára kiterjedő kartoték-címszókatalóguson, alapul véve azt a tárgy-katalógust, amelyet én évekkal

⁴ Az eredetiben aláhúzza.

⁵ Nem sikerült kinyomozni, ki lehetett a *Szege di Napló* említett munkatársa.

⁶ SZALAY József, a literátus szegedi rendőrfőkapitány, MÓRA barátja.

⁷ A levél jelenleg LÁSZLÓ Gyula egyetemi tanár birtokában van. A közlésre való átengedését neki tartozom köszönettel.

⁸ MADARASSY László a Népajzi Múzeum igazgatója volt. Levelezésük egy részét kiadta MADÁCSY László: *Móra Ferenc ismeretlen levelei Madarassy Lászlóhoz*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1957. Szeged, 1957. 5—18. 1.

⁹ „Az Ethnographia szerkesztőjét, dr. Sebestyén Gyulát a múlt év november 28-án tartott r. k. közgyűlés a Társaság elnökévé választotta, ez a körülmény arra indította őt, hogy szerkesztői megbízatását a választmánynak visszaadja. A f. évi februárius hó 27-én tartott választmányi ülés foglalkozott az üggyel s egyhangúlag úgy határozott, hogy Sebestyént továbbra is főlkeri a folyóirat szerkesztésére. Méltányolva azonban az elnök-szerkesztőnek a szerkesztésre vonatkozó kívánságait és elterjesztéseit, elhatározta, hogy két társszerkesztői állást is rendszeresít s erre, ugyanezen ülésen dr. Solymossy Sándort és dr. Madarassy Lászlót választotta meg.” (*Ethnographia*. 1918. 172—173. 1.) MÓRA valószínűleg erről az előlépésről ír leveleiben.

¹⁰ A levél az Akadémiai Könyvtár kéziratrárában található. Növedéknapló 15/1955.

ezelőtt csak a magyar nyelvű munkákról készítettem. Már elkészült a hit-, jog- és állam-tudomány és művészeti szakok feldolgozásával. Ezzel egy füst alatt külön kartotékjegyzékek készülnek a könyvtárban található francia és angol nyelvű könyvekről.”¹¹

E néhány adat érdekesen világítja meg MÓRA egyéniségét: azt a körütekintést, amellyel munkatársait összeválogatta és azt a segíteni akarást, amellyel beosztottjainak továbbképzését, szakmai fejlődését mindenkor támogatta.

KÖHEGYI MIHÁLY

Egy bátor könyv a fasizmus ellen...¹ A Horthy-korszak cenzúráját vizsgálva egy érdekes kis könyvre bukkanunk. 1934-ben tiltotta be az ügyészség a *Gulliver felfedezi a „Harmadik Birodalmat”* című könyvecskét.

Vajon miért volt veszélyes ez a könyv? Tíz rövid írás a tartalma. Magyar szerzőt a tartalomjegyzékbe nem találunk, ellenben néhány jól ismert külföldit:

Arthur HOLITSCHER: *Gulliver felfedezi a „Harmadik Birodalmat”*

Kurt EISNER: *Botrány a politikai osztályon*

Alfred KERR: *A „Harmadik Birodalom” színháza*

Ilja ERENBURG: *Horst Wessel, a hősi mártír*

Ernst TOLLER: *Egy pillantás — 1933-ra*

Nicolaus WAUBKE: *Statárium!*

Peter CONRAD: *Gyilkosság a hochsteini táborban*

Egy kisdíák levele Párisból

Rudolf WITTE: *Egy este a Metropol kávéházban*

A háború s a béke — ellentétekben

A könyvecske egésze s minden egyes írása külön-külön maró, keserű szatírával és éles előrelátással tárja fel a náci Németország valóságát.

A kis könyvet elkobozták, de vannak még, akik emlékeznek rá. Két idegen szerző neve mögött két magyar kommunista rejtőzött. Az egyik: GEREPLYÉS László, aki a Kurt EISNER nevet választotta, a másik SÁNDOR Pál, aki Nicolaus WAUBKE nevű barátjának nevét használta, nem csak ebben a kötetben, de a kolozsvári „Korunk”-ban is ezen a néven írt.

SÁNDOR Pál elmondotta,² hogy a Danton kiadó nevét a kötet összeállítói találták ki, abból a célból, hogy a hatóságok és a könyvkereskedők is összetévezzék az ismert Dante kiadóval, s ezáltal — ha csak rövid időre is — a gyanút eltereljék a könyvecskéről. A kiadásért GARAI Lajos György volt a felelős, FISCHOF Henrik kispesti nyomdájában nyomták. A kiadó, DEMJÉN József, 1945-ben büntetőtáborban pusztult el. Ezzel a Danton kiadóval — amint SÁNDOR Pál visszaemlékszik rá — nem voltak elég óvatosak. Mindent, amit a Danton név alatt adtak ki, elkoboztak a horthysta hatóságok. Mivel előre számoltak az elkobzással és az ezzel együttjáró bírósági eljárással, elhatározták, hogy a sorozatot *Aktuális könyvek* címmel jelentetik meg, amelyben senki nem fogja a valódi nevét használni. Ha a könyvet el is kobozták, a két magyar szerző ellen — leg-
alábbis ez esetben — nem indult eljárás.

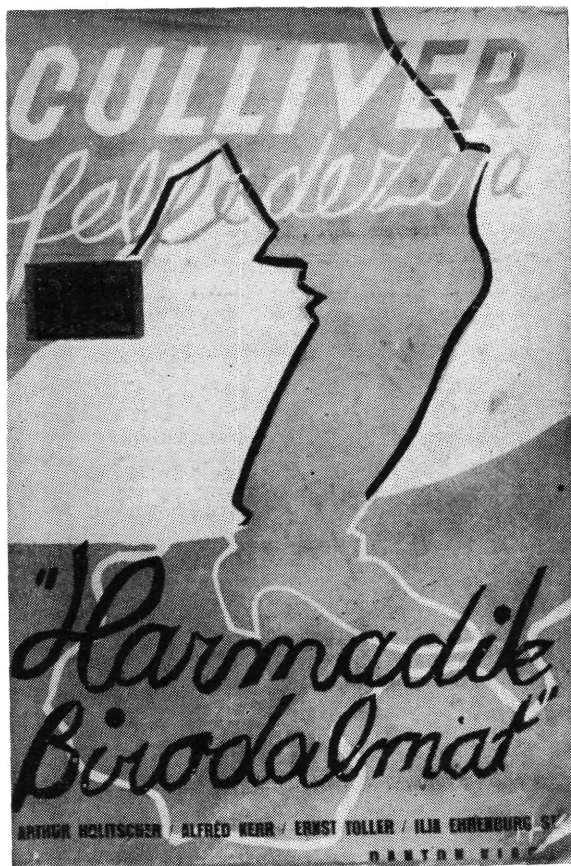
HOLITSCHER cikke remek szatíra HITLER Németországaról, KERR a régi kultúra romhalmazzá válásáról számol be, ERENBURG élesen leplezi le Horst WESSELT, TOLLER

¹¹ BÓDAY Pál: *I. m.* 35. l.

¹ *Gulliver felfedezi a „Harmadik Birodalmat”*. Ford. HETÉNYI HEIDELBERG Ervin. A borítólapon HINCZ Gyula linóleummmetszete. Bp. 1934. Danton. 47 l. (Aktuális könyvek 1.)

² SÁNDOR Pál röviden ír róla *Baloldali könyvkiadás Horthy-Magyarországon* című cikkében is (*Magy. Könyvszle.* 962. 128. l.).

rövid, de mégis átfogó képet nyújt a náci barbárság diadalmaskodásáról és tiltakozásra hív fel: „aki ilyen időben hallgat, elárulja emberi hivatását”. Peter CONRAD cikke bepillantást nyújt a büntetőtáborok életébe. *Egy kisdíák levele Párisból* — egy tizenhárom éves kisdíák szemén keresztül érzékelteti, mit jelent egy gyermek számára annak felfedezése, hogy zsidó. WITTE elbeszélése drámai erővel számol be arról, hogyan fognak el az SA nyomozói öt üldözött kommunisztát. *A háború s a béke — ellentétben* — kommentár nélküli, de sokatmondó idézetek HITLER, GÖBBELS és társaik megnyilatkozásaiból.

A *Statárium* című írás — SÁNDOR Pál írta — drámai erővel érzékelteti s kitűnő pszichológiai rajzzal ábrázolja a rettenetesen feszült, gyanakvással és rettegéssel telített légkört, amely a statárium elrendelésének időpontjában úrrá lesz az embereken.

Bővebbet a kortársak sem tudnak a könyvecske további sorsáról. Nem tudjuk, kik olvasták, kikhez tudott eljutni. Az azonban bizonyos, hogy a rendőrségnek nem minden példányt sikerült megkaparintania a megjelenéskor, nem minden példányt tudtak megsemmisíteni. Erről tanúskodik egy büntetőtörvényszéki irat három esztendővel későbből, 1937-ből.³ Az iratok között fekszik DAKÓ Sándor detektív jelentése 1937. január 31-i keltezéssel. Szövege a következő:

³ Párttörténeti Archivum. B. tszk. 1935—1937.

„Az „Uj Magyarság” c. lap 1937. jan. 17.-ről kelt 13-ik számában jelzett sajtótermékek közül 3 darabot csatolok annak elbírálása céljából, hogy azok kommunista tartalmúak-e?

1. E. E. Kisch: Ázsia újjászületett
2. Ilja Erenburg: 13 pipa — és a (olvashatatlan írás)
3. Gulliver felfedezi a „Harmadik Birodalmat”

... Ezeket a sajtótermékeket Cselényi Antal polgári rendőr vásárolta meg mint magánember az Erzsébet körúton levő Népszava könyvkereskedésben . . .”

A Főkapitányságnak írt jelentés szerint könyvünk tehát még 1937 elején is forgalomban volt, és a rendőrök helyes érzékkel „jó társaságban” indítottak újabb eljárást a számukra veszedelmes kiadvány ellen. A további iratok — főkapitánysági jegyzőkönyv, ügyészégi indítvány, büntetőtörvényszéki ítélet azonban a három könyv közül már csak KISCH művével foglalkozik.

Nem érdektelen talán néhány sorát idézni a detektívjelentésben jelzett denunciáló cikknek, amely az *Uj Magyarságban* a szokásos uszító hangon és név nélkül jelent meg, a következő befejezéssel: „Soraim közlését kérve maradok Szerkesztő Ur híve: Aláírás.” A cikk első részében a pozsonyi Práger kiadót támadja, majd így folytatódik:

„... A szociáldemokrata könyvkereskedésben tartott sajtószemlének azonban más eredménye is volt. Pár fillérért megvásároltam a Danton-könyvkiadóvállalat kiadásában megjelent „Gulliver felfedezi a harmadik birodalmat” című röpiratszerű füzetet is, amely úgy látszik, szintén elkerülte az alkotmányért aggódó liberális — szociáldemokrata — konzervatív sajtónk figyelmét. Nem tudom, látta-e a magyar ügyészség, hogy az *antológia-szerű kiadás szerzői a németországi kommunista párt legexponáltabb egyéniségei voltak*. Így például még mindannyian emlékszünk a bajorországi tanácsköztársaság hírhedt hóhérára, Ernst Tollerre, aki a legtürelemtelenebb, legvérengzőbb kommunista vezérek közé tartozott. Annak idején ötévi fegyházzal sújtották és a Die Wandlung, Masse — Mensch című kommunista tárgyú színműveit még a szociáldemokrata érzelmű kormány is betiltotta. És Ernst Toller 1936-ban Magyarországon talált kiadót. Azt hiszem, nem kell bővebben ismertetni Kurt Eisner személyét sem, aki ugyancsak a radikális kommunista eszmék terjesztője volt. Épületes cikket írt az előbb említett kis füzetecskében Rudolf Witte „Egy este a Metropol-kávéházban” címmel. A lírai szavakkal kezdődő tanulmány az egyik berlini kávéházban játszódik le, ahol gyilkos kinézésű SA-emberek kémkednek a megrögzött kommunisták után. Azt hiszem, nem érdektelen, ha néhány sort közlünk Witte úr írásából: „Az összes úr csak arra ügyelt, hogy a leány csöndben maradjon és ne ordítsa a kávéház elegáns közönségének arcába, — megzavarva az andalító cigányzenét s a langyos hangulatot — rettentő gyötrődését, hogy itt kell ülnie, a fényben, a jószagú emberek között és el kell árulnia elvtársait, akik gyanutlanul közelednek felé.

Ezen az estén az SA politikai nyomozói öt kommunistát fognak el a Metropol-kávéházban . . .”

Kedves Szerkesztő Úr! Nem akarok bővebben foglalkozni a körüti könyvkereskedésekben látott többi könyvekkel, de mindenki meggyőződhet arról, hogy az *irodalom leple alatt olyan kommunista propaganda folyik a magyar fővárosban, ami százszorta veszélyesebb azoknál a kiadványoknál, melyek bizonyos zsidó-kommunista statisztikák közlése mellett a moszkvai veszedelemre hívják fel a magyar társadalom figyelmét.*”

MARKOVITS GYÖRGY

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Kísérlet az 1539. évi brassói nyomtatványok megjelenési sorrendjének megállapítására.

A brassói nyomda megindulásának időpontja máig is vitatott. Az erre vonatkozó nézeteket elsőnek Joseph TRAUŠCH¹, majd utána Theobald WOLF² foglalta össze. Általában úgy tartották, hogy HONTER műhelye az 1533–1535 évek táján kezdte meg működését. Így vélekedett GULYÁS Pál is.³

Ezzel szemben Karl Kurt KLEIN⁴ arra az álláspontra helyezkedett, hogy az első brassói nyomtatványok csak 1539-ben készültek. Ezt a véleményt lehet leginkább elfogadni, mert a HONTER-féle sajtónak ennél régebbi terméke egyetlen egy sem maradt reánk, viszont 1539-ből egyszerre nem kevesebb, mint kilenc műből is ismerünk példányt.

Mind a kilenc könyvecskén, amelyet már SZABÓ Károly is leírt⁵, fel van tüntetve, hogy azt 1539-ben nyomták, de az esztendőn belüli időrendre nézve közvetlen tájékozódást nem nyújtanak. Pedig ennek megállapítása bizonyos következtetésekre adhat lehetőséget a brassói nyomda első kiadványait illetően.

Az alábbiakban tehát kísérletet teszünk e nyomtatványok megjelenési sorrendjének megállapítására. Ehhez az első lehetőséget az a címlapkeret nyújtja, amely a kilenc közül hét munkában is⁶ megtalálható. Ezt a fametszetet mind GULYÁS Pál⁷, mind SOLTÉSZ Zoltánné⁸ már részletesen leírták, értékelték és reprodukcióban közreadták.⁹ E két ábra összehasonlítása alapján megállapítható, hogy azok között bizonyos eltérés van. Amíg ugyanis az egyiken¹⁰ a fametszetes címlapkeret függőleges szegélyvonalai — mind belül, mind kívül — meglehetősen vastagok (a fametszet teljes szélessége 67 mm.) és a két belső csík tagolatlan (1. ábra), addig a másikon¹¹ e függőleges szegélyvonalak lényegesen vékonyabbak (a fametszet szélessége 65 mm.) és a két belső csík mindkét oszlopfőnél tagolt is (2. ábra). Vagyis a valóban kicsit túlerős vonalak vastagságából később a fametszetből valamit kivéstek: a vastagabb vonal a korábbi (A változat), a vékonyított és formázott pedig a későbbi (B változat) állapotot mutatja.

¹ *Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*. Red. Anton KURZ. Kronstadt, 1846. 348—350. l.

² *Johannes Honterus der Apostel Ungarns*. Kronstadt, 1894. 29—30. l.

³ *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 50—53. l.

⁴ *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*. Hermannstadt, 1935. 16—17. l.

⁵ RMK II. 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22.

⁶ RMK II. 14, 15, 16, 17, 18, 19 és 22.

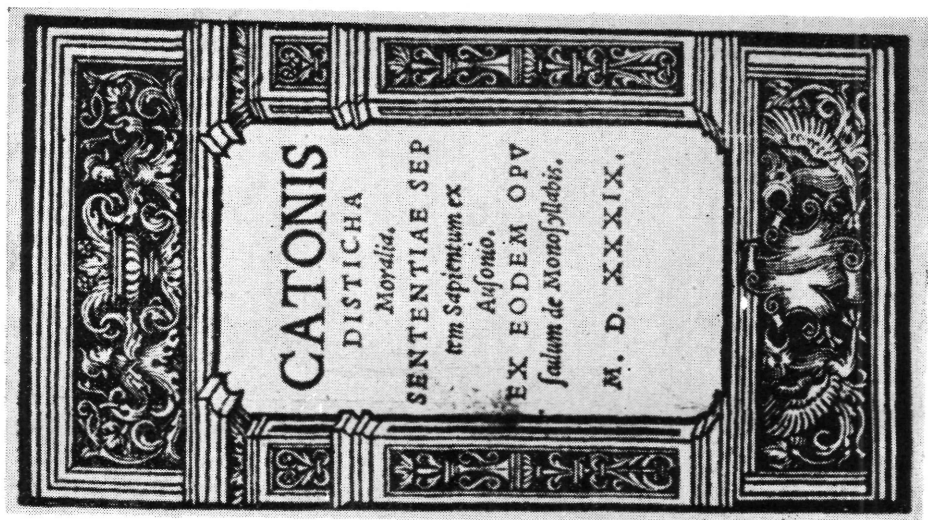
⁷ I. m. 53. l. — XIX. mell. 1.

⁸ *A magyarországi könyvnyomtatás a XVI. században*. Bp. 1961. 32. l. — I. tábla 1.

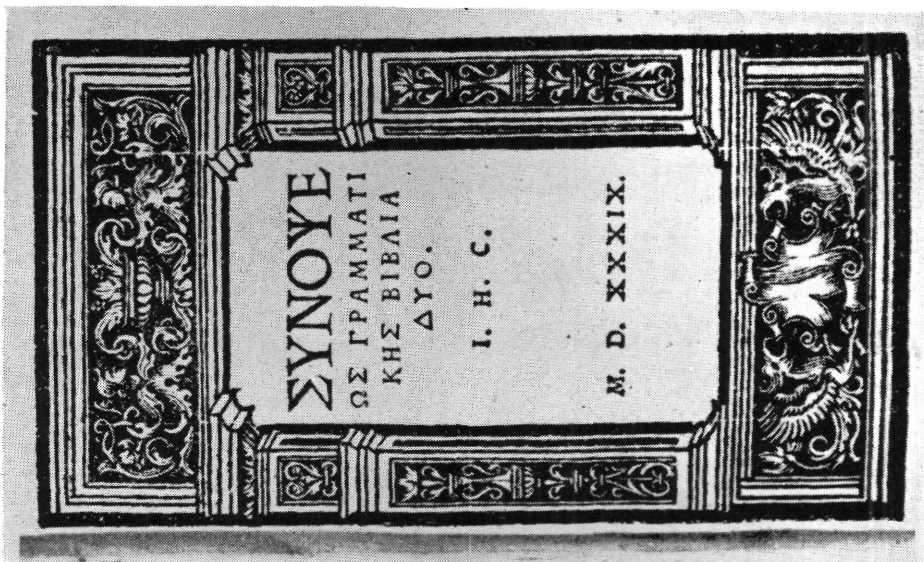
⁹ GULYÁS (i. m. 54. l.) azt írta, hogy a címlapkeretet négy darabból állították össze. Ez a megállapítás azonban téves: a metszetet egyetlen fából vésték ki, hiszen sehol sem lehető fel az egyes különálló darabokat szükségszerűen elválasztó rés, amelynek a levonaton fehér vonalként kellene jelentkeznie. A metszetben találunk ugyan ilyenféle vonalakat, amelyek a szedett címlapszöveg számára fenntartott belső tér négy sarkából függőleges irányban mindkét oldalon felfelé és lefelé is húzódnak, de a metszet szélét sehol sem érik el. Ezek azonban utólag keletkezett repedések, amelyek — elhelyezkedésük és irányuk alapján következtetve — feltehetően úgy keletkeztek, hogy a fametszetes keret és a belül elhelyezkedő főmből szedett szöveg a sajtó nyomására másként viselkedett: a fának a nyomás túl erős lehetett, és ezért — nyilván függőleges ereze mentén — elrepedt.

¹⁰ RMK II. 14. SOLTÉSZNÉ: I. m. I. tábla 1.

¹¹ RMK II. 16. GULYÁS: I. m. XIX. mell. 1.

2. ábra

1. ábra

Az 1539. évben készült és már említett hét nyomtatvány közül háromban¹² az A, négyben pedig¹³ a B változatú címlapkeret szerepel. A behatóbb vizsgálat során kiderül még, hogy a B változatban belül további eltérés is található:

1. a címszöveg részére fenntartott belső térbe a felső oszlopfejek árnyékolása igen hegyes szögben, ékszerűen és elég mélyen belenyúlik, akárcsak az A változatban (3. ábra) ;
  2. ez az árnyékolás letompított, jobban követi az oszlopfej körvonalát (4. ábra).¹⁴
- A B1 változathárom munkában,¹⁵ míg a B2 változatot 1539-ből csak egy műben¹⁶ találjuk. A fametszet újabb átalakítása alapján ez utóbbi állapotot kell a legfiatalabbnak

3. ábra

4. ábra

tartani. Megegyezik ez az a körülmény is, hogy e fametszet későbbi előfordulásai során¹⁷ mindig ezt a B2-vel jelölt állapotot találjuk.

A címlapkeret alapján tehát a hét említett 1539. évi nyomtatványt három, időrendben egymást követő csoportba tudjuk osztani:

1. RMK II. 14, 15, 18;
2. RMK II. 17, 19, 22;
3. RMK II. 16.

¹² RMK II. 14, 15, 18.

¹³ RMK II. 16, 17, 19, 22.

¹⁴ Érdekes ez a többszörös igazítás a fametszeten egyetlen éven belül, mert ez azt bizonyítja, hogy a brassói nyomdában már ekkor volt olyan személy, aki ilyen munkát végzett. Ez feltehetően maga HONTER volt, akiről tudjuk, hogy az 1542. évben megjelent *Rudimenta cosmographica* c. művéhez (RMK II. 28.) a fametszetes térképeket maga véste. Erről maga HONTER írt 1542. január elején VERANCICSNAK (*Monumenta Hungariae Historica*. II. 32. köt. 308. l.). A fentiek alapján nem kell feltétlenül elfogadnunk GULTÁS Pál véleményét (*i. m.* 54. l.), aki szerint ez „a finom kivitelű fametszet nem Brassóban készült, hanem a nyomdai felszereléssel együtt vásároltatott”.

¹⁵ RMK II. 17, 19, 22.

¹⁶ RMK II. 16.

¹⁷ 1541 = RMK II. 25. — 1545 = RMK II. 36. — 1549 = RMK II. 43. — 1562 = RMK II. 83. — 1569 = RMK II. 119.

Két 1539-ben Brassóban készült munkában¹⁸ nem található ez a címlapkeret, azonban bizonyos tájékoztatást itt is nyújt számunkra az AUGUSTINUS-féle szentenciák kiadásában (RMK II. 20.) az utolsó lapon található fametszetes ZÁPOLYAI címer átvétele. Amint ezt NAGY Barna megállapította,¹⁹ e nyomtatvány megjelenése (RMK II. 20.) szükségképpen megelőzte az AUGUSTINUS-féle eretnekkatalógusét (RMK II. 16.).

Több jel arra mutat, hogy ez a két, címlapkeret nélküli mű az együttes megjelenetés szándékával készült: mind a kilenc általunk ismert példányban egybe vannak (ill. voltak) kötve e munkák; a tipográfiai kivitel (a piros-fekete nyomás a címlapon, a felhasznált fametszetes címerek stb.) az összes többi, sőt a későbbi években megjelent brassói nyomtatványtól is feltűnően eltér. (Erre utal PESTI Gáspár alább ismertetésre kerülő előszavában is.)

A fentiekben felvetett problémával kapcsolatban — szerencsés módon — tájékoztatást nyerhetünk PESTI Gáspárnak a brassói tanulókhöz intézett előszavából, amely egy 1541. évben készült brassói nyomtatványban (RMK II. 24.) látott napvilágot. PESTI Gáspár ebben — méltatva HONTERnek a nyomda létrehozásával kapcsolatos érdemeit — több kiadványát is említi, amelyek legnagyobb része minden nehézség nélkül azonosítható a ma ismert brassói nyomtatványokkal: „Primum igitur Grammaticam graecam [RMK II. 14.] et latinam [vö. RMK II. 12.] ... edidit ... Deinde ... Aristotelem [RMK II. 15 és 22.], Hermogenem [!], Ciceronemque [RMK II. 22.] et Quintilianum [RMK II. 22.] ... secutus ... Sententias ex libris Pandectarum Iustiniani [RMK II. 21.] ... una cum sententijs diui Aurelij Augustini [RMK II. 20.] ... non ita multo post eius officina emisit. Sententiae porro Publij mimographi [RMK II. 17.], Enchiridionque Xisti [RMK II. 17.], et Disticha Catonis [RMK II. 19] cum aliquot opusculis Senecae [RMK II. 18.] postea sunt subsecuta: ... Sententias catholicas Nili Monachi Graeci [RMK II. 23.] antea nunquam impressas, ex vetusto quodam exemplari nobis quasi denuo peperit: editurus propediem alios quoque authores Graecos [RMK II. 25.] ...”

Amint erre már Karl Kurt KLEIN felhívta a figyelmet,²⁰ a felsorolt művek sorrendje nem a véletlen, hanem a tényleges megjelenés időrendjén alapszik. Jogos ez a feltevés, mert Brassóban nyilván nem kis feltűnést kelthettek az első nyomtatványok, amelyek PESTI Gáspár írásának megjelenését csak egy-másfél évvel előzték meg. A sok időhatározó szó (primum, deinde, porro, postea, propediem stb.) ugyancsak az időrendi felsorolást erősíti, akárcsak az a körülmény, hogy az 1540-ben megjelent NILUS-féle kiadvány az 1539-ben nyomtatott művek után, a felsorolás végén szerepel. Ráadásul szinte teljesnek is mondható PESTI Gáspár e kis beszámolója a brassói nyomda tevékenységének első éveit illetően, mert abból a ma ismert nyomtatványok közül csupán az AUGUSTINUS-féle eretnekkatalógus (RMK II. 16.) hiányzik.²¹

PESTI Gáspár jegyzéke azonban két olyan nyomtatványról is (*Grammatica latina*) és *Hermogenes*) tudósít, amelynek 1539. évi kiadását SZABÓ Károly nem regisztrálta, és belőlük a mai napig sem ismerünk példányt.

Az említett latin nyelvtan megjelenését bizonyosra vehetjük. Ezt a feltételezést nem csupán a kortárs megbízható beszámolója, hanem arra a körülményre is alapíthatjuk, hogy HONTER saját nyomdája megindulását nyilván mindjárt felhasználta arra, hogy megjelentesse latin nyelvtanát, amely Krakkóban korábban már több kiadást is megért.²² Ezt a munkát SZABÓ Károly (RMK II. 12.) és előtte is már számos bibliográfus — példány

¹⁸ RMK II. 20, 21.

¹⁹ *Magy. Könyvszle.* 1962. 219. l.

²⁰ *I. m.* 38. l.

²¹ A SZABÓ Károly által évszám nélkül közölt (RMK II. 300.) CEBES-féle tankönyvet ugyan Joseph DÜCK (*Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*. Kronstadt, 1845. 26. l.) az 1539. évben készült nyomtatványok között sorolja fel, de Joseph TRAUSCH már (*Schriftsteller-Lexikon*. Bd. 3. Kronstadt, 1871. 477. l.) a WAGNER-féle, tehát 1549 utáni kiadványok között említi.

²² 1530 = RMK III. 281. — 1532 = RMK III. 298. — 1535 = RMK III. 313. — 1538 = RMK III. 325. — 1539 = RMK III. 326.

ismerete nélkül — regisztrálta, de a brassói nyomda megindulásának időpontját korábbra téve, tévesen 1535 tájára datálva.

PESTI Gáspár fentebb idézett előszavában szerepel még HERMOGENES neve is, akitől a reánk maradt 1541 előtti nyomtatványok egyikében sem található semmi. PESTI tudósításának hitelét ez alkalommal sincs okunk kétségbe vonni. HERMOGENES műveit vizsgálva²³ elsősorban az iskolai használatban kedvelt retorikai művére, a *Προγραμματα*-ra kell gondolnunk.

Ha összevetjük a PESTI Gáspár által közölt sorrendet a fentebb kizárólag tipológiai szempontok szerint összeállított kronológiával, úgy a kettő között jelentős egyezést lehet felfedezni. Ez a körülmény nagyban emeli a feltételezett sorrend hitelét.

Az időrend kérdéséhez bizonyos támpontot nyújthat — természetesen csupán fenntartásokkal — az is, hogy milyen kolligálásban maradtak fenn ezek a nyomtatványok. Ebből a szempontból már említettük a két, királyi ajánlással készült nyomtatványt,¹⁸ amelyhez ugyancsak valamennyi ismert példány esetében egy harmadik munka, az 1539. év feltehetően utolsó kiadványa (RMK II. 16.) is járul. Az ismert kilenc kötet közül — ahol e fenti három mű egybe van kötve — háromban megtaláljuk az RMK II. 17. és kettőben az RMK II. 19. alatt leírt nyomtatványt.

Ennek figyelembevételével úgy tűnik, hogy a két címlapkeret nélkül készült nyomtatvány (RMK II. 20 és RMK II. 21.) közvetlenül az AUGUSTINUS-féle eretnekkatalógus (RMK. II 16.) előtt került ki a sajtó alól,²⁴ a három B1 variánsú címlapkerettel megjelent munka közül pedig az RMK II. 17, majd az RMK II. 19 áll hozzájuk korban a legközelebb.

Összefoglalva az eddigieket, a brassói nyomda 1539. évi termékeinek megjelenési sorrendjével kapcsolatban a következő megállapításokat tehetjük.

Az első nyomtatvány HONTER görög nyelvű nyelvtana (RMK II. 14.) lehetett, amelyet a latin nyelvtan követett (RMK II. 12.). (Ez utóbbiból példányt ma nem ismerünk.) Ez tökéletesen megfelel a tankönyveken belüli fontossági sorrendnek, amelyen belül a nyelvtan vezetett. Az, hogy a görög megelőzi a latint, ugyancsak jellegzetes és általános humanista gesztus. Ezeket követhette az ARISZTOTELÉSZ dialektikájából és retorikájából összeállított görög nyelvű kiadás (RMK II. 15.).

A fametszetes címlapkeret kivétel nélkül ebbe az első korszakba utalja SENECA munkáinak kis kötetét is (RMK II. 18.), jöllehet ezt PESTI Gáspár az összes többi 1539. évben készült nyomtatvány után sorolja fel. Feltehetően ekkortájt látott napvilágot HERMOGENES ugyancsak görög műve, amelyből ma már nem ismerünk példányt.

Közvetlenül a címlapkeret már említett első átalakítása után készülhetett a főleg ARISZTOTELÉSZ dialektikájából összeállított szemelvényeket, valamint CICERO és QUINTILIANUS retorikai gyűjteményét tartalmazó latin nyelvű kötet (RMK II. 22.). Ezt két további latin tankönyv követte: *Catonis disticha moralia* AUSONIUS két kis munkájával együtt egy nyomtatványként (RMK II. 19.), valamint a PUBLICIUS SYRUS és SEXTUS PYTHAGORICUS munkáit tartalmazó kötet (RMK II. 16.).

A kötési összefüggések alapján következtetve ezután jelentek meg a JUSTINIANUS-féle pandekták (RMK II. 21.) és az AUGUSTINUS-ból készült szentenciák (RMK II. 20.).

A sorrendben kétségtelenül az utolsó az AUGUSTINUS-féle eretnekkatalógus (RMK II. 16.), amelyen a fametszetes címlapkeret már a második átalakítás nyomait viseli magán.

Logikus lehet ez a sorrend azért is, mert így az alapvető, közvetlenül iskolai használatra szánt könyvecskék elkészülte után nyomtatták ki a három utoljára említett

²³ SCHMID-STÄHLIN: *Geschichte der griechischen Literatur*. Bd. 2. München, 1934. 929—935. l.

²⁴ Lehet azonban az is, hogy nem a kronológia, hanem AUGUSTINUS személye miatt kötötték össze az említett nyomtatványokat.

művet. Érdekes fény derül egyben HONTER szándékára is, amely világosan abból állott, hogy elsősorban az akkori oktatási rend alapfokához, az ún. triviumhoz (grammatika, dialektika, retorika) biztosítsa a szükséges tankönyveket. Az elsőként megjelentek közül négy kötet²⁵ ezt a három stúdiumot tartalmazza egymással párhuzamosan görög és latin nyelven.

Az 1539. évben Brassóban nyomott művek kikövetkeztetett sorrendje tehát, amely egyben feltehetően a HONTER-féle műhely első termékeinek jegyzéke is, a következő: RMK. II. 14, 12, 15, 18, HERMOGENES, 22, 19, 17, 21, 20, 16.

BORSA GEDEON

Hozzászólás a Heltai—Hoffgreff-nyomda tulajdonosainak kérdéséhez. A *Magyar Könyvszemle* múlt évi 349—353. lapján SÓLYOM Jenő értékes és következtetéseiben — úgy hiszem — helytálló cikket közöl. Jelenlegi közleményem még csak kiegészítése sem akar lenni az ő dolgozatának, csupán azt jegyzem meg, hogy más cikkemben¹ már megállapítottam, hogy XVII—XVIII. századbeli könyvnyomtatóink mind gimnáziumot, sőt teológiát végzett férfiak voltak, nemkülönben a XVI. század végén nyomdászkodott ifjabb HELTAI Gáspár s netalán az őt megelőző SEGESVÁRI is ugyanilyen tanultságú lehetett.

Ez az ismeretkörük valóban nélkülözhetetlen volt, hiszen a latin, görög, sőt héber nyelvű munkák kinyomtatásához érteniük kellett azt a nyelvet is, amelynek betűit szedték.

Ha mármost azt látjuk, hogy a brassai tipográfiát HONTERUS János létesítette, a sárvári nyomdát SYLVESTER János, majd ABÁDI Benedek kezelte, azután Magyaróváron, Debrecenben és Komjátiban HUSZÁR Gál nyomtatott, Semptén és Detrekőn BORNEMISZA Péter adta ki saját munkáit, ezek után nyugodtan ide csatolhatjuk, hogy idősebb HELTAI Gáspár kolozsvári nyomdatulajdonos, aki hasonlóképpen lekipásztor volt, tipográfiáját a saját házában helyezte el, éppen ezért miért is ne tételezhetnők fel, hogy mellette maga HOFFGREFF is, aki egy időben önálló tulajdonosa, majd nyomdabirtokostársa volt HELTAI-nak, maga is teológiát végzett, tehát nem egyenesen polgári foglalkozású diák volt.

De vajon hol tanulták a nyomdászmesterséget? Lehetséges, hogy HELTAI Wittenbergben, HOFFGREFF pedig Nürnbergben, e nevezetes kereskedő városban, amellyel III. FERDINÁND idejéig Magyarország nagyon bensőséges kapcsolatot tartott fenn.

Csupán csak ennyivel tartom fontosnak SÓLYOM cikkét kiegészíteni, gondolva arra, hogy e nyomdatulajdonostársak végzettségben egyenragúak voltak, s ezért netaláni megkülönböztettségükben ne anyagi, hanem inkább valamelyes hitbeli háttérrel keressünk.

HEREPEI JÁNOS

²⁵ RMK II. 14, 12, 15, 22.

¹ A *Magyar Könyvszemle* jelen számában.

FIGYELŐ

A magyar bibliográfia néhány problémája a Szakbizottság 1962. évi munkájának tükrében. Az 1961 őszen tartott gödöllői bibliográfiai értekezlet referátumai, vitái s az ezek nyomán megfogalmazott és elfogadott ajánlások évekre megszabták a magyarországi bibliográfiai munka fő irányvonalait, sőt nem egy esetben gyakorlati tennivalóit is.

Az értekezletet rendező szervek — az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ — az ott elhangzottak alapján megállapodtak abban, hogy a bibliográfiai munka elvi kérdéseinek tárgyalására, a különféle területek koordinációjának előmozdítására hivatott tanácsadó szervet, az OKT Bibliográfiai szakbizottságát ki kell bővíteni, s tevékenységét a „gödöllői alapokon” szakosítani kell.

Ennek értelmében a Bibliográfiai szakbizottságon belül öt munkabizottság — nemzeti bibliográfiai, társadalomtudományi, természettudományi, helyismereti, ajánló bibliográfiai — alakult mintegy 60 szakember bevonásával. Lényeges változást jelentett a múlthoz viszonyítva még az, hogy a szakbibliográfiai munkabizottságokba kutatóintézeti dolgozók és dokumentációs szakértők is meghívást nyertek, s így a gödöllői értekezlet e helyes kezdeményezése a napi gyakorlatban is érvényesült. Részt vettek a fontosabb tárgyalásokon — a feltétlenül szükséges koordináció biztosítására — a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Bizottságának képviselői is.

Az illetékes szervekkel történt megállapodás értelmében egyetlen munkabizottság, a helyismereti bibliográfiai bizottság lépte túl a tulajdonképpeni szakterületet: ez felkérést kapott arra is, hogy a bibliográfiai kérdések mellett a vidéki könyvtárak helyismereti gyűjtésének kérdéseivel is foglalkozzék.

Ezúttal nem lehet célunk, hogy egy társadalmi alapon működő — nem is egyedüli — szaktanácsadó szerv munkájának ismertetésével kapcsolatban a magyarországi bibliográfiai munka elmúlt évének elvi és gyakorlati tevékenységét felvázoljuk. E rövid cikk csupán a szakbizottság, illetve a munkabizottságok 1962. évi működésének fő irányvonalait kívánja ismertetni.

A munkabizottságok figyelmét elsősorban azok a kérdések kötötték le, amelyek a bibliográfiai tevékenység fejlesztésének és koordinálásának az eddiginél hatásosabb módszereire, e módszerek meghatározására vonatkoztak. Erre azért is szükség volt, mert az OKDT 1963 folyamán ezzel a kérdés-komplexummal behatóan kíván foglalkozni.

Néhány fontosabb problémát emeljük ki e kérdés-csoportból.

A nemzeti bibliográfia területén két alapvető szempontból kellett kiindulni:

a) a nemzeti bibliográfia egységes rendszerén belül a tartalmi bővítés lehetőségeinek vizsgálata,

b) ezzel kapcsolatban az országos távlati kutatási terv célkitűzéseinek támogatása a nemzeti bibliográfia sajátos eszközeivel.

E két összefüggő elv realizálása érdekében megvitatásra kerültek írásbeli referátumok alapján a PETRIK-féle bibliográfia XVIII. századi kiegészítése befejezés előtt álló munkálatainak problémái (MARKOS Béla referátuma), a két világháború közti (1920—1944) ciklus szerkesztésének kérdései (KOMJÁTHY Miklósné), az egyetemi jegyzetek szerepeltetése a *Magyar Nemzeti Bibliográfiában* (HERNÁDY Ferencné és REGULI Ernő), továbbá a szekundér kiadványok nemzeti bibliográfiai feldolgozásának lehetőségei (FÜGEDI Péterné).

A munkabizottság e referátumokkal kapcsolatban a következő elhatározásokra jutott:

1. Felkéri az illetékes szerveket, hogy a mintegy 6 000 új adatot hozó PETRIK-féle kiegészítések szerkesztésének befejezését 1963 folyamán tegyék lehetővé, majd a különféle mutatókkal (többek között nyomdatörténeti mutatóval is ellátott), mintegy 25—30 ívre terjedő munka sokszorosított formában való kiadását 1964 folyamán segítsék elő.

2. Bár jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár retrospektív bibliográfiai csoportjának erejét és figyelmét az 1945—1960-as ciklus köti le, a két világháború közti korszak anyagának gyűjtése és rendezése tovább folyik. Ezért a bizottság arra kéri a nemzeti könyvtárat, hogy a lehetőségekhez mérten továbbra is támogassa ezt a fontos munkát.

3. Kíváncsinos lenne, hogy az Országos Széchényi Könyvtár — esetleg a Tankönyvkiadó bevonásával — negyedévenként a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* külön mellékleteként adja közre az egyetemi és főiskolai jegyzetek bibliográfiáját.

4. Az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai osztálya 1961-től kezdődően csoportos és egyszerűsített feldolgozással nyilvántartja az ún. szekundér kiadványokat. Ezeket bibliográfiai kartoték formájában máris a kutatók rendelkezésére tudja bocsátani. Viszont gondoskodni kell e korszerű bibliográfiai szolgáltatás publicitásáról hirdetések és tájékoztató közlemények formájában.

1963 folyamán a MNB hézagmentes kiépítésének célja érdekében további fontos kérdéseket óhajt megvizsgálni a munkabizottság: ilyenek pl. a magyarországi sajtó évi bibliográfiájának rendszeres közreadása, a felig publikált anyag bibliográfiai regisztrálásának problémája s nem utolsósorban a hungarika dokumentáció megvalósítása lehetőségeinek vizsgálata.

A szakbibliográfiák ügyével két munkabizottság: a társadalomtudományi és a természettudományi foglalkozott rendszeresen 1962 folyamán.

A társadalomtudományi bibliográfiai munkabizottság kezdeményezésére elhatározták, hogy területükön a szakbibliográfiai tevékenységet szoros összhangba kell hozni az országos távlati kutatási tervvel. Ennek érdekében a bizottságok tagjai, továbbá külön e célból felkért szakértők vagy intézmények vizsgálat tárgyává teszik az egyes főfeladatok bibliográfiai ellátottságát, a vonatkozó szakterületek fejlesztési terveit, s e szükségletből kiindulva tesznek javaslatokat a kutató munkát támogató bibliográfiák vagy irodalomjegyzékek, témadokumentációk stb. elkészítésére.

Ez a munka — elsősorban társadalomtudományi területen — máris jelentékeny előrehaladást tett, s befejezése 1963 első negyedének végére várható.

Mindkét munkabizottság s a szakbizottság is sokat foglalkozott a szakirodalom használatának oktatásával az egyetemeken és főiskolákon. SZENTMIRÁLYI János referátumát megvitatta, a szakbizottság javaslatát az illetékes hatóságokhoz előterjesztette.

E munkabizottságok tevékenységének ismertetése kapcsán említjük meg azokat a fontos problémákat is, amelyek ugyan csaknem minden bizottság tematikájában szerepeltek, de a dolgok rendjénél fogva itt kellett a velük kapcsolatos időszerű álláspontot kialakítani.

1. Általános vélemény szerint igen nagy jelentősége lenne annak, hogy a bibliográfiai munka tervszerűbb koordinálása megvalósuljon. Ezzel kapcsolatban mindenki

elavultnak tartja az 1954-ben megjelent miniszteri utasítást a készülő bibliográfiák kötelező bejelentéséről. A szakbizottság felkérte ezért a művelődésügyi minisztériumot új és hatékony jogszabály kiadására, és felajánlotta segítségét a tervezet 1963 folyamán történő elkészítéséhez.

2. Igen erős hangsúlyt kapott az is, hogy a bibliográfiák kiadási problémái elintéztelenek, kiadókink alig vagy nehezen vállalkoznak bibliográfiák kiadására.

3. A tagok sürgették az egyes tudományágak bibliográfiai bevezetőinek megírását és közreadását.

4. Felmerült többször — anélkül, hogy eddig kidolgozott javaslat jött volna létre — a folyamatban levő bibliográfiai munkálatok, továbbá a kéziratos bibliográfiák központi nyilvántartásának szükségessége is. Ezt a feladatot nyilván sokoldalú kooperációval (kutatóintézetek, szakkönyvtárak) lehet majd megoldani.

A szakbibliográfiai bizottságok 1963. évi munkájában az imént vázolt problémák megoldása továbbra is szerepelni fog. Ezek mellett a magyar szakirodalom külföldi referáltságának vizsgálata, továbbá egyes társadalomtudományi ágazatok bibliográfiai és dokumentációs ellátottságának részletező elemzése szerepel programjaikban.

A helyismereti bibliográfiai munkabizottság megalakulása, működésének megindítása, operativitásának biztosítása új színfoltot jelentett a bibliográfiai munka országos szervezetében. A bizottság az elmúlt év folyamán elkészítette ötéves tervét, a megyei könyvtárak helyismereti munkájának útmutatóját, tagjai kölcsönös látogatásokat tettek a különféle tájegységek könyvtáraiban a helyismereti munka és bibliográfiai vonatkozásainak megismerésére, előadásokat tartottak, tapasztalatcserét folytattak. Jövő célkitűzésük az, hogy az ország felszabadulásának 20. évfordulójáról szóló megemlékezésekhez, tanulmányokhoz a vonatkozó irodalom feltárásának módszereit kidolgozzák és általánosan ismertté tegyék.

Valószínű, hogy a gödöllői ajánlások értelmében sor fog kerülni a nemzeti bibliográfia és a helyismereti bibliográfia összefüggéseinek tanulmányozására is.

Az ajánló bibliográfiai munkabizottság 1962 folyamán megindította az ajánló bibliográfiák hatékonyságának vizsgálatát. Ez — POLÓNYI Péter referátuma szerint — két alapvető szempontra fog kiterjedni: a) az olvasási kultúra elemzése a tartalmi kérdések előtérbe helyezésével, b) az ajánló bibliográfiák hatékonyságának vizsgálata az olvasók és a könyvtárosok megkérdezése alapján.

1963 folyamán fontos feladata lesz végül a munkabizottságnak, hogy az illetékes művelődésügyi szervek számára megfelelő javaslatot készítsen és terjesszen elő az ajánló bibliográfiai munka ésszerű decentralizálására, központi „műhelyek”² kijelölésére.

HARASZTHY GYULA

A cirillbetűs címek nemzetközi átírása (az ISO R 9 szabványról).^{*} Feltétlenül szükséges egy olyan egységes nemzetközi átírási szabvány kidolgozása és elfogadása, amely nemzetközi dokumentációs és könyvtárközi kapcsolatokban használatos. Az, hogy az egyes országok belső használatukra mennyire vezetik be az ISO szabványát, illetve módosítják meglevő szabványaikat, saját belső ügyük, s nem tartozik a vitatandó problémakörbe.

Az ISO R 9 szabvány — igen helyesen, — figyelembe vette a nemzetközi nyelvészeti, elsősorban szlavisztikai tudományos irodalomban kialakult jelölésmódokat. Ez nem egyezik meg számos ország elfogadott átírási szabványával, így a jelenlegi magyarral sem,

^{*} A szabvány magyar fordítása megtalálható *A könyvtári munka szabványai*. 2. bőv. kiad. Bp. 1960. 342–345. lapján.

mégis feltétlenül helyes nemzetközi használatuk, annál is inkább, mert a nem cirillbetűs szláv népek (cseh, szlovák, horvát) abécéjére alapul.¹ Alábbiakban az ISO R 9 szabvány hibáira, illetve hiányosságaira mutatunk rá.

1. A *Bereztető megjegyzésekben* kifejtett alapelvek helyesek, de némi kiegészítésre szorulnak, azon kívül, hogy a nyelvészeti terminológia használata szempontjából is át kell nézni őket:

A harmadik bekezdés megállapítása a jelekről, hogy „fonetikus vagy etimológiai jelentőségük nem lehet döntő ismertető jegy,” nem szerencsés. Világos, hogy a jelölt hang értéke lényeges szempont kell, hogy legyen a jelölésben. Különben is az egész mondat megfogalmazása nyelvészeti szempontból kifogásolható.

2. A *Cirill írásjelek átírásának rendszere* 3. pontja az adott megfogalmazásban nem kielégítő. A nemzetközi átírási rendszert országok közötti kapcsolatokban következetesen kell használni. Kíváncsú, hogy tőle ne térjen el egyik tagállam sem. Természetesen, belső használatra olyan szabványt használnak az egyes országok, amilyent jónak látnak. Ha a szabvány még javított formában is hiányos lenne, akkor a hiányzó betűk szempontjából ki kell azt egészíteni.

Ezzel kapcsolatban módosítandó a 4. pont. Előfordulhat ugyanis, hogy régi nyomtatású könyvekben akadnak olyan betűk, amelyeket a szabvány nem vett figyelembe. Ez fölöttébb lehetséges, mert még a XIX. században sem állapodott meg minden szláv nép helyesírása (pl. a szerb). Kétséges viszont, hogy egy másik oszlopból mechanikusan átvitt jel alkalmazása megfelelő-e az illető nyelv hiányzó betűjének átírására. Véleményünk szerint a másik oszlopban alkalmazott átírás csak akkor használható, ha az alkalmazott betű nem esik össze valamely más jellel.

Az 5. pontot illetően az a megjegyzésünk, hogy a makedon átírás jeleit külön oszlopban kell feltüntetni. A makedon átírásról részletesebben beszélünk lentebb.

3. Megjegyzések a táblázathoz.

4. A Г betűt helytelen az ukránban g-vel jelölni, mert az h hangot jelöl, a fehéroroszban a g betűs írás inkább megfelelő, mert ott ez a betű a γ hangot jelöli, bár pontosabb lenne a gh betűkapcsolat alkalmazása.

7. A Б betűnél található megjegyzés pontatlan és fölösleges.

8. Az ě betűt, ha előfordul, okvetlen át kell írni. Legjobb erre az ě betűt használni.

13. Az И betű ismeretlen a fehérorosz abécében, régi könyvek címeiben esetleg előfordulhat, de akkor az i fölé valamilyen mellékjelet kell tenni, pl. î, ha megkülönböztetését szükségesnek tartjuk.

14. Az I betű nem használatos a mai bolgár és szerb abécében, ha a régi könyvek címlapján előfordulna (pl. a szlavenoszerb nyelven írottakban), akkor átírására megkülönböztetésül mellékjeles ĭ betűt lehetne használni.

32. A X betű jelölésére a tudományos átírásban használt ch betűkapcsolatot ajánljuk, kivéve a szerb átírást.

38. Ъ jel a mai ukránban és fehéroroszban nincs, ha a régi könyvekben előfordul, ”-jellel jelölendő. Régi helyesírási szövegekben a szó végén okvetlen átírandó ugyanilyen módon.

39. Az ЪI betű ismeretlen a bolgár abécében.

41. Az Ъ betű nincs meg a mai bolgárban, régi helyesírási szövegekben az ѣ betűs átírás megfelelő.

Komoly hiba volt az ѣ betű kihagyása a fehérorosz betűk közül. Jelölésére a mellékjeles ů, vagy a ω betű használható fel.

¹ A tudományos átírást könyvtári szabványként már 1939-ben javasolta KNEZSA István *Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása*. Bp. 1939. c. munkájában.

Okvetlen bevezetendő a ' jel. Átírása az ukránban és fehérororszában " — jellel történhet, mert funkciója ugyanaz, mint az orosz Ъ jelé.

A makedon betűket külön oszlopban kell feltüntetni. A problematikus átírású betűkről a következőket jegyezzük meg:

A Ѓ és Ќ átírása történhet *g*, *k* betűkkel.

A S átírására a *dz* betűkapcsolat használandó.

A Ѡ és ѡ átírására helyesebbnek tartjuk a mellékjeles *n'* és *l'* betűket. A ' jellel a Ъ-t jelöljük más átírásokban, és a Ѡ, ѡ jelek a Л + Ъ és Н + Ъ összeolvadásából keletkeztek. Ez az átírási mód azért szükséges, hogy a Ѡ betű és a Лj betűk kapcsolata az átírásban megkülönböztethető legyen. Ha nem ezt tennénk, akkor nem tudnánk visszaállítani az eredeti makedon írásmódot, pl. a következő szavak esetében Илоски és Силжан (vö. LUNT, Horac G.: *Grammar of the Macedonian literary language*. Skopje, 1952. 20 l.).

A szabványból hiányzik a régi orosz Ѳ és ѳ betűk átírása, holott az előbbi elég gyakori volt. A Ѳ átírására az *f* mellékjeles betű megfelelő lenne s az ѳ átírására is elfogadható az *y* betű. A régi bolgár Ж átírása történhetne az *ž* betűvel.²

4. Egyes nemzeti szabványok, így a magyar is, foglalkozik az egyházi szláv betűk átírásával, s meg kellene vitatni megfelelő fórumokon, bekerüljön-e ez a nemzetközi szabványba.

Jelenleg a főfeladat egy cirillbetűs szabályzat létrehozása, de szükség lesz arra is, hogy más cirillbetűs írást használó indoeurópai, finn-ugor, török, mongol és egyéb népek latinbetűs nemzetközi átírási szabványai is létrejöjjenek. Több országban, így Magyarországon is, történtek egyes kísérletek ebben az irányban.³

DEZSŐ LÁSZLÓ

Mai magyar könyvművészet. Egy kiállítás tanulságai. A magyar Bibliofil Társaság 1962 decemberében s 1963 januárjában a Nemzeti Galériában állította ki (PATAKY Dénes rendezésében) az 1945 utáni könyvtermés mintegy 100 válogatott kötetét. Az anyagot ugyanabban a rendezésben s azonos időben a pápai Jókai Könyvtárban is bemutatta, s a kiállítás azóta már országos vándorútra indult.

A Társaságot az a szándék vezette, hogy a felszabadulás utáni időszak legszebb kiadványai közül (az ifjúsági és képeskönyveket ez alkalommal figyelmen kívül hagyva) a *művészi könyvek* javát válogassa ki. Azokat, amelyek a művészi kívánalmakat legalább is majdnem teljesen kielégítik. Ezek a követelmények abban foglalhatók össze, hogy a könyvnek minden alkotóeleme a lehető legtökéletesebb összhangban álljon egymással (betűtípus és nagyság, papír, tükör, illusztráció, kötés, burkolólap stb.), s ugyanakkor a tipográfiai kivitel is kifogástalan legyen (a nyomás egyenletessége és tisztasága, sor- és lapegyen, a megfelelő anyag és annak jó megmunkálása stb.). E feltételek kielégítését *egyszerre* kívánta meg a könyvön, s ezzel szakított a régi Magyar Bibliophil Társaság 1944 előtti gyakorlatával, amely egyes könyveket vagy egyik, vagy másik jó tulajdonságuk miatt már az év *legszebb* könyvének minősített. Ma is szükséges ugyan az ilyenfajta értékelés, amely kötés, tipográfia, illusztráció stb., tehát az egyes alkotóelemek szerint külön-külön értékeli a könyveket, de kívánatos, hogy az így zsűrizett könyvekről szóló ítélet a nyilvánosság elé kerüljön. Ezzel megszűnnék a közönség félrevezetésének lehetősége, mert tudná, hogyha az év „legszebb” könyvei között szereplő könyvet vesz kézbe, az nem feltétlenül és mindenestül kifogástalan könyv, hanem esetleg csak egyik vagy másik alkotóeleme miatt kapta a dicséretet. Az utóbbi évek emelkedő színvonalú könyvkiadása szük-

² A magyar szabvány előírásai mások. Ezek a jelölésmódok az ISO R 9 szabvány nemzetközi megvitatása során benyújtott lengyel javaslatból valók, amely jóval megelőzte a magyar állásfoglalást.

³ MOLNÁR Nándor: *Adalékok a nem szláv cirillbetűs szavak címátírásához*. Magy. Könyvszle. 1961. 196—198. l.

séggé teszi, hogy rámutassunk azokra a könyvekre, amelyek nemcsak általában, főleg nemcsak szemre szépek, nem a szép burkoló vagy az egész bőrkötés tereli el a könyv testében nyilvánvaló hibákat, hanem mindenestül megütik a művészi szépségű könyvnél az adott technikai lehetőségek közt elérhető maximális formai tökéletességet.

S itt mindjárt rá kell mutatni arra, hogy a Társaság a *Mai magyar könyvművészet* kiállításán nem tudta törekvését maradéktalanul érvényesíteni, s bizonyos fokú megalkuvásra kényszerült. Így pl. mindjárt a festékezésnél. Ahhoz ugyanis, hogy e tekintetben kívánnivaló ne maradjon hátra, olyan jó minőségű anyagra van szükség, amely egyenletesen tapad a betűtestre és a papírra, nem ivódik be a kelletténél jobban, de mégis egyenletesen fénylő feketét mutat. Ha a nyomdák nem juthatnak ilyen festékekhez, nem is lehet tőlük ezt számonkérni. De még ilyen festék mellett is meg lehet kívánni, hogy az elosztás egy-egy lapon belül s a könyvön végig egyenletes legyen. Ha tehát egyik lap (vagy ennek egyes sorai) feltűnően fekete, a másik viszont olyannyira szürke, nyilvánvaló, hogy az ilyen felületes munkával készült könyv szóba sem jöhet, ha tökéletes kivitelről van szó. Márpedig minden zsúrizás azon fordul meg, hogy milyen következetesen érvényesíti a követelményeket. Mert akár csak egy ponton történjék is engedmény, pl. a sorregiszter kérdésében, ha így is elfogadjuk a könyvet, akkor a másikinál engedményt tehetünk a rossz margóelosztásnak, a harmadiknál a lappárok helytelen megszerkesztésének, a negyediknél elnézhetjük a hanyagul kivitelezett illusztrációt, a továbbiaknál a nyegle s hitvány kötést, a címlap kontár megoldását. De hova is jutunk ezzel, ha a mércét fel nem emeljük s következetesen nem alkalmazzuk? A Magyar Bibliofil Társaság kiállításának egyik jelentősége éppen az, hogy ezzel a gyakorlattal szemben a tömegek növekvő könyvesztétikai igényét méltányolva, a könyvművészetben magasabb és következetesebb gyakorlatot indított el.

A kiállításon különösen is nyilvánvalóvá lett könyvművészeink nehéz helyzete a költéseket illetően. Ahol nincs anyagbeli választék, ott nehéz művészt alkotni, mert a művészi kizárja az unalomba fullasztó ismétlést. A művészi magyar könyv számára ez a második olyan hendikep, amely „objektív” nehézségnek látszik, bár kérdés, csakugyan annak kell-e maradnia.

A kiállítás alkalmat adott egyéb tanulságok levonására is. Mindenekelőtt koránt-sincs annyi valóban művészien szép könyvünk, mint amennyit feltételeztünk. Ugyanakkor azonban öröndetes az, hogy ezek a művészek minősült könyvek mind nagy példányszámban mint *tömegkönyvek* jelentek meg. Ez olyan nagy jelentőségű, amit eléggé nem győzünk hangoztatni. E tekintetben művelődési forradalmunk egyik nagy eredményét tükrözte ez a kiállítás. S nyilvánvaló, hogy ha nem éri törés a mai irányzatot, pár év alatt hatalmas mértékben nő a fenti kívánalmakat kielégítő könyveink száma. Az a reménység, ami 1913-ban KÖHÁLMY Bélának a *Tizek bibliofiljairól* írt cikkében megcsendült, ezekben az években ölt majd testet, s általa a hazai könyvkiadás soha nem álmódott magaslatra emelkedik.

Feltűnő még az is, hogy mily kevés magyar szerző műve kap művészi kiállítást. Fel lehetne sorolni az óvatosságra intő okokat, de azoknak úgyszólván valamennyije tarthatatlannak bizonyulna. Nemcsak mai szerzőt nem öltöztet szívesen művészi köntösbe a kiadó (bár erre is akadt példa a kiállításon: ILLÉS Béla: *Ég a Tisza* WÜRTZ Ádám illusztrációival), hazai klasszikusaink is feltűnően gyér számmal találhatók a művészi könyvek között. Ennek oka kettős — a legtöbb művészi könyv kiadó — elsősorban külföldi írók műveit adhatják ki, s nálunk még mindig kísért a múlt. Az a ferde hit, hogy ami külföldi, az eleve értékesebb is. (Ennek megfordítottja, önmagunk túlértékelése is kísért egyesekben, de ez szerencsére nem érvényesülhet a gyakorlatban.) Mindez arra utal, hogy egyensúlyt kell teremteni ebben a kérdésben, s a magyar szerzők műveit is és általában minden könyvet nagyobb gonddal kell kivitelezni. Mert a sokszor leírt „gondozás”

igen sok esetben meglepő gondatlanságot takar. Hiába a jó anyag, a betű, a papír, az illusztráció, ha a műszak erélytelen a nyomdával szemben. Különben mivel magyarázható az, hogy ugyanaz a nyomda egyik kiadónak szépen, a másiknak feltűnő fogyatékokkal dolgozik?

Természetesen nem mindenféle könyv igényel művészi köntöst, de ez ma már az igények növekedésével nem jelentheti azt, hogy az ismeretterjesztő szaktudományos művek kiállítása közömbös lehet. Jó példát ad erre a kiállításon három kiadó is. Az ismeretterjesztő művek kiadója, a *Gondolat* éppúgy szerepel egyik kiadványával (Dzsivele-gov: *Commedia dell'arte*), mint az ideológiai művek kiadója, a *Kossuth* (MARX és LENIN egyes művei), s még a műszaki tudományok kiadóját, a *Műszaki Könyvkiadót* is több kiadvány képviselte a művészi könyvek kiállításán. Nyilvánvaló, hogy ami pár évvel ezelőtt még elképzelhetetlennek tűnt, s az a színvonalemelkedés, amely a kiállításon szemünk elé tárult, a többi kiadó munkáján előbb-utóbb megérződik majd. Különösen fontos volna ez az *Akadémiai Kiadónál*, amelyet mindössze két könyv képviselt.

A kiállításon szerepelt néhány csak tipográfiai eszközökkel, illusztráció nélkül készült könyv is. Ezen a ponton az vált nyilvánvalóvá, hogy tipográfusaink nem elég leleményesek ilyen vonatkozásban, pedig tisztán tipográfiai eszközökkel is változatos megoldásokat lehetne elérni. Sokat bíznak a színekre, az illusztrációra, a feltűnő burkolóra s kevesebbet magának a szövegnek csak betűből való művészi elrendezésére.

A kiállított könyveknek majdnem fele a *gyomai Kner Nyomdában* készült, ami arra figyelmeztet, hogy a modern könyvkiadás sem nélkülözheti a *műhely* adta előnyöket. A legtekélyesebb gépek mellé is szükséges a műhelykultúra, az a szellem, amely személyes ügyének tekinti a kifogástalan munkát, s amely ily értelemben hatja át a nyomdák dolgozóit.

A kiállítás megmutatta másfél évtized elért eredményeit és feltárta a további tennivalókat. Talán nem tévedünk, ha az eltelt időszak alapján azt mondjuk, hogy sok tekintetben máris úttörő vállalkozásnak bizonyult.

SZIJ REZSŐ

HÍREK

Dr. Zoltán József (1904–1963). ZOLTÁN József halála nagy vesztesége a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak és az egész magyar könyvtárügynek. Alkotó korának nagyobb részét, huszonnégy esztendejét töltötte könyvek és olvasók között.

Életútja a magyar értelmiség azon nemzedékének pályáján haladt, amelyen fárasztóan sok volt az újrakezdés, a saját lelkiismerettel folytatott harc, rendkívül érzékennyé vált a lélek a külső világ minden megnyilvánulására. De az utolsó fél évtized meghozhatta a nyugalmat, kibontakozhatott a tudásból fakadó alkotókedv, mert támogatást és értelmet kapott, elismert szervezés része lett az egész nép építő munkájának.

Budapesti középiskolai évek után ZOLTÁN József 1927-ben az innsbrucki egyetemen szerzett filozófiai doktorátust. Szigorú, aszkétikus tanulás évei következtek ezután is, és 1934-ben a salzburgi egyetemen filozófiából magántanárrá habilitáltak. A náci megszállás hazatérésre kényszerítette, diplomáját a Budapesti Tudományegyetem nosztrifikálta, és 1939-ben a Fővárosi Könyvtárban helyezkedett el tudományos gyakornokként. A Királyi Pál utcai ifjúsági könyvtárba osztották be, majd egy évtizedig ennek a könyvtárnak vezetője volt. Nagy tudásának csak csekély részére tartott igényt a könyvtári munka, így másodállást is vállalt, a legszínvonalasabban szerkesztett polgári lap-

nak, a *Pester Lloyd*nak lett fordítója és szemleírója. A lap megszűnt, amikor a németek megszállták az országot.

A felszabadulás után ZOLTÁN József munkatársaival együtt a romokból és a kifosztottságból építette újjá könyvtárát. A legnehezebb időkben a szakszervezet főbizalmija volt, humanizmusával a szociális gondok enyhítésén fáradozott. 1950-ben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központjába, előbb a referencebe, majd a bibliográfiai osztályra került. Egyik út-törő kísérletezője lett az ajánló bibliográfiáknak, bár a nehéz évek a válogatásban nagyon leszűkítették a nemzeti múlt irodalmi értékeit. *A Mit olvassunk hazánk történetéről* c. ajánló jegyzéke a pótlással együtt még így is hézagpótló összeállítás. Részt vállalt cikkeivel és előadásaival a bibliográfiai munka elméleti kérdéseinek tisztázásában is. 1955-ben a könyvtár Budapest Gyűjteményének osztályvezetője lett. Tudását elmélyítette a várostörténet ismeretével, és ennek egyik kiváló szakértője lett. Tagja volt a budapesti várostörténeti munkaközösségnek. Eredményesen foglalkozott városi néprajzzal, *Népi szórakozások a reformkori Pest-Budán* c. tanulmánya pályázati díjat nyert. Kisebb várostörténeti cikkei a könyvtár *Évkönyvében* és a szaklapokban jelentek meg.

Világszerte egyedülálló vállalkozást indított meg a nagy budapesti történeti bibliográfia szerkesztésével. Személyes érdeme, hogy e nagy, annotált tudományos bibliográfia összeállításának elveit tisztázta, kidolgozta felépítésének rendszerét. Haláláig fáradhatatlanul fogta össze a munkát, s azt még megérte, hogy az első kötet korrektúráján dolgozhatott. Tragikus közjátéka volt a munkának, hogy 1956-ban a könyvtárért ágyúlövés után két teljes doboz rendezett cédulaanyagát a Gyűjtemény romjaiból kellett összeszedni.

ZOLTÁN Józsefszerkesztésében jelent meg, a nagy bibliográfia munkálatai közben, két másik várostörténeti bibliográfia: 1959-ben a *Budapest munkásmozgalma 1919—1945* c. munka, 1960-ban pedig a *Budapest szocialista fejlődése 1945—1959*. Mindkettő nélkülözhetetlen segítőtje azoknak, akik komolyan foglalkoznak a várostörténet kérdéseivel és a várospolitikával.

Vidéki könyvtáraink, amelyek a helyismereti gyűjtést ezekben az években kezdték kiépíteni, nagyon sokat tanulhat-

tak a Budapest Gyűjtemény munkájából és személyesen ZOLTÁN Józseftől. Tapasztalatait *A Könyvtárosban* megjelent cikkeiben, különböző előadásokon, az OKT bibliográfiai szakbizottságának tagjaként adta tovább.

Az elmúlt években szíve többször figyelemztette, hogy mérsékelje a munkát, kímélje magát. Hosszabb pihenés után újult erővel kezdett dolgozni, rendkívüli lelkiismeretességgel akarta munkáit folytatni. A végzetes utolsó roham előtt is a könyvtárban lett rosszul, s ma már jelképnek tekintjük azt a mozdulatát, amellyel még egy fontos aprónyomtatványt adott át bedolgozásra, s csak akkor hagyta, hogy a betegápolók elvezessék.

Ránk hagyta nagy munkájának, a várostörténeti bibliográfiának befejezését. Korrektúrában volt már pályadíjnyertes művelődéstörténeti tanulmánya: *A barokk Pest-Buda élete*. Az utolsó simítások hiányoztak BATTAGLIA: *A második világháború története* c. olasz történeti mű fordításához. Sok évi munkájának eredményeképpen készen áll BOETHIUS: *De consolatione philosophiae* c. művének latinból készített fordítása. Egyik régen hordozott kedves terve volt ennek kiadása.

Munkái megőrzik emlékét, önmagához szigorú, mélyen humanus egyénisége pedig munkatársai és kollégái szívében él tovább.

MARÓT MIKLÓS

A váci sajtó története képekben. A váci Vak Bottyán Múzeumban TIHANYI Ernő és LUKÁCSOVICS Ferenc vezetésével rendezett reprodukciós kiállítás katalógusa¹ egyszerre két meglepő tanulsággal szolgál.

Az egyik: a pontosan egy ívre terjedő kiadvány hibátlanul szép kiállítása nemcsak „vidék” és főváros különbségének elmosódására figyelmeztet, hanem arra is, hogy a váci Vak Bottyán Múzeum megsegítőitársai komoly és nyilván nem hirtelen született hozzáértéssel végzik műveltségterjesztő feladatukat.

A másik tanulság: a kiállítás mögött az egyik rendező tízéves kutató és gyűjtő munkája áll, amelynek az eredménye a katalógusba foglalt több mint száz periodika-cím. Ha szerte az országban ez a gon-

¹ Vác, 1962, Pest megyei ny.

dos gyűjtőmunka indul meg — és több jel mutatja, hogy valóban megindul — sajtónk vidéki emlékeinek feltárására, akkor újból tanúi leszünk — csak most még nagyobb arányokban — annak a csodával határos társadalmi megmozdulásnak, amely 1884-ben SZINYEI József felszólítása nyomán régi hírlapjaink felkutatására és az Országos Hírlapkönyvtár megalapítására vezettet. TIHANYI munkája — bár a dolog természeténél fogva szűkebb, egy városra s rajta kívül csak a hozzátartozó járásra kiterjesztett keretek között — annyiban hoz újat megyei sajtóbibliográfiáink megjelent és készülő sorával szemben, hogy kézirat és sokszorosított, néha nagyon kis számban megjelent lapok címeit is tartalmazza. Vác sajtójának a lehetőségig teljes dokumentum-gyűjteményét írja le, amely olyan kezdetekre tekinthet vissza, mint KÁRMÁN Urániája (amelyet igaz, csak előállítója, az AMBRÓ-féle első váci nyomda köt a városhoz) — mint egyik első ipari szaklapunk az 1867-ben indult *Magyar Iparos* — vagy mint az 1919-i *Váci Vörös Újság*, amelynek szerkesztőjét és két munkatársát az ellenforradalom halálra ítélte. Érdemes volna (és úgy tudjuk, tervbe is van véve) a katalógust igazi bibliográfiává kiegészíteni, amely a változó adatokat változásuk dátumával veszi fel, és így a történeti (és helytörténeti) kutatás valódi műszerévé változik majd. Ez esetben a TIHANYI által alkalmazott tagolás (I. Vácot megjelent lapok, folyóiratok időrendi jegyzéke. II. Melléklapok, alkalmi és kéziratok lapok, III. Kuriózumok, IV. A váci járás területén megjelent lapok) is szükségképpen megváltozik majd: a melléklapok külön csoportosítása szükségtelen, a „kuriózumok” című rész elmaradhat, illetve a főrészhez kerülhet. Nagy érdeklődést fűzhetünk a szépen kezdődő munka folytatásához.

DEZSÉNYI BÉLA

A nemzetközi kommunista és munkásmozgalom történetének tudományos bibliográfiája munkálatait indították meg a Szovjetunióban. A mű a legjobb marxista irodalmat tartalmazza majd, de polgári szerzők műveit, valamint a nem-marxista mozgalmak történetét is felöleli. Három kötetben belül — amelyek közül a harmadik két félkötet alakjában jelenik meg — korszakok szerint, azokon belül szak- vagy

tárgyszórendszerben fogja tartalmazni az anyagot. Azokat a legfontosabb párt-dokumentumokat is figyelembe veszi, amelyek könyvekben, gyűjtőkötetekben, hírlapokban és folyóiratokban jelentek meg.

Union List of Serials. A világ leggazdagabb tartalmú folyóirat-lelőhelykatalógusának most készítik elő a 3. és utolsó kiadását. (A további kiadásokat ui. a Library of Congress *New Serial Titles* c. periodikus kiadványa fogja pótolni.) Ez az utolsó teljes kiadás előreláthatólag 5–6000 lapra terjed majd és 157 000 folyóirat lelőhelyét tartalmazza 835 könyvtárban. A mű a Library of Congress kiadásában, Edna Brown TITUS szerkesztésében jelenik meg, de nyomtatását a Balding & Mansele angol cég vállalta, ugyanaz, amely a British Museum katalógusát állítja elő.

A nemzetközi hírlapmúzeum 1962 végén újból megnyílt Aachenben. A múzeumban, melyet Oskar von FORCKENBECK alapított a múlt században, jelenleg mintegy 80 000 újságot őriznek a világ minden tájáról és különböző korokból.

Itt látható a világ legnagyobb méretű újságja, az 1.30×0.90 méteres *The Constellation*. Ez a lap csak egyetlenegyszer jelent meg 1859-ben, New Yorkban, a Függetlenségi ünnepen 24 000 példányban, 8 lapon; 1–4 lap 13 hasázból áll.

Az említett legnagyobb méretű újság egy lapján több mint kétszázszor fér el a világ legkisebb újsága, az 1819-ben megjelent *Diario di Roma*.

A múzeum őrzi a *Neue Rheinische Zeitung*nak, MARX Károly lapjának 1849. május 19-i vörös nyomású számát, amely közli MARX kiutasítási parancsát.

A Decamerone egyik kéziratáról. Olasz és angol irodalomtörténészek között régi keletű vita folyik BOCCACCIO kézíratairól, nevezetesen a *Decamerone* egyik igen szép „kalligrafikus” kéziratáról, amelyet HAMILTON herceg adott el 1883-ban a berlini könyvtárnak, és amely ma a marburgi városi könyvtárban található. A filológusok ezt a kódexet eddig nem hitték eredeti kéziratnak, mert tele van íráshibákkal. BRANCO professzor, BOCCACCIO nagy ismer-

rője hosszú időn át szintén kételkedett a kézirat hitelességében, de a nemrég megjelent külön tanulmányában kifejtette álláspontjának megváltoztatását.

A *Decamerone* — a reneszánsz kori realizmus legkiemelkedőbb alkotása — az 1350-es években keletkezett. Mint közel-múlt eseményekről beszél az 1348-i szörnyű sienai és firenzei pestisjárványról. BOCCACCIO kézírását jól ismerik: a HAMILTON-féle kézirat keletkezése kb. 1370-re tehető, arra az időszakra, amelyben BOCCACCIO úgynevezett harmadik írásmódjáról áttért a negyedikre.

Az íráshibák magyarázata igen egyszerű: BOCCACCIO nem volt vagyonos ember, és mint írók szerzett valamelyes külön jövedelmet. Több ízben sajátkezőleg másolta le néhány művét, elsősorban a legragyogóbbat és leghíresebbet, a *Decamerone* szabados és szellemes történeteit. A HAMILTON-féle kéziratban a külsőségekre gondosan ügyelt, és hogy a kézirat szép maradjon, a másolásnál rendszerint előforduló hibákat nem javította ki. Egyes szövegváltozatok a szerző tulajdonában maradt saját példányra utalnak, amely hemzsegett a javításoktól. (Ez a példány sajnos elveszett.)

A Shaw-féle Abc-vel készült első könyv.
A Penguin Books angolkönyvkiadóvállalatnál november közepén érdekes könyv jelent meg: SHAW *Androkles és az oroszlán* c. szín-

darabját tartalmazza kétféleképpen: latin-betűs írással és a SHAW-féle abc-vel.

Ismeretes, hogy SHAW végrendeletében nagyobb összeget bocsátott rendelkezésre az általa javasolt új abc népszerűsítésére. Az ő elképzelését megvalósította Kingsley READ írásszakértő, és szerkesztett egy 48 jelből álló új abc-t. Célja az volt, hogy a sok helyet elfoglaló latin betűket egyszerű vonásokkal, félkörökkel és azok kombinációjával helyettesítse. 16 jel adja vissza a magánhangzókat és az angol nyelvben oly gyakori kettősmagánhangzókat; 8 jel komplex hangokat rögzít (pl. are, or), egy-egy jel fejezi ki az angol nyelv négy leggyakoribb szavát: the, and, of, to, — amelyek az angol szövegek 17⁰/₀-át képezik.

Kingsley READ több éves munkáját most átültette a leeds-i egyetem fonetika-tanára, Peter MACCARTHY: két hónapos munkával megszületett a fonetikusan írott SHAW színmű. Az író kívánsága szerint a tanár V. GYÖRGY király kiejtését vette alapul.

A SHAW—READ-féle abc-nek sok ellenzője van; az újságok alaposan kigúnyolják az értelmetlen írásjeleket. A nyelvújítók tábora azonban arra hivatkozik, hogy a törökök és szerbek is áttértek idővel a latin abc-re, sőt, a kínaiak most haladnak ezen az úton, — nem is említve, hogy az új abc lényegesen megkönnyíti az angol nyelv bonyolult helyesírását. — Kísérletképpen néhány angol elemi iskola első osztályában már az új fonetikus írásjeleket tanítják.
(N-NÉ)

SZEMLE

Polonia typographica saeculi sedecimi. Fasc. 3—4. Krakow—Warszawa—Wrocław, 1959—1962, Ossolineum. 61—120. t., 36 [4] l. + 121—175. t., 73 [3] l.

E kiadványsorozat azt tűzte ki maga elé célul, hogy a XVI. századi lengyel nyomdák tipográfiai anyagát és termékeit bemutassa. Hogy ezt a kettős célt megfelelően meg lehessen valósítani, a füzeteként megjelenő munka nyomdánként hasonló nyomtatásban nagyalakú táblákon adja közre az illető műhelyben használt nyomdai elemeket (fametszet, betű, rubrika stb.) és külön füzetben magát a szöveges részt. Ez utóbbi tartalmazza a nyomda rövid ismertetését, a felhasznált nyomdai elemek jegyzékét és végül — ha igen rövidre fogva is — a nyomda ismert termékeinek teljes jegyzékét.

A kiadványt a lengyel nyomdatörténet kiváló szakértője, Kazimierz PIEKARSKI alapította, és első két füzete a második világháború előtt jelent meg. Az elmúlt években azután a varsói Biblioteka Narodowa régi nyomtatványokkal foglalkozó osztálya — Alodia KAWECKA—GRYCZOWA vezetésével — folytatja e kiadvány további füzeteinek sajtó alá rendezését. Így jelent meg 1959-ben a harmadik, majd 1962-ben a negyedik füzet.

E füzetek — nagyjából igazodva az egyes műhelyekhez — időrendben ismertetik a XVI. századi lengyel nyomdákat. Így az eddigi füzetek mind a krakkói officinák feldolgozását tartalmazzák: az elsőben Kaspar HOCHFEDER (1503—1506), a másodikban Jan HALLER (1505—1525), a harmadikban Florian UNGLER első műhelyére (1510—1516) vonatkozó ismeretek összegezését találjuk. A negyedikben Jan HALLER nyomdájának ismertetése fejeződik be, amely a második füzetben kezdődött meg. (Miótan az 1937-ben megjelent máso-

dik füzet példányainak zöme a második világháború során megsemmisült, ennek újranyomását a legközelebbi jövőre tervezik, hogy teljes legyen a HALLER-féle nyomda feletti áttekintés.)

Az eddig ismertetésre került műhelyek szorosan összefüggtek egymással. Ugyanis HOCHFEDER 1505-ben eladta nyomdáját HALLERnek, bár mint üzemvezető 1509-ig még ott dolgozott. UNGLER 1510-ben alapított nyomdája erős versenytársat jelentett HALLERnek, különösen amikor annak üzemvezetője, Wolfgang LEHR 1513 közepén — otthagyva HALLERT — UNGLER társává lett. Ez a társas viszony azonban csak egy évig tartott, és a harc győztese HALLER lett, akinek nyomdájába 1516-ban UNGLER műhelye is beleolvadt. Azonban 1520 júliusában UNGLER újra önállósította magát, és — egészen az 1536-ban bekövetkezett haláláig — saját műhelyében dolgozott. HALLER nyomdája röviddel halála után, 1525-ben szűnt meg.

A krakkói egyetemen pezsgő élénk humanista élet, valamint az iskolák tan-könyvigénye nyújtotta mindkét nyomdának a legtöbb munkalehetőséget. De amíg UNGLER csaknem kizárólag ezek előállításával foglalkozott, addig HALLER jelentős számú kiadványt készített állami és egyházi rendelésre is. HALLER nyomdájából 225, UNGLER műhelyéből 85 kiadványt ismertet a *Polonia typographica*.

A facsimile reprodukciók nagyalakú tábláit nagy gonddal, hozzáértéssel és nem kis türelemmel állították össze. (Egy-egy füzet előkészítése, amint erről varsói látogatásomkor tájékoztattak, egy személynek kb. három-három évi teljes munkaidejét vette igénybe!) A gondos tipológiai kutatás tette lehetővé, hogy az egyes nyomdák termékeit szoros kronológiába sikerült összeállítani. A több mint háromszáz

nyomtatvány közül csupán öt van olyan, amelyet nem sikerült két évnél szűkebb időhatár közé szorítani. A negyedik füzetben már betűrendbe rakott kiadványok között tájékozódni tudjon. A francia és orosz nyelvű összefoglaló nagyban fokozza ennek az igen értékes és nyomdai kivitel szempontjából is magas színvonalú kiadvány használhatóságát, valamint mondanivalójának jobb hozzáférhetőségét.

Amint ezt részben már a hazai szakirodalomból korábban is tudtuk, az UNGLER és a HALLER-nyomda számos magyar vonatkozású kiadványt is készített. Így UNGLER műhelyéből került ki (*Pol. typ.* III. 23.) az a nyomda megjelölése nélküli 1512-es évszámot viselő *Pseudo-Crates* (*Epistolae cynicae*) c. mű, amelyet APPONYI (81. sz.) majd az ő nyomán BALLAGI is (*Buda és Pest...* 138. sz.), tévesen a HALLER-féle műhely termékének tartott. Ugyancsak UNGLER nyomtatta ki az 1513. év első felében azt a kis számtankönyvet (*Linealis calculation = Pol. typ.* III. 28.), amelynek szerzője a lőcsei származású Sebastianus PAWSCHNER. E munkát az RMK III. szerzői nem ismerték, és a hazai szakirodalomban eddig csak egyetlen cikk adott hírt róla (DIVÉKY Adorján: *Egy lőcsei szerző műve 1513-ból*. Közlemények Szepes Vármegye Múltjából. 1912. 116—118. l.). Még egy érdekes magyar vonatkozású UNGLER-féle nyomtatványról értesültünk a kiadványból (*Pol. typ.* III. 79.): „Ioannes Dantiscus: De profectione Sigismundi regis in Hungariam. 4°” Sajnos ez csupán bibliográfiai adat, mert példányt ma sem ismernek ebből a műből, még Lengyelországban sem.

HALLER műhelyében még több magyar vonatkozású mű készült: így az 58. szám alatt ismerteti a kiadvány az 1509. évi egri *Ordinarius*-t (RMK III. 157). Michael WRATISLAVIENSIS (BALLAGI 124) és Ioannes DŁUGOSZ (APPONYI H 1610) magyar vonatkozású munkáit a 62., ill. 87. szám alatt találjuk. Három kis kötetet is nyomtak HALLER műhelyében (*Pol. typ.* IV. 91—93) ZSIGMOND lengyel király és ZÁPOLYAI Borbála 1512-ben tartott esküvője alkalmával készült alkalmi versekkel, amelyeknek szerzői Ioannes DANTISCUS, Andreas KRZYCKI és Eobanus HESSUS. A királyi pár összehitt, JAGELLO—ZÁPOLYAI címerének fametszete is előfordul két HALLER-kiad-

ványban (*Pol. typ.* IV. 108, 114) az 1514. és 1515. években. (Reprodukálva mint 65. számú fametszet a *Pol. typ.* 127. tábláján.) Matthias de MIECHÓW *Tractatus de duabus Sarmatis* c. munkájának két kiadását is ismerjük az 1517. és 1521. évekből (BALLAGI 205), amelyet ebben a krakkói műhelyben állítottak elő. (*Pol. typ.* IV. 149. és 200.)

BALLAGI Aladár (237. sz.) említ még egy munkát, amely 1521-ben ugyancsak HALLER nyomdájában készült volna (ECKIUS, Valentinus: *Ad... Alexium Thurzonem... Hymnus Saphicus*), és amelyik nem szerepel a *Polonia typographica*-ban. Azonban megállapítható, hogy BALLAGI itt hibát vétett, és leírása nem az ECK-féle műre, hanem a fentebb már ismertetett Matthias de MIECHÓW munkájának 1521. évi kiadására vonatkozik. A BALLAGI által az 1517. évi kiadás leírásánál (205. sz.) a jegyzetben megadott adatok ugyanis mind megegyeznek az erről az 1521. évi kiadásról közlőkkel.

BORSA GEDEON

Handover, P[hyllis] M[argaret] : Printing in London from 1476 to modern times. Competitive practice and technical invention in the trade of book and Bible printing, periodical production, jobbing &c. London, 1960, George Allen and Unwin. 224 l., 8 t.

P. M. HANDOVER, több nyomdászati és technikatörténeti mű szerzője, legújabb könyvében London nyomdatörténetével foglalkozik CAXTON tevékenységétől kezdve a XX. századig, azaz pontosabban ennek a tárgykörnek egyes fejezeit írja meg. Az érdeklő különösen, hogy az egyre szaporodó tipográfiai műhelyek milyen formában jelentették meg kiadványaikat, hogyan használták fel a technikai újításokat, milyen bémunkákat vállaltak, mennyiben befolyásolták versenyképességüket a kiváltságlevelek és az árak alakulása.

A biblia terjedelmes mű, a kereslet iránta évszázadokig változatlanul nagy volt, a szükségletnek megfelelően különböző mértékekben kellett kiadni, az egyház szigorúan őrködött afölött, hogy a szöveg teljesen hibátlan legyen. HANDOVER ezért a privilégiumok közül, mint különösen jellemzőt, kiemeli a szentírás nyomtatására adottakat, és külön fejezetet szentel ennek a kérdésnek. Érdekes adatokat közöl az

előállítás költségeiről, a nyomtatás módjáról, időtartamáról, a kelendősegről és a művészi kiállításról. Az 1576-i Cristopher BARKER-kiadás például az angol nyomdász-művészet legszebb kiadványainak egyike. A kiváltságok birtokáért időnként hosszas vizálykodás folyt. 1609-ben Robert BARKER nyomdász Bonham NORTON könyvkereskedőtől a biblia új kiadására kölcsönt vett fel, s ezt a hitelező a nyomtatási kiváltság megszerzésére használta fel. BARKER ugyan később visszakapta azt, de ellenfele nem nyugodott bele. Több pert indított, egy ízben a szedővasakat is ellopatta vetélytársa műhelyéből, később pedig megvesztegette a szedőket szándékos sajtóhiba elkövetésére. Ennek eredménye lett az 1631. évi „*pajkos biblia*”, amelynek hetedik parancsából kimaradt a *not* szócska, s így hangzott „*Thou shalt commit adultery!*” (Kövess el házasságtörést!) A hiba a puritán és álszent Angliában általános felháborodást keltett. Az összes példányt elégették, s ezzel BARKERT anyagilag tönkretették. A szerző hasonló részletességgel ismerteti a biblia-kiadások történetét egészen napjainkig.

A kötetnek több mint harmadát a nyomdászat történelemnek egy, másutt eléggé mostoha elbánásban szenvedő része foglalja el: az időszak kiadványok története. Elmondja, hogy miképp fejlődtek ki az alkalmi újságlapok, hogyan élt mellettük még sokáig a londoni könyvkereskedők által összeállított és az előfizetőknek rendszeresen küldött kézirat hírkönyv. Elemzi a könyvek és periodikák közti különbséget: hogyan hozta magával a hírek természete az időszakosságot, az időszakosság pedig a formában, árban, címben mutatkozó különbséget. Érdekes John WOLFÉnek, az angol „*újságkiadás atyjá*”-nak a szerepe, ő alkalmazott elsőnek fizetett külföldi levelezőket, keltezte a híreket, felismerte az illusztrációk jelentőségét. Küzdött a könyvkereskedők privilegizált testülete, a könyvpiacot hatalmában tartó, máig fennálló Stationers' Company ellen. A társaság, hogy kellemetlen támadásait elnémitse, felvette WOLFÉ-t tagjai sorába, sőt még tisztséget is adott neki. 1622-től Nathaniel BUTTER már számozta újságjait és rendszeresen jelentette meg, hetenkint legalább egyszer, 20–24 lap terjedelemmel. A további fejlődést a polgárháború segítette elő, pár évi időtartamon belül kétszáznál

többféle újság jelent meg, bár köztük egészen rövid életűek is akadtak. 1690-ben tűnt fel az első magazinszerű lap, a hetenként kétszer megjelenő *The Athenian Mercury*.

A könyv végigkíséri a periodikák további fejlődését, a különféle hirdetési újságok, filléres magazinok történetét, ezek egyre növekvő jelentőségét, és azt a jelentős változást, amit a gyors-sajtók és a rotációs géporások feltalálása jelentett.

A többi fejezet a XVI–XVII. századi könyvkiadást, a bér munkákat és a nyomdászatnak a XIX. században kezdődő hanyatlását tárgyalja.

A szerző egyaránt ismeri a tárgyalt anyagot és a rávonatkozó irodalmat. Megállapításait azok, akik hasonló tárgykörben kutatnak, nehezen fogják nélkülözni, sőt témaválasztásukra is ösztönzően hathat. (Pl. a könyv elolvasása annak tudatára ébreszt, hogy a nyomdai kiváltságok történetét még senki sem dolgozta fel részletesen.) Adatai között a művelődés- és gazdaságtörténet művelői igen sok hasznosat találhatnak, a laikus olvasók pedig sok érdekeset.

Külön kell megemlékezni a gazdag, szép illusztrációs anyagról (15 lap melléklet és 59 szövegközi ábra, túlnyomórészt fakszimilék). Ez lehetővé teszi, hogy a londoni kiadványokat stílus és kiállítás tekintetében összehasonlítsuk a kontinensen készült nyomtatványokkal, és megállapítsuk, hogy az angol nyomdászat a címlapok, betűtípusok, metszetek, keretdíszek és egyéb körzetek tekintetében rendelkezett ugyan egyéni sajátosságokkal, de évszázadokon keresztül mégis az általános európai fejlődést követte, és néha ennek élvonalába került.

VÉRTESY MIKLÓS

Morison, Stanley: Four centuries of fine printing. London, 1960, Benn. 254 l.

MORISON munkája nem új, hiszen ez az összeállítás már 1924-ben megjelent ívrét formában. E kiadás azonban — korlátozott példányszáma (400 darab) miatt — elsősorban a nagyobb könyvtárak és a tehetősebb könyvbarátok gyűjteményébe került. Az összeállítás sikerére vall, hogy hamarosan mind német, mind francia nyelven is kiadásra került, az eredeti angol

változatból pedig fénynyomás útján további hatszáz példány készült.

1949-ben azután a könnyebben kezelhető, nyolcadrét alakban, javított kiadásban látott napvilágot e munka. Sikerét az 1957-ben Angliában és az USA-ban megjelent utánnyomás, illetve új kiadás jelzi. A most ismertetett és újra átdolgozott kiadás — immáron a negyedik — 1960-ban került sajtó alá. Elterjedését nagyban fokozta az angolszász világban olcsó, az egyetemi hallgatók anyagi lehetőségéhez szabott ára (18 s., azaz kb. 60 Ft). Ennek megfelelően azonban a képmellékletek számát az eredetihez képest mintegy harmaddal csökkentették.

Örömmel vettük ismét kézbe tehát MORISON összeállítását, amely tulajdonképpen két részből áll: a bevezető tanulmányból és az annak illusztrálását szolgáló táblákból.

A szöveges rész — korok és országok szerint csoportosítva — sorba veszi a legsebb latin betűs nyomtatványokat és azok mestereit, a subiacói CICERÓTÓL (1465) a Bremer Presse DANTÉJÁIG (1924). (Kizárta tehát nemcsak a görög, cirill stb. betűket, de a gótot is.) MORISON az átdolgozások során a feldolgozott nyomtatványok körét nem tágitotta: gyűjtését lezártak tekintette. Az átszövegezések lényege a munkájában érintett nyomdászokra és műveikre vonatkozó újabb megállapításokra terjed ki.

A tulajdonképpen csupán az illusztrálás céljait szolgáló, nagy hozzáértéssel és kitűnő ízléssel összeválogatott közel kétszáz tábla a tanulmánnyal egyenrangú értéket jelent az olvasónak. Ezeknek a sokatmondó reprodukcióknak átlapozásával önmagában is képet lehet alkotni az elmúlt öt évszázad legnagyobb nyomdászainak stílustörékvéseiről és kimagasló eredményeikről.

Érdekes megszámolni, hogy MORISON mennyi teret szentel az illusztrációknál az egyes századoknak: a XV-nek 10, a XVI-nak 88, a XVII-nek 4, a XVIII-nak 42, a XIX-nek 24 és a XX. század első negyedének 26 táblát. Jól érezhető ebből a XVI. századi olasz, a XVIII. századi francia, valamint a jelen század elején megújuló modern nyomdászat jelentőségének megalapozott hangsúlyozása. Csak a XVII. századi holland betűművészet bemutatását és ismertetését lehet hiányolni ebből a

szép összeállításból, amelynek használatát jól áttekinthető kronológiai és névmutatók segítik elő.

B.

Fleischack, Kurt: Bibliographisches Grundwissen. 4. erw. Aufl. der Einführung in die buchhändlerische Bibliographie. Leipzig, 1961, Verl. f. Buch- und Bibliothekswesen. 99 l.

Curt FLEISCHACK professzor (1892—) a lipcei Deutsche Bücherei nyugalmazott főigazgatója egy életet töltött a német könyvkereskedelem, könyvtárügy és a német nemzeti bibliográfia szolgálatában. A könyvesbolt pultja mellől került 1915-ben a Deutsche Bücherei-be, 1930-ban már főfelügyelő, 1951-től a bibliográfiai osztály vezetője, 1955—61-ig főigazgató. Negyvenhat évet a Deutsche Büchereiben dolgozott, de tudományos, szervező és oktató munkája túlnőtt a könyvtár keretein. Számos bizottságban vesz részt az NDK tudományos könyvtárügyének irányításában, tagja a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* szerkesztőségének, azonfelül hosszú évtizedek tapasztalatait tankönyvekben adta át az ifjú könyvtáros és könyvkereskedő nemzedékeknek. Mikor a reakciós nyugatnémet erők Frankfurt am Main-ben megalapították a német nemzeti bibliográfia konkurens vállalatát, hogy magukhoz ragadják a Deutsche Bücherei össznémet funkcióját, Curt FLEISCHACK írásban és szóban, nyugatnémet könyvtárosnapokon, kiadók-kal való tárgyalásokon, nemzetközi konferenciákon küzdött azért, hogy az egész német nyelvű irodalom őrzője és a német bibliográfia centruma a Deutsche Bücherei maradjon.

Bibliographisches Grundwissen című könyvének célját az előszóban pontosan körülhatárolja; tankönyv a könyvkereskedő tanuló és a szakképzésben nem részesült kezdő könyvtárosok részére, célkitűzésében kb. azonos a mi középfokú jegyzetünkkel (SZENTMIHÁLYI—TORDAYNÉ: *Bibliográfiai alapismeretek*. Bp. 1960, OSzK. 198 [4] l.), de megoldási módjában erősen különbözik attól. Talán igazságtalan, de nem haszontalan a két tankönyv összehasonlítása. Igazságtalan a magyar szerzőkkel szemben, mert hiszen FLEISCHACK 1961-ben megjelent tankönyve harminc éve érlelődik és módszerét különböző tan-

könyveinek számos kiadásában állandóan csiszolgatta. Fleischhack nem akar egyetlen kézikönyvvel és tanfolyammal bibliográfusokat nevelni a kezdőkből. Így persze szó sincs könyvében a bibliográfia-készítés módszertanáról olyan célkitűzéssel, hogy maguk állítsanak össze bibliográfiákat, hanem először tanulják meg azok használatát. Csak annyiban foglalkozik a bibliográfia-szerkesztéssel és az alapfogalmakkal, amennyire ez a használatot elősegíti. Fogalmi meghatározásaihoz is teljesen a gyakorlat felől közelít. Módszerében az a teljesen új, hogy nem a legrégebb német vásárcatalógusokkal kezdi, mint tankönyvei előző kiadásaiiban, vagy mint a magyar jegyzet GESNER XVI. században megjelent latin nyelvű egyetemes bibliográfiájával, hanem a legfontosabbal, a legelőbbel, a *Német Nemzeti Bibliográfia* kurrens sorozataival. Szinte bepillantást enged a *Deutsche Nationalbibliographie* szerkesztői műhelyébe és történetébe. A nemzeti bibliográfia részletes tárgyalásából, — az egész könyv gerince, harmadrésze ez a fejezet — kap a hallgató képet a bibliográfia-készítés módszertanáról. Pontos utasítást ad a címléírás minden egységéhez, a betűrendbesorolás, a különböző címszó- és tárgymutatók, összefoglaló kötetek elkészítés-módjáról, céljáról és mindezt azért, hogy a bibliográfia használatára tanítsa és szoktassa a kezdőket. FLEISCHHACK csak ezután tér át az előzmények egészen rövid összefoglalására: A vásári katalógusokra, GEORGI, HENSIUS, HINRICHS, KAYSER és GEORG könyvjegyzékeire. A szerkesztő-könyvkereskedő élettörténetéből is egy csipetnyit hozzátesz a különböző könyvjegyzékek ismertetéséhez, bemutat egy-egy fakszimile lapot, tudományos pontossággal meghatározza az egyidőben különböző céllal és módszerekkel készült kereskedelmi bibliográfiákat, amelyek együtt a XVIII—XIX. század német könyvtermését összegezik.

A többi öt fejezet: a bibliográfiai bibliográfiái, bibliográfiai kézikönyvek (könyvkiadók katalógusai, könyvtári és könyvkereskedelmi referáló lapok, régi és ritka könyvek bibliográfiái, folyóiratcikk-, fordítás- és főiskolai bibliográfiák), bibliográfiászerű segédkönyvek (nagykönyvtárak katalógusai, biobibliográfiák), a külföldi nemzeti bib-

liográfiák, szakbibliográfiák, — szép módszertani példája a bibliographie raisonnée-nak; rövid elméleti bevezető és összekötő szövegen belül fett címléírás után apróbetűs, igazán mintaszerű, rövid és pontos annotáció rögzíti a kiadvány jelentőségét, tartalmát, hiányait és felhasználási lehetőségeit. Tipográfiában és tartalomában egyaránt világos eligazítást nyerünk a legfontosabb kiadványokról. E fejezeteknek éppen a kiválasztás a legfőbb érdeme, mindenütt igyekszik korlátozni a felsorolást a legújabbra, a mindennapi gyakorlatban használatosra.

A zárófejezet útmutató a bibliográfiák használatához. Különböző fogásokat tanít: ha a szerzőt tudjuk, ha csak a címet, ha csak a témát, más az eljárás könyvnél, folyóiratnál, disszertációnál, mikor induljunk el lexikonnal, mikor egy-egy nagy könyvtár katalógusával stb. A jó tárgymutató bibliográfiai kézikönyvvé is teszi egyúttal ezt a tankönyvet.

Ha módszertani fogást és pedagógiai ügyességet, gyakorlatiasságot, praktikus mértéktartást bőven tanulhatunk is FLEISCHHACK professzortól, tankönyvének csak két fejezetét (a külföldi nemzeti bibliográfiái és a nagykönyvtárak katalógusai) használhatnánk fordításban, mert a többi majdnem egészében német nyelvű bibliográfiákat ismertet. Meglepő, hogy az ajánló bibliográfiákat meg sem említi, pedig az ő igazgatósága alatt kezdett a Deutsche Bücherei ajánló bibliográfiákat szerkeszteni és kiadni. Talán az magyarázza eljárását, hogy az ajánló bibliográfia használata nem igényel semmiféle előképzést, hiszen nagyjából az olvasónak van szánva.

FLEISCHHACK professzor 70. születésnapja és a Deutsche Bücherei 50 éves jubileuma is indokolja, hogy a *Bibliographisches Grundwissen*nel foglalkozzunk.

SZÁSZ KÁROLYNÉ GILLEMOT KATALIN

Collison, R. L.: Bibliographical services throughout the world 1950—59. Paris, 1961, Unesco. 228 l.

Amint a címből kitűnik, e kis kiadványban nem kevesebbről van szó, mint a világ szinte valamennyi államának, továbbá mintegy 150 kisebb-nagyobb nem-

zetközi szervezetnek a bibliográfiai szolgálatairól, illetőleg arról, hogy e szolgálatok az egyes országokban milyen formák között érvényesülnek.

A kis kötet betűrendben sorolja fel az egyes államokat és azokon belül némi eltérésekkel a következő fejezeteket isméli: A nemzeti bibliográfiai szervek, bizottságok. A könyvtárközi együttműködés. (E fejezetben esik szó a központi katalógusokról is). Nemzeti könyv- és sajtóbibliográfia. (E fejezet foglalkozik a kötelezpéldány-beszolgáltatás országoként változó vagy sokféle még hiányzó rendszeréről.) Bibliográfusok képzése. Egyes országoknál szerepelnek még egyéb fejezetek is, többféle szó esik a szakbibliográfiákról is, de természetesen a kiadványok felsorolása nélkül. Egy-egy ország számára átlagosan nem jutott több 3 lapnál.

Ilyenformán tehát csak arra korlátozódott a könyv célja, hogy az egyes országok legfontosabb bibliográfiai ténykedésének adatait rögzítse, ami nagyjából sikerült is. A kiadvány kumulációja, de egyben folytatása is a fenti című évenként — vagy két évenként megjelent sorozatnak. Természetesen az évi jelentések bővebb és pontosabb tájékoztatásokat nyújtottak az egyes államok bibliográfiai szolgálatairól, és ezért felmerül a gondolat, hogy nem kellett volna-e az évi vagy kétévi összeállítások rendszerét fenntartani. Igaz, hogy a gyors tájékoztatás iránti igényt az Unesco újabban úgy oldotta meg, hogy e 10 éves összefoglaló helyzetkép *utáni* bibliográfiai fejleményeket a *Bibliography, Documentation, Terminology* c. folyóiratban folyamatosan közli. (Legutóbb sor került a magyar helyzet ismertetésére is.)

Jelen kötet magyar fejezetének anyagát sokkal bővebb formában a Magyar Unesco Bizottság Könyvtári Albizottsága küldte be a KMK pontos adatszolgáltatása alapján, de a szerkesztőség a szöveget túlságosan lerövidítette, és így a kép nem teljesen arányos. A kötet értéke nézetünk szerint nem is annyira a többé-kevésbé amúgy is ismert európai bibliográfiai tevékenység tekintetében bír jelentőséggel, hanem a sok új ázsiai és afrikai ország adatai, valamint a nemzetközi szervezetek bibliográfiai ténykedésének vázlata miatt.

GOMBOCZ ISTVÁN

Műszaki bibliográfia. 1956—1960. Szerk. JÁNSZKY Lajos. Bp. 1962. Műszaki Könyvkiadó. 407 l.

Az 1959-ben megjelent *Műszaki bibliográfia 1900—1955*¹ nemcsak hiánypótló alkotás, hanem — célkitűzéseit és eredményeit tekintve — módszertanilag is alapvető munkának számít a teljes magyar műszaki bibliográfia, illetve a műszaki szakterületi bibliográfiák összeállításához. A nemzeti műszaki bibliográfia felállítására és gondozására nem valószínű, hogy egyetlen vállalkozásban. A műszaki fejlesztés munkaeszközöket vár a bibliográfiától is. E munkaeszközökre sürgősen szükség van. Ezért volt helyes elhatározás először az 1900—1955 közti anyag feldolgozásához fogni, és az 1900 előtti évek inkább tudománytörténeti jellegű termését későbbre hagyni.

A szerkesztő és a kiadó, anyagi és terjedelmi okok miatt, lemondott arról, hogy az 1955-ig terjedő első rész hiányosságait is pótolva az 1900—1960-as időszak teljes műszaki irodalmát egyetlen kötetben adja ki. Úgy tűnik, hogy az anyagi és terjedelmi okon kívül műfajilag is indokolt volt a kettéválasztás: a második rész hangsúlyozottabban műszaki mint az első; és ez az elkülönülés a jövőben még inkább fokozódni fog.

Jelen kötet az 1955—1960 között önállóan megjelent kiadványokat foglalja rendszerbe, első sorban az Országos Műszaki Könyvtárban, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárában, továbbá az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető anyag alapján. A bibliográfia általában nem tartalmazza az ideiglenes jellegű brosrakat és alkalmi kiadványokat. Ezzel szemben felöleli a magyar szerzők idegen nyelven, főképpen különnyomatokban is megjelent munkáit, illetve idegen szerzőknek Magyarországon tartott előadásait magyar vagy idegen nyelven.

A szerkesztő esetenként tudatosan fordult periodika jellegű kiadványok felé, bár a tisztán folyóirataikkal típusú közleményeket szándékosan mellőzte. A jelen kötet a publikációs formákat tekintve így nem tekinthető „tisztá profilú”-nak; az ettől való eltérést azonban a műszaki-tudomá-

¹ *Műszaki bibliográfia 1900—1955.* Szerk. JÁNSZKY Lajos, BÉLLEY Pál, KONDOR Imre. Bp. 1959. Műszaki Könyvkiadó. 647 l.

nyos alkotás igényei az adott szakaszban indokolják, sőt megkövetelik. A követett megoldás a szerkesztőre nagy felelősséget hárít, de egyúttal feloldást is biztosít számára.

Az elérhető tárgyi teljesség igényével ellenőriztük a kötet anyagát. Az ellenőrzést egyik olyan kutató intézetünk szakgyűjteménye alapján végeztük, amelynek kutatási területe a tiszta tudományok és az alkalmazott tudományok igen széles területére terjed. A szűrőpróbászerűen kiszemelt mintegy 300 kötet klasszikus értelemben vett könyv közül nem hiányzott egyetlenegy sem a kötetből. Ezekkel kapcsolatban nem akadtunk bibliográfiai hibákra sem. A további ellenőrzésben részt vett az intézet több munkatársa is. A kutatók tárgyilag fontos alkotások, ismert tudósok könyvei, saját írásaik, személyes ismerőseik írásai, lényeges külföldi művek magyar fordításai feltüntetését ellenőrizték; hiányokra nem akadtak. A szerkesztés és a műhelyek dolgozói azonban észrevették, hogy a szakmai szabványgyűjtemények felsorolása hiányos.

Úgy találtuk továbbá, hogy a feldolgozott különlenyomatokra, a hazai szerzők külföldi munkáira, illetve külföldi szerzők Magyarországon publikált előadásaira vonatkozó válogatás egy második kiadásnál újraértékelendő. A különlenyomatokat nem a jelzett könyvtárakban fellelhető példányok, hanem a kiadói listák alapján kellene mérlegelni. Fokozottabb figyelmet érdemelnek az MTA idegen nyelvű sorozatainak különlenyomatai. Ismeretesek a kutatási jelentések nyilvántartásával kapcsolatos nehézségek. E nehézségek azonban csak a kutatási jelentések egészét illetőleg állnak fenn. Egyes kutatási jelentéssorozatok — a publikáló intézmény és szerzők tudományos rangja, valamint a közlemények tárgya miatt — annyira fémjelzettek, hogy hiánytalanul a *Műszaki bibliográfiába* kíváncsoznak, legalább olyan jogon, mint a Mérnök Továbbképző Intézet kiadványai. Ilyen sorozatnak tekinthetők pl. a MÁFKI (Magyar Ásványolaj és Földgázkísérleti Intézet) kiadványai.

Szerkesztési-módszerbeli okokból indokoltnak látszik a jövőben a bibliográfia szerkesztőbizottságának szakosítása.

A publikációs formából fakadó nehézségeknél is több gondot okoz azonban a feldolgozandó anyag tárgyi elhatárolása.

A tiszta tudományok területére eső kiadványok egyértelműleg felveendőek a műszaki bibliográfiába. A műszaki tudományos tájékoztatás azonban egyre inkább műszaki-gazdasági tájékoztatássá válik. A műszaki bibliográfiában az elméleti és gyakorlati gazdasági kérdések nem kisebb jogon kérnek helyet, mint a tiszta tudományok. Mindamellett a társadalomtudományi és közgazdasági bibliográfia a maga egészében külön terület; mint ahogyan a mezőgazdasági is az. Az érintkezési területek többszörös állományfelvétel, illetve nem kívánatos állomány-mellőzés forrásai lehetnek.

A *Műszaki bibliográfia* következő kiadásait elvi tisztázás és ezzel kapcsolatban esetenként alapos mérlegelés előznie meg. A jelen művel kapcsolatban az elmondottak általában vonatkoznak az ETO 3. osztálya alatt közölt teljes anyagra, de különösen 311 Statisztika, iparstatisztika c. részre; itt hiányokat, illetve aránytalanságokat érzünk.

A *Műszaki bibliográfia* rendszere az Egyetemes Tizedes Osztályozáson nyugszik, noha ismert okokból esetenként eltér attól. A főbb szakcsoportok csoportmegnevezései mellett, az előző kötettől eltérően, megtaláljuk a vonatkozó ETO jelzeteket is. A csoportok helyenként kisebb egységekre oszlanak, legtöbbször ETO jelzetek nélkül. A több tárgykört felölelő művek, lehetőség szerint több csoportban is szerepelnek. Ez a megoldás indokolt változás az előző kötet rendszerével szemben. A csoportokon belül az egyes művek az első szerző, illetve a rendsző betűrendjében következnek. A névmutató azonban az összes szerzőket felsorolja. A névmutató mellett tárgyszómutató segíti elő a tájékozódást.

Az egyes műveket a bibliográfia rövidített címléírással közli. Ennek adatai: szerző, mű címe, esetleges fordítója, kiadás helye, kiadó, kiadás éve, a mű terjedelme, esetleges megjegyzés, sorozatcím, különlenyomat jelzése. Az előforduló rövidítéseket: intézmények, kiadók, sorozatok címeit a bibliográfia a kötet elején *Rövidítések jegyzékében* oldja fel.

A címléírásokat, illetve ezek besorolását tekintve kifogásolható egyes szabványgyűjtemények címléírása és betűrendbe sorolása. Kívánatos lenne az is, hogy a bibliográfia a *Periodica Polytechnica* külön-

lenyomataival kapcsolatban a lap sorozati alcímeit is minden esetben közölné. Ezek ismerete nélkül nehéz a hivatkozott forrás visszakeresése.

A gyakorlati reference-munka során nagy segítséget jelentett a kötet tárgymutatója. Úgy tapasztaltuk azonban, hogy a tárgyszójegyzéket jelentősen bővíteni kell. A bővített tárgyszójegyzéket logikailag tagolni kell; a logikai összefüggéseket a tárgymutató tipográfiájának is tükröznie kellene. Szükség van esetenként keresztthivatkozásokra is.

A *Műszaki bibliográfia* megjelenése könyvészeti és műszaki szakirodalmunk igen jelentős eseménye. A szerkesztőnek, munkatársainak és a lektoroknak egész szaktudományi közösségek értékelő munkáját kellett elvégezniük és pótolniuk. A mű szaktudományi és könyvészeti módszere helyes, és alapul szolgálhat a sorozat folytatásához, és ágazati bibliográfiák megindításához. A *Műszaki bibliográfia* használói csak elismeréssel adózhatnak e tudományos teljesítménynek, a szerkesztő és munkatársai tudományos alázatának. A közölt észrevételek nem érintik a mű egészét, ehhez csak apró adalékok.

CSENDES BÉLA

Időszerű gazdasági kérdések irodalma.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára 1955-ben indította meg az *Időszerű gazdasági kérdések irodalma* című szakbibliográfiai sorozatot. Az egyetemhez mint közreadó testülethez 1961-ben a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete Könyvtára, 1962-ben pedig a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára is csatlakozott. A sorozat megjelentetésével a kiadóknak és az egyes kötetek szerkesztőinek az a célkitűzésük, hogy elősegítsék és megkönnyítsék a hazai gazdasági élet napirenden levő kérdéseivel foglalkozó gyakorlati szakemberek, valamint az elméleti közgazdászok és kutatók munkáját.

A szerkesztők összesen tizenöt budapesti könyvtár állományából gyűjtötték egybe a sorozatban eddig megjelent 1—9. számú kötet tárgykörébe vágó irodalmat.

Asorozat egyes kötetait összehasonlítva azt látjuk, hogy szerkezeti felépítésük általában azonos elvek szerint történt. Az elő-

szó és útmutató, illetőleg egyes kötetekben a kettőt egyesítő bevezetés után következik a címanyag, a tulajdonképpeni bibliográfia. A címanyag feloleli a tárgyal kérdéssel foglalkozó legfontosabb könyveknek, könyvrészleteknek, illetve cikkgyűjtemények cikkeinek, továbbá folyóirat-, szak- és napilap-cikkeknek, ismertetéseknak, valamint nyomtatásban meg nem jelent magyar nyelvű nyersfordításoknak bibliográfiai adatait. Az anyaggyűjtés kiterjed nemcsak Magyarországra, a Szovjetunióra és a népi demokráciákra, hanem egyes témaköröknél a nyugati országok jelentősebb szakirodalmára is.

A szerkesztők kitűnően oldották meg a nagy terjedelmű címanyag helyes kiválasztásának és az egybegyűjtött még nem rendszerezett anyag szakcsoportosításának nehéz feladatát. Témakörönként oly változó, de minden esetben áttekinthető és logikus szakrendszert építettek ki, amely a legjobban megfelel a feldolgozott kérdés jellegének.

Az egyes fejezeteken (alcsoportokon) belül *betűrendben* közlik a címanyagot, függetlenül attól, hogy azok könyvekre, folyóiratcikkekre vagy más kiadványokra vonatkoznak-e. A marxizmus—leninizmus klasszikusai tollából eredő munkáknak, illetve az ezekből közölt szemelvényeknek címléírásaival azonban más eljárást követnek, mert ezeket mindenkor az első fejezet élén, külön alfejezetként közlik — és pedig a klasszikus szerzők életének *időrendi* egymásutánjában.

A tételezőszámok előtt csillaggal jelzik a könyveket és o-jellel az egyes kiemelt könyvrészletek címléírásait. A folyóirat- vagy hírlapcikkeknak nincsen jelzésük. A nyomtatásban meg nem jelent, magyar nyelvű nyersfordításban rendelkezésre álló művekre *Nyersfordítás* jelzéssel hívják fel a figyelmet. Ugyancsak feltüntetik mind a külföldi könyveknek, mind pedig a nyersfordításoknak lelőhelyét is.

A gyűjtemény használhatóságát növeli, hogy az idegen nyelvű művek címét magyar fordításban is közlik, továbbá hogy egyes tételeket annotációval is elláttak.

A kötetek mindegyikét *Pótlás* című fejezet egészíti ki. Ez a fejezet feloleli azokat a fontosabb műveket, amelyek már a kézirat nyomdába adása után érkeztek ugyan a szerkesztőségbe, de címük még a bibliográfiába beilleszthető volt.

Minden kötet a benne feldolgozott folyóiratok jegyzékével zárul. Ez a jegyzék a folyóiratokat megjelenésük helye szerint országonként és ezen belül a folyóirat címe szerint betűrendben — lelőhelyük megjelölésével — sorolja fel.

A sorozat köteteinek kezelését névmutató is megkönnyíti. A külföldi használok érdekében orosz és angol nyelvű tartalomjegyzéket közölnek.

A kötetek tipografizálása igen jó. A tételeken belül többféle betűtípust alkalmaznak. A folyóiratcímek, a címfordítások és az annotációk külön-külön sorban kezdődnek. Mindez a bibliográfiát könnyen áttekinthetővé teszi.

E helyen jegyezzük meg, hogy a folyóiratcímeket nem rövidítik — így ezek megfejtésével sem kell bajlódni a kutatónak. Sajnálatos viszont, hogy a szerkesztők — mint a bevezetésben is említik — a bibliográfia nagy terjedelme miatt, lemondtak a szokásos utalók használatáról.

A sorozatnak eddig kilenc száma jelent meg hét kötetben a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában.

Az 1. kötet címe: *A munkabérek és munkanormák kérdései* (Szerk. SZERÉNYI Sándor. Az előszót írták PONGRÁCZ László és RADNAI Péter. Bp. 1955. 88 l.). A kiadvány 569 számozott címléírást tartalmaz, és 116 műről közöl tartalmi ismertetést. Az összeállítás három fő szakcsoportja: 1. az anyagi érdekesség elvéről és a munka szerinti elosztás törvényéről; 2. a szocialista bérezés kérdései és 3. a munkanormák kérdései. Ezenek belül további alcsoportokba sorolva találjuk az anyagot.

A sorozat 2. kötete *Az ipar műszaki fejlesztésének gazdasági kérdései* (Szerk. SZERÉNYI Sándor. Az előszót írta ROMÁN Zoltán. Bp. 1956. 135 l.) címmel jelent meg. E bibliográfia 872 tételben tájékoztat a tárgyalt kérdés szakirodalmáról és 157 műhöz fűz annotációt. Nemcsak a Szovjetunió és az európai népi demokratikus államokból, hanem a főbb tőkés országokból (Anglia, Ausztria, Franciaország, NSZK, Svájc, USA) származó irodalmat is feldolgozza. A szakcsoportosítások 11 fő és ezen belül — szükség szerint — többkevesebb alcsoportba sorolták az anyagot. Külön alcsoportokban találjuk a tőkés országoknak a műszaki fejlesztés közgazdasági jelentőségéről, az automatizálásról

és az atomenergia gazdasági felhasználásáról szóló irodalmát.

A sorozat 3. kötete *A gazdaságosság egyes kérdései*. (Előszót írta WILCSEK Jenő. Bp. 1957. 88 l.) címet viseli. Ez az összeállítás általában az 1954—1957. években megjelent művek címanyagát tartalmazza 552 tételben. De felöleli a korábban megjelent fontos könyvek vagy folyóiratcikkek címléírásait is. 138 műről közöl tartalmi ismertetést. A bibliográfia nyolc fő fejezetre és további tematikus alcsoportokra oszlik. Az előző kötethez hasonlóan a Szovjetunió és az európai népi demokratikus országok irodalmán kívül ez a kötet is feldolgozza a tőkés államok (Anglia, Ausztria, Franciaország, India, az NSZK, Olaszország, Svájc és az USA) irodalmát.

A sorozat 4. és 5—6. kötete *A tervezés egyes kérdéseiről* szól és két részben jelent meg. (1. rész: *Alapelvek és előkészítés*. Előszót írta LÁSZLÓ Imre. Bp. 1958. 100 l. — 2. rész: *A tervezés módszerei. A terv végrehajtásának biztosítása, ellenőrzése. Tőkés tervszerűsítési kísérletek*. Összeáll. BOÉR Andrásné, FÖLDI Tamás, M. RUDNAI Vera, NYILAS József, ZENTAI Dénesné. Bp. 1958. 192 l.) A két kötet anyaga — amint erre a bevezetés rámutat — felöleli a tervmunka egész folyamatát, amely a kötetek előbb felsorolt 1. és 2. részének címei szerinti fő csoportokra tagolódik. A tervezés szocialista irodalmát mindkét részben megtaláljuk, míg a tőkés tervszerűsítési kísérletek anyagát a 2. rész második felében ismertetik a szerzők. — A bibliográfia tartalmazza az 1955—1958. közötti időszak válogatott folyóiratcikk-anyagának, valamint az 1950-nél nem régebben publikált könyveknek címléírásait. Az 1. rész 801 tételéhez 63 annotációt, a 2. rész 1574 tételéhez pedig 142 annotációt fűztek. Az anyagban való eligazodást megkönnyíti a kitűnő szakcsoportosítás.

A sorozat 7—8. kötete *A népgazdaság tervszerű irányításának tökéletesítése* (Szerk. BOÉR Andrásné, FÖLDI Tamás, KOLOS Miklós. Bp. 1961. 166 l.) címet viseli. A sorozat e kettős száma az 1957—1960-as években (számos esetben korábbi években is) megjelent műveket regisztrálja. Az összeállítás 1413 bibliográfiai egységet tartalmaz, amelyek közül 110 tételt annotáció kísér. A bibliográfia hat fő fejezetre oszlik. Ezek a következők: 1. A népgazdaság tervszerű irányításának alapelvei; 2. ugyan-

ennek tökéletesítése; 3. az ipar; 4. a mezőgazdaság; 5. a belkereskedelem és 6. a külkereskedelem tervszerű irányításának tökéletesítése. A fejezetek országonként is tagolódnak. A földrajzi elosztáson belül további tematikus alcsoportosításban találjuk mind a népgazdaság összefüggő egészének, mind pedig az egyes népgazdasági ágazatok tervszerű irányításának anyagát. A szakcsoportosítás — a lehetőséghez képest — egységes, és így egymás között is összehasonlíthatjuk a Szovjetunióknak és az európai népi demokratikus országoknak gazdaságtervezési és irányítási irodalmát.

A sorozat legújabb 9. számú kötete *A beruházások tervezése* (Szerk. BOÉR Andrásné, BÓNA Józsefné, FÖLDI Tamás, HAJDU Elemérné és KOLOS Miklós. Az előszót írta TURÁNSZKY Miklós. Bp. 1962. 132 l.) címmel jelent meg. E bibliográfia 12 esztendő (1950—1961) beruházási szakirodalmát tárja fel. Az egybegyűjtött és közölt anyagnak zömét azonban az újabb, 1955—1961. években kiadott művek alkotják. Az összeállításba felvették az 1950. év előtt megjelent fontosabb műveket is. A kiadvány 1023 bibliográfiai egységet tartalmaz és ezek közül 101 tételhez fűztek annotációt. A beruházások kérdése mind a szocialista, mind a tőkés országok szakirodalmában fontos szerepet tölt be. A szerzők a kitűnő szakszervező felépítése során úttörő munkát végeztek, minthogy a beruházási ismeretek átfogó rendszerezése eddig még nem történt meg. A kötet fő szakcsoportjai: 1. *a beruházásokkal kapcsolatos elméleti kérdések* (MARX és LENIN műveiben; a beruházások általános problémái; ... a beruházás-igényesség; ... a beruházási döntések); 2. *a beruházások tervezése* (a beruházási politika; a beruházások tervezése általában; a beruházások programozása; a beruházások tervezése ágazatonként; ... a beruházások előkészítése; a befejezetlen beruházások; a beruházási tervek teljesítésének statisztikai vizsgálata) és 3. *a beruházások gazdasági hatékonysága* (fogalma és elvi kérdései; mérése; a műszaki fejlesztési beruházások hatékonysága; a beruházások gazdasági hatékonysága ágazatonként; ... ugyanennek ellenőrzése; ugyanennek statisztikai vizsgálata).

A sorozat egyik legfőbb érdeme: az időszzerűség. A bibliográfiai sorozat szerkesztői tudatosan törekedtek arra, hogy könyvészeti tevékenységüket hazánk szocialista

építése fontos kérdései megoldásának szolgálatába állítsák. Az időszűrés azonban nem csökkenti a sorozat egyes korábbi köteteinek értékét; az azokban feldolgozott problémák ma is aktuálisak, és a régebbi kötetekben e problémák néhány év előtti szakirodalmára vonatkozóan hasznos anyag található.

Most, amikor a KGST-államok 17. ülésszaka és végrehajtóbizottsága többek között azt a fontos határozatot hozta, hogy hozzák létre a szocialista országok közös bankját, a tagállamok között vezessék be a sokoldalú elszámolási rendszert, rendkívül hasznos lenne további kötetek mielőbbi kiadása ezekben a témakörökben.

A tematikus bibliográfiai sorozat eddigi kötetei a közgazdasági tudományos kutatómunka fejlesztése és a gyakorlati tevékenység további tökéletesítése szempontjából szinte nélkülözhetetlen segédeszközt vagy KÖHALMI Béla szavával élve — „műszert” jelentenek.

TUSZKAU ANTÓNIA

Plato manuscripts : a catalogue of microfilms in the Plato microfilm project. Yale University Library. Part. 1.: Mss in Belgium, Denmark, England, Germany and Italy. Part 2: Mss in Austria, Czechoslovakia, France, Holland and Spain; Post-1600 Mss in Belgium, Denmark, England, Germany and Italy; Addenda to part 1. Edited by Robert S. BRUMBAUGH and Rulon WELLS with the assistance of Mrs. Donna SCOTT and Harry V. BOTSIS. New Haven, 1962, Yale University Library. [8] 118 [41], [6] 64 [4] l.

Szép tervet valósított meg a Yale Egyetem könyvtára a kiadók buzgó munkája s a Bollingen Foundation anyagi támogatása folytán: kiadta a jelzett 10 európai országban levő összes 1600 előtti (s részben 1600 utáni) görög PLATON-kéziratokról készült mikrofilm-gyűjteményének katalógusát, ezzel nagy szolgálatot téve a jövő PLATON-kiadók számára.

Ugyanis a XIX. és részben a XX. század PLATON-kiadásai, bár érdemes tudós-munka eredményei, nem tekinthetők tökéletesnek, mert 1—2 kéziratot tekintettek megbízhatónak, s a többiek eltérő olvasásait későbbi romlásnak magyarázták. Most az a feladat áll a kiadók előtt, hogy az immár összegyűjtött teljes kézirati

anyag alapján az egyes dialógusok kéziratának törzsfáját: származási és összefüggési táblázatát megállapítsák. S ezt az egyes dialógusokra külön-külön kell elvégezni, hiszen gyakran csak a dialógusok egy-egy csoportját vagy éppen egy-egy dialógust másoltak, nem az egész platóni corpust. Az is megesett, hogy a megrendelő csak a dialógusok színes, drámai bevezetését másoltatta le.

Egy eljövendő PLATON-kiadás tehát már az összes variánsok ismeretére támaszkodhatik: ez a Yale Egyetem mikrofilm-gyűjteményének nagy jelentősége. A gyűjtés eredetileg az 1600 előtti görög kéziratokra korlátozódott, minthogy a későbbiek már az első nagy nyomtatott PLATON-kiadásokra (Venezia, Aldus, 1513, Basel 1534 és 1556, Paris, Stephanus, 1578) vagy a régebbi kéziratokra támaszkodnak. Azonban a 2. rész az 1600 utáni fontosabb kéziratok filmjeinek katalógusát is adja mind a 10 országra vonatkozólag, mert e kéziratokat a XIX. század kiadói felhasználták. E kéziratok az egész anyagnak kb. 20 százalékát alkotják.

A most összegyűjtött görög nyelvű platóni kéziratok után a munka 2 fázisát tervezik: mikrofilmet készíttetnek más szerzők görög nyelvű vagy más nyelvre lefordított kézíratairól, akik PLATONból idéznek vagy őt kommentálják, — végül mikrofilmre vették PLATON műveinek kéziratot — főleg örmény, szír, arab, latin nyelvű — fordításait.

A most közreadott katalógus mikrofilmjeinek az a fontosságuk is van, hogy az e kéziratok margójára írott scholionok, magyarázó jegyzetek pontos képét adják. Említik a kiadók, hogy W. Chase GREENE (1938) kiadásában e scholionok 500 lapot foglalnak el. A pusztán szóbeli scholionok e kiadása lezárt ügynek tekinthető. De vannak diagrammatikus (ábrás) scholionok is, amelyeknél a leegyszerűsített vonalas ábrázolások nem adhatják vissza az eredeti ábra minden részletét. Különösen oly diagrammokra vonatkozik az, amelyek a PLATON szövegében levő szillogizmusokat illusztrálják. Úgy látszik, hogy egy geometrikus szimbolikus logika volt kialakulóban e diagrammok tervezői körében. Most e mikrofilm-gyűjtemény lehetővé teszi a diagrammok pontos elhelyezését az illető dialógus szövegében, valamint azoknak pontos reprodukcióját.

Az egyes országokon belül városonként és könyvtáranként adják a kéziratok jegyzékét, a könyvtárakon belül pedig azon rendben, amelyben ott találhatók, az egyes dialógusok lapszámával együtt.

Egy külön index (a 2. részben az egészre vonatkozólag összefoglalóan) pedig dialógusonként adja az összes, e gyűjteményben található görög PLATON-kéziratokat, a többi, az illető kéziratban található PLATONra vonatkozó mű jegyzékével együtt.

Ezzel kapcsolatban a kiadók azt a kérdést is fölvetik, hogy miért másoltak egyes dialógusokat gyakrabban. Így a *Phaidont* gyakrabban (67), mint a *Parmenides*t (55), a *Phaidrost* (64) inkább, mint a *Symposion*t (45). A *Sophistes*nek pedig csak 38 kézírata van. Az ok abban rejlik, hogy a keresztény középkor és korai újkor jobban szerette azokat a dialógusokat, amelyekben a dolgok tipikus formái: az ideák, mint valami „égfölötti helyen”, az érzékelhető dolgoktól külön, önmagukban létező örök mintaképek trónolnak, s a halhatatlan lélek földi testbe szállása előtt szemlélvén őket, itt e földön ezeknek változékony másait látva, „visszaemlékezik” e tiszta, tökéletes mintaképekre. Innen a *Phaidon* és *Phaidros* nagy népszerűsége, amihez mindkét mű költői szépsége, drámaisága is hozzájárul. A *Symposion* viszont, amely a platóni szerelem költői és filozófiaiilag is legértékesebb kifejtése, költői szépsége ellenére azért részesült a rokontárgyú *Phaidrosszal* szemben mostohább sorsban, mert benne szó sincs már az egyéni lélek halhatatlanságáról: az ember csak utódai s művei révén részesülhet a halhatatlanságban, s a Szép összefoglaló formáját, ideáját induktíve, fokozatosan, s nem „visszaemlékezés” által pillanthatja meg. Végül érdekes a *Parmenides*nek a *Symposion*nál nagyobb, a *Phaidon*nál kisebb kedveltsége. E nehéz dialógus már az érett PLATON műve, aki itt éles logikai érvekkel cáfolja az ideáknak külön mintaképként való létezését. Itt már az ideák: a tipikus formák, a matematikai idomok és törvényszerűségek csak az érzékelhető dolgokban létezhetnek; viszont az érzéki dolgok csak annak révén létezhetnek, hogy tipikus formák és matematikai törvényszerűségek: ideák valósulnak meg bennük. Rend, törvény, forma nélkül nincs lét. Ez az elvont dialógus annak köszönhetette nagy másolási arányát, hogy első nagy dedukciója azt fejté ki,

hogy az abszolút Egy, ha minden más tulajdonságtól elvonatkoztatjuk, nem is létezhetik, el se gondolható, beszélni se lehet róla! PLATON ezzel azt demonstrálta, hogy az ideák, mint abszolút, külön, magukban álló egységek nem létezhetnek. Ám a keresztény középkor erre alapította „negatív teológiáját”, amely szerint az Egy Istenről semmi pozitívet állítani nem lehet, ő értelemmel felfoghatatlan, semmi pozitív kvalitása nincs, sőt fölötte áll a Létezésnek is! Ezt a negatív teológiát vélték PLATONban megtalálni, holott PLATON istene világosan a Természetben immanensen benne rejlő matematikai törvény-szerűség, ésszerű és célszerű rend.

Végül a *Sophistes* azért volt oly kevésbé népszerű, mert világosan megmondja: egyaránt tévednek mind azok, akik csak önállóan, külön létező formákat, mind azok, akik csak a kézzelfoghatót vélik létezőnek; mind a nyugvó, mind a mozgó egyaránt létezik. Ez a nagyon is „e világi” felfogás idegen volt azok számára, akik egy nyugvó örökkévalóságra függesztették tekintetüket.

Igy a platóni dialógusok másolási aránszámái a középkor lelkeletéről valának. A statisztika is lelkesé válik, ha megtaláljuk a kulcsát.

KÖVENDI DÉNES

A magyarországi corvinák. Összeállította és a tanulmányt írta: BERKOVITS Ilona. Bp. 1962, Magyar Helikon. 48 t.

Több mint három évtized óta nem jelent meg olyan reprezentatív munka MÁTYÁS király budai könyvtáráról, amely egyúttal a legújabb tudományos kutatások eredményeit is összefoglalja és ismerteti. A Magyar Helikon kiadó által több éven át gondosan előkészített díszes kötet anyagát BERKOVITS Ilona állította össze, és ő írta a Magyarországon található corvinák legszebb lapjait és kötéseit is bemutató, igen szép kiviteli színes illusztrációkhoz magyarázatul szolgáló bevezetést is.

A corvina-könyvtár fennmaradt darabjai iránt évszázadok óta változatlanul nagy az érdeklődés, de sajnos, nem csupán külföldön, hanem még hazai viszonylatban is elég kevésbé ismertek azok a tények és tudományos eredmények, amelyek a fennmaradt kódexekre és a budai könyvtár történetére vonatkoznak. Hogy csupán egy

példát említsünk: az 1961-ben Terra kiadásban megjelent *Művészettörténeti ABC*, amely tudományos igénnyel készült, *Korvin kódex*, *korvina* címszó alatt téves adatokat közöl a kódexek számát és lelőhelyét illetően.

BERKOVITS Ilona a jelen kötethez írt bevezető tanulmányába egy élet munkája árán megszerzett gazdag tapasztalatainak és tudásának legjavát sűrítette bele. Nagy irodalmi apparátus alapján, minden lehető körülmény figyelembevételével, biztos ítélőképességgel csoportosítja és írja le a jelenleg Magyarországon őrzött corvinák miniaturáit. Különösen az ún. indafonatos díszítéseknek egyes helyi iskolák szerinti megkülönböztetése fog jó összehasonlítási alapot szolgálni, ha majd sor kerül a külföldi könyvtárakban őrzött corvináknak a jelenlegi kiadványhoz hasonlóan történő feldolgozására is.

BERKOVITS Ilona tanulmánya szerint a két ősymtatvánnyal együtt 45 corvina van jelenleg Magyarországon. Nem tekinti hitelesnek az OSZK-ban őrzött SALLUSTIUS-corvinát (Clnae 257), amellyel kapcsolatban már másokban is merültek fel kételemek (HEVESY, FÖGEL, HOFFMANN Edit), míg viszont többen elfogadják hitelesnek (WEINBERGER, BARTONIEK, ZOLNAI-FITZ). A kódex kötése aranyozás nélküli corvina-kötés, díszítése és írása egykorú; a kételem alapja, hogy a címlapján látható MÁTYÁS-címer későbbi újrafestés nyomait mutatja. A magunk részéről hitelességének negatív eldöntését nem tudjuk véglegesnek tekinteni.

A BERKOVITS Ilona által BEATRIX tulajdonának tekintett három kódex-szel kapcsolatban meg szeretnénk jegyezni, hogy a possessor teljesen világos az AGATHIAS és a BONFINI kódex esetében. Az AUGUSTINUS kódex azonban, véleményünk szerint, semmiképpen nem tekinthető kétségtelenül BEATRIX tulajdonának. Címlapja, igaz, hiányzik; de az egykorú bársonykötésen megmaradt két díszes csatt MÁTYÁS címerével ékes. Az a tény csupán, hogy a kódexet díszítő egyik kéz a BEATRIX-féle AGATHIAS kódex miniatúrával azonos lehet, még nem indokolja kellőképpen BEATRIX tulajdonosságát.

A *Graduál*éban viszont mindkét címer, a magyar és az aragóniai, megtalálható a címlapon, itt tehát joggal vetődik fel a királynénak mint tulajdonosnak a sze-

mélye. Szólnunk kell ebben a viszonylatban az Egyetemi Könyvtár CURTIUS kódexéről is, amelyet BERKOVITS Ilona nem említ BEATRIX kódexei között, noha abban kizárólag az aragóniai címer látható. TAMMARO DE MARINIS felsorolja ezt a kódexet az aragóniai uralkodók nápolyi könyvtárának állományjegyzékében, mint-hogy véleménye szerint a kódexben látható címer nem speciálisan a BEATRIXÉ és így annak corvina voltát is kétségbe vonja. BEATRIX kaphatta kölcsön vagy ajándékba ezt a kötetet atyjától, tehát lehetett az övé, de semmiképpen nem lehetett a MÁTYÁSÉ.

Az AGATHIAS kódex tárgyalásakor nem említi a tanulmány írója, hogy ebből a munkából MÁTYÁS számára külön példány készült, a fordító ajánlásával, MÁTYÁS címerével, amely fenn is maradt, s amelyet jelenleg Münchenben őriznek (Cod. Lat. 294.). Ez a tény bizonyos fokig feleletet ad arra a tanulmányban felvetett kérdésre is, hogy BEATRIX példányába miért nem festette a miniátor MÁTYÁS portréját is.

Egyébként nagyon öröndetes és eredményes BERKOVITS Ilonának az a törekvése, amely arra irányul, hogy a kódexek díszítését, főként a figurális és szimbolikus ábrázolásokat a kódexek tartalmával kapcsolatba hozza, mint pl. a PHILOSTRATUS kódexnél, ahol meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy a címlap iniciáléjában a miniátor nem MÁTYÁST, hanem CORVIN Jánost kívánta ábrázolni diadalszekéren (apró tévedés csupán, hogy az nem jobbával, hanem baljával támaszkodik a címerpajzsra). Úgy véljük, hasonló módszerrel még sok történeti és jelképes ábrázolás valódi értelmére lehetne rámutatni. Így pl. a *Graduále* díszes címlapjának fő miniatúrája is szoros összefüggésben van a keretdísz négy sarkában elhelyezett és Hermann J. HERMANN által már megfejtett kis képekkel.

A *Graduáléról* szólva megemlítjük, hogy az annak 7a lapján található, feltehetően Visegrádot ábrázoló tájképi háttérnél korábbi az a miniatúra, amely a párisi Bibliothèque Nationale egyik PETRARCA—DANTE kódexében látható, s amelynek hátterében ugyancsak egy Visegráddal azonosítható tájképi háttér van (Vö. *Magy. Könyvszle.* 1961. 239—246. l.).

Ami a kötet nyomdai kivitelezését illeti, az — mint már erre előljáróban is

utaltunk, — mindenképpen dicséretet érdemel, de azért néhány megjegyzésünk lenne, amelyeket különösen az idegen nyelven megjelenő példányokban lehetne figyelembe venni. Így meglehetősen zavaró és némileg megtévesztő hatást vált ki az, hogy a különböző méretű kódexek reprodukcióit a kiadvány azonos és nem egymáshoz arányosított méret szerint közli. A kötet gyakorlati használhatóságának egyszerűbbé tételére nem ártott volna a színes táblák bal oldalán feltüntetni az illető reprodukció legfontosabb tárgyi adatait, utalással azokra a lapszámokra, ahol a kötetben a megfelelő kódexről szó van. Helyenként a színezés is hagy hátra kívánni valót, ami különösen feltűnő az AGATHIAS kódexből közölt két lapnál, ahol — az eredetivel ellentétben — a két reprodukció más és más színárnyalatú. Végezetül: kár, hogy nincs a kötetben színes reprodukció az AUGUSTINUS kódexből.

Befejezésül még eleget teszünk KRISZTINKOVICH István tudományos kutató kérésének, aki irodalmi és helyszíni kutatásai alapján a következők közlését kérte a MANFREDINI-könyvtárnak MÁTYÁS számára történt megvásárlásával kapcsolatban: CSONTOSI Jánosnak a *Pallas lexikon*ban történt közlése szerint MÁTYÁS 1475-ben könyvtára gyarapítására megvásárolta MANFREDINI bolognai herceg magánkönyvtárát. Ez az adat belekerült BERKOVITS Ilona szövegébe is. KRISZTINKOVICH szerint viszont a család neve nem MANFREDINI, hanem MANFREDI, GALEOTTO nem bolognai, hanem faenzai urakodó volt és nem 1475-ben, hanem 1488-ban halt meg. Vagyonát a faenzai városi előljárók a kis-korú örökös részére liquidálták, és a faenzai protokolláris bejegyzés szerint MÁTYÁS követői a kéziratok egy részét megvásárolták.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Fairbank, A. J.—Hunt, R. W.: Humanistic script of the fifteenth and sixteenth centuries. Oxford, é. n. Bodleian picture book 12.

A két szerzőnek ebben a könyvtörténeti képeskönyv-sorozatban megjelent munkája lényegében kivonata FAIRBANK és WOLFE *Renaissance handwriting* címen Londonban 1960-ban kiadott írástörténeti kézikönyvének. Míg azonban az előbbi csak 24, addig az utóbbi 94 táblán mutat be írástörténeti

példákat a X. századtól kezdve egészen a XIX., illetve XX. századig. A példák zöme mindkét kiadványban XV—XVI. századi, s így elsősorban két évszázad írástörténetének tanulmányozásához szolgál jó segédeszközül. Bizonyára rövidesen fel fog merülni az az igény az írástörténeti kutatás részéről, hogy a név szerint ismert másolóknak a világ különböző könyvtáraiban szétszórta őrzött, szignált vagy szignálatlan munkáit bibliográfiailag rendszeresen összegyűjtsék, és további kéziratok azonosítása céljából ezekből „példatárat” tegyenek közzé. Ez bizonyára jobban előre fogja vinni írástörténeti ismereteinket, különösen a humanizmus korára vonatkozóan, amely ezen a téren még eléggé feltáratlan, mint egy-egy ilyen kiadvány, amely tudományos megalapozottságú ugyan, de az egyes scriptorok írásának, működésének rendszeres felkutatását nem tekinti feladatának.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Johann Gottlieb Fichte 1762—1962. Verzeichnis des handschriftlichen Nachlasses. Mit 29 Faksimile—Tafeln. Berlin, 1962, Deutsche Staatsbibliothek. 54 l.

A Deutsche Staatsbibliothek 1962 májusában emlékezett meg J. G. FICHTE születésének 200. évfordulójáról. A gazdag, sokoldalú kiállítás a könyvtár állományában levő FICHTE-hagyaték válogatott darabjaira épült, bemutatva FICHTE munkásságából mindazt, ami a német múlt értékes örökségeként a jelenhez is szólhat. Így természetesen nem volt célja a kiállításnak, hogy a szubjektív idealizmus képviselőjét népszerűsítse. Egész életműve és a fennmaradt hagyaték azonban lehetőséget ad arra, hogy FICHTÉT mint a demokratikus gondolatok hordozóját, a polgári ideológia hirdetőjét s egyben a következő — már a tudományos szocializmusra törő — generációk egyik nagy nevelőjét mutathassák be. A másik nagy és hálás gondolatkör, amely köré jól csoportosíthatók kéziratai: FICHTE, a kiemelkedő német hazafi, aki a reformgondolatok harcos képviselője. Végül pedig dokumentálásra került mint az ifjúság nevelője, a főiskolai tanár s — nem utolsósorban — a publicista is.

Erősen gondolatébresztő a kiállítás tematikája, s összeállítói úgy vélik — joggal —, hogy a jelen problémáinak tisztázásához

is hozzájárulhatnak a maguk eszközeivel. Ezért öröndetes, hogy ezen — bármily alapos munkával készült, de természeténél fogva — mulékony hatású kiállításnak a könyvtár hosszabb életet adott kiadványával. Úgy is mondhatjuk: az évfordulónak köszönjük a kiadványt s legmaradandóbb részét: a FICHTE kéziratok jegyzékének közreadását.

A szép kis füzet élén az igazgatóság elvi megállapításokat adó, tömör bevezetője áll. Aztán következik egy hasonlóképpen rövid, de — főképpen társadalomtörténeti utalásokban — gazdag méltatása FICHTE-nek dr. Gottfried STIEHLER, a berlini Humboldt Egyetem Filozófiai Intézete munkatársának tollából.

Majd FICHTE fogalmazványokat közölnek facsimilében, mégpedig olyan előmunkálatokat az 1793-ban névtelenül megjelent *Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europas c. politikai irathoz*, amelyek ebben a megszövegezésben nem ismeretek, hiszen valamennyi kiadás egy másik változaton alapszik. Ezek a fogalmazványok tehát igen becses emlékei a német kultúrának, címük: *Neuer Entwurf für die Beantwortung der Frage: hat der Fürst ein Recht, die freie Untersuchung der Wahrheit auf irgend eine Art einzuschränken?*, — továbbá *Zur Vorrede der Verteidigung es Supplik an die Herzoge*. (Ezek kiegészítések az ateizmus-vita idejéből.) Ez a terjedelmes facsimile közlés bőkezű és szép reprezentatív gesztus a kétévszázados megemlékezés alkalmából. Természetesen olvashatóság — tehát széleskörű közzététel — szempontjából nem pótolja a betűhív nyomtatásban való közlést.

Annál maradéktalanabb viszont a könyvtáros öröme a kéziratjegyzék láttán, amely mai formájában, kiegészítéseivel Hans LÜLFING és Ursula BRUCKNER gondos munkája, alapul véve és hűségesen követve azt az 1939-ben készült összeállítást, amely a berlini Junker—Dünnhaupt kiadóban készült FICHTE hátrahagyott műveinek Hans JAKOB-fele kiadásához. Természetesen ebben a jegyzékben nem kapjuk — mint az 1939-esben — valamennyi FICHTE kéziratnak —, hanem csak a Deutsche Staatsbibliothek állományában levőknek leírását. Ezek a leírások igen alaposak, a bibliográfiai utalások rendkívül gondosak. A jegyzék gondozói helyesbítették az egykori olvasási és sajtóhibákat, — a rövidíté-

seket és utalásokat a mai német szabványok szerint adják. A jegyzék megfelelő tételeinél jelölik azt is, hogy ez idő szerint a Német Szövetségi Köztársaság területén (pontosabban Marburg an der Lahn, Westdeutsche Bibliothek, ill. Tübingen, Universitätsbibliothek) található.

A FICHTE kéziratok két csoportra oszlanak: az 1899-ben letétként, majd 1910 óta véglegesen a Deutsche Staatsbibliothekbe került FICHTE hagyaték-töredékekre (ez ma is eredeti helyén, Berlinben van), s a más hagyatékban levő egyes kéziratok, illetve egyes eredeti és kortárs másolat-kötetek csoportjára (ez utóbbiak vannak az NSzK-ban).

A FICHTE-hagyaték az 1780-as évektől a szerző haláláig, 1814-ig tartalmaz kéziratokat, amelyeket 7 szekrényben, 129 kézirattári egységként őriznek; az egyéb anyagok 17 egységet tesznek ki, természetesen itt is 1—1 jelzet gyakran több kéziratot foglal magában. A hagyaték jegyzéke természetesen az eredeti felállítást követi (ez valahogy az időrend és a tematikus rend keveréke); a közzététel világos tagolásban, az eredeti cím, illetve idézet kurzíválásával teljesen áttekinthető.

A kiadvány megjelenési formája igen kellemes, egészében szépen tipografizált, borítólapja különösen finom ízlésű, nem bántóan archaizáló címbetűivel s a dombornyomású empire FICHTE-portréval. Még csak annyit: az eredeti dombornő FICHTE sírján elpusztult a II. világháborúban. A mostani reprodukáláshoz egy berlini múzeumi fénykép szolgált alapul, s ezzel az új Német Demokratikus Köztársaság egy másik kulturális örökség-őrző és feltáró intézménye is szép segítséget nyújtott ehhez az ünnepi kiadványhoz, amellyel a Deutsche Staatsbibliothek méltó módon áldozott a dialektikus módszer megalapítója, kora nagy szociálpolitikusa és gondolkodója, J. G. FICHTE emlékének.

PAPP IVÁNNÉ

Autografi delle collezione Giorgio Polacco.

Mostra in sala Napoleonica sotto gli auspici della direzione delle arti del comune di Venezia. Venezia 8 luglio — 8 agosto 1962. [Venezia, 1962, Stamperia di Venezia.] 153 [7] l.

A legfinomabb krétapapírra nyomtatott, különlegesen ízléses katalógust Guido

PEROCCO előhangja indítja útra. A kiállításon és a katalógusban egyébként 238 tétel (441 darabban) található a következő tematikus csoportokra osztva: *arti figurative, letteratura, musica, teatro e cinema, personaggi vari, végül libri ed album*. A kötetet az *indice alfabetica generale dei nomi* zárja, a névnél (232 személyiség) utalással a katalógus tételszáma.

A kiállítás magyar anyaga: a 109. és a 109a tétel LISZT Ferenc francia nyelvű levele (1865. IX. 29.), valamint a *Benedicite* partitúrájának (1866. I. 30.) kézírata; a 173. tétel MOLNÁR Ferenc Giorgio POLACCONAK dedikált („avec les salutations”) arcképe 1931-ből; a 48. tétel KÖRMENTI Ferenc POLACCONAK írt angol nyelvű levele (1960. IX. 19.), ezenkívül még ugyanazon a napon a következő dedikációval ellátva „to Giorgio Polacco with my most cordial greetings” az *Incontrarsi e dirsi addio* c., a Mondadori kiadónál megjelent könyvét küldte el (az ajánlással ellátott könyv leírása a katalógusból kimaradt, de a kiállításon látható volt); a 80. tétel ZILAHY Lajos POLACCONAK írt francia nyelvű levele (1934. VI. 27.), melyben arról értesíti, hogy dedikált képet nem tud küldeni, mert nem áll rendelkezésére. A 232 hírességből néhány igazán nagy nevét emeljük ki: BERLIOZ, BRAHMS, DICKENS, GARIBALDI, HUGO, TH. MANN, MANET, PAGANINI, PASTEUR, SIENKIEWICZ, TURGENYEV, VERDI, Richard WAGNER, ZOLA. Azon csodálkoztunk, hogy az értékes, színes és változatos anyagban GOLDONI emléket nem sikerült felfedezni. Valamit még a képmellékletekről: a 17 kép közül nagyobb érdeklődésre számíthat Marc CHAGALL rajza, PUCCINI dedikált fényképe és levelezőlapja, ROSSINI partitúrája, VERDI arcképpel ellátott partitúrája és Eleonora DUSE jelenetképe a *Città morta*-ból. A halványkék alapszínű karton borítékot fehér betűkkel a könyv címe, feketével TIZIANO 1571-ből származó levelének sikerült hasonmása díszíti.

KOZCSA SÁNDOR

Lewis, John: Printed ephemera. The changing uses of type and letterforms in English and American printing. Ipswich, 1962, W. S. Cowell. 288 l.

A könyvtörténetnek és a nyomdászat-történetnek egyaránt elhanyagolt területe

a használati nyomtatványok kérdése, — ez a nyomtatványfajta a könyvtárak gyűjtésén is többnyire kívül esik, a nemzeti könyvtárakban is csak hol egyik, hol másik típusnak jut helye, az ún. „aprónyomtatványok” vagy „kisnyomtatványok” között. John LEWIS könyve sem nevezhető a szó valódi értelmében a használati nyomtatványok történetének, inkább legjellegzetesebb típusaik bemutatásával akarja felhívni rájuk a figyelmet ez az angolszász viszonyokhoz mérve is meglepően szép kiállítású, összesen 713 színes reprodukciót tartalmazó nagy képeskönyv.

Igaz, LEWIS — aki a grafikai művészet tanára és egy nagy angol nyomda művészeti vezetője — történelmi alapvetést is ad művéhez: szerinte a használati és alkalmi nyomtatványok művészi előállítási formája lényegében a változó betűformák felhasználásához kapcsolódik. Ezért a betűformákat könyve elején történelmi táblázatban is összeállítja, a legelső példaként szereplő XV. századi CAXTON nyomtatta búcsúlevélről a huszadik század újjáéledő alkotókedvét szemléltető plakátok, meghívók, reklámcédulák, burkolatok meglepő, újszerű betűtípusaiig. És abban is igaza van LEWIS-nek, hogy az egész nyomdászattörténetet hívebben tükrözik az ilyenfajta nyomtatványok, mint a tulajdonképpeni könyvnyomtatás, hiszen a nyomdász meg a grafikus művész-fantáziája itt szabadabban szárnyal, mint amikor könyvek tipográfiai formáját tervezi meg — és ugyanakkor a mindenkorai társadalmi viszonyokat is realisabb képen vetítik elénk ezek, mint a terjedelmesebb, olvasásra szánt nyomtatványok. LEWIS mutatványai szinte a történelmi forrásérték behatódott nyomozását látszanak követelni akkor, amikor iparok és kereskedelmi ágak történetébe nyújtanak bepillantást egy-egy üzleti levélpapír fejnyomása vagy egy-egy cigaretta-címke jóvoltából. Nem is szólva olyan megrázó dokumentumokról, mint a különféle gyarmatárakat, fűszerket és — névszerint felsorolt rabszolgákat eladásra együtt hirdető amerikai plakát.

A könyv lényege mégis a több mint 700 illusztráció, kétségtelenül a kisgrafika mindeddig legváltozatosabb és legszebb példatára. LEWIS két nagy csoportba osztja őket: vegyes ephemerák egyfelől, — címkék és burkolatok másfelől. Ez a csoportosítás nem teljesen meggyőző és

ráébreszt arra az alapvető tényre, hogy az aprónyomtatványok különféle fajainak még általánosan elfogadott nomenklatúrájuk sincsen. Egyelőre a mindkét főcsoporton belüli sokféleség szinte rendszerezhetetlen változatossága tűnik ki a szemléltetett anyagból, amelyet a szerző hangyaszigorral gyűjtött egybe egy sor angol és amerikai köz- és magángyűjtemény átvizsgálása alapján. Búcsúlevelek, proklamációk, okirat- és bizonyítványúrlapok, hivatalos nyomtatványok, választási plakátok, nap-tárak, könyvreklámok, utazási és idegenforgalmi értesítések, színházak és egyéb szórakozóhelyek műsorai, sportplakátok, menükártyák és borlapok, kocsi-, vasúti-, villamos- és egyéb menetjegyek, belépőjegyek, meghívók és magánértesítések (köztük gyászjelentések a XVII. századig visszamenőleg), exlibrisek, elismervényúrlapok, dohány-, cigaretta-, tea-, fűszer-címkék, boros, sörös, szeszes üvegek feliratai, — ezek a nyomtatványcsoportok vannak képviselve LEWIS összeállításában. Minden csoportban rövid történelmi visszapillantás vagy nyomdászati művészettörténeti értékelés mutat rá a facsimilében közölt példányok jelentőségére.

A könyvet általános index, továbbá a metszők és könyvművészek, a nyomdászok, a betűöntők névmutatója, végül kronológiai mutató teszi könnyebben kezelhetővé.

Magyar vonatkozása is van LEWIS könyvének. Nem csupán az 1883-as tokaji aszu [ezekkel a szavakkal az angol szövegben] címkéjére gondolunk (632. ábra) „from the vineyards of the bishops of Szepesváralja[?]” — amely különben is egy londoni cég borosüvegéhez londoni nyomdában készült felirat — nem is egy 1820-ból való bostoni (Massachusetts, USA) színlapra (143. ábra), amely több más darab mellett egy *Tekeli* című melodramát hirdet szerző nélkül, — hanem főleg arra, hogy a mű anyagára nézve eleve kiszabott gyűjtési körét, amely szigorúan csak angolszász eredetű nyomtatványokra terjed ki, LEWIS egyetlen esetben lépi túl, és pedig egy magyar művész, MOHOLY—NAGY László kedvéért, akinek Brűnnben rendezett kiállítását hirdető meghívó (327. ábra) alkalmat ad arra, hogy a szerző néhány sorban felhívja a figyelmet MOHOLY—NAGY művészi és tanári jelen-

tőségére, ebben a gazdag, de név és személy szerint csak kevesekre kiterjeszkedő sereg-szemlében.

DEZSÉNYI BÉLA

Stawa, Georg v.: Alte Exlibris aus Tirol. [Miteinem Geleitwort v. Hans HOCHENEGG.] Innsbruck, 1958, Universitätsverlag Wagner. (Schlern—Schriften 181.)

„Das Land der Gebirge muss anderen Ländern in der Pflege geistiger Güte weit vorangegangen sein”, — írja bevezetőjében H. HOCHENEGG. Többet írnak és olvasnak az emberek, többen gyűjtenek könyveket. Így volt ez Erdélyben és így Tirolban is, ahonét STAWA 586 régi, 1800 előtti könyvcímet gyűjtött össze, dolgozott fel és közöl művében. Az anyag összegyűjtésében elsősorban saját gazdag gyűjteményéből merített, de feldolgozta az elérhető többi osztrák exlibris-gyűjtemény idevonatkozó anyagát is. Mint ilyen munkában szinte elkerülhetetlen, a felsorolt könyvcímerek között néhány idegen is található, így két magyar is: MAGAS Mátyás primissarius szedett és SLÁBY József Ferdinánd rézmetszetű lapja. Magyar vonatkozásuk miatt különösebben érdekelnek még bennünket MIGAZZI Kristóf bécsi érsek és váci püspök, továbbá Franz Gaud. GHELF könyvcímere, amely utóbbit SZELEPCSÉNYI György metszette rábe.

A szerző feldolgozásában a tulajdonos nevét, az exlibris műfaját, korát (ahol nincs pontos évszám feltüntetve, ott a kort a századdal jelzi), az esetleges irodalmi utalásokat, ha a készítő jelezte művét, a művész nevét, a pontos méretet, majd az egyes lapok rövid leírását s végül őrzési helyét közli. Kár, hogy a név nélküli címeres exlibrisokról nem ad rövid címerleírást, ez nagyban megkönnyítené az egyes lapok felismerését. Néhol a feldolgozásban kisebb hibák is előfordulnak, pl. MAGAS Mátyás lapját fametszet és tipográfiának mondja, de mind a Ferdinandeum által megküldött fénykép, mind a múzeum közlése szerint csak szedésmunka. GHELF-et tévesen Franz Josef GHEENEK írja és nem tünteti fel a metsző SZELEPCSÉNYI nevét.

A reprodukciós anyag szépen összeválogatott. Megállapítható, hogy a tiroli exlibrisek stílus tekintetében — az ország-rész földrajzi helyzetének megfelelően — mintegy középhelyet foglalnak el az olasz

és német exlibrisek között. A reprodukált darabok között néhány pompás reneszánsz-lap szép példája a kor magas művészi nivójú exlibris-művészetének, így MANDRUTZ, ANGERER és még mások exlibrisai.

A kis könyvecske a kiadó szerető műgonddal állította ki, a szép tipográfia az innsbrucki Tiroler Graphik érdeme. A könyv a régi Tirol kultúrájának pompás dokumentuma, és megérdemelten került be a tiroli honismeret nagytekinélyű *Schlern—Schriften* sorozatába.

ARADY KÁLMÁN

Liste der Dokumentationsstellen und Informationsstellen der DDR und der von den Dokumentationsstellen bearbeiteten Ifd Dokumentationsdienste. 6. Aufl. Hrsg. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin Institut für Dokumentation. Leipzig, 1962, VEB Verlag für Buch — und Bibliothekswesen. 115 l.

A jegyzék a Német Demokratikus Köztársaság dokumentációs és információs állomásait sorolja fel. Az előbbiek különböző vezető intézményekhez, kutató intézetekhez, termelő üzemekhez tartoznak, s állandó figyelemmel kísérik a német, valamint a külföldi tudományos irodalmat. Tudósok és vezető technikus kérdérek közreműködésével végzett dokumentációs munkájuk eredményei a Német Tudományos Akadémia Dokumentációs Intézetének *Ifd Dokumentationsdienste* című kiadványában látnak napvilágot. A dokumentációs állomások ezen felül felvilágosításokkal is szolgálnak a munkaterületükhöz tartozó kérdésekben. Az *információs* állomások feladata, hogy szakterületük speciális témáihoz útbaigazítást adjanak és bibliográfiai összeállításokat készítsenek. Részből ezek is közléstesznek rendszeresen megjelenő irodalmi tájékoztatókat, de ezek csak a szakemberek szűk köre számára hozzáférhetők. A dokumentációs munka szakfolyóiratok, ipari- és védjegyleírások, szabványok, kutatási jelentések, prospektusok, disszertációk és könyvek anyagát dolgozza fel szak szerint és a szerzők neve szerint összeállított cédulakatalógusok formájában. Ezekre támaszkodnak a dokumentációs és tájékoztató szolgáltatások.

A Német Demokratikus Köztársaság dokumentációs állomásain feldolgozott fo-

lyóiratokról összesített kimutatást bocsátanak közre. Ez egyben azt is feltünteti, hogy egy-egy folyóirat mely könyvtárakban található. A keresett irodalomhoz tartozó munkák lelőhelye, kölcsönözhetősége, a mikrofilm- és fotómásolatok beszerezhetősége felől különben az egyes dokumentációs állomások is tájékoztatást nyújtanak. Ugyanitt lehet megrendelni az idegen nyelvű kiadványok fordítását is.

A kis könyv átlapozása meggyőzhet bennünket a Német Demokratikus Köztársaság kiterjedt dokumentációs és tájékoztató szolgálatának elismerésre méltó szervezettsége felől. A szervezés kitűnő voltát dicséri maga a kiadvány is, amely nemcsak a dokumentációs és tájékoztató állomások pontos címét, telefonszámát stb. adja meg szakok szerinti csoportosításban, hanem a kérhető és megkapható szolgáltatások felől is részletes ismertetést közöl egészen a tájékoztatók formájának egy mintán való bemutatásáig. A dokumentációnak és a tájékoztatásnak ez az alapossága a közönségi munka legszebb példáját mutatja, mert a dokumentátorok és informátorok segítségével a kutatót munkájának legterheesebb része alól, és megadja neki a lehetőséget, hogy az eddig utánjárásokra fordított időt is témájának kidolgozására fordítsa.

TAKÁCS MENYHÉRT

Abbreviaturae Cyrillicae. BODNÁRNÉ BERNÁTH Edit közreműködésével összeállította MORAVEK Endre és WÉGER Imre. Bp. 1961.

A könyvtári és dokumentációs munka legkülönbözőbb területein gyakran találkoztunk szláv cirillbetűs rövidítésekkel, amelyeket nem tudtunk feloldani, mert nem állott megfelelő rövidítésgyűjtemény a könyvtárosok és dokumentalisták rendelkezésére. Különösen nagy szükség volt a nem orosz rövidítések értelmezésére. A szerzők tehát, amikor hézagpótló munkájukat elkészítették, nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi dokumentációnak is jó szolgálatot tettek.

A szerzők az előszóban kifejtik a gyűjtemény összeállításának és elrendezésének elveit. Őszetünk szerint a gyűjtemény elrendezési elvei helyesek. Az, hogy a szerzők nem vállalkoztak az egyes intézmények esetleg valahol már előfordult magyar

névének felkutatására, nem kárhoztatható, annál is inkább, mert ezek az elnevezések nem mindig szerencsések. A gyűjtemény nem teljes, de nem is lehet az. Így tág tere nyílik annak, hogy a különböző szakmák képviselői számonkérjék a szerzőktől, hogy ezt vagy azt a rövidítést miért nem vették fel jegyzékükbe. A gyűjteményt vizsgálva magunk is találtunk olyan rövidítéseket, amelyekkel már többször volt dolgunk, de nem szerepelnek a gyűjteményben. Ezekkel most nem hozakodunk elő, mert másodrendű fontosságúak csak, és ha minden ilyen rövidítést bevettek volna, erősen megnőtt volna a munka terjedelme. Véleményünk szerint, ha erre szükség mutatkozik, a gyűjtemény kiegészítése képpen el lehet készíteni az egyes tudományok, illetve a gyakorlati élet különböző területein használatos rövidítések jegyzékeit. Ez nem jelenti azt, hogy kisebb kiegészítéseket nem kell majd eszközölni egy következő kiadásban. Újabb rövidítések vezethetők be, s esetleg elhagyhatók a részünkre kisebb fontosságú intézmények vagy elavult rövidítések (pl. ГАРК — A Krasznodari Határterület Állami Levéltára vagy ТНП — Туvin Népköztársaság).

A rövidítésjegyzékben a rövidítések feloldásai és magyar értelmezése általában helyes és pontos. Természetesen egy ilyen terjedelmes felsorolásba óhatatlanul becsúsznak kisebb nyomdahibák, megfigyelhetők némi következetlenségek. A népnévek rövidítése hol kis-, hol nagybetűvel kezdődik, olykor még ugyanazon népnév esetében is, például az orosz rövidítés Поч. nagybetűs, az ukrán kisbetűs поч. 'oroszországi', vagy a BbeT. = BbeTHaM helyes utalóval visszakeresve a BbeTHaM nagybetűs alakot találjuk. Főleg az a nagybetűs kezdés közfőnevek rövidítésénél is, pl. Риб.-рибартво (6) 'halászat'.

Az elmondott apró hiányosságok mit sem vonnak le a rövidítésgyűjtemény használhatóságából. Az *Abbreviaturae Cyrillicae* komoly nyeresége a nemzetközi könyvtári és dokumentációs irodalomnak.

DEZSŐ LÁSZLÓ

Carter, John: ABC for book-collectors. 3. ed. London, 1961, Rupert Hart—Davis. 208 l.

Minden foglalkozási ágnak megvan a maga külön nyelve, amelyet a laikusok nem

értenek. Nem kivétel ebből a szempontból a könyvgyűjtés sem. A szerzőnek egyik barátja panaszkodott egy alkalommal, hogy bár rendszeresen olvassa a *Times Literary Supplement*-jét, mindig talál ott olyan szakkifejezéseket, amelyeknek nincs megfelelő magyarázata a lexikonokban. Ez indította CARTERT, — aki mint bibliográfus, kritikus és könyvkereskedő 20 esztendőn át foglalkozott ritka könyvekkel, — a jelen munka megírására.

Nem enciklopédiát akar adni, csak a szakkifejezések alfabetikus sorrendben közölt magyarázatát. Nem is a bibliográfiai, a könyvnyomtatás, -kötés, -kiadás terminus technicusait gyűjti egybe, bár ezek javarészt szerepelnek könyvében. Egyenesen a könyvgyűjtőknek akar segítségére lenni. Azoknak, akik még kezdők ebben a szép foglalkozásban és azoknak a laikusoknak, akik érdeklődnek iránta. Hangsúlyozza, hogy könyve kifejezetten a szigetország szaknyelvét tartja szem előtt. Bár az amerikai könyvgyűjtők nyelve ugyanaz, a könyvkiadás és -terjesztés történetével foglalkozó részekben csak az angol gyakorlatot veszi figyelembe.

A szigetország szükségleteiről és egy szakterületen használt terminológiáról lévén szó, nagyképű dolog lenne a könyv értékelésébe bocsátkoznunk. De ez talán fölösleges is, ha meggondoljuk, hogy a kb. 450 szakkifejezés összegyűjtése és magyarázása már magában véve is szép teljesítmény. Azt pedig, hogy a kis könyv jó szolgálatot tesz a könyvgyűjtőknek, mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy három kiadást ért meg. Nem tagadjuk: ez egy kis irigységet is ébreszt bennünk. Bár ekkora táborra volna nálunk is a könyvgyűjtőknek!

TAKÁCS MENYHÉRT

Deutsche Bücherei 1912—1962. Festschrift zum fünfzigjährigen Bestehen der Deutschen Nationalbibliothek. Leipzig, 1962. 400 l. 47 kép.

Az utóbbi két évben két nagy német könyvtár jubileumi ünnepeinek voltunk tanúi. 1961-ben a berlini Deutsche Staatsbibliothek 300 éves évfordulóját, 1962-ben pedig a lipcei Deutsche Bücherei 50 éves fennállását ünnepelte. Mindkét jubileum nagy visszhangot kiváltó kulturális esemény volt a Német Demokratikus Köztár-

saság életében, sőt, az ünnepek politikai demonstratív erővel is hatottak. A berlini Állami Könyvtár ebből az alkalomból is ünnepélyesen követelte a Nyugat-Németországban maradt állományrészeinek visszaadását, a lipcei jubileum pedig az új német nemzeti könyvtár deklarálásával esett egybe, sőt ez volt az ünnepség legfőbb tartalmi mondanivalója.

A két ünnepségsorozat megrendezésében és lebonyolításában sok volt a rokonvonal. Többek között mindkét könyvtár ebből az alkalomból ünnepi kiadványban adott áttekintést múltjáról és jelenéről. E tekintélyes terjedelmű könyvek nemcsak méltó módon reprezentálják a két könyvtár hatalmas kulturális fontosságát, hanem a magyar könyvtárosok számára is érdekesek lehetnek, hiszen a magyar könyvtárügy delegációk kiküldése útján és az itthoni könyvtárügyi szakajtóban közzétett megemlékezésekkel élénk részt vállalt a baráti NDK könyvtárügyének e fontos eseményeiben. A Deutsche Staatsbibliothek *Festschrift*-jével folyóiratunk már foglalkozott.

Az előttünk fekvő lipcei ünnepi kiadvány egyetlen vaskos kötetben, az alapos részletességet az áttekinthetőséggel szerencsésen egyeztetve, átfogó képet nyújt a Deutsche Bücherei történetéről, jelenlegi fontos kultúrpolitikai szerepéről és a szocializmust építő Németországban rá váró nagy feladatokról. Már az alcím jelzi a legfontosabb változást: „Deutsche Nationalbibliothek” lett a második neve.

A díszkötet első 21 lapján prominens állami személyek üdvözlik a Könyvtárat. Első helyen Walter ULBRICHT, az Államtanács elnöke és a Német Szocialista Egyesítpárt főtitkára köszönti a jubiláló intézményt, és ennek során méltatja a Deutsche Bücherei-nek mint az első német munkásparaszti állam nemzeti könyvtárának, sőt az egész németiség nemzeti könyvtárának kiemelkedő jelentőségét. Ez a gondolat húzódik végig a lipcei főpolgármester, a lipcei Börsenverein elnöke és az egyetem rektora ünnepi megemlékezésében is.

A kötet első és legfontosabb referátumát H. RÖRSCH főigazgató vezetésével szerzői kollektíva készítette. A cikk címe: *Die Deutsche Bücherei — die deutsche Nationalbibliothek* magában foglalja a legfontosabb mondanivalót. A szerzők koncepciója szerint a Deutsche Bücherei, mint az egész világ német nyelvű vagy német vonatkozású

irodalmi termékeinek központi gyűjtő és feltáró intézménye, egyedül jogosított arra, hogy Németországban a német nemzeti könyvtár szerepét betöltse, ezért a jubileum alkalmából hivatalosan is kinyilvánítják ezen minőségét. A könyvtár jellege és működése megfelel mindazoknak a kritériumoknak, amelyeket a korszerű könyvtárügy a nemzeti könyvtár fogalmához fűz. A fő referátum ezt az elvet az alapításig vezeti vissza, és megállapítja, hogy a lipcei Börsenverein der Deutschen Buchhändler zu Leipzig már 1912-ben egy nemzeti gyűjtemény alapjai lerakásának szándékával tette meg nevezetes aktusát.

Az alapítás idején fennállott társadalmi összefüggéseket és körülményeket elemzi Gerhard HESSE helyettes főigazgató tanulmánya. Kimutatja, hogy Németországban a polgári fejlődés akadozása késleltette a más nagy európai országokban korábban bekövetkezett könyvtáralapításokat. Bár az 1848/49-i forradalom idején, H. W. HAHN hannoveri kiadó hazafias kezdeményezése nyomán, létrejött a német Reichsbibliothek, amely az akkori viszonyok között a nemzeti könyvtárnak felelt volna meg, és fennmaradása esetén ezt a szerepet nyilván be is tudta volna tölteni, egészen rövid élet után nem működött tovább. A reakciós, majd 1871 után imperialista célokat követő császári Németország nem tekintette állami ügynek a német nemzeti könyvtár létrehozását. Helmuth RÖRSCH főigazgató a kötet következő tanulmányában ugyancsak a társadalmi fejlődés széles háttérét és körképét vázolja abban az időben, amikor a lipcei könyvkereskedők felismerték a kor szükségszerű követelményét, és — leküzdvé a még mindig mutatkozó ellenállást — haladó tettekért létrehozták 1912-ben a Deutsche Büchereit.

A két fő történeti cikket kiegészíti és teljessé teszi a harmadik, Fritz SCHAAF osztályigazgató tollából, aki a könyvtár 1945 után bekövetkezett hatalmas arányú fejlődését és a szocialista társadalmi viszonyok közötti teljes kibontakozását vázolja. Három milliós állományával, sokirányú szolgáltatásaival ma már a Deutsche Bücherei Európa egyik legfontosabb, működési módszereiben is egyre korszerűbbé váló könyvtára, amely — mint a következő cikkből kiderül — igen lényeges tényező a népgazdasági tervek végrehajtásában és általában a termelésben.

Igen fontos Kurt FLEISCHHACKnak, a könyvtár volt igazgatójának nagy tanulmánya a könyvtár bibliográfiai tevékenységéről. Közismert, hogy a Deutsche Bücherei milyen gyorsan, széleskörűen és mélyrehatóan tesz eleget a Németországban és a Németországon kívül megjelenő német nyelvű irodalom iránti feltárási kötelezettségnek. A *Deutsche Nationalbibliographie* A és B sorozata, a zeneművek, a képanyag, a fordítások kurrens bibliográfiái, az egyetemi és főiskolai disszertációk bibliográfiái, a német bibliográfiák bibliográfiája, mind a Deutsche Bücherei dolgozóinak szerkesztésében készülnek évtizedek óta, nélkülük ma már semmiféle Németországgal vagy a német irodalommal kapcsolatos kutatás nem képzelhető.

Külön cikkek foglalkoznak a külföldi szerzeményeket periodikusan regisztráló *Titeldrucke* kiadványsorozattal, a Deutsche Bücherei csoportos tárgyszókatálogosával, a munkásszolgálat története szempontjából oly fontos emigrációs irodalommal.

A Német Könyv- és Írástörténeti Múzeum fejlődéséről F. FUNKE osztályigazgató külön cikkben számol be. Az épületről szóló tanulmány bemutatja a könyvtár szerencsés helyviszonyait. A szabad telken álló épület már eredetileg is a mindenkor bővíthetőség követelményével épült. Többször történt már bővítés anélkül, hogy az épület architektúrája megbomlott volna, a jubileumra pedig ismét egy új szárny készült el, amely hosszú időre megoldja az anyag elhelyezésének kérdését.

A kötet végén a könyvtár történetét kronologikusan rendezett eseménylista foglalja össze. Ezt követi a könyvtárral foglalkozó cikkek és kiadványok bibliográfiája, amely összesen 1180 tételt foglal magában! A könyvtár volt igazgatóit, épületét, helyiségeit ábrázoló 47 kép zárja a kötetet, amely szerkesztésében, megjelenésében egyaránt mintául szolgálhat díszkiadványok számára.

GOMBÓCZ ISTVÁN

Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ. Kurrens periodikus kiadványok jegyzéke. 1961—1962. Összeállította az OMK Folyóíratosztálya. Bp. 1962. 2. II, 251, 1 l. (Soksz.)

Az OMK 1962-ben korábban közzétett mintaszerű folyóiratjegyzékének — amelyet a *Magyar Könyvszemle* 1961. 3. száma ismer-

tetett — folytatását, illetve kiegészítését határozta el: pótfüzetet készül kiadni az 1959—1962. évek periodikus kiadványairól. A jegyzék elkészüléséig külön elkészítette az 1962. évben járó folyóiratainak jegyzékét, elvileg az 1961. decemberi állapot szerint, gyakorlatban azonban az egész 1962. évi rendelését, valamint a legújabb címváltozásokat is figyelembe véve.

A jegyzék négy fejezetre tagolva közli a folyóiratok rövid, a leglényegesebb adatokra korlátozott címlírását. Az első fejezet a vétel, a második a csere, a harmadik az ajándék útján szerzett *külföldi*, a negyedik a *magyar* periodikus kiadványokat lajstromozza. Az első három részben országokként tagolva adja az anyagot, az utolsóban egy betűrendben.

A jegyzéket betűrendes mutató egészíti ki, amely a periodikák mellett (rövidített formában) a megjelenési ország nevét, valamint a folyóirat raktári jelzetét közli. Ezt az utóbbi részt egyben kurrens katalógusnak is szánja a beígért pótfüzet megjelenéséig.

A kiadvány az OMK hasonló jellegű jegyzékeinél tapasztalt alaposságról és pontosságról tesz újabb bizonyosságot. A folyóiratbeszerzések egybehangolása terén más nagy könyvtáraknak is segítségére lehet.

D. B.

Grohmann, Adolf: Die arabischen Papyri aus der Giessener Universitätsbibliothek. Giessen, 1960. XII, 94 l., XII. t.

Az *Abhandlungen der Giessener Hochschulgeseellschaft* IV. köteteként jelent meg a címben jelzett mű: a giesseni egyetemi könyvtár arab papyrusainak szövegkiadása.

Az egész papyrus-gyűjtemény három helyről ered: 1. Museum des Oberhessischen Geschichtsvereins. 2. Giesseni Egyetemi Könyvtár. 3. Prof. Karl KALBFLEISCH magántulajdona. Mindhárom helyre jórészt Fajjumból került, kisebb mértékben Antaiopolisból, Hermupolis Magnából és Oxyrhynchosból. 2800 görög, 49 kopt, 29 demotikus, 4 hieratikus és 1 hieroglif írású szöveg van közöttük. Az arab gyűjtemény aránylag kevés, 48 darabból áll, s jórészt töredék. Tárgy szerint így oszlik meg: I. Adózásra vonatkozó dokumentumok. II. Jogi szövegek. III. Levelek. IV. Listák és elszámolások, V.

Levéltöredékek VI. Meg nem határozott darabok. A papyrusok a VII—XIII. századból valók.

Minden egyes papyrusnak eredeti szövegét és német fordítását kapjuk bőséges eligazító jegyzetek kíséretében. Tartalmuk — töredékességük ellenére is — értékes adalék a középkori keleti kereskedelem, ipar, orvostudomány és társadalom történetéhez. A No. 3. verzóján zsidó és keresztény adózók nevei vannak. Kár, hogy ezeket nem közölte a kötet. A No. 5 különösen érdekes: az iszlámra tért, szabadonbocsátott kopt rabszolgák jegyzéke. A No. 14-ben (54—55. l.) előfordul a COSMAS név, amely további párhuzam lehet az intercisai Cosmíus archisynagogushoz (SCHEIBER Sándor: *Magyarországi zsidó feliratok*. Bp. 1960. 36; Kádár Z.: *Die kleinasiatisch-syrischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn*. Leiden, 1962. 26.).

Az európai papyrus-gyűjtemények kiadványaihoz (Bécs, Berlin, Heidelberg, Manchester, Milanó, München, London, Prága) jól sorakozik ez az alapos feldolgozás. Hála illeti meg érte Adolf GROHMANN (Innsbruck), akit Fritz HEICHELHEIM (Toronto) jegyzetei támogattak.

Milyen szép lenne, ha ilyen kiadványban adhatnók ki a KAUFMANN-gyűjtemény összes geniza-darabjait is!

SCHEIBER SÁNDOR

Mongolische Handschriften, Blockdrucke, Landkarten. Beschrieben von Walther HEISSIG unter Mitarbeit von Klaus SAGASTER, Franz STEINER. Wiesbaden, 1961. 494 l., 16 t. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland Bd. 1.)

A mongol könyv története a mongol világbirodalom idejére nyúlik vissza. A Japántól Magyarorszáig, Szibériától Jáva szigetéig terjeszkedő nomádok elődeiktől átvett és szomszédaiktól eltanult kultúrát ötvözték össze saját hagyományaikkal, s az így született új mongol műveltség nemsokára könyvekben is kifejezést keres. A mongol könyvkiadás első virágkorát a Kínában uralomra kerülő YÜAN-dinasztia (1280—1368) alatt élte, ezen időkből azonban alig néhány eredeti mű maradt fent. A YÜAN-dinasztia bukása után a belső-ázsiai pusztákra visszaszoruló mongolság nemsokára újra magára talál, s a Tibet és Kína felől egyre újabb hullámokban érkező buddhista térítés által

létrehozott kolostorokban újra megkezdődik a könyvek nyomtatása és másolása. Nemsokára a kínai udvarban uralomra kerülő mandzsu dinasztia felismeri a hitértítés politikai jelentőségét, s Peking a mongol könyvkiadás egyik fontos központjává válik. Ugyanakkor felélénkül a könyvtermelés a mongol központokban is.

A könyv fogalma természetesen magában foglalja a kéziratokat és a fadúcról nyomtatott műveket egyaránt. A kézirat, akár a kancelláriákban, akár a kolostorokban másolták, elérhette akár a többszázas példányszámot is.

A német gyűjtemények története von ASCH (+ 1807) gyűjtőtevékenységével kezdődött, aki cári szolgálatban állt, s 1778 és 1790 között mintegy harminchárom mongol és kalmük művet küldött a göttingai egyetem könyvtárának. Ezek akönyvek tehát már Göttingában voltak, amikor KÖRÖSI CSOMA Sándor ott tanult (1816—1818), s nem lenne érdektelen kideríteni, hogy a keleti könyveket oly fáradhatatlanul forgató tudós találkozott-e velük? ASCH anyagának legnagyobb részét JOHANN JAEHRINGTŐL szerezte, aki PALLAS híressé vált utazásában is részt vett.

Jelentősebb gyűjtés azonban csak I. J. SCHMIDTNEK, KÖRÖSI CSOMA pályatársának és bírálójának, 1829-ben német nyelven kiadott fordításának, az *Erdeni-yin tobcsi* című mongol történeti műnek (e művet 1662-ben írta SAGANG SZECSEN mongol történetíró) megjelenése után indult meg. A német gyűjtemények anyaga ettől kezdve rohamosan gyarapodik részben az utazók (így például ZWICK, SCHOTT, majd TAFEL, FILCHNER, LESSING, CONSTEN, HAENISCH, SCHÄFER), részben tudományos expedíciók ásatai (így például a LE COQ—GRÜNWEDEL-féle turfáni expedíció) révén. Néhány mű vásárlás útján kerül a könyvtárakhoz, így például SVEN HEDIN gyűjtésének néhány darabja.

Külön figyelmet érdemel magyar szempontból HANS LEDER sziléziai származású kereskedő és utazó hatalmas gyűjteménye. E világotjárt gyűjtő Európába visszatérve több mint 20 000 tárgyból álló mongol és tibeti gyűjteményét eladta. E gyűjtemény egy része, főleg néprajzi tárgyak és buddhista festmények a budapesti Néprajzi

Múzeumba kerültek, míg a kéziratok és fanyomatok nagyrészt a stuttgarti Linden-Museum és a lipcei Museum für Völkerkunde állományába jutott. HEISSIG úgy látszik nem ismeri a gyűjtemény Magyarországra került részének történetét, és sem ő, sem MEISEZAHN, a Linden múzeum tibeti anyagát leíró kutató nem tudnak a LEDER-gyűjtemény Sziléziába került csoportjáról, amelyet ma az opavai múzeum őriz, LEDER szülővárosában.

A német gyűjtemények HEISSIG és BISCHOFF révén e század negyvenes és ötvenes éveiben tovább gazdagodtak. A katalógus elvben felöleli a Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság gyűjteményeit, így megtaláljuk benne a berlini, drezdai, lipcei, göttingai, mainzi, marburgi, müncheni, stuttgarti és tübingeni könyvtárak anyagát.

E gyűjtemények nagy számban tartalmaznak hiányos, töredékes műveket. HEISSIG szerint ennek oka, hogy az ilyen művek többsége a kolostorok ún. „befalazott kápolnáiból” kerültek elő, ahová egy kis nyíláson át a hívők bedobálják a használhatatlanná vált szent könyvtöredékeket.

HEISSIG katalógusa egy értékes tudománytörténeti bevezetés és néhány fakszimile-mutatvány után tematikus csoportokban tárgyalja a 671 kéziratot és fanyomatot, majd külön fejezetben az egyedülálló mongol térképgyűjteményt Klaus SAGASTER közreműködésével. A katalógus használhatóságát nagymértékben fokozzák a kitűnő indexek.

A nagy összehasonlító irodalmi apparátussal feldolgozott anyag felöleli a XIV. századtól a XX. századig a mongol irodalom szinte minden területét. Különösen gazdag a kalmük-oirat anyag, számos értékes vallástörténeti és irodalmi alkotás első ismertetését itt találhatjuk meg. Ugyanakkor viszonylag kis számban őrznek a német könyvtárak történeti és nyelvészeti műveket.

Reméljük, hogy e munka ösztönzően fog hatni a magyar mongolisztikára is, s nemsokára módunkban lesz beszámolni a nem kevésbé értékes magyarországi mongol gyűjtemények katalógusának megjelenéséről is.

RÓNA-TAS ANDRÁS

A kiadást felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Vidosa László

A kézirat nyomdába érkezett: 1963. I. 29. — Pédányszám: 1100 — Terjedelem: 11,5 (A/5) ív

63.56612 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Herepei János</i> : A XVI—XVIII. századbeli kolozsvári nyomdászok iskolai és szakmai végzettsége — School education of printers in Kolozsvár (Cluj) from the 16 th to 18 th centuries	169
<i>Tóth András</i> : Az Egyetemi Könyvtár a ferenci abszolutizmus korában (1790—1823) — Die Universitätsbibliothek von Pest im Zeitalter des franziskanischen Absolutismus (1790—1823)	186
<i>Jordáky Lajos</i> : Az első kolozsvári szocialista munkáslap — Le premier journal ouvrier socialiste à Kolozsvár (Cluj)	214

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Endrei Walter</i> : Számvetés és Magyar Arithmetica	227
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Egy XVI. századi földrajzi kolligátumról	237
<i>Szendrey István</i> : Adalék a XVIII. századi magyar papírkészítés történetéhez	240
<i>Barcza József</i> : Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon II.	242
<i>Kókay György</i> : Batsányi a Magyar Museum elődeiről és követőiről	249
<i>Vita Zsigmond</i> : Egy reformkori forradalmi röpirat eredete és elterjedése	252
<i>Kozocsa Sándor</i> : Petrik Géza vallomása	258
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Két könyvtártörténeti vonatkozású Móra-levél	258
<i>Markovits Györgyi</i> : Egy bátor könyv a fasizmus ellen	260

MAGYAR KÖNYVESHAZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Kísérlet az 1539. évi brassói nyomtatványok megjelenési sorrendjének megállapítására	263
<i>Herepei János</i> : Hozzászólás a Heltai-Hoffgreff-nyomda tulajdonosainak kérdéséhez	268

FIGYELŐ

<i>Haraszthy Gyula</i> : A magyar bibliográfia néhány problémája	269
<i>Dezső László</i> : A cirillbetűs címek nemzetközi átírása	271
<i>Szij Rezső</i> : Mai magyar könyvművészet	273
HIREK : Dr. Zoltán József (1904—1963) (<i>Marót Miklós</i>) — A váci sajtó története képekben (<i>Dezsényi Béla</i>) — A nemzetközi kommunista és munkásmozgalom történetének bibliográfiája — Union List of Serials — A nemzetközi hírlap-múzeum — A Decamerone egyik kéziratáról — A Shaw-féle ábécével készült első könyv	275

SZEMLE

<i>Polonia typographica saeculi sedecimi</i> (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	279
<i>Handover, P. M.</i> : Printing in London from 1476 to modern times (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	280
<i>Morison, Stanley</i> : Four centuries of fine printing (Ism. <i>B.</i>)	281
<i>Fleischhack, Curt</i> : Bibliographisches Grundwissen (Ism. <i>Szász Károlyné Gillemot Katalin</i>)	282
<i>Collison, R. L.</i> : Bibliographical services throughout the world 1950—1959 (Ism. <i>Gombocz István</i>)	283
<i>Műszaki bibliográfia 1956—1960</i> (Ism. <i>Csendes Béla</i>)	284
<i>Időszerű gazdasági kérdések irodalma</i> (Ism. <i>Tuszkau Antónia</i>)	286
<i>Plato manuscripts: a catalogue of microfilms</i> (Ism. <i>Kövendi Dénes</i>)	288
<i>A magyarországi corvinák</i> (Ism. <i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i>)	290
<i>Fairbank, A. J.</i> — <i>Hunt, R. W.</i> : Humanistic script (Ism. <i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i>)	291
<i>Johann Gottlieb Fichte. Verzeichnis des handschriftlichen Nachlasses</i> (Ism. <i>Papp Ivánné</i>)	292
<i>Autografi delle collezione Giorgio Polacco</i> (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	293
<i>Lewis, John</i> : Printed ephemera (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	293
<i>Stawa, Georg</i> : Alte Exlibris aus Tirol (Ism. <i>Arady Kálmán</i>)	295
<i>Liste der Dokumentationsstellen und Informationsstellen der DDR</i> (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	295
<i>Abbreviaturae Cyrillicae</i> (Ism. <i>Dezső László</i>)	296
<i>Carter, John</i> : ABC for book-collectors (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	296
<i>Deutsche Bücherei 1912—1962</i> (Ism. <i>Gombocz István</i>)	297
<i>Kurrens periodikus kiadványok jegyzéke</i> (Im. <i>Dezsényi Béla</i>)	298
<i>Grohman, Adolf</i> : Die arabischen Papyri (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	299
<i>Mongolische Handschriften, Blockdrucke, Landkarten</i> (Ism. <i>Róna-Tass András</i>)	299

TABLE DES MATIÈRES

<i>J. Herepei</i> : La formation scolaire et professionnelle des imprimeurs de Kolozsvár aux XVI ^e et XVIII ^e siècles (Avec résumé en anglais)	169
<i>A. Tóth</i> : La Bibliothèque Universitaire de Budapest à l'époque de l'absolutisme de l'empereur François I. (1790—1823) (Avec résumé en allemand)	186
<i>L. Jordáky</i> : Le premier journal ouvrier socialiste à Kolozsvár (Cluj) (Avec résumé en français)	214

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>W. Endrei</i> : Calcul et Arithmétique Hongroise	227
<i>Z. Fallenbüchl</i> : Un recueil factice géographique du XVI ^e siècle	237
<i>I. Szendrey</i> : Contribution à l'histoire de la fabrication du papier en Hongrie au XVIII ^e siècle	240
<i>J. Barcza</i> : La première bibliothèque de Ferenc Kazinczy à Sárospatak. II.	242
<i>Gy. Kókay</i> : János Batsányi sur les périodiques précédant la revue littéraire «Magyar Museum» et sur ceux qui lui succédèrent	249
<i>Zs. Vita</i> : L'origine et la diffusion d'un pamphlet révolutionnaire à l'ère des réformes en Hongrie	252
<i>S. Kozocsa</i> : Les souvenirs de Géza Petrik	258
<i>M. Kóhegyi</i> : Deux lettres de Ferenc Móra relatives à l'histoire des bibliothèques	258
<i>Gy. Markovits</i> : Un livre contre le fascisme	260

ANCIENS EIMPRIMS HONGROIS

<i>G. Borsa</i> : Une tentative pour établir l'ordre chronologique des imprimés de Brassó à 1539	263
<i>J. Herepei</i> : Remarques concernant les propriétaires de l'imprimerie Heltai-Hoffgreff	268

CHRONIQUE

<i>Gy. Haraszthy</i> : Quelques problèmes de la bibliographie hongroise	269
<i>L. Dezső</i> : Translittération internationale des titres en caractères cyrilliques	271
<i>R. Szij</i> : L'art du livre d'aujourd'hui en Hongrie	273
NOUVELLES	275

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Polonia typographica saeculi sedecimi (<i>G. Borsa</i>)	279
Handover, P. M.: Printing in London from 1476 to modern times (<i>M. Vértessy</i>)	280
Morison, Stanley: Four centuries of fine printing (<i>B.</i>)	281
Fleischhack, Curt: Bibliographisches Grundwissen (<i>K. Szász-Gillemot</i>)	282
Collison, R. L.: Bibliographical services throughout the world 1950—1959 (<i>I. Gombocz</i>)	283
Műszaki bibliográfia 1956—1960 (<i>B. Csendes</i>)	284
Időszzerű gazdasági kérdések irodalma (<i>A. Tuszkau</i>)	286
Plato manuscripts: a catalogue of microfilms (<i>D. Kövendi</i>)	288
A magyarországi corvinák (<i>K. Csapodi-Gárdonyi</i>)	290
Fairbank, A. J. — Hunt, R. W.: Humanistic script (<i>K. Csapodi-Gárdonyi</i>)	291
Johann Gottlieb Fichte. Verzeichnis des handschriftlichen Nachlasses (<i>M. Papp</i>) ...	292
Autografi delle collezione Giorgio Polacco (<i>S. Kozocsa</i>)	293
Lewis, John: Printed ephemera (<i>B. Dezsényi</i>)	293
Stawa, Georg: Alte Exlibris aus Tirol (<i>K. Arady</i>)	295
Liste der Dokumentationsstellen und Informationsstellen der DDR (<i>M. Takács</i>)	295
Abbreviaturae Cyrillicae (<i>L. Dezső</i>)	296
Carter, John: ABC for book-collectors (<i>M. Takács</i>)	296
Deutsche Bücherei 1912—1962 (<i>I. Gombocz</i>)	297
Kurrens periodikus kiadványok jegyzéke (<i>B. Dezsényi</i>)	298
Grohmann, Adolf. Die arabischen Papyri (<i>S. Scheiber</i>)	299
Mongolische Handschriften, Blockdrucke, Landkarten (<i>A. Róna-Tass</i>)	299

26.195

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1963

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 79. ÉVF. 4. SZÁM 301 – 388. I. BUDAPEST, 1963. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai : BERLÁSZ JENŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, M. PÁSZTOR JÓZSEF szerkesztő, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, SZIGETI KILIÁN tanár, Pannonhalma, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, VALKÓ ARISZTID, a Mezőgazdasági Múzeum munkatársa, KELECSÉNYI ÁKOS tudományos kutató, SCHER TIBOR, a történettudományok kandidátusa, egyetemi docens, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NAGY BARNÁ tudományos kutató, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, BOHUS JENŐ tudományos kutató, Poprád, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MÁTÉ KÁROLY egyetemi rk. tanár, TOMBOR TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DÉRI MIKLÓSNÉ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BARLAY LÁSZLÓ könyvtáros, KÉKI BÉLA, a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának h. igazgatója, KÓHALMI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SZALATNAI REZSŐ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, N. SEBESTYÉN IRÉN, a nyelvtudományok doktora, VIZKELETY ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400

A hirdvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.915.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

BERLÁSZ JENŐ

Dernschwam János könyvtára A hazai humanizmus történetéhez

(Első közlemény)

I.

DERNSCHWAM János nevét történetírásunk egyes szakterületein hosszabb idő óta ismerik. Legrégebben és leginkább gazdaságtörténészeink tartják számon — a hazai bányászatnak a XV—XVI. század fordulóján történt kapitalizálódásával kapcsolatban.¹ DERNSCHWAM volt ti. az emlékezetes THURZÓ-FUGGER-féle besztercebányai rézbányászati és rézkereskedelmi vállalkozásban a FUGGEReknek évtizedeken át (1525—1548) magyarországi megbízottja. Működésének emlékét e téren elsősorban saját memoárja tartotta fenn az utókor számára, egy 1563-ban készült, kortörténeti szempontból sem érdektelen emlékirat. Az ebben foglalt tények — bár a kéziratot már a XVIII. században megtalálta, sőt közzé is tette ÉNGEL János Keresztély² — csak századunk elején váltak közismertté a besztercebányai erdő- és bányabirtok történetének ZIVUSKA Jenő által publikált okmánytára révén.³

Nem sokkal később, századunk második évtizedében más tudományszakok, az etnológia és az írástörténet is felfigyeltek DERNSCHWAM névére. A magyar rovásírás kutatóinak egy másik DERNSCHWAM-kézirat került a kezükbe: egy 1553—1555-ben tett konstantinápolyi és kisázsiai utazásról készült útinapló, benne török földön gyűjtött számos feliratmásolattal. E jobbára antik inscriptio-szövegek között előbukkant egy 1515. évi konstantinápolyi rovásírásos felirat mása is, s ez egy időre nemzetközi érdeklődés tárgya lett: Franz BABINGER marburgi kutatón,⁴ a másolat felfedezőjén kívül SEBESTYÉN Gyula magyar

¹ Neve és működése a XIX. századi történetirodalomban először WENZEL Gusztáv tanulmányában: *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*. Bp. 1882. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. 10. k. IV. sz.) fordul elő (27. l.), továbbá egy másik WENZEL-közleményben: *Okmánytár a Fuggerek magyarországi nagykereskedése és rézvállalatának történetéhez*, a függelékben, Történelmi Tár. 1883. 489. l.

² ENGEL, Johann Christian von: *Geschichte des Ungarischen Reichs*. I. Theil. Halle, 1797. (Allgemeine Welthistorie 49. Theil.) Az emlékirat *Extract aus der Beschreibung des Mitternhauss, in Neusohl gelegen, durch Hansen Turnschwamb, der Herrn Fugger gewesen Factorem daselbst, samt anderm, was sich in der Kron Hungern zugetragen, geschrieben im Ein Thausend Fünfhundert drey und sechzigsten Jahr* címmel a 190—209. l.-on található. — Egy XVIII. századi kéziratos másolata megvan az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában Quart. Germ. 273. jelzet alatt.

³ *A besztercebányai m. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke*. Összeállította és bevezetéssel ellátta ZIVUSKA Jenő. Besztercebánya, 1906. ZIVUSKA DERNSCHWAM memoárját magyarra fordította (7—30. l.), s hozzá történetírói megjegyzéseket fűzött, nemegyszer tévesen.

⁴ BABINGER, Franz: *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. München—Leipzig, 1923. (Studien zur Fugger-Geschichte. Hrsg. von

etnológus⁵ és Wilhelm THOMSEN világhírű dán nyelvész is behatóan foglalkoztak vele a szakirodalomban.⁶ Magáról az útinaplóról egyébként a német tudományos élet — H. KIEPERT és H. ZIMMERER recenziója révén — már 1887, illetve 1899 óta tudott.⁷ Ismerte a külföld DERNSCHWAM tudományos tevékenységét a klasszika epigráfia területén is; Theodor MOMMSEN és munkatársai korszakos jelentőségű nagy feliratkiadványukban, a *Corpus inscriptionum Latinarum*-ban ismételten közöltek olyan anyagot, amely DERNSCHWAMnak egy harmadik kéziratából, a bécsi udvari könyvtár őrzetében fennmaradt, 1520—1530. évi magyarországi és erdélyi feliratgyűjteményéből került elő.⁸

Mindezek a tények a kutatás figyelmét fokozott mértékben irányították DERNSCHWAM Jánosra. Szükségessé vált annak tisztázása, ki is volt tulajdonképpen ez a tudománytörténeti szempontból oly érdekes ember, s milyen események kísérték életét. Emellett hátrahagyott iratainak közzétételére is sort kellett keríteni. A feladatra elsősorban ismét német történészek vállalkoztak. Alapvető volt a már említett Franz BABINGERnek 1923-ban megjelent munkája: a FUGGEREK augsburgi levéltárában őrzött eredetiből sajtó alá rendezett keleti útinapló és ennek bevezetőjében DERNSCHWAMnak mintegy másfél nyomtatott ívre terjedő életrajza. Tanulmányában BABINGER saját kutatásai mellett számba vett mindent, ami a szóban forgó időig a német és magyar szakirodalomban idevágólag napvilágot látott.⁹ Egy évtizeddel később magyar folyóirat-kiadvány, az *Ungarische Jahrbücher* közölt a FUGGER-levéltárból egy negyedik DERNSCHWAM-kéziratot az erdélyi sóbányászat 1528-i állapotáról — J. STRIEDER müncheni gazdaságtörténész közreadásában és kísérő tanulmányával.¹⁰ Ez a memoár DERNSCHWAMnak ismét a hazai bányásztörténetben játszott szerepét világította meg új oldalról. Ugyanezt a vonatkozást tárta fel részletekbe menően egy erdélyi százsz kutató, G. GÜNDISCH 1941-ben, *Lupaş emlékkönyv*-beli tanulmányában.¹¹ Végül a közelmúltban, 1958-ban G. von PÖLNITZnek hatalmas FUGGER-monográfiája, a kitűnő Anton FUGGER-életrajz számos új adalékkal bővült DERNSCHWAM-képünket szerves összefüggéseibe illesztette be.¹²

Jacob STRIEDER. 7. Heft.) — Erről az útról, a BUSBECK-VERANCICS—ZAY—féle követségjárásról ld. a magyar történetirodalomban THALLÓCZI Lajos: *Csömöri Zay Ferenc. 1505—1570*. Bp. 1885. 71—106. l. THALLÓCZI DERNSCHWAMról, aki csak magánemberként csatlakozott a követséghez, semmiféle említést nem tesz. Forrásai között sem szerepel DERNSCHWAM útinaplója.

⁵ SEBESTYÉN Gyula: *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Bp. 1915. A DERNSCHWAM-féle ún. konstantinápolyi felirattal a munka IV. fejezete foglalkozik (69—81. l.).

⁶ Uo. 70. l.

⁷ KIEPERT, Heinrich: *Hans Dernschwam's orientalische Reise 1553—1555. aus Handschriften im Auszuge mitgetheilt*. Globus. LII. (1887) 186., 202., 214., 230. ZIMMERER, Heinrich: *Eine Reise nach Asien im Jahre 1555*. Programm des K. Gymnasiums Ludwigshafen am Rhein. 1899. Ezek BABINGER adatai: I. m. XIX., XXXII. l.

⁸ *Inscriptiones Romanae e lapidibus in territorio Hungariae et Transylvaniae annis 1520—1530. collectae*. Vö. *Tabulae codicum manuscriptorum*. VII. Bd. Wien, 1875. S. 269. Nr. 13821. (Supplementum 1601. d. XIX, 20, 8°.) Szintén BABINGER adatai: I. m. XVIII. l.

⁹ BABINGER: I. m. XIV—XXXVI. l.: *Hans Dernschwam's Leben und Wirken (1494—1568)*. A FUGGER-levéltárta nézve ld. DEININGER, Heinz Friedrich: *A herceg és gróf Fugger-féle augsburgi családi és alapítványi levéltár története*. Levéltári Közl. IV (1926) 177—208. l.

¹⁰ STRIEDER, Jacob: *Ein Bericht des Fuggerschen Factors Hans Dernschwam über den Siebenbürgener Salzbergbau um 1528*. Ung. Jahrb. XIII (1933) 260—290. l.

¹¹ GÜNDISCH, Gustav: *Die siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528—1531*. Bucureşti, 1941. (Sonderabdruck aus der Festschrift „Omăgiu profesorului Ioan Lupăş“.)

¹² PÖLNITZ, Götz Freiherr von: *Anton Fugger*. Bd. I. 1453—1535. Tübingen 1958. Különösen a 72., 135—151., 182—189., 193—225., 234—236., 298. l.

Az ismertetett irodalomból mint kétségtelen tény szűrődik le a csehországi német származású DERNSCHWAM Jánosnak kiváltképpen magyar történeti jelentősége. DERNSCHWAMnak tulajdonképpen Magyarország volt a hazája: 20 éves korában (1514-ben) szakadt hozzánk, s alkalmi utazásait leszámítva, 74 éves korában történt haláláig (1568) Magyarországon élt, Magyarországon dolgozott. Itt rendezte be otthonát, itt házasodott meg, magyarokból került ki baráti körének zöme, s — habár a FUGGER-érdekeket szolgálta — hivatalos tevékenységével és humanista tudományos passzióival teljesen a magyar gazdasági és kulturális életbe ágyazódott be, a magyar társadalomnak a tagja lett.

Ebből a körülményből a magyar történettudomány számára szükségképpen adódik a DERNSCHWAM-kutatás feladata. Historiográfiánknek vállalkoznia kell DERNSCHWAM életének és életművének további feltárására, magától értetődően együttműködve a szintén érdekelt szomszédos népek, németek és szlovákok történészeivel.

Rész jut e feladathoz a magyar könyvtártörténelemnek is. Útmutatást a BABINGER-féle életrajz ad. Ebből ti. kiderül, hogy DERNSCHWAM hosszú élete folyamán beszercebányai otthonában nagyszerű nyomtatvány-könyvtárt gyűjtött, amely halála után, 1570-ben az örökösöktől adásvétel útján a bécsi udvari könyvtárba került.¹³ Közlésének hitelességét kétségbevonhatatlanul igazolja az osztrák könyvtártörténeti irodalom. Az udvari könyvtár múltját feltáró első monográfia írója, Ignaz Fr. MOSEL már 1835-ben megemlékezett a DERNSCHWAM-hagyatékáról, mint a Bibliotheca Palatina Vindobonensis egyik alapvető gyűjteményéről.¹⁴ Azóta e tény átment a német tudományos köztudatba, s századunk elején újabb megerősítést nyert Rudolf BEER által, aki a császári kéziratgyűjteményről értekezve, beszámolt a DERNSCHWAM-könyvtár egykorú eredeti inventáriumának a Hofbibliothekban történt megtalálásáról.¹⁵

Ettől fogva a DERNSCHWAM-könyvtárral kapcsolatos feladat világosan ki volt tűzve a magyar könyvtártörténeti kutatás számára, sőt a feladat megoldásához szükséges alapvető forrás is rendelkezésre állt. Annak idején azonban könyvtártudósaink úgy látszik nem figyeltek fel erre a BEER-féle cikkekre, s így a hazai szaktudomány a legújabb időkig nem szerezhette tudomást a DERNSCHWAM-gyűjteményről.¹⁷ SAMBUCUS könyvtára mellett az egyedüli magyarországi humanista bibliotékáról, amely nem szóródott szét a világban, nem semmisült meg; amelynek nyomtatott könyvanyaga nemcsak fennmaradt, hanem úgy látszik együtt is maradt mindmáig.

¹³ BABINGER: *I. m.* XX., XXI., XXVIII—XXX. 1.

¹⁴ MOSEL, Ig. Fr. von: *Geschichte der Kaiserl. Königl. Hofbibliothek zu Wien*. Wien, 1835. 26. l.

¹⁵ BOGENG, G. A. E.: *Die grossen Bibliophilen. Geschichte der Büchersammler und ihre Sammlungen*. Leipzig, 1932. I. k. 239. l. Különös, hogy a *Lexikon des gesamten Buchwesens* (Hrsg. von Karl LÖFFLER und Joachim KIRCHNER unter Mitwirkung von Wilhelm OLBACH. I—III. k. Leipzig, 1935—1937) nem szentelt figyelmet DERNSCHWAMnak. (Rövidítése a következőkben LGB.)

¹⁶ BEER, Rudolf: *Zur Geschichte der kaiserlichen Handschriftensammlung*. Wien, 1912. (Sonderabdruck aus der Weihnachtsbeilage der Wiener „Montags-Revue“.) 5—7. l.

¹⁷ Sem IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600* (Bp. 1937), sem GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig* (Magy. Könyvszle. Új folyam XXX (1923) 27—94, 176—199. l. és XXXI (1924) 13—74. l. és Uő.: *Bibliotheca Joannis Sambuci. Sámbock János könyvtára* (Bp. 1941) nem tud a DERNSCHWAM-könyvtárról. GULYÁS mint bibliográfus utóbb (*Magyar írók élete és munkái. Új sorozat, 5. kat.* Bp. 1943. 638. h.) felfigyelt ugyan DERNSCHWAMra, de könyvgyűjteményéről még ekkor sem szerzett értesülést. Egyáltalán nincs nyoma DERNSCHWAM nevének és könyvtárának a *Magyar Könyvszemle*ben sem: *A Magyar Könyvszemle írói és írásai 1876—1945. Összeállította GALAMBOS Ferenc*. 1954. Kézirat az Országos Széchényi Könyvtárban.

A DERNSCHWAM-könyvtár jegyzékének a magyar tudományhoz való eljuttatása csak napjainkban történt meg. Az eljuttatás érdeme GYULAY Zoltán műegyetemi tanáré, aki bányászattörténeti kutatásai közben bukkant rá erre a rendkívül becses emlékre. Neki köszönhető, hogy a jegyzék teljes egészében lefényképezve a kezünkbe került, s tanulmányozása alapján a DERNSCHWAM-könyvtár megismertetése e helyen lehetővé vált.¹⁸

II.

A DERNSCHWAM-gyűjtemény inventáriumát az Österreichische Nationalbibliothek ma is ugyanazon jelzet, Cod. 12652 szám alatt őrzi, mint félszázaddal ezelőtt, amikor R. BEER hírt adott róla. Részletes leírására akkoriban nem került sor: a cikk csak egy-két adattal jellemezte a kódexet. Ezek közül nekünk, akik az eredetit nem láthattuk, csak egyet kell figyelembe vennünk, azt, amely szerint az inventárium kis-ívrét nagyságú bőrkötéses könyv.¹⁹ Erősen kicsinyített fényképmásolatunkból ugyanis ez nem tűnhet ki.

A GYULAY-féle felvétel alapján az inventáriumról a következő leírást adhatjuk.

Fotokópiánk 163 darab 21×15 cm nagyságú levélben tárja fel a kódexet. Függeléként elől még 4 levélnyi felvétel csatlakozik hozzá; e levelek közül azonban csak egy tekinthető a kódex szerves részének, a többi egy kései, valószínűleg a múlt század végén íródott DERNSCHWAM-vonatkozású nyomtatott cikk mása. Meg kell jegyezni, hogy a felvételek nem egyenkint ábrázolják a kódex lapjait, hanem kettesével, vagyis a szétnyitott könyvnek mindig teljes tükrét mutatják: valamely fólió verzóját és a következő fólió rektóját egyszerre.

Az első felvétel kódexünk kötéstábláját szemlélteti. Tipikus XVI. századi vaknyomású bőrkötés-ornamentika áll előttünk. A felső és az alsó táblát ugyanaz a jellegzetes reneszánsz-keret övezi: fel nem ismerhető személyek portréiból és stilizált növényi díszekből szerkesztett, görgőkkel nyomott minta, jobb- és baloldalon álló, fenn és lenn fekvő helyzetben. E szegélyen belül elhelyezkedő mezőt függőleges, vízszintes és haránt irányú vonalak, vonalsorok osztják kisebb-nagyobb részekre. A felső tábla közepén egy átlós rombusz uralkodik, — az alsó tábla hat, egymás mellé helyezett átlós téglalapjával rácsos ablakhoz hasonlít. Felírást csak a felső táblán látunk, a legfelső mezőben. Ez a capitalisokból összeállított háromsornyi könyvkötői címirat betűhíven a következő:

INVENTARIUM LIBRORVM IOAN. DERSCHWAM MDLI

Valószínűleg a kötéstábla belső oldalán szerepel egy másik, közel egykorú kézíratos cím is. Ez a részben rajzolt capitalisokból álló, részben humanista kurzív írással rögzített feljegyzés már a császári könyvtár registruma: CATALOGVS LIBRORVM IOANNIS DERN SCHWAMMIL, *ita ut mense Julio 1575. a Mag. CO D. Helfrico Gutt et Hugone Blotio recensione facta, fuit inventus.*

¹⁸ Hálas köszönetet kell mondanom GYULAY Zoltán professzornak, nemcsak az inventáriumnak tudományos feldolgozásra való átengedéseért és az általa gyűjtött idevágó irodalmi anyagnak rendelkezésemre bocsátásáért, hanem sokoldalú támogatásáért is.

¹⁹ BEER: *I. m.* 5. l.

Ami a kódex bensőjét (terjedelmét és beosztását, írását és bibliográfiai szerkezetét) illeti, arról a következőket állapíthatjuk meg. Kötetünk eredetileg — az egykorú lapszámozás tanúsága szerint — összesen 346 paginára terjedt. Benne a szorosan vett lajstrom — néhány üresen maradt lapot is beleszámitva — az első 273 paginát töltötte ki, a 282—346. paginákra pedig a lajstrom segédletét alkotó index került. (Az indexet követő 2. paginán eredeti, de az inventáriumhoz nem tartozó feljegyzés található, egy 1437—1532-ig terjedő, Közép-Európa történetére vonatkozó kronológiai táblázat.) Kódexünk azonban sajnos ma már nem teljes. Az eleje az idők során megcsontult: az első két fólió kiszakadt és elveszett. Fényképünkön az inventárium az 5. paginával kezdődik. A kötet belsejében és végén azonban csonkulásnak nincs nyoma.

Az inventárium és indexe elejétől végéig, csaknem teljes egészében egyazon kéz írása. Más kezek nyomát csak szórványosan, rövid margináliákban s más apró-cseprő részletekben ismerhetjük fel. A főkéz írása — jellegét tekintve, félkurzív humanista könyvírás bastard vonásokkal — tisztán kiírt, biztosan olvasható, nagy írásgyakorlottságot, magas kultúrát eláruló manuscriptum. A scriptor műveltsége két tényben fejeződik ki: egyfelől az írás kifinomultságában, másfelől az alapos nyelvi tudásban, a latin, német, olasz idiomával való biztos bánásban.

Bibliográfiai tekintetben a kódex különösen érdekes tanulmányt nyújt. A mintegy harmadfélszáz lapra terjedő jegyzék gondos áttekintése nyomán legelsősorban a szerkezetben érvényesülő józan egyszerűsége, feltűnő mesterkéletlensége kell rámutatnunk. Különösen meglepő az ekkoriban már általában dívó szakcsoportosítás teljes mellőzése. A szisztémát egyedül a forma szerinti elrendezés képviseli minden egyéb tagolás nélkül. A könyvek négy osztályban sorakoznak: in folio, in quarto, in octavo és in sedecimo. Az egyes kategóriákon belül nincsen sem szerzői betűrend, sem tárgyi címszavak szerinti alfabetum, sem kronológiai egymásután, hanem csupán egyszerű, minden külső és belső szemponttól független folyószámozás. Némi komplikációt legfeljebb abban láthatunk, hogy a numerus currens rend kettős: az egyes formacsoportokon belül 1-gyel kezdődő sorszámokat — ezektől törtvonallal elválasztva — négyjegyű, desztintén folyamatosan növekvő számozás kíséri. Pl. 1/7108, 2/7109 stb. Hogy azonban ez sem valami oktan bonyolultság, az a későbbiek során majd kiderül.

Hasonlóképpen világos és messzemenően következetes a címleírás módja. E tekintetben is teljesen logikus, a modern címleírás elveivel összhangban álló szerkezetiséget figyelhetünk meg. Az alapstruktúra a következő:

Szerző — cím — impresszum — forma
vagy: Cím — szerző — impresszum — forma.

Pl. Alexandri ab Alexandro Iurisperiti Neapolitani Genialium
dierum Libri sex, Varia ac recondita eruditione referti.
Impress. Colonie Anno 1539. in folio.

Polyanthea, Opus suauissimis floribus exortum. Authore
Dominico Nano Mirabellio auctius factum.
Impress. Salingiaci Anno 1539. in folio.

A szerző tehát olykor nemesak pusztán névvel van megjelölve, hanem egyéb adatokkal (foglalkozásával, lakóhelyével) is; persze nyilván csak olyankor, ha ez a címlapról megállapítható volt.²⁰

²⁰ Az említett két példát ld. *Inventarium*. Fol. 43/a, 43/b.

Ha valamely művet magyarázatok, kommentárok kísérik, vagy ha a mű fordítás, akkor a kommentátor, illetőleg a fordító neve is bekerül a leírásba a cím után. Ugyancsak helyet kapnak a címfelvételekben más fontos körülmények is, mint amilyen a műnek indexszel való felszereltsége vagy illusztrált kivitele.

- Pl. Apuleius de Asino Aureo cum Commentarijs Philippi Beroaldi,
et cum figuris.
Impress. Venetijs Anno 1516. in folio.
Vitruuij de Architectura Libri X per Gualterum Ruom
in germanicum translati. Impressum N[o]r[im]b[er]ge Anno 1548.
Joannis Bocatij de Montium, Sylvarum, Fontium, Lacuum,
Fluuiorum, Stagnorum et Marium nominibus Liber I. Index
fabularum copiosissimus.
Impress. Basilee Anno 1532. in folio per Heruagium.

Látjuk: itt az impresszumban a nyomdász is meg van nevezve. Így történt ez az esetek többségében, mindannyiszor amikor a címlapról a tipográfus leolvasható volt.²¹

Több kötetes művek, ha egyszerre jelentek meg, inventáriumunkban közös cím alatt szerepelnek; ha részcímeseik, helyet kapnak a leírásban a részcímek is.

- Pl. Eusebii Pamphili Cesariensis Opera omnia, que hactenus inueniri potuerunt. Quorum Catalogus sequitur.
Tomus primus
De Euangelij preparatione Georgio Trapezuntio interprete
Libri XIII —
Tomus Secundus
De Euangelij demonstratione, quas Donatus Veronensis transtulit Libri X. etc.
Impss. Basilee per Henricum Petri Anno 1542. in folio.²²

Ha azonban valamely több kötetes mű folytatólagosan, különböző években került ki a sajtó alól, akkor köteteket külön-külön mint önálló műveket tekinti a katalógus.

- Pl. Commentariorum lingue latine Tomus Primus Stephano
Doletto Gallo Aurelio autore.
Impress. Lugduni Anno 1536. in folio per Grapheum.
Commentariorum lingue latine Tomus Secundus Stephano
Doletto Gallo Aurelio autore.
Impress. Lugduni Anno 1538. in folio per Seb. Grapheum.²³

Részletező címleírást kapunk gyakran a több „könyv”-ből álló nagyobb művekről, s még inkább a különböző szerzők kisebb munkáit egyesítő gyűjteményes kiadásokról.

- Pl. C. Plinij Secundi Naturalis Historie Libri XXVII.
Elenchos librorum omnium
Primo Prefatio Operis ad Titum Vespasianum Imp.
Secundo De Mundo, Elementis et Syderibus.
Tertio Primus et Secundus Europe sinus.
Quarto Tertius Europe sinus.
Quinto describitur Africa
Sexto Asiae descriptio continetur.
etc.

²¹ Példák: *Inventarium*. Fol. 57, 152, 95/b.

²² Példa: *Inventarium*. Fol. 116.

²³ Példák: *Inventarium*. Fol. 39, 40.

Annotationes Sigismundi Gelenij in Plinium.
Indices Duo copiosissimi, primus Materias, Secundus
Geographica continentes.
Impress. Basilee Anno 1535. in folio Regal. per Heruagium.²⁴

Teljes címléírást ad az inventárium a kolligátumoknak egyes darabjairól is.

Pl. Epitome compendiosaque introductio in Libros Arithmeticos
Boetij per Jacobum Fabrum Stapulensem. Cum Commentario
Judoci Clichtouei Neoportuensis. Impss. Parisijs Anno 1503.

Arithmetica Speculatiua Casparis Lax Arragonensis de Sarinyena
Duodecim Libris demonstrata. Impss. Parisijs 1515.

Eiusdem proportiones. Impress. Parisijs Anno 1515. in folio.

Nicolai Copernici Torinensis De Reuolutionibus orbium Celestium
Libri Sex. Impressum N[o]r[im]b[er]ge Anno 1543. in folio.²⁵

Ezt a feltűnően akribiás leíró lajstromot az anyagnak szerzők szerint való indikálása követi. Nélkülözhetetlen kiegészítő része ez az index az inventáriumnak, mivel csakis általa volt pótolható a jegyzékbe foglaláskor mellőzött szorosabb elrendezés. Ezzel kapta meg az érdeklődő az eligazodáshoz szükséges támpontokat. Mintegy 60 sűrűn teleírt lapon, két hasábban, a latin ábécé 20 betűjének rendjében, gondos besorolásban követik egymást a lajstromozott művek szerzői s egyéb szellemi kimunkálói: sajtó alá rendezői, magyarázóí, fordítói, — vagy szerző nélküli művek esetében a lényegét kifejező tárgyi címszavak (*Biblia*, *Formularium*, *Dictionarium* stb.). A szerző nevét minden esetben rövidített könyvcím is kíséri, hogy azonnal tudni lehessen, a szerzőnek melyik művéről van szó. Az utalás három adattal történik: lapszám (charta), sorszám (liber) és alak (forma) megjelölésével. A formátumot az index azért közli, mert — mint tudjuk — a könyvek sorszámozása az inventáriumban a négy formacsoporton belül újra kezdődik. Azt is említettük, hogy az inventáriumban kétszeres a sorszámozás: az 1-gyel kezdődő folyószámokat törtvonallal elválasztott négyjegyű (6000—7000-es) folyószámok kísérik. Megmutatkozik ez a kettősség az indexben is; az inventárium folyószámai közül a törtvonal feletti kisebb számot az indikált szerzőnév után a liber feliratú rovatban kapjuk, a törtvonal alatti négyjegyű számot pedig az indikált szerzőnév előtt. Az index szerkezete tehát így alakul:

		Charta	Liber	Forma
6837.	Alexandri Corthesij de Regis Mathie Laudibus bellicis	35	96	Q
7135.	Alexandri Huguen formulare in Germanica lingua	74	177	F

Meg kell még jegyezni, hogy az index nemcsak szerkezetében gondos, hanem utalásaiban is. Sokszoros próbatételekkel arról győződünk meg, hogy a hibás eligazítás benne a legnagyobb ritkaság.

*

²⁴ Példa: *Inventarium*. Fol. 73, 74.

²⁵ Példa: *Inventarium*. Fol. 153.

A DERNSCHWAM-inventárium formai ismertetése nem lenne teljes, ha a fenti leíráson túl kísérletet nem tennénk annak a jelentős kérdésnek megvizsgálására, kik voltak ennek a kitűnő gonddal készült lajstromnak és indexének összeállítói.

Szó volt már arról, hogy az inventárium s a hozzá csatlakozó index nyomórészt egyazon kéz írása, de szerepelnek benne két további kéztől származó részletek is. Ha ez utóbbi részleteket közelebbről megfigyeljük, kitűnik, hogy ezek mind kiegészítő jellegűek, a lajstromhoz és mutatójához utólagosan hozzáírt pótlások. Közéjük tartoznak az ismételten emlegetett négyjegyű homályos értelmű sorszámok is. A három írás jellege közötti különbséget gyakorlott szem biztosan felismeri: az első kéz, mint fentebb mondtuk, bastard vonásokat is mutató félkurzív humanista betűket vetett papírra, a második és harmadik kéz inkább humanista kurzívát írt. Kérdés: kit kereshetünk a főírás, s kiket a másik két kézírás mögött? Szerencsés véletlen folytán a kérdésre aránylag könnyen meg tudunk felelni: maga az inventárium adja kezünkbe a kulcsot mindhárom scriptor meghatározásához.

Formai leírásunk kezdetén bemutattuk az inventárium elején olvasható két címrátot. Ezek közül a másodikról, a kötéstáblán belül szereplőről megemlítettük, hogy részben ez is humanista kurzívával íródott. Közelebbi szemrevétele nyomán kiderül, hogy a cím ugyanattól a kéztől származik, amely az inventáriumban az utólagosan bejegyzett margináliák egy részét — leginkább a hiányokat jelző „Deest” megjegyzéseket — is írta. De — láttuk — ennél többet is elárul a címrát: név szerint megjelöli azokat a személyeket, akik 1575 júliusában császári megbízásból az udvari könyvtárba bekebelezett DERNSCHWAM-gyűjteményt átvették. Nyilvánvaló tehát, hogy az inventárium utólagos bejegyzőit ezekben a császári megbízottakban: Helfreich GUTT udvari tanácsosban és Hugo BLOTIUSban, a Hofbibliothek ekkortájt kinevezett könyvtárosában, a híres humanista tudósban kell keresnünk.²⁶ Ők hasonlították össze a Bécsbe került DERNSCHWAM-bibliotéka állományát a hozzátartozó s valószínűleg vele együtt átvett inventáriummal; ők pótolták a lajstromban nem szereplő, de a gyűjteményben meglevő könyvek címeit; ők kísérték a revíziót különböző széljegyzetekkel. Most már megvilágosodik az is, hogy az inventárium kettős sorszámozása is az ő munkájukból származik: ők voltak azok, akik az eredeti folyószámokat ama bizonyos négyjegyű (6000—7000-es) számokkal kombinálták azzal a céllal, hogy a császári könyvtár állományához csatolt DERNSCHWAM-gyűjtemény darabjai ezentúl a császári bibliotéka raktári numerus currens rendjében is megtalálhatók legyenek. Az új számozás azt mutatta, hogy a DERNSCHWAM-könyvtár 1575 nyarán az akkor már 6741 könyvtári egységből álló császári könyvállományhoz csatlakozott, és a 6742—7739-ig terjedő számsort foglalta el. A további írásösszehasonlítás során az is kiderül, hogy ezek az inventáriumbeli és indexbeli kiegészítő sorszámok s velük együtt a címanyag-pótlások nem a belső címrát és a *Deest*-jegyzetek írójától, vagyis nem a második kéztől erednek, hanem a harmadiktól. De éppen ez a harmadik írás az, amelynek scriptora szinte önmagától megmutatkozik, s így egyszerűen tisztázódik: melyik írás melyik császári revizortól származik. Az inventárium 263. pagináján a sedecim formacsoport végén ugyanis ugyanezzel az írással egy kétsoros vizsgálati záradékot (recognitiot) találunk, alatta H. GUTT aláírásával. A harmadik kéz írása tehát vitathatatlanul

²⁶ H. GUTTról MOSEL: *I. m.* 34—35. l.; BLOTIUSról *uo.* 33—38. l.

Helfreich GUTTÉ; a másodiknak így minden valószínűség szerint Hugo BLOTIUS-
nak kell lennie.

Hátra volna még az első, a főírás scriptorának megállapítása. Viszonylag ez is könnyen és biztosan végbemehet. Nyomravezetőnk az a köztörténeti kronológiai táblázat, amely — mint a formai leírásunk kezdetén említettük — a lajstromkönyvben, túl az indexen, az utolsó lapok egyikén foglal helyet, és 1437-től kezdve 1532-ig bezárólag a közép-európai országok életének némely kiemelkedő eseményeit rögzíti, különös tekintettel a magyar—török küzdelmekre. Ennek a táblázatnak utolsó sora így szól: „An[n]o 1494. Die 23. Martij natus ego Jo : Dernschwam in Brux.” Minthogy pedig ezt a sort ugyanaz a kéz vetette papírra, amely az inventáriumot és indexét is zömében írta, vagyis az első kéz, — kimondhatjuk, hogy a mintaszerű könyvjegyzék a könyvtár tulajdonosának és gyűjtőjének, magának DERNSCHWAM Jánosnak műve és írása, minden valószínűség szerint a kötésen szereplő 1552 körüli évekből.

III.

Az inventárium szerkezetének, bibliográfiai rendszerének, összeállítójának és kiegészítőinek megismerése — úgy véljük — még nem nyújt elegendő alapot a benne foglalt könyvanyag vizsgálatához. Ki kell szélesíteni ezt DERNSCHWAM János életének, életkörülményeinek némely, tárgyunk szempontjából kiváltképpen fontos mozzanatával. Rá kell mutatnunk a kutatás által már feltárt olyan adatokra, amelyek a DERNSCHWAM-könyvtár keletkezésének társadalmi hátterét világítják meg.

Mint elhatározóan fontos tényre legelőbb DERNSCHWAM János származására kell utalnunk. A fent elmondottakból már tudjuk, hogy DERNSCHWAM egy Cseh-Érchegységbeli német városban, Brűxben született 1494-ben.²⁷ De alapvetően fontos tudni azt is, hogy szülei minden bizonnyal módos polgárok voltak, hiszen családjának egyik tagját mint szenátort emlegetik a város annalesei.²⁸ Ez a társadalmi helyzet — csehországi német polgári környezet — a XV—XVI. század fordulóján általában kitűnő lehetőségeket nyitott az iskolázásra, a műveltségszerzésre. Ismeretes, hogy az egész szláv-német kultúrkörben Csehország volt az a terület, amelyen először alakult meg az írásbeliség és az írásos kultúra széles körű kibontakoztatására hivatott intézmény, az egyetem. 1348 óta Prágában, a német-római császári székhelyen működött Közép-Európa első univerzitása, s működésének nyomán kezdett megvilágosodni a társadalom tudatában ezen a tájon az írásba foglalt tudás (*scientia, doctrina*) értéke és jelentősége.²⁹

²⁷ BABINGER: *I. m.* XIV. 1. ZIVUSKA Jenőnek azt az állítását (*i. m.* 2. l.), hogy DERNSCHWAM a Szepességben született, feltétlenül tévesnek kell nyilvánítanunk. Az idevágó idézett forráshelyek is tévesek. A „Wagner, Carolus: *Analecta Scephusii* IV. 1. (a)” utalás nem létező irodalmi hely; az *Analecta Scephusii sacrae et profanae* csak I—II. kötete jelent meg (I. köt. H. n. 1776, II. köt. Viennae, 1774.); a *Supplementumokból* is csak I—III. pars: 1802-ben BÁRDOSY János, 1889-ben SCHMAUK Mihály és 1908-ban WEBER Samu gondozásában. De DERNSCHWAMRA vonatkozó okmány ezek egyikében sem fordul elő. Téves a PRAY György-féle *Epistolae procerum regni Hungariae* Pars I. Posonii, 1806. 356. l.-ra való utalás is; itt szerepel ugyan egy DERNSCHWAMOT felemlítő irat, de ebben születéshelyéről nem esik szó. Különben is perdöntő magának DERNSCHWAMnak saját kezű bejegyzése az inventárium végső lapján.

²⁸ BABINGER: *I. m.* XV. 1.

²⁹ PAULSEN, Friedrich: *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*. 2. Aufl. 1. Bd. 26., 129—130. l. A hazai marxista irodalomban újabb alapos tájékoztatást kapunk idevágólag KARDOS Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955. c. munkájából (39—43. l.).

A prágai kezdeményezés adott ösztönzést nem sokkal utóbb a lengyel és az osztrák államhatalomnak a másik két közép-európai főiskola, a krakkói (1364) és a bécsi (1365) egyetem életrehívására.³⁰ Nyilván előljárt Csehország Európa közepén a tudomány elvilágiasodásának nagy jelentőségű társadalmi folyamatában is: az *ars clericalis*-nak, vagyis az írás-olvasásnak s vele a könyvkultúrának a világi társadalom részéről történt elsajátításában. DERNSCHWAM születésének idejében a vezető laikus társadalmi osztályok körében már minden közép-európai országban alapvető szükséglet volt a magasabb műveltség megszerzése, mégpedig az ekkortájt kibontakozó, új, humanista világnézet és műveltség-eszmény felfogása szerint. A tudomány — a vallás és a jog mellett — a kultúrának önálló, a társadalomtól is elismert ágává emelkedett.³¹ A XV—XVI. század fordulóján — az egyetemi anyakönyvek tanúsága szerint — Magyarországról is tömegesen jártak Bécsbe és Krakkóba tanulni az országkormányzatra hivatott főúri sarjak és a városok vezetését intéző nagypolgári családok fiai.³² DERNSCHWAM János mint Csehország szülötte s mint német patrícus-ifjú számára feltétlenül kötelező volt a tanulás egészen az egyetemi fokig. Életrata valóban beszámol felsőbb tanulmányairól: két német egyetemnek, a bécsinek és a lipceinek látogatásáról.³³ Prága főiskoláján nyilván azért nem tanult, mert a huszita mozgalmak óta köztudomásúlag itt németellenes éllel, cseh nemzeti szellemben tanítottak.³⁴ DERNSCHWAM műveltségének jellegére, szellemi igényeinek szintjére a bécsi és lipcei tanulás nyilván elhatározó jelentőségű volt. A bécsi egyetem éppen ekkoriban, 1490 óta élte egyik virágkorát: ekkortájt vetette le magáról a túlhaladottá vált, kiürült, szillogizáló skolasztikus racionalizmus nyűgét, és falai között I. MIKSA császár (1459—1519) védelme alatt Johannes CUSPINIANUS (1473—1529), Conrad CELTIS (1459—1508) és Joachim VADIANUS (1484—1551) ekkoriban hirdette meg az Itáliából kisugárzó új műveltség formai és tartalmi eredményeit; a klasszikus latin-görög poézis és elokvencia művészetét. Ezenfelül ugyanekkor (1501) nyílt meg a bécsi egyetem mellett a híres *Collegium poetarum*, az új kultúra terjesztésére alakult független intézmény.³⁵ Nem kevésbé fontos szerepet játszott a XVI. század elején Lipcse egyeteme. Ide is ebben az időben tört be a humanista műveltség árama. Számos, Olaszországban tanult vándorpoéta (Hermannus BUSCHIUS, Johannes RHAGIUS Aesticampianus és ennek tanítványa, Ulrich von HUTTEN) került katedrára és követelte az arisztotelészi textusok barbár fordításainak és a skolasztikus kommentátoroknak félretételét, illetőleg az olasz-görög humanisták fordításainak tanítását. Az egyetem éveken át színtere volt a humanista poéták és a szofistáknak gúnyolt skolasztikusok ádáz szellemi küzdelmének.³⁶ DERN-

³⁰ PAULSEN: *I. m.* I. köt. 26., 129—130. l.

³¹ *Uo.* I. k. 49. l. KARDOS; *I. m.* uo.

³² SCHRAUF Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig.* Bp. 1902. (Magyarországi tanulók külföldön 4.) SCHRAUF Károly: *Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis. A krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke (1493—1558).* Az eredeti kéziratból közli és magyarázza —. Bp. 1893. (Magyarországi tanulók külföldön 3.) A krakkói egyetemről a XVI. század elején ld. még: BALÁZS János: *Sylvester János és kora.* Bp. 1958. 21—49. l. A főúri családok művelődési igényeiről igen jellemző egykorú megnyilatkozást közöl ECKHARDT Sándor: *Az ismeretlen Balassi Bálint.* Bp. 1943. 46—47. l. Ld. még: FRANKL Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.* Bp. 1873.

³³ BABINGER: *I. m.* XVI. l.

³⁴ PAULSEN: *I. m.* 129. l. KARDOS: *I. m.* 41. l.

³⁵ PAULSEN: *I. m.* 126—129. l. A bécsi egyetem XVI. század eleji viszonyairól és a bécsi humanizmus jellegéről ld. még BALÁZS János: *I. m.* 322—328. l.

³⁶ PAULSEN: *I. m.* 92—107. l.

SCHWAM tehát mindkét helyen az egyetemi forradalom légkörében, erősen humanizálódó környezetben ismerkedett meg a tudomány világával, de még a peripatetikus tanrendszer túlsúlya idején, 1507 és 1510 között. A skola konzerváló, spekulatív tudományossága és a klasszikus irodalomnak és tudománynak teremtető újjáélésére törekvő, egyszersmind a természeti valóság tapasztalására irányuló új kultúra egymás mellett élt és egyszerre hatott. A tanulmányok tengelyében még változatlanul a *septem artes liberales* állt a maga hagyományos tárgyaival, de éppen ez a tananyag volt az, amelybe legkönnyebben tudott behatolni a görög-római világnézetet propagáló „*nuova sciantia*”. DERN-SCHWAM tanulása is az artes területére esett, amely az írásfogalmazástól a bölcséletig és a természettudományokig minden közkeletű ismeretanyagot felfolett, s tulajdonképpen az általános intellektuális meggyűrás célját szolgálta.³⁷ Ő is, mint a legtöbb ifjú, egyetemi tanulásának célját ennek az általános műveltségnek megszerzésében látta; különleges életpályákra képesítő szaktudományok (jog, orvostan, teológia) megtanulására nem törekedett, bizonyos azonban, hogy — a kor szokása szerint — alapvető tájékozódást az egyetemi kultúrának ezeken a területein is szerzett. Három évi főiskolai tanulás után DERN-SCHWAM is baccalaureusi fokozattal s nyilván jeles enciklopedikus készletséggel, a tudománynak minden ága iránti tisztelettel és érdeklődéssel, s ezenfelül alapos filológiai felszereltséggel lépett ki az életbe.³⁸

Mint a mesterlegények felszabadulásuk után, úgy indultak el a diákok is az egyetemi évek múltán világot látni, látókört tágítani, tapasztalatokat szerezni, az iskolás ismereteket az élet gyakorlatával gyarapítani. Az Alpokon inneni országokból a litterátus elemek szinte kivétel nélkül Itáliába iparkodtak, a humanista gondolkodásirány és gondolkodásmód szülőhazájába, a klasszikus világ kőbe-faragott és tollal rögzített nagyszerű emlékeinek földjére.³⁹ 1510—1512 között DERN-SCHWAM is megfordult olasz földön, időzött Rómában⁴⁰ s bizonyosan más olasz városokban is, a polgári életmegújulás fészkeiben. Életének e szakaszát közelebből nem ismerjük, de alig lehet kétségünk az iránt, hogy német földön szerzett „*sapiens et eloquens pietas*”-a itt jelentékenyen elmélyült, kiteljesedett. Nyilván itt tárult fel előtte a maga csodás gazdagságában a humanista műveltség birodalma annak társadalmi alapjaival együtt: a *studia humana* és a *studia divina* differenciálódása, az új világi ideológiának elsődlegesen reneszánsz városi-polgári jellege, az antik irodalom és művészet tartalmi és formai jelentősége, a múlttal való kapcsolat szerepe a jelen megismerésében, a természetismeretre is kiterjedő szekularizált műveltség roppant gazdagsága (a *humanista polihistoria*), a kozmopolita mozgalomból kibontakozó olasz nemzeti érzés és nemzeti nyelv kultusza, végül mindennek ragyogó, konkrét megjelenése az olasz patrícius-fejedelmi udvari kultúrában. Nem kétséges, hogy Itáliában ismerte meg és sajátította el DERN-SCHWAM az epigrafika tudományát, azt a készséget, amellyel későbbi élete folyamán idegen országokban oly értékes, máig is méltányolt gyűjtőtevékenységet folytathatott. De — ami szempontunkból még nagyobb jelentőségű — most találkozott az itáliai könyvnyomtató művészettel, és ennek tár-

³⁷ HAJNAL István: *Kézművesség, írásbeliség és európai fejlődés.* (Kéziratban.) PAULSEN: I. m. 29—30. l.

³⁸ BABINGER: I. m. XVII. l.

³⁹ A magyar ifjak itáliai továbbtanulására ld. VERES Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai (1221—1864).* Kiadja —. Bp. 1941. (Olaszországi magyar emlékek 3.)

⁴⁰ BABINGER: I. m. XVII. l.

sadalmi és szellemi hatásaival. Nagyszerű bőségben láthatta, forgathatta, tanulmányozhatta Velence, Firenze, Róma, Bologna, Nápoly és Milánó officináinak tudós akribiával és kiváló műgonddal készült, s mégis széles körben, könnyed formában publikált remekeit, az új könyveket; tapasztalhatta a nyomtató műhelyeknek szinte az egyetemekével vetekező szerepét a humanizmus kibontakozásában; megismerkedhetett az új kor új műveltségisményével, a könyvkultúrával és új embertípusával, a könyvemberrel; megfigyelhette a humanista társadalmi rétegek könyvkultúrájának, a bibliofiliának kialakulását és megcsodálhatta annak gyakorlati eredményeit, a nagyszerű magánkönyvtárak (kiváltképp a firenzei Laurenziana, a velencei Marciana, a vatikáni könyvtár) létrejövetelét.⁴¹ Nemigen férhet kétség hozzá, hogy a DERNSCHWAM-könyvtár keletkezésének gyökereit ezekben a benyomásokban kell keresni. A könyvkedvelés és a könyvgyűjtés szenvedélye nyilván ebben az időszakban keríthette hatalmába a brüxi polgárfiút, sőt feltehetőleg a könyvtár megalapozása — első darabjainak vásárlása — is megkezdődött már az itáliai vándorlás során.

DERNSCHWAM életútjának következő állomása már Magyarország volt. Nem lehet tudni mi hozta őt hazánkba éppen 1514-ben, a DÓZSA-féle nagy parasztfelkelés évében.⁴² Olaszország ragyogó humanista világából a műzsátlan hírben álló magyar földre jönni bizony nagy elhatározás kellett. Középeurópai viszonylatban azonban Magyarország korántsem volt már ekkor anynyira kultúrátlan tájék, mint fél évszázaddal korábban. A XV. század közepén különben Itáliához képest nemcsak Magyarország, hanem Ausztria is barbár országnak számított; így találta ezt a nagy AENEAS SYLVIUS, Közép-Európa első humanista tanítómestere.⁴³ Azóta azonban nagyot fordult a világ. DERNSCHWAM már bécsi egyetemi tanuló korában sokat hallgatott Magyarországról az ott tanuló magyar diákoktól, hiszen ő maga is, mint a „*natio Hungarica*” egyetemi corporatiojának tagja végezte tanulmányait.⁴⁴ Hallgatott MÁTYÁS király egykori híres humanista társaságáról, a nagy magyar humanista püspökökről, VITÉZ Jánosról és JANUS PANNONIUSról, s tudomása lehetett a JAGELLÓK kisebbszerű, de ugyancsak rétorokat és poétákat vendégül látó és humanista kancelláriával dolgozó budai udvaráról. Tapasztalhatta, hogy a magyar egyetemisták körében sok a polgárfiú, s ebből a magyar városok humanista műveltségi igényeire is következtethetett. Mindezen felül tanulmányaiból azt is tudhatta, hogy Magyarország — mint Pannonia és Dacia — hajdan integráns része volt a római birodalomnak. Emberi kíváncsiság, tudományos érdeklődés, humanista kalandvágy együttthatása vezethette DERNSCHWAMot Budára, II. ULÁSZLÓ udvarába. Szerencséjét itt a király olasz bizalmasa, a velencei származású Hieronymus BALBI (†1530) mellett kereste és találta meg.⁴⁵ BALBI 1501 óta élt Magyarországon, de a *Sodalitas Danubiana* révén már a kilencvenes évek óta szoros kapcsolatban állt a magyar humanistákkal, köztük főleg az ifjabb VITÉZ

⁴¹ Minderről általában BURCKHARDT, Jacob: *Die Kultur der Renaissance in Italien*. 2. Aufl. Wien, é.n. Phaidon. 107—109. l. KARDOS: *I. m.* 16—29. l. A könyvkultúráról BOGENG: *I. m.* 221—233. l.

⁴² BABINGER: *I. m.* XVII. l.

⁴³ HUSZTI József: *Aeneas Sylvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában*. Egy. Philol. Közl. 43 (1919) 96—107., 220—238. l. BURCKHARDT: *I. m.* 100. l.

⁴⁴ BABINGER: *I. m.* XVI. l. Megjegyzem: SCHRAUF: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve* c. id. munkájában (XXXVII. l.) DERNSCHWAM neve nem fordul elő; nincsen nyoma a névmutatóban sem. Magyarország humanista felfedezéséről érdekes képet nyújt TURÓCZI-TROSTLER József: *A magyar nyelv felfedezése*. Bp. 1933. c. tanulmánykötetében (55—64. l.).

⁴⁵ BABINGER: *I. m.* XVII. l.

Jánossal. Most ULÁSZLÓ király bőkezűségéből gazdag egyházi javadalmakat élvezett, s ezeknek fejében kényes diplomáciai feladatokkal szolgálta urát.⁴⁶ Mellette tehát igen jó iskolája lehetett egy becsvágyó fiatal humanistának. DERNSCHWAM három éven át (1514—1517) állt BALBI szolgálatában, s ez alatt az idő alatt nyilván elsajátította az udvari embernek nemcsak az életformáját, hanem funkcióit is. Minden valószínűség szerint részt vett BALBI 1515. évi innsbrucki követségjárásában I. MIKSA császárnál, s jelen volt az ugyanez évben lezajlott pozsonyi lengyel-magyar királytalálkozón is.⁴⁷ A *cortesiano* készségeinek megszerzésével DERNSCHWAMnak lehetősége nyílt az egyszerű polgári életkerekten való felülemelkedésre, illetőleg olyan életfeladat vállalására, aminőre az ő társadalmi osztályához tartozóknak Magyarországon nem igen nyíltott alkalmuk.

Néhány ismeretlen évre terjedő intermezzo után 1525-ben DERNSCHWAM mint a világhírű augsburgi FUGGER kereskedő- és bankház magyarországi megbízottja (előbb mint *sindicus*, utóbb mint *factor*) kezdett szerepelni.⁴⁸ Kitűnő tehetsége és sokoldalú felkészültsége ebben a felelősségteljes állásban nyert elismerést. A bankház ekkori zseniális vezetői, Jakob FUGGER der Reiche (1459—1525),⁴⁹ illetőleg Anton FUGGER (1493—1560)⁵⁰ nyilván csak a legjobb garanciák mellett alkalmaztak valakit olyan fontos üzletágban, mint amilyen a magyarországi réziparvállalat volt. S DERNSCHWAM méltónak bizonyult erre a bizalomra. A mohácsi vész körüli válságos években s a későbbi anarchisztikus viszonyok között is derekasan helytállt a vállalat szolgálatában. Működését 1525 nyarán a legsúlyosabb körülmények között kezdte, abban a tumultusban, amely a ZÁPOLYAI-párt politikai agitációja nyomán a FUGGEREK budai ügynökségének, raktárainak feldúlását, a besztercebányai tárnáknak és műhelyeknek lefoglalását és rézbányászati jogosítványuk megszüntetését eredményezte.⁵¹ Jeles diplomáciai képességeit, bányászati és üzleti szakértelmét DERNSCHWAM éppen e nehéz helyzetből kivezető út megtalálásában mutatta meg. Az ő közreműködésével jött létre II. LAJOS király és a FUGGEREK között 1526 tavaszán az a haszonbérleti szerződés, amely 15 évre ismét a FUGGEREK kezébe adta a besztercebányai vállalatot; majd 1528 elején I. FERDINÁNDdal az a jóvátételi megállapodás, amely a két évvel korábban elszenvedett budai károk fejében az erdélyi sókamarak jóvedelmének lekötésével kárpótolta a FUGGEREKET;⁵² végül az 1541. évi pótszerződés, amely a besztercebányai haszonbérletet további 5 évi időtartamra meghosszabbította.⁵³ Ezen túl más kényes missziókat is teljesített DERNSCHWAM, különösen 1530/31-ben JÁNOS királynál, hogy vele is elismertesse a FUGGEREKNEK FERDINÁND által biztosított jogait.⁵⁴ Természetesen nem kevésbé volt jelentékeny az a gyakorlati siker sem, amelyet a besztercebányai bánya-, kohó- és hámor-

⁴⁶ HORVÁTH János: *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Bp. 1935. 232. l.

⁴⁷ BABINGER: *I. m.* XVII. l.

⁴⁸ *Uo.* XVIII. l.

⁴⁹ Életrajzát legújabbban ugyancsak Götz Freiherr von PÖLNITZ írta meg: *Jacob Fugger*. I—II. Bd. Tübingen, 1949—1951.

⁵⁰ PÖLNITZ: *Anton Fugger*. I. Bd.

⁵¹ Ezekről az eseményekről maga DERNSCHWAM is szól a 2. jegyzetben említett emlékiratában: ENGEL: *I. m.* 199—207. l.; továbbá ZIVUSKA: *I. m.* 20—25. l. Elbeszéli a történeteket WENZEL: *A Fuggerek jelentősége*. 27—29. l.

⁵² PÖLNITZ: *A. Fugger*. 72. l. BABINGER: *I. m.* XIX. l. ZIVUSKA: *I. m.* 3. l. WENZEL: *I. m.* 32—33. l.

⁵³ WENZEL: *I. h.* 45. l.

⁵⁴ PÖLNITZ: *A. Fugger*. 182—219. l.

üzemnek 1548/49-ig tartó műszaki és üzleti vezetésével, s közben 1528—1531-ig az erdélyi (tordai) sóbányák üzemszervezésével elért.⁵⁵

A FUGGERek szolgálatában eltöltött csaknem negyedszázados gyakorlati gazdasági tevékenység nem térítette el DERNSCHWAMot a humanista tudománykedvelés és gyűjtés útjától, ellenkezőleg jelentős segítséget nyújtott neki abban, hogy szellemi passzióinak a kispolgári kereteken messze túlmenően élhessen. Ha a városi jegyző szerény sorsát kellett volna vállalnia valahol, valószínűleg sohasem lett volna lehetősége gyönyörű könyvtárának összegyűjtésére és balkánikisásiai tanulmányútjának megtételére. Nem tudjuk, hogy FUGGERék milyen mértékben honorálták DERNSCHWAMnak kiválóan értékes, komoly hasznot hajtó szolgálatait, feltehető azonban, hogy nem voltak szűkmarkúak vele szemben. Erre vall, hogy DERNSCHWAM Nagyszombat mellett birtokot, talán szőlőt szerzett.⁵⁶ De nemcsak az anyagiakon múltott DERNSCHWAM színvonalas, humanista életformájának kialakulása. A FUGGER-szolgálatból adódó egyéb alkalmak is hatékonyan hozzájárultak kulturális vágyainak, bibliofil hajlamainak kibontakozásához. Ilyennek kell tekintenünk mindenekelőtt a FUGGERekkel való személyes érintkezés tényét. Augsburg, a FUGGER-ház székhelye ebben az időben Németországnak egyik legnagyobb, legragyogóbb városa volt. Mint a Velence, illetőleg Antwerpen és Lisszabon felé irányuló kontinentális kereskedelem egyik főállomása óriási forgalmával, 18 000 főt számláló, nagyrészt vagyonos lakosságával, korszakunkban a reneszánsz művészetnek és a humanista tudományosság-nak egyik fő helyévé nőtt. Itt működött a klasszika-archeológus Conrad PEUTINGER (1465—1547) tudós társasága, tárt kapuval a tudomány minden rendű művelője számára;⁵⁷ s a FUGGER-palotában — amely Németországban a MEDICI-udvar szerepét játszotta — éppen ebben az időben, az 1520-as években kezdte meg a gazdagnak nevezett FUGGER Jakab két unokaöccse, Raymund és Antal nagyszerű könyvgyűjtői és mecénási tevékenységét.⁵⁸ Nem kétséges, hogy ez a környezet, amelyben DERNSCHWAMnak olyan gyakran volt alkalmja megfordulni, a legerősebb ösztönzést gyakorolhatta rá; minden bizonnyal itt lehet gyanítani már csaknem a fényűzés határait súroló könyvszeretetének okát.⁵⁹ De még ez sem volt minden! Feladatainak ellátása Augsburgon túl is kitekintést nyújtott DERNSCHWAM számára a virágjába szökkenő északi humanizmus központjainak és képviselőinek megismerésére. A besztarcebányai réz- és ezüstszállítás ügyeiben bizonyára nem egyszer meg kellett fordulnia a Danzig, Antwerpen, Velence és Nürnberg felé irányuló főútvonalak közelebbi állomásain, s ilyenkor szinte magától kínálkozott számára a lehetőség olyan kiválóságokkal való megismerkedésre, mint Sebastian MÜNSTER, az id. Joachim CAMERARIUS, Joannes CUSPINIANUS, Caspar BRUSCHIUS, Hieronymus WOLF⁶⁰ vagy Ogier Ghislen van BUSBEEK, DERNSCHWAM kisásiai útítársa, az ancyrai felirat felfedezője volt.⁶¹ Mindezeknek a személyes hatása — feltárandó levelezésükből — egyszer majd

⁵⁵ STRIEDER: *I. h.* GÜNDISCH: *I. m.* BABINGER: *I. m.* XIX. 1.

⁵⁶ BABINGER: *I. m.* XX—XXI. 1.

⁵⁷ BOGENG: *I. m.* 233., 235. 1. Továbbá BOGENG, G. A. E.: *Geschichte der Buchdruckerkunst* II. Bd. von Hermann BARGE. Berlin, 1941. 10., 39. 1. Ebben a korszakban a 10 000 lakoson felüli városok jelentették az igazi nagyvárosokat; ilyen mindössze 10—12 volt Németországban. Id. BECHTEL, Heinrich: *Wirtschaftsstil des Spätmittelalters*. Breslau, 1930. 35—36. 1.

⁵⁸ LEHMANN, Paul: *Eine Geschichte der alten Fuggerbibliotheken*. I—II. Bd. Tübingen, 1956—1960. 10—40. 1.

⁵⁹ *Uo.*

⁶⁰ BABINGER: *I. m.* XXVII. 1.

⁶¹ *Uo.* XIV. 1. THALLÓCZI: *I. m.* 75—76., 93—94. 1.

nyilván lemérhető lesz DERNSCHWAM tudós törekvésein, kiváltképpen könyvgyűjtő tevékenységén. Ma még csak Sebastian MÜNSTERnek egyik műve elé írt nagyszerű dedikációja sejtet valamit abból a szoros kapcsolatból, amelyben a besztercebányai humanista ezekkel a szellemi előkelőségekkel állt.⁶²

Magának a DERNSCHWAM-könyvtárnak kialakulásába az életrajz gyér adatai sajnos nem igen engednek bepillantást. A kezünkben levő inventárium kötésén feltüntetett évszám arról tanúskodik, hogy a kitűnő bibliotéka zöme 1552-ben már együtt volt. Ekkorig nyilván annyira felgyülemlett a könyvanyag, hogy DERNSCHWAM — az aktív szolgálatból visszavonulva — elérkezettnek látta az időt a gyűjtemény lajtszromozásához. A gyűjtés persze tovább folyt még vagy egy évtizedig. 1562-ben az újonnan megjelent kiadványok még kimutathatók a könyvtár állományában. Különösen jelentősek voltak DERNSCHWAMnak 1553—1555. évi törökországi útján végzett vásárlásai; ennek keretében szerzett kódexei azonban, köztük Joannes ZONARAS híres kódexe, valószínűleg még a vásárló életében átkerültek az augsburgi FUGGER-könyvtárba.⁶³ 1562 után megjelent nyomtatványok után azonban már hiába kutatunk a jegyzékben. Életének utolsó szakaszában, 70. és 75. életéve között DERNSCHWAM új kiadványokkal többé nem frissítette gyűjteményét. Valószínűnek tartható, hogy a könyvtár nagyjából DERNSCHWAM faktori szolgálatának idején alakult ki, s a besztercebányai ódon piactéren levő lakásában, a ma is álló THURZÓ-FUGGER-házban volt felállítva egészen a tulajdonosnak 1567/68 fordulóján bekövetkezett haláláig. Ezután a város nem sokáig büszkélkedhetett a bibliotékával; az örökös, DERNSCHWAM Márk ugyanis már 1568-ban, de legkésőbb 1569-ben eladta a gyűjteményt a bécsi udvarnak.⁶⁴ A császári könyvtár részéről történt hivatalos számbavétel — mint tudjuk — 1575 nyarán történt meg.

Hirtelen úgy látszik tehát, mintha a DERNSCHWAM-könyvtár csak múltó epizód lett volna Besztercebánya és a hazai polgári humanizmus történetében. Ha azonban fontolóra vesszük a tényeket, be kell látnunk, hogy ez korántsem így van. Nem felejtethjük el, hogy az a negyvenegynéhány év, amely alatt a város a könyvtárt magába zárta, sorsdöntően fontos korszak volt. Ezekben az években Európában, Magyarországon is világot mozgó társadalmi-kulturális folyamatok zajlottak le. A népek előtt nagyszerű új távlatok nyíltak, mintha csak kárpótlást akartak volna nyújtani az ugyanakkor végbement feudális tobzódások és nemzetközi háborúk megpróbáltatásaiért, a magyarságnak kiváltképpen a török előnyomulás okozta mérhetetlen ember- és értékvesztéséért. A kultúra demokratizálódására gondolunk, amely hazánkban a reformáció nyomán mind a német lakosságú városokban, mind a magyar mezővárosi parasztpolgárság körében hatalmas előhaladást tett; az új embert formáló új módszerekre: a társadalmi szükségletből kinőtt új világi iskolákra, nemkülönben a könyvnyomtatásra, a technika nagy reneszánsz kori vívmányára, amelyek együttesen egy-két generáció élete során szinte a semmiből jelentékeny írni-olvasni tudó réteget teremtettek,⁶⁵ bihetetlenül kiszélesítették az élet írásossá-

⁶² MÜNSTER, Sebastianus: *Rudimenta mathematica*. Basel, 1551. Az ajánlás szövegét közli BABINGER: *I. m.* XXVIII. l. Rotterdami ERASMUS-nak P. S. ALLEN által kiadott gazdag levelezését (*Opes epistolarem* Des. ERASMI Rotterdami. Denuo recognitum et auctum per P. S. ALLEN. Tom. I—XI. Oxonii, 1906—1947) áttekintettem e szempontból, de eredménytelenül.

⁶³ BABINGER: *I. m.* XIX. l. LEHMANN: *I. m.* 35—40. l.

⁶⁴ DERNSCHWAM Márk könyvtáreladásáról BABINGER: *I. m.* XXIX—XXX. l.

⁶⁵ *A magyar irodalom története 1849-ig*. Szerk. BÓKA László, PÁNDI Pál. Bp. 1957. 54. l. A régebbi irodalomban: FRANKL: *I. m.* 5—9, 195—196. l. TAKÁTS Sándor: *Rajzok a török világból*. I. köt. Bp. 1915. 2—42. l.

gát, kibontakoztatták az írásgondolkodást, a közvetlen szokásoktól szabályozott életviszonyokat mindinkább a betű és a szám uralma alá vetették, s közkeletűvé tették a nyomtatott könyv használatát.⁶⁶ Ebben a lenyűgözően egyszerű, valósággal a török ágyúk árnyékában végbemenő folyamatban szükségképpen valamelyes szerepet kellett betöltenie a DERNSCHWAM-könyvtárnak is. Besztercebánya azok közé a felvidéki városok közé tartozott, amelyek legkorábban intellektualizálódtak. A reformáció és humanizmus szellemében működő, ekkortájt alakult gimnáziuma már az 1530–40-es években messze földön híres volt;⁶⁷ falai között olyan előkelő főúri gyermekek is tanultak, mint a RÉVAY-fiúk és — úgy lehet — BALASSI Bálint.⁶⁸ De a városi polgárfiúk ezzel nem is érték be; az ő számukra szinte kötelező volt a külföldi protestáns egyetemek látogatása. A Wittembergből s egyébünnen hazatérők itthon magas műveltség birtokában folytatták polgári foglalkozásukat s intézték a közügyeket. Ilyen szakszerűsödő miliőben egy előkelő városi magánkönyvtár a XVI. század közepén semmi esetre sem térhetett ki bizonyos közfunkciók teljesítése elől. DERNSCHWAM János aligha zárkózott el a könyvkölcsönzésért hozzáforduló besztercebányai művelt polgárok vagy a vele kapcsolatban álló főpapok és főurak — pl. keleti útítársai: VERANCSICS Antal vagy ZAY Ferenc — kérése elől. Ezt annál kevésbé tehetette, mert Olaszországban is, Németországban is híres humanisták példája arról győzhette meg, hogy az igazi könyvgyűjtő számára öröm és büszkeség a kölcsönzés. A humanista bibliofilek szigorúan tartották magukat AENEAS SYLVIVUS tanításához, amely kötelezően írta elő a könyvek minden úton-módon, kölcsönzés által való terjesztését is.⁶⁹ Így jártak el ez időben a többi magyarországi könyvgyűjtők is.⁷⁰ Megfigyelhető, hogy minden magánkönyvtár a maga környezetében közvetítője volt a tudás, az ismeretek felgyülemlett kincseinek. A DERNSCHWAM-könyvtár elveszett darabjai (42 mű) bizonyos fokig e gyakorlat mellett látشانak tanúskodni. Mindenesetre egyszer, majd ha DERNSCHWAM belföldi humanista kapcsolatait is feltárja a hazai és a szlovák történettudomány összehangolt levéltári kutatása, konkrét kézzelfoghatósággal is meg fog bizonyosodni a besztercebányai könyvtár társadalomformáló funkciója: ki fog derülni, mely körökben váltak általa az új kultúrjavak közkinccsé: a társadalmi fejlődést segítő, emelő, irányító eszközökké.

(Folytatása következik)

⁶⁶ HAJNAL: *I. m.* THIENEMANN Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. 2. kiad. Pees, 1931. 137–162. l.

⁶⁷ ROSENAUER Károly: *A besztercebányai ág.h.ev.gymnasium története*. Besztercebánya, 1876.

⁶⁸ Uo. 20. l. és FRANKL Vilmos: *Révai Ferencz nádori helytartó fiainak iskoláztatása 1538–1555*. Pest, 1873. (Értekezések a történeti tudományok köréből 2.) 8–9. l. ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint*. Bp. [1942]. (Magyar írók.) 10. l.

⁶⁹ HUSZTI: *I. h.* 234–235. l.

⁷⁰ PL. IVÁNYI Béla: *Batthyány Boldizsár könyvtára*. (A Magyar Könyveszemle 1948. évi meg nem jelent számában. Országos Széchényi Könyvtár kéziratára, Fol. Hung. 2903. 96. l.)

M. PÁSZTOR JÓZSEF

Szabad Írás

Irodalmi lap 1934-ben

A magyar ellenforradalmi rendszer idején a proletariátus és vele a többi elnyomott, kizsákmányolt osztály érdekeit szolgáló irodalmi törekvések kiteljesedni nem tudtak. Itt is, ott is megjelentek egy-egy életre kelt lap, folyóirat, kiadó égisze alatt a forradalmi gondolatokat kifejező alkotások, de az uralkodó osztályok hivatott szervei hamarosan elnémították e legális hadállásokat, — arra kényszerítve az írókat, hogy újabb és újabb lehetőségeket keressenek írásaik kinyomtatásához.

A proletárirodalom nyilvánosságának megteremtésére irányuló törekvések közé tartozott a *Szabad Írás* „irodalmi és művészeti kritikai beszámoló” létrehívása is 1934-ben.

Az európai s benne a magyar munkásmozgalom a megtorpanás és az útke-resés időszakát élte ekkor. A világgazdasági válság éveiben a munkástömegek növekvő aktivitása azt a hitet keltette, hogy napirenden vannak az újabb proletárforradalmak Európa országaiban. Különösen Németországban volt forradalomra érett a társadalmi helyzet. Ebben a légkörben hideg zuhanyként hatott a német fasizmus uralomra kerülése. A közeli proletárforradalom perspektívájáról le kellett mondani, kritikailag felül kellett vizsgálni az előző évek munkásmozgalmi tevékenységét, s ki kellett dolgozni az új helyzet követelte új stratégiát és taktikát.

A proletárirókok — akik benne éltek a mozgalom sodrában — irodalmi művekben adtak képet a történelmi eseményekről. A Kommunisták Magyarországi Pártja arra törekedett, hogy e szocialista eszmeiségű irodalmi alkotások nyilvánosságot kapjanak, s segítsék a pártot nevelő és szervező munkájában, hogy segítségükkel „harcba vigye a dolgozókat az egyre súlyosbodó kizsákmányolás, a nehéz munkakörülmények ellen”. Ezért a „kommunisták sokszor napi 10—12 órai kenyérkereső munka után, késő este végezték bátor szervező és felvilágosító munkájukat, . . . készítették és terjesztették a párt féllegális és illegális sajtóját”. (MÁRÉ György: *Szikrától lobban a láng*. Bp. 1956. 57. l.)

Legális folyóiratokat is hívott életre a párt, amelyek az ellenforradalmi rendszer cenzúrájával dacolva terjesztették a forradalmi eszméket. A tőkés világgazdasági válság éveiben a 100% és a *Társadalmi Szemle* szolgálta ezt a célt. Az előzőt 1930-ban, az utóbbit 1933-ban némította el az ügyészség. Ettől kezdve 1935-ig — a *Gondolat*, illetve a *Világirodalmi Szemle* megjelenéséig — nem volt közvetlen pártirányítás alatt működő — viszonylag hosszabb életet megélt — kulturális, világnézeti lapja a magyar kommunista mozgalomnak. Történtek kezdeményezések új lapok létrehozására, de ezek egy-két szám megjelenése után — a terror vagy más okok következtében — megszűntek.

A pártutasításra létrehívott folyóiratok mellett jelentek meg kommunisták szerkesztésében olyan irodalmi lapok is, amelyek egyéni kezdeményezésből születtek. Létrehívójuk, illetve létrehívóik kommunista és szimpatizáns írók műveit, cikkeit közölték. E lapokat a párt itthoni irodalmár, irodalompolitikus és irodalomszervező tagjai támogatták; anyagot bocsátottak rendelkezésükre, elősegítették terjesztésüket. E típusú lapok közé tartozott — többek között — JÓZSEF Attila *Valósága*, valamint az itt bemutatásra kerülő *Szabad Írás* is.

A *Szabad Írás* létrehívója MÜLLER Lajos nyomdász volt. Nevét RADNÓTI Miklós örököltette meg a *Férfinapló* című versciklusában: „Elöttem Müller, a nyomdász állt a mérleg előtt, megmérgetett s hat hónapot kapott.” (1931. december 8.)

De együtt állt bíróság előtt JÓZSEF Attilával is, annak *Dönts d a tőkét, ne siránkozz* című kötete perében, mint annak kiadója. (Erről s JÓZSEF Attilával fennálló kapcsolatáról az 1957-ben kiadott *József Attila emlékkönyve*ben számol be MÜLLER Lajos.) A *Szabad Írás* második számán felelős kiadóként ÉPRESI KOVÁCS Kálmán neve szerepelt. E. KOVÁCS Kálmán ekkor 22 éves — Orosházáról Pestre jött, középiskolát végzett — egyetemi hallgató volt, s tagja volt az illegális pártnak. Felelős kiadóként történő szerepeltetése csak névleges volt. A lap összeállítása, a cikkeik, művek kiválasztása teljesen MÜLLER Lajos eszmei elképzelése, ízlése szerint történt.

A lapot a Pannónia nyomdában állították elő. E nyomda tulajdonosa NEUFELD (később: NÁDOR) Zoltán volt, kinek nevét SÁNDOR Pál — a *Magyar Könyvszemle* 1962. évi 2—3. számában írt cikkében — a baloldali gondolkozású és ebben a szellemben cselekvő nyomdatulajdonosok között sorolja fel.

A *Szabad Írás* nem időszaki lapként indult, évente tízszeri megjelenést ígérve az olvasóknak. Az első szám 1934 februárjában, a második májusában jelent meg, s utána — MÜLLER Lajos emlékezete szerint — még egy kettős számot is kiadott, melynek azonban eddig nyomára jutni nem sikerült. A *Szabad Írás* elleni rendőri hajsza — MÜLLER Lajos elmondása alapján — csak közvetve járult hozzá megszűnéséhez. Első és legfőbb ok: a pénztelenség volt. MÜLLER Lajost 1930-ban baloldali magatartása miatt kizárták a nyomdász szakszervezetből, így még a néhány pengőt jelentő munkanélküli segélyhez sem jutott hozzá. Minthogy pedig a folyóirat elindulása nem kifejezetten pártutasításra történt, anyagi támogatása elmaradt, a lap fenntartásához szükséges tőkével nem rendelkezett. A lapban megjelent írásokért ilyenformán fizetni nem tudott; az írók „honoráriuma” az olvasókhoz való eljutás ténye volt, s ez a legtöbbjüket kielégítette; még abban az esetben is, ha nem saját nevükön jelentek meg, mert számukra legfontosabb volt hatni az emberekre, a társadalomra. A lap előállítási költségeit is úgy fedezte MÜLLER Lajos, hogy az oldalakat ő maga szedte ki, s végezte el a többi nyomdai munkát is. A nyomdahasználat díját pedig szintén ledolgozta a nyomdatulajdonosnak.

A folyóirat ismert két számában a munkásmozgalommal akkor kapcsolatot tartó vagy a mozgalomban aktívan résztvevő hazai és külföldi írók művei jelentek meg. Közülük többen álnéven írtak. Ennek kettős oka volt: vagy önmagukat, vagy a lapot védték vele az írók. Azok, akik baloldali vagy éppen kommunista magatartásuk miatt ismertek voltak a rendőrség, illetve az ügyészség előtt, az induló lapot nem akarták kompromittálni a hivatalos szervek előtt. Mások, akik még nem voltak „feketék”, nem akarták felhívni magukra a figyelmet azzal, hogy egy baloldali lapban jelennek meg, amelyre bármely csekély ok miatt lecsaphat az ügyészség, illetve a rendőrség.

A lap mindkét számában FÜLÖP Ernő álnéven írt FEJTŐ (FISCHL) Ferenc, aki akkor egyetemi hallgató volt, és korábban kapcsolatban állott az illegális mozgalommal. Az első számban *Thomas Mann meg a többi...* címmel terjedelmes cikkben foglalkozott Thomas MANN, Stefan ZWEIG, Alfred DÖBLIN és René SCHICKELE — abban az időben már emigrációban élő német polgári írók — akkori következetlen antifasiszta magatartásával.

A második számban TRAVEN *Halálhajójáról* írt a kritika rovatban; a regény — szerinte — érdekes adat az ember és a kapitalizmus „természetrajzához”. Az íróт ugyanakkor elmarasztalja, mondván, hogy csak vagabund öntudattal rendelkezik. Pozitívabban értékeli L. F. CÉLINE *Utazás az éjszaka mélyére* című regényét a polgári világban jelentkező „nyugtalanító jelenségek” megmutatása miatt. E műről az első számban írt recenziót.

FORBÁTH Károly, illetve Kálmán néven ZALA (FISCHER) Imre — a 100% szavalókórus egyik oktatója — folytatott kritikai tevékenységet a lapban. MARX *A zsidókérdésről* című műve magyar kiadását (Bp. 1934, Phönix) méltatta, és jelentősnek tartotta, mert „hiányzott az antiszemitizmus problémáját szocialista szempontból megvilágító írás”. ROESSMANN *Fischbein élni akar* című regényét ismertetve, az író szocialista eszmeiségét emelte ki.

BIRÓ Pál néven — amint a lap sajtóperében kiderült — K. HAVAS Géza *Irányított irodalmi tervgazdálkodás* című cikkében a fasizálódás útján előrelépő magyar szellemi életéről rántja le a leplet az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsról alkotott törvény kritikája kapcsán. Valószínűleg ő írt H. G. jelzettel — DOS PASSOS *42-ik szélességi fok* című regényéről — kissé túlértékelő ismertetést.

PÁKOZDY Ferenc — a máshol is használt írói álneven — VAJKAY Lajos néven jelentette meg *Emléksorok* című versét a lapban, melyben a hősi halált halt bécsi munkásoknak állít emléket.

A *Szabad Írásban* legtöbb írása GEREPLYÉS Lászlónak és DARVAS Józsefnek jelent meg. GEREPLYÉS saját nevéen jelentetett meg két epigrammát a fasizmusról, valamint egy cikket a Kosmos kiadóról. Ez utóbbiban — a progresszív célkitűzésekkel és tevékenységgel induló kiadót bírálva — rámutat a vállalat kiadáspolitikájának következetlenségeire.

GEREPLYÉS a G. L., G-s, -s-ó, -s-, s, -s szignóval ellátott recenziók szerzője, valamint HORVÁTH Lajos álnéven a *Kétség* című vers írója is. RADNÓTI Miklós *Ének a négerről...* című kötetének ismertetése kapcsán a proletariátus felé közeledő költőt köszönti RADNÓTIban, mert e kötetből „kiviláglik az elnyomottakkal, a kisarcolt néger proletárokkal való mély együttérzése”. Az első verseskönyvükkel jelentkező proletárköltők, LUKÁCS Imre és SZEGŐ István méltatásra találnak a lapban mint „a proletár felszabadulási harc tudatos embeerei”, akiknek verseire „erős színfoltokat rakott a nyomor, küzködés”.

DARVAS József a *Tiszántúl* című kötetéhez írt *Előszó és pótlás*ban mondja el, hogy első novellája a *Szabad Írásban* jelent meg. Ez a *Szakadék* címet viselte, s benne a szegényparaszttság nyomorát s az uralkodó rend erőszakapparátusának vandalizmusát mutatja be. Emiatt letartóztatják, és vádat emelnek ellene izgatás címén. Ugyancsak vád alá kerül a NAGY Lajos *Kiskunhalomjáról* írt bírálat is, melyről a fenti helyen írja DARVAS, hogy „vad, elutasító, pökhendien sértő” bírálat volt. Ismertetés jelent meg DARVAS tollából ROMANOV *Három pár selyemharisnya* című regényéről is, melyben — többek között — okát adja a szovjet regények „kasszasiker”-ének: „él a vágy tudni róluk”.

Az eddig említetteken kívül kritikát írt még a folyóiratba BÉKÉS István — ma vidéken tanító — tanár. PERNEKI Mihály *2000 Volt* című verseskötetéről

írt — más kritikuskokkal polemizáló, érdekes eszmefuttatású — bírálatot. A vita középpontjában a tartalom és a forma viszonya állott.

DARVASÉN kívül egy prózai mű jelent meg hazai, illetőleg erdélyi író tollából a lapban. M. HEGYI Ilona *Mari* című novellája sem eszmeiségében, sem művészi kivitelezésében nem érte el a *Szabadék* színvonalát.

GEREBLYÉS Lászlón és PÁKOZDY Ferencen kívül a ma is ismert költők közül HOLLÓS-KORVIN Lajos *Nehéz napok karóin...* című költeménye található a *Szabad Írásban*. E politikai versben az új, nehezebb helyzetben megriadókról, a dezertőrökről szól, s biztatást küld a meg nem alkuvóknak, a forradalmi harc vállalóinak.

A munkásasszony egyszerű, tiszta hangján vall a proletársorsról SZŐNYI Magda a *Vers* és a *Proletárgyerek* című verseiben, melyeket RADNÓTI Miklós juttatott el a folyóirathoz, aki ösztönzője volt a verseiben eredeti és sajátos szint képviselő proletár költőasszonynak, s ő volt az is, aki sajtó alá rendezte, válogatta a költőnő első verseskötetét, az 1933-ban megjelent *Szobakonyhák* című kötetet. S. SZŐNYI (ma: SZŐGYI) Lajos — SZŐNYI Magda férje — készítette a *Szabad Írás* első számának címlapjára a linóleummetszetet.

Érdekes színelő a *Szabad Írásban* megjelent versek között MÁRIA Béla *Nem felejték!*... című költeménye. A költő — betegsége miatt — 1928-tól Olaszországban élt, s csak levelek, itthonról kapott kiadványok útján tájékozódott a hazai eseményekről. A *Szabad Írás* első számát is egy barátja küldte meg neki, s a lapnak küldött verse e távolság ellenére is szervesen illeszkedik abba a téma- és eszmekörbe, amely az itthon született versekben uralkodik.

A munkásmozgalmi rendezvények, szavalókórusok kedvelt költője volt a harmincas években PERNEKI Mihály, kinek *Rizs* című versét közölte a *Szabad Írás*.

Ugyancsak a névtelenségbe merült SZABADOS András és KELÉNYI László neve is, kiknek egy-egy versét közölte a lap.

A folyóirat kultúrszemle rovatában jelent meg MANDL (MÁNDI) Teréz *Színház és filmpiac* című cikke, amelyben a kapitalista színház és film válságvégi csődjét mutatja be. Névtelenül jelent meg LUKÁCS György — a Prágában megjelenő *Neue Deutsche Blätter*ből átvett és lefordított — cikke a Szovjetunió kultúrájáról, mely miatt szintén vádat emeltek a lap ellen.

A külföldi szerzőktől átvett művek között kor- és tudománytörténeti érdekességű EINSTEIN és FREUD *levélváltása a háborúról*, mely humanitásuk és idealista társadalomszemléletük sajátos ötvözete.

Ilja ERENBURG írása André MALRAUX-ról szól, az *Emberi sorsok* című regényének elemzése kapcsán; megállapítja róla, hogy a könyvben önmagával vitatkozik, mert válaszáút előtt áll.

A külföldi prózaírók közül Anna SEGHERS *Bádoglemezház* című novelláját közli a lap NÉMETH Andor fordításában. A mű a dél-amerikai, illetve mexikói emigrációban élő író nő élményvilágát tükrözi; az ottani politikai elítéltek emberi és morális problémáit taglalja. M. ZOSCSENKO *A Forradalom áldozata* című szatírája — amelyet PÁSZTOR Mária néven PFEIFER Margit, MÜLLER Lajos élettársa fordított — a szovjet rendszerben helyezkedő kispolgárt karikírozza.

A külföldi költészetet a *Szabad Írásban* Erich KÄSTNER polgári-antifasiszta *Törzshajtás egy!* című verse — HOLLÓS-KORVIN Lajos fordításában, valamint Johannes R. BECHER proletárforradalmi, *Az ember aki a sorba megy* című verse képviseli — MÉLIUSZ N. József fordításában.

A *Szabad Írás* hovatartozását — az írók és a téma megválasztása mellett — szemlélteti az is, hogy mely műveket, illetve milyen kiadókat propagált a lapban. Három kiadó könyveit sorolta fel a folyóirat hátlapján: a Phönix, GYARMATI Ferenc és FAUST Imre kiadásában megjelent műveket. Mind FAUST Imre, mind GYARMATI Ferenc, valamint ORAVECZ István — a Phönix kiadó gazdája — a magyar kommunisták legális kiadói voltak, amint azt SÁNDOR Pál — idézett cikkében — írja. Az ajánlott írók és művek a 30-as évek munkásmozgalmi könyvkiadásáról, kiadáspolitikájáról adnak képet. Ezek voltak: DARVAS József első megjelent regénye, a *Fekete kenyér*; EHRENBURG Lasik Roitschwantz-a és a *Polgárháború Ausztriában* című beszámolója a bécsi munkásfelkelésről; Egon Ervin KISCH riportjai *Amerika—Kína—Oroszország* címen; EÖRSI Béla — a marxizmus klasszikusainak idézeteivel tendenciózusan teletűzdelt — tanulmánya *A magyar kapitalizmus fejlődése* címen; Gulliver felfedezi a *Harmadik Birodalmat* címen DEMJÉN József adott ki egy gyűjteményt a német fasizmust leleplező novellákból. E gyűjtemény érdekessége, hogy idegen írók neve alatt itthoni magyar írók írtak, például GEREPLYÉS László Alfred KERR néven írta elbeszélését. HAMVAS H. Sándor *Szövetség utca 17/b* címmel írt szociográfiát tanulmányt egy bérházzal; M. HEGYI Ilona *Szövelánya* szintén a proletáréletéről szólt; GARAI János — a munkásmozgalmában népszerű költő — *Igy élnek az urak* címen adta ki gyűjteményes kötetét; F. J. JAROSLAV néven FEDOR János emigráns kommunista könyve jelent meg *Értelmiség és marxizmus* címmel; KODOLÁNYI Jánosnak — aki akkor szoros kapcsolatban volt a munkásmozgalommal — *Küszöb* című művét jelentették meg; LAJTOR Lászlótól *Az igazi Ady* címen jelent meg tanulmány; MARX A *zsidókérdés* című írását mint a kor aktuális problémájára választ adó művet ajánlották; MÓD Aladártól a *Materialista lételmélet* jelent meg JESZENSZKI (MOLNÁR) Erik előszavával; NAGY Pál néven egy szlovákiai író művét adta ki FAUST Imre *A dialektikus materializmus* címen, melynek sajtó alá rendezésébe SÁNDOR Pált és DARVAS Józsefet is bevonta a kiadó. NAGY Lajostól a *Három magyar várost* ajánlotta a lap, a proletár költők közül pedig LUKÁCS Imre, KÓSA Lajos, PERNEKI Mihály és ZELK Zoltán kötetét.

Az ajánlott magyar írók voltak még: RADNÓTI Miklós *Ének a négerrel*, aki a városba ment, REMENYIK Zsigmond *Mese habbal*, SÁNDOR Pál *Raszkolnyikov Szibériában*, STOLTE István Miklós *Az ezeréves per* című kötetekkel. Végül PLEHANOV *A marxizmus tudományos alapproblémái* és ROESSMANN *Fischbein élni akar* című művei szerepeltek a folyóiratban felsorolt kiadványok között.

MÜLLER Lajosnak — a többi baloldali kiadóval azonos — törekvését a haladó írók tömörítésére bizonyítja az, hogy a lap mindkét számában közölték egy kiadványsorozat megindításának tervét. *Mai költők* összefoglaló címmel „korunkat dokumentáló” könyvsorozatban az alábbi költők műveit ígérte az olvasóknak: BÁLINT György, GEREPLYÉS László, ILLYÉS Gyula, HOLLÓSKORVIN Lajos, MÁRIA Béla, MÉLIUSZ N. József, NÉMETH Andor, PERNEKI Mihály, SALAMON Ernő, TIHANYI Ernő, VAJKAI Lajos.

MÜLLER Lajos, illetve a *Szabad Írás* nem valósíthatta meg terveit, de a maga korában jelző tűz volt, ma pedig kordokumentum számunkra.

*

A *Szabad Írás* szocialista, a munkásosztály érdekeit szolgáló irodalmi folyóirat volt az említett időben. Nemcsak azért, mert létrehívója, MÜLLER Lajos az illegális kommunista párt tagja volt, munkatársait, a lap íróit is azok

közül választotta ki, akikről tudta vagy sejtette, hogy a párt tagjai vagy legalábbis baloldali gondolkozású, a munkásmozgalommal kapcsolatot tartó írók. A felelős kiadónak felkért E. KOVÁCS Kálmánról tudta, hogy előző évben bíró-ság elé állították kommunista szervezkedés gyanúja miatt. GEREBLYÉS László — akinek legtöbb írása jelent meg a két számban — ismert volt az irodalmi életben mint a *Forrás*, a betiltott folyóirat szerkesztője, melynek MÜLLER Lajos is munkatársa volt. DARVAS József — ki szintén több írásával szerepelt a lapban — a *Nyugat* hasábjain ez időben fiatalos tüzzel tett tanúságot eszmei elkötelezettsége mellett: „Megismerkedtem a tudományos szocializmussal és eljutottam a világnézeti fejlődés végső fokáig. Megtanultam a történelmi materializmus örökérvényű módszerével áttekintést nyerni az egész világ-anarchia fölött. . . a proletártömegekkel való szolidáris sorsvállalás hirdetése a program. A problémátlan nyavajgásokon vagy formavirtuozításokon túl harcos és becsületes irodalmat akarunk adni.”

Ezt a programot — a harcos és becsületes, a proletárcélokért küzdő irodalom művelését — mondhatjuk a *Szabad Írás* sajátjának is, mert erről tanúskodik a két szám tartalma. Megjelenésének ideje egybeesik azzal a szocialista-irodalmi korszakváltással, melyet SZABOLCSI Miklós a következőképpen jellemzett a *Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből* c. gyűjteményes kötet *Bevezetése*-sében: „... a szocialista irodalom új korszakának kezdetét, pontosabban: a tisztultabb elvek végleges győzelmét 1934 körülre kell tennünk.” (Bp. 1962. 10. 1.)

A lap tükrözte a magyar társadalom, konkrétabban a magyar munkásmozgalom új helyzetét abban a történelmi állapotban, amikor a tőkés világ — a fasizmus európai megerősítésével — politikailag úrrá lett a világgazdasági válság kiváltotta forradalmi hullámon. A munkásmozgalom számára kezdettől harci feladat volt a fasizmus elleni harc, hiszen annak rohamcsapatai a munkásszervezetek ellen indították támadásaikat. Addig azonban, amíg Európa szívében nem vált uralkodó hatalommá, úgy látszott, hogy elegendő a munkáoszta, illetve a munkáspártok akcióegységét megteremteni az ellene vívandó eredményes harchoz. Ezzel függött össze az a szemlélet, mely a fasizmus elleni küzdelmet az egész tőkés rend elleni támadás részfeladatának látta, nem véve tudomást arról, hogy a fasizmus a burzsoázia legfelsőbb rétegének diktatúrája, és gazdasági, valamint politikai elnyomó tevékenysége a kis- és középburzsoáziára is kiterjed, ami a fasizmus elleni szélesebb osztályszövetség létrehozásának lehetőségét teremti meg, a polgári demokrácia védelmének jelszavával. Magyarországon ez az objektív feltétel — az ellenforradalmi rendszeres fasiszta jellegéből eredően — már az 1920-as évek második felétől adva volt, de a magyar kommunisták ezt nem ismerték fel, illetve az ilyen irányú elvi következtetéseket — az uralkodó szektás szemlélet miatt — jobboldalinak, opportunistának bélyegezték.

Ez az elvi állásfoglalás az irodalmi alkotásokban is tükröződött. A magukat szocialistának valló írók, irodalmi lapok az osztályharc katonáinak tekintették magukat; s műveikben leleplezték a tőkés kizsákmányolást, megmutatták a munkáoszta nyomorát, forradalmi szellemét, s a tőkés rend megdöntésére mozgósítottak. „Ez a vulgarizált egyszerűsödés bizonyos egyhangúságot és feszültségmentességet hozott létre, ezért ez a művészet főleg csak egyetértő közönségre hatott” — állapítja meg ezen irodalmi irányzat értékelése kapcsán ERKI Edit. (*A 100%-os Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből*. Bp. 1962. 256. 1.)

A *Szabad Írásban* is megtalálható ez a szemlélet, mely megjelenésekor a magyar és nemzetközi kommunista mozgalomban még uralkodó volt. Tükröződik ez a lapban megjelent irodalmi művek, valamint kritikai elemzés alá vett művek témakörének — szektásan szűkre szabott — terjedelmében, egyes művek eszmei koncepciójában és magában a kritikai szemléletben. A kritikai rovatban például a polgári irodalomnak csak azon műveit ismertették, amelyek a „felbomló, szétmálló” polgári világot mutatták meg. A magyar társadalom problémáival foglalkozó szépprózai és költői alkotások pedig a bonyolult problémákkal teli Magyarországból főleg a munkásosztály, illetve az agrárproletariátus és az uralkodó osztályok ellentétét, valamint a munkások és nincstelen parasztok nyomorát mutatják. Ennyiben kapcsolódik eszme- és témavilágát tekintve elődeihez, a 100%-hoz és *Forráshoz*. Ugyanakkor azonban túl is lép rajtuk. Kifejezésre jut benne az a felismerés — ami jelentős dokumentummá is teszi —, hogy a munkásmozgalom eddigi elméletét és gyakorlatát felül kell vizsgálni; s mindjárt meg is teszi az első lépéseket az új, ismeretlen úton. Szakít az évtizedes gyakorlattal; problémáinak középpontjába nem a proletárdiktatúra, a munkáshatalom közvetlen megteremtésének propagandája áll; nem tagadja ezt meg, de tartalma, szelleme azt érzékelteti, hogy más kérdések kerültek közvetlenül előtérbe.

A *Szabad Írás* ismert két száma az antifasiszta harc eszméjének jegyében fogant. Publicisztikai írásai, versei és kritikai írásai helyesen mutatták meg a fasizmus osztályjellegét. Leleplezte a lap a német és olasz fasizmus munkásellenességét és antidemokratikus voltát az olasz, illetve német fasiszta lapokból vett idézetekkel, melyekben az olasz fasiszták azt bizonygatták — a német fasizmusról szóló adatokkal —, hogy ők a demokratikusabbak, s ugyanezt tették a német fasiszták is fordított előjellel.

A *Szabad Írás* volt az egyetlen magyar irodalmi lap, amely tiltakozott a GÖMBÖS-kormány — kultúrát érintő — fasiszta törvénye ellen, leleplezve a cikkben a magyar kultúrfasizmust. Itt találunk utalást a *Szabad Írás* azon felismerésére is, hogy a fasizmus elleni harc osztályalapját szélesíteni lehet; kifejti ugyanis a cikk írója, hogy a fasizmus elleni harc „éppúgy érdeke a munkásnak, mint a szellem emberének”. Ennek tárgyi alapját egy másik írásban fogalmazza meg, mondván, hogy a fasizmus „a kapitalizmus által létrehozott kultúrértékeket is megsemmisítéssel fenyegeti”. A fasizmus elleni osztályszövetség kiszélesítésére tett lépésnek kell tekinteni azt a mérsékelt hangú bírálatot is, amellyel Thomas MANN és társai magatartását tárgyalja a lap. Hasonlóan az új, születő szemlélet kifejezője EINSTEIN és FREUD levélváltásának közlése. A kommunista mozgalomban ekkor még a „hivatalos” álláspont egységes reakciós tömbként kezelte a polgárság minden rétegét, sőt még a szociáldemokráciát is szociálfasiszta jelzővel illette. Ilyen szituációban a *Szabad Írás* magatartása újként hatott; s azt fejezte ki, hogy a polgári értelmiséget — és vele a mögötte álló társadalmi rétegeket — mint lehetséges szövetségest tartotta számon a számára legfontosabb társadalmi problémák megoldásában: a fasizmus és a háború elleni harcban.

*

A *Szabad Írás* irodalomtörténeti helyének meghatározását a következőkben lehet összefoglalni. A magyar ellenforradalmi korszak szocialista irodalmi törekvéseinek legális fóruma volt. A magyar, de a nemzetközi politikai-társadalmi élet egy jelentős fordulójának eseményeit tükrözte publicisztikai és

irodalmi alkotásaiban a munkásosztály helyzetének és tudati politikai átalakulásának bemutatásával, valamint ezen osztály érdekeit kifejező marxista világnézetten keresztül meglátott világkép-adásával.

A magyar szocialista irodalom, illetve marxista szellemű irodalmi folyóiratok történetében a 100%-os és *Forrás*, valamint a *Gondolat* és *Világirodalmi Szemle* korszaka közti időszak irodalmi kifejezője. Túllép a 100%-os és a *Forrás* eszmei látkörén annyiban, hogy a közvetlen proletár-forradalmi agitáció helyébe a fasizmus elleni harc jelszavát helyezi, s ezt szolgálja tartalmával; ugyanakkor előrelép a *Gondolat* és a *Világirodalmi Szemle* népfrontpolitikai tevékenysége felé azzal, hogy a polgárság egyes rétegeit a munkásosztály harcában mint lehetséges szövetségest veszi számba.

Jelentős mérvű fejlődést tesznek a *Szabad Írásban* közölt irodalmi alkotások, versek és novellák — az izmusos és proletkultos tartalmi és formai megoldásoktól — a realizmus felé.

Ezek az eszmei és művészi értékei tették „veszélyessé” az uralkodó osztály számára a folyóiratot, minek következtében a második számot az ügyészség lefoglalta, elkoboztatta, és vádat emelt a lap szerkesztője és kiadója, valamint egyik írója, DARVAS József ellen.

MÜLLER Lajos szerkesztő ellen „az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló vétség” címén emeltek vádat, mivel az általa közölt, a Szovjetunióról szóló cikk „a szovjet állapotok kimagasló fejlődésének s bevált módszerének a propagálása, amely a polgári társadalom átalakítását erőszakos módon célozza”.

E. KOVÁCS Kálmán felelős kiadót az Irodalmi és Művészeti Tanács felállításáról szóló törvényt bíráló cikkért, mint „a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség” elkövetőjét vonták felelősségre, mert ez a közlemény „azt tartalmazza, hogy a törvény korlátozza, sőt egyenesen kizárja az írói szabadságot”.

DARVAS Józsefet novellája és kritikai írása miatt „sajtó útján elkövetett izgatás büntette”, valamint „a m. kir. csendőrség ellen gyűlöletre izgatás vétsége” címén állították bíróság elé, mert ezen írásaiban „a munkásosztály szemben van állítva a többi, nevezetesen a munkaadó, a polgári osztállyal, s helyzete úgy van feltüntetve, s oly kedvezőtlen színben van leírva, mely alkalmas bennük a többi társadalmi osztályok ellen a gyűlölet felkeltésére. Azonkívül a »Szakadéka« című közlemény a m. kir. csendőrségnek eljárását oly meg nem engedett módon és keretben tünteti fel, mely alkalmas vele szemben a gyűlölet kiváltására.”

A „vádlottak” vállalták tettüket és a felelősséget, mert hittek osztályuk ügyének igazában, s tudták azt is, hogy az ő valóságfeltáró írásaikra is szükség van a forradalmi cél megvalósításához.

JÓZSEF M. PÁSZTOR: SZABAD ÍRÁS. EINE LITERARISCHE ZEITSCHRIFT AUS DEM JAHRE 1934

Die gegen das ungarische gegenrevolutionäre System kämpfenden Kommunisten riefen die Zeitschrift ins Leben. Der Aufsatz stellt den Gründer der Zeitschrift, Lajos MÜLLER, Buchdrucker und seine Mitarbeiter vor, von denen auch heute noch manche als Dichter und Schriftsteller tätig sind. Die erste Erzählung und Kritik von József DARVAS (gegenwärtiger Präsident der Ungarischen Schriftstellervereinigung) erschien in *Szabad Írás*. Sie veröffentlichte Gedichte und Rezensionen von László GEREBLYÉS (jetziger

Redakteur der Weltliteratur-Zeitschrift *Nagycivilág*), sowie Gedichte und Übersetzungen von Lajos HOLLÓS-KORVIN. Den Aufsatz von György LUKÁCS über die sowjetische Kultur übernahm der Redakteur aus einer Prager Zeitschrift.

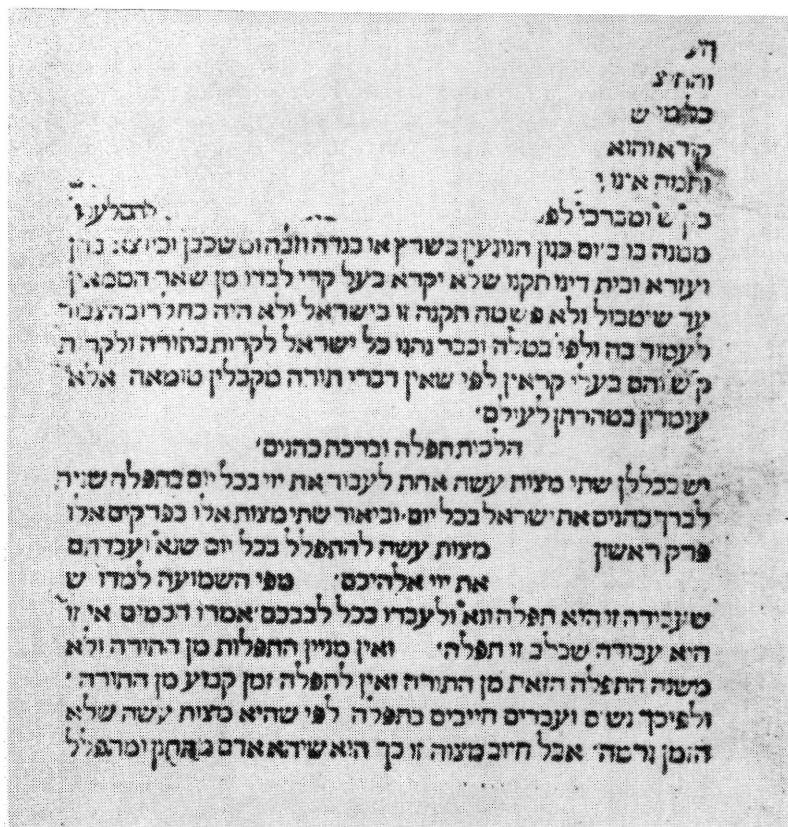
Die Zeitschrift gab auch einen Einblick in die Weltliteratur; es erschien eine Erzählung von Anna SEGHERS in Übersetzung, die Satire von M. SOSCHTSCHENKO und je ein Gedicht von Johannes R. BECHER und Erich KÄSTNER. Die Zeitschrift veröffentlichte den Briefwechsel zwischen EINSTEIN und FREUD über den Krieg, und den Artikel von EHRENBURG über André MALRAUX.

In dem kritischen und dem Inseratenteil propagierte, bzw. veröffentlichte die *Szabad Írás* die Schriften der fortschrittlichen heimischen und ausländischen Schriftsteller. Unter anderen Bücher von Lajos NAGY, János KODOLÁNYI und Miklós RADNÓTI, Romane von EHRENBURG, TRAVEN, DOS PASSOS, CÉLINE, das Reportagebuch von Egon Erwin KISCH. Besondere Sorgfalt wurde der Popularisierung der wissenschaftlichen und populärwissenschaftlichen marxistischen Werken zugewandt, die Zeitschrift lenkte die Aufmerksamkeit auf das Werk *Judenfrage* von MARX, die *Intelligenz und der Marxismus*, *Materialistische Wesenslehre*, *Dialektischer Materialismus*, *Wissenschaftliche Grundprobleme des Marxismus*, *Die Entwicklung des ungarischen Kapitalismus*. Der Aufsatz stellt fest, — anhand der ideologischen Analyse der Zeitschrift — daß *Szabad Írás* diejenige Krise der Arbeiterbewegung spiegelt, die durch die Verbreitung des deutschen Faschismus hervorgerufen wurde und mit Suche nach dem richtigen Weg, Aufwurf und Beantwortung der Probleme zur Ausbildung der neuen Strategie und Taktik beitrug. In ihren ästhetischen Anschauungen und in der Praxis spiegelt die Zeitschrift den Lostrennungsprozeß von der »Proletkult«-Auffassung.

Das gegenrevolutionäre System hielt die Zeitschrift für gefährlich und leitete einen Prozeß — wegen dem Inhalt der zweiten Nummer — gegen den Redakteur, den Herausgeber und einen der Mitarbeiter, József DARVAS ein.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Újabb lapok Májmúni Misne Tórájának egy ősnymtatványából. Most készült el a magyarországi ősnymtatványok katalógusa. Ebben e sorok írója dolgozta fel a héber ősnymtatványokat, amelyek három helyen találhatók: az Országos Rabbiképző Intézetben, a Magyar Tudományos Akadémia Kaufmann-gyűjteményében és az Országos Széchényi Könyvtárban.

1. ábra

A mű lezárásakor sikerült a héber ősnymtatványok számát eggyel gyarapítani. Egy — az Országos Rabbiképző Intézet tulajdonában levő — töredékes *Rási-kézirat* bekötési táblájára ragadva találtam — többek között — egy *Misne Tóra*-kiadás négy levelét, amely ősnymtatványnak látszott. Az összehasonlítás után kitűnt, hogy ez abból a kiadásból való, amelyet Spanyolországban nyomtak 1480 körül (A. FREIMANN: *Thesaurus* B. 36.). Ebből a New-York-i Jewish Theological Seminary-nak van 10 levele és David FRANKEL és fia könyvkereskedőknek volt 4 levelük (*Journal of Jewish Bibliography*. II. 1940. 75. l.; M. B. STILLWELL: *Incunabula in American Libraries*. New York, 1940. 264. l. H. 573.). A FRANKEL-féle töredékek később ugyancsak a fentemlitett főiskola könyvtárába kerültek, s így most egyhelyütt találhatók.

A mi töredékünk lapjainak felső része hiányos. Következő részeket tartalmazza: *Hilchót Koriát Sómá* II. 7 — *Hilchót Töfillá* II. 4.

Amint volt tanítványom, a Jewish Theological Seminary könyvtárosa, SCHMELCZER Kornél közölte velem, a mi anyagunkból két lap nekik is megvan. Tehát a töredékek nem mind azonos példányból valók.

További hat levelet (közülük egy üres) láttam 1963 nyarán Koppenhágában a Bibliotheca Judaica Simonsenianában (FREIMANNnál B. 36, 2 a jelzete). A kairói genizából jutott Eugen MITTWOCH professzorhoz, aki 1920-ban hetvenedik születésnapjára David SIMONSENnek ajándékozta (A. FREIMANN, *Centralblatt für Bibliothekswesen*. XIX. 1902. 117. 1.; V. MADSEN: *Katalog over det Kongelige Biblioteks Inkunabler*. II. København, 1938. 288 l. 4262. szám.).

Ezek szerint az unicum-számba menő ősnymtatványból most már 24 levél ismeretes.

SCHNEIDER SÁNDOR

A Mátyás-graduale eredetének kérdése. „E pompás díszítésű Graduale... már régóta megoldhatatlannak látszó kérdések elé állította a kutatókat...” — Így is BERKOVITS Ilona *A magyarországi corvinák* c. 1962-ben megjelent kiadvány alapor tanulmányának 66. lapján MÁTYÁS király *Gradualéjáról*.

Való igaz, hogy a kutatók sokféle elméletet állítottak fel a kódex eredetére, és ezek egymásnak több kérdésben ellentmondanak. BERKOVITS az eddigi irodalom és saját kutatásai alapján (uo. 121. l.) ezt a végső megállapítást teszi: „Franciaországban, a XV. század utolsó negyedében (1487 körül) két kiváló miniátor műhelyében festették. Utóbb Magyarországon, a budai corvina-műhelyben négy iniciálét és egy iniciáléba illesztett miniatúrát festett Joannes Antonius Cattaneo de Mediolano.”

A kódex ma az Országos Széchényi Könyvtárban Clmae 424 jelzet alatt található. 201 hártafóliából álló 503 × 370 mm nagyságú kézirat XVIII. századi kötésben. Hiányzik a címlapja, valamint a mai 74. fólió után egy lap. A számozás nem eredeti, a hiányzó fóliót nem veszi tekintetbe.

BERKOVITS említett művében felsorolja a *Gradualéra* vonatkozó irodalmat.

A kutatók többsége a kódexeket díszítés szempontjából vizsgálta. VARJÚ Elemér a miniatúrák ismertetése után röviden kitér a *Graduale* szerkezeti beosztására, és abból a tényből, hogy az a nagyszombati, pontosabban a húsvéti vigiliás misével kezdődik, arra következtet, hogy a kódex „nem a magyarországi, hanem a francia szokásnak megfelelően van szerkesztve.”¹ A következő lapon pedig azt állapítja meg, hogy „miután kódexünk az egész évre szóló ünnepi antifonáléknak (!?) csak felét tartalmazza, valószínű, miszerint eredetileg még egy kötet tartozott hozzá.”²

¹ VARJÚ Elemér: *Két Corvin-kézirat*. Magy. Könyvszle. 1908. 19. l.

² Uo. 20. l.

VARJÚnak csak bele kellett volna tekintenie az Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 118 és 119 jelzetű magyar ferences *Antifonáljába*, és azonnal látta volna, hogy a liturgikus énekeskönyveket általában húsvét ünnepénél szokták megfeleztetni és külön kötetbe kötni. Így a kódex húsvéti kezdete, mint egyébként egész szerkezete, semmi francia jellegre nem utal. VARJÚ megállapításához mi még azt fűzzük hozzá, hogy ha a *Graduale* valaha teljes volt, akkor nem két, hanem legalább három, de inkább négy kötetre terjedt. A két kötet csak az egyházi év *De tempore* részét tartalmazza, amelyhez kb. ugyanolyan terjedelmű *Sanctorale* járul.

RADÓ Polikárp 1941-ben helyreigazította az addigi téves *Antiphonarium* elnevezést, és meghatározta a kódex *Graduale* mivoltát.³

Mi most a kódexet tartalmi szempontból vesszük vizsgálat alá, és abból kiindulva törekszünk keletkezésének kérdését közelebb vinni a megoldáshoz.

Tanulmányunk kiindulópontjául vegyük a *Graduale* 62. lapjáról pünkösd vigiliájának rendelkezéseit (rubricáit). A fontos szöveg így hangzik: „*In vigilia penth. post III. (vagyis post tertiam!) hora competentis fratres convenientes ad eccliam dicunt sextam.*” Majd: „... *fratres alii stant erecti, et cantatur litania a duobus fratribus in medio chori.* ...” Továbbá a 62b lapon: „... *deinde a duobus fratribus dicitur Alla et chorus repetit.* ... *Quo a duobus predictis fratribus decantato non repetitur.*”

Ezen rendelkezésből először is azt olvassuk ki, hogy a *Graduale* olyan közösség számára készült, amely a zsolozsmát karban mondja. Világosan mutatja ezt a *tertia* és *sexta* imaórák közös végzésére való utalás. Ilyen közösségek voltak a káptalanok és a szerzetesi kórusok.

Mivel azonban a rubrica ötször is következetesen *fratres*-ről, vagyis szerzetes-testvérekről beszél, így nem lehet kétség, hogy a *Gradualét* valamely szerzet számára írták. Világi papi, káptalani, kanonoki kórus tagjait sohasem mondták *fratres*-nek.

Kérdés, milyen szerzetesrend számára készült a díszes kódex? — A kérdés megoldásához utalnunk kell arra, hogy a középkorban (a tridentin zsinatig 1545—63) kétféle misekönyv és ennek megfelelően kétféle *Graduale* volt használatban. Az egyik az ősi római liturgiának a karoling birodalomban kialakult változatát követte, s ezért mi egyszerűen *karoling misekönyvnek*, ill. *karoling Gradualénak* nevezzük.⁴ Ezt használták a káptalanok és általában a világi papság, valamint a szerzetesek közül kisebb-nagyobb módosításokkal a bencések, ciszterciták, domonkosok, premontreiek, kármeliták. — A másik középkori misekönyv-típus a *Curia Romana* liturgikus gyakorlata alapján készült. Ezt a római pápai Curia tagjain kívül a ferencesek és ágostonos remeték követték.⁵

Bár a kétféle misekönyv, illetve *Graduale* túlnyomó részében azonos, mégis vannak olyan éles eltérések, amelyek alapján minden kétséget kizáróan meg lehet állapítani egy-egy *Graduale* hovátartozását.⁶

Mi ilyen szempontból megvizsgáltuk a *Mátyás-Gradualét*, és megállapítottuk, hogy az a *Curia Romana* gyakorlatát követi. Ezek szerint tehát — mivel föltétlenül szerzetesi jellegű liturgikus könyvről van szó, — csak a *ferencesek* és az *ágostonosok* jöhetnek számításba, mint a *Graduale* tulajdonosai.

³ RADÓ Polikárp: *Index codicum manu scriptorum liturgicorum Regni Hungariae*. 64. szám. — Megjelent a Pannonhalmi Főapátsági Sz. Gellért Főiskola Évkönyvében. 1941. Külön is megjelent.

⁴ RADÓ Polikárp: *Enchiridion Liturgicum*. Roma, 1961. I. k. 123. lapján „liturgia Franco-romana” kifejezést használ. De mivel B. LUY széles körű kódexkutatásai szerint ezen középkori liturgia keletkezési helye St. Gallen, elterjedési középpontja pedig a mainzi St. Albán kolostor, s így sem keletkezési helye, sem elsődleges elterjedése nem esik frank területre, szerencsésebbnek tartjuk a karoling elnevezést, tekintve, hogy az egész karoling kultúrterületen ezt a liturgiát és a neki megfelelő misekönyvet használták. (Vö. JUNGSMANN, J. A.: *Missarum sollemnia*.³ Wien, 1952. I. 124. l.)

⁵ A ferencesek számára 1241-ben, az ágostonos remeték számára 1244-ben engedélyezte a pápa a *Curia Romana* gyakorlatának követését.

⁶ A különbségek egyrészt egyes énekek teljes különböző voltából adódnak, máskor azonos énekeknek nem azonos napokon való szerepléséből.

A kettő közötti döntés céljából tanulmányoztuk a kódex gazdag miniatúráit. A húsvéti (3a lap) miniatúrától eltekintve a többi az egyes misék kezdőénekének, az introitusnak kezdőbetűjét díszíti. Az iniciálékban az introitus szövegét látjuk mozgalmas jelenetekben ábrázolva. Ha tehát a miniatúra tartalmát értelmezni akarjuk, nem kell mást tennünk, mint az introitus szövegét elolvasnunk.

Nézzük meg pl. a húsvét utáni III. vasárnap iniciáléját. (37a lap. — Képe megtalálható *A magyarországi corvinák* 68. lapján.) Az introitus szövege: „*Jubilare Deo, omnis terra ; psalmum dicite nomini ejus : date gloriam laudi ejus*”. A miniatúra közepén az oltár trónusán az Atyaistent látjuk ábrázolva. Őt dicséri s nevét ujjongva áldja a képen az egész világ: balra az épületben a királyi pár és kísérete éppúgy, mint a jobb sarokban a koldus, a háttérben imádkozó férfiak ugyanúgy, mint a bal előtérben a nők és apácák. Az egész jelenet középpontjában azonban ott térdel egy *ferences* kitárt karokkal, tonzurával és csuklyával.

A pünkösdi utáni VII. vasárnap (115a lap *A magyarországi corvinák* 71. lap) introitus-szövege így hangzik: „*Omnes gentes, plaudite manibus : jubilate Deo in voce exultationis*”

A képen az ég felhőin Isten alakja látható koronás fővel, kezében jogarral. Alatta az introitus szövegének megfelelően tapsra vagy imára kitárt kezekkel állanak királyi, papi, páncélos lovagi, karddal övezett vitézi alakok, a jobb sarokban egy nyomorék koldus, mellette térdelő apáca, majd a kép közepe felé fehér ruhás pálos szerzetes, az előtér közepén pedig felénk néző helyzetben kolduló *ferences barát*. A miniátor így ábrázolta az Istennek „tapsoló” és ujjongó „minden népeket”, akik közül éppen a kolduló ferencset tette az előtérbe.

Ezek alapján úgy gondoljuk, hogy a *Graduale* — számolva a ferences és ágoston lehetőséggel — a ferencesek számára készült.

A ferences jellegnek megfelel a *Granduale* négyzetes hangjelzése (notatio quadrata). Magyarországon a káptalanok és általában a világi papság a középkorban nem használta a négyzetes hangjegyzírást. Igaz ugyan, hogy a szerzetesrendek nagy része élt vele, de fő propagátorai éppen a ferencesek voltak.⁷

Ugyancsak kedvez a ferences eredetnek a kódex írásmódja: scriptura gotica textualis formata rotunda. Tudjuk, hogy a XV—XVI. században a szigorított (observans) magyarországi ferences rendtartományban az egyes custodiák középpontjában rendkívül fejlett kódexmásoló scriptoriumok működtek. Több másolót név szerint is ismerünk.⁸ Ezek általában ugyanazt a gotica rotunda írásmódot és quadrata hangjegyzírást használták, mint amelyet a *Mátyás-Graduale*-ban találunk.

Felmerül azonban a kérdés, hogyan kerül egy ferences *Graduale* elejére MÁTYÁS és BEATRIX címe?

Tudjuk, hogy MÁTYÁS, miként apja, HUNYADI János is, rendkívül kedvelte a szigorított, observans ferenceseket. Ennek alapja az lehetett, hogy a ferencesek elkísérték HUNYADI János és MÁTYÁS hadait a török elleni hadjáratokba, és buzdították, bátorították és vigasztalták a harcosokat. Másrészt éppen HUNYADI János nagy ferences barátja, CAPISTRANOI SZ. János volt az observans ferences szellem egyik előharcosa Magyarországon. HUNYADI Jánost és MÁTYÁST tehát a hála és barátság szálain kívül katonai érdek is indította a ferencesek megbecsülésére és támogatására.⁹

Azt is tudjuk, hogy „Mátyás személyes megrendelésére ferencesek számára készült 1469-ben az a Missale (Missale fratrum minorum), melyet a király frater Thomas de

⁷ A magyarországi hangjelzések elterjedésére vonatkozóan lásd SZIGETI Kilián: *Die gregorianischen Denkmäler der ungarischen Mittelalters*. Studia Musicologica. 1963. I. kötetében.

⁸ Marosvásárhelyen HUNYADI Kelemen, Jenő JENEI Pál, Ozorán HOZORAI Ferenc, Szerémújlakon UJLAKI Bernardin, nem szólva a magyar nyelvű kódexírókról. (Ld. SZIGETI: I. m.)

⁹ Vö. KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz Rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. k. Bp. 1923. 331. skk. I. — Továbbá: BALANYI György: *A szerzetesség története*. Bp. 1923. 225. l.

Hungaria-nak ajándékozott, illetve utána annak a provinciának, ahol frater Thomas majd az életét befejezi.”¹⁰

Nem idegen tehát MÁTYÁS egyéniségétől az a gondolat, hogy ő ajándékozta meg a ferenceseket a kérdéses *Gradualéval*. Sőt a *Missale* ajándékozásának ténye mintegy precedenst jelent arra, hogy a *Gradualét* valóban MÁTYÁS rendelkezése a ferencesek számára készült kódexnek tartsuk.

A ferences *Missalét* 1469-ben MÁTYÁS még Bécsben iratta GEORGIUS „kathedralis”-szal, vagyis GYÖRGY hivatásos világi scriptorral.¹¹ Nincs okunk azonban feltételezni, hogy a mintegy 20 évvel később készített *Gradualét* is külföldön iratta volna, amikor Budán már világhírű műhely működött, és sok kiváló scriptorium dolgozott szerte az országban.

Mindezek ellenére a *Gradualét* mégsem sorolhatjuk minden további nélkül a budai munkák közé. A Budán írt kódexekben, — amennyire a Corvina Könyvtár fennmaradt töredékanyagából következtetni lehet, — általában a humanista írásmódot (*scriptura humanistica*) alkalmazták. Nem áll módunkban ilyen szempontból megvizsgálni a ma ismert összes Corvinákat, az ismertetések pedig, sajnos, nem terjednek ki a *scriptura pontica* megnevezésére. De a hozzáférhető kódexek között nem tudunk máshol *scriptura gotica* rotundát, csak éppen a *Gradualéban*.

Azt is nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy a budai műhely nem foglalkozott hangjegyek írásával. Erre mutat FILIPECZ (PRUISZ) János váradai püspök (1476—90) *Pontificaléja* (Esztergom, Simor-könyvtár), amelynek művészi illuminálása HOFFMANN Edit és BERKOVITS Ilona szerint a budai műhelyben történt.¹² Viszont a *Pontificaléban* szükséges hangjegyek egy részét egyáltalán nem írták be. más részét pedig nagyon silányan dolgozó kezek jegyezték be a kódexbe. Művészi kéztől rajzolt hangjelzést csak egy antifóna fölött találunk, a többi műkedvelő művének látszik.

Ezek után úgy véljük, hogy a *Graduale* szövegét és dallamát MÁTYÁS valamelyik ferences scriptorral, illetve notatorral leíratta, és a kódexet azután adta át a budai műhelynek miniatűrakkal való díszítés céljából.

Fentebb már szólottunk a XV—XVI. század fordulójának ferences scriptoriumairól. Ha megnézzük azoknak reánk maradt alkotásait, látni fogjuk, hogy a *Graduale* szövegének és dallamainak művészi másolásához megfelelő készséggel rendelkeztek. Ilyen jellegű magyar ferences emlékek pl. a gyulafehérvári Battyhány-könyvtár R. I. 2. jelzetű *Gradualéja*,¹³ a HUNYADI Kelemtől Marosvásárhelyen másolt csiksomlyói *Graduale*,¹⁴ a gyöngyösi Tudományos Könyvtárban könyvek kötéstábláján általunk talált 90 lapnyi ferences *Graduale*-töredék, a budapesti Egyetemi Könyvtár XIV. századi ferences kódexinek hiányait kipótló XV—XVI. századi betoldások, az ugyanott található Cod. lat. 124 jelzetű kolligátum egyes részei, és legfőképpen az Országos Széchényi Könyvtár Clmae 461 jelzetű 152 főlányi ferences *Graduale*-részlete.¹⁵

Aligha hihető, hogy a Corvina-műhely művészei zeneileg oly tökéletesen és hibátlanul tudták volna a *Graduale* neumáit lemásolni, mint ahogyan a kódexben tényleg látjuk, ha nem rendelkeztek kifejezetten zenei képzettséggel.

A *Graduale* tehát a szövegek és dallamok elkészülte után kerülhetett a budai műhelybe. Ott HOFFMANN Edit megállapítása szerint felső-olasz, lombard-milánói iskolázottságú mester festett a kódexbe négy iniciálét és a 7a lapon levő húsvéthétfői introitus

¹⁰ Erre a tényre BALOGH Jolán volt szíves figyelmemet felhívni. Lásd Mátyásról szóló kéziratát. Továbbá: FRAKNÓI Vilmos — FÖGEL József — GULYÁS Pál — HOFFMANN Edit: *Bibliotheca Corvina*. Mátyás király budai könyvtára. Bp. 1927. 73. I. 429. szám.

¹¹ *Bibliotheca Corvina*. 73. I. Valamint BERKOVITS: I. m. 8. I.

¹² RADÓ Polikárp: *Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai*. Pannonthalmi Főapátsági Sz. Gellért Főiskola Évkönyve. 1941. 133. I.

¹³ Mikrofilmje a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Jelzete: Mf. M. e. 56.

¹⁴ Felvétel RAJEZSKY Benjamin tulajdonában.

¹⁵ Régebbi jelzete: Magyar Történeti Múzeum Iparművészeti Osztálya Nr. 4856.

kezdőbetűjébe egy remekművű miniaturát.¹⁶ BERKOVITS Ilona ezt a munkát Joannes Antonius CATTANEO DE MEDIOLANÓnak tulajdonítja. (Lásd tanulmányunk elején.) CSAPODI Csaba azonban megállapította, hogy CATTANEO egyáltalán nem működött a budai műhelyben, s „nevét törölnünk kell a Corvina illuminátorainak sorából”.¹⁷

A többi miniaturákkal kapcsolatban már HOFFMANN Editben felmerült a gondolat, hogy valószínűleg burgundi stílusú „pompás francia kéziratból másolták le a budai műhelyben”.¹⁸ Ezek ui. „silány kivitelben a legszebb kompozíciók”.¹⁹ Ugyancsak másolatnak tartotta ezeket a miniaturákat az osztrák H. J. HERMANN is.²⁰

Az iniciáléknak liturgikus vonatkozásban való vizsgálata bennünket is meggyőzött arról, hogy a kezdőbetűkbe helyezett képek nem a kódex miniátorának saját kompozíciói, hanem más kódexből másoltak azokat.

VARJÚ említett tanulmányában közölte az iniciálék értelmezését az introitusok szövege alapján. Egy dolog azonban elkerülte figyelmét. Az év folyamán két introitus szövegeként szerepel a *Cibavit eos*. . . Először pünkösdhétfőn, másodsor Úrnapiján. Az iniciálék eredeti szerzője jól értette a szöveget, és ismerte az ünnepek liturgiáját. Képeit azoknak alapján tervezte meg. Így pünkösdhétfőn az introitus szövegét illusztrálta, vagyis lakomát (*cibavit eos*) és az őszösvetségi mannahullást (*ex adipe frumenti*) festette meg, amely emlékeztetett pünkösdi misztériumára: a Szentlélek tüzes nyelvek alakjában való leszállására. (A mise epistolájának szövege: „*cecidit Spiritus Sanctus super omnes.*”)

A második, vagyis úrnapi előforduláskor az eredeti miniátor az úrnapi körmenetet rajzolta az iniciáléba, nem véve tekintetbe az introitus szövegét.

A *Mátyás-Graduale* illuminátora amikor pünkösdhétfőhöz ért, csak a *Cibavit eos* szöveget nézte, és idemásolta a kettő közül a körmenetes miniaturát. Pünkösdhétfőn azonban a körmenetnek semmi értelme nincsen. VARJÚ beszél ugyan „a pünkösdkor tartani szokott ünnepi körmenet”-ről,²¹ de ezen állítása minden alapot nélkülöz. Igaz, hogy a középkorban minden vasárnap és nagyobb ünnepen volt az ünnepi szentmise előtt körmenet, de egyrészt pünkösdhétfőn nem volt, másrészt a mise előtti körmenet sohasem volt ún. theoforikus, vagyis szentségi körmenet. A miniatúra viszont kifejezetten szentségi körmenetet ábrázol, nem hagyva kétséget, hogy úrnapi körmenetről van szó.

Azt hisszük, ezek után a másolás ténye nyilvánvaló.

Vessük fel még a kérdést: hol készült a *Mátyás-Graduale*?

A fentebbiek alapján azt gondoljuk, nincs szükség arra, hogy a kódexet külföldi eredetűnek tartsuk. A *Graduale gotica* rotunda írása és quadrata hangjelzése ebben az időben tökéletesen beleillik a magyarországi szerzetesi, elsősorban a ferences scriptoriumok gyakorlatába. A lombard-milánói ízlést követő miniatúra budai eredetét miniatúristáink egyértelműen vallják. A burgundi, franco-flamand jellegű miniaturákat a budai műhely bármelyik kisebb képességű miniátora kimásolhatta valamely mintakódexből, itt-ott kissé átdolgozva, alakítva. Ez annál is inkább valószínűnek látszik, mivel ebben az időben Budán közkezen forogtak flamand képek, maga MÁTYÁS pedig nem bánta, ha miniátorai idegen minták után dolgoztak.²²

Talán még megerősíti a kódex magyarországi keletkezéséről való véleményt a 115b lap miniatúrája, ahol a kép közepén pálos szerzetest látunk. A magyar eredetű pálos rend tudvalevőleg a XV. században flamand-francia területen ismeretlen volt.

¹⁶ HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofílek*. Bp. 1929. 86. l. Továbbá: *Mátyás király könyvtára*. Mátyás király Emlékkönyv. Bp. 1940. 2. köt. 263. l.

¹⁷ CSAPODI Csaba: *Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?* Magy. Könyvszle. 1963. 35. l.

¹⁸ *Mátyás király könyvtára*. 263. l.

¹⁹ *Régi magyar bibliofílek*. 86. l.

²⁰ HERMANN, H. J.: *Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich*. Neue Folge. 8. Band. Teil VI/4. 117–120. l.

²¹ VARJÚ: *I. m.* 12. l.

²² BALOGH Jolán szíves közlése. Többszörös segítségért ezúton mondunk hálás köszönetet.

Végül még egy kérdést kellene tisztáznunk. Melyik ferences konventet tüntette ki MÁTYÁS a díszes *Graduale* ajándékozásával? Erre nézve semmi fogható adatunk nincs, a találgatásokat pedig szükségtelennek tartjuk. Mégis egy körülményből némi következtetést vonhatunk le. A *Graduale* ma is szinte teljesen érintetlen, használatlan állapotban van. Semmi nyoma annak, hogy a ferences konventek valamelyikében használták volna. Ezért valószínűnek gondoljuk, hogy miként 1469-ben a *Missalét* MÁTYÁS kifejezetten fr. THOMAS DE HUNGARIÁNAK ajándékozta, és csak annak halála után jutott a konvent tulajdonába, úgy talán a *Gradualéval* is egyik különösen megbecsült ferences szerzetes akarta MÁTYÁS megjutalmazni, s így a kódex nem került mindennapi használatba. Ezt a személyt azonban egyelőre nem ismerjük.

Tanulmányunk alapján tehát a *Mátyás-Graduale* keletkezésére vonatkozó véleményünket a következőkben foglaljuk össze:

A *Gradualét* MÁTYÁS rendelésére valamelyik ferences szerzetes vagy ferences konvent számára Magyarországon írták és látták el hangjegyekkel, valószínűleg egyik ferences scriptoriumban. Majd a budai Corvin műhelyben lombard-milánói mester festette egyik nagy miniatúráját és néhány kisebb iniciáléját; a többi miniatúrát pedig francoflamand mintaképekről másolta a műhely valamelyik kisebb tehetségű miniátora.

SZIGETI KILIÁN

Sajtóhibából lett „hiteles korvina” FÓGEL József korvina-katalógusában¹ a 150. tétel alatt a következő sorok olvashatók: „Compendium psalterii beatissime trinitatis et S. Marie Magistri Alani de Rupe, ordinis fratrum predicatorum cum introductione et prologo. — Eiusdem Alani tractatus de commendatione Salvatoris Angelica et rosario ac psalterio inde conficiendo et beatae Mariae dietim offerendo — Excerptum sive expositio misse. — XV. sz. lat. papír kézirat. 4.-r. 47. l. Egyszerű kiállítású. Sárga, préselt bőrkötésű első fedőtáblájának a közepén Mátyás I. a/sz. címere; a kötés második táblája XIII. századi neumákat tartalmazó perg. lappal van bevonva. Metszése: egyszerű.” A kódex lelőhelye: Wolfenbüttel, jelzete: 88. 1. Theol. 4. FÓGEL alapján a kódexet HOFFMANN Edit (150. sz.),² ZOLNAI Klára (94. 1.)³ és HUNYADI József (159. sz.)⁴ szintén regisztrálták a korvinák között.

Ha a kódex kötésén csakugyan megtalálható lenne MÁTYÁS király címere, akkor valóban hiteles korvinával volna dolgunk. Sajnos a közelebbi vizsgálat arról győz meg, hogy ebben az esetben csak az egyszer elkövetett tévedésnek kézről kézre való továbbvándorlásáról van szó.

A wolfenbütteli Herzog August Könyvtár nyomtatott katalógusában HEINEMANN nem tesz említést az *Alanus-kódex* címeres kötéséről, nem is utal MÁTYÁS királyra mint tulajdonosra, és a katalógus indexe sem tartalmazza azok közt a számok közt, amelyek MÁTYÁS királlyal vannak kapcsolatban. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára meghozatta Wolfenbüttelből a kódex mikrofilmjét,⁵ és erről kiderült, hogy egy teljesen díszítés nélküli, hanyag kurzív írással írt kéziratról van szó, amelynek gótikus díszítésű kötésén semmiféle címer nem látható. Honnan került tehát FÓGEL katalógusába a MÁTYÁS-címeres kötésről szóló adat? Hogyan került ez a kódex a hiteles korvinák sorába?

¹ FÓGEL József: *A Corvina-könyvtár katalógusa*. (Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára. Írták FRANKÓI Vilmos, FÓGEL József stb. Bp. 1927.) 76. l.

² HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofelek*. Bp. 1929.

³ ZOLNAI Klára — FITZ József: *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Bp. 1942.

⁴ HUNYADI József: *A Vitéz- és Corvin-kódexek és ősnymtatványok kötéseinak bibliográfiája 1938-ig*. Bp. 1939.

⁵ Ezen a helyen is köszönetemet fejezem ki a wolfenbütteli Herzog August Könyvtár igazgatójának, H. BUTZMANNNAK, aki nemcsak a wolfenbütteli korvinák mikrofilmjét küldte meg az MTA Könyvtárának, hanem a Corvina-könyvtárral kapcsolatban értékes kutatásaival is támogatott.

Az ok semmi más, mint HEINEMANN katalógusának egy sajtóhibája. A wolfenbütteli katalógus ui. színes mellékletként közli BEATRIX ugyanitt őrzött *Psalterium* rendkívül díszes, egészen sajátos kiképzésű kötéstáblájának színes képét. Csakhogy a tábla fölíratába sajtóhiba esett; a *Psalterium* 3440-es katalógusszáma helyett 3940-es szám olvasható rajta, ez pedig a 88. l. Theol. 4. könyvtári jelzetű ALANUS DE RUPE katalógusszáma. A hibás szám alapján a kötéstábla képét a katalógusban a 3440-es szám helyett a 3940-es tétel mellé kötötték be.⁶ A kép, illetőleg a szám alapján azután FÖGEL jegyzékének összeállításakor, az ALANUS DE RUPE-kódexet is fölvette a wolfenbütteli korvinák közé.

A Fögel 150. sz. alatti ALANUS DE RUPE *Compendium*ot tehát törölnünk kell a korvinák jegyzékéből.

CSAPODI CSABA

Mátyás király könyvtárának maradványai és Arany János. (Egy levéltári aktából.) 1867 augusztusában ABDUL-ASIZ török szultán látogatta meg hazánkat, aki kíséretével néhány napot töltött fővárosunkban mint az uralkodó vendége.

Erre a ritka alkalomra a Tudományos Akadémia is felfigyelt, s néhány tag rögtönzött ülést tartott. Itt határozták el: kéréssel fordulnak a szultánhoz, engedje meg egy magyar küldöttségnek, hogy Konstantinápolyba utazva, ott a Szeráj könyvtárában tanulmányozhassa MÁTYÁS király könyvtárának Budáról elhordott maradványait.

Az átutazóban levő szultánhoz azonban egy ilyen kérést előterjeszteni csak a hivatalos út szigorú betartásával lehetett. ARANY János mint az akadémia „titoknok”-a ezért beadványt készített, mely tartalmazta mindazt, ami az ülésen mint kíváncsi felmerült. Ezt a beadványt, illetőleg akadémiai levelet, szerette volna rövid úton, a szultán kíséretéhez tartozó JUAD pasához eljuttatni, hogy ő a szultánnak közvetlenül átadja.

Terve nem sikerült: ekkor arra gondolt, hogy MIKÓ Imre miniszter útján kísérelje meg az írat továbbítását. MIKÓ ugyanis — ARANY tudomása szerint — akkor a szultánt és kíséretét az országhatárig kísérte volna, s így elég alkalom kínálkozhat útközben a kérvény átnyújtására, illetve megbeszélésére.¹ A levelet ARANY a Belügyminiszterhez címezte, azonban arra nem gondolt, hogy azt idegen nyelvre lefordítsák, így az közvetlen átadásra nem volt alkalmas. A belügyminiszterhez került levelet, törökre, franciára fordították le, s hivatalos iktatmányként kezelték.

Az ügyintézés alatt váratlan fordulat következett be. A szultán és kísérete előbb hagyta el hazánkat, mint azt előre jelezték, — s elindult Bécs felé. A kérvény még mindig a belügyminisztériumban feküdt, ARANY hiába szorgalmazta az elintézet, úgy látszott

⁶ Így van bekötve az Országos Széchényi Könyvtár példánya is, amelyet föltehetően FÖGEL használt, valószínűleg már a kiadó ilyen módon bocsátotta közre.

¹ „Magyar Tudományos Akadémia 491/k. a.

Nagyméltóságú Bátor.

Magyar Királyi Belügyminister Úr!

A Magyar Tudományos Akadémiának mai nap érkezeltre összegyűlt néhány tagja, felhasználandó azon szerencsés körülményt, hogy Abdul-Asiz szultán Ő Felsége fővárosunkban időzik, a tudomány és különösen nemzeti dicső múltunk érdekében elhatározá megújítani Ő felsége legmagasb személye körül az Akadémia eddigi törekvéseit, hogy Mátyás király nagyhírű könyvtárának a sztabuli serei által őrzött maradványaival megismerkedhessék, — s e célból az ide mellékelt folyamodványunk Ő felsége legmagasb trónjához juttatását óhajtja. Midőn tehát Nagyméltóságodat, az értekező tagok nevében alázatosan kérem, hogy az iratot, ha lehet még ma, Ő excellenciája Juad pasa s ez által szultán Ő felsége kezéhez juttatni kegyeskedjék. Egyszersmind azon esetre, ha ez a mai napon meg nem történhetné, azt az alázatos figyelemztetést bátorodom tenni, hogy talán gróf Mikó Imre miniszter Ő excellenciája, ki mint hallatszik Ő felségét az ország határig fogja kísérni, módot ejthetne útközben az akadémiai folyamodó levél átnyújtására, mit is Akadémia, Ő excellenciájától, mint Igazgató és a tiszteleti tagjától, bizodalommal remél.

Ki legmélyebb tisztelettel maradtam

Pest, aug. 1. 1867

Országos Levéltár, Belügyminisztériumi iratok 3219/1867 Eln. 8.

Excellentiádnak
alázatos szolgája
Arany János titoknok”

kudarcba fullad a nemes törekvés. A belügyminiszter ekkor, hogy a késedelmeskedést némileg helyrehozza, s időt nyerjen, a beadványban foglaltak szerint átírt a bécsi török követségnek, hogy a Bécsben tartózkodó szultánhoz juttassák el a Tudományos Akadémia kérését.² ALI pasa,³ a szultán nagyvezére, kilátásba helyezte, hogy a levelet a szultán elé terjeszti — előlegezve urának kedvező ígéretét. Hogy mikor és hol tárgyalta meg a kérdést a szultánnal, arról nem mondanak semmit az iratok. Tény az, hogy a szultán kíséretével már régesrég eltávozott Bécs városából, amikor 1867. szeptember 5-én híre érkezett,⁴ hogy nincs kifogása az ellen, ha magyar küldött Sztambulban a Szeráj könyvtárában őrzött egykori könyveket, amelyek MÁTYÁS király budai könyvtárából származnak, tanulmányozza, csupán azt kívánja, hogy a küldött nevét és az intézetet megjelöljék.

ARANY János fáradozása, igyekeése tehát nem volt hiábavaló, csak egyre nem gondolt mint egykori nótárius: hogy közigazgatás a jegyzői irodán túl is van, sőt ott kezdődik igazán; hol feneklik meg, célt ér-e, azt kiszámítani egy aktánál előre nem lehet. . .

ARANY beadványa, mely ma is eredeti helyén fekszik az Országos Levéltár belügy-minisztériumi irataiban, megjárta a Felség személye körüli minisztériumot, a Külügy-minisztériumot, majd ismét a Belügyminisztériumba került. Ez utóbbi útján szerzett a Tudományos Akadémia értesülést, közel két hónapi ügyintézés után, a rendeletről.

VALKÓ ARISZTID

Nagy István élete és gyűjtőmunkája. SYLVESTER 1539-ben megjelent *Grammaticájának*¹ egyetlen példányáról beszéli el VARJÓ Elemér,² hogy a könyv milyen véletlen kapcsán került meg FÁY Alajos halála után a hagyatékban. Többen is hiába keresték, s a példányt már elveszettnek gondolták, sőt voltak, akik létezését is kétségbe vonták. „Csak két ember nem tett le a reményről, hogy az ereklje előkerül: Nagy István, a kiváló könyvgyűjtő, s idősb Horovitz Lipót, a tudós könyvtáros.” Az utóbbinak egyszer említette az özevgy, hogy férje az *Iliászt* még utazásaira is magával vitte. HOROVITZNAK ekkor jutott eszébe KAZINCZY és TOLDY leírása alapján, hogy a keresett könyv is HOMÉROSZHOZ volt kötve, — s már kezében is volt a *Grammatica*, amely azután az ő közvetítésével került 220 aranyért a Nemzeti Múzeum birtokába.

Ilyen anekdotákon, kerengő szájhagyományokon, könyvek és folyóiratok elszórt adatain kívül alig van más forrásunk, ha a magyar könyvgyűjtés aranykorának, a múlt század második felének könyvgyűjtőiről akarunk valami közelebbit megtudni.³ Nem kivétel ez alól a fentebbi történetkében szereplő NAGY István sem, akinek — halála századik évfordulója alkalmából — megpróbáltuk életrajzi adatait összegyűjteni és gyűjtőmunkáját vázolni.

Rövid életrajzát SZINNYEINÉL⁴ és gyászjelentésében⁵ találhatjuk meg.

A századforduló táján született. Tisztviselői pályáját Pest megyénél kezdte 1827-ben mint aljegyző, s 1841-ben mint főjegyző hagyta ott a megyei szolgálatot. Iskolázásáról kö-

² „Ő Felsége Személye Körüli Miniszterhez — Belügyminiszter.” (Előadóiúvról kiemelve): Ő felsége Pest Budai időzése alatt az akadémia folyamodványa Mátyás ügyben átnyújtandó lenne. A szultán hamarébbi clutazása miatt, a kérvényt nem lehetett időben eljuttatni az uralkodóhoz, ezért a bécsi török követség útján kell azt eljuttatni. Buda, 1867 aug. 4.) OL Belügyminisztériumi iratok 3219/1867 Eln. 8.

³ Ő Felsége Személye körüli Miniszter leiratából: „Ali pasa hajlandó volt, hogy a török kormánynak követségi úton megkeresett nagyvezére a kérészt a Sultán Ő felségéhez eljuttatja s nem kételkedik benne, hogy a sultán ezt teljesíti...” — OL Belügyminisztériumi iratok 3742/1867 Eln. 8.

⁴ Ő Felsége Személye körüli Miniszter — Belügyminiszterhez. (Előadóiúvról tartalom szerűen): Értesíti, hogy a szultán megengedte, hogy Mátyás király könyvtárának a Stambul Seraisban őrzött maradványai az intézet valamely tagja által megtekintessék; az akadémiai tag megjelölendő. — Buda, 1867. szept. 5. OL Belügyminisztériumi iratok 3791/1867 Eln. 8.

⁵ RMK I. 14.

⁶ A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp. 1902. 26. l.

⁷ Vö. MAKKAJ László: *Könyvek — gyűjtők — könyvtárak*. Magy. Könyvszle. 1938. 294. l.

⁸ *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 9. köt. 617—618. hasáb.

⁹ *Falusi Gazda*. 1863. 316. 1.

zelebbit nem tudunk, de állásai alapján bizonyos fokú jogi képzettségre kell gondolnunk, s a körülbelül 25 éves korában megyei szolgálatba lépő ifjú megelőzőleg talán patvarista lehetett.

Politikai gondolkodásában úgy látszik, SZÉCHENYIhez állt közelebb, mert mint alapító tag kapcsolódott be a SZÉCHENYI kezdeményezésére 1830-ban alakult Országos Magyar Gazdasági Egyesület életébe, ahol élete végéig tevékenykedik, s ő kezdeményezi Pesten az országos központi faiskolát és gyümölcsöskertet.⁶ A gazdálkodással, különösen a gyümölcsstermeléssel élete végéig nagy kedvvel foglalkozott dabi birtokán.

Mint megyei tisztviselő, a MARCZIBÁNYI-alapítvány révén kapcsolatba került a tudományos és irodalmi élettel is. A MARCZIBÁNYI-jutalom odaítélésében ugyanis a döntést — míg az Akadémia át nem vette kezelését — Pest megye bizottsága hozta, s az ezzel kapcsolatos ügyeket intéző megyei küldöttség jegyzője az 1840-ből reánk maradt iratok szerint akkor ő volt. A küldöttség tizenöt tagja között ott találjuk „Tábla Bíró Jankovich Miklós” (1773—1846) nevét is.⁷ Talán így kezdődik ismeretsége a neves műgyűjtővel, s bízvást feltételezhetjük, hogy ehhez a nemes szenvedélyhez tőle kapja az első indításokat. Ránk maradt levelezésükből a legrégebb keltezésű 1837-ből való, de ennek jellege már régebben fennálló kapcsolatra mutat. A levélben NAGY István 80 pengő forintnyi segílyt kér JANKOVICHTól „bészámítás mellett” az akkori budai szintársulat egyik tagja, „Lendvayné kedvelt színésznénk” részére, aki NAGY István közbenjárását kérte a hazai színművészet támogatásában is bőkezű műgyűjtőnél.⁸

Nagyon érdekes NAGY Istvánnak az a levele, amelyet 1842-ben írt JANKOVICHTól Karlsbadból. Beszámol, hogy odautaztában megnézte a feldsbergi kastély nevezetes képgyűjteményét, közöttük CORREGGIÓTól a *Pásztorok imádását*, amely „20 000 pengő forintot szereztetett meg”, továbbá a kastély érdekes bútorait. Prágában — írja — felfigyelt a premontreiek nagy könyvtárát (a mai Strahov), „mellyben magyar régiségekről tudakozódván Gyöngyösi Karikláj, Kisfaludi Sándor «Himfy Szerelmei» és Károlynak Magyar Bibliája e’ következő reírás tekintetéből engem igen meg lepett: Sum ex libris. . . Zuzanae Balassy de Gyarmat 1633. Zádvar 1. Octobr.” Majd megemlíti, hogy ez utóbbi könyvet a bejegyzések szerint „Emericus Stankovich Can. Zabradoriczensis” adta a könyvtárnak.⁹ Felfoghatjuk ezt a levelet merő udvariasságnak, amennyiben arról ír, ami a címzettet érdekelheti, de felfoghatjuk a műgyűjtő kissé még dilettáns érdeklődésének is: érdeklik az árak, a műkincsek, a könyvek — bár megjelenési évüket még nem tartja szükségesnek közölni (a *Charichlának* például akkor már öt kiadása volt).

A köztük levő kapcsolat jellegére érdekesen világít rá az a keltezés nélküli levél, amelyben „Drága jo Barátom” megszólítással, s „Alázatos szolgálata” aláírással 300 forintot kér kölcsön JANKOVICHTól, „mely . . . kérésem iránt üzenetét szóval feleségem által bizodalmasan kikérem Tekintetes Urnak”. A borítékon: „Tekintetes Nagy István Fő Notarius Urnak, Draga jo Baratom Uramnak tisztelettel Pest,” majd NAGY István följegyzése: „Ezen levélre adtam 300 pengő forintot. . .”.¹⁰ JANKOVICH 1844. január 10-én kelt végrendeletének egyik végrehajtójává is őt teszi meg, s a végrendelet is hozzá kerül letétbe.

Kapcsolatukat nem zavarja meg az a körülmény sem, hogy az élete végén csőd alá került JANKOVICHTól NAGY István lesz a „tömeg gondnoka”, ő utalja ki számára a pénzeket. A fennmaradt sok nyugta közül az egyik így szól: „Nyugtatvány 65 pft 30 x-ról. . . amellyet Tekintetes Nagy István Urtól a’nálla lévő Cassámból részemre f. Martius

⁶ Az OMGE emlékkönyve. 4. köt. Bp. 1884. 22. l.

⁷ OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 731.

⁸ Uo. JANKOVICH-hagyaték, Levelestár.

⁹ Uo.

¹⁰ Országos Levéltár, JANKOVICH lt. P. 1287. jelzetlen anyag fol. 95.

¹¹ Uo. fol. 21.

¹² Uo. fol. 276.

15től Martius 31ig járó élelmezésemre. . . mai napon felvettem. Pesten Martius 15én 1845 W. Id. Jankovich Miklós olyan nyilvános reservátával, hogy mivel ezen summa pénzzel én sem magam részéről sem hitvesem részéről tökéletesen azért mivel nem elégséges meg nem elégedhetek, a szükséges élelmezésre elkerülhetetlen fordíthatandó jövedelmeket ezentúl is meg kívánhatom.” Úgy látszik a gyászjelentés nem csupán a nekrológok szokásos túlzásával említi róla, hogy „e férfin volt azon ritka tünemények egyike, ki a mindenfelőli heveskedések és botlásokat nyugodt tapintattal tudta mérsékelni”. Mindenesetre lelkiismeretesen vette ezt a feladatát, amint ezt kézíratos füzete bizonyítja: „Váltó és Csöd perekben a . . . Hétszemélyes Tábla és Királyi Váltó-Feltörvényszék által megállapított elvek.”¹³

Ekkor már — bár a vármegyei főjegyző címet tovább is használja — 1841 óta előadó a királyi táblán. JANKOVICH halála után (1846) ő adja át az örökösöknek a végrendeletet, s ő utalja ki az 570 forint temetési költséget is.¹⁴

A végrendeleti végrehajtót az örökség egytized része illette meg. Nem tudjuk, hogy NAGY István milyen mértékben élt ezzel a jogával, de két bejegyzése is azt mutatja, hogy ezen a címen került hozzá JANKOVICH gyűjteményének egyik-másik darabja. A teljesebb bejegyzés II. RÁKÓCZI Ferenc protokollum-könyvének kötéstábláján belül olvasható.¹⁵ „Ezen Jegyző könyvet meg tartottam magam számára, mint boldogult Jankovich Miklós úr végintézete által, végre hajtói illetőségem tized részébe való szabad választásra feljogosított végre hajtó. Nagy István 1852.” A későbbiekben látni fogjuk, hogy gyűjteményének több darabja is származik JANKOVICH-tól, így például SÁNDOR István *Magyar könyvesházának* a gyűjtő bejegyzéseit tartalmazó példánya, amely valószínűleg éppen olyan ösztönzően hatott rá, mint RÁTHRA és TODOROSZKURA SZABÓ Károly könyve, és sikerrel vezette számos régi unikum megszerzésében. Ez a példány később EMICH Gusztávhoz került,¹⁶ s az ő hagyatékával sajnos elkallódott, pedig gyűjtőmunkájáról minden bizonnyal igen értékes képet nyújtana.

A szabadságharc alatti szerepléséről csak a gyászjelentés árul el valamit: 1848-ban az igazságügyi minisztérium által az úrbéri osztályhoz soroltatott be. Úgy látszik, nem tartozott a „kompromittált” személyek közé, mert már 1849-ben tagja lesz az OMGE új szervezésével foglalkozó bizottságnak, s amikor fáradozásuk 1857-ben végre eredménnyel jár, tagja lesz az igazgatói választmánynak.¹⁷ Közben 1852-ben megyei elnökké, 1854-ben főtörvényszéki ünlökké, 1855-ben pedig az úrbéri első folyamodású bíróság elnökévé nevezik ki. Amikor pedig 1860-ban rehabilitálják a királyi kúriát, a hétszemélyes táblához kerül, s mint királyi hétszemélynök hal meg 1863. május 4-én, gyászjelentése szerint 62, SZINNYEI szerint 64 éves korában.

A gyászjelentés felsorolja róla, hogy otthonos volt a régészetben, történelemben, a magyar és francia literatúrában, továbbá a pomológiában. „A legritkább magyar könyvek birtokában, s azokbeli ismeretségében tudósaink állításait szeretetteljes modorban segített kiegészíteni — némelykor megigazítani.”

Sajnos irodalmi téren nem tevékenykedett, s így a gyászjelentés eme állításait nehéz ellenőrizni. SZINNYEI is csak egyetlen munkáját említi: „*Emlék irat, mely. . . Pest, Pilis és Solt t. e. vármegyék. . . udvar-házoknak Gránátos utca felőli részén, az alap kőbe 1841-dik évnök október havában letéetett.* Kiadta Nagy István. Pesten é. n.”

E kis könyvecskében 13 lapon ISTVÁNYFYRA, valamint JANKOVICH tulajdonában levő oklevelekre hivatkozva röviden áttekinti, hogy Mohács óta mily sok helyen tartották a megyegyűléseket, majd leírja a megyeház építésének történetét.

¹³ OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 1088.

¹⁴ Országos Levéltár, uo. fol. 35, 345.

¹⁵ OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 978.

¹⁶ EMICH Gusztáv: *Az elvesztett régi magyar nyomtatványokról.* Magy. Könyvszle. 1876. 141. l.

¹⁷ Az OMGE emlékkönyve. Uo.

Gyűjtőmunkájáról is csak szórványos adatok állnak rendelkezésünkre. Egy hibás nyomtatvány-meghatározásáról érdemes kissé részletesebben szólnunk, mert ezzel ő is részesévé vált egy közel évszázados tévedésnek a BEYTHE-féle kottás énekeskönyvet illetően.

Gyűjteményének halála után sokat keresett, ma az Országos Széchényi Könyvtárban levő darabja volt egy elején és végén csonka XVI. századi énekeskönyv.¹⁸ A második előzéklevélen levő kéziratos imádság után a következő aláírás olvasható: „Patkó István E(gyház)as Radnóti Plántáidnak méltatlan öntözője”. Majd ugyanezen levél hátlapján: „Ezen Szép maradványt letem Felső Örbe, igen nagy munkával és fáradtsággal mivel az egész Nagy helységet csak nem házról házra öszve jártam míg rá akadtam 1841 Nemes”.

Ez a bejegyzés feltehetően LITERÁTI NEMES Sámuelről, JANKOVICH régiségggyűjtőtől származik, s így ez a könyv is JANKOVICH hagyatékából kerülhetett NAGY István birtokába. A bejegyzést azonos kéz folytatja: „NB. Hibázik ugyan ezen könyv Címe és előljáro beszéde de mivel Szegedi István és Gergelynek Batizinak és Huszár Gál esmeretes elsőbb [vagyis ezt a művet megelőző] Reformatori ferfiak Enekei is ide vagynak kötve, enél fogva Authora és nyomtatása helye kitapogathatod[n]ék.” Eme szerzők kizárása révén NAGY István úgy gondolta, hogy BORNEMISZA énekeskönyve lehet kezében, amely SÁNDOR István *Magyar könyvesháza* szerint¹⁹ 1582-ben jelent meg. Megerősíthette ebben a döntésében az a körülmény is, hogy a csonka példányban a mű második részének egy darabja is megvan, újra kezdődő lapszámozással, tehát esetleg egy harmadik része is lehetett a könyvnek, s akkor nagyszerűen fedi BORNEMISZA énekeskönyvének címét: *Külömbb-külömbbféle Énekek három rendbe*. A ritka példányt megvizsgálta TOLDY is, aki megállapította, hogy ebből a műből neki is van töredéke, de ugyanakkor azt is látta, hogy BORNEMISZA énekeskönyvéről nem lehet szó, hiszen azt a saját könyvtárában levő példány alapján ismerte. Úgy látszik, NEMES bejegyzését ő is elfogadta, s úgy döntött, hogy ez a könyv csak BEYTHE énekeskönyve lehet, amelyet SZENCZI MOLNÁR Albert említ *Psalteriumának*²⁰ előszavában. Talán a birtokában levő és ezzel a munkával egyező töredékről már régebben gyanította ugyanezt. SZABÓ Károly azután TOLDYra hivatkozva fel is sorolja BEYTHE énekeskönyvét, s megemlíti NAGY István akkor még lappangó példányát, valamint TOLDY töredékét.²¹ Így SZABÓ alapján szinte máig él az irodalomban hogy BEYTHE hangjegyeket is tartalmazó énekeskönyvének egyetlen NAGY Istvánnál levő példánya elveszett.²² Holott a példány 1900-ban előkerült. Az Országos Széchényi Könyvtár vásárolta meg mint BEYTHE énekeskönyvének NAGY István-féle példányát „Vasady Lajos Bp.” possessortól 400 koronáért.²³ Csakhamar kiderült azonban róla hogy nem BEYTHE, hanem HUSZÁR GÁL 1574-ben megjelent énekeskönyvének elején és végén csonka példány.²⁴

NAGY Istvánnak tehát nem volt példánya BEYTHE énekeskönyvéből, így az nem is keresendő. A TOLDY-féle töredék elveszett,²⁵ de a fentiek szerint az is HUSZÁR GÁL énekeskönyvének darabja lehetett.

Gyűjteményének ezen kívül még néhány darabjáról megállapítható, hogy hasonlóképpen JANKOVICHTól került hozzá (RMK I. 5., 143., 194., Sztripszky 1805/12.), az RMK I. 230. (ma az Országos Széchényi Könyvtárban) pedig a következő bejegyzést tartal-

¹⁸ OSZK RMK I. 113/a.

¹⁹ 9. l.

²⁰ RMK I. 407.

²¹ RMK I. 355.

²² Vö. HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 341. l. CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Bp. 1958. 75., 83. l.

²³ Növedéki napló 1900/54 sz., ahol először BEYTHE, majd átjavítva HUSZÁR GÁL énekeskönyvének jegyezték be.

²⁴ Vö. CSIKY János: *Régi magyar művészi zene*. Magy. Könyvszlc. 1905. 125. l.

²⁵ Uo.

mazza: „Jankovich Miklós úr 1/10 hagyománya.” Kéziratgyűjteményének az Országos Széchényi Könyvtárban levő mintegy 15 darabja közül 2 származik JANKOVICHTól: Fol. Hung. 978: a fentebb már említett RÁKÓCZI-féle protokollum-könyv és a Quart. Lat. 2289: a lambachi monostor kéziratának elenchusa. Az Országos Levéltárban levő mintegy 1 folyómétert kitevő és még feldolgozásra váró kéziratgyűjteményéről azt tudjuk, hogy különféle kormányhivatalok kiselejtezésre került és a múlt század kéziratok iránti érdeklődését kihasználva áruba bocsátott XVII—XIX. századi irataiból áll.²⁶

A gyűjtemény java részét nyilván vásárlás útján szerezte meg — amint ezt VARJÚ fenti adata is valószínűvé teszi. Az RMK I. 98. példányát 1857. január 28-i bejegyzése szerint KUCSERA Lőrincztől vásárolta, s előzőleg KULTSÁR Istváné volt. Érdekes ebből a szempontból AMADÉ László és mások énekeinek egykorú kéziratok példánya,²⁷ amelyről úgy látszik, hogy valaki kellő szellemmel levelenként adta el neki. Ugyanis majdnem minden levélen ott áll NAGY István bélyegzője, több helyen pedig a meg nem száradt bélyegzőtől esett folt, holott a vele szemben levő lapon nincs is bélyegzés. Ez azt mutatja, hogy az anyag levelenként gyűlt össze, az egyes leveleket rögtön lebélyegezte, s csak később tudta azokat megfelelő sorrendbe összefűzetni. Más, XIX. századi kézírással készült iratokból az látszik, hogy talán ő is másoltatott gyűjteménye számára régi okleveleket.²⁸

Gyűjteménye összeállításáról szólva érdemes elidőznünk egy műnél, amely jellemzően mutatja NAGY István és általában a múlt századi könyvgyűjtők aprólékos munkáját, sok utánjárását, az antikváriumok anyagának állandó figyelemmel kísérését, s egyben érdekes képet kapunk a régi magyar könyvek sorsáról is. SZABÓ Károly TINÓDI 1554-ben megjelent *Chronica*jával kapcsolatban megemlíti, hogy ebből a műből „Nagy István könyvtárával egy ép és egy csonka példány került külföldre.”²⁹ Ő LIST és FRANCKE lipcei antikváriusok katalógusából merítette adatát,³⁰ ugyanis ez a cég vásárolta meg NAGY István halála után gyűjteményét. Még a legújabb irodalom is úgy tartja, hogy ezeknek a példányoknak sorsa azóta is felderítetlen.³¹

A LIST és FRANCKE által említett második példány ma az Országos Széchényi Könyvtárban van.³² Jelenleg 129 eredeti levelet tartalmaz — a többi levél részben fakszimilével, részben különböző típusú betűhív utánnyomással, részben XVII. századi kézírással pótolva, de 7 levél így is teljesen hiányzik. TODORESZKU gyűjteményével³³ került 1919-ben az Országos Széchényi Könyvtárba, a fakszimilét és az utánnyomásokat feltehetően ő csináltatta. Feljegyzései szerint³⁴ 1905-ben vásárolta RANSCHBURGTól 275 koronáért. Valamikor NAGY Istváné volt, amint ezt több helyen beütött bélyegzője bizonyítja.

LIST és FRANCKE katalógusa a *Cronica* második példányának terjedelmét így írja le: „Címlevél és előbeszéd hiányzik (4 levél), a következő 18 levél kézírással pótolva; a végén 7 levél hiányzik.” A mi példányunkban az első 4 levelet részben fakszimile, részben betűhív utánnyomás pótolja, sőt még a rákövetkező 19 (és nem 18) kéziratok levélből is az utolsó 5 levelet, a 6. és 7. levél pedig eredeti nyomású. Az így feleslegessé vált 7 kéziratok levél ($A_1 - B_3$) jelenleg a kötet végén található, az A_1 levélen JANKOVICH pecsétjével. A mű végén nem 7, hanem csak 5 levél hiányzik — ma már hasonlóképpen fakszimilével és utánnyomással pótolva. Az üzleti katalógus némi pontatlanságát feltételezve, s TODORESZKU hiánykiegészítő munkásságát ismerve,³⁵ a példányt nyugodtan azonosnak

²⁶ Dr. BAKÁTS István szíves közlése.

²⁷ OSZK Kézirtattár, Quart. Hung. 969.

²⁸ Uo. Fol. Hung. 1031.

²⁹ RMK I. 33.

³⁰ *Catalogue... d'une... collection... de feu M. Estienne de Nagy...* Leipzig, 1870. Nr. 1717. 1718.

³¹ BÓTA László: *Tinódi Sebestyén Cronica*. Bp. 1959. 26. l.

³² RMK I. 33. 3. pld. (A Kézirtattárban a 2. pld. van, Oct. Hung. 731.)

³³ Mint e gyűjtemény egyik érdekes példányát először KŐHALMI Béla írta le Philobiblos néven: *Todoreszku Gyula dr. gyűjteménye*. Könyvtári Szle. 1914. 151. l.

³⁴ OSZK, Régi és ritka nyomtatványok tára, TODORESZKU iratai.

³⁵ AKANTISZ Viktor: *Todoreszku... régi magyar könyvtára*. Bp. 1922. XIII—XIV. l.

tekinthetjük. RANSCHBURG valószínűleg közvetlenül LIST és FRANCKÉtól vásárolta, a katalógus szerint 38 tallérért. NAGY Istvánhoz a JANKOVICH-hagyatékából kerülhetett, bár lehetséges, hogy csak a kéziratoss rész.

A kéziratoss rész után az *F2* levéllel kezdődnek az eredeti levelek, mégpedig egy „A” és „B” példány összeolvasztásából. A lapokat mindkét példányban még az összeolvasztás előtt tintával beszámozták, így egyrészt ennek, másrészt a lapszéli aranyozásnak alapján a levelek világosan elkülöníthetők. A beszámozás idején már mindkét példány hiányos volt. Az összeolvasztást vagy JANKOVICH, vagy NAGY István — akinek bélyegzője mindkét példány levelein megtalálható — végezte a következő módon (kurzív szedéssel jelölve a „B” példány leveleit):

B 2—3 (NAGY István bélyegzője nélkül)

F 2—T 4

V 1—Y 4

Z 1—e 4

f 1—p 3

A *V 1* hátlapján NAGY István jellegzetes írásával: „két levél hibádzik”.

Az „A” példány valamikor KAZINCZY Ferencé volt, amint erről sajátkezű bejegyzése tanúskodik: „Losonczinak neve 41. ízben fordul-elő mindég c vel z nélkül. Kazinczy Ferencz Széphalom, 2d Jun. 1807.” Mivel ez a bejegyzés nyilvánvalóan nem a könyv megszerzésekor történt, arra gondolhatunk, hogy ezt a könyvet 1806-ban, amikor könyvtárát eladta a sárospataki könyvtárnak, visszatartotta. BARCZA József,³⁶ amikor hiányolja, hogy a Sárospatakra került KAZINCZY-könyvtárnak milyen szűkös az RMK anyaga, szintén arra gondol, hogy talán nélkülözhetetlennek tartotta azokat, és nem vált meg tőlük, bár e feltevésre — mondja — levelezésében nem találunk utalást. TINÓDIRval kapcsolatban mégis van ilyen utalás. 1811. január 12-én írja RUMYNak, hogy „Tinódi u. Zrinyi gedenke ich selbst aufzunehmen (M[agyar] Rég[iségek]). . . Ich besitze beyde Bücher.”³⁷ Ki akarta tehát adni a *Magyar régiségek és ritkaságok* sorozatban, ezért tartotta meg. Valószínűleg ehhez készült számos lapszéli jegyzete, amelyek közül egyik-másikból a bekötés során levágtak.

A köttetést tehát vagy ő, vagy esetleg utána csináltatták. Az ő kezétől származnak a lapszámok is, amelyek a címlappal, tehát az első jelnélküli ív beszámításával kezdődnek, aminek alapján fel kell tételeznünk, hogy legalább is *e 4*-ig csak az *N 2—3* levél hiányzott a példányából, ezt a hiányt nem is vette figyelembe a beszámozáskor.

A példány a *b 1a* lapon levő bejegyzés szerint előzőleg WAGNER Györgyé volt: „Georgius Wagner Irta 1786 Esztend. . .”. Kitéről közelebbit nem lehetett felderíteni, talán a KAZINCZYval kapcsolatban álló WAGNER Károly történetíró (1732—1790) rokona lehetett, s tollából sok más bejegyzés, „probatio calami” található a lapokon. Minden bizonnyal tőle ered, s így további következtetésekre nem jogosít fel az *S 4a* lapon található és a levágás miatt amúgy is bizonytalan olvasatú bejegyzés: „Probatio Cálamis vel Atramenti Carolus Eszterhazy”. Az *R2a* lapon „1736—1554 = 182” kivonás olvasható; valaki 1736-ban kiszámította, hogy hány éve jelent meg a könyv. Ez a példányban a legrégibb bejegyzés, ismeretlen kéztől származik.

Ennél jóval régebbi, de ismeretlen kéztől származó bejegyzések találhatók a valamikor szintén aranymetszéses kötésben levő „B” példányban is (a legrégebbi bejegyzés 1597-ből), amelynek azonban egyetlen possessora sem deríthető ki. E példánynak a *V 1* levélen kezdődő kézírásos lapszámozása (151) tízzel kevesebb, mint az ívjel kívánná, s ezt az eltérést végig megtartja. Eszerint már öt levele hiányzott, amikor bekötötték. Kötetése az aranymetszésből következtetve régebben történt, mint az „A” példányé.

³⁶ Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon. II. Magy. Könyvszle. 1963. 98. I.

³⁷ Levelezése. 23. k. Bp. 1960. 189. I.

Ennél tehát inkább elképzelhető, hogy az idők folyamán tönkrement, mint az „A” példánynál. KAZINCZY második gyűjteménye JANKOVICH tulajdonába került, s ennek a gyűjteménynek KAZINCZY által 1808-ban megkezdett jegyzéke ma az Országos Széchényi Könyvtárban található.³⁸ TINÓDI nincs benne. Úgy látszik, ez a mű külön útra került, s felderíthetetlen módon rövid idő alatt tönkrement. (KAZINCZY és NAGY István halála között 30 esztendő sem telt el!) Hogyan történt ez?

Ez a kérdés izgathatta TODORESZKUT is, aki minden bizonnyal arra számított, hogy üzleti spekulációból tartotta valaki vissza a mű többi részét, s előbb-utóbb felbukkan az „A” s talán a „B” példány többi része is az antikvár piacon. Talán így került már birtokába a NAGY István bélyegzője nélküli B 2—3 levél. Másképp nem tudjuk megmagyarázni, hogy ő, aki könyveinek restaurálására annyit áldozott, elhanyagolta ezt az értékes könyvet. Eljárásmódja az volt, hogy először a hiányzó leveleket pótolta, s csak azután kötetett.³⁹ Így egyelőre meghagyta abban a rendkívül díszes, dús vaknyomással ellátott, feltehetően a XVIII. század elejéről származó, s eléggé megviselt, szúrágott táblában, amelybe — mint talán a „B” példány kötetéstáblájába? — eléggé primitív módon a heterogén példányt utólag beillesztették, s amelyben ma is található.

Ezekben próbáltuk összeállítani a NAGY István életéről és gyűjtőmunkájáról fel-lelhető és kikövetkeztethető adatokat. Magáról a gyűjteményről, annak jelentőségéről és halála után bekövetkezett sajnálatos sorsáról talán nem lesz érdektelen más alkalommal beszámolni.

KELECSÉNYI ÁKOS

Goldziher Ignác és a nemzetközi könyvkölcsönzés. Míg a nemzetközi könyvcserre igen régi hagyományokra tekint vissza,¹ addig a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés viszonylag későn, nehezen és lassan alakult ki. Az egyes országokon belüli könyvtárak közötti kölcsönzés igénye bár már a XVIII. században jelentkezett, de szélesebb körben a múlt század második felében tudott csak kiterjedélyesedni. Európában először Ausztriában szervezték meg 1883-ban, majd Olaszország, Francia- és Poroszország következett a sorban. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után LENIN kezdeményezésére viszonylag hamar a Szovjetunióban is megkezdik intézményesítését.

Lényegesen nehezebben megoldható feladatot jelentett a nemzetközi könyvkölcsönzés problémája. Első nemzetközi szabályzatát csak az International Federation of Library Associations (IFLA) 1935. évi madridi kongresszusán sikerült elfogadtatni. Végleges szabályzatát az IFLA 1954. évi zágrábi ülésén állapították csak meg.² Ennek a világ minden tudósa által fontosnak tartott kérdésnek a megoldása századunk első éveiben jutott a tervezgetés állapotába. Kevesen tudják, hogy bölcsőjénél ott állott a maga korának egyik legkiemelkedőbb tudósa: GOLDZIHHER Ignác is.

GOLDZIHHER kerek tíz éven át foglalkozott ezzel a kérdéssel,³ míg végre 1910-ben nemzetközi fórumok előtt is úgy ahogy dűlőre jutott ez az egész tudósvilágot érintő ügy. A kérdés megoldására való törekvés legerőteljesebben a berlini tudományos akadémián jelentkezett, itt fogalmazták meg a nemzetközi könyvkölcsönzés javaslatát és tervezetét, azonban teljességgel hiányzott az a nemzetközi szervezet vagy intézmény, ahol a probléma felvetése egyáltalán megtörténhetett volna.

³⁸ Kézirattár, Oct. Lat. 2.

³⁹ AKANTISZ: I. m. XV. l.

¹ MALLER Sándor: *A nemzetközi kiadványcsere*. Magy. Könyvszle. 1956. 273. l. idézi VATTEMARE, A.: *Report on the subject of international exchanges*. Washington, 1848. KIPP, L.: *The international exchange of publications*. Wakefield, 1950.

² SALLAI István — SEBESTYÉN Géza: *A könyvtáros kézikönyve*. Bp. 1956. 352. l.

³ MTA Főtitkári irattár. 75/1900.

1899. október 9—10-én Wiesbadenben konferenciát tartott tíz tudományos akadémia.⁴ A tárgy egy fontos nemzetközi szervezet, az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége létrehozatalának előkészítése volt. Ez a 10 akadémia az ügy nagy jelentőségére való tekintettel még további 9 akadémiát szólított fel a csatlakozásra. A felszólításnak egyedül a madridi Real Academia de la Historia nem tett eleget, illetőleg nem kívánt egy nemzetközi tudományos szervezet tagja lenni. A szövetség, mely 18 tagból alakult meg: az amszterdami, a bécsi, a berlini, a brüsszeli, a *budapesti*, a krisztianiai, a göttingeni, a kopenhágai, a lipcei száz tudós társaság, a londoni Royal Society, a müncheni, a párizsi Institut de France öt akadémiája közül három (az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, az Académie des Sciences és az Académie des Sciences morales et politiques), a szentpétervári, a római Academia dei Lincei, a stockholmi és a washingtoni akadémiákat, illetőleg tudományos társaságokat foglalta magában. A Szövetség létrehozatalának történelmi gyökerei messzire, egészen a XVII. századig nyúlnak vissza, amikor BACON az összes nemzetek tudós törekvései központosításának gondolatát felvetette, és amelynek megvalósítására vonatkozóan néhány erőtlen kísérlet a későbbiek során elszórt kezdeményezésekből született is.

Az előkészítő ülést 1900 augusztusában tartották Párizsban,⁵ amelynek eredményeként 1901. április 16—21 között ugyancsak Párizsban az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége megtarthatta első érdemleges közgyűlését. A Magyar Tudományos Akadémiát GOLDZIER Ignác és THAN Károly akadémikusok képviselték.⁶

A Szövetség első közgyűlése kimondta, hogy a szervezet célja a nagy általános tudományos feladatok felismerése és tisztázása, a különböző nemzetek tudományos intézeteinek e téren való összehangolása, amint ezt a francia kormány képviselőjében jelen volt közoktatásügyi miniszter a párizsi I. közgyűlésen kifejezte: „Il faut renverser les cloisons étanches qui les séparent”.

A közgyűlés célja a Szövetség megalakulása, az alapszabályok és a berlini akadémiának az állami könyvtárak és levéltárak anyagának (könyvek és kéziratok) *nemzetközi kölcsönzésére* vonatkozó szabályzat javaslatának megtárgyalása volt.⁷ A Magyar Tudományos Akadémia 1901 márciusában tartott ülésén elvben helyeselte és hozzájárult a berlini akadémia javaslatához, és a kérdés gyakorlati megoldásának Párizsban történő megtárgyalásán való képviselőjével GOLDZIER Ignác akadémikust bízta meg.⁸ A berlini akadémia eredeti javaslatát lényegtelen módosítások után az összes ülés tagjainak többsége a következő formában elfogadta:⁹

„Az Akadémiák Szövetségének határozata a nyomtatványok, kéziratok, stb. kikölcsönzése tárgyában.

A Szövetséges Akadémiák kormányaikra oly irányban érvényesítik befolyásukat, hogy az Akadémiák Könyvtárainak és a többi az egyes kormányoktól saját államuk részéről kijelölt nyilvános könyvtáraknak (levéltáraknak) közvetlenül meg fognak küldetni mindazon nyomtatványok, kéziratok és irományok, amelyek nyomós okokból (pótolhatatlanság, nagyság, alak, külső terjedelem, állapot, kéziratoknál a tartalom, külön szabályok) ki nem kölcsönözhetők.

Egyelőre a következő feltételek állapítottak meg:

1) a kikölcsönző intézet minden egyes esetben kötelezi magát, hogy a megküldött nyomtatványokat, stb. szabályszerűen és tűzmentesen megőrzi.

2) hogy minden kárt és esetleges veszteséget a kikölcsönző könyvtár (levéltár) a megállapított összeg erejéig megtérít; ez összeg a körülmények szerint meghaladhatja a postahivatalnál (vagy más biztosító intézetnél) tett értékevallást.

⁴ Akad. Ért. 1901. 352—53. I. Főtitkári irattár 75/1900; 174/1900; 187/1900; 202/1900; 449/1900.

⁵ Akad. Ért. 1901. 354. I. GOLDZIER I. levelezése. I. doboz; Főtitkári irattár 170/1901.

⁶ Főtitkári irattár 339/1900; 449/1900.

⁷ Főtitkári irattár 547/1900.

⁸ GOLDZIER Ignác kiadatlan levelezése. MTA Könyvtár Keleti Osztály. I. doboz. Főtitkári irattár 166/1901

⁹ Főtitkári irattár 166/1901; 170/1901.

3) hogy a leggondosabb s a megküldésnek egészen megfelelő csomagolásra és visszaküldésre vállalkozik, s a küldeményt a postahivatalnál (vagy valamely biztosító intézetnél) a kikötött biztosítási összeg erejéig biztosítja és egyszersmind kötelezi magát, hogy a kikölcsönző könyvtárból (levéltártól) megszabott idő alatt visszaküldi s a szállítási, valamint biztosítási díjakat megfizeti.

Óhajtható volna a szállítás megkönnyébitésére és biztonsága érdekében az illető kormányoknál lépéseket tenni, hogy az efféle küldemények vámmentességben részesüljenek, mint ahogy ilyen kedvezményt a németalföldi kormány máris engedélyezett.

Olyan intézetekkel szemben, melyeknél a fentebbi megállapodások keresztülvitele nehézségekbe ütközik, kivételes határozmányok állapíttassanak meg.”¹⁰

GOLDZIER Ignác a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének 1901. május 20-i ülésén számolt be az Akadémiák Szövetsége 1901 áprilisában tartott üléséről.

A berlini akadémia javaslatának gyakorlati megvalósítása, amelyet GOLDZIER Ignác, mint az Akadémia könyvtári ügyeinek szakértője, fontosságához mértén támogatott, a tudományos világban meglehetősen nagy vihart kavart. Bár a kérdés alapvetően nagy fontosságát minden akadémia elismerte, azonban a visszahúzó tradíciók és a konzervativizmus erősen akadályozta a gyakorlati megvalósítást. Mindenesetre fontos lépést jelentett magának a problémának felvetése és napirendre tűzése is. Az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének megalakulása fontos lépéssel vitte előbbre ezt az akkor szinte forradalmian merésznek tűnő ügyet. A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége is napirendre tűzte ezt a kérdést; 1901. június 24-én számolt be GOLDZIER Ignác az összes ülésnek a párizsi közgyűlés lefolyásáról és határozatairól. Beszámolójának alapján az összes ülés határozatot hozott,¹¹ amely szerint a kezdeményezést támogatja, és a kéziratok, könyvek stb. nemzetközi kölcsönzésével kapcsolatosan a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz pozitív értelmű felterjesztéssel fordul,¹² amelyet a minisztérium helyesléssel, a végső fokon illetékes közös császári és királyi külügyminisztérium diplomatikus óvatoskodással fogadott.

Az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének második közgyűlését 1904. május 25–31. között tartották meg Londonban. Ezen a közgyűlésen már a Szövetséghez közben történt csatlakozások folytán 21 akadémia küldöttjei vettek részt. Magyarországot ismét GOLDZIER Ignác és THAN Károly képviselték.¹³

GOLDZIER Ignác jelentésében beszámol a nemzetközi kézirat- és könyvkölcsönzés terén az elmúlt három év alatt történetekről.¹⁴ A londoni közgyűlés is behatóan foglalkozott ezzel a nagy jelentőségű kérdéssel és a beszámolókból kiderül, hogy a berlini akadémia tudósai „erélyesen vették kezükbe a kéziratok kölcsönzésének ügyét”, és a porosz kormány segítségével számos diplomáciai tárgyalást folytattak a felmerült nehézségek áthidalására és a javaslat elfogadtatására. Ez azonban nem ment simán. Különösen az angol és az olasz könyvtárak részéről jelentkezett nagy ellenállás, „az évszázados hagyományok szentesítette nehézségek” GOLDZIER-t a következő kijelentésre késztetik: „míg még Indiától is könnyen lehet európai tudósok lakóhelye nyilvános könyvtáraiba kéziratot kapni, addig példának okáért a Bodleiana, vagy a British Museum még mindig azt követelik, hogy kézírataik használatára az ember Oxfordba és Londonba utazzék.”¹⁵

GOLDZIER a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében, de a maga nevében is helyesli a berlinieknek azt a törekvését, hogy a kéziratok kölcsönzése egységes nemzetközi szabályok alapján történjék „még pedig az Európa legtöbb könyvtárában már eddig is divó liberális irányban”. A kérdés nehézségét mutatja GOLDZIER-nek az a megjegyzése,

¹⁰ Akad. Ért. 1901. 408. I. Főtitkári irattár 207/1901.

¹¹ Akad. Ért. 1901. 396. I. MTA 1901. jun. 24-i ülés jegyzőkönyvének 150 §-a.

¹² Főtitkári irattár 358/1901. 545/1901.

¹³ Főtitkári irattár 21/1903; 312/1903.

¹⁴ Főtitkári irattár. 332/1904.

¹⁵ Akad. Ért. 1904. 479. I.

mely szerint „előrelátható, hogy a régi szabályaik révén hajthatatlanul makacskodó intézetek ellenállásának megtörése a diplomácia elé is nehéz munkát tűz”.

GOLDZIER javasolta, hogy a kezdeményező berlini akadémia — tekintettel a kairói könyvtár kéziratos anyagának nagy fontosságára — az egyiptomi kormányt is vonja bele abba a diplomáciai eljárásba, amelyet az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége megbízásából folytat. (GOLDZIER ugyanis Eötvös Józseftől kapott ösztöndíj segítségével sokáig tanulmányozta a Közel-Keletet, különösen Egyiptomot, és igen jól ismerte annak kéziratos anyagát.)

A kéziratok és könyvek nemzetközi kölcsönzésének kérdése még az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége 1907. május 27 és június 2 között Bécsben tartott harmadik közgyűlésének a napirendjén is szerepelt. GOLDZIER (ez alkalommal is hazánk képviselője volt)¹⁶ beszámolt arról, hogy a „kéziratkölcsönzés ügyének végleges szabályozása a szellemtudományi szektorhoz volt utalva”.¹⁷ Az 1901-től kezdett erőfeszítések még mindig nem hoztak végleges eredményt. Egyiptom, Anglia, Franciaország, Spanyolország és Oroszország nem járultak hozzá a tervezett egyezmény szövegéhez. Ettől függetlenül a bécsi közgyűlés, mint GOLDZIER jelenti, véglegesen megállapította a hozzájáruló országokra nézve érvényes szabályzatot, amely a kölcsönzés és használat minden részletére kiterjedt „a fényképek eszközlésének módozataira és feltételeire, a kéziratok biztosítására, a vámkezelésre, stb.”

„A Szabályzat magyarázása és alkalmazása körül beállítható kétségek, az előforduló kártérítési esetek elbírálása, úgymint egyéb e szabályzatban előre nem látott eshetőségekre való döntésre a Szövetség egy külön bizottságot hatalmazott fel, melyben leginkább az akadémiai küldöttségek szakértő könyvtárnok és archivárius tagjai foglalnak helyet.”

Az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége negyedik nagygyűlését Rómában tartotta 1910. május 9 és 15 között. A kéziratok és könyvek nemzetközi kölcsönzésének kérdése itt is napirendre került. GOLDZIER erről ezt jelenti: „ugyancsak e szakosztályhoz Diels a kéziratkölcsönzés ügyét illető tárgyalások jelen állásáról tett jelentést, melynek eredményét egy mellékletül csatolt nyomtatvány tartalmazza”.¹⁸

Az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége legközelebbi nagygyűlését Szentpétervárott tartotta 1913. május 11—18 között.¹⁹ Ezen az ülésen a Magyar Tudományos Akadémiát ASBÓTH és KÖVESLIGETHY akadémikusok képviselték. GOLDZIER távollétét a Szövetség orosz elnöke, NIKITIN sajnálattal említi meg. A nemzetközi könyv- és kéziratkölcsönzésről ezen az ülésen már nem történik említés.

SCHER TIBOR

¹⁶ Főtitkári irattár 76/1906.

¹⁷ Akad. Ért. 1907. 521. l.

¹⁸ Akad. Ért. 1910. 422. l.

¹⁹ Akad. Ért. 1913. 492—505.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Régi magyarországi nyomtatványok a cseh- és morvaországi gyűjteményekben.

A Magyar Tudományos Akadémia — a Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottság javaslatára — lehetőséget biztosított számomra, hogy 1963. március 14 és április 3 között három hétig cseh- és morvaországi gyűjteményekben kutassak régi, 1712 előtt megjelent magyarországi és magyar nyelvű nyomtatványok után.

Tanulmányutam során az alábbi városok gyűjteményeiben dolgoztam: Praha, Litomeřice, Teplá, Brno, Olomouc, Mikulov és az utolsó napokban Pozsony.

Prágai tartózkodásom egyik fontos eredménye volt a régi cseh és szlovák nyelvű nyomtatványokat regisztráló ún. *Knihopis* szerkesztőségével a kölcsönös előnyökön alapuló kapcsolat kiépítése. Az *Egyetemi Könyvtár* legértékesebb magyar vonatkozású és ma is külön kezelt gyűjteménye az ún. KUBELIK-SZÉLL könyvtár. SZÉLL Farkas a múlt század második felének neves könyvgyűjtője volt. A híres cseh hegedűművész, KUBELIK, aki nőülés révén jutott ehhez a könyvtárhoz, a prágai Egyetemi Könyvtárnak adta el azt a harmincas években. Az általam átnézett gyűjteményben levő mintegy félszáz RMK között SZÉLL Farkas által már publikált unikum is akad, bár az irodalomból korábban ismert RMK példányoknak csak egy részét sikerült most fellelni. A *strahovi*, volt *premontrei könyvtárban* található az utóbbi évek legértékesebb RMK-lelete, GÁLSZÉCSI énekeskönyvének újabb töredéke. A *Nemzeti Múzeum könyvtárában*, amely a múlt század tudatos bohémikagyűjtése révén jött létre, elsősorban a trencsényi és zsolnai nyomdák cseh nyelvű kiadványai találhatók. Ugyanitt található a több száz csehszlovákiai kastélykönyvtár leltára is, amelyek azonban RMK szempontból általában nem tartalmaznak különösebb érdekességeket.

Litomeřiceban a *püspöki könyvtár* és Teplában a *volt premontrei könyvtár* kutatási területem szempontjából igen korlátozott érdekességűnek mutatkozott, mert ott csak a XVII. század végén készült és tömegesen terjesztett nagyszombati jezsuita kiadványokból kerültek elő példányok. Hasonló volt a helyzet Mikulovban (Nikolsburg), ahol a DIETRICHSTEIN-könyvtár újabb keletkezésű, miután PÁZMÁNY kortársának, DIETRICHSTEIN kardinálisnak neves gyűjteményét 1647-ben a svédek elvitték.

Brnóban az *Egyetemi Könyvtárban*, ahová a feloszlott délmorvaországi rendházak könyvtára is tartozik, igen jó, nyomdahely szerinti áttekintés is van a régi könyvekről. Így könnyebben volt megállapítható, hogy itt a helyzet az RMK-példányok számát és összetételét illetően — nyilván Magyarország közelsége miatt — valamivel kedvezőbb, mint az előbb felsoroltakban.

Olomouchban az *Állami Tudományos Könyvtárban* (a volt Egyetemi Könyvtárban) ez alkalommal csupán szűrőpróbaszerű vizsgálódások alapján, amelyek során tucatnyi RMK-ra, közöttük viszonylag sok XVI. századi nyomtatványra leltem, meg tudtam állapítani, hogy ebben a gyűjteményben van Cseh- és Morvaországban még a legtöbb lehetőség újabb régi magyarországi nyomtatványokra találni. A török hódoltság idején

ugyanis hazánknak a HABSBURGokhoz tartozó területe élénk kapcsolatban állott a morva-országi részekkel, s a II. JÓZSEF korabeli szekularizáció során számos volt egyházi gyűjtemény ebbe az olomouci könyvtárba került.

Az alábbiakban a tavalyi szlovákiai, valamint az idei csehországi utam során talált, eddig ismeretlen régi magyarországi nyomtatványok rövid ismertetését közöljük, amely folytatása a *Magyar Könyvszemle* ez évi 116—120. lapjain megjelent jegyzéknek.

98. Bártfa, (1577) 1578
GERMATI, Nicolaus: *Ariochus divini Platonis*. 8° [93] lev.
Pozsony, Matica Slovenská
99. Bártfa, 1606
Apologia Protestatio legatorum et ecclesiarum. 4° [4] lev.
Lőcse
100. Pozsony, 1611
Periocha tragicomoediae inscriptae, S. Matthias in scharca... 4° [8] lev.
Prága, Strahov és Nemzeti Múzeum
101. Kassa, 1620
TÜRCK, Sebastian: *Regula Vitae. Dass ist Regel des Lebens*. 4° [2] 42 l., 1 t.
Lőcse
102. Kassa, 1621
TÜRCK, Sebastian: *Requies Abrahe. Dass ist ... Eine ... Leichpredigt ... Melchior Reiners*. 4° [2] 62 l.
Lőcse
103. Lőcse, 1629
BEUCER, Baltasar: *Historia passionis et mortis ... Iesu Christi*. 4° [12] lev.
Prága, Akad.
104. Lőcse, 1635
Gamelia Votiva et beneprecatoria in Solemnitate Nuptiarum Viri ... Josephi Manda, Rectoris ... Scholae Cibinien. 4° [4] lev.
Lőcse (2 pld.)
105. Lőcse, 1640
Tedis Sacratissimae vere, auspiciis ... M. Johannis Windisch Leutschovien : Scholae Patriae Rectoris ... 4° [4] lev.
Lőcse
106. Lőcse, 1642
BACHMANN, Balthasar: *Eine Christliche Predigt, bey der leich ... Adam Gigelmairs*. 4° [4] lev.
Eperjes.
107. [Lőcse], 1646
F[RÖHLICH], D[avid]: *Loci Communes Poetici*. 4° [4] lev.
Lőcse
108. Lőcse, (1652)
Serta Connubialia In Singularem Decoris ... Johannis Serpili Junioris ... et Eva Galli. 4° [4] lev.
Lőcse
109. Trencsén, (1655)
INSTITORIS, Johannes: *Dissertatio Politico Theologica De Clericorum potestate. Respondente Samuele Nicletzio* 4° [22] lev.
[Az RMK II. 840. és 841. művek összevont és módosított kiadása.]
Lőcse
110. H. n. 1659
MOLNÁR Gregorius: *Elementa Grammaticae Latinae*. 8° [64] lev.
Lőcse
111. [Lőcse], (1660?)
Vota Nuptialia das ist Hochzeitliche Ehren-wünsche Magno Steinerin Catherinae Brever. 4° [12] lev.
Lőcse
112. [Lőcse, 1662]
(RHELINUS, Johannes): *Ad Nobilissimum Dm. Sponsum Johannem Serpiliu ... Ode*. 4° [2] lev.
Lőcse
113. Bártfa, 1663
Jonas Imago Resurrectionis. 8° [8] lev.
Lőcse
114. Lőcse, (1663)
Laetus sub tempore moesto ... Adami Popradii sponsi ... et Susanna Koch. 4° [4] lev.
Lőcse
115. [Lőcse, 1665]
Praeparatio ad Missam Quae dicitur Accessus altaris. 12° [30] lev.
Pozsony, Matica Slovenská [Galgóc]
116. Lőcse, 1665
SERPILIUS, Augustin: *Freudiger Hertenwunsch ... Herrn M. Christian Seelmann ...* 4° [2] lev.
Lőcse
117. [Lőcse], (1666)
KEMMEL, Johannes: *Delineatio Synoptica Oratorii Actus ...* 4° [4] lev.
Lőcse
118. Lőcse, 1667
SEELMANN, Christian: *Der von dem Unglück Weggeraffte Seelen ... Gregorius Milleter*. 4° [16] lev.
Lőcse
119. Lőcse, 1667
SEELMANN, Christian: *Aller alten Insonderheit Wolbetagten Kirchen-Lehrer Bet- und Danck-Psalm ...* 4° [24] lev.
Lőcse

120. Löcse, (1668)
Euphrosyne Hymenaeia in Honorem ... Christiani Seelmanni. 4° [4] lev.
Löcse
121. [Löcse] (1668)
ΓΑΜΗΛΙΑ Solennitati Nuptiali ... Christiani Seelmanni ... Anna Euphrosyna ... Fröhlich. 4° [6] lev.
Löcse
122. Löcse, 1668
GRAMS, Johannes: Etwas Deutsch Aus der Leutsch Dem Ehrwürdigen Achtbaren... Zur freundlichen Glückwunschung. 4° [2] lev.
Löcse
123. Löcse, 1668
KLESCH, Daniel: Quod Deus Bene Vortat! Inauguratio novi Rectoris. 4° [4] lev.
Löcse
124. Löcse, 1668
SEELMANN, Christian: Auffmerkung des Worts im CV. Psalm... 4° [12] lev.
Löcse
125. Löcse, 1668
SEELMANN, Christian: Freundliche-Freuden-Begleitung. 4° [2] lev.
Löcse
126. Löcse, 1668
SEELMANN, Christian: Feliciter, Feliciter, Feliciter... 4° [4] lev.
Löcse
127. Löcse, 1668
SEELMANN, Christian: Fröhlicher Schall mit welchen Gott dem allerhöchsten Herrn gejauchzet... 4° [2] lev.
Löcse
128. Löcse, (1668)
Sera licet sincera tamen Lucrumarum... Christiano Selmanno. 4° [4] lev.
Löcse
129. Löcse, 1669
BACHIL, Johannes: Logica evolutam Logices Naturam... 4° [10] lev.
Löcse
130. Löcse, [1669]
Frisch Obst auf die Halligantz-Sonntagische Hochzeit. 4° [2] lev.
Löcse
131. Löcse, 1669
GORSCKII, Andreas: Liebliches Rauchwerck. Jungfr. Susanna Schuberin. 4° [6] lev.
Löcse
132. Bártfa, 1670
(POMARIUS, Samuel): Christlicher Wahl- und Neu-Jahr-Wunsch. 8° 36 l.
Löcse
133. Löcse, 1670
ALANDA, Barthol: Pulchralia, das ist Allerhand Schöne Waaren.. 4° [6] lev.
Löcse
134. Löcse, 1671
CORVATH, Johannes: Von Gott dem Ersten... 4° [2] lev.
Löcse
135. [Löcse, 1671]
[Kalender, deutsch auf 1671.] 16°
Löcse (töredék)
136. Löcse, 1671
MEISNER, Joh. Mart.: Tedaе Nuptiales oder Hochzeitlichen... 4° [?] lev.
Löcse
137. [Löcse,] 1671
MEISSNER, Joh. Mart.: Geistliche und Weltliche Gedancken. 4° [4] lev.
Löcse
138. [Löcse,] (1672)
KLESCH, Cristophorus Daniel: Immanuel! Lux Sub Cruce... Michaeli Wirthio... Catherina Elisabetha... Klesch. 4° [4] lev.
Löcse
139. Löcse, 1672
KLESCH, Daniel: Quod Deus bene vortat. 4° [2] lev.
Löcse
140. Löcse, 1672
Leutschoviensis Gymnasii Auspiciu. 4° [?] lev.
Löcse
141. [Löcse?], 1672
MARCI, Johannes: ΕΡΩΣ Κ ΚΑΕΟΣ h. e. Amor et Honor. 4° [2] lev.
Löcse
142. Löcse, (1672)
ΠΡΟΙΕΜΠΤΙΚΟΝ in honorem... Jacobo Rösero. 4° [4] lev.
Löcse
143. Löcse, 1672
SARTORIUS, Johann: Kurze Leich-Predigt. 4° [14] lev.
Löcse
144. Löcse, 1672
DEBRECENTI Péter: Tizenkét idvességes elmélkedések. 12° [12] 450 [6] l.
Löcse
145. [Löcse], 1672
HAIN, Caspar: Schlechte und Recte. 4° [?] lev.
Löcse
146. Löcse, 1673
FRÖHLICH, Mathias: Luctus Georgi- Monatus ob Crucem Domesticam Kleschianam... 4° [4] lev.
Löcse

147. Lőcse, 1673
KLESCH, Daniel: *Hertz-Bruderliches Mitleiden*. 4° [4] lev.
Lőcse
148. Lőcse, 1687
Als der Edle und gefahrte Jüngling Johannes Ujhasz Die Studia und Leutschau verliert und sich nach Leiptzig begab... 4° [4] lev.
Lőcse
149. [Lőcse], 1689
SERPILIUS, Georgius: *En Prisma Amoris. Das ist der erjagte Venus-Schild*. 4° [4] lev.
Lőcse
150. Nagyszombat, 1700
ALVAREZ, Emmanuel: *Institutionum grammaticarum liber III*. 16° 96 l.
Pozsony, Matica Slovenská
151. [Lőcse? XVII. sz. — 1671 évek között]
SCHWAB Johannes: *Testa Hymenaeia. Quae parat vir nobilis, Pudens...* 4° [4] lev.
Lőcse
152. [Brassó?, XVII. század?]
LUTHER, Martin: *Catechesis minor*, lat. et. germ. 8° [32] lev.
[Nem II. 846!]
Lőcse (töredék)
153. Lőcse, [XVII. század]
Balassi Matthaeus... *Michael Triumphans, Sanctus Franciscus cujus vestigia secutus Doctor. Seraphicus de Diabolo Mundo. Carne; gloriosissime Triumphavit...* 4° [2] lev.
Lőcse
154. Lőcse, 1701
UJHAZY, Samuel: *Tragoedia Vitae humanae...* 4° [?] lev.
Lőcse
155. Nagyszombat, 1702
CANISIUS Petrus: *Catechismus Latino-Ungaricus*. 8° 78 l.
Lőcse
156. Bártfa, 1707
Neuer Kalender auff das Jahr... 1707. 12° [40] lev.
Lőcse
157. Lőcse, [1711]
BAUCKENS, Valentin: *Neuer Haus- und Wirthschaffts Calender. Auf das Jahr 1712*. 16° [40] lev.
Lőcse

BORSA GEDEON

Gálszécsi István énekeskönyvének második, nagyrészt ismeretlen kiadása. Azt a tény, hogy GÁLSZÉCSI István énekeskönyve — az első magyar protestáns énekeskönyv, egyúttal az első magyar hangjegyes nyomtatvány — nemcsak egy, hanem két kiadást ért, eddig sem irodalomtörténeti, sem könyvészeti, sem egyéb szempontból nem méltányoltuk eléggé. Sőt azt mondhatjuk: néhány halvány utalást nem számítva, ez a második kiadás hazai irodalmunkban szinte teljesen ismeretlen. Az is különös, hogy bár az 1. kiadás mindkét korábbi töredékét felfedezésük után hamarosan közzétették, e 2. kiadás töredékének közzétételére évtizedek óta sem került sor.

Most *fényképmásolatban* közöljük a 2. kiadás fennmaradt töredékét, szembeállítva az 1. kiadásból ismert töredékek megfelelő részével. A tudományos kutatást elsősorban ezzel a *forrásközléssel* kívánjuk szolgálni. Egyéb megjegyzéseinkkel inkább csak e becses dokumentum *jelentőségére* s a vele kapcsolatos *kérdésekre* szeretnők felhívni a figyelmet.

Először röviden összegezzük GÁLSZÉCSI Istvánra, életére és működésére, közelebb-ről énekeskönyve 1. kiadására vonatkozó ismereteinket.

GÁLSZÉCSI Istvánról, a hazai reformáció egyik legelső munkásáról oly keveset tudunk, hogy ha mindazt felidézzük, amit vele kapcsolatban a kutatás eddig felderített, akkor is csak lexikonszerű rövidséggel szólhatunk róla. Valószínűleg a Zemplén megyei Gálszécsen született, bár vezetéknevét — úgy látszik — ő nem pusztán a születéséről vette, mint annyi más reformátortársa, hanem ott honos ősi nemzetségétől örökölte. Itthon elkezdett tanulmányait 1524-től a bécsi, 1527-től a krakkói egyetemen folytatta. Baccalaureusi címmel tért haza s talán Kassán vagy inkább Abaújszántón működött, ahol hamarosan a reformáció híve lett. Ennek forrásához vágyva ő is Wittenbergbe ment 1532-ben, s ott magisteri címet szerzett. Először Gálszécsen volt iskolamester, azután a Tiszántúl, Gyulán fejtett ki reformátori tevékenységet. Mindkét, töredékben fennmaradt művét — énekes és hittani könyvecskáját — még Gálszécsen írta. Ez utóbbinak

végén említett tervét („Rövid nap, ha életemet Isten meghosszabbítandja, és ennyi schoolai gondoktól megszabadítand, ezekről nagyobb könyvet írok, hol mindeneket sok helyekkel megbizonyítok”) már aligha válthatta valóra, mert 1543 táján meghalt. BATIZI András 1543—45 közt megjelent kátéja előszavában úgy emlékezik meg róla, mint immár Istenben nyugvó mesteréről.¹

Énekeskönyvének 1. kiadása 1536-ban Krakkóban jelent meg *Kegyes énekekrül és keresztyén hitrül rövid könyvecske* címmel, nyolcadrét nagyságban, 2 fametszettel és hangjegyekkel (RMK I. 8 és SZTRIPSZKY 1796a). Századokon át lappangott, s csak töredékekben maradt ránk. Először 4 levél (A2—3 és 6—7), utóbb az egész első ív (A1—8 lev.) került elő régi könyvtáblákból kiáztatva. Előbbit ERDÉLYI Pál, utóbbit DIVÉKY Adorján tette közzé hasonmásban és ismertette (*Magy. Könyvszle.* 1887. 215—225. l. 1911. 10—13. l.). A nyomtatás helyét, évét és a nyomdász nevét a címlap nem közli ugyan, de nyomdászattörténeiseink határozottan megállapították, hogy ez is a krakkói VITOR Jeromos műhelyéből került ki, éppúgy, mint KOMJÁTI Benedek SZENT PÁL levelei-fordítása 1533-ban s OZORAI Imre *Krisztusról és az ő egyházáról s az antikrisztusról és annak egyházáról* c. műve 1535-ben. A megjelenés évét szintén határozottan vehetjük 1536-nak, mert a PERÉNYI Péterhez szóló ajánlólevél ez év Ambrus-napján, tehát ápr. 4-én kelt, s a reformáció századának énekeskönyveit 1602-ben gondosan számbavevő SZILVÁS-UJFALVI Imre is 1536-ra teszi a kiadás évét.

A négylapos ajánlólevél (melyből itt csak két lapot közlünk fényképmásolatban) világosan tükrözi a reformáció alapigazságait: „... hirdetünk csak Jézus Krisztusban való hitnek általa embereket üdvözülni”; „a hit leszen mibennünk nem misének, hanem Istennek igéjének hallásából”; „a Szentírásból szerzék egynéhány énekeket községnek tanításáért. . . És nemcsak szent Pál parancsolja érthető nyelvvvel élni szentegyházban, de emberi törvények szerint is eképpen szereztetett. Ne láttassék tehát senkinek magyar nyelven való éneklés a szentegyházban szidalmazandónak lennie, mert az értetlenek (vagyis: amiket nem értünk) mibennünk nem cselekednek, de az értettek minket gerjesztenek félelemre, hitre és egyéb kegyes indulatokra.” (A2—3 lev.)

Az ismeretlen terjedelmű műből eddig ismert három ének — a Tízparancsolatról, a Hiszekegyről és az úrvacsoráról (ez utóbbinak vége hiányzik) — LUTHER énekeinek némileg kibővített, rímtelen s az első kezdés folytán nehézkes, darabos fordítása. (*Dis sind die heylgen zehn gebott*, LUTHER művei weimari kiadásában 35. köt. 135. és 426. l.; *Das Deutsche patrem: Wyr gleuben all an eynen Gott*, uo. 172. és 451. l.; *Jhesus Christus unser Heiland*, uo. 142. és 435. l.) A töredékekből kibetűzhető versek túlnyomó részét közölte és LUTHER énekeinek szövegével egybevetette SZILÁDY Áron (*Irodalomtört.* Közl. 1911. 373—376. l.).

Az olvasókhoz írt köszöntésben GÁLSZÉCSI maga is szerényen megvallja verselése és egész műve gyarlóságait. Sőt utasítást ad arra az esetre, hogy ha a szöveg és a „nóták” nem egyeznének: „egy nótán teljesítsétek azokat be”, ami úgy értendő, hogy vagy több szótagot kell ugyanarra a hangjegyre énekelni, vagy több hangjegyet kell egy szótagra melizmává alakítani. (Lásd erről legújabban CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Bp. 1958. c. munkáját, passim. Uo. hasonmásban a címlap, az olvasókhoz intézett ajánlás és a hangjegyes lapok is közölve.) Egyébként nemcsak a szöveg, hanem a dallamok is szoros kapcsolatot mutatnak LUTHER énekeivel. De nem mindegyik olyan közvetlenül, mint ahogyan korábban gondolták. TI. PAYR Sándor még ezt írta: „Gálszécsi hangjegyeit összehasonlítottam a weimari Luther-kiadásban közölt eredetiekkel s mind a három megegyezik teljesen. Tehát egyenesen Luther énekesköny-

¹ Vö. PÉTER Mihály: *Gálszécsi István és működésének első nyomai*. Prot. Szle. 1913. 246—255. l. — ZOVÁNYI Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Bp. 1922. 114. l. — Uő: *Cikkei a Theol. Lexikon részére*. Bp. 1940. (GÁLSZÉCSI és PERÉNYI címszó alatt.)

veiből vannak átvéve. (Weim. 35. k. 495. és 513.)". (*Theol. Szle.* 1927. 26. l.) Ezzel szemben érdekes CSOMASZ TÓTH Kálmánnak az a megállapítása, hogy az úrvacsoráról szóló énekben — amelynek LUTHER ilyen címet adott: *Szent Husz János kijavított éneke* — „Gálszécsi nem a német mintákat utánozza”, hanem a korábbi latin szövegű dallamhoz, meg a cseh variánsokhoz áll közelebb. „Ezért — úgymond — kétszeresen sajnálatosnak ítéljük, hogy úttörő énekeskönyvéből több dallam nem maradt ránk, mert minden valószínűség szerint az ő dallamai — bármilyen mennyiségű volt teljes anyaga — igen sok tanulságot nyújthatnának a mai kutatás részére” (*I. m.* 425. l.). Ugyanő így summázza GÁLSZÉCSI énekeskönyvének jelentőségét: „Ez volt az első és egyetlen dallamokat is tartalmazó XVI. századi magyar egyházi népénekeskönyv” (*Uo.* 80. l.).

MESTIAN és BREDÁR csehszlovákiai kutatók révén örömmel értesültünk róla legújabban, hogy a strahovi könyvtárban 1962-ben további töredékek kerültek elő GÁLSZÉCSI énekeskönyvéből, amelyek négy-öt további énekről adnak teljes vagy töredékes képet. E töredékekről határozottan megállapítható, hogy nem a minket most foglalkoztató 2., hanem még az 1. kiadásból valók. De publikálásukat annál nagyobb érdeklődéssel várjuk!

A második kiadás négy lap terjedelmű töredéke az 1928-i krakkói lengyel—magyar kiállításon bukkant fel. Ez is könyvtáblából kerülhetett elő. A kiállítás lengyel nyelvű katalógusa (*Biblioteka Jagiellońska, Katalog wystawy rękopisów i druków polsko — węgierskich XV i XVI wieku.* Kraków, 1928. No. 16. és függelék Tabl. V.) világosan megállapítja, hogy ez más kiadás, mint a DIVÉKY által 1911-ben közzétett töredék. A katalógus magyar ismertetése azonban (*Magy. Nyelv.* 1929. 62—63. l.) s ennek alapján maga HORVÁTH János is (*A reformáció jegyében* 2. kiad. Bp. 1957. 486. l.) csak bizonyos különbségekre utal, de nem szögezi le, hogy 2. kiadásról van szó. Egyedül GULYÁS Pál gondolt arra, hogy itt az elsőt bizonyára hamarosan követő 2. kiadással van dolgunk. (*A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 35. és 259. l.)

Ellenben némileg a lengyel katalógus is téved, amikor azt állítja, hogy ebben a töredékben az A2 és A7 levél van előttünk. Valóban így állna a dolog, ha a szedéstükröket a nyomás előtt a helyes sorrendben állították volna össze. De nem így történt. Ugyanis az egyik levél valóban az 1. kiadás A2 levele recto és verso lapjának felel meg; viszont a másik levélen az 1. kiadás A6 levele elülső lapjának és A7 levele elülső lapjának megfelelő szöveget találjuk, mégpedig fordított sorrendben. Ehhez a meglepetéshez járul még az a különös körülmény, hogy az A2-nek megfelelő levél egyik lapja alján *Aij*, a másik lapja alján *Aiij* jelzést találunk. Ezek alapján azt kell feltételeznünk, hogy ez a töredék Gálszécsi énekeskönyve 2. kiadásának próbanyomata, amelyen a lapok sorrendjét s részben jelzését is eltévesztették. Másképpen elképzelhetetlen egyrészt a levéljelzés téves egymásutánja (*Aij* és *Aiij*) ugyanannak a levélnek két lapján, másrészt az A7 recto és A6 recto lapoknak egyazon levél két lapjaként való jelentkezése. [Megjegyzendő, hogy a 2. kiadásnak ez a töredéke — amint azt kérésre dr. MAKKA László pár évvel ezelőtt egyik krakkói útja alkalmával személyes szemrevétele alapján megállapította — papírranyagában is egybefüggő két levélből áll!]

De mik a bizonyítékaink arra, hogy csakugyan egy másik, az 1536-inál későbbi kiadás darabkája ez, ha mindjárt próbanyomás formájában is? A mellékelt hasonmások egybevetése alapján bárki meggyőződhetik róla, hogy az eddig ismert két (ti. ERDÉLYI és DIVÉKY által közzétett) töredéktől ez az 1928-ban felbukkant töredék részint nyomási tükrében, a sorok számában és szedésében, továbbá a helyesírásban, illetve hangalakokban, sőt betűtípusaiban is olyan eltéréseket mutat, amelyek ezt kétségtelenné teszik.

Először figyeljük meg az egyezéseket: bizonyos szórendi és hangalaki különbségektől eltekintve a két szöveg nemcsak szó szerint, de szinte szótagig menően azonos. A 2. kiadás az 1. kiadásnak a szövegében lényeges változtatást nem eszközölt; hangjegyeiben pedig

1. ábra
1. kiadás
A2 recto

Az nagyfagos Pereny Peternak aban
uarmegye e corok Espannyai k
Galzeri thwan mester huusighes
Zolgalat e ees emaga avanla
lat nagy mynth nagy
fagos ranak.
Zent irasnak micjoda hazna ligen na
gyfagos kegyelmes am zent pal egyk la
welben nyilvan rre telenti; De the meg n
aragy (vgy mod a v zereco fyanak tim
othelnak) ezegeben i ket meg eme
tel, es az zent irasba az kiketh meg eme
hettul fogva tanuln ti
az wduosfigre, mely wduosfig nekun
attatik iesus chrisztusba valo hwtul, m
isteni ihlysbul ualo yras hazna
rasra feddiffe oktatasa igazu. ak ta
fara, hogy istennek embere tekilletes ligen
minden yo dologra, es cjelekedetre kyz.
Ez mondasban valya a zent yras ha
ni, wduosfignek tanytasara, the hat
wduosfigi akat, nem pappa awagy bar
ta ligen, ha nem az zent yast tanu
es halgassa. Es a ky tanulangva
A ij au

2. ábra
2. kiadás
A2 recto

Az nagyfagos Pereny Peternak aban
uarmegye e corok Espannyai k
Galzeri thwan mester huusighes
Zolgalat e ees emaga avanla
lat nagy mynth nagy
fagos ranak.
Zent irasnak micjoda hazna ligen na
gyfagos kegyelmes am zent pal egyk la
welben nyilvan rre telenti; De the meg n
aragy (vgy mod a v zereco fyanak tim
othelnak) ezegeben i ket meg eme
tel, es az zent irasba az kiketh meg eme
hettul fogva tanuln ti
az wduosfigre, mely wduosfig nekun
attatik iesus chrisztusba valo hwtul, m
isteni ihlysbul ualo yras hazna
rasra feddiffe oktatasa igazu. ak ta
fara, hogy istennek embere tekilletes ligen
minden yo dologra, es cjelekedetre kyz.
Ez mondasban valya a zent yras ha
ni, wduosfignek tanytasara, the hat
wduosfigi akat, nem pappa awagy bar
ta ligen, ha nem az zent yast tanu
es halgassa. Es a ky tanulangva
A ij au

teljesen az 1. kiadást vette át, minden változtatás nélkül annak kottás metszeteit használta fel.

E nagyarányú egyezés mellett a következő *különbségeket* figyelhetjük meg:

Az említett lapok *nyomási tükör, szövegbeli terjedelem és szedés* szempontjából csak nagyjában, de korántsem tökéletesen egyeznek.

Az A2 *recto* lapon az 1. kiadásban 23 sort és a 24. sorban Aij jelzést találunk, a 2. kiadásban pedig 24 sort s a 25-ben az Aij mellett „alt reank” őrszavakat, úgyhogy a szedés csak az ajánlólevél címsorának és szövegének 2—2 kezdősorában felel meg egymásnak, egyébként úgy eltolódik, hogy a 2. kiadásban már az 1. kiadás A2 verso lapjának első sora is nagyrészt átkerül az elülső lapra. Ez az eltolódás folytatódik az A2 verso lapon is, úgyhogy a 2. kiadás néhány szóval (talán 6 szótaggal) és a 26. sorban szedett (s mint már említettük: téves) Aiiij jelzéssel, meg kétszótagos őrszavával („ber az”) továbbmegy az 1. kiadás szövegénél. Egyébként az őrszót nem számítva ezen a lapon mindkét kiadásban 25 sort szedtek, sőt a lap közepén 3 sorban a szedett szöveg soreleje és sorvége is összetalálkozik. (Jóllehet a 2. kiadás, egyszerűbb helyesírása folytán, kevesebb betűvel él, mint az 1., ezen a lapon az azonos sorszám mellett azért nem növekedett jelentősebben a szedésbeli eltolódás, mert az egyik bibliai utalást az 1. kiadás a legelső sorban „Ro.” rövidítéssel jelzi, a 2. kiadás viszont az utolsó előtti sorban teljesen kiírja: „Romanos”). Hasonló szedésbeli eltolódást észlelhetünk az A6 *recto* lapon, ami azért feltűnő és nevezetes, mert itt azonos kotta alá végeredményében 5 szótaggal több került a 2. kiadásban; ez az 5 szótag („gondot visel mint”) az 1. kiadásban az A6 versón szerepelt, az ott közölt hangjegyek alatt. (Ez egyébként nagyon szemléltető és jellemző példa első nyomtatott énekeskönyvünknek a szerzője által is beismert kezdetlegességére!) Az A7 *recto* lap a szövegmennyiség szempontjából egyezést mutat, a sorok száma is azonos, ellenben az egyes sorokban közölt szövegrészek csak 3 esetben (az 1., a 4. és a legelső sorban) felelnek meg egymásnak, nem is szólva a lépten-nyomon mutatkozó helyesírásbeli s az itt különösen szembeszökő betűtípusbeli eltérésekről.

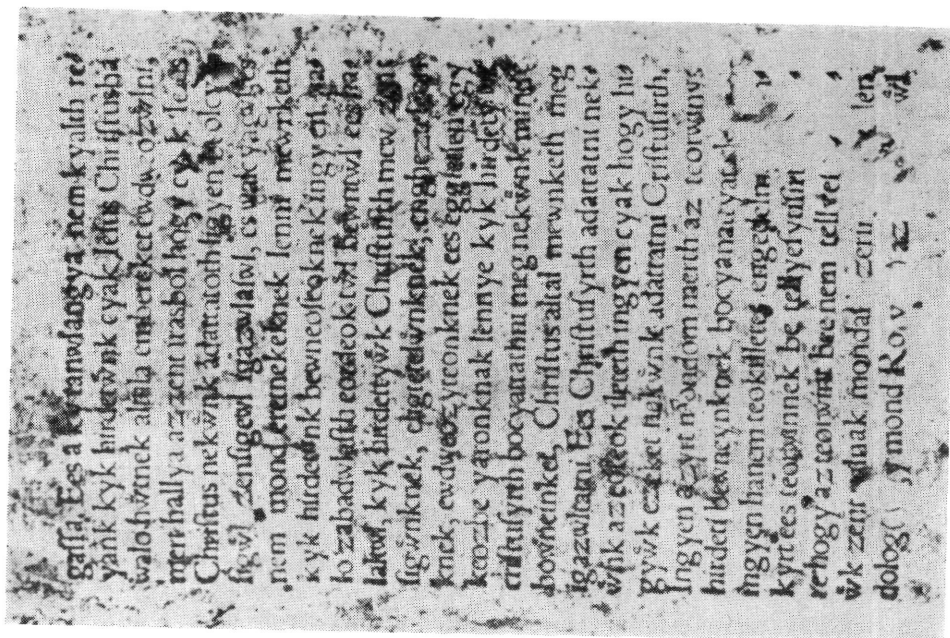
A betűtípusbeli és helyesírási különbségekről (a teljesség igénye nélkül) a következőket említjük:

Az 1. kiadás itt-ott használ gót betűket, amelyeket a 2. már latin betűkkel helyettesít. Így az ajánlás címsoraiban 6 alkalommal találunk gót *w*-t az *u* vagy *o* jelölésére, amit a 2. kiadás vagy egyszerű *u*-val, vagy áthúzott *o*-vel pótol. Az *ü* hang jelzésére az 1. kiadásban néhányszor gótikus *petit ü* szolgál, talán többnyire félsorral magasabban szedve. A *Krisztusnak vacsorájáról való ének* címében az 1. kiadás az első sort gót betűkkel adja, a 2. kiadás pedig csupa latin nagybetűkkel. A 2. kiadás is használ azonban — kisegítőül — gót betűket (az *ü* jelzésére, a primitívebb *eo* helyett; és az *ú* jelzésére *û* vagy *eû* helyett). — Az 1. kiadás egyáltalában nem alkalmazza az ún. *horgas e* (*e*) betűt az *e* hang jelzésére, hanem inkább két *e*-betűt szed (pl. az *és* kötőszóban), a 2. kiadás ellenben gyakran él a *horgas e* betűvel. — Az 1. kiadás itt vizsgált töredék részében a *tilde* (vagyis az *n* hangnak a megelőző magánhangzóra írt hullámvonallal való jelzése) csak kétszer fordul elő, a 2.-ban legalább hétszer.

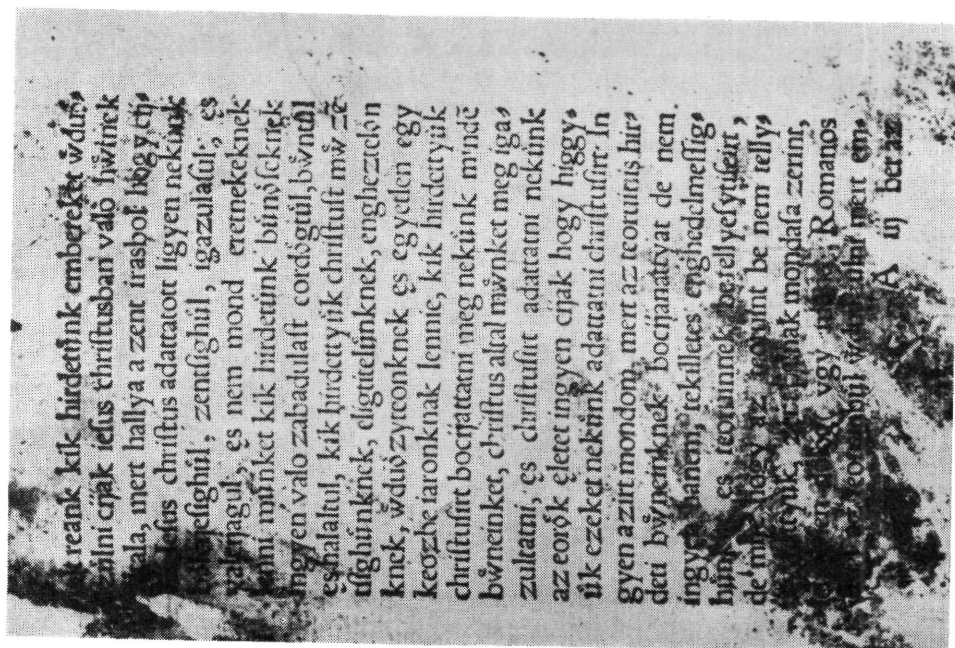
Helyesírási szempontból azt mondhatjuk: *egészében véve a 2. kiadás jóval fejlettebb az elsőnél.*

Ez megfigyelhető a magánhangzók jelölésében: Az *á* hang jelzésére a 2. kiadás néhány esetben a francia „accent grave”-hoz hasonló, tehát előre dőlt ékezzettel ellátott *à* betűt használ (pàl, pappà, barattà); ilyet az 1. kiadásban nem találunk. — Az *i* hangnak *i*-vel vagy *y*-nal jelölése mindkét szövegben elég vegyesen történik, de egészében véve a 2. kiadás határozott haladást mutat az egyszerűség felé (pl. mynth — mint, kyk — kik, tyged — tighed, feddysre — feddisre, teokylletes — tekilletes, lennye — lennie, christusyr(h) és más -yr(h) végződésben többnyire: -irt stb.). Ellenben: fianak — fyanak, irasth —

3. ábra
1. kiadás
A2 verso

4. ábra
2. kiadás
A2 verso

yrast stb. — Az *ö* hang jelölésében az 1. kiadásban *eo* a jellemző és domináló, a 2. kiadásban *ő*, bár itt szintén előfordul néhányszor az *eo* forma is. Ehhez hasonló az *ü* hang jelölése, mely az 1. kiadásban a komplikáltabb *ew* formában sűrűn, *ű*-vel gyakran, petit gótikus *ű*-vel néhányszor találhatók; a 2. kiadásban szintén gyakori még az *ű* is, de nem ez a jellemző és uralkodó benne, hanem az *ü*. — Az *u* és *v* hang jelzésére a 2. kiadás, ha nem is mindig, de általában már nem *w*-t hanem egyszerű *u*-t használ.

A mássalhangzók írásmódjában ezeket a különbségeket találjuk szembeszökőnek: A *cs* jelölése az 1. kiadásban *cy*, a 2.-ban *cij* betűcsoporttal történik. A *gy* betűt a 2. kiadás (egy kivétellel) már nem *gi*-vel írja, ami az 1. kiadásban még többször előfordul. A *h* betűt „fölslegesen” a *t* mellett az 1. kiadás jóval többször írja, mint a 2. (Így az „írást, kiált, mint, kiket, minket, szabadulást, Krisztusirt, illet, biztat, mert, igazgat” stb. szók végén és gyakran szóközben is. Ellenben a „te” és „tehát” szó írásában az 1. kiadás a „modernebb!”) A *j* hangot mindkét kiadás vegyesen *y* vagy *i* betűvel jelöli, úgy azonban, hogy többszöri egyezés mellett (abauy, ielenti, vigasztaloya stb.) az egyik *y*-t ír, ahol a másik *i*-t, és fordítva (ayanlasat — ajanlasat, io — yo stb.). Érdekes, hogy a *reánk* szóban benne rezgő *j* hangot az 1. kiadás még jelölte (*reyank*), a 2. már nem (*reank*). A palatálisán asszimilálódó *j*-t mindkét kiadás fonetikuson írja, egyszerű vagy kettőzött diftongussal (szolgálattyát, mongya, vallyia stb.). — Ki ne látna *határozott korrekciót és haladást* pl. az ilyen különbségekben: *wissel* — *visel*, *ördöktül* — *ördögtül*, *wttan* — *utan*? Vagy abban, hogy a 2. kiadás kipótol olyan betűket, amelyek az 1. kiadásból akár sajtóhiba, akár pontatlanabb írásmód miatt kimaradtak (*t* a „szentsígűl” szóban, *e* hang a „teljesítéséirt” szóban)?

Ezeket a helyesírásbeli különbségeket s a bennük általánosságban mutatkozó fejlődést még számos további példával is szemléltethetjük. Viszont van néhány olyan — az előbbiekhöz képest elenyészően csekély számú — mozzanat is, amely az 1. kiadás helyesírásához képest a 2. kiadásban *visszaesést* vagy legalábbis sajtóhibát, nyomtatási gondatlanságot mutat. A fentebbiekben ezekre is utaltunk, szintén a teljesség igénye nélkül. Megemlíthetjük még, hogy a *g* mellett a *h* betű „fölslegesen” használata az 1. kiadásban mindössze hatszor jelentkezik, míg a 2.-ban legalább tizenegyszer, (ami ilyen kisterjedelmű szövegben szintén elég jelentős különbségnek számít). De a 2. kiadásban érdekes törvényszerűséggént figyelhetők meg, hogy mindig magas magánhangzó (*e*, *ü*) vagy legalábbis *i* következik utána (gyermeksighettül, enghedelmessighünkirt, erőssyghiyrt stb.), ellenben az 1. kiadás egyesén él vele (igazghat, meghszentel).

A *nyelvjárás* ebben a kiadásban is erőteljesen *i-ző* maradt. Köztudomású, hogy GÁLSZÉCSI írásai a XVI. század legjellegzetesebben *i-ző* nyelvjárású nyomtatványai közé tartoznak. S a 2. kiadás egy-két ponton — PERÉNYI nevének PERINI-ként írásában s az „eligitelünknek” szóban — mintha még fokozná is ezt a sajátosságot. Viszont ispán helyett *espánt* mond, ami azonban — szorosan véve — nem tekinthető a jellegzetes ízés gyöngülésének. Ellenben az 1. kiadás „illetet” szava helyett egy alkalommal „életet” mond. Ez is azt mutatja, hogy *mint általában az írásmódban, úgy ebben sincs teljes és kiforrott következetesség, hanem inkább csak viszonylagos sajátosság.*

Nyelvészeink bizonyára további érdekességeket is észlelhetnek a két kiadás töredékeinek egybevetésekor. (Kár, hogy MOLNÁR József, aki *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelvre a XVI. században* c. nagyszabású értekezésében célkitűzése szerint az 1576-ig megjelent összes magyar nyomtatványokra ki akarta terjeszteni vizsgálódását, GÁLSZÉCSI műveit, így ezt a töredéket is, melynek mikrofilmje mind a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, mind az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilmtárában rendelkezésünkre áll, figyelmen kívül hagyta. Pedig az összehasonlítás éppen témája szempontjából tanulságos megfigyelésekre adhatott volna alkalmat.) A magunk részéről azt az általános benyomást szereztük, hogy GÁLSZÉCSI énekeskönyvé-

5. ábra
2. kiadás
A7 recto

twnk aldozek, pokol szalla szabad
 kyrt es halottaybol fel tamada
 wnkyt kit mi valunk a földre
 Mi hízunk, zent helyekenben, k...
 tyar az fny...
 taknak vigasztal...
 gat biztat es meg zent...
 nak zent gyulkezetul...
 bocsjattanak minden bűneink Christusyt
 kiuel ez mostanitessnek fel tamada vian
 corokk...

CHRISTVSNAK VACYORAI
 rul való cnek, mely ew magat l nekünk
 adatott hozzanak való nagy zentetiből
 hűsőknek erfflyáyt,

Iesus Christus mi üdősígyhűnk: ky

6. ábra
2. kiadás
A6 recto

Mi hízunk: a földben mēnek földnek
 ... benne valoknak teremeyben ky fy
 ... m... valasztott w... testünk...
 ...

nek 1. kiadását leginkább OZORAI vitairatának 1. kiadásával (RMK I. 5.), 2. kiadását pedig ugyanannak 2. kiadásával (RMK I. 18.) lehetne párhuzamba állítani. Mintha GÁLSZÉCSI énekeskönyvének mindkét kiadása OZORAI művének ugyancsak VIETORNÁL megjelent két kiadása (1535 és 1546) közé esnék, mégpedig nemcsak idői, hanem helyesírástörténeti szempontból is. [CSOMASZ TÓTH Kálmán, akinek figyelmét bátorkodtam annak idején GÁLSZÉCSI énekeskönyvének 2. kiadására s e megfigyelésemre is felhívni, kissé homályosan utalt erre *Pótlásában. I. m. 704. l.*]

Megfigyelhetünk két szórendi különbséget is, mely arra mutat, hogy a 2. kiadás a helyes hangulynak megfelelően változtatott a szórenden. Mindkét változtatást ugyanabban a mondatban a „csak Jézus Krisztus” szavaknak még erőteljesebb és értelem-szerűbb kiemelése érdekében eszközölte. (Vö. az A2 lev. verso lapjának tetején az első 4—5 sorban.)

Azt már fentebb megállapítottuk, hogy a *hangjegyekben* semmi különbséget sem találunk: mindkét kiadásban ugyanazt a kottametszet-anyagot használták fel. Így ebben a vonatkozásban ez a 2. kiadásból való töredék semmi újat nem nyújt, csupán a kották alá írt szöveg eltolódásával sajtóságosan illusztrálja a nyomtatási technika és a kiadvány kezdetlegességét (amin talán a 2. kiadás a szöveg némileg módosított elhelyezésével próbált valamit javítani). De a kottametszet azonosságából arra is szabad következtetnünk, hogy énekeskönyvünk két kiadását nem nagy időbeli távolság választja el egymástól.

Túl messze vezetne olyan további kérdések vizsgálata: vajon az 1. és a 2. kiadás szövege *hogyan viszonyul KOMJÁTI bibliafordításához s annak ortográfiájához?* Ez ti. nem könnyedén elintézhető kérdés. Mert az ajánlólevélben előforduló három bibliai idézet (2. Tim. 3 : 14—17, 1. Kor. 1 : 30 és Róm. 8 : 3) közül az első jelentős hasonlóságokat, de nem csekély eltéréseket is mutat KOMJÁTI fordításához képest, a másik kettő viszont semmi hasonlóságot sem árul el. Sőt azt sem szabad elfelejtenünk, hogy GÁLSZÉCSI nem is akart pontos és teljes bibliai idézeteket adni, hanem több-kevesebb szabadsággal hivatkozott ezekre a bibliai helyekre. Ha ismerte is KOMJÁTI szövegét, ami valószínű, akkor sem követte azt szolgai módon. (Bizonyára a hittani művecskéjében található páli idézetek vizsgálata is ezt igazolná.)

Észrevételeinket s a még tisztázásra váró további problémákat a következőkben összegezhethetjük:

1. A fentiekben ismertetett s itt hasonmásban is bemutatott töredék *Gálszécsi István 1536-i énekeskönyve 2. kiadásának próbanyomatából* való. Ez a próbanyomat bizonyossága annak, hogy első magyar hangjegyes nyomtatványunk az 1. kiadás után hamarosan 2. kiadást is ért.

2. Ami e 2. kiadás *időpontját* illeti, azt minden valószínűség szerint az 1. kiadást követő 5—6 éven belül kell keresnünk. Ugyanis maga ez a töredék sok vonatkozásban határozott haladást mutat az 1. kiadáshoz képest, de mégsem olyan mérvűt, amely nagyobb időbeli távolság feltevését indokolná. Valószínű az is, hogy a 2. kiadás még szerzője életében, tehát 1543 előtt megjelent. Nagy pártfogója, PERÉNYI Péter 1542-től majdnem haláláig (1548) FERDINÁND fogságában sínylődött. Ez a körülmény is amellet szól, hogy a változatlanul neki ajánlott s nyilván az ő költségén megjelent 2. kiadás még fogságba esése előtt került sajtó alá. Így a 2. kiadás 1537 és 1542 között jelenhetett meg.

3. *Nyomdászattörténeti és művelődéstörténeti szempontból* sem közömbös, ha a krakkói VIETOR-féle nyomdának XVI. századi magyar irodalmi termékek kiadása terén végzett szolgálatairól eggyel több s most már valamivel jobban ismert bizonyosságunk van.

4. A 2. kiadás az elsőhöz képest *nyelvészeti szempontból*, közelebbről helyesírásunk fejlődésének s a korabeli nyomtatványokban jelentkező ún. í-ző nyelvjárásnak egyik további dokumentumaként is értékelendő.

5. *Irodalomtörténetünk* is regisztrálni tartozik a *Régi magyar könyvtár* megfelelő helyén GÁLSZÉCSI István énekeskönyvének ezt a 2., ilyenként eddig nyilván nem tartott kiadását.

6. Legközvetlenebbül *énekeskönyv-irodalmunk könyvészetét és himnológia-történetünket* érdekelheti ez az új kiadás, illetve annak itt közölt töredéke.

7. *Egyháztörténeti* szempontból egy markáns vonással gazdagodik ismeretünk egyrészt GÁLSZÉCSI István reformatori működéséről, másrészt PERÉNYI Péternek a hazai reformáció ügyét támogató áldozatkészségéről. Olyan korban, amikor GÁLSZÉCSI tetszelgő pátosz nélkül írhatta énekeskönyve előszavában, hogy milyen jutalomra számíthat vállalkozásával („sőt emberektől minden gonoszt és halált várok ez munkámért, kire ha Isten választand, legyen ő akaratja”) — nagyon hamar új kiadás vált szükségessé. Értékes adat és nyomos bizonyság ez arra: milyen mohó szomjúsággal vehették a reformáció gyülekezetei az anyanyelven való éneklés első magyar kottáskönyvét. S bizonyára ennek a 2. kiadásnak is része volt abban, ha LUTHER énekei — GÁLSZÉCSI lelkes, de még nagyon darabos átköltésében — a reformáció korának annyi magyar énekeskönyvébe bekerültek. (Vö. SZILÁDY Áron és PAYR Sándor idevonatkozó felsorolásait *i.h.*) S e 2. kiadás még valószínűbbé teszi SZILÁDY Áronnak azt a sejtését, hogy néhány más, ismeretlen szerzőjű, az úttörés kezdeteire valló énekünk még szintén GÁLSZÉCSI Istvánénak bizonyulhat, ha valamikor további részletek kerülnek elő énekeskönyvéből. (Bár TOLDY Ferenc előzőleg inkább BENCZÉDI SZÉKELY Istvánról nyilatkozott hasonló értelemben.)

8. *Megoldatlan kérdések*. Sajnos, ez a töredék sem visz közelebb annak a kérdésnek megoldásához, hogy *milyen terjedelmű* lehetett GÁLSZÉCSI énekeskönyve, s az eddig ismert darabokon kívül *még miket* tartalmazott; vajon azok is mind *lutheri* eredetű, illetve átdolgozású énekek voltak-e, vagy pedig — mint már az úrvacsorai éneknél — *a szomszédnépek dallamkincsével való érintkezés* nyomait is fokozottabban magukon hordozták? — Ilyen nyitott kérdés marad az is, amelyet GULYÁS Pál (részben BOD Péter nyomán) vetett fel: vajon GÁLSZÉCSI énekeskönyve, hittani műve és FARKAS András éneke (RMK I. 8., 10., 11.) nem együtt, *közös kiadványként* jelent-e meg — legalábbis ebben a 2. kiadásban? Gondos egybevetéssel az már most is megállapítható, vajon a hittani mű töredéke (RMK I. 10.) helyesírásiilag az énekeskönyv 1. vagy 2. kiadásával mutat-e szorosabb egyezést. Egyébként az énekeskönyv *címe* eleve valószínűvé teszi az énekeknek és a hittani műnek *egy könyvecskeként* való kiadását. (Vö. SÓLYOM Jenő: *Luther és Magyarország*. Bp. 1933. 147—150. és 178—189. l. Ez utóbbi helyen SÓLYOM betűhíven közölte a GÁLSZÉCSI hittani művecskéjének akkor még megvolt töredékét.) Mindezekre természetesen csak akkor remélhetünk biztos feleletet, ha majd újabb leletek révén a hiányzó részletek is előbukkannak az ismeretlenség rejtekéből. A legújabb strahovi lelet is mutatja, hogy az ilyen reménység korántsem indokolatlan. Bizonyára a 2. kiadásra nézve sem!

9. A GÁLSZÉCSI István énekeskönyvének 1. kiadásából megtalált, de azóta újra eltűnt vagy legalábbis lappangó két korábbi töredék sorsa (hová lett az az ÁGOSTON József gyűjteményéhez tartozott töredék, amelyet ERDÉLYI Pál tett közzé? hol van a krakkói CHMIEL-féle első ív, amelyet DIVÉKY publikált?); továbbá hittani műve töredékének fokozatos enyészete is arra int: a mai legfejlettebb technika eszközeivel *igyekezzünk megóvni a pusztulástól régi drága irodalmi értékeink*, egyháztörténeti és nemzeti szempontból egyaránt pótolhatatlan kincseink *minden morzsáját*, s idejében, amíg nem késő, készítsünk róluk minél több mikrofilmet és fényképmásolatot. Örvendetes, ha erre, első sorban az arra hivatott közintézményeink, ma már minden eddiginél nagyobb gonddal törekednek.

NAGY BARNA

A XVI. századi szegedi nyomda kérdése. Régóta vitatott kérdés nyomdászattörténetünkben ennek a XVI. századi nyomdának a létezése. Különböző feltevések merültek fel, a megoldást azonban mindmáig nem sikerült megtalálni. A kérdés végérvényű eldöntésére mi sem vállalkozhatunk, mindössze az eddig felmerült lehetőségeket szeretnénk mérlegre tenni, s egy-két új adattal keresni a megoldáshoz vezető utat.

A „rejtélyes” szegedi nyomdáról és annak egyetlen cím szerint ismert termékéről, MELIUS Péter *Újtestamentum*-fordításáról¹ két forrás emlékezik meg: DEBRECZENI EMBER Pál egyháztörténete² és HORÁNYI Elek bibliográfiája³. DEBRECZENI EMBER a szatmári iskola 1703-ban elpusztult könyvtárában forgatta ezt a könyvet, s később emlékei alapján hivatkozik rá. HORÁNYI Elek a saját könyvtárában meglevő példányt írta le, ő a címen és a megjelenési helyen kívül az évszámot, a formátumot is közli, sőt a tipográfiai kiállításra is kitér: „Dolendum, quod nimis minuto typo, frequentibusque verborum compendiis in lucem prodierit. Ratum et illaesum exemplar in mea conservatur Bibliotheca.” HORÁNYI példánya ma nem ismeretes, valószínűleg elpusztult, mert a vaskos kötet a körülötte folyó közel száz éves vita során különben felszínre került volna.

VÁG Sándor 1954-ben összeállította a szegedi nyomdával foglalkozó művek bibliográfiáját,⁴ s negyven szerző állásfoglalását igyekezett bemutatni. Az irodalom felsorakoztatása mellett maga is lándzsát tört az egyik feltevés mellett.

Lásuk azonban sorjában az egyes elképzeléseket a nyomda helyéről, a mű megjelenési évéről és a nyomdász személyéről.

a) *Szeged, 1547, Abádi Benedek.* Ezt a feltevést RÁCZ Károly vetette fel,⁵ később REIZNER János próbálta újabb adatokkal igazolni.⁶ Az ő álláspontjukat tette magáévá VÁG Sándor is.

MELIUS születési ideje körül sokáig megoszlottak a vélemények. Egyesek szerint MELIUS 1536-ban, mások szerint 1515-ben született. RÁCZ Károly az utóbbi nézetet vallotta, s ebből kiindulva igyekezett kitölteni MELIUS életrajzának így hiányos időszakát. Azonosította MELIUST azzal a PÉTER prédikátorral, aki elkíserte TÖRÖK Bálintot konstantinápolyi rabságába. RÁCZ szerint ekkor készítette volna MELIUS az *Újtestamentum*-fordítást. TÖRÖK Bálint halála után hazatérve Szegeden, ahol ABÁDI Benedek 1547-ben kezdte meg prédikatori működését, a korábbi újszигeti nyomdavezetővel nyomatta volna ki művét. HORÁNYI leírásában sajtóhibának tekintette RÁCZ az „1567”-es évszámot, mert szerinte a szedő a római számban tévesen rossz helyre szedte az „X”-et, így a helyes évszám 1547.

Sem REIZNER, sem VÁG nem talált egyetlen olyan adatot, amely bizonyítaná, hogy ABÁDI Szegeden nyomdát is állított volna fel.

MELIUS Péter születési ideje már egy negyedszázada eldöntött kérdés, 1938-ban ugyanis RÉVÉSZ Imre kiadta a cseh-morva atyafiaknak MELIUSSzal folytatott levélváltását,⁷ s ebből kiderül, hogy MELIUS 1564 őszén „korára nézve fiatalocská, bizony lehet olyan 24 éves”. Az újabb irodalomtörténeti művek tehát az 1530-as évekre teszik MELIUS születési idejét.⁸ 1547-ben így semmiképpen sem adhatott ki *Újtestamentum*-fordítást. Ezzel ez a feltevés végérvényesen megdőlt.

¹ RMK I. 63.

² LAMPE, F. A.: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum, 1728. 728. l.

³ *Memoria Hungarorum*. Pars 2. Viennae, 1776. 604. l.

⁴ *Szegedi nyomda a 16. században*. Szeged, 1954. 16 l. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 26.)

⁵ *Szegedi Kiss István tiszántúli reformátorkodása 1538–1553*. Szabad Egyház, 1891. Melléklet a 19–20. számhoz. 3–4. l. VÁG 16. tétel.

⁶ *Szeged története*. 3. köt. Szeged, 1900. 346–347. l. VÁG 22. tétel.

⁷ *Méliusz Péter levélváltása a cseh-morva atyafiakkal*. Theol. Szle, 1938. 252. és 257. l.

⁸ Vö. HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. 2. kiad. Bp. 1957. 279. l. BÁN Imre: *Méliusz Juhász Péter*. Commun. ex Bibl. Hist. med. hung. 1962. 23. sz. 254. l. stb.

b) *Szeged, 1567, Török Mihály.* Ezt a feltevést KANYARÓ Ferenc vetette fel.⁹ Szerinte „valami baj is eshetett azért Debrecenben. Az elmenekült könyvnyomtató, Török Mihály, a török hódoltság földjén, Szegeden nyomtatta ki ezután Melius 'Új testamentomát'...” Valóban 1567-ben volt Debrecenben a KARÁCSONYI-féle mozgalom, ez elől azonban nem kellett volna TÖRÖKnek elmenekülnie. KANYARÓ okul gondolhatott arra is, mint GULYÁS feltételezi,¹⁰ hogy az 1567. július 16-án keltezett előszóval megjelent *A Debreczemből össze gyűlt keresztien praedikatoroknak... vallásoc* című műnek¹¹ az unitáriusokkal szemben erős hangja adhatott volna okot TÖRÖKnek a menekülésre. TÖRÖK Mihály azonban nem sokkal az említett könyvecske után, szeptember 1-i kelettel adta ki *Articuli* címmel a kálvinisták első magyarországi törvénykönyvét.¹² Az év hátralevő része — beleszámítva az átköltözést és az új nyomda berendezését — aligha lett volna elegendő a bizonyára terjedelmes *Újtestamentum*-kötet kinyomtatásához. TÖRÖK Mihályról ugyan az említett nyomtatványok után csak egy adattal rendelkezünk, mely szerint 1568 végén vagy 1569 elején halt meg.¹³ Az újabb kutatók TÖRÖK betegségével magyarázzák azt, hogy műhelye tovább nem dolgozott. KANYARÓ feltevését tehát egyelőre nem lehet ugyan megcáfolni, de nem tartható valószínűnek.

c) *Szeged, 1567, Huszár Gál.* Ezt a lehetőséget FITZ József vetette fel legújabb nyomdászattörténeti összefoglalásában, de maga is csak „találgatás”-nak minősítette.¹⁴

HUSZÁR Gálról azt tudjuk, hogy 1562-ben távozott el Debrecenből, ezután egy ideig Révkomáromban működött, 1565-ben Nagyszombatban lehetett, majd 1573-ban Komjátiban ismét megkezdte nyomtatói tevékenységét. A közbeeső időben járhatott ugyan Szegeden, de működési területe 1562 után annyira az északnyugati országrészre korlátozódott, hogy szegedi tartózkodása nem valószínű.

d) *Debrecen, 1567.* BALLAGI Aladár¹⁵ — SZABÓ Károlyhoz¹⁶ hasonlóan — kétségbe vonta, hogy török megszállott területen működhetett volna nyomda. A kérdés megoldását úgy képzelte el, hogy a Szeged városnév nyomdahibából került be mind DEBRECZENI EMBER Pál, mind HORÁNYI Elek szövegébe a helyes „Czegléd” helyett, s ez azt az utcát jelölte volna, ahol Debrecenben TÖRÖK Mihály nyomdája működött. Ezt a feltevést CSÜRRÖS Ferenc azzal cáfolta meg,¹⁷ hogy egyetlen debreceni nyomtatványt sem jelöltek az utcanévvel, s ezt a szokást Magyarországon más nyomda sem vezette be. A debreceni nyomda 1623-ban a Nyomtató-közben volt, s nem akkor kerülhetett oda, ha az utcát is erről nevezték el. CSÜRRÖS Ferenc tehát úgy véli, hogy a Szeged városnév csakugyan nyomdahiba mindkét forrásban, de a helyes Debrecen helyett.

Abban teljesen egyetértünk BALLAGIVAL, hogy nehezen magyarázható meg, hogy „az a Melius, ki 1561 óta 1571-ig tömérdek munkáját nyomatta Debreczenben és Váradon, épen a közbeeső 1567-ik évben, miért adott volna ki egyet, a török uralom alatt levő Szegeden?”¹⁸

ZOVÁNYI Jenő¹⁹ és HARSÁNYI István²⁰ ugyanazon a véleményen volt ebben a kérdésben, mint CSÜRRÖS Ferenc.

Az még elképzelhető, hogy a vitatott könyv csakugyan Debrecenben jelent meg, de kevésbé hihető, hogy mind a két forrás ugyanazt a sajtóhibát követte volna el. Hogy DEBRECZENI EMBER Pál esetében nem a szedő cserélte fel a két városnevet, azt bizonyítja,

⁹ Melius ismeretlen és elveszett művei. Magy. Könyvszle, 1906. 4. sz. 296—297. l. VÁG 28. tétel.

¹⁰ A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Bp. 1931. 129—130. l. VÁG 36. tétel.

¹¹ RMK I. 60.

¹² RMK II. 104.

¹³ BENDA Kálmán — IRINYI Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda (1561—1961). Bp. 1961. 22. l.

¹⁴ A magyar könyv története 1711-ig. Bp. 1959. 108. l.

¹⁵ A magyar nyomdászattörténelmi fejlődése 1472—1877. Bp. 1878. 61—64. l. VÁG 15. tétel.

¹⁶ Az RMK I. 63-hoz fűzött megjegyzése és korábban Századok, 1876. 6. sz. 6—7. l. VÁG 11. tétel.

¹⁷ A debreceni városi nyomda története 1561—1911. Debrecen, 1911. 312. l. VÁG 30. tétel.

¹⁸ I. h.

¹⁹ Tanulmányok a magyar protestáns egyház és irodalom történetéből. Sárospatak, 1887. 46. l. VÁG 17. tétel.

²⁰ A magyar biblia. Bp. 1927. 42—43. l. VÁG 33. tétel.

hogy a könyv Utrechtben készült, a nyomdász tehát nem is tudott magyarul, nem ismerhette a magyar városneveket. De nem cserélte össze a két városnevet DEBRECZENI EMBER sem, hiszen művében máshol is ugyanígy utal arra, hogy Szegeden a XVI. században volt nyomda.

Az, hogy Szeged csak koholt megjelenési hely, ahogy azt FITZ József felveti,²¹ nagyon elképzelhető, de nem egy Debrecenben készült MELIUS-mű esetében. Azt semmiképpen nem tudnánk megmagyarázni, hogy miért titkolta volna el éppen ennek a műnek a megjelenési helyét TÖRÖK Mihály, aki ugyanabban az évben három másik MELIUS-művet is kinyomatott.²²

BALLAGI Aladárnak és SZABÓ Károlynak az a véleménye, hogy török megszállott területen nem működhetett nyomda, már TRÓCSÁNYI Zoltánnak 1943-ban megjelent cikke²³ után nem volt tovább tartható. TRÓCSÁNYI több műhelyt is sorol fel, amelyek hódoltsági területen tevékenykedtek, de ezek közül egy sem volt magyarországi. PIRNÁT Antal legújabb kutatásai²⁴ alapján azonban már hiteles egykorú adatunk van arról, hogy az Arad és Gyula között fekvő Simándon a török megszállás idején volt nyomda. Így nem elképzelhetetlen, hogy Szegeden is működött ebben az időben tipográfia. Az ellenben nehezen képzelhető el, hogy a szóban forgó MELIUS-mű Debrecenben készült volna.

e) *Debrecen, 1571.* BALOGH Ferenc egyháztörténetében²⁵ a kecskeméti anyakönyvi feljegyzésekre hivatkozva állítja, hogy MELIUS fordítása 1571-ben Debrecenben jelent meg. Ezt a megállapítást vette át később CZAKÓ Gyula MELIUS-életrajzában.²⁶

A kecskeméti anyakönyvi feljegyzéseket²⁷ 1712 és 1721 között VERESMARTI L. Péter készítette, s ezekben megemlékezett a biblia magyar fordításairól is. Szövegében hivatkozik arra, hogy felhasználta DEBRECZENI EMBER Pál akkor még kéziratban levő munkájának erre vonatkozó részét. VERESMARTI tehát nem önálló harmadik forrás ebben a kérdésben, hanem csak DEBRECZENI EMBER követője, s az eredeti szöveget félre is értette. A BALOGH által is idézett rész ugyanis ezt mondja: „Úgy Melius Péter is, úgy Szegedi István is ez utolsónak példája exemplárja állott a szathmári thecában mind végig.” VERESMARTI tehát megjelenési helyet és évet nem is említ, s a DEBRECZENI EMBER szövegében („Petrus Melius, idem Novum Testamentum, ex integro Szegedini, (ut recorder) excusum. . .”) szereplő „Szegedini” szót nyomtatási hely helyett SZEGEDI KISS Istvánra értelmezte.

DEBRECZENI EMBER azonban határozottan Szegedről és nem SZEGEDIRől beszélt, hiszen könyvének más helyén²⁸ azt írta: „Szeged civitas cum arce, ubi etiam florentem Ecclesiam Ref. olim fuisse quam certissimum est. Librum etiam in Typographia Szegedini impressum, me olim vidisse, memin.” A Szeged városnevet azonban WESZPRÉMI István is SZEGEDI KISS Istvánnal hozta összefüggésbe: „Paul Ember berichtet zwar, wiewohl etwas undeutlich, dass Melius auch das Neue Testament mit Szegedischen Schriften herausgegeben; wir haben aber in unsern Schriften schon anderswo bewiesen, dass sich dieser ehrliche Mann hierinnfalls geirret habe.”²⁹

f) *Sziget, 1541.* WESZPRÉMI István, amint fent idézett szavaiban is utal arra, nagy bibliográfiájában is foglalkozott a szegedi *Újtestamentum*-kiadás kérdésével.³⁰ MELIUS művei között felsorolja ezt is, de lapalji jegyzetben fejti ki véleményét DEBRECZENI EMBER adatával kapcsolatban. (HORÁNYI csak két évvel ezután adta ki *Memoria Hungarorum*-já-

²¹ J. m. 106. 1.

²² RMK I. 60. Irodalomtört. Közl. 1926. 113. 1.

²³ Magyar és szláv nyomdák a XV. és XVI. században. Magy. Könyvszle. 1943. 268. 1. Vág 39. tétel.

²⁴ Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren. Bp. 1961. 123–124. 1.

²⁵ A magyar protestáns egyháztörténelem részletei a reformáció korától jelenig. Debrecen, 1872. 92. 1. Vág 12. tétel.

²⁶ Melius Péter élete és működése. Debrecen, 1904. 75–76. 1. Vág 27. tétel.

²⁷ SZILÁGYI Sándor: Kecskeméti ref. anyakönyvi feljegyzések. Sárosp. Füz. 1858. 2. évf. 65–67. 1.

²⁸ J. m. 648. 1.

²⁹ Von ungrischen Uebersetzungen der heiligen Schrift. Ungarisches Magazin, 1783. 3. Bd. 4. St. 495. 1.

³⁰ Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria prima. Lipsiae, 1774. 110. 1.

nak második kötetét, amelyben a szegedi kiadványról megemlékezik.) WESZPRÉMI azt írja: „Nisi hanc Noui Testamenti editionem dictus auctor A. 1703. alicubi a se perfunctorie visam, l. c. litteris vulgasset, ipsa quoque illius memoria in sanctiore nostra republica iam prorsus esset obliterata; si modo *Meliana* haec fuerit Translatio, et non Sylvesteriana illa potius, quae. . . Uj-Szigethini, oppido comitatus Simighiensi, a. 1541 . . . litteris Benedicti Abady, typographi, publicata est.”

WESZPRÉMI tehát azt a lehetőséget veti fel, hogy DEBRECZENI EMBER Pál a Szeged és a Sziget helységnevet cserélte össze, hiszen csak futólag látta a könyvet („perfunctorie”). Ezzel szemben DEBRECZENI EMBER azt mondja, hogy forgatta ezt az *Újtestamentum*-kiadást („versasse”), s erre tanúként hivatkozik a szatmári professzorokra, akikkel együtt nézték a könyvet. Szövegében azonban éppen a városnév után jelenti ki, hogy emlékezetből („ut recorder”) írta az adatot.

WESZPRÉMI elképzelését látszik támogatni az a tény, hogy az újszigeti *Újtestamentum*-kiadás megjelenési helyeként régi szerzőknél máshol is találunk Szegedet.

HELTAI Gáspár *Újtestamentum*-fordításának³¹ NÁDASDY Annához intézett ajánlólevelében írta: „Sylvester János a jámbor, jó és hasznos munkát tölt, ki az előtt Te Nagyságod bátyjának segítségével Szegedben az Uj Testamentumot kinyomatta.”

BOD Péter — nyilván a HELTAI-ajánlás alapján — próbálta a számára talán ismeretlen Sziget helységet (sőt „Szigedet”) Szegeddel azonosítani. A *szent bibliának históriája* című művében³² teljes terjedelmében közli ugyanis HELTAI idézett ajánlólevelét, s aztán ezt mondja SYLVESTER fordításáról: „Ez után következett Sylvester János fordítása, mellyett nyomtatott ki Szegeden Nádasdy Tamás.” Később, a *Magyar Athenasban*³³ már helyesen közli SYLVESTER *Újtestamentum*-fordításának a megjelenési helyét, a következő évben azonban az *Erdélyi Féniksben*³⁴ már ismét azt írja: „Legrégibb a Silvester János Uj Testamentoma, melly Szegeden 1541-dik Eszt. nyomtatott.”

A nagyenyedi könyvtárban megvolt az újszigeti *Újtestamentum*-kiadás, s a katalógusban — nyilván BOD Péter idézett művei alapján — megjelenési helyként Szeged szerepelt. Ezt bizonyítja, hogy amikor KAZINCZY Ferenc erdélyi utazása során Nagyenyedre járt, a könyvtár kiemelkedő darabjai között szerepelt a következő mű: „Serestély János Uj. Testam. Szeged, 1541.”³⁵

Érdekes itt megjegyezni, hogy a XVIII. században még egy helységnév merült fel a SYLVESTER *Újtestamentum*-fordítás megjelenési helyeként. BÉL Mátyásnak ugyanis egy címlap nélküli példánya volt, s így ő azt gondolta, hogy a művet Csepregen nyomtatták.³⁶

WESZPRÉMI feltevését azonban semmilyen adattal sem tudjuk valószínűsíteni, hiszen akkor mind DEBRECZENI EMBER, mind HORÁNYI valamennyi adata téves volna: MELIUS helyett SYLVESTER János, Szeged helyett Újsziget, 1567 helyett 1541 lenne a helyes adat. (Ugyanez volna a helyzet, ha a SYLVESTER-fordítás második, 1574-i bécsi kiadására³⁷ gondolunk.) HORÁNYI esetében három adat téves közlése annál kevésbé tételezhető fel, mert ő a saját könyvtárában meglevő teljes példányt írt le.

A helységnév összecserélése azonban még újabban is kísért. MUSNAI László 1925-ben³⁸ úgy emlékezik meg MELIUS *Újtestamentum*-fordításáról, hogy az „Szigeten 1567-ben” jelent meg. Ennek az elírásnak azonban nem tulajdoníthatunk nagyobb jelentőséget.

³¹ Kolozsvár, 1561. RMK I. 51. Az idézett ajánlás a Budapestben található egyik példányban sincs meg. Ld. TRÓCSÁNYI Zoltán: *Heltai Gáspár Újtestamentum fordításáról*. Magy. Könyvszle. 1917. 203. l. Megvan azonban az ajánlás a kolozsvári Egyetemi Könyvtár példányában.

³² Szeben, 1748. 134. l.

³³ [Szeben], 1766. 1. l.

³⁴ [Enyed], 1767. 32. l. 16. jegyz.

³⁵ KAZINCZY Ferenc: *Erdélyi levelek*. Bp. é. n. (Nemzeti könyvtár 12.) 283. l.

³⁶ *De versionibus Bibliorum Hungaricis*. (Kézirat. Esztergomi Főgyűházmegyei Könyvtár.) 24. fol.

³⁷ RMK I. 98.

³⁸ *A magyar biblia története*. Cluj-Kolozsvár, 1925. 9. l. V4G 32. tétel.

g) *Várad, 1567*. Ezt a lehetőséget szintén „találgatásként” most vetjük fel, hogy a lehetőségeket minél jobban kimerítsük.

MELIUS minden műve — ahogy azt már BALLAGI is megállapította — (a posthumus *Herbariumot* nem számítva) Debrecenben vagy Váradon jelent meg. Ha elfogadjuk a két alapforrás adatait, s a könyvön valóban Szegedet tüntették fel megjelenési helyként, s az koholt városnév volt, akkor sokkal inkább gondolhatunk Váradra, mint Debrecenre. Debrecenben ugyanis — mint fentebb már említettük — nem lett volna oka a nyomdásznak eltitkolni a mű kiadási helyét.

Váradon 1565-ben és 1566-ban HOFFHALTER Rafael — jelenlegi ismereteink szerint egy-egy művet³⁹ nyomtatott ki, amelyek közül az első MELIUS-mű. Az 1568 és 1571 közötti időből eddig négy olyan nyomtatványt ismerünk, amely Váradon jelent meg, de a nyomdász neve nincsen feltüntetve ezeken a könyveken. Az első ezek sorában ismét egy MELIUS-mű, s ez az ajánlás kelte szerint 1568. január 8-án készült el. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy ugyanez a mester készítette az *Újtestamentum*-kiadást is.

De ki volt ez a nyomdász? A legáltalánosabban elfogadott vélemény szerint — HOFFHALTER Rudolf,⁴⁰ aki atyja halála után Gyulafehérvárról Váradra költözött. A fenti váradai nyomtatványokkal ezúttal nem kívánunk behatóbban foglalkozni, ebben az összefüggésben elegendő csak arra utalni, hogy már GULYÁS Pál is pontosan megállapította, hogy az 1568-ban Váradon készült MELIUS-mű betűi és könyvdíszai a HOFFHALTER-műhelyből származnak.⁴¹

Elképzelhető tehát az, hogy HOFFHALTER Rudolf 1566 végén vagy 1567 elején nem ment édesapjával Váradról tovább Gyulafehérvárra, hanem ott maradt, s önálló műhelyben folytatta a munkát. Különben ahhoz a valószínűtlen feltevéshez kellene folyamodnunk, amelyet GULYÁS vetett fel. Szerinte ugyanis a váradai impresszummal megjelent MELIUS-művet Gyulafehérváron nyomtatta HOFFHALTER Rudolf. A hamis helynévvel a fejedelmi város unitárius vezetőit akarta volna félrevezetni.

Inkább gondolnánk arra, hogy az idősebb HOFFHALTER a Váradon berendezett nyomdát fiára bízta, amikor ő tovább ment Gyulafehérvárra. Így HOFFHALTER Rudolf 1567-ben Váradon lehetett, s itt kinyomtathatta MELIUS *Újtestamentum*-fordítását. Azért szerepeltetett koholt megjelenési helyet, hogy az unitáriusok számára dolgozó apja helyzetét ne nehezítse meg Gyulafehérváron. Az 1568 elején, tehát még HOFFHALTER Rafael életében megjelent másik MELIUS-művön ugyan már feltüntette a tényleges nyomtatási helyet, Váradot, de saját nevét itt is elhallgatta.

Ez a feltevés egyelőre semmivel sem jobban bizonyított, mint az áttekintés során vázolt egyik-másik korábbi elképzelés, így azonban HOFFHALTER Rudolf működését és a váradai impresszumú nyomtatványok keletkezését is jobban meg tudjuk magyarázni.

A korábbi feltevéseknek van még egy hibájuk, amire GULYÁS Pál hívta fel a figyelmet.⁴² HORÁNYI leírása szerint MELIUS *Újtestamentum*-fordítása apró betűkkel és gyakori „szóösszevonásokkal” készült. Ez a szegedi nyomtatvánnyal kapcsolatba hozott egyik nyomdászra sem jellemző. A ligatúrát ebben az időben magyar szövegben már egyik nyomdásznak sem használta számottevő mértékben. A HOFFHALTER-műhelynek azonban volt egy 95 mm-es kurzív típusa, amelyet pl. az 1565-i, Váradon megjelent MELIUS-mű ajánlásának nyomtatásához is használtak.

Éppen az apró betűk hiánya miatt esik el az a feltevés is, hogy KARÁDI Pál abrudbányai, majd simándi nyomdája nem működött-e korábban Szegeden, akár egy korábbi tulajdonos vezetésével.

³⁹ RMK I. 58. Sztr. I. 1804.

⁴⁰ NAMÉNYI Lajos: *A nagyváradai nyomdászat története*. Magy. Könyvszle. 1901. 178—179. I. GULYÁS: *I. m.* 138. l. stb.

⁴¹ *Uo.*

⁴² *I. m.* 130. l. VÁG 36. tétel.

Összegezősképpen megállapíthatjuk, hogy a XVI. századi szegedi nyomda kérdését mai ismereteink alapján nem tudjuk megoldani. Megdől azonban a VÁG Sándor által felelevenített RÁCZ — REINER-féle feltevés, hogy MELIUS *Újtestamentum*-fordítását ABÁDI Benedek nyomtatta Szegeden 1547-ben. Tévedésen alapult BALOGH Ferenc megállapítása, hogy a mű 1571-ben Debrecenben készült. Teljesen valószínűtlen az a régi feltevés, hogy DEBRECZENI EMBER és HORÁNYI összecserélte a SYLVESTER- és a MELIUS-féle *Újtestamentum*-fordítást. Nem találunk kellő magyarázatot arra, hogy TÖRÖK Mihálynak 1567-ben Debrecenben miért kellett volna koholt impresszum-adatot feltüntetni.

A váradai nyomtatás lehetősége mellett elsősorban arra gondolhatunk még, hogy Szegeden egy eddig teljesen ismeretlen nyomda működött abban az időben, hiszen a simándi műhely létezéséről is csak a legutóbbi időben szereztünk tudomást.

DÖRNYEI SÁNDOR

Ungarischer oder dacianischer simplicissimus. Ennek a magyar szempontból számos kultúrtörténeti érdekességet tartalmazó munkának problematikáját és gazdag irodalmát legutóbb MOLLAY Károly foglalta össze a *Filológiai Közönyben* (1958. 663—670. l.).

Ezt két cikkel lehetne kiegészíteni: az egyik a *Kněžnica* című szlovák folyóirat 1950. évi második évfolyamában (77—82. l.) jelent meg e sorok szerzőjétől, a másik pedig 1956-ban a *Wierchy* című lengyel folyóirat 25. évfolyamában (261—264. l.). Az utóbbi tulajdonképpen az előbbi ismertetése W. H. PARYSKITÓL, de az ő bőséges kommentárja külön is figyelemreméltó.

Tekintettel arra, hogy az említett szlovák folyóirat meglehetősen nehezen hozzáférhető, helyesnek látszik, hogy annak legalább bibliográfiailag lényeges megállapítására a figyelmet itt felhívjuk. A MOLLAY által felsorolt régebbi kutatók nem jutottak egységes és megnyugtató eredményre az *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus* első, 1683. évi kiadásának (APPONYI: *Hungarica*. 2175—2176. sz.) nyomtatási helyét illetően. Volt aki Boroszlót, Ulmot vagy a Majna-menti Frankfurtot, más meg éppen Lőcsét tartotta a megjelenés helyének.

A Doc. A. BANIK (Martin) tulajdonában levő példány — eredeti korabeli kötésben — egybe van kötve egy másik munkával: *Des Frantzösischen Kriegs-Simplicissimi Hoch-verswunderlicher Lebens-Lauff* című munkával, amelynek tipológiai kiállítása teljesen megegyezik a magyar *Simplicissimus*éval. A francia *Simplicissimus* is 1683-ban készült, de ezen felül pontosan feltünteti a nyomtatás helyét és a nyomdát is: „Freyburg, Druckts und verlegst J. J. Fillion”. Azt az ebből adódó logikus következtetést, hogy a magyar *Simplicissimus* is ebben a nyomdában készült, megerősíti az a körülmény is, hogy 1684-es évszámmal ellátott, de tipográfiailag az előző esztendőben készülttel azonos kivitelű kiadásnak az eddigi szakirodalomban (TURÓCZI-TROSTLER József: *A „Magyar Simplicissimus” s a „Török kalendar” forrásai*. Egy. Philol. Közl. 1915. 108. l.) ismertetett egyetlen példányát ugyancsak a freiburgi egyetem könyvtárában őrzik. (Itt jegyzem meg, hogy ebből a második kiadásból egy további példány birtokomban található.)

BOHUS JENŐ

FIGYELŐ

Gulyás Pál (1881—1963). A magyar bibliográfia történetének és a hazai könyvtárügynek egyik legátfogóbb kultúrájú művelője dőlt ki az élők sorából. Az iparos családból származó tudós francia filológusként indult pályáján (doktori értekezése: *Id. Péczeli József élete és munkássága*). 1908—1915-ig a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában, 1915—1923-ig a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségén, végül 1923-tól nyugdíjazásáig ismét az Országos Széchényi Könyvtárban működött. SZINNYEI József halála után fordult érdeklődése a bibliográfia felé, amikor a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megbízta a *Magyar írók élete és munkái* című biobibliográfia folytatásával, melynek gyűjtését hamarosan elkezdte, s tíz esztendei megfeszített munkával be is fejezte. A gyűjtés alapanyagát az 1890-es évek elejétől kezdve az 1918. évvel bezárólag, az első világháború korszakával lezárta. A nagy mű kiadása 1925-ben indult meg első ízben a Lantos cég gondozásában, de megjelenése a Bacher címszónál (6 füzet) megszakadt. 1939-ben újból megindult a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára s a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének támogatásával, de a D betű végével (6 kötet) 1944-ben ismét megszűnt. Hajlott kora ellenére utolsó percéig dolgozott bibliográfiáján a megjelenés reménye nélkül. Munkájának előkészületei során eljutott a J betűs írók adatainak teljes feltárásáig, de a további részben is az anyagnak mintegy 2/3-át elkészítette. Addig is, míg a *Magyar írók élete és munkái* megjelenhet, gazdag irodalomtörténeti forrásanyagot tárt fel az elhunyt magyar írók munkásságát regisztráló biobibliográfiája, az *Elhunytak*, mely az *Irodalomtörténet* folyóiratban állandó rovatként 1919 és 1944 között jelent meg.

Tudományos munkásságának legmaradandóbb emléke sokrétű bibliográfiai gyakorlatának elméletté szűrt finom desztillálása, *A bibliográfia kézikönyvének* két kötete, amely semmivel sem marad el Georg SCHNEIDER hasonló jellegű műve mögött. Hatalmas apparátussal készült *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV—XVI. században* c. műve, amelyben először tekintette át tudományos tüzetességgel a régi magyar nyomdatermékeket történelmi fejlődésükben. A maguk korának színvonalán bizonyos közművelődési hivatást teljesítettek gondosan szerkesztett könyvei: *A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése*, valamint *Népkönyvtári címjegyzéke*. Úttörő jelentőségű bibliográfiái: *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában levő Aldinák leíró jegyzéke*, a *Magyar szépirodalom idegen nyelven* és a velencei San Marcóban őrzött korabeli bibliográfiai címleírások alapján készített *Zsámboky János könyvtára* című, nagyszabású bibliographie raisonnée. 1955-ben adta ki az Akadémiai Kiadó utolsó, nyomtatásban megjelent nagy művét, a *Magyar írói álnév-lezikon* című, harmincezer adatot feltáró, bibliográfiai jellegű irodalomtörténeti forráskiadványát.

A *Magyar Könyvszemlének* (akkor az Országos Széchényi Könyvtár folyóirata volt) 1901-től haláláig egyik legtevékenyebb munkatársa, 1911—1924-ig szerkesztője: vezetése alatt a folyóirat igen színvonalas könyvtártudományi és bibliográfiai szakközlönnnyé emelkedett. Különösen külföldi könyvekről írt ismertetéseivel és színes kulturális beszámolóival tette olvasmányossá a szakfolyóiratot. Itt jelent meg az 1923—1924. évfolyamban *A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időkől napjainkig* című beható tanulmánya. Az Országos Széchényi Könyvtár a közelmúltban adta ki három kötetben a munka bővített szövegét. Könyvművészeti tanulmányainak, cikkeinek, adatközléseinek és kritikáinak légiója dokumentálja széles körű tudását és erudicionális kultúráját: emeljük ki közülük a MÁTYÁS király Corvináival, az ELZEVIREK *Respublikáival*, az 1680. évi üstökös-járás irodalmával vagy KAZINCZY Ferencsel mint bibliófilleg foglalkozókat, egy rendkívül termékeny munkásság legérettebb alkotásait. GULYÁS Pál életét a hangyaszorgalmú, éjt nappallá tévő munka szeretete jellemezte.

KOZOCSA SÁNDOR

Fitz József 75 éves. Tudományos eredményekben gazdag életének ünnepi állomásán köszöntötték FITZ Józsefet régi munkatársai, barátai, tisztelői, tanítványai ez év tavaszán: ekkor töltötte be életének 75. évét, és ülhette ugyanekkor írói pályájának félszázados jubileumát. Köszöntötték FITZ Józsefet mint egy emberöltőre visszamenően az egyik legkiválóbb magyar könyvtári szakembert, és ünnepelték a könyvtörténet és nyomdászat-történet élvonalbeli tudós művelőjét.

FITZ József öt évtizeddel ezelőtt a budapesti Egyetemi Könyvtárban kezdte pályáját. Az itt végzett rendszeres könyvtári munka során kitűnő szakemberré vált. Végigment az összes munkakörökön, ezzel megalapozta kivételes gyakorlati tudását, széles körűvé fejlesztette bibliográfiai ismereteit. Tapasztalatait berlini és bécsi ösztöndíjas éve alatt nemzetközi síkon is tovább gyarapította.

1930-ban a pécsi Egyetemi Könyvtár élére került. A Pécsen eltöltött négy esztendő alatt mutatkozott meg igazán, hogy FITZ nemcsak nagytudású könyvtáros, hanem ritka képességű vezető is. A heterogén eredetű és rendeltetésű könyvgyűjteményekből rövidesen szakszerűen katalogizált, jól használható, modern könyvtárat alakított ki. Új olvasóterem, kutatószoba tette könnyebbé a könyvtár használatát az olvasók számára, az új szerzeményekről sokszorosított jegyzékek tájékoztatták az érdeklődőket, a könyvtári dolgozók tudományos kutatómunkájának eredményeiről pedig ugyancsak sokszorosított kiadványsorozat füzetek számoltak be. Csakhamar úgy emlegették a pécsi egyetem könyvtárát, mint az ország legjobban megszervezett ilyen intézményét.

Eredményes pécsi működését az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójává történt kinevezése szakította meg. Nemzeti könyvtárunk modernizálása az eddiginél sokkalta nagyobb feladat elé állította FITZ Józsefet, de tízévi következetes munkájának eredményei, a nagy jelentőségű, hasznos intézkedések itt sem maradtak el. Vezetése alatt új levegő áramlott a könyvtár évszázados termeibe. FITZ megreformálta az új szerzemények feldolgozásának, raktározásának rendjét, a leltározás, katalogizálás munkáját, és felfrissítette a könyvtár belső vérkeringését. A könyvtári dolgozókat érintő újítások mellett a látogatóknak kedvező változtatások egész sorát is életbe léptette: kutatóhelyiség létesítése, a segédkönyvtárak, kézikönyvtárak felfrissítése, a kölcsönzések szabadabbá tétele stb. mind az olvasók, látogatók számára jelentettek könnyítéseket. Munkásságának utolsó éveire nagymértékben bénítólag hatott ugyan a második világháború, józan mérsékletének, humánus gondolkodásának mégis sok rokonszenves jele mutatkozott a könyvtár állományának itthoni megőrzésében, valamint a fasiszta időszak embertelenségeinek a lehetőségekig menő enyhítésében.

FITZ Józsefnek az embernek szóló köszöntés mellé társult a tudósnak és tudományos írónak szóló. A jubileumi kiállítások tárlóiban felsorakoztatott művek áttekintést adtak az ünnepeelt felszázados munkásságáról. Bemutatták FITZ írói pályájának kezdeti sikereit: a polihisztor BRASSAI Sámuelről írt monográfiája (1911) egy év leforgása után bővített, második kiadásban is megjelent.

Később érdeklődése teljesen a nyomdásztörténet és a könyvtörténet felé fordult. Ez lett igazi kutatási területe. Főképpen a régi korok, a kezdeti idők, az ősnymtatványok problémái érdeklik. Ebben a témakörben a legaprólékosabban részletes, következtetéseiben meggyőző és gazdaságtörténeti vonatkozásaival egészen modern munkája a HESS Andrásról szóló könyve (1932). Minden művére jellemző könnyed stílusban, olvasmányos modorban tárgyalja a budai ősnymdász munkásságát, ránk maradt termékeit, vizsgálja a betűtípusokat, a papírt, annak vízjegyeit, a szedésrészleteket, élénk vetíti a nyomda üzemeltetését, berendezését, felszerelését, benépesítését, kitér a szedési költségekre, példányszámra, sőt a betűöntés, a papírgyártás kérdéseire is.

Hasonló tárgyalási mód jellemzi FITZnek az ősnymdászat körébe vágó egyéb műveit is, mint a GUTENBERG-monográfiát, a nyomdászat kezdeteiről írt dolgozatát (*Tíz írás a nyomdászatról*, 1942). Kis könyvtörténeti összefoglalása (*A könyv története*, 1930) ma, három évtizeddel megjelenése után is, kitűnően használható.

Nyugalomba vonulása utáni munkásságának is gazdag a termése. A centenárium alkalmával jelent meg az 1848–49-i forradalom magyar nyomdászatáról írt szép munkája. 1959-ben pedig szinte egyszerre hagyta el a sajtót két gazdagon illusztrált, pompásan kiállított műve: *A magyar könyv története 1711-ig* (Magyar Helikon), valamint a magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem történetének a mohácsi vész előtti időszakát tárgyaló 1. kötete (Akadémiai Kiadó).

A reprezentatív munkák mellett bemutatták a tárlók a terjedelmükben kisebb, de tartalmi szempontból nem kevésbé jelentős közlemények egész sorát, amely azt bizonyítja, hogy FITZ úgyszólván a nyomdásztörténet és könyvtörténet minden korszakára nézve végzett eredményes kutatást. Külön figyelemre méltók a *Gutenberg-Jahrbuch*-ban megjelent közleményei; ennek a kiadványnak FITZ a húszas évek óta állandó munkatársa.

A születésnap köszöntés hangot adott annak a szeretetnek és megbecsülésnek, amely kijár a munkatársait, beosztottjait, tanítványait tanácsaival, segítő buzdításával irányító egyéniségnek. A könyvészeti és könyvtári publikációk egész sora köszöni meg születését FITZ ösztönzésének. Az egyetemen, tanfolyamokon tartott előadásain egész könyvtáros-nemzedék nevelődött, amely örömmel várja és reméli „Józi bácsi” további munkásságának termését.

MÁTÉ KÁROLY

Tíz éves a „Tudományos és Műszaki Tájékoztatás” (korábban „Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója”) című módszertani kiadvány. Tíz évvel ezelőtt, 1954-ben, az I. Országos Könyvtáros Konferencia határozata alapján indult el útjára az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ (akkor Országos Műszaki Könyvtár) módszertani kiadványa, a *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*, amely 1963-tól kezdve *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* címmel jelenik meg.

A kiadvány mögött nehéz, küzdelmes tíz esztendő áll. Az első évfolyamok megjelenése egybeesett a vállalati és kutatóintézeti műszaki könyvtárhálózat szervezésével, kialakításával és megszilárdításával. A kiadvány azzal a programmal indult, hogy „a vállalati műszaki könyvtárosok és az Országos Műszaki Könyvtár közötti kapcsolatokat szorosabbra fűzze” és, hogy szakmai közleményekkel, módszertani cikkekkkel hathatós segítséget nyújtson a szakkönyvtárosoknak, ugyanakkor híradója legyen a műszaki

könyvtárosok munkaversenyének is, és közvetítse a szakkönyvtárosok értékes, közérdekű munkamódszereit, tapasztalatait.¹

Az Országos Műszaki Könyvtár módszertani csoportja (majd szerkesztőbizottság) szerkesztésében, JÁNSZKY Lajos felelős szerkesztő (az 1962. 1. számtól főszerkesztő) irányításával a havonkénti megjelenés programjával indult a kiadvány. Az indulás évében mindössze két szám jelent meg, a következő két évben (1955—1956) öt-öt, majd évenként négy számban látott napvilágot, az 1960—1962. években azonban már hat-hat alkalommal tették közzé.

Tartalmát illetően a kiadvány a tíz év során jelentős változásokon ment át, több ízben kibővült, illetve átalakult. Az első két szám még felerészben közleményeket, felerészben pedig műszaki bibliográfiát (az Országos Műszaki Könyvtár legújabb külföldi könyvbeszerzéseinek válogatott jegyzékét) nyújtott. 1955-ben már megszűnt az Országos Műszaki Könyvtár legújabb külföldi könyvbeszerzéseinek ismertetése, helyette kialakultak a következő jellegzetes rovatok: *Műszaki könyvtárosok írják, Hírek, közlemények, Műszaki eseménystár* (majd *Eseménynaptár*), *Könyvtárközi csere, Új ETO jelzetek, Figyelőszolgálat* (ez a rovat az 1959. 1. számtól kezdve könyvszemlére és folyóiratszemlére bomlott), *Az Országos Műszaki Könyvtár irodalomkutatásai* (ez a rovat az 1956. 3. számtól a *Szakkönyvtárak* rovatcímét viseli). A kiadvány 1956-ban *Szakkönyvtárak kiadványai*, 1960-ban *Szakozási kérdések*, 1961-ben *Új műszaki folyóiratok* című rovatokkal gazdagodott. A tartalom német nyelvű fordítását 1959-től (4. sz.), a kiadványban megjelent cikkek és tanulmányok idegen nyelvű (német, orosz, angol) ismertetését 1960-tól (1. sz.) közli a lap, amely az 1961. 2. számtól kezdve új, lényeges területtel gazdagodott: rendszeresen közzétette a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára és tanszéki könyvtárhálózatának közleményeit (tanulmányok, cikkek, hírek).

A kiadvány kétségtelenül fontos feladatokat látott el megjelenésének már első öt évében, a második öt év során pedig egyre fokozódott a jelentősége. Közleményei mindinkább tartalmasakká váltak, a tanulmányok megírásának szintje is emelkedett. A kiadvány „felnőtt” a műszaki könyvtárhálózat feladataihoz, a hálózat fejlődésével párhuzamosan. SALLAI István és SEBESTYÉN Géza találóan jegyezték meg a kiadványról az Országos Könyvtárügyi Tanács számára készített jelentésükben, hogy a *Műszaki Könyvtárak Tájékoztatója* munkatársai az első öt év során „kezdő könyvtárosokból szakemberekké” váltak. A lapot a szakmai közvélemény igényes, színvonalas kiadványnak könyvelte el, amely fontos szerepet tölt be a hazai könyvtáros szakajtó egészében.² Az első öt év során a kiadvány jellegzetesen szakkönyvtári szöcsöve lett a műszaki könyvtárhálózatnak. Erre jellemző az a tény, hogy az első öt év alatt 129 könyvtári és csak 54 dokumentációs vonatkozású közlemény jelent meg benne.

Az első öt év mérlege a sok, értékes eredmény mellett néhány hiányosságot is nyilvánvalóvá tett: bizonyos jelek arra utaltak, hogy a fejlődés az első 2—3 év egyre emelkedő vonala után mintha megállt volna, a szerkesztési munka nem volt határozott és következetes, ennek folytán nem érvényesült kellőképpen az Országos Műszaki Könyvtár hálózati szerepéből adódó szakmai irányítása. Egyes tünetek arra mutattak, hogy a szerkesztőség mintha idegenkedne egészen magas tudományos szintű tanulmányok közlésétől. Hiányosság volt az is, hogy a *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója* a műszaki dokumentáció szakkérdéseit nem képviselte elég hatásosan, holott ekkor már nyilvánvaló volt, hogy Magyarországon a műszaki dokumentációs tevékenység 75%-át a műszaki termelési könyvtári hálózat végezte.

¹ *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. 1954. 1. sz. 1. l.

² Az első öt év értékelésére vonatkozólag ld. az alábbi közleményeket: SIMON Mária Anna: *A Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. Magy. Könyvszle. 1958. 74. kötet. 2. sz. 210—212. l.; SIMON Mária Anna: *Öt éves a Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. A Könyvtáros. 1959. 5. sz. 333—334. l. CZELLÁR Ferenc: *Statistikai áttekintés a „Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója”-nak első öt évfolyamáról*. Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója. 1959. 1. sz. 34—38. l.

A szerkesztésnek tehát új utakat kellett keresnie, ami nem volt könnyű feladat. Az 1960-tól 1962-ig terjedő három év során a kiadvány a szakkönyvtári kérdések aktív felszínén tartása mellett egyre többet foglalkozott a dokumentáció problémáival.

A mennyiségi növekedést 1963-ban, a tízéves jubileum évében komoly minőségi változás követte. A szerkesztők megváltoztatták a kiadvány címét *Tudományos és Műszaki Tájékoztatásra* (1963. 1. sz.). A kiadvány az évenkénti tiszseri megjelenés programjával kezdte meg ezt az 1963. évet. Feladata, hogy „a műszaki tájékoztatás országos rendszerének és szervezetének kiépítése során az e munkában érdekeltek széles körű tájékozódást nyerjenek maguknak a műszaki tájékoztatásnak tudományos, módszertani, szervezeti kérdéseiről”.

Az új program tehát elsődlegesen a műszaki dokumentáció szolgálatába állította a kiadványt. Az 1963. év első három száma igényes, gazdag tartalommal már ennek a nagy átszervezésnek a jegyében jelent meg. Vannak a kiadványnak természetesen jellegzetes műszaki könyvtári tartalmi elemei, (új műszaki segédkönyvek rovata), a domináns mondanivaló azonban a dokumentáció sokrétű probléma-szövevénye, a gépi feltárást és a gépi fordítást is beleszámítva. A kiadvány ezzel a hazai műszaki dokumentációnak lett egyetlen orgánuma, amely azonban olyan általános jellegű dokumentációs cikkeket és tanulmányokat is közöl, amelyek a dokumentációnak nemcsak műszaki területeit illetik.

A műszaki termelési könyvtárhálózatnak nem kis jelentőségű, jellegzetesen könyvtári problémaköre ezáltal voltaképpen szakmai folyóirat nélkül maradt. Igaz ugyan, hogy az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani körlevelekkel törekszik arra, hogy betöltve könyvtári hálózati-központi módszertani-irányító szerepét, (az első ilyen körlevél a hálózat valamennyi könyvtárosának szól, és a leltárba-vétel, az állományellenőrzés, a raktározás és a selejtezés szabályos elvégzésének módját írja le) kérdés azonban, hogy a körleveleknek ez a rendszere elégséges lesz-e a hálózat összefogásához.

Egy sajátos ellentmondás maradt — legalábbis egyelőre — a kiadványban: ugyanakkor, amikor a műszaki vállalati könyvtárak (mintegy 1000 könyvtárról van szó) szorosan vett könyvtári közleményei a lapból kimaradtak, továbbra is közli a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára viszonylag kisszámú tanszéki hálózati könyvtárainak híreit.

Az 1963. év első három száma mindenképpen nagy lépést jelent előre nemcsak tartalmi, hanem előállítástechnikai szempontból is. A szerkesztők azonban nyilvánvalóan sokkal érdekesebbé tehetnék alaki szempontból a tartalmas kiadványt, ha a — bár nagyon rugalmas — xerox-rotaprint eljárás nem egy korlátjától meg tudnának szabadulni. Nagy szolgálatot tenne azonban a használóknak egy elemző módszerekkel elkészített tízéves kumulatív index is, aminek elkészítése és közzététele minden bizonnyal nem sokáig késik.

A kiadvány fontos feladatot töltött be az elmúlt tíz év során. Elismerést vívott ki magának nemcsak hazánkban, de a külföldön is. Felzárkózott a több, mint öt évtizede megjelenő *Special Libraries* szintjére. Mondanivalóinak lényeges elemeit rendszeresen átveszi ma már számos előkelő szakmai folyóirat (a baráti országok sajtóján kívül, a *Library Science Abstracts*, London, a *Nachrichten für Dokumentation*, NSZK., a *Revue de la Documentation*, Hollandia, valamint a Library of Congress számos bibliográfiai kiadványa stb.). Ez az elismerés arra kötelezi a kiadvány íróit, szerkesztőit és előállítóit, hogy további erőfeszítésekkel egyre jobb, újabb eredményeket érjenek el. Ehhez a szép munkához sok sikert kívánunk.

TOMBOR TIBOR

A műszaki dokumentáció iránti igény vizsgálata. (Vita a munkabizottság jelentéséről.)

A műszaki dokumentáció iránti igény és ezen igény kielégítésének módja és lehetőségei tárgyában az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság és a Művelődési Minisztérium Könyvtárügyi Osztálya reprezentatív vizsgálatot folytatott. A felmérés kiterjedt az ipari minisztériumok 62 vállalatára és a budapesti Műszaki Egyetem 4 karára. Összesen 736 gazdasági vezető, kutató és mérnök szakirodalmi igényét mérték fel.

A vizsgálat célja tapasztalati tények gyűjtése, feldolgozása és ennek alapján helyzetkép felállítása volt. A feldolgozást az OMFB Dokumentációs Állandó Bizottságának erre a célra kijelölt munkabizottsága végezte.

A vizsgálat módszerét, lefolyását, az adatok összefoglaló értékelését, a tapasztalati tények alapján felállított helyzetképet és az ebből fakadó intézkedési javaslatokat jelentésben foglalták össze. Ennek megvitatására értekezlet egybehívását javasolták, amelynek feladata a jelentés értékelése, a legfontosabb következtetések levonása és a dokumentáció fejlesztésével kapcsolatos további munkálatok, vizsgálatok, kutatások kitűzéséhez segítségnyújtás.

A vitát 1963. ápr. 22—23. és 29-én tartották meg, mintegy 100 meghívott részvételével. Jelen voltak az OMFB Dokumentációs Állandó Bizottságának tagjai, az egyes tárcák és iparágak képviselői, dokumentátorai, a Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ képviselői és a vizsgálatban résztvevők többsége.

A napirendre tűzött pontok a következők voltak:

1. Áttekintés az ipari minisztériumok dokumentációs hálózatáról
  - a) a jelentésben közzétett reprezentatív, összegezett statisztikai adatok alapján;
  - b) a statisztikai adatok és adatgyűjtések értékelése.
2. A vizsgálati metodika értékelése, a statisztika és a metodika továbbfejlesztéséhez szükséges intézkedések.
3. A dokumentáció iránti igényekről és a dokumentációs szolgáltatásokról alkotott helyzetkép
  - a) országos problémák szerinti tagolásban;
  - b) minisztériumok és iparágak szerinti tagolásban.
4. A dokumentáció fejlesztésére szolgáló javaslatok.
5. A vizsgálat és a jelentés összefoglaló értékelése.
6. Javaslatok a dokumentáció fejlesztésével kapcsolatos további munkálatokra, a jelentés és a vizsgálat anyagának továbbfejlesztésére és szélesebb körű hasznosítására.

A vitát az OMFB DÁB elnöke, ZENTAI Béla elvtárs nyitotta meg. Ismertette az OMFB-nek a műszaki propaganda irányításával kapcsolatos feladatait. Bejelentette, hogy a jelentés és annak a vita során alakuló értékelése népgazdasági szintű tanulmány kidolgozásához kíván alapot nyújtani. Felhívta a figyelmet a műszaki gazdasági tájékoztatás helyzetének, a nem publikált irodalom, valamint a külföldi folyóiratok és könyvek feldolgozásának jelentőségére. Közölte, hogy a könyvkereskedelemnek, -kiadásnak és az oktatásnak a szakirodalmi ellátottsággal kapcsolatos problematikáját az értekezlet mellőzni kívánja, mivel ezek a kérdések még további részletes feldolgozást igényelnek. Ugyancsak nem célja a vitának, hogy a szakirodalmi igénykutatás műegyetemi vonatkozásaival foglalkozzék; az ott folyó munka jellegénél fogva más követelményekkel lép fel.

A napirend első pontjaként a *reprezentáció meghatározásával* kapcsolatban vita tárgya volt, hogy elégséges-e a vizsgáltak száma az eredmények tipizálásához. Az értekezlet végül elfogadta azt az álláspontot, amelynek értelmében reprezentáció nem jelent szükség szerint 100%-ot, csupán a vizsgált anyag megfelelő összetételét. Bár a kiválasztott vállalatok dokumentációs szempontból a jobban ellátottak közé tartoztak, és (szük-

ségszerűen) az erősebb érdeklődésű körűek igényeit vizsgálták, még az így nyert viszonylag kedvezőbb kép sem elégséges, és irányt szab a további feladatok számára.

Egyes hozzászólók kifogásolták, hogy a nyert adatok közül számos semmilyen javaslatnak nem lehet alapja. Ez a problematika átvezet a napirend 2. pontjához, a *metodika kérdéséhez*. A módszertan körül élénk vita alakult ki. Különösen helytelenítették, hogy egyes kérdésekre $0/0$ megjelölésével kellett a választ megadni, valamint a kérdőívnek az adatszolgáltatással kapcsolatos csoportját.

Az igénykutatás módszertanával igen sok tanulmány foglalkozik és — mint ezekből is kitűnik — a helyes módszer csak most van kialakulóban. A vizsgálatnak esetleges módszertani hibáival egyetemben is értéke van, mert a helyes metodika kialakítása csak a gyakorlatban való alkalmazásával érhető el. Éppen ezért jelen vizsgálat a későbbiek során is forrásanyagként szolgálhat, sőt kell is szolgálnia; ez a forrás nem jelenti az előző vizsgálat szolgáló lemaradását, hanem fogyatékosságai ismeretében lehetővé teszi e hibák kiküszöbölését. A feldolgozás során nem foglalkoztak minden részletkérdéssel, számos összefüggés lezűréséhez további munkára van szükség.

A százalékos feleletek megadása ténylegesen nem hat meggyőzően, mégis, érdekes módon számos ilyen jellegű kérdésre kapott feleletek azonos eredményre vezettek. Az adatszolgáltatás problematikája a műszaki tájékoztatás igen lényeges aspektusa, amely a könyvtári tájékoztató szolgálatok feladatkörébe tartozik. Ezen igények szélesebb körű ismerete esetleg új típusú tájékoztatási formák kialakításához vezethet.

A napirend 3. és 4. pontját az értekezlet egyidejűleg kívánta tárgyalni. A dokumentáció fejlesztésére szolgáló *intézkedési javaslatokat* a jelenlevők olyan élénk részvétele kísérte, hogy az eredetileg 2 napra tervezett vitát 3 napra kellett kiterjeszteni.

A javaslat megvitatása pontonként történt. A terminológiai problémákkal kapcsolatos pontos fogalmazás érdekében az elnökség egyes — fontosnak vélt — hozzászólások írásbeli beadását kérte. Az értekezlet az alábbi javaslatok jelentőségét hangsúlyozta, illetve vitatta:

Egyöntetűen állást foglalt amellett, hogy műszaki tájékoztatás alatt műszaki gazdasági, műszaki tudományos és műszaki termelési tájékoztatást kell érteni.

Eltérő vélemények hangzottak el a műszaki tájékoztatási szervezet hálózatát illetően, kiemelve ezen hálózat egységeinek a dokumentációs munka feltárásában, feldolgozásában és a dokumentációs anyagok gyűjtésében vállalt szerepét. Egyes hozzászólók álláspontja szerint vállalati szinten ne végezzenek feltárást; a vállalat ne referáljon kifelé; a kutató és tervező intézet ne csak saját igénye kielégítésére dokumentáljon, hanem tájékoztassa a rá bízott termelési ágakat is. A jelenlevők másik csoportja hangsúlyozta, hogy vállalati szinten szükség van saját kiadványra; felemlítették a központi szolgáltatások lassú menetét, rámutatva, hogy az átfedés kisebb hiba, mint a gyorsaság csökkentése. A Bizottság felhívta a figyelmet arra, hogy az intézkedési javaslatnak a vállalati szolgáltatásokkal foglalkozó pontja az igénykutatás alapján megfogalmazott tétel. Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ nem vállalhatja magára az összes dokumentumok (pl. prospektusok) gyűjtését, feltárását, feldolgozását. A megfelelő központi szolgáltatások mellett a tárcáknak kell a tájékoztatást megszervezni, jellegük szerint. Lényeges feladat azonban a párhuzamosság elkerülése.

Központi problémának vélték a jelenlevők a dokumentáció oktatását, a tájékoztató-mérnökképzés ügyét, a könyv- és könyvtári propaganda szóbeli és szemléltető eszközeinek alkalmazását és a dokumentáció gépesítését.

A fordítások ügyében — ellentétes vélemények elhangzása után — leszögezték, hogy magyar fordításra szükség van, azonban el kell kerülni az átfedéseket. A mai fordítások jelentős hányada felesleges. Fordítást csak eredeti szöveg alapján, erős el-

lenőrzés mellett végezzenek. A vállalatok fordító szolgálatából ne válják országos szerv. Az értekezlet igen jelentősnek ítélte a műszakiak nyelvtanulásának problematikáját.

A külföldi szakkönyvek és folyóiratok beszerzési nehézségének tárgyalásakor rámutattak, hogy az árak növekedését nem követte a devizakeret emelése. Felül kell vizsgálni és elemzően értékelni a devizakeret mértékét és elosztását nem csupán a műszaki tájékoztatási hálózat, hanem mindazon intézmények részére, amelyek e hálózaton kívül műszaki tájékoztatást végeznek. Kielégítőnek találták a kurrens külföldi folyóiratok jegyzékét, nem találták azonban megfelelőnek a *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke* jelenlegi formáját. A jegyzék ne korlátozódjék kizárólag a könyvek ismertetésére, hanem tárja fel a külföldről érkezett egyéb dokumentumokat is.

A *Műszaki-Gazdasági Tájékoztató* igen jó kezdeményezésnek bizonyult; javaslatok hangzottak el megjelenésének sűrítésére vonatkozólag.

A magyarországi referáló tevékenység szervezetének és tartalmi problémáinak feldolgozása még soron következő feladat. A dokumentációs kiadványok tipizálásának problematikája ugyancsak további vizsgálatot igényel.

Az értekezlet egyöntetűen helyeselte a határozati javaslat utolsó pontját, amely szerint a dokumentációs tevékenység körébe tartozó fogalmak tisztázása, egyértelmű használata érdekében országos szabványt kell alkotni.

A napirend 5. és 6. pontjához a jelenlevők nem kívántak külön hozzászólni, mivel az eddigi vita során ezeket a kérdéseket igen részletesen érintették.

ZENTAI Béla elnök összefoglalásként megállapította, hogy mind a vizsgálat, mind a jelentés és a vita az OMFB és az MM további munkája szempontjából igen jelentősnek bizonyult. Elmondotta, hogy a vizsgálatban az egyes tárcák nagyobb arányban működtek közre, mint a központi dokumentálók. Véleménye szerint a jelentés — megfelelő korrekciókkal ellátva — tükrözi a magyar dokumentáció valóságos helyzetképét. A vitában 38-an vettek részt, több mint 100 szóbeli hozzászólás hangzott el, és 10 írásbeli hozzászólás érkezett. Az egyes problémákat más és más aspektussal közelítették meg a központi irányító szervek, az egyes vállalatok dokumentátorai és azok a helyek, ahol a dokumentáció csak most van kialakulóban. Az elnök felkérte a munkabizottságot, hogy a vitán elhangzottakat figyelembe véve módosítsák az intézkedési javaslatok megfelelő pontjait. A teljes anyagot tanulmányként kívánják kezelni; a műszaki propaganda irányítása tárgyában kiadandó kormányrendeletben azonban az OMFB elnöksége ezeket a szempontokat érvényesíteni fogja.

A dokumentáció fejlesztésével kapcsolatos további munkálatok ismertetése során a Bizottság felkérte a jelenlevőket, hogy — érdeklődési körüknek megfelelően — vegyenek részt az alábbi témák feldolgozásában:

1. A szakirodalmi tájékoztatás országos egységes rendszerének és szükséges szervezetének kialakítása; a vonatkozó kormányelőterjesztés előkészítése.
2. Az üzemi munkások és műszakiak tájékoztatásának és szakirodalmi ellátottságának megjavítása (különös tekintettel a szocialista brigádokra).
3. A szakfordításügy országos rendezésének javaslata a közcélú szakmai fordítások területén.
4. Az ETO magyar nyelvű teljes kiadásának elkészítése.
5. A szakirodalmi dokumentáció oktatása.
6. A szovjet szakirodalom beszerzési lehetőségeinek megjavítása.
7. A magyar műszaki szakirodalom keletkezésének, kiadásának és terjesztésének vizsgálata a műszaki tájékoztatás szempontjából.
8. A *Műszaki-Gazdasági Tájékoztató* mintakénti komplex megvalósítása egy ágazaton vagy technológiai területen belül.

9. Egyes kiemelt távlati műszaki fejlesztési koncepciók megvalósításához szükséges szakirodalmi tájékoztatási tevékenységek és azok időbeli ütemezésének meghatározása a szükséges komplex tájékoztatási és propaganda tevékenység egészének keretén belül.

10. A dokumentáció gépesítése.

11. A műszaki fejlesztés költségkeretein belül a műszaki tájékoztatásra jutó költségek arányának vizsgálata.

12. A tőkés devizaforintot igénylő szakfolyóiratok beszerzésének alakulása.

Befejezésül LÁNG Imre elvtárs, az MM képviselője hangsúlyozta a vizsgálat jelentőségét, rámutatva, hogy a felmérés nemcsak a műszaki, hanem általában a szakirodalmi tájékoztatás terén is igen hasznosnak bizonyult.

DÉRI MIKLÓSNÉ

HÍREK

Benyovszky Móric és a magyar könyvnyomtatás a XVIII. században. A *Bulletin of the New York Public Library* tavaly decemberi számában, a 666. lapon olvassuk a következőket, a New York-i nyilvános könyvtár szláv osztályának gyarapodásáról szóló beszámoló végén: „Egy igen ritka új szerzeményű műről kell még itt említést tennünk, noha nyelvileg nem tartozik a szláv gyűjtemény keretei közé. Megszereztük Beniowski Móric grófnak, a híres lengyel kalandornak, aki egy ideig Madagaszkár királya volt, első magyar nyelvű életrajzát. A Gvadányi József által írott könyv 1793-ban jelent meg Pozsonyban (ma Bratislava, Szlovákia fővárosa). Kevés magyar könyvet nyomtattak ebben az időben.”

Noha BENYOVSZKY Móric GVADÁNYI-féle életrajza az Országos Széchényi Könyvtárban 2 példányban is megvan, valóban ritka könyvnek számít. BENYOVSZKY lengyel mivoltát sem akarjuk vita tárgyává tenni — a család magyarországi eredetét adataink szerint az ANJOU- királyokig vezeti vissza, mégis tény, hogy BENYOVSZKY Móric a lengyel szabadságért is harcolt. (Igaz, hogy grófságot MÁRIA TERÉZIÁTÓL, báróságot a francia királytól kapott.)

Feltétlenül javításra szorul azonban a magas színvonalú könyvtártudományi folyóirat azon állítása, mely szerint ebben az időben kevés magyar könyv jelent meg. („Few books were printed in Hungarian during that epoch.”) Egyedül 1793-ból összesen 201 bibliográfiailag nyilvántartott

magyar nyelvű nyomtatványról tudunk, az 1791—1800 között megjelent összesen 2412 könyv közül 975 volt magyar nyelvű (latin 898, német 408). Az ország lakosságának számához, a másfél évszázados török megszálláshoz, az akkori gyarmati állapotokhoz képest ez nem számíthat kevésnek.

Jacques Kayser, a francia sajtótudományi intézet helyettes igazgatója 63 éves korában meghalt.

KAYSER — akiről érdekes megemlíteni, hogy DREYFUS kapitány unokaöccse volt — politikusként kezdte pályáját. A két világháború között a radikális párt elnöke, majd főtítkára lett. Főszerkesztője volt a radikálisok lapjának, a *République*-nak. A második világháború alatt részt vett az ellenállásban, utána a *Monde* munkatársa volt. Amellett a francia kormányt képviselte az ENSZ szociális tanácsában, valamint az UNESCO sajtóügyi tárgyalásain.

Számos munkája közül az 1955-ben írt *Egy szabadság halálára* c. könyve keltett nagy feltűnést — tiltakozott benne a sajtószabadságot a kapitalisták részéről fenyegető veszély ellen, akik a sajtóban csak saját hatalmuk eszközét becsülik.

D. B.

Kalauz nemzetközi tudományos szervezetek dokumentációs tevékenységéhez. Azoknak az évkönyveknek és címtáraknak a hosszú sorához, amelyek a nemzetközi tudományos szervek (intézetek, egyesületek, bizottságok) legszükségesebb adatait

(többnyire csak címüket) időről időre közölték, csatlakozott most egy alapos kutatómunkával összeállított adattár a természettudományok és alkalmazott tudományok (technika, mezőgazdaság, orvostudomány) nemzetközi szerveinek munkásságáról.¹ A washingtoni nemzeti könyvtár tájékoztató osztálya három évi gyűjtőmunkájának eredménye ez a kézikönyv. A könyvtár 781 nemzetközi szervezethez küldte el kérdőívét, hogy hiteles adatokat szerezhessen az általuk fenntartott könyvtárról, publikációs tevékenységükről, dokumentációs és tájékoztató munkájukról, kongressz-uszaikról, a rájuk vonatkozó hivatalos okmányokról és iratokról, eddigi munkájuk történetéről, szervezeti felépítésükről, költségvetésükről, a velük való érintkezés nyelvééről stb. A 781 kérdőívre 683 szervezet válaszolt, ezek közül egy híján 450 szervezet közölt pontos adatokat. Felvették azonban az adattárba azoknak a szervezeteknek az adatait is, amelyek szabályos könyvtári, dokumentációs és tájékoztató szolgálatot nem tartanak fenn, de mégis aktív tevékenységet fejtenek ki bibliográfiák kiadásában, terminológiai kérdésekben, adatszolgáltatásban. A gyűjtött adatokat a kalauz a következő szerkezetben közli: a) a könyvtárról, dokumentációs és tájékoztató szolgálatról szóló adatok, b) a kiadványok pontos bibliográfiája, c) („*Related materials*”) a szervezetre vonatkozó hivatalos dokumentumok, szerződések, okmányok, d) („*Facts about the organization*”) a szervezet keletkezésének, eddigi munkásságának története, vállalt feladataik, szervezeti felépítésük adatai. A kalauz rendezési elve betűrendi. A függelék 10 lapra terjedő bibliográfiát ad az eddig publikált különböző tudományos címtárakról és évkönyvekről, jegyzéket közöl az acronymeokról és betűrendes mutatót közöl a szövegben előforduló tárgyszavakról. Hézagpótló kézikönyv. k. b.

Újabb mutató a Zentralblatt für Bibliothekswesenhez. A német könyvtárügy és könyvtártudomány 1884 óta fennálló vezető organumához tíz-húsz évenként össze-foglaló mutató-kötet jelent meg. Ezt a sort

folytatja a Ruth UNGER összeállításában most elkészült mutató a folyóirat 51—70. évfolyamáról. A *Zentralblatt für Bibliothekswesen*nek ez a húsz évfolyama az 1934 és 1956 közötti időszakot öleli fel (1945—46-ban a folyóirat szünetelt). A mutató összeállítása sok problémát vetett fel, hiszen az első tíz év még a hitleri fasiszmus időszakában jelent meg. A náci kormánynak ugyan nem sikerült a nagymúltú folyóiratot politikai uszításra felhasználni, de a *Zentralblatt* sem maradhatott teljesen mentes a fasiszta ideológiájú cikkektől. A mutató azonban — a történeti igazságnak megfelelően — ezeket is tartalmazza, de olyan tárgyszavak alá sorolja őket, hogy abból a pártos állásfoglalás azonnal kitűnik. A mutató a tanulmányokon kívül feldolgozza a közleményeket, hozzászólásokat, jegyzeteket, híreket és az ismertetéseket is. A kötet beosztásában Ruth UNGER módosította a hagyományos rendszert, s az most már csak három részre oszlik: szerzői mutató, az ismertetett művek mutatója és tárgymutató. Elmaradt tehát a cikkek időrendi felsorolása, a személyi híreket pedig bedolgozta a tárgymutatóba. Természetesen szükségessé vált az általában átvett tárgyszavak átvizsgálása és az elavultaknak a korszerű terminológiával való felcserélése. A gondosan szerkesztett mutató kötet önkéntelenül azt a kérdést veti fel bennünk, vajon a *Zentralblatt*nál is régebbi *Magyar Könyvszemle*hez nem kellene-e már összefoglaló mutatót készíteni. Erre talán jó alkalom lenne az, hogy a *Magyar Könyvszemle* a jövő évben fejezi be a 80. évfolyamát.

Új dokumentációs módszer. A philadelphiai Institute for Scientific Information az irodalomkutatásban új módszert dolgozott ki. Az irodalomösszeállítások során azokat a műveket gyűjtik össze, amelyek irodalomjegyzékükben egy meghatározott, nyilvánvalóan alapvető munkára hivatkoznak. Ilyen módon egy kutatási területen működő különböző szerzők művei között eddig ismeretlen tartalmi összefüggéseket és időbeli kapcsolatokat lehet feltárni. Az új eljárást „*Citation-Index-Project*”-nek nevezik, mert a kiindulópont a hivatkozott művek jegyzéke. Az eljárás gyakorlati felhasználhatóságáról érdeklődéssel várunk további közléseket.

DR.

¹ *International scientific organizations. A guide to their library, documentation services.* Prep. under the dir. of Kathrine O. MURRA. Washington, 1962, Library of Congress. XI, 794 l.

A Coronelli Szövetség bécsi kongresszusa. Június 13—15. közt tartotta Bécsben első nemzetközi kongresszusát az 1952-ben alakult „Coronelli-Weltbund der Globusfreunde” nevű tudományos egyesület. Ennek a szövetségnek célkitűzése a régi, muzeális becsű, valamint a különleges érdekességű újabb föld- és éggömbök tudományos feltárása, ismertetése, nemzetközi lelőhely-kataszterük elkészítése. A Vincenzo CORONELLItól, a XVII—XVIII. század fordulójának nagy hírű kartográfusáról, szép kivitelű és nagyméretű glóbuszok készítőjéről elnevezett egyesület 11 esztendei fennállása alatt jelentős eredményeket ért el. Folyóirata, a *Der Globusfreund* állandóan közli a világ minden részén levő régi földgömbökről szóló tudományos feldolgozásokat és híreket.

A kongresszus mintegy összefoglalása volt a glóbusz-történeti kutatások eddigi eredményeinek; sikerében nagy része volt Ernst BERNLEITHNER professzornak, a szövetség fáradhatatlan elnökének. Öt különböző nemzethez tartozó előadó tíz előadásában sok új kutatás eredményét is hallhatták az érdeklődők. Az Österreichische Nationalbibliothek és a bécsi egyetem földrajzi intézetének helyiségeiben rendezett kongresszuson magyar résztvevők is megjelentek: FALLENBÜCHL Zoltán, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársa *Régi magyar glóbuszkészítők* címmel vetített képes előadást tartott. Rajta kívül Magyarországot FÜSI Lajos, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi Tanszékének adjunktusa és BORBÉLY Andor, a Földrajztudományi Kutatócsoport ny. tud. munkatársa képviselték a kongresszuson.

F.

Berlini könyvtári kalauz. *Führer durch die Bibliotheken und Literaturstellen der Hauptstadt Berlin* címet viseli az a kis kézikönyv, amely joggal tarthat számot a hasonló kiadványokban viszonylag szegény magyar könyvtárügy érdeklődésére. A kézikönyv ugyanis teljes és kimerítő tájékoztatást ad Kelet-Berlin és a közlekedésileg hozzákapcsolt elővárosok valamennyi könyvtáráról olyformán, hogy megadja mindegyiknek a nevét, címét, telefonszámát, a hozzá elvezető közlekedési

eszközt, továbbá a legfontosabb adatokat: a nyilvánosság fokát, illetve a nyitvatartás idejét, az állományt kötettségében, a gyűjtőkört, a katalógusokat, a könyvtár esetleges kiadványait, az olvasótermek vagy kutatószobák megoszlását, befogadóképességét, feltünteteti továbbá, hogy van-e mikrofilm leolvasókészülék, fotoszolgálat, sokszorosítóüzem stb. Tömör és gyors áttekintést nyújt 557 könyvtárról. Praktikus az elrendezés is: az első rész az általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárakat és szolgáltatásaikat ismerteti (Deutsche Staatsbibliothek, Egyetemi Könyvtár, Városi Könyvtár, Akadémiai Könyvtár és még négy kisebb könyvtár), a második és talán legfontosabb rész 426 szakkönyvtárat sorol fel tudományágak szerint csoportosítva. Itt szerepelnek az egyetem és akadémia intézeti könyvtárai és sok más intézeti, hatósági és egyéb szakágazati könyvtár és a dokumentációs szervek. A 122 közművelődési könyvtár kerületek szerint csoportosított jegyzéke teszi teljessé a képet. Többféle mutató zárja a kötetet, amely felhívhatja a figyelmet arra, hogy nem lenne nálunk sem felesleges egy hasonló budapesti könyvtári kalauz kibocsátása.

GOMBÓCZ ISTVÁN

Adatok a Szovjetunió könyvkiadásáról. Az elmúlt év folyamán a Szovjetunióban mintegy 76 000 könyvet adtak ki összesen másfél milliárd példányban. Ezek szerint a világon egy év alatt megjelenő könyvek közül minden negyedik szovjet publikáció. A legmagasabb példányszámot elértek szerzők Lev TOLSZTOJ, PUSKIN és GORKIJ. Az első 105 milliót, az utóbbi kettő 99, illetve 98 millió példányszámmal jelent meg.

Szovjet Byron kiadás. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadásában megjelentették BYRON leveleit és naplóját. A Szovjetunióban ez ideig már ötvenkét ízben adtak ki BYRON munkáiból, beleértve a különböző nemzetiségek nyelvén — 11 nyelven — megjelent kiadásokat is. BYRON műveit eddig mintegy 1 millió példányszámmal publikálták.

BARLAY LÁSZLÓ

SZEMLE

Négy könyvtári évkönyv.

1. Négy évkönyvet tanulmányoztunk át, budapesti tudományos nagykönyvtárak évkönyveit. E vaskos kötetek — az évi beszámolókon kívül — 50 tanulmányt tartalmaznak, és terjedelmük együttevée 64 ív, vagyis több mint ezer lap. Bő termésre valló, örvendetesen nagy számok ezek. S olvasás közben kiderül, hogy e négy kötet így együtt kitűnő alkalmat kínál arra, hogy a magyar könyvtáruigy csaknem minden időszerű, élő problémája és a magyar könyv- és könyvtártörténet legújabbban megoldott kérdései fölött sereg-szemlét tartsunk. E négy könyvtár tulajdonképp négy tudományos műhely. Mind-egyiknek megvan a maga sajátos légköre, színvonalja és a munkába vett témáktól függően kialakult tudományos arculata. Az egyikben a könyvtáráépítés gondja, új útjainak keresése köti le az érdeklődést, a másikban a szabadpolccal elért eredmények és a könyvforgalom adatainak elemzése áll előtérben. A műszaki dokumentáció magyar és külföldi szervezeti megoldásait tanulmányozzák a harmadikban, s a kódex-kutatás bonyolult problémáit oldozgatják a negyedikben. Tudjuk, hogy az 1500-ban kiadott búcsúlevelektől egészen a peremlyukasztású kártyák jelkulsrendszeréig sok minden belefér e könyvtári évkönyvek tartalmi színeképébe. Amí csak újabb bizonyítéka annak, hogy mennyire összetett és ugyanakkor szerteágazó, komplex ismeretágakat ölelhet fel a könyvtártudomány gyűjtőfogalma.

E témaköri változatosság elsősorban annak köszönhető, hogy nem négy azonos profilú könyvtár, hanem a műszaki könyvtáruigy és dokumentáció országos központja,

a SZABÓ Ervin hagyományait őrző fővárosi könyvtár, legnagyobb múltú egyetemi könyvtárunk és végül a magyar nemzeti könyvtár évkönyvei kerültek csaknem egyidőben az olvasók elé.¹ Mindegyik más-más szílamot képvisel a hazai könyvtárak együttesében, ennek megfelelően évkönyveik hangja és problematikája is egymástól élesen elkülönülő, más-más karakterű.

2. Ha jól akarunk szerkeszteni könyvtári évkönyvet, bizonyos „műfaji” követelményeknek óhatatlanul eleget kell tennünk.

Az egyik követelmény, hogy az évkönyveknek képet kell adniok a közreadó intézmény működéséről: beszámolót, jellemző számadatokat vagy egyéb mutatókat kell közölniök, amelyek az intézmény eredményeit híven tükrözik.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár négy teljes ívet áldoz az évi beszámolóra, megosztva e terjedelmet a központ és a fiókhálózat munkájának ismertetése között. Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ még többet, öt ívet szánt a beszámolóra, de ennek négyötöde szól a központ teljesítményeiről, és egyötöde jut a 905 tagkönyvtárból álló hálózatra. Úgy gondoljuk, aligha meglepő, hogy a tömörebb jelentés a sikerültebb. Arányos, jól szerkesztett beszámolót tett közzé az Országos Széchényi Könyvtár. Figyelemre méltó a módszerük: erős kritikával kiválogatták a lényegét a sokkal bőségesebb

¹ Az 1962 utolsó negyedében megjelent négy évkönyv közül az Egyetemi Könyvtáré 1962-re, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtáré és az Országos Műszaki Könyvtáré 1961-re, az Országos Széchényi Könyvtáré pedig 1960-ra szól.

hivatali jelentésből, így sikerült legnagyobb könyvtári intézményünk munkáját alig két íven összefoglalni. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvének szerkesztői lemondtak a beszámoló publikálásáról. Talán azért, mert nincsen mód az évkönyv folyamatos, évenkénti kiadására. A jelentés kihagyását persze ez sem indokolja, hisz három-négy évenként még nagyobb távlatú, plasztikusabb képet lehet rajzolni egy könyvtár munkájáról, fejlődéséről.

A másik műfaji követelmény abban áll, hogy évkönyveink lapjain csak a könyvtár tudomány körébe vágó vagy azzal rokontárgyú tanulmányok kapjanak helyet. Az olyan dolgozatokat, amelyek nem tárgyak, hanem csupán a szerző személye révén kapcsolódnak az évkönyvet kiadó könyvtárhoz, elvszerűen ki kellene küszöbölni. Ismerünk olyan műszaki könyvtárosokat, akik kutatónapjukon roncsolásmentes anyagvizsgálattal, illetve fehérjekutatással foglalkoznak. De kinek jutna eszébe, hogy kutatási eredményeiket egy könyvtári évkönyvben közölje? Persze nem mindig ilyen egyszerűen vetődik fel a kérdés. Készülnek könyvtárainkban cikkek a műszaki könyvkiadásról és középkori filozófusok frissen felfedezett kéziratáról. Ezek habozás nélkül kiadhatók, ha az első témát kiadástörténeti, a másodikat kodikológiai szempontból tárgyalja a szerző. Írhatunk CSOKONAI „csalhatatlan jövődöléseiről” is, mint VARGHA Balázs teszi, ha nem a jövődölések tartalmi elemzése a célunk, hanem az, hogy egyrészt rávilágítsunk a múlt századi ponyvakiadók módszereire, másrészt felhívjuk a figyelmet a Széchényi Könyvtár aprónyomtatványtárában lappangó, kibányászatlan kuriózumokra.

Ezzel szemben bármilyen sokra tartjuk S. LENGYEL Márta kitűnő tanulmányát a negyvennyolcas osztrák forradalom eszmei előtörténetéről, mégis keveseljük kiadásának ama egyetlen indokát, hogy a szerző a Széchényi Könyvtár munkatársa. Pedig egyébként őszinte hívei vagyunk annak, hogy történetíróink — a régi hungarocentrikus szemléletből kiemelkedve — hozzáállásanak a HABSBURG-abszolutizmus ellen küzdő osztrák és magyar politikai irodalom összefüggéseinek tisztázásához.

Hasonlóképp vélekedünk Ákos Károlynak *Apologetika és filológia* címmel az Egyetemi Könyvtár évkönyvében megjelent cikkéről, amelynek nagy igényű címe alatt

rövid fogalomtörténeti vázlatot találunk az „ördög”-ről. Miután a nagyszombati jezsuiták egykori, elsőrendűen teológiai gyűjtőkörű könyvtára az ateista és antiklerikális irodalom legfőbb gyűjtőhelye lett hazánkban, évkönyvébe jól beleillett volna egy erről a témakörrel szóló dolgozat. De nem valláskritikai részletkérdések fejtegetése, hanem olyan nagyobb méretű tanulmány a magyar antiklerikális és ateista irodalomról, amelyet MÁTRAI László írt néhány éve a *Társadalmi Szemlé*ben.

3. Hosszú időn át folyt nálunk a harc a könyvtári szakirodalom állítólag túlzott történeti beállítottsága miatt. Ezeknek a vitáknak késői visszhangjaként hadd jegyezzük meg: a történeti jellegű tanulmányok mennyisége ellen folytatott hadakozás helyett inkább a könyvtárügyi cikkek színvonaláért kellett volna egyet-mást tenni. Sok volt a rövid lélegzetű, szakirodalomra nem támaszkodó, csupán a „mein System” átadását szándékoló cikk. A kezünkben levő négy évkönyv azonban ebből a szempontból minőségileg megváltozott képet mutat: e kötetekben nagyrészt alapos, jól megírt könyvtártani cikkeket találunk.

Élen járnak az Egyetemi Könyvtár évkönyvének szerzői: DOMANOVSKY Ákos éles logikával boncol katalogizálási kérdéseket. TÓTH András az annyira időszerű hálózati témához nyúl erős problémaérzékkel. HUNYADI Piroksa a könyvtár 140 olvasóját vallatta ki, hogy bizonyos olvasáspszichológiai megállapításokat tegyen. PAJKOSSY Györgyné és ZELENKA István pedig korszerű címléírasi szabályzatot készített még 1957-ben a periodikák feldolgozásához. Csak a több éves késést sajnáljuk, amellyel ez a szabályzat napvilágot látott. Itt említjük meg DÉRY Miklósné mintaszerű bibliográfiáját, amelyben az Egyetemi Könyvtárral foglalkozó irodalmat gyűjtötte egybe.

Az Országos Műszaki Könyvtár évkönyve egyetlen történeti tárgyú cikket sem tartalmaz, viszont el kell ismernünk, hogy könyvtártani és dokumentációs cikkei jók, sok újat mondanak. Kiemelkedő jelentőségű POLZOVITS Ivánnak a dokumentáció szervezeti megoldásairól írt munkája. Tanulságosak az országos szintű szervezés nehézségei a tőkés államokban s lehetőségei a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban. Ugyanakkor

elszomorító a hazai fejlődés ziláltsága, a sok párhuzamosság és szervezési formáink ésszerűtlensége. FEJÉR István a szakirodalom elévülésének vizsgálatához járul hozzá új szempontokkal. HOVÁNYI Gábor RANGANATHAN kettőspont-osztályozását ismerteti behatóan. OROSZ Gábornak egyszerre két dolgozata is megjelent (egyik az Országos Széchényi Könyvtár évkönyvében), s ezekben beavatja olvasóit az egy-soros és a kétsoros peremlyukasztású kártyák jelkulcsrendszerének problémáiba.

Olvasószolgálati munkákkal kapcsolatban a kutatás egyik legtermékenyebb területének ígérkezik a könyvtárhasználat elemzése és az olvasóigények felmérése. Ez a kérdés azonban csak két évkönyvben szerepel — más-más hangsúllyal. A Széchényi Könyvtárban egyetlen ilyen tárgyú dolgozat készült; írója KÓKAY György. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban viszont a munkatársak egész sora (BARTA Andrásné, KEFES Ágnes, D. JÁMBOR Mária, MARÓT Miklós, DOBOS Piroska, G. BALLAGI Ágnes, BIKÁCSI Lászlóné és PATAKI Ferenc) foglalkozik ezzel a témakörrel. A szabadpolic-rendszertől a gyermekkönyvtárak problémáin keresztül az ismeretterjesztő, valamint a szovjet szépirodalom forgalmának elemzéséig sokoldalúan vizsgálják a kérdéseket. Érdeklődést keltő TÖBIÁS Áron cikke is a *Tolsztoj- emlékkönyv* szerkesztésének műhelytitkairól. SZELESTEY Gyuláné-nak és DRECHSLER Ágnesnek a könyvtárosképzésről szóló beszámolóit azonban helyesebb lett volna beépíteni az évi jelentésbe.

A Széchényi Könyvtár évkönyvéből nem maradhat említetlenül V. WINDISCH Éva cikke; ebben a szerző igen világos érveléssel bírálja az ETO gyengéit a történeti irodalom szakozása szempontjából. A Széchényi Könyvtárban azonban legfőbb gond az intézmény felköltöztetése az egykori királyi várba, illetve a budavári palota YBL-HAUSZMANN szárnyának könyvtár céljára való átépítése. Ezzel áll összefüggésben NAGYDIÓSI Géjáné-nak a hírlaptár férőhely-igényéről szóló cikke. Ezt szolgálja TOMBOR Tibor *A nagykönyvtárak építésének új útjai* című kitűnő összefoglalása is. Ez a tanulmány könyvtári szakirodalmunk komoly nyeresége.

4. Történeti jellegű cikkeket nagyobb számban csak a Széchényi Könyvtár és az Egyetemi Könyvtár évkönyveiben találunk. Ez magától értetődő, mivel e két

könyvtárunk rendelkezik hazai viszonylat-nab a leggazdagabb kéziratállal, ősnym-tatvány-gyűjteménnyel, Régi Magyar Könyvtárral és ehhez megfelelő felkészültségű munkatársi gárdával.

Több kódexkutatással foglalkozó tanulmányt is olvashatunk évkönyveikben. MEZEY László mindkét helyen szerepel: egyik dolgozatában egy corvinának tartott tengerészeti térképről bebizonyítja, hogy sohasem tartozott MÁTYÁS király könyvtárába, a másikban pedig meghatározza egy XIV. századi breviárium másolásának idejét. KENYERESNÉ BOLGÁR Ágnes az Egyetemi Könyvtár papírkódexek vizsgálatára alapján a proveniencia és vízjelkutatás összefüggéseire mutat rá. BORZSÁK István a Corvina két TACITUS-kéziratáról ír, amelyek közül az egyik II. ABDUL HAMID szultán ajándékaként a budapesti Egyetemi Könyvtárba került, a másik pedig a marosvásárhelyi Teleki-tékából egy magyar származású, amerikai antikvárius, Gabriel WELLS közvetítésével a Yale-egyetem könyvtárába.

DONÁTH Regina a XVII. századi Kolozsvár életéhez nyújt érdekes adalékokat egy egyetemi könyvtári kézirat alapján. A napóleoni idők pesti egyetemi életére vonatkozólag DÜMMERTH Dezső tár felegész sereg jellemző részletet. A tanulmány központjában a fiatal HORVÁT István áll. A szerző kezében levő adattömeg az egyén és társadalom dialektikus kölcsönhatásának bemutatásával mélyebb távlatú kép megrajzolására is lehetőséget adott volna. LENGYEL Béla a marxista szemléletnek a magyar regényírásban való jelentkezéséről ír, TIMÁR Szaniszló munkásságát ismertette. SZALATNAI Rezső JUHÁSZ Gyula egyetemi éveiből kutatott fel színes emlékeket, a költő ugyanis 1902—1906 között mindennapos látogatója volt az Egyetemi Könyvtárnak.

A jelek szerint tervszerűen folyik az Egyetemi Könyvtár történetének feltárása. Ez alkalommal a könyvtár régi vezetőiről, illetve munkatársairól szóló, értékes tanulmányokat olvastunk az évkönyvben: PÁLVÖLGYI Endre BRETSCHNEIDERRől, VÉRTESY Miklós pedig SZINYEI József és HORVÁT Árpád működéséről ír.

Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyvéből két cikket kell kiemelnünk. Az egyik BORSA Gedeonnak széles alapvetésű, tárgyát történeti összefüggéseibe is

jól beágyazó tanulmánya azokról a nyomtatványokról, amelyek a törökök ellen Magyarországon 1500-ban meghirdetett búcsú alkalmából láttak napvilágot. A másik MARKOVITS Györgyi *Üldözött költészet* című dolgozata. Ebben a szerző a HORTHY-korszakban kitiltott, elkobzott, perbe fogott versesköteteket veszi számba, a XX. század magyar cenzúratörténetéhez szolgáltatva nélkülözhetetlen adatokat. Ezenkívül ISZLAI Zoltán SÁNDOR István *Magyar könyvesházának* fogadtatását mutatja be az egykorú kritikák tükrében. SCHÜTZ Ödön a Széchényi Könyvtárban talált régi örmény nyomtatványokról számol be, FAZAKAS József pedig 18 eddig feltáratlan régi magyar könyv bibliográfiai leírását adja.

Az Országos Széchényi Könyvtár történetével foglalkozó cikket ez alkalommal nem találunk az évkönyvben, be kell érünk egy 1951-ben létesített tár, a fotolaboratórium és mikrofilmtár történetével (BABICZKY Béla írta). A táruk történetét egyébként igen fontosnak tartjuk, előmunkálatok az intézmény-történet megírásához.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban dícséretes módon foglalkoznak a könyvtár múltjának kutatásával. Örülünk ilyen közleményeknek, mert mind jó forrásai lesznek századunk magyar könyvtártörténetének. A könyvtár központjának előtörténetét és az alapítás körülményeit REMETE László tisztázza értékes tanulmányában. SIMON Lászlóné, KURUNCZY Lajosné és MARÓT Miklós pedig megírta a mátyásföldi fiókkönyvtár történetét. Munkájuk érzékeltes képet ad kultúrforradalmunk kibontakozásáról Budapest egyik peremvárosában.

A történeti tárgyú dolgozatokról elmondhatjuk, hogy általában nagy felkészültséggel és elmélyedéssel íródtak. Ezen a téren nincs helye alfunak, a könyv- és könyvtártörténet végre is művelődéstörténeti stádiumok, s ennek a tudományágának kialakult hazai színvonala követelményeket támaszt a szerzőkkel szemben. Ellenben zavaró az, hogy a tervszerűségnek csak itt-ott, kevés helyen látjuk a nyomát, nagyon spontán jellegű a kutatók témaválasztása. Ennek egyik oka feltétlenül az, hogy a kódexkutatástól a XX. századi könyvkiadókig rendkívül széles körű, kiterjedt a munkamező. A másik

azonban nyilván az, hogy e munkálatoknak nincs jól átgondolt, megvitatott országos terve.

5. Az ismertetett négy kötet közül három nyomdai úton állítottak elő, csupán az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ évkönyve készül még mindig házi sokszorosító üzemükben. Nyomdai kivitel szempontjából kétségtelenül az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve a legizlésesebb. Érdemes volt az első kötet kiadásakor a tipografizálás egyik kitűnő mesterét, SZÁNTÓ Tibort bevonni a tervezésbe.

KÉKI BÉLA

Steinberg, S. H.: Five hundred years of printing. With a foreword by Beatrice WARDE. 2. ed. London, 1961, Penguin books. 394 l., 24 t.

Ha csak a második világháború után született nyomdásztörténeti irodalom felett akarna valaki szemlét tartani, beszámolója vaskos kötétté duzzadna. A mainzi *Gutenberg-Jahrbuch* kötetei, nyomdász-monográfiák, neves kiadók és könyvkereskedők bőven áradó emlékiratai, szakfolyóiratok évfolyamai könyvtárakká növekedve szolgáltatnak új adatokat a nyomdászat hőskoráról és a konszolidáció századairól. Nehéz feladatra vállalkozik, aki az új eredményeket összefoglalva, régi megállapításokat korrigálva vagy ezekkel vitatkozva, higgadtan és magabiztosan — mert ezt szereti az olvasó — mindenképpen mai szintézisét akarja adni a nyomdászat öt évszázada nemzetközi történetének. STEINBERG olvasmányos, a stílus eleganciájának apró ajándékaival kedveskedő, gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti utalásokban bővelkedő összefoglalója beavatottak és érdeklődők számára egyformán becses írásmű. Szerzője nem is tűzött ki ilyen nagy feladatot maga elé. Nyomon követi a technika fejlődését, de kikerüli a technika részleteiben való elmerülés veszélyét. A nyomdászat hőskorának és későbbi századainak problémáit felveti, leszűri a szakirodalom tanulságait, önálló kutatásokra nem támaszkodik. Műfaja korlátait nem lépi át — ezt nem is akarja —, de nem egy sikerült fejezetben megmutatja, milyennek kellene lennie egy széles körű nemzetközi adattárra épülő szintézisnek.

A technikai részletek, hogy miként lett a rajnai bortermezők sajtójából nyomdagép,

egy hatalmas iparág alapja és a művelődéstörténet új korszakának elindítója, nem rekonstruálhatók, — állapítja meg STEINBERG. KVELHOFF jelentése a könyvnyomtatás művészetéről az 1499-ből való kölni *Chronikában* a technika kevés ügyet vetett. DÜRER rajza GUTENBERG sajtójáról 1511-ből való és nem eléggé pontos, nyilván emlékezetből készült KOBERGERNél tett látogatása után. De mit is jelentene ennek a lassú, fárasztó, működtetéséhez nagy testi erőt igénylő gépnek a látványa, ha a kísérletező munkafolyamat apró részleteit nem ismerjük. A rajta nyomott könyvek egy része azonban megmaradt, és ezeknek betűiről, lapjairól a leglényegesebb tudnivalók kielemezhetők, és ezt elvégezte a nyomdásztörténet. Az a bonyolult vita, ami a nyomdásztörténeti irodalomban GUTENBERG, FUST és SCHÖFFER szerepének értékelése körül lezajlott, valóban nem üdítő táplálék a könyv története iránt érdeklődők számára. Hogy ki volt GUTENBERG valóban: erre felel a *42 soros Biblia* és a *Catholicon* kolofonjából kisugárzó lélek fénye. A be nem avatottnak elég lehet ennyi is, de STEINBERG leszűri a századokon át folyó vita leglényegesebb tanulságait: GUTENBERG fejlesztette ki a mozgatható betűkkel való nyomtatást a kísérletezés homályban maradt éveit után a *sokszorosítás* technikájává, és ez a technika — ha javított is rajta 1620 körül a holland Willem Janszoon BLAEU — radikális módosítás nélkül háromszáz éven át változatlan maradt. Nem az az érdeme, hogy könyveket nyomott, mert könyveket előtte is nyomtak; a korszakalkotó az volt GUTENBERG eljárásában, hogy egy eredeti szöveg több száz, később több ezer és több tízezer példányban kerülhetett ki követői gépe alól, és ezek a szövegek azonosak voltak az eredetivel; még az elkövetett sajtóhibákat regisztráló jegyzék is ezt az azonosságot bizonyította. Ő és FUST ősapja a nyomtatott szó modern „publicity”-jének, aminek előfeltétele volt egy azonos tömegű termék szabadon kombinálható betűegységekből, végtelen variációkban és kompozíciókban: ez a találmány igazi jellemzője. Így indul STEINBERG előadása, és így folytatja az írott szó elterjedésének történetét EDISON és MARCONI koráig: mindig a gazdaságtörténeti vonatkozások és intim művelődéstörténeti kapcsolatok feltárásával. Vitatkozó kedvét nem éli ki,

de nem is nyomja el. A periodizálás kérdésében károsnak tartja, hogy a szakirodalom az ősnyomtatvány korszak végét 1500. december 31-ben állapítja meg: így kettészakítja a könyvnyomtatás első századát, ezt a termékeny korszakot. A kutatók figyelme erősen a XV. századra irányult, mintha 1500 választóvonal lett volna. Anton KOBERGER 1445 és 1513, Aldus MANUTIUS 1450 és 1515, Johannes FROBEN 1460 és 1527, Henri ESTIENNE 1460 és 1520, Geofroy TORY 1480 és 1533 között működött; a két félidő nem különíthető el, mert a betűtervezés, a betűöntés, a nyomás, a kiadás, a szerkesztés értékes funkciói ezekben a műhelyekben ebben az időben eggyé olvadnak. Ebből a megfontolásból folyóan STEINBERG a könyvnyomtatás „kalandjának és művészetének”, majd a diadalmas könyv regényének történetét a következő — általa is bevallottan „durva” — felosztásban tárgyalja: 1. az alkotó század: 1450—1550; 2. a konszolidáció századai: 1550—1800 az első század eredményeinek továbbfejlesztése a konzervatív szellemében; 3. a könyvnyomtatás technikájának hatalmas fejlődése 1800-tól napjainkig

Ebbe a három korszakba sűríti bele STEINBERG a könyv regényének izgalmas fejezeteit. Az elsőbe az írott könyv utánzása alól való felszabadulás, a betűtervezés és öntés, az „antikvának” a „gót” vetélytárs feletti diadala, a nyomdászat csodával határos gyors elterjedésének történetét. A Mainzból 1460 körül vándorútra ment német nyomdászok — akik kiharcolják a nyomtatott könyv diadalát a kézzel írt könyv felett, amelynek gazdag főurak és gyűjtők voltak a patrónusai — nem a germán kultúrát vitték szét: tanult és művelt, olykor tudósoknak számító mestere emberek voltak, s hogy megélhessenek, be kellett illeszkedniük a kereskedelem nemzetközi feltételei közé: piacot kellett teremteniük, — írja STEINBERG. Tipikus példaként említi a mainzi Johann NEUMEISTER pályáját. NEUMEISTERT Folignoba hívja egy tudós humanista, ennek a számára készíti el DANTE *Divina commedia*-jának első kiadását 1472-ben, majd visszatér Mainzba, de röviddel ezután Albiban, a Languedocban alapít nyomdát. Otthonos lesz az olasz művészetben, és elkészíti *TURRECREMATA Meditationes*-ét (1479, 1481) a római S. Maria sopra Minerva falfest-

ményei után készült illusztrációkkal. Végül a Lyon melletti Amboise-ban székelő bíboros hívja meg NEUMEISTERT, és itt nyomja a csodálatos *Missale secundum usum Lugdunū* 1487-ben.

STEINBERG könyvének a nyomdászatnak Németországban, Itáliában, Franciaországban, Spanyolországban, Portugáliában és Angliában való elterjedéséről szóló fejezete tudománytörténeti, művelődéstörténeti utalásaival ugyancsak vonzó olvasmány. A nemzeti nyelveken folyó könyvtermelés fejezetében az adatok gazdag felsorakoztatásával szemlélteti a nyomdászok szerepét a nemzeti nyelvek standardizálása körül. Az első szótárak, a kétnyelvű kiadások, a fordítások — mind egy növekvő laikus olvasó réteg igényeinek szolgálatában — szorítják háttérbe a latint, alakítják ki a szellemi aktivitás nemzeti frontjait. Döntő a szerepük a megközelítően egységes irodalmi nyelv kialakításában. A nyelvtörténet kutatója is rálephet itt jól használható nyelvtörténeti adatokra, nem csak ismeretekre, mint az olasz példában. Annibale CARO: *Lettere familiari* (1572—75) című művében és az Accademia della Crusca *Vocabulario*-jában (1612) alkalmazza először a nyomdász a toszkán nyelvjárást, és ezt fogadta el minden olasz nyomdász: így kerekedik a toszkán nyelvjárás a római, nápolyi, lombard és más olasz nyelvjárás fölébe. Franciaországban Robert ESTIENNE vezeti be az „accent grave”-ot, az „accent aigu”-t és a hiányjelet: a francia nyelvészek máig sajnálják, hogy nem volt merészebb újításaiban. A nyelvújítók sokszor nem számoltak a nyelvfejlődés egy fontos tényezőjével: a nyomdászok konzervativizmusával, — állapítja meg szellemesen STEINBERG.

Az első rész további fejezetei az „alkotó század” kelendő könyveiről, a címlap és az illusztráció történetéről hasonló módon olvasmány- emlékeket ébresztők. A konszolidáció két és fél évszázadáról szóló második rész az egykor hatalmas Hollandia és három nagy nyelvterület könyvtermeléséről, nyomdászaik és pártfogóik kapcsolatáról, az olvasó közönségről, az időszakai sajtóról és a cenzúráról ad körképet. STEINBERG könyvének ez a két — terjedelmesebb — része a kidolgozottabb, az igényes és magas szintű ismeretterjesztés példaképe. A magyar olvasó annál inkább sajnálja, hogy MISZTÓR-

FALUSI KIS Miklósról egy félmondatban, MÁTYÁS király könyvtáráról csak néhány mondatban, HESS Andrásról pedig egyáltalán nem esik szó.

A napjainkig terjedő utolsó másfél század nyomdászat- és könyvtörténetével foglalkozik a terjedelemeire kisebbik, harmadik része a könyvnek. A XIX. századi nyomdатеchnikát végigkíséri a századforduló táján üzembe helyezett monotype-gép beiktatásáig, és jelzi a kitekintést, a kísérletezés állapotában levő új technikai fordulatot: az öntvény helyettesítését érzékeny filmmel, amelyre egy fényképe előtt elhaladó, áttetsző matrica vetíti a betűket. Ennek a harmadik résznek két olvasmányos fejezete a XIX. és XX. század olvasóközönségéről, a könyvpiar best-sellerjeiről és tartósan kelendő könyveiről már csak az angol-amerikai könyvtörténet adataival él; sajnálatlaltal nélkülözünk az első két részben jelentkező nemzetközi adatokat. Az angol nyelvű irodalom kutatója itt is rálephet érdekes példákra. A cenzúráról szóló rövid fejezet egynémely torzítása az író világnézeti korlátairól árulkodik. A könyvet jól válogatott bibliográfia, egy további, a megíráshoz felhasznált forrásművekre utaló, gazdag jegyzetrotvat és névmutató zárja le.

KÖHALMI BÉLA

Ruf, Paul: Säkularisation und Bayerische Staatsbibliothek. Bd. 1. Die Bibliotheken der Mendikanten und Theatiner (1799—1802). Wiesbaden, 1962, Harrasowitz. 628 l.

A müncheni Bajor Állami Könyvtár tudós igazgatója hatalmas, alaposan dokumentált kötetében egy oly esemény sor bemutatását kezdte meg, amely komoly mértékben átalakította a délnémet könyvtárügy szerkezetét, befolyásolta állományának összetételét, s amely — a történeti analógia következtében — érdekli mindazokat, akik a magyar szerzetesrendek feloszlásával kapcsolatos könyvmozgás történetével foglalkoznak.

Bajorországban a szerzetesrendek feloszlásának időüteme eltért a magyar fejlődéstől. A jezsuita rend 1773. évi feloszlását ott nem követte oly gyors ütemben a teljes aufklárista abolíció; amikor nálunk 1802-ben az oktatórendek restitúciója a reakciós művelődéspolitikai egyik látható jeleként bekövetkezett, ott — a fel-

világosultabb francia kormányzati elvek nyomában — éppen akkor léptek egy igen erőteljes szekularizációs akció útjára. Ennek során — túl a felvilágosult és maradi elvek ellentétén — bajor-osztrák-porosz nacionalista és protestáns-katolikus felekezeti ellentétek is erősen éreztették hatásukat. A bajor szekularizáció igen éles szerzetesrend-ellenes hangulatban ment végbe, s éppen ezért elsőnek a koldulórendek kerültek sorra. E rendek széles köre (minorita és obszerváns ferencesek, sarús és sarútlan karmeliták, ágostonosok, domonkosok és kapucinusok) tekintélyes könyvtárhálózattal rendelkezett: csupán a feloszlítás első évében 93 kolostori könyvtár anyaga mozdult ki eredeti helyéről.

A mű először a megmaradt szerzetesi könyvanyag nagy részét magába fogadó (akkor kb. 100 000 kötetes) Bajor Állami Könyvtár helyzetét ismerteti, s jelzi, hogy a jezsuita rend 1773-i feloszlításakor a müncheni rendház 23 000 kötetes könyvtára került be a könyvtárba; a többi jezsuita anyag csak később és lassú ütemben, mivel a rend vagyonát öröklő máltai lovagrend nehézségeket támasztott a könyvtárak átadása terén. Az 1802-ben megindított abolíció vezérmotívumaként (kissé mellőzve az ideológiai háttérrel) csupán a kamerális szempontot jelöli meg: véleménye szerint szinte egyedüli cél volt a rendi vagyon árverés útján történő likvidálása. A hivatalos tényezők (így a bajor állam könyvtára is) csak a könyvtári értékek védelmére törekedtek, s a túlnyomórészt aszkétikus jellegű tucatirodalmat megfontolás nélkül bocsátották bizonytalan útjára. Majd rátér a szekularizációt végrehajtó apparátus személyi kérdéseire, s különös figyelmet szentel J. Chr. ARETIN államtanácsos, későbbi könyvtári főigazgatónak, aki egy párizsi tanulmányút alkalmával ismerkedett meg a francia szekularizáció módszereivel, s alkalmazta azokat — LUCIEN BONAPARTE bajor belügyi kormányzata alatt — a gyakorlatban is.

A szekularizáció lebonyolításával foglalkozó fejezetek a magyar könyvtártörténet számára is tanulságosak. Az 1802. február 10-én kiadott rendelet megjelenése után az Állami Könyvtár állománya kiegészítése és az értékek védelme céljából azonnal helyszíni válogatást javasolt, amit a pénzügyileg érdekelt kormányzat csak nehezen engedélyezett. A begyűjtő körül

során ARETIN legbensőbb munkatársa, B. BERNHART négy hónap alatt 54 kolostort keresett fel, válogatta végig könyvtáraikat, s szállíttatta közvetlenül Münchenbe az értékeesebb anyagot.

A begyűjtés során — melyet még további válogatások követtek — 8900 kötet került állami tulajdonba, elsősorban kódexek, kéziratok, ősnymtatványok és bibliofil értékek. A bajor szekularizáció során összesen 325 000 kötet került ki a szerzetesek könyvtáraiból, azonban végül is csupán 38 000 kötet került állami kezelésbe. A nagy különbség azzal magyarázható, hogy a lelki gondozással foglalkozó rendek szinte minden egyes tagjának cellájában — a központi rendházi könyvtár mellett — azonos művekből álló kiskönyvtárak keletkeztek. Rengeteg többes példány került össze: így pl. KEMPIS Tamás híres műve csupán 14 rendházból 53 féle kiadás 380 példányában. A felesleges, túlnyomóan hitbuzgalmi jellegű kiadványok kalapács alá, s ha így sem keltek el, házalók kezére kerültek. Így az a furcsa helyzet állt elő, hogy a szekularizáció következtében — melynek egyik legfontosabb célja éppen az volt, hogy a szerzeteseknek a néptömegekre gyakorolt káros hatását megszüntesse — nagy tömegű hitbuzgalmi mű jutott el az egyszerű magánosok kezébe. A felvilágosult bajor kormányzat egy már elkészített 1803-i rendelkezése ezen úgy próbált segíteni, hogy az árverésekből visszamaradt anyag bezúzását rendelte el.

A mű utolsó fejezete (500 lapos terjedelemben) is az egyes kolostori könyvtárak sorsát vizsgálja, s (mint a korabeli szervek) természetesen csak az értékeket veszi szemügyre. Az egyes könyvtárak sorsára vonatkozóan eltérő jellegű és mennyiségű adatokkal rendelkezik. Ha teljes adatanyag van birtokában, akkor 1. a feloszlítás előtti katalógusok alapján ismerteti az eredeti állomány fejlődését, jellegét, a rendházban történt elhelyezését; 2. szintén eredeti könyvjegyzékek alapján a válogatás alá került értékek jellegét, a szereplő auktorokat és a begyűjtő utazás helyi eredményét; 3. a ritkaságok jelenlegi lelőhelyét és könyvtári jelzetét; 4. az ott hagyott anyag árverésének módját s az árverezett könyvek jelenlegi lelőhelyét (több esetben pl. a British Museum könyvtára, a cambridgei egyetemi könyvtár stb.). Számszerű összefoglalásából kiderül, hogy

a felosztás összesen 6535 raritás-kötetet mozgatott meg, s hogy ezek közül ma 6333 kötet hollétét tudta jelzetszerűen megállapítani (kétharmadrészben a Bajor Állami Könyvtár ősnymotatvány- és kéz-irattárában). Függeléként a bajor ferences rendtartomány XVIII. századi könyvtári szabályzatait közli.

Az egyes kolostorok felosztásának in extenso ismertetése során gyakran bocsát-kozik ismétlésbe, s ezzel a mű terjedelmét bizonyos mértékben feleslegesen feldu-zaasztja. E részletmegjegyzés azonban nem érinti azt a kétségtelen tény, hogy RUF alapvető munkát végzett: adatgazdagsá-gával a bajor, módszertani szempontból a többi érdekelt ország könyvtártörténete számára. Világosan mutatta be a bajor szekularizáció elsődlegesen kamerális szem-léletmódját (de mellőzve az ideológiai vo-natkozásokat); az értékek védelmével kap-csolatban az állami könyvtár aktív szerepét s jó szakmai felkészültségét; a tucatárúval kapcsolatban a józan (először szimplifikáló) szemléletmód alkalmazását. Kötetéből — melynek folytatásaként az 1803. évi akció történetét ígéri — nem csak a könyv-tártörténet művelői tanulhatnak.

TÓTH ANDRÁS

Libri e stampatori in Padova. Padova, 1959, Tipografia Antoniana. XXXI, 466 l., 4 t.

1957-ben halt meg Giuseppe BELLINI, egy sereg nyomdatechnikával, könyvtör-ténettel, bibliofiliával foglalkozó könyv szerzője, a páduai *Tipografia* 38 éven át volt igazgatója, papneveldei adminisztrá-tor. Két évvel később barátai és tanítvá-nyai Antonio BARZON szerkesztésében kegyeletük jeléül tiszteletére emlékköny-vet adtak ki.

A kötet a BELLINIről szóló megemlé-kezésen kívül tizennyolc tanulmányt tar-talmaz. Ezek terjedelmükben, jellegükben és színvonalukban egymástól igen külön-böznek, de tárgykörük — páduai vo-natkozású könyvtörténet — azonos. A szak-mabeliek részére készült írások között a legjelentősebb, legfontosabb, s egyben a legterjedelmesebb Antonio SARTORIÉ. Rö-vid bevezetéssel és magyarázatokkal a XV. századi páduai nyomtatóművészetre vo-natkozóan az ottani állami levéltár anyagából száznál több, értékes adatokat tartalmazó,

egykorú dokumentumokat közöl, túlnyo-mórészt nyomdászokhoz vagy nyomdászok által írt leveleket. Igen érdekös Giorgio E. FERRARI tanulmánya. Melchiorre GIU-LANDINO működésével kapcsolatban a páduai tudományos könyvkiadás XVI. század középi viszonyairól, céljairól, nehé-zségeiről fest jellemző képet. A kötetstörténet barátait a Biblioteca Capitolareban levő kódexek és ősnymotatványok kötéseinek leírása — BARZON szerkesztő írása — fogja érdekelni. Paolo SAMBIN a két ASTORELLI jogtudós 54 kötetes könyvtáráról 1421-ben készült leltárt közli.

Újkori témával az emlékkönyv írói közül igen kevesen foglalkoznak. Giuseppe BALASSO a *Giornale Euganeo* című folyó-iratnak a nemzeti öntudat ébresztésében 1815—48 közt való szerepéről ír. Emilio CAVALLINI sorra veszi városának XIX—XX. századi nyomdáit, de nagyon vázla-tosan, az egyes műhelyekről alig mond valamit.

A cikkek legnagyobb része rövid léleg-zetű, egyes nyomdákkal és páduai könyv-tárakban őrzött régi könyvekkel, illetve ezek részproblémaival foglalkoznak (mini-ált kódex, kéziratós földrajzi atlasz szer-zője, DIOSCORIDES herbáriumát tartal-mazó XIV. századi kódex 467 illusztrációja, egy héber könyveket kiadó ősnymdász, Nicolò BETTONI nyomdájának története, a VOLPI—COMINIANA család tipográfiai műhelye stb.).

Az egész kötetben egyetlen nem páduai vonatkozású témát találunk, s ez Augusto MONTICELLIÉ, aki a grafikának a könyv-illusztrálásban elfoglalt szerepéről ír. Űgyes, laikusok részére szánt összefogla-lásában 14 lapon a fametszettől kezdve a fotomechanikus sokszorosításig mindenre kitér.

A szép kiállítású, számos fekete-fehér és néhány színes facsimilét tartalmazó kötetet érdemes kézbevenni a régi könyv barátainak, és el kell olvasni annak, aki az olasz könyvtörténet elmúlt századaival foglalkozik.

VÉRTESSY MIKLÓS

Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bib-liográfiája 1956—1957. Bp. 1961, Gondolat. 717 l.

Kozocsa Sándor új kötete úgy simul az ember tenyerébe, mint temérdek ígéret és bizonyosság. Valóban: két év magyar

irodalmának, a magyar irodalmi könyvkiadásnak summája, s visszhangja ez. Az eredeti irodalmi művek mutatójáról van szó, ahogyan ma Budapesten hálónk fogható a magyar írók termelése. Írástudó számára érdekfeszítő olvasmány: a hőmérő megbízhatóságával mutatja egy nemzet irodalmának körforgását tizenkét hónap közvéleményében. A két esztendőt az összeállító természetesen külön-külön csoportosította, hisz műve egy-egy év beszámolója.

Lapozgatjuk, forgatjuk a vaskos könyvet, mennyi adat, mennyi jele az irodalmi életnek és erőnek, s mégis hamarosan csüggedten állunk meg olvasmányunkban. Ez a kötet sem mutatja, hol tart a magyar irodalom az európai irodalmi olimpián. Gyorsan kiderül, hogy hiányzik, vagy csupán töredékesen van jelen a szomszéd államok magyar irodalmi kiadványainak bibliográfiája, Kozocsa nem bírta az egyetlen hálónkba beterelni a külföldi magyar anyagot is, öt világrész magyar irodalmát és visszhangját.

Ez tehát így nem az egész kép, csak a közepe. A magyar irodalomnak nincs egységes, minden magyar művet s minden magyar műről szóló ismertetést felfogó évi bibliográfiája. Ez statisztikai összeállítás, melyet adatszerűségében nem tudunk ellenőrizni, mert meghaladja az ismertetés igényét, az irodalom közvetítésének dolgában messze elmarad a tényleges magyar könyv-valóság mögött. Nem vált ugyan gyűjtési elvvé és kötelezőséggé irodalmi produkcióink tervszerű kimutatási megnyirbálása, de óhatatlanul gyakorlattá alakult. Aki akár az elmúlt friss évtizedek magyar irodalmi bibliográfiáját szeretné megsejteni, akár évek múlva nyúlna ehhez az anyaghoz kutató kézzel, saját gyűjtőmunkájával szerezhethet csupán teljes és hiteles adatszerűségeket. Tudjuk, hogy MÓRICZ Zsigmond, ADY, GÁRDONYI és JÓZSEF Attila a két évben megjelent például Magyarország határain kívül is magyar nyelven, de ez a bibliográfia mit sem tud erről. Persze nem elég elégedetlennek lenni mindezzel, időről időre, egy-egy Kozocsa-bibliográfia kritikája alkalmával. De hol mondjuk el mindezt, ha nem itt, ahol az adatok kísértetiesen szorítanak e fájdalom elmondására?

A két év anyaga önmagában véve is érdekes és elgondolkodtató. Kozocsa Sán-

dor évről évre újabb és újabb kombinációkba csoportosítja adatait. Interpretációja kétségtelenül érdekes és szellemes. Így például külön csoportosítás fogja össze az Országos Kiadói Konferencia hírlapi vizsgatükörzését, egy másik a könyvkiadók terveit sorakoztatja fel, külön része van a könyvsorozatoknak (vezető íróink is hozzászóltak ehhez a tárgyhoz), van rovata a könyvterjesztésnek, az ünnepi könyvhétnek, a könyvtárügynek, a levéltárügynek, a könyvtártörténetnek, az olvasómozgalomnak, a sajtónak általában s külön a sajtótörténetnek és külön a hírlapoknak és folyóiratoknak. Differenciálódtak az eddig bevezetett kategóriák is, így például külön csoportosítása van az *Irodalmi Élet*-ben az irodalmi társaságoknak, az irodalmi vitáknak, az irodalmi pártosságnak, a fiatal írók ügyének, a vidéki irodalom problémáinak s az Írószövetségnek is. Örülünk neki; egy-egy fejezetnél fölfigyelünk a tudomány szempontjából is számba jövő írásművekre. Persze, a bibliográfia mindent számba vesz, nem mérlegel, csak csoportosít. Biztos, hogy a mozaik-csoportosítás jogos és érvényes, de némi önkényesség azért akad a pozitív kombinációban is. Mindenesetre a kollektív kép korszerű, és kombinálja az irodalomtörténet anyagát és módszerét a szociológiával. Sajnos, az anyag tüzetes átolvasása arról győz meg, hogy a komoly címszók alatt sokszor jelentéktelen matéria lapul meg.

Az irodalom igazi áramát egyes írók évi produkciója s annak visszhangja alkotja. Ez a része a testes kötetnek a legterjedelmesebb és természetesen a legérdekesebb is. Könyvkiadásunk kétségtelenül szélesebb skálájú lett e két esztendőben, éppen régebbi és félmúltbeli nagy s jelentős íróink műveinek újrapiublikálásával. Ez a legszembetűnőbb adat. S nem kevésbé szembeötlő, hogy a könyveknek akadtak lelkiismeretes kritikái és kommentárjai. Hány író telt el évekkkel előbb a könyvkiadás és irodalompolitika, széttörte érvényüket, mint a nádszálat s vízre vetette, vigye el a sodra. Sem új olvasóink tábora, sem diákságunk nem tudta, hová tegye ADY társait, mitévő legyen egy és más régebbi névvel, hát még olyanokkal, akiknek neve jegyzeteikben fel sem merült soha?

Tűnődve a rengeteg adat felett, elsőben is az fogja meg észleleteinket, hogy irodalmi

kritikánk és könyvismertetésünk képtelen utolérni könyvkiadásunkat. Ez nem csupán a szóban forgó két évre vonatkozik, máig érvényes megállapítás, sőt egyre félelmetesebb méretekben jelentkezik. De hadd szölgak konkrét adatokkal. Számos olyan ismert irodalomtudósunktól származó könyvet tud a Kozocsa-bibliográfia, amelyről egyáltalában nem jelent meg ismertető szöveg, sehol, semmi. Van olyan mű, amelyről éppen csak az akadémiai, kis példányszámú *Közleményekben* látott napvilágot ismertetés. Szembetűnő például, hogy a máig egyetlen JUHÁSZ Gyula-monográfiáról egyáltalában nem írt senki. Megjelent STOLL Béla rendkívül értékes, irodalmi múltunkat átvilágító, sok ismeretlenül kallódó művet napvilágra hozó gyűjteménye a magyar szépirodalomról, s mindössze egyetlen ismertetést közölt róla, azt is olyan folyóiratban, mely csak a szakember-előfizetők kezébe jut el. Egy kiváló néphallada-gyűjteményünkéről is csak a szaklap, az *Ethnographia* vett tudomást. A kuruc költészetéről megjelent kis antológiát senki sem vette figyelembe, a magyar parasztesék kitűnő válogatását is csak egyetlen egy rövid méltatás kísérte. VAS István *Szerелеm* című 657 lapos, rendkívül érdekes, szép gyűjteményéről nem írt egyetlen egy lapunk vagy folyóiratunk sem. ADV Endre költészetének érvénye ma nálunk sem kétséges, de sértő jelenség, hogy összes prózai műveinek FÖLDÉSSY-féle kiadásáról csupán az Akadémia folyóirata vett tudomást, a széles közvéleményben egy fodor sem kísérte. Nem járt jobban APÁCZAI CSERE János sem, válogatott pedagógiai műveiről egy szót sem közöltek lapjaink. Hát ARANY János? A KERESZTÚRY-féle összes költemények kiadásáról csak egy kritikát írtak; s a többi ARANY-kiadványról, szám szerint ötről, mindössze egyetlen egy cikk jelent meg. Folytathatom, mert tanulságos: BATSÁNYI János válogatott műveinek kiadásáról nem írtak, BERZSENYI Dánielről s a 925 lapos összes művek kötetéről ugyancsak nem írtak egy szót sem, CZUCZOR Gergely kiadása egy cikket kapott, akárcsak VAJDA János összes versei vagy NAGY Lajos könyvei.

De vannak élő, fiatalabb íróink, költőink, akiket ugyanúgy mellőzött a kritika, mint a nagy holtakat. Persze, ez nem norma szerint megy. Van élő író, akit méltán ért a megtisztelés, hogy az egész sajtó foglalkozott kimagasló könyvével; ilyen

például ILLYÉS Gyula, akinek *Dózsa*-drámájáról 24 kritika jelent meg. Nagy visszhangja volt — s van állandóan — MÓRICZ Zsigmondnak. Jó értékelésben volt része BABITSnak, KOSZTOLÁNYINak, régi klasszikusaink közül ma is vonzó például VÖRÖSMARTY. Arcpirító az egyenetlenség. Egyik kiváló fiatal költőnkéről egy szót sem írtak, viszont tizenkét kritika jelent meg arról a szerény verskötetről, amelynek írója egyik könyvkiadónk lektora! LACZKÓ Géza hatalmas és művészi RÁKÓCZI-regényéről csak két fővárosi lap s egy vidéki hetilap emlékezett meg, VERES Péter egyik könyvéről csak az egyik megyei néplap írt, de egy azóta méltán elfelejtett filmünkről huszonnégy cikket produkált szeszélyes és nem őszinte kritikai életünk.

Beszélhetnénk irodalmunk elárlulásáról, elmondhatnánk, hogy nincs igazi kritikánk, nincs nagy kritikusunk, nincs kritikai nevelésünk, s ennek megfelelően nincs fiatal kritikus gárdánk sem. Bár ne felejtjük, irodalmunk legújabb fejleményei némi reményt nyújtanak arra nézve, hogy ez az észlelet inkább csak a közelmúltra vonatkozik így teljes mértékben. Kozocsa bibliográfiájában sok adat úgy született meg, hogy az összeállító az írói arcképeket, tanulmányokat, albumokat, antológiákat sorra fölbontotta s írók szerint szétosztotta. Egyes vonatkozásokban pontatlan és pongyola volt, nem ragaszkodott például az időrendi regisztráláshoz, az év végén megjelent írások megelőzik az év elejeiket stb. Akad keveredés is: a személyi részben van olyan, ami az irodalmi művekhez illik. Ugyanaz az adat előfordul két helyen is a könyvben, ami zavaróan hat s legott bizalmatlanságot kelt. Holott egyébként megbízható tájékoztató, komoly útbaigazító könyv ez. Találomra ellenőriztem néhány adatát: precízek voltak. Kozocsa Sándor fiaival együtt dicséretes munkát végzett adottságai között. Lehetővé kéne tenni számára, hogy anyagát bővítse.

SZALATNAI REZSŐ

Jáki László: A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1937—1958. Bp. 1962, Országos Pedagógiai Könyvtár. 91 l.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár hégzpótló feladatra vállalkozott; a magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiájának teljes feldolgozására. Az 1841—1936. évek

anyagát BARANYAI Mária — KELETI Adolf 1937-ben megjelent összeállítása tartalmazza, ennek mintegy folytatása JÁKI könyve, mely az 1937—1958. éveket dolgozza fel, míg 1959-től kezdve a könyvtár folyamatosan közzéteszi a hazai nevelési vonatkozású folyóirat-cikkek bibliográfiáját, amiről kumuláció kiadását is tervezi.

JÁKI László könyve V. WALDAPFEL Eszternek az egész munkáról világos áttekintést nyújtó előszava után 187 folyóirat bibliográfiai adatait közli. Névmutató, földrajzi és időrendi címjegyzék teszi teljesebbé a gondosan szerkesztett bibliográfiát, melyhez függelék gyanánt egy kis tanulmány csatlakozik *Adatok a pedagógiai folyóirat-irodalom történetéhez* címmel.

A bibliográfiai összeállítás a folyóirat-bibliográfiákban szokásos adatokat (cím, alcím, megjelenési hely, év, periodicitás, szerkesztő, kiadó, nyomda és ezek változásai) tünteti fel igen pontosan. Egyedül a folyóiratok mérete felőli tájékoztatás hiányzik, pedig ez sokszor hozzásegít ahhoz, hogy kellő képet alkothassunk magunknak a periodika felől. Ugyanígy nagyon hasznos lenne, ha ismernék az egyes folyóiratok átlagos terjedelmét. Erre vonatkozóan a folyóiratbibliográfiák általában nem szoktak adatokat közölni, holott a periodika terjedelme árulja el a leginkább, hogy mit valósít meg a folyóirat a címében és alcímében megadott programból. Az időrendi címjegyzékből nélkülözzük annak feltüntetését, hogy egy-egy évben milyen folyóiratok jelentek meg. A kutatók általában ezt keresik a leggyakrabban, mindenestre inkább, mint a folyóiratok indulási év szerinti összeállítását, amit az időrendi címjegyzék tartalmaz.

A kiadványnak külön értéket kölcsönöz a függelékben közölt kis tanulmány. Kitűnő meglátással mutat rá arra, ami a számok mögött van. Meglepő például, hogy 1936-ban 72 pedagógiai folyóirat jelent meg, tehát ötször-hatszor több, mint az elmúlt években. JÁKI adatokkal mutatja ki, hogy ez a nagy szám korántsem jelenti azt, hogy a pedagógiai folyóiratirodalom súlya és hatékonysága 20—25 évvel ezelőtt ötször-hatszor nagyobb volt, mint ma. A sok folyóirat az erős szétforgácsolódásával és a színvonalcsökkenésével járt. De főleg az olvasóközönséggel volt nagy baj. A felszabadulás előtt a folyóiratok jó részénél a példányszám 100—500 között mozgott, amivel

szemben például a *Köznevelés* 1962-ben 28 000 példányban jelent meg. JÁKI rámutat a további fejlődés útjára is. A folyóiratkiadás centralizáltsága, mely az ötvenes években haladást jelentett a korábbi szétforgácsolódással szemben, ma már gátlóan hathat. „A gyors ütemű fejlődés, az Irányelvek és az Oktatási törvény végrehajtása már nem a szocialista pedagógia alapjainak lerakását, hanem differenciált továbbfejlesztését igényli. Ezt a munkát azonban csak folyóirat-irodalmunk továbbfejlesztésével lehet elérni.”

JÁKI László sikerült könyvének tanulmányozása arról győző meg, hogy az Országos Pedagógiai Könyvtár nemcsak vállalkozott a magyar pedagógiai folyóiratok bibliográfiája kiadásának hézagpótló feladatára, hanem ezt a feladatot példás pontossággal és szép eredménnyel meg is oldja.

TAKÁCS MENYHÉRT

Kahla, Martti: Bibliografinen luettelo Neuvostoliitossa vuosina 1918—1959 julkaistusta suomalais-ugrilaisesta kirjallisuudesta. Laatinut Osa I. Tieteelliset tutkimukset ja artikkelit. Osa II. Sanakirjat — kielipit — oppikirjat — kielenhoito-ja ortografia-kysymykset.—Bibliograficeszkij ukazatel' finno-ugorskoj jazukovedesceszkij litareturü, izdanno v SzSzSzR sz 1918 po 1959 god. Csaszt' I. Naucsnuie iszszedovanija i sztat/i. Csaszt' II. Szlovari — grammatiki — ucsebniki — voproszui orfoepii i orfoграфия. Helsinki, 1960—1962, Suomalais-ugrilainen Seura. 193(1); (2) 155 (3)l. (Különlenyomat a Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja—Jornal da la Societé Finno-ougrienne 62., illetőleg 63. kötetéből.)

A finnugor és a szamojéd nyelvek kutatói igen nagy hálával és elismeréssel tartoznak a helsinki Egyetemi Könyvtár kiváló fiatal munkatársának, Martti KAHLÁ-nak, aki a finnugor nyelvtudomány problémáiban való alapos és széles körű tájékozottsággal, fáradságos munkával összegyűjtötte és mintaszerűen feldolgozta a Szovjetunióban 1918—1959 között kiadott, a finnugor és szamojéd nyelvekre vonatkozó szakirodalmát.

A szerző művének anyagát nagyrészt Helsinki tudományos könyvtáraiban szovjet bibliográfiai művekből gyűjtötte, de kiegészítette azokkal az értékes adatokkal,

amelyeket 1957—1962 között a Szovjetunióban tett tanulmányútjain ő maga kutatott fel Moszkva, Leningrád, továbbá az észt, a karjalai és a komi (zürjén) autonóm területek fővárosainak könyvtáraiban és tudományos kutató intézeteiben. A II. rész anyagát a szerző még nem tekintilezártan: a moszkvai Lenin Könyvtár gazdag gyűjteményében sem teljes az egyes autonóm területeken megjelent könyvanyag, a votjakok, a cseremiszek és a mordvinok területére tervezett útja pedig nem valósulhatott meg, s éppen ezért a votják (udmurt), cseremis (mari) és mordvin nyelvekre vonatkozó bibliográfia még pótlásokra szorul.

A tartalomjegyzéket mindkét részben az előző követi: a szerző finn és orosz, illetőleg a II. részben magyar nyelven is ismerteti anyaga csoportosításának és feldolgozásának szempontjait, valamint a technikai kérdésekben követett eljárását. A rövidítések és azok magyarázatát tartalmazó jegyzékek kiegészítésül a szerző a II. részben felsorolja azokat a finn és magyar tudományos könyvtárakat, amelyekben a II. részben közölt művek egy része megtalálható.

KAHLA művének I. része szerzők szerinti betűrendben magában foglalja a Szovjetunióban 1918—1959 közötti négy évtizedben, illetőleg az észt, lett és litván autonóm területeken az 1940 júliusa után megjelent, finnugor és szamojéd nyelvekre vonatkozó tudományos műveket, értekezéseket, cikkeket, a nyelvtörténeti módszerrel készült nyelvtanokat, továbbá a tudományos fokozatok elnyerésére szolgáló disszertációkat, illetőleg ezeknek a szerzőktől származó referátumát, az észt diplomamunkákat, a tudományos dolgozatokról szóló bírálatok, a tudományos kutatóintézetek munkáját ismertető beszámolókat és jelentéseket, valamint a finnugor nyelvek kutatóiról írt méltatásokat és nekrológokat, beleértve a kéziratban levő anyagot is. Ez a rész tartalmazza a megfelelő címszó alatt a fontosabb gyűjteményes művek, sorozatok, emlékkönyvek tartalomjegyzékét is teljes egészében vagy az ide tartozó cikkek címének közlésével. Az I. rész anyaga két fejezetre tagolódik: 1. az észt és más nyelvű latin betűs művek és cikkek bibliográfiája (9—54. l.); 2. az orosz nyelvű és más nyelvű cirillbetűs művek és cikkek bibliográfiája (55—175 l.). Az I. rész használhatóságát és tudományos értékét nagymértékben

emeli a részletes tárgymutató: a finnugor és az általános nyelvtudomány kapcsolatai; a finnugor nyelvtudomány története és mai feladatai; az egyes finnugor nyelvek (számos alcsoporttal); a szamojéd nyelvek; bibliográfiák; tanulmányutak; nyelvtudományi társaságok és kutatóintézetek; személynévi hírek (176—193. l.). A tárgymutatóban szereplő számok a sorszámmal ellátott művekre illetőleg cikkekre utalnak.

A II. rész anyagát nyelvek szerint csoportosította a szerző egységes szempontok alapján: szótárak és szójegyzékek; leíró nyelvtanok; gyakorlati célokat szolgáló nyelvkönyvek; nyelvhelyességi és helyesírási kérdésekkel foglalkozó művek és cikkek. A bibliográfiában nem szerepelnek és ábécé és az iskolai olvasókönyvek, sem pedig — a vogul-osztják és a szamojéd nyelvek kivételével — a nyelvoktatás módszerét tárgyaló művek és cikkek. (Elvétve a finn, illetőleg az észt nyelv csoportjában mégis találunk metodikai műveket, pl. a 18., 21. és 57. lapon.) Ebben a részben különösen érdekel bennünket az Ukrán SzSzk területén megjelent magyar nyelvű szótárak és szójegyzékek, iskolai nyelvtanok és nyelvkönyvek, helyesírási szabályok bibliográfiája (132—135. l.).

A II. rész végén helyesbítéseket és kiegészítő adatokat közöl a szerző az I. részhez, és felsorolja azokat a teljesen vagy részben finnugor tárgyú folyóiratokat és sorozatokat, amelyek megtalálhatók Finnország tudományos könyvtáraiban.

KAHLA tanulmányútjait és becses művének megjelenését a finnországi humán tudományok állami bizottsága, a finn-magyar kulturális bizottság és a nagymúltú helsinki Finnugor Társaság áldozatkészsége tette lehetővé. Vajon nem lehetne-e remélni a Szovjetunió területén megjelent finnugor vonatkozású etnológiai és őstörténeti művek és cikkek szakbibliográfiájának feldolgozását és kiadását is?

N. SEBESTYÉN IRÉN

Schiller Bibliographie 1893—1958. Bearbeitet von Wolfgang VULPIUS. Weimar, 1959, Arion Verlag. 569 l.

A klasszikus német irodalom kutatásával és kiadásával megbízott weimari Nationale Forschungs- und Gedenkstätten kiadásában megjelent új *Schiller-bibliográfia* méltó koronája a Magyarországon is nagy

szeretettel megünnepeelt SCHILLER-évfordulóknak (1955, 1959). A bibliográfiát azonban nemcsak az évfordulók alkalmából felbuzdult kegyelet hívta életre, hanem az igény is, mely a germanisztika régi adósságának törlesztését várta. Max KOCHnak a GOEDEKE-ben közölt bibliográfiája 1893-ban jelent meg (Karl GOEDEKE: *Grundriß zur Geschichte der deutschen Dichtung*. V. köt. 97—237. l.), és a modern SCHILLER-kutatónak KÖRNER vagy KOSCH erősen, bár jól szelektált anyagával kellett megelégednie. (J. KÖRNER: *Bibliographisches Handbuch des deutschen Schrifttums*, Bern, 1949. — W. KOSCH: *Deutsches Literatur-Lexikon*. Bern, 1949—1958.) De VULPIUS új bibliográfiája a GOEDEKE-sorozat bibliográfiájánál is nagyobb feladatot vállalt magára: nemcsak a költővel foglalkozó irodalomtörténészek, tanárok, dramaturgok számára akar a lehető legnagyobb részletességgel feltárt anyagot szolgáltatni, hanem illusztrálni kívánja SCHILLERnek más népek irodalmára gyakorolt hatását és ezen át a világirodalomban elfoglalt helyét. Ennek a feladatnak az elvégzéséhez Buenos Aiestől Tokióig széles körű nemzetközi segítséget kapott a szerző. Az Országos Széchényi Könyvtár is rendelkezésre bocsátotta az akkor még kéziratban levő *Schiller Magyarországon* c. összeállítását. A kötet magyar anyaga így csaknem teljesnek mondható, míg M. KOCH 1893-ig terjedő bibliográfiája csak egy-két, nagyrészt WÜRZBACHTÓL átvett magyar adatot közöl. Pedig SCHILLER költészetének a magyar és más nemzeti irodalmakban való fellépésére éppen az 1893-ig eltelt idő szolgáltatja a legfrissebb és legizgalmasabb adatokat.

Természetesen VULPIUS bibliográfiája sem törekszik teljességre, főleg a hazai (német) anyag tekintetében. Nem is volna célszerű pl. az ötödrangú műkedvelő és iskolai kiadások regisztrálása, csak feleslegesen duzzasztaná az amúgy is hatalmas, 7202 tételt számláló anyagot. A válogatás szempontjairól az előző kimerítő tájékoztatást nyújt. Itt-ott lehetne ellenvetéseket tenni (talán az általános irodalomtörténeti kézikönyvek felsorolását egészen el lehetett volna hagyni?), de ezek a munka érdemét nem csökkentik.

Az anyag elrendezése rendkívül sokrétű és talán éppen ezért nem minden esetben egyértelmű. Először pl. nem vála-

gos, hogy mi a különbség „Schiller szellemi egyéniségének méltatása” és „politikai ideológiai világgépe” között, és miért kell a kettőt egymástól teljesen elválasztva tárgyalni. Csak az anyag fellapozása után tudjuk meg, hogy e címek alatt az összefoglaló életrajzokat és értékeléseket, illetve SCHILLERnek a különböző tudományokhoz és kérdésekhez való viszonyát kell értenünk. Az ilyen egymásba kapcsolódó csoportoknál sokat segítenek a bőkezűen elhelyezett utalók. A levelezést nagyszerűen feltárja a levélírók és címzettek szerinti kettős mutató. A könyvnek legerdekesebb és hasonló vállalkozásoknál példamutatónak vehető fejezetei a képzőművészeti (SCHILLER- emlékművek, -plakettek, -festmények) és a kultúrpolitikai (kiállítások, egyesületek, SCHILLER-paródiák) részek.

VIZKELETY ANDRÁS

Két új külföldi orvosi folyóiratjegyzék.

SCHMIDT, Hans Joachim: *Index der zahnärztlichen Zeitschriften der Welt*. Stuttgart, 1962, Deutsche Dokumentationsstelle für zahnärztliches Schrifttum. 125 l. — *Periodica medica Upsaliensis*. Sammanställd av Åke DINTLER. 3. uppl. Uppsala, 1962, Universitetsbiblioteket. V, 218 l.

A folyóiratoknak a tudományos kutatásban egyre növekvő jelentőségét bizonyítják a különböző jellegű jegyzékek, amelyek egymás után jelennek meg. Az orvostudomány ilyen segédkönyvei közül legújabbban egy szakma (a fogorvostudomány), illetve egy város (Uppsala) folyóiratjegyzéke jelent meg.

Az első kiadvány a fogorvostudomány és a fogorvosi gyakorlat kérdéseivel foglalkozó 1255 folyóirat adatait tartalmazza. Az adatgyűjtésbe a szerkesztő számos országból vont be munkatársakat, így 58 ország folyóiratait sikerült összegyűjtenie. Nemcsak a most is megjelenő periodikákra terjedt ki figyelme, hanem a tudományág valamennyi már megszűnt orgánumát is igyekezett felkutatni. (A legrégebbiek: *Der Zahnarzt*, Berlin, 1846—1872 és *Transactions of the Odontological Society of Great Britain*, London, 1856—1907.)

Minden folyóiratról a következő adatokat közli: cím, alcím, éven belüli füzetek száma, nyelve, indulási és megszűnési éve, előzménye, folytatása, megjelenési hely,

a kiadó pontos címe, az ISO-ajánlás szerinti címrövidítés. Az adatok közül egyeseket, különösen az indulási és megszűnési évre vonatkozót több folyóirat esetében nem tudta a szerkesztő felkutatni, ilyeneknél is jelzi azonban, ha a lap már megszűnt. A címrövidítés terén a korábbi német gyakorlattól eltér, hogy a nemzetközi egyezés rövidítés terjedését segítse elő.

A feldolgozott folyóiratok közül a legtöbb az Egyesült Államokban jelent meg (397), utána Németország (142) és Franciaország (100) következik. A gyűjtés teljességét legkönnyebben a magyar periodikák ellenőrzése útján tudjuk megállapítani. A kiadvány 13 magyar folyóirat adatait tartalmazza, többet azonban hiányosan vagy tévesen. (Pedig magyar munkatárs is támogatta a szerkesztőt az adatgyűjtésben!) A jelentősebb stomatológiai szakfolyóiratok szerepelnek is, de több rövidéletű lap hiányzik, különösen a gyűjtésbe bevont fogtechnika köréből.

A jegyzék első jelentősebb próbálkozás ezen a tudományterületen, ezért hiányosságait az úttörés nehézségeinek tudhatjuk be. A könnyebb használhatóságot azonban rendkívül növelte volna, ha betűrendes címmutatót is csatoltak volna a kötethez, mert az országok szerinti felsorolás ma a leggyakrabban felmerülő szempontnak felel meg.

Az uppsalai egyetemi könyvtár izléses sokszorításban megjelent kiadványa közvetlen gyakorlati célokat szolgál: a városok különböző könyvtáraiban, elsősorban az egyetem központi, valamint intézeti és klinikai könyvtáraiban található folyóiratok lelőhelyjegyzékét kívánja az olvasók kezébe adni. Ezért a bevezetőben útmutatást nyújt a folyóirat-kérőlapok helyes kitöltésére is.

A jegyzéknek ez a harmadik kiadása már, s most mintegy 3000 periodika címét és lelőhelyét tartalmazza. Ezek között sok a határterületi folyóirat (kémia, állattan stb.) is, de így is igen gazdag választékkal rendelkezik ez a svéd egyetemi város. A folyóiratok túlnyomó része ugyanis ma is rendszeresen jár, a régebbiek közül csak a kutatásban ma is használatos legfontosabbakat szerepeltetik.

Az egyes folyóiratokról igen kevés adatot közölnek: a címen kívül csak az összefüggések (előzmény, folytatás, főlap) szerepelnek az első hasámban. A többi hasáb

a lelőhelyekre utal. Az egyetemi könyvtár esetében a raktári jelzetként használt szakcsoport jele található. Minden esetben pontosan közlik, hogy a folyóiratsorozatból mi van meg a feltüntetett könyvtárban. Feltüntetnek még az évfolyamon belüli hiányosságot is a „defekt” jelzéssel.

A kiadványnak elsősorban a lelőhelyként szereplő könyvtárak olvasói számára van jelentősége, de mi is felhasználhatjuk mind a könyvtárközi kölcsönzésben, mind a tájékozódásban egyes külföldi folyóiratok esetében, mert a legtöbb orvosi folyóiratjegyzékkel szemben ez évfolyam(kötet)-számot és évszámot közöl.

DÖRNYEI SÁNDOR

Tombor Tibor: A könyvtári állomány védelme. A könyvhigiénia alapjai. Bp. 1961. 200 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 10.)

Szakirodalmunkban bőven találunk könyveket, hosszabb-rövidebb tanulmányokat a könyvtárak történetére, a könyvek feldolgozására, az olvasószolgálatra, bibliográfiák szerkesztésére, dokumentációs problémákra, de sajnálatosan keveset — összesen néhány cikket — az állományvédelemre, a penész, a férgek, a por, a nedvesség elleni harcra. Pedig aki a Széchenyi Könyvtárban forgatott már 50—100 év előtti, sárguló, töredező hírlapévfolyamatokat, aki egy évtizeddel ezelőtt látta a Pécsi Egyetemi Könyvtár aranytermében pusztító rovarlégőket, aki járt már könyvritkaságokat rejtő penészszagú rak-tárakban, az tudja, hogy ezen a téren sok a tennivaló, sőt sok a halaszthatatlan tennivaló. Ennek a célnak a szolgálatában írta meg Tombor Tibor könyvét. Ha semmi mást nem tett volna, mint azt, hogy felhívta erre a figyelmet, már akkor is dicséretet érdemel.

A mű két részből áll. Az első lényegesen hosszabb, és a megelőző könyvvédelmet tárgyalja. Beszél a papírról és megöregedéséről, a napfény és a tűz elleni védelemről, a tűzrendészeti előírásokról, a levegőben levő por, nedvesség és kéndioxid okozta károkról. Ismerteti a baktériumok, penészgombák, rovarok és emlősök pusztításait, valamint a kiirtásukat célzó eljárásokat. Külön fejezetek foglalkoznak a háborús károkkal és a rendszer használatból származó rongálódásokkal. A második, elég

rövidre szabott rész a restauráló és konzerváló eljárásokat veszi sorra, a velük kapcsolatos és szükséges kémiai vizsgálatokat, a papír és pergamen tartósítását, megerősítését, kiegészítését, a kifakult részek láthatóvá tételét és a régi bőrkötések megővését.

A szerző lelkiismeretesen áttanulmányozta a vonatkozó szakirodalmat. Külön bibliográfiát nem csatolt művéhez, de ezt bőven pótolja a jegyzetanyag. Aki a könyvhigiénia problémáiról további tájékoztatást akar, itt megtalálhatja a szükséges anyagot. Utal arra is, hogy sok restaurálási és konzerválási kérdésben még ma sem alakult ki egységes álláspont. Több eljárásról a külföldi könyvhigiéniai intézetek szakemberei sem tudják megállapítani, hogy valóban ajánlhatók-e, és nem vezetnek-e a kezelésbe vett papír vagy pergamen későbbi, még súlyosabb károsodására.

A könyv nálunk úttörő jellegű, s ebből fakad egy-két hiányossága. Kicsit egyenetlen. Néhol túl rövid, például *A könyvtári állomány védelme a használat során* című fejezet csupa általánosságot, köztudomású dolgot mond. Viszont nagyon hiányolok egy részletes beszámolót a magyar könyvtárak könyvhigiéniai helyzetéről: hol, mikor, milyen károk keletkeztek? hogyan és milyen sikerrel próbálkoztak védekezni ellenük? jelenleg mi a legsürgősebb tenni-való? a felületes megállapítás szerint nem veszélyeztetett állományban a hazai viszonyok közt megelőzés céljából milyen vizsgálatokat célszerű végezni? Tudom, hogy ezekre a kérdésekre a megfelelő irodalom hiányában csak további fáradságos utánjárással lehet felelni, de ezek a feleletek igen-igen fontosak lennének!

Szívesen olvastam volna részletesebb elemzést arról, hogy a második világháborúban valóban súlyosabb károk érték-e azokat a könyvtárakat, amelyek állományukat nem telepítették ki, mint azokat, amelyeket vidékre szállítottak.

A könyv 25 állati pusztítót képen is bemutat. A sokszorosítás — sajnos — elég gyatra. A természetes nagyság nincs mind egyiknél jelezve, márpedig ez a körülmény az ábra alapján való felismerést nagyon megnehezíti. Valamennyi kártevőt nem lehet lerajzolni, de a kiválasztás nem mindig szerencsés. Például a ritkán előforduló gyepi hangya helyett jobb lett volna a közönséges tolvajbogár képét reprodukálni, mert ez **TOMBOR** szerint „a könyveknek különösen veszélyes kártevője”.

A mi viszonyaink közt a kötet által említett sok követelmény (légkondicionálás, övezeti porvédelem, szűrt fény a raktárakban stb.) jó ideig *jámbor óhaj* marad. Mégis arra kell törekednünk, hogy amit lehet, azt már most megtegyük könyveink védelmében. Törekedjünk arra, hogy minden nagyobb könyvtárban legyen egy-egy könyvhigiéniai felelős! Használjuk ki a képesítési rendelettel kapcsolatban rendezett és rendezendő szaktanfolyamokat, és iktassuk be anyagukba a legfontosabb állományvédelmi ismereteket!

Az Országos Könyvtárügyi Tanács **TOMBOR** könyvét ötszáz példányban, házi sokszorosításban adta ki. Fontossága miatt jóval nagyobb példányszámot és nyomdai kivitelt érdemelt volna, kezelhetőségét pedig tárgymutatónak kellene megkönnyíteni.

VÉRTESY MIKLÓS

TARTALOM

<i>Berlász Jenő</i> : Dernschwam János könyvtára. A hazai humanizmus történetéhez I. — Die Bibliothek des ungarländischen Humanisten J. Dernschwam	301
<i>M. Pásztor József</i> : Szabad Írás. Irodalmi lap 1934-ben — Szabad Írás. Eine literarische Zeitschrift aus dem Jahre 1934	317

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Scheiber Sándor</i> : Újabb lapok Májmúni Misne Tórájának egy ősnymtatványából	326
<i>Szigeti Kilián</i> : A Mátyás-Graduale eredetének kérdése	327
<i>Csapodi Csaba</i> : Sajtóhibából lett „hiteles korvina”	332
<i>Valkó Arisztid</i> : Mátyás király könyvtárának maradványai és Arany János	333
<i>Kelecsényi Ákos</i> : Nagy István élete és gyűjtőmunkája	334
<i>Scher Tibor</i> : Goldziher Ignác és a nemzetközi könyvkölcsönzés	340

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Régi magyarországi nyomtatványok a cseh- és morvaországi gyűjteményekben	344
<i>Nagy Barna</i> : Gálszécsi István énekeskönyvének második, nagyrészt ismeretlen kiadása	347
<i>Dörnyei Sándor</i> : A XVI. századi szegedi nyomda kérdése	357
<i>Bohus Jenő</i> : Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus	362

FIGYELŐ

<i>Kozocsa Sándor</i> : Gulyás Pál (1881—1963)	363
<i>Máté Károly</i> : Fitz József 75 éves	364
<i>Tombor Tibor</i> : Tízéves a „Tudományos és Műszaki Tájékoztatás”	365
<i>Déri Miklósné</i> : A műszaki dokumentáció iránti igény vizsgálata	368
HÍREK : Benyovszky Móric és a magyar könyvnyomtatás a XVIII. században — Jacques Kayser (<i>D. B.</i>) — Kalauz nemzetközi tudományos szervezetek dokumentációs tevékenységéhez (<i>k.b.</i>) — Újabb mutató a Zentralblatt für Bibliothekswesenhez — Új dokumentációs módszer (<i>Dr.</i>) — A Coronelli-Szövetség bécsi kongresszusa (<i>F.</i>) — Berlini könyvtári kalauz (<i>Gombocz István</i>) — Adatok a Szovjetunió könyvkiadásáról — Szovjet Byron kiadás (<i>Barlay László</i>)	371

SZEMLE

Négy könyvtári évkönyv (Ism. <i>Kéki Béla</i>)	374
Steinberg, S. H.: Five hundred years of printing (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	377
Ruf, Paul: Säkularisation und Bayerische Staatsbibliothek (Ism. <i>Tóth András</i>)	379
Libri e stampatori in Padova (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	381
Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája 1956—1957 (Ism. <i>Szalatnai Rezső</i>)	381
Jáki László: A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1937—1958 (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	383
Kahla, Martti: Bibliografinen luettelo Neuvostoliitossa vuosina 1918—1959 julkaistusta suomalais-ugrilaisesta kirjallisuudesta (Ism. <i>N. Sebestyén Irén</i>)	384
Schiller-Bibliographie 1893—1958 (Ism. <i>Vízkelety András</i>)	385
Két új külföldi orvosi folyóiratjegyzék (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	386
Tombor Tibor: A könyvtári állomány védelme (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	387

TABLE DES MATIÈRES

<i>J. Berlász</i> : La bibliothèque de János Dernschwam. Contribution à l'histoire de l'humanisme en Hongrie I.	301
<i>J. M. Pásztor</i> : Une revue littéraire hongroise en 1934: Szabad Írás (Avec résumé en allemand) ..	317

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>S. Scheiber</i> : Feuilles nouvellement découvertes d'un incunable de „Misne Thora” de Maimonide	326
<i>K. Szigeti</i> : Sur la provenance du Graduel du roi Mathias	327
<i>Cs. Csapodi</i> : Un manuscrit présumé corvinien authentique à cause d'une erreur typographique	332
<i>A. Valkó</i> : Les restes de la bibliothèque du roi Mathias et le poète János Arany	333
<i>A. Kelecsényi</i> : Un bibliophile hongrois, István Nagy	334
<i>T. Scher</i> : Ignác Goldziher et les commencements du prêt international entre bibliothèques ..	340

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>G. Borsa</i> : Anciens imprimés de Hongrie dans les bibliothèques de la Bohême et de la Moravie	344
<i>B. Nagy</i> : La seconde édition peu connue du chansonnier de István Gálszécsi	347
<i>S. Dörnyei</i> : L'imprimerie à Szeged au XVI ^e siècle	357
<i>J. Bohus</i> : Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus	362

CHRONIQUE

<i>S. Kozocsa</i> : Pál Gulyás (1881—1963)	363
<i>K. Máté</i> : Le 75 ^e anniversaire de József Fitz	364
<i>T. Tombor</i> : Le dixième anniversaire de la revue „Tudományos és Műszaki Tájékoztatás” ..	365
<i>M. Déri</i> : Enquête sur les besoins en matière de documentation technique	368
NOUVELLES	371

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Quatre annuels de bibliothèque (<i>B. Kéki</i>)	374
Steinberg, S. H.: Five hundred years of printing (<i>B. Köhalmi</i>)	377
Ruf, Paul: Säkularisation und Bayerische Staatsbibliothek (<i>A. Tóth</i>)	379
Libri e stampatori in Padova (<i>M. Vértesy</i>)	381
Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája 1956—1957 (<i>R. Szalatnai</i>)	381
Jáki László: A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1937—1958 (<i>M. Takács</i>) ..	383
Kahla, Martti: Bibliografinen luettelle Neuvostoliitossa vuosina 1915—1959 julkaistusta suomalais-ugrilaisesta kirjallisuudesta (<i>I. N. Sebestyén</i>)	384
Schiller-Bibliographie 1893—1958 (<i>A. Vizkelety</i>)	385
Deux nouvelles listes des périodiques médicales (<i>S. Dörnyei</i>)	386
Tombor Tibor: A könyvtári állomány védelme (<i>M. Vértesy</i>)	387